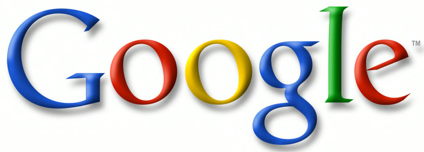

WIDENER
HN PAUE X

VE
RI
TAS

PAULER GY.

A

MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK ALATT.

II.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.

UJ FOLYAM. XIV. KÖTET.

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE AZ ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK ALATT.

IRTA

PAULER GYULA
M. T. AKADÉMIA R. TAG.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST. 1893.

A

MAGYAR NEMZET

TÖRTÉNETE

AZ

ÁRPÁDHÁZI KIRÁLYOK ALATT.

IRTA

PAULER GYULA

M. T. AKADÉMIAI R. TAG.

'Εστι... ἐλεύθερον τοῦτο τὸ ἔθνος. BÖLCS LEO.

MÁSODIK KÖTET.

BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1893.

HORNYÁNSZKY V. BUDAPESTEN.

TARTALOM.

Lap

XIX. FEJEZET.

III. Keresztes hadjárat. Halics elvész. Dalmácziát megtartja Magyarország. Imre és Endre. III. Béla meghal. Imre király. Testvérháború. III. Incze pápa. A bogomilok. Szerb és bolgár ügyek. IV. Keresztes hadjárat. Külföldi viszonyok. Imre Endrét elfogja. Imre király halála. III. László király Endre herczeg elől menekül. Meghal.

III. Béla még élt, mikor a magyar nemzet újra, nem egészen egy század alatt már harmadszor, keresztes hadat látott keresztülvonulni az országon. Jeruzsálem elvesztése felrázta az egész keresztény világot. A fiatal franczia király II. Fülöp Ágost és az öregedő angol király II. Henrik 1188. január 21-én Gisorsnál, Normandia és a franczia királyi föld határán, egy hatalmas szilfa alatt, hol a két ország uralkodói már rég időktől fogva találkozni szoktak, összejöttek, megölelték egymást és fölvették a keresztet. Két hónappal később Mainzban (1188. márcz. 27.) példájukat követte az öreg Frigyes császár, ki most hosszú, vereségtől nem ment, de mégis fényes, önző pályáját valamely önzetlen, tiszta cselekedettel, a Szentföld visszafoglalásával akarta befejezni. A nagy vállalatra Frigyes császár, mint tapasztalt katona, hosszú és komoly előkészületeket tőn. Legalkalmasabb út gyanánt a száraz-

földi, magyarországi utat választá. Egész életében nem viseltetett valami különös rokonszenvvel Magyarország iránt. Nem bízott a magyarokban és III. Béla sem bízott benne, bár gyermekeik jegyesek lettek volna. De azért az alku közöttük — ebben az ügyben — a legsimábban, a legkielégítőbb módon folyt le. III. Béla király megengedte az átvonulást. Biztosította a sereget kellő ellátásról, előre megállapítván, hogy száz ló takarmánya egy márkával, négy derék ökör egy márkával, és a többi szükséglet ehhez arányos árban fizettessék. Frigyes 1189. május 11-én ült Regensburgban hajóra. Pünkösd előtt négy nappal (május 24.) érte el a magyar határt és a Sár (Lajta) balpartján, az ország kapuja előtt a nagy puszta mezőségen, a németek Vier (Feier) földjén, Oroszvár, Köpcsény vidékén, Pozsonynyal szemben ütött tábort. Itt ülte meg pünkösd ünnepét (május 29.), itt várta meg, míg az egész sereg összegyűlt, s tartott gyűlést és kiadta parancsait az út irányáról és a fegyelem megtartásáról, melyekre mindnyájan megesküdtek.

Vele volt fia Frigyes, a sváb herczeg, számos egyházi és világi német főúr, ámbár az északi és nyugati németek közül többen, a Rajna mentében le, a tengeri útat választták; V. Leopold osztrák herczeg, Jasomirgott Henrik fia pedig, a ki már Styriát is birta, nem mert Magyarországon keresztül jönni, mert a stájer határon villongása volt III. Bélával, és később Olaszország felé kerülve vette útját Palaestinába. Május 31-én, csütörtöki nap, lépte át a német sereg az ország mosonyi kapuját, és részint hajón, részint szárazföldön vonult lefelé. Mindenütt kész vásár várta. Megrakott hajók, telt szekerek hozták a kenyeret, bort embernek, zabot a lónak. Birkanyájak, ökörcsordák állottak mindenütt készen rendelkezésükre.

Még három tevét is láttak a németek. Az út, híd, folyón, mocsáron, mind lehetőleg ki volt javítva, sőt mintha a magyar éghajlat is barátságosan fogadta volna őket, a kedvező időjárás mellett, még a sok szunyog, légy, lódarázs, kigyó, mely magyar földön nyáron utazó lovas embert máskülönben gyötörni szokott, sem igen alkalmatlankodott nekik és csak a magyar rossz pénz bántotta őket, melyet teljes értékben kellett elfogadniok. Közel Esztergomhoz, «a fővároshoz», maga III. Béla király is a császár elé jött és üdvözölte. Vele volt a királyné is, második neje; mert Anna királyné valami négy éve meghalt. Halála után Béla, II. Henrik angol királynak, szintén franczia embernek unokáját, a herczegségeit vesztett és Angliába vonult Oroszlán Henrik gyermekded leányát szerette volna elvenni, de II. Henrik király annyira húzta, halasztotta a dolgot, hogy mást gondolt és a király legidősebb fiának, az 1183-ban elhúnyt Henrik herczeg 28 éves özvegyét, Fülöp Ágost franczia király nővérét, Margitot vette feleségül, ki 1186. aug. 25-én indult el Párisból férjéhez. A királyné is, mint férje, a legnagyobb előzékenységgel fogadta a császárt. Három szekér alig tudta elhozni ajándékát, a nagy sátrat, mely négy szobára volt osztva s belül skarlát posztószőnyeg borítá. A sátor belsejében gyönyörű elefántcsont szék, ékes művű, dagadó párnás ágy ragadták meg a figyelmet, és «hogy minden kigondolható gyönyörűség meglegyen», a kárpiton, keleti izléssel behímezve «egy kis fehér vadászkutya szaladgált». De a királyné kért is tőle valamit: közbenjárását férjénél, hogy bocsássa szabadon öcscsét, Géza herczeget, ki már tizenkettedik éve, hogy fogoly volt. A császár hajlott a királyné kérelmére; III. Béla hajlott a császár szavára. Azonnal szabadon bocsátá

Gézát, de mindjárt előre is küldé 2000 vitézzel, hogy a császár útját előkészítse, mutassa. Maga III. Béla is a sereghez csatlakozott. Császári vendégét az esztergomi várba vitte; két magtárt ajándékozott neki telidesteli a legfinomabb liszttel, melyeket, miután Frigyes nekik átengedte, a szegény keresztesek oly mohósággal rohantak meg, hogy három ember a lisztbe esett és benne megfulladt. Azután levitte vendégét Budára, «Atilla városába», és négy napig vadászott vele «családi vadászó szigetén», kétségkívül a Csepel-szigeten. Parancsára minden nagyobb városban, püspökségben ünnepélyes processióval és nagy pompával fogadták a császárt. A sebes Dráva, mikor három nap, három éjjel rajta átkeltek, több áldozatot ragadott el a keresztesek közül. Szerencsésebben keltek át, Nagy-Olaszi és Száva-Szent-Demeter mellett elhaladva, a Száván, és Szent Péter és Pál napját (június 29.) a félig romban heverő Belgrád alatt töltötték. A Száván átmenet, megolvasták a fegyveres népet és úgy találták, hogy a mint egyre jöttek utánuk Németországból, s a magyarok közül is mind számosabban — köztük Csák Ugron győri püspök és több ispán — csatlakoztak, a sereg 50.000 jó vitézre és 100.000 más fegyverfogható férfira szaporodott. Örömében I. Frigyes Belgrád alatt tornajátékot tartott; hatvan ifjút lovaggá ütött; azután birói széket ült; két embert lefejeztetett, négynek pedig kezét levágatta. III. Béla a határig elkisérte vendégét; s ott még számos lisztes szekeret, melyeket bivalyok húztak, négy megrakott tevét és sok más ajándékot, mindössze 5000 márka értéket ajándékozott neki; I. Frigyes pedig átengedte mind a hajókat, melyek a sereggel Regensburgtól a határig lejöttek.

Mikor a keresztes had június végén elhagyta a magyar

földet, III. Béla király gondja még nem szünt meg. Gyenge veje, Izsák császár, se nem tudott, se nem akart oly nyiltan, lojalisan viselkedni a keresztesekkel szemben, mint III. Béla. A byzanczi hatóságok hol barátságosan, hol ellenségesen, de mindig tele bizalmatlansággal fogadták I. Frigyes seregét. Már a bolgár erdőben, a Barancs és Nis között levő útszakaszon, a hol a magyar keresztesek alkották, mint a kik a vadonnal ismerősebbek voltak, az első csapatot és nyitották, egyengették — két-három nappal a sereg előtt járva — az utat, folytonos orvtámadásokkal kellett küzdenie. Az erdő lakói: félvad szerbek, oláhok, bolgárok, még a görögök által is felbizgatva, a hol lehetett csipkedték a hadat, s hiában kegyetlenkedtek a németek, hiában akasztották fel lábuknál fogva, «mint a farkasokat» a foglyokat, néha húszat-harminczat egy akasztófára: a támadások nem szüntek, sőt Sofián túl, Filippétől kezdve, úgy szólván nyilt háború támadt a görögök és a keresztesek közt. I. Frigyes serege már Nistől kezdve teljesen csatakészen, hadtestekre oszolva nyomult előre; s a magyarok és csehek, mindegyik külön zászló alatt, a második hadtestet képezték. III. Béla mindent elkövetett, hogy az összeütközést megakadályozza, melynek a keresztény ügyre, a «római birodalomra» nézve végzetes következményei lehettek volna. Mikor azután látta, hogy az összeütközés kikerülhetetlen és I. Frigyes császár, ámbár soha sem téveszté szem elől, hogy ő Krisztus katonája, Jeruzsálemért harczol, Filippéből már mint nyilt ellenség készült Thraciára, vagy mint akkor hívták, Macedoniára: írt a császárnak, hogy bocsássa vissza a magyar kereszteseket. A németek haragudtak a magyar királyra, ki ezzel elárulta, hogy nem barátja a császárnak, hanem

hogy folyvást a sereg veszedelmére tör, azt gyengíteni akarja, bár abban saját vejét, a sváb herczeget is veszélybe dönti; haboztak, de elvégre is kénytelenek voltak, mikor már Drinápoly ellen indultak, az elkivánkozó magyarokat, Ugron győri püspököt és hat ispánt vagy «bárót» embereikkel hazabocsátani; csak három ispán maradt meg társaival Frigyes zászlói alatt (1189. nov. 19.), ki III. Bélához követeket küldött s azok előtte ép karácsonkor, abban a városban, melyet németül «Ezilburg»-nak hívtak, kifejték, mily ravasz és álnokul viseli magát veje, a konstantinápolyi császár, és mennyire ártatlanok mind e háborús bonyodalmakban maga a császár és a többi keresztesek.[1]

A míg egy csapat magyar a távol keletre ment, hogy ott Krisztusért vérét ontsa, egy másik sereg a Kárpátokon túl harczolt, hogy a magyar fenhatóságot, Endre herczeg uralmát Halicsban fentartsa. Az oroszok általában nagyon restelték, hogy «idegenek» foglaltak el orosz földet, de nem tudtak megegyezni és III. Béla diplomatiája táplálta köztük a meghasonlást. Magában Halicsban is lappangott elégületlenség. Voltak, kiknek eszébe jutott, hogy él még a halicsi fejedelmi háznak egy ivadéka, Vladimirko testvérének Rosztiszlávnak unokája, szintén Rosztiszláv, kinek atyját, Ivánt, Vladimirko elűzte és földönfutó bujdosóvá tette. Iván Görögországban, Theszalonikában halt meg. Rosztiszláv Szmolenszkben élt mint számůzött, s a mikor most hívták, azonnal kész volt hazáját, ősei fejedelmi székét visszafoglalni. De már ekkor III. Béla nem csak diplomatiájában bízva, nagy magyar sereget is küldött fia segítségére. Endre és a magyar vezérek mindenek előtt a halicsiakat kötötték meg. Esküt követeltek a főemberek-

től és ezek, ki meggyőződésből, ki félelemből, a hűségesküt letették, s azután Rosztiszláv ellen mentek, ki egy kis csapattal, köztük néhány halicsival, Halics felé közeledett. Rosztiszláv remélte, úgy biztatták, hogy a halicsiak tárt karral fogadják, seregéhez csatlakoznak: a helyett azonban, szemben a magyarokkal, még azok is szökdöstek mellőle, kik vele voltak, s «menjünk! távozzunk!» mondák még azok is, kik megmaradtak. De Rosztiszláv felelt: «Megcsaltak! Ítéljen a hitszegők felett az Isten! én azonban nem akarok többé idegen földön bolyongani, hanem itt halok meg szülőföldemen!» A csata rövid volt. Endre magyar és halicsi vitézei körülfogták Rosztiszlávot, lovát leszúrták, s őt magát, súlyosan megsebesítve, elfogták és Halicsba vitték. Szomorú sorsa nagy részvétet keltett a halicsiakban és pártját — legalább titokban — növelte: de ő sebeiben meghalt, mert «a magyarok mérges füvet tettek rá», mondák az oroszok. A magyarok pedig meggyőződtek, hogy a halicsiak jobbára ellenségeik, hogy szép szerével nem lehet őket megnyerni, s azért keményen, nagyon is keményen, sőt garázdán kezdték fogni a dolgot. «Betörtek a házakba», panaszkodtak az oroszok, «istállót csináltak a görög templomokból, lányokon, asszonyokon erőszakot tettek és mindenféle más kicsapongásra ragadtatták el magukat». Az elkeseredésnek azonban nem volt módja, nem volt vezére, hogy kitörjön: de az is találkozott. Jaroszlávics Vladimirnak a toronyban, a melyben fogva volt, sátrat engedtek, a mely alatt a szabadban tartózkodhatott. Miután sikerült őreit megvesztegetni, szétvágta sátrát, kötelet csinált belőle, s leereszkedett a toronyból. Két őre vele ment Németországba a «császárhoz» I. Frigyes fia és helytartója, VI. Henrik királyhoz. A szökevénynek nem volt pénze, de igért

évenként 2000 márka ezüstöt, ha visszaszerzik neki herczegségét. VI. Henriknek nem volt kedve a dologra, de elküldte Lengyelországba, a hol akkor Kázmér III. Boleszló legkisebb fia volt krakói herczeg és mint nagyfejedelem, legalább névleg feje a többi lengyel herczegeknek. A lengyel politika úgy sem láthatta szivesen a magyarokat a Kárpátok északi részén, oly tartományban, a melyre már időnként a lengyel is rátette kezét. Egy híres lengyel vitéz, Miklós krakói palatinus, Vladimir támogatására, Halics ellen indult. A halicsiak már rég megbánták, hogy Vladimirt elkergették. Szükségökben szabadítójuk gyanánt fogadták; Endre herczeg menekült és Jaroszlávics Vladimir 1190-ben augusztus 6-án visszafoglalta a Rosztiszlávicsok fejedelmi trónját. Szuzdali Vaszevolod, az oroszok nagyfejedelme pártjára kelt és írt miatta lengyelnek, orosznak, III. Bélának. III. Béla láthatta, hogy nem igen fog sikerülni ennyi ellenséggel szemben Halicsot elfoglalni, vagy megtartani; ráállott tehát a békére, melyet maguk a lengyelek is kerestek, mert legalább némelyek attól tartottak, «hogy ha a magyar királylyal a béke megbomlik, vége országuk biztosságának». A győzelmes lengyel vezér Miklós és a krakói püspök Fulco voltak a közbenjárók és a béke a két nemzet közt «Szent István király» és «a lengyelek patronusa Szent Adalbert» szellemében létre jött akkép, hogy szövetséget kötöttek és megigérték egymásnak, hogy egyik a másikat jóban, rosszban támogatja. Halicsot III. Béla Vladimirnak átengedte.[2] De nem engedte át, sőt erősen védelmezte III. Béla Zárát és a dalmát tengerpartot Velencze ellen. 1190-ben már lejárt a két éves fegyverszünet. A velenczeiek újra megkezdték a harczot, de a záraiak a Trani hegyfoknál megverték őket, s Velencze 1191-ben újra két

évre fegyverszünetet kötött. Mikor a harcz (1193.) megújúlt, Velencze dogeja Dandolo Henrik volt, egy 84 éves félvak, öreg ember, ki azért azonban még mindig korának egyik legkiválóbb, legravaszabb államférfia, legügyesebb, legmerészebb katonája volt, de ő sem volt szerencsésebb elődénél. III. Béla Kalán pécsi püspököt állítá vele szembe, mint «Horvát-Dalmátország kormányzóját», ki e mellett a drávántúli bán méltóságát is viselte, s a Kalán nemzetség ivadéka volt, melyet Óndtól, a hét magyar egyikétől származtattak, ki a Tisza körül Csongrádban nyert földeket, köztük a Körtvély-tó mellett Szert is, hová a Kalán-nemzetség monostorát építtette, a hol a hagyomány szerint: «Árpád és nemesei» gyűlést tartva, «megállapíták az ország minden szokásos törvényeit és minden igazait, mikép szolgáljanak a vezérnek és előkelőinek, vagy mikép tegyenek törvényt minden elkövetett vétek felett», s azért e helyet «hol mindezeket elrendelték vala, mivel hogy ott vették volt szerbe az ország minden dolgát» «tulajdon nyelvükön Szernek nevezték». Kalán tudományos és még fiatal ember volt. Csak nem rég nyerte el a pécsi püspöki széket és már a pápa, mintha valami metropolita volna, palliummal tüntette ki. De ő még nagyobbra is tört, és minden arra mutat, hogy megvoltak benne azok a tulajdonságok, melyek az erő e korszakában világi kormányra és méltóságokra is képesítettek. Pályáján sokféle, súlyosabbnál súlyosabb vádakat emeltek ellene: hogy gyilkos, méregkeverő, parázna, de rá nem bizonyíthatták; s ez maga eléggé mutatja, hogy voltak sikerei, melyekkel ellenségeket szerzett magának, és oly hatalmas ember volt, hogy a legszörnyűbb vádakkal sem tudtak rajta diadalmaskodni.[3]

Az ő idejében adta III. Béla Horvátországban Modrusmegyét, közel a tengerparthoz az olasz Bertalannak, kinek utódai azután, harmadfélszáz év mulva, a római híres Frangepániakhoz kötvén magukat, mint Frangepánok szerepeltek történetünkben. Bertalan Guidó testvérével Velencze fenhatósága alatt Veglia szigetének grófja volt, mely méltóságot, vagyis inkább tisztet már atyjuk Doimo is viselte a század első negyede óta. Ők kormányozták a szigetet, húzták jövedelmeit s ezért kötelesek voltak Velenczének minden év Szent Mihály napján 350 byzanczi romanus aranyat fizetni és a szigetet ellenséges támadások ellen a maguk költségén megvédelmezni, kivévén, ha koronás fő vagy serege — tehát a magyar király is — jönne a sziget ellen. III. Bélával szemben pedig azért, hogy ő és utódai, vagy ha neki fia nem lenne, testvére fia és utódai birják Modrust minden jövedelmével, azt a kötelezettséget vállalta el, hogy ha a király a horvát sereget csatára hívja, az országon belül tíz, az országon kívül pedig négy pánczélos vitézzel tartozzék a király szolgálatára lenni, «s ha vagy restség, vagy gondatlanság, vagy hanyagság miatt meg nem jelenne, a következő felkeléshez kétannyi pánczélossal tartozzék megjelenni, vagy a mennyiben nem kellő számú vitézzel jelenne meg, a számot, mely hiányzott, a jövő táborozáskor pótolja.[4]

Kalán két évig kormányozta a drávántúli részeket. Utódává 1194. derekán III. Béla legöregebb — mintegy 20 éves — fiát Henriket, vagy magyarosan Imrét nevezte s őt újra, másodszor megkoronáztatta, kétségkívül azért, hogy biztosítsa neki a koronát, melyet már ekkor — úgy látszik, és talán volt is oka rá — kezdett kisebbik fiától, Endre herczegtől félteni, a ki mióta Halicsot el-

vesztette, szintén tettre képes, talán 18 éves ifjúvá fejlődött. Imre nevelését III. Béla valami Bernát nevű perugiai olasz emberre bízta, ki éveket töltött Bolognában, hol már ekkor a régi római császári és a mi ezzel szemben fejlődött, az újabb egyházi canoni jognak híres főiskolája virágzott, a pápai követekkel Magyarországba jött; szép, eszes ember, jó szónok, nagy könyvgyűjtő és író ember volt, de a tudományokon kívül is életre termett és mind III. Bélának, mind sok magyar úrnak, mind végre tanítványának hajlandóságát és barátságát meg tudta nyerni.[5] De Imréből nem lett tudós, mint Kálmán király volt, bár némi theologiai, papi érdeklődés megmaradt benne. Vadász ember volt, mint öcscse Endre, bár máskülönben nagyon elütöttek egymástól. Imréről tudjuk, hogy egyszer Máramarosban, az akkori lakott ország legészakibb szélén, vadászat közben lovával elbukott, féllába a kengyelben maradt és majdnem nyakát szegte; Endre pedig délen, Pozsega erdeiben sajátkezűleg vadkant ölt, és hogy vadászdiadala helyét megjelölje, egy fába keresztet vágott. Ez a kis vonás is mutatja, hogy volt benne bizonyos poézis, bizonyos fantázia, de volt még annál is sokkal több könnyű vér, mely francziára — anyja az volt — emlékeztetett. Mindkét testvérben megvolt a bátorság, az ambiczió, az uralkodni vágyás: de Imrében ez komolyabb, magyar természettel párosult. Imre az Árpádoknak ahhoz a fajtájához tartozott, melynek typusa, ha az ideálisan magasra emelkedett Istvánra nem tekintünk, Kálmán király volt, s a mely fajtához maga III. Béla is tartozott; csak hogy Imrében nem volt meg az a nagy intellectualis erő, mely atyjában és negyedízi nagybátyjában a forró vér kitöréseit zabolázta, a helyzethez képest mérsékelni tudta volna. Kitört az

belőle, néha elementáris erővel, de azután megint lecsillapodott és nemesebb természete felszínre került, mely a mily bizalmatlan volt haragjában, szintoly hajlandó volt másban is feltenni azt a nemesebb vonást, a melyet önmagában érezett. Imre a középszerűnél valamival nagyobb tehetségű, cholericus fiatal ember volt; öcsesét középszerü sanguinicus természetnek jellemezhetjük, mely minden benyomásra fogékony volt, minden befolyásra könnyen hajlott, különösen a nők hatása alatt állott, és csak egyben volt állhatatos: hogy mindig csak kényére, kedvére gondolt, mindig költött, mindig bőkezű volt.[6]

Imre herczeg kormányzósága: Horvát-Dalmátország, vagy legalább annak igényei, már ekkor a tengerpart mentén, a Narentán is túlterjedett és bizonyosan nem III. Béla tudtán és akaratán kívül történt, hogy III. Kelemen pápa 1191-ben a spalatói érsek, a «magyar» Péter kérelmére az érsekség minden jogát megerősíté és a tulajdonképi horvát-dalmát püspökségek mellé még a Cettinától délre eső, valósággal vagy csak virtualis joggal létező püspökségeket: a makarskait, a Narentán túl fekvő stoni-t, a naronait, melynek székhelye a régi római Narona a Narenta jobb partján, a mai Metkovics közelében feküdt, a mai északnyugati Herczegovinában fekvő régi delminiumi, most már duvnoi és boszniai püspökségeket is egyházi fenhatósága alá rendelte, s így Spalatót tizenkét, igaz, hogy részben csak névleg létező püspökség metropolisává tette. Ezzel az összes szerb területek, melyek Magyarországot uralták, s eddig részben mint Bosznia, a szerb Raguza főegyházmegyéjébe tartoztak, egyházilag egy kétségtelenül magyar alattvaló érsekség alatt — legalább papiroson — egyesültek ép

abban az időben, mikor a keletrómai birodalom bomlásában a szerb tartományokat nagyobb részt mind Zagoriában mind Primorjében egy erélyes, ravasz fejedelem, Nemanja egyesíté és Byzancztól független szerb birodalmat alapított.[7]

Ez az új szerb állam még nem fenyegette közvetlenül Magyarországot, de minthogy keletre, délre a byzanczi birodalom rovására terjeszkedett, ellenkezésbe jött III. Béla politikájával, mely e birodalomnak, veje trónjának fentartására törekedett. A «római» byzanczi birodalmat egyébiránt még más és veszedelmesebb ellenség is fenyegette. I. Frigyes császárt és kereszteseit ugyan még lecsillapítá a byzanczi politika; azoknak úgyis más czéljuk volt, mint a görögökkel verekedni és tovább mentek Ázsiába; de nem sikerült se legyőzni, se kibékíteni azt az oláh-szláv felkelést, mely 1186-ban, mikor Angelosz Izsák III. Béla leányát nőül vette és a nász költségeire új adót vetett ki alattvalóira, tört ki. A pásztor oláhok, a kik az egész Balkán félszigeten szétszórva laktak, s csak olykor szálltak, csaptak le «gyorsan mint a kőszáli kecskék», hogy raboljanak, különben katonának is gyakran beállottak, észak felé pedig — mint láttuk — már a Dunántúlra, a bessenyők és magyarok földjére is átszármaztak: Ankhialosz környékén, a Balkán aljában, a Fekete-tenger mellett fellázadtak, mikor ez új adó fejében marháikat, nyájaikat elhajták. A szlávok vagyis bolgárok csatlakoztak hozzájuk, s a következmény az lőn, hogy vezéreik, két ügyes testvér, Péter és Asên János egy új birodalmat alapítottak, a melynek magvát a Widdintől keletre a Duna és Balkán közt terjedő vidék alkotta, székhelyévé Tirnovo lett, a Balkán északi részén; oláh-bolgár nevet viselt, de azért területénél, szláv jelle-

génél fogva tulajdonkép a régi Bulgáriának folytatása volt. E nyers tömeget Byzancz ellen a kúnok támogatták. E nomádok azon 80—90 év óta, mikor Szent László súlyos csapásait érezték és Kálmán királyon Przemyslnél diadalmaskodtak, semmit sem változtak. Nemez sátrukban lehetett találni bársonyt, aranyat, de nem kenyeret. Eledelük még csak tej, sajt, tejben főtt rizs vagy köleskása és hús volt, melyet gyakran a nyereg alatt puhítottak meg és nyersen ettek. Ha kiindultak, volt mindegyiknek 10—12 lova, melyeken felváltva nyargaltak; a harczban hurkot, kampót használtak, hogy az ellenséget lováról lerántsák; és még pogányok voltak, a kik, mint a byzancziak borzadva látták, beszélték, «daemonaiknak» szép foglyokat áldoztak, s halottjuk mellé paripáját, fegyvereit: csontíját, kétélű kardját, sőt eleven embereket — foglyokat — is temettek. A harcz Byzancz és ellenségei közt éveken keresztül változó szerencsével folyt. 1193-ban Angelosz Izsák ismét megemberelte magát és az oláhok ellen indult, a kik Nisig, Sofiáig prédáltak. Miután eleinte őszszel a Fekete-tenger mentén vonult, Várnát az oláhoktól visszafoglalta, Filippe tájékára a szerbek ellen fordult, a Moravánál Nemánját, a szerbeket megverte, s azután Nisen keresztül északra vonulva a Szávához ment, hogy III. Bélát meglátogassa.

III. Béla kész volt, a mikor 1195-ben Angelosz Izsák ismét személyesen az oláhok ellen készült, támogatására Widdin felől sereget küldeni Péter és Asên ellen: de Izsák ellen saját testvére Angelosz Elek összeesküvést szőtt, seregét elcsábította, úgy hogy az őt kiáltotta ki császárnak (1195. ápril); Izsákot pedig menekülés közben elfogták, szemeit kitolták és első nejétől való tizenkét éves Elek fiával Konstantinápolyban elzárták.[8] —

III. Béla most nem támadta meg veje ellenségeit, mint tette tizenkét-tizenhárom évvel ezelőtt a Manuel családja ellenségeivel. A keresztes háború eszméje foglalkoztatta Európát. I. Frigyes hadjárata meghiúsult. A császár, mielőtt még a Szentföldet elérte volna, meghalt (1190. jún. 10.). Fia Frigyes, III. Béla leányának jegyese, a megfogyott sereget elvezette Palaestinába, de meghalt (1191. jan. 20.) Accon ostroma alatt, a melynél egy magyar Miklós grófról is — talán Csák Ugron győri püspök testvéréről — olvasunk. Ide gyűltek a franczia, az angol király keresztes hadai is, s a vár elvégre a keresztények hatalmába esett. Selah-ed-Din nem tudta a keresztet elűzni Ázsia partjairól; de a keresztesek sem tudták Jeruzsálemet, a szent várost, a szent sírt visszafoglalni. III. Béla sógora Fülöp Ágost franczia, majd oroszlánszivű Richard angol király egymásután, eredmény nélkül voltak kénytelenek visszatérni hazájukba (1192.). De Európa nem csüggedt. I. Frigyes fia VI. Henrik császár, ki ép most hódítá meg a sziczíliai normann királyságot, a németekkel fegyverkezett és Bariban (1195. május 31.) a keresztet feltűzte. Magyarországon is számosan vették fel a keresztet. Köztük volt Jób, 1185. óta esztergomi érsek, a ki az esztergomi székesegyházat, a melyet ez időben tűzvész elpusztított, újra felépíté és még Rómában, a pápa előtt is nagy tekintélyű férfiú volt, és a nádorispán Mak, a ki már több éve — 1188. óta — viselte e méltóságot. III. Béla nem engedte meg, hogy a német keresztesekhez csatlakozzanak. Maga is elszánta magát, hogy «erős sereggel, felemelt karral, de alázatos lélekkel» a Szentföldre, a jeruzsálemi királyságba menjen, melynek foszlányai most neje unokaöcscsét, Mária franczia királyleány fiát, Henrik champagnei grófot

uralták. De megbetegedett, s a mikor látta, hogy nincs többé reménye a felgyógyulásra, kisebbik fiára Endre herczegre bízta, hogy váltsa be fogadását, menjen a Szentföldre, különben érje őt az apai átok, s a mint Endre megigérte, hogy teljesíti parancsát, azonnal rávarratta a keresztet és 1196. husvétja után, ápril 23-án meghalt. «Dicsőséget és győzelmeket halmozott nemzetére», mondák róla nem ok nélkül. Váratlan halálát, java férfikorában később méregnek tulajdoníták, melyet Kalán püspök kevert volna italába.[9] Imre fia királylyá lett. Endrének nem hagyott herczegséget, de elég vagyont, hogy megélhessen és tetemes kincset, hogy fogadását beváltsa, a Szentföldre mehessen. De Endre herczeg ezzel nem sietett. Élvezte, költötte atyja hagyományát; barátokat szerzett, de ki is fogyott a pénzből s a nagy német keresztes hadhoz, mely 1197. nyarán, bár VI. Henrik császár meghalt, déli Olaszországból Palaestinába indult, fényes kisérettel, csak az özvegy királyné Margit csatlakozott, a ki ép abban a tájban érkezett Acconba, mikor unokaöcscse Henrik jeruzsálemi király az ablakból kiesett és agyonütötte magát (1197. szept. 10.), és maga is nem sokára befejezte pályafutását.[10] Mikor az apai kincs hamarosan elfogyott, Endre azt találta és voltak emberek, a kik bíztatták, hogy neki rész kellene az országból. Imre természetesen nem adott. A két testvér «mint Romulus és Remus» összeveszett és Endre a fegyvert, melyet «a kereszt ellenségei ellen kellett volna fordítania», 1197. vége felé testvére ellen fordítá. Unokatestvére — V. Lipót osztrák-stájer herczeg fia — az ifjú VI. Lipót, most még csak stájer herczeg, a költők — poeták — nagy barátja segítette. Olvasunk egy csatáról, melyet a testvérek Macseknél — a mai Mačkinál — a

hadút irányában, a mai Körösmegyében vívtak,[11] s a következmény az lőn, hogy Imre 1198-ban kénytelen volt öcscsének a dráväntúli részeket, Horvát- és Dalmátországot mint herczegséget átengedni. Ráma is alája tartozott, sőt Endre az «egész Dalmáczia és Horvátország» — néha Ráma — herczege czíméhez — valószinűleg Ston (Stagno) miatt — mindjárt még a «dux Chulmiae» czímet is csatolta, s e szerb tartományban, Humban a «Halomföldön», mint a magyarok fordíták, a mai Herczegovinában a terjeszkedő szerbeket megverte. S ha ő e czímnél többet alig is nyert: legalább a szerb uralom sem gyarapodott a magyar birodalom rovására. A 22 éves «gyerek» elragadtatással élvezte a hatalmat, melyet «dicső, diadalmas győzelemmel» «a mindenható, herczegségének pártfogója és gyarapítója» adott neki. Úgy viselte magát, mintha Imrének, a királynak semmi köze se volna többé ez országrészekhez, és mindent «nagyságos akarata szerint» intézett; nagyon kegyes volt az egyházak iránt és a zágrábi püspöknek Domokosnak mind magyar, mind «latin» — olasz — és szláv alattvalóira nézve teljes törvénykezési szabadságot adott és népeit minden idegen biróság alól kivette. Imre is törekedett híveit, kicsinyt, nagyot adományokkal maga mellett megtartani, gyarapítani. Egy pozsonyi várjobbágyot, Zerziwojt, a nagyjókai Farkas család ősét, «ki hűségétől el nem pártolt, hanem a koronáért vitézül harczolt», kivett a megyei ispán hatósága alól és megengedte, hogy mind ő, mind utódai a királyi udvarban teljes szabadsággal forogjanak. Megerősíté a templomos vitézek minden jószágát az egész országban, valamint az esztergomi érsek jogát a királyi jövedelmek és a pozsonyi és szepesi vám tizedéhez, «mint azt Szent István, Szent László Magyarország királyai, őseink és

eldődeink rendelték» «az esztergomi érsekeknek, kik őket megkeresztelték és megkoronázták» ; s azon kívül az érsekségnek adta: «lelki üdvösségére és versengések elkerülése végett, a szent királyok példájára örök adományul» az esztergomi várban épülő királyi palotát, de azzal a kikötéssel, hogy szükség idejében az érsek tartozzék őt a várba befogadni.[12]

Hatalmas pártfogót nyert Imre király, a mennyiben a formális jog az ő részén volt, a pápában. Már III. Coelestin egyházi átokkal fenyegetett mindenkit, a ki Endrét Imre király ellen segíti; III. Inczét is, a ki 1198. január 8-án helyébe lépett, hasonló szellem vezérlé. Csak hogy a 37 éves Lothár, segnii gróf egészen más ember volt elődjénél. Azon száz év alatt, mely VII. Gergely halála óta lefolyt, eszméi teljes diadalra emelkedtek. Voltak még a gyakorlatban itt-ott nehézségek, surlódások: elméletben azonban semmiféle római katholikus hatalom nem vonta többé kétségbe, hogy az egyház független isteni missiójának teljesítésében, hogy barát, pap, püspök mind: hivatása gyakorlásában csak az egyház parancsaitól függ, az evangeliumhoz köteles alkalmazkodni; s ebben fővezére, oktatója, az egész nagy szervezetnek feje, melyhez foghatót a világ nem tud felmutatni, a szent atya, a római pápa. III. Inczét mélyen áthatotta a gondolat, hogy ezt a nagy hatalmat fel kell használnia, hogy Krisztus tanítása, a kereszténység nagy elvei, mind az egyházi élet szűkebb körében, mind künn a nagy világban érvényesüljenek, s benne meg volt a tehetség is, hogy e nagy feladatot, ott a hol kellett sima, megnyerő módon, bölcs mérséklettel, a hol kellett hajthatatlan erővel keresztülvigye vagy legalább keresztülvinni megkisértse. Ő nem akart kétféle igazságot elismerni.

A mi rossz volt a keresztény morál szempontjából a templomban, a családban, azt a nagy világban, ott is, a hol országos érdekek forogtak koczkán, rossznak tartotta és megtámadta. A keresztény justitiának hajthatatlan, meg nem alkuvó bajnoka akart lenni s valóban — talán soha sem alkalmazták nagyobb kiterjedésben, nagyobb kérdésekben a «fiat justitia et pereat mundus» szigorú elvét, mint III. Incze pápasága alatt, Európa hatalmasaival szemben. Az a szegény dán herczegasszony Ingeborg, kit Fülöp Ágost franczia király nőűl vett, de mindjárt esküvője után megútált, s a kit a szolgálatkész franczia püspökök azonnal készek voltak elválasztani — idegen országban, idegen nép közt, melynek nyelvét sem bírta, védelem nélkül: azzal a néhány szóval, melyeket el tudott rebegni: Male France, Male France! Róma! Róma! híven fejezte ki az elnyomott ártatlanság hitét, hogy a rossz Francziaország ellen, Rómához felebbez, Rómától nyer igazságot: s III. Incze csakugyan kivívta igazát. Fülöp király, évekig tartó villongás után, melyek egész királyságát felkavarták, kénytelen volt Ingeborgot visszavenni.

De bármily erős volt is III. Incze, bármily nagy volt is már az egyház hatalma, bármennyire részén volt is általában véve az európai keresztény közvélemény: mégis tapasztalnia kellett, hogy nagy czéljai a világi érdekek sorában gyakran elakadtak és tűrnie — ha nem elnéznie — kellett oly dolgokat, melyek kitűzött elveivel, az egyház szellemével sehogy sem fértek össze. «Kormos lett maga is» — mint szomorúan megjegyezé — «mikor korommal kellett babrálnia.» Életének két főczélja is hajótörést szenvedett. Nem sikerült az egyházat, tagjait Krisztus, a katholikus tan szellemében átidomítani, minden vissza-

élést megszüntetni. Sőt tapasztalnia kellett, hogy az emberi gyarlóság mellett még oly tényezők is nőttek nagyra, melyek magának a keresztény katholikus élet alapját, az egyházi tant is megtámadták. Mert az egyházi felfogás terjedésével, az egyházi hatalom növekedésével majdnem egyidejűleg Európa nyugatán is újra felmerültek az eretnekségek, melyek keleten sohasem szüntek meg. Nem volt ugyan szó még reformtörekvésekről, ellentétekről, eltérésekről, melyek magában az egyház kebelében, az egyház talaja, az egyház theologiájából fejlődtek; a görög theologiai speculatiók régibb és újabb aberratiói sem hatottak be a római katholikus egyház népei közé: az ellenség az a régi tan volt, melyet már a kereszténység első századaiban, a kereszténység és a perzsa zoroastervallás mesgyéjén — mindkettő elemeit összekeverve — Manes hirdetett, a mely hol így, hol úgy módosítva, Ormuzd és Ahrimán, a jó és rossz dualismus-eszméjét csempészte be az Üdvözítő vallásába. Örményországi eretnekekkel, a kiket a «római császárok» Európába telepítettek, a Balkán félsziget szlávjai közt is — kik jóformán még pogányok voltak — elterjedt, abban az alakban, melyben a X. század közepén egy bolgár pap — Bogomil — tanította. A hit alapelve volt, hogy Isten: a jó; a lélek az ő teremtménye, de az emberi testet, az egész anyagi világot az ördög teremtette, s az a rossz; s az emberi léleknek feladata e rosszból a test, az anyagi világ kötelékeiből kibontakozni; erre az útat és módot Krisztus mutatta meg, a ki csak látszólag öltött magára testet, rossz anyagot. A tökéletes keresztény tehát — mint magukat kiválóan nevezték — férfi vagy nő, földi zarándoklását csak arra fordította, hogy a világ minden kicsi, nagy örömét, baját, intézményét megvesse. Szemé-

ben a házasság, a család, az emberi társadalom ez alapja, csak testi kárhozatos egyesülés volt, mely ismét testet hoz létre, s azt ép úgy megvetette, gyűlölte, mint a társadalmi lét legkomplikáltabb organismusát, az államot és intézményeit. Testét folytonos bőjttel sanyargatta. Jártában-keltében is nagyon sokat, majdnem mindig imádkozott, csak fekete ruhát viselt; más vallásúakkal szóba sem állott, kivévén ha meg akarta téríteni. Ilyenekből kerültek ki az egyházak fejei, az apostolok: de számuk — a dolog természete szerint — csekély volt, alig esett egy-egy, ezer-kétezer más közönséges hívőre. E közönséges hívőknek meg lehetett, meg kellett alkudni a rossz világgal, bár hitükben, elméletben, ők is megvetettek mindent, a mi más keresztényeknek kedves, sőt szent is vala, ámbár azt külsőleg még is tisztelhették, hozzá alkalmazkodhattak, csak hogy el lehet képzelni, mennyire feleltek meg, mennyire tettek eleget azoknak a kötelességeknek, melyeket a keresztény vallás, az országok törvényei oly cselekményekre nézve szabtak rájuk, melyek az ő szemükben csak a «rossz»-nak, az ördögnek művei voltak, s így házasságuk — hogy példát említsek — csak olyan ideiglenes szerződés féle volt, melyet a férj megtartott, míg az asszony «jó» volt, de ha tetszett, mindenkor fölbonthatott. Így élt a közönséges bogomil valóságos szellemi dualismusban, melyben megcselekedhette, úgy a hogy, mind azt, a mit belsőleg ördögi rossznak tartott, és csak halála perczében kellett magába szállnia, konvertálnia, «tökéletes kereszténynyé» lennie, ha nem akart a pokol martalékává lenni.

E vallás — melynek híveit a más vallásúak bogomiloknak, patarénusoknak vagy más-másnak nevezték — a XII. század vége felé már roppantul elterjedt a bol-

gárok és szerbek közt; behatott a magyar király földére Bozniába is, a hol maga a bán Kulin, neje és számos kiváló ember hozzájuk szított; elterjedt Dalmácziában, Spalato, Traù és Zára lakosai közt, elterjedt még inkább Felső-Olaszországban, Lombardiában és végre déli Francziaországban, a toulousei grófságban, a hol Albi városáról általában az albigensis név ragadt reájuk és milliókra terjedt azoknak a száma, kik nyiltan vagy szívükben elvetették már az egyház tanait, s magát az egyházat keresztjével, oltárjával, ó-testamentomával, összes szervezetével, mint az ördög művét, halálosan gyűlölték.[13]

III. Inczének második főczélja a Szentföld felszabadítása volt. A miben csak az imént a kereszténység három leghatalmasabb fejedelme hajótörést szenvedett, azt újra meg újra meg akarta próbálni. A németek keresztes hadjárata 1197-ben teljesen meddő maradt. Utánuk újra a francziák kezdettek mozogni; lánglelkű szónokok is akadtak, kik — mint egykor d'Achéry Péter — fegyverre hívták a világ legharcziasabb nemzetét. III. Incze, alig hogy a pápai széket elfoglalta s a magyar zavarokra fordítá figyelmét, mindjárt Endre herczeg fogadására is gondolt és figyelmeztette (1198. jan. 29.), hogy «szem előtt tartva Magyarország békéjét és lelki üdvösségét», teljesítse még az évben, kereszt felmagasztalása ünnepéig (szept. 14.), a mit atyjának igért; induljon a Szentföldre, különben egyházi átok alá esik és — mint az atyai örökségre méltatlan — ha Imre király magtalanul elhal, utódjává nem lehet, hanem joga öcscsére — Salamonra? — száll. Jób érseknek azonban, kiről Imre király mondá, hogy segélyével, tanácsával sokat használ és távozását nagyon megérezné; Maknak, Béla király nádorának, kit Imre is megtartott és húsz más úrnak, kik szintén ke-

resztet vettek, de itthon szükségesek voltak, megengedte, hogy a míg az ország teljesen le nem csillapodik, fogadásuk teljesítését elhalaszthassák, «mert» — kérte Imre — «a mozgalom még nem csendesedett le teljesen, sőt némelyek, kiket még az elmúlt zavargás felizgatott, titokban morognak és a békénél inkább szeretnék, hogy ha ismét kitörne a háború!»

Imre király nem hazudott. Endre hívei nem nyugodtak. Ide-oda jártak, pénzt gyűjtöttek, mert Endrének épenséggel nem volt szándéka, hogy a pápa parancsára a Szentföldre menjen, hanem miután a herczegséget oly könnyen megnyerte, most már a koronára vágyott és fegyverkezett. Hívei közé különösen három papot számított Imre: János veszprémi püspököt, ki már 25 éve ült e széken, Boleszló váczi püspököt, ki a leleszi kolostort alapítá a prémontreieknek és testvérét Elvin, váradi püspököt, ki épenséggel nem hasonlított az egyháziakban komoly és szigorú Boleszlóra, és káptalanával ép botrányos perben élt; ez őt hamis esküvel, simoniával vádolta, ő pedig a kanonokokon erőszakoskodott, úgy hogy metropolitája, a szentéletű és tiszta lelkű Saul, kalocsai érsek, a Győr nemzetség ivadéka, s a maga egyházmegyéjének jótevője, átokkal sújtá, és mikor bűnét töredelmesen bevallá, Rómába küldé, hogy a pápa szabja meg neki a poenitentiát. E helyzetben III. Incze intette Endrét, hogy legyen közte és a király közt testvéri szeretet, adja meg a királynak, a ki feljebb való, a kellő tiszteletet és becsülést, enyésztesse el hűségével, szolgálatával a mult sérelmek emlékét és kölcsönös szeretet kapcsolja őket össze, mint összekapcsolta már a vér, az anyaméh! Majd 1199. bőjtjén határozottan kijelenté neki, ne próbáljon a király vagy az ország ellen fegyvert fogni, lázadást gerjeszteni,

mert szigorúan megparancsolta az esztergomi és kalocsai érsekeknek és suffraganeusaiknak, hogy ha ezt merné tenni, sújtsák egyházi átokkal és vessék egyházi tilalom alá országát, minden appelláta kizárásával.[14]

A forrongás e napjaiban, úgy szólván a kitörés küszöbén, egyszerre hírt vőn Imre, hogy Boleszló váczi püspök közvetíti a levelezést Endre és magyarországi hívei közt, s a pénzt, a melyet a lázadásra gyűjtöttek, a váczi egyház sekrestyéjében tartja. Imre Váczon termett; 1199. márcz. 10. volt a kántorbőjt napja, a nagy bőjt első hetében. A káptalan ünnepélyes menetben fogadta a királyt, ki a püspököt, káptalant gyűlésre hívta és kívánta, hogy nyissák fel neki kincstárukat. Boleszló vonakodott. A király gyanúja nőtt. Alkonyat felé megint eljött embereivel a székesegyházhoz, a melyben a püspök és káptalan a karban, ép a napi ájtatosság befejezéséül a «completorium» három zsoltárát énekelték és beizent a püspöknek, adja ide a kincstár kulcsát és jőjjön ki. Boleszló nem küldötte, ki sem mert jönni. Imre dühös lett; a templomba lépett és parancsolta, hogy nyissák ki a sekrestyét. Boleszló tiltakozott «az erőszak, a rablás» ellen és az oltárhoz menekült. Papjai körülötte csoportosultak és «könnyes szemmel» kezdék az éneket: «Tekints reánk Uram! szent székedből és gondoskodj rólunk». E passiv ellentállás még jobban felingerelte a királyt; közéjük rohant, Boleszlót megfogta, az oltártól elrántotta és kifelé húzta. A püspök ellene szegült; a mint küzködött, az oltár lépcsőjén elesett, de Imre tovább hurczolta a földön, oda lökte fegyvereseinek, s azok megfogták, a templomból kidobták, a sekrestye ajtaját feltörték. Az őr kanonok most már kinyitotta a kincstárt, abból Imre, a mi az egyházé volt, ott hagyta, de a Boleszlóét, mit a leleszi

kolostornak szánt és a gyanús leveleket elvitte. A püspök ez erőszakos tettért megszentségtelenítve látta a templomot, és benne az isteni tiszteletet eltiltotta; Imre pedig haragjában, hogy Boleszló még daczol, dézsmáját lefoglalta és fenyegetőzött, hogy a ki a püspök részéről hírt visz ki az országból, annak szemét kitolatja.[15] Kevéssel utóbb, az év közepe felé, a lappangó mozgalom kitört. Endre fegyvert ragadott; a zágrábi püspökség birtokait elpusztította, mert Domokos püspök híven és hathatósan támogatta Imre királyt. Azután átvezette seregét a Dráván. Imre is összegyűjté embereit, kik között sok német vendéget is említenek. A két sereg Somogymegyében, Rádnál, Szemes mellett, a Balaton közelében, a Hadúttól nem messze ütközött meg.[16] Imre legyőzte öccse seregét, melyből sok elvérzett, sok fogságba esett. Maga Endre szövetségesénél, rokonánál, most már stájer és osztrák herczegnél, VI. Leopoldnál keresett menedéket; de Imre király nyomában volt és Ausztria és Styria határát tűzzel-vassal kegyetlenül elpusztította.

Imre csak a győzelem után tudta meg vagy vélte megtudni, hogy ellenségeinek főembere, «ki ellene háborúra izgatta ellenfeleit», saját nádora volt. Megfosztá tehát méltóságától és helyébe egy Mihály — rendesen Mikó vagy Mike — nevű hű ispánját akarta tenni, de azt Elvin váradi püspök egyházi átokkal sujtá, mert egyik papját, a királypártiak szerint a «lázadók levélhordóját» elfogta. Az elkeseredés nagy volt a királypártiak közt a püspök vakmerősége fölött, kinek «gyalázatos életmódja» úgy sem parancsolt tiszteletet. Sok is volt a visszaélés, mit a püspökök ez idétt ily egyházi átokkal, kiközösítéssel űztek, mely által, a kit akartak, erkölcsi halottá, minden tisztre képtelenné tettek, s azért

már III. Coelestin pápa kimondotta, hogy a király tanácsosait, meghittebb embereit ne legyen szabad kiközösíteni és ha valaki mégis teszi, bármelyik püspök vagy érsek tízszer feloldozhatja őket. III. Incze pedig ugyan ezt a rendelkezést nem újítá meg Imre kedvéért, de intette az érsekeket, püspököket, hogy azokat, a kiknek tanácsát a király a zavaros időben nem nélkülözheti, csakis nyilvánvaló, nyomós okból, megelőzött kánoni intés után merjék kiközösíteni, vagy interdictummal sujtani (1199. január 8.).[17] Barátságának a király iránt még akkor is jelét adta, mikor Boleszló püspök keserves panasza két-három hónap mulva mégis eljutott Rómába. Komolyan, de atyailag írt Imrének (1199. június 21.), hogy: «A világ minden országa között az apostoli szentszék mindig Magyarországot szerette legjobban, érdemes királyai, különösen pedig boldog emlékezetű atyja, Béla király szeretetéért, hűségéért, melyet majdnem mindig a római szentegyház iránt, a magyar egyház és papság gyarapítására, tisztességére tanúsított. Reményli, hogy atyját nem csak a trónon, hanem jóakaratában is követi; a megsértett Boleszlónak vagyis inkább az apostoli széknek elégtételt ad; a váczi egyház kárát megtéríti, különben kénytelen volna őt és országát kánoni büntetéssel sujtani, mert «inkább akarunk tetszeni Istennek, mint az embereknek». «Olvastad — fejezé be a pápa levelét — vagy talán hallottad, hogy mikor Heliodorus (Makkabaeusok könyve II. 3.) a jeruzsálemi kincstárt kirabolta, angyal sujtá és meghalt volna, ha a főpap imádsága meg nem segíti. Balthazar, mikor a kirablott templom edényeit lakomájánál használta: egy kéz királyságának végét a falra jegyezte. Pompeius nem is rabolta meg a templomot, csak belépett a szentek szentjébe, és a ki

mindig győzött, azt legyőzték és meggyilkolták.» Szálljon tehát magába, iparkodjék jóvátenni bűnét, nehogy a kánoni büntetés szigorán kívül, melytől méltán tarthat, még Isten, a bosszúálló úr Isten is, ki megfizet a gőgösöknek, keményen sujtsa őt és országát. S egyidejűleg megparancsolta vala Saul érseknek, igyekezzék a királyt bánatra és elégtételre birni; s ha ez nem sikerül, «tegyen félre minden szeretetet és félelmet, tartsa csak Istent szeme előtt», vizsgálja meg a dolgot és írja meg Rómába, hogy ő a pápa, megfelelően intézkedjék, eljárásából fogván majd látni: «vajjon a földi vagy égi királytól tart-e jobban, vajjon a király kegyét, vagy az egyház becsületét tartja-e nagyobbra?» Imre eleinte dühös volt. Sault maga elé sem eresztė, majd azonban írt a pápának, mentegette magát. Elmondá, hogy Boleszló, Elvin püspökök politikai ellenségei, kiket azonban ő még sem sujtott. Ne higyjen Boleszlónak. Sault nem azért nem bocsátá maga elé, mintha a római egyházat akarta volna megsérteni, hanem mert botránytól tartott, melyet talán nem lett volna képes megakadályozni, és meg akarta kimélni, nehogy az általános gyűlölet kitörjön ellene — melyet magára vont az által, hogy a bűnösnél bűnösebb Elvint az egész magyar nemzet megbotránkozására lelkiismeretlenül pártfogolta — s nehogy kiséretét tettel, szóval valami baj érje. A dologból nem is lett valami nagy baj. Imre kárpótlásul Boleszlónak odaajándékozta azt az adót, melyet évenként háromszor, karácsonkor, husvétkor és Szent Istvánkor, a király és királyné népeitől szedni szoktak, és Boleszló azt leleszi kolostorára ruházta; Saulnak pedig és testvéreinek odaadta Mosonyban Lébényt, melyet a Győrök már egyszer birtak volt.[18]

Nagy gondot okozott a pápának Imre és Endre viszál-

kodása, mely Magyarországot zavarta; annak java pedig — a mint írta — úgy szivén feküdt, mintha a maga öröme vagy baja volna. A baj orvoslására tehát 1200-tavaszán Gergelyt a «Sancta Maria in Aquino» czímű bíboros diakonust, tanult, ügyes római nemesembert küldé tágas hatáskörrel Magyarországba, és törekvésének, melyet a nagybefolyású mainzi biboros érsek, Konrád támogatott, az a sikere lőn, hogy Imre és Endre 1200. derekán; a magyar urak beleegyezésével, kibékültek; Imre is a keresztet felvette, és arra az esetre, ha mindketten a Szentföldre mennének, az ország kormányát VI. Leopold osztrák herczegre bízták. Megállapíták, hogy ha valamelyik tengeren túl meg találna halni, a túlélő birja a koronát. Különben Endre visszakapta drávántúli herczegségét, de már nem azzal a függetlenséggel, mint tényleg első alkalommal. Imre király főntartá és gyakorlá főnhatóságát, kivált az egyházak felett, mint az a királyt — már I. Endre, Salamon idejében is, mint láttuk — megillette. A spalatói érseki széket volt nevelője Bernát foglalta el (1200.); Domokos zágrábi püspök javait összeiratta, «mert annál inkább kötelessége az egyházak javaira felügyelni, minél nagyobb a rossz emberek hajlandósága azok megkárosítására» (1201.); Endre herczeg pedig «testvérének, Henrik úrnak, a méltóságos magyar királynak intésére» ugyancsak Domokos püspöknek valami szávai szigetet ajándékozott (1201.).[19]

1201. tavaszán — úgy látszott — minden lecsendesedett; Imre király kész volt a keresztes hadra. Megnyugtatására a pápa tizenkét urat, a kik szintén felvették a keresztet «felmentett kötelezettségük alól, hogy itthon maradhassanak az ország védelmére. Lelkére kötötte Horvátország herczegének, hogy az országnak jól gondját

viselje, s ugyanerre inté Saul érseket és János csanádi püspököt, ki 1198. óta ült Szent Gellért püspöki székén; nagyratörő és nagytekintélyű ember volt, ámbár, mint a következés mutatta, nem volt nehezebb, veszélyes helyzeteknek embere és tehetségeit az ország túlbecsülte.[20] A szerb viszonyok azonban késlelték a keresztes hadjáratot. Nemanja 1195-ben szerzetessé lőn; mint Simeon barát az Athos hegyére vonult, a hol görög barátokból, mint egykor a kereszténység első századaiban Egyiptom sivatagjain, egész coloniák keletkeztek. Helyébe fiai léptek. Az öregebb, István, a «nagyzsupán», részeges, kicsapongó ember volt, legalább felesége Eudokia, III. Angelosz Elek császár leánya, ezzel vádolá, ő pedig nejét házasságtöréssel gyanúsítá és a szó szoros értelmében egy szál ruhában elcsapta. A másik Vulk (Vuk), latinosan Vulkus, Vulkanus, ki egy kissé finomabb érzésű ember lehetett, mert sógorasszonyának durva bántását nem helyeselte, a Primorje egy részét, Zetát, Skutari vidékét birta és Dalmáczia és Dioklea királya nevét viselé. Mindegyik hajlandó volt a pápához, a nyugati egyházhoz közeledni; egymás közt azonban csakhamar kiütött a háború. Imre közvetlen, déli szomszédját, Vulkot segíté, Istvánt legyőzte és helyébe védenczét tette Szerbia nagyzsupánjává, magát pedig, mint utána minden magyar király, Szerbia királyának czímezte. Gondolatja az volt, hogy Szerbiát megnyeri, aláveti a nyugati egyháznak, s ebben szerep jutott volna a pápa beleegyezésével a kalocsai érseknek, Jánosnak, ki ép most (1202.) lett csanádi püspökből az elhunyt Saul érsek utódjává, s az ellen sem lett volna kifogása, hogy Vulk — mit bátyja István is kért — koronát kapjon a pápától, de csak úgy, hogy a magyar király fenhatósága csorbát ne szenvedjen.[20]

III. Inczének tetszett a gondolat, hogy a déli szlávok közt a katholikus vallás terjesztessék, a kik közt a bogomilok egyre terjedve, «báránybőrben jártak, hogy Krisztus juhait mint ragadozó farkasok széttépjék, és nem a test halálát, hanem a lélek veszedelmét szomjazták». Dalmácziában Bernát érsek, híres theologus, ki könyvet irt ellenük, világi fegyverekkel is kezdte őket ostromolni. Különösen két zárai polgár, Máté és Aristidius, mindkettő jeles «képíró és aranyműves», kik olaszul, szlávul írtak, olvastak, vonták magukra figyelmét, mert «az eretnekség pestis pokolba merülve, nem csak maguk hitték elvakult szívvel istentelen tanait, hanem bűnös szájjal másoknak is hirdették». Bernát érsek kezdte őket eleinte szép szóval inteni, magához hívni, de miután semmire sem ment, követve az egyház új elvét, melyet valami 30 éve állítottak fel és III. Incze megújított, hogy világi dolgaikban kell sujtani az eretnekeket, hogy magukhoz térjenek: kimondta rájuk az egyházi átkot, javaikat prédára hányta s őket a városból kiűzette. A szigorúság hatott. A két testvér meghódolt, az evangeliumra megesküdött az érseknek, hogy eretnekségéről lemond: s akkor az egyház befogadta őket ismét kebelébe és visszakapták javaikat. Sokan, «kiket rászedtek volt» követték példájukat, de sokan Boszniában találtak menedéket, a hol a két zárai is sokat megfordult. Itt valódi fészke volt a bogomiloknak. Kulin bán «úgy bánt velük» — panaszkodott III. Incze Imrének már 1200. okt. 11-én — «mintha katholikusok volnának, sőt még a katholikusoknál is nagyobbra becsülte őket, s kiválólag keresztényeknek nevezé». «Nehogy tehát e baj, ha elejét nem veszik, a szomszédokat is megrontsa, sőt Magyarországra is, mitől Isten mentsen, elterjedjen»: ragadjon a király

Krisztus és a keresztények sérelmének megbosszulására fegyvert; és ha csak a bán tartományából minden eretneket ki nem űz és javaikat el nem foglalja: «te űzd ki őt eretnekeivel együtt országából, az egész magyar birodalomból»; javaikat, a mennyiben az ő földjén vannak, kobozza el; és «szemed a bánnak se kegyelmezzen, sőt gyakorold ellene világi fenhatóságodat, ha máskép nem tudod az igazság útjára visszatériteni». A pápa intésére Imre keményen rászólt Kulinra, az megdöbbent, mentegette magát, hogy a kiket befogadott, azokat nem tartotta eretnekeknek, hanem katholikusoknak. Küldjön tehát a pápa követeket, vizsgálja meg hitüket, s a mit ő ültet, a mit ő kigyomlál, abban megnyugodnak, és III. Incze «ámbár méltatlan» helytartója annak, ki nem akarja a bűnös halálát, hanem hogy megtérjen és éljen» elküldé a dolgok megvizsgálására Casamarc udvari káplánját és Bernát spalatói érseket «kinek — mint szomszédnak — az efféle dolgokban immár több tapasztalása volt» (1202. nov. 21.).[21] A bogomilismus nem volt barátja a katholikus magyar birodalom terjeszkedésének és megszilárdulásának a Balkán-félszigeten; annak azonban egy más, tekintélyes ellensége is támadt az új Bolgárországban. A birodalom alapitói I. Asên János és Péter egy év alatt (1196. és 1197.) gyilkos kéz áldozatává lettek és helyükbe öcscsük János lépett, kit Kalojannak, Joannitznak — mintegy kis Jánosnak? — is neveztek. Az erélyes, de vad fejedelem, ki magáról mondá, hogy ha II. Vazul «római» császár bolgárölő (bulgaroktonos) volt, ő meg a «római ölő» (romaioktonos) nevet érdemli ki, hódító gyanánt lépett fel. Birodalma csakhamar kiterjedt a Balkán-félsziget egész északkeleti részére; délre messze benyult Macedoniába, s a régi Traciába, északra pedig a Moraváig,

a Dunáig terjedt és Barancsot, Niset, azt a tartományt is magába foglalta, «melyet — mint Imre s a magyarok mondák — III. Béla király csak nászajándékul engedett át leányával Angelosz Izsák császárnak». János, ki a régi bolgár fejedelmek, Simeon, a szent életű Péter, a hatalmas Sámuel utódjának tartotta magát, nagyon jól tudta, hogy a régi bolgár egyház területéből, harmincz püspökségéből, melyet még a «bolgárölő» Vazul is respektált és együtt hagyott, több püspökséget, melyek el is enyésztek, meg is semmisültek, a magyar király foglalt el, mert birta a szerb területet, a melyen hajdanta legalább a prizreni, rasai, lipljani bolgár püspökségek állottak. A terjeszkedő magyar és bolgár hatalom tehát összeütközött. A kúnok pusztítva becsaptak a magyar földre és sok «keresztény lelket» hurczoltak magukkal. Imre a Morava mentében viszonozta a becsapást. Kisérői közül Hunt-Páznán Tamást és Győr Sándort, Saul érsek testvérét, ki Mosonyban, Lébényben a fekete barátoknak kolostort kezdett építeni (1202. ősze felé), ismerjük. Tamás szolgálatait e hadjáratban Imre a Kékös-erdővel jutalmazta, mely Szathmármegye keleti részén, a Gutinhavasa aljában, a Máramaros-patak forrásáig és a Szamosig terjedt. Győr Sándornak pedig, ki a csatában vérét ontá, a mosonymegyei Bánt és Sásont ajándékozta; és mintegy diadalma emlékére, bár rövid időre, a bolgár királyi czímet felvette.[22]

A bolgár ügy annyira elfoglalta Imrét, hogy a keresztes hadra halasztást kért III. Inczétől. A pápa tudta, mint kell bánni a heves emberrel. Egyenesen, határozottan nem mondott neki ellent, hanem szépen szólt hozzá, szép szóval figyelmeztette: «Ne ejtsen csorbát dicsőségén! Ne bántsa meg Istent!» a mit talán elkövetett az által, hogy

miután már a keresztet fölvette, még keresztények ellen harczolt, s talán annak lehet tulajdonítani a bajt, a mely az országot érte, «különben» — tevé hozzá óvatosan a pápa — «ha csak pogányok, de még keresztények ellen is nem támadva, hanem csak védve indítottál háborút, bűntelennek vagy tekinthető» (1202. nov. 9.).[23]

Ugyanez időtájban mintegy 40.000 keresztes gyűlt össze Velenczében, kiket az évekig tartó pápai, egyházi buzdítás gyűjtött vala össze. Vezérük a montferrati őrgróf Bonifácz volt, híres vitéz, a ki egykor vándorló lovaggá csapott föl, hogy mint a földi osztó igazság, árvákat, boldogtalan szerelmeseket igazságtalan gyámok, kegyetlen szülők ellen támogasson,[24] testvére az ifjú montferrati Rainoriónak, a ki Manuel leányának Máriának, III. Béla hajdani jegyesének férjévé lőn és nejével együtt — mint említettük — Andronikosz áldozatává lett. Voltak a seregben olaszok, németek, de a nagyját francziák alkották, még pedig mint az első keresztes háborúban, nem a király, nem a legtekintélyesebb herczegek, hanem, bár elég tekintélyes, de mégis kisebb hűbérurak, a kik közül — mint a leghatalmasabbat — Balduin flandriai és hennegaui grófot, azután Lajos bloisi és Hugó saint-pôli grófokat említhetjük. A keresztesek megegyeztek volt a velenczei köztársasággal, hogy 4500 lovagot, 9000 fegyvernököt, 20.000 jól fegyverzett gyalogost 85,000 kölni márkán (mintegy kerekszámmal 1,800.000 forint o. é.) egy évig élelmezzen és Egyiptomba átszállítson. De mikor fizetniök kellett volna, 34,000 márka hiányzott, melyet nem tudtak előteremteni. Akkor Dandolo Henrik doge, a kinek úgyis már azon járt az esze, mikép fordíthassa a fegyveres erőt Velencze keleti érdekeinek előmozdítására, azt az ajánlatot tette nekik,

hogy szolgálják le e hiányzó összeget, segítsék Velenczét, hogy a közelben levő ellenségeit Isztriában, Dalmácziában, jelesen Zárát megtörje, melynek lakói — a háború Magyarország és Velencze közt még mindig folyt, legalább békekötés még nem vetett annak véget — sok kárt tettek a szigetvárosnak, gyakran elfoglalták hajóit, leölték a legénységet. A kénszerűség, hogy ha nem hajlanak Velencze kivánságára, soha se jutnak el a Szentföldre, de még ott, a hol vannak sem maradhatnak meg, hatott a keresztesekre. Hiában volt tehát némelyek ellenkezése, hogy nem szabad fegyverüket, melyet a hitetlenek ellen ragadtak, keresztények ellen fordítani. A pápa követe, Péter biboros, maga a fővezér, Bonifácz őrgróf ott hagyták a sereget; de a nagy tömeg 1202. október elején velenczei hajókon kiindult a tengerre, megfenyegette, alkura kénszeríté Velencze isztriai ellenségeit: Trieszttet, Muggiát és november 10-én Szent Márton előestéjén Zára elé érkezett. A velenczei hajók elszakíták a lánczot, mely a zárai kikötőt elzárta; a keresztesek partra szálltak és körülfogták a várost, melyet a támadás teljesen meglepett. A lakosságot még biztatta a remény, mit üzenetek a keresztes táborból élesztettek, hogy ne tartsanak a keresztesektől, csak a velenczeiekkel bánjanak el; de Dandolo a francziák közé lépett és követelte a lovagoktól, hogy adott szavukat váltsák be. Ez jobban hatott rájuk, mint Guido vaux-cernayi cistercita apát tilalma a pápa nevében: ne merjenek keresztény várost megtámadni! Kőhajító, nyílszóró gépeikkel el kezdték lőni a várost; a lakók hiában aggattak kereszteket a falakra. Az ostrom öt napig keményen folyt; benn a városban pedig betegség dühöngött, halomra ölte az embereket; házak, templomok tele lettek halottakkal. Mikor tehát a

francziák már az egyik toronyig hatoltak és hozzáfogtak, hogy aláássák: a kifáradt záraiak capitulatiót ajánlottak s azt az ostromlók el is fogadták. A feltételek szerint: életüket megtarták, szabadon elvonulhattak; de mindenüket a városban kellett hagyni a győzők szabad prédájára. Velenczeiek és francziák ép Szent Chrysogon, a zárai védőszent napján (nov. 24.) rohantak be a városba, kirabolták, fenekestül felforgatták, azután maguk közt, a szerint a mint a tenger vagy a szárazföld felé feküdt inkább — felosztották, a lakosságot pedig kikergették. Sokan a keresztesek közül megbotránkozva az ostromon, igyekeztek ott hagyni a szentségtörő sereget és a Szentföldre jutni, ki hajón, ki szárazföldön; de az utóbbiakat, alig hagyták el a várost, a horvátok megrabolták, levágták. Maga III. Incze keserves szemrehányásokra fakadt, hogy «megtámadták Henriket, a magyarok méltóságos királyát és a nemes urat, András herczeget, testvérét, a kik maguk is fölvették a keresztet, hogy a Szentföld segítségére siessenek»; megtámadtak keresztényeket, a kik nem akadályozták útjokat, mi mind az egyházi átkot vonja maga után. Feljajdult Imre, hogy őt is, a keresztest! bántják a keresztesek, ámbár mit sem vétett ellenük; s a pápa kiközösíté a velenczeieket és megparancsolta a kereszteseknek, hogy Zárát többé ne bántsák, bántani ne engedjék, s a mit elraboltak: adják vissza a magyar király követeinek. Mikor pedig a keresztesek 1203. február vége felé a bőjtben hozzá fordultak, és igérték, hogy az okozott kárt jóvá teszik, még föltételül kikötötte: kérjék meg alázatosan a magyar királyt, bocsássa meg nekik Isten szerelmeért, vele született kegyelmességénél fogva, az elkövetett sérelmet.[25]

Imre király örült, hogy III. Incze oly keményen meg-

feddette «a franczia keresztes hadakat» és kérte, hogy a mit kezdett, végezze is be és kénszerítse a francziákat, hogy «városát abban a karban, a melyben volt, minden elvett jószággal együtt» visszaadják: s III. Incze csakugyan hitte, hogy most már a keresztes had megindul és Imre is részt fog abban vehetni. Meghagyta tehát a magyar érsekek- és püspököknek (1203. február végén), hogy az ország nyugalmáról gondoskodjanak s a két érsek egymás közt se veszekedjék, mert János kalocsai érsek a milyen követelő volt, erősen kezdte egyháza jogait az esztergomi rovására érvényesíteni; nem akarta tűrni, hogy az ő egyházmegyéjében Jób érsek oszszon áldást, mikor ő jelen van; s mikor az egyszer még is meg akarta tenni, a templomban nem csekély zajjal kitört és ő adta a népre az áldást; egyházak fölszentelésével, melyek az ő területén az esztergomi érsekség alá tartoztak, más püspököket bízott meg s maga is — ily templomokban — Jób akaratja ellenére palliumban mondott misét és maga előtt a metropolita keresztjét vitette. Viszálkodásában az esztergomi érsekkel Imre királyra számíthatott, a ki ez időtt Jóbbal, egykor oly kedves emberével összeveszett, tizedét visszatartotta; a királyi prépostságokat, melyek az érsek jurisdictiója alá tartoztak, ez alól teljesen ki akarta vonni, úgy hogy egyházi ügyekben azok csak a pápa, világiakban csak alatta álljanak; de azért az egyházi viszonyokba is avatkozott. A görög barátokat, kik Magyarországon még itt-ott — Visegrádon, Száva-Szent-Demeter mellett, a Szerémségben — voltak,[26] egyáltalában meg akarta szüntetni; a somogyvári benczéseknél pedig nem akarta tovább tűrni, hogy régi szokásuk szerint mindig latin — olasz, francia — és nem magyar apátot válaszszanak. Mikor pedig

Jób érsek ép ez ügyekben, ép ez időtájban panaszra ment a pápához: Imre kijelenté, hogy «ezt a nyilvános ellenségét», valahogy a pápa ne nevezze ki legátusává; ő azt nem tűrhetné, mert hogy ha — Isten segítségével — rövid időn megindul fogadása beváltására, a keresztes hadra, «ez az izgága ember» távollétében még sokkal inkább fel fogná zavarni az ország békéjét.[27]

Ép oly kevéssé mint Imre, indultak a Szentföldre a zárai keresztesek, ámbár vezéreik minden tettnél, melyben zarándoklásuktól eltértek, azzal mentegették önmagukat, hogy a sereget együtt kell tartani, ne hogy a keresztes hadjárat meghiúsuljon. Angelosz Izsák letett görög császár fiának, az ifjú — 20 éves — Angelosz Eleknek sikerült Konstantinápolyból megszökni és most nyugati Európában keresett segítséget. Sógora sváb Fülöp — VI. Henrik német császár öcscse — a kit a német fejedelmek egy része királylyá választott, bár ellenfele is volt, braunschweigi IV. Ottó, Oroszlán Henrik fia, a ki mellett a pápa is nyilatkozott, valamint Velencze, saját czéljai elérése végett, támogatták. Követei, Dandolo támogatása mellett, meg is nyerték a zárai keresztes hadat, hogy gazdag jutalomért s az egyházi unio igérete fejében visszaszerzik atyjának s neki a konstantinápolyi császárságot. Ez új halogatásra, a fogadalom ez új megszegésére a híres vitéz Montfort Simon, Guy testvérével, Mauvoisin Róbert, Neaufle Fülöp, Cressonessart Dreus, a vaux-cernayi apát a magyarokhoz fordultak, kiegyeztek velük, ott hagyták a sereget és magyar földön át — tisztességgel fogadva — elmentek a Szentföldre. Különben Imre és Endre a dolog ezen fordulatát, mely Izsák sógorukat és Margit testvérüket a trónra vissza volt helyezendő, nem nézték épen rossz szemmel. Az ifjú Ange-

losz Elek Fülöp udvarából Magyarországon át ment el Zárába a keresztes hadhoz, miután útjában megfordult nagybátyjánál — Imrénél? Endrénél? — búcsút vett tőle és szintén felszólította, hogy jőjjön segítségére a keresztesekkel. Mikor Zárába ért (ápril 25.), a keresztesek hada már elvitorlázott és még csak a velenczeiek voltak hátra, a kik — miután a jelen viszonyok közt nem remélhették, hogy Zárát megtarthassák — falat, tornyot, házakat fenekestül felforgattak, lerombolták s épen csak a templomokat hagyták meg a maguk épségében. A pápa rosszalta a keresztesek e vállalatát; arra nem ok az, hogy a konstantinápolyi császár letette, megvakítá testvérét és trónját bitorolja. Akármit vétett e császár és emberei, nem a keresztesek dolga a felett ítélni, nem is azért vették fel a keresztet, hogy ezt a bűnt torolják meg, hanem a szent kereszt sérelmének orvoslására kötelezték magukat. A száműzött záraiak pedig folytatták a harczot a velenczeiek ellen, a kik, hogy a város megszállását megakadályozzák, szemben Zárával, a kis Malconsejo szigetre várat építettek és onnan vigyáztak és csaptak ki a zárai tengerészekre. A záraiak azonban magyar pénzen tíz olasz gályát zsoldjukba fogadtak, a szigetet megrohanták, elfoglalták s azután visszatértek elhagyott, kipusztult városukba, és kezdték ismét, úgy a mint tudták, felépíteni.[28]

Míg a szlavon tengerparton, Zárában a velenczeiek romboltak, a keresztesek útra készültek, beljebb a hegyek közt, Boszniában a pápa követe: Casamare János — Bernát érsek nem ment vele — sikerrel járt el. A bogomil szenteknek, a «tökéletes keresztényeknek» — katholikus értelemben szerzeteseknek — fejei: Dragiša, Ljubin, Dragota, Pribiša, Lyuben, Radoš és Vladoš, pártfogójuk

Kulin bán jelenlétében Bjelopoljén, a Boszna folyó mellett (1203. ápril 8.) alávetették magukat a római katholikus anyaszentegyháznak. Megigérték, a mitől eddig irtóztak, hogy templomaikba keresztet, oltárt fogadnak be. Az ó-testamentom könyveit is fogják olvasni; papjaik vasár- és ünnepnapon misét mondanak a római katholikus egyház szertartása szerint. Gyónnak, áldoznak, legalább hétszer egy esztendőben, az egyház bőjtjét, az ünnepeket megülik. Temetőjük lesz az imaházak körül. Manichaeust vagy más eretneket maguk közé nem fogadnak. A szent nők külön laknak, külön esznek; szent férfi szent nővel egyedül nem beszél, ne hogy rosszat mondjanak. Házas embereket nem is vesznek maguk közé, ha csak mindkét házas fél bele nem egyezik: szűz életet nem fogad és szerzetessé nem lesz. Más ruhát viselnek mint a világiak és frátereknek hívják magukat, nem többé csak «keresztények»-nek, mintha csak ők maguk volnának keresztények. Végre ha főnökük — mesterük — meghal, az elöjárók újat választanak, de azt a római pápa — nem más! — erősíti meg. A szerződést a pápai követ Ljubin és Dragotával elvitte Imre királyhoz a Csepel-szigetre, a hol a király mellett a kalocsai érseket, a déli vidék metropolitáját, Kalánt, a Boszniához legközelebb eső pécsi püspököt, sok urat és Kulin bán fiát találták. Itt a két bosnyák barát a maga és megbizói nevében még egyszer megesküdött a szerződésre; Imre megerősíté, ráüttette pecsétjét, átadta az oklevelet Kulin bán fiának, a kit talán atyjának hirtelen halála most Bosznia urává tett, és megfenyegette, hogy ezen túl mind ezt, mind a mit a pápa még parancsolni fog, megtartassa, eretneket többé ne pártoljon, mert különben — s erre kötelezte magát — bünte-

tésül 1000 márka ezüstöt fizet, melyből a fele a pápát, fele a királyi kincstárt illeti (1203. ápril 30.).[29]

Ugyanez időben a pápai szék Imre király közvetítése mellett a bolgárokkal, Joannitzával is megkezdhette a tárgyalást, kinek III. Incze «mint nemes római vérnek» már harmadéve írt, s kiben némi hajlandóság is volt már, hogy a nyugati egyházhoz csatlakozzék és politikai ellenfeleitől, a byzanczi görögöktől egyházilag is felszabaduljon; de az érintkezés a távolság és a görögök akadályozása miatt, nehéz volt. Imre ép sereget gyűjtött a bolgárok ellen, mikor Joannitza vagy János czár követei hozzá jöttek, kijelenték, hogy közeledni akarnak a római katholikus egyházhoz és esküvel igérték, hogy János káplánt, mint pápai követet szívesen fogadják és fejedelmükhöz elviszik. Imre mindjárt megengedte, hogy a bolgár követek szabadon járhassanak, kelhessenek Magyarországon és szövetséges országain, ha a pápához mennek,[30] s ugyancsak ő, míg János káplán (1203. jún.) Bolgárországba indult, hogy Vazul tirnovai érseknek a pápa nevében palliumot vigyen, a pápa felszólítására Németországba erős hadat küldött, hogy a pápa jelöltjét, IV. Ottót sváb Fülöp ellen segítse. A magyar csapatok a cseh I. Przemysl Otokárhoz, II. Wladislaw fiához — ki 1199-ben Imre nővérét, Konstancziát vette nőül, s 1202-ben, miután eddig sváb Fülöpnek híve volt s tőle a cseh herczegek számára 1198-ban véglegesen megnyerte a királyi czímet, Ottó részére pártolt — csatlakoztak és Thüringiába követték, melyet Fülöp 1203. nyarán megtámadott. Voltak a seregben Otokár vezérlete alatt kunok is, kik talán közvetlenül Oroszországon keresztül jöttek a távol nyugatra, de míg Fülöp előlük Thüringiából hátrált: más kunok bolgárokkal együtt ismét magyar birtokra, Szerbiára

vetették magukat, azt kegyetlenül elpusztitották, sok embert megöltek és nem kevés «keresztényt» fogságba hurczoltak.[31] De Imrének mind e tette, bár megfelelt a pápaság, az egyház érdekeinek, mégis akadályozta azt, a mit III. Incze leginkább óhajtott: hogy Imre fogadalmát megtartsa és a Szentföldre menjen. Akadályozta azt egyébiránt még az az ellenséges indulat, az a viszály is, mely most, miután a béke három évig szent volt, Imre és András közt újra feltámadt. Mind a két testvér időközben megházasodott. Imre király neje Konstanczia, II. Alfonz aragoni király leánya és annak a II. Péter királynak testvére volt, ki 1197-ben követte atyját Aragon, Catalonia és Roussillon birtokában, és híres vitéz ember, provençal troubadour, mint atyja, országát ez időtájt (1204.) III. Incze pápa adófizetőjévé tette, de azért mégis mint a délfranczia eretnekek védője veszté el kilencz évvel később (1213.) életét. Imre nejének hitbérül két vármegyét kötött le és szabad akaratjára hagyta, hogy özvegysége esetére vagy Magyarországban maradjon és húzza e két vármegye jövedelmét, vagy 12.000 márkát kapjon e hitbére fejében. Konstanczia kiséretében volt egy nemes hölgy, Tota «a világ egyik legszebb leánya», s e tájt fordult meg Magyarországon «és a jó Aimeric királynál jó fészket» talált, Peire Vidal, e kiváló, de kalandos, sőt lehet mondani bolondnál bolondabb provençal troubadour, ki egy ideig II. Alfonz udvarában tartózkodott, a németeket különösen gyűlölte, őket gorombának, ha udvariasak, bosszantónak, nyelvüket kutyaugatásnak tartotta.[32] Endre herczeg német nőt vett el, a szomszéd, hatalmas IV. Berthold isztriai és krajnai markgróf Gertrud nevű leányát. A család ősi fészke az andechsi grófság volt Bajorországban, München közelében, azonban egész

délkeleti Németországban, le Tirolig, Karinthiáig, Krajnáig sokféle birtokot szerzett. IV. Berthold, mint egykor I. Frigyes első éveiben a német dachaui Konrád, — talán V. Henrik császár igényeinek utóhangjakép — a Dalmáczia és Horvátország herczege czímét viselte, de azután letette és e helyett a Merania — mintegy tengermellék — herczegének írta magát. Nővére Ombod bán fiának neje volt. Nyolcz vagy kilencz gyermeke közül Hedvig leánya, egy sziléziai lengyel herczeg neje, szent életet élt és szentté lett. Gyönyörű szép Ágnes leányát II. Fülöp Ágost franczia király vette el, mielőtt még a dán Ingeborgtól kellőképen elvált volna (1196.) s azért ismét el kellett mint «ágyast» bocsátania (1200. szept.), ámbár Agnesnek már két gyermeke volt, s egy harmadik, kit szomorúsága miatt Tristannak keresztelt, kevéssel a válás után született, melyet maga Ágnes is csak néhány hétig tudott túlélni. Gertrud — úgy látszik — határozottabb, keményebb jellem volt e testvéreinél. Teljesen hatalmába tudta hajtani Endrét, ki különben nem is volt II. Fülöp Ágost; tetteiben néha férfias erő mutatkozott: csak családjával szemben volt mindig igazi nő, mert annak minden tagját igazi női gyöngeséggel szerette.[33] Endrének legalább figyermeke ez idétt még nem volt, de Imre királynak született egy fia László, a ki 1203-ban valami két esztendős lehetett. Maga Imre és a pápa úgy fogták fel a dolgot, hogy e gyermeket illeti meg atyja halála után a korona: ép úgy mint Endre fia, ha lesz — vélé III. Incze — a herczegségben örökösödjék. De a magyar felfogás egyáltalában a mellett volt, s Endre kétségkívül ezt vallotta, hogy nem kiskorú gyermeket, hanem meglett férfit illet, ha van az Árpádházban, a korona. Imre ismerte e felfogást és tartott tőle,

hogy öcscsével újra küzdenie kell majd a koronáért. III. Incze is félt az összeütközéstől s azért (1203. nov. 5-én) újra megerősíté és lelkére köté Endrének a békét, melyet Gergely biboros létesített közte és testvére közt, s a melyet ez ideig mindegyik megtartott; egyúttal azonban arra is törekedett, hogy Endre távozzék, váltsa be atyja fogadalmát, menjen a Szentföldre és mert módja nem igen volt rá, kérte Imrét, «bár neki is még nem csekély összeg hiányzott a keresztes hadra», hogy támogassa költséggel, «ha csak érett megfontolás után nem tartaná jobbnak, hogy Endre helyette az országban maradjon». Jóakaratú intézkedéseivel azonban elkésett. Imre, mikor látta vagy gyanította, hogy a veszély Endre részéről közeledik, hittel biztosítá öcscsét és találkozott vele a Dráván túl, Varasd közelében. Mikor szemben voltak, mindegyik kisérőivel, Imre, kezében egy szál vessző, mint egykor Boleszló püspököt az oltárnál, megragadta öcscsét emberei között, vasra verette és a megdermedt, megdöbbent gyülekezetből a szomszéd Kene várba — a mai Knegineczre — (1203. okt.), majd onnét később mint foglyot, Esztergomba vitette. Gertrudot pedig mindenéből kifosztva, hazaküldte atyjához Németországba.[34]

A pápa nem helyeslé a bánásmódot, melyben Endre részesült; de hallgatott. Imre tavaszszal (1204.) újra reményt nyújtott neki, hogy fogadását beváltja és a Szentföldre indul. Hogy távollétében az ország ne maradjon mintegy kormány nélkül, III. Incze meghagyta az esztergomi érseknek, most már — miután Jób kevéssel ezelőtt meghalt — Csák Ugron volt győri püspöknek, Imre e «békében, háborúban» egyaránt rendíthetetlen hívének, sőt barátjának, hogy ha Imre kivánja, László fiát, ámbár még kiskorú, koronázza meg, de fia helyett,

nevében maga Imre esküdjék meg — mint ősei —, hogy engedelmes lesz az apostoli szentszék iránt, s a magyar egyház szabadságát tiszteletben tartja (1204. április 24.). Viszont Imre újra segítséget küldött a cseh I. Otokárnak Fülöp ellen, bár nem azzal a szerencsével járt, mint a mult évben,[35] és nagy kitüntetéssel, sőt barátsággal fogadta, megölelte, megcsókolta, megajándékozta, sokáig magánál tartotta Leo biboros pápai legatust, kit III. Incze Szerbiába, különösen pedig Bulgáriába küldött, hogy János czárnak koronát, zászlót vigyen, megkoronázza és a bolgár egyház egyesülését a római katholikus egyházzal befejezze. Imre már sereget vont össze, hogy a bolgárokon megbosszulja tavali becsapásukat; de a legatus rábeszélésére, ki közbenjárását igérte, seregét elbocsátá. Hosszasabb időzés után Leo biboros, Imre küldötteivel, végre megindult Bolgárországba. Már Kevéhez ért, hogy átkeljen a Dunán Bolgárországba, hol már a másik — jobb — parton vártak reá, mikor egyszerre eszébe jutott Imrének, hogy a bolgárokkal úgy jár mint a keresztesekkel, a kiktől, bár majdnem két éve múlt s a pápa közbenjárt, elégtételt még nem tudott kapni, ha János-Joannitza előbb kapja meg a koronát, mint sem a magyar-bolgár kérdéseket tisztába hozzák és rögtön Leo után küldött, megtiltotta neki az átkelést, követelte, menjen vissza a királyi tanyára — talán Szegedre? — melyet már harmadnapja elhagyott, kivánja Joannitzától, jöjjön el a magyar határra, ott hozzák tisztába a dolgot Magyarország és Bulgária közt, s azután menjen csak át a koronával a bolgárokhoz. A követ szabadkozott. Ezt nem teheti, nem kötheti föltételekhez, ha valaki az anyaszentegyházba vissza akar térni. Nem zavarhat össze egyházi, világi dolgokat. Ez simonia volna; de nem is kénszerít-

heti Joannitzát, míg az egyház kebelébe nem lépett. Ő folytatja útját; de a kevei ispán rögtön kijött, fegyveresei — «legalább háromszáz poroszló» — körülvették a házat, a melyben a biboros kiséretével tartózkodott, belőle senkit ki nem eresztettek és mindenkit súlyos büntetés terhe alatt eltiltottak, hogy a legátussal érintkezzék, neki valamit eladjon, vagy valamiben szolgálatjára legyen. A biboros kénytelen volt az erőszaknak engedni. Magyar földön maradt, de panaszt tett a pápánál. Imre is rögtön követet, levelet küldött Rómába, hogy tette okát kifejtse, panaszt tegyen, hogy a pápa nyilvánvaló ellenségének, ki a magyar földre betört a nélkül, hogy tőle kérdezné, koronát küld (1204. aug. köz.),[36] s ezzel egy időben fia megkoronáztatására gondolt. Ez «örömnapra» összehívta az ország püspökeit, köztük régi nevelőjét Bernátot, a spalatói érseket, a kit — hisz olasz ember volt — a somogyvári benczések apátjává nevezett ki, de Ugron érsek, mielőtt még urának ezt a szolgálatot is megtehette, a kis Lászlót megkoronázhatta volna, meghalt. Az esztergomi kanonokok tehát összebeszéltek a királylyal és akaratja szerint esztergomi érsekké az esztergomi érsekség jogainak heves ostromlóját, János kalocsai érseket választották, vagyis inkább egyházjogi nyelven szólva: postulálták. A suffraganeus püspökök azonban, kiket szintén meghívtak a választásra, ezt határozottan ellenzék. Főemberük Kalán, a pécsi püspök volt, kit Imre király nem szenvedhetett. Kalánról már régen beszélék, hogy unokahugával vérfertőztető paráznaságban él és Imre király egyre-másra küldé a panaszt Rómába és kérte a pápát, szüntesse meg e botrányt a magyar egyházban; de III. Incze nem akarta elhinni, hogy az a férfiú, «kit ellensége vádolt» s ki ifjabb éveiben annyi érdemeket

szerzett, hogy a szentszéktől palliumot nyert, agg korára, «tudós ember létére» annyira megfeledkezhetnék lelki üdvösségéről, annyira érzékeinek rabjává legyen, hogy a mit az ember, ha ifjú korában néha elkövet is, éltesebb korában gyakran jóvá tesz, most kövesse el és oly vérfertőztető viszonyba bonyolódjék, melyet még a pogányok is helytelennek tartanának. Mind a mellett intette, hogy legyen óvatos, vigyázzon magára, ne adjon okot gyanúra és mintegy vizsgálatot rendelt ellene, hogy — a mint írta neki — ártatlanságát kiderítse, melyről püspök társai meg voltak győződve, s azért, mikor a pápai intézkedés, indiscretio következtében a király, az országnagyok tudtára esett és abból fegyvert kovácsoltak Kalán ellen, mintha a pápa is hitelt adna a vádnak: nem ejtették el. A pápa előtt pártját fogták és azt írták, hogy hitük szerint Kalán tisztességes életet él.

Kalán és társai: Boleszló váczi, Kalanda veszprémi, János nyitrai püspökök azt vitatták, hogy a mióta a kereszténység Magyarországon van, soha máskép nem választottak esztergomi érseket, mint a suffraganeusok és kanonokok együttvéve. Keresni kellene, nincs-e alkalmas ember az egyházmegye kebelében? Van ott elég okos, tudományos ember, ki méltó volna az érseki székre, méltóbb, mint a kalocsai érsek, kiről félő — írák a pápának —, hogy ha az esztergomi érseki székbe ül, melynek jogait oly hevesen kétségbe vonta, már csak szégyenből, hogy magával ellenmondásba ne jöjjön, sem fogja e jogokat úgy védelmezni, mint kellene, nyomni fogja a püspököket, kik e jogok védelmében, kötelességükhöz híven, vele néha keményen összetűztek. A pápának kellett tehát dönteni a postulatió fölött: de Imre addig nem akart várni, nem várhatott; fiát a kalocsai

érsek által koronáztatta meg (1204. aug. 26.). Beteg volt; érezte végét és meglepő elhatározással, mint gyakran életében, annak kezébe tette le fia sorsát, kit legnagyobb ellenségének tartott. Magához hivatta a fogoly Endrét, szabadon bocsátá s halála esetére László fia gyámjává, kormányzóvá nevezte, míg a gyermek törvényes korát el nem éri. Azután elbocsátá Leo bíborost, mielőtt még Rómából valami válasz érkezett volna; meghagyta a kalocsai érsek és más urak előtt, hogy pénzéből, melyet a pilisi cistercitáknál tett le, két harmadrészt adjanak a templomos és ispotályos vitézeknek, fordítsák keresztes háborúra; és csak egy harmadrész maradjon kis fiának. A halál mintegy 1204. szeptember derekán érte utól — Esztergomban? — egy éven belül — találták Endre németországi barátjai — hogy öcscsét «ravaszsággal elfogta, s a végveszélyt, melytől meg akart menekülni, kiskorú fiára hagyta».[37]

Endre elfogadta bátyja megbizását és mint kormányzó elkezdte működését. Első gondjai közé tartozott, hogy nejét Gertrudot hazahívja; barátjai sem hiányoztak, régiek, újak, s a gondolat, hogy elfoglalja a koronát, mely akkor, mikor semmi joga sem volt rá, szembe állította erős bátyjával, most újra előfogta, mikor egy gyenge gyermek állott csak útjában, kiről azt lehetett mondani, hogy kevesebb joga van a magyar trónra, mint neki, a király nagykorú testvérének. Az ország közvéleménye, mint régebben is, feléje hajlott, legalább az özvegy királyné csak kevés emberre támaszkodhatott «és mintegy fogolynak érezte magát» az országban, ki sem abban a tiszteletben, sem abban a támogatásban nem részesült, mely megillette volna, sőt Endrétől még azt a jövedelmet, melyet neki és fiának igért, kötelezett, de még azt

a pénzt sem tudta megkapni, melyet Imre király a pilisi monostorban letett.

III. László király és anyjának talán legtekintélyesebb híve János kalocsai vagy postulált esztergomi érsek volt. Endre, mikor az ország kormányát kezébe vette, szintén mellette nyilatkozott, de a mint változott, változott álláspontja a választás kérdésében, és Kalánt kezdte ajánlani a pápának, kit János ellenében néhány kanonok, s a suffraganeusok közül a nyitrai püspök kérelmeztek. A kis királynak leghatalmasabb támasza azonban a pápa volt. III. Inczét nagyon megbántotta Imre, mikor Leo biborosnak útját állta és levelére a bíboroshoz intézett levélben komolyan, de nem atyai szeretet nélkül felelt (1204. szept. 15.). Emlékeztette a királyt, mennyire pártját fogta uralkodása kezdetén; békét szerzett közte és testvére közt, s «vajha jobban tartották volna meg azt!» Felvilágosítá, hogy Bolgárország már korábban is létezett. A görögök ugyan leigázták és a konstantinápolyi császárok kemény igájába hajták: de most a régi királyok ivadékai alatt újra felszabadult. A korona csak arra a tartományra vonatkozik, mely a bolgárokat joggal megilleti. Mikor Imre készséggel előmozdítá érintkezését a bolgárokkal s ő koronát küldött «az elvesztett fiúnak, ki visszatér az apai házba», nem gondolhatta, hogy Imrének halálos ellensége. A keresztesek, kik Zárát elpusztíták, intésére kötelezték magukat, hogy elégtételt adnak; a makacs velenczeiekkel szemben patriarchájukat meg nem erősíté, szégyenfővel színe elé sem bocsátá; Zárát kiveszi a gradoi patriarcha joghatósága alól, s így elkezdi büntetni a velenczeieket, és úgy fogja büntetni bolgár Jánost is, ha a koronának vétele után, miután magát az egyháznak alávetette — mert előbb nem ren-

delkezhetik fölötte — szavára nem hallgat, a magyarokkal ki nem béktil, «mert habár szeretjük is Jánost, téged még is sokkal jobban szeretünk». Egy bizalmas czédulán azonban, melyet a levélhez csatolt, már teljes komolysággal beszélt. «Enyhébben és kegyesebben irunk neked, mint a fenforgó ügy megkövetelné, ne hogy ha valaki a levelet látja, azt higyje, hogy elveszted az apostoli szentszék barátságát. S ez javadra, becsületedre nem válnék; úgyis sok történt és történik országodban, a mi megigazítást, szigorúbb orvoslást igényelne; nem csak fogadalmad, testvéred elfogása, főpapi választások, hanem sok más dolog is, melyet eddig — hogy meg ne zavarjalak — elhallgattam. Vigyázz tehát magadra, ne hogy bajba keveredjél, miből nehéz lesz kibontakoznod», — de mind e levél, mind a másik, melyben örömmel köszönetet mondott, mikor meghallotta, hogy Imre Leo bíborost elbocsátotta, hibáját jóvá tette (1204. okt. 4.), már nem találták Imrét életben. Fiát azonban — a ki még árva is volt! — oly szeretettel karolta fel, mint a minőt erőszakos atyjával szemben tanúsított. Cselekedett — saját szavait idézve — «mint méltatlan helytartója annak, ki a próféta által mondá: segélője légy az árvának!» Az ő intésén, tanácsán nem múlt, hogy Endréből nem lett az a jó gyám, «ki nem engedi meg, hogy némely gonoszok áskálódjanak a gyermek ellen; ki úgy bánt volna vele, mintha atyja volna, s annál jobban szerette volna, minél kisebb, minél inkább gyermek». Nem rajta múlt, hogy a magyar főpapok: «érsekek, püspökök, prépostok», főurak, a papság és «Magyarország egész népe» nem ragaszkodott a kis királyhoz, nem állott ellent annak, ki méltóságát «netán megtámadni készült volna». Ő még 1205. ápril 27-én utasítá a kalocsai érseket Jánost, hogy a kik a

király és királyné embereit bántják, egyházi censurával sujtsa, de már akkor Konstanczia azt találta volt, hogy legjobb, legbiztosabb lesz rá nézve, ha az országot elhagyja és VI. Leopold osztrák herczeghez menekül, ki egykor Endrét Imre ellen rokoni szeretettel támogatta. Magához vette a koronát, kincseit, a mennyit összeszedhetett; a mit el nem vihetett, az esztergomi ispotályosok őrizetére bízta. Néhány püspök, úr, kik megemlékeztek esküjökről, melyet Imre fiának tettek, és nagy kiséret vele ment. Az ország portáját — kétségkívül a mosonyit — elzárták előlük; de keresztül törtek és elérték Bécset, VI. Leopold fényes udvarát, kiben csakugyan nem csalatkoztak, mert tárt karral fogadta a kis királyt s az özvegyet. Endre mindjárt erőszakkal lefoglalta az Esztergomban maradt kincset, melyet később vagy 30.000 márka ezüstre becsültek; sereget gyűjtött és visszakövetelte a királynét, kincseit s a koronát. VI. Leopold ellentállásra készült, de az összecsapást, a háborút megakadályozá, hogy a kis gyermek III. László király, alig hogy Ausztriában volt, meghalt (1205. máj. 7.). Testét a győri püspök — Péter — hazahozta Székesfehérvárra, s ott királyi módra, a királyok mellé temették. A korona is visszakerült, s így tovább háborúra a két szomszéd, a két rokon közt nem volt ok. Konstancziát VI. Leopold rangjához illő kiserettel haza küldé Spanyolországba, testvéréhez. Endrét pedig, most már a magyar nemzet kétségtelen fejét, 1205. május 29-én pünkösd vasárnapján a kalocsai érsek János, mint rangban legelső főpap, ki nem tett úgy, mint 33 éve Lukács érsek III. Bélával, királylyá koronázta.[38]

XX. FEJEZET.

II. Endre prédálása. Gertrud királyné és testvérei. Idegenek pártolása. Külső viszonyok. Halicsi dolog. Gertrud megöletése. II. Endre második fia, Kálmán, Halics királya lesz. Keresztes hadjárat.

Alig foglalta el II. Endre «sok és keserves megpróbáltatás után» — mint magát kifejezte — «apai székét» kezdte a királyság örömeit élvezni, úgy a mint ő értette. Prédált tele marokkal, ajándékozott: hálából Isten iránt, a ki «annyi veszélyből kimentette a börtönből, a trónra emelte és neki csendes, nyugodt életet adott», egyházaknak, egyházi rendeknek; hálából barátjai iránt, kik viszontagságaiban segítették, nyomorúságában támogatták. Ajándékozott okkal érdemekért, ajándékozott ok nélkül. Ha megharagudott, el is vett; de ez már ritkábban történt. De akár adott, akár vett, legtöbbnyire kellő megfontolás nélkül, önkényesen, gyakran igazságtalanul cselekedett. Mindjárt uralkodása első évében Topliczára — a mai Topuszkóra — a Gozd aljába a Hadút mellé, Francziaországból Clairvauxból cistercitákat hívott, s kolostort alapított Szűz Mária tiszteletére, s annak egész Gorамegyét odaajándékozta, úgy hogy a mi jövedelem, szolgálat a várnépek részéről őt, «mikor még drávántúli herczeg volt», vagy a gorai ispánt illette, ezentúl az apátságnak járjon, és csak hat nemzetséget tartott meg a várnépek közül magának; Szent Adalbert egyházának, az esztergomi káptalannak, koronázása emlékére «csekély ajándékkép» évenként száz márka ezüstöt rendelt a királyi kincstárból; János érseknek pedig, kit a pápa, III. Incze, Kalán ellenében, minthogy a vitás postulatió következtében az eldöntés rá szállott, s ő «jó lelkiismerettel mást,

mint magyar embert nem is akart, nem is nevezhetett ki», az esztergomi székre áthelyezett (1205. okt. 6.), Gerle falut adta 40 eke földdel, melyet a barsi vár megyéjéből szakított ki. A hálának és elismerésnek volt jele, s a királyi birtokot sem fogyasztá, hogy a varasdi vendégeket, részben a szolgálatokért, melyeket neki tettek, mikor Kene várában fogoly volt, földjük birtokában megerősíté, és megajándékozta azokkal a szabadalmakkal, melyekre a vendég népek leginkább vágyakodtak; és Varasd közelében Vratiszláv ispánnak birtokait, kinek házát, jószágát Imre király parancsára, mert híve volt, felégették, körülírta és megerősíté: de már a királyi birtok rovására történt, hogy Sándor ispánnak, Huntpáznán Tamás fiának, «ki fogságában gyámolítá és kiszabadításának egyik előmozdítója volt», a Csallóközben Csötörtökhelyt, a mai Csötörtököt ajándékozta és e földet a pozsonyi ispán minden hatósága alól kivette. Sebös testvérét, ki «mint udvari embere a számkivetésbe követte, és sokat költött érette», trencséni, pozsonyi, nyitrai, temesi várföldekkel jutalmazta. Atyjuknak Tamásnak, ki Imre királylyal Bulgáriában harczolt, Bazin pozsonyi várföldet, az ország északnyugati határán, a Morva szélén fekvő, puszta, zordon Szakolcza földét, az északkeleti határ közelében levő Szathmárfentős várerdőt; ismét Sebösnek a pozsonyvármegyei Szentgyörgyöt négy faluval, köztük a csallóközi Eberharddal, s a nyitravármegyei Kosztolányt ajándékozta, s ezzel megvetette alapját későbbi történetünk egyik legnagyobb dynasta családja, a szentgyörgyi és bazini grófok nagy birtokainak. Egész rendszerré vált, mi azelőtt csak ritkán, Imre óta gyakrabban történt, hogy vármegyéket, királyi birtokokat, jövedelmeket a király főembereinek, vitézeinek eladomá-

nyoztak, melyeket azután csak a hűbéres kötelék, mint nyugaton Francziaországban fűzött volna a koronához. Elvül lehetett hallani, s e felfogást természetesen táplálták azok, kik annak hasznát vették, — sőt még gyakrabban az alkalmazásból lehetett látni: «hogy a királyi bőkezűségnek ne legyen semmi határa, s a legjobb mérték, ha a fejedelem ad, az, hogy épen nincsen mértéke!»[39] De e mellett megtörtént az is, hogy eladományozott birtokot ismét másnak adományoztak, mert nem volt magyar királynak sohasem oly rendetlen kanczelláriája, mint II. Endrének, ki — az ilyfélén nem is igen ütközött meg, «mert hisz» — mint egyszer megjegyzé — «felülmúlja az emberi tehetséget, hogy mindenre, a mi az országban történt, emlékezzék!»[40]

Az országos osztozkodásban nagy rész jutott a királyné rokonainak, s azoknak az embereknek, kiket ők kegyeltek. Endre családi boldogsága nem volt javára az országnak. A mit hőn óhajtott: a fiú, meglett. Egy leány, Mária után megszületett 1206-ban az első fiú, Béla. Születése hírét Endre Veszprémmegyében vette, mikor Billege körül, Nagy-Vázsony közelében vadászgatott, s örömében a falut a veszprémi püspökségnek adta, de később megint elvette és egyik hívének, Salamon bánnak ajándékozta. Bélát, kinek keresztatyja Boleszló váczi püspök, az Imre áldozata volt, Kálmán, Endre és közben egy leány, Erzsébet követte, öt gyermek körülbelül hat esztendő alatt! Gertrud királyné gondoskodott is róluk. A mily bőkezű volt Endre, annyira gazdálkodott Gertrud. Meg is látszott, mikor 1211-ben Hermann thüringiai markgrófnak, a német Minnesängerek nagy barátjának követei eljöttek, hogy negyedik évébe járó kis leánykáját, Erzsébetet a markgróf kis fia számára jegyesül elvigyék; mert

1000 márka készpénz mellett oly fényes és drága hozományt kaptak, hogy Thüringiában még olyat nem láttak, s a királyné még hozzá tette, hogy ha az Isten élteti, még többet is fog küldeni, és csakugyan két év mulva már megint annyi feldolgozatlan aranya, ezüstje, arany- és ezüst edénye, ékszere volt, hogy azt 7000 márkára, mintegy 155.000 forint o. é. lehetett becsülni.[41] Gyermekei mellett Gertrud testvéreiről sem feledkezett meg. Atyja 1204-ben meghalt. Fitestvérei közül a legidősebb, Ottó, a meråniai herczeg, a ki Insbruckot alapítá, az andechsi grófság és a bajor birtokok örökösévé, Henrik öcscse pedig istriai markgróffá lett. Egy harmadik testvér, Ekbert 1203. óta bambergi püspök volt. A legkisebbik fiú Berthold szintén a papi pályára lépett; 1206-ban bambergi nagyprépostttá lett és mindjárt rá a kalocsai káptalan kérte — kétségkívül királyi befolyásra — János érsek utódává. A jól megtermett fiatal ember még eddig nem igen törte magát a papi tudományokkal. A pápa, III. Incze, mikor hírt vőn a postulatióról, bár II. Endre király nagyban ajánlotta és erősíté, mily hasznára válik e választás az országnak és az egyháznak, nem igen tartá alkalmasnak a főpapi állásra és a salzburgi érseket bízta meg, vizsgálja meg a fiatal érsek korát és egyházi tudományát. Az érsek Bertholddal, a kit a kalocsai érsek két suffraganeusa kisért, a magyar határon találkozott; de a vizsgálat eredménye épenséggel nem volt kielégítő. A szentírást ugyan Berthold tudta olvasni, elég jól is fordítá a maga nyelvére, s a nyelvtanból is ügyesen felelt; de az egyházi jogban, az egyházi szónoklatban teljesen járatlan volt. Korát nevelője, egy «lovag», eskü alatt, huszonöt esztendőre tette; de az is még jó távol esett a kanonszerű harmin-

czadik évtől, «melynél ifjabban még Krisztus urunk sem kezdte el tanítását». III. Incze tehát kijelenté, hogy nem erősíti meg az érseki széken, hanem utasítá, hogy még tanuljon (1207. ápril 5.). A befolyás azonban, mely a kalocsai káptalant vezette, most sem szünetelt. Mondák — még pedig a kalocsai káptalan — milyen szükséges, milyen hasznos dolog volna, hogy Berthold érsekké legyen; milyen erkölcsös ember; mennyire halad a tudományokban! s elvégre rávették a pápát, hogy a választást vagyis postulatiót megerősítse (1207. decz. 24.) s Bertholdot addig, míg a kánoni kort elérte, kalocsai választott érseknek elismerje. Ez a «tanult» ember azután ott hagyta érseki székét, elment Vicenzába, a hol ez időben tekintélyes egyetem keletkezett, hogy püspöki tisztjének «első elemeit tanulja» III. Incze nagy megbotránkozására, a ki ebben nem a tanulóvágyat látta, hanem a gondatlanságot kárhoztatta: hogy nem odahaza igyekezik tájékozatlanságán tanulással segíteni, hanem kimegy a világba «kóborolni, és tudatlanságát gyalázatosan» a piaczra tálalja. Keserű szemrehányást tett II. Endre királynak, hogy addig zaklatta, míg «a mesterek mesterévé tette azt, a ki a tanítványok tanítványa lehet csak» (1209. jan. 21.); de ez II. Endrét nem akadályozá, hogy Bertholdot még abban az évben bánná (1209—1211.), majd aztán két év mulva erdélyi vajdává ne nevezze. Érseki székén pedig támogatta abban a törekvésében, hogy a kalocsai érseki széket az esztergomi érseki széktől lehetőleg függetlenné és azzal egyenlő jogúvá tegye. János érseknek nem volt ereje ellentállani. Lemondott minden egyházi és világi joghatóságról a kalocsai egyházmegyében, és beleegyezett, hogy a király koronázása ugyan az esztergomi érseket illesse, de ha az vagy nem tudná,

vagy nem akarná teljesíteni, vagy az érseki szék üres volna: a koronázás joga a kalocsai érseket illesse. Az esztergomi káptalan azonban bátrabb volt érsekénél. Tiltakozott az esztergomi főegyházmegye jogsérelme ellen és III. Incze nem is erősíté meg az egyességet, «főleg» — mint mondá — azért, «mert Magyarországon, mint Endre király jobban tudja, gyakran szokott a királyi örökösök közt a korona végett skandalum támadni; mi annál könnyebben fogna megtörténhetni, ha több volna, a ki koronázhatna»; és szintúgy megtagadta Endrének azt a kivánságát is, hogy a szebeni prépostságból az erdélyi szászok közt püspökség alakuljon, mely a kalocsai egyházmegyéhez tartozzék, mert az is az esztergomi főegyházmegye sérelmére lett volna.

Magyarországba jött 1208-ban Gertrud királyné másik két testvére is: Henrik őrgróf és Ekbert püspök. Fülöp német királyt — ép miután unokahugát a legidősebb Meráninak, Ottónak nőül adta — 1208. június 21-én Bambergben a püspöki kuriában, Wittelsbach Ottó bajor pfalzgróf megölte. A közhit mindjárt gyanúba fogta Henrik őrgrófot és Ekbert püspököt, a kinek házában a gyilkosság történt, és bűnrészességgel vádolák őket. IV. Ottó, a ki vetélytársa után a német trónra lépett, a nélkül, hogy megidézte, kihallgatta volna őket, kimondá rájuk a birodalmi átkot. Endre király melegen felkarolta sógorai ügyét, s a két herczeg három év mulva, 1211-ben visszatérhetett Németországba és Ekbert visszanyerte püspökségét. Egyik leghívebb emberük Adolf prépost volt, kinek nővére «elhagyva birtokát, rokonait, gyermekeit», Gertrud királynét számkivetésbe, bujdosásba követte; ő maga pedig a pápához, császárokhoz, fejedelmekhez járt, gyakran nagy veszedelmek közt követ-

ségben, s azért a királyné, a kalocsai érsek, Ekbert, Henrik őrgróf kérelmére Endre neki adta és a szepesi ispán alól kivette a Poprád mellett, a «havasok aljában» — a Tátrát érté — fekvő azt a földet — a mai Kakas- vagy Nagy-Lomniczot — melyet azelőtt már Ekbert püspöknek ajándékozott (1209.).[42]

Mint Adolf, úgy más híveik is kedvező fogadtatásra találtak, adományokat nyertek Magyarországon. A magyarok bosszankodva látták, mint dédelgetik a németeket, kikből a kedvező helyzet mind többet-többet hozott az országba, mint becsülik őket többre a király környezetében a magyaroknál, «mert a kik idegenek, semmivel sincsenek a királynak lekötve és mégis elhagyják szülőföldüket, öröklött vagyonukat» — a ki elhagyott! — «hogy önként alávessék magukat a királyi hatalomnak». Különösen azon kedvezés által, melyben Bertholdot részesíté, «majdnem az egész ország aprajának, nagyjának gyűlöletét vonta magára» Endre király.

Kevéssel előbb, hogy Berthold érsek a bánságról az erdélyi vajdai székre ment át, II. Endre a német vitézrendet hívta az erdőelvi föld délkeleti csúcsára, a Bárczaságba és e földet neki ajándékozá (1211.). A rend, mely 1190-ben Accon ostrománál német betegápolókból alakult, melynek első nagyobb pártfogója I. Frigyes császár fia, a korán elhunyt Frigyes sváb herczeg, III. Béla leányának jegyese volt, néhány évvel később (1198.) a templomosok- és ispotályosokhoz hasonló, de német nemzeti lovagrenddé fejlődött és megkülönböztető jelül fehér köpönyegen fekete keresztet viselt. A föld, a melyet II. Endre e vitézeknek adott, az ország gyepűin túl, az erdélyi délkeleti havasok aljában, a törcsvári szoros előtt feküdt, puszta, lakatlan volt, de keletre tőle — a mai

Háromszékben — már székelyek, nyugatra a mai Fogaras földén már oláhok laktak. A kúnok, közvetlen szomszédok, erre gyakran ki-bejártak, hogy a magyar földet nyugtalanítsák. A német lovagoknak feladatuk lett volna a puszta földet benépesíteni, e becsapásokat feltartóztatni. Ezért megengedte nekik a király, hogy ide kővárakat építsenek, de a védelmen kívül még más, messzebb terjedő, hódító czélokra is tért nyitott nekik. Az erdélyi havasokon túl, a mai romániai síkságon pogány kúnok, vagy — feljebb — schismaticus oroszok, olyan kozákféle kalandorok laktak, kik még e kétes birtokra is letelepedtek és brodnik nevet viseltek, s azért — az egyház nyelvén — e vidékre nézve a Bronikia név is járta; lejebb pedig, bár földjüknek nevet nem adtak, de annál inkább terjedtek, oláh kenézek legeltették nyájaikat. Valami rendesebb, nagyobb ellentállásra képes állami szervezet nem volt. A magyar király tehát, mintegy urattlan területen, az erdélyi havasoktól kezdve le a Dunáig minden földet a német vitézeknek adott.[43] Míg azonban II. Endre kormánya délkeleten mintegy hódításra útat és tért jelölt ki a német lovagoknak: délnyugaton, az ország régi birtokain tűrte, hogy Velencze újra megvesse lábát a tengerparton. Zára lakosai, Imre király halála után, 1205-ben újra megalkudtak a velenczeiekkel, kiknek hatalmától, bosszújától tartottak, s az ellen kellő oltalmat Magyarország részéről nem reméltek. Újra hűséget esküdtek a dogenak és utódainak. Igérték, hogy érsekül, grófúl mindig velenczeit választanak, adót fizetnek és Velenczét segítik, ha háborúja lesz a dalmát partok mentében. Ennek megerősítésére harmincz polgárt kezesül Velenczébe küldtek és azt, mi történjék a város falaival, az erősségével, teljesen a velenczeiek

kényére bízták. Velenczei gályák ezután még feldúlták Salona közelében a spalatói érsek — Bernát — palotáját, tornyát: de II. Endre király semmikép sem bosszulta meg az érseknek, Imre király e buzgó hívének sérelmét, s a mit e részeken tőn, csak abból állott, hogy a tengerparti városokat, a Zárához közel eső Nonát, Spalatót, a Cettinán túl fekvő Almissát — tulajdonképen csak kalóz fészket — régi vagy új privilegiumokkal a maga pártján megtartani igyekezett.[44] Velencze hatalma egyébiránt ez időben rendkívül fölemelkedett. Az a keresztes hadsereg, melyet Dandolo oly ügyesen és lelketlenül Zára ellen felhasznált, elfoglalta Konstantinápolyt és Angelosz Izsákot fiával együtt újra a «római» császári trónra ültette (1203. júl. 18.). A görög nép azonban nem sokáig tűrte a «latinok» császárjait. Lázadás tört ki (1204. jan. 25.). A beteg Izsák szörnyet halt és fiát — IV. Eleket — elfogták és megfojtották. A keresztesek bosszút álltak értük. Megtámadták és bevették Konstantinápolyt (1204. ápril. 12.); romba döntték és maguk közt felosztták, legalább papiroson, a «római» birodalmat. Velencze, igazi kalmár módon, a birodalom egy negyed- és egy nyolczadrészét kapta. A franczia urak, mint a regények koborló, kalandos vitézei uradalmakat, herczegségeket, királyságot, császárságot szereztek maguknak. Bonifácz őrgróf, hogy — a görögökre nézve szörnyű — regénye teljes legyen, a Bukoleon császári palotában, két sorsüldözte királyi hölgyet talált. Az egyik Ágnes volt, VII. Lajos franczia király leánya, ki mint gyermek a gyermek II. Eleknek, Manuel fiának jegyeztetett el, azután gyilkosának, az öreg Komnenosz Andronikosznak, végre pedig Vranasz Tivadar görög főúrnak nejévé lőn; a másik pedig II. Endre király testvére, Angelosz Izsák özvegye

Margit, vagy görögösen Mária volt. A szép, fiatal, mintegy 28 éves özvegy úgy elbájolta a valami 50 éves regényes hajlamú lovagot, hogy pár hét mulva nőül vette és mikor az osztozkodásnál neki, mint másodiknak — mert császárrá a franczia Balduin flandriai gróf lőn — az ázsiai birtokok és Kréta szigete jutottak volna: ő azokat az európai görög részeket választá királyságának, melyeknek fővárosa Thessalonika — Szaloniki — volt, «mert közelebb estek Magyarországhoz».[45]

A latin császárság felállítása Konstantinápolyban kedvező esemény volt Magyarországra nézve. Növelte ugyan Velencze erejét, s így némileg veszélyesebbé tette az ország helyzetét Dalmácziában, de meg is buktatta a «római» birodalmat, mely még alig egy negyed százada — Manuel korában — oly végzetes súlylyal nehezedett az országra. Az a franczia társadalom, mely most a Bosporus mellett keletkezett, sok rokon vonásra talált Magyarországon, a hol az udvarban — III. Béla óta? — ismeretes volt a franczia nyelv; a főbb urak fegyverzetükben a francziákat utánozták; a kanczellária nyelvébe már becsúszott a «baro» szó, s a «dapifert», «agazo»-t, néha már sénéchalnak, maréchal nevezék, s a gorai cisterciták templomukon megkezdék a franczia csúcsíves stílt, talán még valamivel korábban, a mint az a németekhez is átszármazott. Minden esetre pedig Magyarország a legközelebb eső római katholikus állam volt, a sok schismaticus közt, és sokkal inkább át volt hatva a nyugati eszmék, a nyugati felfogás által, mint — az ellenséges görögöt, törököt nem is említve — Bulgária vagy Szerborszäg, ámbár János bolgár czár már külsőleg elismerte a római egyház fennhatóságát, Szerbia pedig, a hol Vulk István testvérével kibékült, arra legalább nagy hajlandóságot

mutatott. Mind a konstantinápolyi latin császár, mind a magyarok lenézték János czár bolgár-oláh-kún hatalmát. János, mikor Leo bíboros, kit Imre király egy ideig tartóztatott, Tirnovóban megkoronázta (1204. nov. 8.), békés érzelmeket tanúsított Magyarország iránt. Tagadta, hogy jogait valamiben csorbítani akarná és a pápa közbenjárását kérte, «hadd szünjék meg a keresztények öldöklése birodalmában». Ő csak védi magát, ha megtámadják, és nem lesz oka semminek. Ugyanarra kérte a pápát a latinokkal szemben, a kik vele csak mint lázadó rabszolgával beszéltek és megtámadták; a hadi szerencse azonban neki kedvezett. Balduin császár Drinápolynál ellene csatát vesztett (1205. ápril 15.) és foglyává lőn. Bonifácz is a bolgárok és kúnok ellen elesett (1207. július végén) és János Thessalonikát ostrom alá fogta, a hol, Bonifácztól született kiskorú Demeter fia nevében, Margit királyné vette át a kormányt, de itt orgyilkos kéz — maga Szent Demeter, a város védőszentje, mondák a görögök és latinok — véget vetett a romaioktonosz diadalmenetének (1207. október 8.). Utódja Boril, nővérének fia, majd özvegyének férje, nem volt az az ember, ki szerepét folytatni képes lett volna. Két nagy csatát vesztett Balduin császár testvére és utóda, Henrik a «második Arész» ellen; s a míg a «latinok» Macedoniában és Thraciában törték meg a bolgár hatalmat: Magyarország, mint természetes szövetségese, észak felől, a Duna mentében terjeszkedett a romló birodalom rovására és elfoglalta Belgrádot, Barancsot és környékét keletre, a Duna mentében, mintegy Orsováig, délre be a bolgár erdőig, talán Ravnoig, a mai Csupriáig, hol II. Endre — olvassuk — a szerb Istvánnal, Vulk halála óta 1208-ban, a szerb föld egyedüli urával találkozott

és őt gazdagon, mindenféle drágaság- és ritkasággal, serleggel, ruhával, lóval, bölényekkel és «szerecsen bivalyokkal» megajándékozta (1212.). A szerbek is terjeszkedtek a bolgárok rovására és elfoglalták Nist. A két terjeszkedő hatalom, magyar és szerb közt időfolytán összeütközés is készült: de a szerbek elsimíták és István, ki eleve a római szentszéktől kapott koronát, majd később a görög-keleti egyház kebelébe visszatért és görög módra koronáztatott meg, először a szerb fejedelmek közt (prvov jenšani!) délre és keletre fordult, a bolgárok földén és a görög birodalom romjain terjeszkedett, úgy hogy Magyarországgal nem ütközött többé össze.[46]

Németország felé II. Endre követte Imre politikáját és támogatta I. Otokár sógorát, a ki III. Incze, a pápaság részén harczolt. Csak hogy most a pápaság nem I. Frigyes utódaival, a Hohenstaufokkal, hanem a Welf IV. Ottóval találta magát szemben; s ellenében a pápa az ifjú II. Frigyest, szicziliai királyt, IV. Henrik császár fiát, Imre király özvegyének Konstancziának második férjét segítette a német trónra. 1213. nyarán II. Frigyes a thüringiai landgróffal Hermannal és a cseh I. Otokárral Szászországban harczolt IV. Ottó császárral, s a csehek mellett akkor egy magyar csapat is volt, melynek élére II. Endre a régi vitéz Huntpáznán Tamás nyitrai ispánt állította.[47]

Legtöbbet foglalkozott azonban II. Endre Halicscsal, a hol félgyermek korában az uralkodást legelőször, nem épen szerencsésen, megízlelte. Mind azokkal a nehézségekkel, ellenségekkel: lengyellel, oroszszal, a halicsi bojárok nagyravágyó, állhatatlan törekvéseivel, a melyekkel már atyja III. Béla sem tudott boldogulni, neki is meg kellett küzdenie. Mikor Jároszlávics Vladimir, a kinek

III. Béla Halicsot átengedni kénszerült, meghalt (1198.), ladoméri Román lengyel segítséggel újra elfoglalta Halicsot és irtózatos kegyetlenséggel törekedett bojárjait megfékezni. Endre régi ellenségével — a hatalmas emberrel — barátságot kötött s mindketten megigérték egymásnak, hogy a ki meghal, annak családját, ha szüksége lesz rá, a másik segíti. Alig hogy II. Endre királylyá lett, Román, a ki a lengyeleket megtámadta, csatát vesztett és elesett (1205. jún. 19.). Özvegye két kis fiúval maradt hátra. Az idősebb Danilo még csak négy éves, a másik, Vaszilko még csecsemő volt. A halicsiak azonban mindjárt zavarogni kezdtek; Román fiainak vetélytársa támadt. Oroszok, kunok az országra törtek és Halics városát ostrom alá fogták. De az özvegy már Magyarországba küldött és II. Endre király még az év végén — ez volt egyik első uralkodó tette — Halicsban megjelent, hogy igéretét beváltsa, Román gyermekeit megoltalmazza. Sanokban találkozott az özvegygyel; a kis Danilót fiává fogadta, és miután az ellenséges orosz sereg előle meghátrált, Halicsot visszaadta Danilónak, védelmére magyar őrséget hagyott, a melynek vitézei közt az oroszok az óriás, de félszemű Makot — Imre nádorát? — Karácsont és Valpotot említik: maga pedig mint védő újra felvette a halicsi és melléje a lodomériai királyi czímet.[48] Alig távozott azonban el II. Endre, a halicsiak újra fellázadtak, a Dnieperen túl fekvő Szeveria fejedelmeit, régi fejedelmük Osmomysl Jaroszláv leányának és Igornak, kinek «palócz» hadjáratáról egy régi — ha nem koholt? — orosz hősköltemény szól, fiait, Vladimirt és Románt hívták meg fejedelmekül; Román özvegye gyermekeivel még Ladomérban sem maradhatott meg, krakói és sendomiri Leszko lengyel herczeghez,

Kázmér fiához, III. Boleszló unokájához futott, s ez mindnyáját Magyarországba küldé II. Endréhez azzal a felszólitással, hogy szövetkezzenek s szerezzék vissza Danilónak örökségét (1206.). II. Endrét nagyon bántá Danilo sorsa. Magánál tartá az öt éves gyermeket és megfordult benne, tanácsosaiban az a gondolat, hogy Mária leányával összeházasítsa. Igorevics Vladimir azonban tudta a módját; Leszkót és II. Endrét pénzzel lecsillapítá, úgy hogy hagyták az Igorevicseket Halicsban, sőt mikor Igorevics Román Vladimir testvérével összeveszett és előle Magyarországba futott, magyar csapat helyezte ismét vissza Halics birtokába (1206.). A barátság azonban nem tartott soká. Már két év mulva (1208.) II. Endre jónak látta, hogy ő tegye rá Halicsra kezét és sereget küldött Imre király egyik híres vitéze, Korlátfia Benedek erdélyi vajda, a szép spanyol Totának, most Gertrud bizalmas udvarhölgyének férje alatt, az ország elfoglalására.[49] A lakosság nem igen állott ellent. Igorevics Románt Benedek a fürdőben fogta el, Magyarországba küldte és átvette Halics kormányát. De a halicsiak csakhamar megbánhatták, hogy jobban nem védelmezték magukat. Benedekben a legnagyobb mértékben egyesültek azok a hibák, a melyekkel a halicsiak már III. Béla korában vádolták a magyarokat. Erőszakos volt és a nők után járt; még apáczákat sem kimélt. Az Antikrisztusnak kezdték nevezni, de nem tudtak ellene boldogulni, míg Igorevics Román Magyarországból meg nem szökött, testvéreivel ki nem békült és velük a halicsiak kérelmére: «Mentsetek meg bennünket kínzónktól, Benedektől!» meg nem jelent s Benedeket Magyarországba vissza nem űzte (1209.). De az Igorevicsek sem bíztak többé a halicsiakban; II. Endrét ajándékokkal lecsillapíták, az

országot maguk közt felosztták, azután a halicsi bojárokat, a kik mindig nyugtalankodtak, összefogdosták és vagy ötszázat közülük megölettek. A kik megmenekültek, II. Endréhez futottak, kérték, segítse meg őket, s helyezze trónjukra a gyermek Danilót. II. Endre készséggel hajlott erre is és 1211-ben nagy sereget küldött Halicsba. Vezére Pat nádor volt, a Győr nemzetségből, Saul kalocsai érsek és Sándor, Imre király vitézének testvére, a ki kevéssel előbb testvéreivel a mosonymegyei lébényi monostort úgy szólván befejezte és gazdagon megajándékozta. Vele mentek még: Györefia Péter, kevéssel ez előtt még (1207—1210.) Gertrud királyné országbirája, nagy birtokos Valkóban, Szerémben, Bácsban, a hol a Duna mellett az övé volt Várad — Pétervárad! — szemben a mai Péterváraddal; Bánk, a messze elterjedt Bor nemzetség ivadéka, 1206-ban újvári ispán, 1208—1209-ben bán, a mely méltóságban Berthold érsek váltotta fel, most pedig a királyné országbirája. Birt Ujvár északi részében — a mai Sárosban — Borsovában, a mai Beregben, ép úgy mint a Dráván túl, hol a zágrábi egyház jótevői közé számítá; a «szakállas» Mika, Tiborcz ispán és Marczel országbiró és kevei ispán, a Tétény nemzetség ivadéka, a melynek birtokai főleg a Dráván túl a Pökör — a mai Pakra — vidékén feküdtek.[50] A sereg, mely a tíz éves Danilót magával hozta, először Przemysl alá szállott, a melyben a harmadik Igorevics testvér, Szvjatoszláv uralkodott. Egy halicsi bojár, Volodiszláv, merész, vállalkozó ember, egyike azoknak, a kik Magyarországba menekültek s a magyar segélyt kérték, a város alá ment és emlékezteté a lakosokat, hogy az Igorevicsek megölték rokonaikat, fölprédálták javaikat, leányaikat pedig rabszolgáknak

adták; s ezekért akarnak harczolni? Lázító szava megtette hatását. A városbeliek megadták magukat és Igorevics Szvjatoszláv fejedelmüket fogságra vetették. Kemény ellentállásra találtak a magyarok, mikor Halicstól keletre Zvenigorod ellen fordultak, mely Igorevics Román székhelye volt. Körülvették tehát a várost. A szomszéd orosz fejedelmek, a kik most Belzben, Pereszopniczában, Ladomérban — a mai keleti Galicziában és Volhyniában — uralkodtak, a lengyelek, a magyarokhoz csatlakoztak. Igorevics Román segítségére a palóczok — kúnok — jöttek. A csatározás változó szerencsével folyt. «Szakállas» Mika, bár megsebesült, vitézül viselte magát; de Marczel, az oroszok nagy gúnyjára elveszté zászlóját a palóczok ellen. Igorevics Román szökni próbált, hogy Oroszországba menjen és segítséget hozzon, de elfogták és Zvenigorod megadta magát. A harmadik Igorevics, Vladimir Halicsból, mikor a magyarok közeledtek, elfutott; fia ellentállott, de csatát vesztett és Pat nádor bevitte Halicsba a kis Danilót, s ott magyarok, oroszok, halicsi és ladoméri bojárok, élükön Volodiszláv, a boldogságos Szűz egyházában a gyermeket atyja, Román trónjára ültették. Azután a halicsiak dühe kitört a fogoly Igorevicsek ellen. A magyarok II. Endréhez akarták vinni a két fogoly herczeget, Románt és Szvjatoszlávot, de a halicsiak vérüket szomjazták; és addig ostromolták kéréssel, nagy ajándékokkal a magyar vezéreket, míg kezükbe adták a szerencsétleneket és mind a kettőt felakaszthatták.

A kis Danilo tehát most megint Halics fejedelme volt; II. Endre király becsülettel megfelelt annak, a mit valamikor atyjának, Románnak igért. De csakhamar hallák Magyarországban, hogy a gyermek Danilo nevében tulaj-

donkép a bojárok, élükön Volodiszláv, uralkodnak; hogy Danilo anyját nem tűrték meg fia mellett, bár a gyermek sírt, nem akart tőle megválni s egy bojárra, a ki meghúzta a fejedelmi asszony lova kantárát, hogy már menjen, kardot rántott. II. Endre tehát, a kit a fejedelmi özvegy sorsa nagyon bántott, 1212-ben újra sereget gyűjtött és kiment Halicsba, hogy rendet csináljon. Visszahívta Danilo anyját; elfogatta és megkínoztatta a legfőbb bojárokat: Volodiszlávot, Szudiszlávot, Fülöpöt, ép azokat, a kik az Igorevicsek ellen segítségül hívták. Szudiszláv «aranynyá változott», azaz sok pénzen megváltá magát, de a főembert, Volodiszlávot, a ki II. Endre szavai szerint «már uralkodott» — bár ő sem kimélte a pénzt — bilincsre verve Magyarországba küldötte. Alig hagyta el azonban Halicsot, mikor Volodiszláv két testvérének hívására a szomszéd Pereszopnicza orosz fejedelme, a «néma» Msztiszláv megjelent, az ingatag halicsiak hozzá csatlakoztak és Danilo anyjával együtt megint Magyarországba volt kénytelen menekülni.[51]

II. Endre király nagyon szivére vette Danilo sorsát. Elhatározta, hogy visszahelyezi az árvát, és e czél előmozdítására megnyerte és előre küldé a fogoly Volodiszlávot Halicsba. A míg azonban a hadjáratra készült, közvetlen környezetében a halicsi bojárok példája utánzásra talált. Rossz, rendetlen kormányzása és főleg az idegenek, a németek pártolása miatt nagy volt országszerte az elégületlenség. Már negyed éve (1210.) néhány főember, Géza herczeg, III. Béla király öcscsének fiaira gondolt, a kik külföldön születtek és valahol — úgy mondták Magyarhonban — Görögországban éltek. De a követet, a ki leveleket, meghivót vitt nekik, hogy jöjjenek haza és foglalják el az országot, Spalatóban Sza-

raczén fia Domald, sebenicói gróf elfogta s az egész mozgalom egy időre elcsendesedett.[52] Most azonban 1213-ban új összeesküvés keletkezett, melynek czélja volt — legalább egyiknél-másiknál — hogy Endrét és férfias nejét Gertrudot, ki néha — Berthold öcscsével — II. Endrét helyettesíté és királyi teendőket végzett, eltegyék láb alól; mások pedig, és köztük egyháziak, legalább azt akarták, hogy II. Endre fiát, a hét éves Bélát, koronázzák királylyá. Az elégületlenekhez, ha talán nem is az összeesküvőkhöz tartozott János érsek, ki a király bőkezűségét élvezte, de szeszélyeit is tűrte; az országos prédálást nem helyeselhette, és érezhette, hogy a német Berthold érsek elől háttérbe kell szorulnia. Nagyobb része volt az összeesküvésben Bánknak, ki harmadéve Pat nádorral Halicsban harczolt, és most — 1213. — a nádori méltóságban utódja volt, s egy másik főember volt benne, Győrefia Péter ispán, kivel szintén Halicsban találkoztunk. Mikor II. Endre ősz felé seregével megindult Halicsba: Péter ispán a királyné körül visszamaradt.

A királyné mellett volt még Berthold érsek papjaival; eljött látogatására a pompaszerető rokon, VI. Leopold osztrák herczeg, s a királyi társaság 1213. szept. 28-án, alkalmasint a pilisi erdők közelében, sátor alatt, szabadban tanyázott. Itt ütött a német királynéra, német vendégeire Péter, Simon, Bánk nádor veje — vagy már ekkor vagy később lett azzá? — beregi birtokos, a többi közt Szolyva, Szent-Miklós ura, melyeket II. Endre király ajándékozott neki, és egy másik Simon, a Kácsik nemzetségéből, kinek birtokai Fülek, Szécsény Nógrádban feküdtek, de Erdélyben, Kolosban, Tordában is voltak jószágai. Lipót herczeg és Berthold érsek nagy nehezen megmenekültek; de az érsek néhány papját, barátját

megrabolták, bántalmazták, megverték; sok németet leöltek. Gertrud, kire leginkább törtek az összeesküvők, nem tudott menekülni. Sátrában nekiestek; leszurták, karjait, melyeket könyörögve kinyujtott, levágták. A halálos csapást Péter ispán és Simon, Bánk veje, mérték rá. Az összemarczangolt holttestet a pilisi cisterciták temették el kolostorukba. A szörnyű hírt, a test egy rongyával Leleszen vette II. Endre, a hol seregével, útban Halics felé, megpihent, és bőszült fájdalommal azonnal visszafordult. Honn termett, mielőtt még a mozgalom nagyobb hullámokat vetett volna; rövid időre legalább, határozott és erélyes tudott lenni. Péter ispán tette, bűne, világos, kézzelfogható, köztudomású volt. A király, a főurak gyűlése, mint gyilkost elmarasztalá. Ő ellentállott; de legyőzték, elfogták és — mondják — karóba vonták. Azok közül, kik vele voltak, némelyek elestek, másokat elfogtak, kivégeztek, sokan Lengyelországba futottak; de ezzel azután vége is volt Endre erejének; Gertrud halálát tovább nem feszegették. Bánk helyébe ugyan mint nádorispán Gertrud királyné országbirája Barczfia Miklós lépett, a dunántúli Szák (Zák) nemzetség tagja; de abban semmi feltűnő sem volt, mert az országos főbb hivatalokat akkor már gyakran változtatták, és Bánk megtartotta helyét az ország legfőbb emberei közt; de még a két Simonról se történt kérdés — vagy nem tudták meg? —, hogy részt vettek Péterrel a támadásban, a gyilkosságban? Berthold érseket két püspök kiséretében a külföldre küldték utazni, s ő, II. Endre nagy keserűségére, magával vitte a pénzt, melyet Gertrud gyermekei számára gyűjtött; de nem sokára visszatért, s elfoglalta régi helyét, mint a királyi család egyik legbizalmasabb embere, ámbár országos főhivatalt ezentúl

többé nem viselt. II. Endre pedig eleinte kétségbe volt esve. Jól esett neki, hogy kis fiát Bélát, egyik hű embere, Salamon bácsi ispán és tárnokmesterének atyja Miska vasvári ispán, gondviselése alá vette, apailag nevelte, s azután néhány hónap mulva visszaadta, a mikor aztán II. Endre a gyereket, a kit «némelyek akaratja ellen akartak királylyá koronázni», maga koronáztatta meg (1214.). Szerencsétlen nejéről is megemlékezett néha s 1214-ben a leleszi kolostort, melybe Gertrud testének egy darabját temették, megajándékozta, hogy ott két pap örök időkre misét mondjon lelki üdvösségéért: valami két esztendő mulva azonban újra megházasodott (1215.). Új feleségét Konstantinápolyból hozta, a vitéz Henrik császár udvarából. Jolántha, vagyis — mint a magyarok rendesen írták — Yoles — Julis! — Courtenay Péternek, a franczia királyi ház sarjának, II. Fülöp Ágost unokatestvérének, auxerrei és namuri grófnak és Henrik császár testvérének, flandriai Jolánnak leánya volt. Péter győri püspök és Bertholdfia Frank a locsmándi urak közül mentek volt érte. Hitbérül 8000 márkát kötött le II. Endre fiatal nejének, kit nagyon szeretett, és neki adta a bánság, Varasd, Zala, Somogy, Szerém megyék után járó minden jövedelmét.[53]

Ezalatt a halicsi kérdés sem szünetelt. Volodiszláv elkergette pereszopniczai Msztiszlávot, és hallatlan például Oroszországban, hogy más mint szent Vladimir ivadéka, fejedelmi vér, üljön trónra, maga magát tette fejedelemmé. II. Endre nem bánta a dolgot, sőt támogatta, és Danilót anyjával, mikor elkéredzkedtek tőle, elbocsátá Lengyelországba, Leszko herczeghez. Leszko herczeg szerette volna Volodiszlávot kiverni Halicsból; meg is kisérté, de nem sikerült neki, és csak Ladomérban tudott Daniló-

nak és Vaszilko testvérének valami kis birtokot szerezni. Halicsot illetve tehát azt az ajánlatot tette II. Endrének, ki 1214-ben már Volodiszláv segítségére készült, hogy adják II. Endre második fiának, a hat éves Kálmánnak; az pedig vegye majd nőül Salomét, Leszko három éves leányát. Endrének ez is tetszett. A Szepességben összejött Leszkóval; esküvel megerősíték szövetségüket, és a kis Salomét átadták, el is vitték a magyar királyi udvarba. Erre azután magyar sereg indult Halicsba, könynyű szerrel letette, elfogta Volodiszlávot, a ki fogságában meg is halt, a gyermek Kálmánt pedig a halicsiak elismerték fejedelmüknek, sőt a bojárok arra is készeknek nyilatkoztak, hogy egyesűlnek a római katholikus egyházzal, csak görög ritusukat tarthassák meg; mely unio kétségkivül erős köteléket képezett volna Halics és Magyarország közt, és elválasztotta volna a Dnieszter mellékét, vörös Oroszországot, mint mondák, a többi keleti vallású Oroszországtól. Mentor gyanánt kis fia mellé II. Endre Aba Sükösd — Sixtus — fia Demetert, vitéz elszánt férfiút rendelte, a kit már Gertrud királyné idejében «jó erkölcsei, finom modora» miatt a kisded nevelőjévé, asztalnokává, mintegy főudvarmesterévé tett.[54] Állásának külső, európai elismerése végett pedig a pápához fordult, adjon a kis Kálmánnak királyi czímet, küldjön neki koronát, és engedje meg, hogy a koronázást, mert pápai legatus csak sok időre jöhetne, az esztergomi érsek végezhesse.

II. Endre nem hiában siettette a koronázást, mert a helyzet még nagyon ingadozó, bizonytalan volt Halicsban. Maga Leszko csinált zavart, mert Halics nyugati részeit, Przemyslt magának tartotta, s a mikor II. Endre, ki eleinte — úgy látszott legalább — megnyugodott, e részeket

visszavette, Oroszországba küldött segítségért és meghívta Msztiszláv novgorodi fejedelmet, felesége nagybátyját: «jöjj el és uralkodjál Halicsban!» Msztiszláv a szmolenszki fejedelmek ágából származott. Már atyja szintén Msztiszláv, a «vitéz» nevet nyerte kortársaitól; a fiú atyja nyomdokain járt és Oroszország vándorló lovagjává lőn, a ki mindenhová elment, hol felfogása szerint az igazságot védelmezni kellett. Kis herczegségéből, Toropezből, megvédte Novgorodot a hatalmas Szuzdal ellen. Hadat viselt a finnekkel. Igazságot tett a csernigovi és kievi fejedelmek közt és most, mikor Leszko hítta, mondá a novgorodi népgyűlésnek: «Dolgom van orosz földön! válaszszatok más fejedelmet magatoknak!» és Halicsban termett drusinájával. A halicsiak egy része a magyarok ellen fordult. A gyermek Kálmán híveivel, köztük Szudiszláv bojárral, Halicsba zárkozott. Szudiszláv kész lett volna elpártolni a magyaroktól, de nem Msztiszláv, hanem Danilo miatt; Danilo azonban nem mert a harczba elegyedni (1215.). II. Endre, mikor fia veszedelmét hallotta, írt a szentszéknek, intse Leszkót, támogassa Halics védelmében, melynek lakói nem csak királyuknak, de a római szentszéknek is hódolatot esküdtek; és neki indult, hogy segítse; de sereget nem tudott oly hamar gyűjteni; elkésett és Halics védői, Szudiszláv, a «kopasz» Benedek, a kis királylyal Magyarországba menekültek, s így II. Endre nem valósíthatta meg szándékát, nem küldhetett orosz püspököket a nagy zsinatra, melyet III. Incze, mintegy élete művének betetőzésére, 1215. november havára (15—30.) Rómába, a laterani egyházba összehívott. De azért nem nyugodott meg Halics elvesztében, hanem mihelyt tehette, sereget küldött — 1216. nyarán — a Kárpátokon át. Maga Leszko is hívta és szövetségét ajánlá. «Nem kell

nekem több rész Halicsból!» üzentette, «add a vőmnek», a kis Kálmánt értette, mert Msztiszláv nem a lengyellel, hanem oroszokkal rendezte a halicsi viszonyokat. Megegyezett a 15 éves Danilóval, ki most már megint apja ősi fészkét, Ladomért birta; nőül adta neki Anna leányát s Halicsot ugyan magának tartotta: de hagyta Danilót, hogy azt, a mit a lengyelek a mult években az orosz földből elfoglaltak, visszafoglalja. A magyar sereg a lengyelekkel egyesülve, mindenek előtt Przemyslt vette meg, a melynek parancsnoka Aron elfutott. Gorodek (Grodek) alatt keletre Przemysltől, mely Szudiszlávhoz, a magyarokhoz pártolt, Msztiszláv alvezérével, Demeterrel találkoztak, kit csernigovi és más orosz csapatok támogattak. A csata a magyarok és lengyelek javára dőlt el. Demeter és serege megfutottak. Az elesettek közt volt Szkula Mihály orosz vitéz, kinek nyakán három aranyláncz függött. Ezeket a győzők levették; fejét pedig levágták és a nyolcz éves Kálmánnak bemutatták. Msztiszláv egyesült vert seregével, de nem mert többé megütközni a magyarokkal, kik Halics ellen fordultak. A városba Msztiszláv kivánságára Danilo vette volt magát és folytonos csatározás közt meg tudta védeni a szövetségesek ellen októberig, mikor már kezdett a hó esni. A magyarok és lengyelek tehát abba hagyták az ostromot, Msztiszláv ellen fordultak és úgy megverték, hogy ki kellett futnia az országból. Most már Danilo sem tarthatta magát. Ott hagyta Halicsot, sok viszontagság, harcz, éhség után keresztül vágta magát a Dnieszteren és Msztiszlávhoz eljutott. Msztiszláv hazaküldé Ladomérbe, «én meg» — mondá — «a palóczokhoz megyek, hogy megbosszuljam a szégyent!», de a palóczok helyett Novgorodba ment. A magyarok pedig újra uralkodni kezdtek a halicsi föl-

dön, és János esztergomi érsek Kálmánt 1217. elején halicsi királynak koronázta.[55]

A folytonos harczok Halics miatt, melyekben a magyar nemesek közül sokan, részint önként, részint kénytelenségből, a király parancsára részt vettek, nem vonták el a közfigyelmet a keresztes hadról, melyre II. Endrét III. Incze már évek óta serkenté. Európa ismét mozgásban volt. Francziaországban és a Rajna mentén még a gyerekek is összecsődültek és «megszégyeníték — mint III. Incze pápa mondá — a felnőtteket». Vállalkozásuk — természetesen — szomorúan meghiúsult; ezerek és ezerek elvesztek, a nélkül, hogy a Szentföldet, mint remélték, elérhették volna: de mozgalmuk az idő jele volt (1212.). A laterani zsinat a keresztes hadat is felkarolta. Itt jelen voltak a német és konstantinápolyi császárok, a franczia és angol királyok követei után, de Jeruzsálem, Cyprus és Aragon előtt Magyarország követei is, s a zsinat elrendelte, hogy a keresztények közt négy esztendeig a fegyver nyugodjék; az egyházi jövedelmek egy huszadrésze a keresztes háború költségeire fordíttassék, és a keresztesek két esztendő mulva, 1217. június 1-én induljanak el Brindisiből a Szentföldre. III. Incze nem élte meg, hogy az új keresztes hadat, melyre egész életében törekedett, meglássa; meghalt 1216. július 16-án, de utódja III. Honorius folytatta művét, bár az ő nagy szelleme és ereje nélkül. Ő kijelenté II. Endrének, hogy többé nem tűrheti késedelmezését, s a király végre, kénytelen kelletlen elszánta magát a szent útra, melyet már húsz esztendő óta mindegyre elhalasztott. Rendelkezett, s a pápa megerősíté, hogy ha meg talál halni, Magyarországot elsőszülött fia Béla, Halicsot Kálmán kapja, és ha egyik vagy a másik közülök utódok nélkül elhal, a

harmadik fia András következzék utánuk, kinek gondját Jolánta királynőnek egy franczia hölgye Alice (Ahalys) viselte.[56] Helyettesévé, kormányzóvá, szintén a pápa beleegyezésével, ki az országot, a királynét különös pártfogásába vette, János érseket tette. Az országban mellette maradtak, mint nádorispán Gyula, a Kán nemzetségből, kinek főfészke Baranyában volt, a Dráva mindkét partján, de Erdélyben, a Küküllő völgyében ép úgy bírt, mint Borsodban, s a Bikk erdeiben még évek multán is — halála után — mutatták a fát, a melyen ráakasztott pajzsa nyomokat hagyott.[57] Erdélyben vajda Raphayn volt, a bán méltóságát megint Bánk viselte és királyi országbíró Agyasz (Oghuz) volt, gazdag dunántúli, Veszprémben, Zalában, Varasdban birtokos úri ember, a balatonmelléki monoszlai nemesek közül, a kiknek főfészke a zalamegyei Ráli völgy, Monoszló vidéke volt, s közülök származott a honfoglaló mondák egyik hőse, a véres, kegyetlen Vér-Bölcső (Werbulchu). Kálmán herczeg Halicsban volt. Az elsőszülöttet Bélát, II. Endre Berthold érsek gondjaira bízta, a ki a 11 éves gyermeket Krajnába, Laibach mellé, a meraniak steini várába vitte. Jolánta nejének pedig, 8000 márka hitbérének biztosítására, arra az esetre, ha a Szentföldön meghal, a Maroson szállított sót, a pesti izmaeliták és Bodrog vármegye után járó jövedelmet kötötte le, míg követelése nem lesz kielégítve.[58] Pénze II. Endrének, mint rendesen, nem igen volt. Vett tehát, a hol talált, s tudjuk például, hogy a veszprémi egyháztól több értékes tárgyon kívül, Szent István nejének, Gizella királynénak, tizenkét márka aranysúlyú, drágaköves koronáját kapta, Tihanyból pedig valami gyöngy- és drágakővel ékes kelyhet vitt el, melyet később ötven márka ezüst

értékkel kellett kárpótolnia. Zászlójához elegen csatlakoztak, de leginkább személyes barátai, tisztviselői, s a mozgalom korántsem volt oly nagyszabású, oly általános, mint volt már vagy harmincz év óta nyugaton, különösen Franczia- és Németországban, sőt még a papság sem igen buzgólkodott, és kötelességét, hogy jövedelmének egy huszad részét a szent czélra fordítsa, csak «szántszándékos rosszakarattal és nagy hanyagsággal» teljesíté.[59] Kalán pécsi püspök felvette a keresztet, de már nem mehetett, nem is élt azután soká († 1218.), és csak pénzt hagyhatott a hadjáratra. Mentek: Péter győri és Tamás egri püspök, ki 1209. óta hat évig II. Endre kanczellárja volt, és csak most lépett az egri püspöki székre; Urias szentmártoni — pannonhalmi — apát, ki gazdag apátságának jogait és vagyonát, különösen a somogyi tizedet mindenféle támadás ellen furfangos észszel, erős és erőszakos kézzel meg tudta védeni; és végre: a királyi kanczellár Ugron vagy Ugolin, a Csák-nemzetség egyik gazdag és nagytekintélyű ágából, szép, daliás, bátor, elszánt, tüzes, de azért a politikában is elég tiszta fejű, nem kicsinyeskedő, bőkezű nagy úr, a ki — úgy látszott — seregek élére termett, de a papi pályát választotta, és közönséges ellenség helyett, igaz vallásos buzgalommal a kereszt ellenségeit akarta legyőzni.[60] A világiak közül csatlakoztak: Dénes fia Dénes ujvári ispán és tárnokmester, a Tiszamelléken Abád körül honos Tomaj-nemzetségnek, a makacs pogány Thonuz-apánnak ivadéka, a losonczi Bánffy-család őse, kinek rendkívül ügyes embernek kellett lenni, mert a legnehezebb időkben, a legnehezebb viszonyok közt, a legnehezebb — pénzügyi! — állásban, mint tárnok évekig (1216—1231.), fenn tudta magát, II. Endre mellett, tartani;[61] László,

lovászmester, szintén a Kán-nemzetség fia, Gyula nádor rokona, erdélyi és dunántúli birtokos, az erdélyi almási monostor patronusa, melynek közelében győzte le — a hagyomány szerint — őse (?) Töhötöm az erdélyi oláhokat; Demeter asztalnokmester, nem a Kálmán herczeg Aba Demetere, hanem Csák-nemzetség; és Agyasz országbiró fia Lőrincz pohárnokmester, ki e hivatalt vagy méltóságot úgy kapta, hogy II. Endre azt Tamás fia Huntpáznán Sándor pohárnokmestertől 300 márkán, melyet bányai — selmeczbányai — jövedelmeiből utalványozott Sándornak, megváltotta. A seregben volt még Szák Barczfia Miklós, még csak nem rég nádor; a baranyamegyei Majs-nemzetség tagja Majs; Leusták fia Gyula, kit megkülönböztetésül más Gyuláktól, rendesen Rátold testvérének neveztek, ivadéka a hagyomány szerint Kálmán király idejében, Olaszországból szakadt Rátold-nemzetségnek, mely Dunántúl ép úgy, mint a felső Tiszavidéken birt; Smaragdus pozsonyi ispán, és II. Endre régi híve és kedves embere Tamás fia Huntpáznán Sebes ispán.[62] II. Endrének eleve szándéka volt a szárazföldön indulni Ázsiába, mert Konstantinápolyban meghalt a vitéz Henrik császár (1216. június 11.), és a latin bárók egy része arra gondolt, hogy utódjává unokahuga férjét, a szomszéd thessalonikai királyné testvérét Endrét válaszsza, s Endre nem is igen idegenkedett a tervtől; de a bárók másik része és a pápa az elhunyt császár sógora, Endre ipja Courtenay Péter felé hajlott; azt a pápa 1217. április 9-én nejével Rómában császárrá meg is koronázta, így tehát II. Endre reménye meghiúsult, s a szárazföldi út helyett a tengeri útra szánta el magát. Követei, az ispotályosok magyarországi perjele, és Sándor erdélyi nagyprépost, 1217. elején Velenczében ke-

restek hajókat. Hogy kapjanak, II. Endre lemondott maga és utódai nevében minden igényéről Zárára, és ezt követei, a perjel rendje ruhájában, ünnepélyes eskü-vel megerősiték. Azon kívül szerződést kötött a köztár-sasággal, hogy a velenczeiek Magyarországban, a magya-rok Velenczében szabadon járhassanak, kelhessenek; vám gyanánt áruik értéke után egy nyolczvanadrészt fizessenek, de arany, ezüst, drágakövek, selyemszövet, selyem és fűszerek vámmentesek legyenek. A köztársa-ság tíz teljesen felszerelt hajót bocsátott a király rendel-kezésére, melyek legalább 3000 mázsa terhet birtak el; minden 5000 mázsa teherképességre ötven matróz szá-míttatván és 550 márka ezüst velenczei pénzben — tehát mintegy 12000 frt o. é. — lévén fizetendő, nagyobbért, kisebbért, több-kevesebb arány szerint. A pénzt le kellett fizetni, mielőtt a hajók a Rialtó hídja alól elindultak; azután Jakab-napra (július 25.) a hajóknak Spalatóban kellett lenni, hogy a királyt és seregét, lóval, podgyász-szal a Szentföldre szállítsák.

Ugyanebben az időben megindult a Szentföldre VI. Leo-pold osztrák herczeg, a ki, miután mint troubadour vagy Minnesänger Maecenás, mint a fel-felbukkanó eretnekség üldözője, az eretnekek «sütője, főzője» — mert a köz-vélemény már ekkor az eretnekségre tűzhalált kivánt — kora áramlatának hódolt: most a keresztes vitéz köte-lezettségének is megfelelt. Megindult Endre két sógora, Ottó meràniai herczeg és Ekbert bambergi püspök — a kit már Magyarországból ismerünk — valamint több német egyházi és világi nagy úr: a hennebergi, öttingeni grófok, a münsteri és utrechti püspökök; és végre 1217. nyarán látta az ország, hogy II. Endre király is megindult sere-gével a rendes hadúton Spalato felé. Mikor Zágrábba

ért, «melynek egyházát boldog emlékezetű Szent László király elődje alapította, a ki a tót földet vagyis a bánságot a tévelygő pogányságból a keresztény hitre térítette s a magyar koronának alávetette»: a püspök és káptalan eléje járult, hogy erősítse meg jogaikat, birtokukat, melyeket Szent Lászlótól és utódaitól, főleg pedig Imre királytól és tőle nyertek. A püspök, a ki csak nem rég, 1215-ben nyerte el a széket, István már is tekintélyes, bár nyers és erőszakos természetű ember volt. Kérelmükre, a főurak tanácsára II. Endre előhozatta az egyház minden privilegiumát; és miután Ugron kanczellár valamennyit egyenként, szórul szóra felolvasta a sokaság előtt és semmi kivetni való bennük nem volt — ámbár nem egészen volt bizonyos benne — nem adott-e «tájékozatlanságból» ellenükre valamit Bánk bánnak, Agyasz országbirónak vagy másoknak? valamennyit aranybullájával megerősítette és hozzá tette, «hogy ha valamikor valamelyik bán vagy herczeg ez ellen vétene, az, ha magyar nemes, fizessen, mielőtt még védelmére felszólalna, 50 márkát a királyi fiscusnak, ötven márkát a püspöknek; ha pedig királyi vér találna lenni — s itt úgy látszik felsorolta mind azt, a mi neki legfájdalmasabb volt — «érje örökre az atyai átok el sem képzelhető keserve; ne nyerje el soha sem a koronát, ha öröksége jogán illetné, hanem legyen egész életében bolygó, bujdosó, kolduljon mindig idegennél és honn ne találjon barátokra!» Spalatóban már nagyszámú német «szász» keresztes volt, a kik «csendesen, szelíden, ájtatosan vártak» míg a király megérkezik. Ott voltak már a velenczei és más hajók, a melyeket Zárában, Anconában fogadtak az átkelésre. Mikor II. Endre király maga 1217. augusztus 23-án megérkezett, a polgárság, papság

— «a mint a király ő nagyságát megilleti» — selyem ruhában, kezükben kereszt, füstölő, ünnepélyes menetben eléje mentek. II. Endre a mint a processiót meglátta, leszállott lováról, hozzá csatlakozott és körülötte a főurak, oldalán a püspökök, gyalog Szent Domnius egyházába ment és misét hallgatott. Spalato kitett magáért. Mindnyájan, még a káptalan is összeadtak és fényesen megvendégelték a királyt, és kivánságára külvárosukat egészen átengedték a kereszteseknek, de azok annyian voltak, hogy a házakban csak szorongtak, s az utczán ember, barom miatt alig lehetett járni. A király azonban kiséretével künn a szabadban, sátor alatt tanyázott. Mondák, «hogy tizezer lovasnál több volt a király körül és számtalan sok közönséges nép». II. Endre szokása szerint mindjárt kész volt mindenfélét ajándékozni, még többet is, mint maguk a spalatóiak kértek, akartak, s nagy szolgálatot tett nekik, mikor Klissa várát, mely a szárazföldről Spalatóba vezető szoros fölött uralkodott, nem valami magyar úrra, a kitől tarthattak volna, hanem a magyarországi templomosok mesterére, olaszul fra Pontio della Croce-ra — Pons de la Croixra? — horvát-dalmátországi helytartójára és vitézeire bizta, de azért még sem tudta kivinni, hogy mikor Bernát érsek ép ott mulatása alatt meghalt, a káptalan Sándor orvosát — az erdélyi nagyprépostot? — bár melegen ajánlotta, érsekké választotta volna.

A keresztes vitézek közül VI. Lipót herczeg indult el elsőnek, és — akkor hallatlan gyorsasággal — 16 nap alatt átkelt a tengeren. II. Endre nem sietett oly nagyon, ámbár terv szerint kisasszonynapján (szeptember 8.) már Cyprus szigetén kellett volna lennie. Mikor pedig ősz felé elindult — s a spalatóiak két gályával Durazzóig

kisérték — kisült, hogy nem volt elég hajó s a zarándokok közül sok kénytelen volt visszamaradni és hazament, vagy tavaszig várt, míg a kedvezőbb időjárással más hajókra szállhatott. A sereg, mely II. Endrét követte, nem volt nagy: de híre, hogy vitéz és harczias király, előtte járt és nagy rémületbe ejté a syriai mohamedánokat. Cyprusban a sziget franczia királya, Lusignan Hugó csatlakozott hozzá. Valamikor október derekán elérte Accont, a keresztények főhelyét, azon a keskeny partvidéken, mely még — Jaffától Beirutig — a jeruzsálemi királyságból megmaradt. Itt már annyi, sőt még — mondák — több keresztes is gyűlt össze, mint 28 évvel ezelőtt, mikor az angol és franczia királyok, Richard és II. Fülöp Ágost ostromolták és Sehad-ed-Din kívülről támogatta; de nagy volt az éhség, a drágaság, a szükség is a legszükségesebben, úgy hogy a szegényebb kereszteseket haza kellett küldeni; az egy szeptemberben, mielőtt II. Endre megérkezett, 46 hajó ment haza zarándokokkal; azok közül pedig, a kik most jöttek, igen sokan, kivált a bajorok mindenféle erőszakra, kicsapongásra vetemedtek. A keresztény seregben, a syriai francziák és a németek közt a magyar urak nem igen válhattak ki külsejökkel. Mint II. Endre, borotválkoztak. Fegyverük, zászlójuk olyan volt mint a francziáké. Alig hogy Francziaországban divatba jött, már nálunk is viselni kezdték a csöbör vagy fazék formájú, hengeralakú sisakot. A pajzs rövid, háromszögletű lett, a minőt a franczia lovagok hordtak, s a mi a lándzsa zászlócskáját illeti: Kán László mester pecsétjén olyant látunk, mintha csak valami franczia főurat — Montmorency-t — utánozott volna. Czímerek is már széltében divatoztak. Az ország jelvénye, mint azt Imre és Endre

pecsétjein használták, kilencz vagy tíz pólya volt, közben-közben lépő oroszlánokkal tarkázva, s már e korból ismerjük: a Guthkeledek ékeit, melyekből a későbbi heraldika farkas-, majd sárkányfogakat csinált; a Rátoldok arany hársfalevelét vörös mezőben, a Huntpáznánok csillagát, holdját, és — e jövevény nemzetségek mellett — a borsodi Miskóczok sasát s a Kánok lépő oroszlánát.[63]

A sereg Accon mellett Ricardana (a mai chirbet kurdâne) falunál ütött tábort. A jeruzsálemi patriárkha Menincourt Rudolf november 3-án kihozta Krisztus keresztjének azt a darabját, mely még megmaradt, mert nem vitték a hattini csatába, és II. Endre király, VI. Leopold herczeg mezítláb járultak eléje és megcsókolták az ereklyét. Együtt volt most — «mint a három szent király» — II. Endre, Hugó cyprusi, Brienne János jeruzsálemi király: «de azok mysticus adományai nélkül», és — mint a keresztények szomorúan tapasztalták — az eredmény sem felelt meg valami csodás hatásnak. A keresztények megállapíták a tervet, hogy ha mind együtt lesznek, Egyiptomban vagy — mint az irástudók mondák — «Babylonban» keresik fel az ellenséget s elfoglalják Damiettát, nem messze a tengertől, a Nilus keleti torkolatának jobb partján, a mely városból, úgy vélték, Mózes származott, és ott hatalma székhelyén törik meg az egyiptomi szultán erejét, addig pedig csak egyes becsapásokat tesznek a mohamedánok földjére. A szultán Egyiptom, Syria, Mesopotamia ura, «a bagdadi khalifa kegyelméből a királyok királya, a khalifa barátja», az öreg 74 éves Al-Adil, teljes nevén «El Malek al Adil Szeif ed Din» — innét a nyugotiak Saphedinja — Szelah ed Din testvére azonban attól tartott, hogy Jeruzsálemet vagy Damaskust

fogják megtámadni, és Al-Muazzam vagyis «El Malek al Muaddam Sarferdin», a latinok szájában Coradin nevű fiával kijött Egyiptomból, s eleinte Ramlánál, Jaffától délkeletre, Jeruzsálemtől északnyugatra ütött tábort.

Accontól keletre valami tíz mértföldnyire fekszik a tiberiasi tó vagy a galilaeai tenger, melyen a Jordán, északról jöve dél felé, keresztül foly. A keresztes had valami 20.000 fegyveres, 30.000 férfi, asszony zarándok, élén a szent kereszt, II. Endre vezérlete alatt november 4-én e tájra indult. Roppant hőségben vonultak át az esdreloni, most Al-Füla síkságon, előttük kémlő csapataik, mindig készen, hogy megütközzenek, de a port, a melyet a távolban láttak, nem a támadó, hanem a hátráló ellenség verte fel. Azután a gilboai hegyek aljában haladva, elérték a Jordánt és Beisânban az ellenségnek bőséges élelme, hadi felszerelése, marhája esett kardcsapás nélkül birtokukba. Itt a keresztesek három nap megpihentek, csendesen megfürödtek a Jordán hullámaiban és november 10-ikén Szent Márton előestéjén átkeltek a Genezareth tótól délre a folyón. Al-Adil azt hitte, hogy Damaskus ellen fognak fordulni, a hol nagy volt a félelem, a kétségbeesés, s intézkedéseket tett a védelemre: de a keresztényeknek nem voltak oly messzeható terveik. A helyett, hogy északkeletre, az előttük fekvő damaskusi útra tértek volna, egyenesen északra fordultak, és pusztítva, minden gyümölcsfát, különösen az olajfát kivágva, rabolva, foglyokat ejtve, a Jordán mentében, majd a genezarethi tó keleti partján vonultak fölfelé, s azt elhagyva, kevéssel a pont alatt, a hol az északról délre folyó Jordán az El-Huleh tavat elhagyja, hogy azután a genezarethi tó felé folytassa útját, a «Jakab leányai hídján» visszamentek a Jordánon és most már

a tó nyugati partján meglátogatták Betsaidát, Péter és András apostolok városát, most jelentéktelen falucskát: mutatták nekik a helyet, a hol az Üdvözítő tanítványait hívta, a tengeren járt, a hegyen imádkozott, a pusztában a sokaságot megvendégelte és tanítványaival feltámadása után étkezett. Voltak Kafarnaumban, és ilykép körüljárván a tavat, visszafordultak Acconba, a hová betegeiket barmokon szállíták. E portyán sok volt a zsákmány, de több ember veszett el, mint ellenséget elejthettek volna, dicsőséget keveset hozott, katonai sikere pedig épen nem volt.

Az úttól, melyet a keresztesek e portyájuk alkalmával tettek, kissé délkeletre az esdreloni síkságon, Názáreth közelében, emelkedik egymaga, 600 méter magasra, a kúp alakú Tabor hegye, a melyen történt volna — jámbor hagyomány szerint — az Úr szineváltozása. A meredek hegyre 1211-ben Al-Adil erős várat épített, a melynek 77 tornyát és tornyocskáját 2000 válogatott moslim vitéz védelmezte. A keresztesek tehát, mikor november vége felé másodszor «kilovagoltak» a «szerecsenek» ellen, elhatározták, hogy ezt a pontot, a mely őket oly közelről fenyegette, elfoglalják. Most azonban II. Endre nem tartott velük. Nélküle ütöttek november 30-án tábort a hegy alatt. Eleinte nem volt vizük, de találtak. A hegy is oly meredek volt, hogy lehetetlennek látszott arra egy szűk úton kívül feljutni. Egy szerecsen fiú azonban megnyugtatta őket. Advent első vasárnapján tehát (decz. 3.), melyre Szent Máté evangeliumából (21., 2.) ez ige esett: «Menjetek a helységbe, mely ellenetekben vagyon!», mikor ép nagy köd volt, megindultak. A püspökök, papok folyvást imádkoztak; a patriárkha, kezében a szent kereszt, előre ment; a sereg

követte, és nagy nehezen, de mégis megmászta a hegyet. Az őrség eléje jött. Ott, a hol a jeruzsálemi, cyprusi királyok, az ispotályosok mestere, de Montaigu Guérin voltak, összecsaptak. A «pogányok» hátráltak; vezérük elesett, de azután a keresztesek habozni kezdtek. Táborukat a hegy aljában védtelenül hagyni, az éjet a hegyen tölteni nem akarták. Hogy megoszoljanak, sem tarták tanácsosnak, mert Al-Adil szultán fiával a közelben táborozott; visszavonultak tehát, s ezzel a támadás a hegy más részein is meghiúsult. Harmadnap (decz. 5.) megújíták a támadást és minden ostromszer nélkül rohamot intéztek a várra; csak egy nagy lajtorját hoztak magukkal és nyílaik elboríták a várat. De valamely szerecsen lövő naftás nyíllal meggyújtá a létrát, sok vitéz keresztény odaveszett és az ostrom meghiúsult. Minthogy Al-Adil se szállott le a hegyekről, hogy velük megütközzék, bár eléje mentek és Al-Muazzam is sürgette, «mert» — mondá fiának — «ezek készek a halálra; nem akarom embereimet koczkára tenni. De nincs uruk; mindegyik a magáéból él, s ha elköltötte, a mije van, el is megy»: attól tartva, hogy az ellenség mögéjük kerül és elvágja útjukat, abbahagyták az ostromot és deczember 7-ikén visszafordultak Acconba. Útjuk eredményeképp csak foglyokat hoztak magukkal. Közülök a gyermekeket az acconi püspök, Vitry Jakab, a történetíró pénzen kiváltotta, megkeresztelte és nevelés végett szerzetesekhez, apáczákhoz szétosztotta.

E meghiúsult vállalat után, a melynek legalább az a haszna volt, hogy a «szerecsenek» kevéssel utóbb maguk rombolták le a várat és ott hagyták Tabor hegyét, mert mindegyre kihívta a keresztények támadását: II. Endre király Accontól északra a tripolisi grófságot látogatta

meg, melyet Beiruttól északra, a syriai tengerpart mentében, a Libanon aljában, még St. Gilles Rajmond alapított az első keresztes hadjárat idejében. Most IV. Bohemund antiochiai herczeg birta, ki a keresztes hadjáratban eddig részt vett és II. Endrének, mint anyja testvérének, III. Bohemundnak fia, unokatestvére volt. Tripolis az assasinek földéig terjedt; nagyon ki volt téve az ellenséges támadásoknak, s azért itt is, mint Antiochiában, az ispotályosok, mint állandó védői, nagy szerepet játszottak. Itt volt Crak — Kerak des Chevaliers — váruk, mely kétezer embert fogadhatott be őrségül; északra pedig, Baniasnál, közel a tengerhez, ép az assasin határon, meredek sziklán állott Merkab vagy Margat, a mester székhelye, melynek massiv falai, óriás tornya, szemtanú szerint, olyanok voltak, hogy az égboltot is elbirták volna, és a szerecsenyek véleménye szerint: «még az ördög is megörült ez átkozott épületnek». II. Endre meglátogatta e várakat s az ispotályosok a legnagyobb szivességgel és előzékenységgel fogadták. Alkalma volt itt is, mint Acconban, látni, mint gyakorolja a rend az irgalmasság cselekedeteit; «táplálja a szegényeket; ápolja a betegeket; temeti a holtakat, és e mellett éjjel-nappal résen áll, harczol az Isten, a Krisztus keresztje ellenségeivel!» Pénze ugyan II. Endrének nem volt; megemésztette a hadviselés, a sokféle ereklye: Szent István első vértanú és szűz szent Margit feje, Tamás és Bertalan apostolok jobb karja, Áron vesszejének egy darabja, egyik vödör a hat közül, melyekben Krisztus urunk a kánai menyekzőn a vizet borrá változtatta és sok más, melyeket vásárolt, úgy hogy még Gizella koronáját is, melyet jobbágyai megbámultak, 140 márka ezüstön el kellett adnia. Adományozott, utalványozott tehát magyar-

országi jövedelmeiből, és tanácsot tartva jobbágyaival, «kik akkor vele az Úr szolgálatában a tengeren túl jártak», évenként 500 márka ezüstöt rendelt az ispotályosoknak a szalacsi só jövedelmeiből. Ugyan innen százszáz márkát rendelt, évenként husvétkor fizetendőt, a keraki ispotályos várnagy és őrző vitézeknek, és a margati vár fentartására, «mely épen a pogány határon van». Azonkívül még a sopronyi portán a babóthi vám jövedelmeit, Csurgó mellett a királyi gulyások földét egész a Dráváig a vitézeknek ajándékozta, és alattvalóikat egész Magyarországon minden törvényhatóság alól kivette és csak a király birája alá rendelte, valamint felmentette, hogy se füstpénzt, se nehezéket, se szállást, se valami más közadózást, mi az országban felmerülhet, ne legyenek kötelesek adni; s erről Ugron kanczellár két párban állított ki oklevelet; az egyiket a syriai ispotályosoknál hagyta, a másikat pedig a magyarországi ispotályosoknak rendelte elküldetni (1217.). Deczember közepén a keresztesek egy része, köztük néhány magyar — de nem II. Endre király — még egyszer kiindult a Libanon és Antilibanon közé, a Jordán forrásvidékére, hogy megfenyítse a hegyi lakókat, kik folytonosan háborgatták a sidoni vagy sayetti keresztény báróság területét, ámbár Sidon ura maga lebeszélte őket, ne támadják meg a zordon vidéket, melyen kiváló íjászok laknak. A mint a keresztesek közeledtek, a lakosság szétfutott; a zordon idő, élelemhiány mindjárt sok nehézséget és veszteséget okozott. Egy magyar csapat azonban, ötszáz vitéz csatlóssal, vakmerően behatott a hegyekbe a mesgarahi kerületbe, melynek székhelye mintegy hat mértföldre feküdt Sidontól és fele útja volt Sidontól Damaskusba. Mikor azonban Harinnál leszálltak a lóról, hogy pihen-

jenek, az ellenség meglepte őket; sok lovat elvitt, sok embert, vitézt, csatlóst megölt, magát a vezért elfogták. A megzavart csapat tehát visszafordult. Valami szerecsen foglyuk ajánlkozott, hogy jó útat tud, azon vezeti vissza őket, és a magyarok hittek neki és mondák: «ha szerencsésen kivezetsz bennünket, gazdag emberré teszünk!» A fogoly azonban szándékosan rossz útra, járatlan völgyekbe vitte őket, hol a moslimok minden felől rájuk estek és egyre vesztették a halottakat, foglyokat. Ők ugyan észrevették a csalárdságot és megölték az áruló kalauzt, de akkor már későn volt. Az egész csapat a hegyekben veszett; csak három vitéz tudott eljutni Sidonba. E vereség után a kereszteseknek semmi kedvök sem volt folytatni a portyát. A sereget sareptai táborában Sidon mellett, karácsony előestéjén hirtelen fagy, az ünnep napján vihar, felhőszakadás verte, és nagy veszteséget, kárt okozott emberben, marhában, s a keresztesek elkedvetlenedve, megtizedelve tértek vissza új év napjára Acconba. II. Endre pedig úgy vélte, hogy már eleget időzött a Szentföldön, és a cyprusi királylyal 1218. január elején hazafelé indult. A mint szándékának híre terjedt, az acconi keresztesek kérve kérték, hogy maradjon még, és mikor semmi intésre sem hallgatott, a jeruzsálemi patriárkha kimondá rá az egyházi átkot; de ő ezzel sem gondolt. Folytatta útját, még pedig szárazon, Tripolisnak, Antiochiának. Sógorai: a két merani, a magyarok mind, gályával, lóval, marhával, fegyverrel vele mentek, a Szentföld nagy kárára; csak az egri püspök, Tamás, maradt vissza Syriában.[64]

XXI. FEJEZET.

Zavar II. Endre távollétében. Hazajő Palesztinából. II. Endre és a pápa. Kálmánt elűzik Halicsból. A királyi birtok fogy. Izmaeliták és zsidók. Béla trónörökös. II. Endre és a papság. Az aranybulla.

II. Endre nem volt rendfentartó elem. Sok zavarnak, bajnak hirtelenkedő, erőszakos, könnyelmű természete volt az oka. De mégis ő volt a király, az a hatalom, mely másoknak hasontermészetű, széthúzó törekvéseit még leginkább tudta megakadályozni. Helytartója János érsek erre nem volt képes. «A sátán csatlósai . . . a királyi rendelkezések ellen cselekedtek, a békét megzavarták, Magyarországot ellenség módjára megháborították.» Az érsek, a királyi parancsokhoz híven, nem akart velük tartani; megfosztták tehát birtokaitól, jövedelmeitől, elfogták, s szégyennel, gyalázattal Magyarországból kidobták; kanonokjait pedig bántalmazták, kifosztották. «Egyháziak és világiak versengtek a gonoszságban» és minden ember, a ki birta, azt tette, a mi neki tetszett II. Endre távollétében.

II. Endre az év vége felé tért haza.[65] Útjában eljegyezte hét éves Endre fiát, az Antiochiával szomszéd kis Örményország királyának, a Bagratida II. Leónak leányával, és Leo, hogy Magyarország védelmét biztosítsa országának a törökök ellen, főembereivel együtt megigérte, hogy halála után a mátkapárt fogja illetni a kis királyság, mely az alexandrettei tengeröböl mentén, Cyprus szigetével szemben, a Taurus aljában, 16 napi járóföld hosszúságban, és két napi járóföld szélességben terjedett. Azután békésen keresztül vonult az ikoniumi szultán birodalmán, ki barátságát kereste. Nicaeában, közel Konstantinápolyhoz,

de még Ázsiában, megállapodott. Fővárosa volt ez annak a kis birodalomnak, melyben a konstantinápolyi latin császárság megalakulása után a byzancziak régi birodalmuk traditióit még fentartották. Császárul Laszkarisz Tivadart, III. Elek vejét az nép választották meg a Zsófia-templomban a Komnenok utódjává, mikor Dandolo és a franczia bárók már Konstantinápolyba betörtek. E birodalom természeténél fogva ellensége volt a latin császárságnak, de most rövid időre jó viszony uralkodott, s Laszkarisz nőűl vette Courtenay Péter császár egyik leányát, II. Endre sógorasszonyát. Endre e kapcsot Laszkariszszal még szorosabbra fűzte, leányát, Máriát eljegyezte Béla fiának és miután a vele volt urakkal együtt nyilvánosan megesküdött, hogy a házasság végrehajtására hűségesen törekedni fog, mindjárt magával is vitte. Európában, Bulgária trónján Endre új fejedelmet talált. I. Asên János fia II. Asên János sok viszontagság és harcz után, ép most győzte le Borilt, ki eddig a trónt Joannitza halála óta bírta, és szemeit kitolatta. A fiatal czár szintén kereste Endre barátságát, s ennek zálogáúl eljegyezte magának Endre legidősebb leányát, a még kiskorú — talán 13 éves — Máriát. Székhelyére, Tirnovába már jöttek Magyarországból követek Endréért. Ő tehát hazaindult, nagyon megelégedve a sikerrel, melyet útjában is, «a Szentföld, a keleti ügyek kellő rendezése érdekében» elért. Mikor hazaért, a királyné kanczellárja, Benedek Ega fia, összehívta a főpapokat és II. Endre ereklyéit azon egyházak közt osztá szét, melyeknek fejei eléje jöttek. Visszatért János érsek is, a ki eddig külföldön nyomorgott és II. Endre mindjárt megjutalmazta. Tardost, Tata mellett, melyet még Imre király adott márványfejtés végett az esztergomi egyháznak, de ő — mikor

egyszer János érsekre megharagudott — visszavett, visszaadta, s több más jószág mellett megadományozta a nyitramegyei pogrányi szőlőkkel, melyeket azelőtt László orosznak — a halicsi Volodiszlávnak? — ajándékozott; az esztergomi káptalannak pedig Erdélyben, a Maros mellett Vinczet (a mai Alvinczet) adta, melyen 36 udvarnoka lakott.

Nem hagyta jutalom nélkül II. Endre azt a támogatást, azt a segélyt sem, melyet Pontius templomos mester neki útjában, oda-vissza menet pénzzel, és Jolánta királynénak, távollétében, nyújtott. A horvát Gecskemegyét adta a templomos-rendnek;[66] neki magának azonban Agyasz országbirótól kellett 200 márka ezüstöt kölcsön venni; arra, hogy adósságait, melyeket a keresztes had végett csinált, kifizethesse, nem is gondolhatott, sőt vagyonában annyira megfogyott, hogy mikor a pápához követeket küldött, hogy gyors távozását a Szentföldről kimentse, még a szokásos, illő ajándékot se tudta megadni. Pedig nagyon kellett igyekeznie, hogy azt a kedvezőtlen benyomást, mit «kishitű» távozása tett, elenyésztesse. Kifejté III. Honorius előtt, mily siralmas híreket kapott hazulról, s mily állapotban találta az országot, a hol «a fiscus minden jövedelmét elprédálák», sőt «tizenöt esztendőre tönkretették». Ő készséggel, áldozattal, zsenge gyermekeit ellenségek közt hagyva, indult Palaestinába, hogy fogadását teljesítse, de a viszonyok hatalma erősebb volt jóakaratánál. De visszajövet sem felejtkezett meg a Szentföld érdekeiről, és többet használt a közös ügynek Örményországban, Nicaeában, Bulgáriában, mintha még tovább maradt volna Jeruzsálem környékén, sőt kész, ha a pápa a keresztény hit terjesztésére jónak látja, minthogy eladó leánya több nincs, valamelyik unokahugát az iko-

niumi szultánnak nőül adni, ki egyik leánya kezét kérte, és ezért hajlandó volna a keresztény hitre térni. A pápa megnyugodott mentségében, de társai közül többen úgy érezték, hogy még nem tettek eleget fogadásuknak és Ugron kanczellár, ki 1219-ben kalocsai érsekké lett, mert Bertholdot II. Endre távollétében aquilejai patriárkhává választották (1218.), és Barczfia Miklós újra felvették a keresztet. Példájukat sokan követték s a keresztet feltűzte Róbert veszprémi püspök is, egy lüttichi franczia, két évig (1207—1209.) II. Endre kanczellárja, ki tele volt vallásos lelkesedéssel, a világban azonban keményen tudott fellépni, csak hogy nem volt mindig eléggé szilárd elhatározásaiban, ha különféle befolyások hatni kezdtek reá. János érsek mellett azonban a lángoló apostol benyomását tette, kire nem hat világi félelem, s azért nagy lőn tekintélye a pápa előtt, míg János érseket ugyanez időben (1220. aug.) egyházi jövedelmeitől — néhány hónapra — felfüggesztette, s azok szedését épen Róbertre, és Tamás egri püspökre — mikor visszajött Palaestinából — bízta: mert egyházi törvény ellenére, a fiatal — úgy látszott még, ámbár már megvolt — nem is 30 éves, tudatlan burgundi Bertalant, olyan Berthold-féle papot, de a királyné pártfogoltját pécsi püspökké szentelte. Sőt mikor Imre király özvegye Konstanczia, kit a pápa ép ez időben (1220. nov. 22.) koronázott meg férjével, II. Frigyessel, római császárnévá, a pápához fordult, hogy szerezze vissza neki azt a 30.000 márka értéket, melyet II. Endre pénzéből, kincseiből férje halála után elfoglalt és azt a 12.000 márkát, mely őt, mint özvegyi joga kielégítését, ha az országból kimegy, illeti: III. Honorius a salzburgi érsek és seckaui püspök mellett Róbert püspökre bízta, szólítsa fel a királyt, iga-

zítsa el a dolgot olyanformán, hogy többé senkinek se legyen oka panaszra, de Konstanczia meghalt (1222. június 23.), mielőtt még pénzéhez juthatott volna.

Az ország helyzeténél fogva II. Endre Halicsot sem tudta megtartani, melyet 1219. derekán Msztiszláv Danilóval újra megtámadott. Az orosz fejedelem kunokat hozott magával, kiknek egyik khánja — Kötöny — ipja volt. Halicsiak is szították hozzá. Kálmán védelmére lengyel és magyar sereg állott készen. A magyarokat vitéz, erélyes férfi vezette, Füle az Érmellék tájáról, kinek hetyke, rátartó viselete azonban nagyon sértette az oroszokat. «Egy kő sok cserepet tör», «Éles szablya, jó paripa: jöhet aztán az oroszsza'», szokta volt mondani és az oroszok szerint azt képzelte, hogy képes volna a világot elfoglalni és a tengert kimeríteni. A mint az oroszok Halics felé közeledtek, Aba Demeter, Iván «legény» és Bot magyar vitézekkel, a kis királylyal a Boldogságos Szűz székesegyházba vonult, melyből a magyarok, az oroszok nem kis megbotránkozására, várat csináltak; Füle pedig a sereg nagyjával, magyarral, halicsival, lengyellel, Msztiszláv és Danilo elé ment. Némi csatározás után a kunokkal 1219-ben augusztus 14-én Msztiszláv kora reggel megtámadta a szövetségeseket, véres csata után győzött és Füle seregét teljesen szétverte. Sokan, köztük maga Füle, fogságba estek. Mások szétfutottak, menekülni iparkodtak, de futás közben jobbára elvesztek, a parasztoktól agyonverettek. A győző azonnal Halics alatt termett. A magyarok a város előtt még egyszer szerencsét próbáltak, de ismét megverettek, s a ki megmaradt, alig tudott a székesegyház erődjébe menekülni. A futásban kötelen húzták fel a menekvőket, a lovak künn rekedtek, s a győzők kezébe estek. Az improvizált

várban azonban a magyarok keményen ellentálltak, kilőttek, köveket dobáltak le, de nem volt vizük. Elepedtek a szomjúságtól s a mikor Msztiszláv megérkezett, kénytelenek voltak magukat megadni. Fogságba esett a 11 éves Kálmán, a 7 éves Salomével, fogságba a hű Demeter, Mikola, László testvéreivel, míg rokonai: mostoha testvére Aba és más Abafiak: János fia Tamás, Otto fia Judás, Vid fia Mátyás, Pexa (Pézsa?) fia Majs a harczokban elvesztek. Szudiszláv, a halicsi bojár, Msztiszláv lábához borult és hűséget igért. A győző elfogadta a hatalmas bojár szolgálatát és Zvenigorodot adta neki. Msztiszláv általában véve hallgatott a halicsiakra, kik mindig modus vivendit kerestek a magyarokkal. Nem is volt szándéka Danilo vejére bízni Halicsot, s azért ajánlá II. Endrének, hogy egyik leányát, a kis Endre herczegnek adja nőűl, kit az örmény király leányával jegyeztek volt el, s a fiatal párnak adja Halicsot. II. Endre, kinek nem volt módjában, hogy Kálmán fiát máskép kiszabadítsa, lemondott a távol bizonytalan örmény trón ábrándjáról, melyre János jeruzsálemi király nejének, az örmény király idősebb leányának úgy is több joga volt, ráállott az egyességre, azt eskűvel megerősíté. és így Kálmán herczeg, Aba Demeter, kit testvéreivel vasban Ladomérben sanyargattak és a többi magyar fogoly, mintegy másfél esztendő múlva, visszanyerték szabadságukat (1221.).

Ez egyességgel, melyet III. Honorius pápa nem helyeselt, mert korábbi eskü底be, a kis Kálmán király jogaiba ütközött,[67] Endre Halicsra nézve, 15 év alatt már a hatodik kormányváltozásban nyugodott meg. Szintúgy változott ez idő alatt más is az országban, kívül-belül: de nem változott II. Endre pazarlása, gondatlansága és ennél

fogva mind nyomasztóbbá lőn uralkodása. Minél inkább fogyott vagyona, melyet prédálhatott, annál inkább fordúlt szeszélyes hatalmaskodásra hajló természete oly térre, melyben már mások valódi vagy vélt jogaiba ütközött. Ha nem telt a magáéból, vett a máséból és példáját követték kedves emberei, az udvar népe, az erőszakos és élősdi elemek egész serege, melyek ezekkel egybefüggtek. Vagyoni romlásán hiában próbált segíteni III. Honorius pápa azzal a kijelentéssel, hogy a mely adományokat a királyság, az ország kárára tett, azokat visszaveheti, még ha esküvel kötelezte is magát, hogy azokat vissza nem követeli, mert mikor megkoronázták, megesküdött, hogy a korona és ország tisztességét sértetlenül fentartja; ez esküje ellen vétett, mikor jogtalan adományokat tett, a tiltott dolgokra tett esküje tehát magában véve is tiltott, érvénytelen és azt nem szabad megtartani (1220. jul.). II. Endre azonban nem volt az az ember, ki e visszakövetelést akarta vagy képes lett volna végrehajtani. Csak az elfoglalt várföldek visszaszerzésére, a szétment várnépek összegyűjtésére, visszavezetésére adott ki rendeletet és küldött ki megyénként, vidékenként háromnégy bírót, kik ezekben a bonyolódott kérdésekben igazságot tegyenek. A várnépek itt is, ott is, élükön a várjobbágyok, a hadnagy, megmozdultak, elvett földet, másféle kötelékben élő embereket mint várbirtokot, várnépeket (1221.) visszaköveteltek; de az eredmény jelentéktelen volt; gyakran az eljárás sikerre sem vezetett, mint Békésben, hol a méhesi várnépek, a várjobbágyok támogatásával Solt fia Soltról állíták, hogy a várnak valami Szilas nevű földét, réttel, nádassal és egy láp felével erőszakkal elfoglalta. A király kiküldött birái: Tiborcz, Gyula (bihari), Illés (békési), Sándor ispánok felpereseket Nagyváradra küld-

ték a tüzes vaspróbára; poroszlójuk elvitte oda az egyiket Ivánt, ki a maga és társai nevében a tüzes vasat vitte, de megégetvén magát, pervesztessé lett.[68]

Ez állapotok csak két felekezetnek szolgáltak javára, az izmaelitáknak és a zsidóknak. Az izmaelítákat, mint láttuk, régóta próbálta a törvényhozás a kereszténységnek megnyerni, a magyar nemzetbe olvasztani, az élet azonban a törvény szigorán enyhített, s a mohamedánok szívós ragaszkodása hitükhöz jobbára meghiúsítá a magyar királyok egybeolvasztó törekvését. Meg kellett szünni e törekvésnek, mikor oly idők jöttek, hogy a király mindegyre pénzzavarban volt: az izmaelita kereskedők tőkéje tehát hatalommá lőn, melyre folytonosan reá szorult. Hasonló ok kedvezett a zsidóknak, kiknek állapota Kálmán törvénye óta a XII. század folyamán annyira alászállott, hogy 1190. táján német és franczia zsidók közt legtöbb községüket példa gyanánt hozták fel, hogy szegénységök miatt hittudósokat nem tarthatnak, s a vallásos oktatást náluk «kántorok, rabbik, gyermektanítók egy személyben» végzik. A király örökös pénzzavarában zsidók, izmaeliták kibérelték — előre kifizették — természetesen haszonnal és magukat biztosítva, a királyi jövedelmeket, s azután köztekintély alatt, mint adószedők, sótisztek, kamara-ispánok a népen kiméletlenül behajták habár egyházi törvény világosan tiltotta, hogy zsidó, pogány — s a mohamedán e számba ment — közhivatalt viselhessen, kereszténynek parancsolhasson. A mint e két faj hatalma nőtt, egyéb korlát is elenyészett, s a pápának kérni kellett II. Endrét, Jolánta királynét, «a kinek sok szerecsen alattvalója volt» — Pesten? — ne akadályozza, ne akadályoztassa, hogy a keresztények — szabadok, rabszolgák — kivétessenek a pogányok kezé-

ből, «a kiknek társaságában maguk is a pogányságba süllyednek». Az izmaeliták voltak az erőszakos elem; a zsidók csendesebben viselték magukat. A legtöbb «szerecsen» egészen szabadon gyakorlá vallását és nyilvánosan fentartá összeköttetését a mohamedán világgal, a melylyel a magyar nemzet, a keresztény Európa zászlója alatt, háborúban állott; fiatalságuk, mely papságra készült Jeruzsálemben, Aleppóban tanulta az egyházi törvényt, alig néhány mérföldnyire Accontól, a Libanontól, hol a magyar vitézek vére folyt. «Barna fiúk voltak;» — így írja le az aleppói tanulókat egy arab geographus — «hazájuk, mint egyikök beszélte, Konstantinápolyon túl, egy nép országa, mely a frankok közt lakik és «hungár» nevet visel. Mindenfelől keresztények veszik őket körül. A magyarok nyelvét beszélik, úgy öltözködnek mint ők, hadseregükben szolgálnak, velük hadakoznak minden ellenségük ellen. De azért hű és buzgó mohamedánok, és szakállukat keresztény módra csak azok beretválják, «kik fegyverbe öltözködnek».[69]

II. Endre nem sokat törődött népe bajával. Érdekelte a konstantinápolyi császárság, melynek trónjára — miután ipja Courtenay Péter, mielőtt még székét elfoglalhatta volna, megsebesülve görög fogságba esett és ott meg is halt — léha sógora, Courtenay Péter második fia Róbert vállalkozott. A fiatal embert útjában az 1220/1221-iki télen II. Endre udvarában tartotta, azután Béla fiával Bolgárországon keresztül Konstantinápolyig kisérte, hol 1221. márczius 25-ikén tették Róbert fejére az ingadozó latin császári koronát. Ez időben tartá meg II. Asên János bolgár czár lakodalmát II. Endre leányával; egy másik kötelezettség alól azonban, melyet szintén Palaestinából jövet vállalt, szabadulni akart II. Endre, vagyis inkább

fiát Bélát akarta alóla kimenteni. A menyasszony, a kit neki Görögországból hozott, felserdült. Béla is elérte 1220-ban tizennegyedik évét. A két gyermeket tehát összeadták és Laszkarisz Máriát szintén királynévá koronázták. Két évig éltek együtt mint férj és feleség «szeretettel és békességben», mikor II. Endre egyszerre azt találta, hogy nem illenek össze. Más feleséget akart fiának, kiből több haszna legyen az országnak, és Béla, kire ép ez idétt (1222.) bízta Horvát-Dalmátországnak és a dráväntúli részeknek, a tót herczegségnek, «egész Szlavoniának», mint most nevezni kezdték, kormányát, szavát megfogadta. A félgyermek elküldte magától gyermeteg nejét, a kiben, a mint később kifejlődött, büszke lélek lakott, a ki tudott szeretni és — még inkább — gyűlölni, s a kihez Béla szive mégis vonzódott. Áldozat volt inkább, a mit tett, bár a pápa előtt úgy tünt föl a dolog, mintha ő keresné a válást, és a kiskorúságában kötött frigynek, mihelyt fölserdült, azonnal ellene mondott volna. Tette nagy megbotránkozást szült az országban. A kényszer nem tette jobbá a viszonyt az atya és a fiú közt, a kit a hidegség is bántott, a melylyel II. Endre anyja halálát úgy szólván bosszúlatlanul hagyta. Az elégületlenek — és az volt, lehet mondani, az egész ország — Bélához közeledtek; őt akarták előtérbe tolni, «neki kell» — mondák — «engedelmeskedni»! és a fiú el is kezdett gondolkodni; elkeseredett atyja ellen és nem idegenkedett, hogy ellene áskálódjék, «ámbár», mint a pápa magát kifejezte, «II. Endre, mikor fiát megkoronáztatta, nem azt akarta, hogy más uralkodjék helyette, míg ő él, hanem hogy annál jobban élvezhesse és birhassa a királyságot». Elkezdődött a mozgalom 1222. elején, hogy az alattvalók jogait megállapítsák, a

királyi önkénynek, szeszélynek korlátot szabjanak. Az egyházi rend volt az első, mely föllépett, s a melynek követeléseivel szemben II. Endre igéretet tett. A mit azonban a magyar püspökök követeltek, kinyertek, az tisztán az egyházi jog terén mozgott, az egyház általános követelménye volt, és abból indult ki, hogy adják meg a császárnak, a mi a császáré, de a király se mulaszsza el megadni Istennek, a mi az Istené. II. Endre kijelenté, a mit elvben már Kálmán király törvénye (6., 14.) elismert, hogy a ki a tonsurát felvette, az egyházi rendhez tartozik, azt se birtok-perben, se tolvajságért, se más czímen világi biró elé idézni ne lehessen. Papot csak egyházi — érseki, püspöki, préposti, esperesi és más efféle — biróság előtt lehessen perelni; de ha egyházi keres valamit világi emberen, azt csak világi biróság előtt kereshesse. «Mert ha világi ember egyházi személyt világi biró elé állít, ez zavar és nem rend; erőszak inkább a jogrend ellen, mint igazság; de mi tekintettel vagyunk mindkét rendre; és valamint az egyházi rend magas állásából semmit sem akarunk levonni, úgy a világi hatalom méltóságát sem akarjuk oly dolgokban, melyek hozzá tartoznak, kisebbíteni.» Megerősíté, hogy egyházi ember teljesen ment legyen, «szabad denártól» (füstpénztől), nehezéktől (pondus) és bármiféle adózástól, a mi a királyi kincstárnak jár; ha valamely adószedő ilyet követelne, hozzájuk szállna: azt, mint tolvajt, erőszakkal is kiverhetik; szintúgy bánjanak azzal a jobbágygyal, bárki, bármi nagy legyen is, a ki hasonlót próbálna, s az a királyi haragot is magára fogja vonni; de viszont királyi tekintélylyel, erősen megparancsolta: «hogy királyi udvarnokot, várnépet, vagy más valami szolgálatban levőt semmiféle főpap ne vegyen fel az egyházi

rendbe» — vagyis ne vonja ki a király embereit a királyi joghatóság és szolgálat alól, és kikötötte, «hogy ha azok közül, kik törvényes módon nyerték el az egyházi rendet, valamelyik vagy haszonért, vagy más valami vágyának kielégítésére valami rossz dolgot mívelne, és így nem az igazság példaképe, hanem botrány okozója volna, azt főpapjai egyházi fenyítékkel megzabolázzák. Az egyházi rend e szabadságát a király és a főurak, köztük Barczfia Miklós, a nádor és soproni ispán, Agyasz bán, Dénes tárnokmester és bácsi ispán, Bánk országbiró és fehérvári ispán, Csák Demeter asztalnokmester és vasvári ispán — mind ismert nevű, országos férfiak — egyértelműleg állapíták meg; királyi oklevéllel, királyi pecsét alatt megerősíték és kimondák, hogy ha II. Endre fiai vagy utódjai, valamint jobbágyai közül valaki e rendelés ellen vétene, azt az Isten átka verje meg.[70]

Az egyháziak után a világiak emelték fel szavukat ép úgy, mint hét évvel előbb, 1215-ben Angliában János király idejében, a ki szintén gondatlan és erőszakos, sőt még kegyetlen ember is volt. Nem volt fegyveres fölkelés, mint János király ellen, mikor tőle a runymedi mezőn Anglia nagy szabadságlevelét, a «Magna Charta»-t kicsikarták; de azért mégis eszébe jutott II. Endrének, hogy a magyar nemzet és közte már «korábban gyakran nem csekély keserűségek támadtak». «Ezeket illik most eltávolítani, hogy a királyi tisztesség megtartassék; ez pedig senki által jobban nem lészen, mint általuk, a hazafiak által.» Megadta, megerősíté tehát «az ország nemeseinek és egyebeknek szabadságát, melyet a szent királytól nyertek, de mely néhány király miatt, mert némelyik bosszút állott tulajdon haragjából, némelyik a gonosz embereknek tanácsára, némelyik az ő tulajdon

hasznát kereste, nagyon sokban megkissebbült.» «De az ország megjobbításáért a nemesek mind az előtte való királyoknak, mind az ő fenségének füleit gyakor izben verdesték kérelmeikkel, folyamodásaikkal, s ő a régi törvényhez szerzett még egyéb rendeléseket, melyek az ország állapotjának megépülésére tartoztak!» Megigérte, — hogy a törvények jellemző rendetlenségét megtartsam: «Hogy minden évben a szent király ünnepét Fehérvárott üli meg, ha csak nagyon fontos dolog vagy betegség meg nem akadályozza. Ha nem lehetne jelen, a nádorispán okvetlenül ott lesz, hogy az ő képében minden ember dolgát meghallgassa, s a nemesek is, a melyik akarja, szabadon odagyűlhessenek.» (I.)

«Továbbá azt is akarjuk» — folytatta II. Endre — «hogy sem mi, sem az utánunk való királyok, valami hatalmasabb kedvéért, valamikor a nemes embert meg ne fogják vagy meg ne nyomorítsák, ha csak előbb meg nem idézik és a törvény rendje szerint el nem marasztalják.» (II.)

«Azonképen semmi szedés-vedést — pénzszedést (collecta) — a szabadok adóját — denárját — meg nem vétetjük a nemesek jószágain, sem házukra, sem falvaikra, az okáért, hogy rajtok élnénk, nem szállunk, ha nem ha hivatalosak leszünk: azonképen az egyház jószágán sem veszünk semmi szedést-vedést.» (III.)

Nagy engedményt tőn II. Endre a királyi javak rovására a negyedik pontban. Lemondott a királyi háromlási jogról, melyet Kálmán király törvényeiben minden adomány-jószágra, mely nem a szent királytól származott, az adományos vagy testvére fiágának kihalása esetére, fentartott. «Ha nemes embernek holta történik és fimagzatja nem marad, jószágának egy negyed része

leányára szálljon, a többivel azt mívelje, a mi neki tetszik. Ha pedig testamentom nélkül történik halála, a mely közelebb való atyjafiai vannak, jószága azokra; és ha semmi nemzetsége sincs, mindene a királyra szálljon.» (IV.)

A nemesek álláspontjára állott és maga szabott határt a királyi, a vármegyei kormányzat terjedésének az ötödik törvényben. «A vármegyei ispán ne itéljen a nemesek jószágán, csak oly perben, mely a pénz dolgát, a dézsma dolgát illeti; a megyei udvari ispánok csak váruk népei felett itéljenek; a tolvajok és latrok birái a királyi billogok legyenek, de csak ispánjuk lábainál», vagyis az ő felügyelete alatt.

A régibb, barbár kor egy kétélű szokását szüntette meg a VI. törvény. «A nép közös vádja, tolvajnak, mint eddig szokás volt, senkit se bizonyíthasson.»

«Ha a király sereget akar vinni az országon kívül, a nemesek ne tartozzanak vele elmenni fizetés nélkül; ha pedig a király a hadból megjő, a nemeseken hadakozó birságot ne vehessen. Ellenben pedig, ha sereg jönne az országra, mindnyájan tartozzanak hadba menni. Azonképen, ha az országon kívül hadakozunk, valakinek ispánsága vagyon és valaki pénzünket felvette, tartozik velünk eljönni.» (VII.)

«A nádorispán országunk minden embere felett válogatás nélkül itéljen, de a nemesek oly perét, mely fej, jószág veszedelmével jár, a király híre nélkül el ne végezhesse. Helyettese pedig csak egy legyen és az is curiájában.» (VIII.)

«Az ország ispánja — az országbiró — míg a király udvarában vagyon, mindenki felett itélhessen és a mely pert az udvarban kezdett, azt mindenütt elvégezhesse,

de a mikor az ő jószágán lakik, akkor ne bocsáthasson ki poroszlót és a pörösöket maga elé ne idéztethesse.» (IX.)

Magukra gondoltak, és családjukat, gyermekeiket biztosítani igyekeztek azok, kik II. Endrének fegyvertársai voltak, érte vérüket ontották. A X. törvény tehát rendelé: «Ha valamely jobbágy úrnak tiszte vagyon és a hadban történik halála, annak fiát vagy testvérét a király méltó tiszttel ajándékozza meg. Azonképen ha valamely nemes embernek a hadban lesz halála, a király — a mint neki tetszik — fiát ajándékozza meg.»

«Ha vendégek — jóravaló emberek — jönnek az országba», rendelé a XI. törvény, megemlékezvén ketségkívül a keserű tapasztalásokról, melyeket a nemzet Gertrud királyné korában és még azóta is tett, «az ország tanácsa nélkül tisztet ne nyerhessenek.»

«A nemes asszonyok, ha urok meghal vagy törvény szerint megölik, vagy bajviadalban lesz halála, vagy akármiféle más módon, hitbérüktől meg ne fosztassanak.» (XII.)

«A jobbágy urak úgy járjanak a király udvarában s a mikor mennek akárhol egyebütt is, hogy a szegénységet ne foszszák, ne nyomorgassák.» (XIII.)

«Ha valamely vármegye ispánja az ő ispánságának módja szerint magát tisztességesen nem viseli, az ő vármegyéjét nyomorgatja, fosztassék meg, ha ez rábizonyul, az ország szine előtt csúfságosan tisztétől, és a mit elvett, legyen köteles visszaadni.» (XIV.)

«Lovászok, peczérek, madarászok, királyi emberek ne merjenek a nemesek falvaira szállani.» (XV.)

A hűbéri uradalmak megakadályozására törekedett a XVI. czikk. «Örökbe nem adunk egész vármegyét, sem egyéb királyi tisztet.»

A XVII. törvénynyel védték a királyi birtokot Endre túlságos bőkezűsége ellen, de védték az adományosokat is, kiket a királyi visszakövetelések fenyegettek: «Ha valaki jószágot igaz szolgálatjával nyert, attól soha meg ne fosztassék.»

«A nemes ember búcsút véve tőlünk, mehessen el fiúnkhoz, vagy a nagytól — Bélától — a kicsihez» — Kálmánt érti — «azért jószágában meg ne bántassék, se meg ne károsíttassék. S a kit fiúnk igaz törvény szerint megszentencziáz, azt mi elénk nem viszik; s a mely pört előtte kezdének, míg ugyanott vége nem szakad, elénkbe nem viszik, viszont fiúnk is akkép cselekszik.» (XVIII.)

A nemesség megemlékezett az ország más szabad népeiről is a tizenkilenczedik törvényben. «A várjobbágyok az ő szabadságuk szerint tartassanak, mint a szent király végezte, azonkép a vendégek is, bármiféle nemzet legyenek.» Még a papsággal szemben is gondoskodott a törvény a nép érdekeiről. «A dézsmát ne váltsák meg pénzen, hanem a mint a föld termése vagy bor, vagy gabona, azt fizessék. Ha ebben a püspökök ellentartók lesznek» — igéré a király — «nem segítjük őket.» (XX.) Könnyített azonban rajtuk a huszonegyedik törvényben: «A püspökök a mi lovainknak dézsmát ne adjanak a nemesek jószágairól. s embereik ne tartozzanak dézsmát hordani a királyi jószágokra.» (XXI.) «Disznainkat a nemesek erdeire, rétjeire nem eresztjük kedvük és akaratjuk ellen.» (XXII.) «A mi új pénzünk esztendeig tartson, húsvéttől húsvétig, s a denár olyan legyen, minő volt Béla király idejében» — értsd I. Bélát, kinek korát már ez időben, pénzügyi tekintetben, valami ideális időnek képzelték, «mert igaz értékű pénzt verete a leg-

tisztább ezüstből, s mindaddig a míg élt, a pénz Magyarországon nem változott.» (XXIII.)

A mit az egyházi törvény rendelt, de a pápa csak érintett II. Endre előtt: a világi — a mint láttuk épen nem papos — nemesség kivitte. «Kamara-ispánok, pénzváltók, sótisztek és vámosok nemesek legyenek, zsidók és szerecsenek ne lehessenek» (XXIV.), s ezzel e jövedelmező hivatalokat magának vindikálta. A fiscalis szempontra, az ellenőrzésre való tekintetből rendelék: «A sót ne tartsák az ország közepén, hanem csak Szalacson, Szegeden és a végekben.» (XXV.) «Jószágot külföldinek ne adjanak; ha adtak vagy eladtak, azt az országbeli ember magához válthassa.» (XXVI.) «A nyestbért» — ez a drávántúli részekre szólt — «fizessék, a mint azt Kálmán király elvégezte» (XXVII.), vagyis mint tudjuk, házanként tizenkét denárral, mintegy 1 frt 8 kr. o. é. róják le.[71] «A kit a törvény rendje szerint elítélték, azt semmiféle hatalmas ember se oltalmazhassa meg.» (XXVIII.) «A várispánok csak az ő ispánságuk járandóságával éljenek, a többi a király számára legyen, úgymint: csöbör» — a szőlők adója — «vám, ökrök és a váraknak két harmadrésze!» (XXIX.) «A négy jobbágy úron: a nádoron, bánon, a király és királyné udvarbiráján kívül senki két tisztet ne tarthasson.» (XXX.)

Engedményét és rendelését II. Endre, «hogy mind maga, mind utódjai idejében örökre érvényes legyen», hét «párban» iratta le, és arany pecsétjével megerősítette, «úgy, hogy egy pár (példány) küldessék a pápának és ő irassa lajstromába, a második a hospitaleban — a szent János vitézeknél —, a harmadik a templomban — a templomosoknál —, a negyedik a királynál, az ötödik az esztergomi káptalanban, a hatodik a kalocsai káptalan-

ban, a hetedik végre a nádornál, ki idő szerint leend, maradjon, hogy az irást mindenkor szemei előtt tartván, sem ő ne tévedjen le a föntebb mondottak valamely pontjáról, sem a királyt, sem a nemeseket vagy másokat ne engedjen letévedni, hogy ők is örvendjenek szabadságuknak, és ezekért nekünk és maradékunknak mindig hívek legyenek és a királyi koronának azzal, a mivel tartoznak, szolgáljanak». Azután következett a sanctio. A runymedi Magna Charta szerzői huszonöt báróból bizottságot állítottak, a kik vigyázzanak, hogy a király megtartja-e igéretét? ha nem tartja meg, figyelmeztessék, és ha ez sem használ, az országgal együtt minden lehető módon arra kénszerítsék. Magyarországon nem voltak még ily hatalmas bárók, kiket ily tiszttel meg lehetett volna bízni. Egyes hatalmasabb férfiak voltak, kiket érdemeik vagy a királyi kegy fölemelt: de a törvény jórészt ezek ellen is irányult; nem is oly elemek nyerték ki azt, mint az angol bárók, kik bárókat választottak, a maguk fajtáját. Az «aranybullát», mint a történet II. Endre e törvényét nevezi, az egész nemzet, különösen annak nagy tömege, a nemesség, a köznemesség, hogy egy későbbkori kifejezéssel éljek, nyerte ki, és e nemesség minden egyes tagjának kezébe tette le a törvény, saját jogai védelmét. «Hogy ha pedig mi — végzé II. Endre az oklevelet — «vagy utánunk valaki a jövendő királyok közül a mostani rendelésünk ellen valamikor vétene, mind a püspökök, mind a jobbágyurak, mind a nemesek, mindnyájan és egyenként, mind a mostaniak, mind a jövendők, minden hűtlenségnek szégyen vallása nélkül, mind nekünk és mind az utánunk való királyoknak ellentállhassanak és ellenük mondhassanak, örökkön örökké a mostani rendelésünk erejével és hatalmával.»

«Kelt Kelet keze által, ki egri prépost és udvarunk kanczellárja, a megtestesült ige után az ezerkétszázhuszonkettedik esztendőben, midőn főtisztelendő János esztergomi, tisztelendő Ugron kalocsai érsekek, Dezső csanádi, Róbert veszprémi, Tamás egri, István zágrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Bereczk váczi püspökök voltak. Királyságunk tizenhetedik esztendejében», tehát még az évnek május 7-ik napja előtt, a mely naptól kezdve, mikor kiskorú III. László meghalt, számítá II. Endre gyakran uralkodása éveit.[72]

Világi főurak neve, mint ekkor már ünnepélyes okiratokban rendesen szokott, nem fordul elő a záradékban. A törvény jobbrészt ellenük, a király kedves emberei, és lehet mondani bűntársai ellen irányult. Soraikban a törvény után és a törvény hatása alatt mindjárt változást is találunk. Dénes tárnokmester, Demeter asztalnokmester megmaradtak; de Barczfia Miklós megszünt nádor lenni, csak soproni ispán maradt, s a királyné országbirájává tette. Székét Kán Gyula a volt nádor, bodrogi ispán foglalta el, fia szintén Gyula, pohárnokmester lett. Agyasz bán helyébe Salamon, szalai ispán lépett, fia Miskának, ki Bélát egy ideig nevelte; királyi országbíróvá, Bánk helyett, Batiz békési ispán lett, ki a kis Endre herczeg nevelőjét, a francezia Alice-t birta nőűl, és végre feltünik először, mint lovászmester Dénes, szintén Dénes fia, mint a tárnokmester, de nem Tomaj, hanem a zalamegyei Türje nemzetség ivadéka, fiatal ember, Béla ifjabb király játszótársa, ki vele II. Endre keresztes hadjárata alatt Steinban volt és még fényes szerepre volt hivatva Magyarország történetében.[73]

Rómában az aranybullát nem fogadták kedvezően. A pápa úgy értesült, hogy ezentúl — törvény szerint —

Magyarországon az egész nemzet évenként kétszer összejön, s ez összejövetelnél a királynak is ott kell lenni. Az efféle tömeges gyűlésen pedig a királytól nehezen teljesíthető, igazságtalan dolgokat szoktak követelni. A főurakat és nemeseket, kiket gyűlölnek, megfosztják tisztjüktől, méltóságuktól, javaikat pedig a nép maga közt felosztja. A meglepett király ilyenkor vagy enged, megsértvén az igazságot, s akkor királyi hatalma meggyengül, vagy jogosan megtagadja az igazságtalan kérelmet és akkor magát, szolgáit veszedelemnek teszi ki. Meghagyta tehát a keresztviselt egri püspöknek és két cistercita apátnak a tiszántúli egresi és dunántúli szentgotthárdinak, intsék a «sokaságot», hogy a törvény útját mellőzve, semmit se merjenek tenni a király, a korona, a főurak vagyona vagy személye ellen. Több oka volt a pápának fölszólalni, mikor az aranybulla következtében, széltében megtagadták a dézsmafizetésnek azt a módját, melyet a püspökök egész Magyarország «régi jó elismert, törvény erejével biró szokásának» nevezhettek; vagyis, hogy a dézsma kepéjét mindjárt egy nehezékkel, denárban, megváltották. A pápa írt a főuraknak, Magyarország egész népének (1223. márcz. 29.): mi jutott eszükbe, hogy ők, a kik eddig a dézsmát szokott módon, szívesen megfizették, most azt többé tenni nem akarják? Felejtik, hogy a föld azé, ki a vetőnek a magot adja, ki haragjában megteheti, hogy tíz hold szőlő egy kis üveg bort, harmincz köböl elvetett mag csak három köblöt hozzon. Kövessék apáik jámborságát, hogy Isten, ki szereti «a jókedvű adakozót» megszaporítsa földjük gyümölcseit. Endrét is emlékeztette, hogy voltak magyar királyok, kiket a szentek közé iktattak. Meg is áldotta Isten az országot: Magyarország gyarapodott, míg körülötte más

országok majdnem összerogytak. Reményli, hogy ősei nyomán halad; de mert «nem árt a paripának a sarkantyú», arra inti, hogy a maga dézsmáját — a mint mondja is — a régi módon fizesse, ezzel alattvalóinak példát adjon; sőt igyekezzék ispánjai, főurai, az egész népre akkép hatni, hogy dézsmáját úgy mint eddig, fizesse, mert nem elég annak, kinek hatalom adatott, hogy maga ne kövessen el sértést, de alattvalóinak kihágását nem orvosolja; mert hagyni a gonoszokat, annyi, mint kedvezni nekik; sőt még titkos bűntársnak is tűnik fel az, ki a nyilvánvaló rossznak, mikor pedig teheti, ellene nem szegül. Endre, a mennyire tehette, mérsékelte az aranybulla e rendelését; különben is sok, a mit e törvény kivánt, papiroson maradt. A királyi tisztek ugyan — hogy példát idézzek — valami három évig nem cumulálták a hivatalokat: de a zsidók, szerecsenek nem veszték el állásaikat, hanem folytatták működésüket a csapások közt, melyek az országot az aranybulla után, kevéssel utóbb, 1223-ban érték. — Budavára és Esztergom városa leégtek, az országot nagy marhavész érte, mely keletről jövet, három év alatt (1223—1226.) Görögországból Magyarországon keresztül, Németországba, Burgundiába hatott, s a marseillei öbölig jutott — szarvasmarhában, birkában, disznóban, sőt még baromfiban, halban is mindenütt nagy kárt okozott. A tengermelléken állandó volt a villongás. Almissa lakossága rabolt, kalózkodott; Spalatóban egymást érte a gróf. Saracen fia Domaldot, okos és a király körül érdemesült embert, ki — mint láttuk — 1210-ben, mikor az összeesküvők Géza herczeg fiaihoz akartak küldeni, követüket elfogta, kidobták, s helyébe likkai Buisen (Bujsa?) lépett, Subich, «nemes, gazdag, de az eretnekek pártfogója». Neki viszálkodása, hábo-

rúja volt a brebiri Gergelylyel, «vitéz, ravasz» rokonával, és már-már föléje kerekedett, Brebirben körülzárta. De a ravasz Gergely egyszer kora hajnalban, mikor ellenségei szerte jártak, nem vigyáztak, kirohant, Buisen táborát meglepte, embereiből sokat megölt; magát Buisent élve elfogta. A foglyot eléje hozták. Buisen kezdett könyörögni, kegyelmezzen életének. «Vessétek le pánczélát», mondá a kegyetlen, nyakas Gergely embereinek. Buisen maga levetette. Gergely pedig felkapta kardját és Buisen hasába szúrta, és mondá: «Ez a kegyelem való Buisennek, a ki engem fegyveresen annyiszor megtámadott» (1233.). Utódjává Spalato Pétert, a szomszéd Halomföld urát választá: hatalmas, harczias férfiút, de szintén eretneket, kit a papság nem akart a templomba ereszteni, miből viszály, zenebona támadt papság és polgárság közt és interdictumot hozott a városra. Keleten is rosszra fordult a dolog. A damiettei hadjárat, melyet már akkor terveztek, mikor II. Endre Palaestinában járt, némi siker után teljesen meghiúsult. III. Honorius pápa tehát új keresztes hadról álmodozott. Rábirta II. Frigyes császárt, (1223. márcz.), hogy két év mulva hadat vezessen a Szentföldre, és II. Endrét is buzdítá (1223. derekán): «Siessen segítségére a Megváltó ügyének. Mennyire használna ez a Szentföldnek! Mily nagyszerűen fogna készülni e segítségre Magyarország, mely a kereszt ellenségeinek oly rettenetes! Távol legyen, hogy az Isten fiáért folyt harczban épen Endre népe ne fegyverkezzék, hagyja rozsdásodni kardját, tegyen le a győzelemről!» II. Endre, legalább külsőleg, nem idegenkedett a hadjárattól; sőt végre késznek nyilatkozott, hogy újra latba veti kardját a Szentföldért. Az országban is egyre-másra akadtak püspökök, urak, kik a keresztet fölvették, viselték, de

Syriába nem vitték. Egyesek mentek, mint az az András, ki, mert fogadása tartá, hogy Jeruzsálembe megy és onnan többé vissza nem tér, nejét örökre fölmenté a házassági kötelék alól: de a nagyobb tömeget, nagyobb urakat visszatartották az ország zavarai. Sem Ugron érsek, sem társai nem jutottak el a Szentföldre. Magyar királyt, magyar sereget nem látott többé Palaestina.[74]

XXII. FEJEZET.

Viszály II. Endre és Béla fia közt. Béla Drávántúl. Délszláv dolgok. Erdély. Endre herczeg. Domokosiak és Ferencziek. Kún térítés. Szörény. Gertrud gyilkosainak megbüntetése. Dénes nádor. Az «örökségek» visszavétele.

Az aranybulla megszabta a királyi hatalom határait a nemzettel szemben. A mellett azonban törekedett, hogy az a maga körében ismét oly erős, oly hatalmas legyen, minő volt II. Endre rendetlen uralkodása előtt. Arra azonban a törvény maga nem volt elégséges; arra ember kellett, ki a kormány gyeplőjét úgy tudja megragadni, mint II. Endre nem tudta, és — tulajdonképen — nem is akarta. Ez a feladat, egyelőre atyja mellett, a 16 éves Bélára várt. Ha valamikor nem volt igaz a közmondás, és az alma messze esett fájától, úgy az Béla és II. Endre esetében volt. Nagyobb különbséget, mint a mi az ötven felé járó, de még mindig ifjú, sőt gyermek apa és a félgyermek, de férfilelkű fiú közt volt, képzelni sem lehet. Béla herczeg vagy király már ekkor határozott, céltudatos ember volt, ki attól, a mit magában föltett, el nem állott, hanem egész életében következetesen megvalósítására törekedett. Éles esze, törhetetlen ereje, bá-

torsága a béke műveiben, a politikában, kevésbbé a csatamezőn, Kálmán királyra emlékeztettek. A könyves királyra emlékeztetett bizonyos érdesség is jellemében. Rideg, kiméletlen emberré fejlődött, kit nem igen szerettek, de ő sem sok embert szeretett, és tetteinek oly szine volt, mintha merő önzésből cselekednék, de ez önzés nem a magánembernek, hanem a magyar trónörökös, a magyar király önzése volt, a ki nem ismert nagyobb, szentebb czélt, mint hogy az országot, a királyi hatalmat újra abba a karba helyezze, arra a polczra emelje, a melyen az «öreg Béla király» — III. Béla — idejében volt, és ha ezt elérte, tovább fejleszsze, még hatalmasabbá tegye és még tovább terjeszsze a világ minden tája felé. Azonban II. Endre nem egyszerre engedett tért fiának a kormányzatban; s a mikor engedett, gyakran megtörtént, hogy összekoczczantak. Jellemüknél, a helyzet természeténél fogva, melyet a két fél, különösen a király emberei még inkább elmérgesítettek, hogy uruk és a maguk hatalmát az ifjabb király emelkedő befolyása, hatalma ellen megvédjék, — kettejük viszonya majdnem mindig tűhegyen forgott és hogy viszály többször nem tört ki, jobbára Béla önmérsékletének és annak, hogy harczias atyja erejétől mégis félt, volt köszönhető.

Azt az ellenkezést, mely az aranybulla idejében Béla és atyja között keletkezett, és «az ország kimondhatatlan kárára mind nagyobbra nőtt», István zágrábi püspök simította el ügyes tapintattal, s ezért neki Béla király, «a magyar király fia, egész Slavónia herczege» a zágrábi várbirtokból Pzer földet, a mai varasdmegyei Psarjevót, ajándékozta.[75] Béla válópere azonban csakhamar új viszályt szült. A magyar püspökök *majdnem* mind — mert János esztergomi érsek hallgatott — élükön Ugron kalo-

csai érsek, köztük Róbert veszprémi, Tamás egri, István zágrábi püspök, sőt még Bertalan is, a pécsi püspök, felszólaltak a méltatlan mód ellen, melyen a királyok Laszkarisz Máriával «a keresztény vallás lábbal tapodásával» bántak. Irtak a pápának. Előadták neki, mint áll a dolog valóságban, és a következmény az volt, hogy a pápa megparancsolta Bélának, vegye vissza feleségét. Béla — van okunk hinni — örömest engedelmeskedett; de atyja haragját magára vonta. A püspökök, különösen Róbert, támogatták, de ő azért mégis kénytelen volt — vagy legalább tanácsosnak tartá — 1223. őszén atyja elől ausztriai földre menekülni. Néhány híve kisérte, köztük Buzád — a német Bussold vagy Posselt név — pozsonyi ispán, dunántúli ember, a II. Géza idejében bevándorlott német Hoholt — mai magyarsággal Hahót — ivadéka.[76] Ausztriában még mindig az a VI. Leopold uralkodott, a ki már a menekülő Endrét is szivesen látta udvarában. Magyarország és a szomszéd Ausztria és Styria közt mindig voltak villongások. Nem keletkeztek ezek most már pusztán a rablásokból, melyeket a felek egymás határerdein keresztül egymás földjére intéztek. A czivilizáczió haladtával: a lakott, mívelt föld már mindkét részről összeért; agrarius versengések támadtak. Innen is, onnan is foglaltak; kaszálás, fáizás, legeltetés úgy szólván minden nap szolgáltatott okot villongásra, mely könnyen fegyveres összecsapássá fajult. Ok és kedv a harczra tehát már ezért is megvolt. De a pápa közbevetette magát. Irt Endrének, Bélának, Lipótnak; Róbert püspöknek, Ugron kalocsai érseknek és az esztergomi érseknek, a ki most, mert János 1223. őszén befejezte viszontagságos életét, Tamás volt, a ki mint egri püspök II. Endrével a Szentföldön járt. S míg a cseh királynak,

I. Otakárnak pártfogásába ajánlá, inté Bélát, mutasson tiszteletet, előzékenységet atyja iránt; óvta embereit, Buzádot, ne mérgesítsék el a viszályt atya és fiú közt, ne zavarják meg Magyarország békéjét; II. Endrének pedig tanácsolta, fogadja vissza fiát, a ki csak az egyháznak engedelmeskedett, mikor nejét visszavette; bánjék vele úgy mint királyi örökösét megilleti; adjon neki és nejének illő helyet és tartást országában, és ne bántsa személyükben, vagyonukban híveit, a kik vele mentek Ausztriába. Szava nem hangzott el eredménytelenül. II. Endre visszafogadta Bélát, a ki 1224. közepén már megint Dalmát-Horvátország kormányzójává lett. VI. Leopold pedig, ki ellen II. Endre már Lajos bajor herczeg segélyét kérte, szintén rendezte dolgait a magyarokkal, s egy évvel később Gréczben (1225. jún. 6.) megújítá a békét Jakab, nyitrai püspök, magyar követtel, ki ép ez időben alapította remete Szent Benedek vértanu tiszteletére a Vág mellé, a barlang fölé, a hol a szentet megölték és vére még a falakon látható volt, a benedekrendű szkalkai apátságot.[77] VI. Leopold a püspöknek 1000 márka ezüstöt fizetett a kárért, melyet okozott és még kétezeret igért két részletben, Szent-Mihályra és Gyertyaszentelőre. Ha ezt nem fizetné, legyen ment II. Endre attól az 1000 márka fizetéstől, melylyel évenként az osztrák herczegnek tartozott. VI. Leopoldért különben kezességet vállalt Teka osztrák zsidó, ki — «mint akkor történni szokott» — Magyarországon is, a határon birtokokat nyert és tisztet viselt.[78] A békeokmányban kimondák azon felül, hogy a magyarok szintén erősíthetik határukat; a herczeg és emberei nem fogják abban akadályozni. Malmot tarthatnak és nem szabad vizüket — a Lapincson? Sáron? — levezetni. II. Endre viszont

békét eszközöl az osztrák és a bajor herczeg közt; magyar király és osztrák herczeg barátok maradnak, s a ki a békét megszegi, azt a pápa követje az egyházból közösítse ki.[79]

Mikor Béla király visszakerült Horvátországba, Saracen fia Domald zavargott. Ámbár kidobták, jó barátságot színlelt Spalatóval és a polgárok segítségével megnyerte, hogy a templomosok helyébe, a kik 1217. óta őrizték, rábizták Klissa várát; de innét azután sanyargatta Spalatót; több polgárát elfogta, 30.000 darab birkáját elhajtotta; még a brebirieket, Gergelyt, István testvérét és rokonait is megtámadta; úgy hogy ezért nekik még II. Endre Domald némely birtokát a Kerka mellett le Záráig adományozta. De Bélának egyik fiatal magyar vitéze Pál — szolgáló rend — Domald egyik társát, Bujsent, valami szigeten, ember ember ellen, egymaga megtámadta, elfogta; majd Klissa ostromában Domald testvérét is hatalmába ejté, s ennek váltságdíja fejében tizenkét nemesnek, kiket Domald fogva tartott, szabadságát visszaszerezte, és Béla serege, melyet a brebiriek támogattak, leverte, megszalasztá, meghódolásra kénszeríté a békétlent (1224. elején.). Béla király, kinek uralkodása ezzel nyugodtabb lett, Dráván túl kész udvart tartott. Volt kanczellárja: gyermekkori barátja Mátyás, a zágrábi nagyprépost, tárnokmestere, asztalnoka, lovásza és pohárnoka. Alatta a tartományok élén a bán állott, 1225-ben Aladár, ki az «egész Tótság», deákul «totius Slavoniae» bánja czímét viselte. Körülötte mindig magyar és «tót» (horvát) urakat találunk kisebb-nagyobb foglalkozásban. Egyszer poroszlója a hatvani bessenyő: Kochobur; máskor: Péter pilisi ispán és a «földi» — terrigena — goriczai vagy gercsei Miriszló. Okleveleiben a bodroghi, bácsi, vasvári, szalamegyei, somogyi ispánok szerepelnek. Magyar számba

ment a zágrábi ispán is, mikor 1224-ben a goriczai vagy gercsei szentkirály jobbágyok fiai közül némelyeket utódaikkal «háza és kisérete népéhez csatolt», nemességre emelt, Klokocse földével megajándékozott, de azzal a kikötéssel, hogy seregéhez, valahányszor szükséges lesz, tizenöt pánczélos és száz közönséges fegyverzetű vitézt állítsanak; míg «földik» gyanánt: Bonciszlav gercsei ispán, Márton korbaviai, Mikos tinnini püspök, Heribert topuszkói apát, és a kit legelőször említenek, Guncellus vagy Gönczöl spalatói érsek szerepelnek. Ez azonban csak főpapi székénél fogva tartozott a horvát-dalmát hazafiak, a «belföldiek» közé. Magyar ember volt, Győr vidékéről, a Pok-nemzetségből, Cornelius ispán fia, «nemes vér» — mint mondák róla — «de nem sokat ért». Az egyházi rendbe lépett, bár arra sem tudománya, sem könnyelmű hajlamai nem tették alkalmassá. Nem is tudta semmire sem vinni, azért átment az ispotályos vitézek közé és az esztergomi, abonyi házban rektor lett. Mikor Spalatóban Bernát érsek meghalt, káptalan és nép sokág nem tudott jelöltben megegyezni, és csak abban egyeztek meg mindnyájan, hogy olyan embert kell választani, ki az egyház- és városnak protectora lehessen a királynál. Az érsekség szegény volt; nem igen keresték, de Gönczöl, a kinek más reménye nem igen lehetett, rávetette szemét. Kán Gyula — akkor bán — rokona nagyon ajánlá a spalatói népnek és papságnak. Beszélni kezdék, hogy Gönczöl milyen hatalmas, tisztességes, tudós ember, s a vége az lőn: hogy megválasztották. Gönczöl a választást örömmel elfogadta; útban Spalato felé a nonai püspök diaconussá, majd későbben, mikor kifogásokat emeltek ellene, Róbert veszprémi püspök, kit a pápa a vizsgálattal megbízott és az ügy eldöntését mintegy kezébe tette le, pappá,

érsekké szentelte fel. «Róbert azonban» — találták Spalatóban — «bár okos és vallásos ember volt», nem igen vizsgálta meg a dolgot és nagyon is könnyen szentelte fel a könnyűvérű, kényelmes Gönczölt, ki semmikép sem volt az az ember, ki a dalmát-horvát metropolita széket méltóképen betölthette volna, mikor már az eretnekség, Zárától kezdve le a Narenta vidékéig fel-feltünedezett; ámbár a botrányt halomföldi Péter és a spalatói papság közt, mely akkor tört ki, mikor Magyarországon járt — úgy a hogy — «nem épen helyesen» elsimította és a városra kimondott egyházi tilalmat feloldotta. A dinári alpokon túl, Boszniában azonban, mely elméletileg szintén spalatói terület volt, a dolog úgy állt, mintha Kulin bán meghódolása, Bjelopolje és Csepel szigete soha se lettek volna. Széltében nyilvánosan hirdették az eretnekséget «az Úr nyájának legnagyobb veszedelmére». A világi hatalom, a boszniai püspök, a ki még mindig Ragusa suffraganeusának vallá magát, elnézte, sőt legyezgette, részben követte a bogomil tanokat; és mikor keleten: Bulgáriában, Szerbiában, nyugaton: déli Francziaországban üldözni, elnyomni törekedtek a felekezetet: feje, «pápája» nyugodtan székelt «Horvát-Dalmátország és Bulgária határán, a magyar nemzet mellett», vagyis Boszniában.

A bogomil mozgalomnak egyetlen szemes őre volt Magyarország déli határán: a kalocsai érsek, Ugron, a kiben az egyházfő fájdalmas megbotránkozása a magyar vitéz készségével egyesült, hogy Boszniában az eretnekségnek, ha kell erővel is, véget vessen. II. Endre, kit a pápa sürgetett, hogy tegyen valamit az eretnekek ellen, odaajándékozta neki, vagyis a kalocsai érsekségnek egész Boszniát: a Boszna forrás vidékét ép úgy, mint a Drina

jobb partján, a Sprecsa körül fekvő Sót és az Ozora mindkét partján s a Boszna alsó folyása mellett jobbra, balra egész a Száváig terjedő Ozora földét, hogy tisztítsa meg az eretnekségtől, és magának csak a királyi jogokat és a szokott jövedelmet tartá meg (1224.). Ugronon nem mult, hogy feladatát végre nem hajthatta. Valamint — az irgalmasság cselekedeteire áldozva — Bácson a maga költségén szegények és betegek befogadására szállót épitett: ép úgy a magáéból megszerezte a királytól és Bélától Pozsega várát, mint erős pontot, hogy innen, szemben Boszniával, az eretnekség ellen annál könnyebben működhessék. Gyakran benyomult Boszniába; a boszniai püspök védelmére, a «hit oltalmára, az eretnekség kigyomlálására» alkalmas helyen várakat épitett, javitott; sok eretneket magával elszállitott; de a mint kitette lábát, várai nem voltak elég erősek, hogy a támadásoknak ellentállhassanak, és a katholicismus az országban megint védelem nélkül maradt. Keresztes hadra lett volna szükség, melyet akkor már az eretnekek ellen is hirdettek; de a ki arra vállalkozott, inkább Palaestinába ment és Ugron még a legközelebb szomszédságból, arról a földről sem kapott segítséget, a melyet III. Béla Margit leányával Angelosz Izsák császárnak átengedett, II. Endre pedig a bolgároktól ismét visszavett.[80] Margit császárné Bonifácz halála után még egy harmadik férjnek is — St. Omer Miklós franczia lovagnak — neje és özvegye 1222-ben, mikor Saloniki királyságát az epirusi fejedelem, Angelosz Tivadar elfoglalta, Magyarországba menekült. Legöregebbik fia Angelosz Manuel, mint bujdosó trónpraetendens már 1212-ben meghalt. Második fiát Angelosz Izsáktól, Kalojannak, Bonifácztól való fiát Demeternek, St. Omer Miklós gyermekeit Bélának és Vil-

mosnak hívták. Demeter «thessalonikai király» megfordult Magyarországon, de azután tovább ment Olaszországba és mint bujdosó végezte be életét. A kis St. Omereknek is volt hazájuk, csak Angelosz Kalojánnak nem volt sehol; az anyjánál maradt, kinek II. Endre Keve vármegyét adta minden jövedelmével és bácsi, szerémi jószágokkal. Kaloján pedig a «túlsó Szerémséget», Belgrádot, Barancsot, azt a Száván, Dunántúl való földet, melynek nyugati részét Bosznia felé, a Kolubara folyam vidékét Mácsónak nevezték, kapta, hogy azt anyja parancsa és rendelete szerint kormányozza. Ugron hozzá fordult, fizette. «Szerém ura» — mint magát Kaloján nevezte — a keresztet felvette; fogadását azonban, bár a pápa sürgette, soha be nem váltotta (1226.).[81]

Az ország délkeleti részén, Erdélyben ez időben szintén baj támadt, melyet II. Endre vagy kormánya tőlük telhetőleg orvosolni törekedtek. Az erdélyi német vendégek — a szászok — panaszkodtak, hogy teljesen kiestek abból a szabadságból, melyek alatt II. Géza király őket hívta vala: «ha a király kegyes szemét rájuk nem veti». És Endre az 1224. év vége felé — alkalmasint nem egészen ingyen — reájuk tekintett. Egyesíté a nagy területet, melyet telepeik Várostól — a mai Szászvárostól — a székelyek földjéig elfoglaltak. Hozzájuk adta a sebesi — most szászsebesi — székelyek területét, mely közéjük volt ékelve; és az egész föld németjeinek — mintha csak egy falu vagy város lakossága volna — megerősíté régi szabadságát. E szabadságok azok voltak, melyeket a Magyarországba jövő vendégek leginkább óhajtottak. Csak egy ispán legyen köztük, a szebeni és annak s a királynak birósága alatt álljanak. Földjüket szabadon birhassák; a király még erdőt is adott nekik,

teljes szabadsággal, a magáéból és a bessenyők és oláhok erdeiből — az ő telepük közelében — hogy azokkal közösen használják. Sőt még azt is mint királyi akaratját parancsolta — elég jellemző a viszonyokra — hogy jobbágyai közül senki se merjen falut vagy birtokot az ő földjükön kérni, és ha kér, a szászok ellene mondhassanak. Birót, papot szabadon választhatnak. Kereskedőik vámfizetés nélkül járhassanak; vásárjuk szabad legyen. Kaptak sót, s a király megszabta, hogy mivel kell szolgálniok. Ötszáz kölni márka ezüstöt — mintegy 10.500 frt o. é. — fizessenek évenként a kamara hasznára. Ötszáz vitéz menjen közülök a király seregéhez, ha az országban van, száz, ha a király maga megy külföldre; ötven pedig, «ha a király valamelyik jobbágyát küldi ki az országból vagy a maga ügyében, vagy valamely barátja segítségére». Megszabta, hogy a király, ha háborúban jön, csak három szállást, a vajda pedig, ha a király dolgában fordul meg náluk, vagy utazik keresztül földjükön, jövet-menet egyet-egyet, vagyis két szállás értéket követelhet.

II. Endre megadta a szászok kérelmét, «mert» — mint oklevelében mondá — «a királyi kegyességhez tartozik azoknak terhein, a kik alázatosak, könnyíteni, a hívek szolgálatát méltányolni és mindenkivel érdeme szerint bánni», de ugyanott a király azt a kötelességét is kiemelte, hogy a megátalkodott büszkeséget hatalmas kézzel összezúzza. Ezt az elvét kellett elővennie a bárczasági német vitézek ellen. E vitézek megfeleltek a feladatnak, melyre őket behívták. Gyarmatosokat gyűjtöttek a puszta földre. Várakat építettek. Szembeszálltak a rabló kúnokkal és vérük hullásával megvédelmezték a reájuk bízott tartományt. Sőt túlterjeszkedtek a havasokon. De olyat

is tettek, «a mi Endre haragját magára vonta». Már megparancsolta, hogy vegyék el tőlük a tartományt; de a király haragja ismét lecsillapodott. A biztosító levelek nagy évében, 1222-ben, az ő jogaikat is újra megerősíté, sőt még gyarapítá. Eleinte úgy rendelkezett, hogy a pénzváltók ne jöjjenek a Bárczaságba, hanem az új pénzt vegye át a lovagok főnöke és ő álljon jót a pénzbeváltóknak a kamara hasznáért (1212.). Most e hasznot átengedte a vitézeknek a károk jóvátételére, melyeket nekik haragjában okozott, de azt határozottan kikötötte, hogy maguknak pénzt verni nem szabad. A vitézek azonban ezzel meg nem elégedtek. Birtokukhoz más körülfekvő birtokokat is foglaltak. Önállóságra törekedtek, mint kevéssel később lengyel földön, mikor szintén valami kis tartományt kaptak, hogy a kereszténységet, czivilizácziót és birodalmukat, mint Magyarországon a kúnok, a szomszéd pogány, rabló poroszok földén terjeszszék és megvédjék. Azon ürügy alatt, hogy akkor a gyarmatosok biztosabban fogják érezni magukat, inkább fognak a Bárczaságba seregleni, birtokaikat fölajánlák a pápának; és a pápa csakugyan az apostoli szentszék tulajdonába fogadta (1224. ápril) a tartományt s a vitézek a király felszólítására, hogy adják vissza, a mit elfoglaltak, azt felelék, hogy inkább meghalnak a csatában. Endre tehát fegyverhez nyúlt. 1225. tavaszán nagy lovas sereggel benyomult a Bárczaságba, megszállta, átment a Havason, Kún országban elfoglalta az erős várat, melyet a lovagok építettek, a vitézeket megölte, elfogta vagy elűzte, minden birtokukból kikergette. A német vitézek panaszukkal betölték a pápai udvart. A szentszék vizsgálatot rendelt; meghagyta a vitézeknek, hogy a mit jogtalanul elvettek, adják vissza; a maga tulajdonjogát csak arra

a földre kezdte értelmezni, melyet a vitézek a Bárczaságon kívül, Kúnországban foglaltak el, de mind hiába. A pápának minden törekvése hajótörést szenvedett a magyar urak ellentállásán,[82] s ha II. Endre már nem engedett, Béla még kevésbbé volt hajlandó engedni. 1226. derekán Erdély kormányát ő vette át, s egész Slavonia herczegségében «atyja kegyelméből» öcscse Kálmán követte, ki az «orosz király» czímet megtartotta; minden igénye Halicsra azonban, Endre öcscsére szállott át, a ki most, 1226-ban érte el azt a kort, a melyben az Árpád-herczegek már férfiaknak érzék magukat. Bánná Kálmán mellett Gyula lőn, a ki eddig nádor volt; fia Gyula lett Kálmán tárnokmesterévé; leányát a hős Aba Demeter vette el, ki Slavoniában is Kálmán főasztalnoka maradt. Kálmán maga, most már 18 éves, csendes természetű ifjú, megtette, a mit neki atyja, Béla testvére parancsolt. Kardja — mert vitéz ember volt — szolgálatjukra készen állott; de a maga vágyai, hajlamai csak a vallásos életre, jóságos tettekre ösztönzék. Ifjú nejének, Saloménak hasonló érzelmei, hasonló vágyai voltak. Szerették egymást, s az ifjú herczegasszony nem is volt egészen ment minden ártatlan kaczérságtól: de azért mégis megegyeztek egymással és fogadásukat meg is tarták: hogy tisztán, szűzen, csak mint testvér a testvérrel élnek egymással.[83] Egészen más természetű volt az ifjú Endre herczeg, 16 éves, szép gyerek, tele ambitióval, a ki azonban alig érkezett Halicsba, mindjárt vissza is jött. A tétovázó Msztiszláv nem maradt egészen ura szavának. Az egész ország helyett csak Przemyslt engedte át Endrének. Halicsi bojárok, kik nem szerették Msztiszlávot, izgatták a fiatal herczeget s az atyjához fordult segítségért; II. Endre még az 1226. év végén kiment Halicsba,

hogy fiának az egész országot elfoglalja. Leszko krakói herczeg segítséget küldött neki. Przemysl megadta magát, s innét II. Endre nem ment Halicsra, mert magyar jósok mondák neki, hogy meghal, ha e várost meglátja, hanem a Dnieszter balpartján lement Zvenigorodig, s onnét északra terjeszkedett, Trembowlát megvette, és Kremjanecznél, már a mai Volhyniában, véres harczot vívott az oroszokkal. Msztiszláv már összeszedte seregét. Danilót is segítségül hívta. II. Endre Zvenigorodra vonult vissza. Msztiszláv eléje ment. A két sereg összecsapott. Msztiszláv győzött, s a magyarokat táborukba űzte vissza. Halottaik között egyik vezérüket, Martonost is említik. A vereség nagyon megszomorítá II. Endrét; gyorsan megfordult és haza indult. A ladomériak, Danilo és testvére, kik ép akkor érkeztek meg, üldözni akarták a magyarokat, de a halicsi bojárok ellenezték és lebeszélték Msztiszlávot. Ők nem akarták II. Endre romlását, hogy azután előbb-utóbb a kegyetlen Román fia Danilo uralkodjék fölöttük; törekvésük csak az volt, hogy a magyar nagyon erőssé ne legyen náluk, nehogy rajtuk hatalmaskodjék. Sőt vezérük Szudiszláv tanácslá Msztiszlávnak, adja át Halicsot leányának, Endre herczegnek; ő maga úgy sem birhatja, mert a bojárok nem szeretik; de Danilónak se adja — mire Msztiszláv most hajlandó lett volna —, mert: «a magyar király fiától, a mikor akarja, visszaveszi az országot, de Danilótól, kit a halicsi köznép szeret, ugyan soha vissza nem szerzi!» okoskodás, mely annyira meggyőzte Msztiszlávot, hogy megbékült a magyarokkal. Beváltotta igéretét. Átadta 1227. elején Endre herczegnek Galicziát, s maga megelégedett a Ponisjével, a Dnieszter és Bug közt fekvő mai podoliai alfölddel.[84]

Erdélyben Béla — udvarral, mint a Drávántúl, csak hogy a bán helyét a vajda foglalta el, Mátyás prépost kanczellárral, kit magával hozott, — mindjárt a szomszéd kúnokra gondolt, a kiknek földjén, mint láttuk, már a német vitézek is megvetették lábukat és kezdték terjeszteni a keresztény hitet azok közt, a kiket hatalmuk alá vetettek. A kún világban már nem volt egészen idegen dolog a kereszténység. A keleti részekre az oroszok vitték és ez időben a Don körül már voltak keresztény kún vezérek. Az erdélyi havasok aljában Béla lépett a német vitézek nyomába, de nem mint hódító, hanem mint térítő, nem fegyveresen haddal, hanem papokkal, barátokkal, kik az evangeliumot hirdessék a pogányoknak. Két szerzet keletkezett volt nem rég Olaszországban és déli Francziaországban, mindkettő hivatott, hogy hatalmas tényezője legyen a magyar nemzet szellemi életének honn, és hű kisérője, ha nem is mindig előmozdítója seregeinknek, mikor a Balkán félsziget «schismaticus» és «eretnek» lakói közt a magyar zászlót lobogtatták. Az egyik tíz éve (1216.) keletkezett és feladatáúl tűzte, hogy eretneknek, pogánynak az evangeliumot hirdesse. Alapítója spanyol ember volt: Domokos osmai kanonok. Mikor 1207-ben a toulousei grófságban látta, hogy a cisterciták hiában küzdenek az albigensisek — a nyugati bogomilok — terjedése ellen: püspökével Diegóval együtt mondá: nem lóháton, gyalog, mezitláb, szegényen kell prédikálni az evangéliumot, s a mit mondott, a két spanyol meg is tette. A mit ők kezdtek: az egy egész rendnek lőn hivatása. Domokos apostoli önfeláldozást és tudományt követelt tanítványaitól. Tudománynyal, a beszéd hatalmával akarta megtámadni a téves hitet és terjeszteni az evangeliumot, a katholikus vallást. Fehér ruhás,

fekete köpönyeges tanítványai ezért méltán viselték a prédikátor rend nevét. Nem csak szegény, de valóságos koldus volt a másik szerzet, melyet János egy umbriai assisii olasz ember, de anyja után franczia — azért Franciscus, a kis franczia —, alapított, költő lélek, lángoló szív, egyike a legjobb embereknek, a kik valaha éltek. Ez már nem tudománynyal, hanem szeretettel, Krisztus tökéletes utánzásával, követésével, példával akart hódítani. Tagjai a «hitvány testvérek», a «fratres minores», minoriták, mint magukat neveztek, az egyház legszélsőbb democratiáját alkották. Vagyonnal épenséggel nem gondoltak. A ki mesterséget tudott közülök, dolgozott, a ki nem tudott, koldult; de mesterember, koldus, mind épen csak annyit keresett, hogy megélhessen. Feladatuk volt, hogy rongyosan, szurtosan, — még bot se legyen kezükben — szétmenjenek a világban és hirdessék a békét, az Isten igéjét. Alapítójukat, Ferenczet, egy magyar vagyis inkább dalmát-olasz pap Bolognában az utczán a városháza előtt, prédikálni hallotta. «Ott volt majdnem az egész város. Beszédét e szavakkal kezdé: Angyal! ember! ördög! és e három lényről a tanulatlan ember oly szépen beszélt, hogy sok tudós embert bámulatra ragadott. Inkább népszónok volt, mint prédikáló pap. A gyülölet, a harag ellen, a kibékülés mellett beszélt. Ruhája szegényes volt, külseje kellemetlen, arcza nem szép: de Isten annyi erőt adott szavának, hogy halálos ellenségek kiengesztelődtek. A nép körülvette. Férfi, asszony rárohant, csak hogy ruhája szegélyét érinthesse vagy egy darabocskát téphessen belőle.» Tanítványai, ha eleve itt-ott, nálunk is, gúnyolták, bántották őket, «mint az apostolokat», kivívták a nép tiszteletét, szeretetét és Ferencz halála után (1226. okt. 4.) öt-hat évvel már

annyian voltak Magyarországon, hogy az egy külön provinciájukat alkotta. Domokos rendje azonban még előbb honosodott meg nálunk. Alig hogy megalakult, már kolostorai voltak: Esztergomban Szent Katalin, Fehérvárott Szent Margit tiszteletére; Pesten nagy házuk emelkedett. Maga Domokos is Magyarországba vagy szomszédjába készült, hogy a vad kúnokat megtérítse.[85] Halála (1221. aug. 6.) megakadályozta ebben, de tanítványai végrehajtották szándékát. Prédikátorok mentek Erdélyből a kúnokhoz. Béla segítette őket és vele kezet fogott veszprémi Róbert, kit a pápa most, miután az esztergomi káptalan, Tamás érsek halála után (1224.) Dezső csanádi és Jakab nyitrai püspök közt egy évnél tovább megegyezésre jutni nem tudott, esztergomi érsekké nevezett (1226. már. 13.). Kérelmére a pápa fölmenté kötelezettsége alól, hogy mint keresztes vitéz a Szentföldre menjen és helyette Kúnországba küldé, mint legátusát (1227. jul. 31.). A kúnok *negyedik* nagyobb fejedelme — mint mondák — Barcz, a prédikátorok szavára kész volt a keresztség felvételére és szándékát hittérítők, sőt egyetlen fia is jelenték Róbert érseknek. «Keresztelj meg!» — mondá a fiú — «ezzel a 12 emberrel, kik velem jöttek; atyám 2000 emberrel eljő Erdélybe, kik mind elhatározták, hogy megkereszteltetik magukat általad!» Róbert magával vitte Bertalant, utódját a veszprémi püspöki széken, továbbá Bertalan pécsi püspököt, francziát, mint ő maga, és a szintén franczia normandiai Rajnald erdélyi püspököt, ki 1222-ben mint váradi nagyprépost nyerte el a püspöki széket, miután III. Honorius pápa, a király, a királyné, Ugron érsek és más főpapok kérelmére elnézte, hogy hibás szeme kanoni akadály volt.[86] Barcz csakugyan eljött Róberthez és Bélához, és mintegy 15.000 kún megkeresztelkedett.

Bő aratásra nyilt alkalom az evangeliumnak, a római katholikus egyháznak, a pogányok, a schismaticusok, az oláhok közt, kik görög papoktól függöttek. Róbert, a ki Bélával kiment Havasalföldre, a prédikátorok közül Theodoricót vagy Detrét — talán a névtelen jegyző Tordáját — ki már vagy öt éve szerzetének magyarországi perjele volt, rendelte ki (1228.), hogy itt, Magyarország e délkeleti zugában, a gyepükön túl a mai Háromszékben, Bárczaságban és a havasok déli aljában püspökévé legyen székelynek, oláhnak, kúnnak egyaránt, «mert nincs többé — az apostol szavai szerint — görög, zsidó, barbár vagy szittya», «és az úr egyházában a farkas a bárány mellett legelész». Béla pedig II. Endre királylyal aranybullás oklevélben ünnepélyesen biztosítá a kúnokat, hogy nem akarja őket megigázni; régi szabadságukat, ha keresztényekké lesznek is, megtartják. Úgy is tudhatta, hogy a kereszténység közelebb hozza egymáshoz a kúnt és magyart és megalapítja az erősebb, míveltebb magyar fenhatóságát a törzsökre megoszlott nép fölött.[87] A magyar dominikánusok azonban ezzel meg nem elégedtek. Tekintetük messzebb hatott. Olvastak a magyarok tetteiben, «In gestis ungarorum», — az Anonymus művében? — egy régibb hazáról, Nagy-Magyarországról, melyet a hét vezér népével elhagyott, «mert már elégtelen volt lakosai eltartására és útjokban, sok országon keresztül eljutottak a mai hazába, megigázták annak lakóit és megalapíták Magyarországot, melyet Szent István a keresztény vallásra térített». Fájt lelküknek a gondolat, hogy a mi magyar ott visszamaradt, az még pogány és elhatározták, hogy felkeresik véreiket, elviszik hozzájuk az evangeliumot; négyen el is indultak az őshazába, a melyről csak annyit tudtak, hogy valahol keleten van, a Don táján,

mert bűnös voltam életemben!» Erzsébet fölébredt; sírt, imádkozott anyjáért, s a mikor ujra elszenderedett, ismét előtte állott Gertrud és megköszönte imádságát, mert most már megszabadult kínjaitól. Kálmán herczegnek, mikor Slavonia kormányát elfoglalta, lehet mondani legelső tette volt, hogy a traùi egyháznak, anyja Gertrud lelki üdvösségére, Drid földét adta a tenger mellett; azután «megindulva anyja keserves halálán», atyjával, II. Endrével, «kit ugyanaz a tőr ért, mely őt megsebesíté», a bodroghmegyei hájszentlőrinczi káptalannak, melyet III. Béla első neje Anna alapított, Pálréve birtokot ajándékozta (1226.). Béla még Slavoniában (1225.) anyja lelki üdvösségére a topuskói apátságnak adományozta évenként 20 márka erejéig annak a gorai hat nemzetségnek nyestadóját, kiket atyja, mikor az egész megyét a kolostornak ajándékozta, magának fentartott; 1227-ben pedig, ugyancsak anyja lelki üdvösségére a budai — mai Margit — sziget Szent Mihály premontrei prépostságának, mely vagyonában nagyon megkisebbült, a Buda közelében fekvő pazádnoki malmot adta,[89] de a mellett a boszszúra is gondolt. Simon, Bánk veje ugyan nem élt többé, de élt maga Bánk, kinek most összes jószágait, «ámbár nagyobb büntetést is érdemelt volna», a «közvélemény ítélete szerint» elkobozták, és hasonló sors érte Kácsik Simont, «fiainak, a püspökök és főuraknak közmegegyezése következtében» — mint II. Endre mondá — «mert hallatlan gonoszul, elvetemülve, kegyetlenül, tetőtül talpig fegyverben, a királyi korona gyalázatára és kisebbségére, ravasz, vérszomjas czinkosaival összeesküdt, és boldog emlékezetű Gertrud királyné halálában részes volt». Birtokai közül a nógrádi Losonczot, az erdélyi Gyekét (a mai Kolozsban) és Széplakot (a mai Dedrad-

Széplakot), mely a Marostól Szász-Régen vidékétől — egy egész kis erdei birodalom — a «Kelemen havasáig», az ország határáig, «Oroszországig» terjedt, Dénes fia Tomaj Dénes, a királyi tárnokmester (1224.); a nógrádi Szécsényt pedig Botos fia Pócs (Pous) a Szák nemzetségből, Béla tárnokmestere kapta.[90]

Ugyanez időben Bélának még nagyobb szereplése kezdődött, Erdélyen túl, Magyarországon is. II. Endre király az aranybulla után egy kissé türtöztette magát. De nem sokára visszaesett régi pazarlásába. Már 1225-ben ismét nagy adományokat tőn, az aranybulla tilalmát, hogy nem szabad a főbb hivatalokat cumulálni, semmibe se vette. Ugyanez év vége felé nejével, számos főurral, nemessel, megjelent volt Pannonhalmán a templom fölszentelésére; ez régebben elégett és Urias apát újra fölépítette. A benczések fényesen, nagy költséggel fogadták és nem kértek tőle semmit. II. Endre királyt meglepte a nagyszerű vendéglátás; bántotta, hogy ő mint patronus, semmivel sem járult a templom fölépítéséhez, s azonnal — nem nagy adomány, de jellemzi — harmincz udvarnok családot ajándékozott házukkal, földükkel az apátságnak, ott, a hol kivánni fogja, és Urias, mert a barátoknak úgyis leginkább halra volt szükségük, a dunamelléki, közeli Gönyő udvarnokait választotta, a mely falunak egy harmadrészét úgy is már az apátság birta.[91] A nádorispán, ki 1227-ben Barczfia Miklóst e méltóságban követte, Opud fia Dénes, drávavidéki birtokos, rendkívül ügyes volt abban, hogy eszközt, módot találjon a megszokott gazdálkodás folytatására. Pártfogolta, szolgálatában tartotta, felhasználta a szerecseneket, az «álkeresztényeket»; se világi, se egyházi embert nem kimélt; s a papokkal oly keményen, kurtán bánt, hogy János pozsonyi pré-

postot felpofoztatta, s eszébe se jutott, hogy ezért valami elégtételt adjon. Egyik testvére, Lőrincz, mint gercsei (goriczai) ispán Drávántúl, oly rosszul gazdálkodott, hogy Kálmán herczeg kénytelen volt letenni. Mikor Dénes nádor érte közbenjárt, a podgoriai ispánságot adta neki, de ott is a vár huszonnégy faluját felégette, és két templomot, melyekben pénzt gyanított, feldúlt. Jelleme fényt vet bátyja, a nádor jellemére, ki alatt a vármegyei javak annyira megfogytak, hogy maga II. Endre is észrevette, és belátta, hogy ilykép folytatni nem lehet.[92] Ahhoz az eszközhöz fordultak tehát a király és tanácsosai, melyre a pápa újabban is (1225.) felhatalmazást adott Bélának, Endrének, hogy a mit Endre vagy elődei jogtalanul, ok nélkül érdemetleneknek ajándékoztak, azt visszavehessék. E nehéz és odiosus munkára a király és tanácsa Bélát választák, és felhatalmazást adtak neki, hogy az egész országban minden adomány-birtoknak, vagy, mint Béla szerint rosszul nevezték: «örökség»-nek jogczímét megvizsgálja, s a mi túlságos, felesleges adomány, azt visszavegye. Béla örömmel, sőt lelkesedéssel fogott 1228. év végén feladatához. Működését az ország nyugatán, Sopronban kezdette meg, aztán folytatta a Duna mentében, de a visszakövetelés kiterjedt Szathmárig, Zarándig, és nagy erővel folyt — mondanunk sem kell — Erdélyben, a maga tartományában. Kálmán testvére támogatta, és támogatás számba ment az is, hogy 1228. végén Dénes nádorispán helyébe Majs lépett, ki II. Endrével a keresztes hadban járt. A visszavétel munkájánál nem volt általános elv. Senkinek sem jutott eszébe a várbirtokokat valami ne nyulj hozzámnak tekinteni, melyet csak azért mert várbirtok volt, vissza kell szerezni. Minden egyes esetet külön vettek. Béla — természeténél fogva pontos,

hogy ne mondjam pedans — és a főurak, kik támogatták e nehéz munkában, egyenként átvizsgálták az adományleveleket, okiratokat, az adomány természetét, az adományos érdemeit: és a szerint döntöttek. Hogy ítéletük nem volt mindig igazságos: az feltehető; hogy a kiket sujtott, nem voltak vele megelégedve és feljajdultak: az bizonyos. Az egyházak adományait rendszerint helybenhagyták, «mert a mit az egyháznak adnak, az a lélek orvossága», s így megtartá a veszprémi egyház azokat a birtokokat, melyeket neki Endre király 1222-ben, Palaznakon, Vászolyon, Pécselen, Gizella királyné elvitt koronájáért adott; meghagyták Béla tárnokának Botos fia Pócsnak sopronmegyei birtokait; meg Erdélyben Lob és Tamás utódainak földjeiket, melyeket III. Bélától nyertek, mert Görögországban vitézkedtek. Azonban II. Endre kedves embereitől, a Huntpáznán Tamás fiaktól: Sándortól, Seböstől elvették szathmári birtokukat és Pozsonyban Csötörtökhelyt, Bazint és néhány más falut. Meghagyták Csák Izsák ispánnak a malmokat, melyeket a sopronmegyei Mihályföldén, még Imre király adománya alapján, a Rábczán állítottak, bár a soproni várjobbágyok felszólaltak: magának Izsáknak és atyjának Csák Miklósnak, a néhai esztergomi érsek Ugron testvérének, a régi keresztes vitéznek, a Kisfaludy-család ősének érdemei miatt, ki hosszú pályáján, mikor még szegényebb volt, görög nőt vett, második feleségül franczia asszonyt birt és vagyonban, méltóságban gyarapodott. De azért Csák Miklós birtokait mégis erősen megnyirbálták. Maga II. Endre király megerősíté Béla, Kálmán herczeg és az urak egyetértő határozatát, mely Miklós ispántól Csanádban, Aradban, Temesben, Zarándban, Fejérben tizenhat falut elvett, tizenegyet azonban Csanád-

ban, Krassóban, Zarándban, Fejérben, Sopronban meghagyott. Béla kényes munkájában nagy óvatossággal járt el atyjával szemben; majdnem mindig kiemelte, hogy parancsára jár el; gyakran kikérte beleegyezését; ügyeket eléje vitt: de azért mégis II. Endre tetteit kellett megdöntenie, az ő adományait kellett helyteleneknek nyilvánítania. II. Endre pedig, bár külsőleg hozzájárult fia tetteihez, nem egészen jó szemmel nézte a dolgot. Olykor-olykor még adományokat tett, mert, mint egy oklevelében ez időről (1229. végéről) olvassuk: «a királyi bőkezűséget semmiféle fukarkodás sem korlátozhatja», s a «törvény felett uralkodik a királyi tekintély».[93] Nagyon szükséges volt tehát közbenjáró, ki az ellentéteket az apa és fiú közt mérsékelje, és e szép tisztre — úgy látszik — Ugron érsek vállalkozott. Ép most alapította a pápa az ő kérelmére (1229. január 20.) a szerémi püspökséget, Szent Irenaeus vagy magyarosan Ernye tiszteletére, ki Syrmiumnak püspöke volt és Diocletian alatt vértanúságot szenvedett: hogy segítségére legyen a nagy kalocsai egyházmegye kormányzatában. Az új püspök székhelyévé Belos bán hajdani «kői» monostorát, Bánmonostorát tette. A benczések, kiket a bán ide helyezett volt, a szerzetesek, a kik utánuk következtek, egymásután elzüllöttek. A kolostor már a század elején a kalocsai érsekek kezébe jött. A mi jövedelméből még megmaradt, azt a kalocsai egyház némi segedelmével, a maga költségével és hozzájárulásával Ugron az új püspökség fentartására fordítá, melynek még az a rendeltetése is volt, hogy kiterjedjen a Száván túl fekvő magyar birtokokra, a «tulsó Szerémségre», melyek Margit császárnét és Kaloján uralták, és hirdesse a katholikus hitet az ott lakó schismatikus szlávoknak és görögöknek, a kiknek lelki gondját most a

belgrádi és barancsi, kétes hitű, közvetlenül a pápa alatt álló bolgár püspököknek kellett viselni. Mihelyt az új püspökség létrejött, 1230. közepétől kezdve újra a királyi udvarban találjuk Ugront, mint kanczellárt abban a tisztben, melyet, mielőtt érsekké lett, viselt és több mint tíz éve elhagyott.[94]

XXIII. FEJEZET.

Szerencsétlen halicsi hadjárat (1229.). Az 1231-iki törvény. Halics elfoglalása (1231.). Róbert érsek interdictuma. Jakab praenestei biboros. A bereghi egyezmény. Halicsi és osztrák dolgok. Új interdictum. II. Endre végnapjai. IV. Béla. Bosszúja. «Örökségek» visszakövetelése.

Az örökségek visszakövetelését 1229. második felében megzavarták a halicsi ügyek, Endre herczeg veszedelme, melyek Bélát más térre szólíták. Alig hogy Endre herczeg Halicsba behelyezkedett, ipja Msztiszláv megbánta, hogy Halicsot az «idegennek» engedte át. Azon kezdett gondolkodni, hogy visszaveszi és Danilónak adja, de mielőtt tervének megvalósításához fogott volna, 1228. elején meghalt. Endre herczeg tehát másfél évnél tovább békében uralkodott. Főembere Szudiszláv volt. 1229. tavaszán azonban az elégületlenek Danilóhoz küldtek: jöjjön, mert Szudiszláv rövid időre országos ügyben eltávozott. Danilo, a ki közben a szomszéd orosz fejedelmek rovására gyarapította hatalmát, a lengyelek egy részével, masowiai Konráddal szövetséget tartott, míg régi ellenfelét, krakói Leszkót, Kálmán herczeg ipját az év elején (1229.) a pomeránok megölték: hirtelen, csekély kísérettel Halics alatt termett. De a várost már nem tudta

meglepni. Zárva találta és csak Szudiszláv tanyáját rabolhatta meg, a hol bort, eleséget, fegyvert — dárdát, nyilat — zsákmányolt s azután visszament a Dniezsteren. Szudiszláv bejutott a városba. Magyarok és hű halicsiak kitörtek Danilóra és csipkedték. De Danilo serege mindegyre nőtt. Orosz hadak jöttek; egész Galiczia népe, nyugattól a legszélsőbb keletig, a Pruthig fegyvert ragadott mellette és körülfogták a várost. Halics lakói megrémültek; látták, hogy gyengébbek és feladták városukat. Endre herczeg híveivel, mint egykor Kálmán, az ostromló oroszok foglyává lőn. De Danilo hálából II. Endre király iránt, vagy okosságból, barátságosan fogadta vetélytársát és embereivel szabadon, bántalom nélkül hazabocsátá Magyarországba. Csak Szudiszlávot hajigálták meg kővel a halicsiak és kiálták: «Menj, te országháborító!» Ő volt az egyetlen bojár, a ki Endre herczeget Magyarországba követte.

Magyarországon, a magyar udvarban belátták, hogy igaza van Szudiszlávnak, mikor mondja: keljenek fel haladék nélkül és foglalják vissza Galicziát, mert Danilo különben megerősödik benne. II. Endre király Bélára bízta a dolgot és Béla készséggel, bizalommal indult a hadjáratra a halicsiak ellen, «kik köteles engedelmességük alól magukat kivonni törekedtek». Kiséretében ifjúkori társát, Türje Dénest és a sopronmegyei Osl ispán fiát, a vele egykorú és udvarában nevelt Herbordot találjuk. Seregében kúnok is voltak, a megtért «Barcz bég» kúnjai. Danilo nagy aggodalommal hallá a magyarok jövetelét. Könyörgött, imádkozott Istenhez, és akadt is szövetségese a magyarok ellen, hatalmasabb mint a lengyelek és Kötöny kúnjai, kik segítségére jöttek: az időjárás. Már mikor Béla 1229. őszén a Kárpátok, «a

magyar hegyek közé» ért, Isten «Szent Mihály arkangyalt küldé ellene, ki megnyitá az ég csatornáit». Eső verte, árvíz támadta és elönté a magyar tábort. «Lovak vesztek; az emberek magasabb helyekre voltak kénytelenek menekülni.» «De azért Béla» — természetesen — «nem állott el szándékától», Halics alá nyomult, körülvette a várost és hirdetője — «börtöne» — harsány hangon bekiáltott: «Halljátok a magyar nagy király szavát! Ne higyjetek Demjénnek!» — Danilo vezérének, a város parancsnokának — «a ki mondja, hogy az Isten majd megszabadít benneteket. Danilo se bízzék abban, hogy Isten nem fogja magyar kézre adni a várost! Sok urat cserélt már! Ki védi meg most karom ellen?» A felhívás azonban nem használt. Az őrség ki-kitört. De a magyarok résen voltak; szintén lestek rájuk. Türje Dénes legelől egy vitézt, alig hogy kijött, neki szegzett lándzsával megrohant és halálosan megsebesítvén lováról letaszított; Pál pedig, a ki Dalmácziában Buisent elfogta, egy gyalog orosz csapatot vert szét, mely a magyarokat meg akarta támadni; csak hogy alatta lovát megölték és majdnem az ellenség fogságába esett. Danilo serege Kuzmench — mint a magyarok hívták, Kaminiec? — körül gyűlt; Dénes, Béla parancsára, eléje ment és megverte. Halics azonban ellentállott. Béla tehát ott hagyta. Seregének egy része folytatta az ostromot, maga azonban Dénessel «és más alkalmas bárókkal», kikre a vezérletet bízta, felkereste Danilót országában. Ladomérbe tört. Felhatott Luckig — Luchku-ig, mint a magyarok mondák — a mai Volhyniában és rohammal bevette. A lakosságból kit kardra hánytak, ki rabságba esett; zsákmányban pedig annyi jószág jutott a katonáknak, hogy azt megolvasni, de «csak szemmel is megbecsülni lehetetlen volt!»

A sereg azonban, mely Halics alatt maradt, nem volt oly szerencsés. A városiak megrohanták, verték, sokat leöltek, elfogtak vagy a folyóba szorították. «A Dniesztér» — mint a halicsiak mondák — «gonosz játékot űzött a magyarokkal.» Béla tehát visszafordult. Halics alatt mintegy nyolcz mértföldnyire Vaszilyevnél érte el ismét a Dnieszter, vagy magyarosan Denisztört, átkelt rajta, nem minden harcz nélkül, és a Pruth felé vonult, de elkezdődött a rossz idő, mindenütt verte az eső, mely a sereget kimeríté, megtizedelte, tönkretette. A nagy útban, sárban, esőben a gyalog összeroskadt, a lovas lefordult lováról. A tábori tűz körül, mikor szájukba tették az evő falatot: haltak meg a kimerült vitézek. «Isten úgy sujtá a magyarokat, mint hajdan Fáraót.»[95] Béla teljesen leverve érkezett vissza Magyarországba. A halicsi dologról letett, bár Endre herczeg dühöngött; és folytatta a felesleges, káros adományok visszakövetelését oly sikerrel, hogy kanczellárja, Mátyás egyik oklevelében (1231.) az ő nevében felkiáltott: «Dicsőség az Istennek a magasban, béke a jóakaratú embereknek a földön; felvirradt a nap, mely megváltja a magyart, visszaadja a királynak méltóságát, a koronának szabadságát. Szent István, mikor az örök dicsőségbe átment, nem hiába ajánlotta a boldogságos Szűznek Magyarországot: mert közbenjárására szomorúsága vígságra, szolgasága szabadságra változott.» Bélának tetszett az állapot, melyet a Drávántúl egy oklevél (1230.) ekkép jelölt meg: «a mikor Endre az öreg király élt, Béla fia Magyarországot kormányozta, az egész Tót herczegséget pedig Kálmán birta». Azonban voltak, a kik nem látták a helyzetet oly rózsás színben; a kiknek nem volt elég, hogy a királyi hatalom, legyen az Béla vagy Endre kezében, erősödjék: az

igéretek pedig, melyeket már kilencz éve a király, 1222-ben egyháziaknak, világiaknak az aranybullában tett, jobbára soha be ne teljesüljenek. Ezek közé tartozott Róbert érsek. Egyháza is szenvedett II. Endre önkénye alatt, mikor a pozsonyi szőlőket, melyeket János érseknek adott, egyszer haragjában visszavette. «Rettentő hírt hallok tőled! másoktól» — írta Róbertnek 1231. márczius 3-án a szelíd lelkű III. Honorius utódja, III. Incze rokona, a szigorú IX. Gergely pápa — «mely éles kardként hatja át lelkemet. Magyarországon oly dolgok történnek, hogy ha az apostoli szentszék orvoslást nem nyújt, úgy szólván oda lesz a hit, megsemmisül az egyház szabadsága és csökken nem csekély mértékben a királyi tekintély.» Elnyomják a szegénységet. Szerecsen, zsidó uralkodik a keresztényen. Sok keresztény nem birja a terhet; látja, hogy jobb dolga van a szerecsennek és áttér, hogy annak szabadságát élvezhesse. Keresztény és szerecsen — nem csak tévedésből — közösül. Szerecsennek keresztény felesége van. Szerecsenek keresztény rabszolgákat vesznek; azokkal kényük-kedvük szerint bánnak; a maguk vallására kénszerítik és nem engedik, hogy gyermekeiket megkereszteljék. Szegény keresztények, mikor terhelik, nyúzzák, kénytelenek fiaikat, leányaikat a szerecseneknek eladni és így szabad emberekből rabszolgák, keresztényekből néha szerecsenek lesznek. «Vannak, a kik valósággal szerecsenek, de hazugul keresztényeknek mutatják magukat ... a jámborság leple alatt a keresztényeket rászedik, keresztény nőket vesznek feleségül s azokat aztán kénszerítik, hogy hitüktől elszakadjanak.» Megemlékezett a pápa a kún rabszolgákról — itt már világosan Róbert informácziója látszott. — «Vannak ezek közt, kik már megkeresztelkedtek, mások

pedig meg akarnak keresztelkedni. De a szerecsenek megveszik őket; azokat, kik már keresztények, kénszerítik, hogy hitüket elhagyják, a kik pedig még nem azok, azokat megakadályozzák, hogy a hit ismeretére jussanak. És jóllehet a toledói zsinat bölcsen akkép határozott, hogy zsidó közhivatalt ne viseljen, mert felette visszás dolog, hogy a ki Krisztust káromolja, keresztények felett hatalommal birjon: mégis zsidó, szerecsen az országban különbség nélkül közhivatalokban szerepelnek és ily módon az egyházaknak, a kereszténységnek nagy kárt okoznak.» Említé még: hogy — a mint mondják — az egyház függetlensége is fel van forgatva; világi emberek, nem csak az egyházak alattvalóira, hanem magukra az egyházakra, a papokra is adót vetnek. Jószágtól, jövedelemtől, melyet királyok adományából s régóta békésen bír, az egyházat igazságtalanul megfosztják és nagy terheket rónak rá, mert a királyi felség csak újabban is, mint mondják, némely nemesnek szertelenül nagy adományokat tett. Meghagyta tehát Róbert érseknek, törekedjék, hogy az efféle gonosz tetteknek véget vessen; a kereszténység ellenségeit a hívek társaságából kizárja, a rossz keresztényeket pedig egyházi censurával sújtsa, sőt ha kell, ellenük a világi karhatalmat is — a czél valósítására — segítségül hívja. Róbert érsek engedelmeskedett. Ép ez időben szorgalmazta a főegyházmegye püspökeivel Rómában, hogy nagy elődjét, Lukács érseket a szentek közé iktassák. Sírján — mondák — csodák történnek. Szelleme, tettei, lehetetlen, hogy az utódnak eszébe ne jutottak volna, mikor neki is — mint 60—70 éve Lukácsnak — az egyház jogait tipró, erőszakos királylyal kellett szembeszállni. A pápa II. Endrének is írt; kérte «Krisztus szent vére hullására, bűneinek bocsá-

natjára», legyen rajta teljes erejével, hogy e kihágásokat országában megorvosolják és támogassa hathatósan Róbert érsek feladatát. A király két fia — Béla és Kálmán — a legtöbb püspök és más jobbágyok, tehát körülbelül ép az időben, mikor kilencz éve az aranybullát kiállították (1231.), összeültek és közakarattal elhatározták, hogy a bajokat orvosolják. E végett újabb oklevelet állítottak össze, mely jobbára az aranybullára támaszkodott, annak legnagyobb részét szórul szóra átírta; de volt e két oklevél között sok és lényeges különbség is. Meglátszott rajta, hogy azt már nem hirtelen csikarták ki; nem a köznemesség nyomása és felfogása szerint készült, hanem papok és főurak egyeztek meg egymással. A király is befolyt; kivánságát, kényelmét tekintetbe vették; azt azonban, a mi lényeges, a hol szükséges volt, világosabban, részletesebben fejezték ki és mindenhová belevették az egyházi és keresztény felfogást. Kilencz pontját az aranybullának teljesen elhagyták. Nem követelték többé, hogy ha valaki, a ki tisztet visel, a háborúban elesik: fia is megfelelő tisztet kapjon, vagy elesett nemes ember fia valami jutalmat nyerjen; nem hogy a kötelességét mulasztó, várnépet megrontó ispánt «az ország szine előtt csúfságosan» foszszák meg tisztétől. Valamint nem intézkedtek külön a pénzről, sóról; elejtették azt a rendelkezést, hogy csak négy «jobbágy» birhasson két méltóságot. Felesleges volt már — és azért mellőzték — a mit az aranybulla az apa és fiú viszonyáról egymáshoz rendelt. A revindicatio idejében nem ismétlék többé azt a rendelkezést: hogy a ki mi jószágot szolgálata fejében kapott, attól meg ne fosztassék. Talán feleslegesnek tarták külön kimondani azt — mikor a jogrend biztosítására *új szabályokat* hoztak — hogy azt, a kit

a maga rendjén elítéltek, semmi hatalmas ember meg ne védhesse; és végre teljesen kihagyták — még pedig kétségkívül szándékosan — azt a rendelkezést, mely a dézsma fizetése módjára vonatkozott, s a melyet a pápa és a püspökök, a régi gyakorlatra támaszkodva, elleneztek. Magyarázta és kibővíté az új rendelés az aranybulla intézkedését a fehérvári, szentistvánnapi gyűlésről. A király jelen tartozik lenni, hogy: «az, a kit bántanak, ott panaszát félelem nélkül előterjeszthesse». Eljöhetnek oda nem csak a nemesek, «hanem» — tevék most hozzá — «mások is szabadon és félelem nélkül; a főpapok, úgy mint az érsekek, püspökök kötelesek ott megjelenni, ha csak valami kánoni ok nem akadályozza őket, hogy a szegénység panaszát meghallgassák, az adott szabadságot pedig, ha talán megsértik, oltalmazzák.» «Ha a nádor a király és ország ügyeit rosszul kezelné» — igéré II. Endre — «kérjék, hogy mi más alkalmasabbat, a kit akarunk, nevezzünk helyébe és mi teljesíteni fogjuk a kivánságot.» Megismételték kissé összevonva az aranybulla rendelkezését, hogy senkit törvényes marasztalás nélkül nem szabad elfogni vagy «megnyomorítani». «Minthogy pedig» — tevék hozzá — «ezt már a magunk és főuraink esküje megerősítette, mind azok, kiket ez idő, vagyis uralkodásunk XVII. éve — 1222. — óta vagy mi, vagy fiaink, vagy bárki más, birói ítélet nélkül javaiktól megfosztottunk, mindenüket visszakapják.» Az aranybulla tilalmát, hogy nem szabad adót szedni a nemesek és főpapok jószágán, minden törvénytelen megadóztatásra kiterjesztték: «Se nem veszünk meg semmi alkalommal — igéré II. Endre — semmi szedés-vevést, semmi adót, semmi kamarai hasznot, bármi legyen neve, semmiféle emberen, bármi legyen állása vagy nemzetisége, kivévén a köteles

bért, melylyel a kincstárnak tartozik.» A királyi népek közül kik ne szálljanak hivatlanul a nemesekre, különösen megemlíték még a szekerészeket (kocsisokat). «És mivel a magunk, a királyné asszony, fiaink, az érsekek, püspökök, báróink és nemeseink megszállása miatt, láttuk, hogy országszerte elviselhetetlen károk és panaszok keletkeznek, szigorúan megparancsoljuk, hogy a magunk vagy embereink konyhájára mit se vegyenek el, mit kellő árban meg nem fizetnek; hasonlóképen gabonából, borból, más szükségletből sem szabad elvenni semmit, a minek illő árát meg nem adják. Ha a szállásadó a magáét meg nem kapja, esküdjék meg a faluból három paraszt, és azok esküje szerint tegyen eleget a vendég. akárki lett légyen, a király vagy a földesúr ítéletére, a ki, legyen bár érsek, püspök vagy nemes, köteles személyesen, a valósághoz képest határozni; ha pedig nem akar e most megszabott módon igazságot tenni, a megyés püspök zárja ki a hívők sorából, és mi addig kiközösítettnek» — vagyis a mai nyelven szólva polgári halottnak — «fogjuk tekinteni, míg a sértett félnek kellőképen elégtételt nem adott.» Az aranybulla rendeletéhez, mely a nép közös vádját mellőzé, hozzátették ezt az emberséges megokolást: «mert ez ártatlant is megront». A kötelezettséget, hogy mindenki tartozik a haza védelmére a táborba szállni, megtoldák azzal, hogy a visszavonuló ellenséget, megtorlás végett még üldözni is kell. A nádorispán birói hatásköréhez nyiltan felemlíték, hogy ez az egyházi személyekre, papokra, házassági, hitbéri és más ügyekre, melyek jog szerint az egyház hatáskörébe tartoznak, ki nem terjed. Határozottan minden biróra nézve kimondák a tilalmat, mely az aranybulla stilizácziója szerint csak a nádorra szólt, hogy a nemesek fő- és jószágvesztésben

járó ügyeit a király tudta nélkül el nem végezheti. A törvénykezés menetét akarták biztosítani: «mert sok sérelmet okoznak az álporoszlók», az új rendeléssel: hogy a poroszlók idéző, bizonyító levelei ne érjenek semmit, ha csak a megyés püspök vagy káptalan hitelességüket nem bizonyítja; s a hamissággal vádolt poroszló ne is igazolhassa magát máskép nagyobb ügyekben, mint ezeknek, kisebb ügyekben pedig a szomszéd kolostor vagy konvent bizonyítványával. A poroszlót pedig ne tartsa magánál senki egy esztendeig, két esztendeig vagy még tovább, hanem csak addig, a míg ügyét elvégezte. Az aranybullának azt a rendeletét, mely a vendégek hivatalviselését — az ország tudta nélkül — tiltá, ekkép módosíták: «*Nemes vendégek*, kik az országba jönnek, méltóságokat ne nyerjenek, *hacsak hazafiakká lenni nem akarnak:* mert az ilyenek viszik ki az ország gazdagságát.» Tisztán az egyházi, a keresztény felfogás gyümölcse volt, hogy a rendelethez, mely az elitélt nejének «hitbérét» biztosítá, hozzáadták: «hogy tolvajok és latrok nejét, gyermekeit atyjuk vétke miatt nem szabad eladni». Az intézkedést, mely a várjobbágyok és vendégek jogait biztosítá, megtoldák azzal, hogy a nemesek és egyházak népeit nem kénszerítik, hogy gyepüt vágjanak, árkot ássanak, királyi kertben, épületen, műhelyben dolgozzanak. Kijelenté továbbá a király, hogy «a dézsma huszadján kívül, melyet a király régtől fogva bir, tizedet nem szed, mert az a népre terhet ró». Ismételték azt a tilalmat, hogy szerecsen, zsidó közhivatalt ne viseljen; kiemelték különösen a pénz-beváltó, sótiszt állását, de nem mondák már, hogy azok nemesek legyenek. A nyest-bért határozottan négy nehezékben (pondus), vagyis 20 denárban, 1 frt 80 kr., tehát valamivel magasabb összegben álla-

píták meg, mint az aranybulla, s a mi ez adóból bejő, abból egy harmadrész a telek birtokosát — a földesurat — két harmadrész pedig az ország urát — a fejedelmet — illesse. A vármegyék jövedelmeinél, a «király kettejénél» mintegy szabad kezet adtak a királynak azzal a kitétellel: hogy e jövedelmeket, a mint a király akarja, oszszák szét. Új volt a következő pont és emberséges, de a királynak is kedvezett: «Ha valakit törvényesen elmarasztalnak, vagyonát vagy megtarthatjuk, vagy mások közt, a mint akarjuk, szétoszthatjuk; a falukat azonban föl nem égettetjük.» Végre pedig más volt az új törvény sanctiója. Nem volt többé hét oklevél hét külön helyen biztosítékul. Megelégedtek a király és két fiának esküjével, pecsétjével, megerősítésével. Nem is tettek meg minden embert külön-külön szabadsága őrévé, a király tettei birájává, hanem kimondák, hogy ha a király vagy fiai utódai e szabadságot megszegnék: «legyen szabad az esztergomi érseknek minket, miután előre törvényesen megintett, az egyház kebeléből kizárni».[96]

Mikor Endre király az új törvényt ráhagyta, talán már fegyverkezett és Galicziába készült, a honnan segítségét, beavatkozását kérték. A bojárok semmikép se voltak megelégedve Danilóval. Magának Danilónak egyik fejedelmi rokona, Sándor jött Magyarországba a számfűzött Szudiszlávhoz, és Szudiszláv melegen felkarolta ügyét a magyaroknál. Endre két fiával, Bélával és Endrével lóra ült és sereget vezetett a Kárpátokon át «a ladoméri herczeg ellen, ki köteles hűségét megszegte és a magyar király alá vetett Halicsot elfoglalni merészelte». Útja mindjárt Jaroszlóra ment a San mellett; innen vitt azután az út tovább Ladomér alá. Jaroszlóban Viszatics Dávid és Gavrilovics Vaszilko voltak Danilo vezérei.

Az oroszok kijöttek és a város alatt vívtak meg a magyarokkal. A csata véres volt és az oroszok vereségével végződött. A magyarok a várost is megrohanták. Elől járt, «szokás szerint», Türje Dénes; kőzápor fogadta a falakról. Már fel akart hágni, mikor két kő úgy találta, hogy súlyosan megsebesült és lebukott. A magyarok nem tudták a várat ez első rohamra bevenni: de benn a védők bátorsága megrendült. Vaszilko harczolni akart, Dávid azonban a megadásra gondolt. Az ő befolyása győzött és a várost feladták a magyaroknak. Az őrség szabadon elvonult. Jaroszlóból a magyar sereg Halicsra fordult. Itt már nem volt ellentállás. A bojárok mind, az egész ország elpártolt Danilótól, meghódolt II. Endre királynak és ismét Endre herczeg lett Galiczia fejedelme. A magyar sereg folytatta diadalútját Volhyniába Ladomér ellen. Ladomér szép város volt. Ilyet — mondá II. Endre király, elcsodálkozva — még Németországban sem láttam. A falakon sok jó vitéz állott; fegyverük vakítóan csillogott a napfényben. De a vezér, Miroszláv, — régente jó vitéz — megijedt, megadta magát és a várost és Ladomér után Belz, Cserven is meghódolt a magyaroknak. Endre király egy darabig Ladomérben maradt, azután magyar őrséget hagyván Endre fia mellett, Magyarországba visszatért.[97] A diadalmas hadjárat nem maradt hatás nélkül II. Endrére. Növelte önbizalmát, s a mikor hazajött, erősebb vagy jobban mondva erőszakosabb kézzel ragadta meg a kormányt. Nádorrá ismét Apod fia Dénest tette, fehérvári ispánná testvére Mihály, egy ideig Béla pohárnoka lőn. Tomaj Dénes, a régi tárnokmester helyébe, egy új ember, Miklós lépett. Azután II. Endre újra adományozott. Megsemmisítette Béla ítéletét, melylyel Huntpáznán Tamás fia

Sándor némely adományos jószágát elvette (1231.), megváltoztatta saját ítéletét, mikor Ugron érsek öcscse Miklós elvett jószágait ismét visszaadta (1232.). Az assasinoktól, kikhez Ázsiában oly közel járt, félt; hisz ép most ölte meg hajdani szövetségesét, bajor Lajost (1231. szept. 15.) az utczán egy ismeretlen gyilkos, kiről sohasem tudták meg, hogy ki volt, tehát — következtették — assasinnak kellett lenni; s talán nem ok nélkül dicsekedtek húsz év mulva assasin követek, hogy a német császár, magyar király fizetik urukat, mert tudják jól, hogy csak addig élnek, míg az assasinok fejedelmének tetszik:[98] de nem félt attól, hogy esküjét ismét megszegje, s az 1231-iki új törvény végrehajtásával sem ő, sem más nem gondolt. Abból, minek orvoslását a pápa kívánta, semmit sem tettek jóvá. Minden úgy maradt a mint volt, sőt úgy találta Róbert érsek, még rosszabbá lett. Különösen fájt neki, hogy szerecseneket nem csak újból kamarai tisztségekre alkalmaztak, hanem állapotjuk még kedvezőbbre is változott, némelyek — pesti bolgárok? —, kik eddig a királynénak évenként adót fizettek és mintegy szolgaállapotban voltak, e kötelezettség alól felszabadultak, maguk kaptak fizetést és szabad emberekkel lettek egyenlővé. «Mit fog ezentúl a szegény együgyü keresztény ember tenni? — kérdé — ha látja, hogy a szerecsen urrá, és a nemeshez hasonlóvá lesz? Fel kell tenni, hogy ezentúl még örömestebb fog a világi haszonért, a jobb, kedvezőbb állapot miatt, a pogány hitre, undokságra áttérni, pedig már ily módon Magyarországon eddig is ezer meg ezer lélek veszett el. «Felszólítá II. Endre királyt újra meg újra: váltsa be igéretét, tegye meg, a mit kívánt, de hiában. Akkor tehát — 1232. február végén, közvetlenül a nagy böjt előtt — a végső eszközhöz nyúlt. Nem

akarván az «ugatni nem bíró néma ebek» (Izaiás 56. 10.) közé tartozni, a pápa nevében kimondá az interdictumot az országra. Megtiltá, hogy Magyarországon, vagyis mind az esztergomi, mind a kalocsai egyházmegyében, pap merjen a király vagy fiainak curiájában vagy másutt isteni tiszteletet tartani, a szentségeket kiszolgáltatni, kivévén a keresztséget a kisdedeknek, az oltári szentséget, penitentia tartást és utólsó kenetet a haldoklóknak. Temetés azonban egyházi szertartással nem történhetik. Csak egyszer hónapjában szabad minden plébánosnak zárt ajtó mögött, harangozás nélkül, excommunicáltakat, interdicáltakat kizárva, csendes misét mondani, hogy az oltári szentséget elkészítse a betegek számára. II. Endrét magát még nem közösíté ki, «mert a mennyire Isten parancsa szerint lehet, tisztelni akarja a királyi fenséget» és megjavulását várja: tanácsosait azonban, kiknek tanácsára késett a bajt megorvosolni, a szerecseneket felmagasztalta és közhivatalokra nevezte, az egyházból kiközösíté. Név szerint megnevezte a nádorispánt Dénest, a papok üldözőjét, a szerecsenek barátját, Sámuelt, a ki egykor a kamara ispánja volt, «mert eretnekség bizonyult rá, javulást igért, keresztet vett, de a kitűzött határidőre nem ment el a tengeren túlra, és a szerecseneket, álkeresztényeket, olyanokat, mint ő maga, pártolja és támogatja», Miklós kamarásnak és tárnokmesternek pedig, ki a király tanácsosa és a kincstár ügyeit végzi, nagycsütörtökig (április 8.) időt engedett a javulásra, különben őt is név szerint excommunicálja. «Az Isten és pápa nevében» — végzé — «megtiltjuk, hogy keresztény ember akármi módon a szerecsenekkel érintkezzék mindaddig, míg a szerecsenek mindazokat a keresztény, vagy magukat megkereszteltetni akaró embereket, és a megkereszteltek

gyermekeit, legyenek azok magyarok, vagy bolgárok, vagy kunok, vagy bármiféle nemzet, szabad vagy rabszolga, maguktól teljes szabagsággal el nem küldik, el nem bocsátják.» Az interdictumot pedig tudtul adta az ország valamennyi püspökének, és meghagyta, hogy megyéjükben hirdessék ki és hajtsák szigorúan végre; pap vagy egyházi ember, ki ez ellenére isteni tiszteletet tart, hivatalától, ha csak a pápa nem kegyelmez meg neki, örök időre felfüggesztessék.

Az interdictum mély benyomást tett az országra. A nép megrendült, mikor a templomba sietett, «hogy könnyes szemmel, töredelmes szívvel a nagybőjtöt megkezdje», és zárva találta az ajtót. II. Endre király Bélát, főembereit küldé Róbert érsekhez; vessen véget az interdictumnak; ha valami történt, a mit jóvá kell tenni, azt, ha olyasnak találja és királyi méltósága engedi, jóvá teszi. A követek kétszer-háromszor jártak az érseknél. Majdnem sírva könyörögtek. Püspökök, papok, szerzetesek közbevetették magukat, II. Endre esküdözött, hogy mindazt, a miért az egyházi büntetést kimondák, jövő Istvánnapig megorvosolja: és Róbert végre rászánta magát, hogy az interdictumot a nagyhét szerdájától, ápril 7-től kezdve Szent István napjáig felfüggeszsze. Ha addig eleget nem tesz — egyezett bele II. Endre — az interdictum és kiközösítés föléled, de azért még sem tett semmit, hogy esküjét beváltsa, csak keservesen panaszkodott a pápának (1232. május 16-án) a szégyen felett, melyet az esztergomi érsek rajta elkövetett. Mindig hű fia volt az egyháznak és most az a jutalma, hogy elzárják előle az egyházat, kiközösítik némely bizalmas embereit a nélkül, hogy valami bűnt bevallottak volna, vagy az rájuk bizonyult volna; és gyalázatot hoznak

nevére a világ többi fejedelmei előtt. Küldjön a pápa legátust az országba. Panaszával Dénes nádort, Rombaldot, az ispotályosok magyar és tótországi mesterét, vagyis — jobban mondva — perjelét és egy idegen vendég vitézt, a szerző «olasz» Simon, győri ispánt küldötte, ki tulajdonképen spanyol, arragoniai, a szép Tota testvére volt, nemes vérből származott, «ily távolról, nem szükségből hogy megélhessen» — mint II. Endre király mondá — «hanem a királyi jóság hírére jött Magyarországba» Bertram testvérével és mint a király hű embere, Sopronmegyében, az ország szélén, Németújhely felé, a Lajtha hegységben, a mai Nagy-Marton mellett, «szállásul» Röjtökőrit kapta, hogy azt — mint a régi szokás tartá — védelmezze, de itt nem csak a némettel, hanem Teba osztrák zsidóval is meggyűlt a baja, ki e föld nagy részét bírta, visszatartá, de a szomszéd Bessenyő falut — a mai Pecsenyédet — neki, 500 márka ezüstön eladta, mert adóbérletével nem tudott a kincstárnak beszámolni, s azért — úgy adták legalább elő — pénzre szorult.[99] A pápa nem fogadta rosszul Endre kérelmét. Nem volt olyan hirtelen mint Róbert érsek. Nem akarta még II. Endrét, Magyarországot sujtani, s azért Pecorari Jakab praenestei biboros püspököt küldötte, hogy az ügyeket tisztán az egyház szempontjából megvizsgálja, és a szerint intézkedjék (1232. július). A követ piacenzai olasz ember volt, de mint cistercita Francziaországba került s a champagnei Trois-fontainesben apát volt, és csak 1231-ben lett biborossá. Barát létére egy diplomata szerencsés kezének adta jelét, mikor 1232. máj. 13-án Páduában II. Frigyes császárt és az ellenséges lombardiai városokat legalább ideig-óráig kibékítette. Mind a mellett IX. Gergely magának tartá fenn, és nem adta meg legátusának a jogot,

hogy II. Endre királyt egyházi átokkal sujthassa. A követ az év vége felé érkezett az országba. Az ország püspökei — köztük már az új szerémi és az első kun püspök — apátok, prépostok és más egyháziak Budán — a mai Ó-Budán — köréje gyűltek és Róbert érsek beszámolt neki tetteiről, bemutatta a pápa 1231. márczius 3-iki levelét, a törvényt, melyet II. Endre király elfogadott, de meg nem tartott, az interdictum okmányt, melyet kibocsátott. De Róbertet II. Endre már megnyugtatta. Visszaadta neki a pogrányi földeket és szőlőt, melyeket «bizonyos harag miatt», a törvény rendes útján kívül, «az egyház köpönyegét megtépve» elvett. Visszahelyezte az esztergomi káptalant az egész tized birtokába, melylyel némely zólyommegyei lakosok régtől fogva «kenyérre» tartoztak, de melyet egészen megfizetni vonakodtak; visszaadta Szebeléb helységet, melyet jogtalanul, a maga hasznára lefoglalt, és kivette az esztergomi egyház minden népét a különféle birák hatalma alól, kik sanyargatták, és közvetlenül, még a nádort is mellőzve, a királyi felség alá rendelte. Hogy a biborossal alkudozzanak, négy jobbágyát küldötte ki: Miklós tárnokmesterét, kit Róbert érsek megfenyegetett, Móricz főétekfogóját, a dunántúli Pok nemzetség tagját, Apafia Mihály főlovász és Bágyon főpohárnokmesterét. A tárgyalás a legátussal azonban lassan, hosszadalmasan folyt; halasztás halasztást ért, «mindenféle hiábavaló ürügyek alatt» — úgy tünt fel a dolog Rómában — mire a királyt rossz tanácsosok rávették. Közben a biborosnak elég ideje volt országszerte zsinatokat tartani, és foglalkozni a sokféle kis és nagy dologgal, melyeket a pápa reá bízott. Hozzá utalta az erdélyi püspök perét a kolosmonostori apáttal, ép úgy, mint a nagyváradi vitás püspökválasztást, hol

a káptalan egy része Primogenitus pápai subdiaconust, a másik Osl fia Benedek esztergomi kanonokot, kit valami okból az egyházból kiközösítettek, de Béla gyermekkori társának, Herbordnak testvére volt, választá meg; a metropolita, Ugron érsek, Benedek választását erősíté meg, s ez a püspöki széket «világi hatalommal» elfoglalta, birta, s a kik ellenfelei voltak, azokat javadalmaiktól megfosztotta.[100] Figyelmét igénybe vette az a kérdés, az a vizsgálat, mívelt-e Lukács érsek csodákat? a pannonhalmi apátság alattvalóinak mozgalma, s a fehérvári káptalan dolga, mely kiterjedt arra is, hogy a házas papok kebeléből kizárassanak, s a kik benn maradnak, fekete gallérral járjanak a karba. Legfontosabb volt, tulajdonképeni czélja mellett, a boszniai eretnekség kérdése. Az egész ország urává most Ninoslav, keresztény nevén Máté bán, küzdötte fel magát, Kulin bán nemzetségének ivadéka, ki a patarenusokhoz vagy bogomilekhoz szított, s egész Boszniában nem volt már katholikus isteni tisztelet, még pedig a boszniai püspök tudtával, ki, a mikor kérdőre vonták, csak együgyüségével tudta magát menteni. Ezt a jeles püspököt Jakab, pápai parancsra, letette, az egyházmegyét a ragusai érsek fenhatósága alól, ki ez állapotot tudta és tűrte, kivette és dominikánusokat küldött «a tehetősségben» — hogy a pápa szavait idézzem — «szegény, csak gonoszságban gazdag... jobbára az eretnekség által megmételyezett nép közé», hogy a katholikus vallást hirdessék. Domokos fiai, «a szegénységben élő Krisztus példáját követve», nem vonakodtak «a megvetett bosnyákok közé menni» ; s «a talentummal», melylyel, mint az evangeliumi szolga, «gazdájuknak jól be tudtak számolni», rövid időn, úgy látszott legalább, megnyerték Ninoslávot, s a megkezdett mű folytatására Jakab

közülök nevezett ki egy János nevű német embert boszniai püspökké.[101] Közben — 1233. első felében — meghalt Jolánta királyné, kit II. Endre nagyon szeretett, s halálos ágyán, melynél ott voltak a püspökök és Jakab biboros, lelkére kötötte egyetlen leányának, Jolántának, hogy tisztelje a szentszéket. Holttestét az egresi cistercita kolostorba temették, nem messze Aradtól, az aradi káptalantól, melynek jóltevője volt, és utána nem sokára II. Endre is — mint Ninoszláv bán — megpuhult. Jakab biboros eredményre jutott. A mit ő kivánt, csak az volt, a mit már Róbert érsek követelt; különösen pedig: adják meg az egyházaknak azokat a jövedelmeket, melyekre, főkép sóban, joguk volt, és tegyék jóvá a kárt, a melyet eddig szenvedtek. E kivánság teljesítése a pénztelen királyra nézve nehéz, majdnem lehetetlen volt. De végre mégis engednie, vagyis inkább igérnie kellett, mert a pápa 1233. nyarán már türelmetlen kezdett lenni. Halicsból is rossz hirek érkeztek. Endre herczeg, ki 1231-ben háborút kezdett Danilóval — Szudiszlávval, és Tomaj Dénesfia Dénessel, a ki segítségükre jött, vitézül harczolt, de a szerencse inkább ellenfelének kedvezett.[102] II. Endre király segitségére készült, előbb azonban tisztába kellett jönnie a biborossal. Már útban Galiczia felé, serege körében, Béla társaságában, az ország szélén, a «bereghi erdő» mellett, ép Szent István napján (1233. aug. 20.) a királyi udvar tanácsára beleegyezett mindenbe, a mit a pápa kivánt. Megigérte «a pápai legátusnak, mint a római és magyar egyház képviselőjének», kinek megbizottjaikép Bertalan veszprémi püspök és jegyzője Cognoscens esztergomi kanonok jártak a királynál, hogy: «Zsidót, szerecsent vagyis izmaelitát nem alkalmaz többé kamarai, pénzbeváltó, sótiszt, adószedő vagy másféle közhivatalra;

azt sem fogja többé tenni, a mit eddig tett, hogy zsidót vagy szerecsent keresztény tiszt mellé segédül nevezzen, hogy ilykép folytathassa működését, sőt semmi fogással sem él, hogy zsidó, szerecsen működését folytathassa, a keresztényt elnyomhassa; s egyáltalában sehol az egész országban nem fogja megengedni, hogy zsidó vagy szerecsen közhivatalt viselhessen!» «Megcsinálja, hogy a zsidót, szerecsent bizonyos jel megkülönböztesse a kereszténytől.» Nem engedi meg, hogy zsidó vagy szerecsen keresztény rabszolgát vásároljon, keresztény rabszolgát tartson. «Mind ő, mind utódai minden esztendőben kirendelik a nádort, vagy más buzgó keresztény jobbágyot, a ki megesküszik, hogy e rendelést végrehajtja, és ha valamely püspök, kinek megyéjében zsidók vagy szerecsenek, pogányok vannak, vagy lesznek, megkéri: a keresztényeket a szerecsenek úri hatalmából, társaságából kiragadja, a ki pedig — keresztény, zsidó, pogány — e tilalom ellen vét, az minden javának elvesztésével bűnhődjék és örök időre keresztények rabszolgájává legyen.» Részletesen intézkedtek e kiegyezésnél a sóról, mely némely egyházat megilletett, de a melyet a királytól vagy épen nem, vagy nem kellő módon kaptak meg. Most tehát világosan meghatározták, hogy az egyházak e sójukat szabadon hozhassák el székhelyükre; ott aztán a sótisztek és az egyház fejének pecsétje alatt maradjon addig, míg a sóelárusítás szokott ideje — Szent Istvántól Kisasszony napjáig (aug. 20.—szept. 8.), Szent Miklóstól Szent Tamásig (decz. 6—21.) — el nem érkezett; akkor a kincstár adja meg nekik a só árát, a szerint, a mennyi jövedelem biztosítására szolgált. Ha meg nem adja: legyen szabad sójukat a maguk hasznára fordítani, elárusítani, annak minden hasznát megtartani. Álta-

lában véve a szekeren szállított só száz darabját vagy kövét egy márkába, a vizen jövő só «timinusát» (vödrét) nyolcz márkában állapíták meg. Minthogy pedig ekkor a folyó magyar pénz már oly rossz volt, hogy abban országszerte nem igen bíztak: a fizetést, mint ekkor már szerte szélyel a salzburgi érsek híres frisachi pénzverőjéből kikerült denárokban, latinosan frisaticusokban, vagy pedig tized próbás vagyis oly ezüstben kötötték ki, melynek a nemtelen fém csak tíz perczentjét képezi. Némely egyházaknak határozottan, szám szerint megállapíthatták, mennyi kő vagy vödör sót kapjanak; ilyenek voltak a bácsi, kalocsai, csanádi, erdélyi, esztergomi székes; a budai, fehérvári, aradi, tételi társas káptalanok; az egresi, bakonyi vagy zirczi, szentgothárdi, pilisi cistercita apátságok; az ispotályosok házai az egész országban, melyeknek négy timinus só járt, míg a kalocsai és bácsi egyházakat egy-egy timinus, az esztergomit, ép úgy mint a budai és fehérvári káptalanokat, a pilisi, zirczi apátságokat 2000—2000 kősó illette. A mely egyházaknak járandóságát nem tudták még az egyezménybe foglalni, azok annyit kapjanak, a mennyit praelatusaik lelkükre mondanak. Azért a sóért, mely a multból elmaradt: megigérte Endre király, hogy tízezer márkát fizet öt év alatt. Az első év kezdődik 1234. husvétjával (ápril 23.); az évi kétezer márkából a fele Kisasszony-napján (szept. 8.), fele Tamás napján (decz. 21.) fizettetik, a volt győri prépost, rövid ideig királyi kanczellár, Bölcs, vagy keresztényes hangzású névvel Basilius csanádi püspök, Urias, a pannonhalmi és az egresi apát vagy megbizottjaik kezéhez Pesten a pesti prédikátorok — domokosiak — házában; a szétosztást a legátus eszközli, az esztergomi és kalocsai érsekek meghallgatásával. Ha nem fizeti e pénzt

Endre, az egyházak joga kárpótlásra úgy föléled, mint az egyesség előtt volt. Végre kötelezte magát II. Endre, hogy sem ő, sem más világi biró nem avatkozik a házassági és hitbér ügyekbe; papokon, egyházi személyeken adót, szedés-vedést nem vesz meg, és az egyházi rend csak egyházi biró alá tartozzék, kivévén, ha földbirtokról kell itélni. «Erre nézve világosítsa fel a legátus a pápát, és mondja meg neki, hogy, a mint a magyar főpapoktól hallotta, az egyházi jószágokra vonatkozólag mindig a magyar király itélt, és felette káros és veszedelmes volna az egyházra nézve, ha ez megváltoznék, mert sok elveszne vagyonából», s ezt a kérdést, valamint azt, mennyi adót vethet ki más alattvalóira? a pápával magával fogják tisztába hozni.

Az oklevél ez egyességről két példányban, függő aranypecsét alatt, a királyi tanácsban kelt, a hol még Keled egri püspök, néhány pap, több főúr és sok nemes volt jelen, s II. Endre megesküdött az evangeliumra, hogy kötelezettségének minden pontját híven teljesiti, s azt fiai, jobbágyai is, hitükkel meg fogják erősíteni. Az urak, a kik jelen voltak: Barczfia Miklós, Majs ispán, a volt nádor, testvére Miklós, Benedek ispán, Huntpáznán Sándor, Sebös testvére, Füle ispán, kit Galicziából ismerünk, a Tétény Marcellus testvére Péter ispán, Miklós tárnok, Mihály főlovász, Móricz asztalnok, Bágyon pohárnokmester, mindjárt meg is esküdtek, hogy az egyesség minden pontját mind maguk megtartják, mind törekedni fognak, hogy azt királyuk, a ki most van és a ki lesz, szintén megtartsa. Harmadnapra (1233. aug. 22.) hasonló esküt tettek Béla emberei: Mátyás kanczellárja, Pócs tárnokmestere, a «nagy orrú» Dénes erdélyi vajda, Lukács szörényi bán és maga Béla, azzal a világos hozzáadással,

hogy e pontokat megtartja akkor is, «ha Isten kegyelméből, a törvényes örökösödés rendjén ő fog ülni a királyi székbe». Később csatlakoztak és megesküdtek, kik nem voltak a táborban: Kálmán herczeg, ifjú Kán Gyula tárnokmestere, Aba Demeter asztalnoka, Apaj somogyi ispán — Guthkeled nemzetség — és szept. 22-én Kaloján herczeg, Demeter, II. Endre régi országbirája, az «olasz» Simon ispán, és végre a nádor Dénes, kinek hozzájárulását, esküvését II. Endre a bereghi oklevélben külön megigérte. Azonkívül még megigérte, hogy mihelyt Oroszországból visszatér, huszonöt nap alatt Jakab biborosnál megjelen, az egyességet újból megerősíti, ünnepélyes oklevélbe foglalja, s ilyet ad az egyházaknak is sóilletményükről, minden esetre még az esztendő folyamában.[103] II. Endre orosz hadjáratából azonban nem lett semmi. Más bajok az ország nyugati szélére szólíták. VI. Leopold osztrák herczeg, ki annyiszor szerepelt a magyar mozgalmakban, meghalt (1230. július 28.). Utódjává valami húsz éves vitéz fia Frigyes lőn. Mondják, hogy von der Vogelweide Walter, a német középkor legnagyobb költője volt gyermekkori nevelője, de nem tudott vele megelégedni; az ő természetének nem is Walter, hanem emberkorának költője és társa, Tannhäuser felelt meg, ki életével, dalaival rászolgált arra a mondára, hogy Venusnak, a pokoli szerelemnek élt a földön, el is veszett, el is kárhozott érte a Venusbergben. A mit ő lanttal, szóval hirdetett: a pokol tanítását, azt Frigyes herczeg a trónon karddal, tettel megcselekedte. Valódi rabló vitéz volt, a ki bátorságát, erejét, harczvágyát arra használta fel, hogy szomszédjait nyugtalanítsa, kifoszsza, s magának, a mit csak megkivánt, megszerezze. Szomszéd volt, kitől, ha barát, ha ellenség, mindig tartani lehetett.[104]

Tőle épenséggel nem lehetett várni, hogy csillapítsa a villongásokat, a melyek mindjárt 1230-ban a magyarok és német szomszédjaik közt megújultak. A németek elfoglalták Vasmegye szélén «Perinstaint» és «Landigot» — a mai Borostyánt és Langecket — de Béla embere Pál, kivel már Dalmácziában és Halics alatt találkoztunk, visszavette mind a két helyet, s mikor a németek újra betörtek, Béla parancsára többen, köztük Türje Dénes ellenük mentek, a rablókat nyilt csatában megverték, és Türje Dénes Pettau Frigyes fiát Hertnidet — magyarosan Herteniket — elfogta; most pedig — 1233-ban — a magyarok törtek be Styriába, és ott raboltak, gyujtogattak. A stájerek a rablók ellen felkeltek s a mikor azok magyar földre visszavonultak, utánuk iramodtak. A magyarok futottak és jó messze már a határtól, benn a magyar földön lesbe csalták az oktalanul üldözőket. Akkor aztán visszafordultak; a kik lesben álltak, kitörtek, a németeket elül-hátul megtámadták és úgy összetörték, hogy csak valami ötvenen tudtak elmenekülni, a többi mind vagy fogságba esett, vagy halva maradt a csatamezőn. II. Endre s a magyarok a hadjárat folytatására készültek, s így előbb jött a király Esztergomba, előbb találkozott a praenestei biborossal, mint a bereghi erdő mellett még gondolni lehetett. Az ispotályosok esztergomi, abonyi conventjében jöttek össze 1233. szept. második felében. A biboros legátus mellett jelen volt még Róbert érsek, az esztergomi, veszprémi székes, a fehérvári, pozsegai társas káptalanok nagyprépostjai, a pécsváradi apát, néhány esztergomi kanonok és más egyháziak, mint az esztergomi Szent Lázár-vitézek mestere, egy prédikátor és a minoritáknak magyarországi provincziálisa. Itt II. Endre király Jakab előtt megújítá,

megerősíté bereghi igéretét. «A király, ha birói székében ül» — mondá ünnepélyes oklevelében, melyet Ugron érsek adott ki mint kanczellár — «tekintetével, mint Salamon király tanúsítja» — Példabesz. 20., 8. — «minden gonoszt elszéleszt. Ilyen volt szent emlékű István, a magyar nemzet első királya, a ki nem akarta maga magát felmagasztalni, tudván az írás szavát: «nem is veszi senki magának e tisztet, hanem a ki Istentől hivatik» (Szent Pál a zsidókhoz 5, 4.), de nem is vette azt akárkitől, hanem Jézus Krisztus helytartója, Szent Péter utódjától fogadta el a koronát, a kit mennyei jelenés felvilágosított: valamint szüleinek is kijelenté Isten, hogy ő lesz nemzetünkben az első koronás király. Székében, tekintetével, eloszlatott ama kor szerint való minden hitetlenséget és ápoló keze létrehozta a tekergős kigyót (Jób 26, 13.). A pápa nemzetünk királyának, apostolának nevezte; a pápa tekintélyével püspökségekre osztotta az országot és az egyházakat csodálatos módon meggazdagította . . . Mi is, kik örökösödés jogán, Isten kegyelméből a szent király trónjára jutottunk és kegyeletét a szentegyház iránt követni akarjuk, észbe véve, hogy — a mint mondják — némely dolog történt volna, a mi a keresztény hit és egyház szabadsága ellen látszik lenni» ő némely pontokra nézve megegyezett s azokat egy új oklevélbe foglalta, s «hogy hiába ne legyen az, a mi ajkáról jött», beleegyezett, hogy ha igéretét jövő husvétig — 1234. april 23-ikáig — nem teljesítené, a biboros őt és tanácsosait, a Róbert által kimondott egyházi censura most elenyészvén, újra egyházi átokkal sujthatja, az országra pedig az interdictumot kimondhatja. Ezt az újabb igéretet Jakab biboros a király és nagy sokaság előtt nyilvánosan kihirdette. A királyi kanczellária azonnal hozzá

is fogott, hogy a bereghi egyesség értelmében az egyes egyházaknak sójövedelmeikről okleveleket gyártson (1233. október 1.).[105] II. Endre pedig Frigyes osztrák herczeg ellen táborba szállt. 1233. mindszent táján Bélával nagy sereg élén Ausztriára tört, Bruckon túl Höfleinig jutott. Szemben az osztrákok gyűltek. Egyes csetepatékban néhány magyar nemes fogságba esett; többen elhullottak. Dévényt, a Duna balpartján, a Morva torkolatánál a németek feldúlták és elégették. A felek szembe jöttek; mielőtt azonban nagyobb csatára került volna: kibékültek egymással. II. Endre elment Németujhelyre, hol Frigyes herczeg tartózkodott. Frigyes visszaadta a látogatást Magyarhonban, és vigasság, vendéglátás váltotta fel a háborút: de a bereghi ünnepélyes igéretek beváltására — mint a praenestei biboros már az év végén tapasztalta — II. Endre részéről kevés vagy, úgy szólván, semmi sem történt. Igyekezett tehát legalább Bélára, a püspökökre hatni, hogy a mit ők igértek, azt megtartsák, II. Endrére pedig hassanak, hogy a maga kötelezettségét megtartsa; de bennük sem bizott valami nagyon, ámbár Béla nagyon kedvében járt, és 1234. február 23-án Esztergomban még külön hittel megfogadta, hogy az alatta levő, vagy még hatalmába kerülő országrészben minden eretneket vagy más oly keresztényeket, kik az izmaeliták vagy zsidók hamis hitére térnek, vagy nem igazi keresztények, tőle telhetőleg ki fog irtani, és mindazokat, kik még eddig nem hódoltak meg a római egyháznak, kénszeríti, hogy ritusukat, ha csak nem ellenkezik a katholikus vallással, megtartva, ezentúl az egyháznak szavát fogadják. Egyébiránt királyfi és püspökök egyaránt meg voltak győződve, hogy a bereghi pontokat mind teljesíteni alig lesz lehetséges. Mikor tehát Jakab biboros 1234. elején, márczius-

ban, az országból távozott, az új bosnyák püspökre, a német Jánosra, az esztergomi domokosiak perjelére és a minorita provincziálisra bízta, hogy mondják ki II. Endrére és tanácsosaira az egyházi átkot, ha a kijelölt határidőre, 1234. husvétjára bereghi, esztergomi esküjének meg nem felel. II. Endre azonban nem igen törte magát, hogy esküjének eleget tegyen. Eljött a husvét. Elmult a határidő. II. Endre megint (1234.) az osztrák Stadlaura ment, hol Frigyes herczeg Konstanczia nővérének lakodalmát tartották Henrik meiszeni őrgróffal. Két héttel később — 1234. május 14. — Székesfehérvár is, a Nagyboldogasszony templomában esküvőt látott. Maga II. Endre király volt a vőlegény, fiainak nagy bosszúságára, kik attól tartottak, hogy öreg atyjuknak még fiai lesznek ifjú feleségétől. A 60 éves öreg úr a szép Este Beatrixot vezette az oltárhoz, egy felsőolaszországi nagy úri családnak sarját, Este Aldobrandin, néhai anconai őrgróf leányát, kit tekintélyes küldöttség, közte az olasz trevisoi őrgrófság több előkelő ura, Guidotto mantuai püspök vezérlete alatt kisért Magyarországba. Az esketést a mantuai püspök végezte. A magyarok közül Róbert érsek és Bertalan veszprémi püspök voltak jelen. A pénztelen, de szerelmes Endre pedig nejének és örököseinek ötezer márka ezüstöt és mindazt a jogot, jövedelmet, kedvezményt kötötte le, melyeket a magyar királyné birni szokott, s azonfelül, magánkincstárából még, a míg él, ezer márka ezüst fizetését igérte.[106] Bereghi igéretének beváltására azonban nem jutott semmi. János püspök figyelmeztette; várt még egy kis ideig, azután kimondá rá az egyházi átkot és az országra az interdictumot. Róbert érsek azonban nem csatlakozott hozzá, nem hirdette ki az excommunicatiót, hanem a királylyal együtt

a pápához fölebbezte, mert — a mint mondá — II. Endre nem hibás, kész igéretének eleget tenni, de tisztjei hanyagok, azt pedig neki hibául felróni nem lehet. Nem is kerülte II. Endrét; részesíté az egyház kegyszereiben s az új királynét megkoronázta. IX. Gergely megütközéssel hallotta Róbert magaviseletét. Eddig mint a jó fa — írta neki (1234. júl. 19.) — jó gyümölcsöt termett, de élte alkonyán, mikor még jobbakat kellene teremnie, megtántorodott. II. Endrét pedig intette, váltsa be igéretét, «mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, de lelkének kárát vallja» és «nem szabad a testet a léleknél, az érzékiséget az észnél anynyival többre becsülni, hogy az ember a gyönyörűséget annak, a mi hasznos, eléje tegye» (1234. júl. 28.). De azért IX. Gergely a király követeit jól fogadta, szivesen nyújtott segédkezet, a mennyire elvi álláspontja engedé, hogy a bonyolult helyzetből nagyobb rázkódás nélkül kibontakozhassanak és meghagyta János püspöknek és társainak, hogy Endrét, ha igéretének megfelel, oldozzák fel az egyházi átok alól (1234. aug. 16.). II. Endre kész volt mindenre, csak fizetni nem tudott, s e készség lefegyverezte a pápát. IX. Gergelynek nagyon szivén feküdt Bosznia, a hol az a vérmes remény, melyet az első siker, Ninoszláv meghódolása keltett, nem teljesedett. Az eretnekség oly erős volt e tartományban, hogy János püspök elcsüggedt és le akart köszönni. A pápa elrendelte, hogy keresztes hadat hirdessenek Magyarországon és Kálmán herczeget, ki mintegy fenhatóságot gyakorolt Bosznia felett, s a kit, mint jámbor embert jámbor feleségével, könyörgésükre kivett az országos egyházi tilalom alól és megengedte nekik (1234. okt. 16.), hogy elzárt helyen, csendes misét hallgathassanak, buzdította, kössön kardot,

lelkesítsen példájával másokat is e szent munkára; ha Isten segítségével az Isten fiainak száma gyarapodik, az ő dicsősége is gyarapodik, az apostoli szentszék kegyelmét kinyeri és végre az élet után a szentek karában lel örök boldogságot (1234. okt. 14.). És II. Endre jogait Boszniára átruházta Kálmánra. Maga is késznek mutatkozott új keresztes hadra és jóakaratának jelét adta, mikor 1235. elején Apod fia Dénes nádor helyébe Tomaj Dénesfia Dénest nevezte, a ki szerepét Halicsban befejezte. 1234. folyamán változó szerencsével védte volt Endre herczeget Danilo ellen, de végre a Romanovics kerekedett felül. Az ingatag Halicsország pártjára állott; csak a város daczolt még, mint valami sziget az elpártolt országban, de már nagy volt benne a szükség, mikor 1234. őszén, az ifjú — talán 24 éves — Endre herczeg meghalt. Alig hogy szemét behunyta, a város kaput tárt Danilónak; a bojárok, a kik benne voltak, mind meghódoltak; csak Szudiszláv bujdosott ki a magyarokkal Magyarországba.[197] A pápa viszont meghagyta János püspöknek és társainak. hogy oldják fel az excommunicatiót: a szigorú barátok azonban ezt tenni vonakodtak, mert II. Endre, bereghi igérete ellen, — bár a pápának bejelenté — adót vetett ki alattvalóira és beszedte, mielőtt a pápától az iránt engedelmet nyert volna, ennélfogva egészen logice azt követelték, hogy előbb fizesse ki — jövő Mindszentig — a jogtalanul beszedett adót, vagy tisztázza a dolgot a pápával, mert csak azután oldozhatják fel az egyházi büntetés alól. II. Endre erre kijelenté, hogy ez annyit tenne némikép, mint lemondani királyi méltóságáról. Jövedelmei úgy is nagyon megcsökkentek. Királyi bőkezűséggel adott belőlük fiainak, unokaöcscsének — Kaloját érté — magának úgy szólván

csak egy negyedrésze maradt. Kérte a pápát, mentse fel attól, hogy visszafizessen valamit, engedje meg, hogy ezentúl is mérsékelt adót szedhessen, annyival is inkább, mert az országnak gyakran kell nagy költséggel zsoldosokat fogadnia. IX. Gergely ép ez időben (1235. júl. 1.) iktatta II. Endre leányát — «a szerencsés asszonyt! a kedves Erzsébetet», ki alig három éve (1231. nov. 19.) halt meg, Marburgban, Németországban — mint példáját a keresztény s asketa erénynek, a szentek közé, és szentségének híre Magyarországban is elterjedt, hová két magyar szolgája: Farkas és Dávid visszatértek.[108] A szent atyjával szemben se volt szigorú. Tekintetbe vette pénzzavarát. Megengedte, hogy 10.000 márka tartozását az elmaradt sóért az egyházaknak öt év helyett tíz esztendő alatt fizethesse meg; azt a vizsgálatot, melyet a praenestei biboros rendelése szerint minden évben kellett volna a szerecsenek közt megtartani, hogy a közéjük keveredett, vagy rabságukban sínylő keresztényeket kinyomozzák, elválaszszák vagy kiszabadítsák, minden második esztendőre halasztá, mert, mondá II. Endre, ha minden esztendőben vizsgálnak, a vizsgálat, minthogy egy év alatt alig végezhető el, tulajdonkép sohasem szünnék meg; a vizsgálat idején pedig a szerecsenek nem szolgálhatnak a királynak úgy, a mint szolgálniok kellene (1235. aug. 20.). A kivetett adóra nézve a kalocsai érseket, Ugront, a nyitrai püspököt és Urias pannonhalmi apátot bízta meg annak megvizsgálásával, mi volt ez adó oka? és végre II. Endrét, minthogy «különösen szereti», biztosítá, hogy senkinek se szabad az apostoli szentszék különös meghatalmazása nélkül őt, fiait, feleségét kiközösítéssel, vagy egyházi tilalommal sújtani, sőt még Róbert érseknek is némi szelid dorgálás mellett «nem akarván a rossz napokban a jók-

ról megfelejtkezni», teljesen megbocsátá a vétséget, melyet az egyházi fegyelem ellen elkövetett (1235. aug. 25.).[109]

A megegyezés 1235. derekán még nem volt teljes a pápával, mikor a nemzet még egyszer látta az öreg királyt egész valójában, s mintegy pillanatnyi képben fölvillantak azok a vonások, melyek harmincz éves uralkodása alatt leginkább jellemezték. Jolánta leányát elvette I. Jakab (Jaime) arragoniai király, Konstanczia királyné, majd császárné unokaöcscse, országának egyik legvitézebb királya. Bertalan pécsi püspök járt künn e házasság ügyében; ő vitte ki az arát 1235. közepén a vőlegényhez, hogy annak méltó életpárjává legyen, s a pénztelen II. Endre 12.000 márka ezüstöt kötelezett leányának hozományul és biztosítására lekötötte az ország harminczadait.[110] Ugyane tájt, 1235. nyár elején az osztrák herczeg Frigyes betört Magyarországba; rabolt, gyilkolt férfit, nőt egyaránt, de Lékát Györgyfia Torda, zalamegyei ember a németekkel szemtől szembe szállva megvédte, és sokat közülök elfogott vagy levágott. II. Endre, a mint hírt vőn, lóra kapott és nagy sereg élén, Béla, Kálmán fiaival még júliusban visszaadta a kölcsönt. Az osztrák herczeg — mondák — valami 30.000 jó fegyverest gyűjtött össze; de mikor e sereg a magyarokkal szemben állott — kiknek számát a megriadt osztrák phantasia 200.000 emberre tette — harcz nélkül, alig 300 magyar elől szétfutott; II. Endre akadálytalanul Bécsig dúlt, Frigyes drága pénzen békét vásárolt, azután ellenfelével összejött és lakomával pecsételték meg a békekötést.[111] Honn pedig II. Endrét családi öröm várta. Az ifjú királyné jó reményben volt. De gyermekét már II. Endre nem látta, valamint alig vette már kezéhez IX. Gergely augusztusi leveleit, legújabb

concessióit. 1235. szeptember 21-én hirtelen meghalt. Holttestét Váradra vitték, hogy Szent László lábaihoz temessék. De a pilisi cisterciták követelték, hogy első neje mellett, náluk temessék el. Nyugtalan élete után még holtteste fölött is per támadt, melynek vége az lett, hogy testét második neje, Jolánta mellé az egresi kolostorba temették.[112]

A mint atyja meghalt, Béla Fehérvárra sietett, hogy a trónt elfoglalja. Már egy évtized óta annak közelében állott; hatalmát némikép megízlelte, de csak oly mértékben, hogy vágya a hatalom telje után még epedőbbé vált. Három héttel atyja halála után (1235. okt. 14.) tette fejére Róbert érsek a koronát a Szent-Péter egyházában, melyet ő szenteltetett fel.[113] Ott voltak a koronázásnál: öcscse Kálmán herczeg, ki a királyi kardot tartotta és — régi ellenfele — a ladoméri Danilo, kinek — alig hogy Endre herczeg halála után Halicsot elfoglalta — meggyűlt a baja az orosz fejedelmekkel; a halicsi bojárok megint ellene fordultak és ő kénytelen volt Magyarországba futni, II. Endrénél, Bélánál keresni menedéket és most a koronázásnál a legmélyebb hódolattal IV. Béla király lovát vezette. A koronázást fényes lakoma követte, a lakomát: bosszú vagy szigorú büntetés. IV. Béla nem feledte el, hogy atyja embereivel menynyit kellett küzdenie, mennyire akadályozák terveiben. Megemlékezett, hogy midőn a király, atyja, udvarába ment, azok neki teljességgel semmi becsületet sem adtak, hanem szóval és tettel, a mennyire tehették, becsmérelni törekedtek. «Elfogatta, kiket kezébe kaphatott: Apodfia Dénest, atyja volt nádorát, Kán Gyulát, ki oly soká volt bán öcscse Kálmán mellett; mások, mint Barczfia Miklós, atyjának tárnoka Miklós fia Miklós, a szakállas Mika —

kit Halicsból ismerünk — kisiklottak kezéből és menekültek. Foglyokat és menekülőket, főkép Dénest hűtlenséggel, az ország javainak elprédálásával vádolák. Mondák róluk: hogy II. Endre és Béla életére törtek; az országot maguk közt fel akarták osztani; majd II. Frigyes német császárt akarták a magyar trónra ültetni és ezért Frigyes osztrák herczegnek levelet írtak, de levelüket elfogták és az IV. Béla kezébe került. A királyi törvényszék mindannyit elmarasztalta. Dénes nádornak, «az igazságtalan birónak» szemét kitolták. Gyula bán börtönbe került s ott végzé rövid idűn szomorú életét. Valamennyinek pedig, kiket elfogtak vagy a kik menekültek, jószágait elfoglalták s azok egy részét IV. Béla Kálmán öcscsének ajándékozta s elrejtett kincseiket még a kolostorokban is nyomoztatta.[114]

IV. Béla, mihelyt trónra lépett, a főbb méltóságokat mindjárt meghitt, bizalmas embereinek adta, kik még atyja életében körülötte voltak. Nádornak ugyan megmaradt Tomaj Dénesfia Dénes, de országbiróvá Rátold Gyulát, egykor erdélyi vajdáját tette; tárnoka Pócs, Magyarország tárnokmesterévé, Salom fia Pózsa, főlovásza, erdélyi vajdává lett; a kanczellári tisztet pedig Ugron érsek helyett régi barátja és kanczellárja, Mátyás prépost vette át. Neki új, megbizható emberek kellettek terveihez, melyek közül a legfontosabb, a legközelebb eső, legégetőbb régi eszméje volt, hogy a felesleges, haszontalan adományokat visszavonja. A fehérvári gyűlésen a főurak és «az egész ország» ezt elhatározták és kimondák, hogy ez alól semmiféle kivételt, még az egyházakra nézve sem tesznek, «mert így senkinek sem lehet kifogása». Azután még némi végzéseket hoztak, «hogy az ország a gonosz emberektől, kik igen elszaporodtak vala,

megtisztuljon». Azt is elrendelte IV. Béla érett megfontolás után, hogy ezen túl, kinek baja van, ne jöhessen el hozzá szóval; és szóbeli kérelemre ne történjék semmi intézkedés; hanem irásban kell a kérelmet előterjeszteni, mint a «római udvarban». A kérvényeket a királyi kanczellária veszi át; a kisebbeket elintézi maga és csak a fontosabb ügyeket terjeszti a király elé. Ezt kivánta a jó rend, melynek IV. Béla nagy barátja volt, s ebből folyt az is, hogy irodáját átalakította; a mit III. Béla kezdett, következetesen folytatta. Okleveleiben rendes, megállapított stílt követelt, mely aztán kissé fejlődve, módosulva a rendes magyar curiális stíllé vált, s e rendesebb forma egyik — csekélyszerű, de azért fontos és jellemző — sajátságává lőn, hogy oly levelekben, melyek nem ünnepélyes formában a kanczellária rendes székhelyén keltek: a kelet helyét, napját, nem csak az évet, mint eddig, kitették. Az irásbeli kérvényeket megkivánta a czélszerűség, majdnem a szükség. IV. Béla, ki oly sok, nagy dolgot forgatott elméjében, nem ért rá, hogy minden ember tetszése, kedve szerint a legkülönbözőbb ügyekkel foglalkozzék és azokban — gyakran — azonnal intézkedjék. De volt e rendelkezésében valami a görög császárleány férjének gőgjéből is, mely már a királyban többet látott, mint a középkor «primus inter pares»-ét, s azért távol akarta tartani a tolakodó bizalmasságot. Ez eszme már az európai államokban másutt is jelentkezett. Megvolt már II. Frigyes császárban; és ennek kifolyása volt, hogy IV. Béla «a jobbágy urak dölyfös merészségét fékezve, megparancsolta, hogy ha valamelyik úr, az érsekeken, püspökökön kívül, jelenlétében székre merne ülni, kellő büntetéssel lakoljon»; székeiket pedig, melyek a régi szokást szemmel lát-

hatólag hirdették, a mennyit csak találhatott, a tűzbe dobatta.[115]

IV. Béla és még inkább neje Mária, a kemény szivű görög nő, gyűlölték II. Endre özvegyét, «az olasz nőt», a ki — a mint láttuk s a mitől tartottak — anyának érezte magát. Azt kezdték beszélni, hogy tiltott viszonyt folytatott Apodfia Dénessel, s a megvakított nádor atyja a gyermekének. Szigorúan vigyáztak Beatrix minden lépésére és rémületbe ejték a fiatal asszonyt, a ki attól tartott, hogy őt is megölik a magyarok, a mint megölték Gertrud királynét. Ugyane tájt (1236. elején) II. Frigyes császár követei jöttek IV. Bélához. A császár most hosszú távollét után megjelent Németországban, rendezte belviszonyait és — úgy szólván — hatalma delelő pontján, békében legalkalmatlanabb és legfélelmesebb ellenfeleivel, a lombardiai városokkal és a pápasággal, megemlékezett, hogy a magyar király valamikor — III. István idejében — adót fizetett vagy legalább igért öregatyjának, I. Frigyes császárnak. De mióta az öreg császár meghalt — 46 év óta — az ország — úgy tudta — semmit sem fizetett. Ez adót követelte II. Frigyes, de IV. Béla nem fizetett semmit. Mikor tehát a német követek visszafordultak, Beatrix férfiruhában, titokban velük ment. Külföldön, Németországban lebetegedett, fiat szült, kit mint magyar királyi herczeget, Istvánnak keresztelték; a gyermeket azonban IV. Béla, Kálmán nem ismerték el testvérüknek és nem adtak neki semmit az apai örökségből.[116]

Beatrix sorsával nem törődött a nemzet, de igen is nem csekély felháborodást szültek IV. Béla egyéb intézkedései. Erőszakos föllépése atyja tanácsosai ellen nagyon sértették az elítéltek, menekültek rokonait, barátait. Az

eljárás: vád, büntetés oly hirtelen egymásután, épenséggel nem látszott igazságosnak; nem is igen tekintettek arra, a mit a király barátai hangoztattak, hogy mily kegyelmes volt IV. Béla; senkit sem fosztott meg életétől; hanem mindenki tartott, hogy jövőre ily módon rá is kerülhet a sor. Megütközéssel hallá az ország, hogy az urak székeit elégették. Minden ügyes-bajos fél, a kinek a királynál valami dolga volt, egymás után — «mind gyakortább» — panaszkodott, hogy a király az ország szokása ellen elnyomásukra — azt akarja — rendelé az írásbeli folyamodást. «Bármely kitünő állású nemesek ügyeiket az udvarban meg nem indíthatják, a királylyal nem beszélhetnek, ha csak folyamodásukat a kanczelláriának be nem adják. Ott aztán hevernek az ügyek. Csekélységekért az emberek az udvarban kénytelenek vesztegelni oly sokáig, hogy lovaikat, egyebüket megemészti a költség és igen gyakran mégis eredmény nélkül kell hazamenniök». A kanczellárok — mondák — «az egyiket nyomják, a másikat emelik, a mint nekik tetszik, más király nincs is, ők most a valódi királyok». A legnagyobb és legáltalánosabb elégületlenséget azonban «az örökségek» kiméletlen visszakövetelése okozta. E munkálat II. Endre utolsó éveiben, 1233—1234-ben sem szünetelt egészen; most új erővel fogtak ismét hozzá és oly gyorsan, anynyira személyválogatás nélkül jártak el, hogy már az év végén tele volt a pápai udvar a cisterciták, főleg az egresi apát, az ispotályosok, templomosok. Szent Lázárrend vitézeinek panaszával, hogy IV. Béla önkényesen fosztogatja őket. Minden megyébe királyi biztosok mentek, kik nem csak az egyházak, nemesek, hanem a várnépek, udvarnokok és más királyi és királynéi népek birtokállapotát megvizsgálták, a mit Imre és II. Endre

királyok eladományoztak, a várnépek illetéktelenül elidegenítettek, visszavették. A birák — így nevezék a biztosokat — rendesen hatan voltak. Köztük volt rendesen a megyés püspök vagy más valamely főpap; így Vasban a győri püspök, az erkölcsös, tudós, de azért nyers Gergely, IV. Bélának egyik meghitt embere, Zalában, Somogyban a veszprémi püspök működött. A visszakövetelés műve élénken folyt Mosonytól le Zaláig, Somogyig. Pozsonyban úgy mint Barsban, Nógrádban és Tiszántúl Biharban; a Dráván túl Kálmán herczeg dolgozott. E mellett IV. Béla rendbe is szedte — legalább arra törekedett — szolgáló népeit; azokat, kik kötelezettségük alól kibújtak, kötelességükre kényszeríté: de a jogok biztosítására is gondolt és — legalább itt-ott — a vármegyékben a szent király jobbágyait összeiratta, míg a nádor már a bessenyők földeit is vizsgálat alá vette és a mi elveszett, azt visszavette.[117]

A mint IV. Béla sikerrel haladt a visszafoglalásban, kezdett megalkudni és engedékenyebb lenni az egyházakkal szemben. A pápa mindjárt kezdetben (1236. jan. 16.), sokféle panaszra, komolyan megintette, hogy kezét az egyház vagyonára kinyújtotta. Esküjére figyelmeztette, melyet a praenestei biborosnak az egyházi jogok megtartásáról tett. Különösen fáj neki — írá — hogy a magyar király tesz ilyesmit, kinek őseit, országát, magát az apostoli szentszék mindig különösen szerette s a kinek tisztességét, javát mindig, a mennyire tőle telt, előmozdította. IV. Béla a kénytelenséggel mentette magát; a mit tett, «nagy keserűséggel tette», de meg kellett tennie, hogy másokra aztán annál könnyebben mehessen át; most azonban, mikor már úgy szólván czélt ért, engedhet. Visszaadott egyik-másik egyházi birtokot; különösen

az ispotályosok birtokait erősíté meg újra, kevés kivétellel; magyarországi mesterük Rombald jó embere volt, és hason kedvezményben részesült a másik hatalmas lovagrend is, a templomosok. Az egyházzal IV. Béla nem mert, de nem is akart összetűzni, de a zsidókat, szerecseneket sem nélkülözhette pénzügyeiben. Kieszközölte tehát a pápától, hogy neki is megadja azt az engedélyt, melyet a portugál királynak adott, «hogy országa jövedelmeit zsidónak, pogánynak is bérbe adhassa», ámbár — nem mulasztá el a pápa megjegyezni — hogy királyi becsületének többet használna, ha keresztényeknek adná el e jövedelmeket és figyelmeztette a portugál királynak szóló rendelet azon kikötésére, hogy a behajtást igaz keresztény emberekre bízzák, kik azt a papok, egyházak, keresztények bántása nélkül eszközöljék (1239. decz. 10.), és ismét szerepelni látjuk a «vendég» «zsidó» Teha ispánt, kinek IV. Béla a Csenke birtokot, melyet a visszakövetelésekkor arragoniai Simontól elvett, ajándékozta. Itt-ott figyelemmel volt IV. Béla azokra a világiakra, nemesekre is, kik a visszakövetelés által sokat, néha mindent vesztettek és Nyitrában, Köröskényen egy vitéz, érdemes embernek, nehogy földönfutóvá legyen, öt eke földet meghagyott; általában véve azonban nem gondolt azok panaszával, kiknek földjét elszedték; pedig sok, talán a legtöbb, vérrel szerzett, keservesen megszolgált birtok volt. Őket, apáikat — mondák a nemesek elkeseredett szívvel — «a királyok az oroszok, kúnok, lengyelek ellen gyakran kirendelték, némelyek közülök ott kard által, mások éhen vesztek el. Némelyeket tömlöczbe vetettek, másokat különféle kinzószerekkel sanyargattak, az akkori királyok a visszatérőknek vagy a foglyok rokonainak illő kárpótlást és jutalmat adtak, falvakat, birtokokat, pusztákat ajándékozván

nekik örök birtokul: ez — IV. Béla — nem csak nem ad nekik semmit, hanem bárkinek, tulajdoni joggal adott jószágokat, semmit sem hagyva meg, mind visszavonta.» «Ez a keserv, ez a kard volt az, mely a magyarok szívét átjárta. Mert a kik dúsak és hatalmasak valának és töméntelen sokaságot hordának magukkal, egymagukat alig bírták fentartani». Ezzel szemben a legékesebb, legcsillapítóbb beszéd sem hatott volna: de IV. Béla és barátai, még ezt az eszközt sem használák fel. Csak arra hivatkoztak, hogy a király jogával él. A 72 vármegye alkotta a király legfőbb birtokát, hatalmát. Ezekből adott, vett vissza, a mint neki tetszett. Béla elődei azonban meggondolatlanul, érdemesnek, érdemetlennek annyit ajándékoztak el örökjoggal, hogy az ispánoknak már semmi módjuk nem maradt; ha jöttek, egyszerű vitézeknek lehetett volna őket tartani: míg egyesek, kik a király körül voltak, a tárnokmester, asztalnok, pohárnok, lovász és más udvari méltóságok meggazdagodtak, megszedték magukat, úgy hogy a királyokat semmibe sem vették. A korona jogát vissza kell állítani, az elpocsékolt javakat vissza kell szerezni. Ebben Béla nem nézte, ki barátja, ki ellensége és kiméletlen erejének — bár a királyi javakból a jól és híven szolgálóknak illő jutalmat adott — köszönhette, hogy a mikor uralkodása elején, a királyi vagyon úgy szólván «teljesen megsemmisült», nem egészen harmadfél év mulva — 1238. legelején — mondhatta, hogy «az országot már a kellő állapotba helyezte».[118] S 1239. vége felé még egy másik kivánsága is teljesedett. Tizenkilencz évi házasság, hat leánygyermek után, neje Mária végre fiút szült, a miért oly sokan imádkoztak. Október 18-án nagy örömünnep volt a királyi udvarban, Esztergomban. A takarékos IV. Béla roppantul köl-

tött, csak szórta, «szám nélkül» a denárokat. A gyermeket Róbert érsek a szent király emlékére Istvánnak keresztelte. Két héttel rá az öreg ember már nem élt (nov. 2.). Halála után tudták csak meg, hogy ciliciumot viselt; szekrényében is több kínzó eszközt találtak, melyekkel magát asketa módra sanyargatta.[119]

XXIV. FEJEZET.

Külső viszonyok. Julián utazása Nagymagyarországba. A tatárok. Kötöny kúnjai bevándorolnak. A tatárok támadása. A sajómezei csata 1241. ápril 11-én.

A külső viszonyok nem zavarták IV. Bélát törekvésében, hogy a korona tekintélyét és birtokait visszaszerezze. II. Frigyes császár nem folytatta igényeit Magyarország ellen: sőt a magyarok rossz szomszédja, Frigyes osztrák herczeg ellen volt kénytelen föllépni. A herczeg ellen a császárnak is volt panasza; alattvalói pedig vádolák, hogy hűbéreseit nyomja, a szegénységet lábbal tiporja; nincs asszony, leány, kinek erénye tőle, embereitől biztos lehetne; s a mint alattvalóit sanyargatta, szintúgy megkárosítá valamennyi német szomszédját, kik Ausztriában, Styriában vívtak; sőt még anyjával is úgy bánt, hogy az a legszükségesebbet nélkülözte és végre fia elől félelmében Csehországba menekült, ellene mint vádló föllépett. A császár a birodalmi átkot mondá ki a herczegre, «mert gonoszsága már oly nagy, hogy bocsánatot többé nem érdemel». A birodalom hadai betörtek Ausztriába, Styriába és 1236—1237-ben e tartományok nagy részét megszállva tartották, s ott egy darabig, haláláig (1237. június 5.) a birodalmi helytartó, Béla király nagybátyja,

a bambergi püspök Ekbert volt. IV. Béla nyugodtan nézte, hogy két ellensége marja egymást, s a mikor II. Frigyes császár Olaszországba ment, hogy a lombard városok függetlenségét megtörje, IV. Béla 1237. július 5-én Zólyomból írt a pápának, ne fogja pártját a lombardoknak, mert ezzel késleltetné az új keresztes háborút, viszályt okozna az egyház és császárság közt és veszedelmes praecedenst alkotna rá, Bélára és minden fejedelemre nézve az által, ha világi dolgokba, a fejedelmek jogaiba avatkoznék.

E németországi harcz foglalkoztatta a cseh királyt is, a ki II. Frigyes ellenségeihez hajlott. Lengyelország fejedelmei folytonosan egymással versengtek, s a leghatalmasabb közülök Henrik boroszlói herczeg, merani Hedwig fia, IV. Béla unokatestvére volt; a krakói és szendomiri herczeg, Leszko fia, Salome herczegné öcscse, Kálmán sógora, a serdülő Boleszló pedig 1239-ben IV. Béla Kinga nevű ötéves leányát jegyezte el. Galicziába Danilo még 1235. végén visszatért. Egy két év alatt visszaszerzett mindent, a mit elvesztett. De azért jó barátja, sőt — lehet mondani — hűbérese maradt IV. Bélának és engedelmeskedett, mikor ez 1237-ben nem engedte meg, hogy — a mint szerette volna — osztrák Frigyes segítségére menjen a császár ellen; különben mindegyre támadtak ellenségei, saját honfitársai közt. Főleg Mihály, csernigovi fejedelem volt vetélytársa, harczolt vele Halicsért. Mihály seregében, bár Magyarország nem segíté, magyarok is voltak; Mihály fia Rasztiszlav pedig, mikor a hadi szerencse ellene fordult, a Kárpátokon keresztül az erdélyi Radnabánya felől Magyarországba menekült (1237.).[120]

Délnyugaton, Bosznia felé, hol 1236-ban csak «néhai István bán fia» Szibiszláv, Ozora ura, volt «liliom a csalán

közt» vagyis katholikus a bogomil országban, Kálmán herczeg vezetett «Krisztus nevéért», «bűnei bocsánatjáért» diadalmasan, magyar hadsereget. 1237. folyamán meghódította Boszniát és Halomföldét. «Lemosta az országról az eretnekség szennyét és *nem minden fáradság nélkül* a katholikus vallásra visszavezette». Maradt azonban még valami az eretnekségből. Ezt szellemi fegyverekkel megtörni, a dominikánusoknak — és minthogy János püspök a pápa minden kérésére sem maradt meg fáradságos, küzdelmes állásán — az új püspöknek feladatává lőn, kit szintén dominikánust és mint Pózsa nevéből gyaníthatjuk magyart, a kún püspök Detre rendelt ki, a pápa a magyar püspöki kar támogatásába ajánlott és egy időre, más intézkedésig, Halomfölde lelki vezetésével is megbízott (1238. ápril 26.). A fegyveres támogatást — mert ez is szükséges volt még — megint Kálmán adta meg. «A katholikus hit terjesztésére szembeszállt annak ellenségeivel és törekedett az eretnekséget kiirtani». A mint már többször, 1239. folyamában, látszólag legalább, ez is sikerült. Ninoszláv meghódolt; a katholikust játszotta, s ennél fogva bánságában megmaradt; Kálmán herczeg pedig IV. Béla beleegyezésével a valkomegyei Bleznát és Gyákot vagy Jákót — a mai Diakovárt — ajándékozta «Szent Péter egyházának», a boszniai püspökségnek.[121]

A pápa IV. Bélát is szerette volna a Balkán-félsziget mozgalmaiba belevonni. A romániai, konstantinápolyi latin vagyis franczia császárság nagy veszedelemben forgott. Róbert, a kit II. Endre király és Béla kalauzoltak volt birodalmába, 1228-ban meghalt, miután kicsapongó élete miatt alattvalói meggyűlölték, és Konstantinápolyból távozni kénszerült. Utódja, öcscse, a tíz éves II. Balduin alatt a birodalom, bár védelmét egy pár évig az öreg,

de vitéz Brienne János, ki egy ideig jeruzsálemi király is volt, vállalta el, mindegyre gyöngült. Legnagyobb ellensége a nicaeai görög császár Vatatzész Dukasz János, Laszkarisz Tivadar császár veje és utódja, Mária királyné sógora volt. IX. Gergely emlékeztette IV. Bélát, hogy annak a családnak tagja, «melynek egyik gyengéd tagját, az üdvözült Erzsébetet Isten, életében szerzett érdemeiért az örök világosság hazájába vezette» és Románia védelmére hívta fel (1237. május 31.). Még jobban sürgette, mikor a gyenge császárság ellenségeihez II. Asên János bolgár czár, IV. Béla sógora, csatlakozott, ki ez időtájt, mint egykor a kegyetlen Joannitza, egy kissé kaczérkodott a római egyházzal, de azért mégis a görög egyház híve maradt, s a bogomilokat országában megtűrte. Rá különösen haragudott IX. Gergely, és megparancsolta (1238. január 27.) a dominikánusok- és minoritáknak, hogy Magyarországon keresztes háborút hirdessenek a bolgárok ellen. IV. Bélát is felhívta a harczra a hitetlen Asên ellen, ki schismatikus, eretnek, rosszabb, mint a pogány és zsidó, mert a zsidók egyszer feszítették fel Krisztust; az eretnekek folytonosan felfeszítik tagjaiban; a zsidó — jóllehet bűnben van — hiszi, hogy az atyaisten teremtett minden láthatót és láthatatlant: az eretnek ellenben azt hiszi, hogy a látható világot a sötétség fejedelme teremtette. A pogányok dühökben megölték a keresztények testét; az eretnekek a lelket ragadják el, a schismatikusok pedig Krisztus ruháját — az anyaszentegyházat — törekednek széttépni. IV. Béla a maga módja szerint vallásos ember volt, mint azon korban úgy szólván minden ember kivétel nélkül. Tartott az egyházra, kolostorokra, a vallás külső cselekményeire. Mindjárt uralkodása második évében a champagnei trois-fontainesi

cistercitáknak Bácsban, Pétervárad mellett, a mai Péterváraddal szemben, kolostort alapított, melyet lakói Belfonsnak — szép kútnak — neveztek, s azt anyja lelki üdvösségére, gyilkosa Péter, Apodfia Dénes, testvére Mihály elkobzott javaiból gazdagon megajándékozta, s a pesti és kispesti plébánia patronusává tette. Azon is gondolkodott, hogy a karthauzi rendet, a néma barátokat meghonosítsa az országban, kik külföldön már másfél százada, hogy keletkeztek és aszkéta életben, a világtól való teljes elzárkozottságban — még csak alig is beszéltek — minden más rendet fölülmúltak. Ercsi — akkor még Ercse — mellett valamely rejtett szigeten akadt épen egy kolostor számukra, a melyet a benedekrendiek birtak vala, de elhagytak. Valami magasztosabb fölemelkedés a földiek fölé, valami idealis, szent lelkesedés azonban teljesen idegen volt természetétől. Inkább az ördögtől félt, mint szerette az Istent, és még ott is, a hol az egyház érdeke forgott a koczkán, nem feledkezett el a maga érdekéről és tudta a körülményeket a maga czéljainak előmozdítására felhasználni. II. Asên János, mióta rövid háborújok, mely atyjának tetszett, elmúlt, barátja volt, hallgatott rá, szavát fogadta, «mintha nem barátja, hanem alattvalója volna». II. Asên János neje Béla testvére, Mária vagy Anna ugyan ép ez időben meghalt s így az egyik kötelék, mely őket egymáshoz fűzte elszakadt, de megmaradt Mária kis fia, a bolgár trón örököse, a kit Kálmánnak kereszteltek. «Ha őt megtámadjuk» — írá Béla 1238. június 7-én Zólyomból a pápának — «minden barátunkat, rokonunkat a romániai részekben ellenségünkké teszszük.» «Vatatzész unokahugunkat» — II. Asên és a magyar Mária leányát — «fiának eljegyezte». «Kedves nőnknek, Magyarország király-

néjának sógora; ragaszkodik hozzánk és azt teszi, a mit mi akarunk; de Asên megtámadását a maga megtámadásának fogja tekinteni» és ajánlá már előre a pápa kegyelmébe, ha — kérelmére — visszatér az egyház kebelébe, melynek nem hétszer, hanem hetvenhétszer kell a bűnösnek megbocsátani; de azért, «mert isten szerelme és a lélek üdvössége mindenek előtt való», kész volt fegyvert fogni mind a kettő ellen, hogy Bulgáriát és II. Asên többi tartományait elfoglalja, egyházi tekintetben a pápának, világi tekintetben, Isten segítségével, magának alávesse. Mivel azonban a dolog nehéz, a pápa segítségére van szüksége; az késedelem nélkül teljesítse kérését. Nevezze ki őt, ne mást, legátusának Asên földjén, hogy ott ő állíthasson fel püspöki megyéket, plébániákat; nevezhessen ki első ízben, püspökök és szerzetesek tanácsára püspököket, «mert mindezt megadták elődjének, Szent Istvánnak, s e nélkül czélszerűen a dologba nem foghat». Pápai legátus semmi esetre se jöjjön vele, mert akkor a bolgárok azt hinnék, hogy nem a Magyarország, hanem a pápai hatalom alá akarják őket vetni, a melytől annyira irtóznak, hogy igen sokan, kiket minden harcz nélkül megnyerhetne, mind halálig ellent fognának állani. «Úgyis nekünk és más keresztényeknek gyakran szemünkre hányják, hogy a római egyház rabszolgái vagyunk.» Közel Bolgárországhoz van Szörény földe. Hajdan pusztaság, most már megnépesült. De még püspökséghez nem tartozik. Adja meg a pápa neki a felhatalmazást, hogy azt valamelyik püspökséghez, a melyikhez neki tetszeni fog, csatolhassa. Mikor Asên ellen kiindul, legyen szabad Magyarország földén belül, maga, a sereg előtt, a keresztet vitetnie, hogy a nép annál inkább felbuzduljon. Minden magyarországi keresztest Asên ellen,

az ő vezérlete alá rendeljenek; dominikánusok és minoriták a keresztes hadjáratot azzal a bűnbocsánattal hirdessék, a melyet a szentföld zarándokainak engedélyeznek. Közülök néhány fráter (barát) jöjjön seregével. Vesse egyházi átok alá a pápa mindazokat, kik Magyarországot azon idő alatt, melyet ő ez ügyre fordít, kívülről megtámadnák, iránta vagy Magyarország iránt hűtelenek lennének, összeesküdnének; és ezt hirdessék ki a püspökök, prédikátorok, minoriták benn az országban és a szomszéd tartományokban. Senki másnak ne legyen joga Bolgárországot megtámadni, elfoglalni, mint a kinek ő megengedi; vegye mind őt, mind alattvalóit az apostoli szentszék oltalmába. Végre, «minthogy sem ő, sem övéi nem a dicsőség iránt való vágy, nem pénz, a miből hála Istennek elég van neki: hanem a lelkek üdvössége és a szentszék iránt való hódolat viszik e vállalatra: oldja fel a pápa azt az excommunicatiót, a mely nem csak a kisebb, hanem a nagyobb embereket, főpapokat, sőt majdnem egész Magyarországot érte, sőt úgy szólván minden nap éri a praenestei bibornok intézkedéseinél fogva, melyek szerint egyik-másik cselekedet ipso facto a kiközösítést vonja maga után. Veszedelmes dolog, hogy az ember magát Istenért a halálnak kitegye, mikor jelentéktelen okok miatt még ki van közösítve az egyházból. Tudjuk, hogy a biboros szent ember volt, de Magyarországot nem ismerte, s azért rendeleteit annyira körülbástyázta excommunicatiókkal, hogy úgy szólván minden ember ki van közösítve az egyházból.» «Kérem tehát szentségedet, nem csak a magam, de egész Magyarország nevében, vonja vissza mindazokat a rendeleteket, melyek az excommunicatiókra vonatkoznak, minket pedig mentsen fel azon sokféle eskü alól, melyeket tőlünk

mindenféle csekélységért követelt, s melyekre mind, nagy sokaságuk miatt, nem is vagyunk képesek visszaemlékezni. Hadd kormányozhassuk az országot a szent atyák rendelete, azon jog szerint, mely alatt más nemzetek állnak; ne terheljék azt oly súlyos dolgok, a melyeket senki sem képes teljesíteni.»

IV. Béla az ügyben a győri püspököt, Gergelyt küldte Rómába; de még külön is sürgette a pápát, «mert a franczia keresztesek, kik Konstantinápoly védelmére fegyverkeztek, Magyarországon át készülnek Romániába, legközelebb itt lesznek, s akkorra már a dolognak tisztában kellett lenni.» IX. Gergely pápa nagyon megörült, hogy IV. Béla dicső emlékű őseit követni kész Asên és Asên országának «hitehagyott, istenkáromló schismatikus és eretnek népe ellen személyesen fegyvert ragadni». Megadta mind azt, a mit IV. Béla levelében kért, csak legátusává nem nevezte ki, mint hajdan Szent Istvánt II. Sylvester pápa, annyit azonban engedett, hogy IV. Béla válaszszon maga egyet Magyarország érsekei, vagy püspökei közül, azt fogja a pápa legátusává kinevezni. A háborúból azonban még sem lett semmi. A franczia keresztes had 1238-ban nem érkezett meg, megakadályozta II. Frigyes császár, ki már a törés küszöbén állott a pápával és inkább a görögökhöz, mint a romaniai latinokhoz hajlott. II. Asên János is meggondolta a dolgot. Abbahagyta a harczot a konstantinápolyi latinok ellen, abba a szövetséget a nicaeai görögökkel Vatatzészszel; s mikor végre 1239. elején, a bőjtben, a nyugaton segélyért házaló 22 éves ifjú II. Balduin franczia csapatokkal, 700 lovaggal, sok gyaloggal felső Olaszországon, s az osztrák területen, Krajnán, Styrián keresztül az Alpok aljában jőve, csakugyan megjelent Magyarországban, s

onnét Bolgárországba ért, II. Asênben már nem ellenségre, hanem barátra talált, ki akadálytalanul bocsátá keresztül országán.[123]

IV. Béla sőt még a magyar domokosiak figyelmét is már ekkor más, közelebb eső dolgok foglalkoztatták. Egy ismeretlen, vagy alig ismert, de félelmes ellenség roppant tömegei tüntek fel keleten, közeledtek az országhoz. Jött a tatár! Hirüket a domokosiak hozták, mikor a magyarok elszakadt véreit «Nagy-Magyarországban», a Volgán át, a mai Kazánon túl megtalálták. Az a négy barát, a ki közülök először, még II. Endre idejében kiment keresni az elszakadt magyarokat, három évi fáradság után sem tudott hozzájuk eljutni. Csak egynek közülük, Ottónak sikerült, «kereskedő ruhában, a pogányok országában» egy ily elszakadt magyarra találni. Tőle megtudta, merre laknak vérei, de már oda nem juthatott el. Haza sietett, hogy megvigye a hírt és társakat vegyen maga mellé. kik e pogány magyaroknak a keresztény hitet prédikálják. De az út fáradalmai megtörték erejét. Otthon még csak egy hétig élt, elmondhatta útja eredményét és «elköltözött Krisztushoz». Helyébe négy más dominikánus lépett. IV. Béla király — akkor még atyja élt — felkarolta vállalatukat, vezetőt és pénzt adott az útra. Mielőtt megindúltak, levetették szerzetes ruhájukat, hajukat, szakállukat pogány módra megnöveszték. A kik honn maradtak: rájuk adták áldásukat. Béla kalauza pedig szerencsésen elvezette őket Asên birodalmán keresztül Romániába, Konstantinápolyba (1235-ben, talán a nyár derekán). Harminczhárom napi tengeri út a mai Taman félszigetre vitte őket. Innen keletre, majd északra kellett menniök, a Don és Volga közt terülő pusztákon, nyers, lehet mondani vad népek közt, a kik jobbára pogányok,

vagy mohamedánok voltak, csak a Fekete-tenger közelében akadtak valami romlott görög kereszténységre. Egyedül, maguk nem mehettek; valami társasághoz, karavánhoz kellett csatlakozniok, de hónapokat kellett tölteniök az alánok országában a Kaukázus északi részén, míg egy ily karaván összeverődött, mert féltek a tatároktól vagyis a középázsiai törököktől és mongoloktól, kiket Khinától, a Káspi tengerig, a XIII. század elejétől kezdve, egy nagy hadvezér és államférfiú, Temudsin, melléknevén Dsingis khán, zászlói alá egyesített és győzelemről győzelemre vezetett. Hadai irtózatos fegyverüket a khinai tengerig, az Indusig, délre az indiai oczeánig, nyugat felé Oroszországig vitték; 11 éve — 1224-ben — Kúnföldön, a Don vidékén, a Kalka vize mellett a kúnokat és orosz fejedelmeket — köztük a vitéz Msztiszlávot és Danilót, ki megsebesült, — megverték, és most már másodszor közeledtek a Volga vidékéhez. A négy barát a legnagyobb nélkülözés közt élte át e nehéz időt. Egyikök kanalakat tudott csinálni; azokat árulgatták; kaptak értük egy kis kölest; abból éltek. Hogy módjuk lehessen tovább menni, arra a gondolatra jöttek, hogy kettőt közülök rabszolgáknak adjanak el; de a két dominikánus, kinálva se kellett senkinek, mert nem tudtak szántani vagy őrleni. Kettő tehát a szükségtől kénszerítve, kénytelenségből hazafordult; ketten azonban, Julián és Bernát, nem akarták a megkezdett útat abbahagyni. Tavasz felé «néhány pogány» útnak indult és ők csatlakoztak. Most már észak felé mentek a Don és Volga közt terülő pusztaságon át, a legnagyobb nélkülözések közt. Harminczhét napon át huszonkét hamukenyéren éltek, «s az is oly kicsiny volt, hogy öt nap alatt, nem is jóllakásra, teljeséggel megehették volna». Julián még birta, bár nagyon el volt csi-

gázva: de Bernát megbetegedett; kérte társát, hagyja ott, mint valami haszontalan fatuskót a pusztában, nehogy vele bajlódva Isten munkáját mellőzze; de Julián el nem hagyta. Harminczhetedik nap végre egy mohamedán várost érték. De senki sem fogadta be őket. Sárban, fagyban künn kellett hálniok a mezőn; nappal azonban Julián bejárt a városba és koldult maga és beteg társa számára. Bernát még egy másik várost ért el. Ott azonban már nem tudott tovább menni. Egy «szerecsen» Isten szerelméért, befogadta, s ott házában «elhunyt az Urban». Julián eltemette társát, és most már egy maga volt, idegen országban, a honnan vissza nem mehetett. Beállott tehát egy *hodsa* (mohamedán pap) szolgálatába és urával a volgai bolgárokhoz utazott. Itt egy magyar asszonyt talált férjnél *Nagy*-Magyarországból, a ki megmondta neki az útat a keresett rokonokhoz. Két napi járó föld volt még csak hozzájuk; meg is találta őket Julián az «Etel» — Kama? — «nagy folyam partján». Mikor a magyarok meglátták s megtudták, hogy ő is magyar: nagyon megörültek. Körül hordozták házról házra, faluról falura; kérdezték «keresztény testvéreik királyáról, országáról», kikről köztük még régi hagyomány élt: de nem tudták, hogy hová lettek. Nagy figyelemmel hallgatták, a mit a hitről vagy más egyébről mondott, «mivel nyelvük teljességgel magyar vala, és megérték vala őt, ő pedig azokat». Mint a régi magyarok, mikor a Duna-Tisza völgyébe szakadtak: ők is pogányok voltak. Istent — keresztény értelemben — nem ismertek; de bálványaik sem voltak. «Földet nem miveltek; lóhúsból és más efféléből éltek; kancza tejet *és vért ittak;* de lóban, fegyverben bővelkedtek, és igen vitézek valának a háborúban». Itt a magyaroknál is hallott Julián a

tatárokról. A szomszédságban voltak. Egykor a pogány magyarok — mondák neki — harczoltak velük; ellentálltak, de most szövetségeseikké lettek: velük harczoltak, velük pusztították el tizenöt országot. Ott volt köztük néhány tatár; egyikük a «tatár fejedelem követe», ki magyarul, oroszul, kúnul, németül, szerecsenül (arabul) és tatárul tudott, és mondá, hogy a tatár sereg, mely oda öt napi járó földre áll, Németország ellen akar menni. A pogány magyarok szerették volna maguknál tartani Juliánt: de ő, miután már czélját érte, haza sietett. Attól tartott, hogy ha a pogányokat a katholikus hitre téríti, a nyugat felé lakó pogány finnek és az oroszok elzárják az útat Magyarország felé, nehogy a két magyar, «ha a kereszténység őket összeköti, a közbeneső országokat mind meghódítsa»; azután eszébe jutott, hogy ha ő meg találna halni, vagy elbetegeskednék, egész munkája füstbe menne, «mert sem maga nem boldogulhatna köztük, sem a magyar domokosiak nem tudhatnák, hogy megtalálta és hol? a keresett magyarokat». Elindult tehát — a magyarok utasítása szerint — 1236. június 21-ikén, most már nem délnek, hanem nyugatnak és vizen a Volgán, szárazon a mordvák országán, az orosz földön keresztül, csak keveset pihenve, orosz és lengyel földön lóháton jőve, 1236. karácsonya után harmadnap (decz. 27.) elérte Magyarország «kapuját». Szerzete mindjárt négy barátot küldött a feltalált népekhez, de a szuzdali fejedelem, György, megharagudott, megállítá őket és megtiltá, hogy a pogány magyaroknak a római katholikus vallást hirdessék. Maga Julián Rómába ment, jelentést tett útjáról, s azután — 1237. nyarán — visszaindult a Volgamellékre. De mikor Szuzdálba ért, már jött a rémhír, hogy a tatárok a magyarok ellenségeivé lettek,

országukat, Bolgárországot, teljesen elpusztíták, és most három seregük csak a telet várja, hogy Oroszországra rohanjon. Egy negyedik seregük a — Kaspi — «tenger» felé az alsó Volga, az északi Kaukázus és Kúnország ellen ment. A délkeleti kúnokat legyőzte; azok egy része meghódolt; más részük a krimi tengerpart kikötőihez rohant, a hol köztük a legnagyobb inség támadt, úgy hogy az élők a holtak testét felfalták; mintegy tízezeren, nőstül, gyermekestül, a Duna torkolatáig futottak, tömlőn átuszták a folyót, Bulgárián — bár a bolgárok nem akarták beereszteni, — a Balkánon át Macedoniába menekültek, s ott, irtózatosan pusztítva a versenygő görögök és latinok közt, majd az egyik, majd a másik félhez csatlakoztak.[123] Dsingisz khán már ekkor nem élt. 1227. óta második fia Ogotai székelt a mongol sivatagban, a Baikal-tótól délre, majdnem Ázsia közepén, Karakorumban, és folytatta hódító hadjáratait. Unokaöcscse Batu, Dsingisz khán legöregebb fiának Dsusinak fia, a birodalom nyugati részét kapta, és vezette a hadakat, melyek a Jaikon vagy Uralon átkeltek, hogy a mongol birodalmat nyugatra, Európára is kiterjeszsze. A tatárok — mint a kún, magyar s általában véve a nyugati népek a mongolokat nevezték —, mondá a szuzdáli fejedelem Juliánnak, éjjel-nappal azon tanakodnak, mikép juthassanak el a keresztény Magyarországba, hogy azt és utána Rómát, s a mi még azon túl van, elfoglalják. Követeiket, a kiket IV. Bélához küldtek, a fejedelem elfogta, a levelet, melyet vezérük a magyar királynak írt, tőlük elvette és Juliánnak adta, vigye Magyarországba. A levelet «pogány betűvel», tatár nyelven írták; ennélfogva sokan voltak Magyarországon, kik az irást — nálunk is divott még ilyféle — olvasni tudták, de a nyelvet nem

értette senki, s egy kún fordította le Juliánnak tartalmát. «Én Szain», — a jó, a tökéletes, Batu díszneve, — így hangzott a levél — «a mennyei király küldötte, kinek hatalom adatott a földön azokat, kik magukat megalázzák, felmagasztalni, a kik ellenkeznek, azokat eltiporni: csodálkozom rajtad, magyar király, hogy mikor már harminczszor küldöttem hozzád követeket, miért nem üzensz te is nekem vissza? és sem követet, sem levelet nem küldesz. Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok vitézed van, és magad kormányozol egy nagy országot. Azért nehezen fogsz nekem meghódolni, bár jobb volna neked, és üdvösebb, ha önként alávetnéd magadat. Értettem azon felül, hogy kúnokat tartasz oltalmadban, szolgáimat» — a havasalföldi kúnságot értette, melynek királyi czímét, Rex Cumaniae, IV. Béla, mióta trónra lépett, folytanosan használta; «megparancsolom tehát, ne tartsd őket tovább magadnál, ne hogy ellenfeleddé legyek miattuk; könnyebb nekik menekülni, mint neked. Nincs házuk, sátorban laknak, s így talán elfuthatnak, de te házban lakol, vannak váraid, városaid, hogy fogsz te kezemből megmenekülni?»

Julián jelentését IV. Béla közölte nagybátyjával, Berthold aquilejai patriarkhával; az pedig tovább adta szomszédjának a brixeni püspöknek, a tiroli grófnak, hogy mind ők, mind a keresztények általában imádkozzanak Isten egyházáért (1237. végén).

Az ázsiai nép, mely most Európát és első sorban az oroszokat és Magyarországot fenyegette, kis, zömök, de erős, kitartó faj volt. Typusa, a szerint a mint a törökből átment a mongolba, többé-kevésbbé különbözött a kúntól, a magyartól, de még sem annyira, hogy magyar, kún szemében oly idegenszerűnek, rútnak tünt volna fel,

mint a nyugat népeinek. Török elemei rokonságot tartottak a kúnnal és rokon nyelvet beszéltek. Bő, nyugati fogalmak szerint asszonyos ruhát viseltek; szörnyű rondák, piszkosak voltak, mert a tisztátalanságot szinte erénynek tartották, s a mosásnak elvi ellenségei voltak. Hajukat beretválták, csak a fej tetején hagytak meg egy csomót, mintegy üstököt. Nomád lovasok voltak. Európai vasing, sisak helyett még a főbbek fejét, testét is általában bőrsisak, bőrpánczél védte, oly jól mint az európai fegyverzet. Volt kissé görbe, egyélű kardjuk, lándzsájuk, rajta gyakran kampó, hogy az ellenséges lovast nyergéből lerántsák; a közember felszereléséhez még balta, kötél tartozott, hogy az ostromszereket húzhassák; főfegyverüket azonban a nyíl képezte, mely egy méternél jóval hosszabb, alul keskenyebb, erősebb, hosszabb volt a magyar nyílnál. Belőle két-három tele puzdra volt minden embernél. Használatában remekeltek. Jobban lőttek, mint a kúnok vagy magyarok, s azért támadásuk, futásuk, visszanyilazásuk, egész taktikájuk rettenetesebb volt, mint a magyaroké, kúnoké. És volt még egy ok, mely túlsúlyt adott nekik Ázsia és Európa legtöbb népe felett: katonai fegyelmük. Dsingisz khán lángelméje a középázsiai független, fegyelmezetlen törzsekből, lehet mondani, rendes, állandó hadsereget alkotott. Voltak tizedek, századok, ezredek, tízezredek, melyeket hadtesteknek nevezhetünk, s mindnyájan hierarchiai fokozatban feltétlenül engedelmeskedtek feljebbvalóiknak, nem ritkán kiváló tehetségű vezéreiknek, kiket évtizedek háborúi kipróbáltak. Dsingisz khán rendelkezésére nem állottak milliók vagy félmilliók, a mennyit a levert népek ijedelme vagy hiúsága látott. Közép-Ázsia gyér népességéből hogy is került volna ki ennyi harczos? De mégis

százezernél több, katonailag fegyelmezett lovas állott feltétlenül készen parancsára, oly nagy tömeg, minőt Európa csak nagy ritkán látott, a mikor keresztes hadak indultak a Szentföld oltalmára. Hadjárataikat a mongolok rendesen tél felé, mikor apró, kitartó lovaik a legjobb húsban voltak, mindent előre kikémlelve, nagy elővigyázattal kezdék, körültekintő strategiával, kiméletlen, kegyetlen erélylyel folytatták. Dsingisz khánnak elve volt, csak annak az ellenségnek kegyelmezni meg, a ki meghódol. A legyőzött népek vezéreit, főbb embereit, kiktől a jövőben még tartani lehetett volna, megölték; harczra termett elemeit tatár vezérlet alatt maguk közé sorozták, hadjárataikban előre kergették. A gyengébbeket földmívelésre vagy másféle szolgálatra fogták; kinek hasznát nem vehették, azt irgalmatlanul levágták. Rendszerétől utódjai sem tértek el. A flegmatikus tatár nem volt kegyetlen természetű; nyersnek, de nem rossznak, sőt jólelkűnek, becsületesnek írják le. Vallása az ázsiai primitiv népek szamanismusa, egy szál theologia egész csomó babonában, se jobbá, se rosszabbá nem tette; de a vezérlet ördögöt csinált belőle. Soha, mióta a történelmet ismerjük, oly rendszeres, oly következetes emberirtást nem vitt véghez senki, mint a mongolok. A parancs elfojtott vagy kiölt belőlük minden irgalmat, s a kiben volt, vagy kifejlett a kegyetlen, rossz hajlam, annak szabad, korlátlan folyást engedett. Ez irtózatos hadviselés nem mindig, de igen gyakran elérte czélját; szörnyű ijedelmet, általános rémülést gerjesztett; az ellentállást előre megzsibbasztá; a tatár hadak ezreiben százezereket látott és sikerüket nem csekély mértékben előmozdítá.

A tatár erőt, a tatár hadviselést a keresztény népek közül legelőször Oroszország próbálta meg. A három sereg,

melyekről Julián hallott 1237. végén, megindult. A tatárok előcsapatját a kegyetlen mordvák képezték, a kik hozzájuk csatlakoztak. Ezeknél az emberölés dicsőség volt; a ki még embert nem ölt, nem házasodhatott, sarkantyút nem viselhetett. Ki-ki áldozatai fejét maga előtt vitette; minél többet, annál nagyobb volt tekintélye. Billikomul használták a koponyát, és bár Julián, mikor 1236-ban szomszédságukban, közöttük járt, úgy vélte, hogy hajlandók a kereszténységre: ők voltak most azok, kik a Julián előtt járt magyar dominikánusokat, a mikor Szuzdalban akadályra lelve, hozzájuk jöttek és így akartak Nagy-Magyarországba vagy a tatárokhoz jutni, megölték. Rjazan, Szuzdal városai lángba, vérbe borultak. A szuzdali fejedelem György a Szit mellett elesett (1238. márcz. 4.). A tatárok Novgorod felé nyomultak; Tveren túl a Volga forrásáig jutottak, de azután az erdős, mocsaras vidékről visszafordultak. 1238/39. telén folytatták a támadást déli Oroszország és a kúnok ellen, a kik a Dnieper balpartján a Donig tanyáztak. Itt volt vezér, «fejedelem vagy király» Kötöny, a «vitéz» Msztiszláv ipja, a ki többször mérte össze kardját Halicsban a magyarokkal. Kötöny már régóta ismerte a tatárokat; a Kalka mellett is harczolt velük; most is vitézül ellentállott, de megverték és népével átmenekült a Dnieperen a Dnieszter és Prut vagyis Magyarország felé, mikor Csernigov is a tatárok kezébe esett és Mihály fejedelem, Danilo vetélytársa, Rasztiszláv fia után Magyarországba szaladt. Kötöny kúnjai abban a helyzetben voltak, a melyben a magyarok negyedfélszáz éve, mikor a bessenyők támadása őket Etelközből kizavarta. A Duna-Tisza mentén, a Kárpátok bástyája mögött volt a legközelebb eső menedék, de az nem volt már, mint a

kilenczedik század végén, úgy szólván gazdátlan föld, apró, gyenge, összefüggéstelen törzsek tanyája, hanem európai ország, szilárd állam, a legszilárdabb, mely Európa keletén a «római» birodalom bukása óta egyáltalában létezett. Foglalni nem lehetett. Kötöny tehát kérésre fogta a dolgot. Követeket küldött IV. Bélához. fogadja be testvéreivel, rokonaival, barátjaival, minden jószágával Magyarországba. Megkeresztelkednek, alattvalói lesznek, «csak tartsa meg őket szabadságukban». Sok évig küzdöttek a tatárokkal — mondák a követek — kétszer megverték őket, de harmadszor váratlanul rajtuk ütöttek, úgy hogy seregüket sem tudták összeszedni; hátat kellett fordítaniok a «gaz» tatároknak, s így országuk nagy részét, az embereket leölve, elpusztították. A magyarok nem igen akarták befogadni a nyers, vad népet, melynek — bizonyosan túlságosan — számát nőkön, gyermekeken kívül «körülbelül» negyvenezer emberre tették. IV. Béla azonban kapva kapott Kötöny ajánlatán. Ő is, mint a dominikánusok, a kik körülötte voltak, örült, hogy annyi lélek lesz kereszténynyé, s már csak ezért is hajlandó volt a kúnok kívánságát teljesíteni; de benne ehhez még a megelégedés is járult, hogy oly vitéz fejedelem mint Kötöny, oly vitéz nép mint a kún, neki meghódol és seregét, erejét külső és — talán erre is gondolt — belső ellenség ellen gyarapítja. Nagy becsülettel látta tehát a kún követeket. Megajándékozta őket. Maga is követeket küldött Kötönyhöz dominikánusokkal, és üzente, hogy kész őt népével befogadni. Követek útján tüzetesen megállapíták a feltételeket, s a kúnok megindultak a mai Havasalföldön keresztül az ország felé. IV. Béla nagy fénynyel eléjük ment a határra és oly kitüntetéssel fogadta a jövevényeket, hogy ilyet

az ország még emberemlékezet óta nem látott (1239. őszén).

Mielőtt az országba léptek, a kúnok megkeresztelkedtek. Kötöny keresztatyja IV. Béla, más főembereké más magyar főurak voltak; azután, mert egy helyen meg nem maradhattak, királyi emberek királyi költségen beljebb vezették őket az országba, a hol a Tisza mindkét partján, a Temes, Maros, Körös mentében, a csanádi, váradi, váczi, egri, kalocsai egyházmegyékben sok üres földet találhattak még a maguk és barmaik számára. A mint azonban a sok ember, nő, gyerek, kocsi, barom ment: mindenütt kárt tettek kertben, cserjésben, szőlőben; leskelődtek — mint a féle nyers, buja emberek, a kiknek fehérnépe, az akkori magyar izlés szerint legalább, rút volt — a szép magyar asszonyokra, leányokra; elkapdosták a paraszt menyecskéket, leányokat, erőszakot követtek el rajtuk; «és még a hatalmasok nyoszolyáját is — a hol tehették — megfertőztették». A magyarok felforrtak; ilyesmit nem tűrtek. Összekoczczanás, verekedés támadt magyar és kún között; de a király nagyon csinyján bánt a kúnokkal. Minden áron azon volt, hogy őket megnyerje, jó kedvben tartsa. Udvaránál a kún szives vendég volt, s a míg a magyarok keservesen panaszkodtak, hogy akár hívják őket, akár hivatlanul jönnek az udvarhoz, csak távolról láthatják a királyt, vele csak közvetve érintkezhetnek: a legkisebb kún is szabadon bejárt a királyhoz, és IV. Béla az ülésben, tanácsban rendesen többet hallgatott a kúnokra, mint a magyarokra. És így történt, hogy ha magyar vétett kún ellen, rögtön megbüntették, nehogy arra mások is kedvet kapjanak; de a magyar ember — mondák legalább — nem tudott igazságot kapni kún ellen, ha bántották; sőt

ha szólott, még meg is verték. A kúnok bejövetele tehát csak növelte a magyarok elégületlenségét IV. Bélával; levitte azt az urak köréből a parasztok, a köznép közé. Az ellenkezés a két faj közt mind nagyobb lőn, ámbár némelyek már összeházasodtak; s az elkeseredés, sőt gyűlölet IV. Béla király iránt mindinkább nőtt a jövevények miatt, kikről azt hirdették, hogy csak a magyar nemzet megrontására és elnyomására hozták az országba. Minthogy pedig nem lehetett tagadni, hogy a lárma, zaj a kúnok erőszaktétele miatt nem volt alaptalan, maga IV. Béla is kezdte belátni, hogy nem jó ezt a vad népet mind együtt hagyni. Összehívta mind a magyarokat, főurakat, ispánokat, mind a kún főembereket a kői monostorba — Bánmonostorába — a Duna mellett (1240.) és tanácskozott velük, mi tevők legyenek? Érett megfontolás után közakarattal megegyeztek abban, hogy a kúnok oszoljanak szét; minden nemzetség a maga kijelölt megyéjébe menjen, ott maradjon. Ha kún magyart vagy magyar kúnt bánt, tegyen a megyei ispán személyválogatás nélkül igazságot. Ez a király akaratja. A kúnok nem örömest váltak el egymástól; de azért mégis engedelmeskedtek; kezdtek szétmenni; «s barangolnak vala nemez sátraikban, nyájaikkal, barmaikkal, a magyarországi puszta földeken, a nélkül, hogy valakit megbántanának». Ha nem lesznek sokan együtt — reménylék a király emberei — nem is okozhatnak sérelmet a magyaroknak; sőt mivel sok volt közöttük a szegény ember, a magyarok úgy szólván ingyen kaphattak közülök szolgákat, «s így azok állapotja nekik inkább hasznukra, mint kárukra vala; s e részben a nép rossz indulatának meg kellett volna szünni». De nem szünt meg; valamint a kúnok sem lettek az ország békés polgáraivá, a milyenekké

lenniök kellett volna, s a hír, mely 1240. karácsony táján az országot bejárta, hogy jön a tatár! barátság és bizalom nélkül, sőt tele gyűlölettel találta egymással szemben a magyart és kúnt, a nemzetet — lehet mondani — és IV. Béla királyt.

A tatár sereget, mely, miután két év alatt a Dnieperig hatolt, 1240. őszén e folyót átlépte, hogy a nyugati világot és mindenek előtt Magyarországot meghódítsa, maga Batu vezette; mintegy 35 éves, vitéz, vezérnek termett férfiú, ki elég kegyes és bőkezű volt emberei iránt, de azok mégis rettenetesen féltek tőle.[124] Vele voltak testvérei: Orda és Seibán; Dsingisz khánnak több unokája: Kádán, a nagy khán Ogatajnak Büri Dsagataj, Büdzsik Tuluj fia; több híres tatár vitéz, köztük, mint Batu alvezére, mondhatnók táborkari főnöke, az öreg Szubutáj Behadur, vagyis a «vitéz» Szubutáj, ki Dsingisz khánnak kezdettől fogva társa volt, Khinától kezdve a Feketetengerig harczolt, s már 1224-ben egyik vezére volt a seregnek, mely a kúnokat és oroszokat a Kalka-folyónál megverte. A sereg egy kis népvándorláshoz hasonlított. Batu mongolai úgy indultak ki, hogy ott, a hol nekik tetszik, foglaljanak és megmaradjanak. A sereget temérdek ló — egy-egy embert néha 20—30 —, teve és más teherhordó állat, szekér, élelemre való nyájak, csordák, asszonyok, gyermekek követték. A tatár nő nadrágban járt s általában véve úgy öltözködött, mint a férfi; fegyveresen lovagolt, sőt a lovaglást, bár majdnem kivétel nélkül kövér volt — a tatár szépség! — úgy kibirta, mint a férfi, s a tábornak sokféle szolgálatot tett. Hajtotta a szekeret, megrakta a tevéket; varga, szűcs, szabó volt. A gyerekek pedig általában véve merész, ügyes kölykek voltak, már két-három éves korukban megülték

a lovat, és — a mennyire koruk engedte — már a nyillal is elég ügyesen tudtak bánni. A hír öt-hatszázezerre tette a sereg számát; valami száz-százhúszezer lovas vitéz bizonyára volt, s mikor 1240. november végén Kievet körülvették: «a lónyerítés, marha- és tevebőgés, a szekerek nyikorgása, a tatárok zaja oly nagy volt, hogy a védők a falon alig tudták egymást megérteni».

Kievet most Danilo birta; a városban az ő vezére: Demeter, parancsolt. Ő maga Magyarországba jött, s IV. Bélához küldött két tatár kémet, kiket az oroszok elfogtak. Mikor kérdezték tőlük: miért jönnek? felelték: hogy kiindultak a világ meghódítására. Seregük húsz napi járóföldet foglal el. Mindennap 12.000 lovas őrködik felváltva a sereg felett. Jövetelük híre egyébiránt már egy-két éve rémíté Európát és nyugati Ázsiát. Már 1238-ban a svéd és friz hering-halászok nem mertek tengerre szállni, mert féltették családjukat a tatároktól; Ázsiában pedig az assasinok gyilkos fejedelme segélyt kért a francziáktól a közös ellenség ellen. A napfogyatkozást, mely 1239. június 3-án Európában látható volt, az üstököst, mely ugyanabban az időben mintegy Magyarország fölött lebegett, baljóslatú előjelöknek tekinték. Csak Magyarországon vették általában nagyon könnyen a hírt. Nem is igaz, hogy jön a tatár! mondák; sokszor volt annak híre, még sem jött. Az egészet csak a püspökök gondolták ki, hogy ne kelljen Rómába menniök, hová IX. Gergely pápa, nehéz küzdelembe keveredvén II. Frigyes császárral, 1241. húsvétjára (márczius 31.), egyetemes egyházi zsinatot hirdetett; míg mások, hogy IV. Bélát megtámadhassák, széltében beszélték és igen sokan elhitték, hogy az oroszok szövetkeztek a kúnokkal a magyarok ellen, hogy bosszút álljanak azért, a mit

tőlük régóta szenvedtek. A kúnok, Kötöny, csak azért jöttek be az országba, hogy a föld mivoltát megismerjék, nyelvét megtanulják, s azután a külső támadókkal szövetkezve annál könnyebben verhessék le a magyarokat.

IV. Béla és környezete nem kicsinyelték annyira a veszélyt. Ők nem kételkedhettek, hogy jő a tatár. Hisz IV. Béla egymásután kapta a tatárok büszke, fenyegető leveleit, és ott voltak a menekült orosz fejedelmek: Mihály, Rosztiszláv és Danilo; de velük IV. Béla nem akart szövetkezni; leányait, bár kérték, nem adta sem Mihailovics Rosztiszlávnak, sem Danilo fiának Leónak nőül, s a bujdosó fejedelmek kedvetlenül odahagyták Magyarországot. IV. Béla csak védelemre gondolt. Maga vizsgálta meg az orosz határt a Kárpátokban Lengyelországig. Mindenütt, Oroszország felé ép úgy, mint Erdélyben a törcsvári szorost, kijavíták a gyepüket; «roppant erdőket levágatva, hosszú torlaszokat építtetve keresztbe döntött fákkal», bevágták az utakat. Az orosz kapuhoz Dénes nádort rendelte; országszerte pedig, «mikor javában folyt a farsang, a vígasság» (1241. január—február 13.), kikiáltatá, hogy nemesek, várjobbágyok, várnépek készüljenek, hogy mihelyt a király küld, azonnal indulhassanak.

A tatár sereg, miután Kievet 1240. decz. 6-án kétségbeesett védelem után, rohammal bevette, csakugyan nagy félkörben Magyarország felé közeledett. Szokásuk volt a tatároknak, hogy ha valamely országot megtámadtak, azt mint a hajtóvadászatnál a vadat, körülvették, elszigetelték, s azután hadaikat concentricus támadással az ország szivében egyesíték. Hadjáratuknak legközelebb czélja most Magyarország dunáninneni, balparti része volt. Batu két testvérével, Ordával és Seibánnal a sereg

nagyjával Volhyniába indult, Ladomért bevette és lakosságát kardra hányta. Innen Ordát Lengyelországba, Krakóra, Boroszlóra küldé. Balszárnya, Dsingisz khán többi unokái, délre kerültek le, hogy Magyarországot keletről támadják meg. Kádán és Büri feladata volt, hogy Orosz- és Kúnország közt, a borgói szoros irányában törjenek Erdélybe; Tuluj fia Büdzsikúr pedig a kún püspökség, a magyar Kúnország területén át, a Szeret vizén átkelve, a törcsvári szorosnak ment, hogy mint legszélsőbb balszárny Erdély déli részén, a Maros völgyében hatoljon be Magyarországba. A tatároknak gondjuk volt, hogy mozdulataik négy-öt napi járóföldre történjenek a magyar határtól «és Magyarország határszéleit folytonosan érintetlenül hagyák, hogy mikor visszatérnek, mind lovaiknak, mind maguknak élelmet találjanak, és hirök a magyarokhoz minél kevesebbet jusson el!»

A jobbszárny, Orda alatt, hamvazó szerdán 1241. február 13-án rohanta meg Sendomirt a Visztula mellett és kezdte meg támadását Lengyelország ellen. Ugyanez időben jött IV. Béla Budára, hol a böjtöt rendesen tölteni szokta, és oda hívta az érsekeket, püspököket, főurakat tanácskozásra, mit kelljen tenni a veszedelmes helyzetben. Esztergomi érsek most már egy év óta Mátyás volt, IV. Béla barátja, volt kanczellárja, valami 35 éves férfiú. Róbert érsek halála után (1239. nov. 2.) az esztergomi káptalan gyorsan, egyhangúlag őt, ki rövid idő óta váczi püspök volt, kérelmezte. A pápa nem találta a postulatiót egészen kánonszerűnek, de IV. Béla és Kálmán herczeg annyit írtak neki, mily jeles, tudományos, szent életű ember Mátyás, «pedig a király, mint sok éves kanczellárját, tökéletesen ismeri», hogy belenyugodott a postulatióba (1240. márcz. 6.).[125] Ugron érsek néhányadmagával már

hajót rendelt Velenczében, hogy a zsinatra menjen, de IV. Béla visszahívta. A tanácsban némelyek arra szavaztak, hogy csak védelemre kell szorítkozni. A tatárok nem hódítani jönnek; csak rabolni akarnak. Hagyni kell őket és nem kell síkra szállni e vad, desperatus, elszánt emberekkel; mások támadást ajánlottak. Abban azonban megegyeztek mindnyájan, hogy Kötönyt, kit a király szintén meghívott, és a ki nejével, gyermekeivel, néhány főemberével Budán volt, szemmel kell tartani, őrizni kell, nehogy valamikép megszökjék (1241. febr.).

Míg a magyarok tanácskoztak, készülődtek, Batu Seibán testvérével, Szubutajjal Ladomértól délre fordult, Halicsot és a Dnieszter-vidék több városát elfoglalta, s azután hirtelen, nem is nagy csapattal — a szűk helyen nem is igen használhatott volna nagyobb tömeget — a vereczkei szoroson át az országba tört. Mint egykor — a névtelen jegyző elbeszélése szerint — a kievi és halicsi fejedelmek Álmos vajdát és magyarjait, úgy most Kiev hős védője, a fogoly Demeter, hogy hazáját megszabadítsa a tatároktól, biztatta Batut, siessen Magyarországba, mert az ország hatalmas; ha idejük van erejüket összeszedni, nem eresztik be a magyarok. De Batunak alig kellett e figyelmeztetés. Nagy tömeg fejszés ember — a hír számukat negyvenezerre tette! — járt előtte, és vágta az erdőt, bokrot; egyengette előtte az útat, hárítá el az akadályokat. «A torlaszokon, melyeket a király építtetett, oly könnyen áthágtak, mintha nem roppant fenyvek és tölgyek halmazából lettek volna építve, hanem hitvány kóróból készültek volna, s azokat oly hirtelenül összetörék és megégeték, hogy az átkelésben semmi akadályul nem valának.» A nádor lóhalálba Budára küldött segítségért, mert itt az ellenség; vágja az erdőt; nem

hiszi, hogy képes lenne ellentállni. IV. Béla még habozott, mitévő legyen, «mert fegyveres vitézei még nem voltak mellette», mikor negyednapra «megjöve a nádor, egymaga, ki éjjel-nappal nyargalt, és mondá, hogy márczius 12-én reggel megütközött a kapuban a tatárokkal s miután majdnem minden emberét nyíllal, karddal, kegyetlenül leölték, kevesedmagával menekült». IV. Bélát nagyon meglepte a hír, de rögtön intézkedett. A ki nála volt még érsek, püspök, főúr, azokat haza küldte, jöjjenek fegyvereseikkel Pestre; ezt tűzte ki gyűlő helyül. Felparancsolta a kúnokat. Irt Frigyes osztrák herczegnek, ki országait megint visszaszerezte és II. Frigyes császárral kibékült: siessen hozzá segítségére. Nejére is gondolt. Hozzá küldé Báncza Istvánt, Mátyás utódját a kanczellári tisztben, a váczi püspöki széken, bácsmegyei ügyes, becsületes, a maga, családja hasznára nem néző embert: vezesse az osztrák határra és várja ott be vele a dolgok fejlődését; gyermekei gondját régi hivére, Hahold Mihályra, a királyné asztalnokmesterére bízta. Testvére volt Buzádnak, IV. Béla régi hívének, ki őt 18 éve Ausztriába követte, később Buzád bán néven lett ismeretessé, most pedig, a világtól elvonulva, mint fráter a dominikánusok pesti kolostorában élt.[126] Maga IV. Béla pedig azzal a sereggel, «a mely már Esztergomnál, Fehérvárnál összegyűlt», rögtön átkelt Pestre és várta a főurakat, ispánokat csapatjaikkal. De már ekkor a tatárok előcsapatja is Pest előtt állott. Míg a sereg nagyja, természetesen lassabban, Munkács felől az országba özönlött: Seibán, Batu testvére — mondják 10.000 lovassal — lóhalálban a nádor után nyargalt. Márczius 15-ikén már csak félnapi járóföldre volt Pesttől, és portyázói már a városig, vagy inkább faluig száguldottak, öltek, gyujtogattak,

«mint a velükszületett gonoszság magukkal hozza vala». Egy részük feketevasárnap (1241. márcz. 17.) Váczra vetette magát, a hová a környékről számosan menekültek, s a várost megvette, feldúlta. A magyarok egy része a székesegyházba és «mellékpalotáiba» menekült; de a tatárok ott is megostromolták őket; mindent kiraboltak, felgyujtottak, s a kit a népből kardélre nem hánytak: papok, leányok, asszonyok, a lángokban lelték halálukat. «Igy szenvedtek feketevasárnap a vácziak, hogy az Úr Jézus Krisztussal osztozni érdemesekké legyenek!»

IV. Béla nem mert kimenni a tatárok ellen, ámbár a magyarok, bár nem jó kedvvel, már elkészülve, az első hívásra lóra ültek, egymásután érkeztek és a sereg óráról órára szaporodott. Ugron érsek az elsők közt volt. Őt szörnyen bántotta, hogy a tatárok ott ugráltak, garázdálkodtak, a magyarok szeme láttára jöttek, mentek, megint jöttek, és senki sem ment ki, hogy megfenyítse a zsiványokat, és a magyar király gyávának tűnik fel. Nem gondolt tehát IV. Béla tilalmával, és mindjárt márczius 17-én, a mely nap a tatárok Váczot kiölték, néhányadmagával kinyargalt ellenük. A tatárok, a mint rájuk bukkant, megfordultak és lassan hátráltak. Ugron vágtatva utánuk iramodott. A futók valami mocsáros helyre szorultak; könnyű lovuk gyorsan átvitte őket a süppedékes földön; de Ugron társaival, nehezebb fegyverzetükben, mikor nyomukban rohant, belesülyedt és megrekedt. A magyarok sem előre, sem hátra nem tudtak menni. Míg benn vergődtek, a tatárok visszafordultak, körülvették a mocsárt és záporként lőtték rájok nyilaikat. Ugron vitézei egymás után, a nélkül, hogy védhették volna magukat, elhullottak és csak ő maga tudott harmad-negyedmagával nagy nehezen kivergődni, és utat

nyitni vissza Pestre a királyi táborba. A vitéz ember eleve egészen meg volt zavarodva, de azután kitört haragja, hogy annyi embert vesztett, s kitört a király ellen, a ki a bajban hagyta és senkit sem küldött ki segítségére.

Ugron érsekkel és Ugron után eljöttek: Mátyás érsek és más püspökök, mindegyik mint gazdag ember, nagyszámú fegyveres jobbágya élén. Idegen pap csóválhatta fejét e papi daliák felett, kiknek megjelenése inkább felelt meg magyar katonás természetüknek, mint az egyházi állás «józan szerénységének», és azt találta, hogy maguknak, népüknek kétségkívül többet használtak volna, ha otthon, egyházaikban buzgón imádkoznak, mint sem hogy materialis fegyverekkel felövezve, a világiak táborába vegyültek. Követték őket, «mint áldozatra szánt juhok» — mondák később — nagyon sok főpap és szerzetes. Ott volt a seregnél Gergely győri, Bertalan pécsi, «a dicséretes életű és tisztes erkölcsökkel tündöklő», a csak nem rég püspökké lett II. Jakab nyitrai és az ország másik széléről a franczia Rajnald erdélyi püspök. A vajda honn maradt, hogy tartományát védelmezze, de eljött a magyar birodalom délnyugati széléről Kálmán herczeg a hű testvér, egész erejével, miután csak nem rég (1240.) egyezett meg Zárával, hogy visszatér a magyar fenhatóság alá és kitűzi a magyar király zászlaját; mert e város a velenczei fenhatóság alatt újra felvirágzott, meggazdagodott és unni kezdte a szigorú feltételeket, a melyekre magát 35 évvel ezelőtt — 1205. — lekötelezni kénytelen volt. Elkergetvén velenczei grófját, eleinte II. Frigyes császárhoz fordult, de mert tőle segélyt arra, hogy falait a tenger felé újra felépíthesse, nem kapott, megint a magyar uralomra gondolt, oly feltételek, jogok és köte-

lezettségek mellett, mint III. Béla király idejében. Kálmánnal jött Montroyal Jakab frater, magyar-szlavon templomos-mester «latin» — olasz, franczia — vitézeivel. Eljött rögtön, hogy IV. Béla levelét kapta, Frigyes herczeg, de csak kevesedmagával, úgy szólván fegyvertelenül, mint a ki jóformán nem is tudta, hogy mire szükséges az ő segítsége. Mihelyt azonban megérkezett, lovat, fegyvert vett és kiment a tatárok ellen. A tatárok, mint Ugron előtt, hátráltak. Frigyes azonban sarkantyút adott lovának, egyik vezérüket utólérte és úgy ledöfte lováról, hogy lándzsája beléjé tört; egy másik khán az elbukott segítségére sietett; de Frigyes nyerge mellől kirántá pallosát, egy csapással levágta az ellenfél kezét, s az is rögtön lebukott lováról és szörnyet halt. A többi tatár elszaladt. Frigyes emberei felszedték a földről azt a tatárt, a ki még élt, megkötözték és a két lóval diadalmasan bevitték a magyar sereghez. A vitéz tett nagyon tetszett a magyaroknak. Mindnyájan fellelkesülten dicsérték a herczeget, ki szeretett magyar ruhában járni, és szidták királyukat, a ki nem úgy viselte magát, mint a német herczeg. A kúnok ellen való gyűlölet is kitört. Táplálékot nyujtott annak az a hir, hogy a tatárok szintén csak kúnok és Kötöny, kit a király magával hozott Pestre, egyik oka a szörnyű pusztításnak. Az egész sereg lázongott Pest körül. Haljon meg! haljon meg Kötöny! kiáltá a nép. Ő okozta Magyarország pusztulását! A gyilkos kiáltásba kifakadás vegyült a király ellen, a ki a kúnokat az ország nyakára hozta. Menjen ki maga és harczoljon! harczoljon azokkal, kiknek jószágainkat adta! Béla megrémült. Küldött Kötönyért, jöjjön hozzá. Kötöny vonakodott; nem akart kimenni a dühös nép közé, melynek kiáltását hallá, ha csak IV. Béla — üzente — nem

küld olyan embert, ki képes őt bizton hozzá vezetni és a nép kezéből kiragadni. Mert már akkor nagy tömeg — magyar, német — gyűlt, nem Frigyes herczeg izgatása nélkül, a ház körül és halált kiáltott fejére. A vad zajt tett követte. A tömeg megrohanta a házat és erővel be akart hozzá törni. Kötöny és emberei félelmes fegyverükhöz, nyilhoz, íjhoz nyúltak; kilődöztek, de a sokaság legyűrte őket, mindannyiát leölte és a holttesteket az ablakokból a künnállók közé dobálta.

Kötöny halálával, ámbár Frigyes herczeg hazasietett, hogy fegyverkezzék, teljesen az ellenzék kerekedett felül a seregben. Ugron érsek volt most az, kiben kicsinye, nagyja egyaránt megbízott, kinek szavára hajlott; őt pedig nem lehetett többé tartóztatni; kérte, sürgette a királyt, induljanak meg a tatárok ellen. IV. Béla engedett. Miután Pok Móricz fia Móricz, II. Endre volt asztalnokmestere, vakmerően kiment és hírt hozott a tatárok állásáról: a sereg megindult. A Rákoson egy kis összecsapás volt. Apafia Mihály — 1233-ban II. Endre lovászmestere, később legalább — bolondosi ispán kilencz sebet kapott, de a tatárok hátráltak, visszavonultak az uton, melyen jöttek a fősereghez. A magyar sereg pedig Hevesen, Borsodon át lassan követte őket, magához vonva a csapatokat, melyek még mindegyre jöttek a fősereghez (1241. márcz. 23. körül). De a csapatok közt kúnok nem voltak. A mint a híre elterjedt, hogy Kötönyt megölték, a kúnok, a kik a IV. Béla parancsára már mindenfelül összegyűltek és Pest felé tartottak, megdöbbentek. Nem tudták, mit csináljanak? A magyarok, a parasztság azonban jelt láttak abban, hogy mindenütt fölkeljenek, a gyűlölt kúnok ellen forduljanak, s ott rabolják ki, s verjék agyon őket, a hol érhették. A kúnok, együtt lévén

ismerjék. A Sajón, mely most, tavasz idején, nagyon megdagadt és iszapos volt, a mai Sajó-Hidvég irányában valami szilárdabb szerkezetű híd volt, ezt Batu fentartá és őriztette, hogy a magyarok át ne jöhessenek, ő pedig támadásra felhasználhassa. A magyar sereg, mely most már valami 65.000 emberre szaporodott, vele szemben a Sajó balpartján, valami egy mértföldnyire a tatár sereg zömétől, a Mohi pusztán ütött tábort. A magyar sereg bízott erejében; nem félt a tatártól, s az egész veszedelmet nem valami nagyra vette. Ez csak olyan — mondák — mint a kún támadások régibb időben, melyekről még élt az emlékezet. Jöttek, pusztítottak, s a mire a magyarok összejöttek, már tovább álltak, sőt olyan is volt, ki nem is bánta, ha IV. Béla egy kis csapást szenved, legalább ezután jobban fogná megbecsülni a magyarokat, és csak gúnyolták, nevették Bélát, mikor a sereget buzdítá, sajátkezűleg zászlókat osztogatott. IV. Béla ellenben tartott a tatároktól. Nagyon, sőt nagyon is óvatos volt. Mikor megszállottak, megparancsolá, hogy ne szerteszét, hanem egy csoportban üssék fel sátraikat. «Összevonulának tehát mindnyájan, mint valami szűk akolban, köröskörül állítva szekereiket és pajzsaikat, hogy táborukat megerősítsék. Úgy össze valának pedig sátraik zsúfolva, s azoknak kötelei úgy egymáshoz voltak kötözve és összebonyolítva, hogy az út teljességgel be vala hálózva, s nem lehete a táborban járni-kelni, hanem mindnyájan mint valami hálóba valának szorítva». Mikor tehát ilykép IV. Béla, a keleti népek szekérvárát, már a csata előtt valóságos erősségnek akarta felhasználni, «mely a lovasság kivonulását, kifejlődését megnehezíté, vált legnagyobb veszedelmére a magyaroknak».[128]

Batu sem aggodalom nélkül nézett a csata elé. Fel-

ment «egy hegyre», mint Dsingisz khán tenni szokta, s ott maradt egy nap, egy éjjel, imádságba merülve és egy szót sem szólva; a mohamedánoknak pedig, kik seregében voltak, megparancsolta, hogy ők is imádkozzanak a győzelemért. Mikor azonban egy dombról szemügyre vette, vizsgálta a magyar sereget, azonnal észrevette IV. Béla hibáját és mondá: «Sok a magyar, de kezünkben van! Rosszúl vezetik, nyáj módjára, mint a birkák, szűk akolba zárták magukat!» Terve volt, hogy éjjel hídon, gázlón átkel a Sajón, és meglepi a magyar sereget. Neki magának a hídon és feljebb, Szubutajnak pedig lejebb, hol a víz mélyebb volt, kellett volna átkelni, hogy a magyarokat két oldalról támadják meg és bekerítsék. A támadást a hídra ápril 11-ére való éjjel Batu testvére Seibán kezdte meg az előcsapattal. A magyar őrséget, mely ott vigyázott, elűzte és kezdett a Sajón átvonulni. Azonban egy orosz szökevény elárulta a tervet IV. Bélának. «Vigyázzatok, mondá, az éjjel át fognak jönni hozzátok a tatárok; legyetek azért óvatosak, nehogy véletlenül és rögtön találjanak rátok rohanni». IV. Béla testvérét Kálmánt küldte a hídhoz, és azt Ugron érsek követte, «mert harczos, csatára mindig kész és vakmerő ember vala». Holdvilágos éj lehetett. A magyarok, mihelyt a tatárra bukkantak, rája mentek; dühös viadalban, a melyben Kálmán pohárnokmestere, a somogymegyei, balatonmelléki Bő (Beu) Izsép, a híd végében elesett, fia János súlyosan megsebesült:[129] kit leöltek, kit a vízbe szorítottak vagy a hídon visszakergettek s a jobbpartot az ellenségtől megtisztították, s azután megint őrséget hagyva a hídnál, újjongva visszatértek a táborba. Itt nagy volt az öröm. A magyarok azt hitték, hogy már vége a csatának, teljesen győztek. Letették a

fegyvert, nyugodtan lefeküdtek. Csak Kálmán herczeg és Ugron virrasztottak még, készen csapataikkal, mikor egyszerre berohantak a híd őrei, hogy a tatárok ismét támadnak. Batu serege jött újra, elkergette a magyar őröket és keresztülvonult a hídon s a híd fölött a Sajó gázlóin. E hirtelen támadás szörnyű zavart okozott a magyar táborban. A vitézek, ki gyorsabban, ki lassabban, felugráltak, ide-odakapkodtak, öltözködtek, fegyverkeztek, lóra ültek, sorakoztak, de az mind lassan, zavartan ment; csak Kálmán és vele a templomos vitézek és Ugron voltak mindjárt készen, és mentek egy csapatban az átkelő ellenségre. De számuk kicsi volt szemben a «sáska módra», mintegy a földből kinövő tatárok ellen. Visszaszorultak a táborba, a hol Ugron érsek elkeseredve felemelte szavát; szidta a király hanyagságát, gyávának mondta Magyarország összes főurait, a kik most ebben a veszélyben se magukon, se az országon segíteni nem tudnak. Már a kik készen voltak, hozzá csatlakoztak; Kálmán, Ugron, a templomosok ez új csapatokkal újra kimentek a tatárok ellen. Közéjük vágtak; Ugron mint a villám járt az ellenség legsürűbb tömegében, a merre nyargalt, út nyilt előtte, a tatárok zajongva szétrebbentek; Kálmán herczeg, Jakab mester vitézeivel, méltók voltak hozzá. A magyar kard nagyot pusztított a tatárok közt; sokan hátráltak, futottak, Batu egy hű embere, hadsegéde elesett. Maga Batu kivont karddal állt a hátrálók elé és kiáltá: «Ha futunk, bizton elveszünk! Ha meg kell halnunk, itt haljunk meg! Maradjunk!» Meg is állta a tatár sereg a helyét, míg Szubutaj, a kinek le kellett kerülni és már széles, mély vízre akadt a Sajóban, kevenyészett talpakon mintegy hidat verve, átkelt hadtestével és hátba fogta a

magyarokat. A nagy sokaság támadásának a magyarság végre nem tudott ellentállni. A templomos vitézek mesterükkel mind egy szálig elvesztek. Kálmán, Ugron megsebesültek, vitézeik közül, a ki nem esett el, visszaszorult a táborba; Batu és Szubataj egyesültek és reggeli nyolcz órára már körülzárták a magyar sereget. A magyar sereg, ha már előbb nem, most még kevésbbé tudott kibontakozni és erejét kifejteni. Záporként hullott rá mindenfelől a tatárok nyíla; az emberek estek, «mint a tölgyfáról a makk, ha megrázzák». Égő kanócz is repült a táborra, hogy felgyújtsák a sátrakat. Mindenki teljesen elveszté a fejét. Vezérletről már szó sem volt. Különb vezér, mint Béla, sem boldogult volna az általános zűrzavarban. Rendes csatára, győzelemre tehát már gondolni sem lehetett; ki-ki csak azon volt, hogy ha lehet, magát keresztülvágja. Kisebb-nagyobb csapatok kirohantak, de nem mindegyiknek sikerült, hogy keresztül törjenek. A tatárok azonban tartottak a benn szorult magyarok kétségbeesésétől. Nem akarták a végsőre kénszeríteni az ellenséget, és a mint szokták, önként tágították, nyilást engedtek seregükön, délre az országút felé, mely Hevesbe, Pestre, a Dunához vezetett. A menekülők árja páni félelmében csak e rést kereste, hogy szabadulhasson, nem a tatárokra, hanem csak erre rohant. A tatárok a királyi dandárra lestek, hogy ezt fogják el. De IV. Bélát körülvették hívei, köztük «vitézül és okosan» Türje Dénesfia, Dénes, most lovászmestere, és épen az ellenkező irányban, északnyugatra, a borsodi Bikk felé kisérlék meg a menekülést. Mikor keresztültörtek a tatárokon, a lovas küzdelem IV. Bélát is elsodorta. Egy csapat tatár egyenesen rárohant, de Mahalfia Detre, gyermekkora óta hű szolgája, feltartóztatta őket;

súlyosan megsebesült, de IV. Bélát «a haláltól megmentette». Egy másik tatárt, a ki lándzsával támadta meg, Pok Móriczfia Móricz vágta le a lóról. A menekülőket a tatárok tüzesen üldözték. Nyomukban voltak. IV. Béla lova lankadt. Ernye, a borsodi és felső tiszamenti Ákos nemzetség fia átadta a királynak a lovat, a melyet a maga megmentésére tartott, azután visszafordult az üldözőkre. Nyíl, dárda több sebet ejtett rajta, de feltartóztatta az ellenséget és még maga is, bár nehezen «Isten segitségével» megmenekült. De az üldözés folyt; a királynak ez a paripája is már alig birta. Akkor Huntpáznán Ivánkafia András, a Forgáchok őse, a nyitrai Ghymes vár ura, szintén átadta gyors paripáját s Tamás testvérével visszamaradt; neki még sikerült megszabadulni, de Tamást az üldöző tatárok legyilkolták: IV. Béla azonban tovább vágtatott és elmenekült. A sebesült Kálmánt is kivágták emberei, és ő ellenkező irányban mint Béla, váltott lovakon sietett, de nem az országúton, Pest felé. A menekülő sereg zömét, melyben kevés volt már a csapat, mely összetartott, a tatárok csak egy ideig hagyták futni, mialatt a tábort elfoglalták, a királyi sátor köteleit elvágták, s az — mint a tatárok győzelmének jele — «összerogyott». Azután, mikor már látták, hogy a futók fáradnak, kezdték őket szorítani, nyilazni, karddal, lándzsával ütni-vágni. «Mint őszszel a falevelek», úgy hullottak a nyavalyások jobbra-balra. Mint a régi magyarok, a tatárok se néztek az aranyra, ezüstre, drágaságra, a mit a futók elhánytak, a míg ember volt, kit üldözni kellett. Eléje kerültek a futóknak s azok nagy részét az útról le balra szoríták a mocsárokba, melyek még ma is délkeletre Mohitól, Papi, Igriczi mögött a Tisza felé huzódnak. «Ott sokan a vízbe, sárba sülyed-

tek és megfulladtak.» Ott veszett el a sebesült Ugron érsek, Mátyás érsek, Gergely győri püspök. A csatatéren maradt Rajnald erdélyi, Jakab nyitrai püspök, Eradius bácsi és Albert mester, hires jogász, esztergomi főesperes. Miklós nagyszebeni prépost, nemes szülék gyermeke még egy előbbkelő tatárt levágott, azután őt is lekonczolták. Bertalan pécsi püspök egy csapattal kitört és az országútat elhagyva próbált menekülni. A tatárok észrevették és űzni kezdték. Szerencséjére László ispánnal — Kán Lászlóval? — találkozott, ki a történtekről mit sem tudva, «sok katonasággal, lobogó zászlóval» jött, hogy a királyi sereghez csatlakozzék. A püspök, mikor a magyar zászlókat meglátta «az ispánhoz kanyarodék!» A tatárok pedig, mikor látták, mily sokan vannak a magyarok, visszafordultak, hogy másokat üldözzenek és Bertalan, László így megmenekültek.

Az üldözés estig tartott. A tatárok győzedelme teljes volt. «Nagy volt, egyike a legnagyobbaknak» — mondák Ázsiában — «melyet valaha kivívtak», de drágán vásárolták meg. Batu, mondják, szinte habozott, vajjon kizsákmányolja-e győzedelmét s ne forduljon-e inkább vissza Magyarországból? De az öreg Szubutáj rászólt: «Mehet haza, de ő nem megy, míg a Dunához nem ér és a magyarokat le nem igázza!» és magával ragadta a fővezért. Az üldözés, vérengzés tovább folyt, előre, Pest felé. A kik a magyarok közül falukba, templomokba menekültek, azokra rágyújtották az épületeket, s azok jobbára benn égtek. A futókat, ha elérték, lekaszabolták. «Két napi járó földre minden tele volt elesettekkel. A halottak fej nélkül, összevagdalva úgy feküdtek útonútfélen, mint a kövek a kőbányában.» «A mezőkön szerteszéjjel megnyergelve, felkantározva elvadult, gazdátlan

paripák száguldtak, s a mikor a tatárok leölték vagy elfogták: nyerítésüket nyögésnek vagy sírásnak lehetett tartani.»[130]

XXV. FEJEZET.

Az ország pusztulása 1241. nyarán. IV. Béla sorsa. A külföld. A tatárok átkelnek a Dunán. IV. Bélát Dalmácziába üldözik. Az országot önként elhagyják.

Mikor Kálmán herczeg, éjjel-nappal vágtatva, Pestre ért, a polgárok körülfogták. Kérték, maradjon náluk legalább addig, míg hajókat szereznek, hogy az asszonyokat átszállítják a Dunán, mert ők ellentállnak; de a vitéz ember — talán sebe is megtörte — teljesen elvesztette a fejét. «Hiába minden ellentállás!» mondá; «fusson mindegyik a merre tud», és rögtön átkelt egymaga a Dunán és tovább futott Somogyba, Segesdre, mely akkor királyi — lehet mondani majorsági — birtok volt. A pestiek azonban nem menekülhettek oly gyorsan, még ha akartak volna is, mint az egyes ember. A hír, hogy a magyar sereg csatát vesztett, megsemmisült, újra nagy tömeg vidéki embert csődített a városba. A pestiek lázas sietséggel kezdték gyengén védett kisded városukat megerősíteni, mely a mai Kalap-utczától a régi posta- és kiskorona-utczáig, a Dunától a barátok-teréig terjedt. Sánczot hánytak. Árkot ástak. Vesszősövényt fontak, de munkájuk még csak felében volt kész, mikor már ott voltak a tatárok és «vérengző vezéreik, mint a ragadozó farkasok, melyeket a kegyetlen éhség kínja hajt, szokták a juhaklot, zsákmányt áhítva környékezni: vad harczi dühökben mord tekintetükkel úgy vizsgálták körül az

egész várost» és kezdték rendes, igen egyszerű ostromló taktikájukat, kifolyását annak a kíméletlen energiának, melylyel egyáltalában véve a háborút viselték. Lőtték a várost nyíllal, dárdával, majd rohamra mentek. Elül mindig a segédcsapatok, a legyőzött népek besorozott fiai jártak. Ha visszaverték őket, új meg új csapatok újra meg újra támadtak, míg a védők kezéből fáradtan kihullott a fegyver és nem voltak többé képesek feltartóztatni az ostromlókat. Pest körül is két-három napig folyt a harcz. A magyarok, németek, kilőttek nyilat, követ, kézíjjal, számszerígygyel (nyilpuskával), géppel, de közéjük is folyton hullott és szedte áldozatait a tatár nyíl, mely minden vértet, pajzsot keresztüljárt. Harmadnapra már a magyarok nem voltak képesek a rohamot feltartóztatni; a tatárok betörtek és irtózatos kegyetlenséggel fegyverest és fegyvertelent, férfit, nőt, gyermeket ezerszám, halomra öltek. Talán nem volt egészen phrasis, hogy a Duna habja vértől piroslott, azután felgyújták a kiölt várost és várakoztak, míg az szemük láttára porrá égett. Egy nagy tömeg ember — tízezerre teszik számát — minden nem és kor, a város mellett mindjárt délre, a mai Lipót- és molnár-utczában az angol kisasszonyok táján, a Dunaparton fekvő dominikánus kolostor kőfala mögé menekült,[131] de a tatárok itt rájuk mentek, a kolostort vivták, felgyújták és mindnyájan, a kik benne voltak, minden vagyonostul nyomorultan megégtek (ápril közepén).

A tatárok előtt most ott feküdt a sok halomra hordott kincs, véres ruha, véres arany, ezüst, paripa, melyen mind megosztoztak. IV. Béla király sátrát, mint egyik fődiadalmi jelt, maga Batu khán kapta. A zsákmány közt előkerült a királyi pecsét, melyet az elesett Miklós kanczellárnál találtak. E pecsét alatt, mintha a király

írná, Batu néhány fogoly pap által, kiket életben tartották, nagynak, kicsinynek mindenfelé leveleket iratott és magyarok által, kiket megnyertek, mindenfelé az országban szétküldte: hogy a nép ne széledjen el, ne meneküljön a tatárok elől. «Ne féljetek» — így hangzottak körülbelül az állevelek — «a kutyák vadságától, dühösségétől. Ne merjetek kimozdulni házatokból. Váratlan eset következtében elvesztettük táborunkat, sátrunkat; de Isten segítségével kevés idő mulva mindent visszafoglalunk, a harczot bátran megújítjuk. Imádkozzatok, hogy az Isten legyen irgalmas és engedje meg, hogy ellenségeink fejét összetörhessük». Ez az üzenet teljesen megzavarta az embereket. Jött rossz hír rossz hírre, de senki sem tudta, mi igaz benne; szót fogadtak tehát a királyi parancsnak, nem menekültek ideje korán és ott kapták őket a tatárok, a kik azonnal fölosztották volt magok közt az egész országot és írtak azoknak a vezéreknek, a kik még nem voltak benn az ország közepén, hogy siessenek, «mert nincsen többé semmi akadály».

A tatár balszárny már ekkor Erdélyben volt és javában pusztított. Husvét vasárnapján, márczius 31-én léptek itt a magyar földre, Kádán három napi erdei vándorlás után Radnánál, Büdzsik úr «más királyokkal» a Barczaságban. A Barczaságban várta Salomfia Pózsa vajda, de csatát vesztett és serege javával elesett. A tatár sereg onnan a Küküllő irányában és az Olt felé nyomult, Ápril 5-én Küküllővárott — a hová sok nép gyűlhetett — úgy beszélték — harminczezer embert gyilkoltak le. Hat nap mulva (ápril 11.), a mikor a Sajó partján is folyt a vér, megvívták a tatárok Nagy-Szebent, s itt már a hír több mint százezer áldozatról beszélt. A kerczi cistercita monostor, a szebeni dominikánusok háza a lán-

gok martalékává lett. Tovább menet feldúlták, kiölték Fehérvárt, s ápril vége felé már Magyarországon voltak s a Marostól délre fekvő részeket elfoglalták. Északon Kádán előcsapatja a radnai németekkel találkozott. A gazdag városban, a királyi ezüstbányában nagyszámú, fegyverhez szokott nép lakott s arra a hírre, hogy jő a tatár, bátran eléjük ment a hegyekbe. A tatárok meghátráltak a túlnyomó erő elől; de mikor a németek diadalmasan visszamentek Radnára, a fegyvert letették és «német módra» elkezdtek inni és lerészegedtek: a tatárság ismét a város előtt termett; abba, mert se fala, se árka, se semminemű védőműve nem volt, több felől betört. Életre-halálra harczolni kellett volna most, de a németek belátták, hogy nem győzhetnek és megadták magukat. — Kádán, a kiről mondák, hogy jobb szivű a többi tatár vezérnél, oltalmába vette a várost; a lakosság közül hatszáz válogatott németet, Ariscald ispánjuk alatt seregébe sorozott, azután Beszterczére fordult. Itt (ápril 2.) hatezer embert, tovább menve Kolosvártt «számtalan sokaságú magyart» mészároltak le a tatárok. Útjuk czélja Magyarország volt, Várad vidéke, melyet hirtelen meg akartak lepni. A radnai németek kalauzolták őket tüskén-bokron, hegyen-völgyön keresztül. Ápril közepén, már a sajómezei csata után, a város szomszédságában álltak, melyet Benedek püspök néhány kanonokkal és vitézzel elhagyott, hogy Dunántúlra menjen; de a káptalan egy része ott maradt, s a hires városba urak, asszonyok, szegényebb sorsú nők nagy számmal gyűltek össze. A városnak nem volt erőssége, de a várat, hol a székesegyház állott, fatornyok, árok és fal védte, melynek hiányait gondosan kijavítani iparkodtak a magyarok, hogy ha a várost meg nem védhetik, a várba menekül-

hessenek. A várost csakugyan hirtelen meglepték a tatárok; felgyújtották, s a kit benn találtak férfit, nőt, gyermeket, künn, benn, házban, úton, útfélen, mezőn legyilkolták. A várat még nem támadták meg, hanem visszavonultak egy jó napi járó földre a vártól. A magyarok azt hitték, hogy nem merik megtámadni az erős várat, «melyben sok pánczélos vitéz volt»; ha időnként mutatkozott tatár, kirohantak és elkergették. Kezdték magukat biztosságban érezni; kijöttek a városba; beletelepedtek a házakba — egyszer hajnalban azonban ismét ott termett a tatárság. Nagy részüket, a kik már nem tudtak a várba bejutni, levagdalta, azután elkezdé a várat ostromolni. Hét hajító gép éjjel-nappal dobálta a követ az új falra; az beomlott; a fatornyok összetörtek, s a tatárok rohamra mentek, a várat bevették, a védőket leölték vagy — katonát, káptalanbelit — elfogták. A nemes asszonyok, leányok a székesegyházba menekültek. A tatárok, mivel mindjárt be nem törhettek, üszköt vetettek az egyházra, és a nők, a kik benn voltak, mind odaégtek. A foglyok közűl a káptalanbelieket elkezdték kínozni, míg azok mindenüket fel nem fedezték. Azután nemest, polgárt, katonát, papot kivittek a város elé a mezőre és mindnyáját irgalom nélkül leölték. A nőket a templomokba hajták, ott kéjeikre felhasználták, azután a szent helyeken legyilkolák; ugyanott a sírokat felforgatták, az ereklyéket lábbal tiporták; a mi értékes volt, arany füstölőt, keresztet, kelyhet és másféle edényeket elrabolták és csak akkor hagyták oda Váradot, mikor már nem volt mit rabolni, pusztítani, s a temetetlen holttestek bűze még a híres ronda, piszkos tatárokra nézve is kiállhatatlanná, veszélyessé vált. De naponként visszajöttek, s ha találtak a holtak közt embert, a ki

előlük a szomszéd erdőkbe menekült s most visszajött, hogy a romok és holtak közt valami élelmet találjon éhsége csillapítására: azt is irgalom nélkül lemészárolták. Váradról a tatárok dél felé vonultak. A Fekete-Körös mellett — mintegy kilencz mértföldre Váradtól — egy nagy német falu volt, Tamásda vagyis Tamáshida, a hová sokan futottak; nem messze ide és a Fehér-Körös mocsarai közé egy szigetre, a mai Nadab közelében Zaránd és Gyula közt, Ágyáról és a szomszéd falvakból szintén sokan menekültek; a keskeny földnyelvet, mely menedékhelyüket a szárazfölddel összeköté, három toronynyal megerősíték, azonfelül egy mértföldnyi kerületre gyepüt fontak; a szigetre mindenkit beeresztettek, de senkit ki nem bocsátottak. A tatárok mindkét helyet úgyszólván játszva elfoglalták. Tamásdát egyszer hajnalban meglepték, s a kit rabszolgául megtartani nem akartak, «hallatlan kegyetlenséggel» meggyilkolták; — hasonló sors érte az ágyaiak szigetét. A tatárok a szigetet körülvéve, ott támadták meg, a hol legkevésbbé várták volna, a legerősebb helyen, a tornyok védte ösvényen, míg a víz felől várták őket; s mikor benyomultak a szigetre, «nem találának a miéink közül senkit, ki nyilat lőtt, lóháton vagy gyalog velök szembeszállott volna». «Mit követtek el ott, rettentő volt nézni, rettentő volt hallani.» Mikor a zsákmánynyal távoztak, a szigetet férfiak, nők teljesen kifosztott, gyakran darabokra szétvagdalt holttestei boríták. Már ekkor Büdzsik hada is a Maroson túl bevégezte munkáját és «Csanádot elfoglalta és elrontotta». Kádán hada lejebb vonult Arad és Csanád felé és neki kezet nyújtott. Itt e vidéken, Csanádtól északkeletre valami öt mértföldnyire volt egy új helység, Pereg, a mai Kaszaper puszta Csanádmegyében, és a

Maros mellett Egres, a cisterciták megerősített kolostora, II. Endre király temetkezési helye. Peregre hetven falu népessége futott össze; az egresi kolostor falai közt nemesek és úri asszonyok kerestek menedéket. A tatárok e két helyet nem fogták mindjárt ostrom alá; előbb köröskörül elpusztították a földet, hogy élelme ne lehessen a benszorultaknak. A magyarok ki-kicsaptak; megkergették a tatárokat; és már azt hitték, hogy azok nem merik őket megtámadni, mikor nagy sereggel Pereget körülvették. Tatár aránylag kevés volt, de annál több besorozott, legyőzött népség, kiket egymás után előre küldtek a rohamra, s a ki hátrált, azt rögtön levágták. Legelőször a fogoly magyaroknak kellett menni; azok odavesztek. Jöttek utánuk és vesztek oroszok, izmaeliták vagyis mohamedán népek, kúnok: s a tatárok csak hátulról nézték és nevettek, ha azok vesztek, s e mellett a védők kimerültek. Egy hétig folyt az ostrom éjjelnappal; az árkok megteltek s a tatárok megvették Pereget. A foglyokat kivitték a mezőre. Egyfelől állították a nemeseket és asszonyságokat; a másik oldalra a paraszt népet; azután elszedtek mindent, pénzt, fegyvert, ruhát és a mi értékes csak volt, és néhány leányon kívül — a kiket «játszani» maguknak fentartottak — mindnyáját fejszével, karddal leölték. Néhány nap mulva Egres alá mentek; ostromló gépeik működni kezdtek. A kolostorbeliek látták, hogy nem állhatnak ellen és feladták magukat hitre, hogy életüket megtartják; de a tatárok nem tarták meg szavukat; az egresieket is leölték, «kivéve néhány barátot, kiket örömest engedének eltávozni, és néhány úrnőt és igen szép leányt, kiket maguk számára megtartottak».

A tatár sereg, mely Lengyelország ellen indult, bevette,

mikor Seiban Pest alatt állott, Krakkót. Két nappal a sajómezei csata előtt Henrik herczeg, a sziléziai és nagylengyelországi lengyelek élén ütközött meg Liegnitznél, már országa szélén, a tatárokkal és csatát vesztve maga is elesett. I. Venczel, cseh király a csehországi hegyek mögé vonult. Nem volt tehát többé ellenséges hadsereg, mely a tatárok jobbszárnyát ez oldalról fenyegette volna; tehát e sereg is végig dúlva Sziléziát és Morvaországot, ápril vége felé a hrozinkai szoroson keresztül, Trencsén közelében magyar földre lépett és levonulva, a Vágmentét, a kis magyar síkságot a Dunáig, Ausztriáig, azután felfelé Korponáig, Zólyomig elpusztította. Ezen a vidéken már több vár volt, melyet fekvése alkalmassá tett, hogy megvédhessék a tatárok ellen. Vad vitézségük, kíméletlen energiájuk is megtört, ha az ostromlott várhoz nem férhettek; ha a védők köve, nyíla őket érte, de az ő gépeik a védőkben kárt nem tettek, nyilaik hozzájuk fel nem értek. Megmaradt így Pozsony, de környékét elpusztították. Trencsén körül a védelmet Bagomér, az ispán intézte, Szoboszló fia, kivel már Bulgáriában mint székely vezérrel találkoztunk. Ő is ott volt a Sajónál a tatárok legsűrűbb tömegében. Néhányszor elbukott lovával, megsebesült, de mégis keresztülvágta magát. Trencsénbe menekült s ott összeszedte a várnépet — köztük Nosk és Premysl várjobbágyokat, Nevert, Budát, Orciradot, Raskót, Radilát, Damoszlót, nevükből ítélve mind tótokat, kik csak «kabátban, nem vitézi fegyverzetben» szokták szolgálni a királyt — és megvédte a várat a tatárok ellen, a kik azt megtámadták, ostromolni törekedtek és szüleit, rokonait a környéken megölték. Nyitra várát is azzal a sok néppel, mely falai mögé menekült, megóvta a várbeli «polgár-

ság» éber őrködése. Komárom pedig, melyet megerősítettek, de fekvése is védett, szintén megmentette a környékbeli királyi udvarnokokat és sok más népet, a mely bele menekült.

Június végén a tatárok már egész Magyarországot a Kárpátoktól a Dunáig bejárták és elfoglalták. Zemplénben, Szathmárban, hol az ecsedi láp mellett a Guthkeledek monostorát, Sárvárt — a honfoglaló Tas vezér Tasvárát — elpusztították, ép úgy mint Bodroghban, Szepesben, Ujvárban egész fel északi részéig, a mai Sárosig, a hol papi Écs a tobuli, királyi várban ellentállott, Zólyomban, Nógrádban, ép úgy mint Csongrádban: egyformán gyilkoltak, pusztították. «Nem vala semmi tisztelet a nőnem, semmi a gyermeki kor, semmi irgalom az öregség iránt.» «Midőn szerzetesek lakaihoz közelgettek, eléjük járul vala a papi rend szent palástjába öltözve, hymnusokat és énekeket zengve, mintegy köteles tisztességet téve a győzteseknek és ajándékokat készítve, hogy magok iránt irgalmasságot költsenek bennök; de azok... a vallás hódolatát s a papok kegyes együgyűségét megvetve, kardot rántva minden irgalom nélkül fejüket szedik vala. Azután a kolostorokra rohanván, mindent rabolnak vala, a házakat felgyújtva, az egyházakat megszentségtelenítve az oltárokat szétdúlják, az ereklyéket szétszórják, s a szent öltönyökből ágyasaiknak és nejeiknek köntösöket készítenek vala.» A magyar nők ellen a kövér, festett, piszeorrú tatár nők dühöngtek leginkább, mert a tatár annyi nőt vehetett feleségül, a mennyit akart; rabszolgálójával élhetett, a mint neki tetszett. «Ha némely kellemesebb ábrázatúakat láttak, a kik miatt valami módon szerelemféltésök felgerjedésétől tartottak volna, azokat mindjárt, kardot rántva le-

ölik vala, vagy ha némelyeket szolgálatra alkalmasoknak láttak, orrukat tőből lemetszvén, elcsúfított arczczal rabnői szolgálatra alkalmazzák vala.» Ha a tatárok a foglyokat ki akarták végezni, szétosztták őket egyes századaiknak; a százados ismét szétosztá a ráesett foglyokat szolgái közt, úgy hogy egyre-egyre tíz vagy még több esett. A kivégzés előtt lehúzták a ruhát az áldozatokról, nehogy a vér bemocskolja s a hóhérok elfáradjanak; azután sorba ültették őket, s akkor a kiküldött hóhérok, mindegyik karját fölemelve a tőrt, könnyedén szívükbe szúrták. Megtörtént, hogy tatár anyák tőrül levágtak egy furkós botot és gyereküknek adták, hogy a magyar gyerekeket, a kik már sorban ültek, agyonverjék, és nevetgélve nézték a gyilkos próbálkozást és dicsérték a gyereket, a kinek egy csapására a magyar gyerek agya szétlocscsant. Szerencse volt még, hogy Magyarország tele volt búvóhelylyel. A hol rengeteg erdős hegyek nem voltak, mint a felföldön, volt mégis erdő, vagy cserjés, vagy mocsár, a hová az üldöző nem egy könnyen tudott betalálni. «Az emberek vermekben, árkokban, barlangokban, odvas fákban bújtak el; a tatárok mint a kopók a nyulat, a vaddisznót, úgy kutatták a bujdosók végett a sürű bozótokat, a homályos berkeket, a vizek mélyét, a magános helyek rejtekét». Minthogy e helyeken az egész népet nem birták kiölni, legalább Tiszántúl, Biharban és lejebb — «egy új fajta cselre vetemedtek». «Elfogtak az erdőkben lappangók közül nehányat, s azokat ezen szóval bocsáták el, hogy a ki magát az ő hitökre meg akarja adni, annak bizonyos határidő alatt biztos visszatérést adnak, hogy haza menjen. S azok szavainak az emberek minthogy az eleség szűke miatt már halni kezdtek, tökéletesen hitelt adának, s így mindnyájan,

a kik megmaradtak, visszatérének saját házaikhoz». Három napi járó föld megnépesült; «mindegyik falu választa magának királyt a tatárok közül, a kit kivána. Mi megtörténvén, minthogy aratás ideje volt, a gabonát közértelemmel letakaríták, s azt és a szalmát, szénát s egyebet csűrökbe hordják vala». Tatár, kún a magyarokkal tanyázott, kik közül sokan egészen a tatárokhoz csatlakoztak, mások félelmükben mindenkép kedvüket keresték. «Apa leányával, férj feleségével, testvér szép hugával váltá meg életét, a tatárok kényére tartogatva őket, és szinte örömükre szolgált, hogy az apa vagy férj szeme láttára fertőztették meg őket. A hódolt faluk a tatárok közül khánokat[132] állítának, kik igazságot szolgáltassanak, s lovat, barmokat, fegyvert, ajándékot, szükséges ruhát szolgáltattak. «Volt ilyen khán vagy száz. Ezek rendet, csendet tartottak; szoros igazságot szolgáltattak. «A legszebb leányokat nekik küldik vala», s a kik ily ajándékot vittek, juhot, ökröt, lovat hoztak vala vissza ajándékul. Mikor azonban az aratás, a mezei munka ideje elmult, a szőlőt megszüretelték: a tatárnak nem volt többé szüksége a munkás kézre, sőt nem akarta, hogy a mit a nép gyűjtött, azt meg is emészsze, és egyszerre valamennyi khán parancsolatban meghagyá, hogy bizonyos falvakból férfiak, asszonyok és gyerekek ajándékokkal jőjjenek eléjük. Erre a hírre nagy lett a rémülés a magyarok közt; senki sem tudta okát a parancsnak. De engedelmeskedtek; elmentek. A khánok átvették az ajándékokat; azokat pedig a kik hozták az ajándékot, kivezették és «rútul, meztelenül kifosztva» legyilkolták. Azután egy éjjel tatár, kún a meghagyott falvakat körülvette és a lakosságot mind lemészárlá, úgy hogy csak igen kevesen menekülhettek,

a kik az erdőkbe, barlangokba rejtőzködtek, és a vidék egészen kipusztult. «Azonban sem a gabonát, sem a szalmát, sem a házakat fel nem égették, hanem életök föntartása végett mindent behordtak, mert szándékuk volt ezen vidéken telelni, vagy legalább családjaikat ott hagyni, hogy télre lovaiknak élelmet és fedélt találjanak. «A Dunán túl volt még a magyarság menedékhelye, a hová, a ki csak birta, törekedett, úgy hogy Győr vidékén *erdélyi menekültekkel találkozunk.* A tatárok előbb a Dunán innen teljesen behelyezkedtek és a telet várták, hogy ezt a részt is megtámadhassák. Addig is, hogy rémületet gerjeszszenek a magyarok közt, itt is, ott is a Duna partjára hordták a legyilkoltakat, halomra hányták és a magyar partról látni lehetett, mint nyargal a folyó mentében egy-egy kikiáltó tatár, ki mint a halat nyársra, csecsemőt húzott lándzsájára. A magyarok készülődtek, de kellő, egységes vezérlet, tekintély e késtületekben hiányzott. IV. Béla király futásában Gömör, Nógrád, Hont, Bars északi erdős részein keresztül, a mint kisérői elmaradoztak, kevesedmagával elérte Nyitrát, hol a vár lakói őrséget adtak melléje és tovább kisérték Pozsonyba, az osztrák határra. A Morva partján megpihent. Ép ebéd után, fáradtan levetette fegyverzetét és elszunnyadt, mikor Frigyes herczeg átjött a határon, meglátogatta, vigasztalta és meghívta, hogy nagyobb kényelem és biztosság végett jőjjön át a Dunán közel várába, alkalmasint Haimburgba. Mihelyt azonban kezében volt, egészen másképen beszélt. Követelte tőle azt a pénzt, a melyet hat éve neki, atyjának II. Endrének veresége után fizetnie kellett. Hét, egész kilencz-tizezer márkáról volt szó; annyi pénze Bélának nem volt. Átadta neki, a mi készpénze, aranya, ezüst jószága, drága-

sága volt; ez utóbbit Frigyes csak kétezer márkába számítá, bár sokkal többet ért. A mivel még tartozott, annak biztosítására a három szomszéd vármegyét: Mosonyt, Sopront, Locsmándot kellett lekötnie és Frigyes e három megye várát azonnal el is foglalta. És csak miután Béla e szerződésfélét esküjével megerősitette, eresztette el nejéhez, a ki a szomszédban, a határon időzött és hagyta őt, hogy tovább bujdossék. De Frigyes még ezzel sem érte be. Látta Magyarország bomlását, a magyarok futását. Sokan Ausztriában kerestek menedéket és a helyzet olyan volt, hogy ki lehetett mondani a finis Hungariae-t s a bajor Niederaltaichi kolostorban, melynek feljegyzései annyit foglalkoztak Magyarországgal, írhatták: «Magyarországot, mely 350 évig fennállt, a tatárok ez évben megsemmisítették».[183] Sereget gyűjtött és ráküldötte Magyarországra, hogy míg a tatárok Dunáninnen, ők a Dunántúl pusztítsanak. Ez osztrákok bementek Győrbe és elfoglalták a várat; de a szomszéd magyarság felkelt, a várost visszafoglalta s a várat a németekre rágyújtotta, úgy hogy azok mindnyájan bennégtek. Frigyes herczeget e kudarcz felbőszíté, bosszúját a menekült magyarokon tölté, a kiknek hitet adott; pénzt követelt tőlük a zálogba vett várak őrzésére a tatárok ellen, a kiktől maga is tartott, mert kisebb csapatjuk már a Morva mellékét csipkedte. «S így ezen ürügy alatt... minthogy a magyarok pénzben és jószágban igen gazdagok valának, őket gazul teljesen kifosztotta.»

Béla, mikor Frigyes kezéből kiszabadult, még mindíg tartott, hogy valami tőrbe esik. Egyik kisérője Mátéfia Detre, Ákos nemzetség, a Bebek család őse, ki a sajómezei csatában legelső sorban Kálmán herczeg seregében küzdött, ott lovát veszté, megsebesült, nem gondolva a maga

veszélyével, előtte ment, és szerencsésen elvezette Zágrábba. Innét írt segítség végett a «vadállat módjára dühöngő tatárok» ellen a pápának «kinek ősei, mikor a kereszténységet felvették, magukat alávetették», a franczia királynak és II. Frigyes császárnak, elküldte ügyes diplomatáját, a váczi püspököt — Báncza Istvánt — a pápához, a császárhoz, kik most — a mitől IV. Béla úgy óvta a pápát — kemény harczot vívtak egymással a végett, megtartsa-e az egyház szabadságát, felsőbbségét, melyet VII. Gergely óta annyi nagy, erélyes pápa kivívott, vagy kerekedjék-é ismét felül, mint II. Frigyes akarta, a német-római császárság? Szorultságában kész volt IV. Béla magát és Magyarországot a császár alá vetni, csak hogy a tatárok ellen megsegítse. Egyúttal tartván, hogy a tatárok a Dunán is átkelnek, s az ország ezt a részét is összetörik «elküldött Székesfehérvárra, s fölvétetvén Szent István király testét, s fölvétetvén sok más egyház kincseit», — a pannonhalmi apátság kincséből 800 márka finom ezüstöt — mindezt nejével, Mária királynéval és gyermekeivel a tengermellékre küldé, kérvén, parancsolván a spalatóiaknak, hogy ezeket megőrizni fogadják be és a királynét fiával — a két éves Istvánnal — kinek gondját még különösen Oslfia Herbordra gyermekkori barátjára bízta «hűségök oltalmában tartsák». De a királyné «a spalatóiak némely irigyei által elámítva» — mint a városban mondák — «nem bízott a városban, nem akart bemenni Spalatóba, hanem kincseivel együtt a város előtt megállapodott és a közel Klissa várában húzta meg magát, hol Osl Herbord közvetlenül abban a házban fogott szállást, a melyben a kis István lakott. «Jöve pedig a királynéval sok nemes asszony is, kik a tatárok által özvegységre jutottak vala. Maga IV. Béla,

ki Türje Dénes lovászmesterét egész Slavonia bánjává, régi vitézét, Pált, kit már Dalmácziából, Halicsból és a német harczokból ismerünk, ország bíróvá nevezte, visszament a Dráván azokkal, kiket maga köré gyűjthetett. Segesd körül időzött, de tenni a tatárok ellen semmit sem tehetett. Vezére, kardja, Kálmán herczeg már nem élt. Még ő is írt a pápának akkor, mikor IV. Béla, de azután sebe, melyet a Sajónál kapott, megölte. Holttestét Csázma mellett Ivánczon — a mai Ivanicson — temették el a beguinak — dominikánus apáczák — templomában:[134] «titkos sírban, mert az átkozott tatár nemzet a keresztények, kivált a fejedelmek sírjait, istentelen kézzel megszentségtelenítve föltöri és csontjaikat szétszórja vala». Külföldről sem érkezett segítség. A tatárok híre rémülettel tölté el Európát az északi tengertől Spanyolországig. A szörnyű ellenséget a hír még szörnyűbbnek festette. Már külsejük — mondák: — dühös arcz, haragos szem, ragadozó kéz, véres fog, elárulja bennük az emberirtókat, kik az öreg asszonyokat megeszik, a fiatalokat, szépeket, kézről-kézre adva öleléseikkel megölik, a gyerekeket pedig, fejedelmük szeme láttára, Ázsia közepén, feltüzelik. Tudósok és tudákosok törték fejüket, miféle nép lehet ez az ismeretlen «pokolbeli» fajzat? Keresték nyomukat a szentírásban, a régi klasszikus irodalom töredékeiben. Voltak, a kik Góg és Mágog népét látták bennük, mely a világ végén az Antikrisztust megelőzi, mások vitatták — s azt Magyarországon is hitték — hogy zsidók, a tíz izraelita nemzetség ivadékai, kiket Nagy Sándor elzárt, de most kiszabadultak; még a pharisaeusokat és sadducaeusokat is felismerték köztük, s azért a zsidók kivált a németországiak, a Rajna mentében örültek s a Messiást várták bennök. A 27 éves fiatal franczia király pedig

IX. Lajos, a keresztény lovag és fejedelem valódi ideálja, mikor anyjával a közeledő veszélyről beszélt, szomorúan, de nem franczia könnyűség nélkül mondá: Megsegít az Isten! Ha jönnek, megverekszünk és vagy mi küldjük a pokolba — a tartarusba — a tatárokat, vagy ők segítenek fel bennünket a mennyországba; IV. Bélát, a magyarokat azonban csak szépszóval vigasztalhatta. II. Frigyes szokott humorával beszélt a dologról. «Ez a rongyos, hitvány tatár» — mondá — «mind jobb fegyverzetet ölt magára, melyet a legyőzött népektől szed el, s meglehet, ha az Isten haragja ellenünk fordúl, még saját magunk fegyverével talál megölni». Különben azt tartá, hogy IV. Béla és a magyarok gondatlanok, restek voltak; elbízták magukat, s azért nem gondoskodtak úgy a védelemről, mint kellett volna. István püspök június derekán Spoletó körül találta, mikor épen Róma felé készült, hogy a pápának békét diktáljon. Hosszasan, titkosan beszélgettek egymással és megállapodtak abban, hogy a császár hatalmával Magyarországot az ellenséges barbár becsapástól szabadítsa meg, úgy hogy IV. Béla országát nyugodtan és békében birhassa, de mint a császár és birodalom hűbérét, és 300 vitézt állítson kiséretükkel a császár seregéhez, ha az ország határán lesz háborúja. De azért nem akarta az olasz hadjáratot félben hagyni és Magyarországért feláldozni azt a sikert, melyet annyi német vér árán eddig a pápaság ellen kivívott, s a mely már — úgy látszott neki — a harcz szerencsés befejezését biztosítá. Annyit irt tehát csak IV. Bélának, hogy hűbéri meghódolását elfogadja; szedje össze erejét a mennyit csak bír és csatlakozzék a sereghez, melyet Konrád fia — választott német király — Németországban gyűjteni fog (1241. jún.). Az öreg pápa sírt, mikor

Magyarország romlásáról értesült. Senacherib példájával vigasztalta IV. Bélát, kinek roppant seregét az úr Ezekiás király imádságára egy éjszaka tönkre tette. Az apostoli szentszék oltalmába fogadta, s elrendelte, hogy a keresztet hirdessék mindenfelé, s a ki Magyarország védelmére fegyverkezik, az oly kedvezményben részesüljön, mintha Palesztinába zarándokolna. Hathatosabb segedelmet azonban csak akkorra igérhetett, ha II. Frigyes magába száll és az egyháznak, a keresztény világnak békéjét ismét visszaadja (1241. júl. 1.).

Németországban már ekkor dominikánusok, minoriták hirdették a keresztet «Jézus Krisztus neve dicsőségére, és a keresztény hit védelmére». Maga Konrád, II. Frigyes 13 éves fia, több déli német herczeggel, úrral, pünkösd napján (1241. máj. 19.), Esslingenben feltűzte a keresztet, hogy azt Márton napjáig (nov. 11.) a birodalom védelmére viseljék. Találkozóul július 1-ső napját tűzték ki Nürnberg városa mellett. Példájukat sokan követték, férfiak és nők, öregek ép úgy, mint ifjak és gyermekek. Az egyház mindenféle imádságot rendelt, pénzt gyűjtött, de a világi fejedelmek általában hideg közönynyel szemlélték a mozgalmat, oly veszély ellen, mely még nem égett a körmükre és így nem volt vezér; nem is lett sereg. II. Frigyes császár — mondák Magyarországon — nem ellentállásra, hanem búvó helyre gondolt, Francziaországban pedig beszélték, hogy maga biztatta fel a tatárokat a magyarok ellen, mert nem akartak neki meghódolni. «S a következés igazolta a gyanút, mert Béla király csakugyan kénytelen volt hűbérül ajánlani fel neki Magyarországot». Közben eljött a tél, a bujkáló magyaroknak, kik nyáron még csak valamikép el voltak, nagy romlására, pusztulására. IV. Béla

még mindig várt és még mindig remélt. Mikor István püspök Olaszországból visszatért, megint küldött a pápához: Lukács győri prépostot és István esperest, de azok szerencsétlenül jártak a tengeren. Időközben meghalt az öreg IX. Gergely pápa (1241. aug. 22.) megölte a harcz a császárral. Utódja, IV. Coelestin, csak tizenhat napig uralkodott (1241. okt. 25-től nov. 10-ig). Utána több mint másfél éves interregnum következett. IV. Béla január közepén (1242. jan. 19.) Csázma környékéről dominikánusai által harmadik levelét küldte a pápának, kit — gondolta — már megválasztottak, vagy meg fognak választani: hirdessen keresztet az özvegyek, árvák, ügyefogyottak, a keresztény Magyarország védelmére! Buzdítsa Velenczét, melynek gépei, számszerigyászai vannak; ezeknek jó hasznát lehet venni a Dunavonal védelmében, mely még eddig, hála Istennek, feltartóztatta a tatárokat! Ha a keresztesek, kik tudnak és akarnak harczolni, a bőjt közepére, márczius végére megjönnek, velük és embereivel «kikből, még hála Isten! nem csekély szám van meg», még szembeszállhat a tatárokkal és megverheti őket; de ha a Dunán keresztül törnek, vége van mindennek, oda Magyarország és nyitva áll útjok az összes keresztény országokba.[135] Mikor IV. Béla e sorokat írta, a tatárok már mozogtak, hogy a Dunán átkeljenek. A Duna ez évben — a mi régóta nem történt — már karácsony táján befagyott. Kádánnak, kinek hadteste, nem mint a többi, nagyobb csatát sehol sem vívott, jutott a feladat, hogy a Dunántúlt elpusztítsa, IV. Béla királyt a végsőig üldözze és ha lehet kézre kerítse. Átkelő pontúl Pest vidékét választták, hol a magyar emlékek, a névtelen jegyző szerint, Árpád is átkelt magyarjaival. Itt e vidéken, Béla országbírája, a vitéz Pál szervezett sere-

get, s a magyarok vigyáztak, a jeget, a mennyire lehetett, törték. A hol már befagyott «folyvást vívnak vala a gyalogok a jégen». A tatárok, hogy teljes biztosságot szerezzenek a felől, megbírja e lovas seregüket a jég, visszavonultak «de sok lovat és barmot a Duna partjára vittek s őrizetükre három napig senkit sem hagyának, úgy hogy azon barmok őrök nélkül látszának járkálni és közülök senki azon tájon nem mutatkozik vala. Akkor a magyarok azt hívén, hogy a tatárok visszavonultak, rögtön átkelének és mind a barmot átvivék». Most látták a tatárok, hogy bátran átkelhetnek lóháton, s egy rohamra annyian átmentek, «hogy a Duna túlpartján a föld színét elborítják» (1242. február elején). A magyarok nem tudták őket föltartóztatni, de még is nyertek annyi időt, hogy a környékbeli lakosság elmenekülhetett. Kádán először Budavárát — Ó-Budát — égette fel, azután Esztergom felé fordult. A sereg egy része tovább ment, keresztül repült a Dunán túl északnyugati részén, feldúlta Pannonhalma környékét, betört Ausztriába; Németújhelytől Bécsig, sőt Bécsen túl is pusztított; de ez csak diversio volt néhány jelentéktelen csetepatéval. Komoly ostrom alá fogta Kádán Esztergomot, «Magyarország legkiválóbb városát». A városban «számtalan nép s igen gazdag polgárok, nemes vitézek és úrnők valának, kik oda, mint kitünő erősségbe gyülekeztek». Nem is féltek a védők, s magukat «árkokkal, fallal és fatornyokkal erősíték». A tatárok, mikor harmincz hajító-gépet elkészítettek, körülvették a várost. «A foglyok, kik velök valának, annyi rőzse csomót hordának, hogy azokból a város egyik oldalán egyszerre a sáncz párkányánál magasabb falat raktak, e fal mögé a harmincz gépet felállíták, úgy hogy a városra és fatornyokra éjjel-nappal szórják

vala a köveket. E miatt oly nagy zavar támadt a városban.... hogy már eszökbe se jutott magukat védeni, hanem mint a vakok és bódultak úgy bódorognak vala. S midőn a tatárok a faerősségeket lerontották, gépeikkel földdel megtöltött zsákokat hajigálnak vala, hogy az árkokat betöltsék. A magyarok és mások közül pedig senki sem merészkedett a sáncz párkányán mutatkozni a kövek és nyilak miatt». Ekkor a magyarok, francziák, olaszok «polgárok» — a kik a városban az urak voltak — kétségbeesve felgyújták a külvárosokat, a faházakat, melyek nagy számmal valának. A házakkal elégettek számtalan portékát, posztót és ruhát. Leölték a lovakat, elásták, a mi aranyok ezüstjök volt, s a «palotákba», a kőházakba vonultak, hogy ott védjék magukat. Mikor a tatárok megtudták, hogy mi történt, hogy elestek a zsákmánytól, a melyből, azt hitték, mind meggazdagodnak, szörnyű haragra gyulladtak. Rögtön faczölöpökkel bekeríték a várost, hogy abból senki ki ne szabadulhasson, azután megtámadták és csakhamar megvették a «palotákat», s a kit benn kaptak, azt mind levágák, némelyeket dühökben, mint a disznót, elevenen megpörköltek. Mondják, hogy nem volt talán tizenöt, a ki meg tudott menekülni az öldökléstől. A nagy úri asszonyok, valami háromszázan mind egy palotában voltak, «s a mint csak lehetett, a legszebben felékitették magukat». Mikor elfogták őket és le akarták mészárolni, könyörögtek, vigyék őket a «nagyfejedelem» elé és esdekeltek «tartsa meg őket, hatalma alatt, életben». De a zord vezér, haragjában, hogy ennyi zsákmánytól elesett, «megparancsolá, hogy kifosztván őket, vegyék fejüket, a mi tüstént meg is történt». Hátra volt még a hegyen a vár, «a magas erősség», «a melybe a magyarok közül szintén sokan minden

vagyonukat hordták vala; ebben «ispán a spanyol Simon», régi ismerősünk volt, mellette sok számszerigyász és Bertram testvére. Mindketten vitézül harczoltak volt a tatárok ellen a mezőn, most vitézül és szerencsésen védték a várat. Volt itt vár hegyen, volt itt számszerigy, melynek kezelésében a spanyolok különösen kitüntek, s a melytől a tatárok leginkább féltek.[136] (február elején). Kádán tehát nem is erőszakolta nagyon az ostromot, hanem egyenesen Székesfehérvár alá ment «valamennyi külvárosi lakházat fölégeté, a városba pedig, miután azt néhány napig vívta, rohammal törekszik vala bemenni». De mivel a helyet széles mocsár vette körül, melynek jégtakaróját hirtelen olvadás megtörte, vitéz olasz lakosai mindenfelé gépeket állítva védték vala: Kádán «munkájának mi hasznát sem látva» a horvátországi hadút mentében tovább vonula. «S a királyt utólérni siet vala, azért is átnyargaltában, nem tehete oly nagy pusztítást, hanem nyári jégeső módjára, csak azon helységeket rombolák le, melyeken útjok keresztülvezetett». A Balaton-mellék — Zalában — megérezte útját. Szörnyű rémület járt előtte; bekövetkezett az idő, hogy — egykorú szavaival élve — «rokonok és szolgák a veszélyben elszéledtek, az apa fiát, a fiú atyját ott hagyta». Másrészt az emberek, különböző rangú-rendű, mint Zalában a nemesek és a kerkai őrök, még jobban egymáshoz símultak, egyesültek, hogy egyesülten «a tatároknak, a veszélynek annál inkább ellentállhassanak. A tatárok nagy titokban tarták mozdulataikat, de azért IV. Béla mégis jókor hírt vőn és egész kiséretével a tengerpartra huzódék». Már ekkor sokan elhagyták, a kikben bízott, de vele ment a zágrábi püspök, István, zalamegyei, balatonmelléki nyájas és jóakaratú, pompaszerető és bőkezű magyar ember, ki «szilaj, vad

nép közt», — mint egyháza híveit nevezte — törekedett a keresztény hit elveit meghonosítani és Szűz Mária tiszteletére Csázmán káptalant alapított; Báncza István váczi püspök, most az esztergomi érsekség jelöltje, Benedek fehérvári prépost és jelölt kalocsai érsek, Bertalan pécsi püspök és más prépostok, főpapok. A világiak közül: Türje Dénes bán, Kán László, most már országbiró, Máté tárnokmester, a Csák-nemzetség tagja, Roland, magyarosan Lóránt, lovászmester a Rathold nemzetségből, a jövőnek egyik híres. kiváló embere, Pok Móricz és számos más előkelő férfi, mindnyájan feleségestül, családostul.[137] Az urakat «Magyarország virágát» nagy csoport «majdnem számtalan, mindkét nemen s mindenféle korban levő» köznép, köztük Rádony (Radun) a Madáchok őse követte Spalatóba. Mások, nagyobbak. kisebbek, külön-külön, «egyik egy-, másik másfelé» kerestek menedéket a tengerparti városokban, melyeket legközelebb érhettek. Így a zágrábi káptalan a velenczei Arbe szigetére menekült. Nonában pedig veszprémi magyar apáczákat, köztük Kácsik Simon bánnak — Gertrud királyné egyik gyilkosának — Egizia nevű leányát, találjuk. Spalatóban, Gargano podesta, kit Anconából hívtak harmadéve a zavargó város kormányára, s a ki Spalatóban az olasz városok rendjét hozta be, a békét és biztosságot kifelé, befelé, helyreállította s «az egész papság és nép ünnepélyesen a város kapujához a király elé ment, őt a köteles hódoló tisztelettel fogadta, a városban a falakon belül annyi szállást adott, a mennyit csak lehetett» — a többi magyar pedig a város előtt, sátorban ütött tábort. Gargano és a város mindenben kedvére igyekezett járni IV. Bélának, de ő nem maradásra, hanem menekülésre gondolt. Gályát követelt a várostól, hogy ha kell

rögtön tovább mehessen a szigetekre. Mikor pedig azt nem tudták oly hamar előteremteni, mint a türelmetlen, izgatott Béla kívánta, ott hagyta a várost és a királynéval, a királyi családdal, udvarával a szomszéd Traùba ment át, mely maga is szigeten feküdt, mögötte Bua szigete volt, «a melynek zöld pázsitjáról messze belátni a tengert» s itt IV. Béla családjával megállapodott.

Kádán főczélja volt, hogy IV. Bélát a «Kelárt», királyt, mint a tatárok nevezték — kézrekerítse, s a mikor a Drávát átlépte, «a király után nyargala, s csak királyi vért szomjazva, a király vesztére egész dühvel tör vala. A szlávok közt — a bánságban — kevés öldöklést vihete véghez, mivel az emberek a hegyekbe, s erdőkbe rejtezkedtek», itt-ott azonban szerencsésen szembeszálltak a tatárokkal; a hadútba eső Nagy-Kemlek várát is, Máté fia Detre testvére Fülöp, megtartotta. Kádánnak nem is volt ideje, hogy sokat időzzön e tájon. «Nem mintha az úton járt», hanem mintha a levegőben repült volna, úgy jöve. A hadút kerülőjét metszve «a legzordonabb hegyeket» — a monoszlai és zrinyi hegységet — megmászva, hol soha még eddig hadsereg nem járt; mert az apró tatár ló sziklán, kövön, patkolatlanúl, úgy nyargalt, mintha vadkecske volna, s három nap egy folytában fárasztva, egy kis kóró-takarmánynyal megelégedett: Kádán azt gondolta, hogy a királyt megtámadhatja, mielőtt a tengermellékre alávonulhatna. Mikor tehát megtudta, hogy a király már a tengermelléken bátorságban van, lassabban kezdett haladni. Mielőtt a Gozdot átlépte volna, egy kissé megállapodott, talán a mai Zsirovácz nevű pataknál, mely Petriniától délre fakad és Novi alatt az Unnába foly. A dalmát hegységgel, a jövendő harczokkal szemben Kádán, «a kegyetlen hóhér parancsolá, hogy a foglyok mind, a

kiket Magyarországból magával hozott, számtalan férfi, asszony, fiú, leány, gyülekezzék egybe; s mindnyájokat egy térségre vezetteté, s midőn, mint valami juhnyáj mind összegyűltek, rájuk küldvén darabontjait, mindnyájoknak fejét szedeté. Akkor iszonyú jajgatás és üvöltés hallatszik vala; a föld mintegy megrendűlni látszék vala az elveszendők kiáltásától». A legyilkoltakról a tatárok semmi ruhát le nem húztak, nehogy valaki azt higyje, «hogy ezen irtózatos öldöklést rablás-vágyból cselekedték». Utána «a gyilkos nép, a legyilkoltak körül czimboraságokként körbe heveredve, kezde vigan lakomázni, tánczolni, s pajzánkodva, nagy kaczajt indítni, mintha valami nagy jót míveltek volna». Onnan felkerekedvén Horvátországon keresztül vették útjokat. Előcsapatjuk Spalató előtt termett, mikor a városban még mit sem tudtak jövetelükről. «Mikor egy részük a hegyekről leereszkedék», a városbeliek azt gondolták, hogy rabló horvátok jönnek, s eléjük akartak menni, de a magyarok, a kik a város előtt tanyáztak, megismerték a fehér-fekete tatár zászlót és rohantak be a városba. A mijük volt, ló, barom, ruha, szerszám, mind künn maradt; kiki csak életét törekedett megmenteni; a kik pedig már benn laktak a városban, azok a templomba szaladtak, hogy megáldozzanak, mert nem remélték, «hogy ez életben a napot lássák»; mások pedig keseregve, zokogva búcsúztak nőtől, gyermektől: «Jaj nekünk, nyomorultaknak! mit használt, hogy ily keserves futással gyötörtük magunkat, mi haszna bujdostunk ily messze földre», ha üldözőink itt is utolérnek, s «ha itt is az vár ránk, hogy legyilkoljanak!» A tatárok, kit a mezőn kaphattak, azt személyválogatás nélkül levágták, sőt még a bélpoklosoknak sem kegyelmeztek, sőt azokat — mond-

ják — különös vad gyönyörrel hányták kardélre. A város csak úgy hemzsegett a magyar menekültektől; minden ház, minden utcza, minden zug — kályha, csatorna, kripta, tele volt emberrel. «Nemes asszonyok a templom kerítése körül a szabad ég alatt hálnak vala, mások pedig, a hol lehetett, sátrak alatt tanyáztak.» A tatárok a falig nyargaltak, megnézték a várost, aztán visszafordultak. Nehány nap mulva megérkezett maga Kádán, de csak seregének egy részével. A többit hátrahagyta; mert márczius eleje volt; kemény fagyok jártak s a sovány föld még az edzett, kitartó, nélkülözéshez szokott tatár ló számára sem tudott elég füvet, elég táplálékot nyújtani. A tatárok mindjárt Klissza ellen fordúltak, mert azt hitték, hogy IV. Béla király a várban van. Elkezdték lőni, hajigálni a szikla várat, de a lövés nem igen ért fel és csak csekély kárt tudtak tenni. Leszálltak tehát a lóról és rohamra mentek. Kézzel-lábbal kapaszkodva másztak fel a meredek sziklára; a védők nagy köveket hengerítettek le, többen elestek, de «ők még vadabbá válva, egész a nagy sziklák aljáig, ember ember ellen víva, följutottak»; a mi ház a falon kívül volt, azt kirablák és «nem csekély zsákmányt hurczoltak el». A mint azonban megtudták, hogy a király nincs a várban, abba hagyták az ostromot, lóra kaptak és Traùra lovagoltak, oda se nézve Spalatónak, melynek polgárai már egy tatár ostrom rémes képével foglalkoztak és arra gondoltak, hogy a várost elhagyva «a szigetek váraiba vonuljanak». Béla, mikor Traù előtt a tatárok megjelentek nejét, gyermekeit, kincseit rögtön «fogadott hajókra szállítá», hogy minden perczben a tengerre kivitorlázhassanak; maga csónakra szállt, a part mentében maradt, «és ide s tova eveztet vala, nézegetve az ellenség hadait és

várva a dolog kimenetelét». Ákos Ernye pedig, a ki sebeiből kigyógyult, parancsára egymaga kijárt, ezer veszély közt kémlelte a tatár tábort és hírt hozott a történtekről. Kádán is kilovagolt, kémlelt, nem lehetne-e lóháton a falak aljába jutni; de mikor megtudta, hogy azt a tengerszorost, mely Traût a száraztól elválasztja, az iszap mélysége miatt nem lehet meglábolni, visszament seregéhez és követet küldött a hídhoz, mely a szárazföldről a városba vezetett és az «szláv» nyelven bekiáltá: «Ezt izeni nektek Kádán úr, a győzhetetlen hadak fejedelme: ne kívánjatok idegen vérért magatok lakolni, hanem adjátok kezünkbe ellenségeinket, nehogy kezeink bosszúját magatokra vonjátok és hiában elveszszetek!» A falak őrei nem is mertek felelni, mert Béla megtiltotta, hogy szóba ereszkedjenek a tatárokkal. A követ elment, de támadás nem következett, sőt egyszerre látták a traûiak, a magyarok, hogy a tatárok felkerekednek «és azon az úton, melyen jöttek», visszavonulnak. Nagy dolog történt! Ázsia belsejében, körülbelül 1200 mértföldnyire Pest vidékétől, meghalt Ogataj khán 1241. decz. 11-én, ötvenhatodik évében. Halálának híre, a mint a tatár posta járt, körülbelül harmadfél hónap mulva, február végén ért el a magyarországi tatár sereghez és egyszerre félbeszakítá minden további hadi működését. A világbirodalom trónörökösödése nem volt oly szigorúan megállapítva, hogy Batu és Dsingisz khán többi ivadékai teljes megnyugvással nézhették volna a távolból, mi történik odahaza, birodalmuk középpontján. Rögtön elhatározták tehát, hogy haza fordulnak. Egy csapat épen akkor rohanta meg Pannonhalmát, de Urias apát, a harczban is kemény ember, visszaverte a támadást. E csapatot visszahívták; Kádánt is értesíték, és a visszavonulás az egész vonalon

megkezdődött. E visszavonulásban is mutatkozott a belátás, a melylyel a tatárok hadjárataikat intézték. Gondjuk volt, hogy oly tartományokon vonuljanak keresztül, melyeket még el nem pusztítottak, tehát legyen miből élniök. A sereg egy része, a mint közelebb találta, északra, Halicson keresztül ment vissza; a másik kelet felé vette útját. «Zsákmánynyal telt szekerekkel, baromcsordákkal, juhnyájakkal», lépésről lépésre kutatva a barlangokat, a berkek sűrűjét, hogy a mit az előnyomuláskor meg nem találtak, visszamenet megleljék. És így lassan visszavonulva, sok fogolylyal, elérkeztek Erdélybe, hol sok nép megmaradt volt, s hol a tatárok átmenetele után igen sok «várat» — valamiféle erősséget — építettek. A visszavonuló tatárok, kik most — nem mint betörésük alkalmával — északon és délen párhuzamosan vonultak keresztül keletről nyugatra, hanem az ország közepén északról délkeletre mentek a törcsvári szoroshoz: «néhány várat kivéve a földet egészen elfoglalták, s áthaladtukban elpusztítva, üresen hagyák». Batu a sereg nagyjával a Duna mentében vonult le, a merre a kúnok vonultak és Kaloján birtokain keresztül Bolgárországba tört, a melynek trónján most II. Asênnek — a ki 1241. június végén meghalt — kiskorú fia, a tizéves Kálmán, Béla unokaöcscse ült. Kádán még nagyobb kerülőt tett. Márczius havában még «a horvát és dalmátországi részeken tartózkodott», és csapatai még vagy ötször-hatszor ijesztgették a tengermelléki városokat. Mikor Horvátországból észak felé menve távozott, nem ment vissza a Gozdon, hanem jobbra, keletre fordult és Bosnyákországon keresztül, a hol még Ninoszláv Máté uralkodott, Ráczországba, a szerb Zagorába tört; innét körülbelül a mai Novibazár vidékéről nyugodtan fordult a szerb Primorjébe. «Raguzát elmel-

lőzve, mert ott csak csekély kárt tehetett», a tengerpart mentében délre nyomult, Cattarót felégette, Svač és Drivasto lakosságát, a Bojána mentében — a mai Skutari közelében — kardélre hányta, azután ismét keletre fordulva «és így Szerbiát keresztül-kasul bejárva», a Rigómezőn át elérte Bolgárországot Szofia táján. Itt a bolgár földön találkozott Batu Kádánnal, és megszabadultak a maguk módja szerint a foglyoktól, a kikben nem bízhattak s a kik terhükre voltak. Már a seregnél is, a mely Erdélyen keresztül ment haza, tapasztalták a foglyok, hogy «a mint Magyarországból kifelé mentek és kezdtek Kúnországba lépni, a tatárok már nem engedték meg, hogy válogatás nélkül öljék a barmot a foglyok számára, hanem a barmoknak csak zsigereit, lábát, fejét adják vala nekik, s a tolmácsok beszélik vala, hogy a mint Magyarországból kivonulnak, mindnyájukat kardélre fogják hányni». Batu és Kádán ezt Bulgáriában megtették. Gyűlést tartottak, úgy tettek, mintha kegyelmet adnának a foglyoknak, és az egész seregben kihirdették, hogy «a ki mint önkéntes vagy fogoly van kiséretükben, ha vissza akar térni hazájába, tudja meg, hogy a vezérek kegyelméből teljes szabadsága van. Akkor a magyarok, szlávok és más nemzetek sokasága rendkívüli örömmel telve el, a kitűzött napon a seregtől elindula, de midőn mind egy csoportban két vagy háromezer lépésre haladtak, az utánuk küldött lovas csapatok egyszerre megrohanák őket és különbség nélkül fejöket szedvén, a síkon mind levagdalák. «Mind a mellett elég magyar maradt a fogságban, a kit a tatárok hazájukba magukkal vittek». Krimiában, a Don és Volga közt, magában a tatár birodalom székhelyén, Karakorumban lehetett találni e szerencsétleneket. Egyik-

másik elég kedvező helyzetre tudott vergődni; némelyek kétségbeesve elszöktek, rablásra adták magukat, lovat loptak és utasokat fosztogattak; a nagy többség azonban szenvedett és tűrt, harczolt mint katona a tatárok ellenségével; szolgált oly kemény uraknak, kiktől néha annyit sem kapott, hogy éhségét lecsillapíthatta volna, s egyedüli vigasztalása a vallás volt, melynek most némely szertartását — a temetést — kispapok, a kik egy kissé énekelni tudtak, valamit deákul értettek, végezték. De volt még valami, a mi a roppant tatárföldön a magyarországi hadjáratra emlékeztetett. «Két temető van országukban» — írja egy szemtanú, Piano di Carpini János minorita, ki négy évvel később (1246.) járt mint pápai követ a tatárok közt — «az egyikbe temetik a császárokat, herczegeket, mind a nemeseket; akár hol halnak meg, ha csak lehet, oda hozzák; velük temetik sok aranyukat, ezüstjüket. A másikban azok vannak eltemetve, a kik Magyarországon elestek, mert sokan lelték ott halálukat.»[138]

XXVI. FEJEZET.

Magyarország nyomorúsága. IV. Béla nem csügged. A zsidók. Védő intézkedések. Az ispotályosok. Városok. Zágráb. Buda. Bevándorlás. IV. Béla és a nemesség. A kúnok.

Azon tatár sereg foglyai közt, mely Erdélyen keresztül vonult vissza, egy olasz pap volt: Rogerius, egykor a praenestei biboros káplánja, most a váradi egyházmegye egyik főesperese,[134] e szomorú napoknak eleven tollú történetírója. Gyanította, hallotta, mi sors vár a foglyokra Kúnországban, és szolgájával megszökött. Elhagy-

ták az országútat. A berek sűrűjébe siettek; egy patak árkában húzták meg magukat külön-külön, nehogy együtt fogják el őket, és galylyal, levéllel betakarództak. Két napig rejtőztek így, «mint a sírban». Hallották «azoknak rettentő szavát, kik közelükben a berken át a barmok csavargós csapásain járkálnak, gyakorta kiabálván a foglyok után, kik elrejtőztek». Az éhség végre kénszeríté őket, «hogy kigyó módra», négykézláb kibújjanak rejtekükből. Egyszerre egy embert láttak; megijedtek és futásnak eredtek, de az idegen is futni kezdett — még pedig előlük. Ellenségnek tarták egymást; majd azonban észrevették, hogy egyiknél sincs fegyver, hogy egyikük, másikuk is szökevény; közeledtek, megértették egymást, és együtt folytatták útjokat. «Nagy bajjal elérték az erdő szélét; egy magas fára felmásztak, s a földet, melyet jövet nem dúltak volt fel a tatárok, most elpusztítva látták. Az egyházak tornyai vezették őket helységről helységre a néptelen és üres földön. Az utakat és ösvényeket a fű és burján fölverte; elenyésztek. Útjokban málvából, gyökerekből éltek; néhány fej vereshagymát vagy foghagymát, mi a parasztok kertjeiben itt-ott megmaradt, a legnagyobb csemege gyanánt hozta Rogernek szolgája és másik utitársa. Végre nyolczadnapra, hogy rejtekhelyüket elhagyták, elérték Fehérvárt, az erdélyi püspök székhelyét a nélkül, hogy emberrel találkoztak volna. Itt sem találtak egyebet, mint a megöltek csontjait, fejeit, az egyházak és paloták szétdúlt és ledöntött falát, melyeket a sok kiontott keresztény vér bemocskolt vala.» A föld beitta a vért, de a köveken még ott piroslott, melyeken keserves sóhaj nélkül lehetetlen volt áthaladniok. Fehérvártól északkeletre, tíz mértföldre az erdőszélen végre találtak egy falut, Fratát, a mai

Magyar-Fratát Kolosmegyében; az erdőn alól négy mértföldre volt egy «csodálatos magas hegy, melynek tetején borzasztó kőszikla nyugodott». «Férfiak, nők nagy számmal menekültek oda», kik a menekülteket sírva, de szivesen fogadták, veszedelmök felől tudakozódtak. Megkinálták őket fekete kenyerükkel, mely lisztből és tört cserfahéjból készült, de Rogernek és társainak jobban esett, mint valamennyi lángliszt-sütemény, melyet csak valaha ettek életükben.» Egy hónapot töltöttek itt a menekültek; s nem mertek eltávozni, hanem a fürgébb emberekből mindig kémeket küldözgettek ki, megnézni és megtudni, vajjon nem maradt-e még a tatárok egy része Magyarországban, vagy mint előbb tapasztalták, cselt vetve nem térnek-e vissza, hogy a nép elfutott maradványait elfogdossák. A mit Roger Erdélyben tapasztalt, az másutt is úgy volt az országban. Volt vidék, a hol tizenöt napi járóföldre nem lehetett embert találni. Mikor pedig az emberek lassanként, félve előbújtak, nyomban bekövetkezett az éhség s az éhséggel az éhhalál. «Mert a tatár dühöngés idején nem lehetett vetni, nem lehetett az elmult aratás idején a gabonát behordani, s így tehát élelmi szereik nem lévén, a nyomorultak az éhség kínjaitól emésztve egyre hullnak vala.» Az emberek kutyát, macskát ettek, sőt híre járt, hogy még emberhúst is árultak nyilvánosan a vásáron. «Ezek után pedig a ragadozó farkasok, mintegy az ördög barlangjából nagy számmal tünének elé, melyek csak az emberi vért szomjazva, többé nem is alattomos támadással, hanem egyenesen rohannak vala a házakba, s az anyák emlőiről a csecsemőket elragadozzák vala, s nem csak a csecsemőket, hanem magukat a fegyveres embereket is, csoportosan megtámadván, irtózatosan összemarczangolják vala. A nép

számtalan holtteste a mezőn, úton-útfélen hever vala», úgy hogy azt hitték általában, «hogy nem kevésbbé pusztította a magyar nemzetet ez éhhalál keserves csapása, mint a tatárok öldöklő kegyetlensége» és többen vesztek el éhhel, mint a mennyit a tatárok kardra hánytak vagy rabszolgaságba elhurczoltak. Kis és nagy rablók felhasználák a nyomorúságos helyzetet, hogy garázdálkodjanak. A drávántúli határon, Varasd és Pettau táján ugyan Mihály varasdi ispán Buzád testvére fentartotta a rendet: de beljebb Paczona (Puchuna) garázdálkodott, egy varasdvidéki nyughatatlan ember, «ki rossz szelleme által vezetve az országban annyi gonoszságot cselekedett, hogy megérdemelte volna, hogy darabokra vágják és országszerte kifüggeszszék». A sok áldozat közt, a kiket legyilkolt, Agyasz bán fia, Agyasz mester kegyetlen halála okozott legnagyobb szomorúságot mindenfelé, a Dráván innen pedig Zalában, egy Tátika nevű úr még a tatárok idejében sem állhatta meg, hogy a veszprémi püspökség embereit ne károsítsa; Szánthót, a pozsonyi prépost birtokát el ne pusztítsa. Frigyes osztrák herczeg is felhasználta az alkalmat, hogy a bomló, elalélt Magyarországot újra megrabolja, és most a Duna balpartján Pozsonyba tört és tűzzel-vassal pusztított. A magyarok azonban — mint az osztrákok találták — «csapásban, csapások után, csak olyanok maradtak, mint azelőtt voltak». Ellentálltak. A védelem élére Huntpáznán Tamás unokái, Sándor fiai Kozma és Achilles (magyarosan Ehellős) ispánok álltak. Mindketten részt vettek a sajómezei csatában; megsebesültek, de mégis szerencsésen megmenekültek; egy harmadik testvérük azonban, «az ország és koronának tartozó köteles hűséggel» elesett. Az osztrákokkal szemben Kozma tizenöt sebbel fogságba

16*

került; Achilles azonban visszaverte a támadókat «és sértetlenül megtartotta a végeket» (1242. május táján).[139]

A mint a tatárok a tengermellékről távoztak, IV. Béla ismét Klisszára ment. Itt gyűltek köréje a brebiri nemesek, a kemény Gergely. Stephko, Jáko unokatestvéreivel — a Zrinyiek, a vegliai grófok, a Frangepánok elei — fegyveresen. Vegliai Guidónak fiai, János, Fridrik, vagy mint a királyi kanczellária magyarosan írta, Feldryc, Bertalan és Guidó már akkor, mikor a tatárok közeledtek, felkeresték IV. Bélát Traù mellett és kérték, erősítse meg Modrus és — a mit atyjuk 1223-ban II. Endrétől kapott — a Vegliával szemben fekvő Vinodol adományozását. Okleveleiket csak hiteles másolatban hozták el, de IV. Béla mégis megerősíté (1242. márcz. 10.), «mert a tatárok szorongatják és szüksége volt segítségükre». A fiatal grófok ellenben kötelezték magukat, hogy a mig a király a tengermellékén van, két gályával szolgálatjára állnak; ha visszatér, úgy szolgálnak mint régebben; Vinodolért pedig, mit II. Endre adományában világosan ki nem kötött, az országon belül «kellően és tisztességesen felszerelt» három, az országon kívül — ha a horvát sereget összehívják — két vitézzel szolgálnak: s e szolgálatukat «vizen és szárazon, hajóval és fegyveresekkel» a veszély perczében híven teljesítették. Itt egyezett meg, befejezvén azt, mit már öcscse Kálmán kezdett, IV. Béla a záraiakkal, és gyarapította az országot, mikor az a végső romlás szélén látszott lenni. Földet adott nekik, pénzt igért, hogy fölépíthessék városuk falát a tenger felé, melyeket még Dandolo Henrik idejében lerombolták, azután május elején, mikor biztos hírét vette, hogy a tatárok eltávoztak, visszaindult Magyarországba.[140] Pál ispán, országbírája minden más nemes előtt átment a Dunán, az elszaporo-

dott tolvajokat és útonállókat megfogatta, kiirtotta; a szétfutott népet összegyűjtötte, a kiket még együtt talált, azok helyzetét biztositotta, s ugyanazt tette Erdélyben, a hová átment és megnyitotta újra a sóbányákat. Művét Erdélyben az új vajda, Lőrincz folytatta, a Duna jobbpartjára maga IV. Béla jött, s e teljesen még ki nem pusztult vidéken azonnal sereget gyűjtött Frigyes herczeg ellen, s a míg a balparton Achilles ispán Pozsonyból áttört Ausztriába és Bécsig pusztított: a jobbparton a magyarok visszavették Kőszeget, a melynek ostrománál Oslfia Herbord vitézkedett. Körülvették IV. Béla vezérlete alatt Sopront s az apró csatározásokban Mátéfia Detre, kezében a lándzsa, a kicsapó németeket visszakergette, de maga is nyillövéstől megsebesült. Frigyes herczeg a Lajtához vonta seregét; de csatára nem került. A felek megbékültek és Frigyes herczeg a zálogba vett három megyét visszaadta (1242.).[141]

IV. Bélának és a nemzetnek legnagyobb aggodalma az volt, hogy a tatárok visszatérnek. Egy év alatt szörnyű emléket szereztek maguknak. A lakosságnak nagy részét mind a nemesekből, mind az alsóbb osztályokból legyilkolták. «Magyarország, mely az előtt tele volt néppel, sok helyen lakatlan pusztává lett». Egész nemzetségek vesztek ki; földek maradtak pusztán, melyek tulajdonosait leölték vagy fogságba hurczolták. Minden fenekestül fel volt forgatva az ország legnagyobb részében, kicsiben, nagyban és majd egy perről olvasunk, mely elakadt, mert a birákat megölték a tatárok, majd valami leánynegyed kérdése szünik meg a drávántúli Fülöp, vendég Keled-nemzetség családjában, mert a nőivadékot, mely azt követelte, a tatárok szintén meggyilkolták. Az első termést a tatárok elmenetele után 1243. elpusztíták a sás-

kák. Újra nagy éhség fogyasztá a gyér lakosságot. Az emberek, urak is, mint Csákok, Huntpáznánok, jószágaikat voltak kénytelenek eladni, s a szükség oly nagy volt, hogy országosan, nyilt rendeletben el kellett ismerni, hogy az ilyféle eladásokat — minden családi kötelék, jog félretételével — senkinek sem szabad megbontani. Krisztus születése óta — mondák Ausztriában — nem volt még országban oly csapás, oly nyomorúság, mint Magyarországon, «a magyarok bűnei miatt.» E viszonyok közt, melyeknek hatása évekre, sőt évtizedekre, majdnem száz esztendőre kiterjedt, bő alkalma nyilt a zsidóknak keresetre, zálogkölcsönre. Járta náluk a kamat, a kamatok kamatja. Kölcsönöztek mindenféle ingó zálogra, oklevelekre, úgy mint bibliára s ingatlanokra, s akkor a jószág jövedelmét húzták. IV. Béla, ki már előbb nem nélkülözhette őket, most a nagy csapás után még kevésbbé lehetett el pénzügyi, pénzszerző geniejük nélkül. Egy Henel nevű zsidó volt egy ideig kamaragrófja és Wölfel, Altmann, Nikl fiaival a komáromi várat és tartozékát birta zálogban. A zsidók mellett még szerecsenek is bérlék az adókat, köztük alkalmasint mohamedán kúnok «böszörmények» — a musulmán eltorzítása — kik az Aral-tótól keletre laktak, s a tatároknak is Oroszországban ügyes, kiméletlen, keresztényt gyűlölő és kereszténygyűlölte adószedői voltak. Nálunk is ők maguk hajták be az adót; «gyakoroltak hatalmat a keresztények fölött», a nélkül, hogy IV. Béla, ki ez intézkedésében IX. Gergely pápa engedelmére hivatkozott, a pápai föltételt is teljesítette, melléjük a behajtásra, a hatósági működésre keresztényeket rendelt volna. A zsidó, szerecsen befolyás, a pénzügyi kezelés jellege, az ország szüksége nyomot hagyott IV. Béla pénzein. Alatta vertek

legelőször, ezüst hiányában, rézpénzt; és sok pénze veretére nézve zsidó és mohamedán jellegű s a turkesztáni mohamedánok pénzeire emlékeztet.[142]

Frigyes osztrák herczeg nagy pártfogója volt a zsidóknak s a tatárdúlás után (1244.) oly szabadalmat adott nekik országában, melyet más országokban is törekedtek elnyerni. IV. Béla is átvette gonosz ellenfelének törvényét (1251. decz. 5.) s azt a zsidók később nálunk aranybullájuknak tekintették. Alapgondolata volt, hogy a zsidó is vendég; vele is úgy kell bánni, mint más vendéggel és ha csak a vallás nem okozott el nem hárítható akadályt, úgy kell őt tekinteni, mint a kinek egyforma joga van a kereszténynyel, sőt, mert gyűlölik és ellenségei vannak, különös pártfogásra érdemes. Azért zsidó ellen pénz- vagy birtokkövetelésekben, oly ügyekben, melyek a zsidó személyét, vagyonát illeték, keresztény bizonyságot csak akkor fogadtak el, ha vele zsidó is tanúskodik, kivévén — tevé hozzá IV. Béla — «ha a dolog oly világos, hogy kétség sem foroghat fenn és bizonyításra nem is szorul». Ha keresztény állítá, hogy zsidónak zálogot adott és a zsidó tagadta, vagy ha a keresztény azt állítá, hogy az adósság, melynek fejében a zálogot adta, kisebb mint a zsidó állítja: a zsidó esküje döntött, ép úgy mint a keresztényé, ha a zsidó keresztény tanú nélkül állítá, hogy keresztény neki zálogot kötelezett. Zsidó mindenféle tárgyat elfogadhatott zálogul, minden bővebb tudakozódás nélkül, kivévén véres vagy vizes ruhát — bűnjeleket! és — tevé IV. Béla hozzá — egyházi ruhát, ha csak maga az egyház feje nem teszi zálogba. Ha valamely keresztény vádolá a zsidót, hogy a zsidóbirta zálogot tőle lopták vagy rabolták, a zsidó esküje, hogy ő nem tudott arról, hogy a zálog lopott vagy rablott

jószág, birtoklását teljesen megvédte és a keresztény köteles volt a tartozást megfizetni, ha a záloghoz jutni akart. Ellenben, ha a zsidó mondá, hogy a keresztény záloga nála elégett vagy ellopták, elrabolták és arra megesküdött: felelőssége szemben a kereszténynyel megszűnt. Ha a keresztény adós zálogát kamat nélkül kiváltá és a kamatot egy hónapig meg nem fizette, e kamat után is kamat járt. Ha a zsidónak adott zálog már egy évig kezénél volt s az a kölcsöntőkét és kamatot többé nem fedezte, a zsidó a zálogot a tartozás lejárta előtt is eladhatta. Zálogért, a melyet lejáratkor minden kijelentés nélkül a zsidónál hagynak, az többé nem felelős. Zsidót arra, hogy a maga ünnepnapján zálogot kiadjon, kénszeríteni nem lehet; az a keresztény pedig, a ki zsidótól erővel viszi el a zálogot és a zsidó házában erőszakoskodik, mint a királyi kincstár prédálója keményen megbüntettessék. Ha keresztény zsidót megsebesített, megütött, úgy hogy a vére nem folyt, az ország rendje szerint birságot fizetett a királynak, fájdalompénzt, 12 vagy 4 ezüst márkát és gyógyítási költséget a zsidónak. A kinek pénze nincs, hogy fizessen, «más büntetést vegyen ítéletünk szerint». Osztrák Frigyes törvénye a büntetést már határozottan kimondá: «vágják le kezét a tettesnek tetteért». Ha a keresztény zsidót megölt, méltó büntetése mellett veszítse el minden ingó és ingatlan vagyonát és az szálljon a királyra. «Ha zsidó, szokása szerint, halottját városból városba, tartományból tartományba, helyről helyre viszi», a vámosok a halottért vámot ne csikarjanak ki; s a ki teszi, mint rabló — «halottrabló», mondá Frigyes herczeg — halállal bünhődjék. A ki a zsidó zsinagógát vakmerően meghajigálja, fizessen másfél márkát a zsidó birónak. Minden csekély-

ségért ne esküdjék a zsidó a «rodalere», Mózes szent könyvére, hanem csak a király előtt. Ha zsidót megölnek és a tettest világosan kinyomozni nem lehet, hanem csak igazságos és valószinű gyanú van valakire, «a gyanúsított» — rendelé IV. Béla [143] — «vivjon bajt», mert hisz esküvel vagy más istenítélettel, mely egyházi szertartással járt, zsidó panaszossal nem lehetett az ügyet eldönteni. Így rendelte ezt Frigyes herczeg, de azon a kötelezettségen, melyet elvállalt, «hogy a gyanús ellen a zsidóknak bajnokot ő maga ad», IV. Béla ez általános kifejezéssel: «döntsék el az ügyet párbajjal», átsiklott. Megigérte IV. Béla, hogy zsidóházra nem száll. Zsidógyereket pedig se nőnek, se férfinak nem szabad elragadni, s a ki teszi, mint tolvaj bűnhödik.

A zsidók nálunk városokban, mezővárosokban, mint most mondanók, laktak, nem úgy mint sok helyt másutt, szerteszéjjel a falukban. Találunk zsidót Vasváron, Nyitrán, Budán, tekintélyes községet Pozsonyban, zsidó utczát Esztergomban. Vámot úgy fizessen, rendelé IV. Béla (12. cz.), mint annak a városnak polgárai, melyben épen tartózkodik, de ha köztük viszály, verekedés, «háborúskodás», mondja a szabadalom, támad, a város birájának ne legyen hatalma fölöttük, hanem itéljen a tárnokmester vagy a király maga, kisebb ügyeiket pedig egymás közt a zsidóbiró intézze el, ki keresztény ember volt, a király nevezte ki, de csak akkor itélt, ha a felek, a maguk vallásos körén belül, meg nem elégedve, panaszukat hozzá vitték. Ha annak a városnak birája, rendelé tovább IV. Béla, melyben a zsidók tartózkodnak, nem e királyi rendelet szerint akarna velük elbánni, hanem a zsidókat szabadságuk ellenére sanyargatná, veszitse el tisztét és tegyenek helyébe mást. Némely dologban azonban IV. Béla

még sem merte vagy akarta teljesen utánozni Frigyes herczeget. Mikor az osztrák törvény világosan kimondá, hogy a kereszténynek, a ki zsidó asszonyt erőszakosan fogdos, kezét levágják: a magyar oklevél csak méltó büntetést említ, mely némikép a kézcsonkításnak feleljen meg. Gondosan kerülte a kamat — uzsora — kifejezést, melynek maximumát az osztrák herczeg hetenként egy talentum, vagyis 240 denár után nyolcz denárban, azaz évenként körülbelül 190 perczentben állapította meg; mindig csak penáról, bánatról — innen a bánatpénz — beszélt és az osztrák törvény rendelkezését, hogy ha zsidó valami főúr jószágára, vagy levelére kölcsönöz pénzt és ezt az adós pecsétjével, levelével bizonyítja, akkor a herczeg — vagy IV. Béla szerint — király, őt a lekötött jószág-birtokába helyezze és minden támadás ellen megvédje: azzal korlátolta, hogy ez csak addig tartson, míg keresztény nem akad, ki a lekötött jószágot kiváltja; a keresztények felett azonban, kik a jószágon laknak, a zsidónak addig se legyen semmiféle joghatósága.[144] Az osztrák szabadalmakat nyerték meg kevéssel utóbb (1254-ben) a cseh zsidók is, s nem egészen húsz év mulva e zsidó törvény után Csehországnak egyik kiváló szervező államférfia Bruno Holstein — schaumburgi gróf, az olmüczi püspök azt találta, hogy: a zsidók keresztény dajkákat tartanak; nyiltan űzik az uzsorát, a szegénységet módfelett terhelik, úgy hogy egy év alatt a kamat a tőkét meghaladja; közhivatalokat viselnek; vámszedők, pénzügyi tisztek lesznek és mint «hitetlenek», ebben is csalnak.[145]

A kimerült Magyarországról az volt még sok év mulva is a vélemény külföldön, hogy legföljebb 30.000 fegyverest képes kiállítani és nem állhat ellen a tatárok támadásának.[146] A tatárok pedig — «jött a rettenetes hír» —

Magyarország közelében telepedtek le. Legalább nem mindnyájan mentek vissza Ázsia sivatagjaiba. Batu, mint a tatár hatalomnak rettenetes őrszeme Európa országai felé, a maga embereivel a legyilkolt, kiölt kúnok országát, «Kipcsakot» választá legelőűl, tanyáúl a Dnepertől a Jaik (Ural) folyóig, a Fekete-tengertől, mintegy az északi szélesség 50 fokáig, a hol ma Ukrainában Kharkov és a Volga mellett Kamusin van, s nyáron északon tartózkodva, augusztusban már ismét délfelé jött. Téli szállásává Szaraj lőn, egy napi járó földre a mai Asztrakántól, a Volga torkolatától, a folyó balpartján, egyik Achtuba nevű mellékágánál, a hol a mai Szelitrenoje helység áll. Innen kihatott parancsszava egész Oroszországra, fel Novgorodig, lehet mondani a keleti tengerig, délnyugatra pedig a Duna torkolatáig, de még azon túl is. Bolgárország II. Asèn János gyermek utódai alatt Batu szolgájává, adózójává lőn, mert mögötte állott a tatárok összes ereje, s «kettejük hatalma» — mint a karokorumi nagy khán mondá — «csak olyan volt, mint a szem, mely szintén kettő, de csak egyet lát». Az orosz fejedelmek pedig, bár keserű szívvel, vetekedve jártak Batu tanyájára, hol ő IV. Béla király sátrában fogadta az idegen követeket;[147] hódoltak neki és tőle nyerték uralmuk megerősitését. Csernigovi Mihály fia Rasztiszláv, Danilo vetélytársa Magyarországba menekült (1243.). IV. Béla most szívesen fogadta a vállalkozó, vitéz férfiút, a kit előbb lenézett és neki adta Anna leányát. A nyughatatlan apa, Mihály azonban se a fiúnak, se IV. Bélának nem kellett. Ő is Magyarországba jött, de mikor még fia is hidegen fogadta, visszament Oroszországba, szintén kénytelen, kelletlen elzarándokolt Batuhoz, de ott, mert mint keresztény, holmi babonás szertartásnak nem akart

hódolni, a tatárok agyonrugdalták (1246. szeptember 20.).[148]

A magyarok minden évben várhatták a tatárok támadását. A «kés» — úgy szólván — folyvást «torkukon volt»; mert azt, hogy miféle cselszövények folynak a mongol nagy khán udvarában, Ázsia belsejében? hogy babonás aggodalom, számánjaik jóslata tartóztatja a tatárokat, hogy ismét megtámadják Magyarországot: senki sem tudhatta. «Oroszország, Kúnország, a brodnikok földje, Bulgária, mely az előtt nagy részt! — mint IV. Béla felsóhajtott — az ő hatalma alatt volt», a tatárok adófizetőivé lettek. De azért IV. Béla két évtizednél tovább, mint a süllyedő hajó kapitánya, ki tudja és érzi kötelességét, a tatárok ellen mindent megtett, a mit tennie kellett, s a mellett, másban úgy cselekedett, mintha teljes biztosságban volna, mintha semmi sem történhetnék, mintha nem volna helyzete precarius, csak mától holnapra terjedő, hanem még hosszú jövő, biztos siker állna előtte. Azt a hidegvért, azt a bátorságot, a mit a csatában elvesztett, most sokkal nehezebb, sokkal válságosabb helyzetben, mint a tatárok nyílzáporában, dárdái közt, teljesen visszanyerte. Felhasználta azt az erőt, mely még a magyar nemzetben, a magyar államszervezetben élt, sőt fejlesztette. Első gondja természetesen a védelem volt, a hirtelen rászakadható tatárveszedelem ellen. S e kérdésben legelőször mindenkinek szemébe ötlött a tény, hogy a tatárok a kissé megerősített, valamire való, magasabb helyen fekvő várakat nem vehették be, és így bennök sok ember, sok vagyon menekült meg a biztos elpusztulástól. De Magyarországon ilyen vár alig volt. Németországban nem is csodálkoztak nagyon, hogy a tatárok az országot oly gyorsan eláraszthatták. Ennek a hiánynak pótlása

volt tehát IV. Bélának első gondja, s kezdett «a nép védelmére, az ország biztosítására, buzgó emberszeretetből» várakat építeni, másokat, «urakat és más híveket» «alkalmas helyek adományozásával» várak építésére serkenteni, sőt még a pápa is inté a püspököket, keressenek a király engedelmével «alkalmas helyet, a hová szükség idején népükkel vonulhassanak». Impulsusa és a szükség következtében egy-két évtized alatt számos vár keletkezett országszerte, melyek képesebbek voltak az ellentállásra, mint azok a föld- vagy sárfészkek, melyeket eddig váraknak neveztek. Mindjárt a tatárdúlás után a Turócz völgyében Ivánkafia András, ki a Sajónál IV. Béláért életét koczkára tette, fölépítette a Znio nevű magaslaton a turóczi várat, melyet hébe-hóba Turul várának is neveztek, s az első telet a tatárdúlás után IV. Béla itt töltötte, távol az elpusztult, vadonná sülylyedt alföldtől.[149]

Mária királyné «a pilisi erdőben egy puszta hegyre», a Duna mellé, Visegrád fölé építé hozományából a visegrádi várat, hogy abban szükség esetén özvegyek, árvák biztos menedéket leljenek. A Balaton mellé valami dombra, mely akkor még a Balaton mocsarai közt sziget volt, s melyet IV. Béla e czélra ajándékozott, a pannonhalmi apátnak, a szigeti várat, vagyis Szigligetet építé. A pozsonyi várban, két várjobbágy Lek és Péter építettek rokonságukkal a maguk költségén tornyot, azzal a kötelezettséggel, hogy azt békében, háborúban megőrizzék, ha megromlik, kijavítják s ezért IV. Béla nekik Nyéket adta a pozsonyi vár birtokaiból, a vár aljában pedig a Vödricz felé a vizitornyot ugyan ez időtájt a pilisi cistercita apát építteté.[150]

Főfontosságot tulajdonított IV. Béla a Duna vonal védelmének, mely a tatárokat 10 hónapig feltartóztatta.

De mert úgy érezte, hogy a magyar még nincs szokva várvédelemre, megfogamzott benne a gondolat, hogy az ispotályosokat használja fel az ország védelmére, s az urak beleegyezésével megegyezett a lovagokkal, «hogy az ország legveszélyesebb részének, a Kún és Bolgárország felé eső vidéknek, a hol a tatárdúlás idején is az országba jött az ellenség, védelmét magukra vállalják». Némileg olyanformán tett, mint atyja a barczasági német vitézekkel, de okosabban. Nekik adta a szörényi bánságot minden földdel az Oltig, nekik Farkas és János oláh kenézek földjét és csak egy harmadik kenéz földjét tartotta meg és hagyta meg az oláhoknak, kik különben mind kötelesek voltak a vitézeket, valamint a vitézek őket, külső támadás esetére, fegyverrel támogatni. De az adományföldből is megtartá a jövedelem felét, fentartotta magának, hogy ha valamely főbb ember ellen főbenjáró itéletet hoznak, azt királyi curiájára lehessen följebb vinni és kötelezte a tartomány lakosságát, hogy ha az országot ellenség támadja meg, a fegyverfoghatók egy ötödrésze hadba száll, ha pedig Bulgária, Görögország vagy Kúnország ellen indít hadat a magyar király, a fegyveres nép egy harmadrésze vele menjen. Hasonlókép, mint Szörényt, odaadta Rombald tengereninneni ispotályos praeceptornak és általa rendjének egész Kúnországot, az Olttól kezdve keletre, csak Szeneszláv oláh vajda földjét tartván meg magának és szeme előtt lebegett a jövő, hogy a lovagok tovább terjeszkednek a Duna mentében, eljutnak a tengerig és nagy hasznára lehetnek itt is Romániának, a franczia Konstantinápolynak és a Szentföldnek. Segítséget igért a vitézeknek, hogy itt Kúnországban várakat építhessenek és támogatásukra Dalmácziában és Krassóban jószágokat, Erdélyben pedig 400 eke földet

adott a Barczaságban, Feketehegyen, vagy másutt, a hol alkalmasabb lesz, hogy Kúnországba vagy a Szörénységbe bemehessenek. Ezért a rend kötelezte magát, hogy bármiféle pogány nép, bolgárok és más schismaticusok ellen, kik az országot, vagy a végeket megtámadják, száz fráter lovagot tart fegyverrel, lóval. Keresztény fejedelmek ellen a végvárakba, mint Pozsony, Mosony, Sopronba, a hol egy torony védelmét vették át, és az Újvárba — a mai Németújvárra — melyet a Héder-nemzetség még III. Béla idejében a kaporňaki monostor patronatusáért átengedett a királynak, s melyet «a kisszini hegyre, kitéve az ellenségnek mint valami czéltábla», építettek a magyarok, vagy lejebb, a hová IV. Béla szükségesnek látja, ötven, a tatárok ellen pedig, ha támadnának, «mitől Isten mentsen», hatvan lovagot rendelnek az ország védelmére. Arra, a mit ő igért, IV. Béla királyi kezét adta: a vitézek pedig megigérték, hogy a praeceptor vagy mester, ki a magyar házak kormányzására a tengerentúlról vagy máshonnan jő, hűséget fogad — a rend módja szerint — a királynak és országnak; teljesíti, a mire a rend kötelezte magát, törekedni fog, hogy a nekik adott birtokot, de az ország más részeit is, benépesítse, de Magyarországból parasztot — akármiféle nemzetiségűt — szászt vagy németet, a király engedélye nélkül magához nem édesget. Ha pedig a rend a megállapodás ellen vétene, s a király panaszára egy év alatt orvoslást nem nyújtana, szabadságában áll a királynak, hogy jövedelmeit lefoglalja vagy más módon szerezzen magának elégtételt (1247.).[151]

Nagyobb városok, kivált ha fekvésük kedvező volt, természetüknél fogva már várakká, erősségekké, a védelem támasztópontjaivá lehettek. IV. Béla már a tatárdúlás előtt vallotta, hogy az országok ereje a népességtől függ,

azért be kell édesgetni a vendégeket és kész volt nekik megadni azokat a szabadalmakat, a melyeket leginkább óhajtottak. Nagy-Szombat — akkor még Szombathely — neki köszöni első szabadalmát, Deesvár — az erdélyi Szolnokmegyében — várossá lételét.[152] A Dráván túl Zágrábtól nem messze, Szamobor, Verőcze, Valkó és Dubicza vendégeinek szabadsága Kálmán herczegnek, IV. Béla hű utánzójának emlékéhez fűződik, s valamenynyiét maga IV. Béla újra megerősíté. A mint pedig a tengermellékről visszajött — 1242. végén — megvetette Zágrábtól délre, egy kis halmon, a gréczi hegyen, a mai Zágráb magvának, a szabad királyi Zágráb városnak alapját, közel a határhoz, melyet gyakran háborgattak német részről a rablók. A polgárok elvállalták, hogy a Grécz hegyet saját költségükön megerősítik. A város annak az országrésznek védelmére épült, mely a Drávától a Gozdig, nyugatról — a hol a krajnai Möttling és Csernembel még hozzá tartoztak és Landstrass cistercita kolostor még magyar földön volt — keletre a Dráva és Száva közt Valpóig és Gradiska vidékéig, a Száva jobbpartján körülbelül az Unnáig terjedt, melyet Szent László nyert meg a kereszténységnek és kebelezett be tulajdonkép a magyar államszervezetbe, s a melyet most már kiválóan Tótországnak, vagyis Slavoniának kezdtek nevezni, abban a tágabb értelemben vett Slavonia helyett, mely Horvátországot és a dalmát tengerpartot, sőt néha még — a nyugatiak szemében — Boszniát és a szerbek földjét is magába foglalta. A város lakói közt sok volt az olasz. Határa a Száva mellett a Királyrévénél kezdődött, végigvonult az országúton, melyet «közönségesen» Öttevénynek hívtak és határában, közelében, szláv nevek közt egy forrást is találunk, melynek neve Köbölkút. Türje

Dénes bán és más urak tanácsával IV. Béla elrendelte, hogy ha a város «vendégeit» valahol az országban kirabolják, a földesúr vagy igaz becsű szerint fizesse a kárt, vagy teremtse elő a gonosztevőket. A városok rendes szabadalmai mellé — mint szabad bíróválasztás, városi törvényszék, szabad rendelkezés joga, vásár, vámmentesség — szükségesnek látta, hogy a gyalázkodás, verekedés büntetéséről — ha valaki mást hajánál fogva rángat, felpofoz, «késsel, karddal, dárdával, nyíllal» megsebesít, megcsonkít — különösen intézkedjék. Hogy pedig az új telepet szállással túlságosan ne terhelje senki, megszabta, mit adjanak a királynak, ha arra talál jönni, mennyit a tótországi herczegnek, ha királyi vér; a bánnak vagy albánnak csak egyszer, mikor hivatalba lépett, adjanak egy ökröt, száz kenyeret és egy átalag bort, de ettől is az első öt esztendőre fölmenté.[153] Mellette a zágrábi káptalannak adott területet várra, hogy baj, szerencsétlenség esetében oda menekülhessenek azok, kik maguknak külön várat vagy nem tudnak, vagy nem akarnak építeni; ha azonban valakinek módjában van, hogy magának, családjának, vagyonának biztosítására a várban külön tornyot építhet, annak a káptalan adhat helyet, oly feltételek alatt, a mint neki tetszik, a vár tulajdona azonban mindig a káptalané maradjon.[154]

Körülbelül egy időben Zágrábbal, IV. Béla Pesttel szemben, valamivel feljebb, a magánosan álló pesti hegyre várat épített, melyet eleinte pesti, majd mert a budai (ma óbudai) oldalon volt, budai várnak neveztek, s azért megkülönböztetésül, a régi Budától — a németek Etzelburgjára — az Ó-Buda neve ragadt rá. E hegy jobban megfelelt a vár kellékeinek, mint a Kis-Pest felett levő, Pest városával ép szemben fekvő mai Szent-Gellért hegye,

mely meredek volt a Duna felé, tehát a vizhez onnan nehezebben lehetett férni, nyugat felé pedig összefüggött a szomszéd hegyekkel, úgy, hogy innen könnyen meg lehetett közelíteni. Pest városát — a régi vagy Ó-Pestet a Duna balpartján — IV. Béla szintén fenn akarta tartani. Összeírta, megerősíté régi szabadalmait (1244.) mint a kis Korponáét, Zólyomét, melyeknek oklevelei mind a tatárdúlás idejében elvesztek: de a pesti németek szörnyű tapasztalataik után nem érezték magukat többé biztosságban a Rákos síkságán és legnagyobb részük mindenestül átköltözködött a pesti, vagyis budai új hegyre, a várba; alávetette magát a királyi várnagynak, de magával vitte, mint az ó-kor gyarmatai, lareseit és penateseit, a régi Pestnek városi igényeit, a mint hogy Pestjük régi nevét is átvitték az új lakhelyre és azt nyelvükön Ofennek nevezték.[155] Fehérvárott IV. Béla a külvárosi népet a várba rendelte, hogy azt a védők sokasága által minél erősebbé és biztosabbá tegye; Esztergomban is úgy intézkedett, hogy mind az érsek, mind a polgárság a várban lakjék. Felvonultak tehát a Kis-Duna mellől a hegyre, a kik a régi lakosok közül a tatárdúlásból megmaradtak, az új jövevényekkel, kik latin földről ezután vándoroltak be; de az együttlét csak néhány évig tartott. Mikor a polgárok a várhegy délnyugati részén építkezni kezdtek, elkezdődött a szűk helyen a viszálkodás a papokkal. «Az Isten dicsőségére zengett énekekbe kardcsörgés és a fegyverek zaja vegyült.» Maguk a polgárok visszakivánkoztak és IV. Béla megengedte nekik, hogy ismét régi városukba, a Duna mellé telepedjenek.[156]

Várba, városba, a kipusztult országba azonban ember kellett. IV. Béla kihirdette a világ minden részében, hogy jőjjenek be vitézek, parasztok egyaránt s adott nekik

megtelepedésre földet, kinek-kinek rangja, módja szerint. A bevándorlást néha külső körülmények is elősegíték, mint 1259-ben, mikor Németországból az éhség hajtott sok embert Magyarországba; de azért mégis oly tömegesebb bevándorlásnak, mint a XII. század első felében és derekán történt, nyomára nem akadunk. A bevándorló mindenféle nép közt lehetett több olyan, mint az a Ressl német lovag — Ressulnak írták a magyarok — ki bejött, a komárommegyei Udvard helységet, melynek udvarnok-lakói kipusztultak, nyerte «örökös», vagy mint később mondták, nemes birtok gyanánt; a jószágot sok évig nyugodtan birta, de azután valamely nagyszombati polgárt agyonütött; a megölt ember polgártársai, birája panaszára, bajt kellett volna vívnia, de kiegyezett a meggyilkolt özvegyével pénzben; csakhogy fizetni nem tudván, jószága a sértett fél kezére került és ő királyi engedélylyel odahagyta az országot. Ez azonban mégis ritkább eset volt. A legnagyobb rész az országban maradt, gyarapította a régibb helyek lakosságát, új falukat, városokat alapított és terjesztette tovább a lakott, mívelt földet minden irányban, a határszéli erdők, főkép északra a Kárpátok felé. A tatárpusztulást követő évtizedekben hallunk először Tornáról, mely részben Miskóczok birtoka, királyi praediummá nőtte ki magát és vendégnéppel megtelt és a Rima völgyéről, a mely később Kis-Hont nevet viselt. Ujvár északi területéből kiválik egy új vármegye: Sáros. Feltünnek már a régi Ujvár északi végpontján Kassa, mely szabadságokat nyer; följebb, Sárosban Eperjes szász lakóival, még inkább északra: a bártfai vendégek; a megye közepén Finta, az őrök lakhelye, nem véghely többé, s az őrök kipusztulnak belőle. Szepesben nagyon megerősödnek a szász vendégek, ámbár még földmivelő parasz-

tok; kiemelkedik, mint főhelyük, Lőcse s majdnem egészen északon, a gyepük közelében, Késmárk némely városi kiváltságot nyer. Északnyugaton, Zólyomban Beszterczebánya városa keletkezik s a rendes vendégjogok mellett megengedik a polgárságnak, hogy egész Zólyomban aranyat, ezüstöt és más érczet áshasson, de — s ez jellemző! — halásznia, vadásznia nem szabad; egészen északon pedig már feltünik legelőször az árvai vár, melyért a király cserébe a Felső-Vág mellett Varint, Zsolnát és Tepliczet adja.

Mikor IV. Béla így támogatta a vendég községek, mondhatjuk most már a városok keletkezését és kifejlődését, rendesen nem mulasztá el, hogy hadi kötelezettségüket is szorosan meg ne határozza. Pestre nézve megújítá, hogy ha személyesen száll harczba, tíz fegyverese kövesse a királyt; és kikötötte Zágrábtól — ámbár ez alól idő folytán fölmenté a polgárokat — hogy ha a király a tengermellékre, Karinthiára vagy Ausztriára vezet sereget, tíz fegyveresük kövesse. A körmendi vendégeknek minden tizenöt család után egy pánczélost kellett sisakban, «kabátban», lándzsával, puzdrával és más, pánczélos embernek való fölszereléssel és két lóval a királyi seregbe küldeni, és mikor halász, vadász vendégek szabadságáról bizonyságot tett, kikötötte, hogy közülök egynek, ha háború lesz, a sereggel kell menni.

Egyáltalában az a törekvés mutatkozott nála, hogy a nyugati hűbériség mintájára, a hadviselés személyes kötelezettségét a földbirtokkal hozza kapcsolatba, a földbirtokhoz kösse. Adott egyeseknek hadi szolgálatért földet, mint papi Écsnek Sárosban, a ki Tubul várát a tatárok ellen védelmezte, azzal a kötelezettséggel, hogy háború idejében vagy maga, vagy egy kellően fölfegyverzett

embere szolgáljon a királyi seregben. (1249.) Mikor a szepesi nemeseknek, a kik e távol földön, hatalmas vendégnépek közt, jelentéktelenebb szerepet játszottak, kétesebb állásban voltak, mint az ország egyéb részeiben a nemes ember, nemesi kiváltságaikat megerősíté, kikötötte, hogy négyen-négyen — a kiknek nyolcz eke földjük van — ha a király táborba száll, egy «kellőkép fölfegyverzett» embert kötelesek kiállítani, s mikor néhánynak közülök megengedte, hogy szegénységük miatt földjüket vendégnek, «jóllehet más sorsú», eladhassák, kikötötte, hogy ezért a földért ugyanazt a fegyveres szolgálatot teljesítse, melyet teljesítettek volt az eladók (1243.). A túróczi várjobbágyfiúktól pedig, kiknek földet adott, követelte, hogy hatan-hatan egy pánczélos vitézt állítsanak a hadsereghez.[157]

Azonban IV. Béla, mikor az ország benépesítésére, a honvédelemre, idegenekre is támaszkodott, nem felejtette el, hogy a nemzet valódi erejét a nemességben kell keresnie, s azért békét akart e nemességgel, mely iránt uralkodása elején oly szigorúan és oly fenhéjázóan viselte magát. Türelme, elnézése, kivált eleinte, a zavargó nemesek iránt, alig ismert határt. Megkegyelmezett a tótországi Paczonának, csak jószágait vette el, melyekből árthatott volna, és kötelezte, hogy a mi kárt okozott, azt jóvátegye (1244.). Még nagyobb gonosztevő volt Folkus, Kácsik Simon, Gertrud királyné egyik gyilkosának fia, a ki családja ősi javain Losoncz körül lakott, s a füleki várat birta. Megölte egyik rokonát. IV. Béla, párbaj helyett, néhány nemes úr kérelmére, megkegyelmezett neki. De ő «gonoszságról gonoszságra menve» hűtlenségre vetemedett, hamis pénzt veretett. Most, az ország törvénye szerint, «meztelenül» kellett volna bajt vívnia,

de a király lábához borult; sokan könyörögtek érte, és IV. Béla ismét megkegyelmezett neki, és csak elzáratta, a fogságból is «sok nemes közbenjárására» elbocsátotta. Folkus azonban, «a bűn szemtelen növendéke», folytatta garázdálkodását. Füleki várából a szomszéd Hatvanra, az esztergomi érsek birtokára tört, ki ezt a tatárfutásban elpusztult helységet újra megnépesítette. Folkus még a tatárokon is túltett; mindent, még a templomot sem véve ki, lerontott. A király, mikor füleki vára előtt elhaladt, kihívatta; szép szóval akarta inteni, hogy tegyen eleget az okozott kárért, de Folkus nem jött el a királyi meghívásra. Csak ekkor, «miután a bűn fia miatt az Isten egyházai, szegény, gazdag, gyakran ostromolták a király fülét», fogták el, s ítélték Fehérvártt, a királyi törvényszéken halálra és jószágvesztésre. Ki tudja? talán még ekkor is kegyelmet kap valahogy, ha egy gonosztevőt, ki már évek óta sinylett a börtönben és vele volt elzárva, békóiból ki nem ment, vele két őrt meg nem öl, és el nem szökik (1245.). Keresték, de nem tudtak ráakadni, s a nagy gonosztevő — a nélkül, hogy a büntető igazság keze elérte volna — bujdosás közben, lappangva végezte életét.

A nemesség iránt való figyelemnek jele, hogy több évig a tatárdúlás után, nem hallunk semmit várföldek visszavételéről. Sőt maga IV. Béla is bőkezűen osztogat a várbirtokokból, melyek, igaz, gyakran nem egyebek, mint pusztaságok, mindazoknak, kik érdemeket szereztek körülötte, vagy a kiket a jövőre le akart kötelezni. Kiváltképen azokat a szolgálatokat — nagyot, kicsit — jutalmazta, melyeket a tatárdúlás idejében tettek neki. Újból megerősíté a vegliai grófokat Modrus és Vinodol birtokában, «mert mikor a tatárfutás idejében a tenger-

melléken volt, azok, a mint a szükség magával hozta, szárazon, vizen, személye védelmében, ellenségei üldözésében híven szolgáltak»; sőt feloldotta jövőre a fegyveres szolgálattól, melyet még III. Béla rótt rájuk, és csak azt kötötte ki, hogy ha ő vagy utódai közül valamelyik Horvátországba találna jönni, a vegliai grófok közül mindig egy, kellően fölfegyverezve, a maga költségén, szolgálatjukra készen álljon. Végre még a modrusi kincstári harminczadot is nekik adta, de annak fejében kivánta, hogy a kereskedőket, kiket az adriai tenger felé menet a modrusi Gozdban majdnem mindig kiraboltak, védelmezzék, a rablókat kiirtsák, és a kereskedőt vagy utast, a kit mégis kirabolnak, kárpótolják (1251.). Megerősíté Stephko ispánt és rokonait — a Subichokat — Brebirmegye és összes járulékai birtokában érdemeikért, melyeket régebben és a tatárdúlás idejében szerecztek (1251.). Jutalomban részesült Dénes a bán, Pál országbiró, Pok Móricz fia Móricz 1246-ban pohárnokmestere, ép úgy mint azok a köznemesek: Dán és Barnabás, Rugács fiai, kik neki futás közben egyszer lovukat engedték át, s ezért most tőle az ujvári Fáj földet kapták adományul.[158]

A reconstructio művében IV. Béla a kúnokra is gondolt. Ismét megengedte nekik — sőt hívta a menekülteket — hogy Magyarországba visszajőjjenek. Elméletben most is állott a feltétel, hogy a ki bejő, keresztelkedjék meg, de e feltétel megtartására most még kevésbbé ügyeltek, mint azelőtt. Az a kevés, a ki megkeresztelkedett, se gondolt általában véve sokat új hitével. Némelyek a keresztények közül IV. Bélától birtokot kaptak s a magyar urak sorába léptek. Mások, kisebb rangúak, szolgálatába álltak; az ország különféle részeiben, leginkább Barsban,

Nyitrában, Komáromban, a Zsitva vidékén, a hol régebbről bessenyők is voltak, letelepedtek; de megtörtént, mint azokkal, kik Nyitrában Gyaraktól Surányig telepedtek le, hogy «gyakori és rettenetes kicsapongásaik miatt» földjüket el kellett tőlük venni. Nagy tömegük azonban együtt maradt, régi szokásai, öltözete, vallása mellett, s a dominikánusok, a kik vállalkoztak, hogy a keresztény hitet hirdessék köztük, nem sok sikert tudtak felmutatni. Minthogy most nagyobb szükség volt rájuk, mint négyöt évvel ezelőtt, többet is néztek el nekik; különben nem is voltak oly érzékeny terhére az országnak, a magyaroknak, mint a tatárdúlás előtt, mert lakhelyeik, melyeket korábban birtak és most újra elfoglaltak, nem igen estek többé lakott népes vidék körébe, hanem pusztult vidéket képeztek, melyet a tatárság készített nekik. Itt megint volt királyuk, vagy legalább külön fejedelmök, sok éven keresztül: Alpra. Kún urak, törzsfők kormányozták a népet. A békés, biztos élet, melyet régi hazájukban sohasem élveztek, megnövelte számukat mint — kétség kívül tulozva mondták — «a tenger homokját», mint a vadállatot, melyet nem üldöznek, nem pusztítanak. IV. Béla nem ismerte félre, hogy e szaporodó, nyers, harczias tömeg, mely kész katonája volt minden hadjáratra, a hol raboltak, idővel veszedelmessé lehet az országra nézve, és szerette volna szétosztani az országban, de nem merte megkisérteni. Azon volt tehát mindenkép, hogy a kún népet magához, a királysághoz kösse. E czélból letett minden büszkeségről és elsőszülött gyermek fiát Istvánt, kit már 1245-ben egész Slavonia herczegévé nevezett, majd a gyűlésen, melyen Simonfia Folkust halálra ítélték, királylyá koronáztatott, mikor még alig serdült fel, «valami kún nővel» — mint IV. Béla magát kifejezte —

összeházasitá (1254.), «a kún vezér, vagy király leányához adta». Az ara, gyönyörű teremtés, természetesen keresztény volt, s az Erzsébet nevet viselte. Az esküvőre megjelentek a kún vezérek tizen, és népük szokása szerint, miután egy kutyát ketté vágtak, a dögre megesküdtek, hogy Magyarországot, mint a király hívei, a tatárok és más barbár népek ellen megoltalmazzák.[159]

XXVII. FEJEZET.

Külföldi viszonyok. Délszláv zavarok. István bán. Osztrák háború. Halicsi vereség. Harcz a Babenbergek hagyatékáért. Przemysl Otakár. A pozsonyi béke 1254. Királyi birtokok visszakövetelése. Autonom vármegyék alakulása. Rasztiszláv. Cseh háború. A morvamezei csata 1260-ban. Kibékülés II. Otakárral.

Valamint a folytonos veszedelem, hírek: jön a tatár! minden tíz emberből három, családostul fölkerekedik, hogy a pápát, a római császárt, a keresztény világot meghódítsa s e hadjáratra 19 évet szántak,[160] — nem akadályozták Magyarország belső fejlődését, ép úgy nem gátolták IV. Bélát abban sem, hogy a nemzet erejét, a mennyire telt, kifelé ne használja, a helyet, melyet Magyarország szomszédjai közt eddig elfoglalt, fenn ne tartsa, sőt magasabbra is ne emelje. A tatárdúlást követő évek tehát kifelé sem voltak a béke, a nyugalom évei. Hisz Magyarországot keletről és délről «hitetlen népek környezték». «Északra és nyugatra pedig» — mint IV. Béla kifakadt — «a németek», az egyedüli nép részéről, mely rokon volt vallásra, csak ellenséges indulatot, támadást, rablást kellett tapasztalnia. Maga a pápaság is — mondá — «törődött

Romániával, törődött a Szentfölddel», pedig kevesebb kár volna Európára nézve, ha ezek elvesznek, mintha Magyarországot találná elfoglalni a tatárság! Pedig a pápaság volt még Magyarországnak legjobb barátja, a mely érdekében tett, a mit tehetett. Az új pápa, kit a másfél éves interregnum után (1243. június 25.) választottak, a genuai Lavagna gróf, Fiesco Sinibald, a jogász IV. Incze, alig hogy székét elfoglalta, már meghagyta merani Berthold patriarkhának (1245. július 21.), hirdesse a keresztet Németországban Magyarország védelmére és később (1245. augusztus 21.) feloldotta IV. Bélát a hűbéri eskü alól, melyet II. Frigyes császárnak, a szentszék ellenségének tett, ha a tatárok ellen megsegíti, mert az eskü csak feltételes volt; II. Frigyes a feltételt nem teljesítette, különben is azt, kit a sors üldöz, nem kell még jobban üldözni, és II. Frigyesnek, mint más keresztény embernek, amúgy is kötelessége lett volna Magyarországot segíteni, s ezért külön jutalmat, elismerést nem követelhetett.[161]

Mindjárt a tatárok elvonulása után — 1243. — IV. Béla vejét, krakói Boleszlót megtámadta nagybátyja Konrád, Masowia fejedelme. IV. Béla veje segítségére Bogomért a trencséni ispánt küldötte, «ki vitézségével nagy becsületet szerzett a magyar királynak» és Konrád támadása meghiúsult.[162] Dalmácziában Zárát kellett oltalmazni a velenczeiek ellen. A köztársaság, mikor a város elpártolt tőle, elkezdett alkudozni, ki tudta nyerni, hogy a Zárában elfogott fiait és pénzüket visszakapta; s a mikor ez megvolt, 1243. május vége felé több mint negyven gályája s másféle hajója jelent meg Zeno Renier vezérlete alatt Zára előtt, hogy azt visszafoglalja. A záraiak magyar pénzen fölépítették lerontott falaikat. Lánczot húztak kikötőjük elé, és Türje Dénes bán, vagy most már egész

Slavonia herczege, Subich Gergely fiával, Márkkal segítségükre sietett. A velenczei hajóhad 1243. június 5-én támadott. Elül ment a Sant-Andrea hajó, melyen gép volt, hogy a kikötő lánczát felemelje és elszakítsa. Miután ez sikerült, Michiel János, volt zárai comes, kit elkergettek, volt az első hajójával, ki az ostromszerek működése mellett a partra igyekezett. A többi hajó követte. A falakon azonban a városbeliek vitézül ellentállottak, kilődöztek, s a város mellett, a magyar-horvát sereg és lovas záraiak, mintegy 5000 lovas vitéz, készen állottak, hogy a velenczeiekre rohanjanak, ha a szárazra kilépnek. A velenczeiek bátran neki eveztek a partnak; horgonyt vetettek, kiszálltak, és míg a hajókról szórták a városra a dárdát, a követ, létrákon törekedtek megmászni a falat, oldalvást pedig a faltól a hajókig kötelet vontak, hogy Dénes lovassága a tengerparton a falak aljában nekik ne nyargalhasson; de a magyarok közt felhangzott a harczi kiáltás; neki vágtattak; néhányan már keresztül ugrattak a kötelen; egy-kettőt ott vertek agyon a hajók szine előtt: mikor a harcz a falon megszünt, a záraiak futni kezdtek be a városba, azután nyakra-főre ki a szabadba, hol kapun, hol kötelen le a falon; mert Dénes bán megsebesült. Egy nyíl torkon érte; kivitette magát a városból seregéhez, arra híre támadt, hogy elesett, és ez egyszerre elvette a záraiak bátorságát. A velenczeiek betörték a tengeri kaput, megmászták a falat, követték, de nem üldözték, nem ölték, vágták a futókat, hanem hagyták őket menekülni, távozni és csak lassan nyomultak a városba. A magyar sereg is megsebesült vezérével elvonult, és így Zára, a nélkül, «hogy valamelyik félben valami nagyobb kár esett volna», visszaesett a velenczések birtokába. A menekült záraiak

a közel Nonába vonták meg magukat; a vegliai grófok, mert a magyarokkal tartottak, elvesztették grófságukat. A velenczeiek támadása Nona ellen azonban meghiúsult. Miklós fia Becsend mezei csatában elverte őket a város alól, Zárát is megtámadta, a város egyik tornyát összerontotta, azután «a környékből, a győzelem jeléül, mindazoktól, kik a magyarok ellen fellázadtak, kezeseket vett».[163] Ugyanez időtájt déli Dalmácziában Traù és Spalato összeveszett. IV. Béla, mikor még a tatárok ott kóvályogtak a szomszédban, Traùnak, mely őt többekkel, kik «Magyarországból és Slavoniából a tatárok elől futottak», befogadta, «tartotta, oly bőkezűen ellátta, hogy nemcsak a hű, hanem a leghívebb város nevét megérdemlette», megerősíté régi szabadalmait, melyeket még Kálmántól és a régi magyar királyoktól kapott, megerősíté és körülírta összes földbirtokát (1242. márcz. 18.). E határban a spalatóiak állítása szerint nekik is volt földjük; ebből harcz keletkezett. Három minorita kibékítette a feleket (1243. szept. 11.); megegyeztek a vitás pontokra nézve, «a magyar korona iránt való teljes hűség és tisztelet mellett», de a spalatóiak nem sokáig maradtak békében. Újra nyugtalankodtak, és megtámadták a traùiakat a tenger felől. A traùiaknak nagy hasznára volt a tengeri ütközetben az a háromrendevező hajó, melyet IV. Béla király használt a tatárfutás idején, és a traùiak őrizetére bízott. A spalatóiak kudarczot vallottak. A szárazföld felől próbáltak tehát szerencsét; és segítségül hívták Ninoszláv boszniai bánt, a ki a Halomföld urával Endrével meglehetősen függetlenné tette magát a magyar koronától, és grófjukká választák. Ninoszláv eljött seregével; bosnyák és spalatói versenyt pusztítá a traùi határt, vágta ki a szőlőt, fát; azután hazament, de a

város védelmére egyik fiát hagyta válogatott lovas-csapattal (1244. tavaszán). A traùiak IV. Bélához folyamodtak. IV. Béla nagyon megharagudott e zavarokért, a spalatóiakra, kiknek a klisszai magyar őrséggel is volt már 1242. óta villongásuk, úgy hogy nyilt csatára is került közöttük a sor, a melyben a spalatóiak több embert vesztettek és megszaladtak. Rögtön megbízta Dénes bánt és herczeget, hogy Bertalan pécsi püspökkel, ki csak nem rég járt megint a spanyol Simonnal külföldön IV. Incze pápánál, Hahót Mihály varasdi ispánnal, és File zágrábi nagyprépostal, ki a borsodmegyei Miskócz nemzetségből származott és Kálmán herczegnek hű kanczellárja volt, hogy a tengermelléken rendet csináljanak, s a háborúnak Traù és Spalato közt véget vessenek. Maga egy másik sereggel északnyugatról, Orbászból, a Verbanja mentében, Ozorába, Bosznіába, Ninoszláv ellen indult, «hogy vakmerő tetteit megtorolja». Velenczével azonban galasi táborában, a Verbanja mellett 1244. június 30-án békét kötött, mely végett a doge Justiniano Istvánt és Dandolo Pétert küldte volt hozzá követségül. Feláldozta, átengedte Zárát Velenczének. Megígérte, hogy a zárai menekülteket eltávolítja a város szomszédságából, és nem engedi meg, hogy a velenczeieket háborgassák. Velencze viszont beleegyezett, hogy a magyar király Zára kapujánál a vám kétharmadát szedhesse. Mindkét fél békességet, barátságot fogadott egymásnak; ígérte, hogy egymást — a mennyire lehetséges — segíti, s Velencze még különösen megígérte, hogy II. Endre király özvegyével Beatrixxel és fiával nem szövetkezik; követeit el nem fogadja; területén átmenni nem engedi. Mert II. Endre fia István, most már valami kilencz éves volt, Ferrarában, Este Azzo nagybátyjánál nevelkedett, és bár IV. Béla

még mindig nem ismerte el testvérének, magyar minoriták, a kik Ferrarán átutaztak és látták, felismerték benne az Árpád-vért, atyjának, II. Endrének hasonmását.

Míg Béla a Verbanja mentében Galasnál táborozott, a «seb borított» Dénes bán, társaival és több magyar úrral a tengermellékre szállott. Seregéhez «dalmaták», a traùiak, kiknek Subich Stephko volt grófjuk, és «szlávok», horvátok, csatlakoztak. A spalatóiak szintén küldöttek volt követeket a király elé, és mentegették magukat. IV. Béla úgy tett, mintha nem haragudnék, annak, a mi történt, nagy fontosságot nem tulajdonítana, és kérte a követeket: válaszszák meg boldogult Ugron kalocsai érsek unokaöcscsét, a csázmai hasonnevű prépostot érsekké, ki vele járt a tengermelléken, mikor a tatárok elől futottak, mert Gönczöl még 1242-ben, mikor Mária királyné Klisszában volt, meghalt, s azóta a spalatóiak nem tudtak az érsekválasztásban megegyezni. Csák Ugront nagybátyja tizenkét évig taníttatta Párisban a theologiára; tudott is valamit; jól beszélt és különösen kiemelték, hogy «drága pénzen teljes bibliát vett, minden glossával és commentárral». «Nemes családból való» — mondá a király — «tudós ember», «nagy haszna lesz belőle az egyház- és városnak»; s a spalatói követek nagy örömmel és azzal a reménynyel tértek vissza, hogy a mint Ugront megválasztják, vége lesz a király haragjának. De még két hete sem múlt, hogy hazatértek, mikor Dénes bán seregével Spalato ellen jött, és a közel Salonánál táborba szállott; birságot és kezeseket kivánt a várostól hűsége zálogául. A város privilegiumaira hivatkozott, de hiába. 1244. július 12-ikén megindult a bán serege külön-külön hadosztályokban a

város ellen. Külön csapatja volt a bánnak; külön, közel hozzá, a pécsi püspöknek; azután jött File prépost, a traùiak, a klisszai várnagy, és így tovább a többi úr. A spalatóiak a külső város faláról nyilat, követ hajigáltak a közeledőkre, a kik keresték, hol férhetnek be legkönnyebben a falon. A traùiak — mint szomszédok — ismerték a hely gyöngéjét; nyugatról, a hegy felől, a hol a külső támadó magasabban állott a védőnél, támadtak; súlyok alatt egy helyt leszakadt a fal. A nyiláson beözönlött az egész sereg, és felgyujtá a külvárost. A polgárok csak tíz embert vesztettek, és a belső városba menekültek; az ostromlók részéről valami harmincz magyar, horvát esett el, de több mint ötszáz ház, majdnem mind fából vagy vesszőből, lett a lángok martaléka. A spalatóiak megrémülve újra könyörögtek a bánnak, és Dénes, bár haragudott, hogy néhány emberét megölték, megkötötte velük a békét (1244. július 19.). A spalatói káptalan és Spalato városa hűséget esküdött a «magyar királynak és fiának», hatszáz márka ezüstöt fizetett, hat nemes ifjút adott kezesül. Megigérte, hogy grófjául csak magyar alattvalót választ, és teljesen átengedett Traùnak minden házat, földet, szőlőt, melyet Traùban vagy a traùi területen birt. A békébe, melynek pontjait Dénes herczeg kanczellárja, Benedek írta meg, belefoglalták a feleket mind, a kik a traùiak vagy spalatóiak részéről harczoltak, csak Ninoszláv bánt, András halomföldi «nagy kenézt» vagy ispánt, mint a magyarok irták, és más hűteleneket vettek ki, a kik a király ellen fellázadtak. De mikor e békét Spalatóban megkötötték, Ninoszláv «testvéreivel és báróival» már IV. Bélánál megjelent; meghódolt, és IV. Béla megerősíté a boszniai püspökség összes birtokait a valkómegyei Gyákkal és Bleznával, melyeket még

Kálmán herczeg adott, az ozorai birtokokkal, melyeket Ninoszláv bántól kapott, «azért a többféle sérelemért és kárért, melyet a püspökségnek okozott» és elrendelte, hogy a boszniai püspök és káptalan «Ozorában, Sóban, Alföldön» — a mai Jajcza vidékén — «és a többi zsupákban» minden embertől, személyválogatás nélkül, úgy szedje a tizedet, «mint Magyarország más egyházai» (1244. július 20.). A spalatóiak is siettek, hogy IV. Béla kivánságához képest Ugront megválaszszák. Mikor 1245. husvétja táján — ápril derekán — IV. Béla király Benedek kalocsai érsekkel, kanczellárjával, Türje Dénessel, most nádor és somogyi ispánnal, és Kán László bánnal és egész Slavonia herczegével ismét a tengermelléken, Vrana vidékén, Brebirben, vagy mint a kanczellár magyarosan írta, Berbérben járt, és a spalatóiak ajándékát kapva, a spalatóikat, kiket még a traùiak fogva tartottak, elbocsátá: Ugron, kit cettinai és szigeti — brazzai, lessinai, curzolai — gróffá is tett, nagy kiérettel, számos lovassal Spalatóba ment, és elfoglalta érseki palotáját. Érseksége azonban sem az egyháznak, sem a magyar érdeknek nem vált valami hasznára. Spalatóban megütköztek azon, a miben Magyarországon. IV. Béla udvarában talán semmi feltünőt sem találtak, hogy az új érsek, minden esze, tudománya mellett, keveset gondolt az egyházi ügyekkel; papok helyett vitézek társaságát kereste; fegyverben, hadi pompában gyönyörködött. Úgy akart föllépni, mint a magyar főpapok, és mert szűk jövedelméből nem igen telt, mindenféle módon pénzt igyekezett szerezni; kifelé azonban, Spalató ellenségeivel szemben nem volt az a kemény vitéz, milyennek egyháza körül, a falakon belül, megbotránkozva tapasztalták. Legjobban akkor voltak megelégedve vele, mikor három év mulva

hirtelen megbetegedett, és halála előtt az egész káptalan előtt nyilvánosan meggyónt, bűneit szánta-bánta és javulást igért, ha az Isten még egyszer megsegíti (1248. nov. 27.). Utódja, bár rövid időre, ismét magyar ember lett: a volt domokos János, scardonai püspök, kinek felszentelése volt Ugron érsek utolsó egyházi functiója.[164] A dalmát tengerparton egyébiránt azok a viszonyok állottak helyre, melyek a zárai háború előtt voltak. A Nonába menekült záraiak meghódoltak ismét Velenczének, visszamentek városukba (1247.), mint eleik 42 éve, körülbelül ugyanazon terhes feltételek alatt; köztük volt az is, hogy össze nem házasodnak a «szlávokkal», horvátokkal; horvátot maguk közé lakónak nem fogadnak, ha csak a velenczei doge meg nem engedi. Néhány év mulva a vegliai grófok is kibékültek Velenczével, és visszanyerték szigetüket.[165]

Az egész Drávántúl védelmét és kormányát IV. Béla 1248-ban Dragun fia Guthkeled Istvánra bízta, kit «szíve szerint való férfiúnak» talált. István azokhoz a Guthkeledekhez tartozott, kik a tiszai részekre Szathmárba, Szabolcsba szakadtak. Ő is egyik patronusa volt a sárvári monostornak, az ecsedi láp mellett, melyet a tatárok elpusztítottak. Ifjúságában IV. Béla öcscse, Endre herczeg oldalánál harczolt Galicziában. Endre halála után IV. Béla szolgálatába állott. Ott volt a Sajónál. Követte a királyt futásában a tengermellékre. Lovászmester, orbászi főispán, majd 1245-ben országbíróvá, kevéssel rá nádorispánná lőn. IV. Béla azzal a felhatalmazással küldé a Drávántúlra, hogy «a jót fejleszsze, a rosszat lerontsa». Remélte róla, hogy «nem lesz romboló, hanem építő, nem tékozló, hanem gyüjtő, nem lesz rabló, hanem fentartó!» s e reménye nem csalta meg. A vitéz férfiú, ki a csatatéren

is mindig megállta helyét, sokban hasonlított a királyhoz. Magánügyeiben szerző, gyarapító, ki a Csákok kezére került fehérmegyei Gút falút, családja ősi fészkét visszaszerezte és Szabolcsban, Nyitrában ép úgy, mint Bosznia szélén királyi adományokat kapott: a középályán rendező, teremtő elme volt. Általa kezdé meg IV. Béla már 1249-ben Drávántúl a várföldek rendezését, visszaszerzését, — úgy a mint Kálmán herczeg idejében voltak — a hol most az új vagy fontosabbá lett várak fentartására, több új vármegye vagyis comitatus: Kemlek, somogyi területen Garics és Varasd függelékeként Zagoria keletkezett. A rábízott részben ránczba szedte a horvátokat és nemcsak minden nyugtalankodást és zavart elfojtott, a «hűtleneket» elkergette: hanem a lakosok gyarapításában IV. Béla király nyomdokába lépett és sok üres, elpusztult, lakatlan földet benépesített. Az adriai tengerparton, szemben Arbe sziget déli csucsával egy hegyre «a magyar király dicsőségére és hasznára» Jablanacz várát építé és megengedte egy arbei gyarmatnak, hogy a vár aljába telepedjék, Traù, Sebenico és más tengermelléki királyi város szabadságával éljen, az anyaközséggel érintkezésben maradhasson, de külön grófot válaszszon magának «a király országából, híveiből» mely jogaikat, ha jónak fogja látni, IV. Béla király megerősíti (1251.). Szintúgy bánságának másik végén, már közel a Drávához, Kőrös vára alá vendégeket gyűjtött a zágrábi vendégek szabadsága mellett, csakhogy mindjárt felmenté őket a hadi szolgálattól és polgármesterüknek, így nevezhetjük mairejüket vagy majerjukat, megadta a kedvezményt, hogy a mennyiben panasz van ellene és a bán megidézi, az idézésre a Dráván és Gozdon, tehát a tulajdonképi Slavonián túl, mint ekkor már érték, menni nem köteles (1252.).[166]

Észak felé IV. Béla veje, a nyughatatlan Rasztiszláv Halics birtokára törekedett. Magyar segélylyel megvette 1245-ben Przemyslt, de azután Danilo és Vaszilko elől ismét Magyarországba menekült.[167] Sokkal közelebb érinté az országot a háború, mely 1246-ban Ausztriával, Frigyes herczeggel most ismét, de utójára tört ki. A herczeg hatalma a tatárdúlás óta növekedett. II. Frigyes császár hajlandó volt őt Ausztria és Styria királyává tenni. Ő pedig, ki elvált első nejétől, Laszkarisz Zsófiától, Mária magyar királyné testvérétől (1229.), most (1243.) elűzte második nejét is, merani Ágnest, IV. Béla unokatestvérét, mert magtalan volt; zavarta nyugati szomszédját, a bajorokat. Megverte (1246. január 26.) a cseheket, a kik országába törtek, azután — megint — a magyarokat támadta meg. A nyugati végeknek azonban ekkor szemes őre volt Rátót Loránt, királyi asztalnokmester és soproni ispán, ki sereget gyűjtött és Pozsonyt, Sopront «vitéz karral, legnagyobb gonddal» megerősítette. E támadásra IV. Béla mindenfelől összegyűjté seregét «e személyes ellensége ellen», ki az országra leselkedett, holott — mondák később — «hajdanában, mikor nem volt még úgy kimerülve, nem tudott ellentállni Magyarországnak!» Zászlója alá gyűlt a kún vezér vagy «király» s az «orosz király» Rasztiszláv és Loránt, miután Sopronban, Pozsonyban kellő őrséget hagyott. A sereg Németujhely alá ment, a hová Frigyes herczeg táborát gyűjtötte. A vezérletet IV. Béla Loránt mesterre bízta. Június 15-én, Szent-Vid napján reggel a magyarok kezdtek átkelni a Sáron vagy Lajtán. Az előcsapatot Rasztiszláv herczeg vezette. Vele szemben Liechtenstein Henrik jött, kezében Ausztria zászlója. Frigyes herczeg közbe vágtatott és biztatta embereit: «Rajta! rajta! a ki ma vitéz, gazdaggá teszem!

A mit csak kiván, szavamat rá! — megteszem!» Beszédje közben észre sem vette, hogy már nyargalva jött, már ott termett Rasztiszláv csapatjával. Frigyest hátulról arczba szúrták. Lebukott lováról. Magyar, orosz megtaposta, keresztülment rajta. Csapatok jöttek, mentek. A lovas csata hullámzott; magyar az osztrákot, osztrák a magyart kergette. A vezér Loránt maga is ott harczolt a tömegben. Ákos Ernye egy németet leszúrt, fejét vette s a fejet egyik vitéze által IV. Bélának, főurainak, kik a csatát nézték, elküldte. Végre azonban a szerencse mégis a németek felé hajlott. Nehéz lovasságuk a magyarok közül sokat elgázolt. A vitéz Pál — még nem rég országbiró — súlyosan megsebesült és hét más nemes kisérőjével, az «olasz» Simon Bertram testvérével és sok más vitézzel fogságba esett. A herczegre nem gondolt senki. Csak íródeákja Henrik kereste, mikor eltünt és megtalálta, de már kifosztva, megtiporva, sebbel arczán, de más seb nélkül, halva; felvette, mint a zsákot keresztben, lóra vetette és bevitte a városba. A mikor serege a csatát már megnyerte s a magyarok mindenfelé hátráltak, hallák meg a hírt a herczeg haláláról. Az üldözés megszakadt. Nagy jajveszéklés támadt, «sok vitéz szeme könybe lábadt». Mások nem bánták, sőt híre járt, hogy saját emberei ölték meg. Anyját, Theodorát, kivel oly rosszul bánt, nyolcz nappal később megölte a bánat. A háborúnak vége szakadt. Még csak a foglyok emlegették, mint Pál, ki magát és fogságba esett kisérőit «mintegy atyjuk» 1000 márka ezüstön volt kénytelen kiváltani, mig egy sokkal kisebb ember, a vasmegyei Stefand fia Miklós, ki Nádasdon bírt, csak úgy szabadult meg fogságából, hogy először Mike testvérét küldte maga helyett rabságba, azután nádasdi birtokát és malmát,

mindössze 55 márkán eladta, hogy azzal testvérét kiválthassa.[168]

Frigyesben magva szakadt a Babenberg család fiágának; csak két nő maradt meg a családból: Frigyes herczeg testvérnénje, Margit, ki II. Frigyes császár Henrik fiának özvegye volt és Gertrud, Frigyes herczeg öcscsének Henriknek leánya, ki csak nem rég (1246. ápril) lett a cseh király, I. Venczel legidősebb fiának, Wladisláwnak nejévé. IV. Bélában megvillant a gondolat, hogy Ausztriát és Styriát, e két uratlan földet a maga hatalmába kerítse. Német jog szerint mindkét tartomány visszaháromlott a birodalomra; de a harcz, mely a császár és a pápaság közt folyt, e kérdésre is kihatott. IV. Incze pápa nem szerette volna, hogy e tartományok II. Frigyes császár birtokába kerüljenek és eleve hajlandó volt IV. Béla terveit pártolni és nem volt kifogása, hogy Ausztriát «a német és cseh királyság sérelme nélkül» elfoglalja (1247. jan. 29.); majd azonban badeni Hermann grófot vette pártfogása alá, ki az 1248-ban özvegygyé lett babenbergi Gertrudot nőül vette, és IV. Béla nem tartva — úgy látszik — czélszerűnek, hogy a pápa védenczével összetűzzön, terveivel Ausztriára — egyelőre legalább — felhagyott.[169]

Danilóval és testvérével IV. Béla eléggé jó viszonyban volt. Mikor 1245/6. telén Danilónak el kellett Batuhoz menni, a mint visszatért, azonnal értesítette IV. Bélát, mit látott, hallott a tatároknál. De azért IV. Béla, mint 1245-ben, 1249-ben is segítette vejét Rasztiszlávot, a ki még egyszer szerencsét próbált Galicziában. Magyar sereg, magyar urak kisérték a Kárpátokon át. Füle, valamikor, valahol — Szörényben? Mácsóban? — bán is, kinek ősi javait a tatárok úgy elpusztították, hogy alig volt, hová

fejét lehajtsa, s azért némi vigasztalásul Trencsénben kapott néhány falut, a többi közt Bittsét IV. Bélától, még egyszer lóra ült, hogy ott harczoljon megint, a hol harmincz esztendővel ez előtt vitézkedett. IV. Béla veje. krakói Boleszló lengyelei is segíték, s a halicsi bojárok közül is sokan csatlakoztak. Rasztiszláv, Przemyslt mellőzve, Jaroszlót fogta ostrom alá a San mellett. A város körül véres küzdelem folyt. A magyarok ostromszereket állítottak; az oroszok kitörtek. Rasztiszláv nagyon bízott ügye sikerében; tornával mulatta magát az ostromlottak szeme láttára, de mikor itt a lengyel vezérrel — Vorsnak írják — összetűzött, lovával elbukott, a mit rossz jelre magyaráztak. Danilo fölmentő sereggel közeledett. Vele volt testvére Vaszilko, masowiai lengyelek, pogány litvánok és kúnok. A Sanon — augusztus 17-ike, Szent Florus és Laurus vértanúk előestéje volt — akadálytalanul átgázoltak. Tele voltak reménységgel és lelkesedéssel, mert a mint jöttek, varjak és sasok lebegtek szerencsés előjelül a sereg felett. Rasztiszláv, a mint meglátta, hogy Danilóék csatarendben közelednek, a város alatt hagyva az ostromszerek védelmére gyalogságát. lovasságával, magyarral, lengyellel. oroszszal eléjük ment. Füle bán a tartalékban volt; mellette a zászló. Vaszilko a lengyelekkel állott szemben, kik erősen énekelték a «Kyrie eleisont». Danilo a magyarokkal ütközött meg. Mindjárt az első összecsapás heves és véres volt. «A dárdák ropogva törtek darabokra.» Kemény fia Lőrincz, a király udvari ifja — inasa — Baranyamegyéből, talán Szente-Mágocs nemzetség, ki már Németujhelynél az osztrákok ellen kitüntette magát, csak kevéssel előbb Jaroszló alatt lábán megsebesült, egy orosz «bárót» leszúrt lováról, a kit — a mint elfogták — Rasztiszláv

azonnal lefejeztetett.[170] Füle bán, ki most se sokat tartott az oroszokról, mondá: az orosz tüzesen támad; de csak álljuk meg rohamát, azután sokáig úgy sem birja ki. Csapatjára maga Danilo vetette magát. Danilo fia Leo vele lándzsát tört; a magyarok azonban körülvették, majdnem elfogták; csak nehezen tudott a viadalból kimenekülni. De az oroszok újra támadtak s e második támadásnak nem tudott a magyar csapat ellentállni. Zászlója elbukott. Megrendült. Megfordult és futásnak eredt. Rasztiszláv alatt megölték a lovat. Kemény fia Lőrincz, «inkább törődvén a herczeg életével, mint a magáéval», átengedte neki lovát, de azért az ellenség sürű tömegéből ő is megmenekült. A magyarokkal a lengyelek is megfordultak és futottak. Danilo és Vaszilko a városig üldözték őket, de azután nem mentek tovább. Így is sok magyar veszett el vagy esett fogságba, köztük Füle bán, kit Danilo elé vezettek és a fejedelem a veszedelmes embert válogatott kínzással megölette. Szintúgy legyilkoltak még — bosszúból — más foglyokat is, oroszt, magyart. Maga Rasztiszláv «megfordítván lovát», szerencsésen elmenekült, de kénytelen volt, bár a halicsi herczeg czímét még viselte, végkép felhagyni minden tervvel Galicziára nézve. IV. Béla látta, hogy a dolog nem megy. Ha tehát Halicsot nem birhatta, legalább azt akarta, hogy a ki birja, barátja legyen; vele tartson; ne csatlakozzék a tatárokhoz. Barátságát kereste tehát Danilónak, kit le nem győzhetett «s a ki már a tatároknál is volt». Megkinálta Leo fiát egyik leányának, Konstantiának kezével. Danilo eleinte nem bízott az ajánlatban, mert hisz mikor ő kérte ezt néhány éve, IV. Béla visszautasította; de azután készséggel fogadta. Fiával, Leóval fölkereste Bélát Zólyomban (1250.), ott meg-

volt az esküvő és a magyar urak, kik a mult évi hadjáratban fogságba estek, visszanyerték szabadságukat.[171]

Ugyanebben az időben osztrák és stájer urak: Schenk von Habsbach, Henrik, két Preussel testvér: Henrik és Wernhard, híres bajvívó vitézek, de erőszakos rablók, mint uruk Frigyes herczeg volt, kinek udvarában szolgáltak, más czimboráikkal betörtek Magyarországba és az ország széleit Ausztria felé pusztították. IV. Béla szörnyen felindult e «kihívó gonoszságra». Általános fölkelésre hívta az ország nemességét és 1250. június havában «igen nagy sereggel», magyarral, kúnnal betört Ausztriába. Megesküdött — mondák — az urak és püspökök előtt, kik vele jöttek, hogy előbb nem megy haza, míg egész Ausztriát fel nem dúlta. A magyar sereg, ép aratás ideje volt, s a mezőn kapta az embereket, férfiakat ölt, nőket meggyalázott, templomokat a menekülőkre gyújtott. Egy helyt, mondják, négyezeren égtek benn, a pappal együtt, ki még az absolutiót megadta a veszendőknek. Az osztrák kis Mária-Zellt Pottenstein vidékén 1250. július 25-én égették föl a kúnok. Bécs vidékétől le a Semmeringig terjedt a dúlás. Preussel Wernhard, e vidék kapitánya, ki a mai Laxenburghoz közel a himbergi várban székelt, kinyargalt a magyarok ellen. Beszélték, hogy a magyarok, ha csatakiáltását: «Reichersdorf! Reichersdorf!» — ez birtoka volt — hallák, mindjárt mondák: «fuss! fuss! jön a Wuchard király!»[172] de most Ákos Ernye, kivel találkozott, szemtől szembe megtámadta, lándzsájával lováról ledobta s paripáját agyonszúrta. Vezérük elbukása megrémíté a németeket; megfutamodtak; a magyarok sokat levágtak közülök; a többi alig tudott Wernhard úrral a himbergi várba visszajutni. A

magyarok több várat is, köztük Waltersdorfot elfoglalták, feldúlták. Sok és tekintélyes német vitéz «a gonoszok közül», Németujhelytől, Pittentől délre, Kirchschlag várába menekült, melynek kimondhatatlan neve a magyarok szájában Krislógra, Krislakra, Korchalagra változott. IV. Béla egész seregével utánuk ment. A németek még a váron kívül is szembeszálltak egy magyar csapattal, melynek vezére Majs, az Endre nádorának Majsnak fia volt, de visszaszorultak a várba. A magyarok ostromra mentek. Köztük az ifjú Mikudfia Mikud, később még híres név történetünkben, az erdélyi és baranyamegyei — a mint mondák — spanyol eredetű Kökényes Rénold-nemzetség tagja, bal lábán megsebesült, de többi, a köztük vitézségre kiválva s a vár felső tornyára törve Keményfia Lőrincz, a várat elfoglalta.[173] Ezzel IV. Béla befejezte bosszuló hadjáratát és hazatért. Kevéssel utóbb meghalt Ausztria ura badeni Hermann (1250. okt. 4.), s a ki még erős kézzel közbevágni, intézkedni lett volna képes vagy legalább hivatott, II. Frigyes császár szintén befejezte Olaszországban pályáját (1250. decz. 13.)

A gazdátlan országban némely úr a szomszéd cseh király fiát, Przemysl morva őrgrófot, ki azonban rendesen, mint öreg atyja, az Otakár nevet használta, hívták meg Ausztria fejedelmének (1251.). A fiatal, alig huszonegy éves ember még csak nem rég harczban állott atyjával, I. Venczel királylyal, a kit ellenében magyarok is támogattak (1249.). Nagyravágyása, mely korlátot nem ismert és eszközeit nem válogatta, rávette volt, hogy vezérévé legyen a cseh uraknak, kik elégületlenek voltak királyukkal. Terve, már most megszerezni a cseh koronát, nem sikerült; annál inkább kapott az osztrák, stájer

herczegségen. Otakár csinos barna fiatal ember volt, középtermetű, de erős, ki ügyességével a tornajátékban, személyes bátorságával a csatamezőn, megnyert vagy meglepett barátot és ellenséget. Hadvezér nem volt, de megvolt benne a tehetség, hogy sikereit kürtölni, vereségeit leplezni tudta a világ előtt. Egyáltalában éles szeme felismerte az embereket, a körülményeket és fel tudta használni czéljaira, melyek nem csak hatalmának öregbítésére, vágyai kielégítésére, hanem — nemesebb ambitiókép — a közjóra is irányultak. Megvoltak már benne azok a kormányzói tulajdonságok, melyeket később alkalma volt kifejteni, s melyek azon fejedelmek sorába emelték, kik mint IV. Béla, országukat már rendbe szedni, szervezni törekedtek s magukat többnek tekinték, mint a leggazdagabb földesúrnak országukban vagy nemzetük vezérének, ha a nemzet táborba szállott. Csakhamar megnyerte az osztrákok, stájerek hajlamát, birtokba vette a babenbergi örökség legnagyobb részét. Hogy nem volt «sült cseh», szláv, kit a német gyűlölt vagy megvetett, hanem hódolt a német áramlatnak, mely a XIII. század kezdete óta hasonlíthatatlanul nagyobb mértékben mint nálunk a kis francziáskodás, a cseh királyi udvarba, a cseh nemesség körébe behatott s német nyelvet, német neveket, német településeket hozott a szláv népesség közé: csak könnyítette sikerét az Ostmark és Styria német lakossága közt. Hogy birtoklásának más jogczímet is szerezzenek a fegyvernél, barátok kicsinálták, hogy vegye el az elesett Frigyes herczeg nővérét, Margitot, ki ugyan még egyszer oly idős volt mint ő és anyja lehetett volna, de — mert «Sárára és Erzsébetre, Zakariás főpap nejére hivatkoztak előtte» — mégis hozzá ment feleségül és ő — mit nem tett volna meg a hatalomért? — Haim-

burgban készséggel feleségének fogadta (1252. február 11-én).[174]

Mikor IV. Béla látta, hogy a cseh király fia mint foglalja el az osztrák birtokokat, a nélkül, hogy arra valami felsőbb sanctiója, a pápa felhatalmazása volna, ő is hozzálátott és kezdett a határszélen, jelesen Styriában foglalni és birtokba vette a stájer Drávavölgy kulcsát, Pettaut, melyet az osztrák herczeg a salzburgi érsekség hűbére gyanánt birt. Neki jogczímül szolgált, hogy badeni Hermann özvegye, Gertrud segítségül hívta; mellette szállott tehát síkra, őt vette oltalmába; egyúttal azonban oly férjet szemelt ki neki, Ausztriának oly herczeget akart adni, a ki — neki tetszett. Gertrud férjének tehát Danilo harmadik fiát, Leo öcscsét, Románt nyerte meg. Danilo el is jött IV. Bélához Pozsonyba, mikor a magyar sereg Ausztriába menet június elején (1252.) ott táborozott. Gyönyörű paripán lovagolt IV. Béla mellett; lószerszáma, kardja, nyíla mind csupa arany volt; aranynyal szegett bibor mentét viselt, zöld csizmáját aranyos varrás diszíté. IV. Béla nagyon örült, hogy német urak, a kik átjöttek hozzá, látták; mikor a hőségben elfáradt, palotájába vitte, maga vetette le ruháját és — mint az orosz évkönyv hálás elismeréssel megjegyzi — saját nadrágjába öltöztette. Pozsonyból a magyar tábor betört Ausztriába és Bécset fenyegette. 80.000-re tették számát; kilencz királyról beszéltek, a kik Bélát segíték. Béla két hétig Stadlaunál táborozott, azután átkelt a Dunán és Erdbergnél ütötte föl sátrát. A kúnok északra Morvába is elvitték a pusztítást; «sok ezer keresztényt megemésztettek; sem kornak, sem nemnek, sem egyházi rendnek nem kegyelmeztek». Nyugat felé Tulnig raboltak a magyarok, kúnok. Mindenütt ölték, vágták, tömegesen rabszíjra fűzték a népet. Mindenütt

égtek a falvak, kolostorok, a templomok. Mödlingben felgyujták a piaczi templomot s abban 1500 ember égett el. Különösen sokat szenvedtek a freisingi püspök osztrák birtokai. A pusztitás alatt IV. Béla táborában megigérte Miloszt — Malaszt — dejtári nógrádmegyei pohárnoknak, hogy fegyveres szolgái közé felveszi, ha két fia e hadjáratban, «melyet Przemysl őrgróf, a cseh király ő méltóságának fia ellen» hirdetett, teljes fegyverzetben, «vaspánczélban, fejükön vaskalap, pajzs, lándzsa, íj, nyíllal, katonalovon» részt vesz (1252. jún. 15.) és meghallgatta az Aba-nemzetség több tagját, köztük Artolf fia Püd ispánt, mikép egyezkedtek taktaközi — szabolcsmegyei — csobaji birtokuk vételára felett, mely birtokot — úgy jegyezte fel a névtelen jegyző — még Ed és Edömén őseik kapták Árpádtól a honfoglalás idejében (1252. jún. 20.). «Imberg asszonya» pedig, mint Gertrudot nevezték, összekelt Románnal. Bécs környéke neki hódolt; Otakár nem mutatta magát. De mikor IV. Béla visszavonult, előjött, sőt Stájerország egy részét is elfoglalta. Béla tehát 1253-ban újra táborba szállt és Otakár székhelyére, Morvaországra vetette magát (júniusban). Vele volt fia, a 14 éves István; előtte a kúnok jártak, a kik 1253. június 25-én Olmücz környékét feldúlták «és ezer meg ezer keresztényt legyilkoltak». Míg IV. Béla Olmücz alá szállott, serege szerteszéjjel pusztította Morvaországot, mint taval Ausztriát. Sok templom a lángok martalékává lett; sokat kiraboltak, megfertőztettek, sokból — a keresztény magyarok — a harangokat, ereklyéket magukkal vitték. Sok ezer embert levágtak, rabszíjra fűztek. Sok kis vár magyar kézre jutott és elpusztult. A rémület Csehország közepéig hatott és I. Venczel cseh király, a ki meglehetős közönyösséggel nézte, mint ver-

gődik hálátlan fia hatalmas ellensége karmai közt, Prágába élelmet gyűjtött s a várost észak és nyugat felől fallal megerősíté. Ugyanebben az időben Danilo Leo fiával, krakói Boleszlóval, IV. Béla másik vejével és egy sziléziai lengyel herczeggel — opuliai Wladiszláwval — Troppau környékét pusztította; Rasztiszláv herczeg pedig, mikor a csehek a magyarok háta mögött Trencsént fenyegették, egy csapattal ellenük ment és rajtuk «dicső győzedelmet nyert».

A kegyetlen háború, mely IV. Béla és Otakár közt dühöngött, melyben annyi egyház, annyi egyházi vagyon, annyi keresztény lélek pusztult el, «került» — magában Ausztriában 100.000 emberre becsülték, nőkön, gyermekeken kívül — «a pogányok rabszíjára», nagyon bántotta IV. Incze pápát. Kiküldé Velasco minoritát, szerezzen békét a két fejedelem közt, szorítsa azt, a ki ellenkezik, egyházi censurákkal engedelmességre (1253. július 1.). IV. Béla ép surlódásban volt a pápával az esztergomi érseki szék betöltése miatt. Báncza Istvánt a pápa, mikor nála megfordult, megismerte, megszerette és «mint az egyetemes egyház egén ragyogó fényes csillagot», biborossá, praenestei püspökké nevezte ki, «hogy fénye minél messzebb, minél inkább sokszorozva sugározzék». (1252. nov. elején). István, tudtunkkal az első magyar ember, ki biborossá lőn, elfogadta a kiváló méltóságot, de az olasz levegő nem tetszett neki, hazavágyott szülőföldére és a pápa megengedte, hogy az esztergomi főegyházmegye kormányzója maradjon és mint pápai legátus térjen vissza Magyarországba, a honnan származott, a melynek népével «egy test a testéből, csont a csontjából». De IV. Bélának nem tetszett ez a bizonytalan állapot. Véglegesen be akarta tölteni az esztergomi érsek-

séget és a káptalan «egyhangúlag, mintegy ihletve» a független István helyére az ő emberét, Benedek kalocsai érseket jelölte ki az esztergomi érseki székre. István biboros, «ki — mint IV. Béla megjegyzé — a magyar egyház tagja, a magyar egyház állapotát ismerte», nem ellenezte a dolgot; de IV. Incze idegenkedett ez új combinatiótól, ragaszkodott a maga tervéhez és nem akarta Benedek érseket az esztergomi székre áthelyezni. Ez nagyon bántá IV. Bélát és írt a pápának (1253. máj. 11.), hogy az esztergomi érsek az első az egyházi és világi országnagyok közt, kik a királyt az ország minden nehéz, titkos ügyeiben támogatni kötelesek; s a kit rövid ideig sem nélkülözhet. Olyan ember kell oda, a kit mindnyáján méltán tisztelnek és szeretnek. Benedek érsek olyan ember; nem is szabad őt sutba tenni, hanem kimagasló helyre kell tenni, hogy mint valami szövétnek mindenkinek világítson. A pápa ugyan tehet, a mit akar, de még az Isten, kinek helytartója, sem tesz mindent — közvetlenül, a dolgok rendjén kívül, ámbár tehetné! Velascoval azonban nem ellenkezett. Elhagyta Olmücz ostromát, hazatért (1253. aug. elején) és kijelenté, hogy kész vitáját Otakárral a pápa elé terjeszteni; a terminusra, melyet a minorita 1254. június 24-re tűzött ki, megjelen, sőt minden várat, melyet a vitás területen bir, a szentszék követeinek átad, ha Otakár a maga váraival hasonlókép cselekszik. Dolga jól állott. A stájer urak elpártoltak Otakártól. Fölmerült körükben a gondolat, hogy Ottó bajor herczeg fiát, Henriket, ki IV. Béla Erzsébet leányát vette nőül, válaszszák herczegükké. Ottó herczeg szintén fellépett volt Otakár ellen. Betört Felső-Ausztriába (1253. szept.), de nem tudott előre menni. Fia Henrik azonban lekerült Olaszországnak, a trienti völgynek és eljutott

Bélához, ipjához Magyarországba. De IV. Béla inkább magára gondolt, mint vejére. Ausztriában sem igen segíté Románt, a kit Otakár most szorongatott, sőt azt üzente neki, mikor támogatását kérte, adja át neki, a mit Ausztriában bir és kárpótolja majd Magyarországon jószágokkal. Danilovics Román ebből látta, hogy nem igen van többé jövője Ausztriában. Preussel Wernhard kivitte Himbergből, a hol neje Gertrud, várandós, visszamaradt; hazament és Litvánia szélén teljesen elfelejtette nejét és osztrák pünkösdi herczegségét.

Otakár, ki most atyja halála után (1253. szept. 22.) Csehország királyává lett, szintén nem mert a pápai követtel szembeszállni, sőt keresve kereste IV. Incze kegyét, s atyja halála előtt s atyja halála után két izben hűséget, engedelmességet, hódolatot esküdött a szentszéknek. Mindkét fél tehát 1254. tavaszán követeket küldött ki, hogy a megegyezés föltételeit megállapítsák. Már ekkor IV. Béla vitája IV. Inczével egészen lecsillapodott. A pápa annyiban engedett a királynak, hogy meghagyta Istvánnak, válaszszon az esztergomi érsekség vagy a praenestei püspökség és a biborosság közt (1253. jún. 7.); de IV. Béla «röviden, őszintén, magyarán» kijelenté a pápának (1253. okt. 11.), hogy ha jót akar az esztergomi, kalocsai egyházaknak, az ország összes püspökségeinek, erősítse meg Benedek érsek postulatióját, mert csak ő képes egyházi és világi dolgokban az esztergomi egyházat reformálni. Különben sem ő, sem az esztergomi káptalan, sem más ember az országban senki mást esztergomi érsekül elfogadni nem fog; és ha angyal mond is mást, ne higyjen a pápa szavának. IV. Incze nem is folytatta tovább az ellenkezést. Báncza István az esztergomi érsekség jövedelmeiből évenként 300 magyar márka

ezüstöt nyert, melyet az esztergomi érseknek minden év Mindszentjén Velenczében le kellett fizetni, Rómába ment és még vagy másfél évtizedig — a míg élt — gondos és önzetlen ügyvivője, intézője volt a magyar egyház ügyeinek; a pápa pedig áthelyezte Benedeket az esztergomi érseki székre (1254. febr. 25.), s ő volt IV. Béla egyik követe; társai voltak: Rátót Loránt nádor, ki e méltóságban Türje Dénest váltotta fel (1254.), Guthkeled István most már Slavonia herczege és Csák tárnokmester és soproni ispán, Buzád bán fia a Hahot-nemzetségből. Otakár megbizottjai közül kivált Bruno olmüczi püspök. Mindkét fél követei Buda mellett, ép a nagyhét előtt (1254. ápril 3.) abban egyeztek meg, hogy Ausztriát tartsa meg egészen Otakár; Styriából mind azt, a mi a Semering vízválasztóján túl, északra a Duna felé esik, kapja Otakár, a mi délre a Mura felé esik, a nagyobb rész essék IV. Béla birtokába; ezt illesse még a Semeringtől északra Schwarzenbach is, Kirchschlag mellett, vagyis a régi pütteni grófság hegyes része, Németujhely közeléig; nejét, mint Babenberg leányt Otakár fogja kielégíteni, «Imberg asszonyát», Gertrudot, Béla király kárpótolja. Megállapíták, hogy a két király találkozzék és akkor kössék meg véglegesen a békét. A találkozás meg is történt; a béke (1254. május 1.) Pozsonyban létrejött. A föld a Semeringtől le Krajnáig IV. Béla birtokába került; s ő kapitánynyá a stájerek közé Guthkeled István herczeget nevezte ki, Gertrudnak pedig Stájerország nyugati részében több várost — mint Leobent, Judenburgot, Knittelfeldet — adta. Henrik veje, az ifjú, 18 éves bajor herczeg remélte, hogy IV. Béla neki adja Styriát, de reményében csalatkozott; azért azonban Bélára nem haragudott, csendesen hazament, a hol atyja

időközben (1253. nov.) meghalt és «szeretettel emlékezett meg mindig róla és atyai tanácsairól».[175]

IV. Béla most hatalmának tetőpontján állott. Nem is mulasztá el most azt, a mi régebben lelkének ideálja volt, melyet már, mint láttuk Drávántúl és másutt, mintegy félve megkezdett, az elidegenített várföldek visszaszerzését újra megpróbálni. Loránt nádor különös királyi felhatalmazást nyert, hogy az egész országban, Vasban, Pozsonyban, úgy mint Bodroghban és Szerémben a várföldek kérdését elbirálhassa, mint régebben. A visszaszerzésre külön vidékeken külön birák vagy biztosok működtek. Pozsonyban a nádor és Vincze nyitrai püspök, a győri egyházmegyében Amadé győri püspök, Pok Móricznak, most a királyné országbirájának testvére, a ki ebben járva szentelte fel 1256. április végén a jáki templomot, hazai román építészetünk e remekét; a maga egyházmegyéjében Benedek érsek; Drávántúl István bán vagy herczeg. A bolondosi várföldek és várnépek visszaszerzésére, Szepesbe Ákos mester budai prépost ment. Az udvarnokok közé a birtokviszonyok rendezésére, főkép Zalában, Somogyban, Veszprémben Miklós asztalnok mestert — a thüringi származású Balog-nemzetségből — rendelték. A kiküldött biztosok vagy birák elővették, a hol volt, a registromot, melyet IV. Béla király a tatárdúlás előtt készíttetett és abból nézték ki, mi, ki tartozik a várhoz? Várjobbágyokat, kik a nemesek közé furakodtak, visszatettek előbbi állapotukba; meghatározták a várjobbágyok, a várnépek földeit, birtokviszonyait és azt «registromba» irták. A ki a várföldet várjobbágyoktól vette, visszakapta pénzét, de a földet vissza kellett adnia. Így történt Zalában Buzád fia Lancerettel (Lancelottal?), Csák mester testvérével, mikor kevéssel

1254. előtt István bán és Pál, akkor országbiró és zalai ispán a zalai várföldeket számba vették; de mikor a várjobbágyok, kik neki Béla földét a Mura és Dráva közt eladták, a pénzt visszaadni nem tudták s azért más földjüket — Tornovát — kellett volna átengedniök, arról azonban a várbeliek azt állíták, hogy értékesebb, hasznosabb a várra nézve, mint Béla: a király utólag helybenhagyta az eladást és Lanceret ispán Béla földje birtokában maradt. Egyáltalában a visszakövetelés most, 1254—1258. közt, időjártával más-más birák által, már nem folyt azon a kiméletlen, rideg módon, mint a tatárdúlás előtt. Bazin földét, Szakolczát ép úgy meghagyta a király Huntpáznán Achillesnek és Kozmának érdemeikért, melyeket a tatárok és osztrákok ellen szereztek (1256.), mint a drávántúli Hudina ispánnak a somogyi Vizközt, melyet a tatárfutás után jutalmul azért kapott, mert a királyt futásában a Drávántúl támogatta és a tatárokkal vitézül szembeszállt. Intézkedéseiben nem is csak az volt Béla gondja, hogy a várföldeket visszaszerezze, hanem hogy a birtok és jog bizonytalanságának, a zavarnak, melynek a tatárdúlás oly sok táplálékot nyújtott, véget vessen. Csák tárnokmesterének 1257-ben meghagyta, hogy «valamint a várföldeket ne hagyja idegenek birtokában, úgy azt se tűrje, hogy a vár- vagy a várhoz tartozó népek más földjét elfoglalják». Véget akart vetni — mint 1258-ban István bánnak erősen meghagyta — a várföldek kérdésének, nehogy a nemesek a várföldeket zavarják, de a nemeseket se pereljék többé a várföldek miatt. Maga közvetlenül is befolyt a jogbiztosság helyreállítására és 1255. augusztus közepén «az ország tanácsára» három vármegyének, Nógrádnak, Gömörnek, Hontnak Váczra gyűlést hirdetett, «hogy az ország rendjét,

melyet a tatár támadás kiforgatott, ismét helyreállítsa, kinek-kinek a magáét visszaadja, az elfoglalt birtokokért, okozott sérelmekért elégtételt szolgáltasson. Ugyan e tájt, 1255-ben mikor «Pesten a Duna mellett» Vogrysa és egész — Tolzcont — nemzetsége, dubiczai várjobbágyok, színe előtt megjelentek és térdet hajtva panaszkodtak, hogy a nyestbér- és nehezék-szedők megrójják őket, kik soha adót nem fizettek: IV. Béla «hű báróját, Istvánt, egész Tótország bánját», ki ép akkor a királyi kuriában volt, hivatta, és megkérdezte, miben áll a dubiczai várjobbágyok dolga? S a mikor hallotta, hogy csakugyan többet követelnek tőlük, mint a mennyivel ők, jobbágyaik tartoznának, mindjárt összeiratta valódi tartozásukat, tudni illik, hogy jobbágyaik, nem ők maguk, nyest-bér fejében tíz, nehezék fejében hat denárt és nem többet adnak; helypénzt a dubiczai vásáron ők nem, csak jobbágyaik fizetnek, disznóadó fejében sem ők, sem jobbágyaik — ha száz vagy kétszáz darabjuk is van — nem adnak többet egy disznónál; az ispán csak egyszer, az udvarispán csak kétszer szállhat hozzájuk évenként, s ha jobbágyaikat gyujtogatás, lopás, gyilkosság miatt az ispán elé idézik: a birságból egy harmadrész őket illeti.

A váczi gyűlés nagy változásnak volt jele, mely Magyarországon már húsz év óta lassan, majdnem észrevétlenül, de következetesen fejlődött, s ezután is mindig továbbra terjedt. Az akadályok, melyekkel az ország birái működésükben a XIII. század folyamában gyakran találkoztak, úgy hogy: «sok rossz, sérelem, károsodás támadt; sok jóravaló embert elnyomtak, s az semmikép sem tudott igazsághoz jutni, a birák távolsága és sokféle más nehézség miatt», már II. Endre korában arra birták Zalavármegye nemeseit, hogy 1232. második felében Kehidán

összeültek és maguk tettek igazságot. A kik azonban itt összegyűltek csak «a Szalán innen és túl lakóknak» nevezték magukat, egy különös eset alkalmából jöttek össze királyi engedélylyel és bíráskodásuknak nem volt semmi köze azzal a területtel, a mely, mert azon a szalavári ispán gyakorolta a gyilkosok és rablók felett, a dézsma és pénzügyekben a bírói hatalmat, Zala vármegyét képezte. IV. Béla, mikor trónra lépett, kedvezett ez autonom mozgalomnak. Megengedte, hogy a nemesek, kisebb ügyeikre maguk válaszszanak maguknak bírákat, sőt szükségessé tette azt, mikor a királyi billogosokat — e rablóűző birákat — teljesen megszüntette. Helyükbe a megyék lakossága választott bírákat, hatáskörük arra a területre terjedt ki, mely a vármegye ispánja alatt állott. E közös terület fűzte össze, legalább egy pontra nézve, a vármegyében lakó nemeseket, várjobbágyokat, és egyéb szabad népeket, s igy lett az lassan a maga egészében, ha szabad modern szóval élnem, geographiai fogalommá, kerületté, melyet már több tartott össze, mint az ispán személye. E kerületekben, vagy a régi és új nevét megtartva, megyékben a nemesség volt — mint a legtekintélyesebb — az uralkodó elem. Biráit deákul a nemesek biráinak, magyarul bizonyosan már ekkor is szolgabiráknak, a «királyi szolgák biráinak» kezdték nevezni. De az ő bíráskodásuk eleinte csekély volt, majdnem kivétel nélkül csak büntető ügyekre terjedt. Mellette fennállott a vármegyeispán vagy főispán udvari ispánjának vagy az alispánnak bíráskodása; az alsóbb földesúri, kiváltságolt, meg a felsőbb nádori, királyi biróság: de azért meg volt és mindinkább megizmosodott az a később messze kiható tény, hogy a nemesség bizonyos tekintetben beilleszkedett a vármegye keretébe, a szerint osztotta fel

magát, s a királyság mint épen 1255-ben Váczon, már csak megyékről szólt, megyékről intézkedhetett és alatta érthette a megyei ispán területén lakó nemességet, és már ez időből van példánk, hogy a mikor a király parancsolt, «Zalamegye nemesei» feleltek irtózatos latinsággal, nagyobb hitelesség kedvéért a megyei ispán pecsétje alatt «hűséggel óhajtván szolgálni a míg élnek» «a nagy méltóságú úrnak» vagyis a királynak (1263.).[176] A nemesség a vármegyéket lassanként autonom területekké alakítván át, kiforgatta régi természetükből, de nevüket fentartá, ott azonban, a hol épen nem, vagy csak jelentéktelen nemesség, nemes birtok volt, nem fejlődött autonom megye, de a régi megye, régi terület is csak addig maradt meg, míg a királyok azt a maguk birtokában tarták. Mihelyt bekövetkezett az, a mit az aranybulla 16. pontja tiltott és IV. Béla ép úgy, mint atyja Gorát, egész vármegyéket adományozott el, az ilyféle magánbirtok — a mennyiben királyi kézbe vissza nem került — beleolvadt a szomszéd autonom vármegyébe és még a neve is elenyészett. Így történt időjártával, Semptével, melyet IV. Béla egy idegen vitéznek, Truslephnek írják, majd halála után testvérének, Luippoldnak adott örök jogon, a főispán birói hatalmával együtt, s azért a pozsonyi és nyitrai ispánokat el is tiltotta, hogy a semptemegyei népek felett tolvajság esetén, dézsma és pénzügyekben ítéljenek. Így Dunántúl Locsmánd megyével, melyet minden járulékával és azok földjeivel, kik csak ujabb időben lettek várjobbágyokká, Aba Lőrincz kapott (1263. deczember 17.), de a nemesség öröklött, szerzett, adományozott birtokait, a «nemes» várjobbágyok földjét ez adomány alól IV. Béla világosan kivette. Komárom várát és földjeit, melyeket Henel zsidó fiai birtak, visszaadták,

mert a kibérelt harminczad után 800 márka ezüsttel adósok maradtak és fizetni nem tudtak. Walter — az új budai vár birája — élelmes ember és kamarai ispán, lefizette ez összeget, s ezért ő kapta örökös jogon Komárom várát és megyéjét, s a király még hozzá adta Komárom udvarnokfalut, s hogy ide annál biztosabban gyűljenek vendégek, a letelepülöknek az új budavári polgároknak szabadságát adta.[177]

A mai megyék keletkezése, annak nevezhetjük legalább némi tekintetben ez alakulást, ámbár még csak csirájuk mutatkozott, kétségkívül nevezetes momentuma volt a nemzeti fejlődésnek, s az ország belső megszilárdúlását, rendezését, erejének nevelését előmozdította. Szintúgy növelte az ország erejét kifelé az az állapot, melyet ugyan ez idő alatt, a déli határon, a Száväntúl, IV. Béla veje Rasztiszláv teremtett meg. Margit császárné, fia Kaloján vagy Angelosz János, magtalanul, meghaltak és IV. Béla 1254-ben elárvult tartományukat Rasztiszlávnak adta. A nyughatatlan bátor «orosz úr» azonban nem elégedett meg Mácsóval, a hová már magyar urak is telepedtek, legalább a Csanád-nemzetségnek volt itt birtoka: hanem Bosznia ellen fordítá fegyverét. Mind Ninoszláv, mind halomföldi Endre ugyan a béke után, melyet 1244-ben kötöttek, legalább katholikusokkal szemben, katholikusoknak vallák magukat, de hatalmuk vagy talán akaratjuk sem volt, hogy a bogomilok ellen erősen föllépjenek, s egy vagy két év mulva a béke után sem mutatkozott «semmi remény, hogy Bosznia visszatérjen a katholikus hitre». E feladatra első sorban az egyházi hatalomnak kellett volna közreműködni az által, hogy kinyomozza, megállapítsa, ki az eretnek? s azután mindenek előtt egyházi censurákkal igyekezzék őket megjavitani. A bosz-

niai — katholikus magyar — püspök, ép úgy IV. Béla erre okvetlenül szükségesnek tarták, hogy a raguzai érsek egyházi fenhatósága helyébe, most már — nem mint III. Béla korában tervezték, a horvát-olasz spalatói, hanem a magyar kalocsai érsek fenhatósága lépjen «kit már a világi joghatóság» — persze csak papiroson — Ugron érsek ideje óta úgy is megilletett. Utolsó eszközül pedig új — keresztes — hadjárat maradt. De Ninoszláv igéreteivel: «hogy ő katholikus, hogy ő maga megtesz mindent», le tudta csillapítani a pápát (1248.) és így Boszniában, a vallás dolgára nézve egyelőre minden úgy maradt, a mint régebben volt és csak most állott be némi változás, mikor a Halomföld ura, ispánja, Radoszláv Endre kenéz fia, már 1254. elején, a magyar király «esküdt hívének» nevezte magát és Rasztiszláv az év vége felé Boszniát – a hol Ninoszláv többé nem élt — «nem harcz nélkül» elfoglalta, azután keletre, Bulgáriára fordítá figyelmét. Itt IV. Béla unokaöcscsét Kálmánt 1246-ban szintén még gyermek mostoha öcscse Mihály követte. Ez a Mihály most, 1255-ben valami 16 éves, teljesen Rasztiszláv és a magyar király fenhatósága alá került, úgy hogy IV. Béla 1255. második fele óta — bár nem következetesen — a Bolgárország királya czímét használta. Mihály nőül vette Rasztiszlávnak még szintén gyermek-leányát. A bolgároknak ép ekkor háborújok támadt a nicaeai görögökkel. A haldokló romániai, konstantinápolyi birodalom körül, melynek alig volt még itt-ott egy-egy kis birtoka, már régen folyt — bár közben közben szünetelve — a versengés a két nemzet között. Az egyik északról terjeszkedett lefelé délre. Macedoniába, Thraciába, melyeket már jobbára bolgárok laktak; a másik délről, Kisázsiából nyomult észak felé. II. Asên

János a bolgár uralkodást Drinápolyig, és nyugatra Durrazzóig, az adriai tengerig terjeszté. Halála után a nicaeai Vatatzész János mindent visszafoglalt. Mikor Vatatzész János császár 1254. október 30-án meghalt, Mihály megpróbálta visszafoglalni atyja birtokait, de a szerencse három hadjáratban (1255—1257.) ellene fordúlt, úgy hogy 1257-ben az «orosz úrnak» kellett közbelépni. Elment Vatatzész fiához, ki a II. Laszkarisz Tivadar nevet viselte, és Mihálynak sógora, II. Asên János egyik leányának, IV. Béla unokahúgának férje volt. II. Laszkarisz Tivadar nagy kitüntetéssel fogadta Rasztiszlávot, és szavára békét kötött a bolgárokkal, olykép, hogy a görögök megtarták minden régi birtokukat. Kevéssel a béke után Mihályt unokatestvére, Sándor szebasztokrátor fia, Kálmán, néhány szövetségesével Tirnova mellett megölte, az özvegy czárnét hatalmába ejté, s a bolgár trónt elnyerni törekedett. De Rasztiszláv Tirnovában termett, leányát visszavette; Kálmán menekült és bujdosás közben meghalt. Vele kihalt az Asênidák férfisarja; a bolgár trónnak nem volt törvényes örököse. Rasztiszláv tehát maga fölvette a bolgár császár — czár — nevezetét. De a bolgárok nem ismerték el. Közülök is akadtak, kik az elárvult trónra vágyódtak, mint Mihály sógora, Mics, a görögök Mützésze, s egy szerb ember, Konstantin, Nemanja unokája, ki Szófia mellett, a Vitos aljában birtokolt, s a bolgár főemberek őt választák czárjukká (1258.). Tirnova a főváros, az ő hatalmába került; hogy pedig némi jogczímet szerezzen a trónra, II. Laszkarisz Tivadar császárhoz fordult, s annak leányát. II. Asên János és a magyar Mária-Anna leányát vette feleségül. Rasztiszláv segítségére — 1259. nyarán — magyar sereg jött. Vezére Csák királyi tárnokmester és zalai ispán volt. A magyar

sereg nem győzte le Konstantint, de Rasztiszláv is megmaradt oly helyzetben, hogy magát bolgár czárnak irhatta és bolgár haddal segíthette IV. Bélát a bonyodalmakban, melyekbe Magyarország nyugat felé keveredett.[178]

A bonyodalmak Styria birtokából eredtek. A magyar uralom itt jobban megállapodott s rendezettebb viszonyokkal találkozott, mint a Balkán-félszigeten. Az országot — mint most mondanók — csak personalis unio fűzte Magyarországhoz, de azért a «zágrábi herczeg», mint a stájerek István bánt nevezték, itt is erős kézzel ragadta meg a gyeplőt, és rendet csinált. Zabolázta, megbüntette az erőszakot, az önkényt. Védője volt az elnyomottnak, az egyháznak, s a stájer urak, kik között nem volt ritka a rabló fajta, a Liechtensteinok, Stubenbergek, Wildonok, Pettauok szó nélkül engedelmeskedtek, bár nem mindnyájan nézték jó szemmel, hogy magyarok is jönnek az országba, a várakba, megszállnak, parancsolnak, és hallani lehetett a panaszt, melyet Halicsban oly gyakran emeltek a magyarok ellen, hogy hetykén, gőgösen bánnak alattvalóikkal — a stájerekkel — és nem hagynak békét a szép asszonyoknak, leányoknak. Mikor tehát 1258. elején Guthkeled István «herczeg» a nyughatatlan Mahrenberg Siegfried megfenyítésére indult, a Dráva völgyében más stájerek, nem akarván többé tűrni a magyar «gőgöt», mellette fegyvert ragadtak, István csapatját megrohanták, megverték, s a magyarok futásában, «mintha csak játszanának», — gúnyolódtak a stájerek — «mind csak: Illa bere, fuss te, menj, gyere» hallatszott.[179] Istvánt sebes paripája kivitte az ellenség közül, megmenté a fogságból; de a stájerek nyomában voltak. Marburgban, mikor ép fürödni akart, rajta ütöttek. De István lóra kapva keresztül úszott a Dráván; a stájerek nem mentek utána,

s ő szerencsésen elérte az ankensteini vagy magyarul barléni várat, Pettautól délkeletre, a Dráva mellett, és onnét Magyarországba menekült.

A fölkelés megfékezésére maga IV. Béla szállott síkra. Sok «uram»-ot és «szolgát» gyűjtött zászlója alá, s 1258. július elején Pettau alatt táborozott, hogy a vár urát, Hartnidot, megfenyítse. Magával hozta fiát, István királyt. Az ifjú, mikor elérte tizennyolczadik évét — 1257-ben — átvette Erdély kormányát; de még többre vágyott. Sokban hasonlított atyjára; eszes, bátor, határozott jellem volt. Tudott és akart úr lenni, és kereste az alkalmat, mint IV. Béla II. Endre idejében, hogy azzá lehessen. Szigorú, kemény embernek tarták, de azért mégis valamivel lágyabb, érzelmesebb volt atyjánál és benne a nagylelkű fellobbanásnak, a szivnek több nyomára akadunk. Még egy pontra nézve nagyon elütött atyjától. IV. Béla nem volt katona ember. Ez sokban akadályozta, ez nem engedte, — mint láttuk — hogy harcziasabb atyja fölé kerekedjék. István azonban hadvezérnek született. Szent László óta nem volt az Árpádháznak sarja, ki annyira seregek élére termett volna, mint ő. Ezt érezhette, s annálfogva föllépésében sokkal több volt az önbizalom, a merészség, mint valaha volt IV. Bélában. Vágyait különben könnyen elérte, mert IV. Béla nagyon szerette első szülött fiát. Styria herczegévé nevezte, a háborgó tartomány kormányát rábízta, de István bán, mint Styria kapitánya, oldalánál maradt.

Pettau ostroma még folyt, mikor IV. Béla táborában megjelent Ulrik salzburgi érsek, a város tulajdonképi ura. Harmadéve — 1256-ban — választotta vagyis inkább postulálta a salzburgi káptalan seccaui püspökből Szent Rupert érseki székére. A korábbi érsek Ortenburg-Spon-

heim Fülöp, a karinthiai herczeg öcscse, olyan merani Berthold-féle nagyúri sarjadék, csak kispap, világi ember, fényűző lovag maradt és nem vette föl a magasabb egyházi rendeket, a püspökséget, bár a pápa határozottan megparancsolta. Az érsekséget azonban még sem akarta elhagyni és az új érseknek fegyveresen ellentállt. A magyarok kezdettől fogva Ulrikot segítették, s az most a pápa ajánlásával, újra segélyüket kérte, s a pettaui kérdést békésen megoldotta. Megengesztelte IV. Bélát, hogy Hertnidnek megkegyelmezett; a várost a magyarok kezében hagyta, de azok neki érte 3000 márka ezüstöt fizettek. Az ifjú István nejével, magyar udvartartásával itt ütötte fel székhelyét. Styriához megnyerte atyjától Magyarország némely szomszédos nyugati részeit, Zalát, Vast, a Bakonyt és ott is, mint valami önálló király, tett, parancsolt, jutalmazott; várjobbágyokat a nemesek közé emelt és Hahót mesternek, Csák tárnokmester közel rokonának, visszaadott három falut, melyeket atyja, IV. Béla király «ellenségeinek besúgására, a törvényes eljárás mellőzésével» elvett vala tőle. Ulrik érsek támogatására stájer urak, köztük a két költő — Minnesänger — Wildon Henrik és Liechtenstein Ulrik mentek, de pórul jártak. Radstadtnál megverték őket a karinthiai herczeg emberei, kik Fülöp érseket támogatták (1258. vége felé). István ezt nem hagyta bosszulatlanúl. Mindjárt 1259. elején Karinthiára tört, s az ország nagy részét irtózatosan elpusztította. Seregének kúnjai, szokott módjukon garázdálkodtak, a mit felgyűjthattak, elrabolhattak, felgyűjtötték, elrabolták; nőkön, apáczákon erőszakot tettek, sok mindenféle embert rabságra hurczoltak, «az ifjakat» — olvassuk — «a maguk szokására térítették».

Míg István király Stájerben uralkodott, Gréczben, a

salzburgi érsek és István bán, Liechtenstein Ulrik és Dénes zalai ispán és pettaui várnagy, magyar és stajer urak társaságában birói széket ült: Magyarországba a tatárokról megdöbbentő hírek érkeztek. Batu khán ugyan már nem élt többé; meghalt 1255-ben, de azért kipcsaki mongol birodalma erősen állott, keményen tartotta kezében Oroszországot és rettegtette a szomszédokat. Fenyegető levelek érkeztek IV. Bélához, hogy csatlakozzék. Legyen előcsapatja a tatár seregnek Európa ellen. Küldje seregükhöz fia vezérlete alatt népének egy negyed részét, s ezért jutalma az összes zsákmány egy ötöd része lesz. Őt magát kimélik, adót tőle nem követelnek, csak vegye el fia a khán leányát, vagy a khán fia elveszi az ő leányát, a szerint mint neki jobban tetszik. IV. Béla elkeseredve megírta a tatár ajánlatokat, a veszedelmet a pápának és kifakadott, hogy soha semmi segítséget sem kapott a szentszéktől. Ha most sem támogatják, kénytelen lesz a tatárokkal megalkudni, szövetkezni. Ezer számszeríjgyászt kért az ország védelmére; azt a pápa — IV. Sándor — nem adhatta, de megengedte, hogy az egyházi jövedelmek egy ötöd részét a védelemre szedhesse és ez alól csak a lovagrendeket, «kiket Palaestinában súlyos veszély fenyegetett» és a cistercitákat, kik folytonosan imádkoznak javáért, akarta kivenni és nem felejté el élénk színekkel festeni IV. Bélának a gyalázatot, mely éri, «ha nem bízva az égben, mely pedig gyakran ad győzedelmet a kisebb számnak, nem a földben, melyet hasonló veszedelem fenyeget» engedne a tatár kivánságnak és oly ocsmány bűnös kisegítőhöz folyamodnék. Jobb ha valaki tisztességgel földönfutó, mintsem gyalázattal trónon ül. «Isten ne adja, hogy beszennyezze országa fényes nevét és a kereszténység előharczosából

a kereszténység ellenségévé tegye; a házasságba a maga és a khán gyermekei közt — mi a kereszténység hitelvei szerint lehetetlen és érvénytelen — beleegyezzék, s egy keresztény király gyermekeit ágyassággal megfertőztesse» (1259. október 14.). A veszedelem pedig nem volt csekély. Tatár sereg indult nyugatra, Halicsra, Ladomérra. Vezére Burundáj volt, ki már 1240-ben harczolt Kiev alatt az oroszokkal. Danilo, IV. Béla közbenjárására, alávetette volt magát a pápának (1255.), koronát nyert tőle, királynak nevezték. Egyszer-kétszer szerencsésen meg is verekedett a tatárokkal, most azonban gyöngének érezte magát. Nem mert ellentállni, de meghódolni sem akart. Magyarországba futott tehát IV. Bélához; fia Leo, öcscse Vaszilko azonban meghódoltak a közelgő Burundájnak. Maguk rombolák le városaik falát a tatár vezér parancsára, seregéhez csatlakoztak seregükkel és vele együtt mentek 1259. november végén Lengyelország ellen. Ugyan ebben az időben, mintegy illustratiójakép IV. Béla állandó panaszának, hogy nem segíti senki, sőt támadják, Styriában Magyarország ellenségei mozogni kezdtek. Otakár, mint cseh király a második, 1254 óta teljesen megállapítá hatalmát Ausztriában, de Styriát felejteni nem tudá. Sértette, hogy a magyarok Fülöp érseket és Ulrik karinthiai herczeget, kik anyjuk, I. Venczel király testvére után, unokatestvérei voltak, s az 1254-iki békébe foglaltattak, megtámadták. Nyiltan nem akarta a békét megszegni, de titokban szította, támogatta a stájerek elégületlenségét, és megengedte, hogy a vitéz Hardegg Ottó gróf egy önkéntes csapattal 1259. végén Stajerországba törjön, a stájerekkel, kik hozzá csatlakoztak, a magyarokat kiszorítsa, úgy hogy csak Pettau és néhány kisebb vár maradt a magyarok birtokába. Sok magyar vér folyt el e

földért, kivált két év óta. Olvasunk két Guthkeledről, Ladomér- és Lőrinczről, István rokonairól kik 40 vitézeikkel elestek, Guthkeled Pálról, ki fogolylyá lett, a tiszántúli szabolcsmegyei Balogsemjén Mihályról, Öböl fiáról, a Kállay család őséről, kinek nagybátyja Egyed, még Kálmán herczeg idejében, Halicsban veszett el, magát pedig István király szeme láttára, «hajító-dárda a jobb karján, bal lábán megsebesítette», magyar vitézekről, kik Mahrenberg alatt magukat kitüntették, Marburgban sanyarú fogságba estek: mind hiában. Stájerország meghódolt Otakárnak, s a kiválóbb urak, Liechtenstein Ulrik, Stubenberg Wulfing, Wildon Herrand, Pettau Frigyes, Marburg Gottfried, kik azelőtt Istvánt környezték, 1260. márczius elején Bécsbe gyűltek II. Otakárhoz. Közben a tatárok elfoglalták, felégették Sendomirt, feldúlták krakói Boleszló tartományát, Kis-Lengyelországot még kegyetlenebbül mint 19 évvel ezelőtt, mikor először lépték át a Visztulát és észak felől már a magyar határt érték. A rémület Magyarországon általános volt. István király környezetéből Miskócz Panyit ispán, genialis diplomata és hadvezér, mint később kitünt, ment a tatár «császár vagy királyhoz», s «a kétségbe esett népnek» azt az örömhírt hozta vissza, «hogy élete megmaradt», mert a tatárok, mint már eleve megállapították, nem folytatták tovább utjukat és Magyarország félelem nélkül, hogy hátban támadják, egész erejét a cseh király ellen fordíthatta. IV. Béla azzal az energiával, azzal a hideg vérrel, mely jellemzé, mintha a tatár nem is léteznék, egész birodalmát mozgásba hozta a rossz szomszéd ellen. Már kora tavaszszal, a bőjtben, márcziusban fegyverkeztek innen és túl, de mert takarmány még nem volt, a felek három hónapra, Szent Iván napjáig (1260. június 24.) fegyver-

szünetet kötöttek. IV. Béla és fia István a főurakat, nemeseket, a magyar birodalom egész erejét a Morva mellé gyűjték. Nem Styria, hanem Csehország ellen készültek, és Prágában akarták II. Otakárra mérni a döntő csapást, mert Styria, tudták, úgy is azé lesz, a ki győzni fog. Velük jött Mária királyné, legkisebb gyermekével, második fiával, a szép Bélával, a ki ekkor már valami 14 éves volt.[180] E táborban volt Fülöp zágrábi püspök, a Türje-nemzetség tagja, ügyes, diplomata férfi, de a ki az erőszaktól sem riadt vissza; ifjan lett a királyné kanczellárjává, és még nem érte el a kánoni kort — a 30 évet — mikor 1248-ban zágrábi püspökké választák és megerősítését a pápa által — bár panasz történt a választás ellen — kieszközölték; Loránt nádor, István bán, és a jövőnek egyik nevezetes új embere, Henrik fia Henrik országbíró, a Hedryh vagy Héder-nemzetség ivadéka. Szépunokája volt ő annak a Wolfernek, ki II. Géza idejében ispán volt és Kisszén hegyét birta. Családja — mint láttuk — e birtokot már III. Bélával a kapornaki monostor patronátusáért elcserélte, de azért a németek mégis Gissingi Henriknek nevezték. Atyja, nagybátyja Mihály, gyermekkorukban külföldön tartózkodtak. Gazdag ember volt. Birt a győri Szigetközben, Hédervár táján, főkép azonban a Duna jobbpartján s a Dráväntúl, a német határ mentében. Központján, hogy mai szóval éljek, 1244-ben, mintegy 25 éves korában tünik fel legelőször, mint Vasmegye ispánja. Hét évvel később már országbíró s e mellett Somogy vármegye ispánja volt a vitéz, kiméletlen erélyű férfiú, ki mint pályája folyamán megmutatta, jó hadvezér, hasznos barát, rettenetes ellenség tudott lenni.[181]

A kúnokat Alpra vezérük, fejedelmük hozta. Eljöttek

Danilo «király», a fiatal krakói Boleszló és a fiatal Leszko herczeg, masowiai Konrád egyik unokája, a tatárok által megnyomorított, megriasztott fejedelmek, a kiknek kiséretük bizonyára volt, de nem lehetett seregük. Otakár serege egy «világot látott Béla zászlai alatt: oroszt, tatárt, számtalan vad magyart, kúnt, különféle szláv mellett székelyt, oláhot» — Erdélyből? a Szörénységből? — «böszörményt és izmaelitát»; és schismatikus «görögöt, bolgárt, ráczot, bosnyákot» emlegettek. Otakár is sokfelől kapott segítséget; cseh, morva, osztrák alattvalóin kívül délről útban voltak a stájerek, karinthiai Ulrich herczeg és öcscse Fülöp, ki még mindig harczolt salzburgi érsekségéért; északról a sziléziai lengyelek közül Henrik boroszlói, László opuliai herczeg és Otakár sógora, Ottó brandenburgi markgróf siettek támogatására. Mikor a fegyverszünet június 24-ikén letelt, a magyar sereg már mind együtt volt a határon. Otakár seregei azonban még csak gyűlöngtek. Találkozójuk Laa volt az osztrák-morva határon, a Bécsből Brünnbe vezető úton. István rögtön felhasználta az alkalmat. Valami tízezer magyarral, kúnnal, oláhval, székelylyel átkelt a Morván, hogy Bruno olmüczi érseket és a sziléziai lengyel herczegeket meglepje, kik, hozták hírül, útban voltak Laa felé, s még mintegy négy mértföldnyire északra, Pohrlicznál táboroztak (jún. 25.). Éjjel indult ki; borus volt, esett. A vezető eltévesztė az útat, és István június 26-án hajnalban, Pohrlitz helyett, Staatznál állott, egy mértföldnyire Laától, a hol már Otakár serege nagyban gyűlt; maga Otakár, a brandenburgi őrgróf is már ott volt, az olmützi püspök pedig a morvákkal és lengyelekkel megérkezett. E sereg arra a hírre, hogy itt a kún, pusztít, rabol, éget a szomszédban, megmozdult, fegyverre kapott, kiindult. István azonban még

jókor visszahúzódott. Híresztelte, hogy csak kis portyázó csapat ütött be, és az is elvonult. Csak egy kis csapat, valami száz vitéz, nyargalt fel és alá a távolban, csipkedte a takarmányra menő német legényeket; ezért a sereg nem ment csatára. Visszatért a városba, csak néhány osztrák úr, de a virága, Hardek Ottó gróf, a ki Styriát elfoglalta a magyaroktól, testvére Konrád, Plain grófja, Waise — magyarul Árva — Kadold, régi híres vitéz még Babenberg Frigyes herczeg korából, Siegfried testvére és mások, valami 500 lovas, neki mentek a magyar csapatnak. A magyarok, kúnok — mind válogatott jó lövő — hátráltak, lesbe csalták az osztrákokat; ott «székely, oláh, kún» nagy zajjal előre tört, körülvette, levágta vagy elfogta valamennyit, az urak közül heten, a Hardek grófok, Kadold, elestek, csak Waise Siegfried menekült meg néhányad magával. Zsákmánynyal, foglyaikkal a magyarok visszafelé indultak; egyszerre csak látták, hogy Laaból jönnek ellenük lovasok. A hír, hogy Staatznál csata foly, behatott a városba. Maga Otakár lóra kapott; vele az olmüczi püspök; utána a brandenburgi őrgróf. Mikor a csatatérre értek, már csak a kifosztott holttesteket látták; embereik közt ott feküdtek a Hardek grófok és a híres Waise Kadold. A magyarok, mikor látták a cseheket jönni, megállottak, de Otakár és főleg a brandenburgi őrgróf, kifáradt lovaikon nem merték őket megtámadni. Közbe jött iszonyú vihar, eső, mennydörgés, villámlás és mindent homályba boritott. Csatáról többé szó nem volt. Otakár visszament Laaba, a magyarok folytatták útjukat haza, táborukba; de a megáradt Morva hullámaiban néhányan, a csehek nagy örömére, halálukat lelték (jún. 26.).

Hardekék eleste nagy rémülést keltett Otakár seregé-

ben. Voltak, a kik azonnal haza akartak menni; legalább a sziléziai herczegek és a brandenburgi őrgróf kölcsönösen ezzel gyanusíták egymást. De Otakár együtt tudta tartani seregét. Béla sem mozdult a túlpartról. A cseh sereg tehát, miután a karantánok, salzburgiak, stájerek is megérkeztek, július 4-én, vasárnap hajnalban még misét hallgatván, megindult a Marchfeld, a Morva vize felé. A seregben a könnyű, apró lengyel lovasok mellett ott voltak már a nehéz fegyverzetű cseh vitézek, tetőtül talpig vasban, sodrony ruhában, sisakosan, pajzsosan; még a lovakat is pánczél védte. A sereg fölött a csehek nemzeti palladiuma, Szent Venczel zászlója lobogott; s a cseh oroszlán mellett — vörös mezőben — majd a tarka morva, a fehér lengyel sast, akkor még fekete mezőben, az osztrák fehér pólyát, majd a stájer ezüst párduczot zöld mezőben lehetett látni. A sereg a halmos vidékről leszállott a Morvamező nagy rónájára, Marcheck vidékére, a hová a magyar tábor tisztán látszott. Csak a folyam választá el a két sereget. IV. Béla nem támadott. Várt és nem hiában várt. Százezer emberre tette a hír a cseh sereget; jóval többet, mint százezeret tudott a magyar zászlók alatt. Ennyi embernek, ennyi lónak, ily kicsiny helyen csakhamar szűk lett az élelem, hiányzott a takarmány. A magyarok kevesebbel beérték. Többet gondoltak lovukra, mint magukra, és magának IV. Bélának, Istvánnak egy kicsi csibe, egy kicsi galambhús elég volt; de a németek nagy evők, nem szoktak ily sovány kosztra. «Béla egy kosár foghagymán tovább elrágódik» — mondák — «mint ők ezer sódaron.» II. Otakár alkut kezdett. IV. Béla, István kitérőleg feleltek. Egy öreg német vitéz, Meissau Ottó átjött mint követ azzal az üzenettel, hogy vagy ők enge-

dik meg, hogy a magyarok jőjjenek át a Morván, vagy engedjék meg Otakárnak az átkelést és azután ütközzenek meg. IV. Béla sátra előtt, a gyepen fogadta a követet és csak azt felelte: «Majd jövök! Majd jövök! Tudom én, hogy mit csinálok.» Miután azonban a kúnokkal tanácskozott, megváltoztatta szándékát. Elhatározta, hogy elfogadja a kihívást és ő megy át a Morván Ausztriába. Ezt megüzenték II. Otakárnak és megegyeztek vele, hogy július 12-én egész nap és július 13-ika első felében fegyverszünet legyen a két sereg közt. A csehek vonuljanak vissza, hogy a magyarok akadálytalanul átkelhessenek. E fegyverszünetre a két király — Béla és István — bánjaik és ispánjaik megesküdtek és a cseh sereg megkezdé visszavonulását; sokan élelem végett egész Haimburgig elszéledtek. Otakár maga június 12-én hajnalban távozott. Utócsapatját a stájerek és karantán Ulrik képezték vigyázva, teljes fegyverzetben. A magyarok már június 11—12-iki virradóra, egy hétfői nap kezdték meg az átkelést a Morván gázlókon, melyeket már ismertek. Gyorsan jöttek, szakadatlanul és terjeszkedtek a Morvamezőn. Előcsapatjuk nagy lármával elérte a stájereket. Ezek árulást kiáltottak. Sorakoztak: «ló lóhoz, lándzsa lándzsához»; lóhalálában Otakárhoz küldtek segítségért és a magyarokkal Kroissenbrunn táján, a mai Marcheck alatt összecsaptak. A mint II. Otakár csapatai megállottak, visszafordultak, mindenfelől előre robogtak, a magyarok a Morván folyvást átkeltek: a csata mind általánosabbá, mind hevesebbé lőn. Maga II. Otakár is ott termett és nehéz lovasságával az egyes magyar csapatokra vetette magát. Szinte kapóra jött neki, hogy már most támadhatott, «mert» — találta — «már félkörben körülvettek. Isten

csodája, hogy elevenen föl nem faltak!» Már ekkor a júliusi nap magasan volt az égen; szörnyű melegen sütött; ezer meg ezer ló borzasztó porgomolyba borítá az egész csatatért. István, az ifjabb király a sereggel a túlpartra átkelt. IV. Béla király innen maradt «főjobbágyaival», Loránt nádorral, István bánnal, Henrik országbiróval és másokkal, és a mennyire lehetett, nézte, látta az ütközetet. A magyarok körülrajongták a csehek, németek sürű csapatjait; «mint a téli havazás hullottak nyilaik», de a nehéz lovasság sürű tömegének, kábító rohamának a kúnok nem tudtak ellentállni. Futásuk magával ragadta a magyarokat. Minden összezavarodott, mindenki a Morvát kereste, a Morvába rohant, ha volt gázló, ha nem volt. Ezeren meg ezeren — tizennyolczezeret mondtak — estek el «magyarok, kúnok, oroszok» a csatatéren, a lovas harczban; majdnem annyi — 14.000-ről beszéltek — ha nem több, veszett el a Morva rohanó árjában. Volt hely, a hol ember, ló, egész hidat képezett a folyón. A magyar sereg teljesen fölbomlott. A vezérlet megszünt. István, a kit az ellenség körülvett, eltünt a lovas csatában. Senki sem tudta, hova lett. IV. Béla elvesztette fejét és Pozsony felé menekült. A magyar tábor védtelenül esett néhány cseh, német kezébe, kik a Morván áthatoltak, s a mi szekér, sátor, pénz, drágaság volt, mind zsákmányul ejtették. István király ugyan, kinek sorsa nagyon aggasztá IV. Bélát, «Isten kegyelméből» épen szerencsésen kimenekült az ellenség kezéből és az apa ezért később Márkusfia Batiznak, a Máriássy-család egyik ősének, ki neki a megnyugtató hírt hozta, Szepesben a Tátra aljában, a Veres víz és Poprád közt nagy erdőt ajándékozott: a háború folytatására azonban többé gondolni sem lehetett. Loránt nádor

és pozsonyi ispán elment tehát II. Otakárhoz, hogy békét kérjen. A csehek, németek ugyan most nagyon el voltak bízva, hisz, a mint a csehek mondák, országuk védőszentjei — Venczel, Adalbert, Prokopius — ott lebegtek — mint egy öreg vitéz betegágyán látta — a sereg felett, s a magyar követek maguk megvallák, hogy a mikor összecsaptak és a csehek Szent Adalbert egyházi hymnusát, mint vasárnap a templomban vagy processiókor énekelték: «a magyar lovak, bármit csinált a lovas, megfordúltak és futásnak eredtek». Maga II. Otakár úgy beszélt, mintha csak tőle függne, hogy egész Magyarországot elfoglalja és megigázza, de azért mégis elfogadta a békét és néhány napi alku után a föltételeket, melyeket Loránt nádor ajánlott: Stájerországot teljesen átengedi neki IV. Béla; kibékülésük, barátságuk megerősítésére IV. Béla kisebbik fia, Béla herczeg nőül veszi a brandenburgi markgróf Kunigunda leányát. A feltételek hív megtartására a magyar püspökök és urak esküt tettek, négy ispánt kezesül adtak, de a németek, csehek elkeseredése a magyarok ellen még a békével sem szünt meg. Mindjárt a csata után, maga Otakár egy fogoly kún vezért, bár annyi lovat igért váltságdíjul, a hány hajaszála van, felköttetett. Más foglyokat embertelenül kínozták, hogy a váltságdíjat kicsikarják. Egy somogymegyei nemes embernek, Herbordnak, hetesi Lesták fiának félfülét levágták, két fogát kitörték, míg rá nem kénszerítették, hogy 100 márka ezüstöt igérjen szabadságáért. A stájerek, mikor a hadjáratból hazamentek, még betörtek Varasdmegyébe, öltek, «raboltak, gyújtogattak» s a szegénységet rabságba hurczolták, s II. Otakárt, nem ok nélkül nevezhette még IV. Béla (1260. szept. 4.) az ország főellenségének, «ki» — úgy látszik — «nem akarja a békét

megtartani», de a közös érdek azt mégis mind szilárdabbá tette. Levelében, melyet II. Otakár győzelméről, a békéről a pápának írt (1260. okt. 8.), mintegy mérséklete magyarázatáúl felemlíté, hogy nem akarta a «nagy Magyarországot» pusztítva, gyengítve, a tatárok útját megkönnyíteni Magyarországba, a maga országába; IV. Béla is II. Otakár szövetségében reménykedett, ha újra fel találna kerekedni a szörnyű ellenség. A végleges béke 1261. márczius 31. Bécsben jött létre. Mária királyné és két fia kötötték meg II. Otakárral, kinek követei Baltersheim Lajos, a német rend csehországi comthurja, Jaroš prágai várgróf és Rosenberg Wok, Otakár egyik leghíresebb vezére és Csehország marsallja voltak. A béke megerősítésére kikötötték, hogy a ki megszegi, 10.000 márka ezüstöt fizessen a pápának és a passaui, brünni, prágai püspökök megigérték IV. Bélának, hogy a béke fölött őrködnek, s ha II. Otakár meg találná szegni, az egyházból kiközösítik.[182]

IV. Bélán nem mult a béke; gondosan kerülte mindent, a mi új viszályra okul szolgált volna, sőt igyekezett mindenben II. Otakárnak kedvét keresni. Alkalom is nyilt neki, mikor II. Otakár, hatalma tetőpontján elhatározta, hogy elteszi öreg feleségét, a kinek köszönhette nagyrészt a babenbergi örökséget, mert tőle örököst többé nem várhatott. Azért más feleséget keresett. Szeme IV. Béla családjára esett, kinek még mindig nyolcz élő gyermeke volt: István, Béla fia mellett hat leánya; közülök Anna Rasztiszláv, Kinga krakói Boleszló, Erzsébet, boldog házasságban tíz gyermek anyja, Henrik bajor herczeg, Konstanczia, Danilo fia Leó neje, már régen férjnél voltak. Jolántát nem rég — 1257-ben — egy másik Boleszló, Nagy-Lengyelország — Gnezen — vitéz fejedelme vette

nőűl. Még csak egy hajadon leánya volt tehát, Margit, a ki kevéssel a tatárfutás után született, de azt szülei, mikor a világon sem volt még, már Istennek ajánlották fel, ha a tatárvész elmúl és negyedfél éves korában a veszprémi apáczákhoz adták. Mikor 12 éves lett, Mária királyné «kedves leányának, Margit asszonynak» a Nyúl-, vagy mint most nevezék, Szűz Mária szigeten, szemben Ó-Budával, kolostort épített és IV. Béla a kolostort, melybe gyermekét, kit «jámbor természetéért minden gyermeke közül legjobban szeretett» és Szűz Mária szolgálatára rendelt, «hogy szűz szavával dicsőítse a Szűzet és az irgalmasság anyjától irgalmasságot könyörögjön!» gazdagon megajándékozta. Annak Szűz Mária egyházának patronatusát adta, melyet az új budai várban fel akart építeni, fel is épített, bár a veszprémi püspök a felszentelésnél (1256.) az adomány ellen tiltakozott. E kolostorban a domokos-rend szabályai szerint, valami száz apácza gyűlt össze a királyleány köré, köztük a legelőbbkelő családok leányai. Itt találta meg Margit azt a boldogságot, melyre már kora gyermeksége óta vágyott. Testestül lelkestül apáczává lőn, s teljesen beleélte magát a kolostor demokratiájába, melynek szabályai csak sorort és nem királyleányt ismertek. Mindent Istenért, másokért tett. Magával semmit sem gondolt. «Czondrás, hitvány, rongyos, foltos ruhában járt», úgy hogy az apáczák, ha szülei jöttek, alig merték mutatni. Ruhája alatt dúrva szőr-ciliciumot viselt, ágya mellett gyékényen hált. Éjjelnappal imádságba merült. A legutálatosabb betegeket örömmel ápolta, a legdurvább házimunkát keresve kereste. Sütött, főzött, «hetet tartott a konyhában, fazekat, tálat mos vala.» Fát, vizet hordott, söpört, tisztogatott. «Némikoron pedig gyapjút fon; ebédnek utána kézi dolgot

tészen vala, jelesen szentegyházhoz való művet és szentek ereklyéihez való ékességet.» «Eszébe forgatja vala és néha egyebekkel is beszéli vala az ő nemzetének, eleynek életét és életöknek szentségét, azaz Szent István király életét, ki vala magyaroknak első királya és apostola» és «meggondolá vala Szent Imre herczegnek is életét és ő szentséges szűzességét, Szent László királynak életét, ki Magyarországnak dicsőséges birodalmat és oltalmazást szolgáltatott a pusztítóknak ellene» és végre «meggondolja vala... Szent Erzsébet asszonynak az ő barátjának és szerelmes nénjének szentséges életét, kinek szentséges érdemével mind teljes az anyaszentegyház, mind örömmel tiszteli.» 1260-ban 18 éves, gyönyörű szép leány volt, bár gyenge testét agyonsanyargatta. Még nem volt «levélomozva» vagy «feketítve» azaz a végső örökös fogadalmat még nem tette le és II. Otakár rávetette szemét, őt akarta feleségül. «Hisz első neje is dominicana apácza volt», mondá, s e — nem igaz — czímen bonták fel mint semmist, püspökei házasságát az öreg asszonynyal. IV. Béla, hogy kedvét keresse, «jelesen pedig a tatárok ellen segítségért, mely tatároknak ez időben való megtérése igen félelmes vala», kész volt kívánságát teljesíteni, a pápa engedelmét kinyerni, de Margit nem akart. Máskülönben, ha mondtak neki valamit, «szokása szerint szemérmesen elmosolyodék» és szó nélkül engedelmeskedett; most azonban kijelenté, hogy engedelmes gyermek volt mindig, de Istennek jobban kell engedelmeskedni, mint szüleinek, és készebb volt magát elcsúfítani, ajkát, orrát elmetszeni, sem mint hogy a kolostort elhagyja és II. Otakár nejévé legyen. IV. Béla belátta végre, hogy leányával nem boldogul, és II. Otakár nejének unokáját, Rasztiszláv legöregebb leányát, Kunigundát

szemelték ki. Gyönyörű szép leány volt ez is, kiről még 18 év mulva is mondhatták, hogy tekintete még félholt embert is feltámaszthatna; valamivel fiatalabb Margitnál, de, mint a következés mutatta, épen nem apácza természetű. Itt is akadály volt a rokonság, mert II. Otakár, a magyar Konstancziának, III. Béla leányának unokája, másod izben unokatestvér volt Annával, Kunigunda anyjával; de IV. Béla követe, Tóbiás zágrábi prépost, Rómában hamar és sikeresen járt el; a fölmentést kieszközölte. 1261. október 18-án hagyta el Babenberg Margit Csehországot és vonult Kremsbe, a hol még 1267-ig élt, és egy héttel rá, október 25-ikén volt Pozsonyban Otakár házassága Kunigundával. Fiatal nejét Otakár ezután magával vitte Csehországba, s ott Prágában 1261. karácsony napján Eppenstein Werner mainzi érsek, mint Csehország metropolitája, mindkettejüket megkoronázta. A cseh trónon is Kunigunda folytonos és barátságos összeköttetésben maradt öreg szülőivel, a magyar királyi házzal. IV. Béla számításában nem csalatkozott. A míg ő élt: a jó rokonság fenmaradt II. Otakárral, és Magyarországnak nem volt baja hatalmas nyugati szomszédjával.[183]

XXVIII. FEJEZET.

Föléledő vallásos érzés. István ifj. király és IV. Béla. Mária királyné és Béla herczeg. Viszály, háború István és IV. Béla közt. István győz. Béke. István bolgár háborúja 1266.

Tíz éve múlt 1261-ben, hogy Francziaországban nagy népmozgalom támadt. Vezére magyar ember volt, a ki azt hirdette magáról, hogy Szűz Máriától kapott felhívást, gyűjtse össze a pásztorokat, azok szabadítják majd

fel a Szentföldet, véghez viszik azt, a mi a büszke lovagoknak nem sikerült. Ezer meg ezer ember gyűlt a nagyszakállas, sovány, sápadt öreg ember zászlói alá Picardiától kezdve Orleánsig; de a naiv lelkesedésű tömegből csakhamar garázda tömeg lett; a magyar vezér kezdett kikelni a barátok, papok, a római szentszék ellen; a keresztesek tetteiben, szavaiban eretnekséget látott az egyház; rablásukat, gyilkosságukat nem tűrhette a világi hatalom. A magyar embert — kiről mondák, hogy világcsaló, az egyiptomi szultán emissariusa, a ki már 37 éve a gyerekeket, veszedelmükre, a Szentföldre csalta — levágták; a csürhe népet pedig szétkergették. Szereplése mutatta, hogy Magyarországon is lappangtak rajongó elemek, s azok átérezték mind azt, a mi nyugaton e nemben az embereket foglalkoztatta. Nagyban megragadta a magyar népet a flagellansok mozgalma, ez az amerikai revivalhoz hasonló, rögtönös, általános magábaszállás, mely 1260-ban Perugiában, Olaszországban a ghibellinek és guelfek, a régi megvert, de még meg nem semmisült császári és pápai párt harczai közt, abban az ádáz kegyetlenségü korban keletkezett, melynek szereplői oly sok rémes alakot szolgáltattak Dante poklába, s Olaszország után egy év alatt Német-, Cseh-, Lengyel- és Magyarországot is bejárta. Az emberek csapatokban összeverődtek, arczukra csuklyát húztak, ruhájukat derékig levetették, előttük zászlót vagy keresztet, égő gyertyát vittek. Így mentek negyvenen, hatvanan, százan faluról falura, városról városra, templomról templomra; vallásos énekeket zengtek Krisztus kínszenvedéséről és haláláról; le-leborultak a földre, hóba, sárba, és verték meztelen testüket kétszer napjában, reggel és este, és vezekeltek harminczhárom és egy fél, vagyis annyi napig, a hány

esztendőt töltött Krisztus urunk földi zarándoklásában: példájukkal hirdetve a megtérést, a vezeklést, a békét, minden okozott kár megtérítését. Hirtelen jött, Olaszországban mindenkit, nálunk és Lengyelországban csak köznépet, magával ragadott e mozgalom; a ki nem követte, a tömeg szemében — legalább Olaszországban — roszszabb volt az ördögnél; de azután ismét hirtelen elenyészett, mert a papok, püspökök eleve élére állottak e népies, grotesk mozgalomnak, majd visszavonultak, végre — mint Lengyelországban — rosszalták, elítélték és világi hatalommal elnyomták.[184] A vallásos érzés jele volt a sok remete is, a kik országszerte, ép úgy, mint nyugaton, mindenfelé föltüntek. Pécs körül ép úgy, mint a Gölnicz völgyének rengetegeiben, Szepes délkeleti részében találunk embereket, kik «a magányba vonultak, hogy a világnak meghalva, egymagukban csak Istennek éljenek». E szétszórt, rendetlen elemeket a pápák összeszedni, szervezni törekedtek, hogy czéljukat «kölcsönös segítség, kölcsönös tökéletesítés által annál jobban előmozdíthassák». E törekvés, melyből a Szent Ágoston remeterendű szerzet, a vilhelmiták, keletkeztek, hozta össze Magyarországon is egyes helyeken — Ireghen, Pécs mellett, a hol Bertalan pécsi püspök keze működött, Szánthón Hontmegyében — közös lakásra a remetéket. A szánthói remeték feje — Özséb, azelőtt esztergomi kanonok — Rómában járt, hogy nekik külön szervezetet hozzon; meg is nyerte arra a pápai helybenhagyást, és e magyar remeteházból alakult a később oly elterjedt és nevezetessé vált magyar paulinus remete-szerzet. Új kolostorok is emelkedtek országszerte. A prémontrei-rend volt — lehet mondani — divatban. Ez «tisztelte leginkább» — mint IV. Béla mondá — «Szűz Máriát», Béla és az ország

patronáját. A Huntpáznánok ősi birtokaikon már II. Endre idejében alapították a bényi, majd a sághi prépostságot; ez időben bozóki benczés apátságuk is, melyet még Lampert ispán alapított II. István idejében, prémontrei prépostsággá változott. Pok Móricz a Rába mellett Móriczhidán Szent Jakab, Türje Dénes a nádor, bán, szlavoniai herczeg, zalamegyei ősi birtokán Türjén Szűz Mária tiszteletére alapított prémontrei kolostort. Maga IV. Béla, «tudva, hogy az országot jobban védi meg az imádság, mint a fegyver», a tatárok által sokat szenvedett Jászót emelte fel pusztulásából, Kálmán testvére lelki üdvösségére, ki annak jóltevője, majdnem alapítója volt; 1252-ben a thuróczi vár alatt új prépostságot alapított és azt a Vág mentében Sempte és Galgócz körül, Turóczban, Liptóban több faluval, Győr mellett és a zempléni Hegyalján szőlőkkel, s a vám kétharmad részével megajándékozta, melyet a Vágon fel és alá járó hajók, tutajok, Semptétől kezdve a mocsárokig, melyekbe a folyó szakadt, fizettek, s ehhez még a Szent Eustach tiszteletére emelt csuthi — alcsuthi — prépostság járult, mely ugyan a veszprémi egyházmegye területén feküdt, de azért az esztergomi érsekség alá tartozott. Legnagyobb befolyással a királyi udvarra azonban mégis a kolduló szerzetek voltak. Csakhogy a domokosiakat idő jártával a minoriták váltották fel. Kálmán herczeg özvegye Salome Lengyelországban, férje halála után, az ő szerzetükbe lépett (1245.), mint hajdan thüringiai Erzsébet, és abban maradt, szent életet élve, haláláig, 23 esztendeig (1268.). Mint ő, sógorasszonya Kinga, IV. Béla leánya is megkedvelte a minoritákat; s az ő befolyása útat nyitott nekik Mária királyné kegyébe, melylyel IV. Béla bizalma is járt. Assisiben már uralkodása kezdetén egy arany

kupát mutogattak, melyet a magyar király küldött; 1253-ban IV. Bélának már Ferencz-rendű gyóntatója volt; a szerzet confraterei közé számítá, s valami templom felszentelésénél a menet élén ő vitte — mondák — a fehér zászlót.[185]

A magyar világi papság ellen sok kifogást lehetett tenni. Széltében lehetett papokat találni, kik házasok voltak, ágyast tartottak, feslett életet éltek; állásukat nem kánonszerű úton nyerték el, a püspökök közé, lehetett mondani, nem választás útján, hanem erőszakkal, pénzzel, a hatalmasak kedvébe járva, jutottak; s olyan is volt köztük, mint Jób, 1252. óta pécsi püspök, előbb fehérvári prépost és IV. Béla alkanczellárja, a nógrád- és gömörmegyei, eddig még nem szerepelt, de szomorú hírnévre fentartott Száh-nemzetség ivadéka, erős, nagy és igen vitéz ember, ki ellen egyre hangzott a panasz botrányos paráznaság, simonia, erőszak, sőt gyujtogatás és emberölés miatt, a mi ellen ő — a pap — párbajjal védekezett, hol győzött, hol vesztett, de mindig megmaradt püspöki székében, tekintélyes állásában. De a nép ezen nem igen botránkozott meg; vallásos buzgalmát ez nem csökkenté; ha nem a papság példája, élesztték a vallásos érzést a csapások, melyek az országot a bécsi béke után három-négy év alatt érték. 1263-ban nagy éhség volt. Ezt a következő évben nagy emberhalál követte;[186] közben pedig polgárháború pusztított végig az országon Pozsonytól, a Dunától kezdve Erdély legszélsőbb délkeleti határáig. A királyi ház tagjai, apa és fiú szállottak egymással szembe. Közel negyven év óta, mikor az Ausztriából hazatárt Béla atyjával, II. Endrével kibékült, ilyféle apagyilkos harczot nem látott a magyar nemzet.

Mikor István «a magyar király első szülött király fia» a bécsi békében Styriát végkép elvesztette, megmaradt erdélyi herczegnek; a kúnok ura czímét viselte, s e mellett atyjával közösen kormányzott. A viszony olyan forma volt köztük, mint annak idején Béla és II. Endre közt 1228-tól kezdve. Kifelé is együtt fordíták fegyverüket. A cseh háború alatt a bolgárok megtámadták, és pusztították Szörényt, melyet az ispotályosok nem tudtak megtartani és valami három évvel ezelőtt elhagytak.[187] IV. Béla keresve keresett a főurak közt embert, kit e távol, veszélyezett vidékre küldhessen; de többen vonakodtak. Végre Kemény fia Lőrincz vállalkozott; a bolgárokat az országból kiverte, zsákmányukat elszedte és a foglyokat a Duna mentében, Bulgáriával szemben felköttette (1260.). A becsapásért bosszut állni, IV. Béla és István 1261-ben Bulgáriába törtek. Seregükben ép úgy voltak erdélyiek, mint magyar felvidékiek, köztük a Szinnyey-Merse család őse Benedek, Miklós testvérével. Viddin alatt megütköztek a bolgárokkal és győztek. István még tovább nyomult a Duna mentében és Lom várán túl, az Isker folyam mellett, mely Nikápolytól nyugatra foly a Dunába, a bolgárokkal még egyszer megverekedett. Mellette volt IV. Béla néhai tárnokmesterének, Csák Máté vagy Máttyusnak kemény, nyers, de páratlan vitéz fia Péter, ki mint «az oroszlán a Csákok czímerében», harczolt, és győzni szokott. IV. Béla, ki visszamaradt, s aggódva kisérte merész előrenyomulását nagyon megörült, mikor Marcell követe, kit utána küldött, meghozta a hírt, hogy Istvánnak a csatában semmi baja sem történt; s e jó hírt Havrán földével, a Vág mellett Liptóban, jutalmazta meg.[188]

Kisebbik fiának a 15 éves Bélának, IV. Béla mindjárt

a morvamezei csata után, egész Slavónia herczegséget adta. Egészen természetesnek látszott, hogy a király kisebbik fia e herczegséget bírja, mikor az első fiút immár királylyá koronázták. Különben ebben Mária királyné befolyása is működött, ki 1260. második felében, sok főemberrel, magyar és kún fegyveressel, Horvátországba indult, hogy fia nevében az ország hódolatát fogadja. Kninbe vagy Tenénben, a hova szállott, hívta hódolatra Horvátország főembereit, s ott hallá nagy haraggal, hogy Spalato lakói ismét összeütköztek a klisszai őrséggel, mely aratás idején Salona környékére lejárt fosztogatni és a verekedésben két magyart megöltek. Azonnal Klisszába sietett, hogy a városon bosszút álljon. A spalatói követek nem tudták lecsillapítani. Mikor Rogerius érsek, az az olasz pap, ki a tatárdulás idejében Magyarországon szenvedett, a pusztulás történetét megírta, fölment hozzá a várba, haragja még nagyobb lett, mert az érsek, ki méltóságát IV. Béla tudta és beleegyezése nélkül, pápai kinevezés által nyerte, nem volt kedves embere a magyar udvarnak, sőt bujtogatónak tartották. Haragjában magyar, kún, horvát fegyvereseit rábocsátá a városi határra, hajtsák el a marhát, gyújtsák fel a házakat, pusztítsanak el szántóföldet, szőllőt, szóval, a mi kárt csak tehetnek, tegyenek. A polgárok vártak, vigyáztak városukra, de ki nem mentek. Mária királyné embert nem foghatott, úgy tetette tehát magát, mintha csillapodnék, elfelejtené a gyilkosságot, kibékülést keresne. Három négy ispánját vagy harmincz emberrel fegyvertelenül, oldalukon csak kard, «melylyel mindig járnak», a város alá küldé, s megnyugtatta a polgárokat; ő maga is nyájas arczczal, nyájas szóval fogadta a város küldöttségét, megerősíté, a mit követei mondának, és teljesen eloszlatta a polgárok aggodalmát. Az előjárók,

több polgár kijöttek a város elé a magyarokhoz, kezdtek beszélni a békéről. Egyszerre jel hangzott. A magyarok elhallgattak, kardot rántottak, a polgárokra rohantak: Több megsebesült, ötöt, igen előkelőt elfogtak és Klisszába vittek. IV. Béla mikor meghallá, hogy mi történik Spalato körül, két «okos és szent» minoritát küldött nejéhez, csillapítsák le «kegyetlenségét», hívják vissza mihamarább Magyarországba, de ő nem engedett, sötét börtönbe záratta a foglyokat, magával vitte őket a tenéni várba, s a börtönben hagyta, mikor maga Magyarországba visszatért. A spalatóiak hiában könyörögtek nála, nem tudták megengesztelni, csak külsőleg mutatta, mintha lecsillapodott volna, de úgy tett, mintha nem is tőle függne a dolog, küldjenek Bélához, ő majd pártfogolja őket. Két követ ment Spalatóból Magyarországba, egy világi és Tamás főesperes, ki a spalatói érsekeknek és városuknak történetét, Caesar és Szent Pál ideje óta, a maga koráig, nyugodt belátással, gyakran élénk tollal, bár a magyar főurakat nem szeretve, megírta. Mikor a követek IV. Bélához érkeztek, Mária nem csillapítá, de izgatta férjét, s IV. Béla «nagyon hitt szavának», kezeseket kért a várostól. Tamás főesperes a régi privilegiumokra hivatkozott, melyeket a magyar királyok a városnak adtak: azoknál fogva nem kötelesek kezest adni. De IV. Béla nem engedett. Végre az ildomos Loránt, 1260. óta, mikor Guthkeled István meghalt[189], bán, hozta közelebb egymáshoz a feleket, közlé velük a király akaratát, hogy előbb a foglyokat ki nem ereszti, míg tizenkét kezest, a kiket ő jelöl ki, neki nem adnak. A városiak végre engedtek. Tavaszszal 1262. Béla és a királyné lejöttek «Slavoniába» a spalatóiak husvétkor (ápril 9.) hoztak nekik Bihácsba 12 gyermeket kezesül. IV. Béla és neje örültek, elfogad-

ták a kezeseket, Spalato grófjává Loránt bán lőn, a tenéni foglyok pedig majdnem két évi sanyarúság után Spalatóba visszatérhettek.[190]

Béla herczeg még fél gyermek volt; az ő herczegsége nem állt Béla király útjában. De a közös kormányzat Istvánnal, természet szerint olyan volt, hogy hosszabb ideig fenn nem állhatott. Vagy az apának, vagy a fiúnak kellett fölülkerekedni; és, mert IV. Béla erősebb volt, mint annak idején atyja, István azonban nem félt úgy atyjától, mint fiatalságában IV. Béla: István kezdte meg a követelést, és oly külön herczegséget kívánt atyjától, «minőt a régi királyok adtak elsőszülötteiknek». Követelésére IV. Béla felforrt, fegyverkezett. István is kikiáltá a harczot, s a király híveinek megrablásával, jószágaik pusztításával megkezdette. Ősz felé a seregek Pozsony táján szemben álltak. Mária királyné aggódva várta a hírt, hogy csap össze fiú és apa. Imádságában — úgy beszélték legalább — Jánoshoz fordult, ki Jakab praenestei biboros idejében boszniai püspök volt, s miután leköszönt, szentség hírében halt meg; könyörgött, adja vissza neki fiát, s a szent álmában megjelent, keresztet vetett rá, és mondá: «visszaadjuk fiadat». Reggelre jött a hír, hogy István meglágyult; atyjával Pozsonyban kiegyezett. István kapta az ország keleti, Székesfehérvártól tekintve a Dunán túl, a balparton fekvő legnagyobb részét, mely azelőtt az ország javát képezte, most azonban, a tatárdúlás óta, nagyon lehanyatlott, úgy hogy Bács, Bihar, Ujvár ispánjai, a kik régebben leggyakrabban forogtak a királyok körül, most már alig említtetnek. Sáros, Ujvár, Gömör, Nógrád voltak végvármegyéi északnyugat felé. Azon túl a Duna alkotta a határvonalat. A régi 72 vármegyéből 29 jutott neki; azonkívül a

kúnok és az erdélyi szászok; de a sójövedelem fele István részében is IV. Béla királyt illette; a kezelést e részre nézve az ő tisztjei vitték. IV. Béla megigérte, hogy nem fogja magához csalogatni, édesgetni a kúnokat; a magyar urak, nemesek azonban szabadon járhattak az egyik királytól a másikhoz; azért nem volt szabad őket bántani, zavarni, váraikat, jószágaikat bármi módon elfoglalni. Szabadságukat a maga részében István úgy köteles megtartani, mint IV. Béla, és mindegyik fél emberei visszakapják, a mit tőlük a hirtelen kiütött háborúban elfoglaltak. Az olyan ügyek elintézésére, melyek mindkét fél embereit érdekelték, a két király az ország hasznára birákat küldött ki, még pedig IV. Béla az esztergomi érsek, kanczellárja, Türje Fülöp mellé, ki 1261-ben, Benedek érsek halála után lépett az ország főpapi székére, Loránt nádort és Pok Móriczfia Móricz tárnokmestert; István pedig Smaragdus kalocsai érseket, a franczia champagnei származású, a Duna jobbpartján birtokos Zsámbok-nemzetség ivadékát, kanczellárját, László erdélyi vajdát, Kán László nádor, bán és szlavoniai herczeg fiát, és Bácsot, országbíráját a Csák-nemzetségből, bízta meg; s e békét 1262. végén a két kanczellár-érsek, főpapok, főurak, kún vezérek hozzájárultával újra kiegészíték, megerősíték. István ünnepelyesen kijelenté, hogy atyjától többet nem kíván; azzal, a mit kapott megelégszik, Béla öcscse herczegségét se nyiltan, se titkon, se fegyverrel, se ármánynyal nem bántja, nem bántatja; atyja, testvére ellen se kúnnal, se másféle külső királylyal, herczeggel, lengyellel, oroszszal, vagy másféle nemzettel nem szövetkezik, sőt minden ellenséggel szemben velük tart és hű szövetségesük lesz. Valamint IV. Béla király megígérte, hogy a kúnokat nem csábítja: úgy ő is kötelezte magát, hogy sem a

tótokat, a tótországi (slavoniai) herczegség alattvalóit, sem a németeket, cseheket, kik az osztrák villongások ideje alatt Bélához szegődtek, mellette voltak, mint Mödlingi Seifrid, a híres Preussel Henrik, himbergi Gertrud régi híve, Wernhard testvére, vagy még hozzá fognak csatlakozni, nem fogja tőle elvonni. A felek elvett jószágainak visszaadását a két érsek-kanczellár eszközölje. Ha nem tudnak megegyezni, mindegyik, István és Béla egy-egy főurával a maga egyházmegyéjében intézkedjék. A ki a felek közül a megállapodás, a béke ellen vét, azt sujtsák az érsekek átokkal, egyházi tilalommal, de nehogy valamelyik ellen puszta, gonosz rágalomra, besúgásra mondjanak ítéletet: mihelyt valami panasz merül fel Béla vagy István ellen, vizsgálják meg szépen csendesen a dolgot, és csak ha valamelyik atyai intésükre sem hajol, sujtsák a békebontó felet az egyház kiszabott büntetéseivel.

István a megerősítés alkalmával Poroszlón 1262. deczember 1-én kijelenté, hogy mint fiú magába száll; kedves atyjának őszinte hódolatot, fiúi tiszteletet és becsülést igért, hogy minden időre megnyerhesse azt, a mire leginkább vágyott, az «atyai áldást és szeretetet». Igérete kétségkívül őszinte volt. Szerette szüleit, de azért, ha föllobbant, igazát kereste: nem rettent vissza, hogy őket a legérzékenyebben meg ne sértse. Olyan természet mint IV. Béla pedig nehezen felejtett, nehezen bocsátott meg. Arra hosszú, nyugodt idő kellett volna; de a körülmények, a viszonyok természete ezt az időt meg nem adta. Már maga az, hogy mindegyik király a maga részében — természetesen és mintegy önkénytelenül — inkább kedvezett azoknak, kik az ő hívei voltak, mint a kik a másik királylyal tartottak; hogy rablók, tolvajok, kik az egyik részben garázdálkodtak, a másikba menekül-

hettek; egyik király a másik urainak, nemeseinek jószágaira szállott, erőszakoskodott, fenyegető leveleket írt, rombolt, pusztított: elég okot szolgáltatott arra, hogy mindig voltak sértett felek, kik — különösebb rosszakarat nélkül — panaszokkal izgattak, keseríték az apát és fiút egymás ellen. IV. Béla nem bízott Istvánban; István tartott IV. Bélától, s azok közt, kik e bizalmatlanságot szíták, még a béke hivatott apostolai, püspökök is voltak; a kik pedig jóakarattal, a béke fentartását kivánták, azon voltak, hogy azt új meg új esküvel, pápai megerősítéssel körülbástyázzák. Öt hónap mulva a poroszlai egyezség után István a szakolyi monostor mellett — Szabolcsban — újra megesküdött (1263. május 3.): «Isten és szent evangeliuma úgy segítse», hogy a békét megtartja; a mi sérelem van, megorvosolja; ha ez ellen vét, sújtsák őt, főbb embereit, Smaragdus érsek kanczellárját, Benedek aradi prépost alkanczellárját, egy zalamegyei nemes, de a tatárdúlás idejében elszegényedett család ivadékát, nádorát, tárnokmesterét, országbiráját, asztalnokát, pohárnokát, Kán László erdélyi vajdát egyházi büntetéssel; de ugyanez érje IV. Béla főbb embereit is. Sőt kivánta István, ezt a békét erősítse meg Jakab napjáig — 1263. júl. 25. — a pápa, IV. Orbán — egy franczia varga fia — ki a mint hallotta, hogy Magyarországon viszály támadt a két király, apa és fiú közt, gyóntatóját, Velasco minoritát — ki már tíz éve járt IV. Bélánál? — elküldte, hogy a békét helyreállítsa. A minorita Zólyomban kereste fel a királyt s igyekezett IV. Béla és István közt új, teljes békét létrehozni; de IV. Béla tanácsosaival «meghányván a dolgot», azt a «végleges választ» adta neki: «elégedjék meg azzal, ha kinyeri tőle azt, hogy megerősíti a régi békét, a mely

miatt az apostoli szentszék Magyarországra küldötte». «Jobb megmaradni ennél a békénél s azt erősíteni meg, a melyre nézve fiával már megállapodott, melyet mindketten meg akarnak tartani, melytől hitszegés nélkül el nem állhatnak, mintsem azt abbahagyni, új béke iránt alkudozást kezdeni, melynek se hossza, se vége nem volna, s a miből talán még csak új villongás keletkezhetnék.» A barát megnyugodott és IV. Béla Lipcsén, Zólyomban, az esztergomi érsek, kanczellárja, Farkas, fehérvári választott prépost, Beicz-nemzetség, alkanczellárja, a szepesi prépost, nehány főesperes, minorita, dominikánus, Majs mester, «kedves fia Béla» kincstartója, varasdi és somogyi ispán, udvari tisztek: a tálnok, a börtön és több megyei ispán jelenlétében a pápai követ előtt megerősíté a fiával kötött békét és megesküdött: «hogy sem fiát Istvánt, sem feleségét, kedves menyét, sem embereit, sem birtokait nem háborgatja, sem hívei ellen — ezt István különösen kivánta — sereget nem küld; meg sem engedi, hogy más támadja meg őket; várait, városait, birtokait el nem foglalja, hanem megelégszik, a míg él, az országnak azzal a részével, azzal a jövedelmével, melyet magának fentartott (1263. aug. 3.).

A béke tehát külsőleg teljesen helyreállt és István figyelmét a magyar birodalom déli részeire, Bulgáriára fordította. Rasztiszláv 1262-ben meghalt. Két fia, tizenöt-tizenhat éves gyermekek közül az egyik, Mihály, mint apai nagyatyja Boszniát, a másik, Béla, mint anyai öregatyja, Mácsot kapta a bolgár részben, a hegyes vidéken, mely Orsovától, a Dunától a Timok mindkét partján le a Balkánig, Szofia vidékéig terjedett. Rasztiszláv utódjává egy orosz ember, Szventszláv Jakab lett, ki szemben a független Bulgáriával Magyarországra támasz-

kodott. E független Bulgária czárja Konstantin a görögökkel szövetkezett, kiknek császárja Palaeologosz Mihály 1261. július 25-én elfoglalta Konstantinápolyt és véget vetett a franczia Romániának, a melyhez a magyar királyi házat a multból annyi érintkezés fűzte. Görög és bolgár közösen támadták meg Szventszlávot. István király segítségére a két erdélyi vajdát, Pálfia Ácsi unokáját, a biharmegyei birtokos Beicz Miklóst, Fábián alkanczellár unokaöcscsét és Kán Lászlót küldte. Vele ment két Gerendi: Péter és Jakab Erdélyből; Sándor fia Sándor, a valkómegyei Vaja-nemzetség ivadéka, kiváló vitéz, a ki már gyermeksége óta István udvarában szolgált, Olmücz alatt — 1253-ban — kitünt, a Morva mellett oldalánál harczolt, lovát veszté, gyalog maradt; s «tisztességes fegyveres csapattal», más úr mellett, Rénold, a fehér- és esztergommegyei Básztej-nemzetség ivadéka, a Rozgonyiak őse, kinek atyja Rénold, szegény emberből, Csák Ugron kalocsai érsek megbizottjából, veszprémi ispánná lett, fia pedig István pártfogása mellett a Hahót-Buzádok közé házasodott.[191] A sereg Bulgárián túl pusztítva még Görögországba is behatolt, Palaeologosz seregével megütközött. Az ütközetben Sándorfia Sándor összegyűjtvén embereit, legelől merészen «a görög csatarendbe hatolt», megsebesült, «de vére hullásával a győzedelmet kivívta». Ugyane tájt (1263. őszén) a tatárok is újra mozogtak. Danilo, ki némileg Magyarország őrszeme volt észak-kelet felé, teljesen lemondott a reményről, hogy tőlük megszabadulhasson. Elfordult a nyugati egyháztól, melytől hiában várt segélyt a szabadulásra, és miután egész életében — a mennyire csak tőle telt — Galiczia függetlenségeért harczolt, kevés hátralevő napjaira a tatárok resignált lelkű alattvalójává lőn. «A szomszédok bizgatására» a

tatárok Magyarországot kezdék fenyegetni, hol az emberek a régi félelmet már-már elfelejték. Követeket, vagyis inkább «kémeket» küldtek az ország határára Istvánhoz, IV. Bélához; ismételték a régi csalogatást: lépjenek velük szövetségre, sógorságba. Kisebb csapatok István birtokait csipkedték, a keleti végekbe — Erdélybe — becsaptak és kegyetlenül pusztították. István újra Miskócz Panyitot küldé hozzájuk, «ki már a magyarok ellen fegyverkező csapataikat» — alkalmasint pénzzel — «lecsillapította», «István alattvalóinak a békét visszaadta», a nélkül, hogy akár Istvánnak, akár IV. Bélának, akár az ország valamely főemberének «a ronda pogány néppel» — mint IV. Orbán pápa írta — valami sógorságra kellett volna lépni.

Közben IV. Béla tiszta szeme nem táplált illusiókat a béke tartóssága iránt közte és fia közt; előre látta a törést és készült rá. A «rossz» fiúval szemben a «jó» fiúra támaszkodott. Béla herczegnek slavoniai herczegségéhez Vas, Zala, Somogy, Baranya vármegyéket, Sopron, Mosony, Pozsony, Nyitra várakat adta, «mely várak, ha ellenség kezébe kerülnek, nagy baj háramolhatnék az országra s azokat Béla herczeg bárki másnál sikeresebben védheti» (1263.). Mária királynénak pedig, mint már előbb, 1259-ben, Pilis vármegyét, Pozsega vármegyét ajándékozta tartozékaival, hozománya, drágasága, kincsei fejében, melyeket az ország védelmére fordított.

István és IV. Béla az év végét egymástól jó távol töltötték. Az apát Somogyban, Segösdön, a fiút Bereghben találjuk,[192] de azért a fekete pontok, a melyekből bonyodalom, vihar keletkezhetett, mindegyre szaporodtak. Pat nádor unokaöcscse, Óvári Konrád, nagy birtokos Mosonyban és Baranyában, királyi főpohárnokmester, miután

mosonyi ellenfeleit német segítséggel dúlta, hamis pénzt vert, Istvánhoz menekült, ezért IV. Béla mosonyi, pozsonyi birtokait elfoglalta, a lébényi kolostor patronátusától megfosztotta, de «elsőszülött kedves fia közbenjárására» mindent visszaadott (1263. végén). Bajosabb dolog volt a Panyit ispán esete, a ki a Hahót-Buzádnemzetségből származott, fia volt Arnoldnak, ki Zalamegyében a hahóti monostort alapítá; unokatestvére Csák tárnokmesternek, most bánnak, ipja Básztej Rénoldnak, kivel Bulgáriában találkoztunk. E szörnyű ember, rabulista és erőszakos középkori vitéz egy személyben, szüntelen perelt, bajoskodott. Évekig veszekedett a Ják-nemzetségbeli Ebed fiaival, a Niczky-család őseivel és érdektársaikkal; a közös országos biróság, mint patvarkodót elmarasztalta, de ő Istvánhoz menekült. István csak azt látta, hogy oly embert üldöznek, ki neki szolgálatokat tett és Rénold hű emberének ipja; de okát nem kereste. Elhitte, hogy atyja, anyja, Keményfia Lőrincz, most már országbiró és Farkas alkanczellár csak azért gyűlölik, mert az ő híve és nem tudják se kéréssel, se fenyegetéssel tőle elszakítani. Irásban adta tehát Panyitnak, hogy a «birák itélete», «szüleinek levele» Panyit ellen semmis és ha királylyá lesz, Panyitnak minden jószágát, melyet az itélet következtében lefoglaltak, visszaadja (1264.). IV. Béla ellenben még Csák bánt is, ki rokonát pártolta, elfogatta, javait pusztította, mely alkalommal Rátót István — melléknevén Porcs — Pok Móricz veje szintén vagy 3000 márka kárt szenvedett; ő pedig István buzgó híve volt, elannyira, hogy Mária királynét, kinek lovászmestere és tárnokispánja volt, elhagyta, 500 márka évi fizetését föláldozta, csak hogy Istvánhoz átmehessen, a kinek udvarában az ifjabb királyné lovász-

mesterévé lőn. Járult ehhez több más kisebb-nagyobb ügy, mint a mikor István jónak látta, hogy a jászai conventtől a szomszéd Perecsét, melyet IV. Béla Kálmán testvére lelki üdvösségére adott a prémontreieknek, elvegye, a buzitaiaknak adja s a conventnek más földet adjon, mire IV. Béla a convent panaszára az egri káptalan által vizsgálatot rendelt és István intézkedését, cseréjét megsemmisitette (1264. márcz. 12.) s ugyancsak Ujvár vagy Abaujvárban, mint most már a nagy Ujvár megye északi részét a délitől, Hevesujvártól, majd később csak Hevestől megkülönböztetve nevezni kezdték, Bozsva helységet nemes joggal valami lengyel embernek — Bagomérfia Chyzkereynek — adományozta s őt mint nemes embert az ujvári ispán hatósága alól kivette; István ellenben Béla öcscse herczegségében Valkó vára embereivel rendelkezett és Naszvad puszta földjét, mely egy magvaszakadt királyi zászlótartó család tulajdona volt, eladományozta. Legjobban bántá azonban IV. Bélát, Mária királynét, hogy István anyja birtokait, Beszterczét, Radnát, Zsolnát, Királyit (ma Királynémetit) Erdély északkeleti részében, minthogy az ő országrészébe estek, elfoglalta; szintúgy megfosztotta Anna testvérét, kit — nem ok nélkül — ellenségének tartott, jószágaitól, mint Füzértől, Beregtől, melyek még Rasztiszlávnak magántulajdonát képezték és utána özvegyére, árva gyermekeire szállottak. A felek már-már kardhoz nyúltak.

Viszálkodásuk híre Rómába is elhatott és a pápa inté a két királyt, hogy csendesen, békében kormányozzák alattvalóikat s a pénzt, melyet egymás ellen háborúra költenének, kegyes, jó művekre, a Szentföld segélyére, a tatárok által feldúlt egyházak, kolostorok megvigasztalására fordítsák (1264. febr. 2.). IV. Béla panaszszal

felelt fia ellen és felhozta, mint fosztja meg anyját, testvéreit, Rasztiszláv árváit jogos tulajdonuktól. Nagyon bántá a pápát a gondolat, hogy IV. Béla fia ellen pogány litvánokat — kik már olykor Danilo szövetségesei voltak —, István atyja ellen pogány kúnokat fog fölhasználni, kikről IV. Béla most maga bevallá: «hogy bennük rettenetesen csalódott!» A kereszténységet megvetik, «az angyalok kenyerét», az oltári szentséget, a keresztény papokat kinevetik, templomokból istállót csínálnak, keresztény asszonyokon, leányokon erőszakot tesznek, keresztény embereket megölnek, úgy hogy Rómában keresztes had gondolatával foglalkoztak, melyet megzabolázásukra, megtérítésükre, ha magukba nem szállanak, Magyar-, Cseh-, Lengyelországban, Ausztriában és a szomszéd tartományokban hirdetni kellene. De a dolog nem úgy történt, mint a pápa gondolta. A kúnok síkra szálltak, de nem István mellett, hanem ellene. Míg nyilvánosan az összeütközések szaporodtak: IV. Béla diplomatiája titokban is működött. Körülhálózta Istvánt; megnyerte embereit, kik hozzá legközelebb állottak: Benedek aradi prépost alkanczellárját, László vajdát, két testvérét: Gyulát, ki Istvánnak régi híve volt és csak most (1263.) nyert tőle Erdélyben több udvarnokföldet, és Miklós erdélyi nagyprépostot, ügyes, sima, hajlékony, e mellett katonás, de erkölcstelenségre hajló, nagyravágyó férfiút,[193] és a mi a legfontosabb volt, a kún vezéreket és azok csak várták a jelszót, hogy István ellen nyiltan feltámadjanak. 1264. május 28-án László vajda még — mint az országos biróság tagja — Fülöp és Smaragdus érsekekkel, Loránt bánnal, Pok Móriczczal, az «idősb» király tárnokmesterével és Bácscsal, István országbirájával a «Szűz Mária szigetén», a budai

káptalan egy halastava fölött ítélt; István Erdélyben, neje Erzsébet a tiszai felső vidéken volt gyermekeivel, három kis leánykájával és két éves, első — László — fiával, kinek születése 1262-ben IV. Bélának oly örömöt okozott, hogy a hírmondónak, Csák Péterfia Domokosnak, István pohárnokmesterének Valkóban tetemes jószágokat adott. Úgy látszott, eljött az alkalmas pillanat, hogy Istvánt megtörjék, országától, sőt még a trónhoz való jogától is megfoszszák. László vajda Gyula testvérével, mintegy az év derekán, június végén, kún és magyar sereg élén, a Maros völgyén Erdélybe tört. Benedek alkanczellár és Miklós nagyprépost menekültek. István alkanczellárjává Ladomért, veszprémi kanonokot nevezte, zalamegyei nemes embert a káli nemesek közül, a Vázsony nemzetségből, határozott jellemet, megbízható embert, jó papot, jó hazafit, ki meggyőződése ellen sohasem cselekedett, hitére sohasem alkudott, de azért az udvar sima padlatán is tudott, ha kellett, megállni;[194] László serege ellen több erdélyi úrral — köztük Kökényes Rénold Mikuddal, kivel 1250-ben Kirchschlag alatt találkoztunk — kemény vitézét Csák Pétert küldte. Dévánál volt a csata; István serege, Csák Péter győzött. István ügye «szerencsésen kezdődött» és IV. Béla király ez első serege eltünt a csatatérről. Egy másik sereg István felső-magyarországi birtokait lepte meg. Itt is általános volt az elpártolás és félelem. Emberek, kiket István híveinek tartott, várait, a hova a maga, gyermekei fejét lehajthatta volna, szüleinek kezére játszották. Ágas várát, Ujvár hevesi részében, a Mátra szélén Jób pécsi püspök «hűtlen könnyelműséggel», «az ország roppant kárára» — mint István mondá — elvesztette. Hívei e részen — a legkiválóbb Rátót István — csak egy-két várat tudtak

megmenteni, de nem tudták megakadályozni, hogy Anna, «Halics, Boszna és Mácsó herczegasszonya»[195] a sereg élén Patak alá ne nyomuljon, a hol sógorasszonya Erzsébet, gyermekeivel tartózkodott, míg a másik testvérnek: a «szent» Margitnak «siralom volt éji és napi kenyere», mert meggondolta, hogy efféle háborúskodás nem lehet «sok léleknek veszedelme nélkül» és aggódott István bátyja életéért, «kinek halálára igyekeznek s kit igen keményen üldöznek vala», mert a két testvér nagyon szerette egymást. Patak, a melyben István Öbölfia Mihálynak, a Kállay család ősének, egy tornyot adományozott,[196] egy kissé ellentállt, de azután megadta magát; az ifjabb királynét gyermekeivel «a várból kiragadták» hatalom-karral Turul — Turócz — várába vitték, s ott Anna herczegné nem mint sógorasszony, nem mint rokon, hanem — Erzsébet szavai szerint — «mint gonosz idegen, mint mérges vipera», fogságban tartotta; de őre, a vitéz Huntpáznán Ivánkafia András, a Forgáchok őse, ki a Sajónál IV. Bélának lovát adta, nemesen viselte magát; a mennyire tőle telt — mint Erzsébet később hálásan elismerte — pénzzel segítette; sőt még arra is volt módja, hogy férjének hű embere, a vasmegyei Itemer fia Imre által[197] titkos üzeneteket küldhessen és vele összeköttetését fentartsa.

Már ekkor István Erdély legszélsőbb zugába, «a fekete hegyek aljába» szorult. Csák Péter ugyan Magyarország és Erdély szélén, a meszesi út irányában Baranka várát,[198] melyet IV. Béla portyázói elfoglaltak, «vére hullásával» visszafoglalta, de Keményfia Lőrincz országbiró új sereget hozott István ellen. IV. Béla három falut adott a vitéz férfiúnak, ámbár hideg, könyörtelen bátorsága ilyféle buzdításra alig szorult. Egész Erdély, a szászok

IV. Bélához pártoltak. István «szüleinek dühös üldözésére», «atyjának kegyetlensége» elől a Bárczaságba, a feketehalmi vagy feketehegyi várba menekült. Nem sokan, de válogatott vitézek voltak vele: Csák Péter és mostobaöcscse, a 20—22 éves Máté vagy Máttyus, nem oly briliáns vitéz mint bátyja, de — minden arra mutat — okosabb és higgadtabb.[199] Péterfia Domokos főpohárnoka és testvére Mihály, szintén Csákok. A tiszántúli Guthkeled, Kozmafia Kozma és Dorogfia Sándor, szabolcsi ispán, a zempléni Baksa Simon hat fia, köztük Simon, a jövőnek egyik kiváló vitéze és Sándorfia Sándor, a görögországi hadjárat hőse, «ki atyját, anyját, gyermekeit, testvéreit, birtokát elhagyta», hogy Istvánnal sorsát megoszsza és oldalánál minden szolgálatot készséggel és jókedvűen teljesítsen. Keményfia Lőrincz, kit István mindenre képesnek tartott, nyomában volt, s a feketehalmi vár alá követte. István követet akart küldeni szüleihez, «irgalmazzanak neki», de Lőrincz a követet seregén át nem bocsátá, elfogatta, megkínozta. Testvére Konrád a vár kapuja előtt — az első — megjelent; Sándorfia Sándor eléje ment s a vár előtt összeverekedtek. Lőrincz körülvette a várat és megkezdé az ostromot. István környezete, kivált a Csákok el voltak határozva a végsőre; készek voltak vele élni, halni és ki-kicsapva harczoltak Lőrincz seregével és éber vigyázattal meghiúsíták annak minden törekvését.

István kétségbeesett helyzetével az ország délkeleti zugában élénk ellentétet képezett a másik fiúnak, Béla herczegnek fényes lakodalma ez időben az ország nyugati határán. Minthogy Béla most már vagy 18—19 éves volt, a brandenburgi őrgróf és neje elhozták leányukat, kit a pozsonyi és bécsi béke neki eljegyzett. A találko-

zás mezőn történt, a Duna mellett Ausztriában, de közvetlenül a magyar határon, melyet itt egy kis templom jelölt Szent György tiszteletére, Pottenburgnál, a mai osztrák Berg község határában.[200] A Duna északi partjára, a honnan a menyasszony jött II. Otakárral, oly széles hajóhídat építettek, hogy azon egymás mellett tíz lovas ember átnyargalhatott. Főemberek, urak, asszonyságok csatlósaikkal oly nagy számban jöttek, hogy az út mentében egy mértföldnyire minden füvet, virágot letapostak; fény, pompa annyi volt, hogy — az osztrákok szerint — «se király, se császár esküvőjén még ilyet nem láttak». IV. Béla király is kitett magáért. A magyarok sürű tömegben vették körül «králjukat». A németek bámészkodva nézték a nyalka lovasokat, mint tánczoltatták paripáikat. Csak úgy hemzsegett a sok hermelin, szürke, tarka prémes, bibor mente, gallér. Bő ingük fehér volt és a szűk dolmány alól kilátszott. A kucsmákon ezüst forgóban fényes pávatoll díszlett. Hosszú szakállukba tatár módra drágagyöngyöt, drágakövet fontak, hogy csak úgy ragyogott, s a németek irígykedve gondolák, vajha a Morvamezőn is így jártak volna, hogy szakállukat állastól kitéphették volna. A király halántékán arany lánczocskák csüngtek. II. Otakár kiséretével a magyarok elé lovagolt. IV. Béla király néhányad magával fölkereste, hogy megnézze az arát sátorában; rendelkezett a nászajándékról. Azután mise volt. Az ifjú párt megeskették; a vőlegény arany koronát tett a menyasszony fejére, de kiséretéből egy nemes ember — «magyar szokás szerint» — kardot rántott és a koronát a menyasszony fejéről leütötte. Az esküvő után a fiatal pár mindjárt a férj hajójára ment; IV. Béla király azonban még II. Otakár sátrában vidáman lakomához ült,

melyre — följegyezték — tizennégy széket készitettek s rájok mind csak fejedelmi személyek ültek (1264. okt. 5.).

Kevéssel Béla herczeg lakodalma után István sorsa is megfordult. Miskócz Panyit, e hős és diplomata kis sereget gyűjtött; úgy tett, mintha az üldözőkhöz csatlakoznék; szándékukat, akaratukat megtudta s azután a vár fölmentésére sietett, «a hűtelen bárókat» megtámadta; maguk a várbeliek is kitörtek. A döntő ütközetben a szabolcsi főispán, Doroghfia Sándor volt az első, ki egy ellenséges vitézt leterített és pajzsát Istvánnak küldötte. Ez első diadalmi jel örömmel töltötte el Istvánt, mert abban győzelme előjelét látta s reményében nem csalódott. Hivei vetekedve harczoltak, rohantak Keményfia Lőrincz seregére. Legelől járt Ivánfia András, István király ajtónállója. Az ellenséges vezért kereste. A zászlótartót leszúrta. Két más jó vitézt leütött. Végre megtalálta Lőrinczet, leszúrta lováról s a mikor a földön feküdt, elfogta. Az ellenséges sereg megbomlott. István győzelme teljes volt. Ellenségeiből sokat levágtak, sokat elfogtak. Csapatosan hozták eléje a foglyokat. Doroghfia Sándor, ki «karddal, lándzsával sok ellenséget levágott», tizennyolcz kiválóbb rabot állított eléje, «mintha ökrök vagy borjúk volnának». Ivánfia András a három vitézen kivül, kiket legyőzött, Lőrinczet vezette eléje, «üldözőjét, legnagyobb ellenségét», «lóháton, teljes fegyverzetében». A csata után István kijött a feketehalmi várból, «a nyomor és halál helyéről». Az erdélyiek, köztük a szászok, kiket jobbára úgyis csak a kényszer vont el tőle, újra elismerték uruknak. István azonban meg nem állapodott. Sietett, hogy győzedelmét felhasználja és mint az oroszok, tatárok, kik hadjárataikra szerették a telet, késedelem

nélkül kiment Magyarországba. A tiszai síkságon először a kúnok egy hadával találkozott, Menk vezérük alatt és megverte. A nap hősei Kökényes-Rénold Mikud és Imre testvérek voltak. Jött azután új sereggel — IV. Béla küldte — hogy «Istvánt életétől megfoszsza», a vitéz Ákos Ernye, egykor valamely erdélyi — szörényi? — bán, nyitrai ispán. De Miskócz Panyit és Csák Péter, István e két legjobb vezére, meglepték. Az ütközetben Csák Pétert megszúrták, megvágták; súlyosan megsebesült, de Ernye bán seregét teljesen megverték s magát a vezért Miskócz Panyit, mint foglyot Istvánnak bemutatta. István győzedelmei nagy rémületet szültek IV. Béla király pártján. Leánya, a szentéletű Kinga, krakói Boleszló neje fájdalommal hallá, «hogy kedves ura atyja oly korban, mikor már pihennie kellene, megfosztatik öregsége támaszától, elűzetik trónjáról; hívei közül némelyek megcsalják, másokat megölnek!» és kérte unokahugát, Kunegundát, a cseh királynét, vegye rá férjét, II. Otakárt, segítsék IV. Bélát fia vakmerősége ellen; az ő férje — egészen tőle függött! — kész teljes erejével minden áldozatra. Kunegunda ép akkor szülte (1265. elején) első — leány — gyermekét. Anyja nála volt. Mária királyné gratulált neki, de levelében fájdalmasan írta, «mennyi bajt okoz neki István király» és kérte, hasson tőle telhetőleg «kedves férjére, Otakárra, hogy őket, a mint illik, teljes erejével segítse». IV. Béla haragudott; szégyelte, hogy fia ennyire veri seregeit; habozott, mitévő legyen? de környezete, «hűtelen főurak» — mint István mondá — biztatták, szinte kénszeríték, hogy még egyszer minden erejét összeszedje. Az új, az eddigieknél nagyobb seregben ott volt Preussel Henrik, az újbudavári vitéz kormányzó és erőszakos barsi ispán;

Héder Henrik, most nádor, két fiával, Ivánnal és Miklóssal, a sereg igazi feje, bár névleg a vezér mácsai Béla herczeg fiatal, valami 18 éves ember, de harczias, vitéz, Rasztiszlávnak nem méltatlan fia volt. István is átkelt a Tiszán — Poroszlónál? — és merészen Pestre, a Duna felé indult. Útjában többen csatlakoztak a felvidékről, mikor már nem kellett IV. Bélától tartaniok. Köztük volt Rátót István, tárnokok, pohárnokok, szakácsok és más fegyveres szolgáló népek élén, ki nem gondolván azzal, hogy így az egész Aba-nemzetséget örök időkre ellenségévé teszi, Aba Watafia Lászlót, mint István ellen «hűtelent» magával hozta s azt István le is fejeztette; és a gömöri várjobbágyok, Kácsik Illésfia Péter ispánjuk vezérlete alatt. A két sereg (1265. márczius elején) döntő ütközetre Pesttől keletre, mintegy három mértföldnyire Isaszegnél találkozott. István maga vezette seregét, de vele volt Miskócz Panyit és a sebesült Csák Péter, ki feltápászkodott és ott akart lenni a végső ütközetben, a melynek dönteni kellett István király és a hadjárat sorsa fölött. Kifejlett a csatarend. István jobbja mellé, személyes védelmére Dorogfia Sándor, szabolcsi ispánt vette. A sereg élén, legelül, «mint első lándzsa» Ivánfia András lovagolt, ki Feketehalom óta már Ernye bán ellen is kitüntette magát. A mint összecsaptak, három vitéz támadta meg, de lándzsája — István szeme láttára — mind a hármat földre teríté. Általános lovascsata támadt, valódi lovagharcz, a melyben barát, ellenség összegabalyodott, a fő fegyver a kard, a kopja volt. Egy ismeretlen, de kiváló vitéz — lándzsáján zászló — magára Istvánra rohant, de a döfést elhibázta; lándzsája beletört István nyergébe, s a következő perczben István lándzsája már a földre dobta. Többen rohantak a királyfira, de Sándorfia

Sándor, hol előtte, hol utána, hol jobbra, hol balra védte, megoltalmazta a csapások ellen, s a támadók közül egy kiválóbb vitézt, István szeme láttára, leszúrt. Básztej Rénold, István híve, Henrik nádorra rohant; balszemén sulyosan megsebesült, de a nádort a nyeregből kiemelte és István szeme láttára elfogta, az ifjú Pócs — Tivadar fia — pedig az ellenség sűrű tömegéből a nádor nagyobbik fiát Ivánt hozta ki fogoly gyanánt.[201] A csata István javára dőlt el. Béla mácsai herczeg futásnak eredt. Henrik nádor második fia, maga Preussel Henrik, «elárulva gyalázatosan a magyarok által» — mondák a németek — fogságba estek. A foglyok közül a győzők sokat azonnal levágtak. A nádornak, fiainak, semmi bajuk sem történt, de a német Preusselt «e személyes ellenségét» István — úgy mondják — maga ölte meg. A csata véres volt. Mindkét félen sokan hullottak el, de eldöntötte a háború sorsát, megtartotta Istvánnak országát, meg neki és gyermekeinek a koronát. Hadsereg többé nem állott ellene, de közbelépett, mintegy atyjának «pajzsa, védőfala», Fülöp érsek, megállítá a győzőt és kibékíté — a kalocsai érsekkel — az apát a fiúval. István nem élt vissza a szerencsével. Új jogot, új területet nem kivánt. Visszanyerte nejét, gyermekeit, a kiket Lengyelországba küldtek volt. Megtartotta, a mit eddig birt, de abban aztán teljesen úr maradt.[202] A békepontokat elküldték (1265. márcz. 28.) az új pápának, IV. Kelemennek, kit 1265. február 2-án választottak meg, négy hónappal IV. Orbán halála után, hogy megerősitse, s a hirről is értesiték, hogy a tatárság újra készül Magyar- és Lengyelország, s a szomszéd kereszténység megigázására. IV. Béla a maga tiszta eszével mindjárt azt vélte, hogy eléjük kell menni, s az országon kivül kell velük

megverekedni, hogy beljebb ne hatolhassanak. Ezért kérte Európa segélyét, és a pápa meghagyta az esztergomi és kalocsai érsekeknek, hirdessenek keresztet Magyar-, Cseh-, Lengyelországban, Ausztria, Styria, Karinthiában és Brandenburgban (1265. június 25.), de a tatárok délre fordultak, Bulgárián keresztül, mint a bolgár Konstantin szövetségesei Palaeologosz Mihály ellen, Thrácziára vetették magukat, és kegyetlenül elpusztították.

IV. Béla és István közt a fegyverzaj elnémult, de a béke csak lassan vagy épen nem tért vissza a szívekbe. István nem bocsátott meg Anna testvérének, megtartotta a birtokokat, melyeket tőle elvett «hálátlansága miatt». Nagyon haragudott Béla mácsai herczegre, de Kunigunda cseh királyné emlékeztette, hogy «egy test, egy vér vele», a kún Erzsébet «jóságához», ki hozzá királyi rokonához közeledett, fordult, járjon közbe Istvánnál öcscséért «ki búsúl, könyörög és nem kíván egyebet, mint hogy Istvánnak szolgáljon». István nem is folytatta tovább a gyűlölködést, megbékült Béla herczeggel, s azt nem is volt oka megbánni; igyekezett kibékülni anyjával «mert Isten a ki mindent lát, s a ki előtt nincs titok, a megmondhatója, hogy anyját mindig szerette, tisztelte, mindig teljes szívvel, lélekkel azon volt, hogy nyájas, nyugodt legyen iránta, s ha Isten úgy akarja, olyannak is maradjon!» Ünnepélyesen biztosítá, hogy mindent, a mit IV. Béla neki adott, várat, falut, vámot, jövedelmet, békességben bírhat, sőt maga is megajándékozta, «hogy anyai kegyét teljesen visszanyerje.» Atyjával pedig a Nyúl-szigeten, a «jó» Margit lakóhelyén találkozott, s itt Fülöp érsek jelenlétében a békét újra esküvel és egyházi átok terhe alatt megerősíték. IV. Béla «visszafogadta

atyai szerelmébe fiát,» István pedig fiúi tiszteletet és engedelmességet igért neki. Mária királyné. Anna herczegné, Béla herczeg — István öcscse — újra hozzájárultak a békéhez és abba még mácsai Bélát «a cseh király sógorát», a krakói és a gneznai Boleszlókat, IV. Béla király lengyel vejeit, s a «fekete» Leszkót, masowiai Konrád unokáját is, ki már a Morva mellett a magyarok mellett harczolt, belefoglalták. Azután a hazafiak érdekeiről is gondoskodtak. Az eddig eljáró közös biróságot megszüntették. Megállapodtak, hogy mind IV. Béla, mind István, a maguk országában, minden magán és büntető ügyben, mely •kettejük emberei közt felmerül, maguk ítélnek, nem bízzák más bíróra, de legyen ott a másiknak egyik főembere. Alattvalóik javára, kényelmére, az ilyen ügyet három és nem több terminus alatt: bőjt közepén, Kisasszony napján (szept. 8.) és az év végén Szent Miklós napján (decz. 6.) elintézik. Egymás alattvalóira a kamara haszna végett, pénzbeli, természetbeli adókat nem vetnek, várépítésre, fuvarozásra, nem kénszerítik, rájok nem szállnak, ha pedig a szükség mégis úgy hozza magával, hogy az egyik a másik főemberének nemesének falvába száll: a mire szüksége van, a mi nélkül el nem lehet, az élelmet, szénát, szalmát, tüzelőfát, teljes értékben megfizeti. Egymás alattvalóit nem bántják, nem háborgatják, egymás főembereit, nemeseit egymástól el nem idegenítik, el nem csalják; csak parasztot szabad innen is, onnan is, ha átköltözik, befogadni (1266. márczius 23.).[203] Az új egyesség után mindjárt országos felkelés volt. Mind a két király serege táborba szállott. István seregét maga vezette. IV. Béla Loránt bánt küldötte segítségére. Nyugtalan kúnok nem jól érezték magukat az országban, összeverődtek és levonultak az Alduná-

hoz, hogy az országot elhagyják, István utánuk ment hogy őket az országból kikergesse és megmutassa «hogy ő veti meg a szökevényeket, nem pedig a szökő kúnok őtet». A hajókat pedig, melyeket összegyűjtöttek, elfoglalta és visszahozta (1266. április). Ezzel azonban be nem érte. Szventszláv Jakab, a magyar zavarok idején megalkudott a görögökkel és a többi bolgárokkal. Palaeologosz Mihály neki feleségül adta II. Laszkarisz Tivadar egyik leányát, szintén II. Asên János és a magyar Mária-Anna unokáját hogy honn ne kapjon férjet s neki bajt ne okozzon. Így sógorává lett Konstantin bolgár czárnak, sógorságba jött a magyar királyi házzal, despota néven Bolgárország nyugati hegyes részének birtokában maradt, Magyarországgal azonban ellenkezésbe jött. Függését le akarta rázni és megtámadta, kegyetlenül pusztította a szörényi bánságot. Ezért jött most ellene István seregével, mikor az országos sereg eloszlott. Június vége féle Viddin alatt állott. A várost megvívta, azután tovább nyomult Bulgária belsejébe. Márkfia Gergely, a dunántúli Pécz nemzetség tagja megvívta Vrcsót, a mai Vračát; Miskócz Panyit elfoglalta Pleunt — Plevnát —, Egyed mester, főasztalnoka, majd tárnokmestere, vitéz és hű embere a Pok nemzetségnek abból az ágából, mely a Vág mellé telepedett,[204] parancsára «az ellenséges, schismaticus bolgárok földét», a fővárosig, Tirnováig pusztította. Zászlója alatt találjuk Goszton unokáit, a Gosztonyi család őseit, vasmegyei várjobbágyokat, de a kik őrök sorsára jutottak. Öt csatában ütközött össze a magyar sereg a bolgárokkal. Kettőben maga István volt jelen, háromban főemberei, «bárói», harczoltak. Mind az ötször a magyarok győztek, mind az ötben Básztej Rénold vitézsége tündökölt. A bolgár «király» Szventszláv meghódolt és István

úgy érezhette, hogy már oka van, ha nem is még most, mint ifjabb király, hanem majd ha önálló úr lesz, a bolgár királyi czím viselésére.[205]

XXIX. FEJEZET.

IV. Béla és István híveiket jutalmazzák. Az 1267-iki törvény. Szerb háború. István szövetsége Anjou Károlylyal. IV. Béla II. Otakárhoz közeledik. Ifjabb Béla herczeg. Halála. IV. Béla fájdalma. Halála. Hivei menekülnek. V. István király. Fegyverszünet, majd háború II. Otakárral. A mosonyi csata 1271. A pozsonyi béke.

IV. Béla és István békéjüket a pápa aegise alá helyezték és IV. Kelemen a nyulszigeti okmányt megerősíté (1266. jún. 22.). De azért nem felejték el a múltat és az aggodalomtól sem voltak teljesen mentek, hogy a villongás talán még újra kitörhet. Mindegyik igyekezett híveit maga mellett megtartani. István hálás volt. Bőkezűen jutalmazta kicsinyét, nagyját, kik szorongattatásában, majdnem végső veszedelmében mellette híven megmaradtak, győzelemre segíték. Rátot Istvánnak Ágas várát adta, melyet Jób püspök 1264-ben elvesztett. Sándor fia Sándor, 1268-ban szörényi bán, Szathmárban több falut kapott. Az a vitéz ajtónálló, ki Kemény fia Lőrinczet Feketehalomnál elfogta és Isaszegnél az «első lándzsa» volt, a kún Batskolda fiainak, kik «szülei parancsára ellene fegyvert fogtak és ha tehetik, romlását, bukását előidézték volna», bácsmegyei birtokait, Aranyos-Bácsot, Péterváradot, nyerte. Gömöri és vasmegyei várjobbágyok, a kik a polgárháborúban harczoltak, vérüket onták, ép úgy nemesekké lettek, mint az a Szimárcz és hat rokona «magasabb rendű bolondosi várjobbágyok,» kik már

régebben szolgálatában állottak, háborúiban részt vettek és most legutójára a kúnok ellen harczolva, azok hajóit elfoglalni segítették. IV. Béla sem felejtkezett meg azokról, kik ügyét szerencsétlenül bár, de vitézül védelmezték. Loránt bán kiesett kegyéből, mert a kún háború alatt nagyon összebarátkozott Istvánnal. 1267-nek mintegy derekán megfosztá az egész Slavonia bánja méltóságától, sőt haragját még azzal is éreztette, hogy jószágait elpusztíttatta, vagy legalább bennük kárt okozott. Utódjává, bánná, az isaszeghi fogoly, Henrik nádor lőn; a nádori széket már 1267. eleje óta Kemény fia Lőrincz foglalta el, országbirájává pedig a mult háború harmadik foglyát, Ákos Ernyét nevezte.

Mind IV. Béla, mind István rászorultak embereikre; de a hazafiak, a nemesség nem elégedtek meg azzal, hogy a versenyző felek egymás közt biztosíták a hazafiak jogait, békéjét. Külön biztosítékot is akartak maguknak, mert az aranybullának vagy utána az 1231-iki czikkelyeknek sok, lehet mondani legtöbb rendelkezése a lefolyt negyvenöt vagy harminczhat év alatt teljesen elavult. «Magyarország összes nemesei», tehát, a kiket királyi szolgáknak neveztek, «előállottak és gyűlésükben» Esztergom mellett 1267-ben, «könyörögtek Béla királyhoz, István ifjabb király és erdélyi herczeghez, és ifjabb Bélához, egész Slavonia herczegéhez, hogy erősítsék meg szabadságukat, a melyeket még Szent István királytól kaptak».

IV. Béla király és fiai teljesiték a kívánságot; tíz pontban összefoglalták az aranybulla több, kiválóbb intézkedését. S annak, valamint egyéb, Szent Istvántól rendelt szabadságok megtartására magukat a nemesekkel szemben kötelezték: «Isten őket úgy segélje, és Istennek szent evangeliumai, és az Urnak éltet adó keresztfája».

«A ki pedig közülök vagy utódaik közül ez igéretet megszegi, azt az esztergomi érsek egyházi átokkal sújtsa.» Igérték volt e törvényben, hogy a nemesek alattvalóitól semminemű adót nem szednek; nemes embert birói eljárás nélkül el nem fognak, börtönbe nem zárnak, vagyonában meg nem károsítanak. Gondoskodnak, hogy azokat a földeket, melyeket a király vagy királyné szabad falvai, udvarnokok vagy várnépek, nemesektől elfoglaltak, visszaadják, két főúrnak ítélete szerint, kikben a király és a nemesség megbíznak. «Ha nemes örökös nélkül meghal, jószágait ne prédálják el, ne adják, ne adományozzák örökségkép másnak, míg rokonait, nemzetségét a király elé nem idézik, s ott a király és főurai jelenlétében intézkedés nem történik, a szerint, a mint a törvény kívánja. Itt tehát a rokonok, a nemzetség korlátlan örökségét, mint azt az aranybulla 4. pontjában megállapítá, már hallgatag elejtették, de azzal világosan is felhagytak, mikor — a 9. pontban — mintegy kivételképen az általános szabály alól, kinyerték, hogy «a ki — magtalanul — a harczban esik el, annak a birtoka ne szálljon — bármiféle legyen — a királyra, hanem rokonainak, nemzetségének maradjon». Ismételték — a két király és Béla herczeg — hogy «a nemes ember bucsút véve», közülök bármelyikhez szegődhetik, a nélkül, hogy jószágaít ezért megrontsák; hogy a nemességet külső háborúra, «ha valamely országot elfoglalni, megszerezni mennek» nem kénszerítik; megy a ki akar, vagy azért pénzt kap; az egyik vagy másik királyfiú vagy más segítségére sem lehet őket kénszeríteni, mert a király — ez volt a szándék — legyen maga elég erős arra, hogy a maga dolgát elvégezze; azért itt, mikor a nemesség jogairól volt szó, a királyi birtokról is meg-

emlékeztek. Megállapíták, hogy az a várföld és udvarnokföld, melyre a király és királyné nevében népek gyűltek, visszakapcsoltassék a várhoz, az udvarnokokhoz, és e faluk ne menjenek szabad vendégek számába, a kik — kiváltsággal élve — kevesebbet szolgáltak, kevesebb hasznára voltak a királyságnak, mint az udvarnok vagy vármegyei népek. Végre ismételték az aranybulla rendelkezését, hogy minden évben a szent király ünnepére a király és fiai közül egynek Fehérvárra kell jönni; oda gyűljön minden megyéből vagy három nemes is, hogy jelenlétükben minden kár és sérelem, akár ki tette vagy szenvedte, megorvosoltassék.[2c6]

Volt még egy pont, melyet a nemesség követelt, s a királyok megadtak: a nemesek ügyeit folyamodás nélkül kell elintézni. IV. Béla e rendelkezéséhez — a mint láttuk — úgy sem ragaszkodott mindig szigorúan; de még a mérsékelt irásbeliség se tetszett az embereknek, ámbár mindinkább érezték, hogy a miveltség haladtával a sokféle bonyolult viszony szükségessé teszi, hogy ne csak szóval, egymás közt, hanem irásban intézzék el ügyeiket, s azért mindinkább gyakori, sőt ez időben már általánossá lett, hogy az emberek, mint irástudókhoz, a káptalanokhoz, conventekhez folyamodtak; segítségüket, közbenjárásukat, bizonyítványukat igénybe vették, s ebből a poroszlók eljárása helyébe, mintegy az olasz közjegyzők surrogatumaképp, a század derekán kifejlődött a hiteles helyek intézménye, melyeknek pecsétje teljes bizonyságot nyujtott az előttük lefolyt jogügyletekről, lett az légyen ingatlan adása, vevése, vagy beiktatás, tiltakozás vagy végrendelkezés, határjárás, vagy — a mi szintén igen gyakran történt — rabszolgák eladása. A zágrábi káptalan előtt — olvassuk sajátságos érzéssel — megjelent

1268-ban Drisa mester őrkanonok és György a «keresztesek» szentmártoni jobbágya, és György kijelenté, hogy egy rabszolgáját Paulina feleségével és két fiával 25 pensáért zágrábi denárokban, melyekből akkor 5 pensa tett egy márkát, eladja a zágrábi püspöknek, s e pénzt a vevő nevében a kanonok azonnal lefizette. A káptalan — szokás szerint — megkérdé a vásár tárgyait: rabszolgák-e? és mikor felelték, hogy György eladhatja őket, mert öröklött rabszolgái, a káptalan kiadta bizonyságlevelét az eladásról, a pénz leolvasásáról, a szavatosságról, melyet az eladó magára vállalt «a husvét octavájában 1268-ban».

Az 1267-iki törvény értelmében csakugyan megkezdődött IV. Béla és István országában az igazságtalanul elvett jószágok visszaszerzése. Zalában hat birótárst rendelt a király Csák bán, a főispán mellé; Somogyban, hol Keményfia Lőrincz nádor járt el, mint a megye ispánja, hogy a földeket, melyeket a királyi népek a nemesektől elfoglaltak, visszavegye; a megye nemessége választott öt nemest, kik megesküdtek a királynak, azután, másodszor a nádornak, hogy csak igazán nemes birtokot adnak vissza, melyet szolgáló népek — Somogyban: itt a királyné emberei, ott királyi juhászok, udvarnokok, vagy várjobbágyok, Zalában: várnépek, királyi lövők — foglaltak el jogtalanúl. A nádor, ha kijelölték a földet, nagyobb biztosság végett a nemes embert, a ki igényelte, ott a hely szinén «némelykor» «rettentő» esküvéssel megeskette, azután a föld határait kijelölve, abból a királyi, királynői népet kizárta. Azoknak a földeknek visszakövetelésére pedig, melyeket a királyi szolgáló- vagy várnépektől vettek el időfolytán, IV. Béla király Tétény Pál veszprémi püspököt, a királyné kanczellárját kül-

dõtte ki szintén hat kirendelt birótárssal. Ő is eljutott Somogyba, s itt történt, hogy a somogyi vár hadnagya és várnagya, kik előtte jártak, kisütötték. hogy Isépfia János, egyike a nemesség megbizottjainak, kik a nemes javak visszaszerzésénél közreműködtek, a várnépekkel a Balaton mellett szántóföldet, cserjést, halastavat, szigetet, kaszálót felében, közösen bir. E földet tehát meg kellett volna osztani. A püspök a feleket a királyhoz utasítá, és IV. Béla, mikor János kérte, és emlékeztette, hogy atyja Isép ott esett el a Sajó hidjánál Kálmán herczeg oldalán, s őt magát Jánost az ellenség dárdája súlyosan megsebesíté, az egész várföldet neki odaajándékozta (1268.).[207]

Úgy mint az ország belsejében a mult évek zavarai lecsillapodtak: kivülről sem igen háborgatta ellenség az országot. Keleten a mongol erő hullámcsapásai nem törtek keresztül a Kárpátokon, még a magyar Kumaniát, a Havasalföldet, a Szörénységet sem bántották. Bolgárországban Szventszláv — akarva, nem akarva — híve maradt az országnak. Csak a Balkán-félsziget délnyugati részéről fenyegetett 1268-ban némi veszély. Magyarországnak, a magyar birtoknak itt, az Adriától, Ragusa vidékétől kezdve Nisig, Szerbia volt szomszédja, melynek ügyeibe Magyarország II. Endre kora, több mint ötven év óta nem avatkozott. Az ország némi kulturára tett szert, de teljesen elfordult a nyugattól, a római egyháztól, bár trónján, valami 30 év óta, «mint az egész szerb föld királya» I. Uros, Istvánnak, a «prvovjenčani»-nak harmadik fia, az elűzött romaniai II. Balduin császárnak veje ült. Uros, kit a Rasztiszlávicsok magyar hűbéres földje a Dunától elzárt, «nem csak» — mint IV. Béla mondá «az ország fenhatósága alól kivonta magát, hanem

még az ország határát is» — Mácsot — «pusztítá». IV. Béla és Mária királyné unokája, mácsai Béla herczeg segítségére István pozsonyi ispánt és a királyné országbíráját, Beicz Miklós vajda testvérét küldötték. Alatta volt a két Csák Péterfia, Domokos és Mihály, kik Feketehalomnál, Isaszegnél István seregében harczoltak és Itemérfia Imre, ki Erzsébet királyné hírhordója volt férjéhez, mikor a turuli várban IV. Béla, Anna herczegné foglya volt. A csatában a magyar sereg győzött. Maga Uros több főemberével fogságba esett, vejét és kincstartójának fiát, teljes fegyverzetükben, paripájukkal Csák Péterfia Mihály fogta el. A győzelem hírét a szepesi Márkfia Miklós, a Máriássyak őse hozta a királyi udvarba, hová a foglyok és Uros elfoglalt zászlója követték. Ott voltak ép akkor a görög, bolgár, cseh, franczia követek, a tatárok három küldöttje és Konstanczia, Kinga, Jolán herczegasszonyok, IV. Béla leányai. Felemelték, bemutatták Uros zászlóját és így, IV. Béla nagy örömére, «észak, kelet, dél és nyugat» egyszerre értesült a győzelemről. Uros visszanyerte szabadságát. Magyarország barátjává lett és legöregebb fia, Dragutin István, eljegyzé István király Katalin leányát, ki a mint férjhez ment, teljesen beletalálta magát a primitiv viszonyokba, a szennybe, mely a félbarbár szerb nép körében uralkodott. Csák Mihály két foglya 8{,}0 márka váltságdíjban egyezett meg, s annak fejében gyöngygyel, drágakővel, ékes gyönyörű szép, másfél arasznyi hosszú, egy arasznyi széles, Krisztus keresztfájából készült, aranyos keresztet adtak Csák Mihálynak, melynek drágaságait 500 márkára becsülték. E kereszt szemet szúrt IV. Bélának, Máriának, nézegették és megakarták venni Mihály úrtól, de az pénzen nem adta, hanem jószágot kért, s IV. Béla a királyné beleegyezésé-

vel Somogyban a segesdi uradalomból, Erdőcsokonyát, és több másféle részbirtokot, udvarnok, pohárnok, börtön, tárnok, fegyveres jobbágy- és várföldet adott neki, főkép Fehérmegyében a Csákok ősi birtokai közül a drága, becses ereklyeért.

Katalin házassága nem volt valami fényes partie. Mikor egyszer a görög császár követe a szerb udvarba jött: látta a magyar királyleányt, hogy ronda ruhában gyapjut font és Uros, ipja, elégülten mutogatta: hogy így szokta ő menyét tartani.[208] Nagyobb szerencse, vagy «legalább fényesebb sors» jutott ugyan e tájban István egy másik leányának: Máriának. IX. Lajos franczia király öcscse, Anjou Károly, a Provence grófja, Olaszországban véget vetett a Hohenstauf hatalomnak. Mikor II. Frigyes császár 1250-ben meghalt, Nápolyban és Szicziliában törvénytelen fia Manfred fentartotta háza hatalmát, a ghibellin zászlót, a pápával ellenséges hatalmat. A keresztes had élére, mely 1265-ben franczia földről ellene indult, a pápa a vitéz, merész Károlyt állította és neki adta hűbérül a Hohenstaufok olaszországi birtokait. Ellenében Manfred országát és életét veszté (1266.). II. Frigyes unokája, a fél gyermek, 16 éves Konrád, az olaszok Corradinja, szerencsét próbált ellene, de Tagliacozzónál (1268. aug. 23.) ismét Károly és a franczia fegyver győzött, Konrád irgalmatlan ellensége kezébe került és Nápolyban hóhér bárd alatt végezte életét (1268. okt. 29.). Fejével társának, badeni Frigyesnek feje is lehullott, ki badeni Hermann és Babenberg Margit fia, Ausztriának — lehet mondani — törvényes örököse volt. Károly, most úgy szólván, egész Olaszországban a leghatalmasabb ember volt. A római szentszék «e rettentő vasallusa», «tele vérrel és dicsőséggel» még nagyobbra tört. Az

utolsó konstantinápolyi latin császár II. Balduin ráruházta jogainak egy részét, Achaja vagyis Peloponnesus fölött való fenhatóságát, s Károly egy keleti frank birodalom felállítására kezdett gondolni és törekedni. Kereste Magyarország szövetségét. Mikor első neje, provencei Beatrix 1268-ban meghalt, Margitot kérte IV. Bélától nőül, de a szent nem akarta feláldozni szűz életét. Fia Károly, salernoi herczeg számára azonban megnyerte István Mária leányát, a kis Lászlót, István első szülött fiát pedig Károly leányával, Izabellával, magyarosan Erzsébettel jegyezték el. E családi összeköttetés mellett politikai szövetség is készült «Istvánnal» — mint Károly nevezé — «a szent és nagy királyok ivadékával, a hatalmas, harczias és a keresztény hit és a római szentegyház ellenségeivel szemben kipróbált fejedelemmel». Károly követeit, köztük a montecassinoi apátot Bernátot, megbízta «kössenek frigyet Istvánnal, hogy költsönösen segítsék és támogassák egymást». Károly védi Istvánt minden fejedelem, báró, lovag és bármiféle emberek ellen, kik ellenségeivé lesznek, jelesen a németek, a Németországhoz tartozók és István szomszédságába egész négy napi járó földre lakók, az egyház hitén kivűl állók s a világ minden nemzete ellen, a kik vagy valami tartományt elvenni, vagy országába betörni akarnának (1269. szept. 14.). István viszont mind ezek és Károly más ellenségei ellen szolgáljon tettel, szóval; viseljen háborút, ne kössön békét Károly akarata és beleegyezése nélkül. A követeket «miután az út veszélyeit és fáradalmait Isten és Szent Benedek segítségével legyőzték», István és az «egész ország» tisztességgel fogadták. Fáradozásukat teljes siker koronázta. A házassági szerződést a királyi gyermekek közt megkötötték. A magyar királyleányt fellobogózott nápolyi királyi gálya

fedélzetén, vörös sátorban, Szalókfia Csák Tamás özvegye, Ágnes asszony, ki már Francziaországban is járt, kisérte Olaszországba (1269.). A szövetség is létrejött és arról Bernát apát Sárosból 1269. deczember 12-én tele örömmel írta haza, hogy Isten dicsőségére, a római anyaszentegyház oltalmára, mind a két király nagy hasznára fog az szolgálni. «A mi urunk, királyunk dicsőségét és erejét ismeritek; arról nem kell szólanom. Hanem a magyar királyi háznak — a domus Hungariae, maison de Hongrienak — is hibetetlen a hatalma; meg sem lehet mondani, mennyi a fegyvere. Keleten, északon mozdulni se mer senki, a hová a diadalmas vezér — vagyis a dicsőséges király — seregét megindítja. Észak és kelet legtöbb országa és fejedelme rokonság vagy meghódolás czímén birodalmához tartozik.»

A míg István a francziákkal a «németek» ellen szövetkezett, IV. Béla király fentartotta, sőt szorosabbra fűzte barátságát II. Otakárral, azzal a német-cseh hatalommal, a mely Magyarország és Németország között alakult, a két országot egymástól elválasztotta és Magyarországgal szemben a III. Henrikek és a Barbarossák Németországa helyébe lépett. Az a Németország, mely még alig harmincz éve, II. Frigyes idejében, Magyarországtól adót követelt és fölötte hűbéri fenhatóságot akart gyakorolni: nem volt többé. Már II. Frigyes életében ellenkirályok támadtak. Mikor az első Raspe Henrik, thüringiai gróf, Szent Erzsébetnek sógora 1247. elején meghalt, Hollandia ifjú grófja, Vilmos következett. Halála után (1256.) — mikor már II. Frigyes és fia IV. Konrád sem éltek többé — a német választó fejedelmek megoszlottak az angol király testvére Richard, cornwallisi herczeg és X. Alfons Kastilia királya közt. X. Alfons Németországot

soha sem látta. Richard jött, ment, de valami nagy tekintélyre nem tudott vergődni s legnevezetesebb tette az volt, hogy II. Otakárt az osztrák-stájer tartományok birtokában, mint birodalmi hűbérben megerősítette. Míg a birodalomban a fejetlenség egyre nőtt, II. Otakár hatalma kívül belül mindinkább megerősödött. Lerombolta a nemesség várait, melyekben — ha a királylyal daczolni akart — védelmet lelt, Csehországban, Ausztriában (1265.). Az urak közül Meissau Ottót, ki 1260-ban követe volt a morvai csata előtt IV. Bélánál, kivégeztette. Azután a stájerekre került a sor. Elfogatta Liechtenstein Ulrikot, Stubenberg Wulfingot, egy Wildont, két Pfannberget, egy Pettaut, kik közül egyik-másik a magyarok ellen felkelt volt, s addig fogságban tartotta őket, míg váraikat át nem adták, hogy azokat lerombolja. Végre Mahrenberg Sigfried, ki a magyarok ellen az ellenszegülést megkezdette, sokkal csekélyebb okért — semmiért — szörnyű halállal bűnhödött. Kifelé befolyása az Adriáig terjedt; az aquilejai patriarkha-birtok teljesen tőle függött. Mikor Gergely patriarkha 1269. szeptember 8-án meghalt, székét karinthiai Fülöpnek, a néhai kiűzött salzburgi érseknek szerezte meg. Ezzel azt akarta elérni, hogy Fülöp ne csináljon neki nehézséget Karinthia megszerzésében, melyet testvére, Ulrik herczeg (1268. decz. 4.) arra az esetre, ha örökös nélkül halna meg, reáhagyott. Alig egy hónap mulva, hogy Fülöpöt az aquilejai káptalan patriarkhává választá (1269. szept. 23.), meghalt Ulrik herczeg (1269. okt. 27.) és végrendelkezése actualissá vált, II. Otakár joga Karinthiára és Krajnára, le az Adráig megnyilt; ámbár Fülöp nem nyugodott meg bátyja végrendeletében, Karinthiát magának követelte, és az ország egy része vele tartott. Közben az egyház, a

keresztény ügy szemében is nyert. Mint keresztes vitéz 1267/68. telén már másodszor a keleti tenger partjára, a pogány Poroszországba ment, a hová neki IV. Béla — ámbár elkésett vele — sátort akart küldeni. A gyöngéd figyelem és szeretet, melyet Kunigunda öregatyja, öreganyja iránt tanúsított, némi benső viszonyt hozott létre a két király közt. A külső kapcsolatot pedig Anna herczegné tartotta fenn, ki majd fiánál, Bélánál, majd szüleinél, majd leányánál Csehországban volt, ámbár a napa és vő, II. Otakár, közt nem hiányzott néha az izetlenség. Anna leányával elégületlen volt és hidegsége, szeretetlensége könnyet facsart ki Kunigunda szeméből.

Kunigunda nagy részvéttel viseltetett a fiatal házaspár, Béla herczeg és neje iránt is. A «jó» Béla — mint nevezték — végre 1268-ban elérte a kort, a melyben slavoniai herczegsége kormányzatát IV. Béla király akaratából a maga kezébe vehette. Czíme volt: Béla, egész Tótország, Horvátország és Dalmáczia herczege. Mellette volt Henrik, mint Tótország bánja; László tenéni püspök, mint kanczellár; Dénes, Zalavármegye ispánja, mint országbirája és más főurak. A mint átvette a kormányt, kivitte, hogy a templomos vitézek, a miről már régebben folyt a vita, lemondtak Segniáról, Gecskéről és cserébe Dubicza megyét fogadták el egész területével, törvényhatóságával, minden járulékával, nyestadójával, a bán zsolozsmájával, összes jövedelmével, a tótországi herczegnek a kamara haszna czímén járó adó kivételével, s mikor e föld határait tüzetesen körülírták, még a Száván túl is, a mai Boszniában folyvást az efféle határjelekkel: «Rákfő», «Kolinafő» «halom», «bércz», «tölgyfa», «bükkfa», «szilfa», «nyárfa», találkozunk. Ugyancsak

alatta történt, hogy mikor zágrábi várjobbágyok, a mai turopolyai nemesség ősei, valami ügyet tárgyaltak előtte, egyikük olyan «értelmetlen» feleletet adott, hogy Béla herczeg őket a «fahordók» közé sorozta. A mint a valót megtudta, vissza akarta őket helyezni a várjobbágyok közé, «de Isten keze megmutatta, hogy a világ boldogsága mulandó». A fiatal herczeg uralkodása első évében, az 1269-iki nyár folyamában meghalt.[209] E kedves fiának halála sziven találta IV. Bélát. «Szerencsétlenné tette», «örökös keserűséggel megsebezte». Az öreg beteges, «alkonyatra hajló» embernek most, fájdalmában eszébe jutott, mit vétett hosszú életében az egyház, a veszprémi püspökség ellen. A mostani püspök Tétény Pál, kedves embere, a királyné kanczellárja volt; elődeivel azonban «sokszor viszálkodott, rájuk haragudott» és haragját a püspökség jogai, birtokai sinylették meg. Most jóvá akart tenni mindent. Az egyházmegye védőszentje, a paradicsom őre — Szent Mihály arkangyal — ne haragudjék többé rá; ne tartsa méltatlannak, hogy végső útján vezére legyen. Hivatta Pál püspököt, a ki eddig gyakran, de hiába kérte tőle a veszprémi egyház sérelmeinek orvoslását; nyiltan bevallá, hogy az igazság és lelkiismerete szerint eleget fog tenni egyházának. Elismerte, hogy helytelenül cselekedett, mikor a budavári újon épült Szűz Mária egyházat, a köznép nyelvén plébániát, a domokosiak kérelmére, kedves leánya Margit iránt való szeretetből és kedvezésből önhatalmúlag a nyúlszigeti apáczáknak, a kelenföldi Szentgellért egyházat pedig uralkodása kezdetén — anyja lelki üdvösségére — a belfons-i cistercitáknak adta. Mária egyháza, Szent Gellért temploma ép úgy, mint a budai felhévviz közelében — a mai Ujlakon — lévő Szent Jakab egyháza, a

melyet némely királyi káplán az ő segítségével exemptus plébániává akart átváltoztatni, a veszprémi egyházmegye területén a veszprémi püspököt illeti; s ha ezekből a maga útján a püspök, a káptalan, a pápa beleegyezésével valamit megvált, azt a püspökség sérelme nélkül csak kegyes czélokra fordítja; azonkívül a veszprémi egyháznak, mert püspöke a királynét koronázza és annak kanczellárja, Mária királyné asszony, kedves neje és az összes bárók beleegyezésével a királyné jövedelmeiből évenként 500 márka fizetést kötelezett, s a mely királyi utódja e parancsot megszegi: azt atyai átka érje (1269. okt. 3.). Szintúgy megerősíté — nem sokkal rá (1269. decz. 22.) — a zágrábi püspökség összes jogait; kivette népeit a bán vagy bármely ispán biráskodása alól és felmentette őket «Szent László király, a püspökség alapítója iránt való tiszteletből és kedves Béla fia lelki üdvösségére» a hét denár fizetése alól, melyet Béla lakodalma idején rájuk kivetett s azóta folytonosan minden évben tovább szedett; pedig a püspöknek, Timótnak az előtt nagy ellensége volt. Timótot mint zalai főesperest még IV. Orbán pápa nevezte ki 1262-ben zágrábi püspökké, Báncza István praenestei biboros ajánlatára, ámbár a zágrábi káptalan István unokaöcscsét, Benczencz testvérének fiát, ugyancsak István pozsonyi prépostot választotta meg, s a pápa hajlandó volt, hogy a fiatal embernek, ki még a püspöki kort, a 30. évet el nem érte, de nemes származású, eszes, tudományos férfi volt, a kor hiányát elnézze és választását megerősítse, de István biboros nem akart «a vérre, rokonságra tekinteni». A káptalan azonban nem akarta elfogadni Timótot s fölzúdult ellene az egész ország, vagy legalább a főurak és maga IV. Béla király — talán azért is, mert

23*

kedves alkanczellárja, Beicz Farkas prépost, szerette volna a püspökséget. Timót — mondák — alacsony, sőt szolgai származású, és már ez időben kezdték — a nyugati országok példájára — megkivánni, hogy a püspök: főpap, nemes ember legyen. Ki akarták buktatni a püspöki székből. A pápa, IV. Kelemen — franczia ügyvéd és híres jogtudós, egykor IX. Lajos franczia király egyik jogi tanácsosa, ki csak felesége halála után lépett az egyházi pályára — megtartotta, megoltalmazta a szolga fiát püspöki székében. Mikor IV. Béla király követe a magyar főurak levelével Rómába jött, meghallgatta tiszteletből a király iránt, de már a főurak levelét — mely csupa «jogsértést tartalmazott» — nem engedte felolvastatni. «Minden ember» — felelte IV. Bélának — «egyformán születik, egy ég alatt egy levegőt szív; meztelenül jő a földre, meztelenül távozik; ebben nincs különbség szabad és szolga, szegény és gazdag, pór és király közt; az isteni kegyelem nem tesz különbséget nagy és kicsiny, szabad és szolga közt; az Úr előtt nincsen személyválogatás. Ha szolga volt is, a püspöki méltóság e szolgaságot eltörölte; a királyok királya is asztalához, nagy munkájához szegény halászokat választott.» Kérte, követelte, hogy engedje meg, ne akadályozza, hogy Timót püspöki székét elfoglalja. «Mi dicsősége van» — tevé hozzá ügyes fordulattal — «abból a nagy, hatalmas királynak, ha szegény emberrel küzd, száraz nádat üldöz s együgyű ember ellen mutatja hatalmát? Oroszlán nem fog fegyvert féreg ellen, sas nem támad verebekre. És te, férfi, nagy fejedelem, annyira törekszel egy püspök megbuktatására, a ki ellen, ha mind igaz, a mit mondanak, kifogást nem tehetsz, mert nem ő teremtette magát, hanem az Isten; nem tőle függött, hogy nemes szüléket

válaszszon magának, nem az ő hibája, ha olyan szülei voltak, a minőket az Isten adott neki!» «A szegény ember ügyét» — végzé a pápa — «el nem hagyjuk. Ne zavarjon meg némely papok befolyása, a kik — mint mondják — inkább a püspökségre, mint a püspökre gondolnak, az élő ember örökségét szeretnék, de azt azon úton, a melyen járnak, a míg én élek, meg nem fogják kapni!» (1266. jan. 21.)

Béla herczeget Esztergomban temették el a minoriták templomában. IV. Béla is ide kivánt temettetni, s kivánsága hamar beteljesedett. Beteg lett és beteg ágyán a jövő iránt való aggodalom gyötörte. Talán eszébe jutott, mikép bánt ő atyja tanácsosaival; különösen féltette pedig Istvántól nejét és Anna leányát, ki egyre könyörgött neki, hogy biztosítsa és adja neki királyi kincsét. Mikor már oly rosszul érezte magát, «hogy az élet reményéről úgyszólván teljesen» lemondott, írt II. Otakárnak és kérte «arra a szeretetre, melylyel iránta mindig viseltetett», hogy ha meg talál halni, kedves nejét, a magyar királynét, édes leányát, az ő — II. Otakár — napáját és az urakat, kik hozzá hívek maradtak, vegye oltalmába, ha hozzá menekülnek, «a mint azt egymásnak kölcsönösen oly gyakran megigérték.» «Kérjük ezt tőled!» — végzé — «kedves fiam, betegágyunkból, mint legutolsó kivánságunkat!» A halál 1270. május 3-án, a szentkereszt megtalálása ünnepén érte, a Nyúlszigeten, kedves Margit leánya közelében, élte hatvannegyedik évében. Családjából, Szent István óta, ő érte el a legnagyobb kort, ő ült legtovább a királyi széken. Mint Szent Istvánnak egy új kor megkezdése, úgy neki az a feladat jutott, hogy a mikor a szent király alkotmánya már bomlóban volt, a nemzeti fejlődés egyik forduló pontján legyen a

nemzet vezére, és szellemi nagyságának legvilágosabb jele az, hogy e fordulatot, természetét felismerte és a nemzetet öntudatosan, okosan a természetes, átmenő irányban vezette. Halálát változó érzelemmel fogadták. A magyar nép — általában véve — sajnálta; «emlékezete, mint édes méz, oly jóízű maradt nála», mert a mit ő vétett, a mi igazságtalanságot, erőszakot elkövetett, az csak kisebb körre terjedt, tágasabb rétegekben leggyakrabban nem is tudtak róla: de köztudomású volt és az egész ország tudhatta, hogy a rendet szerette; azt fentartani törekedett, s a békét, az igazságot, mint annak oszlopos eszközét, a hol csak tehette, megoltalmazta. Ausztriában, Styriában, Morvában azonban, melyet csapatai oly gyakran, oly kegyetlenül pusztítottak, csak a «vér emberét» látták benne, ki oly szörnyűségeket követett el, minőket keresztény király még soha sem követett el. «De az Isten rettenetes!» — mondák — «még a föld királyaival szemben is» és IV. Béla a pokolban elveszi méltó jutalmát.[210]

Alig hunyta be IV. Béla szemét, mikor leánya Anna herczegné összeszedte a magyar királyi kincset, melyet — legalább mondá — atyja jutalmul neki adott és II. Otakárhoz menekült; és félreálltak IV. Bélának némely bizalmasabb, kedvesebb emberei, mint a legfőbbek: Henrik bán, Iván fiával, Beicz, István az öreg királyné országbirája, kit Miklós vajda követett, Aba Péterfia Lőrincz, Locsmánd ura, királyi főasztalnokmester és Mérk úr, Ján úr fia, IV. Béla kedves cseh embere, ki a cseh királyi családdal rokonságot és így IV. Bélával sógorságot tartott és Jakab, Venczel testvéreivel jött volt az országba. De az öreg királyné Mária, férje holttesténél maradt és helyén maradt, mint életében mindig, hidegen,

elszántan, bár őt tekintette volt István egyik legkonokabb, legádázabb ellenségének, a nádor Keményfia Lőrincz — és meghódolt, példájával megmutatván a többinek is, mikép kelljen cselekedniök. V. István atyja halála után már néhány nap múlva Budán volt. Lelkében forrt a multak keserű emléke, szándéka volt, hogy megfizesse «azt az igazságtalanságot, hálátlanságot», melyet sokan, hogy atyjának kedveskedjenek, rajta elkövettek. De mikor meghódoltak, esze, szíve benne a bosszút elfojtották; arra gondolt, hogy a kik atyjának szolgáltak, neki is szolgálni fognak és csak az országos méltóságokat töltötte be azonnal a maga embereivel. Nádorispánná Majs lett, soproni és szebeni ispán, IV. Béla egyik régibb vitéz szolgája, ifj. Béla herczeg tárnokmestere, kinek felesége rokonságban volt a királyi családdal, leánya Margit mellett a Nyúlszigeten apácza volt, de az öreg királyné Mária még sem szerette, Erzsébet királyné azonban kegyelte. Országbiróvá Balog Miklóst nevezte, ki mint IV. Béla szerémi ispánja, hozzá pártolt és hűségeért sok kárt szenvedett. Tárnokmesterré a maga erdélyi tárnokmestere, Egyed mester lőn; rábízta a pozsonyi várat, mint testvérére Gergelyre, a királyné tárnokmesterére, Vasvármegyét, úgy hogy e két exponált pont, II. Otakár birodalma felé e két hű testvér kezében volt. A királyi ház gondját, mint asztalnokmester, a vitéz és megbizható Csák Mátyusfia Péter vette át, míg öcscsét Mátyust az erdélyi vajda székébe helyezték. Henrik bán helyébe egy új ember lépett, Joachim, valami 29—30 éves férfiú, ki 1264-ben ifjabb Béla herczeg pohárnokmestere volt, ép e tájt vette el Babenberg Gertrud és halicsi Román leányát, s ez által sógorságba jött a királyi családdal. Guthkeled volt, a híres István bánnak, herczegnek és Styria kapitányának fia,

eszes, vitéz, mint atyja, furfangos, vállalkozó, merész, sőt vakmerő — mintha csak rokonait, a későbbi Báthoryakat látnók! — mintegy teremtve volt, hogy István bán előkelő helyét és szerepét az ország ügyei körül, ha nem is oly kétségtelen érdemekkel és maradandó hatással, ő is elfoglalja. Kanczellárjának megtartotta V. István azt, a ki eddig volt, a kalocsai érseket, Istvánt, a praenestei biboros öcscsét; 1266. végén, mikor július havában Smaragdus érseket saját szolgái meggyilkolták, lett ő, kit bátyja a zágrábi püspöki székre nem akart kineveztetni, kalocsai érsekké és István kanczellárjává, miután időközben tanulmányait még Bolognában öregbítette. Fülöp esztergomi érseknek pedig azzal kedveskedett, hogy az esztergomi érsekeknek örök időkre az esztergomi ispánságot, a káptalannak pedig «atyja lelki üdvösségére» az esztergommegyei Epelt — mai epöli majort — ajándékozta. Budáról Fehérvárra sietett. Itt már híveinek nagy sokasága gyűlt össze, egyházi, világi főurak, nemesek, szegény és gazdag. Május közepén koronázták meg nejével, Erzsébet királynéval «öröksége jogán» — mint mondani szerette — «Magyar, Dalmát, Horvátország, Ráma, Szerbia, Halics, Ladomér, Kún és» — ezt ő fűzte állandóan, mint a melyet ő szerzett, a magyar korona czímeihez — «Bolgárország» királyának. Mind ő, mind neje megesküdtek az urak, nemesek, az egész ország gyűlésének határozatára, hogy a mi birtokot a régi királyok idejében nemes embertől igazságtalanúl elvettek, az mind visszaadassék. A kegyelmek között, melyeket a király osztogatott, megemlékezett Rátót Lorántról, a kit az összegyűlt nép, a közvélemény hangosan az ország legderekabb, legérdemesebb «báró»-jának jelölt ki. Megemlékezett harczairól, szolgálatairól, melyeket harmincz év óta mint nádor, bán,

főasztalnok, több megye ispánja tett; érdemeiről, mint «igazságos biró», «mint kedves, szeretetre méltó, kifogástalan hűségű ember», kinek, mert barátja volt és neki szolgált, kellett báni méltóságától — 1267-ben — megválni és a férfiúnak — mondá — «ki soha sem habozott, hogy dicső urunk, atyánkért, magunkért, Magyarország koronájáért várat ostromoljon, csatát vívjon, magát a rabság veszedelmének kitegye» Kemlek várat ajándékozta minden tartozékával, melynek ispánja IV. Béla király halálakor Keményfia Lőrincz volt.

A nemesség érdekeiről az országgyűlés, a királyi jogok, birtokok visszaszerzéséről maga István gondoskodott. Mint atyja IV. Béla, ő is rendbe akarta szedni az országot; helyre akarta állítani a királyi hatalmat és a régi királyok nyomába lépve, azok kötelességét teljesítve, azok jogait, birtokait is akarta. «Mindjárt, a mint *egész* Magyarország urává lett», birákat küldött az ország némely részeibe, hogy a királyi jogokat visszaszerezzék, némely részre — Dunántúl — maga indult; gyűlést tartott, arra nemest, várjobbágyot, várnépet és a megye egyéb lakosait meghívta és nyilvános ülésben ítélt az eléje hozott panaszok felett; így Vasmegyében, mikor a tömördi várnép panaszt tett Henrik bán notáriusa, Péter mester ellen, hogy földjükből két ekét nagy kárukra elfoglalva tart, István a vármegyeispánt, Gergelyt, Egyed mester testvérét és a királyné tárnokmesterét küldte ki harmadmagával, hogy az efféle visszakövetelő ügyekben a valót nyomozzák ki és mikor Gergely ispán élőszóval jelenté, hogy Péter a szóban forgó földre IV. Béla királytól adománylevelet nyert s ennél fogva a birtokban meghagyta: V. István az ispán ítéletét helybenhagyta. Utána mindjárt mint biróhoz fordúltak felek és igazságot kértek

tőle, bár azzal — némileg — multjával ellenkezésbe jött; eljöttek a Jákok és felmutatták az itéletet, mely Buzád Panyitot és fiát elmarasztalta és igazságot kértek birtokháborításért, gyilkosságért. Panyit maga ott volt és tagadta a bűnt, az itélet érvényességét; azt ellene csak bosszúból, haragból hozták, mikor István oldalán volt, és István — mint biró — Szent Mihály napjára párbajt rendelt maga elé, azon a felek lehető legjobb bajnokai fegyverben, lóháton vívjanak előtte; a vitás birtokot pedig addig a fehérvári káptalan vegye gondviselése alá, s abba egyik fél se merjen bemenni.[211]

Még ekkor V. István és az emberek nem igen tudták, mit csinálnak Henrik bán és társai. Azt azonban látta, hogy a királyi kincsből, «melyet a magyar királyok Attila ideje óta gyűjtöttek», két arany korona, királyi pálcza, királyi szék, kard, nyakláncz, egy drágagyöngyös, igen szép mívű arany korsó, tányérok, mindenféle arany ékszer és drágaság Annával eltünt és II. Otakár országában van. Követeket küldött tehát és visszakövetelte a kincset, mely a magyar *koronát* illeti. II. Otakár haragosan felelt, mit keresik rajta, a mit Magyarország elvesztett? V. István «magyarosan» elkáromkodta magát, majd megkeserüli azt II. Otakár, de azután lecsillapodott. Találkozni akart II. Otakárral, hogy vele szóval intézze el a dolgot. De II. Otakár, bár most még nem akart háborút a magyarokkal, mert Karinthia elfoglalására gondolt, vonakodott; Kunigunda királyné közbevetette magát. Irt V. Istvánnak, mint rokon a rokonnak, a vér a vérnek, hogy a találkozás most nem történhetik meg, végezzék el a dolgot követek útján, és V. István, bár karinthiai Fülöp, ki mint III. Béla leányának, a cseh királynénak Konstancziának unokája, szintén rokona volt,

segítségül hívta, elküldte követeit: Benedek prépostot — a ki most megint alkanczellárja volt — és Baas mester galgóczi vagy szolgagyőri ispánt; és július elején Brünnben létrejött a fegyverszünet október 16-ika, Szent Gál napjáig; ekkor a két király találkozzék. A fegyverszünetet, bár II. Otakár nem szivesen tette, karinthiai Fülöpre is kiterjeszték azon föltétel alatt, hogy II. Otakár birtokait ne háborgassa; de ha mégis tenné, V. István II. Otakárral együtt fenyítsék meg a békeszegőt.

Nem sokára a fegyverszünet után meghalt Mária királyné és férje mellé temették. Ott feküdtek tehát «a minoriták esztergomi templomában az oltár előtt egymás mellett: IV. Béla király, ifjabb Béla herczeg és Mária királyné»; de a királynak még a sírban sem volt nyugodalma. Fülöp érsek azt találta, hogy királynak a székesegyházban van helye és követelte a királyi tetemet. A minoriták nem adták. A szent helyen verekedés támadt. Vér festette a templom padlatát. Az érsek a holttestet kiásatta és elvitette, de a minoriták Rómába vitték fel ügyüket és hosszabb per után a testet mindenestől «a legnagyobb tisztességgel» visszakapták és Szűz Mária oltára elé «még nagyobb dicsőséggel» eltemették. Anyja halála után, augusztus második felében, V. István egyszerre eltünt az országból. Fogadása — talán lelkiismerete furdalta — Krakóba vitte Szent Szaniszló püspök sírjához, kit vad uralkodója, II. Boleszlo — mint tudjuk — Szent László idejében 1079-ben az oltár előtt meggyilkolt. Azóta sok csodát látott a világ a vértanú sírján, és mikor 1253-ban a pápa a szentek sorába iktatta, csodatettei közt egy magyar ifjú esetét is felemlítik, ki közbenjárására halottaiból feltámadt. V. Istvánt csak kevesen kisérték, köztük régi ellensége, de elszánt vitéz,

Keményfia Lőrincz. Mintegy lopva érkezett Krakóba 1270. augusztus 27-én. Elvégezte ájtatosságát; találkozott Boleszló sógorával, Kinga férjével; kibékült, szövetséget kötött vele, azután negyednapra — aug. 30-án — visszasietett Magyarországba. Szeptember 8-án már Pesten, tíz nappal később Ó-Budán találjuk.[212] Szent Gál napjára — október 16. — pontosan Pozsonyban volt. II. Otakár most sem igen akarta a személyes találkozást, de a magyarok sürgették; engednie kellett. Megállapodtak, hogy a két király a Duna egyik szigetén, Pottenburg és Pozsony közt — talán a mai Pötsen sziget előtt fekvő kavics-zátonyon — találkozzék. Mindegyikét csak tizenkét híve kisérje. A magyarok közül az egyik Keményfia Lőrincz volt. Mikor a szigetre léptek, egyik innen, másik onnan: elkezdődött a beszélgetés. «Sok okos szót lehetett hallani, mert azt tudják a magyarok.» V. István — beszélték legalább később — szemrehányást tőn II. Otakárnak a kincs miatt. II. Otakár felelt, hogy nem szorult a kincsre; ne tekintse tolvajnak! Ha kell, ad neki négyannyit. «Erre vége volt a haragnak.» A felek jövő Szent Mártontól, 1270. november 11-től kezdve két évre fegyverszünetet kötöttek és négy-négy embert bíztak meg, kik ez alatt eligazítsák a kérdéseket, melyek köztük fölmerültek. E fegyverszünetről okmány készült, a felek hitükkel megerősíték, karinthiai Fülöpöt azonban, ki nem békült meg II. Otakárral, abból teljesen kihagyták. Ellene V. István teljesen szabad kezet engedett II. Otakárnak. Erre II. Otakár seregével Krajnába és Karinthiába indult és ott vetélytársát, Fülöpöt szerencsésen legyőzte; István visszatérőben Komáromon át Pannonhalmára ment, hogy Szent Márton egyházában ájtatosságát végezze. Ott felmutatták neki Szent István

alapító oklevelét, mely elrendelte, hogy a «kolostor legyen minden zaklatástól ment»; az apát Bonifácz és társai elpanaszolták neki a sanyargatást, zaklatást, melyet a monostor jobbágyain az adószedők elkövetnek s kérték lelke üdvösségére, hogy ezen a bajon segítsen, és ő «köteles gondviselésből» kivette az apátság népeit minden vármegyei hatóság alól; elrendelte, hogy «ha megint, a mint szokott lenni, szedet-vedetet rendelnek pénzben, fában, élelemben: az apát, dékán vagy más valamely elöljárója a monostornak jőjjön el hozzá és hallják meg tőle, miféle rendelkezést tesz a körülményekhez képest, hogy az egyház népeit ne zsarolják, teljesen ki ne foszszák; és ezt Pozsony, Nyitra, Győr, Komárom, Veszprém, Zala, Somogy, Tolna — hol Szent Márton birtokai feküdtek — ispánjainak, minden más birája és albirájának, várjobbágyainak és adószedőinek» tudtára adta (1270. november 7). Egyszerre jött azonban a hir, hogy a német szélen zavarognak, pusztítanak és II. Otakár pártolja a zavargókat. Henrik bán és társainak itt a nyugati határ mentében le a Dráváig, Zagoriáig több váruk volt. Vasmegye és Sopronmegye nyugati összeszögellésénél egy csoportban: Kőszeg, Szent-Vid, Szlaunok, magyarosan Szalonok, Bernstein, vagyis akkor Perestyén, most Borostyánkő és Kertes. A Beicz Pál fiak birták Dobrát, Jánúrfia Mérk Rovot vagy Rót Sopronban, Ruszt környékén. Mindnyájan meghódoltak II. Otakárnak és az nem utasítá vissza az alkalmat, hogy Magyarországon is megvesse lábát s a menekvőknek országában jövedelmet, jószágokat adott. Henrikék példáját beljebb az országban, Zalában Arnoldfia Miklós, Buzád-Hahót-nemzetség, a gonosz Panyit testvére követte. Már V. István koronázására nem jött el. Pliske, ma

Pölöske várába németeket hívott, «a király és Magyarország régi ellenségeit» és a környéket pusztítva, a «szegénységet» rablással, gyilkolással sanyargatta; a zalai ispánt, Aladárfia Mihályt, kit a király megfékezésére küldött, megtámadta és Mike testvérével együtt megölte (1270. nov.). II. Otakár «kétszinű magaviselete, igazságtalansága» szörnyen elkeseríték V. Istvánt. Kardhoz nyúlt. Arnoldfia Miklós jószágait elfoglalták s István a bűnös életének ugyan Fülöp érsek könyörgésére, «kinek árnyékába menekült», megkegyelmezett, de jószágait az új zalai ispánnak, régi hívének, Miskócz Panyit szörényi bánnak adta. Gergely vasmegyei ispán vezérlete alatt Panyit bán, Ákos Ernye bán, varasdi ispán, a maróczai ispán Györgyfia Dénes és más nemesek Styriára törtek, Limbust — Lembachot — Marburg táján ostromolták, Regede vidékén csatároztak, Fürstenfeldet — magyarosan Frösten vagy Föröstönt — megvívták, Maga V. István maga mellé vette Keményfia Lőrinczet, «ki mindent odahagyva, a korona iránt való hűségből, a haza megmaradásáért» állandóan követte, parancsait legpontosabban teljesíté, «mert a legszebb dolognak azt tartá, ha a hazáért harczolhat» és magyar-kún haddal, ötvenezer emberrel — mondák bizonyosan nagyítva — deczember havában Ausztriára rohant, Bécstől Németújhelyig, a Dunától a Semmeringig kegyetlenül pusztított. Húszezer embert — mondták — öltek meg a magyarok vagy hurczoltak rabságba. II. Otakár visszajövet karinthiai diadalmas hadjáratából, vette a hírt a magyarok becsapásáról és ő is szörnyen felindult. Ha az embernek magyarral van dolga! — kiáltott fel — bizonyosan megcsalják. Szerencséjére még jókor értesült a dologról, mert ha a Semmering felé veszi útját, alkal-

masint magyar kézbe esik. Most azonban balra fordult és járatlan utakon, hóban, fagyban, a bécsi erdőtől nyugatra, Lilienfeld felé ereszkedett le a Duna völgyébe. Alig hogy biztosságban volt, már megtorlásra gondolt és feljajdult V. István király «kimondhatatlan bűne és gyalázatos hitszegése ellen!», panaszt tett a cardinalisok előtt — mert IV. Kelemen halála óta (1268. nov. 29.) még nem választottak pápát — a keresztény világ fejedelmei előtt. István megszegte a fegyverszünetet; hitszegően viselte magát, úgy mint egykor szüleivel szemben. Kúnnal és más hitetlen néppel elözönlé Ausztriát. «Barbár had, kutya had, sok helytt az oltári szentséget lábbal tiporta, papokat agyonkínzott, egyházakat pusztított, szent helyeket megszentségtelenített, ifjakat, leányokat örökös fogságra vitt és ontotta az ártatlan vért, nem kimélve se kort, se nemet, se rangot, se születést». Vigyázzanak! ha ő, a ki eddig bástyájuk volt a hitetlen nemzetek ellen, meg talál dülni, hasonló veszedelem, hasonló kár vár mindnyájokra! Szava elhatott Németországba, Thüringiáig, Meissenig, a honnan vitézek jöttek segítségére; a sziléziai lengyel herczegek, a brandenburgi őrgróf mint rokonai, amúgy is szövetségesei voltak; egész Csehország és Morva, és új tartományai, Ausztria, Styria, Karinthia fegyverkeztek. Szövetségeseket keresve István ellen, még II. Endre király árva fiára is gondolt, a ki férfiúvá lett, de semmire sem tudta vinni és mint az «emberi szerencse forgandóságának» élő példája, tengődött Velenczében. Anyja Beatrix kevéssel utóbb, hogy IV. Béla tőle Velencze segítségét megvonta, meghalt mint apácza (1245.). István Ferrarában az estei udvarban növekedett, IV. Incze pápa a magyar király fiának elismerte és némikép segítette. Mikor megnőtt, várta, hogy Béla szive meglágyul,

hogy nagy birodalmának valami részecskéjét neki juttatja; de IV. Béla «kegyetlen, rossz példát adott a világnak. Idegenekre — vitézekre, kamarásokra — szórta a grófságot, méltóságot, egyetlen ártatlan testvérétől pedig megtagadta a ruhát, az élelmet». Meg is verte az Isten — találták jámbor minoriták — rábocsátá a tatárt, a csehet, «mert a ki más javait elrabolja, annak jószágát is megrabolják.» Mikor nagybátyja halála után az estei örökség sem maradt rá, s Ferrárát el kellett hagynia, Ravennába ment át; itt a város podestájának, Traversari Pálnak törvénytelen, de legitimált leányát, «szép, gazdag özvegyet», de nála sokkal alacsonyabb rangút vette nőül. Lett szép fia, de úgy mint neje meghalt, helyzete tarthatatlanná vált és Velenczébe volt kénytelen bujdosni. Ott sikerült mint magyar királyfinak, Slavonia herczegének a nagytekintélyű Morosini-család egyik leányát, Morosini Albertino zárai gróf testvérét — a szép szőke Tomasinát — nőül nyerni. Két törvénytelen fia már volt — atyja természete volt benne olasz licentiával; itt Velenczében törvényes fia született, kit Endrének nevezett. Nejének családja tartá. Az ő vagyona úgy szólván csak igényekből állott, igényekből az estei őrgrófságra, igényekből Slavoniára s annak jövedelmeiről bőkezűen intézkedett a nélkül, hogy abból a legkisebb része volna.

Közben magyar és kún az egész télen át nyugtalanítá II. Otakár birodalmát. Ausztriából is németek, menekült magyarok, köztük a vasvármegyei lövők, kik Henrik bánt és fiait követték, be-becsaptak, Sopront meg-megpróbálták: de annak védelmét István néhai Osl szörényi bán két fiára, Oslra és Jakabra bízta, kik mindannyiszor elverték, elriasztották a támadókat. Több osztrák lovag társaságot ala-

kítottak, hogy Magyarországba törjenek és raboljanak. Vezérük Wachinger Sigfrid volt, a Weise-k rokona, kik közül a legkiválóbb Kadold — mint láttuk — tíz éve Laanál a magyarok ellen elesett. A csapat 1270. végén — a befagyott Fertőn keresztül — akart Magyarországba törni, de a sok ló, ember alatt a jég beszakadt és negyven lovag, 300 vitézük, maga a vezér is a jégben elmerült.[213]

Magyarország sem maradt hátra a fegyverkezésben, gyűjté seregét. Kihirdették a háborút. A mikorra kitavaszodott, márczius közepén V. István Keményfia Lőrinczet küldte az osztrák határra, sereg helyett férfit, hogy a védelmet szervezze, míg a lassan gyűlő magyar sereg együtt lesz. Már előbb dobokai ispánná, szörényi bánná nevezte, mely tisztségben — 1260-ban — oly vitéz nevet szerzett magának. Most pedig jutalmul, mint egykor IV. Béla, mikor ellene küldte, jószágokkal, Vágújhelylyel és tartozékaival, köztük a mai Vágszerdahelylyel és Patvaróczczal ajándékozta meg (1271. márcz. 23.). II. Otakár serege márczius végén már együtt volt a Morvamezőn. Kilenczvenezerre becsülték a csehet, osztrákot, brandenburgit és más nemzetet. A német lovagok virága — mint mondák — ott volt. Ötszáz szekér vitte a sereg után az ostromszereket és hídverő kellékeket. II. Otakárnak szándéka volt, hogy most már Magyarországon állandó foglalást tegyen. A husvét után való héten (ápril 5—12.) a sereg hidat vert a Morván és átkelt. Vele szemben csak portyázó magyarok voltak, kik komolyabban ellent nem állottak. A sereg elfoglalta Dévényt, Stomfát, melynek védője Marczelfia András vitézül harczolt és elesett. Ápril közepén Pozsony előtt állott; rohammal bevette a «vizivárost», majd a várat. A város lángba borult. A

meglepett lakosság, nő, férfi, ki egy szál ingben, ki mit magára kaphatott, ki meztelenül a minoriták kolostorába menekült, s a földön heverve töltötte az éjet. Életükben nem esett kár. II. Otakár hagyta őket menni szabadon, a hová akarnak, de a város — lehet mondani, teljesen — tönkre ment. Őrségül Pozsonyban II. Otakár a bécsi polgárokat hagyta, kik seregével jöttek; azután nagy fahidat vert a Dunán, a hídfőt sánczczal megerősítette, de nem ment azonnal át, hogy V. István gyűlöngő seregét megtámadja, hanem északra fordult, hogy a Morva és Lengyelország felé eső országrészt meghódítsa. Elfoglalta a kis Kárpátok mentében Szent-Györgyöt, Bazint, Vöröskőt, Nagy-Szombatot vagy Szombathelyt és más «tornyos» várakat, «sánczos» mezővárosokat. Itt-ott ellentállásra talált; másutt önként meghódoltak és mint a nagyszombatiak, uralkodását elismerték, neki hűséget fogadtak. A Vág nem tartóztatta fel. Gázlót most tavaszszal nem talált; hidat vert tehát és serege egy részét elküldötte. Nyitra alá a szökevény Beicz Pálfiak: István és Miklós jöttek seregével. A várbeliek kicsaptak, de némi ellentállás után a vár megadta magát, s a csehek a székesegyházzal együtt felgyújták. A püspök, Vincze, meghódolt II. Otakárnak, s a csehek pusztítva a Garamig száguldottak. «Mikor így e részen minden kivánsága szerint ment», II. Otakár visszafordult Pozsonyba és az átkelést a hídon a túlpartra megkezdte. Már ekkor V. István nagy sereget gyűjtött össze. Zászlója alá sereglett «magyar, kún, székely», «bolgár, görög, orosz, oláh». Mellette voltak az ország főurai, a legtávolabb megyék ispánjai: Majs nádor, Egyed tárnokmester, az országbiró Balog Miklós, Joakhim bán, Keményfia Lőrincz bán, Loránt, Ernye, Panyit, mindannyi — mert

egyszer az volt — bán, a nyitrai ispán ép úgy, mint Bács, Marócza, Rojcsa, Szána ispánjai, a két Csák: Péter asztalnokmester és Mátyus vajda; Csák Mihály, a ki a szerb Uros ellen harczolt és eljött, mert hű maradt és anyját nem követte, Rasztiszláv fia Béla herczeg, most már, mióta Mihály testvére meghalt, Bosznának ép úgy, mint Mácsónak fejedelme. Csák Péter, az elő- vagy utócsapat, a mint veszszük, szembeszállt az átkelő csehekkel, sokat levágott «s a holttesteket a madaraknak hagyta prédára»; de II. Otakár maga közbelépett és megverte a magyarokat (május 9.). A magyar sereg Óvárra és Mosonyba a Sár vagy Lajtha mögé vonult. II. Otakár követte, a Sáron gázlót talált és átkelt. A magyarok dühösen megtámadták: de a csehek helyt állottak és győztek. Mácsai Béla herczeg lovával a harczban elbukott, de Csák Péter az ellenség közepéből szerencsésen kivágta. A magyar sereg a Rábcza mögé vonult (máj. 15.), II. Otakár pedig gépeivel megtámadta Óvárt, tele hányta árkait. Már kész volt az út, már rohamra készült a sereg: mikor az őrség megadást ajánlott, II. Otakár elfogadta és a védőket, megegyezés szerint egy szál ruhában, de kezükben a kard, szabadon elbocsátotta. Mosony nem is védte magát, de azért II. Otakár mégis, mert dühös volt a magyarokra, földig lerontatta. Csapatai, bár a terület mocsáros volt — hídszerszáma, ha kellett, bőven lévén — a Rábczáig nyomultak. Maga, Mosony alatt, mintegy félmérföldnyire ütött tábort, s egyes csapatait szétküldé, keletre a Szigetközbe, nyugatra a Fertő felé és azon túl messze le Sopronmegyébe, hogy mindent elpusztítsanak. Chervallenburgot — mint a németek hívták — Nagy-Marton és Rorbach közt, lakói felgyújtották és elhagyták. Purpachot, ma magyarul Feketevárost a Fertő partján,

melyet V. István Arnoldfia Miklóstól elvett és Miskócz Panyitnak adott, a zalamegyei Milleji Zsidófia Zsidó őrizte, V. István kívánságára «nemesi kötelességből a királyi korona iránt». Osztrák csapatok megtámadták. Zsidót dárda, két nyíl megsebesíté; két rokona, nyolcz szolgája elesett: de a rohamot visszaverte és a támadó sereg vezére, egy Haslan — keresztneve, magyaros kiejtéssel Haywár — «a lovagok virága», ötven nevesebb vitéz és számos közember a támadásban elveszett.

V. István a mosonyi csata után, a Rábcza mögött vonta össze seregét. Minden átjárót elrontott és szemben a csehekkel, németekkel táborozott. A mult napok gyors vereségei nem voltak hatás nélkül a seregre. Sok összevisszazavarodott. Békére kezdtek gondolni, s V. István a veszprémi püspököt: Tétény Pált, Loránt bánnal átküldte II. Otakárhoz, hogy alkudozzanak. II. Otakár maga sem idegenkedett egészen a békétől. Idegen földön volt; ki volt némileg merülve; előre nem mehetett. De arról, hogy a mit «karddal» elfoglalt Magyarországból, azt visszaadja, hallani sem akart. Öt napi ide-odaküldözgetés után megszakadt az alku, II. Otakár régi fogásához nyúlt, melyet — mint dicsekedett — már 11 éve a Morva mellett sikerrel használt a magyarok ellen. Visszavonta seregét a Rábczától és úgy tőn, mintha el akarna vonulni, hogy kicsalja a magyarokat biztos állásukból és úgy verje meg őket. És csakugyan, a mint a csehek megindultak, István válogatott csapatot küldött utánuk, hogy II. Otakárt Mosony alatt, május 21-én korán reggel meglepjék, megrohanják. A csehek azonban e támadásra el voltak készülve; visszaverték s aztán ők kezdték üzőbe venni a magyarokat; a Rábczáig folyt az üldözés — majdnem három mérföldnyire — sőt némelyek még e

folyón is áttörtek, s a Rába és Rábcza közt is birokra került a dolog. Itt esett el Huntpáznán Ehelleus, az Ujhelyi-család egyik elődje, és Csák Péter «oly dicsőséget szerzett magának, melyre sohasem borulhat feledés». A koczka megfordult. A magyar «dárda, nyíl», visszaszorítá a cseheket, németeket, azután átment a támadásra, és vissza Mosonyig verte II. Otakár seregét. «A magyar nemesség gyors lovon», mindenfelől nyílzáporral borítá el Otakár csapatait. Aba Csobánkafia János, Gyöngyös ura, ki már a polgárháborúban kitüntette magát V. István zászlója alatt, egy másik Haslaut, Valtert, csapatjával elfogta. Otakár belátta a veszélyt; fáradt, kimerült seregével, lóval, podgyászszal még az éjjel csendesen megindult, estére (május 22.) elérte a pozsonyi hidat, átkelt rajta és Pozsonynál, ép pünkösd előtt való szombaton széteresztette ez egy csatában — úgy kelle lenni — teljesen megbomlott seregét (május 23.) és Bécsbe vonta magát. A magyarok azonban nem késedelmeskedtek úgy, mint II. Otakár betörésekor. Nyomában voltak a hátrálóknak, átkeltek a Dunán, betörtek 30.000-en — ennyit mondtak legalább — Ausztriába, a Morvamezőre, Morvába; Brünn vidékén csatáztak és mindenütt, a hova eljutottak, a szokott módon pusztították és számos embert rabságba hurczoltak. Maga V. István király Joakhim bánnal június közepén a Dudvágnál, a hó végén Pozsonynál táborozott, s mind azok, kik II. Otakárnak meghódoltak, visszatértek a király hűségére. Az ellenséget tehát az országból kiszorította, de azért mind ő, mind a magyar főurak, békét akartak. A békealku megkezdésére V. István Pál püspökkel és Roland bánnal még Egyed mestert és Benedek alkanczellárját küldé Marheckre. II. Otakár követe, egy minoritával és negyedmagával Bruno olmüczi püspök

volt. Otakár kissé huzódozott. Világgá kürtölte nagy győzedelmét a magyarok felett. Már visszajötte megfoghatatlan módon, gyanússá tette győzedelmét; s a békének okvetlenül ki kellett mutatni vereségét. A magyar főurak és püspökök azonban figyelmeztették, «hogy az ő királyukhoz újból nagy sereg fegyveres érkezett külföldről. Istennek sem kedves, hogy kölcsönös harczokban ontsák alattvalóik vérét». Az a kifogása is volt, miért nem jár közbe Fülöp esztergomi érsek, a ki a korábbi egyezkedéseknél mindig ott volt? de megnyugtatták azzal, hogy majd eljő, ha II. Otakár jobbat gondol és a végleges békét megkötik, s a béke «hirtelen és váratlanul» — találták azok, a kik Otakár helyzetét nem ismerték — 1271. július 2-án a pozsonyi táborban csakugyan létrejött. Alapgondolata volt, «hogy minden, a mi Magyar-, Dalmát-, Horvát-, Ráma-, Szerbia-, Halics-, Ladomér-, Kún-, Bolgárországokhoz, a slavoniai herczegséghez, IV. Béla király idejében tartozott, most is ahhoz tartozzék; a mit abból elfoglaltak, visszaadassék; szintúgy mint István is elismerte a Béla-kori statusquót II. Otakár összes birtokaira, Csehország, Ausztria, Styria, Karinthia, Morva, Krajna, a tót Mark, a Csehország északi részében fekvő Eger és a délen Friaulban fekvő, az ausztriai herczegek birtokát képező Pordenonére nézve, és lemondott minden még netalán létező igényéről Styriát, Karinthiát és Krajnát illetőleg. Lemondott maga és örökösei nevében minden jogáról a koronára, kardra, lánczra, nyeregre és más drágaságokra, kincsekre, melyeket Anna herczegnő magával vitt. Hogy pedig a béke megszilárduljon s a jövőben is megmaradjon, mind a nagyobb kérdéseket, melyek a két ország alattvalói közt fel találnak merülni, az esztergomi érsek és Bruno püspök, a kisebbeket más kijelölt bizto-

sok, magyar részről: Morva felé a pozsonyi és nyitrai, Ausztria felé a soproni és mosonyi, Styria felé a vasvári és zalai, Karinthia, Krajna és a tót Mark felé egész Tótország bánja igazítsák el.

II. Otakár kötelezte magát, hogy a magyar menekülteket, Henrik bánt Iván fiával, a két Beiczet, Jánúrfia Mérket István ellen nem segíti, meg nem engedi, hogy alattvalóik, kiket a maga birodalmában adott nekik, vagy egyáltalában az ő birodalmából emberek Magyarországon erőszakkal, csellel vagy ravaszsággal valami kárt tegyenek, valami sérelmet elkövessenek; sőt, hogy ha Istvánt megtámadják, még az ő tartományaiban fekvő birtokaikat is elveszi, őket országában meg nem tűri. Viszont V. István sem támogatja II. Otakár ellenségeit; nem tartja magánál a vitéz Scherfenberg Vilmost és Löwenberg Miklóst, II. Otakár karinthiai ellenségeit. Eláll Fülöp patriárkhától, valamint II. Otakár is lemond «Este őrgróf unokája, a lombard István» szövetségéről. «És mert hűtelenek és szökevények szokták innen is, onnan is a fejedelmek közt a békét zavarni, ilyet egyikük sem fogad többé be, s alattvalóik és barátaiknak sem engedi meg, hogy befogadjanak!» A békébe belefoglalta mindegyik király a maga barátait. II. Otakár a többek közt: Cornwallis Richardot, választott római császárt, a brandenburgi őrgrófot testvéreivel, a sziléziai lengyel herczegeket és fekete Leszkót, most már kujaviai herczeget, a ki Kunigunda királyné testvérét, Rasztiszláv Griffina nevű leányát vette feleségül. V. István király szövetségesei, kiket a békébe foglalt, voltak: III. Fülöp franczia király, IX. Lajos fia; Anjou Károly, Sziczilia királya, Károly nevű elsőszülött fiával, István vejével; Palaeologosz Mihály görög császár, Andronikosz gyermek-

fiával, az ifjabb császárral, szintén István vejével, ki mert kevéssel ezelőtt, miután nyugaton Anjou Károly áskálódása miatt feleséget nem remélhetett, V. István gyermekleányát, a talán 12 éves Annát vette feleségül, kinek anyja ugyan — mint a görögök mondák — «kún fogoly volt s a gyönyörű asszony rabságból emelkedett a trónra», de ereiben öreganyja Mária után «császári vér, a Laszkariszok vére» folyt, s így «méltó volt» arra, hogy a római trónörökös nejévé, egykor Byzancz császárnéjává lehessen. Továbbá: V. István három sógora: Boleszló krakói és szandomiri, Boleszlo nagy-lengyelországi és Henrik bajor herczeg, ki a hadjárat alatt 1000 lovassal Ausztria nyugati részére csapott, hogy V. Istvánt Otakár ellen segítse; István unokaöcscse Béla, mácsai és boszniai herczeg, Uros, Szerbia királya fiával, István harmadik vejével, végre Szventszláv bolgár császár, Leo orosz herczeg, V. István sógora, Msztiszláv testvérével és Wazul — Vaszilko — fia Wazul, unokatestvére, kik Halicsban, Ladomérban uralkodtak. A béke megerősítésére V. Istvánért mintegy kezességet vállaltak: Anjou Károly sziczíliai király és Henrik bajor herczeg; II. Otakárért Henrik meisseni és Ottó brandenburgi markgrófok; cseh-német részről pedig a salzburgi választott érsek, a passaui, freisingi, regensburgi, prágai, olmüczi és sekkaui püspökök, magyar részről az esztergomi és kalocsai érsekek suffraganeusai, különösen pedig, István király kivánságára, hogy «a háború és vérontásnak vége szakadjon», külön levélben a kik jelen voltak: Báncza István kalocsai érsek, magyar királyi kanczellár, Lampert egri, Jób pécsi, Fülöp váczi, Pál veszprémi, Timót zágrábi, László tenéni püspök kötelezték magukat, hogy a melyik fél a békét megszegi, azt egyházi átokkal sújtják; ha pedig

ők e kötelességüket elmulasztanák, a cardinális collegium — mert pápa még most sem volt — büntesse őket meg mint hitszegőket. Szintúgy megesküdött mindkét részről sok tekintélyes cseh, német, magyar főúr a miéink közül, kik a táborban voltak: Majs nádor, Egyed mester, Joakhim egész Slavonia bánja, Mátyus vajda, Keményfia Lőrincz bán, Loránt bán, Dénes maróczai ispán és sok más: hogy a békét mind maguk megtartják, mind pedig uruk által, a mennyire tőlük telik, jó lélekkel megtartatják. Ezt a levelet István azonnal (júl. 3-án), Otakár tíz nappal később (júl. 13-án) Prágában, megerősítették. A béke után Beicz Pálfia Miklós hazajött, meghódolt és V. István őt kegyelmébe fogadta. Henrik bán ellen azonban, ki váraiból a magyar végeket rablással, tolvajlással, gyujtogatással zaklatta, Gergely vasmegyei ispánt küldé Osl bán két fiával és más urakkal, s ezek Kőszeget, Szentvidet, Szalonokot, Perestyént elfoglalták s a háborgó pártütőket az országból kikergették.[214] II. Otakár kisérlete, hogy hatalmát Magyarországra is kiterjeszsze, fényes kezdet után, teljesen meghiúsult.

XXX. FEJEZET.

A magyar főurak. A korona fogalma. Megyék és külön kerületek alakulása. Joakhim bán elrabolja László trónörököst. V. István halála. Udvari villongások. Háború II. Otakárral. Polgárháború. Habsburg Rudolf. Ingadozás II. Otakár és Rudolf közt. Új polgárháború. Joakhim győzelme. 1276.

Két emberöltő mult azóta, hogy Magyarországon II. Endre trónra lépett; a királyi birtok nagyobb mértékben meg kezdett oszlani; a vitézek kezébe jutott, a kik a királyokat belső és külső hadjárataikban követték, és már

teljesen kifejlődött, mint a nyugati hűbéres országokban egy nagybirtokos arisztokraczia, a milyent még a XII. század Magyarországa nem ismert. Megalakult igen sok azon családok közül, a melyek a jövő századok történetében erénynyel, bűnnel szerepelnek. Egy főúri osztály képződött, vagyis szabatosabban szólva főurak, bárók, «uramék» keletkeztek, mint a nyugati tartományokban; ezek birtokaik, érdemeik, tekintélyüknél fogva a királyi udvart, a király személyét környezték, kegyeit élvezték, az ügyeket legjobban ismerték; az udvar, a külső és belső kormányzat ügyei iránt legjobban érdeklődtek, mert annak phasisai ő rájok nézve birtak legnagyobb befolyással; nekik volt leginkább érdekükben, leginkább módjukban az udvar dolgait intézni, befolyásolni: míg a nemzetnek legnagyobb része e dolgokról tudomással sem birt, irántok nem érdeklődött, és csak akkor vette észre, hogy mi történik, de akkor erejét is latba vetette, mikor az események hatása nagyobb körben mutatkozott, távolabb eső érdekekre, jogokra is kihatott. E főurak sajátságos vegyülékét képezték még a régi keleti magyar és újabb, nyugati természetnek. Lándzsát tudtak törni, mint a nyugati tornák lovagjai, de azért a keleti fegyvert, az ázsiai nyilat sem tették le; s valamint az ellenséget tudták körülrajongni, tudták kifárasztani, azután megbontani, megsemmisíteni, a régi pogány magyar hadviselés minden fogásával, ravaszkodásával: szintúgy felfogásuk, vágyaikban a széthúzó, nyugati feudális felfogás, a magyar összetartó, nemzeti felfogással találkozott, gyakran harczra szállt. Kisebb-nagyobb mértékben e nagy urak már kezdék érezni, hogy ők a király mellett megállhatnak. Velük és általuk kezdődik a nyugati, franczia-német lovagkor hazánkban. Legtöbb közülök már várat, vára-

kat birt, várban lakott, s oda húzta meg magát, ott védelemre talált, ha valami rossz fát tett a tűzre, vagy más valami okból magára vonta a király haragját. Ez a vár már nem volt csupán körülárkolt hely, melyet csak cserény és sárfal vagy földhányás védelmezett, de volt már benne — mint Ghymesen — kis palota, nagy palota, élésház, nagy torony, kis torony, belső fal, külső fal, melyet magyarul párkánynak neveztek. Szinte visszatértek arra a korra, a mikor még a törzsek vajdái, a nemek előjárói Árpádban és ivadékaiban csak az első vezért látták. Nem tekinték a királyt másnak, mint hozzájuk hasonló, bár valamivel magasabban álló és hatalmasabb vezérnek. Ők is csak úgy urai a maguk földjének, mint a király; némely kötelezettségen kívül neki semmivel sem tartoznak, sőt — és erre csak egy lépés volt már — ha érdekük, saját megmaradásuk, hasznuk kívánta, ezeket a kötelezettségeket is lerázhatták. Ez a lépés nem volt könnyű, ha a király olyan ember volt, mint IV. Béla vagy V. István, de gyönge, fejetlen kormány alatt könnyen és büntetlenül megtörténhetett. Hozzájárult még a mult eseményekből, hogy már vagy ötven éve — igaz, hogy megszakítással — két királyt s mellettük még herczegeket ismert a nemzet; az a személyes ragaszkodás, hűség tehát, melyet a nyugati hűbéres hűbérura iránt érzett, itt nem fejlődött ki, és nem képezett centrifugális törekvések ellen kapcsot. De volt ennél egy hatalmasabb kapocs: a nemzeti összetartás érzése; az a tudat, hogy ez ország Magyarország, mindenik magyar annak tagja, és azt minden áron össze kell tartani, nem szabad feldarabolni. Mélyen érezte már a magyar, mit jelent e szó: haza, és annak külső kifejezését — ha már király több volt, vagy nem volt mindig

arra való — a koronában látta. Ez vált, a mint most mondanók, az állameszme képviselőjévé. Ennek tekinté már V. István, ki teljesen korának gyermeke, a tiszta magyar nemzeti felfogásnak embere volt. Okleveleiben gyakran említi a «patria»-t, a hazát, «melyért harczolni dicsőség», s a kik a csatában érte meghalnak, tovább élnek dicső emlékezetben, még gyakrabban a királyi *koronát*, mely iránt a nemes ember hűséggel tartozik. Ez érzés megvolt a «bárók»-ban is, hisz ők is magyarok voltak, és még alig voltak abban a helyzetben, hogy kisértetbe jöjjenek, ennek az eszmének feláldozásával, saját maguk hasznát és hatalmát gyarapítani, ámbár a vágy, a hajlam, már mintegy a levegőben volt, és itt-ott, kivált azoknál, kik sűrűbb összeköttetésben voltak a nyugati szomszédokkal, lappangott; feltétlen híve volt azonban a hazának, a koronának a köz-, vagyis az a nemesség, melyet a királyi kegy már egy század óta új meg új, érdemes, harczias elemekkel szaporított, de gazdaggá nem tőn, mely jobbára ősi jószágán ült, olyannak tartá magát, mint akár a «hét magyar» ivadéka, mert elei foglalták el az országot, «tetszésük szerint foglaltak maguknak helyet és szállást». A legnagyobb úr «eredetökre nézve velük egyenlő és hozzájuk való». «Azokat, méltóságukat és hatalmukat tekintve, többre lehet becsülni, mint másokat, de nemességökre nézve egyenlők.» E büszke, önérzetes fajjal szemben, mely gyakran elismerte érdemeiket, de gyakran — képzelhetjük — le is nézte, magában, mint jött-ment népet meg is vetette a jövevények hatalmas ivadékait: ezek, hogy újabb magyarságuk mellett is állásukat, tekintélyüket megtarthassák, arra szerettek hivatkozni, hogy a kereszténység megalapítására jöttek az országba; mert «Géza herczeg, mikor a pogány szertartásba

merülteket intéssel meg nem téríthette, némelyeket fegyverrel kellett meghódítani, mit hogy megtehessen, minthogy többen voltak a hit ellenzői mint követői, szükséges vala kivánságát a keresztény királyok és fejedelmek közt kihirdetni, kik ezen óhajtását hallván, nemcsak segítséget küldének, hanem személyesen is megjelenének, mint a kikre nézve a magyarok kegyetlensége ártalmas és gyűlöletes volt.»

E nemesség a vármegyékben, a megyei kormányzatban mindinkább tért foglalt; már közeledett az időpont, bár teljesen csak a jövő században következett be, hogy Szent István comitatusa a nemes közönség megyéjévé legyen, s a vár*jobbágyok* teljesen a nemességhez simuljanak, beléje olvadjanak; hisz már most is az volt a felfogás róluk, hogy szegény nemesek, «kik a királyhoz szegődtek, és az nekik a vár földeiből adott, hogy a vár birtokait és a várat háború idején őrizzék».

A Kárpátoktól le Szerémig, Valkóig; a Küküllő völgyétől Zagoriáig, a nemesség, a magyar elem meglehetős egyformasággal fejlődött autonomiájában. Közben egyes szigeteket alkottak azok a területek, melyeket a királyok a megyei hatóságok alól, a megyei keretből kivettek. Annál a fejlődésnél fogva, melyet a megyék vettek, ez most már a kivett immunis elemeket nem tette függetlenebbé, hanem közelebb hozta a koronához. Ha V. István, úgy mint atyja IV. Béla, Csák Péterfia Mihályt és Domokost és utódait kivette a nádor és bármely megye birái alól, és csak a királynak vagy országbirájának tartotta fenn, hogy ítélhessen fölöttük: ezzel egyrészt legalább kivette őket oly birák alól, a kikre már neki befolyása alig volt. A nemes föld délkeleti szélén a szászok autonomiájukban, melyet II. Endrétől kaptak, virágzásnak indul-

tak, sőt el is bizták magukat. Tőlük keletre, a gyepükön túl, a Barczaságtól északra Szepsi, Kézdi, a gyepükön innen a két Küküllő felső völgyében, a Hargita nyugati lejtőjén Telegden és feljebb a Maros felé a székelyek száma mindegyre növekedett. Már bizonyos szervezetük is volt; székenként közönséget képeztek; földjük mintegy külön országrész volt és nem tartozott a vajda alá. Közéjük itt-ott, mint épen Telegden, Oláhfalura oláhok telepedtek kenézek alatt, úgy hogy az ő rovó irásukat némelyek oláh irásnak nézték; volt is köztük némi hasonlatosság, a mennyiben mind székely, mind oláh marhatenyésztő volt; de még nagyobb volt a különbség. Az oláh, a mint kisebb csapatokban jött, települő volt, a király emberének tekintették, mint a vendégeket, bár a nyugati vendégektől nagyon is elütött. A székely azonban nem volt idegen; nem is tartozott semmivel, csak fegyverrel szolgált ispánjai alatt — mint az ausztriai, cseh háborúkban láttuk — a királynak. Nemes ember volt, és az is maradt, honfoglaló, a ki a hazában csak helyet cserélt, de nem jövevény, kinek a magyar, a magyar állam szolgálatáért földet adott. Az ország nyugati szélén, a szoros értelemben vett Slavoniában vagy Tótországban, mely nevet megkülönböztetésül a tágabb fogalomtól ezentúl mindig használunk, valami 400 mérföldnyi területen fejlődött némi sajátszerűség, főleg a helyi viszonyoknak megfelelő törvénykezésben. Azon sok kis megye közt, mely itt volt, és mint láttuk a tatárdulás után még szaporodott, s melyekhez ez időben még Verőcze járult: Zágráb és Kőrösmegyék váltak ki. E vidék külön gyülésén, melyet az összes megyék nemesei és várjobbágyai tartottak, szegénységéhez képest főkép arra törekedett, hogy mindenféle terhet, fizetést megállapítson,

mérsékeljen. Adózása módjára nézve már IV. Béla király megengedte: hogy ha a nyest-adót szedik, több mint tizenkét ember és tizennégy ló ne menjen ki; ezek eltartására minden nemzetség adjon egy bárányt vagy tyukokat, egy ludat, négy három-arasznyi köböl bort, két négy-arasznyi köböl takarmányt és nem többet; a hét denár adó vagy hadi birság szedői ennek csak felét kapják. A hadviselésre nézve pedig szokás volt, hogy ha ellenség támad az országra, vagy a király személyesen száll a hadba: akkor «Tótország összes nemesei egyenként és összesen tartoznak táborba szállni»; hanem szabadságukban van azokhoz a bárókhoz, a kikhez akarnak — vagyis a kiktől legtöbbet vártak, kik mellett legkönnyebben teljesíthették kötelezettségüket — csatlakozni. Az ország legészakibb részén V. István a szepesi szászoknak, «a kik háborúiban vérüket bőségesen ontották», némileg olyanforma szabadságot adott, minővel az erdélyiek birtak öregatyja, II. Endre király ideje óta. Nekik hagyta földjüket, összes járulékával, halászattal, vadászattal. Szabad nekik erdőt irtani, a mennyit akarnak, és belőle szántóföldet csinálni; furhatják a hegyet érczek végett, nyithatnak bányát a királyi jogok épségben tartása mellett. Felettök választott ispánjok itéljen, a szepesi ispánnal együtt, kerületük főhelyén Lőcsén. Maguk közt, magánügyeikben, «mint tudatlan emberek, a kik nem ismerik a nemesek jogát», a maguk joga szerint élhetnek. A királyi zászló alá az országban, az országon kivül ötven lándzsást küldenek. Földbér fejében minden év Szent Márton napján háromszáz budai márka finom ezüstöt fizettek: de annak beszedésére csak négy ember és lónak volt szabad jönni; ennyit tisztességesen eltartani kötelesek voltak; szintúgy a királyt, báróit, katonaságát, ha közéjök jött,

és ha távozott, *egyszer* bőségesen, királyilag megvendégelni tartoztak. Az országban szétszórt vendégek szabadsága is barátot talált benne. A mit atyja az ország különféle részében adott: a trencséni és liptómegyei hybbeieknek, a szepesi késmárkiaknak, a vasmegyei körmendieknek szabadságait megerősíté. Győrött a vár védelmére a vendégeket a várba telepítette; hozzájuk adott különféle győri, szolgagyőri várnépeket, tárnokokat és más szolgáló népet, a kik köztük laktak, hogy azok mind egy választott biró alatt — de azt a király erősítse meg — egyforma joggal éljenek, sőt még a püspök és káptalan népeit is hason szabadságban részesíté a többivel, csakhogy az egyháznak járó földbért ezek azért fizetni kötelesek voltak. Adott nekik a közelben földet, hogy megélhessenek, a Dunán szigetet, a honnan vesszőt, karót vehessenek házaik kijavítására. Elrendelte, hogy a mi portéka Ausztriából Magyarországba és Magyarországból Ausztriába megy: ott megálljon, s a fehérvári vendégek jogát adta a győrieknek, csak egy kivételt tett; mert ismerte szegénységüket, felmentette őket — a kik úgyis a határon, az ellenség torkában laktak — a teher alól, hogy vele, vagy valamely báróval harczba szállani tartozzanak.

Az ország közepén volt azonban egy autonom elem, mely sehogy sem alkalmazkodott még a magyar állam keretébe. A kúnok még most is, mint harmincz éve, sátorban laktak, földet nem míveltek, hanem raboltak, marhatenyésztésből éltek, sátraik körül rabszolgákat tartottak, azokat a maguk szokására taníták; nem voltak barátjai a magyarnak, úgy a mint a magyarok sem szerették őket, de hatalmuk így együtt, vagy közel egymáshoz az ország közepén, nagy volt. Istvánban is megfordult a gon-

dolat megtörni erejüket az által, hogy szétosztja őket az országban; de még nem látta idejét, hogy ezt megpróbálhassa. Egy lépést már IV. Béla tett, hogy közelebb hozza őket a magyar nemzethez. Uralkodása vége felé a kúnok ügyeire bírót nevezett, majd a külön kún bíró helyett a nádort rendelte a kúnok bírájává. Némileg ehhez hasonló intézkedés, a mennyiben szorosabb kapcsolatot jelentett az ország egyik távolabb részében, volt az, melynél fogva V. István a spalatói érseket okleveleibe a magyar érsekek közé felvette. Roger történetíró halála után Szent Domnius egyházát ismét magyar ember kormányozta: János, Buzád bán fia, Csák tárnokmesternek majd bánnak, kiről sokszor emlékeztünk, testvére; ez kétségkívül nem csinált nehézséget az ilyen szorosabb kapcsolat ellen, valamint megnyugodott abban is, a mit pápai határozattal kimondani többször megpróbáltak, legutójára 1264-ben IV. Béla idejében, hogy a boszniai püspökség a kalocsai főegyházmegye hatósága alá került.

Az 1271-ik év folyamán nagy dögvész, emberhalál pusztítá Ausztriát és Magyarországot. «A kór oly hirtelen jött és annyira dühöngött, hogy a holtakat, csak mint az állatokat, közösen kellett nagy gödrökbe temetni». De azért a nemzet láthatta, hogy V. István fáradhatatlanúl törekszik királyi tisztének megfelelni. A Dunától keletre eső nemesség számára Újvármegye déli részében — vagyis mint ekkor már megkülönböztetőleg kezdték mondani Hevesben — a Hajóhalmon Kisasszonynapja táján, gyűlést tartott, «hogy az ország bajait orvosolja, mindenkinek a törvény rendje szerint igazságot szolgáltasson». Itt az egri püspök is fölkereste és elpanaszolta, hogy okleveleit, melyeket a tatárok elpusztítottak, de IV. Béla király megújított, egy rossz ember, az egyház szolgája

összeszedte, elégette, és kérte, hogy az egyház jogait, kiváltságait állapítsa meg, írja össze és újra erősítse meg. A király és gyűlés úgy találta, hogy vizsgálják meg előbb: a püspök és az egri egyház jogait, hogy miben állanak? Kiválasztottak és kiküldöttek huszonöt nemest az egyházmegye minden részéből, Szabolcstól, Ujvártól kezdve le Zarándig; legelső volt Ákos Ernye; volt azután Aba, Szártyvanveche, Guthkeled, Csák, Káta; nagymihályi öreg Jákó — a Sztárayak őse a Kaplyon-nemzetségből —, Öbölfia Mihály, a Kállayak őse, a bereghi és ugocsai ispánok és Benedek alkanczellár, az aradi prépost. A mit ők hit alatt, előre föleskűdve, egyhangúlag jelentettek: azt István privilegiumba foglalta. Megerősíté, a többek közt, mint régi szokást: «hogy egri püspökké csak nemes embert és jogtudóst lehet választani, három kellő korú, tiszta erkölcsű jelölt közül, kiket a király úr ajánl s ki a szent királyok rendeléséből veszély idejében a király fiának őre lehet és a királynak és országnak hűségesen szolgálni képes». Hajdanában, mint láttuk, az egri püspöknek a király negyedik fiát kellett fölnevelni. III. Béla ideje óta nem volt magyar királynak négy fia. Istvánnak is, László után, még csak egy ifjabb, most valami öt éves, Endre nevű fiacskája volt. A negyedik fiú helyett tehát a királyi oklevél csak a király fiáról szólt; annak adta az egyházmegye csikótizedét, egyharmad híján, mely a püspöknek maradt: «hogy a mikor a király fia eléri a törvényes kort, legyen elég lova és emlékezzék meg, hogy az egri egyház patronusa; ha pedig atyja megöregszik, fölemelve a zászlót, kormányozhassa az országot és védelmezhesse a gonoszok megtámadása ellen».

V. István udvarnokainak birtokviszonyait is rendbe

akarta hozni. Kiküldé Sixtus esztergomi olvasó kanonokot, a ki már atyjának követe volt Rómában, tehát ildomos ember lehetett, és az 1272. elején megkezdte működését. Februárban Zalában járt; Gyertyaszentelő napján Csobáncz vára és a keszi udvarnokok közelében, Tótiban választá el az udvarnokok földét a Salamon-nemzetség és a győri káptalan birtokaitól. Márczius elején Veszprémmegyében volt; Vasba már csak pünkösd táján (június elején) jutott. Maga V. István januárban Máramaros erdeiben járt. Tavaszra déli tartományaiba, a Drávántúlra indult. Előbb még Fülöp érsek panaszát hallgatta meg és intézte el, a ki sebbel-lobbal jött hozzá és keservesen, mintegy őt okolva, panaszkodott, hogy az ő sajtosa és mindenese, valamint pecsenyeforgatója, a konyhanagyja, más szolganépével IV. Béla király halála után elhagyták az esztergomi szentegyházat, abbahagyták szokott szolgálatukat, szabadon és féktelenül kószálni akarnak és azon mesterkednek, hogy az ország nemesei közé jussanak, holott ők és társaik, Szent István király és utódai óta mindig az esztergomi egyház szolgái voltak és attól őket elszakítani nem lehet. «Az esztergomi egyház nemes és szolgáló népe» — határozott V. István, miután a dolgot megvizsgálta és az egyház jogairól értesült — «kötelesek érseküknek szokott szolgálatukat híven teljesíteni és senkinek másnak az országban nem szolgálhatnak. Ha ez ellen vétenek, az egyháznak szolgálni nem akarnak, nádorispánjuknak joga van őket, akárhol vannak, elfogni és megbüntetni.»[215] A Drávántúlra, a «slavoniai részekre» fényes kiséret követte a királyt. Vele volt tíz éves kis fia László, a trónörökös, a veszprémi püspök: Pál, Majs nádorispán, Joakhim bán, Keményfia Lőrincz bán, Loránt bán, a kevei, fehérvári,

győri, szolgagyőri, nyitrai, veszprémi, tolnai, baranyai ispánok és mások. A tengermellékre készült, hogy meglátogassa Mária leánya, László fia apósát, a sziczíliai királyt, a ki másik Anna leányának apósa, Palaeologosz Mihály görög császár ellenében már az Adria keleti partján megvetette a lábát, a szerbeket megnyerte, a bolgárokat megnyerni törekedett. Útközben, június elején Topuszkón királyi törvényszéket tartott és maga elé idézte a perlekedő feleket. Ekkor felállt — június 9-én — Tétény Pál veszprémi püspök, kit V. István Keményfia Lőrinczczel vissza készült küldeni a Dráván, és kérte, erősítse meg az okleveleket, melyek a veszprémi püspökség jogait a zalamegyei Tátika várára és tartozékaira, köztük Szánthóra és a káptalan jogát Billegére megállapíták. Mikor a püspök eltávozott, V. István az egyházi és világi főurakat, a tekintélyesebb, öregebb nemeseket összehívta, a kérdést meghányta-vetette és a felmutatott okleveleket «igazság szerint» megerősítette. A mint ezt a jóakaratot Heymo mester, veszprémi kanonok és szentendrei főesperes két más kanonoktársával látta, ők is kérték, hogy még egy oklevelüket nézze és erősítse meg, melyben Turul ispán még II. Endre idejében a Szentföldre menet és Zágrábban István, akkori zágrábi püspöknek meggyónva, arra az esetre, ha vissza nem tér, vagy gyermekei nem lesznek, a zalamegyei Tapolczát a veszprémi káptalannak hagyta, a kár jóvátétele végett, melyet a káptalannak az által, hogy a hegymagosi — a mai Szentgyörgy — hegy alatt fekvő szőlőt, földeket, két malmot és szőlőműveseket erővel elvett, jóvá tegye, és V. István a jelenlévők tanácsára ezt a kérést is teljesíté.

Topuszkóról V. István tovább folytatta a rendes utat

a tengermellékre. Szentiván napján — június 24-én — Bihácson volt; de most történt valami, a minek nem volt még példája a magyar királyság történetében, a magyar nemzet életében. A kis László herczeg, a trónörökös egyszerre eltűnt. Joakhim bán, a ki Tótországot, egész Slavoniát régi értelemben, erős kézzel kormányozta, de azzal — úgy látszik — be nem érte, lopta el a fiút. Barátjai voltak; köztük okvetlenül, mint a következés mutatta, a királyné maga is, uralomra vágyó, erőszakos kún vér — talán nem csupán nagyravágyó, politikai okokból. V. István rettentően felindult. Haragjába az atya fájdalma vegyült. Rohant, hogy fiát keresse, visszahozza, de nem tudta többé utólérni, megfogni. Tudta, hogy Joakhim a bűnös és helyébe bánná azonnal Majs nádort tette, a nádori székbe pedig — mint válságos pillanatban — Keményfia Lőrinczet ültette. A felindulás, a sietés beteggé tette. Kénytelen volt a keresést másokra bízni; azok meg is találták a királyfit a kapronczai (akkor magyarosan a horvát Koprivnicából kaporniczai) várban; a várat körülvették, ostromolták, de a várnagy Bachator — Joakhim embere — vitézül ellentállott. Maga V. István hazament Magyarországba és július közepén a Nyúlszigetre vitték. Már itt Margit testvére nem élt. Épen másfél éve, 1271. január 18-án mult ki; s a mikor lelke sanyargatott testét elhagyta, arcza megváltozott; szebbé lett, mint valaha. Szeme körül mintegy mennyei fény sugárzott, úgy hogy Fülöp esztergomi érsek, mikor harmadnapra a váczi püspökkel és a budai préposttal eljött s «arczáról a velomát, melylyel befedték, felemelte», vigasztalta a siró «sororokat és frátereket»: «Nem kell tinektek sirni az örök király leányán, de inkább örülnötök kell, mert immár ő mennyei

örök örökségét, látjuk, hogy elvette». Egy győri barát a vecsernye után szózatot hallott: «a bárány meghalt!» és az egész országot bejárta és megindítá a hír, hogy «Magyarországnak új szentje van! Béla király leánya!» Jött béna, inaszakadt, másféle beteg; ki csúszott-mászott, kit vittek, vezettek, taligán hoztak. Volt néha két-háromezer ember a templomban, a templom előtt és nézte, látta, mint hívták a szenvedők sírjánál segítségül a «szentet» és leltek — legalább hire járt mindenfelé — bajaikra orvoslást. V. István maga nagy örömmel meg volt győződve, hogy hugát Isten valóban választott szentei közé fölvette, általa csodákat mível és «mert méltatlan volna, ha őt nem hívnák segítségül», lépéseket tett Rómában, iktassa Margitot az egyház szenteinek sorába. A kolostorban V. István legöregebb leánya, a 17 éves Erzsébet, «ki négy éves korában jutott már a szent szerzetbe», volt a fejedelemasszony és kérelmére, a «sororok» kérelmére figyelmeztette az alnádort, ki Pesten lakott, hogy a kolostor népei csak a király birósága alá tartoznak; ne merjen tehát senki emberei közül ezen népek fölött ítélni (1272. július 15.). Ez volt V. István egyik utolsó intézkedése. Talán nagyobb kényelem végett elvitték a Nagy- vagy Csepel-szigetre és ott nem egészen három hét mulva (augusztus 6-án) befejezte életét. Csak holtteste került ismét vissza Margit szigetére, s ott az apáczák nagy templomában, a nagy oltár mellé, az «evangelium felől» magas «vörös márványkő koporsó» alá temették.[216]

V. István halálával természetesen megszünt Kaproncza ostroma. Joakhimék a kis királylyal Fehérvárra siettek. A királyné eléjük ment. Lőrincz nádor, mint IV. Béla halála után, helyén maradt, de V. István király régi

benső emberei, mint Egyed mester, megbotránkozva fegyvert ragadtak az özvegy királyné ellen; házát megrohanták, annak őrét Csák Péterfia Domokost majdnem agyonverték. De az új király és Erzsébet királyné hívei erősebbek voltak; a támadókat legyőzték, üzőbe vették, s az üldözés hevében még Fülöp érseket is bántalmazták, megrabolták. Nem mult egy hónap V. István halála után, hogy a koronázás a Nagyboldogasszony templomában Fehérvártt megtörtént. Az öreg vagy anyakirályné, fia mellett, kormányzóvá lőn, adományokhoz, intézkedésekhez beleegyezését kérték. Pecsétjére e szavakat írta: «Magyarország királynéja, a kún császár leánya». Keményfia Lőrincz megmaradt nádornak. Joakhim természetesen visszanyerte báni méltóságát és a kis király mindjárt koronázása után (1272. szept. 3.) figyelmeztette Traù városát, hogy abban, a mi őt és kedves Joakhim bánját illeti, hűséggel járjanak el, «mert ámbár még a gyermeki korban vagyunk, van hatalmunk, hogy Isten segitségével azokat, kik ellenünk feltámadnak, keményen megzabolázzuk; azért, ha valami hűtlenség száll meg benneteket, se szárazon, se vizen nem fogtok a mi kezünk súlya elől menekülni». Egyed mester Gergely testvérével menekült; az ő tisztjük tehát megüresedett. A két Csák Mátyusfiát, az erdélyi vajdát és V. István kemény, hű vitézét, Péter asztalnokmestert kitették méltóságukból. Tárnokmesterré a vitéz Ákos Ernye bán, erdélyi vajdává Beicz Pálfia Miklós, asztalnokmesterré László király herczegi főasztalnoka, a vitéz, de Csák Péternél színtelenebb Básztej Rénold, pozsonyi ispánná ugyancsak Egyed mester helyébe, Kán László lőn, ki mint erdélyi vajda 1264-ben V. Istvántól elpártolt, testvére pedig a szintén hűtelen Miklós prépost, miután

V. István kegyébe, kanczelláriájába vissza tudott jutni, Erzsébet királynét hódította meg teljesen, úgy hogy az a váczi püspök, kanczellárja mellé, alkanczellárrá fogadta, most pedig a királyi kanczelláriába is, mint alkanczellár belépett. Az új kormánynak egyik első gondja volt, hogy Bachatort megjutalmazza. A király Joakhim, Lőrincz, Ernye és más főurak tanácsára, Bachatort, «minthogy szükség idején» neki Kaproncza várában, «hová ellenségei lesvetése elől bezárkozott», «vére hullásával számtalan szolgálatot tett», Szarakad nevű vasmegyei várföld birtokában, melyet már V. István adott neki, megerősítette.

Egyed mester, Gergely testvérével, «a királyné és a magyarok elől», Pozsonyba vonult, a szomszéd várakat ravaszsággal, ravaszság nélkül, hatalmába ejté és kétségbeesésében II. Otakárhoz fordult, neki mindenben szolgálatát ajánlá fel. II. Otakár örömmel fogadta a hűtelent. Hogy a béke, melyet Magyarországgal, alig több egy éve kötött, ezt tiltá: azzal nem gondolt. Megragadta az alkalmat, hogy újra kisérletet tegyen és hatalmát Magyarországra megint kiterjeszsze. Mikor azonban Egyedet megnyerte, elvesztette Henrik bánt, kit eddig szintén nagy kitüntetéssel tartott és Laa várát reá bízta. Henriket még egy más kötelék is fűzte Csehországhoz. Jóllehet már ötvenes volt, itt újra megnősült. Felesége Lichtenburg Smil nagytekintélyű cseh úr leánya volt. Most azonban, mikor látta, hogy ellenfele Egyed is II. Otakárhoz fordúl, kegyében részesül: odahaza pedig IV. Béla emberei, bajtársai kerekednek felül, odahagyta II. Otakárt és visszament Magyarországba. Sok volt a bűne az ország ellen. Tűzzel-vassal pusztitotta Styriából. De most mondá: «hogy csak rosszakaróinak pestises sugalmazására szakadt el a királyi háztól, ment át a cseh király-

hoz» és mert szükség volt rá, a királyné, az urak tárt karral fogadták. Befolyása mindjárt uralkodóvá lett. Joakhim mellett ő lett az udvarban a döntő tényező, s a helyzetet, a melybe V. István régi hívei ez idétt már jutottak, eléggé jellemzi az a körülmény, hogy a vitéz Miskócz Panyit, IV. László koronázása idején, kiegyezett Buzád Miklóssal, megesküdött a fehérvári Nagyboldogasszony templomában a szent kereszt oltáránál (1242. szeptember 3-ikán), hogy Pölöskét és Purpachot, más birtokokkal, melyeket mint láttuk, V. Istvántól kapott, «Ura István király lelki üdvére és Miklós — hatalmas — rokonsága kedvéért Miklósnak visszaadja». «De mert Panyit a cseh háború idejében a két vár védelmére, fentartására sok költséget fordított», Miklós neki tizenhárom rabszolgát engedett át feleségestül, gyermekestül, s azokat Panyit Miklós jószágáról a magáéra vitette. E rabszolgák közt volt egy szakács, egy bognár. Ezek fiai megszöktek. Miklós tehát magára vállalta, hogy ezt a két fiút és hét «fej» más szökevény rabszolgát — köztük egy fiucskát — a hol kapja, megfogja és Panyitnak átadja. Ha pedig rájuk nem tudna akadni, cserében ad két háztartás szabadost, de úgy hogy egy rabszolgáért járjon három szabados, s ha e szám ki nem kerülne, azt pótolja Miklós pénzzel, egy-egy rabszolgáért három márka jó ezüsttel, végül pedig adott neki még az évi borból tíz — 100—100 köblös — átalagot, hordóstul, szekerestül, negyven ökröstől, melyek e bort szállították.

Henrik és Joakhim látták, láthatta mindenki, hogy II. Otakárral előbb-utóbb háborúra kerül a dolog. II. Otakárnak azonban magában az országban is volt, vagy lehetett volna szövetségese, sógorában, Béla mácsai és boszniai herczegben. A fiatal vitéz herczeg V. Istvánnak

hű embere volt. A mi most történt, bizonyára nem tetszett neki. Ellenkezése nagy veszélylyel járhatott Joakhimékre nézve, mert ő volt a királyi háznak egyetlen sarja az országban, ki tettre képes volt; őt tehát — úgy vélte Henrik — el kellett tenni láb alól, mielőtt még valamit tehetett volna.

Ép az udvarnál voltak a Nyúlszigeten, mikor Henrik szemtől szembe megtámadta, árulónak nevezte és szavát tett követte. Maga, kisérete Béla herczegre rohant, leütötte és mint egykor Gertrud királynéval történt, darabokra vagdalta. A holttestet úgy szedték össze a sziget apáczái, unokahuga, István király leánya, Erzsébet fejedelemasszony, és temették el «sirással, fájdalommal» kolostorukban (november közepén). A tettesekre, kik Bélára a halálos csapást mérték, az udvar úgy tette, mintha haragudnék, de csakhamar «a királyi elme keménységét megtörte a nagylelkű kegyelem». Henrikre még csak nem is haragudtak. A gyilkosság a helyzet urává tette. Belépett, ha szabad e modern szóval élnem, a kormányba. Lőrincz nádor (1272. nov. 18.), majd Ernye bán távoztak. Nádorispánná Rátót Loránt, tárnokmesterré és pilisi ispánná, két oly tiszt, mely mindig az udvar körében tarthatta, Joakhim lőn; helyébe egész Slavonia bánjává Csák Mátyust tették, a kit eddig mellőztek; a szerencsétlen Béla herczegségét pedig magyar bánok közt felosztták, s őket, mint már eddig a slavoniai és szörényi bánt, az ország főurai közé fölvették. Mácsót kapta Loránt nádor, Barancsot, a Mlava és Morava völgyét, s ettől keletre Kulcsót vagy Kucsót, ma is még Kucsevót, melyet a Pek folyam öntöz, Pécz Márkfia Gergely, vitéz, de csendes és inoffensivus ember, ki 1266-ban V. István alatt Bulgáriában harczolt; Boszniát Miklós erdélyi vajda test-

vére, Beicz Pálfia István, Sót és Ozorát pedig, a mai Bosznia északnyugati részét, maga Henrik bán (1272. nov. 27.).[217]

II. Otakárt nagyon meginditotta, haragra gyújtotta sógorának halála. Dühében még inkább akarta a háborút. De a magyarok megelőzték. Még a télen, Gyertyaszentelő (1273. febr. 2.) után Csák Mátyus bán megrohanta Styriát, Karinthiát. Vele voltak a szomszéd megyék ispánjai, urai, a szánai, vasvári ispánok, úgy mint Csák mester testvérének, Buzád Lanceretnek (Lancelotnak?) fia, Herbord, Kázmérfia Csépán, a Ják-nemzetségből, ki «Frustim» (Fürstenfeld) vára alatt, csapatját megelőzve, a németekre rohant, egy stájer urral összetűzött és azt lándzsájával «vitézül» megölte és Henrik bán fia és társa Iván, most már valami 33 éves kiváló vitéz és értelmes férfi, de olyan feudalis lovag-féle természet, kik nyugati Európában a X. században szétbomló államok romjain maguknak kis királyságokat alkottak, hatalmas, kemény természetükkel nemzetüknek gyakran használtak, életüket mindig készek voltak érte koczkára tenni, de nem azt, mit érdeküknek, vagy hasznuknak tartottak. Ez első becsapást egy második követte. A magyarok egy hónap alatt kétszer megfordultak Karinthiában, betörtek Ausztriába, Morvába. Diadalmasan megverekedtek ott, a hol velük szembe szálltak; a kúnok pedig számos embert megöltek, még többet, 20.000 lelket emlegettek, fogságba hurczoltak. De azért a magyarok nem idegenkedtek a fegyverszünettől, sőt keresték és II. Otakár azt elfogadta, inkább, mert készületlen volt, mint X. Gergely pápa intéseire, ki, piacenzai olasz, ifjabb éveiben Pecorari Jakab praensitei biboros házában szolgált, és most irta: Ne bántsa László királyt, a ki még ártatlan gyermek; neki nem vétett

semmit; ne feleségét, a sziczíliai Izabellát. A mit talán alattvalói elkövettek, azt a béke értelmében, melyet V. Istvánnal kötött, László király a legnagyobb készséggel orvosolni fogja. A pápa finoman László ipára, a hatalmas Anjou Károlyra is utalt, a ki nagy érdekkel és figyelemmel kisérte a magyarországi ügyeket és mindjárt László trónralépte után intette «Magyarország, Dalmáczia, Halics, Ráma, Szerbia, Lodoméria, Kumánia és Bulgária főpapjait, grófjait és báróit» engedelmeskedjenek vejének, a kinek sorsát úgy szívén viseli, mintha a magáé volna; becsüljék meg Izabellával, nejével együtt, úgy nyerik meg királyuk kegyét, úgy fogja ő is őket, országukat támogatni (1272. szept. 5.). Egy oly hatalmas, egy oly erős király barátságát megnyerni, megtartani — végzé — csak hasznára válhatik Otakárnak».

A fegyverszünet alatt kiütött a belvillongás az udvarban, Joakhim bán és az anya királyné, Erzsébet közt. A királynénak most Kán Miklós erdélyi nagyprépost személyében egy mindenható kegyencze volt. Mikor Fülöp esztergomi érsek 1272. végén meghalt: Miklós megkivánta az esztergomi érsekséget és Erzsébet királyné kész volt azt neki minden áron megszerezni. Sem ő, sem Miklós nem kímélték a rábeszélés és fenyegetés eszközeit, s a mikor a káptalan főpásztor-választásra összegyűlt és nem tudott mindjárt az erőszakos, tudatlan ember választásában, kiről mondák: «hogy gyilkos, gyujtogató» megegyezni: Miklós rázáratta a kanonokokra az ajtót és egész nap étlen, szomjan tartotta őket, míg végre «quasi inspiratione» ihletből vagyis éhségből, egyhangulag — mint hirdették — megválasztták és Miklós azonnal felvette a «választott esztergomi» érsek czímét, elfoglalta az érsekség kormányzatát, jószágait. Az érdemes Tétény

Pál, veszprémi püspök helyett királyi kanczellárrá, testvére László pedig V. István kipróbált vitéze Sándorfia Sándor helyett, ki e méltóságot V. István halála óta viselte, országbiróvá lőn (1273. márcz. elején). De ezzel Erzsébet meg nem elégedett. Szabadulni akart a hatalmas és hatalmaskodó Joakhimtól és elővette ismét Keményfia Lőrinczet és valamint akkor, mikor e vitéz férfiút István fia ellen küldte IV. Béla, baranyai jószágokkal megajándékozta; V. István, a cseh háború idején, a cseh betörés küszöbén, Vágújhelyt adta neki: úgy most a kis László, anyja beleegyezésével visszaadta neki a pozsonymegyei Ujvár birtokát, melyet még atyja Kemény kapott II. Endrétől, de ismét visszafoglalták tőle (1273. árcziusban). Azután a kis Lászlót, «azok kezéből, kik őt kevésbbé jól vezették», kiragadták; Joakhimot és barátait megfosztották méltóságaiktól. Pilisi ispánná, Joakhim helyett, maga Miklós érsek, tárnokmesterré Erzsébet régi híve és lovászmestere Rátót István lőn. A nádori széket Keményfia Lőrincz foglalta el. Henrik bán, kevéssel ezelőtt megszünt sói és ozorai bán lenni; kivált a «cabinetből». Most egész Slavonia bánjává tették, Csák Mátyus helyébe, ki még 1273. ápril 19-én Zágrábban helybenhagyta a statutumot, melyet egész Slavonia, vagyis inkább a szorosabb értelemben vett Tótország nemesei és várjobbágyai közgyűlésükön, házi szokásaikról szerkesztettek, és eléje terjesztettek (1273. ápril közepén). De ezzel még a változásoknak nem volt vége. Belejátszott a külföldi bonyodalom. A németek nem gondoltak a fegyverszünettel. Néhány osztrák úr: a vitéz Preussel Wernhardt fiai, Hacking Markward, Heiligenstadt Konrád, összeállottak, és mintegy ezer fegyveressel, a fegyverszünet daczára, lehajóztak a Dunán, hirtelen meglepték Győrt, a melyben most Jób

pécsi püspök és mosonyi ispán székelt, miután a győri püspököt, Dénest, Beicz Farkas utódját, saját székéből erőszakoskodva kiszorította. A garázda ember ellen maguk a győriek is segíték a németeket, kik a vásárhelyt felgyujták s a várat rohammal elfoglalták, több ispánt, nemes urat elfogtak. Jób püspök egy kis toronyba menekült; de tüzet raktak alája, s a nagy, nehéz ember, kénytelen kelletlen leszállott, megadta magát, s a németek békóba verve Ausztriába küldötték (ápril derekán). Azután behelyezkedtek Győrbe, s onnan a Bakonyig kikicsaptak, pusztítottak és embereket fogdostak. A németek az egész határon le Zágrábig be-becsaptak, Ujvárt — Németújvárt — megtámadták; Káldi Salamon vasvári várjobbágy a «toronyban» a «királyi koronáért» elesett; de Bodmérfia Mihály várnagy a várat «csodálatos vitézséggel» megtartotta. Körmendet fölégették, és gazdag prédával tértek vissza; a megyeiek pedig fegyvert ragadtak és Amadéfia Amadé ispánjuk alatt itt-ott egy-egy csapást ejtettek rajtuk. A Duna balpartján kétezren, osztrákok, morvák, Nyitráig hatottak, a várat megrohanták és bevették. A püspök és káptalan elfutott; a lakosok közül sokan a székesegyházba menekültek, a hol, mióta harmadéve (1271.) felgyujtották, Szent Zoërard és Benedek holttesteit «elég nyomorúságosan» őrízték. De az ellenség ide is betört. Vagy ötven embert megöltek; a csecsemőket lábuknál kapták fel és vágták a templom oszlopaihoz; azután az egyházat kirabolták, a várost felgyujtották. A szomszéd Ghymes várát is megtámadták, de az öreg Ivánkafia András fiaival vitézül megvédette.

A német dúlás, a haza veszedelme nagyon bánthatta az áruló Egyed mestert. II. Otakár elhalmozta volt kegyeivel. Neki adta a fontos Laá-t, Kornneuburggal, Stockerau-

val és más helyekkel, melyek évenként 2000 márka ezüstöt jövedelmeztek; Pozsonyban bőven ellátta mindennel: pénzzel, gabonával, borral, zabbal, a mi csak ember és ló tartására szükséges volt. De ő azért még sem tudott megnyugodni sorsában. «Nem bántotta senki» — találták a németek — «s ő mégis, megzavarodva, gonoszúl» visszament a magyarokhoz és Pozsonyt visszabocsátotta «más magyarok- és kúnoknak» (1273. május elején). Az udvar, mint féléve Henrik bánt, szívesen fogadta Joakhim ellenfelét. Hogy helyet csináljanak neki, eltávolíták helyükből a két Beiczet, Miklós vajdát és István bánt. Egyed Mácsó és Bosznia bánjává lett. Testvérének Gergelynek visszaadták Vasvármegyét (május köz.). Joakhimék azonban nem nyugodtak meg az államcsinyben, mely őket az ország tanácsából kidobta. Fegyvert ragadtak s a mikor most azok, «kiket érdemük felett felmagasztaltak», lázongtak, megemlékezett a király vagyis az udvar Csák Péterről, a ki mellőzését «keserű érzéssel, de némán tűrte», hűségében meg nem rendűlt és neki Szencsét, hajdan galgóczi várföldet ajándékozta (1273. máj. 23.).

Kívül ellenség, belül polgárháború, ezt az állapotot Erzsébet királyné vagy még inkább Miklós érsek kedvéért, se Henrik bán, se Egyed mester nem akarták. E vélemény megnyerte az urak többségét, meg a kis királyt. Erzsébet mellett «jóban, rosszban, mindig változatlanúl» Keményfia Lőrincz nádor állott fiaival és érdekében mozogni kezdtek a kúnok, a kik «ámbár a király is az ő népükhöz tartozott», mint nekik Anjou Károly, hűségre intve őket, hízelegve írta (1273. jún. 8.), mégis inkább igaz vérükhöz, Erzsébet királynéhoz szítottak, és a Duna mentén Haj-Szent-Lőrinczen, Bodrogmegyében már összeütköztek a vitézekkel, kiket a király, természetesen elle-

nök «a keresztény nép védelmére» küldött. De a főpapok és főurak közbe léptek «lenyomták a kart, mely már a harczra készült» és egy pár nap alatt Lőrincz nádor buzgó segítsége mellett békét szereztek az anya és fiú közt. Mindegyik fél visszaadta, a mit a másik fél híveitől, mint László király Lőrincz nádortól Vágújhelyt, elvett; Erzsébet királyné külső tekintélyét megtartotta, és most is úgy tünt fel, mintha neki intéző befolyása volna: de Miklós érseket föl kellett áldoznia. Az olyan választást, minő az övé volt, nem lehetett fentartani. Nem ismerték el többé esztergomi érseknek. Üresnek tekinték az érseki széket. A főkanczellári hivatalt is visszaadták a veszprémi püspöknek. Miklós testvére László kiesett az országbirói méltóságból. Egyébiránt a külveszélylyel szemben az ellenségek, Joakhim, Henrik, Egyed kibékültek. Nádorrá ismét Loránt lett. Joakhim visszanyerte a tárnokságot, Beicz Miklós az erdélyi vajdaságot. Henrik megmaradt egész Slavonia, Egyed, Mácsó és Boszna bánjának; testvére Gergely vasvári ispánná, Henrik fia Iván sopronyi ispánná lőn, mely állás most nagy fontossággal bírt és bő alkalmat nyujtott a haza védelmére, a dicsőségre (1273. máj. 30—jún. 1.).

Az új kormánynak első gondja volt, hogy Győr ellen forduljon, melynek német őrségével a környékbeli magyarság csak egyenként, szétszórva tudott eddig szembeszállni, mint a bakonyi erdőőrök, Konrádfia János, ki Hantánál cselédségével egy csapatjukat megtámadta és tizennégy foglyot kiszabadított. Már a zavarok alatt általános fölkelést hirdettek a cseh király, «Magyarország nyilvánvaló ellensége ellen». A sereg gyűlt és a kis László — még a mikor Lőrincz volt nádor — «ámbár még korra kicsiny, de meglett ember szíve lévén benne», a dráván-

túli Ruhnak, mert, a nélkül, hogy valami méltóságot viselne, erős, kipróbált vitézeket hozott a sereghez, minden szerzeményét Gerzencze és Garics megyékben a várkötelék alól kivette és mint nemes birtokot, minden szolgálat alól fölmentette (1273. máj. 29.). Azt, a mi összegyült, Joakhim mester vezette Győr ellen, Gergely, Iván, Dedalus, Vas, Sopron és zalamegyei ispánokkal. A kis László király, Loránt nádorral, követte. A seregben vasvári és nyitrai nemesek mellett abaujmegyei, soproni, vasvári várjobbágyok, vasmegyei várnépek harczoltak; szepesieket, sárosiakat is találunk. Eljött Ivánkafia András, a Forgáchok őse, vitéz fiaival, s a királyi zászlót a szepesi Palán, a Berzeviczyek egyik elődje vitte. Némi csatározás után a kicsapó németekkel a magyarok rohamra mentek. Egyed testvére Gergely és Henrikfia Iván vezették a támadást. A falakról, kézből, gépből hullott a kő, röpült a nyil. Palán és a hontmegyei Bory-család őse, Mártonfia Miklós megsebesült, de a vasvármegyei várnép megmászta a falat és Győr, véres harcz után, visszakerült a magyar király hatalmába (1273. jún. köz.).

II. Otakár nagyban készült a háborúra. Kibékült, sőt szövetséget kötött Henrik bajor herczeggel és krakói Boleszlóval, nyugati és keleti szomszédjával, IV. Béla két vejével, kik az előtt a magyar érdekben ellene harczoltak és egész birodalmából — mind a kilencz országából — fegyverre hívta a vitézeket a magyarok ellen, «mert ezt a nyughatatlan, gonosz népet», irta bizalmasának, Bruno olmüczi püspöknek, «csak úgy lehet igazán a békére kénszeríteni, ha az ember teljesen leveri őket; különben mindig háborognak». A sereg találkozója megint Laa volt, mint 1260-ban; határnap Szent Jakab napja, vagyis július 25-ike. Maga II. Otakár azonban már a hó közepén

Pozsony közelében, a Morva mellett táborozott. A magyar sereg is összegyűlt. Július végén az ország bárói és nemesei, a kunok, valami 30—40.000 lovas, voltak együtt Pozsony vidékén, a Morvánál, míg szemben Ausztriában II. Otakár hadai gyülöngtek. A pozsonyi várban, e veszélyes ponton, ispánná Joakhim lőn. A sereg vezérletét Henrik bán vette át. Némi csatározás után Marcheck vidékén, «mikor II. Otakár néhány legkiválóbb lovagját a magyarok ellen harczolni kiküldé», és magyar részről Tamás, a vitéz Huntpáznán Achilles fia, ki IV. Béla idejében osztrák Frigyessel harczolt, szállott velük szembe, «őket megszalasztá» és «dicső győzelemmel tért vissza»: Henrik bán 1273. augusztus 5-ikén hirtelen meglepte II. Otakár széjjelszórt seregét, keresztül gázolt rajta és össze-visszazavarta. Dürrenholz — magyaros kiejtéssel Dürnühócz — Ulrik, II. Otakár törvénytelen leányának férje, Karinthiának vasmarkú kormányzója, ki csak minap még Friaulra is kiterjeszté ura hatalmát, elesett; maga II. Otakár alig tudott szaladva Laa várába menekülni, melynek falai alatt a magyarok diadalmasan lándzsát törtek a cseh-német vitézekkel; Ivánkafia András vitéz fia, Tamás súlyosan megsebesült, Mártonfia Miklós, pozsonyi nemesek, pozsonyi és gömöri várjobbágyok kitüntették magukat. Két napig tartott a dúlás, a verés. Mire harmadnap II. Otakár serege magához tért, összeszedődött: Henrik bán lovasságával és gazdag prédával már szerencsésen túl volt a Morván. II. Otakár seregével, hatvanezer emberrel — mondák — «Németország virágával» nyomban követte. A magyarok nem álltak ellen, hanem visszavonultak. A nép mindenfelé futott, menekült a csehek és németek elől. II. Otakár egymás után ostrom alá fogta és elfoglalta Pozsonyt, Nagyszombatot,

Szentgyörgyöt és más kisebb várakat a Vágig, «egész Pozsony vármegyét» — mondák a németek — «melyet Egyed mester bírt»; csak Csejtét védték meg a vár urai, Huntpáznán Kázmér Pongrácz és Péter fiai. A várakba, városokba osztrák nemeseket rendelt; kihirdette, hogy a ki menekült, vagy a kit elűztek, polgár, paraszt térjen bátran vissza, folytassa dolgát, nem lesz senkinek semmi bántódása. Mindenből látszott, hogy mint hódító, meg akarja tartani az ország e részét, melyben az egész augusztust töltötte. Azután régi, híres fahídján, valamivel Dévény alatt, szemben Rottenstein várával, mely még osztrák területen, a jobbparton, a mai Braunsbergen feküdt, átkelt a Dunán. A magyar sereg Győr mögé vonult. II. Otakár bevette s azután megerősítette Óvárt, lakóit pedig elűzte. Megszállta Győrt, Szentmártonig — Pannonhalmáig — nyomult: de itt már csatározás csatározást ért. Pécz Gergely, a barancsi és kucsói bán «királyi parancsra» «a cseh királylyal» — értsd előcsapatjával — «szembeszállt, megszalasztotta és dicső győzedelmet vívott ki; az ellenfél közül sokat megölt és II. Otakár néhány kiváló vitézét, mint győzelme jelét, foglyul IV. László király elé vezette». II. Otakár megállott. Egy darabig pihent, vesztegelt Győr alatt; törvénytelen, 16 éves gyermekfiát ötven vitézzel lovaggá ütötte; azután felhagyott a szándékkal, hogy szerencsét próbálva, még beljebb nyomuljon az országba, hanem nyugatra, a Fertő felé fordult és a kisebb várakat földúlva, pusztítva, Sopron felé nyomult. Henrik bán fiát, Ivánt, küldé utána, eléje. Iván, vele Héderfia János, az ő nemzetsége, Pécz Benedek és más urak folytonosan csipkedték II. Otakár hadát és nem engedték, hogy az szerte-széjjel kalandozzon és az országot pusztítsa. A mint a sereg a Fertő

déli részén vonult, egyes csapatait Peresztegnél, Lózsnál «nagy sokaságot» megtámadtak, megvertek. Az olmüczi püspök hadnagyát Pécz Benedek elfogta; a csapat, mely Kabold ostromát akarta megkisérteni, szintén vereséget szenvedett. A fősereg II. Otakár alatt Sopront kezdte tizennégy faltörővel ostromolni. A város lakói, kikhez már IV. Béla a szomszéd lővéri lövőket csatolta, mert a polgárok elégtelenek voltak a fontos vár megvédésére, jobbára németek, ellentálltak, de a várnagy — «Burggraf» — Péter áruló volt. A hívek közül István timárt, Péter és Sverczel testvéreivel, megölette és rávette a polgárokat, hogy meghódolva hűséget fogadjanak és gyermekeik közül kezeseket adjanak II. Otakárnak; II. Otakár pedig megadományozta őket, hogy mint az ausztriai polgárok, úgy járhassanak, szabadon, békében mindenütt, a cseh király birodalmában. Sopron alól II. Otakár fölkerekedett, hogy roppant zsákmánynyal hazamenjen. A Vulkánál még Iván útját állta. De a csehek keresztül törtek. Feldúlták még Sopronban Szent Margarétát vagy Majádot, Pordányt, Purpachot és október közepén II. Otakár és serege otthon voltak Ausztriában. A mint távozott Joakhim, Loránt nádor, Egyed mester vagy bán és más főurak a kis királylyal átkeltek a Dunán és Nagyszombatot támadták meg. A vívásban az ifjú Tétény Péternek, a veszprémi püspök unokaöcscsének két fogát ütötte ki a nyíl, de a várost a magyarok elfoglalták, azután Morvába csaptak és pusztítottak. II. Otakár serege visszaadta a kölcsönt és a Fehér-hegység nyugati részén, a Morvához leereszkedő síkság szélén fekvő Detre — ma Detrekő várat támadta meg. Joakhim Egyeddel, veszprémi nemesekkel, pozsonyi várjobbágyokkal — köztük az Olgyay-család őse — segítségére siettek és a cseheket

keményen megverték; de azért az év végén az ország «portái», Pozsony, Sopron, Mosony, Óvár, más kisebb várral és környékével II. Otakár hatalmában maradtak, s az ország belső zavarai nem engedték meg, hogy a magyarok országuk e részének visszafoglalására, ez idétt legalább, sereget gyűjtsenek.[218] A háború még folyt, a Fertő vidékén még verekedtek, mikor IV. László király lovászmestere, Csák Pócsfia Ugron «hűtelenséget és felségsértést követett el». A gazdag és bőkezű, azért adósságtól nem ment férfiú, a hasonnevű hős kalocsai érseknek közel rokona, Nógrádban és Szerémben, Vasban és Erdélyben, az Olt balpartján, Fogarasban birt. Lovászmester volt, mióta László királylyá lett; megmaradt minden változásban, a mi eléggé mutatja súlyát, tekintélyét. Most azonban — úgy látszik — hajlott a bukott párthoz, az anyakirályné embereihez, Miklós préposthoz, vagy választott érsekhez; ellenkezésbe jött a kormányzókkal. Elvesztette tisztjét és elfoglalták esztergomi palotáját, s azt IV. László király a budai Walter, komáromi ispánnak ajándékozta (1273. okt. 17.).[219]

Magában a kormányzó férfiak sorában is változás állott be. Augusztus táján Csák Mátyus bánt — így nevezték még olykor, ámbár e méltóságot többé nem viselte — országbiróvá tették;[220] a hadjárat végével azonban e méltóságból kiesett és helyébe Joakhim öcscse Miklós, gecskei ispán lépett. Sőt az év vége felé (1273.) Loránt is helyt engedett a nádorságban a drávántúli Györgyfia Dénesnek, a ki magát a Szamobor mellett, a német határon fekvő Okics vár ispánjának irta s már vagy tíz év óta szerepelt a közéletben, a csatamezőn, Styriában, Győr mellett és Detre váránál, s rokona volt a goriczai Babonik unokáinak, a Blagaiak őseinek, kiknek családja már

a XII. század vége óta az Unna mellett Vodiczát bírta, s a magyar birtokot Szánából, befelé, Bosznia felé terjeszté.[221] A kormányzó férfiak — Joakhim és Henrik bán — úgy látszik, teljesen rokon elemeket akartak maguk köré gyűjteni. Eltávolíták, kiben nem bíztak; másokat megnyerni törekedtek. Visszaadták a királyi eskü beváltása végett és érdemes voltáért Keményfia Lőrincznek Vágújhelyt és tartozékait (1274. január 23.), Csák Péternek, a ki ez alatt megint az udvart kerülte, Szencsét, ámbár azt már időközben Henrikfia Ivánnak adományozták: de Kán Miklós esztergomi érsekségét tőlük telhetőleg agyonütötték; mert a káptalan megválasztá Benedeket aradi, majd, most, budai prépostot, V. Istvánnak — mint láttuk — 1264-ben nem mindig hű alkanczellárját, és a király érseknek elismerte (1274. márczius elején.[222]

Azonban Joakhim mester ellenségei sem nyugodtak. 1274. június elején sikerült az udvarban kieszközölniök, hogy Joakhimtól elvették a tárnokmester méltóságot. Henrik bánt nem bántották: de Joakhim testvére Miklós országbiró és régi barátja Beicz Miklós vajda Joakhimmal buktak. Tárnokmesterré Egyed, országbiróvá az öreg Ernye bán, erdélyi vajdává Csák Mátyus lőn. Csák Pócsfia Ugront, ki a változás egyik főembere lehetett, szörényi bánná nevezték. A nádor, Dénes megnyugodott a változásban és helyén maradt: de nem Henrik bán. Ő nem állott el Joakhimtól. Együtt megpróbálták hatalmukat visszaállítani és ez nekik rövid időre sikerült. Június végén Buda mellett hatalmukba keríték a kis királyt és anyját. Visszafoglalták híveikkel régi hivatalaikat. Dénes nádor megint megmaradt helyén. De Joakhim érezhette, hogy ez örökre nem tarthat így; a növe-

kedő királyt mindig a szó szoros értelmében letartóztatni, minden ellenséges befolyástól elzárva tartani: lehetetlen volt. A nyolcz éves Endre herczegre, «az ifjabb királyra», kire a slavoniai herczegség nézett, gondolt tehát és ebben akart magának támaszt szerezni IV. László király és a netalán ellenséges udvar ellen. De Buda és Fehérvár környékén az ellenpárt — mondjuk az anyakirályné hívei — mozogni kezdett. Főembere a vitéz Csák Péter volt, kit meg nem nyert Joakhimék kedvezése; hozzá Péterfia Lőrincz, az Aba-nemzetségből, a volt pohárnok, a kit már régen mellőztek, csatlakozott. Henrik bán és Joakhim tehát elhatározták, hogy lemennek a Drávántúlra és a kis Endrét magukkal viszik. Meg is indultak Fövényből, a Sár mellett, a gyermekkel. Távozásuk jel volt, hogy az udvarban ellenségeik felszabaduljanak; a júniusi kormányt helyreállítsák; Csák Péter, Aba Lőrincz, Isépfia János, somogyi régi ismerősünk a kis királylyal, sereggel utánuk menjenek. Székesfehérváron alul, a mint Joakhimék a hadútra tartottak, mely Tótországba vezetett, találkoztak. Henrik bán, fiai, Joakhim «zászlót emelve lándzsát szegezve a király személyére», seregüket a «korona ellen» vezették. Polgárdinál, a somlyai — akkor Bökény — hegy mellett történt az ütközet. Csák Péter arczán irtózatos sebet kapott, de győzött. Henrik bán a királyi párt csapásai alatt elhullott; serege megszaladt, de fiai és Joakhim elmenekültek (szept. 26—29.). A csata egyik hősének, Péterfia Lőrincznek IV. László mindjárt szeptember 30-án jutalmul visszaadta a vasmegyei Szent-Mihály helységet, melyet régebben adományul bírt, de ismét elvettek tőle. Egész Slavonia bánjává Dénes nádor lett és azonnal le is ment. A nádori méltóságra megint Rátót Loránt lépett.[223] Márkfia Loránt, szepesi

ispán, a Beiczek rokona, vármegyéjébe menekült. Szepes várat elfoglalta. A kormány Batyzt a Máriássyak ősét — ugyanazt, ki IV. Bélának a morvamezei csata után az örömhírt hozta, hogy István fia még él — küldte, hogy a várat visszavegye, de Márkfia Loránt vitézül ellentállott. Batyz karját lándzsa fúrta át. Az ostrom elhuzódott; végre a szomszéd krakói herczegné, a szentéletű Kinga, IV. Béla leánya vetette magát közbe és Loránt a várat átadta.[224] Nem volt azonban szerencsés maga a kis László király hadjáratában a Henrikfiak ellen. Nagy sereggel, a mely útjában mindenfelé garázdálkodott, a veszprémi püspökség jószágait égette, rabolta, ment késő őszszel váraik, ment Szalonok ellen; de őket legyőzni, megtörni nem tudta, s az év végén visszafordulva pénztelenül, hogy katonáit kifizethesse, a veszprémi egyháztól 15 márka aranyport és egy drágagyöngyös, köves, arany püspöközet vitt el, melyet Tétény Pál püspök ajándékozott egyházának. Az urak tehát márczius végén compromissumra léptek; a hatalmon, méltóságokon megosztozkodtak; s a mikor IV. László király 1275. ápril 3-án Márkfia Batyznak hűsége és vitézségeért, melyet a szepesi ispán ellen, Szepes vára ostromában tanúsított, Szalók és Máté szepesmegyei falukat ajándékozta: nádor még mindig Rátót Loránt, tárnokmester Egyed, szörényi bán Ugron, vajda Csák Mátyus voltak, s Ernye bán helyébe — a ki eltünik — szintén az ő emberük, a vitéz Achillesfia Tamás viselte az országbirói tisztet; de mellettük a tótországi bánságot már Henrikfia Iván, a horvát-dalmát bánságot Miklós, Joakhim testvére kapták; maga Joakhim ugyan nagyobb méltóságot nem viselt, de legalább Pilismegyét megtartotta és az udvarban megmaradt. E positió elég volt neki, hogy harmadfél hó mulva (1275. jún. 5—6.

közt) teljesen visszafoglalja régi állását, kitúrja ellenségeit, a legfőbb méltóságokra emelje barátait és IV. László királyra ismét — hogy II. Otakár szavaival éljek — «oly befolyást gyakoroljon, hogy az semmit sem mert másképen cselekedni, mint a hogy épen ő — Joakhim — jónak látta». Ő maga megtartotta kezében a tárnokmesterséget: a pénzt. Testvére Miklós megmaradt dalmát-horvát-, Henrikfia Iván tótországi bánnak. Iván öcscse, Miklós, ki nem volt oly híres vitéz, de nem is oly zabolátlan természet, mint bátyja, lett nádorrá és soproni ispánná, Beicz Miklós országbiróvá; de már oly gyakran volt vajda, hogy e mellékneve megmaradt, gyakran Miklós vajda országbirónak hívták, ámbár az erdélyi vajdaságot megtartotta Csák Mátyus, és ő lett a király mestere és őrzője. De Péter bátyja, a Henrikfiak és Joakhim e veszélyes ellenfele, elvesztette a soproni és somogyi ispánságot, ép úgy mint Ugron bánságát és Majs a volt nádor tárnokmesteri méltóságát, melyet már másfél éve az ifjú királyné mellett elfoglalt.[225] Majs azonban nem akart tétlenül megnyugodni a változásban. Csák Ugronnal és más barátaival «megfeledkezve a szeretetről, melylyel László király és atyja irántuk viseltetett», 1275. július vége táján fölemelték a zászlót és meg akarták támadni a királyt és övéit, a mint Fövénynél, Fehérvár alatt, a Sár mellett tanyázott; de föltett szándékukat a király vagy az uralkodó párt emberei, köztük a vitéz Mártonfia Miklós, a Bory-család őse, «a mint később a bárók a királynak elmondták», meghiúsították.

Szerencséje volt az országnak, hogy II. Otakár e belzavarok alatt nem folytathatta a háborút. Figyelmét teljes mértékben a németországi dolgok kötötték le. Cornwal-

lisi Richard, ez árnyék-császár, 1272. ápril 2-án meghalt s a német fejedelmek végre igazi császárra kezdtek gondolni. Míg II. Otakár 1273-ban Magyarországon, Sopron körül járt, Frankfurtban 1273. október 1-én nélküle, mellőzésével, német királylyá választák a nem jelentéktelen, de nem is valami hatalmas déli sváb Habsburg Rudolf grófot. Az új király II. Frigyesnek keresztfia és a míg élt, híve volt. Birtokai jobbára a mai Svájczban feküdtek. Nem volt többé fiatal ember, 55 éves és igazi német typus, nagy, magas, szikár; nyugodt, higgadt és megfontolt; olyan, mint ha félne a háborútól, de ha rászánta magát, erélyes, kiméletlen mestere minden fogásának. Nem erőszakos, zsarnok hódító, hanem prókátor, a ki ismeri, keresi jogait; a mi az okon neki jár, azt el nem engedi, ha csak az okosság ily engedékenységet nem tanácsol. Megfontolt eljárást, de nem engedékenységet tanácsolt neki a birodalom érdeke II. Otakár ellen, a ki országot országra csatolt a német földből a cseh koronához és most azt az «ismeretlen, koldustarisznya» Rudolfot nem akarta német királynak elismerni. A nürnbergi német birodalmi gyűlés 1274. november 19-én kimondá, hogy Rudolf mind azt, a mit II. Frigyes császár bírt, mielőtt a pápa letette, és a mi az óta a birodalomra szállott, erővel visszavegye; és II. Otakár, mert hűbéreinek megerősítését a törvényes egy év és egy nap alatt nem szorgalmazta, minden birtokától megfosztassék. A magyar kormány, melynek élén akkor az okos, ildomos Lóránt nádor állott, megragadta az alkalmat, hogy szövetséget kössön Rudolffal, az ellenséges II. Otakár ellenségével. A közeledéshez Meinhard görzi és tiroli gróf támogatását kérték, kit kétféle kötelék fűzött a magyar királyi házhoz. Öreg anyja Mechtild, merani leány,

Gertrud királyné nagynénje; neje, bajor Erzsébet pedig, Henrik bajor herczeg nővére, IV. László király nagynénjének sógorasszonya volt. Régi barátja volt ő Rudolfnak, s leányát ép most (1274. november 19.) vette nőül Rudolf első fia Albert. A magyarok üdvözölték Rudolfot és IV. László házasságot ajánlott öcscse, a nyolcz éves Endre, «Horvát- és Tótország herczege» és Rudolf «ha van» «fia», vagy «testvérének leánya» közt (1274. végén). Rudolf örömmel kész volt, «hogy nem unokahugát, nem valami távol rokonát, hanem édes leányát, Clementiát adja nőül a magyar király öcscsének». De II. Otakár se nyugodott. A Németországgal kitörő háború küszöbén ki akart békülni Magyarországgal. Családi húrokat pengetett, és Henrik bajor herczeg, IV. Béla veje, napája, mácsai Anna, IV. Béla leánya közvetítők voltak az unokaöcs, IV. László király és a nagybátya, II. Otakár közt. A magyar kormány, Loránt nádor nem utasítá vissza II. Otakár békeajánlatát, nem ragaszkodott a német király szövetségéhez, sőt hajlandó volt minél bensőbb frigyre lépni II. Otakárral, s a győri püspök azzal a kérelemmel jött a cseh királyhoz, «hogy fogadja IV. Lászlót fiának!» Megkötötték a békét; arra IV. László király és a magyar urak Budán megesküdtek és II. Otakár megigérte, hogy az elfoglalt magyar várakat visszaadja, az átadás módját s a béke részleteit azonban azon az összejövetelen fogják megállapítani, melyet Óvár és Haimburg közt Szent Mihály nyolczadára, vagyis 1275. október 6-ikára tűztek ki. Addig is azonban IV. László király megigérte, hogy II. Otakár beleegyezése nélkül Rudolffal szövetséget, sógorságot nem köt. Ellenkezőleg: IV. László és II. Otakár szövetkeznek. A magyar király, a mikor szüksége leend, főleg Rudolf ellen, segíti a cseh

királyt, viszont a cseh király, ha kell, egész erejével támogatja a magyar királyt; egyik vagy másik részről szökevénynek egyikük sem ad menhelyet.

Igy találta Joakhim a kérdést, mikor (1275. június közepén) a kormány gyeplőjét ismét megragadta. De ő nem volt hajlandó II. Otakár kedvéért abbahagyni a német szövetséget. Újra megkezdette a tárgyalást Rudolffal, kit nagyon kellemetlenül érintett a Magyarország és Csehország közt kötött béke, mert az csak kárára válik a német birodalomnak. Joakhim, mint a himbergi Gertrud leányának férje, részt kért magának a II. Otakár által jogtalanul elfoglalt osztrák tartományokból. Erre a kérésre Rudolf ugyan — igen okosan — kitérőleg felelt: «Némely tartományokra, melyeket a cseh király elfoglalt, neki is, másnak is van igénye; azokból tehát most, azonnal, hirtelen nem lehet semmit sem eligérni, eladományozni». «Ámbár Joakhimot kiváló érdemeinél fogva tárt karral fogadja»; de azért Joakhim nem ejtette el a német szövetség eszméjét, Endre herczeg — kit most Iván nevelésére bíztak — házasságát Rudolf leányával, Clementiával, és magaviseletével meghiúsítá a kibékülést és szövetséget II. Otakárral. II. Otakár családias összejövetelt tervezett; a magyar király részéről ott kellett volna lenni Anjou Károlynak, Mácsai Anna herczegnőnek; II. Otakár nevében eljött volna a meisseni őrgróf, Henrik bajor herczeg; maga II. Otokár egész családjával, nejével, kis — négy éves Venczel — fiával akart megjelenni. Joakhim látszólag nem ellenezte az összejövetelt, csak azt követelte, hogy a felek fegyveresen jelenjenek meg. Ezt azonban II. Otakár nem akarta. Talán Mácsai Béla esete lebegett szeme előtt; s a kivánságban csak Joakhim ördögi mesterkedését látta, ki a

gyermekkirályt kénye-kedve szerint vezeti, úgy, hogy annak se ítélete, se akarata. «Ez az ember» — fakadt ki Joakhim ellen egyik levelében, melyet IV. László testvérének, Erzsébet apácza-fejedelemasszonynak írt — «soha sem volt igaz se a király, se az ország iránt. Ő okozta atyád, V. István halálát. Ő hintett konkolyt László király és Endre herczeg közt, és ő volt az oka, hogy a két testvér hada egymással» — Fövénynél — «harczra kelt. Ő Rudolfnak, «legfőbb ellenségünknek» embere». Ha László királyt más ember kormányozná, eljönne a találkozóra; de a míg ennek az embernek hatalmában van, ki a legnagyobb gonoszsággal dolgozik ellene, addig nem akar vele találkozni. Ha ő fegyverrel jő arra a vidékre, a hol a találkozásnak kellene lenni, nem azért jő, hogy beszélgessen, hanem hogy megvédje birodalmát és meghiúsítsa az ellenséges törekvéseket. A találkozás tehát nem jött létre és a végleges béke megkötése Magyarország és Csehország közt függőben maradt.[226] Ugyane tájt (1275. szept. vége felé) IV. László király a Nyúlszigeten meg is betegedett. Többször szenvedett lázban, most újra kilelte oly hevesen, hogy rettentően fájt a feje és végre eszméletét elvesztette. Anna, mácsai herczegné, Majs neje Erzsébet, a királyi ház rokona, dajkája Margit és «őrzője» Csák Mátyus körülötte voltak. Joakhim mester is a közelben volt. Rendes orvosa Gellért, ki már IV. Bélát, V. István «testét is a kellő egészségben fentartotta», nem volt épp jelen. Jött tehát négy más orvos: egy minorita, frater Theodosius, Majs orvosa, Guarcin mester, Joakhim orvosa, János mester és bizonyos Bertalan mester, de a betegen nem tudtak segíteni. Az asszonyok sírtak; nyomták, szoríták az ujját, «hogy ha érzene, de semmit nem érez vala benne!» Elkezdtek tehát imádkozni «Margit asz-

szonyhoz», kinek kolostora közel volt: «ne hagyja meghalni testvére fiát, a magyar királyt!» és elküldtek a szomszéd kolostorba, küldjék el a királynak Szent Margit fekete velumát. Erzsébet herczegné, a fejedelemasszony rögtön teljesíté a kivánságot és a «sororokkal» «bőséges könnyhullatással» engesztelte a mindenható Istent a király életeért, hogy az ország ne jutna nagyobb veszedelemre. Anna herczegné a velumot a beteg fejére tette; a többiek, a kik jelen voltak, «teljes hittel és nagy ájtatossággal hitták vala Szent Margit asszony segedelmét». Akkor jött az orvos, Gellért. Joakhim mester megmutatta neki a király vizelletét. «Ha a vizellet nem csal» — mondá az orvos — «válság állott be», és a király csakugyan elkezdett először fejében, azután egész testében izzadni; magához tért, megismerte a körülállókat és mindnyájan, a kik ott voltak, a gyógyulást Szent Margit közbenjárásának tulajdoníták. Egy hét alatt teljesen felépült s mint zarándok elment Szent Margit koporsójához, «alázatosan, gyalog, önnön lábain».[227]

II. Otakár napájának és a «hűtelen» Majs nejének jelenléte László király betegágyánál némi fogalmat nyújt arról, mikép készíthették elő *csendesen* Joakhim ellenségei — bukását, most, nem egészen három év alatt már negyedszer; de maga a támadás, a bukás erőszakos, kiméletlen módon történt (1275. nov. táján). Csák Péter állt a mozgalom élén, ez maga megadta már a változásnak jellegét. A régi emberekből csak Mátyus vajdát, testvérét tartotta meg, mint tárnokmestert. A többinek mindnek pusztulni kellett. Helyüket Joakhim legádázabb ellenségei foglalták el. Maga Csák Péter lett nádor; Achilles fia Tamás egész Slavonia bánja, Kán László erdélyi vajda, Csák Mátyusfia István, Péter nádor öcscse,

barsi ispán, Básztej Rénold helyébe főasztalnok, Csák Ugron országbiró, Majs somogyi ispán. Rövid idő alatt azonban László vajda eltünik és már deczember első napjaiban Ugron lesz erdélyi vajdává, Majs országbiróvá; mindazonáltal elég ideig volt a felszinen, hogy testvére Miklós bátorságot kapjon és Rómában igényt támaszszon Benedek ellen az érseki székre. Joakhim és társai vagy «czinkosai» ellenben, mint az udvar mondá: Miklós vajda merész testvére Görgény, Márkfia Loránt, a szepesi ispán és mások fegyvert ragadtak, Fehérvár vidékét pusztították, Csák Péterfia Mihály falvait feldúlták, templomait feltörték, azután az országban elszéledtek. Még a külföldre is elhatott a híre, hogy az urak «sok pusztítást, öldöklést követtek el egymás ellen» és megkezdődött a kor, melyről a következő nemzedék irta, «hogy belső háború támadott, városokat összeromboltak, falvak tűz által elpusztultak, a béke és egyetértés teljesen megbomlott, a gazdagok megfogyatkoztak és a nemesek a szegénység szüksége miatt parasztokká lettek. Az ország lakosai a taligát, azaz a kétkerekű szekeret László szekerének nevezik vala; minthogy a folytonos rablás miatt az igavonó barmok az országban megfogyatkoztak, s aztán az emberek, barmok módjára taligába fogva, pótolják vala az állatokat». A polgárháború az egész télen át folyt, különösen Dunántúl, a hol IV. László király megint a Henrikfiak ellen indult. A köz ürügye alatt minden magánérdek és szenvedély szabadon garázdálkodott. A veszprémi egyházra már régen sok hatalmas embernek fájt a foga. Oda vitte, mint országszerte a székesegyházakba, sok nemes, sok főúr, a mi értékes, drága holmija, pénze volt, biztos letétbe. Maga az egyház is, az ősök hagyományából rendkívül gazdag volt min-

denféle egyházi arany-, ezüst-edényben, szövetben, ruhában és egyéb kincsben, drágaságban. Sekrestyéjében egy szoba tele volt könyvvel, a tudományok minden ágából, nagy ritkaság és kincs — 3000 márkára becsülték — oly korban, mikor előkelő papok összes könyvtára tízhúsz vallásos vagy jogi könyvből, bibliából, breviariumból állott; egy bibliát és két jogi könyvet egy elégett malom helyreállítására és marhavásárlásra elégnek tartottak; egy bibliát hetven márkán adtak zálogba a zsidónak, s a mikor ott veszett, két jószággal kellett az okozott kárt pótolni. E könyvtár a híres iskola használatára szolgált, mely az egyház mellett, mióta «a keresztény katholikus hit az országban meggyökerezni kezdett», fennállott. Benne, mint Párisban, kitünő tanárok oktattak nagyszámú tanulót az «artes liberales-ekre», a grammatika, rhetorika, dialektika, arithmetika, geometria, astronomia, musicá-ra, a trivium és quadrivium tantárgyaira. Idő folytán tizenöt doctora volt az egyházi, világi — római — jognak a káptalanban. A mi civilis és kánonjogi könyv ezek után maradt, azzal a pénzzel és jutalommal, a mit érdemeikért, főleg mikor követségben jártak a szentszéknél, császároknál és más fejedelmeknél, a magyar királyoktól kaptak, meghaladta a tizezer márka értéket. Mind ezt felforgatta, elrabolta egy gonosz had, melynek élén maga Péter nádor állott. A püspök, Tétény Pál utóda, kit 1275. derekán választottak meg: Péter, Henrik bán harmadik fia, «bőkezű nagyúr», de ellenségei szerint «csak olyan, mint a többi testvér», nevével talán inkább ingerelte, mint csillapítá a rablókat. Az egyház okleveleit összetépték; a székesegyházat kifosztották és mint nagypénteken, mert pénzt kerestek bennük, az oltárokat feldúlták; a káptalanbeliek és

embereik közül többeket ott az egyházban legyilkoltak, másokat meztelenül, kifosztva, barbár módon lóhoz kötve elhurczoltak. «Ember emlékezete óta ehhez hasonló gonoszság nem történt az országban.» Még a tatár sem ejtett olyan csapást az egyházon. A kár, mint a tudós Pál nagyprépost, a római jog doctora és az udvar kedves embere, ki maga is vagyonban, könyvekben vagy 4000 márka ezüst értéket vesztett, néhány öregebb kanonokkal, az ország tanácsában hitelesen kimutatta, az ötvenezer márkát meghaladta, s «a hivők valóban féltek, ne hogy az egész nemzetet e nagy gonoszságért az Isten haragja a legsúlyosabban büntesse».

A háború, az erőszak nem tudta a Henrikfiakat és Joakhimot legyőzni. IV. László király már márczius közepén visszatért Esztergom, Fehérvár környékére és az év közepén (1276. júniusban) az udvar kénytelen volt épp úgy, mint egy évvel ezelőtt, ellenfeleivel kiegyezkedni. Csak hogy a Joakhimék győzelme most még teljesebb volt. Legfőbb ellenfeleik, Csák Péter, kit a veszprémi egyház kipusztítása terhelt, s a kiről mondák, hogy egy somogyi nemes embert ok nélkül megöletett, Ugron vajda, Majs országbiró távoztak. A régi emberekből csak Csák Mátyus maradt meg mint vajda, Tamás bán pedig a nyitrai, majd még hozzá a pozsonyi és komáromi ispánságot vállalta el. A nádori székbe megint Henrikfia Miklós ült; Iván tárnokmesterré és bányai ispánná, Beicz Pálfia Miklós a királyné tárnokmesterévé lőn. Rénold visszanyerte a főasztalnoki állást, Joakhim pedig visszament megint oda, a honnan négy éve pályafutását kezdette, és egész Slavonia bánjává lőn.[228]

XXXI. FEJEZET.

«Szent» Margit. II. Otakár megtörése. Belső zavarok Erdélyben és a Dráván túl. Joakhim halála. Szövetség Habsburg Rudolffal. IV. László jelleme. Belvillongások. Háború II. Otakárral. Dürnkruti csata. 1278.

Alig hogy Joakhim kormánya megint behelyezkedett, megindult a «Szűz Mária szigetén» a vizsgálat Margit «Béla király leánya» életéről és 1276. július 26-tól kezdve mintegy két hónapig eltartott. A pápa parancsára már magyar biztosok vizsgáltak ez ügyben: de a szentszék jelentésükben meg nem nyugodott. X. Gergely utódja V. Incze pápa olaszokat küldött ki: egy piacenzai káplánját és egy veronai kanonokját, az egyházi jog doktorát, vizsgálják meg újra a dolgot, kérdezzék meg a tanúkat: mikor? hol? ki előtt? mely évben? hóban? napon? történtek az állított csodák? kik voltak azok, a kiken a csodák történtek? Látták-e előbb, utóbb, mennyi ideig a meggyógyult betegeket? s a mit a tanúk vallanak, foglalják szorgosan irásban. Kihallgattak körülbelül száz tanút, mindenféle rendű, rangú embert, szegényt, gazdagot, egyházit, világit, parasztot, polgár és úri asszonyokat az ország különféle részéből. Egyik Pozsegából jött, a másik távolabb lakott a kolostortól, «mint a mennyire egy lovon való ember elügethetne hat napon». Mindenekelőtt vallottak azok, kik Margit társnői voltak a kolostorban. Eljött Olympias, ki, lehet mondani, dajkája, nevelője volt és fejlődését látta a veszprémi kolostortól, negyedféléves korától kezdve haláláig. Eljött két unokatestvére, Margit, mácsai Anna leánya, és Erzsébet, IV. László király testvérnénje, a ki mint gyermek pajzánkodott a

szenttel és kezét hátába dugta, hogy megtudja, vajjon csakugyan szokott-e ciliciumot viselni. Megjelent és vallott Margit, a Csákok, Péter mostoha- és Mátyus, István édesanyja, most 51 esztendős matróna, 22 éve özvegy és 13 év óta a kolostor lakója. «Ez a soror . . . igen szereti vala Margit asszonyt; valamikor neki valami betegsége történt, avagy fiainak történt valami háborúsága, mindenkoron a szent szűznek könyörög vala, és meghallgattatik vala.» A világiak úgy szólván semmit sem tudtak Margit kolostori életéről. Azt se tudták, mikor halt meg; csak hallották, hogy «Béla király leánya» szent, csodákat mível, bajukban hozzá fohászkodtak, és «közbenjárására» — mondák — vigasztalást és meghallgatást nyertek. Egyiknek holt gyermeke feltámadt, másiknak beteg atyja meggyógyult, vagy béna gyermeke visszanyerte tagjai használatát. A feleletekből azt a benyomást nyerjük, hogy gazdag, tekintélyes emberek műveltsége — legalább bizonyos kérdésekre nézve — olyan volt, mint mai nap a tanulatlan paraszt emberé. Nem tudták megmondani mikor, mely nap? mely hónapban? történt a csoda, melyről tanúskodtak. Szent Antal napján volt; Szent György előtt volt; pénteken volt, hétfőn volt: ilyen volt a feleletük. Nem tudták hány esztendősek, hány esztendős volt gyermekük, a ki meggyógyult. Miklós szabad gazda ember «künn hált az udvarban a marhánál», mikor felesége jajgatását hallá, hogy meghalt kis fiuk. Nagy leánya felkelt, gyertyát gyujtott, kinyitotta az ajtót: a gyerek egészen hideg volt. Szent Margitot hívták segítségül, és reggel felé kezdett visszatérni a gyermekbe az élet. «Hány éves volt a fiú?» kérdék. «Gondolom hat», volt a válasz, «az anyja jobban tudja»; a maga korát azonban Miklós nem tudta meg-

mondani. Egy másik «szabad ember» «a királyi szakácsok nemzetségéből» szintén nem tudta a maga korát, fia koráról pedig — a ki Margit közbenjárására meggyógyult — csak annyit tudott mondani: «hogy már jól megüli a lovat». A zalamegyei kozmadomjáni János pap csak annyit mondhatott koráról, hogy gyermek volt, «mikor a tatárok az országba törtek». Károly, a ki a budai várban «Béla király képét viselte», vagyis biró volt, különben Ó-Budán lakott, és a szigeten a kolostor gondviselője volt: nem tudta, hogy hány esztendős Bertha nevű testvérének leánya, ki Margit közbenjárására, miután a budai Szűz Mária-egyház plébánosa megáldoztatta, meggyógyult. Maga is Margitban bízva, «erdőkbe, veszedelmes helyekre, rablók közé, ellenségei közé» ment vala, és soha semmi baja sem történt. Többen említék a kérdésre: gazdag-e vagy szegény? hogy gazdag vagy jómódú volt, de kirabolták, és most elszegényedett; mindannyit tolmácscsal hallgattak ki, csak egy gazdag nemes úr, Sándor, a dunántúli Kadarkalász nemzetség sarja, László király követe a sziciliai királynál, tudott és vallott mindjárt latinul. Hat éve fogoly volt Ausztriában a németek közt Falkenberg várában, közel Kremshez, a Kamp balpartján. Ura, Falkenberg Rapoto, egy torony fenekén, «mintha a pokolban volna», tartotta nehéz vasban. Melléje még két németet zártak. Már háromszáz márkát adott váltságdíjul, de a német még négyszázat kért, és három esztendeig fogságban tartotta. Akkor jött hozzája egyik szolgája; beszélt neki Margitról, csodatetteiről, és mindjárt nagy reménysége támadt benne. Egy Miatyánkot mondott «tiszteségére». Az éjjel — nem aludt, de nem is volt ébren — nőt látott maga előtt, fehér ingben és az mondá: «Bízzál Szent Margitban, mint Szent Erzsé-

betben!» És ötöd-hatod napra Rapotót saját emberei megölték, mint a kutyát; az özvegy pedig — Seefeld Adelheidnak hívták, a mint tudjuk — rögtön, minden váltság nélkül elbocsátá. Harmadéve vizkeresztkor szabadult ki, pénteki napon (tehát 1274-ben). Korát — természetesen — tudta: negyven éves volt. Arra a kérdésre: tud-e valamit Szent Margit életéről, azt válaszolta: «Hogy azzal ő soha sem törődött.» Még Gellért orvost is kihallgatták László király csodás meggyógyulása felől. Az orvos elmondá, hogy mit tapasztalt. A király izzadságba jött, a nélkül, hogy ő valami orvosságot adott volna, meggyógyult, de «azután recidivázott» rendetlen életmódja következtében; csakhogy baja nem volt többé oly heves, és nem volt már oly félelmes. Azt a skepsist, mely az orvos szavaiban fekszik, úgy látszik, az olaszokban a többi vallomások sem tudták eloszlatni. Hazamentek, de a mit a magyar közvélemény kívánt és hitt, az nem történt meg. Az egyház Margitot nem vette fel szentei közé még mai nap sem; csak a magyar közvélemény tette azzá, épített templomot nevére, és követelte a papoktól, hogy misét mondjanak tiszteletére.[229]

A nyomozás alkalmával szóba jött, és bizonyíttatott, hogy mind II. Otakár, mind Anjou Károly megkérték Margit kezét. A véletlen úgy hozta magával, hogy ugyanez időben mind a kettő igyekezett irányt adni a magyar külpolitikának. Az év nyarán végre Rudolf megüzente a háborút II. Otakárnak (1276. jún. 24.) és kimondá rá a birodalmi átkot. Anjou Károly szerette volna, hogy II. Otakár és veje kibéküljenek. Kész volt II. Otakár kivánságára közbenjárni, hogy a két király csakugyan találkozzék egymással, de az események gyorsabban fejlődtek, a mint ő gondolhatta. II. Otakár Rudolf támadá-

sát Csehországba várta, de a római király szeptember derekán délnek fordult, és a Duna mentében Ausztriába tört; 1276. október 18-ikán Bécs alatt állott. A stájer és karinthiai urak, az osztrákok, mikor nem érezték többé nyakukon II. Otakár vas kezét, elpártoltak tőle; magában Csehországban, a cseh urak közt is a nyugtalanság, az engedetlenség, a lázadás jelei mutatkoztak. A magyar kormány, Joakhim kormánya sem késett, hogy Rudolffal kezet fogjon, ellene fellépjen. IV. László király 1276. novemberén nagy sereggel, magyarral, kúnnal, Ausztria felé indult; és a soproniak, «nem törődve azzal, hogy gyermekeik, mint kezesek, II. Otakár kezében vannak», városukat «a maga épségében» átadták a magyar királynak. IV. László a város gyarapítására Lövér második felét is hozzácsatolta. Ily körülmények közt II. Otakár kénytelen volt engedni; békét kötött (1276. nov. 21-én). Meghódolt Rudolfnak; hűbérül kapta tőle Csehországot és Morvát; de lemondott Ausztriáról, Styriáról, Karinthiáról, Krajnáról, a vend markgrófságról, Egerről és Portenauról, mindarról, a mit több mint két évtized óta «kezében a kard, a nyíl», a magyarok támadásai ellen megvédett. Megígérte, hogy a mit Magyarországból birtokában tart, azt «minden nehézség nélkül visszabocsátja» és Magyar- és Csehország határai ismét úgy legyenek, a mint régesrégtől fogva voltak.[230]

Kifelé tehát a magyar diplomatia és fegyver sikert aratott; benn az országban azonban egyik baj a másikat érte. A bomlás jelei mutatkoztak. A remény, hogy a mint növekszik a király korban, a belviszályok megszünnek, az ország állapota is jobbra fordul: nem teljesült. Mihelyt Styriában, Ausztriában az év folyamában II. Otakár vas kormánya meglazult, már jöttek németek és raboltak a

dunántúli végekben. A veszprémi kártétel jóvátételével foglalkozott a király és ország. A zalamegyei Karos falut, a somogyi ispán foki, siófoki, vámrészét adta már a király a nyomorba sülyedt egyház felsegélésére, melyben isteni tiszteletet sem lehetett tartani: mikor az ország keleti részéből még nagyobb pusztulásról jött a hír. 1277. február 21-én az erdélyi szászok «ördögi dühhel» megrohanták Gyulafehérvárt. Vezérük vizaknai Alárdfia Ján volt. Atyját megölték, s ő haláláért a kemény, bátor erdélyi püspököt Pétert, a zalamegyei monoszlai nemzetség tagját, Kán László és Miklós rokonát, és három kanonokját okolá, s rajtuk akart bosszút állni, mikor rokonait, barátait, az egész szász nemzetet a püspök ellen vitte. A dühöngők a várost, az egyházat kirabolták, a mi egyházi ékszert, ereklyét, keresztet, kelyhet, misemondó ruhát, könyvet az egyház kincstárában találtak, elprédálták, a lakosokat, a hol érték, legyilkolták, a kik pedig a templomokba menekültek, azokra rágyujták a szent helyet, úgy hogy csak a székesegyházban kétezer «magyar» férfi, nő, egyházi, világi, a nagyprépost, az ozdi és küküllői esperesek, a fehérvári plébános és más pap, és egyházi személy vesztek el a lángokban.

Ugyanekkor az ország legnyugatibb része, a Dráván-túl, a horvát tengerpart is zavarok színhelye volt. A tengerparton brebiri Pál, Stepko fia, nyughatatlan nagyravágyó ember, kiben azonban családjának hagyományos vitézsége a legnagyobb mértékben kifejlődött s már valódi Zrinyi volt, tengermelléki al-bán, hatalmaskodott. Különösen nyomta a magyar korona hű embereit, a traùiakat, és pártolta Sebenicót, mely külön püspököt akart és Spalatót, mely még most sem tudott megnyugodni abban a birtokrendezésben, melyet IV. Béla, több mint har-

mincz éve, a traùiak javára megállapított. Joakhim kormánya 1275. nyarán (aug.) azt remélte, hogy Guthkeled Miklós bán majd rendet csinál, és Traù városát megoltalmazza. De egész Horvátország nagyurai és nemesei, vagy legalább azok nagy része, Spalatóval tartottak és készek voltak minden perczben Traùt fegyveresen megrohanni. Miklós bán megijedt. Látta, hogy Traù városa mindig hű volt és engedelmes a magyar koronához; a régi gyakorlat, IV. Béla, V. István királyok levelei mellette szóltak: de csekély kiséretével nem mert szembe szállni a horvátokkal, hanem Traùnak parancsolta meg, hogy engedjen. Mikor pedig a vitéz város felelt, hogy «inkább pusztuljon el Traù», mint sem hogy beleegyezzék, hogy «királyi okleveleket, a király beleegyezése nélkül megsemmisítsenek»: Miklós bán a horvátokkal kénszeríté a várost, hogy adja oda azt, a mit IV. Béla királytól kapott *hűségéért* a tatár veszedelem idejében; s a kormány, még Joakhim kormánya, 1275. igazat adott a bánnak; IV. Béla király oklevelét, melyet «némikép a traùi polgárok sugalmazására» hajolva, félre vezetve, a spalatói polgárok sérelmére kiállított, megsemmisítették és Ostrogot, «melyet IV. Béla hirtelenében, bár el se lehetett volna adományoznia, a traùiaknak adott», a spalatóiaknak visszaadták. A traùiak nem nyugodtak meg; még folyt egy ideig a pereskedés, az emberölés, a rablás a két város közt; egyik is, másik is a horvátok közül szövetségesre talált; de végre, épp ez időben (1277. május) Traù kénytelen volt engedni; megbékélt Spalatóval, és úgy szólván Spalato minden igényét: «nagyságos László úr, Magyarország kegyelmes királya tiszteletére» elismerte. E zavarok csak Velencze tekintélyét és hatalmát növelék e részeken. A rabló almissaiakat, a kik

ellen sziciliai Károly 1274-ben hiában szövetkezett Spalatóval, ez idétt Mocenigo Péter fenyítette meg; városukat bevette, felgyujtotta, s a mikor a szőlők pusztítására indult, kénszeríté a rablókat, hogy velenczei foglyaikat kiadják, s ezt nem sokára Brazza és Fara vagy Lesina szigetek meghódolása követte (1278. febr. 5.), melyek eddig Magyarország fenhatósága alá tartoztak volna, de «már régen vágyódtak, közjavuk végett, a velenczei doge kormánya alá jutni».

A Gozd keleti aljában, a boszniai határtól a német határig Babonik unokái, vodiczai István fiai: István — egykor tengermelléki? — bán és a ravasz vitéz Radoszláv: hatalmas emberek, Györgyfia Dénes nádor, bán rokonai, kikre már IV. Béla haragudott — apjukkal is baja volt — nyugtalankodtak. Németeket híttak magok mellé Styriából és a «bánság» alatt levő nemeseket és népeket pusztították. Véreik: unokatestvéreik, nagybátyjuk Baboniknak fiai: István és Miklós, Jelenk fiai: a Zagoriában birtokos Farkas és Vlchota, és más urak velük tartottak. A királyi tekintélynek főoszlopa e részeken a zágrábi püspök Timót volt, ki Garics várát már László koronázása óta a maga költségén őrizte, s jutalomkép IV. Lászlótól a püspökség számára ez idétt (1277. márcz. 22.) Garics várát és az egész Gerzenczemegyét kapta adományul. «A horvát nép vadságának lecsillapítására vagy megtörésére» pedig Joakhim bán vezetett sereget. Vele voltak: a vitéz Tétény Péter és négy Guthkeled, rokonai: Hodos és a három testvér: György, Benedek, Bereczk, a Báthoryak őse. De hadjáratuk szerencsétlen véget ért. Hodos elvesztette balkarját, Bereczk, három seb mellett, jobb keze egyik újját és mindketten a németek kezébe estek. Maga Joakhim a

csatában elesett (1277. ápril körül), s a lázongók megfenyítésére sziczíliai Anjou Károlyt kellett segitségül hívni, ki 1277. augusztus elején, 12 tehérszállító hajón, Manfredoniából egy kis zsoldos sereget, lovast és számszerígyászt küldött a slavoniai vagyis dalmát, azután a magyar részekre Bursono Jakab és Brunelli Vilmos marsalljának vezérlete alatt. Vezérei mellé Károly adott trombítást, de nem heroldot; mert azt magyar területen, csak a magyar király rendelhet, s ő maga sem tűrné, hogy az ő országában valaki idegen fejedelem heroldjával járjon. A mi foglyot ejtenek — az volt a megegyezés a magyar kormánynyal — az mind őt illesse; s azokat börtönben tartják, vagy kivégzik, a mint ő épen jónak találja.

Magyarországon május végén, pünkösd után való második héten az ország püspökei, főurai, az egyes megyék nemesei és a kúnok Pest mellett a Rákoson gyűlést tartottak, s a püspökök, élükön Báncza István, kalocsai érsek — Benedek, választott esztergomi érsek az év elején meghalt — az ország közakaratával egyházi átokkal sújták mindazokat, kik az ország békéjét háborgatják, a király vagy egyház jogait, javait bitorolják. Különösen megnevezték (1277. május 30. Budán) Jánt és «gonoszságának társait», bűnének részeseit, az erdélyi szászokat, kik szentségtörő merényletük által ipso facto a kiközösítés büntetését magukra vonták, s kiket Erdélyben minden embernek kerülni kell, míg a szörnyű gyújtogatásért, okozott kárért, igazságtalanságért, mindenkép eleget nem tettek és feloldozást nem nyertek. A király pedig ott a közönség előtt nyilvánosan megesküdött, hogy az ilyenfajta gonoszokat kerüli és ha az egyházi átok nem használ, a haza «pestiseit» az urakkal, nemesekkel, kúnokkal, az ország egész erejével megfenyíti.[231]

Közben II. Otakár sem teljesíté a békefeltételeket, nem adta át a várakat a magyaroknak. Mintha csak lassanként jött volna tudatára annak, mennyit vesztett, menynyire lesüllyedt régi hatalmáról: törekedett azt, a miről már lemondott, addig a míg csak lehet, megtartani. Lépésről-lépésre hátrált csak és minden engedmény olybá jött, mintha új sérelem volna és újra megsebzé. Rudolf Bécsben hideg nyugalommal nézte kínos vergődését. Követelte jogát, de tisztában volt azzal, hogy előbb-utóbb megint kitör a háború, s annál inkább ragaszkodott a magyar szövetség eszméjéhez, kedveskedett a magyaroknak, s a pápának «kedves szövetségese és barátja, a magyar király» nagynénjének, Margitnak szentté avatását ajánlá. A háború II. Otakárral ez úttal még nem tört ki. Rudolf és II. Otakár 1277. máj. 6. új szerződést kötöttek, igyekeztek rendezni a vitás pontokat és újra kikötötték, hogy Magyarország az elfoglalt várakat visszakapja. Magyarország pedig szövetségét Rudolffal 1277. júl. 12. Bécsben ünnepélyesen megújította. Követei, Timót zágrábi püspök, V. Istvánnak hű embere, Ladomér, 1268. óta váradi püspök, Loránt bán, a ki a német szövetséget megindította, Csetefia Aladár, a királyné asztalnokmestere és nógrádi ispán, V. István királynak és Erzsébet királynénak régi kedves embere, és diplomatája, Demeter fehérvári prépost alkanczellár és végre János budai prépost voltak, ez utolsó Ivánka fia András ispán fia tanult ember, kánonjogi doctor, határozott és tisztességes jellem, a ki atyjával és testvéreivel osztozott az érdemben, hogy Ghymes várát, a honnan «abban a korban, mikor» — a király szavai szerint — «a magán várak inkább kárára, mint hasznára voltak az országnak», «soha senkit nem bántottak», a csehek ellen 1273-ban megtartotta. Rudolf

mellett a követek a salzburgi érseket Frigyest, a bambergi, trienti, passaui, seccaui, gurki, chiemseei püspököket és két vejét, Lajos bajor herczeg, rajnai pfalzgrófot és Albert szász herczeget találták. A felek megigérték egymásnak, hogy egymást akárki ellen, ha azt az egyik vagy másik szüksége vagy haszna megkivánja, segítik. Rudolf megigérte, hogy a mit a stájerek, osztrákok, karinthiaiak, most vagy régebben a magyar földből elfoglaltak, a maga költségén visszaszerzi, Magyarországnak visszaadja, a régi határt Magyar és Németország közt ismét helyreállítja, csak hogy László, ha szükséges találna lenni, abban neki segédkezet nyújtson. Egymás országából a gonosztevőket be nem fogadják; a kereskedés egyik országból a másikba szabad, biztos és minden szokatlan adótól és vámtól ment legyen. Megállapíták, hogy Endre «Horvátország és egész Slavonia herczege» és Rudolf leánya Clementia eljegyzését — mint Rudolf már sürgette — házasság fogja követni s annak idejét majd László király és Rudolf közösen határozzák meg. A herczeget — a ki, úgy látszik, gyenge, de mérges gyerek volt — meg fogják mutatni Rudolf követeinek, és ha valami nagy hibája nincs, az eljegyzés érvényben marad. A cseh királyhoz pedig követséget küldenek, hogy a mit Magyarországtól elvett, adja vissza, és a mi kárt tett, azt tegye jóvá. A közös fellépésnek most meg is volt a foganatja, és II. Otakár visszaadta a magyar várakat, melyeket még 1273. óta elfoglalva tartott.[232]

Ép ez időtájt — 1277. derekán — érte el III. László mint kortársai nevezték, vagy IV. László, mint az újabb történetírás számítja, a «törvényes kort» és foglalta el «Isten segítségével» a teljes kormányzatot. Tizenötéves volt, csinos, értelmes fiú, szőke, ha későbbkori festmény-

nek hitelt adhatunk, fellobbanó, hirtelen természet. Szerette a vadászatot, a lovakat, a mulatást, s a mi talán még csak lappangott benne, az asszonyokat. Öregatyjának, szépapjának vére volt benne. De II. Endre és IV. Béla erős érzékiségét a keresztény erkölcs mindig egy nőhöz, feleségükhöz kötötte, és sensualis hajlamaiknak csak az a következménye volt, hogy a feleség uralkodott rajtuk, és nagyszámú családot láttak maguk körül támadni. Lászlóban e korlátot nagyon fenyegette származása. Vér véréhez szít, s ő, mint a kún Erzsébet fia, nem idegenkedett, sőt vonzódott a kúnokhoz, kik pedig épen a szerelem dolgában nem igen voltak szemérmetesek, és a mint Magyarországon — az udvar példájára — a bő, asszonyos, kún ruha, kúp forma, magas kún süveg, hosszú kún haj, kún szakál divatba jött: szintúgy a kún ledér erkölcs sem maradt követés nélkül. Testvérei közül a szerb Katalin — beszélték legalább Konstantinápolyban — nyomorék, sánta, phlegmatikus ura mellett sógorának, Uros-Milotinnak szeretője volt, s mikor a másik, IV. László «kedves» testvére, Erzsébet, a nyulszigeti apácza, Katalint meglátogatta, Uros-Milutin, e szerb Don Juan, ezzel is parázna módon megismerkedett. Baj volt, hogy most, mikor IV. László tele vágygyal, tele szenvedélylyel az életbe kilépett, nem volt mellette senki, a ki őt még nevelni, neki valami jó irányt adni képes lett volna. Joakhim, ki legalább tudta, hogy mit akar, nem volt többé, és halálával megint felülkerekedett az anyakirályné befolyása, s annak jele volt, hogy Kán Miklós prépost megint visszakerült az udvarhoz, kanczellárrá lett, majd — ámbár a káptalan Benedek halála után Henrikfia Pétert, Benedek jó emberét, a veszprémi püspököt kívánta utódjának — az esz-

tergomi érsekségre is rátette kezét, a káptalan pecsétjét erővel elfoglalta, azzal élt, az egyház javaival kényekedve szerint rendelkezett, s a mely kanonok neki nem hódolt, azt elkergette, s végre — az év vége felé — országosan, megint, választott esztergomi érseknek elismerték. A Henrikfiak pedig már 1277. júliusban méltóságaikat elveszték. Nádorrá Miklós helyébe Dénest, a volt nádort, bánt, a Babonik unokák rokonát nevezték ki; Joakhimról úgy kezdtek beszélni, mintha nem hűtelenek ellen esett volna el, hanem maga lett volna hűtelen, és jószágait elkapdosták. Tárnokmesterré és bányai ispánná Iván helyett Csák Ugron, asztalnokmesterré Rénold helyébe Csák Mátyusfia Péter és Mátyus vajda, bán, testvére István lett. Csák Mátyus a soproni és mosonyi ispánságot nyerte. Kevéssel utóbb még erősebb lett a Csákok befolyása. Alkalmasint, hogy a mozogni kezdő ellenzékkel annál keményebben szembe-szállhassanak, ősz felé már Csák Péter foglalta el a nádori széket; Dénes Loránt bán helyett, ki végkép eltünik szemünk elől, országbiróvá, Majs pedig, Joakhim és a Henrikfiak e határozott ellensége, ismét a királyné tárnokmesterévé lett.

A forrongás közben, melyet e változások előidéztek, IV. László 1277. nov. 11. Haimburg táján Rudolffal találkozott. A gyerek király és öreg király kezet fogtak, megújiták, megerősiték szövetségüket. Hitükre megfogadták, hogy a mi határvillongás van Magyarország és Rudolf birodalma közt, azt békében, csendesen elintézik, a kinek baja lesz II. Otakárral, azt a másik segiti és külön II. Otakárral se békét, se szövetséget egyikük sem köt. Végre Rudolf fiává fogadta Lászlót; a kún vezérek mind, még külön is megigérték neki, hogy szolgálatára lesznek s a találkozást

befejezte, hogy Rudolf IV. Lászlót Bruckban — följegyezték — ebédre hívta.

Visszamenet IV. László megállott Sopronban, látta a régi falak romlását, töréseit; fogadta a polgárokat, a kik az elmúlt időkben, mikor még gyermek volt, «a cseh királylyal, az ország főellenségével, a ki az országot gonoszul pusztítani, rabolni nem átallotta, sok várat erővel, ravaszsággal hatalmába ejtett», vitézül szembe szálltak; megerősíté, gyarapítá birtokukat, szabadságukat azzal, hogy ügyeiket a fehérvári polgárok módjára intézhetik. A ki közülök a várban tornyot épít, azt birhassa és senki attól, kivévén a királyt, meg ne foszthassa. nemes vagy más szabad ember is. ha akar, közéjük telepedhessék és nemes birtokát, mint polgár is megtarthatja. Sopronból hadával, Kőszeg, a Henrikfiak vára ellen indult. De azután meggondolta magát. «Visszafogadta Henrik bán fiait» kegyelmébe és Doroszló mester szolgájukat meghagyta a torony birtokában, a melyet az adományos birtokán, Rumon Vasmegyében épített (1277. decz. 20.).[233] Dunántúl tehát nem tört ki a polgárháború; de északon és keleten fölemelték a lázadás zászlóját a kibukott párt legtüzesebb emberei, Beicz Görgény és Márkfia Loránt, a szepesi ispán. Elfoglalták a szepesi várat és Szepes délkeleti csucsán Gölniczbányát, melynek arany, ezüst, vasbányái körül a rengeteg erdőt halászok, szénégetők, favágók népesíték meg. Embereik Jakab szepesi lector és olaszi plébánost, ki a király parancsára jött őket felszólítani, hogy a várat adják vissza «embertelenül elfogták, kegyetlenül megkínozták» és csak nagy somma, mintegy 100 márka finom ezüst lefizetése után, bocsátották szabadon. Ők maguk fellázíták az egész Nyírséget, Tiszántúlt, a hol a Beiczek jószágai feküdtek, Erdélyig.

A felvidék hívei is fegyvert ragadtak. IV. László az újvári Aba Dávid fiát, Fintát, határozott, vitéz férfiút és Baksa Simon fiát, Györgyöt, a sóvári Soós-család ősét, ki már Feketehalomnál harczolt V. István mellett, küldte a felkelők ellen. Márkfia Loránt elesett a csatában. Marczelvárát — a mai Mahalfalvát Csötörtökhelytől északnyugatra, — melyet Loránt ravaszul elfoglalt, a vitéz Palán foglalta vissza. De Tiszántúl maga Miklós vajda és a többi testvérei is fegyvert ragadtak Görgény mellett; főleg a váradi egyházmegyében garázdálkodtak «nagy hatalommal». Egyik jelentékeny fészkük Ders palotája volt — a mai Palota Nagyvárad közelében. A király hívei e vidéken, a bihar- és békésmegyei Barsanemzetség, melynek monostora Ugrán állott, nagyon sokat szenvedtek tőlük. A kormány Miklós választott érseket, jobb katonát, mint papot, küldte ellenük. Több ütközet folyt a király hívei és a Beiczek közt. Miklós érsek bevette Adorján várát, Szent-Jobb alatt, a Berettyó mellett Biharban, melyet maga Miklós vajda védelmezett testvéreivel. Miklós vajda meghódolt, de testvérei Ácson és főkép Görgény folytatták a harczot. Baksa Simonfia György azonban Görgényt legyőzte, elfogta és vasra verve IV. László elé vitte, mikor a király — 1278. tavaszán — maga jött az alföldre, s útjában elpusztította Eger vidékét, az egri völgyet, szétszórta a püspökség népeit, mert András püspök — úgy hallotta — a lázadókkal, «kik a király ellen zászlót emeltek» összejött, tehát — következtette — velük czimborált. IV. László föltette volt magában, hogy Isten segítségével a zsiványokat és pusztítókat megzabolázza, az ország népének, mely tőlük eddig «kimondhatatlan sok és nagy kárt szenvedett, a régi nyugalmat visszaszerzi» és Görgényt lefejez-

tette. Nagyváradon Bihar, Szolnok, Szathmár, Kraszna, Békés, Zaránd és Szabolcsmegyékkel gyűlést tartott, «oda gyűlt a hét megye összes nemessége és minden másféle rangú lakossága; vádolák a rablókat és tolvajokat, s László király itt Görgény egyik czinkosát, kit megidézték, de nem jött: Kányi Tamást halálra ítélte, birtokait a hű Barsáknak, kiket épen hűségük miatt zaklattak, adományozta. Azután Miklós érsekkel az erdélyi részekre fordult a gyujtogató, gyilkos Alárdfia Ján ellen, «a hazafiak megmentésére» s volt ütközet, harcz, de valami döntő sikerről nem olvasunk (1278. május).

Némi megnyugvás keletkezett Drávántúl, a hol sziczíliai Károly vezérei játszották a békeltető szerepet. Itt Joakhim ellenfelei, a Babonikok szinte a király híveinek látszottak. Joakhim bán helyébe pedig a Henrikfiak: Iván, Miklós és a legfiatalabbik Henrik, vagy — mint néha nevezték — Herka léptek. Köztük Bursono Jakab rábeszélésére 1278. ápril 20. Dubiczán béke jött létre, melyben jobbára a Henrikfiak engedtek. Nem követelnek — igérték — elégtételt a károkért, melyeket a háború alatt a Babonikok részéről szenvedtek. Joakhim bán testvéreit, barátait nem segítik, hogy bosszút álljanak, sőt ha a Babonikokat fegyveres kézzel megtámadnák, ellenük segítséget nyújtanak. A Babonikok megtartják birtokaikat; a mit azonban a háborús időben herczegi, báni, nemesi birtokokból elfoglaltak, elfoglalva tartanak, azt visszaadják és idegen jószágra kezüket ki nem nyújtják. Psetet, Gercse megyét, Dresniket, Újvárt — Szánaújvárt, Novit? — és más e tájon fekvő javakat azonban továbbra is birhatják.

A béke biztosítására István hasonnevű ifjú fiát, Farkas Miklós fiát kezesül adták Bursono Jakabnak, hogy az

magánál tartsa 1279. husvétjáig — 1279. ápril 2-ikáig — s ugyan csak fiát igérte kezesül Iván is; de mind kikötötték, hogy a gyermekeket nem szabad kivinni Magyarországból, hanem ott kell őket őrizni, még ha Bursono Jakab előbb találna is hazamenni. Károly vezére ezt «hitére és emberségére» megfogadta, de azért mégis, mikor 1278. nyarán hazament, a két gyermeket, Istvánt és Miklóst, magával vitte Olaszországba, Traniba; de Károly király, ki a felek kérelmére a dubiczai egyességet megerősítette (1278. augusztus 21.), a két gyermeket, a kikkel különben jól bántak, még az őszszel hazabocsátá.

Iván és testvérei a dubiczai egyességben, melyet esküvel, birsággal megerősítettek, kötelezték magukat, hogy Joakhim bán rokonait, barátait még abban az esetben sem segítik a Babonikok ellen, ha a király vagy királyné megparancsolná. Ezzel Iván jelét adta, hogy a mikor régi barátai, Miklós vajda és rokonai Tiszántúl fegyverben állottak: ő sem sokat törődött a királylyal. De még ennél is tovább ment. Nem elégedett meg azzal, hogy a királyt fitymálja, hanem — részben — egészen önálló politikát kezdett. Sokan Dunántúl a Héderek, a Csákok közül vele tartottak s ő mint annak idején — 1274-ben — atyja és Joakhim a király öcscsét, herczeget fogott magának és azt tűzte ki maga elé czégérül. E herczeg Endre, II. Endre király velenczei unokája volt. Atyja II. Endrefia István, kevéssel utóbb meghalt, hogy az 1271-iki pozsonyi béke reményét: valamikép herczegi jogaihoz juthatni, megsemmisítette. Kiskorú fiát a nagybátya Morosini Albertino, Velenczének egyik kiváló államférfia, de olasz modorú, kissé ledér ember, vette gondviselése alá, neveltette, és nem téveszté szem elől a kis Árpád-sarj ma-

gyar herczegi igényeit. Endre valami 12—13 éves volt, mikor most Iván hívta, rávette, hogy Magyarországba jöjjön, és Magyarországon mint egész Tót-, Dalmát- és Horvátország herczegét, kinek hatalma még a dunántúli megyék némelyikére is kiterjedt, szerepeltette, a dubiczai egyességben, mikor Pset, Gercse s a többi jószág átengedéséről volt szó, beleegyezésére hivatkozott, s oldalánál a herczegi tárnokmester állását foglalta el. A kis herczeg Zalamegyében, Kehidán (1278. máj. 27.) «megesvén szíve a veszprémi káptalan romlásán», melynek élén Iván testvére, Péter püspök állt, a veszprémi egyház népeit — úgy mint azt már «ősei», a régi királyok és elődjei rendelték — a zalai, somogyi és veszprémi ispánok, alispánok minden joghatósága alól kivette, és «ura» parancsát Iván, mint zalai ispán, azonnal életbe is léptette.[234]

E mozgalomba II. Otakár keze is bele nyúlt. Az ellentét közte és Rudolf közt mind élesebbé lőn. Már alig várhatta a napot, hogy haragját a római királyra kiöntse és hogy e nap a győzelem napja legyen, mindenfelől igyekezett szövetségeseket gyűjteni. Megnyerte a lengyel herczegeket, köztük első sorban IV. Béla vejét, a krakói Boleszlót. A lengyel — mondá nekik — a világ minden nemzete közt legközelebb áll a csehhez. Szomszédja; nyelvük hasonló; vérség, sógorság köti egymáshoz. Ha a cseh elbukik, a telhetetlen német tovább fog terjeszkedni. Keze hozzájuk is elér és igába hajtja a szabad Lengyelországot. Rokonai a brandenburgi, meisseni őrgrófok, a thüringiak segélyére készen voltak. IV. Béla második veje, Henrik bajor herczeg hozzá hajlott. Sok híve volt még, vagy lett újra Ausztriában, Styriában. Pénze, igérete, mindenfelé dolgozott, s egy bécsi polgár

híve, «Paltram vor dem Friedhofe» által érintkezésbe lépett Ivánnal és rávette, hogy a mint a csehek kezdték csipkedni Ausztria dunáninneni, balparti részét, ő a jobbparton pusztítsa a német végeket. Rudolf is mindenfelől hívta barátait a német birodalomból, a meghódított osztrák tartományokból: leginkább azonban a magyarokban bízott, kikkel bánni tudott. Mindenképen kedvüket kereste; már régebben írta IV. Lászlónak, menynyire szívén fekszik, «hogy a híres, fényes Magyarország régi dicsőségének napja megint felragyogjon» és dicsérte a magyar urakat, hogy a «két árvát», «kedves két fiát, László királyt és Endre herczeget» az ország ügyeiben oly híven és ernyedetlen támogatják. Megköszönte nekik, a mit eddig tettek, igérte, hogy köszönetét nem csak szóval, de tettel is ki fogja mutatni, és kérte őket, hogy ha valamit akarnak, a mi tőle vagy a «római» birodalomtól függ, csak forduljanak hozzá bizalommal. II. Otakár gőgjével majd elbánnak, s a mikor a háború már kitörőben volt, felhívta IV. Lászlót: «Kelj fel édes fiam! kedves barátom! itt az idő, hogy bosszút álljunk az álnok cseh királyon, ki titokban és hitszegően, folyvást áskálódott ellenünk!» IV. László semmit sem késett. Haragja, boszszúja feltámadt II. Otakár ellen. Megemlékezett, mit vétett ellene, atyja ellen; abba hagyta az erdélyi hadjáratot, és szemben a külső háborúval, békét keresett az országban, a kivel lehetett: Joakhim nemzetségével. Joakhim egyik testvérét, Miklóst már megint bánná nevezte ki (1278. május), most pedig a harmadik testvért, Istvánt, a ki nyugtalankodott volt, fogadta kegyébe, mosonyi ispánná, országbiróvá nevezte, ezer márka, kerek számmal 22,000 frt o. é. fizetést rendelt neki, s a mi jószágát elvette, a mit Joakhim testvére királyi adományból

bírt, azt visszaadta. A vitéz Guthkeled nem igen bízott a királyi szóban s azért István kalocsai érsek, Ladomér váradi és még néhány püspök mellett a Csákok is, kik most a legfőbb hivatalokat viselték: Péter nádor, Ugron tárnokmester, Mátyus soproni ispán és István főasztalnokmester hit alatt jótállást vállaltak; a király pedig testvére, az apácza Erzsébet előtt, kit nagyon szeretett, «mert, legalább mondá, szentnek tartotta, ki imádságával a Szűzanyához és Szent Fiához» sokat használ az országnak, királyi szavára, ünnepélyes oklevélben megfogadta, Csanádon, 1278. június 10-én, hogy ígéretét híven megtartja, «ha csak ezután István oly dolgot nem mível, a miért őt a király, a bárók, a nemesek előtt méltán vádolni lehetne».

A kibékülés és kibékítés egyik eszközének tekinthetjük, hogy június vége felé a nyers Csák Péter helyébe öcscse Mátyus lett nádorrá, ki azonnal az osztrák határra sietett. Maga IV. László július végén ment utána Fehérvárról, felemelve a királyi zászlót, «bízva a Mindenhatóban és őseinek, Szent Istvánnak, Imrének, Lászlónak érdemeiben, kik őt könyörgéseikkel támogatni fogják». A sereg, melyet gyűjtött — nemesség, várjobbágyok és egyéb népek — jobbára az ország északi és nyugati részeiből, Szabolcsból, Szathmárból, Zemplénből, Borsodból, Ujvárból, Hontból, Nógrádból, Szolgagyőr, vagy Galgóczról, Komáromból, Veszprémből, Vasból, Sopronból, azután délibb vidékről, mint Somogyból, a Dráva mellékéről került ki. Erdélyből, a Drávántúlról az idő rövidsége miatt nem igen jöhettek, de mégis voltak vitézek. Eljött a tevékeny, ügyes Tamás, váczi püspök, IV. Béla jegyzője, V. István követe II. Otakárnál, «fegyveres kiséretével», «a ki ugyan az Isten szolgája és lelkipásztor volt, de

azért mégis, mint Mózes, majd a hegyre ment, hogy az Isten dicsőségét lássa, majd leszállt a táborba, hogy a nép szükségén segítsen, tett és elmélkedett és papi hivatalának s a királyi parancsnak egyaránt megfelelt». Eljött Guthkeled István, az új országbiró és mosonyi ispán, rokonaival, Joakhim bán bajtársaival, Hódossal, Benedekkel, Györgygyel, Bereczkkel, a Báthoryak ősével; Baksa Simonfia György, a Soós-család őse, ki Görgényt és Márkfia Lorántot legyőzte; Aba Fintának testvére Amadé, ifjú vitéz, a jövőnek egyik kiváló embere; Jákófia Jákó, királyi pohárnokmester András testvérével a Kaplyon-nemzetségből, a gr. Sztáray, a szathmármegyei Vid fiai: László és Venczel, az Irinyi, a zólyommegyei Györkfia Dénes, a Radvánszky, Ebedfia Ják, a Niczky-család ősei; Ivánkafia András egyik fia szintén András, a gróf Forgáchok egyik elődje és a régi vitéz Bő Izsépfia János, ki már a Sajónál megsebesült. A kúnok közül két «szék» csatlakozott. A magyar sereg vagy 14—15.000 lovasra rúgott, de a németek 30—40.000 emberről — a mennyit Rudolf kért — beszéltek. Július 31-én IV. László király Győrben volt. Egy héttel rá — aug. 6. — már átkelt a Dunán és Pozsony alatt táborozott. II. Otakár június 27-én hagyta el Prágát és lassan jött a Morva felé, hogy segélyhadait mindenünnen magához vonhassa. Úgy volt meggyőződve, hogy Rudolfnak most nem jöhet senki sem segítségére. Németországban a király felhivása, jőjjenek, támogassák, süket fülekre talált. A fejedelmek közül senki sem mozdult; némelyek határozottan megtagadták a segélyt; mások igérték, de nem adták meg, s annak a néhány sváb vitéznek, kik a Rajna mellékéről, a mai Svájczból régi barátjuknak, Rudolfnak segítségére fölkerekedtek, Henrik bajor herczeg, bár Ottó fia

Rudolf leányának jegyese volt, az útat elzárta vagy legalább megnehezíté, s ő maga II. Otakárnak egy csapatot küldött segítségül. Rudolfnak még a görzi Meinhard gróf és a salzburgi érsek, ki, mert a pápa egész általánosságban Rudolf ellenségeit kiközösíté, II. Otakárra az egyházi átkot kimondotta, küldöttek némi segélyt; de Ausztriában, Styriában az urak nem teljes számmal gyűltek, a bécsi polgárok pedig, a helyett, hogy segítenék, nyiltan fölszólíták Rudolfot, ne keverje őket bajba; engedje meg, hogy maguknak más fejedelmet válaszszanak, mert őt saját hívei is cserben hagyják. II. Otakár bízva a győzelemben, nem is sietett. Július vége, Szent Jakab napja körül járt az idő, mikor az osztrák földre lépett és a felső Thaya mellett Drossendorfot megtámadta, mely — Rudolf szerencséjére — 16 napig ellentállott; azután a cseh sereg keletre, Laa felé fordult és azt fogta ostrom alá. Bécsben még csak gyéren gyűltek a német csapatok. Rudolf minden reménységét a magyarokba vetette s úgy várta őket, «mint a Messiást». Nem is csalódott bennük. «A nyelv nem tudja kimondani, a toll nem bírja leírni az örömöt» — irá IV. Lászlónak — «a mit érzett, mikor látta, hogy a római birodalom és Magyarország közös ellensége ellen oly vitézül és hatalmasan síkra száll.» Biztosítá, hogy semmiféle viszontagság sem fogja arra bírni, hogy szövetségétől elálljon. A teendőkre nézve «teljesen rá hagyatkozik». «A maga kivánságát az övéhez alkalmazza», de valósággal ő, a tapasztalt hadvezér ragadta meg az ügyek vezetését és a magyarok készséggel hajlottak — nem parancsára — szavára.

A mily lassú és késedelmes volt II. Otakár, épp oly gyorsan és határozottan cselekedett Rudolf. Kisasszony-

napját (szept. 8.) tűzte volt ki gyülekezésül a németeknek, kiket segítségül hívott; talán jött volna is még addig egy-két kisebb csapat; saját fia, Albert is még távol volt; de neki elég volt a magyar sereg. Mikor látta, hogy arra már számíthat, összeszedte, a mi serege volt és augusztus 14-én kiindult Bécsből, Haimburgnál átkelt a Dunán és fölfelé vonult a Morva jobbpartján, míg a magyar sereg a balparton szintén északra tartott. Marchecknél egyesült az osztrákokkal, kik oda gyűltek, s ide jöttek egymás után, a mint érkeztek, a németországi csapatok: a baseli püspök, a nürnbergi várgróf Hohenzollern Frigyes, a stájerek, karinthiaiak és mások egyéb tartományokból. Valamennyit 2000 lovasra lehetett számítani: míg II. Otakárnak négyannyi pánczélos vitéze volt, pedig a nyugat harczaiban már ekkor ezek tették, úgy szólván, egyedül a számbavehető, döntő elemet.

A mint a magyar sereg összeköttetésbe lépett Rudolffal, mindjárt egy nagyobb csapat magyar, kún — 8000 lovasról beszéltek — indult ki, hogy II. Otakár és seregének hollétét kikémlelje. Vezérük Baksa Simonfia György volt; egy kis osztrák csapat is csatlakozott hozzájuk Emmerbergi Schenk Bertold vezérlete alatt. E kémlő had fölverte II. Otakár seregét Laa alatt; két napig csipkedte, zavarta szerte-széjjel szórt csapatait, és csak mikor II. Otakár összpontosítá seregét: vonult vissza számos fogolylyal a főséreghez. Baksa György maga három jól fegyverzett csehet hozott paripástul, mint foglyot, IV. László királynak, s IV. László a három foglyot Rudolf királynak ajándékozta. II. Otakár most látta, hogy a magyarokkal van dolga; mégis volt tehát valaki, a ki Rudolfot segíté. Fölhagyott Laa ostromával, melyet

már 12 napja vívott s a Morvához vonult, hogy szembe legyen ellenfeleivel. Tábort Marchecktől északra, három mértföldnyire Drösingnél ütött. Előtte a Krutterfeld feküdt, melytől délre a Weidenbach folyt nyugatról keletre a Morvába. A magyar sereg is átkelt Marchecknél a Morván és Rudolffal egyesült (aug. 23.).[234] Magyar és német nem jó szemmel nézték egymást; a németek a könnyű magyar lovasságot nem tarták alkalmas erőnek, hogy II. Otakár nehéz fegyverzetű hadaival szembeszálljon; a magyarok pedig a németek nehézkes voltát fitymálták. Rudolf azonban mindent elkövetett, hogy a két elem összebarátkozzék. Parancsára a németek legszívesebben fogadták a magyarokat, «mint a kikre nagy szükségük volt»; «összejártak, együtt ettek, ittak, fraternizáltak, mintha régi barátok lettek volna», s azután «harczra készen, kibontva a zászlót, vidáman» indultak a cseh király táborára, s attól mintegy egy mérföldnyire Stillfried körül, olyan közel, hogy az ellenség sátrait megláthatták, megállapodtak. A kúnok gyorsan kikémlelték a területet, mely a cseh sereg előtt feküdt; megtudták, hogy a nádas és a mi mocsár, vizenyős tér: most száraz és akadálytalanul át lehet rajta menni. Kémszemléjükben összecsaptak a csehekkel: II. Otakár lengyel és brandenburgi csapataival. Többet levágtak, vagy kétszáz embert elfogtak, vagy száz fejet magukkal hoztak; s visszatérőben Rudolf elé lovagoltak, ki épp IV. László királynál volt és tanácskozott; kiszedték a fejeket a sisakokból — mert nekik úgy tetszett a szász és lengyel sisak, hogy nem vesződtek sokat, ha nem tudták mindjárt lekapcsolni, hanem lovagnak, apródnak sisakostól levágták a fejét — és kiteregették Rudolf elé a fűben, hadd lássa, hogy szembeszálltak az ellenséggel. A német király arcza

e szokatlan látványra elborult; szíve megesett, de nem mutatta fölindulását, hanem nagyon megköszönte a kúnoknak, hogy érte ennyit fáradoztak.

II. Otakár egész serege most együtt volt: valami 30.000 ember. De ő nem akart támadni, várta az ellenséget és csak pénzzel dolgozott Rudolf és IV. László seregében, hogy a vitézeket elpártolásra bírja. A németek közt nem volt egészen hiába munkája, a magyarok közül is a kúnok egyik «széke» megingott; elfogadta II. Otakár pénzét, de nem állott át hozzá, hanem az ütközet napja előtt, az éjjel a zsákmánynyal, a mit eddig szerzett, haza szökött Magyarországba.

Rudolf szerette a pénteket, a melyen az Úr szenvedett; szerencsés napnak tartá és most is aug. 26-ikát pénteket választá a támadás, a csata napjának. Serege és a magyar sereg két külön sereg volt. A magyarokkal nem parancsolhatott, csak kivánságot fejezett ki és kapacitálhatott. A csata napja előtt haditanács volt. Megállapodtak, hogy mind Rudolf serege, mind a magyarok a tartalékon kívül két-két csatarendben indulnak meg. Az első magyar rend élére Rudolf — a mint a magyar vezérekkel megismerkedett — a nádort, a sereg vezérét, Csák Mátyust, a második csapat vezérévé pedig István országbirót, kit a németek «Schiltpergi», vagyis «vértesi grófnak» neveztek, — ősi fészke Gut, csakugyan a fehérmegyei Vértes-hegység alatt feküdt — kérte fel. Mindketten engedtek megtisztelő kivánságának, szintúgy IV. László király is, hogy ő az utolsó csapatban félreálljon, úgy is szokásuk volt a magyaroknak, hogy a király, vagyis fővezér távolról szemlélje az ütközetet és ne elegyedjék abba a hullámzó támadásba, futásba, mely a magyarok csatáját jellemezte.

Másnap reggel, augusztus 26-án megindult a sereg két külön hadtestben. Jobbra Rudolf serege; első sorban az osztrákok, másodsorban maga Rudolf, sváb, stájer, karantán és egyéb német vitézeivel. A «hosszú» Kapell Ulrik, a «Kapeller», ötven lovaggal a tartalékot képezte. Balra, előbbre mint a németek, a magyar sereg vonult; az első csatarend élén, megállapodás szerint, Mátyus nádor, a másodikban Guthkeled István országbiró; László király egy szomszéd halmon foglalt helyet. A királyi zászlót a kibékült vagy kibékített Básztej Rénold tartá «emberül és hatalmasan»; testvérei András, László, Salamon és Magyarország más nemesei «szám nélkül, mint az ég csillagai» körülvették a királyt. A kúnok a csatarenden kívül jobbra, balra, előre száguldtak és belenyílaztak az ellenség tömegébe, melyet II. Otakár, szintén hat csapatban, tábora előtt állított fel. Jobbra, a magyarokkal szemben első sorban a csehek, a másodikban a morvák, a harmadikban lengyelek állottak. Itt volt Dědič Milota, hires vitéz, egykor II. Otakárnak stájer helytartója, de most — mondák — nem barátja, «kiben a sereg nagyja leginkább bízik vala». Rudolffal szemben maga II. Otakár állott; elül, az első harczvonalban a meisseni és thüringiai zsoldosok, mögöttük ismét lengyelek, végre hátul, a harmadik harczvonalban bajor és szász, vagyis brandenburgi csapatok élén, válogatott, nemes vitézek közt maga II. Otakár. A mi csapat tehát erre, balra állott, jobbára olyan fegyverzetű volt, mint Rudolfnak szembe jövő csapatai. A csehek jelvénye zöld kereszt, csatakiáltásuk Prága! volt. A magyar-német sereget fehér kereszt különböztette meg és Krisztus! csatakiáltás, mely szent nevet a «pogány» kún és «félpogány» magyar — mondák a németek — egyformán hangoztatta. A cseh

sorokban fölhangzott a régi «Gospodina pomeluj ny» (Uram, irgalmazz nékünk!) egyházi harczi dal. Rudolf németjei előtt a baseli püspök lovagolt és egyházi buzdításul rázendíté az éneket:

Sant Mari muoter und meit
All unser not sei dir gecleit!

Már kilencz óra mult, mire a csata kezdődött. A támadást a magyarok kezdték és túlszárnyalni, bekeríteni igyekeztek az ellenséget. Nyilzáporuk elborítá a cseheket. Ember, ló rakásra hullott. Majd karddal, lándzsával támadtak. Dühös tusa támadt. A harcz ide-oda hullámzott. A «nagyszakállú» vitéz Mátyus nádort ledobták lováról, de Péterfia Dénes, az Osl-nemzetségből, megvédte a földön. Baksa Simonfia György és az Irinyiek ősei megsebesültek; Aba Amadé jobb kezének kis újját veszté, de a csatából nem távozott. István országbiró hadteste is belebonyolódott. «Soha cséplő úgy nem csépelt» — mondák a németek — «mint Mátyus nádor és vitézei, kik vele a két csatarendben voltak; a magyarok — ember ember ellen — úgy vívtak, mintha Francziaországban tanultak volna» és megmutatták a németeknek, «hogy ők is úgy tudnának harczolni, mint a svábok, ha olyanformán fegyverkeznének!» Milota is közbelépett, de a magyarok dühös támadását, nyilát ő sem bírta kiállani, hátrált, futott, épp akkor, mikor a csata Rudolf és II. Otakár közt is válságos fordulatot vett. Itt az osztrákok valamivel későbben támadtak, mint a magyarok; a cseh sereg első csapatját megdönték, de a második csapat — úgy kellett lenni — helyreállítá az ütközetet. Az osztrákok hátráltak. II. Otakár, hogy győzelme teljes legyen, az utolsó csapattal is közbe rohant, de szemben találta magát

Rudolffal magával és második csapatjával. Mintegy dél volt már ekkor; II. Otakár néhány szóval buzdítá vitézeit és összecsaptak. A dühös viadalban Rudolf lovával elbukott, a Weidenbachba esett; pajzsát borítá magára, hogy a száguldó paripák el ne tiporják, míg egy thurgaui lovag, Ramswag Walter fölemelte, újra lóra segíté. Mikor ismét lovon ült, Kapell Ulrik kisded, tartalékcsapatjával a hullámzó lovas csatába vetette magát és zavarba hozta Otakárékat. Most kellett volna a jobbszárny, Milota, de az már futott a magyarok elől; követte őt a jobbszárny harmadik harczvonala, a lengyelek és Milota helyett magyarok jöttek. Míg a magyar sereg egy része észak felé üldözte a futó cseheket, másik része jobbra kanyarodott és oldalba fogta II. Otakár csapatait s a kúnok a táborát foglalták el. II. Otakár megmaradt seregét ilykép elülről, oldalvást nyomták a Morva felé. A ki meg nem adta magát, a folyóba szorult, a hullámokba veszett. Maga II. Otakár, mikor látta, hogy buknak el a cseh zászlók, mint bomlik a sereg és vész el menthetetlenül a csata: mintegy bódulva, kétségbeesetten, az ellenség, az osztrákok tömegébe rohant, de fáradt lova elbukott. Körülvették; sisakját leverték. Ő megmondta, kicsoda és megadta magát, de a dühös osztrákok még csak akkor szúrták, vágták igazán, mint személyes ellenségüket és lovagiatlan módon legyilkolták; még holttestét is bántalmazták. Mikor Rudolf a hírre, hogy II. Otokár elesett, kerestette és megtalálták: már teljesen kifosztották; még a nadrágot is lehúzták róla, és a holttest, rajta 17 seb, meztelenül feküdt. A foglyokat pedig — a cseh, morva, lengyel nemeseket — összehajtották «mint a disznót az ólba»; azután kiválogatták közülök a javát és maguk közt a győzők felosztották.

A mindenféle zsákmány, arany-, ezüst edény, ékszer, drágaság, fegyver, ló oroszlánrésze a magyaroknak és kúnoknak jutott, mert ők voltak a futó csehek nyomában és ütve, vágva — üsd meg! fogd meg! kiáltással — három mértföldnyire üldözték őket. Mikor az éj beállott, a német táborba nyugtalanság, zaj hatott. Az őrök figyeltek. A sereg fegyverre kapott. Azt gondolták, hogy kisértetek járnak a halottak közt, de kúnok voltak, kik «farkas módjára» a csatamezőn ólálkodtak és a német tábort kerülgették, nem lehetne-e talán azt is — így magyarázták legalább a németek — megrabolni s a németek zsákmányát elszedni?

A cseh sereg megsemmisült. «Isten a megmondhatója, hányan estek el.» Mindenesetre tizezernél több veszett el fegyver által és a Morva hullámaiban. Kivált az idegenek közül, kik II. Otakárt segíték és a környéket nem ismerték, lelték sokan a Morvában sírjukat, s a folyam mentében halomszámra feküdtek a halottak, kiket csáklyával, gereblyével halásztak ki a parasztok és kifosztották. Másnap, aug. 27-én mind Rudolf, mind IV. László a csehek üldözésére indultak, Rudolf egyenesen északra, Felsbergre, IV. László északnyugatra, Laára, és magyarok, kúnok megkezdék Morvaország pusztítását. IV. Lászlónak szándéka volt, hogy még az egész cseh földet megrabolja és úgy térjen vissza, de Rudolf, ki nem szorult többé a magyar segítségre, sőt attól tartott, hogy a magyarok, kúnok — már is kezdték, a zsákmány miatt — seregével összevesznek, lebeszélte: «ne legyen annyi ember veszedelme», úgy is megegyezik vele, mi történjék; Csehországot nem foglalja el, hanem II. Otakár és Kunigunda kis fiának, Venczelnek hagyja. Azután hálát mondott támogatásáért, melynek köszöni, hogy Ausztriát

és Styriát megtartotta, «szeretettel» elbucsúzott tőle — Mistelbachban — és ment északra Morvába, Csehországba, míg IV. László a magyar sereggel, sok vasra vert, megkötözött cseh fogolylyal, úrral, köztük Miklós herczeg, II. Otakár törvénytelen fia, kit 1273-ban Győrnél lovaggá ütött, Pozsony felé Magyarországba visszatért, a hol aztán — csak úgy mint a németek — a foglyokat mindenféle módon sanyargatták, hogy tőlük minél előbb, minél nagyobb váltságdíjat csikarjanak ki, a csehek, morvák, lengyelek szégyenére, örök gyalázatára és kisebbségére, «pajzsaikat és zászlóikat a dicsőséges és diadalmas győzelem örök emlékeül» a fehérvári egyház falára függesztették és — királyi parancsra — az egész országban tánczczal, mulatsággal diadalünnepet ültek, s e napon országszerte senkinek sem volt szabad dolgozni.[235]

XXXII. FEJEZET.

Országos zavar. Fermoi Fülöp pápai követ. A kún törvény. A budai zsinat. IV. László ellenkezése a legatussal; fogsága. Enged. Kún lázadás. A hódmezei csata. IV. László kibékül az egyházzal. Fülöp legatus távozása.

A mi a XI. században III. Henrik császár, a XII-ben Komnen Mánuel volt: az volt Magyarországra nézve a XIII. században II. Otakár, ellenség, ki az ország függetlenségét fenyegette, azt megdönteni alkalmas lett volna. De míg nyugat császárja, III. Henrik hűbéresévé tette Magyarországot, Mánuel már csak zavart, polgárháborút tudott előidézni és egy kis részt szakított el az országtól: II. Otakár — igaz, hogy hármuk közt a leggyengébb — még annyira sem volt képes és minden, a mit elért, az

volt, hogy Magyarország terjeszkedését nyugatra megakasztá és az ország némely nyugati szélét négy esztendeig elfoglalva tartá; pedig se Péter és Aba, se II. Géza és utódjai alatt nem volt az ország annyira megzavarodva, mint a kiskorú IV. László korában. Csakhogy az ország szervezete, ereje a két század folyamában megszilárdult. Magyarország sokféle csapása és viszontagsága mellett is területre nagyobb, erősebb volt, mint mikor keblében még a pogányság morgott, vagy a királyi hatalom és nemzeti jogok, még chaotikusan össze-vissza bonyolódtak és a királyban pontosult össze az ország egész ereje. II. Otakár ezt tapasztalta saját vesztére: ámbár Magyarországon akkor alig volt valaki, a ki, ha visszagondolt a múltra, ezt észrevette, ezt állítani merte volna. Az emberek csak a bajt látták, mely az erős államban, a kormányzat gyengesége miatt, őket mindenfelől nyomta, fenyegette. A Szamos mente, az út, mely Erdélybe vitt, tele volt rabló várakkal.[236] A Dunántúl hemzsegett a gonosztevőktől. A Tiszántúl Biharmegyében, Székelyhid mellett, az egyedi monostor épületeit — hogy egy-két concret esettel mutassam fel a baj minőségét, mely országszerte, lehet mondani, általános volt — saját patronusa, Doroghfia Péter, ki első sorban harczolt II. Otakár ellen a dürnkruti mezőn és IV. Lászlótól ezért, úgy szólván még a csatatéren, 1278. szept. 1-én, Székelyhid ősi birtokát, melyet Pálfia Miklós vajda és nemzetsége, még a tatárdúlás ideje óta elfoglalva tartottak, visszakapta, lerombolta és a követ Diószegre vitette, a hol magának tornyot, várat épített.[237] A nyitrai káptalan ugyanez időben — 1278. júliusban — némi panasz következtében vizsgálatra kiküldve, borzasztó laconismussal jelenté: «egy faluból husz ökröt hajtottak el». A kiküldött látott egy elégett curiát, abban három

összeégett marhát s azonfelül három sebesült embert, a kik közül az egyiken három, a másikon két, a harmadikon egy seb volt; a tettesek előkelő nemes urak és embereik voltak. Szintúgy «elpusztítva talált egy másik falut; a Huntpáznán Kázmérfiak tisztjei pusztították el.[238] Az ország délnyugati részén, Somogyban a vitéz Izsépfia János, ki már a Sajónál harczolt, Fövénynél bátran szembe szállt Henrik bán seregével, Dürnkrutnál pedig: «mint kegyetlen oroszlán rohant az ellenségre», nem tartá tanácsosnak, «az ország alább szállt, háborus állapotában», hogy megyeri, somogyi várnépekkel — mert könnyen bánt el velük a jogtalan erőszak — közösen birtokoljon. Zágráb alatt, a Száva mellékén pedig Jaroszló fia, a vitéz és érdemes Iván ispán már 1277. elején megfogadta, hogy Brezoviczán, a hol kápolnát épített, kolostort is fog alapítani «ha az Úr Isten Magyarország dolgát jobbra fogja fordítani», de meg nem alapította; s az esztergomi keresztesek conventje az ország zavaraiban annyira elszegényedett, hogy azt még akkoni háza is, mely az esztergomi ház segélye nélkül el nem lehetett, megérezte.[239]

Henrikfia Iván, II. Otakár bukása után, Rudolfhoz fordult; bocsánatot kért, hogy megtámadta, szolgálatát ajánlá, és késznek nyilatkozott, hogy hozzá menjen. Rudolf azonban Morvaországban (szeptember derekán) — ellenséggel szemben — épenséggel nem szándékozott Lászlóval összeveszni. Fenn akarta tartani a barátságot a magyar királylyal «a míg él», ámbár a kis Endre herczeg ép ez időben meghalt, és így arról, hogy sógorság fűzze egymáshoz a két királyi házat, le kellett mondani. Visszautasítá Ivánt azzal a válaszszal, hogy a ki Magyarország és királya ellen engedetlenkedett, azt nem tartja méltónak, hogy szolgálatába fogadja; és a dolog-

ról pedig értesíté IV. Lászlót, azzal a kéréssel, hogy ha talán Ivánnak és testvéreinek kihágásait meg találja bocsátani, legyen gondja, hogy a neki okozott megmérhetetlen kár is szóba jöjjön; ha pedig közösen bosszút akar állni, ebben is, mint másban hű és hasznos szövetségese lesz.[240] László azonban egyelőre nem gondolt háborúra Iván ellen, ki meglapult, míg Endre herczeg eltünt és visszament Velenczébe: hanem osztrák győzelme után fölkereste a Szepességet; belefogott a szepességi birtokviszonyok rendezésébe, s a szepesi várhoz tartozó földeket megjáratta. Majd az egész tartományt, melyet a sokféle belvillongás össze-vissza zavart, Erzsébet anyjának ajándékozta, hogy azt bírja úgy, mint Kálmán herczeg bírta IV. Béla király idejében.[241]

Arra pedig, hogy az «országban a többnél több veszedelmet, rombolást» megszüntesse, a «gonosztevőket országszerte megzabolázza, elítélje, megbüntesse», királyi teljhatalommal Mátyus nádort küldötte ki (1278. őszén). A nádor Dunántúl, Sopronban tartott gyűlést; oda jöttek a vármegye nemesei, alsóbb néposztályai; vádolták — a többiek közt — Péter soproni polgárt, a «Burggrafot», mint zsiványt, az ország prédálóját. Sokféle gonoszságáért Mátyus birótársaival — köztük Dénes a volt nádor — halálos ítéletet mondott Péterre, és lefejeztette. Birtokait elkobozták, eladományozták; köztük Dágot — Sopron mellett a mai Agendorfot — Osl Dénes nyerte, a ki Mátyus nádort Dürnkrutnál, mikor lováról lebukott, megoltalmazta. Az ország keleti részén, Havasalföldjén pedig Baksa Simonfia György — a II. Otakár ellen való háború egy másik hőse — bizonyos Lython — oláh? — vajdát győzött le; maga a vajda elesett; testvére Barbat fogolylyá lett; tőle IV. László király nem csekély összeg pénzt

csikart ki, s a magyar fenhatóság, magyar adószedés e «havasalföldi részeken» ismét helyreállt.[242]

Az ország bajai miatt Rómába is sok panasz érkezett. A pápai széket most, 1277. november 25. óta, III. Miklós a híres Orsini család fia, szép, okos, jóakaratú nagy úr, de nagyon is jó barátja rokonainak, foglalta el. Eléje került az esztergomi szék betöltésének vitás kérdése: Miklós prépost és Péter veszprémi püspök versenye. Miklós minden áron törekedett, hogy gyanús választását a szentszék által elismertesse. De követei ügyetlenek voltak. Egyszer arra hivatkoztak, hogy «quasi inspiratione» választották meg, másszor bizonyítványt produkáltak, hogy compromissum útján létesült a választás. Ellenfelei nem mulasztták el a választás hibás voltát, Miklós jellemének, tudományának fogyatkozását kiemelni. III. Miklós 1278. ápril 25-re személyes megjelenésre idézte meg; de Miklós prépost mindenféle kifogással élt; elfoglaltságát, közbenjáró tisztét II. Otakár és László közt, az út veszélyeit és más efféle okokat emlegetett. De a pápa kifogásait el nem fogadta; mikor a határidőre meg nem jelent, az ítéletet ellene kimondá, az esztergomi érsekséget megürültnek jelenté ki, de arra Péter püspök postulatióját sem fogadta el — «nem személye miatt», mert e kérdésbe bele sem bocsátkozott —, hanem mert az érseki szék betöltését ezúttal, nehogy a fejetlenség, ha a káptalan, mi valószínű, megint nem tudna megegyezni, és az udvar beleavatkoznék, még tovább tartson: a szentszéknek tartotta fenn (1278. június 1.).[243]

De a pápai széket más panaszok is zaklatták. «Gyakran eléje kerültek a nemes Magyarország bajai.» «A lázongó mozgalmak aláásták a királyi szék tekintélyét», prédára, pusztulásra jutott a «hívek vagyona»; még az

«egyház szabadságát is lábbal tiporják». A pápa úgy érezte, hogy az embernek, kit az Isten a maga képére teremtett, s a ki csak «kevéssé kisebb az angyaloknál», joga van arra, hogy a «jog és tisztesség határain belül békében élhessen»; neki a pápának pedig, mint Krisztus helytartójának, kötelessége ezt a békés állapotot előmozdítani, megoltalmazni». «Elmenne maga Magyarországba» — írá — «de másféle dolga nem engedi», s azért — kevéssel utóbb, hogy II. Otakár a Morva mellett elesett (1278. szept. 22.) — Fülöp fermoi püspököt küldé követül Magyarországba, Dalmáczia, Horvátország, Ráma, Szervia, Ladoméria, Galiczia, Kún- és Lengyelország szomszédos tartományokba, «hogy az Úr nevében gyomláljon és ültessen, rontson és építsen!»; a király és hazafiak, egyháziak és világiak körében mind azt szóvá tegye és megvitassa, a mit «az istentisztelet, az apostoli szentszék méltósága, az egyházi törvények megtartása, az egyházi szabadság helyreállítása, az ország ereje, a tisztesség, a béke, a szegények felsegélése és a lelkek üdve és megnyugvása megkíván». Mindezt, úgy hitte, rárakhatja Fülöp püspök «erős vállaira», mert «szájat adott neki Isten» és bölcseséget és tudományt; és tudott beszélni és cselekedni ott és akkor, a mikor beszélni vagy cselekedni kellett. El is látta mindennemű felhatalmazással, a szentszéki követek szokott jogaival, hogy minél szabadabban mozoghasson missiójában, s melegen ajánlá IV. László királynak, nejének, az ország egyházi és világi lakóinak: «nemeseknek, grófoknak, lovagoknak, a népnek, várak, városok és más helyek megyéinek», hogy Fülöp püspöknek mindenben, a miben hozzájuk fordul, segítségére legyenek, és működése sikerét előmozdítsák.[244]

IV. László vagy az udvar nem jó szemmel nézték a legátus jövetelét. Szerették volna, ha lehet, megakadályozni. Tartottak beavatkozásától, de azért engedelmeskedtek. A férfiak, kik most IV. László körül a főhivatalokat viselték, mintegy coalitio folytán kerültek össze. Három Csák volt: Mátyus a nádor, István az asztalnok, és Ugron a tárnokmester és mácsói bán, ki kevéssel utóbb már a «Mácsó és Boszna ura» czímet viselte. Kettő Guthkeled, Joakhim testvére: István országbíró, és Miklós bán. Hozzájuk járult egy új elem, az Aba-nemzetség: Dávidfia Finta, mint erdélyi vajda. Miklós prépost — már 1278. őszén — letette az érseki czímet. A pápai legátus 1279. elején jelent meg az országban. A magyar püspöki kar legkiválóbb alakja Ladomér püspök, Huntpáznán Andrásfia János, kit Báncza István halála után 1278. végén kalocsai érsekké választottak, hozzá csatlakoztak. Rábeszélésére a király kibékült Henrik bán fiaival és híveikkel és őket ismét «különös kegyelmébe» fogadta.[245] Míg az esztergomi érsekség kormányát — egy időre — Ladomér vette át: Miklós prépostot, a ki szemében csak «László bán fia», «clericus» volt, a káptalan panaszára maga elé idézte, és a kárért, mit az esztergomi káptalannak okozott, 600 márka aranyban elmarasztalta, s e tartozás némi törlesztésére 200 ezüst márka fejében Pócsfia Ugron esztergomi palotáját, melytől egykor — 1273-ban — IV. László király mint hűtelent megfosztotta, minden tartozékával a káptalannak engedte át. Kán Miklósnak ugyan nehezére esett, hogy magát vétkesnek ismerje, mindenben eleget tegyen. Habozott, késett, de azután mégis megadta magát. A — mai — budai várban a legátus, Ladomér, Timót zágrábi, Péter az erélyes erdélyi, Henrikfia Péter veszprémi, a szerémi, váczi, tinnini püs-

pökök, a domokosiak, minoriták és remeték rendfőnökei és a legátus olasz papjai előtt az evangeliumra megesküdött, hogy a legátus parancsait, az egyház rendeleteit mindenben teljesíti; a királyi pecsétet leteszi, az udvart, a királyt elhagyja, a legátust követi, Rómába zarándokol, s azután jószágain vagy más valahol marad, míg a legátus «akkor és a mikor neki tetszeni fog» meg nem engedi, hogy kimozduljon.[246] E számkivetés azonban nem tartott sokáig. Miklós prépost annyira meg tudta nyerni Fülöp legátust, vagy Fülöp látva befolyását a királyi családra, jobbnak tartotta, hogy a megtért báránynak engedjen: hogy néhány hét, talán, lehet mondani, néhány nap mulva visszafoglalta alkanczellári méltóságát, és általa vagy legalább neve alatt keltek azok az okiratok, melyekben IV. László király a legátus kivánságainak eleget tett; esztergomi érsekké azonban a pápa Ladomér püspököt nevezte, ki — mint hitelesen értesült — «tanácsban előrelátó, tettben serény, erényes, jó hírnevű és már a váradi egyházat is nem csak híven, hanem hasznot is hajtva kormányozta», alkalmasnak látszott tehát, hogy az esztergomi egyház bajait is, «melyek a fejetlenség idejében keletkeztek, megorvosolja, s a mi ott formájából kiment, a maga rendes kerékvágásába visszavezesse» (1279. június 13.).

A sokféle visszás és bűnös dolog közt, melyeket a legátus a keresztény vallás szempontjából tekintve a helyzetet, Magyarországon talált, a legszembeszökőbb volt, és legmesszebbre kihatott, a mit a kúnok míveltek. A katholikus magyar nép között, mely — III. Miklós pápával szólva — «az Úr parancsait híven követé, zarándokolt, penitentiát tartott, és más jóságos tetteket mívelt» egy más nép, más társadalom fészkelt, mely földmivelők

közt nomád, keresztények közt pogány, harmadfélszázados európai civilisatió között még a Pontus-sivatag barbárja maradt, sőt viseletét, erkölcseit vagy erkölcstelenségeit a magyar népre is átterjeszté. Ennek az állapotnak megszüntetését követelte Fülöp legátus a királytól és tanácsosaitól; követelte, hogy legyen a kúnok Szent Istvánja. A kúnok mind keresztelkedjenek meg; hagyják el bálványaik tiszteletét, pogány szertartásukat, és tartsák meg ezentúl a keresztény vallás parancsait. Sátor, nemez-ház helyett települjenek állandó házakba, falvakba, mint a keresztények; ne zaklassák, ne öljék, ne vágják többé az ország keresztény lakosait; adják vissza mind azt a birtokot, a mit eddig egyházaktól, kolostoroktól, az ország nemeseitől, és más keresztényektől igazságtalan módon elvettek. Két kún fejedelem Uzur és Tolon is ott volt a tanácskozáson, és a kúnok nevében is felhatalmazásából, mint mondák, a legátus követeléseibe beleegyezett. Azok a keresztény egyházi álláspont szükségképi kifolyásai voltak, s a kúnok nem várhatták, hogy attól a legátus, a magyar urak elálljanak. IV. László király megígérte, hogy: «hitetlent, vagy olyat, a kiről tudja, hogy ki van közösítve, királyi hivatalra vagy szolgálatába nem bocsát; a pogány szokásokat mind maga, mind az ország leteszi; ruhát, hajat keresztény módra visel», és Budán (1279. június 23.) megfogadta először az oltár előtt a szent keresztre, azután királyi hitére, kezet adva magyar módra, a legátus, a főpapok, szerzetesek és főurak előtt, a kik épen jelen voltak, hogy: a «katholikus vallást, az egyház szabadságát, minden jogaiban, melyeket a régi királyok, az ország törvényei és szokásai adtak, megtartja, Fülöp legátust világi hatalmával segíti, hogy az eretnekeket Magyarországból és hódolt tartományaiból kiirtsa,

kikergesse. Kívánságát a kúnokra nézve teljesíti, a kúnoktól e végre kezeseket vesz. Keresztelő Szent János huszadnapjára (július 13.) az országot gyűlésre hívja; a mit ott rendelnek, azt elfogadja, megtartja, másokkal is megtartatja. Ha pedig a kúnok jó szóra, kérésre, azt a mit a legátus kivánt, nem teljesítik: ugyanott, az országgyűlésen fegyverre hívja ellenük az országot, meghódolt tartományait, az ország minden barátját, hogy őket e sereggel arra kénszerítse, vagy királyi hatalommal, más valami alkalmas módon, annak elfogadására, teljesítésére rábirja. S erről a legátust ünnepélyes okiratban biztosítá (1279. június 23.). Közben a jámbor Timót zágrábi püspöknek, Mátyus nádor, a topuszkói apát, a drávántúli templomos és ispotályosoknak sok fáradozás után sikerült kibékíteni Joakhim bán testvéreit, Miklóst, Istvánt és Pált, bátyjuknak ellenfeleivel, kik őt «csatatéren; viadalban» megölték. A békét a felek Ladomér tekintélyének oltalmára bízták, s az — még váradi püspök, legalább érseki kinevezését még nem tudta — Timót zágrábi megyés püspök felhatalmazásával, 1279. július 1-én «a budai hegyen», a praedicatorok Szent Miklós templomában, Timót, az erdélyi püspök Péter, a domokosiak magyarországi provincziálisa és más egyháziak jelenlétében kihirdette a kiközösítő itéletet, mely érni fogja azt, ki a felek közül a kötött békét megszegi. Két héttel rá, július 15-ikén összeült Tétény körül a Duna mellett «egész Magyarország közgyűlése». Eljöttek a főpapok, főurak, nemesek, kúnok és az ország egyéb lakói. Ott volt a király, Mátyus nádor, «egész Slavonia bánja» Miklós tótországi nemesekkel, Alpra, Uzur, és más kún vezérek és nemesek. A gyűlés tíz-tizenkét napig tartott. Szóba jött az a sokféle adomány, melyet IV. László

király zsenge korában, gyakran «gyerekes bőkezűségből» tett, és a király elrendelte, hogy minden adománylevelét, melyet kiállított, be kell neki mutatni, hogy azt újra átvizsgálhassa, és — ha szükséges — visszavonhassa. A főkérdés azonban a kún ügy rendezése volt, oly értelemben, a mint azt IV. László a legátusnak megigérte. Magyarország «főurai és nemesei ünnepélyes és nyilt ülésben» gondosan meghányták a kérdést; s a kún vezérek, a kún urak, mint képviselői népüknek, melytől a király igéretéhez képest, hét nemzetségük szerint, hét kezest vett, belenyugodtak a határozatba, hogy a kún nép állandóan letelepedjék, falut, házat építsen, keresztény módra éljen; csak hajukat, szakállukat nem akarták lenyírni, ruhájukat nem akarták levetni; s ebbe a legatus, a király, a magyar főpapok és urak kérelmére engedett, senkire — igérte — a keresztény ruhát, hajviseletet, a ki nem akarja, nem kénszeríti. Sőt még egy fontosabb kérdésben is engedett, a mi pedig szivén feküdt. A magyar urak és főpapok kérelmére megnyugodott abban, hogy a kúnok ugyan minden magyarországi keresztény foglyot okvetlenül és haladék nélkül szabadon bocsássanak, azokat a foglyokat azonban, kiket idegen országból hoztak — a keresztény magyarok kezén is volt ilyen! — megtarthatják. A király és a magyar urak pedig megígérték, hogy ha a kún urak vagy nemesek szolgái közül valamelyik hozzájuk menekül: azokat be nem fogadják, hanem mindenestül uruknak visszaszolgáltatják. Azután a kúnok letelepítéséről intézkedtek. Elrendelték, hogy a kúnok, a kik a Duna és Tisza közt, a Körös mellett, a Maros és Körös közt, vagy e folyók mindkét partján, vagy a Maros és Temes közt szálltak meg, e folyók körül ott, és nem másutt, telepedjenek le állandóul, a hová IV. Béla király idejében sátraikkal legelőször megszállottak. Mind-

annyian országos nemesek; a király e területen nekik adja a várföldeket, az udvarnokok és más szolgáló népek, valamint magtalanul elhalt nemeseknek a királyra szállott földjeit, minden haszonvételükkel, erdővel, legelővel, halászó helyeivel — épségben maradván a kolostorok és egyházak jogai. Ugyanott még a tatárok ideje — tehát majdnem negyven év óta — üres, lakatlan volt sok nemes és várjobbágy birtok, a melyekkel használható erdő vagy halászat sem járt; ezeket is nekik adta a király. Mindezt a kúnok, urak, nemesek, mindenik nemzetségből, maguk közt, kinek-kinek módja, rangja szerint, oszszák fel. A nemesnek vagy várjobbágynak azonban, a kinek üres földjét elvették, a király illő árt, vagy cserében más birtokot ad. A mi haszon-hajtó erdőt, halászatot, házat, falut, jobbágyot azonban magyar nemes vagy várjobbágy a kún föld között még bir, azt — a mint a kún urak és nemesek is beleegyeztek — ezentúl is szabadon, békében birhassa, hogy azután köztük komaság, sógorság, nagyobb szeretet és barátság keletkezzék. Kúnra — úrra, nemesre, népre — király, királyné vagy más főember, épp úgy ne szálljon, mint nem szállhat magyar nemes birtokra. A mit a kún a királytól vagy elődeitől, oklevél vagy más valamely bizonyság szerint kapott, azt tartsa, birja ezentúl is. A kún úr és nemes épp úgy köteles fejenként a királyi sereghez jönni, ha maga a király száll a harczba, mint a többi «királyi szolgák», s ha nem kelnek fel, ugyanaz a büntetés érje őket, mint a magyarokat. Birájuk a nádor legyen, mint azt már IV. Béla király megállapítá. Az ítéljen a kún nemzetség birájával minden ügyben, mely az ország valamely lakosa és kún közt fölmerül. Ha azonban két kún nemes közt merül fel vérontás vagy más valamiféle eset, akkor

a vádlott nemzetségének kún birája itéljen, és a nádor e két kún nemes perében mit sem rendelkezhessék. Ha azután e két kún közül az egyik nemzetségi birájának itéletében meg nem nyugszik, a király elé viheti ügyét; az személyesen itél a kún nemzetség birájával együtt; szintúgy, ha vérontás esetében az egyik kúnt halálra itélik, az a királynál kereshet menedéket, s akkor a halálbüntetést elkerüli, de az országból mégis el kell távoznia, és távol kell maradnia mindaddig, míg azoktól, a kik ellen vétett, engedelmet nem kapott, kivéve, ha olyan ember, hogy mihelyt a királyhoz futott kún urak és nemesek mindjárt közbevetik magukat érte; akkor nem kell számkivetésbe mennie, de annak, a ki ellen vétett, köteles elégtételt szolgáltatni.

A kún követek már a gyűlés előtt kérték, s a gyűlés most helybenhagyta, hogy a legátus hitelre méltó férfiakat — inquisitorokat — küldjön közéjük, a kik nemzetséget, ágat körüljárjanak, vizsgáljanak, vajjon a kúnok azt, a mire kötelezték magukat, valósággal megteszik-e? s a mit tapasztaltak, a tiszta igazságot a legátusnak, az egyháznak bejelentsék, hogy ha valaki a megállapodást, a törvényt megszegné, nem teljesitené, a megérdemlett egyházi büntetést elvegye, «azonkívül pedig még a világi hatalom bosszuló karját is megérezze». Elrendelte végre a legátus beleegyezésével a király, hogy a kalocsai érsek, a váradi, egri, csanádi és váczi püspökök, a kiknek egyházmegyéjében tanyáztak különféle helyen, különféle járásokban a kúnok, egy-egy főurral, és két, hitelre méltó nemessel, a maguk megyéjebeli kúnokat felkeressék, azokat, a kik még nincsenek megkeresztelve, megkereszteljék; az iránt, vajjon a magyarországi foglyokat szabadon bocsátják-e? s a szállások közt fekvő, lakatlan

nemes és várjobbágy-birtokok minőségéről tudakozódjanak, meggyőződést szerezzenek és a királynak hű jelentést tegyenek, hogy az képes legyen a nemeseket, a kik földjüket veszték, pénzzel vagy cserével kielégíteni.

Mikor Fülöp püspök beleegyezett, hogy a kúnok hosszú szakállukat, hajukat megtarthassák: IV. László király magát, országát még különösen is lekötötte, hogy a többi feltételt mind megtartatja, a tétényi gyűlés végzéseit ünnepélyes oklevélben 1279. augusztus 10-én ki is adta;[247] de a végrehajtással nem sietett. A dolog nem is volt oly könnyű, minőnek Budán, Tétényben gondolták, a hol a kún urak és embereik mindenbe beleegyeztek. Népük közt, a kún szállásokon nem igen volt meg a hajlandóság, hogy engedelmeskedjenek a legátus és a magyar országgyűlés akaratának, s a 17 éves Lászlóban most felébredt az érzékiség; egy előkelő kún nő — Edua — «a kún királyné» — mondák — elcsábította, teljesen magához hódította. Vele, társaságában nem sokat gondolt arra, hogy a kúnokat a legátus kivánságaira kénszerítse.[248] A magyar közvélemény — a mint ma mondanák — nem helyeselte e késedelmet, e szószegést, a király magaviseletét. A fő emberek, a kiktől a legátus tanácsot kért, abban a véleményben voltak, intse meg még egyszer a királyt, teljesítse, a mit teljesítenie kell, mert különben neki kellene megtennie azt, a miért a pápa az országba küldte. De a legátus levele nagyon megharagítá a királyt; környezetének volt gondja rá, hogy fiatal tüzét szítsák, a legátus fellépését olyannak tüntessék fel, a mi királyi jogokba ütközik. Ne gondoljon az egyházi átokkal! és IV. László, mikor értesült, hogy Fülöp püspök «a katholikus hit és egyházi szabadság védelmére», a követsége területén levő — magyar-len-

gyel — «egyháziak és világiak életének, erkölcseinek megjavítására szeptember derekára a budai várban zsinatot hirdetett: nagy fenyegetőzve megparancsolta a budai vár birájának és a polgároknak, hogy a zsinatra gyűlő főpapokat a várból kikergessék, vagy be se ereszszék; nekik, cselédségüknek semmiféle élelem vásárlását meg ne engedjék». De a budaiak a parancsot nem teljesíték. A zsinatot Fülöp püspök megtartotta. Összegyűlt a budai várban: érsek, püspök, apát, kanonok, mindenféle rendű, rangú szerzetes, cistercita és premontrei, predicator és minorita. Tanácskozásuk kiterjedt a vallásos, közvetve a világi élet minden ágára: hogy azt a keresztény vallás szellemében, a kánonoknak megfelelően rendezzék. Czikkelyeik mély bepillantást engednek XIII. századunk utósó negyedének mindenféle culturviszonyaiba. Legtöbbet az egyházi renddel, annak teendőivel, az istentisztelet kellő megtartásával foglalkoztak s intézkedéseiket erősen körülbástyázták kiközösítéssel, interdictummal s az egyházi büntetések egyéb nemeivel. Kezdték a főpapokon, «a kiknek, a mint méltóságban, úgy erkölcsben, életmódjukban, ruházatjuk, viselkedésük által is mások felett ki kell tünniök». Megtiltának mindenféle világi fényűzést arany, ezüst gombbal, függővel, másféle arany, ezüst ékszerrel diszített ruhát, s a ki viseli, attól e ruhát vegyék el és fordítsák a szegényekre vagy más kegyes czélokra. (1—4. cz.)

Pap, a kit nem illet, gyűrűt ne viseljen; ha visel, vegye el a följebbvaló és fizessen a pap a szegényeknek annyit, a mennyit a gyűrű ér. (5. cz.) Pap házában korcsmát, a hol kicsiben bort mérnek, tisztességtelen vagy gyanús személyek megfordulnak, ne tartson. Főpap, vagy más egyházi ember felkelésbe, verekedésbe, rablásba, foszto-

gatásba, gyujtogatásba és más vérengző dologba ne elegyedjék. Harczba se bonyolódjék, kivévén egyháza vagy a haza védelmére, de akkor se támadáshoz vagy üldözéshez, hanem csak a védelemhez járuljon és maga ne harczoljon (6. cz.). Egyházi ember hivatalokat ne viseljen, kereskedést, kivált ha nem tisztességes, ne űzzön; komédiásokat, igriczeket ne hallgasson; korcsmát, kivévén útban, szükségből, ne látogasson; koczkát, kártyát ne játszék; ily játéknál jelen se legyen; haját kellően nyírja, hogy füle kilássék, s az egyházi teendőkben és más üdvös tanulmányokban szorgalmasan gyakorolja magát (9. cz.). Halálos ítéletet se ne irasson, se ne hirdessen; kivégzést se ne eszközöljön, se ott, a hol végrehajtják, jelen ne legyen; de még csak olyat se irasson vagy irjon, a mi halálos ítélethez tartozik. A sebészetnek azt a részét, a melyben vágni vagy égetni kell, ne gyakorolja; a hideg vagy forró víz, vagy tüzes vas próbájához megáldással, megszenteléssel ne járuljon, mert abból halál vagy testcsonkítás következhetik (10. cz.). Pap kardot vagy kést — köznyelven «bárdot» — ne viseljen, legföljebb ha nyilvánvaló félelemből teszi, de akkor is csak úgy, ha előjárója megengedi (13. cz.). Pap, egyházi javadalmas, nővel ne lakjék; a ki lakik, a zsinat utósó napjától számított három hónap alatt azt magától eltávolítsa (14.). Mikor a pap oltár, Szűz Mária képe, feszület előtt elmegy, hajtsa meg magát, s arra a világiakat is tanítsa. A chorusba, mikor istentisztelet foly, mezítláb be ne lépjen (15.). Az egyházi előjáró, ki az alatta való egyházakat látogatja, azokat beszállásával — mint a legatio területén, különösen Magyarországon történik — túlságosan ne terhelje (16.). S a hol törvényes patronátus nincsen, világi ember kezéből senki egyházi javadalmat el ne

fogadjon, kellő kánonszerű választás nélkül, az egyházi elöljárók senkit be ne iktassanak (17.). A kire lelkipásztori javadalmat bíztak, az javadalma helyén lakjék és maga végezze, nem helyettes által, kötelességét (18.). A papok az egyházmegyei zsinatokat látogassák; menet, jövet tisztességesen, szerényen viseljék magukat, nehogy magukviselete a népet megbotránkoztassa és megvetésre indítsa (21.). «Sokan mondják és mi is meggyőződtünk, hogy sok egyházba, kolostorba világi emberek ültettek törvénytelen úton-módon papot.» Az ilyen «mindennapos» betöltés vagy betolakodás legyen semmis és érvénytelen. A ki e rendeletnek nem engedelmeskedik, s a jogtalanul elfoglalt javadalmat hat hónap alatt vissza nem bocsátja, kiközösíttetik és — szükség esetén a világi karhatalom segélyével — a bitorlott javadalomból kiűzendő (26.). Excommunicatióval sújták azt az egyházi embert, a ki oly ügyekben, melyek nem tartoznak a világi biróság elé, világi birósághoz fordul (27.). Pap egyházi vagyont zálogba ne adjon, el ne idegenítsen kellő ok és mód nélkül; s a jövedelmekről számoljon (30—32.).

Minthogy a főesperesek a házassági ügyekben eljárnak, ítélnek, csak olyan legyen esperessé, a ki a kánoni jogban jártas, vagy legalább más tudományokból és művészetekből annyit tud, hogy ebben is — Isten segítségével — kellő előmenetelt tehet. Csak hogy ebben az esetben legalább is három esztendei theologiai tanításra adja magát, a mi alatt tisztét alkalmas helyettes végezze (40.). Minden plébánosnak legyen könyve, úgy nevezett manualéja, melyben a keresztelés rendje, a káté, az utolsó kenet és más e féle szertartás benne legyen; azon fölül más könyvei is, melyek a nappali és esti istentiszteletre szükségesek (44.). E könyvek mellett is azonban

szükségesnek látták, tüzetesen, mintegy szájába adni a papoknak, mit tanítsanak a kereszténység alapelveiről, a Szentháromságról, Krisztus megtestesüléséről, kínszenvedéséről, a Szentlélek eljöveteléről, a hét szentségről. Minthogy pedig a hit nem függ az észtől, nem kell azt feszegetni; a világiak ne vitatkozzanak a felett, mint van? hogy van? miért van? valami, «hanem higyjünk s a jövő életben majd megértjük». Gyakran figyelmeztessék tehát a hivőket, hogy ne kutassák a hitágazatok okát, kivévén a szentségeket. Mert a hit oly fönséges valami, hogy a mi ahhoz tartozik, azt nem lehet észszel fölérni, s nincsen semmi érdeme az olyan hitnek, mely az emberi észre támaszkodik (83—87.). Az egyes szentségekről elmondák részletesen, mikép szolgáltassák ki, mit tanítsanak róluk. Megállapíták a keresztség formuláját a nép nyelvén. Szükség esetén világi ember is keresztelhet, de ne adjon nevet a gyermeknek; azt csak a pap adja, ha a gyermek eléje kerül. Többet mint három keresztszülőt ne fogadjanak el (88.). A kellő kort elért hívek egyszer gyónjanak az évben a maguk papjának. Pap a gyónás titkát el ne árulja; a ki azt teszi, veszítse hivatalát és poenitentia végett zárják kolostorba (94.). «Poenitentiául a papok a gyónókra ne rójanak mindjárt és szám nélkül miséket, hanem, ne hogy oly színben tünjenek fel, mint ha azt a maguk haszna végett tennék, parancsolják meg, hogy ezekért a szegényeknek adakozzanak.» A gyóntatásra a pap emeltebb helyet válaszszon, hogy mindenki láthassa, ne sötét rejteket. Míg gyóntat, szemét szegezze alázattal a földre, ne tekintsen gyakran és gyöngédtelenül, kivált ha nő, a gyónó arczára. Ne azt kutassa, ki az, a kivel a gyónó vétkezett?

hanem csak a tett körülményeire, melyek azt súlyosabbá tehetnék, fordítsa figyelmét (95.).

Vigyázzon a pap, hogy a misében az ostya legyen egészen kerek; a bor ne legyen eczetes; a vizet pedig ne hagyja el (100.). A mi a házasság szentségét illeti: a felek a házasságot meg ne kössék, míg a templom elé nem járulnak, a hol az áldást rájuk adják. El azonban jegyezhetik magukat a pap jelenléte nélkül. Ezt a rendeletet a pásztorkodó papság legalább egyszer minden hónapban hirdesse ki a templomban a népnek valamely ünnepnapon (119.). Pap — mint a laterani IV. zsinat rendelé — esketésért, temetésért és más szentségért pénzt ne csikarjon; biztosítást, jótállást ne követeljen, hogy pénzhez jusson, alaptalan nehézségeket ne támaszszon; nem is szabad papnak ilyen dologban ítéletet mondani, hanem uránál tegyen panaszt követeléseért (123.).

Pap — intézkedtek tovább — a maga vagy más holmiját ne tartsa a templomban, kivévén, ha ellenség jő vagy tűz támad, de akkor is csak addig, míg a veszély el nem múlt. Ha az istentiszteletet elvégezték, a nép távozott, zárják be gondosan a templomot (45.). Ne tűrjék meg, hogy a nép a temetőben, vagy magában a templomban tánczra kerekedjék, mert — úgy mond Szent Ágoston — inkább kapáljon vagy szántson valaki ünnepnap, mint sem hogy tánczoljon (46.). Templomban, temetőben világi dolgot senki se végezzen, a temetőbe senki se építsen; szemetet vagy más rondaságot oda ne hordjon (47.). Szokás volt Magyarországon, hogy ha valakit «karddal, bottal, vagy más fegyverrel, méreggel vagy akármi más bűnös módon megöltek», annak egyházi temetéseért a főesperesnek egy márka ezüst járt. Ezt a követelést azonban — rendelé a zsinat — nem szabad kiter-

jeszteni azokra az esetekre, mikor valakit a villám sújt, vagy vízbe fúl, vagy megég, vagy fa nyomja agyon, vagy a lóról esik le, vagy más efféle véletlen eset következtében veszti életét, mert az ilyent, ha meggyónt, vagy halála előtt a bánatnak másnemű jelét adta, mint más embert kell, minden díj nélkül, keresztény módra eltemetni (50.). A papság ne engedje meg, hogy a világiak nyilvánosan ágyasokat tartsanak (51.). Se egyházi, se világi ember, se valamely község, társulat, gyülekezet ne engedje meg, hogy városában, várában, falujában, házában, birtokán nyilvános személyek, kurvák, a «kik testüket hitvány pénzért árúba bocsátják», lakjanak, mert ezzel soknak nyújtanak bűnre alkalmat (52.). Szigorú szabályt hoztak a szerzetesekre, barátra, kanonokra nézve egyaránt. Mindnyájan szerény, rendjükhöz illő, s egy rendben egyforma ruhát viseljenek (65.). A böjtöt, silentiumot a szabott időben és módon szigorúan megtartsák; a kolostoron belül, refectoriumban, dormitoriumban, csak halkan és úgy beszéljenek, hogy a harmadik szomszéd már meg ne hallhassa (67.). Kolostorukat se titkon, se nyilván, engedelem nélkül el ne hagyják, künn ne csavarogjanak (68.). Ha valakit közülök vadászkutyával vagy madárral találnak, azt akárki — engedé meg a zsinat — elveheti tőlük (70.), s végre egyházi átokkal fenyegettek minden szerzetest, a ki elöljárója engedélye nélkül elhagyja a kolostort, hogy iskolára menjen, vagy ott a grammatikán, theologián és logikán kívül mást is tanulni merészel (72.).

Mikor a zsinat az egyház szolgáira szigorúan rárótta kötelezettségüket: személyük, vagyonuk védelméről is gondoskodott. Megtiltá, hogy elhunyt papok hagyatékát világi ember — akárki légyen — patronátus, vagy más

jog czímén elfoglalja, elkapkodja (53.). Semmiféle patronus — egyházi, világi — kegyurasága alá tartozó egyházak javait el ne foglalja, el ne idegenítse (54., 55.). Sokfelé hallottuk — mondá a zsinat 56. czikkelyében — hogy Magyarországon és a többi tartományokban már-már elharapózott az a pestis, hogy világiak az egyházakat, kolostorokat, birtokaikat — mintha semmi sem volna — különféle ürügy alatt, széltében foglalják, azokba hol világiak szállanak lakni, hol pedig mindenféle marha-, szamár-istállónak használják, az oltárokat, s az isteni tisztelet más tárgyait lerombolják, vagy alakjukból kiforgatják. Ünnepélyesen felszólították tehát azt, a ki ilyesmit tesz, vagy tett, hogy az elfoglalt birtokot hasznaival a zsinati végzés kihirdetésétől számított hat hónap alatt adja vissza, mert különben Magyarországon a magyar, Lengyelországban a lengyel püspökök által ki fog közösíttetni és ellene — szükség esetén — a világi karhatalmat is fel fogják kérni (56.). «Templom, monostor... Isten háza, nem zsiványbarlang és rablók védelme. Szomorúan értettük tehát, hogy némelyek, elég sokan, Magyarországon és követségünk egyéb tartományaiban ... egyházakból, monostorokból várakat csináltak», s ott, a hol «isteni tiszteletnek, élők és holtak javára imádságnak kellene folynia, rablók és fosztogatók laknak, rablott zsákmányt gyűjtenek és az Isten házát vérontás és fajtalanság szennyezi be». Ezt a zsinat nem tűrheti és mind azokat, a kik ilyesmit elkövettek, és a mit elfoglaltak, vissza nem adják, egyházi átokkal sújtotta (57.). Azonban a zsinat kénytelen volt konstatálni azt is, hogy Magyarországon még a papság sem törődik az egyházi büntetésekkel. Nem kerüli — a világi tehát hogyan kerülné — azt, a kit az egyház kiközösített; azokkal társalog, eszik, iszik, részt

hagyja őket venni az isteni tiszteletben. Az egyházi büntetésnek nincs többé hatálya; azért tartják fogva, verik, csonkítják meg, sőt meg is ölik országszerte a papokat. Ennek többé nem szabad történni (73.). Királynak, főúrnak, minden keresztény embernek kötelessége az egyházat védelmezni. A kánoni jog szerint nem szabad papot adóval, vámmal, vagy másféle szennyes világi szolgálmányokkal terhelni; holmijukért, a mit maguk hasznára és nem kereskedésre visznek magukkal, ne fizessenek semmit se szárazon, se vizen (63.). Az egyházi törvénykezés menetét még a király vagy királyné se zavarja, se ne akadályozza, ha pedig teszi, addig ne legyen szabad a templomba lépnie, míg az efféle intézkedését vissza nem vonja, meg nem másítja. Más herczeg, főúr vagy kisebb biró pedig, ha ilyesmit elkövet, ipso facto ki legyen az egyházból közösítve (62.). Köteles a világi hatalom, hogy az egyházi biróság itéleteit foganatosítsa; az ellenszegülőket vagy makacsokat, a kik ki vannak közösítve, s az egyház kebelébe visszatérni, bűneikért eleget tenni nem akarnak, jószágaiktól megfoszsza, vagy más módon engedelmességre kénszerítse. Az egyházi biró viszont a világi birót segítse oly ügyekben, melyek a kánonok szerint nincsenek eltiltva, s azok ellen, a kik a világi biró jogos ítéletének nem engedelmeskednek, az egyház büntetéseit is alkalmazzák (61.). Ennek mintegy folyományakép: kiközösíték a gonosztevőket, a kik az ember becsületes munkáját, melynek gyümölcse nélkül még a szent se lehet el e világon, ördögi gonoszsággal megrontják, szőlőt, szántóföldet éjjel vagy nappal, nyiltan vagy titkon elpusztítanak (74.). «Ki van közösítve» — hirdették — ipso facto, a ki egyházi embert tettleg bántalmaz, pápai leveleket kohol, hamisít vagy ilyet tudva használ, a ki az

egyház szentségeit jövendőmondásra, bűbájolásra felhasználja, méhmagzatot elhajt; házassági ügyben hamisan tanúskodik, gyújtogat, egyházakat feltör, szántszándékos gyilkosságot követ el, simoniacus, lopva és titokban vesz fel egyházi rendeket (77.). Elrendelék, hogy a zsidó, kit a keresztények jósága befogadott és a kinek maguk közt lakást engedett, a kánonok értelmében, bal mellén ruhájára vörös karikát, a szerecsen izmaelita pedig sárga karikát varrjon, hogy meg lehessen, ismerni; s e megkülönböztető jel nélkül ki ne járjon; ha pedig erre nem hajlandó, a keresztény szakítson velük meg minden érintkezést (124.). Adó-, vám-, vagy másféle tiszt zsidóra, szerecsenre, izmaelitára, schismaticusra vagy más valakire, a ki nem tartozik a katholikus egyházhoz, ne bizassék, különösen pedig a főpapok ne merjék jövedelmeiket zsidónak vagy más effélének eladni, avagy bérbe adni. (125.). Schismaticus papnak ne legyen szabad katholikus templomban isteni szolgálatot végezni, új imaházat vagy kápolnát csak a megyei püspök engedélyével építhetnek; nem schismaticus kereszténynek a szentséget ki ne szolgáltassák; a ki ez ellen vét, azt sújtsa az egyházi censura, ha ez sem használ, zabolázza meg őket a világi karhatalom (126.). Megemlékeztek még a Szentföldről, «melyet a keresztény név káromlói, a katholikus vallás ellenségei folytonosan támadnak»; utasíták a papságot, buzdítsa a gyónásban a híveket, hagyjanak még életükben, vagy haláluk esetére valamit a «Szentföld védelmére» s azt küldje el a papság híven Rómába (82.). Mivel pedig — végzé Fülöp — jó dolog, sőt kötelesség, kivált a papnak a pápáért, ki az egyház feje és a keresztény nép vezére, imádkozni: a zsinat helybenhagyásával rendeljük, hogy a római egyház módja és szokása szerint, minden pap

miséjében a pápáért imádkozzék. Mert csak igazságos, hogy imádkozzanak azért, a ki mindnyájunknak feje és mindnyájunkért dolgozik és imádkozik (127.). Mikor a zsinat végzéseit 1279. szept. 14. a legátus Budán kihirdette, egyúttal megparancsolta, hogy legatiója területén minden székes káptalan, a mint a zsinati végzések másolatát megkapta, nehogy azokhoz a rosszakarat vagy tudatlanság valamit — a zsinat ellenére — hozzáadjon, vagy elvegyen, megcsonkítson vagy kitörüljön — két hónap alatt azokat nagy, öreg olvasható írással leirassa, könyv módjára beköttesse és a sekrestyében vas lánczczal lekötve kitétesse, hogy kényelmesen lehessen olvasni, de ne lehessen elvinni, a püspöki zsinatokban évenként egyszer, a székes káptalanokban pedig különös káptalani gyűlésben minden három hónapban, vagyis évenként négyszer olvassák fel ünnepélyesen és magyarázzák meg a zsinat végzéseit (128.).[249]

A zsinat végzései közt volt nem egy, mely IV. László királynak is szólott és őt is az egyház büntetésével fenyegette. A legátus azonban várt, mig utolsó megintése óta egy hónap elmúlt és csak azután mondta ki az országra az interdictumot, IV. László királyra és rossz tanácsosaira — köztük Miklós prépostra — az egyházi átkot. E végső fegyver megdöbbenté az ifjú királyt és környezetét. Tudhatták ők is, tudhatta IV. László, a mit Rómában reméltek, «hogy a magyar főpapok, főurak és nép oly őszinte buzgalommal ragaszkodnak Istenhez és az anyaszentegyházhoz és oly erősek a hitben, hogy nem csak nem fogják támogatni a királyt, hanem rosszalni fogják tettét és felbuzdulva ellene fognak fordulni». Nem követte tehát kún szeretője türelmetlen tanácsát: végezzen e pappal és ölesse meg, hanem «alázatos lélekkel» beismerte, hogy

hibázott, hogy joggal vonta magára és az országra az egyház büntetését; lemondott minden kifogásról, jogorvoslatról a legátus intézkedései ellen és újra megesküdött az evangéliumra, azután kezet adva, királyi hitére, «magyar módra» fogadta, hogy a mit a legátusnak igért, azt mind teljesíti, végrehajtja (1279. október közepén). E meghódolás azonban nem volt őszinte, vagy legalább nem állandó. Alig, hogy meghódolt a király, biztosságba, Tiszántúlra, a kúnok közelébe vette magát s lement egész Krassómegyéig, Somlyóra — Mezősomlyóra — a mai temesvármegyei Semlakra. Miklós prépost követte és vele ment Gergely is, az esztergomi nagyprépost, kinek IV. László épp ekkor Barcs nevű földet ajándékozott, melyet ugyanaz nap (Budán és a Nagyszigeten 1279. okt. 31.) Ivánkafia Andrásnak és fiainak is adott. A legátus censuráit pedig Rómába följebbezte (1279. nov.).

A szakadás a pápai követ és a király közt teljes volt. A pápa nagyon fölindult, mikor értesült, mikép viselte magát IV. László király a legátus iránt, mint szegte meg újra meg újra igéreteit, esküjét és mégis ő adott be «hiábavaló» följebbezést. Irt a legátusnak, dicsérte és buzdította, legyen kitartó. Támogatására felhívta Magyarország egyházi és világi rendeit: «az érsekeket, püspököket, apátokat, priorokat, dékánokat, főespereseket, prépostokat, plébánosokat és egyházi előjárókat és szolgákat, guardiánokat, custosokat, a cisterciták, a benczések, a premontreiek, a praedicatorok és minoriták és más egyéb rendek káptalanait, conventjeit, az összes papságot, az ispotály, a templom, a Szent Mária német lovagrend mestereit, praeceptorait, fratereit, vagyis vitézeit»; «a nemes urakat, herczegeket, markgrófokat, grófokat, bárókat és Magyarország összes keresztény hívő

népét». Kérte Rudolf királyt és Károly királyt, László ipát, bírják rá Lászlót levéllel, követséggel, nyugodják meg abban, a mit a legátus, vagyis inkább maga a pápa rendel. Vigasztalta a királynét és hosszú, dorgáló levélben fölszólitá IV. László királyt, szálljon magába és tegye jóvá azt, a mit eddig igéretei, esküje ellen elkövetett. «Vigyázz király!» — irá — «és gondold meg, hová vezetnek és ki vezet? Mi az, a mit félredobsz, és ki, vagy kik azok, a kikhez csatlakozol! Tekints körül és nézd, mit mondanak, ha hallják, hogy a magyar királyi ház, mely eddig keresztény bajnokokat szült, a kik a hitetlenek, a barbárok ellen síkra szálltak; a mely kiváló férfiakat nevelt, a kik a keresztény hitet vallották, Istent és az anyaszentegyházat tisztelték, szerették, a keresztény vallás parancsait hűségesen megtartották, jóságos cselekedetekben sohasem lankadtak: most ilyen módon, ilyen nagyon meggyaláztatik; vigyázz, mert Krisztus ügye forog most kérdésben és azt nem lehet apellatiókkal elmúlatni!» Hogy mer apellálni világos dologban, mikor eljárása következtében olyan katholikus országban, a melyből szenteket tisztel az egyház, Krisztus hite ingadozik. Azok, a kik a hittől elszakadtak és vele «barbár szokásokban» tetszelegnek, «nagy ravaszsággal» csak azért követik és engedelmeskednek neki, hogy azután ő kerüljön hatalmukba, legyen szolgájuk. Vegye le Isten szeméről a hályogot; ezért imádkozik a pápa. De ha nem változik, nem csak egyházi, de világi fenyítékhez is lesz kénytelen nyúlni «és az ország főpapjai, főurai, egész népe — reméljük — nemcsak nem fog támogatni, hanem maga föl fog kelni ellened, hogy a keresztény vallást és a Megváltó dicsőségét ellened megvédelmezze!» «Kelj fel tehát! Ne restelkedj, hajolj

meg az előtt, a ki mindig irgalmas és kegyelmezni szokott!» Engedelmeskedjék a legátusnak, tegye meg, a mit igért; járjon ősei nyomdokán és akkor minden jóra fordul, s a pápa sem lesz kénytelen más eszközökre gondolni, hogy a bajokon segíthessen (1279. decz. 9.).

A pápa e levelét — talán — még meg sem írta, mikor Miklós prépost a király környezetében megbetegedett. Társát, Gergely nagyprépostot a kúnok közt, saját ágyában — egy kún asszony mellett, beszélték — meggyilkolták s a tettes, senki sem tudta, hogy ki? elmenekült. Miklós prépost, mikor baja mind súlyosabbá lőn és érzé, hogy halála közeleg, papot hívott, töredelmesen meggyónt és kérve kérte, meghagyta embereinek, barátainak, vigyék holttestét a legátus elé, az csináljon vele, a mit jónak lát. A haldokló kivánsága teljesült. Holttestét elvitték — Esztergomba? — a legátus elé; elmondák bánatát és kérték, engedje az egykori esztergomi érseket eltemettetni. A legátus válasza volt: «Nem kellene ugyan keresztények közé temetni azt, a ki élve elszakadt a keresztények egyességétől!» de azután megengedte, hogy a bélpoklosok temetőjébe temessék. A mint oda vitték, hire futott utczaszerte, városszerte, hogy bőséges búcsút nyer a legátustól, ki Miklós prépostra követ dob; a nép tehát zajongva összetódult a temetőbe; a mint a holttestet letették a földre, férfi, nő, apraja, nagyja neki rohant; elkezdte rádobálni a követ, s rövid időn a holttest fölött olyan kőhalmaz emelkedett, hogy az a «legmagasabb házat is meghaladta». E gyalázat nagyon elkeseríté az elhunyt Miklós barátait. Vádolák a legátust, hogy ő volt oka, ő izgatta föl a népet; az mentegette magát, de nem hittek neki s maga IV. László király is szörnyű haragra lobbant azon, mint bántak kedves em-

berével. Nem gondolt többé semmivel, nem nézett semmire, hanem megparancsolta híveinek, fogják el a legátust. Parancsa teljesült. A legátust eléje hozták (1280. január elején). Megfordult agyában a gondolat, hogy megöleti, de azután egyet gondolt és a kúnok kezébe adta, a kik legnagyobb ellenségei voltak és haragudtak rá: legalább, ha ott éri valami bántódás, «megtépik szakállát, kitörik fogát», őt — a királyt — nem lehet azért felelőssé tenni. A legátus bátran, méltósággal viselte magát veszélyes helyzetében. Nem bántották, de bánthatták volna. A magyar urak, a király legfőbb emberei, köztük az erdélyi vajda, Aba Finta, a legfontosabb ember, mert a király Erdélybe, az ország szélére húzta meg magát és 1280. januárja derekán Beszterczén volt, megdöbbentek és fölháborodtak. Nem akarták, hogy őket is a pápa a király czinkosainak tartsa, maguk, az ország az egyházi átok és annak következményei alá essenek. Sokáig tanakodtak, mitevők legyenek? Elvégre elhatározák, hogy IV. Lászlót elfogják és azzal mutatják meg ártatlanságukat. «S ezzel az üdvös szándékkal» — mint papi toll irja — «rálestek IV. Lászlóra, mikor kun szeretőjéhez ment, elfogták és átadták Borsa Lorántnak, eddig a király hű emberének: a pápának pedig megüzentették, hogy elfogták a királyt, mert az elfogatta a tiszteletre méltó, bölcs férfiút», a kit a pápa legátusakép az országba küldött.

A mint a kúnok meghallák, hogy IV. László király fogoly, dühösen megrohanták, dúlták Barsa Loránt jószágait; elfogták a legátust és meg akarták ölni. Már kivitték a helyre, hol nyilazni szoktak, hogy agyonlőjjék. A püspök teljesen el volt szánva a halálra, de mégis buzgón könyörgött Istenhez, hogy mentse meg, s a kúnok-

nak eszébe jutott, mily bajba keverhetik a királyt, ha a legátust megölik és megkegyelmeztek életének és különben sem bántották. Az anyakirályné Erzsébet, ki udvarával a Szepességbe vonult, s ott — 1279. decz. 6. — miután magyar, német, tót egyaránt bizonyítá a dolog valódiságát, a szepesi káptalant némely birtokaiban, melyeket még IV. Béla adott Kálmán testvére lelki üdvösségére, megerősítette, hogy annál buzgóbban imádkozzék IV. Béla, Kálmán herczeg és kedves fia László király lelki üdvéért, mélyen megrendült. Kétségbe volt esve «némely hűtelen kegyetlen vakmerőségén, melylyel — még mondani is szörnyű! — kedves fiát, a király urat, fogságra vetették». Anyai gonddal mindenfelé vigasztalást és pénzt keresett, költekezett, hogy fián segíthessen és megszabadíthassa.

Az első feltétel erre az volt, hogy a legátus szabadságát visszanyerje. Az urak hatalmában az ifjú király mindenre kész volt; csak hogy a dolog nem függött tőle, hanem a kúnoktól. Barátai tehát «mindenféle mesterséggel» mindent elkövettek és kivitték, hogy a kúnok a legátust szabadon bocsáták (1280. febr. végén). Mikor a legátus megszabadult, az urak felhozták IV. László királyt Budára (1280. márczius elején) és Páska pozsonyi prépost, a királynak gyermeksége óta hű embere, közte és a legátus közt közbenjárt, «intéseivel, üdvös tanácsával» «megnyugvásra, egyességre, békére bírta» a szenvedélyes ifjút. IV. László megesküdött, hogy a mit az ország, az egyház — az urak, a papok — ellen vétett, többé el nem követi, mindenkinek megbocsát, mindenkit kegyelmébe visszafogad.

A pápai udvar, a mint a hírek egymás után érkeztek Magyarországból, s a király és az urak követei egymást

követték Rómában, nagyon felindult IV. László ellen. «Püspök, apát, kardinál» sürgették a pápát, tegye le a királyt, a ki követével oly gyalázatosan bánt. De Károly király, a hatalmas nápolyi szomszéd, oly erővel támogatta veje ügyét, hogy III. Miklós még semmiféle sujtó rendszabályra sem ragadtatta magát. Csak azt követelte a királytól, hogy javítsa meg magát és tegyen eleget «a pápa, az egyház kivánságainak». Mindenek előtt tehát bocsássák a legátust szabadon, azután gondoskodjanak az urak kormányról, míg a király meg nem igéri, meg nem esküszik arra, hogy a mit korábban fogadott, azt végrehajtja és végre, beszélje meg az ország «örege, ifja», miféle biztosítékot kivánjanak tőle, mielőtt szabadon bocsátják és azután az egyház az átok alól feloldja. Mire a pápai üzenet az országba ért, a dolog már megoldatott, s a biztosítékot azok a férfiak képezték, a kik most IV. László körül voltak és őt hatalmukban tartották. Csák Ugron maradt tárnok, Henrikfia Miklós, mint 1279. vége óta, Slavonia bánja; nádorrá lőn Finta, országbiróvá testvére Péter, míg a harmadik testvér Amadé, szebeni ispán lett. A király az év tavaszán 1280. ápril, májusban Abaujban, Ungban az Abák jószágain járt, nejével kibékült; «hozzá zárták» — beszélték később — «hogy gyermekük szülessék».[250]

A mi a magyart kielégíté, felbőszíté a kúnokat. Tudták vagy legalább tartottak tőle, hogy most a tétényi egyességre kénszeríteni fogják őket és jött a hír a királyi udvarba, hogy a kúnok hűtlenségen törik fejüket, «el akarnak a királyi felségtől pártolni, le akarják a királyi méltóságot alacsonyitani». A kormány gondolkodni kezdett, hogy a szomszéd várakba őrséget gyűjtsön megfékezésükre, a mikor az egész kunság — kevés kivétel-

lel — Tiszáninnen, Tiszántúl, a mai Torontáltól fel Szolnok vidékeig, fegyvert ragadott és «barbár dühvel, kegyetlenséggel», tűzzel, vassal a magyarokra támadt, kik mellettök, közelükben laktak vagy jószágot birtak. Vezérük Oldamér volt. Megrohanták — hogy példát idézzek — a Marostól délre, Egyházas-Kéren, Csanádmegyében a Csanád-nemzetség egyik tagját, Pongráczfia Tamást. Felégették curiáját, egész faluját, szomszéd birtokait. Mikor menekült, üzőbe vették; a temerkényi templomban, közel a Tiszához keresték, de ő oda, a szentélybe csak okleveleit rejté, melyek, mikor a templomot felgyújták, bennégtek. Azután két rokonát, több szegény jobbágyot meggyilkoltak s ő maga lóháton csak úgy menekült, hogy a Tiszát keresztülúszta. Megrohanták, de hiában ostromolták, ugyane vidéken az egresi monostort, Csongrádban a sövényi várat, melyet már a kúnok ellen ide rendelt vasmegyei, vépi udvarnokok Rubin ispánjuk alatt megvédelmeztek. Már szinte az volt a kérdés: magyar vagy kún legyen-e úr az országban? Maga IV. László — különben is hajlítható — felbuzdult és «mint a vitéz Józsua ellenük vonula, hogy nemzeteért és országáért megharczoljon». Zászlója alá az egész országból gyűltek a fegyveresek a harczra, melynek előérzete úgy szólván már egy év óta a levegőben volt és semmikép sem jött váratlanul. Sárosmegyei asguthi erdőőrők, unghi várjobbágyok, zólyomi nemesek mellett, Ákos Ernye bán fiát Istvánt, a jövő egyik kiváló alakját és a kézdi székelyeket találjuk, kiknek V. István az Aranyos mentében tordai várföldeket ajándékozott. A kún sereg, Oldamér a Hódmezőn, a mai Hódmezővásárhelynél, az összefolyó Tisza-Maros mocsarai közelében találkozott a magyarokkal. A király társaságában — elég jellemző! — Finta

nádor öcscsét Amadét és a királyné tárnokmesterét Istvánt, Mihálj Zsidónak, ki 1271-ben Purpachot védte, testvérét találjuk. Az előcsapatot István testvérével és Miklós fia Rafainnal, Borsa Loránt, a «serény vitéz», ki IV. Lászlót fogva tartotta, vezette s a kúnokat «vitézül megrohanta és igen sokat közülök dicséretesen levágott és leterített». Baksa Simonfia György is ott volt, Tamás, Baksa testvéreivel a csatában és a király szeme láttára, «mint az oroszlán rohant» az ellenségre; mikor a dühös viadalban lovát leszúrták, gyalog harczolt és lándzsa, nyíl megsebesíté. Megsebesült Györkfia Dénes, a Radvánszkyak őse. Hét Rátót «mint bátor oroszlán» harczolt a kúnokkal, annyit, a mennyit ölve, sebesítve, s egy közülök, V. István és Erzsébet anyakirályné hű emberének, Istvánnak fia Lőrincz «vitézül harczolva, a szent koronának tartozó hűséggel, ott végezte életét». Elesett: Izsépfia János, Bő-nemzetség, a régi vitéz, mint 39 évvel ezelőtt atyja a Sajó mellett; Aba Patafia Olivér, Miklósfia András, a dunántúli, komárom-győrvidéki Wigman- — ma már Igmánd — és Mihálkafia Demeter, a Zemplénben, Nógrádban birtokos Rosd-nemzetség sarjadékai. A kúnok vitézül, dühösen harczoltak, «de» — szinte csodának tetszett — «a mint erősen folyt az ütközet . . . hirtelen . . . nagy zápor csapkodott szemükbe, s a kik íjaikban, nyilaikban leginkább bizakodnak vala, a sűrű zápor miatt a próféta szavai szerint olyanokká lőnek, mint a föld ganéja», s a magyarok keményen megverték őket. Sok volt a kún halott; igen sok a fogoly, kiket egyenként, párosan, többet egyszerre hoztak a király elé. Sokan kifutottak az országból Havasalföldre, «barbár népek» közé és Magyarországon hagyták mindenüket: nőket, gyermekeket. A kik az országban maradtak, «a

király parancsának annyira hódoltak, hogy remegő szívvel alig mertek a király arczára tekinteni (1280. aug. elején).[251]

A győzelem után a «dicső, lelkes, nagyratörő király» — mint irták — Szent István napjára visszament Fehérvárra. «Mert a jámbor, keresztény fejedelem bűnét beismeri», azon tettéért, hogy «ifjú fellobbanásban» a budai zsinatot megakadályozni törekedett, miután a legátus «gyengéden és jóakarattal felvilágosította», «elégtételül évenkint száz márka ezüstöt rendelt Gölniczbánya jövedelmeiből kórházra, szegény betegek számára, melyet — de Magyarországon — oda építsenek, hová a legátus akarja; s e jövedelmet mindig azok vegyék át, kiket a legátus vagy Ladomér esztergomi érsek a kórház gondviselésére rendelni fog (1280. aug. 18.).[252] Megigérte továbbá, hogy mind azokat a rendeleteket, melyeket az egyház az eretnekek ellen hozott, «kik a keresztény hit nagy kárára, az ország megbotránkoztatására, gyalázatára», főleg «boszniai herczegségében» s a szomszéd területeken már régóta lappanganak és «kárhozatos módon megszaporodtak», megtartja, utódai s «népe» által megtartatja és a mi ítéletet e tárgyban az egyház hoz, teljes készséggel végrehajtatja, s ezt az igéretet tette (1280. aug. 19.) anyja az öreg Erzsébet királyné is, most már, miután annyit aggódott fiáért — mintegy jutalmúl? — Mácsó, Boszna herczegnője: Mácsóra, Bosznára, Pozsega, Valkó és más alája vetett vármegyékre és mind azokra a területekre nézve, «melyeket még, ha Isten úgy akarja, jövőben még bírni talál».[253]

Fehérvárról a király «nagy sereget gyűjtve az ország főuraiból, nemeseiből», újra kiindult, hogy a kifutott kúnokat a tatárok szomszédságából az országba ismét

visszahozza. Behatott a Duna mentében, a Havason túl. oly messzire, a mennyire — mint a királyi kanczellária mondá — «eldődei közül még egyik sem járt». Végig ment így az ország, a birodalom délkeleti határán, hol az utolsó években, nem mindig Magyarország javára, sok változott. Szventszlávot, V. István szövetségesét, alattvalóját, Toch Konstantin «bolgár császár» neje, Mária, behálózta, megnyerte, s azután láb alól eltette (1277.). De Máriát és férjét is elsöpörte a polgárháború, mely Bulgáriát ezután dúlni kezdte, s a tirnovai czári trónra a kún Tertert — Törtelt? — keresztény nevén Györgyöt emelte, míg a nyugati részen, Bodonyban a kún Sisman külön fejedelemséget alapított. Visszajövet IV. László Szörényből átment a Duna jobbpartjára, Kucsóba, Barancsba; találkozott egy Drmán — magyarosan Dormán — nevű hatalmas úrral, kinek várát még ma is mutogatják Barancstól (a mai Kosztolácztól) délkeletre, a Mlava folyó mellett. Az álnok alattvaló a királylyal nem mert szembeszállni, de miután IV. László távozott, néhány magyar főurat elfogott; támadásával azonban Baksa Simonfia György szembeszállt, «a királynak nagy szolgálatot tett», és Dormán egyik czimboráját elfogta. IV. László november 11-ikén már Szalánkeménben volt, s azután — már 1281-ben — «erdélyi híveit és némely hű kúnt» György vezérlete alatt Dormán és a szomszéd bolgárok ellen küldötte, kik ugyan valami nagy dolgot nem míveltek, de mégis annyit véghezvittek, hogy a király Simonfia György «kedves és elismerésre méltó tetteiről» beszélhetett. Drávántúlra «Slavoniába», mely hosszú háborúk alatt teljesen kimerült és elszegényedett, s a hol a Babonikok, a vegliai grófok és mások megint háborogtak, 1280. nyarán, a kún háború után» «László király és

tanácsa» érett megfontolás után a Henrikfiakat: Ivánt, orbászi és szánai ispánt, Miklóst, «egész Slavonia bánját» és Péter püspököt küldte, hogy az országrészt rendbe szedjék és a bajokat orvosolják. Ivánék azonban, «nehogy új háború, új baj támadjon», jobbnak látták, hogy hatalmas ellenfeleikkel, a Babonikokkal, János és Doymo, vegliai és modrusi grófokkal Ozály vára alatt (1280. okt. 30.) megegyezzenek, nekik minden bűnüket, minden kártételüket elengedjék, s őket, jószágaik birtokában, melyeket a királytól nyertek vagy úgy szereztek, harmadéve a Henrikfiak beleegyezésével kaptak, megerősítsék, csak hogy kötelesek, a mi a bánnak jár, megadni, «ha csak a bán maga azt nekik el nem engedi».[254]

Időközben Fülöp legátus az ország egyházi viszonyainak rendezésével foglalkozott, «a mennyire tőle telt» és «okosan». Az egész ország békéje, sok részben ezek kellő elintézésétől függött. Olyan kisebb ügyek mellett, mint hogy Kökényes-Rénold Mikud, IV. Béla vitéze, V. István híve, 1276-ban szörényi bán, Imre testvérével hozzá folyamodott, mentse fel őket fogadalmuk alól, hogy a Szentföldre menjenek, mert ők, atyjuk, Mikud fogadalmát beváltandók a kereszt jelét tűzték vállukra; s ő a palaestinai útat elengedte azon föltétel alatt, ha Isten, Szűz Mária és minden szentek dicsőségére, valamely egyház javára ötven márka ezüstöt fizetnek: sok bajt okozott neki a tized kérdése, melyet általában nem örömest és igen gyakran nem is fizettek az emberek. Esztergom városa már két éve nem adott dézsmát a káptalannak. El is marasztalták kétszáz márka ezüstben és tizenöt átalag borban. Ebből a káptalan 140 márka ezüstöt és hét átalag bort elengedett s a polgárság, a város bírája, esküdt társaival — Gergodin, Archin, Bu-

binnal, Henczellel, Miklós és Bánkkal — megigérte, hogy ezentúl a káptalannak a tizedszedéssel mindenben kezére jár. A szepesi vendégek — szászok és olaszok — hoszszas vonakodás után, «minthogy máskép nem üdvözülhetnek», lőcsei gyűlésükön Erzsébet öreg királyné kanczellárja, Lukács esztergomi nagyprépost előtt beleegyeztek, hogy a dézsmát nem fizetik többé a régi szokás, vagyis inkább «visszaélés» szerint, «minden tizenkettedik kepét a pap számára künn hagyván a mezőn», hanem rendes módon, mint a megye többi magyar és tót lakói, s erre Erzsébet öreg királyné előtt meg is esküdtek (1280.). Maga Erzsébet királyné is lemondott arról az ötszáz kepéről, melyeket még IV. Béla király rendelése óta minden évben a szepesi káptalan tizedéből a szepesi vár számára kifogtak, «mert inkább akar használni, mint ártani az egyháznak» (1280. nov. 6.). Megigérte a legátusnak, hogy azt a kárt, a melyet emberei már hat éve, IV. László koronázásakor Fülöp érseknek, az esztergomi egyháznak okoztak, ő téríti meg 400 márka ezüst fizetésével, de már e kötelezettség teljesítésével nem igen sietett. Épp oly kevéssé gondoltak az öreg királyné verőczei és lipovai drávántúli birtokaiban, a folyó és azon tized fizetésére, melyet a «lefolyt háborús idő»-ben megadni elmulasztottak. A legátus először — még 1279. szept. 27. — felszólítá a verőczei minorita guardiánt, vegye rá a birákat, a népet, tegyenek eleget kötelességüknek, «mert ő — a legátus — jó lélekkel nem nézheti el e mulasztást». De az nem használt semmit. Jakab csázmai prépost, a kit a legátus most (1280. szept. 6.) megbízott, szintén nem boldogult a kemény nyakú néppel, s a dézsma fizetése nem történt meg akkor sem, mikor a prépost (1280. nov. 1.) Mindenszentek napján a csázmai

székesegyházban, mise közben, az evangelium után, Verőcze és Lipova faluk biráit és huszonnégy előbbkelő lakosát, előjáró esküdtjét harangszó mellett, gyertyát oltva, ünnepélyesen az egyházból kiátkozta és az öreg királyné ez egész birtokát egyházi tilalom alá vetette. De még szomorúbb dolog is történt Dráväntúl a zágrábi egyház területén, az 1280/81-iki télen. Nem csak parasztok vetették meg az egyház rendeletét: Miklós bán, az igazság őre a Dráván túl, Henrik «Herka» öcscsével és «czinkosaival» erőszakos megszállásával, a püspöki birtokot, Vaskát teljesen kipusztítá. A lakosság, miután mindenét elvették, szétfutott. Öt asszony a kemény hidegben megfagyott, a marhákat — bárányt, kecskét — melyeket a nagy hó miatt el nem hajthattak, leölték, megnyúzták «a bőréért». Más jószágokban Iván is — most Szána, Orbász mellett, még Garicsnak, Gecskének is főispánja — segítette testvéreit, hogy a püspökséget megnyomorítsák. A püspökség dézsmáját ők szedték be a maguk számára. Ketten — Iván és Miklós — elfoglalták Timót püspöktől Gerzencze megyét; Miklós pedig — mint a püspök panaszosan jelenté Ladomérnak — egy Uricz nevű «országos zsivány» és lator által az egyházmegye több kiválóbb, gazdagabb tisztjét, jobbágyát elfogatta, megkínoztatta és annyi mindenfélét csikart ki tőlük, hogy azok mindenükből kifosztattak. Timót püspök a rablókat: Henrik bán három fiát, János mestert, Miklós bánt, Henrik ispánt 1281. márczius 25-én névszerint kiközösíté a verőczei minoriták templomában, és javaikat egyházi tilalommal sujtá; a mit tett, megirta a magyar egyház főpapjainak és előjáróinak, az esztergomi érseknek, a győri, erdélyi, egri és váczi püspököknek, a fehérvári prépostnak, a magyar- és tótországi praedicator és remete

priornak, a minorita miniszternek, hogy az egyházi átkot ők is tudtul adják híveiknek és mindenki kerülje a kiátkozottakat, míg azok az okozott kárért, sérelemért eleget nem tettek, s az egyház őket a maga rendje szerint fel nem oldozta.[255] Az egyház fegyverei azonban nem voltak elég hatásosak minden baj orvoslására. Fülöp legátus — bár nyilt ellenszegüléssel már nem találkozott — mégis érezhette, hogy a körülmények, az emberek passiv ellentállása mellett mind azt, a mit kellett vagy akart volna orvosolni, nem orvosolhatta. Nem bánta tehát, mikor 1281. június végén legatiójának második tartományába, Lengyelországba, Sziléziába mehetett. Onnét rövid időre — szeptemberben — még visszatért Esztergomba; de azután végkép búcsút mondott Magyarországnak, melyet dicsért, de azért — mondá — még sem menne még egyszer vissza legátusnak.[256]

XXXIII. FEJEZET.

IV. László és Finta nádor. IV. Márton pápa. Kézai Simon. Ladomér érsek. A Henrikfiak. A tatárok betörése. Henrikfia Iván és a németek. IV. László kicsapongásai. Polgárháború. Kibékülés. Osztrák becsapás. Új polgárháború. IV. László halála.

Azon harmadfél év alatt, melyet Fermói Fülöp legátus Magyarországon töltött, IV. László majdnem mindig az események, a körülmények nyomása alatt állott, és cselekedte jobbára azt, a mire kénszeríték. Mind e kénszernek mintegy látható képviselője, kardja Aba Finta nádor volt. A mint tehát a legátus távozott, IV. László emberei a nádor ellen fordultak. Még társaságában, Egerben, újra kegyelmébe fogadta András egri püspököt, mikor

megesküdött az evangeliumra, hogy 1278-ban a felkelőkkel nem azért találkozott, hogy velük szövetkezzék, hanem hogy őket «okosan» hűtlenségüktől elvonja; azután a rossz ellen a rosszal szövetkezett. Finta nádort, Péter országbírót, testvérét elbocsátá, és nádorrá a vitéz Henrikfia Ivánt nevezte, a ki most megint meglapult, igazságosnak, méltányosnak mutatta magát, «nem akart senkinek sem ártani», és az embereknek, hogy jóvá tegye, a mit ellenük vétett, legalább volt rá eset, igérte, hogy őket mindenki, még testvérei ellen is védelmezni fogja.[257] Aba Finta azonban nem volt az az ember, ki IV. László sértését nyugodtan tűrte volna. «Szokott makacsságával és gonoszságával járt el», mint a királyi kanczellária mondá «és nem átallotta, hogy a király akarata ellen cselekedjék». Ez «felségsértés» volt. IV. László nagy sereget gyűjtött, és az Abák birtokai ellen indult. Vele voltak Iván nádor, Tétény Benedekfia Péter a dunántúli felkeltekkel, és Ákos Ernye bán fia István csatlósaival. A királyi sereg megtámadta Gönczöt, elfoglalta Gedét — a mai Várgedét Gömörben — a mely alatt Iván német nevű vitézei, Wernhard, Konrád és mások, kitüntették magukat. A «hűtelenek» az abaújvári szalánczi várba vonultak és hevesen védték (1281. aug. elején). Kő, nyil csak úgy omlott a támadókra. Miklós galgóczi ispánt a nyil épen arczban találta. Tétény Pétert egy kő lábáról leverte, s úgy kellett a viadalból kivinni. De a királyi sereg — maga IV. László jelen volt — győzött; Szalánczot megvívta, Finta erejét megtörte.[258] IV. László most megint szabadon mozgott, mint azelőtt. Jelleme tovább fejlődött, nem épen az ország javára. Ha valamit megkívánt, költött; árra nem nézett. Ha nem volt pénze, adósságot csinált, ott a hol kapott, és hitelezői

közt már ez időben Illés szepesi szász ispánt, a Görgey-család ősét, és Fredmann zsidó kamarai ispánját találjuk. Az öreg királyné befolyása nőtt, s eddigi birtokai mellé még, bár rövid időre, egész Slavonia herczegnőjévé is lőn.[259] A kún befolyás sem csökkent. A hódmezei csata ugyan örökre véget vetett annak, hogy a kún elem még országos veszedelemmé válhasson; teljesen meglapult, de azért a kereszténység ellen mégis lappangva és passive protestált, a minthogy majdnem egy század telt még bele, a míg a nép teljesen, igazán megtért. Mikor 1282-ben nagy éhség pusztított, Cseh- és Lengyelországból, és a krakói területről «sok ezer ember kiment Oroszországba és Magyarországba; a kik Oroszországba vándoroltak, azok a tatárok hatalmába estek, a kik pedig átmentek Magyarországba, azokat a kúnoknak adták el».[260] S e kún szellem, kún szokás tovább uralkodott az udvarban; IV. Lászlónak viszonya Eduával megújult, s ez egy szeretőt, a mint a király a serdülő korból ifjúvá fejlődött, más, újabb és több szerető követte. Mindez azonban még simán, nagyobb nyilvánosság és botrány nélkül történt. A király, a kormány tetteiben komolyság, jóakarat mutatkozott, hogy helyesen kormányozzanak. Sikerrel fáradoztak azon, hogy abból, a mi az elmult zavaros idők alatt az egyházi ügyek körül a kiátkozott király mellőzéséből keletkezett, a korona jogai valamikép csorbulást ne szenvedjenek. IV. Márton, a franczia Simon, Anjou Károly embere, 1281. február 22. óta III. Miklós utódja, biztosította IV. Lászlót, hogy «nincs szándéka az egyháznak királyi jogait megcsonkítani, vele nem őszintén bánni». Abból, hogy a míg ő excommunicálva volt, Fermói Fülöp némely egyházi hivatalt betöltött, melyek királyi adományozás alá tartoztak, a jövőre a királyi kegyúri jog

szabad gyakorlására nézve semmi csorbulás sem következik (1282. aug. 28.). S a mi a pápának IV. László magaviseletében még egészen nem tetszett, arra atyailag gyengéden figyelmezteté. «Ha László meggondolja» — irá 1282. szept. 30-án — «a mi a közel multban történt, hálásan és alázattal meg kell vallania, hogy csak a Gondviselés kegyelmének köszönheti, hogy még él és uralkodik. Mily közel volt a bukáshoz. Mennyire kész volt immár romlása! Az országot háború és belviszály marczangolta, és úgy szólván teljesen kisiklott hatalmából; maga pedig azok kezébe esett, a kik lelke romlását keresték.» De az isteni gondviselés kiragadta őt azok közül, a kik rá mint prédájukra leselkedtek, az országnak visszaadta a békét, felmagasztalta újra a királyi széket, és elég jele van annak, hogy ha László az Úr ösvényén megmaradt, azt magas polczán meg is fogja tartani. Óvakodjék tehát attól, a mi ez ösvényről lecsábíthatná; emlékezzék meg, hogy ő szentek ivadéka! Legyen buzgó híve a katholikus vallásnak és terjeszsze; s a mi szokása még annak tanaitól eltér külsejében, ruházatjában, azt vesse le, ne hallgasson többé — sőt távolítsa el őket — rosszakaratú tanácsosokra. Ifjan szokja meg az erényt, hogy azt már öregebb korban követhesse, és váljon a jó erkölcs annyira természetévé, hogy attól egy könnyen többé el se fordulhasson.[261]

A minőnek a pápa kivánta volna, olyannak irta le körülbelül IV. Lászlót egyik «hű papja» — talán jegyzője — a ki mikor László szerette volna tudni, ismerni a magyarok történeteit, azokat neki, «mert igazán tudta», egy könyvecskébe foglalta. E pap Simon mester volt, Kézai, vagyis Keszi melléknevet viselt, a pestmegyei mai Dunakeszről, mely akkor Básztej Rénold birtokában volt.

Ő könyvét — irta László királynak az ajánlásban — különféle irományokból szedte össze, melyek «Olasz-, Franczia- és Németországban szét vannak szórva». Valójában azonban sokkal könnyebben végezte munkáját. Mint 170 év előtt a magyar királyi háznak egy másik officiosus történetirója, Hartvik, ő is kész munkákból dolgozott, vagyis azokat nem egészen oly szolgailag, mint Szent István történetirója, hanem a stilust kissé változtatva, az elbeszélést hol rövidebbre szabva, hol némely új adattal megtoldva, kiegészítve irta le. A mű, melyet felhasznált, IV. László király első éveiben — tehát alig egy-két évvel előtte — készült, de az maga is — lehet mondani — csak mechanikus compilatio volt. Két könyvből vagyis részből állott, a mely felosztást Simon mester is megtartotta. Az első könyvben valami névtelen a húnok történetéről, Attiláról szólt, külföldi irók, hazai és külföldi, össze-vissza zavart hagyományok alapján. Mind a mellett meglátszott rajta, hogy gondolkodó író műve, ki bizonyos formára törekszik, azt általában véve el is éri, s minden esetre már a tatárdúlás után irt, mert Ázsiát, «Scythiát» és népeit már nem csak a classicus kor hagyományaiból, mint III. Béla névtelen jegyzője, hanem elég részletesen, olyanformán ismeri, a mint azt a XIII. század derekán a mongoloknál járt minoriták — Piano Carpini, Rubruk — tudósitásai nyomán Európában már ismerni lehetett. Az iró a magyart egy nemzetnek veszi a hunnal s a húnok idejébe helyezi — legalább abban a szerkezetben, mely a Kézai által használt compilatióba jött — már azokat a büntetéseket, melyek Géza vajda koráig fenmaradva: «az egyik magyart a másiktól elválasztották», vagyis szabad emberből rabszolgává tették. «Különben, miután minden magyar egy apától és egy anyától

származott, hogyan mondhatnák egyiket nemesnek, másikat nem nemesnek, ha ... elmarasztalva nem lett volna szolgává». A hún rokonság vagyis azonosság folyománya azután, hogy a Simon mester forrásának második könyve, mely Árpád honfoglalásával kezdődik, és okvetetlenül más iró műve, mint az első könyv, «a magyarok visszajöveteléről» beszél; s azután némi részben már III. Béla király jegyzője előtt is ismeretes és általa is felhasznált krónikás feldolgozás, hagyományok, továbbá rövid annalistikai, csak a királyok nevét, uralkodásuk idejét tartalmazó száraz feljegyzések, s a bajor niederaltaichi kolostor XI. századbeli annaleseinek egyik töredéke alapján a magyar történetet Árpádtól kezdve V. István haláláig lehozza. Simon mester e részből azokat az adatokat, melyek az országba vándorolt idegen nemzetségekről szólnak, kivette, és egy külön függelékbe a «jövevény nemesekről» foglalta; e jegyzéket sokban megigazította, bővítette. Egy másik függelékben pedig «mivel némelyeket érdekel, mik az udvarnokok, várnépek, továbbá a cseléd szabadosok és rabszolgák, kikkel csaknem egész Magyarország telve van», e néposztályok eredetét fejtegette, és azt azokra a foglyokra, rabszolgákra vitte vissza, kiket a magyarok kalandozásaik közben a világ minden részéről összefogdostak, de mikor aztán keresztényekké lettek, Szent István és a papság parancsára, különféle modalitások mellett, némi korlátozással szabadon bocsátani voltak kénytelenek. Végre — mint egészen saját munkáját — elmondá «III. László király» uralkodásának első nyolcz esztendejét, vagyis inkább csak két hadjáratát, először a cseh II. Otakár ellen, a melyben «László, mint Mars fia, kinek csillagzata, fogantatása és születése napjától fogva, neki bátorság és más természeti

erények dolgában erőt és gyarapodást szolgáltat» meg is verte Otakárt, «míg Rudolf Németország és a rómaiak királya», a ki Otakár sokaságától nagyon megrémült, «embereivel csak áll vala, nézve mi történik». «Második csodálatos ütközete» a serdülő, dicső, lelkes és nagyratörő László királynak a kúnokkal volt, s e győzelmével, némely elesett vitéz felemlítésével fejezi be Simon mester munkáját előszavában, ajánlásában a királyhoz, meg nem állhatván, hogy azon — külföldön, kivált a németek közt — elterjedt «hamis koholmány ellen», melyet ő Orosiusnak tulajdonít, de valójában a gót Jordanes iró művéből keletkezett, «hogy a pusztába kivert gót fajtalan boszorkányokhoz, alrunákhoz, ringyókhoz, kan ördögök jöttek, velük ölelkeztek s ez ölelkezésből eredtek a magyarok», határozottan fel ne szólaljon. «Orosiusék állítása nyilván nagy hazugság; bizonyítja először a szentirás, hogy a lelkeknek húsok és csontjuk nincs, és hogy a mi testtől van, test az, a mi pedig lélektől van, lélek az. De kitetszik, hogy a természet törvényeivel is ellenkezőt mondott . . . . A magyarok is, mint a világ más nemzetei, eredetöket férfitól és asszonytól vették.» Orosius végre «ott is eléggé túl ment az igazságon, a hol a magyarok harczainak csak szerencsétlen kimeneteleiről látszik emlékezni, a szerencséseket pedig hallgatással mellőzi, a mi nyilvánvaló gyűlöletét világosan mutatja. A valóságot akarván tehát követni, úgy szerencsés, mint szerencsétlen harczaikat beiktatom és meg fogom irni az említett nemzet eredetét, és hogy hol laktak, hány országot foglaltak el, s hányszor változtatták lakhelyüket; azonban annak segélyével és kegyelmének eszközlésével, ki mind annak, mi a hold köre alatt és azon túl e teremtett világon él, teremtő, megtartó és megváltó istene,

kinek legyen tisztesség és dicsőség mindörökkön örökké». A forrás, melyből Simon mester közvetlenül merített, az idegen vitézek közt, kik Magyarországon megtelepedtek, legelső helyen Hedryh és Volfert, a Henrikbánfiak őseit említé, kik 300 pánczélos lóval már Géza vajda idejében vándoroltak be. Simon mester ez elbeszélést, melyet talán akkor irtak, mikor 1272—1274-ben Henrik bán Joakhimmal az ország első embere volt, némileg módosítá. Szerinte a Babócsa, a Hunt-Páznán, a Ják-nemzetség elei még a Héderek előtt jöttek az országba, és csak ezek után jöttek be Wolfer és Hedryh *negyven* pánczélos vitézzel. De hogy ez nem történt Géza *vajda*, hanem II. Béla, II. Géza *király* idejében, körülbelül 150 és nem 300 évvel előtte, azt vagy nem tudta, vagy nem merte megmondani.[262] Ha valamivel későbben ir, talán ezt is megmondta volna. Mert a király, miután most már nem szorult többé Ivánra, 1282. nyarán, épen egy évvel Finta nádor bukása után, elbocsátá és helyébe a régi, próbált, mindenféle változáson már keresztül ment hívét, Csák Mátyust nevezte nádorrá; Henrikfia Miklóst pedig egész Slavonia bánságában a vitéz Tétény Péter, Benedekfia váltotta fel, ki már régebben «a horvátok és drávántúli emberek lecsillapításában, mikor magukat László király hatalma alól ki akarták vonni», érdemeket szerzett (1283.);[263] s IV. László király maga újra neki fogott, «minthogy a törvényes kort már elérte» az ország állapotainak oly «szükséges» megjavításához, mert a rettentő állapotok, melyeket a budai zsinat a maga egyházi nyelvén festett és egyházi censuráival megorvosolni próbált, épenséggel nem szüntek meg, s épp e tájban, hogy az erőszakoskodásnak egy jellemző tettét említsem, a visegrádi királyi várnagy a királyné két tárnokát, a kik ladányi birtokára, melyet

a királynétól kapott, jöttek és élelmet róttak ki, elfogatta, elevenen köldökig a földbe ásatta; és így kellett a szegényeknek — «nem csak látni, de még hallani is szörnyű» — nyomorultan elveszni. Ebben a törekvésében hű társa akadt Ladomérban, a ki, mint a király találta, «a királynak és országnak nem csak lelki, hanem múlékony, földi boldogságára is gondolt», «arra okosan, belátással és folytonosan törekedett». Az okos ember teljesen meg tudta nyerni a királyt és környezetét. Engedékeny volt, nem erőszakolt semmit. Nem követelte az öreg királynétól azt a 400 márkát, melyet Fermói Fülöp előtt, még Fülöp érsek megkárosításaért, az esztergomi egyháznak kötelezett, hanem «megemlékezett arról, mit tett neki a királyné, mikor még kisebb ember volt, mily jóindulatot tanúsított mindig az esztergomi egyház iránt, mennyi hasznot hajtott», és a káptalan beleegyezésével e követeléséről feltétel nélkül lemondott. Huntpáznán Ábrahámfia Tamással, a II. András-kori Szentgyörgyi Sebös unokájával, ki az érsekség birtokait dúlta, jövedelmeit, tizedét elfoglalta, 3000 márkára becsült kárt okozott, úgy hogy ki kellett őt átkozni, mikor Mátyus nádor kérte, kibékült és 300 márka ezüst kárpótlással megelégedett. Ez engedékenység nem volt kárára az egyháznak. A mit ő a maga idején, a váradi egyház számára kinyert: azt László király megadta most az «ő érdemeiért Szent Adalbertnek» is; megengedte, hogy nemes ember különös királyi engedély nélkül is minden vagyonát, «a melyet vett, cserélt, királyi adományul kapott, vagy a mi rá más jogos czímen háramlott», az esztergomi egyháznak hagyhatja; ha pedig az érsekség vagy káptalan területén valahol arany-, ezüst- vagy vasbányára akadnak, annak minden hasznát, a mi

az ország szokása szerint a királyt vagy földesurat illeti, az esztergomi egyház minden levonás nélkül birhassa. Ismételte az érsekség és káptalan régi szabadalmát: hogy emberei minden adózástól, akár pénzben, akár élelemben szedjék, mentek legyenek. Megajándékozta Ladomért és az érsekséget a pozsonymegyei Ony birtokkal (1283. aug. 28.), és később még az anyjának elengedett 400 márkáért is kárpótolta a komárommegyei Szakállas, udvarnok, várnép és királyi lovász birtokkal, a Vág és Dudvág közt, «mert Ladomér udvariassága» a királyné iránt nem válhat kárára az érsekségnek.[264]

Az ország rendbeszedéséhez tartozott, legalább királyi felfogás szerint és nem ok nélkül, hogy a Henrikfiak garázda hatalma megtörjön. A mint tehát IV. László elég erősnek érezte magát, váraikat kérte és nagy sereget gyűjtött az ország minden részéből, hogy azokat megvegye (1283. végén). Magyar, kún mellett Rudolf király legidősebb fiát, Albertet is segítségül hívta, ki nem is egy éve Ausztriát és Styriát atyjától hűbérül kapta. Az új herczeg, valamivel több mint harmincz éves, nem született király fiának, de azért új helyzetébe nagyon beletalálta magát, s a királyfi minden igénye, minden törekvése megvolt benne. Vitéz katona, jó hadvezér, haszonra törekvő, mint atyja, türelmetlenebb, erőszakosabb volt nála. A mit az lassan elért, azt ő gyorsan akarta gyarapítani és tetteiben sokkal kevesebbet gondolt a jog formaságaival, mint Rudolf király. Új birtokában nem is volt sok barátja, s ő is inkább régi honfitársaira, svábokra, rajnaiakra támaszkodott és azokat szerette környezetében. IV. László királylyal barátságot tartott, de e barátságban már egy csepp sem volt abból a hálából, a melyet Rudolf király annyiszor hangoztatott a

magyarok előtt, hanem az tisztán politikai érdekből folyt és csak addig terjedt, a meddig azt ez érdek megkivánta. Elvileg nem tagadta meg a segélyt IV. Lászlónak, sőt igérte, csak hogy előbb — mondá — meg kellene tudni, nem lehetne-e jószerével is boldogulni, s ezzel a segitség elmaradt. IV. László nem várt, hanem a Henrikfiak ellen indult és vas-soproumegyei jószágaikra vetette magát. Seregében ott voltak Dunántúlról, kiket a Henrikfiak megraboltak: a Jákok, az Oslok; Borsodból a hű Ákos Ernye bán fia István. Ujév után Bernsteint (Borostyánkőt) Iván várát fogta ostrom alá és vívta mintegy hat hétig, 1284. február közepéig, de nem tudta megvenni.[265] Saját emberei nem akarták a Henrikfiakat megrontani, mert Iván és Miklós ugyan erőszakos, garázda emberek voltak; sokat és jobban zavarták az ország némely nyugati részét, mint sok más, de volt eszük és bátorságuk; szemben az udvar kún hajlamaival, a régi magyar, traditionalis felfogás bajnokainak látszottak, a nagy tömegnek imponáltak és gyakran bírták rokonszenvét.[266] A királyi sereg tehát visszavonult, az ellenség hármat az Oslok közül elfogott és jószágaikat elpusztítá, majd tovább nyomult és Péter püspök, Miklós és Henrik, a legkisebb testvér, Pécset megostromolták. IV. László a Tiszához, Tiszántúlra ment le (1284. márczius),[267] s az év közepén, mint 1276-ban, kénytelen volt a Henrikfiakkal kibékülni. Csák Mátyus, ki már 1283. ápril 15-ikén végrendeletet csinált, birtokai egy részét — természetesen szerzeményét — «ha lesz apácza, ha nem lesz», nejére hagyta, hogy jövedelmeiből lelke üdvösségére miséket mondasson és más alamizsnát adjon, két jószágot pedig a «Szent Mária szigeti» apáczáknak adott, mint tárnokmester, ez időben meghalt. Iván egész

Slavonia bánjává, majd kevéssel utóbb, öcscse Miklós nádorrá, Barsa Loránt erdélyi vajdává és testvérei közül Barsa Jakabus — gyakran rövidítve csak Kapusz — borsodi ispán lovász-, István pohárnokmesterré lettek. E változás következtében a férfias jellemmé fejlődő királyné, Izabella vagy Erzsébet hatalma és tekintélye is gyarapodott. A mi eddig nem igen történt: önállóan kezdett szerepelni. Jutalmazta híveit, a kik férjével a kúnok ellen harczoltak és megsebesültek. Somogyban, Tolnában birtokot adott Bágyonfia Kozmának, kamarásának és testvérének, a fiatal Lukácsnak — apródjának vagy inasának — ki neki László király üzenetét a hódmezei diadalról megvitte. Megajándékozta Ladomért sokféle érdeméért, meg az esztergomi egyházat, «Szent Adalbert martyrt», részben, hogy fogadását beváltsa, melyet akkor tett, mikor koronázása után először lépett be az esztergomi nagytemplomba. Kedves kanczellárja, Tamás váczi püspök pedig királyi kanczellárrá lőn és állandóan meg tudta nyerni IV. László király bizodalmát. Ellenben az öreg királyné tekintélye hanyatlott, meghidegülés állott be közte és fia közt, s Erzsébet ezért később bizalmas emberét, Buzád Jakabot, a IV. Béla és V. István korabeli erőszakos Panyit erőszakos fiát, kivel Miklós nádor jó viszonyban volt, okolá. Miklós nádor alatt a kormány arra is törekedett, hogy az egyházzal, különösen Timót zágrábi püspökkel, ki ellen Miklós nádor eleget vétett, teljesen kibéküljön, s a mi sérelem van, azt megorvosolja. A király elismerte, hogy a zágrábi egyház előtt való terület, a melyen Slavonia bánjai, néha a püspök engedelméből házat, szállást tartottak, a püspökség tulajdona, alapítása óta. A püspök e területet megerősítheti, nehogy ha e hely, mint több tíz éve, üresen marad, erre a német

vagy más ellenség Zágrábba bejuthasson. A verőczei és lipovai tizedet az öreg királyné, miután sokáig szedte, «mert rossz emberek szavára azt hitte, hogy őt illeti», már 1283. nov. 18. visszaadta Timót püspöknek és rendelkezését, a mint igérte, «fia és neje, kedves menye» — mert Verőcze a királynék birtokaihoz tartozott — helybenhagyták (1284. jún. 7.). Vaskát azonban, melyet az öreg királyné szintén a zágrábi püspökségtől elfoglalva tartott, semmikép sem akarta visszaadni. Ekkor írta IV. László Patakról augusztus 4-én, miután már sokszor közbenjárt Timótért, hogy csodálkozik és fáj szivének, hogy mikor anyjának még azokat a hibákat is jóvá kellene tenni, melyeket ő, László követett el ifjú korában az egyház ellen, mégis, mikor már testi ereje hanyatlik, Isten és igazság ellen, egyházi birtokra vágyódik, azt megtámadja, rontja, elfoglalva tartja, semmi kérelmére nem hajt, sőt — mondják — a vaskai birtokot teljesen tönkre tette. Még egyszer kéri tehát tőle, a legnagyobb hévvel: adja vissza a jószágot a zágrábi egyháznak és tegyen eleget az okozott kárért, mert különben, ha Timót püspök az egyház fegyvereihez nyúl, se őt, a királyt, se a püspököt ne okolja. «Mi királyi kötelességünk szerint a püspöktől segélyünket meg nem vonhatjuk, őt annyi intés után attól, hogy jogát keresse, el nem tilthatjuk.»[268]

Épp ez időtájt — nyáron — némi kósza hirek a tatárok jöveteléről, aggasztani kezdék a gondolkodó hazafiakat, Ladomért.[269] Rémes emlékük még nem mosódott el; pusztításuk nyomait még most is hirdeté sok néptelen föld országszerte.[270] Hatalmuk ugyan megoszlott; nem volt többé a régi, de azért mégis félelmes volt. Batu khán birodalmát most kis unokái birták, köztük a legkiválóbb Telebuga. Nyugatra tőlük már a Dnieper jobb-

partján, a Bug vidékén, hol régebben bessenyők, majd kúnok tanyáztak, Batu öcscsének unokája Nogáj, törzsével külön, valójában független hatalom volt, s a maga kénye-kedve szerint sarczolta szomszédjait. Népét — nevéről — nogáj tatároknak nevezték, s abból a latin írók tolla a neugar nevet formálta. Az «istentelen» Nogáj és Telebuga, mindkettő híres vitéz, szövetkeztek, hogy megtámadják Magyarországot, mely nagyobb tatár sereget IV. Béla kora óta nem látott. Északról, a Kárpátok felől támadtak és kénszeríték a halicsi, ladoméri orosz fejedelmeket, «a kik hatalmukban voltak», köztük Danilovics Leót, IV. Béla vejét, hogy seregükkel velük menjenek. Azon az úton jöttek, a melyen Batu khán, de nem azzal a nagy sereggel, nem is azzal a czéllal, hogy állandóan hódítsanak, hanem csak, hogy raboljanak. De azért a hír mégis kétszázezer emberükről, jó vitézekről, nőkön kívül, beszélt, a kik jöttek, «hogy Magyarországot elfoglalják». «Legfőbb vezérük Mihei (Nogáj) és Telebuga!» — írja egy kortárs — «vajha nevüket soha életemben ne hallottam volna!»

Január végén, február elején, Gyertyaszentelő körül (1285.) törtek be Magyarországba és mint az ár elborították az északkeleti részt. Hosszában tíz, széltében hat mértföldet foglalt el táboruk. Gyors lovon, mint Batu seregei, Borsodon, Hevesen keresztül leszáguldottak Pestre és szokásuk szerint öltek, raboltak, gyújtogattak és férfit, nőt, gyereket fogdostak. Az emberek eszeveszetten futottak, elbújtak, a Dunántúlra igyekeztek. A pesti révészek — mondák legalább — meggazdagodtak a menekülők átszállítása által. Nem is tudtak sok embert megölni, kivált urat, nemest, fegyverbírót; a mi szegényet, parasztot, beteget megöltek, azt valami 7000 lélekre becsül-

ték. Az ifjú királyné — Erzsébet — a budai várba zárkózott. Onnan látta a pusztulást és látta, mint keltek át a főurak, az ifjak — «inasok» — kik udvarában voltak, s a budai polgárok, és csaptak össze a tatárokkal; másutt is — mint Hontban — fegyverkeztek az emberek és verekedtek a tatárokkal. A királyt a felvidéken találta az ár. Páska nyitrai püspököt, a ki Ausztriából, a hol követségben járt, jött hozzá, útközben ellenséges kúnok elfogták, megrabolták, meztelenül békóba verték és a püspöki rend gyalázatára néhány napig fogva tartották, öt testvérét, valami tizennyolcz rokonát, barátját kegyetlenül megölték. A tatárok Abaujba, Sárosba hatoltak. A vidék urai — főleg az Abák — vitézül szembeszálltak a dúló haddal. Dávidfia Amadé, Finta öcscse csapatjával sokat levágott; sok rabnak adta vissza szabadságát és győzedelmi jelkép «tíz tatár fejét mutatta be» László királynak. Sárosban Baksa Simonfia György, a híres vitéz gyűjtötte maga köré «a haza védelmére», barátait, rokonait, szomszédait. Kevéssel ezelőtt (1285. jan. 8.) kapta e vidéken — sokféle vitéz tetteért — Sóvárt sóbányával, vagyis «sós kúttal», Sópatakkal, meg néhány faluval és a környékkel, a hol azelőtt még IV. László és elődei — Királyszállása volt az egyik határ neve — vadásztak; és mert vár e birtokon nem volt, királyi engedélylyel, a Tarkői tetőt szemelte ki magának várhelyül. Csapatjával sokszor megrohanta a tatárokat. Regécz alatt a viadalban lováról leesett; hű szolgája Tamás, ki számára a tarkői tetőt őrizte, hogy oda más — az ő kárára — várat ne építsen, a maga lovát adta neki és úgy mentette meg a haláltól. Támadásainak azonban megvolt a maguk sikere. Sokat mentett meg, kiket a tatárok magukkal a rabságba hurczoltak és egyre-másra küldöz-

gette IV. László királynak a tatár fejeket. Mintegy 26.000 emberre tették — bizonyosan túlzottan — a tatárok számát, «a kiket a magyarok és mások, házi tűzhelyüket védve, megemésztettek». A magyarok mellé szövetségesül az időjárás szegődött. Megnyíltak az ég csatornái; hó, eső felváltva verte a rablókat és épp úgy pusztított bennük, mint a magyar kard. Néhány heti kalandozás után a tatárok márcziusban visszavonulásra gondoltak. Útjokat, miután Danilovics Leót már előbb hazabocsátották, hogy országát a lengyelek ellen védje, «számtalan fogolylyal, zsákmánynyal», nem arra, a merre jöttek, hanem Erdélynek vették. Itt is apróbb portyákra oszolva, Beszterczét feldúlták, elégették, Torda vidékét elpusztították. A torda-aknai vendégek, a «magas hegyek és havasok közt fekvő» Toroczkó szabad falu lakóinak, a toroczkói vasbánya munkásainak, kovácsoknak, bányászoknak, szénégetőknek, kiket az osztrák Eisenwurzelból hívtak az országba, szabadságlevelei ez alkalommal elégtek. Székely, oláh, szász fegyverkezve igyekezett bevágni útjokat. Egyik «dühös» csapatjokat az aranyosmelléki székelyek «hazájok és nemzetük szabadulásáért» Toroczkó alatt megtámadták, megverték és több mint ezer embert szabadítottak ki «siralmas rabságukból». Az erdélyi hegyek közt még számos tatárt pusztított el az időjárás. Maga Telebuga — beszélték — gyalog, felesége egy rossz gebén tudott csak kivergődni Magyarországból.[271] Becsapásának rövid, de pusztító episodja újra emlékezetébe hozta az embereknek, mily szükséges és hasznos, «ha a zavaros időkben», melyek Magyarországon eddig is, most is uralkodtak, «tatár, kún támadás ellen» magyarok, hazafiak belső háborújában az ember javaival erődített helyre vonulhat, s erre gondolt mindjárt Tamás váczi püspök,

a király kanczellárja, és Ladomér érsek sietett a király kedves emberének «jelen és jövendő barátságuk jelekép» káptalana beleegyezésével nyolcz évre átengedni azt a fallal kerített curiát és kőből épült tornyot, melléképületeivel, melyet az érsekség a «Duna közepén», a «Szűz Mária sziget felső végén», Ó-Buda mellett bírt, hogy ott magát veszély idejében meghúzhassa és megvédhesse.[272]

A mint a tatárok eltakarodtak, IV. László király nyomukban Erdélybe ment. Seregéből, udvari népéből, ifjaiból — inasaiból — azonban valami hat-, hét-, nyolczszáz magyart és pogány kúnt Simonfia György vezérlete alatt kiküldötte Lengyelországba. Hat éve, 1279. decz. 10-én meghalt Krakóban IV. Béla veje, a «szemérmes», de vitéz Boleszló, és özvegye Kinga, özvegyi székhelyén, Sandecen (Ó-Sandecen) kolostort alapított és abba Jolánta hugával, kinek férje gnezeni Boleszló ugyanez időben (1279. ápril 17.) meghalt, mint apácza belépett, szigorú, szent életet élt, úgy, hogy — beszélték — szinte csodákat mívelt, s a mikor egyszer-másszor ördöngöst hoztak eléje, az ördög, mihelyt közeledett, elkezdett kiabálni: «Jaj, jaj, a magyar asszony!» és üvöltve kiment a megszállott emberből.[273] Krakó és Szandomér, a kujaviai fekete Leszkóra, kit már ismerünk, szállt. Alattvalói azonban fellázadtak ellene, elkergették és rokona, masowiai Konrád lépett helyébe. Leszkó IV. Lászlónál keresett segítséget. Oltalmára ment ki Simonfia György. A két sereg 1285. május 7-ikén találkozott Boguwicénél, a Raby-folyam mellett, nem messze Krakótól. György és a magyar csapat ment legelül; és messze maga után hagyva a többi sereget, egyedül rohanták meg Konrád seregét. György öt sebet kapott fejére; egyik rokona elesett; szolgái közül tizenegyen megsebesültek: de Konrád seregét

tönkre verték. Sok volt a halott, még több a fogoly, köztük hatalmas, nagy urak. Megmenekülni csak kevés tudott; és így György «Lengyelországot, melyet» — mondá IV. László király — «annyira tartunk, mint a magunk országát», magának, őseinek vére hullásával az ellenség kezéből kiragadta, Leszkó herczegnek visszaadta.[274]

IV. László Erdélyben meglátogatta «ájtatosságból» Fehérvárt (1285. máj. 27.); sereget gyűjtött s abba, kiséretébe, erdélyi nemesek mellé visszamaradt tatárokat — neugárokat — is felvett. Szilaj, kúnos természetének tetszettek e nyers, pusztai legények; szinte beleillettek kún, szerecsen és másféle pogány «schismaticus» környezetébe. E sereggel a Hortobágyon keresztül visszament — augusztusban — a felvidékre, a Szepességbe, hogy lakosságát, mely már a mult években gyakran zavargott és most «a hűség útjáról letérve, szíve kegyetlenségét és makacsságát mutatta a királyi fenség ellen», vagy — ha a kanczelláriai virágokat jól értjük — IV. László rendeleteinek nem engedelmeskedett, «megzabolázza». A szepesiek már készen várták; fegyverben állottak «és Szepesvárat törekedtek hatalmas ostrommal» elfoglalni. A királyi sereg azonban, legelül az erdélyi Gerendi Miklós, kinek atyja Péter IV. Béla idejében Bulgáriában harczolt, a vár előtt, a király szeme láttára, megtámadta őket s velük vitézül megharczolt. Majd nyilt csatára került a «szepesi népekkel» s a harcz a király győzelmével végződött. E harczoknak a szepesi káptalan Váralján áldozatául esett. Mint néhány éve — 1276. — Csák Péter emberei a veszprémi egyházat: a király emberei, «neugárjai» megrohanták, kirabolták, levéltárát feltörték s a káptalan pecsétjét, okleveleit lovaik patája összetiporta (1285. szept. eleje).[275]

Sokkal kisebb garázdálkodás ez időben sok jeles német vitézt hozott ellenségkép Magyarországra. A magyar és osztrák-stájer határon, mint rendesen, folyt az apró csipkedés, kártétel. A magyarok naponként «loptak, raboltak» ; bántották a németújhelyi polgárokat és Iván bán, ha panaszra jöttek hozzá, mondá: «nem tudok semmit». Állítsák elő a tetteseket és majd megbünteti őket. Albert herczeg, ki meg volt szokva, hogy minden úgy történjék, a mint ő akarja, ezt nem akarta tovább tűrni. Hirtelen összeszedte udvari népét, sváb, rajnai lovagjait, az osztrák végek vitézeit, és Landenberg Hermann sváb marsallja alatt Magyarország pusztítására küldte. A stájerek Bernstein alatt csatlakoztak, köztük sok híres vitéz, mint az öreg Emmerbergi Schenk Berthold, s azután kezdték dúlni a magyar végeket. Iván, a mint hallá, hogy bejöttek az országba, hirtelen szétküldött testvéreihez segítségért. Mind a három : Miklós nádor, Henrik és Péter, a veszprémi püspök a közelben voltak és segítségére siettek. «Ráteszem a püspökségemet !» — mondá Péter — «de megsegítlek». Főbb barátaik e vidéken a spanyol Simon fiai, Mihály és Simon, kik Martont — Nagy-Martont — birták, a locsmándi Aba Lőrincz, Péterfia Lőrincznek, IV. Béla hű emberének, majd Henrik bán ellenfelének fia, kit sopronmegyei nyéki birtokáról «Nyéki»-nek neveztek, több Osl és Doroszló, a család régi, kedves híve, voltak. Harmadnap már ezernél több lovas élén, a német táborra indulhattak. A mint a német sereg hallá, hogy jönnek a magyarok : a végbeli osztrák, stájer urak — tudták, mi a magyar nyil ! — tanácsolták : vonuljanak vissza, «mert a magyarokkal nem lehet úgy harczolni, mintha franczia lovagok volnának. Majd futni, majd támadni kell, a mint az alkalom kivánja» : de a

sváb vitézek nem akartak hátrálni. Az szégyen, gyalázat volna! Ők ott maradnak, megharczolnak. Majd rájuk mennek, szúrják, vágják! A nyíl ellen megvédi nehéz fegyverzetük. Rajtuk ugyan nem paczkáz a magyar! A ki nem akar verekedni, az elmehet! Egyszerre felhangzott a kiáltás: «készen, jönnek a magyarok!» A németek, «kopja mellett kopja, ló mellett ló», zajongva sorakoztak. A magyarok megjelentek. Kiáltottak, mint a kúnok. Neki vágtattak — «repültek» — a németeknek; lőttek. A németek legényeiket, az apródokat küldték ellenük. Az elsők innen is, onnan is összecsaptak, «a mint illett» — a németek szerint — de azután a magyarok hátráltak, széjjelmentek. Tömeg, a mely támadjon, összecsapjon, nem képződött. Iván mindjárt látta, kivel van dolga. A svábok ott álltak egy tömegben, osztrák, stájer közöttük. Megparancsolta, hogy ezekhez senki se közelítsen, hanem csak vegyék körül, lődözzenek messziről embert, lova, míg ki nem merülnek, meg nem törnek és meg nem adják magukat. A mint a német támadott, kitértek előle, majd másfelől lődözték, «előre, hátra, ide s tova ránczigálták». A németek nem tudták, hogy mit csináljanak? «küldjünk egy gyereket a magyarokhoz», mondá dühösen egy sváb lovag, Ramswag, — ki Rudolfot Dürnkrutnál megmentette? — «hagyják abba a lövést, jöjjenek le, verekedjenek meg vitéz módra!» De a mint a követ elhagyta a tömeget, nyíl találta és elbukott. Mást — egy lovagot — akartak küldeni, de Emmerberg mondá: «Hát van eszetek? a magyaron mind, alig van más, mint az ing. Ezzel akarjátok, hogy harczoljanak veletek? Ők is szeretnének kardra menni, de ha ezt akarjátok, tegyétek le egy kissé a pánczélos fegyverzetet». «Az lehetetlen!» — mondák a svábok —

«a míg kezünket, lábunkat bírjuk, azt a gyalázatot magunkra nem veszszük, pánczélunkat le nem teszszük!» és folyt tovább a harcz, most már öt órája; repült a németekre a nyíl, a dárda. Ember, ló hullott. A sebesült állatok kínjukban megvadúltak. Az emberek megzavarodtak. Már most bánták a svábok, hogy nem követték az okos tanácsot. Ki hitte volna, hogy igy lesz a dolog! Szidták az «átkozott pogányát», a magyarokat «Oda vannak! meg kell halniok!» Ember, ló már tele volt nyíllal. Csak egy mód volt már, hogy megmentsék életüket: kimerülten megadták magukat.

A mint letették a fegyvert, a magyarok hozzájuk lovagoltak, elvették fegyverzetüket, ruhájukat; azután a ki valamivel különb volt, azt félreállíták; ezeken Iván testvérével — Henrikkel? — megosztozott. A többiből Iván a javát szintén magának válogatta, a ki megmaradt, azt társainak, «vendégeinek» adta; a ki pedig nem kellett senkinek, azt agyonütötték. Azután a magyarok «jókedvűen» haza széledtek. «Sok volt, a mit vinniök, vezetniök, maguk előtt hajtaniok kellett!» Albert herczeg megdöbbent a váratlan eredményen. Békét keresett Ivánnal. Tiroli tanácsosa, az ügyes Taufers Ulrik rávette a magyart, hogy eljött Németujhelyre. Ott mindenféle igérettel megengesztelték Ivánt és egyezkedésre birták. Sok úr, de még szegény ember is, nem bírhette a fogság sanyarúságát és kiváltotta magát. A ki még fogoly volt, az most megszabadúlt. Iván szövetséget kötött Alberttel. Igérte, hogy ezer emberrel segíti a herczeget, ha szüksége lesz rá, háborúban; Albert viszont megesküdött, hogy ő is segíti Ivánt mindenki ellen, csak a német birodalom ellen nem. Ha pedig jövőben valami viszály támad közte és a magyar király közt, és IV. László Iván

ellenségévé fogna lenni, Albert oltalmába fogadja, támogatja, «mint az Úr szokta tenni a maga emberével» — mondák magyarázatul a németek (1285. őszén).[276]

Iván nem rosszul ismerte a helyzetet, mikor feltette, hogy megint összeütközése lehet IV. László királylyal. A mult világosan beszélt; ellentétei nem simultak el, sőt növekedtek. Abban, hogy az országnak baja van és orvosolni kell, király, főpapok, urak, mind egyetértettek. De már ezentúl a király és az uralkodó párt útja elágazott. Az urak és főpapok az egyik bajt a király helytelen intézkedéseiben, adományaiban látták, a melyeket eddig tett. Az ő «tanácsukra tehát László az ország állapotának megjavítására, helyreállítására «új pecsétet készitett; ennek folyománya volt, hogy a régi adományokat újra be kellett mutatni, és akkor az uraknak alkalmuk nyilt azokat újra megbirálni. Erre volt is eset az országgyűlésen, melyet 1286. pünkösdje után — június hó végnapjaiban — Pest mellett, a Rákoson tartottak.[277] IV. László király ellenben arra törekedett, hogy a mit akart, minél korlátlanabbul cselekedhesse. Magáról is mindinkább levetett minden feszt, túltette magát minden korláton, melyeket eddig kún szerelmeiben még szem előtt tartott. Társasága jobbára kún és nogaj tatár volt. Nyiltan követte szokásaikat. «Elment» — mondák a szomszéd Németországban, s e pletykában volt valami jellemző — «hogy a tatár vezér három leányát vegye magához és velük úgy éljen, mint feleségével, ha kedve tartja; ha nem, elvegye az egyiket, a másik kettőt pedig magyar főuraknak adja feleségül!» Magyarországon pedig látták, hogy «törvényes nejét megvetvén, kún leányokhoz adá magát, Edua mellett Kupcsek» — a köpczös? — «Mandula nevű, s minél több más kún leányt tart vala

ágyasul; ezek szerelme miatt szive megromlott és az ország nagyjai és nemesei előtt méltán gyűlöletben áll vala.» IV. László ezzel keveset gondolt. Anyjával kibékült, bár annak kormánya az ország Szávántúli részeiben nem mozdítá elő azt, a mit Magyarország eddig érdekének tartott, s Boszniát és Mácsót megnyerte veje, Dragutin István, kit testvére Milutin Uros 1281-ben trónja java részéről leszorított. A nyomorék, sánta, phlegmatikus ember megelégedett az apai birtok egy töredékével és a két magyar tartománynyal, a hol — Mácsóban — schismaticus urak Nándorfehérvárra schismaticus püspököt ültettek, Boszniában pedig ismét benszülött, bosnyák bánok, István és Priezda uralkodtak «és népükkel a patarenus tévelygéshez és kárhozatos babonához ragaszkodtak».[278] Nejét, kinek atyja, a félelmes Anjou Károly, 1285. január 7-ikén meghalt, miután már terhére lehetett, IV. László kolostorba küldé a Nyúlszigetre, a hol Erzsébet fejedelemasszony fogadta ángyát, és szoros őrizet alatt «mintegy börtönben» tartotta Izabellát. Szolgái jobbára elhagyták, de egyik-másik mégis nála maradt, mint Csabafia Ladomér, somogyi, kölkedi szakácsa, és mostoha sorsában éjjel-nappal híven szolgálták. Papja, Pál ó-budai kanonok sem hagyta el, bár IV. László megparancsolta neki, ne szolgáljon többé feleségének. Járt-kelt országszerte érdekében s ettől vissza nem tartá az, hogy a király birtokát elvette, ennek is, annak is elajándékozta; életét folyton fenyegette, s egyszer a Nyúlszigeten, a kolostor közelében alig tudott a haláltól megmenekülni. A kolostorban volt mint apácza Majsnak — egykor tárnokmesterének, ki már 1280-ban meghalt és még utolsó napjaiban is a nyúlszigeti kolostorról megemlékezett — a felesége, kihez néhány uzdi, somogymegyei nemes ember,

azelőtt Majs szolgái, bejártak és a királynéval is «jót tettek», neki mindenfélét, a mire kellő eltartása végett szüksége volt, ajándékoztak; s a szeretet e munkáját «számtalan segélylyel» a veszprémi káptalan is gyakorolta.[279]

A veszprémi egyház, a királyné és Henrikfia Péter püspök egyháza volt. De IV. László most, mikor erejét érezni vélte, a Henrikfiakkal is le akart számolni. Letette Miklóst és az Abák közül választott nádort, Bökényfia Mokjánost (1286. szept.).[280] Nagy sereget gyűjtött és őszszel (1286. nov.) a Henrikfiakat megtámadta. Előcsapatja megverte Ivánt. Iván legjobb várába — Kőszegre? — menekült. IV. László itt ostrom alá fogta. Iván szerencsésen kiszökött, de a várat a királyi sereg megvette, Iván német katonáiból a legnagyobb részt leölte.[281] Iván testvére, Miklós a nádor, a harczot a Duna balpartján folytatta. Itt csatlakozott hozzá Apor, még csak nem rég — 1283-ban — erdélyi vajda, Pécz-nemzetség, «tele mindenféle hűtlenséggel, sőt felségsértéssel», s a «Henrikfiak segélyével és átkos tanácsával», — mint IV. László magát kifejezte — a pozsonyi várat megvívta és innen pusztította a megyét, a királyi hívek birtokait fel Modorig és keletre a Dudvágig. De a király hívei is fegyverkeztek, összeverődtek; Péterfia János, «a pozsonyi vár nemes jobbágya» összegyűjté rokonságát, barátait; Sándorfia Károly egy kis csapattal megtámadta Apor pusztító hadát, megverte; sokat belőlük megölt, elfogott. Maga Apor is megsebesült és alig tudott megmenekülni. Azután a pozsonymegyei várnépek, nemesek, Péterfia János alatt megtámadták Pozsonyt. Sándorfia Károlyt a «vepréczi» — vödriczi — vízitorony ostrománál egy kő megsebesíté, de azért a várat «kiváló ügyességgel» megvette,

IV. László királyhoz sietett és «visszaadta neki a pozsonyi várat». IV. László maga is átjött a Duna balpartjára. Megjutalmazta pozsonymegyei híveit, s a szászi, légi, hódosi várnépeket az ország nemesei közé emelte (1287. márcz. 20.). De a Henrikfiak, Tamásfiak — a Borsák, köztük Loránt, a volt vajda — és «más hűtlenek» felemelték a zászlót, a Zsitva körül összejöttek és IV. László királylyal megütköztek. László a csatát elveszté (1287. márcz. közepén) és Korponára, majd még följebb, a felső Vág völgyébe, Liptóba huzódott.[282] Ellenében a Henrikfiak most megint II. Endre unokájára, velenczei Endrére gondoltak, ki már valami 22 éves fiatal emberré fejlődött. Az ifjú bátor volt, mint az Árpádok mind, különben csendes, nyugodt természet, értelmes és jóindulatú; érzékkel bírt a tudományok iránt és mint velenczei ember, méltányolni tudta a békés polgári foglalkozást, a kereskedést. Valami nagyobb ambiczió nem bántá, de jogához, mi születésénél fogva illette, ragaszkodott. Tudta, hogy állandó szokás szerint, rész illetné Magyarországból, legalább is egész Slavonia herczegsége és arra vágyott, törekedett, s az egész Slavonia herczege czímét felvette és használta. Kevéssel ezelőtt (1286. máj. 21.) eljegyezte Albert görzi grófnak, tiroli Meinhard, Albert herczeg ipa testvérének kisded, legföljebb tíz éves leányát, Klárát. A Henrikfiak közeledtek hozzá, ismét összeköttetésbe léptek vele, s ámbár most nem ismételte, a mit kilencz éve tett, s nem jött Magyarországba, Ivánfia Gergely mégis mint egész Slavonia herczegének asztalnokmestere szerepelt (1287. jún.).[283]

IV. László mellett, a Henrikfiak ellen, Albert osztrák herczeg lépett fel, ki nyughatatlan szomszédaiban, a Henrikfiakban minden esetre — bármit igértek — ellensé-

ges elemet látott. Osztrák-stájer sereg Magyarországra tört, «hogy Iván ellen harczoljon», László segítségére, úgy látszott, valójában pedig saját hasznára. Az osztrák sereg Pozsony alá szállott. «A polgárok köz megegyezéssel bebocsáták Albertet», de a vár ellentállott. Azt megostromolták és bevették. Őrséget raktak bele (1287. tavaszán), névleg úgy birták, mintha IV. László király volna úr benne, valósággal pedig azt tették, a mi nekik tetszett. Úgy bántak a várossal, mint annak idején az ellenséges II. Otakár, és a német «kegyetlenség vagy furia következtében» «a pozsonyvárosi vendégek» mindenfelé elszéledtek.[284] A diversió azonban minden esetre használt IV. Lászlónak. Májusban lenyomult az ország közepére, Pest vidékére, a Csepel-szigetre, majd Budára. Válságos napjaiban egy hű embere akadt Öbölfia Mihályban, a Kállay-család ősében, ki már — mint láttuk — V. Istvánt is híven szolgálta. Ez öregebb fiaival, Istvánnal és Pállal keményen harczolt érte a Tiszavidéken a felkelőkkel. IV. László némely «hűtlenek» jószágaival jutalmazta és 1287. május 18-án a Csepel-szigetről kegyelmet igért mind azoknak, kik eddig az országban kárt tettek és pusztítottak, ha a hűtlenektől elállanak, Öbölfia Mihály és fiaihoz csatlakoznak, s őket «a hűtelen bárók és nemesek ellen» segítik. Az ilyet ő kivesz minden más biró alól és ha valaki panaszt talál ellenük emelni, ő maga a király fog ítéletet mondani.[285] A budaiak hűségét pedig azzal jutalmazta, hogy nyolcz napi országos vásárra adott nekik jogot, melyet evangelista Szent-János egyháza, a minorita templom — a mai várszinház — fölszentelése napján és octavájában, a Kisasszonynapja (szept. 8.) után való vasárnap és nyolczadában tartsanak meg «minden évben, békességben» s azon se a nádor,

se az országbiró, se a tárnokmester, se valami más főúr beavatkozásának ne legyen helye; egyedüli úr és biró a budai biró legyen. A ki e vásárra jő, innen vagy onnan, Pest faluja, vagy más felől, szárazon vagy vizen, vagy a vásáron árul, ment minden vámtól, adózástól és minden ezzel ellenkező levele semmis és érvénytelen (1287. jún. 23.); de e kedvezmény ellen felszólalt a nyúlszigeti apáczák nevében, kiket a budai vám jövedelme IV. Béla adományából illetett, Erzsébet herczegasszony, mert nekik abból káruk lesz és IV. László király, nem egészen egy hónappal első oklevele után (1287. júl. 20.) elrendelte, hogy ezt az országos vásárt nem szabad megtartani, miből aztán évekig tartó surlódás keletkezett a budai polgárok és az apáczák közt.[286]

A magyar dolgokról, «a belviszályokról, veszedelemről, botrányokról, az uralkodó gonoszságáról» különféle úton-módon gyakran értesíté Ladomér érsek a pápát és szolgált tanácscsal, mikép lehetne a bajon segíteni. Rómában köszönettel fogadták leveleit, melyeket a szállongó hír is megerősített és még a csendes, békés, törődött IV. Honorius pápa — Savelli Jakab — felháborodott, hogy IV. László, «kit az egyház, kivált III. Miklós pápa idejében, annyi szülei gonddal ápolt, oktatott, intett: most csak szóval követi tanácsait; tettel, saját gyalázatára, vesztébe rohan», «a keresztény vallást elhanyagolja, sőt elveti; tatár, szerecsen, neugár pogány társaságban él; a neugárok életmódjára sülyed, feleségét embertelenül börtönbe zárja; a házasság kötelékét megszegi, köz botrányul utálatos vétkekben fetreng és gyűlöletessé válik Isten és emberek előtt!» Dörgő levél készült hozzá: javuljon meg, hagyja abba rossz társaságát, vegye vissza feleségét. Készültek megbízni Ladomért, hirdessen ke-

resztet a király pogány, tatár társai ellen, «ha ezek átkos terveiket a keresztények ellen foganatba akarnák venni!» A király ellen pedig alkalmazza az egyház büntetéseit, ha a királynét magához vissza nem veszi, «a kit a házassági hűség megszegésével, hogy idegen, hitetlen nőkkel annál szabadabban és szemtelenebbül vétkezhessék, elzáratott, étel, ruházat és más szükséglet megvonásával sanyargat, szeméből könnyet facsar; keblét sóhajra készti». Megvoltak már a levelek Rudolfhoz, a cseh királyhoz, az osztrák herczeghez, a lengyel és «szláv» — délszláv — herczegekhez, az ország egyházi és világi nagyjaihoz, az egész nemzethez, hogy Ladomért feladatában támogassák (1287. márcz. 12.): mikor a pápa meggondolta magát, visszavette a leveleket, nem hagyta elküldeni, változtatott rajtuk, s kevéssel rá (1287. ápril 3.) meghalt.[287] Ezzel az ügy abba maradt, de teljesen el nem aludt. Tiz hónapig nem volt pápa. A biborosok kezében feküdt az egyház kormányzata. Azok nem bántották László király kicsapongó életét, a tatárt, pogányt, szerecsent, neugárt; de a szicziliai királyleány «szomorú sorsa» szívükön feküdt; arról teljesen meg nem feledkeztek. Felszólíták (1287. aug. 2.) Ladomért, szabadítsa ki az ifjú királynét, helyezze vissza jogaiba, jövedelmeibe és írtak a cseh királynak, osztrák herczegnek, a Henrikfiaknak, Péter püspöknek, úgy mint Ivánnak, Miklósnak és Henriknek, támogassák törekvésében. Ladomér nem volt az az ember, a ki akkor, mikor tennie kellett, tennie lehetett, sokáig habozott volna. A királyné «börtöne» megnyilt s ő Esztergomban rangjához illő fogadásra talált. IV. László, ki még október 6-ikán Budán volt, visszavonult a felvidékre és a gömörmegyei Berettőről írt (1287. nov. 4.) az ország lakosságához, nemesnek,

nem nemesnek, hogy a ki eláll a fölkelőktől, híveihez szegődik, s arról Öbölfia Mihály két fia, István és Pál értesítik: annak minden vétkét megbocsátja, minden jóval elhalmozza és királyi kegyelemmel előmenetelére és tisztességére gondja lesz. Budán ellenben Ladomérrel, János kalocsai érsekkel összejöttek «főpapok, főurak és nemesek». Gyűlésükön felolvasták a biborosok levelét és mindnyájan közös értelemmel elhatározták, hogy a királynénak, a kinek igazsága tiszta, erkölcse, magaviselete kifogástalan, vissza kell adni «az ország törvényes szokása szerint» minden jövedelmét és birtokát (1287. nov. végén) és olvassuk, hogy fegyveres nép gyűlt a királyné körül és maga Izabella «báróival» jelen volt, mikor emberei Bátorkő várát Veszprémben, Palota táján, elfoglalták és egyik híve, Zsidófia János a hulló kövek és nyilak záporában megsebesült. Egyik nevezetes birtoka a királynénak a beszterczei kerületben, Erdélyben volt. Ladomér felszólítá az erélyes erdélyi püspököt, Pétert (1287. decz. 6.), intse meg azokat, a kik ezt visszatartják és szerezze vissza a királyné tisztjeinek; azokat pedig és családjaikat, kik ezt akadályoznák, sújtsa az egyház fegyvereivel, az interdictummal. Az egyházi fegyver azonban — magában legalább — nem használt; világi fegyverre, erőszakra került a dolog és a király hű emberei: rokona, a kún Árbocz, két öcscsével és Majs erdélyi vajda Péter püspöknek foglyaivá lettek, mire IV. László király azzal felelt, hogy az erdélyi püspökséget, «Szent-Mihály egyházát» mindazoktól a birtokoktól, melyeket IV. Béla, V. István, ő maga adományoztak, Kolozsvár és Fehérvár «faluktól» megfosztotta.[288]

Ép ez időtájt — 1287. végén — a tatárok megrohanták Lengyelországot, a krakói herczegséget. Fekete

Leszko érezte, hogy nem tud ellentállni, és Magyarországba futott. A sandeci magyar királyleány apáczatársaival a Pienninek egy várába — a Dunajecz melletti Czorstinba? — menekült. A vész hirtelen jött. Baksa Simonfia György tehát, minden parancs nélkül, Sárosban «a királyért és országért» kis csapatot gyűjtött, kiment Lengyelországba, Sandec körül, egy viharos éjjel, a tatárok egy csapatját — 1000 emberre tették — megrohanta, megverte, vezérüket levágta és számos lengyel foglyot kiszabadított. Mikor pedig a tatárok tovább terjeszkedtek, a Szepesség lengyel részébe is betörtek, Podolin a lángok martalékává lett: György a Szepességben, a magyar gyepüket őrizve, ki-kicsapott a zsákmányoló tatárokra; velük éjjel-nappal verekedett. «Dühös védelme miatt a tatárok — Isten kegyelméből» — az országba nem törhettek; megviselve, megzavarodva visszavonultak. Mikor IV. László 1288. elején a Szepességbe jött, Késmárkig nyomult (február elején), már nem akadt velük dolga. Tavaszra Lengyelországból is visszavonultak. Mondják, hogy a mint Ladomérben foglyaikat maguk közt felosztták: csak szűz leány és fölserdült fiú volt köztük harminczegyezer. Leszko herczeg pedig, mikor visszatért országába, csak «meg nem kapált, fel nem szántott, ártatlan vérrel befestett földre talált.[289] A veszedelem után IV. László király is gondolkozóba esett. Ladomérhoz közeledett. Nem engedte meg, hogy Batiz testvére Miklós kutyapeczér jobbágyai mentek legyenek a tizedfizetéstől, «mert nem akarjuk, hogy a szepesi besznákok, daróczok — madarászok — a dézsmára nézve máskép legyenek, mint a többi lakosság». Erről az érseket értesíté. Majd lesietett a Dunához Budára, s Esztergom mellett, «mult kihágásaiból kijózanodva», mint kanczelláriája mondá, Ladomérrel kibékült. Az esztergomi

egyháznak — érseknek, káptalannak — «mely egyház, mint az ország anyja vagy mestere, avatta fel a királyi koronával, ültette a királyi trónra, a kormányra», több rendbeli adománynyal, megerősítéssel kedveskedett. Különösen megerősíté és rendezte a káptalannak azt a jogát, hogy minden kereskedő, a ki Budáról, Pestről vagy máshonnan, akár Dorog akár Bánhida felől Győrre megy, Esztergomnál vagy Győrött a káptalannak vámot fizessen. A ki a vámot el akarja kerülni, veszítse el «hazánk törvényes szokása szerint», mely, ugyanazon okból, mint a jogtudósok bizonyítják, más országokban is dívik, minden portékáját; és «a főurak és nemesek» egyező tanácsára megszüntette azt az anomáliát — egyenlő fizetést rendelvén el — hogy míg a rajnántúli kereskedők, a kik Francziaországból, Velenczéből és máshonnan jöttek, minden 40 darab szines posztó után egy márkát fizettek, a bécsi, ratisponai, osztrák, bajor, szász, cseh, lengyel, szóval rajnáninneni kereskedő csomagonként — akár száz vég volt benne, fel sem bontották — csak egy nehezéket fizetett (1288. márcz. 21.).[290]

IV. László — mondása szerint — «Ladomérnek, mint lelkiatyjának, hódolt; a lelki dolgokban szivesen hajtott neki fejet»:[291] de megegyezésüknek az ország világi dolgaira is nagy hatása volt. IV. László szorult helyzetében régi hű emberéhez, lehet mondani «kardjához» fordult vala; előhívta megint Csák Pétert, és őt tette volt nádorává. Pétert rövid idő mulva felváltotta az Abák közül Amadé, a kinek IV. László örökjoggal egész Ung vármegyét ajándékozta minden hasznával és járulékaival.[292] Ez már közeledést jelentett az uralkodó hangulathoz. A teljes kibékülés végett azonban kellett, hogy IV. László a főpapok és főurak tanácsára régi — csak

két éves! — pecsétjét, mintegy a multtal — a mit közben tett, adott — teljesen szakítva, «a maga kezével összetörje» és végre Ivánt nádorává fogadja (1288. máj.)[293] Az öreg királyné, Erzsébet, is meghúzta magát. Mikor két éve — 1286. végén — a Henrikfiak buktak, el akarta venni Panyitfia Jakabtól Kálmán-királycsehi birtokát, melyet neki adományozott, «mert közte és László Magyarország fenséges királya és kedves fia közt» konkolyt hintett, de az erőszakos ember megölette a királyné követét, Pál tárnokot és Csehit teljesen elpusztítván, megszökött. Most pedig megkegyelmezett Jakabnak, mert csak ellenségei rágalmazták, a mint meggyőződött; Pál tárnokot méltán ölette meg, különben a megölt ember nejét és rokonait kielégítette: s ezért neki Kálmánkirálycsehit és egyéb elvett birtokait visszaadta.[294] Talán vigasztalta, hogy apácza, de nem apácza hajlamú leányát, Erzsébetet ép ez év tavaszán, mikor IV. László Ladomérrel kibékült (1288. márcz.), a cseh Zawiša, Falkenstein ura, valódi középkori Alkibiadész, erős, szép, eszes, kiváló bátor lovag, nagyúr és költő, ki annyira tudott hatni az asszonyokra, hogy varázslónak tartották, feleségül vette. A szegény Kunigunda, II. Otakár özvegye, kinek lovagjává szegődött, sem tudott ellentállni csábításának és 1280-ban nejévé lőn, s e frigyükből egy Jessek nevű fiúcska származott. Két esztendeig (1283—85.) Zawiša volt 12—14 éves mostohafia Venczel mellett Csehország kormányzója. Mikor Kunigunda meghalt (1285. szept. 9.), e méltóságtól elesett, de azért mégis a hatalmas, büszke főúr maradt, ki nehogy lejebb szálljon, ismét királyleányt, fejedelmi vért keresett, és Erzsébetet kérte meg, s a 33 éves, épen nem szeplőtelen multú, öreg leány készséggel megragadta az alkalmat, hogy letegye

az apáczafátyolt. A lakodalmat nagy örömmel ülték meg. Az «ifjú» pár négy hónapig Magyarországon maradt. Kérelmükre IV. László (1288. június 5-én Esztergomban) megerősíté a nyulszigeti apáczáknak összes jogait és birtokait. Ez volt mintegy utolsó megemlékezése Erzsébetnek kolostoráról, azután férje magával vitte Csehországba.

Az országos helyzet változtával Iván, Ladomér és János kalocsai érsek, a püspökök és pártjuk lettek az ország valódi urai. IV. Lászlónak kevéssel maradt több a király nevénél. De társaságát, kúnjait, tatárait nem bántották. A pápai levelek, melyekben az 1288. febr. 22-én megválasztott IV. Miklós — olasz ember — kellő tájékozottság nélkül a beállt fordulatról elődjének, IV. Honoriusnak rendelkezéseit (1288. aug. 8.) magáévá tette és szétküldé,[295] neki semmi bajt sem okoztak. Úgyis föltételesek voltak; részben, a mennyiben a királyné fogságát illeték, már tárgytalanná váltak. Csak az eretnekek, patarenusok ellen való keresztes hadjárat, melyet a pápai levelek szintén sürgettek, maradt actualis, mely eretnekek — Ladomér szerint — «tele gonoszsággal inkább az ördögnek akartak szolgálni, mint a mindenség teremtőjének». De Bosznia «alig megszámlálható mértföldekre» esett Esztergomtól. Ladomérnek lehetetlen volt kereszteshadra vállalkozni. Kisebb emberekre kellett bízni a dolgot, és csak kisebb mozgalom keletkezett. Valami becsapás történt, s hét-nyolcz esztendő mulva Baranyában egy Balázs nevű rabszolga-gyerekről hallunk, kit Melka nevű anyjával a bosnyák hadjáratban fogtak el, s a kit ura, Ozdi Balázs, halálos ágyán fekvő, az utolsó szentségekkel ellátott édes anyja kérelmére, édes anyja lelki üdvösségére, a pécsváradi káptalan előtt szabadon bocsátott.[296] Míg Iván az ország nyugati részében birás-

kodott, «uralkodott», a király a délkeleti részekre szállott; a Maros völgyén Erdélybe, a hol megint Barsa Loránt volt a vajda, a legkeletibb zugba, a Bárczaságba ment, hol akkor egy kis szász területen már Brassó állott. Az ország szivében, mintegy a királyi hatalom hanyatlását jelképezve és kisérve, Székesfehérvárnak, a régi királyi székhelynek romlása következett be. A káptalant, melyet a királyság hajnalán Szent István alapított, az idők mostohasága, rabló kezek majdnem teljes szegénységre juttatták. «Jószágain a sűrű népességet, a művelést — mint Ladomér mondá — rettentő pusztaság váltotta fel». Most pedig szerencsétlen véletlen következtében székesegyházával, a külső sekrestyéjében levő levéltárral, drága, régi, Magyarországon páratlan fényű misekönyveivel, az egész várossal, a lángok martalékává lőn,[297] s ugyan e tájt Sopronban, Vasban megint valóságos háború tört ki a magyarok és németek közt. «A kegyetlen, gonosz Iván» — mint a németek irták — «ki sok évig lázongott ura ellen, a magyar király ellen; kit a király se megzabolázni, se legyőzni nem tudott, megátalkodott gonoszságában, a magyar határt is átlépte, Ausztria, Styria határvidékeit, mint valami ragadozó farkas pusztította».[298] A határon egyre folyt a becsapás, innen is, onnan is; ma a vad magyar — «wilde Ungar» — holnap a német rabolt és zsákmányolt. Albert kemény repressaliákhoz nyúlt. Styria főkapitánya, a szigorú, kemény admonti apát Henrik egy csapat fegyverest Regedére gyűjtött, s onnan «éjjel-nappal» belovagolt Magyarországba, és rabolt, gyujtogatott. De Iván háromszáz lovast küldött Regede alá; kicsalta az apát ennsthali embereit a várból, és a «nagyszakállú magyarok» keményen megverték, megkergették a stájerokat. Egy kis fegyverszünet, az év

végén, felfüggeszté az ellenségeskedést: de nem csillapítá le Albert bosszúszomját. Elhatározta, hogy nagy hadjáratot intéz Iván és testvérei ellen. Tervét közölte IV. László királylyal, a ki örült, hogy ellenségeit ránczba szedik; beleegyezett, hogy Ivánékat megtámadja; igérte, hogy minden ellenségüket felszabadítja ellenük, sőt még maga is föllép összes erejével.[299] A mint kitavaszodott, Albert herczeg Styriát és Ausztriát fegyverre szólítá Iván és testvérei ellen. A találkozás helye Traiskirchen volt Alsó-Ausztriában; napja: 1289. ápril 24-ike; s a mint együtt volt a sereg — mondják valami 15,000 ember — másnap (ápril 25.) megindult Magyarország ellen. A herczeg mellett voltak: gróf Solms Arnold bambergi, Lipót seckaui, Emich freisingi és Wernhart passaui püspökök. Mintegy száz szekér vitte az ostromszert, melylyel a magyar várakat meg akarták dönteni. Albert Német-Újhelynél kelt át a Lajtán és tört az országba. Seregével legelőször Nagy-Martont fogta ostrom alá (máj. 4.). A várnak mindkét ura, Simon és Mihály, a várban volt. A németek elővették ostromszereiket és döngették a várfalat; nagy köveket hajigáltak be; sok nő, gyermek a várban odaveszett. De az őrség visszalőtt, visszadobált; «a magyar hősök bátorsága nem lankadt». Mihály, Simon, méltóan őseikhez, kikről mondák, hogy mikor Arragoniának minden nemesei meghátráltak, ők maguk verték ki Majorkából és Minorkából a tuniszi szultán csapatait, éjjel-nappal a falon voltak; bizton várták, hogy Iván segítségükre jön. A német betörésre nagy mozgalom támadt az országban; különösen Iván testvére Miklós, a ki most megint testvére helyett nádor volt, félretett mindent és általános, országos fölkelést sürgetett, melyben a király, főurak, nemesek, mind «a németek, az ország ellenségei ellen»,

a határra menjenek. Hamarjában azonban csak Iván, testvérei, barátai fegyverkeztek, de nem lehet mondani, hogy *serege* volt, mikor Péter püspök, Miklós nádor, «Herke» ispán testvéreivel, az ostrom tizenegyedik napján, május 14-én, a német sereghez, Nagy-Martonhoz közeledett. Terve az volt, hogy az ostromló németeket kicsalja táborukból, a vár elől, a mezőre; s ha majd aztán táboruk üres lesz, azt hátulról magyar, kún, megrohanja, az ostromló szereket összerontja, elégeti, és így az ostromot megakasztja. Nyilt mezőn, nagy csatát vívni a német sereggel esze ágában sem volt. Terve majdnem sikerült. A mint a magyar előcsapat megjelent a tábor előtt, a sereg zöme pedig tömegben feltetszett a mezőn: a német vitézek ki akartak rohanni, de a tapasztaltabbak kitalálták Iván tervét; csak a sereg egy része indult ki, köztük fényes fegyverzetben Arnold és Emich püspökök; a sereg másik része a vár előtt maradt, nehogy Simon és Mihály kitörhessenek. A németek «szerették volna látni», mint «disputál» Arnold püspök buzogánya Péter veszprémi püspökkel. A magyarok szétreppentek, szétterjeszkedtek: de az osztrákok nem ügettek utánok; csak a könnyű lövők vágtattak közre; repült a nyíl ide, oda; talált itt is, ott is, úgy hogy a sebesültekből, fejből, lábból, harapófogóval kellett kihúzni. Iván Alberthez küldött; kössenek békét. A «magyar ispánok» a síkon várták a választ. De a németek válaszoltak: «késő», és Iván — az idő már délre járt — visszavonult; Albert pedig visszatért a táborba és másnap új erővel folytatta Marton ostromát. Mihályt és Simont megzavarta Iván távozása. Hadi tanácsot tartottak. Mindannyian, a kiket kérdeztek, Mihály osztrák neje maga, azt mondák, hogy nem birják ki többé az ostromot; se éjjelük, se nappaluk.

Folyton hull a kő; az osztrákok belátnak a várba; látják mit esznek, mit isznak; a holtak száma mindinkább szaporodik; az osztrák herczeg pedig nem enged: s a két várúr kénytelenségében még az nap (május 15.) megadta a várat, azon feltétel alatt, hogy minden ember, minden ingó-bingó vagyonával szabadon elmehet; csak az eleséget kellett a várban hagyni. A mint a martoni magyarok eltávoztak, a német sereg északkeletre, Szent Margareta vagy Majád alá, Joakhim testvérének, Guthkeled Miklós «bán» birtokára szállott; annak «magyarjai» Iván engedélyével különösen sokat raboltak és pusztítottak Ausztriában. Minden ostromszer e kis vár ellen irányult. A mi tornya volt, azt úgy megrongálták, hogy keresztül lehetett látni rajta. Az őrség nem volt képes ellentállni; megadta magát, és mint a nagymartoniak, szabadon mehetett el mindenével, csak az eledelt és bort kellett a várban visszahagyni. Sopron után, mely ellentállás nélkül meghódolt, Nyéket, Neckendorfot, Aba Lőrincz várát támadta meg a német sereg. A lakosság, férfi, nő, gyermek, egy toronyba menekült; azt vastag, kemény zsindely fedte; de a németek felgyujták a tornyot. A magyarok le akarták dobálni a tetőt, de az ostromlók hulló köve, nyila nem engedte meg. A tűz kezdett lejebb hatni. A toronyban nagy ijedtség, kétségbeesés támadt. Jajgattak, kiáltottak, ne hagyjon a német nőt, gyermeket benn égni. «No most lássa a magyar», mondá Albert, «hogy tetszik nekünk, mikor Ausztriából nőt, gyermeket, mintha rablók volnának, kötelen visznek el!» és megparancsolta, hogy ássák alá a tornyot, hadd szakadjon a benlevőkre, de azután mégis megengedte, hogy az asszony, gyerek, — mindössze vagy 80—90 — és egy pap szabadon elmehessenek; a férfiak-

nak azonban feltétlenül meg kellett magukat adni; és Albert elküldé, szétosztá a foglyokat az osztrák városok közt, hadd álljanak rajtuk bosszút a kárért, melyet nekik okoztak, s a német a szerencsétleneket felakasztotta. A nyéki tornyot és falakat Albert széthányatta, s azután Kabold ellen fordult. Nyék pusztulása, népének kegyetlen vége, megdöbbenté a kaboldi őrséget. Tudták ők is, mennyit bántották a németújhelyi polgárokat; féltek bosszújoktól, ha kezükbe esnek, és szabad elvonulás feltétele alatt fölajánlák a várat Albertnek. Az osztrákok kaptak az alkalmon, hogy e fontos várat könnyen és gyorsan kezükbe kapják; megadták a föltételt és Landsér, majd a vasmegyei Rohoncz alá szálltak. Rohoncz nyolcz napig állott ellent. Az őrség várta, maga a német sereg is tartott tőle, hogy Iván megsegíti; de Magyarországon nagy volt a zavar. IV. László király feljött Pestre; május végén a Rákoson állott, de nem tett semmit. Henrikfia Péter püspök buzdítá a dunántúliakat: gyűlést hítt össze, azon sokáig tanakodtak, de az urakkal nem sokra tudott menni. Elkeseredésében kitört, de a ki magát sértve érezte, fogta kardját és keresztül szúrta, és így a «gonosz Péter püspök» — mint a németek mondák — «a ki hajlandóbb volt a rosszra, mint a jóra, testvérének társa volt rablásban, pusztításban, isteni büntetéskép, a mily gonoszul élt, oly gyalázatosan veszett el, és püspöksége másra szállt!» s a magára maradt Rohoncz megadta magát (május végén); őrsége nővel, gyerekkel, bántatlanul elvonult. Példáját követte némi ellentállás után Szalonok. Pinkafő tornyát is lerombolta Albert. Mindössze Sopronban és Vasban, le délre Németújvárig, a melyet szintén elfoglalt, harminczhat kisebb-nagyobb várat, váracskát, a németekkel szólva «várost és mező-

várost» ejtett hatalmába; a nagyobbakba őrséget is rakott, osztrák, stájer urak, Emmerbergi Schenk Bertold, Stubenberg és mások vezérlete alatt. «Nem volt még példa, hogy osztrák herczeg oly sok erősséget foglalt volna el Magyarországon, mint Albert herczeg». De ő még ezzel sem érte meg, hanem júniusban Vasból, Sopronból átment Mosonyba, és megtámadta Magyar-Óvárt. A várat Szilveszterfia Bychov — Biczó — védelmezte, a ki már II. Otakár ellen is harczolt a végekben, és cseh fogságot szenvedett. Albert lövői — valami kétezeren — körülvették a várat, és ontották rá a nyilat; a falakon nem volt «tenyérnyi hely, mely a nyiltól tisztán maradt volna»; a bástyán nem lehetett megmaradni, de az őrség mégis «vére hullásával» több napig ellentállott, és csak akkor adta meg magát, mikor Biczó unokaöcscse Domokos elesett, és semmiféle segély sem érkezett (június derekán).[300] A magyarok csak gyűlészeztek. Szent Iván napja (jún. 24.) körül összejött Fövény mellett az ünnepélyes országgyűlés, a «parlament», mint francia latinsággal a királyi kanczellária mondta, hogy az ország baját orvosolják, jobbra fordítsák. A zavarban, mikor a Henrikfiak hatalmát megbénítá a német, IV. László király megegyezett Ladomérrel, János kalocsai érsekkel, Gergely váradi püspökkel, ki nem sokára, miután a váczi püspök Tamás meghalt, kanczellárjává lett, Szente Mágocs Tamás boszniai,[301] Páska nyitrai, László váczi püspökökkel és más főpapokkal, főurakkal, a nemességgel, és a kormányt, a trónt ismét a maga teljében elfoglalta. Kibékült nejével, de mindjárt — főpapok, urak beleegyezésével — elküldé, hogy Somogyban, Tolnában szerezze vissza a királyné elidegenített birtokait. 1289. június 23-ikán pedig «az ország közgyűlésén és nyilvános parlamentjében»

IV. László, miután János kalocsai érsek és sok más püspök, főúr és nemes szájából értesült, hogy a szepesi királyi vám dézsmája az esztergomi érsekséget illeti: «ezt a dézsmát, melynek kiadását oktalan, igazságtalan, törvénytelen tanácsok folytán, hosszabb ideig megtagadta, lelkiismerete is úgy követelvén, az ország szine előtt Ladomér esztergomi érseknek örök időkre odaajándékozta». Henrikfia Iván a báni, Miklós a nádori székben megmaradt, hisz megegyezés volt, és senki sem volt még a legyőzött: de — első esetkép — egy második nádort is nevezett melléje, a keleti országrész számára, a régi vitéz, már rég pihenő Rénoldot, a Básztej nemzetségből.[802]

Mire a fövényi gyűlés, Szent Iván napja után bevégződött, Albert serege már nem állott a magyar földön. Az osztrákok Óvár bevétele után felmondták uroknak a szolgálatot. Nekik haza kell menniök aratásra, szüretre, különben nagy kárt szenvednek otthon, s a herczeg kénytelen-kelletlen, rossz kedvűen felszedte sátorfáját és elhagyta Magyarországot, de igéretet vett a vitézektől, hogy szüret után ismét új hadjáratra visszajönnek. V. István, ily helyzetben követte volna az osztrákokat, és ha a várakat vissza sem veszi, megbosszulta volna a magyarok veszedelmét Ausztrián, Styrián: de IV. Lászlónak esze ágában sem volt, hogy a Henrikfiak sorsán könnyítsen. Ismét lement (augusztusban) Erdélybe. Visszaadta (1289. szept. 1.) Alsó — Kis — Apoldon, Fehérvár és Szeben közt, Péter püspöknek Kolozsvárt és Gyula-Fehérvárt, mert Ladomér és János kalocsai érsek maguk mondák, hogy Péter nem önszántából, hanem az ő parancsukra, mint az apostoli szentszék meghatalmazottjainak parancsára, fogatta el volt harmadéve a király híveit; de azután gyorsan visszatért; szept. 9-ikén már a Tiszá-

tól nyugatra volt, Poroszlón, s Magyarországon erősíté meg (1289. szept. 19.) a kézdi székelyeket aranyosi birtokukban, «mert 80 lovat kapott tőlük, és jól viselték magukat kúnok, tatárok ellen a Hódmezőn és Toroczkónál». Rénold nádor ekkor a felvidéken járt és nem igen fogadott szót királyi parancsoknak; Miklós nádort Zalában, a nyugati határszél közelében találjuk s a német sereg újra összegyűlt. Az osztrákok, stájerek mellé tiroli Meinhard — most már Karinthiának is herczege — küldött, Henrik fia alatt, sereget. A bambergi és passaui püspökök megint eljöttek; eljött mind, a ki a nyári hadjáratban részt vett, és még hozzá svábok, csehek, bajorok. A sereg Szent Mihály napján (szept. 29.) Kőszeg alá szállt és negyed napra (okt. 2.) megkezdte az ostromot. Ivánnak nem volt ereje, hogy az ostromló sereget megtámadhassa, de lesben állott, s a mint a német szolgák kimentek takarmányozni, rájuk csapott, levágta, elfogta őket. Kivált a karinthiaiak szenvedtek nagy veszteséget, mert a járást a magyar földön nem ismerték. Csak az egy október 3-ikán egyszerre ötszáz legény hiányzott a német táborból; kit megölt Iván, kit elfogott, kit megsebesített, hogy kezét, lábát vesztette. A kőszegi vár és őrsége is vitézül ellentállt. Hűségét túszok biztosíták Iván kezében. A város falát «elborítá a kő, nyil; megfesté a védők vére», de nem gondoltak vele. Nehány nap mulva egy faltörő — Priapusnak nevezték tudákosan, vagy talán nem is latinul — nagy rést ütött a város falában. A német sereg lajtorjával rohamra ment, és a városba tört. De a magyarok még benn is, karddal, bárddal, nyillal, lándzsával, kővel ellentálltak, az asszonyok forró vizet, égő rőzsét, méhkasokat dobáltak le, és mikor minden hiába volt, mindenestül visszavonultak a várba s a

németség — a szolgahad — a mint utánuk rohant, csak üres szekrényt, ládát talált mindenfelé, és dühében felgyujtotta a várost, s abban a minoriták kolostora is elégett, de a kelyheket, egyházi ékszereket, könyveket a magyarok már magukkal vitték. Albert ostromszerei most a vár ellen kezdtek működni. A magyarok mindenféle mesterséggel éltek ellenük. Ha a németek faltörőjük faalkotmányát felül nedves bőrrel beborították: a magyarok alulról törekedtek meggyujtani. Mikor a vizes árok miatt nem lehetett a vár falát kiásni, mint Albert herczeg akarta, és nagy, erős, vashegyű szálfát indítottak meg géppel a fal ellen, a magyarok nagy gyékényt készítettek, és azt kötélen a fal elé akasztották, a melyet a német gép döngetni készült. Albert óriás sarlóval, melyet póznára kötöttek, akarta, hogy a köteleket, a melyen a gyékény függött, elvágják, és a gyékényt lekapják. De az alatt mult az idő. Október vége felé járt. A vár fala össze volt törve; a védőket szomjúság, éhség kezdette gyötörni. Albert ezt némileg tudta, s ebben bízott, hogy a várat föltétlen megadásra kénszerítse. De a németek sem voltak aggodalom nélkül. A magyarok rettentően felindultak az új támadásra. Vették észre, hogy László szereti, hogy büntetik a Henrikfiakat, de nem értették, miért kelle idegen hatalomnak büntetni a magyar urakat; azután nem csak ők, de mások is szenvedtek. Ott volt a két martoni: Simon és Mihály, ott Aba Lőrincz a királyi háznak rokona és hű embere; neki a németek három várát és számtalan jószágát foglalták el, «mert nem csatlakozott hozzájuk és — így fogták fel az öreg királyné udvarában — hű maradt a koronához». És a mi legfőbb volt, akárkié volt: «magyar földet pusztított a német», és kérték, sürgették László királyt, a ki átjött

a Dunántúlra és csak mintegy tíz mértföldnyire állott a német seregtől, mozduljon, védelmezze magát, az országot. Szégyen, kár, gyalázat a magyarra, hogy herczeg paczkázik rajta, és foglalja el városait, várait. Albert tanácsosai ugyan tudták, hogy László titokban velük tart, de nem bíztak állhatatosságában; hátha mégis rábeszélik, és rájuk támad, mikor ők sem voltak baj nélkül. Takarmányuk alig volt; a lónak gyakran szőlőlevéllel kellett beérni. A szolgák alig mertek kimenni Iván miatt; fele részük már odaveszett a hadjáratban. Volt a ki szánta a várbeli asszonynépet és gyerekeket, és azért hajlott kegyelemre; másokat — legalább beszélték és Albert később maga is hitte — Iván megvesztegetett, hogy beszéljék rá a visszavonulásra. A herczeg is végre engedett: capitulatiót engedett a várbelieknek, hogy mindnyájan, férfi, nő, gyermek, büntetés nélkül távozhassanak; minden ember lovát és a mit elbir, magával vihesse. Mindszent napján (nov. 1.) nyílt meg a vár kapuja. Először jött, siránkozva, beteges színben vagy nyolczszáz asszony és nagyszámú gyermek; utánuk a férfiak, fegyveresen; mindegyik legjobb pánczéljában. Sokan voltak még, a mikor megolvasták őket, és a németek csodálkoztak, hogy tudtak ennyien megmaradni éjjel-nappal folyó ostromlásban. A várat Albert Emmerbergre bízta és visszafordult. Hazamenet a sereg szolganépe — melyet Iván annyira megtizedelt — dühében még tűzzel-vassal pusztított a merre járt, és «bántotta a magyarokat».[803]

IV. László király a novembert Dunántúl, Veszprémmegyében tölté. Tétlensége szörnyen elkeseríté a nemzetet. «Ha nem szereti is Ivánt» — mondák — «becsülete kívánta volna, hogy ne hagyja elpusztítani az országot. De neki se hite, se becsülete többé». Eddig elnézték

feslett életét; de most, mikor a haza, a nemzet ellen vétett, ezt is újra szóba hozták; elítélték. A püspököknél panaszt tettek, és a püspökök közül négyen, a kik legközelebb estek, Ladomér és János érsekek, András a nagyeszű győri, Benedek az új veszprémi püspök s a királyné kanczellárja, összeálltak és megirták Lászlónak, mit mondanak róla az országban; intették: becsülje meg magát, változtassa meg életét. Ha meg nem változik, megharagszik rá a nemzet, urak és nép, és nem fog többé neki engedelmeskedni Magyarország, és nagy bajok keletkeznek. IV. Lászlót nagyon bántá, a mit róla az emberek beszéltek; keservesen panaszkodott kúnjainak s a mint elhozták a püspökök levelét, hangosan felolvastatta, és szörnyű haragra lobbant. «Én ura vagyok a magyarnak! — kiáltá — ő meg szolgám! Engem ne tanítson senki, hogy viseljem gondját becsületemnek; arról soha sem feledkeztem meg. Maguk, fajtájuk, nem én, a becstelen, a hitetlen! Azt mondják, hogy vak vagyok a becsület iránt! No majd ezért kiszúratom a szemüket, s ne legyen nevem László, ha e beszédüket meg nem keserülik.» Az ilyen beszéd, magaviselet még inkább elfordítá tőle a magyarok apraja, nagyja szivét, s az elkeseredést ellene még csak növelhette, hogy Albert herczeg karácsony táján (1289.) még egyszer betört az országba, elfoglalta Miklós nádor várát Szent Videt, és nagy zsákmánynyal tért vissza Ausztriába.[304]

Ivánék megint a velenczei Endrére, az «estei őrgrófra», mint a németek mondák, gondoltak. Az volna az ember, a herczeg, ki az országot kormányozhatná! Ladomér ebben hozzájuk csatlakozott. Irtak, hívták Endrét, s az ifjú, ily meghivásra megragadta az alkalmat, hogy megnyerje atyja örökségét és részt követeljen magának az

országból. Egy kis sereget gyűjtött. Záránál kikötött és Horvátországon keresztül bejött az országba (1290. elején). Követei mindenfelé jártak. Összeköttetésbe lépett Ivánnal, Ladomérral, a veszprémi püspökkel. Agyasz Buzádfia, a Buzád-Hahót nemzetségből, hozzá csatlakozott. De nagyobb mozgalom nem támadt az ismeretlen ifjú mellett; sereg nem gyűlt köréje. Óvatos nagybátyja, Morosini Albertino, ki hozzá csatlakozott, mikor látta, hogy áll a dolog, mindjárt hazament; Endre maradt, remélt. Ide-oda járt Zalában, és meghivására, meglátogatta Buzád Arnoldot, az öreg Arnoldnak, ki a hahóti monostort alapítá, unokáját, hívének Agyasznak és az erőszakos Panyitfia Jakabnak unokatestvérét, stridói várában. Arnold úr azonban nem volt sokkal különb Jakab úrnál, rokonánál; a mint Endre várában volt, elfogta, mert azt remélte, hogy Velenczéből gazdag váltságdíjat fizetnek érte; de mikor hallotta, «hogy velenczei törvény szerint velenczei polgárért még egy fillért sem szabad adni, hogy fogságából kiváltsák», elvitte Bécsbe Albert herczeghez, «mint László király híve, László király barátjához» és átadta. Albert udvarában tanakodtak, kiadják-e az ifjút IV. László királynak, szövetségesüknek, biztos halálra, vagy ne? A herczeg mondá: nem. Felesége, Erzsébet, pártját fogta Endrének, ki — legalább egykor — unokahugának, a görzi gróf leányának jegyese volt. Bécsben fogták ugyan Endrét, de úgy bántak vele, mintha vendég volna; kivánságára, a mint rangjához illett, szép ruhával, illő szállással és kellő cselédséggel látták el.[305]

Endre herczeg jött-ment a nélkül, hogy az országban valami mélyebb nyomot hagyott volna. IV. László bízott «tatár, szerecsen, neugár pogányaiban», «velük a hit

kárára, az ország vesztére» — mint papi körökben mondák — «rettentő szövetséget kötött». A magyarok jobbára ellene támadtak, többé nem engedelmeskedtek neki. A felső Tisza táján Aba Amadé, a volt nádor, Baksa Simonfia György, oly gyakran szerencsés, hű vezére és testvérei ragadtak ellene fegyvert. Érte Öbölfia Mihály, István és Pál fiaival harczolt vitézül és szerencsésen. Ellenségeinek tarták, s a Henrikfiakkal egy sorban említék: a dalmácziai Subichokat, Pál bánt, György és Mladen testvéreivel, kik a tengerparton, a Vellebittől délre döntő szerepet játszottak; a Vellebittől északra, a vegliai grófokat, János és Lénárdot, kiknek összes birtokait, a corbaviai és segniai egyházakra való patronatusi jogokat régi érdemeikért és a kedves és költséges fogadásért, tartásért, melyben a király követeit, kik a Szentszékhez, Szicziliába, I. Károly királyhoz és fiaihoz mentek, részesíték, még csak nem rég erősítette meg IV. László (1289. jún. 11.); Bosznia két bánját, Istvánt és Priezdát, Radoszláv és István tótországi bánokat, Joakhim bán egykori ellenfeleit, a legutóbbi mozgalmak idején — 1287, 1288-ban — IV. László híveit, bánjait és két unokaöcscsüket épp úgy, mint Joakhim még élő két testvérét: Miklóst és Pált — István, a harmadik testvér, a volt országbiró nem rég meghalt és neje a nyúlszigeti apáczák közé lépett — a régóta pihenő és félrevonult Pócsfia Ugront, épp úgy mint Barsa Lorántot és testvéreit. Ellenzék és királyi párt egymásra tört és dúlta, pusztította egymás jószágát. A politikai harczban tehetetlenné vált, szünetelt a törvény, újra minden rossz szenvedély szabadon űzhette garázdaságát és mindenki úgy segített, a mint tudott, bajain. A zágrábi püspöknek, most János, már régebben garicsi várnagyával, Ugronnal gyűlt meg baja, a ki a püspökség

egész területén hihetetlen károkat okozott, a csázmai uradalomban az embereket ölte, csonkította, fogságra vetette, kívül-belül mindent elrabolt, mindent fenekestül felforgatott. Az esztergomi érsekség vagyonáról, birtokairól el lehetett (1291.) mondani, hogy a leghatalmasabb emberek égették, dúlták, rettentő csapásokkal sújtották. A felvidéken, hogy a magánosok helyzetéről is példát idézzek, Nógrádban néhai Mikó, zólyomi ispán egyik fia Forró Péter, «a míg élt, mindig hűtelen volt a király és ország iránt és váraiban hűteleneket tartott». Mikor meghalt, veje Kázmérfia Lampert — Huntpáznán — hatalmaskodva elfoglalta nem csak szerzeményét, de ősi birtokait, a kékkői várat, a gyarmati tornyot is, melyek a család férfiágára szálltak volna, úgy hogy a rokonoknak «nagy fáradsággal, éjjeli-nappali munkával» kellett a birtokokat visszaszerezni, különösen a gyarmati tornyot nagy vérontással és emberhalállal, valóságos ostrommal visszafoglalni.[806]

A mint kitavaszodott, László király elhagyta a dunai részt és leindult az Alföldre, a Tiszántúlra. Szörnyű dolgokat beszéltek róla mindenfelé. Mondák, hogy a tatárok babonáját követi; sőt egyszer — hallák a külföldön és elhitték — országa nagyjait tanácskozásra hívta. A mikor együtt voltak, megjelent 20.000 emberrel a szerecsenek «admiraldusa» s a királyt és urakat 1287. június 23-án — még a napot is tudták! — elfogta. «De ime földrengés, sötétség, vihar támadt s a pogányok közül sokat megölt. A fogoly keresztények kiszabadultak és vígan hazamentek, csak a király maradt ott és távozott el a szerecsenekkel», lett pogánnyá, mohamedánná — mondák mások — bűntársaival. Neje, a kit magától eldobott, Esztergomba vonult Ladomér érsek mellé. Anyja, Erzsébet

bűnös élete alkonyán (1290. máj. 3.) a baranyamegyei Aranyoson, lelki üdvösségére, verőczei vendégeinek évi adóját a dominikánusoknak ajándékozta. Az özvegy — «kinek egyedüli vágya a szeretet és jóságos tettek gyakorlata» — e «csekély» adománynál megemlékezett a sokféle jóról, melylyel a gondviselés elhalmozta attól a percztől kezdve, «hogy a pogányságból kivette, s az igaz világosság ismeretére elvezette» addig, hogy fiát a magyar koronára, leányait különféle országok trónjaira emelte; megemlékezett Béla királyról, Mária királynéról, Béla herczeg fiukról és végre férjéről, István királyról.

IV. László király ellenfelei Rómában is megtették jelentésüket, panaszaikat. A pápa IV. Miklós legjobbnak tartá, hogy megint legátust küldjön Magyarországba és a melléktartományokba, köztük Dalmácziába, mely a magyar királyoknak van alávetve és Bosnyákország részeibe. Választása Benvenuto minoritára, gubbiói püspökre esett. «Mint a béke angyalát» küldé Magyarországba és inté IV. László királyt, fogadjon neki szót, ne rohanjon veszedelmébe, javítsa meg életét, hagyjon föl a pogányok, tatárok, szerecsenek, neugárok társaságával és vegye vissza feleségét. Mikor e levél Rómában kelt (1290. máj. 20.), IV. László már az Alföldön járt. Lement Karánsebesig, onnan visszajött a Maros mellé és 1290. pünkösdje (május 21.) körül itt tartózkodott. Teljesen megmakacsolta magát; nádorává már nem is törzsökös magyar urat, hanem egy kikeresztelkedett szerecsent — a tolna-megyei «vad» Miszét (Myze) — nevezte. Itt vette a hírt, hogy Mihályfia István mester, Aba Amadé kőrévi várát — Rakamaz felett, a Bodrog-Tisza torkolatánál? megvette, néhány szolgáját elfogta. «Hűségének e kiváló jelét» IV. László «véghetetlen hálával köszönte

meg». Hívta Istvánt, jöjjön el hozzá és hozza magával foglyait, s elhalmozta adományokkal Mihály fiait, úgy szólván egyetlen híveit. Nekik adta a leleszi monostor patronátusát, melyet a Baksa Simonfiaktól csak az imént (1290. ápril 29.) elvett és meghagyta Csanádról (1290. jún. 18.) Ugocsa vármegye nemeseinek, várjobbágyainak, várnépeinek és minden rendű szabad királyi falvakban, vagy másutt lévő lakosoknak, hogy Mihály ispánt István és Pál fiaival, főispánjuknak ismerjék. Csanádról Szarvason — akkor még Szarvashalmon — keresztül, a hol június 24-ikén találjuk, északnak ment, közelebb e híveihez. De már akkor a kúnok, legközvetlenebb környezete is, únni kezdék erőszakos, kicsapongó, makacs természetét, a háborúskodást. Maguk közt tanakodtak és elhatározák, hogy elteszik láb alól. Utjukban Nagyváradtól nyugatra, a Sebes-Körös mellett, Körösszegnél, a Barsáék vára közelében kínálkozott az alkalom, hogy tettüket végrehajtsák. Barsa Kaposz, a vár ura, tudott a dologról. Éjjel csendben, a kúnok megbizott emberei, Árbocz — a király rokona? — Törtel, Kemencze rokonaik és czimboráik megtámadták Lászlót sátrában; szeretőjének, Eduának testvérét, a kikeresztelkedett Miklóst megsebesíték, magát Lászlót össze-vissza szurkálva, vagdalva, «kegyetlenül meggyilkolták» (júl. 10.). A mint a nádor, a «vad» Misze, meghallá ura halálát, testvérével, Ayszával és a sebesült Miklóssal a gyilkosok után ment. Árbocz szállását — rövid nap múlva — hajnalban megrohanta, Árboczot, Törtelt elfogta. Árboczot kétfelé vágták. Törtelt ízekre tépték, egész nemzetségüket, a kik hozzájuk tartoztak, a kit csak megkaphattak, mind kardra hányták; még a csecsemő gyermekeknek sem kegyelmeztek.[307] Amadé pedig neki esett Öbölfia Mihály és

fiainak; elfoglalta Napkort, melyet még II. Endre adott a családnak, és egyéb birtokaikat, szétkergette az egész családot, kit Lengyelországba, kit Oroszországba. Maga Mihály legkisebb fiával Micskkel Esztergomba menekült, a legidősebb István: sógorának, Barsa Kaposźnak hatalmába esett és hogy némely birtokot az ellenség kezéből megmentsen, a váradi káptalan előtt olyféle oklevelet iratott, mintha e birtokokat, Panyalát, Kért és egy romba dült várhelyet a Szamos mellett, Kaposznak adta volna el. A pusztítás és vér e jelenetei közt a király holttestével nem igen törődött senki sem. «Mondják, hogy Csanádon temették el» Gergely kanczellárja püspöki városában.[308]

XXXIV. FEJEZET.

Velenczei Endre király lesz. Az ó-budai országgyűlés. III. Endre intézkedései. Külföldi praetendensek. Háború Ausztriával 1291. Polgárháború. III. Endre fogsága. Morosini Thomasina. Országos zavarok. Ladomér halála. VIII. Bonifácz pápa. A göllheimi csata 1298.

IV. László király halálának híre gyorsan elterjedt mindenfelé. Külföldön beszélték, «hogy valami kún ember felesége karjaiban találta és úgy ölte meg». Magyarországon Ladomér és «az uramék» — főemberek, kik közelében voltak — mindjárt azon voltak, hogy az ország fejetlen, megtépett, siralmas állapotában a trónt azonnal betöltsék. Választásuk velenczei Endrére esett; nem is igen eshetett másra. Ő volt a királyi háznak egyetlen férfisarjadéka. Nem volt távol. Félig olasz ember volt, nem cseh, nem német. Az olaszt pedig — értsd tágabb értelemben a románokat — a magyar minden más nemzetnél jobban szerette. Egytől tartottak: hogy Albert

herczeg, minthogy Endre kezében van, ha megtudja, hogy magyar királylyá választották, tőle oly föltételeket csikar ki, melyek az ország kárára lehetnének. Elhatározták tehát, hogy titkon hívják le Bécsből. E végből két remete — vilhelmita — kiknek Esztergomban kolostoruk volt és Ladomér kedves emberei voltak, fölment Bécsbe. Endre bécsi kolostorukban gyakran megfordult, ott segélyben részesült, mert Albert herczeg segélye egy idő óta megfogyott. Azt beszélték, hogy Endre büszke, gőgös volt Albert iránt, «mert ő különb vér és különb család, mint a Habsburgfia» és a herczeg ezért rá megharagudott, segítségét tőle megvonta; a bécsi kereskedők pedig, a kik eleve hiteleztek neki, mikor Velenczéből hallák, hogy onnan nem fizetnek érte, nem akarták többé kölcsönt adni. Barátruhában, két társával indult meg Endre Bécsből, hogy öregatyja, II. Endre trónját «az örökösödés rendje szerint» elfoglalja. Bécsből szerencsésen kiosontak; hajóra ültek és úgy mentek le a Dunán. Az ország határán a néhai Keményfia Lőrincz nádor fia Kemény, a pohárnokmester és baranyai ispán, erőszakos ember, mint e kornak legtöbb gyermeke, de hű, mint atyja, ki soha semmiféle felkeléshez nem csatlakozott, az öreg és ifjú királyné kegyét egyaránt bírta, jött eléje és a maga költségén, fényes kisérettel hozzá csatlakozott; mások, köztük néhai Tomaj Dénes nádor fia Dénes követték példáját. Budára Endre már mint király jött. Onnan az urak sokasága közt lovagolt Székesfehérvárra, a koronázásra. Voltak ellenségei, a kik nyilván, titkon arra törekedtek, hogy a «Szent István koronáját» — mint ez időben már nevezték — eltávolítsák és így a koronázást késleltessék; de Tivadar, a fehérvári prépost, IV. László király alkanczellárja «ügyesen, óvatosan, a hol kellett

bátran, erélyesen» a koronát kezébe kapta és azt «a kellő napra, időre» előhozta. A koronázás — a maga rendje és módja szerint, mint a magyarok szokták — július 23-án, egy vasárnap történt meg. Ladomér ráadta Endrére Szent István palástját, fölkente az egyház szertartása szerint, fejére tette «Szent István koronáját», kezébe adta a kormánybotot és aranyalmát. Azután felolvasták a hitlevelet, melyre a királynak meg kellett esküdni, hogy az urak, a nemzet viszont neki esküdjék hűséget. És III. Endre király megesküdött, hogy: a békének őre, az egyháznak engedelmes fia lesz; megbünteti azokat, kik az országot rabolják, égetik; védi az özvegyeket és árvákat; igazságot szolgáltat mindenkinek; Magyarországot gyarapítja és minden erejével azon lesz, hogy visszafoglalja mind azt, a mi a Nagyasszony birodalmából — Magyarországból — német fejedelmek kezére jutott.[309]

A hevenyészett koronázás után néhány hét mulva — 1291. augusztus végén — Ó-Buda mellett, Árpád sirja táján az ország összes főpapjai, főurai, nemesei gyűlést tartottak. Az urak és püspökök nem bíztak még teljesen új királyukban. Nem ismerték; nem tudták, hogy mivé fog fejlődni? Szomorú tapasztalásuk volt IV. Lászlóval. Néhány hites embert, papot, urat rendeltek tehát melléje, hogy azoknak tanácsával éljen. E tanács lelke Ladomér volt és Huntpáznán János, a kalocsai érsek. Benne volt Aba Amadé, kit nádorrá tettek; Barsa Loránt vajda s Ivánfia Gergely — Endre herczegi asztalnokmestere 1287-ben; maga Iván tárnokmesterré lett. Hogy pedig helyrehozhatatlan kár ne történjék, bár ez okot nyiltan be nem vallák, püspökök és urak köz akarattal elhatározták, hogy «ő fenségének minden kedvezménye» egy évig csak egy-

szerű pecsétje alatt keljen és csak azután fogják kettős pecsét alatt kiadni. Azon kivül az országgyűlés törvénybe foglalt mindent, a mit akkor a legjobbak kivántak, akartak; a mi részben legalább már a fejlődés útján megvalósult, csak szentesíteni kellett, részben azonban még csak megvalósítandó volt, és III. Endre, kit csak most választottak meg, ki teljesen a nemzettől függött, kiben különben sem volt az absolutismusra se erő, se hajlandóság, mindenbe beleegyezett. Megigérte, hogy az egyházat jogaiban, birtokaiban megtartja; a mit elvettek tőle, visszaadja. Vármegyéket örökös jogon se egyházinak, se világinak nem ad, követvén «ebben» — a mennyire lehet — «eldődeinek, Magyarország szent királyainak példáját». Várat, vármegyét, méltóságot jövevényre, vendégre, pogányra vagy nem nemesre, vagy olyanra, ki az országban kárt tesz, nem bíz; ilyet tanácsába nem fogad. A főurak méltóságaikat pénzért bérbe ne adják. Helyettesül a vármegyékben maguk helyett nem nemest ne tegyenek, mert már ekkor a megyei biráskodás teljesen kiesett az ispánok kezéből; azok már valódi főispánokká lettek, a kik az országos ügyekkel foglalkoztak, és így vált csak lehetségessé, hogy ez időben már Szatmár- és Bodrogmegye ispáni tisztét ugyanaz az ember viselte; s a megyei ispán udvarispánja, a kit most már alispánnak kezdtek nevezni: a nemesek birájává lett. Meg is hagyták most itt Ó-Budán, hogy négy nemes biró nélkül ne itéljen, de a király és királyné szabad falvai, vendégei felett nemes birói hatalommal ne bírjon.[310] A nádor, ha ítélni megy, minden megyében szintén négy nemest vegyen maga mellé, a főispánnal, s e négy nemes ispánjával, ha látná, hogy a nádor nem jól akarna eljárni, intse meg és jelentse föl a királynak.

A király nemesen és erdélyi szászon, kinek jószága van és nemes módon él, s a ki felett ispánja csak tolvajság, pénzváltás és tized ügyben mondjon ítéletet, szedés-vedést, adót ne vegyen, rájok vagy népükre ne szálljon, s azt Erdélyben a vajda, a drávai részekben pedig egész Slavonia bánja se cselekedje; még a kamara haszna vagy más czímen se követeljen tőlük semmit; de viszont a nemesek és az erdélyi nemes szászok kötelesek a király mellett fegyvert ragadni, ha valamely külső hatalom az országra jő, vagy az ország valamely része el akar szakadni: idegen ország elfoglalására azonban csak a király pénzén tartoznak menni; király nélkül pedig, valamely főúr vezetése alatt se künn, se benn nem kötelesek ingyen szolgálni. Nemes ember, nemes szász halál esetére vagy élők közt ősi vagy szerzett jószágát, ha örököse nincs, úgy hagyhatja rokonaira, nejére, lelke üdvösségéért az egyházra, vagy akárki másra, a mint neki tetszik: és halála után nem kell azokat a király számára elfoglalni. Nemes vagy nemes szász birtokba női hitbér vagy leánynegyed czímén idegen ne menjen be, hanem az elhunyt rokonai, nemzetsége válthassák meg a jószágot a szokott, törvényes becsü szerint, vagyis a gyakorlat által megállapított conventionalis árban, és ugyanazt tehessék, ha valaki bűnei miatt találja elveszteni birtokát: ne hogy a maguk ősi birtokán «idegen birtokoson keseregjenek». Kétségkívül főpapi befolyásra, a dézsma tekintetéből lemondottak arról, a mit II. Endre — az aranybulla ideje óta — a nemzet mindig követelt, de az egyház, a pápa mindig ellenzett: hogy természetben fizessék, és elrendelték, hogy a dézsma fejében nemes és nemes szász fizessen minden eke föld után egy fertót, vagyis egy negyed márkát, körülbelül 5 frt

40 krt, népük pedig adjon minden kepe után mintegy 45 kr. o. értéket, azaz egy nehezéket. Más intézkedések az ország minden lakosának hasznára váltak. Ha pénzváltás történik: azt minden vármegyében a főispán és «négy becsületes ember» eszközölje. Minden vám, a melyet IV. László király idejében állítottak, megszünik. A régi vámokon is a nemesek és papok jobbágyai mit sem fizetnek; a vám csak az idegen országból idegen országba menő kereskedőket terheli. Teljesen eltörölték, hogy az utas hazafiakat meg lehessen zálogolni. Torony vagy vár, mely templomokra vagy máshol az ország megkárosítására épült, lerontatik; a ki jószágot, várat, vásárhelyet erőszakkal, jogtalanul elfoglalt, azt adja vissza. Gonosztevőt, a kit a birája elítélt, sem a király, sem főurai ne vegyék pártfogásukba. S ha valakit a hazafiak közül erőszakkal, félelemmel arra birtak, hogy jószágát eladja, vagy kénszerítették, hogy olyan levelet adjon, mint ha eladta volna: az ilyen levél, ha a dolog kellően bebizonyul, teljesen semmis és érvénytelen legyen. Megigérte a király, hogy «boldog emlékezetű Béla és István királyok» adományait vissza nem vonja, «mert azok Magyarországot igazságosan és szerencsésen kormányozták és mindig józan tanácscsal éltek!» Még IV. László királynak adományait is, melyeket «gyermekkorában, mikor tatár és más az országot gyakran megtámadta», olyanoknak, «a kiknek atyja, testvére az ország védelmében elestek», jogosan és törvényesen tett, «az érsekek, püspökök és az ország által melléje rendelt tanácsurak véleménye» szerint meghagyta: de a «IV. László korában történt helytelen, igazságtalan adományokat visszavonták» és a birtokosoknak csak annyit engedtek: «hogy most következő Szent István napig»

megvédik őket a birtokban, de ez alól is kivették a királyi tulajdont: várakat, jószágokat, városokat, vendégeket, udvarnokokat, mert azokat — úgy igérték azt mindnyájan, a kik ilyesmit birtak — visszaadják, visszaszolgáltatják. Végre megigérte III. Endre, hogy «a régi szokás szerint» — mint mondák — nádort, tárnokmestert, alkanczellárt és országbirót, a nemesség tanácsa szerint választ, épségben tartva a fehérvári prépost jogát az alkanczellárságra nézve, melylyel régóta bir; a gyűlés pedig elhatározta, hogy minden évben egyszer az ország összes főurai és nemessége Fehérvárra gyűljenek, hogy az ország állapotáról tanácskozzanak; megvizsgálják, hogy viselik magukat a főurak? Mikép jár el mindegyik tisztében? Mikép óvja meg az ország jószágait, és még aznap vegye el érdemének, vagy érdemetlenségének jutalmát a király és tanácsosainak itélete szerint.[311]

A király híveinek egyik főgondja, hogy a 24—25 éves fiatal embernek, az Árpádok utolsó sarjának minél előbb feleséget szerezzenek. E végből Tivadar fehérvári prépost Lengyelországba sietett. Néhai Zemovit, kujaviai herczegnek, a fekete Leszko testvérének — Leszko sem élt már — leánya, a «szép» Fenena volt a kiszemelt mennyasszony. A követ fáradozását siker koronázta: a menyasszonyt haza hozta és Fenena még az év folyamában III. Endre nejévé lőn. III. Endre — 1290. szeptember közepén — a felvidékre mintegy eléje indult. Tanácsosai, Ladomér, János érsekek kisérték. Zólyomból Abaujba s onnét Szepesbe ment. Mindenütt elismerték királynak. Különösen az Aba-nemzetség fogadta tárt karokkal. Élén Amadé nádor «neki ősi és szerzett jószágait, várait» felajánlotta és «annyi hűséget tanúsitott iránta, hogy sok vár, sok erősség, melyeket csak a legnagyobb fáradsággal lehe-

tett volna elfoglalni», az ő «körültekintő iparkodása folytán» könnyű szerrel III. Endre birtokába került. IV. László király másik felvidéki ellensége, Baksa Simonfia György is meghódolt neki, és III. Endre azonnal egy felbukó, rejtélyes ellensége ellen küldé. Lengyelországból bejött valami ifjú, ki magáról állítá, hogy IV. László király rég halottnak tartott öcscse, Endre herczeg; az ország koronája tehát őt illetné. Bátyja, IV. László — mondák — száműzte; néhány nemes ember a fürdőben meglátta a jeleket, melyek — Kinga, krakói Boleszló özvegye szerint — Endre herczeg hátán voltak: a két lapoczka közt keresztek és harapás nyomai, és ráismertek. A jámbor Kinga, a sandeci apácza elismerte unokaöcscsének. «Gonoszságának» szövetségesei akadtak. De György, mint három éve a tatárvész idején, barátaival, rokonaival bátran szembeszállott vele. Az ifjú visszafutott Lengyelországba és Krakótól nem messze, északkeletre, a mai Orosz-Lengyelországban, Wislica és Korczyn közt, Chroberzben húzta meg magát néhány társával, magyarral. De e magyarokat megnyerte III. Endre pártja; megfogták urukat, vezérüket s a Nida folyóba fojtották. Testét a szomszéd korczyni barátoknál temették el, de Kinga — mikor meghallotta halálát — elhozatta és Ó-Sandecen temettette el, Szent Erzsébet előestéjén, 1290. november 18-án. Sőt a mikor másfél év mulva — 1292. július közepén — halálos ágyán feküdt és visiói voltak, megjelent neki Szent Salome — Kálmán herczeg neje — és azzal vigasztalta: hogy az Endre gyerek kiállotta a purgatoriumot és most a mennyei örömöket élvezi.[312]

A mint III. Endre király a felvidéken járt, mindjárt kitünt, hogy az ó-budai törvényekben sok az impraktikus

dolog és alólok kivételeket kell tenni. Még Esztergomban (szept. 9.) megerősíté a turóczi Recskfia Pált, a Prónay-család ősét, ki testvéreivel, rokonságával a zólyomi várat megőrizte, a turóczi királyi jószághoz tartozó Prawna (Tót-Próna) birtokában, melyet László adott neki, «ámbár az ó-budai gyűlés különösen elrendelte, hogy minden udvarnokföld és a mi királyi majorsági birtokhoz tartozik, a királyságra visszaszálljon.» A felvidéken Ladomér, János érsekek, András egri, Páska nyitrai püspök és más világi tanácsosa javallatára, Amadé nádort nem csak összes jószágaiban, de Ung vármegye összes jövedelmei és járulékai birtokában is, a mint László királytól kapta, megerősítette, sőt maga Ladomér érsek kénytelen volt Szepesben (1290. nov. 29.), mikor a szepesi prépost, Jakab, panaszra jött hozzá, hogy a szepesi várjobbágyfiúk nem akarják a tizedet természetben fizetni — itt ez használt az egyháznak — hanem csak egy fertót adnak az eke után, oda hatni, hogy a felek kiegyezzenek, a jobbágyfiúk — az ó-budai törvény ellen — a dézsmát természetben adják, úgy mint korábban Fülöp érsek, sőt maga Ladomér is rendelték: a prépost ellenben kötelezte magát, hogy a dézsmaszedést többé nem adja ki a szászoknak, a kik, mint e vidéken hatalmasabbak, a jobbágyfiúkat a dézsmaszedésben sanyargatták és velük szemben szemtelenül viselkedtek.[313]

A felvidékről (deczemberben) III. Endre király a Tiszántúlra ment. Itt még István mester, Mihály fia, IV. László e rendületlen híve is csatlakozott hozzá. Az év végén (1290. decz. 30.) a király Váradon Bihar, Szabolcs, Szatmár, Szolnok és Kraszna megyék nemeseivel és főbb embereivel gyűlést tartott; e gyűlésben, szokás szerint, mindenféle tárgyat intéztek el. Néhány királyi tárnok

megjelent és élő szóval előadta, hogy ők Léta földjüket a Berettyó mellett, a mely hajdan bolondosi várföld volt, de V. István király nekik adta, Guthkeled Kozmafia Kozmának eladták 25 márka ezüstön; a pénzt megkapták; erősítse meg a király az eladást, tíz márkáért pedig minden más bajukért, sérelmükért is kiegyeztek Kozmával: azután felhangzott a köz vád, hogy Mihályfia István nyilvános gonosztevő, dúló, gyilkos! István e dolognak előre neszét vette és elmenekült. III. Endre, főuraival és az összes nemességgel halált mondott a szökevényre és kihirdette, hogy a rablót, mert több falut elpusztított és hatszáz márka kárt tett, a hol érik, ott lehessen megölni.

A Tiszántúlról III. Endre (1291. januárban) a Meszesen át Erdélybe folytatta útját és bejárta az országot, keletre Besztercze vidékéig, délre le Gyulafehérvárig. Már ekkor III. Endrének tekintélye annyira nőtt, hogy eltértek a megszorítástól, melyet az urak a pecsétre nézve alkottak és ő — ámbár a koronázás óta még egy év nem múlt el — oklevelein a kettős pecsétet kezdte használni. Igaz, hogy a kormányzatban is változás történt és a leghatalmasabb nemzetség — a mely nélkül Magyarországon király ez időben nem kormányozhatott — nyerte el a legfőbb, a legfontosabb méltóságokat; Iván tárnokmester mellett Miklós testvére lett nádor, Henrik — Herke — pedig tótországi bán. III. Endre Erdélyben is barátokat szerzett. Megerősíté, részben megújítá az erdélyi püspökségnek, mely ép most foglalkozott azzal, hogy megrongált, leégett egyházát szász mesteremberekkel — ácsokkal — újra betetőztesse, a beszterczei polgároknak, a tordaaknai vendégeknek, a toroczkói bányászoknak, az aranyosi székelyeknek elveszett privilegiumaikat. Az erdélyi nemességnek kiadta hiteles párban az ó-budai törvénye-

ket, és az egész országrész ügyeinek rendezése végett Gyulafehérvár mellett gyűlést tartott e rész minden számbavehető elemével, az összes nemességgel, szászokkal, székelyekkel, a kiknek már ekkor külön ispánjok volt, és oláhokkal, s ott felállt Pócsfia Ugron, fölmutatta okleveleit és kérte, hogy idegen kézre jutott Fogaras és Szombatfalva birtokait az Olt völgyében adják neki vissza. A király szorgalmasan tudakolta a nemesektől, szászoktól, székelyektől, oláhoktól, Ugront illeti-e a két jószág? és mindnyájan összesen és egyenként kijelenték: hogy ezt a birtokot már Ugron és ősei birták; a király tehát azt neki és örököseinek úgy, a mint elei birták, visszaadta (1291. márczius 11.). De a királyi birtokról se feledkezett meg és megparancsolta, hogy a mi oláh, nemes, vagy más birtokain van, az mind a székesi királyi birtokra — Balásfalva mellett — jöjjön, ha akar, ha nem, s ez alól csak később — László király adománya alapján — tett kivételt az erdélyi káptalan részére és megengedte, hogy annak Fülesd és Enyed birtokain hatvan oláh család lakhassék minden adótól menten, szabadon.[314]

Míg ilykép III. Endre király uralma az országban mindenfelé megszilárdult, künn, Németországban, Olaszországban úgy tekinték a dolgot, mint ha Lászlóval a királyi ház fiága kihalt és az ország uratlanná lett volna. Hogy velenczei Endre létezik, hogy az törvényes sarja az Árpád-háznak, arról nem tudtak vagy nem akartak tudni semmit. De arról megemlékezett Rudolf király — hisz maga is jelen volt — hogy félszázaddal azelőtt a váczi püspök IV. Béla nevében megjelent II. Frigyes császár előtt és neki Magyarországot hűbérül felajánlotta. Ez a tény elég volt formalismusának. Hogy e felajánlás mikép

történt? teljesült-e feltétele? azzal már nem gondolt és néhány héttel László király halála után (1290. aug. 31.) Erfurtban Magyarországot, mint megüresült birodalmi hűbért: emberrel, földdel, várral, várossal, faluval, birtokkal, jogaival és minden járulékával, úgy a mint azt László király birta, hűbérjoggal «kedves fiának, Albert ausztriai herczegnek» adományozta. A magyar koronának ugyan lettek volna más praetendensei is: Rudolf két veje: II. Wenczel cseh király, Kunigunda fia, IV. Béla kisunokája és Ottó bajor herczeg, Henrik herczeg és az 1271-ben meghalt jámbor emlékű Erzsébetnek, IV. Béla leányának fia; beszélték is, hogy Rudolf megosztja Magyarországot veje Venczel és fia Albert közt akkép, hogy a Duna képezze birtokuk határát és ez a bajorok féltékenységét fel is kelté; de Venczel királynak nem adtak Magyarországból semmit. Ottónak is meg kellett nyugodni abban, hogy birodalmi hűbérre nézve nem lehetnek leányivadéknak igényei. De Rudolf ellen fellépett a pápa. Benvenuto püspök épp készült Magyarországba (1290. júl. végén); mindenfelé levelek mentek — szokott módon — a szomszéd fejedelmekhez, az ország egyházi és világi lakóihoz, egyes befolyásos urakhoz, az ország délnyugati szélén levő Brébiriektől és István és Priezda bosnyák bánoktól kezdve Loránt vajdáig, az ország legkeletibb részében, mikor hire jött, hogy Lászlót már — ez intézkedések előtt — meggyilkolták. A pápának különösen szivén feküdt, hogy megtudja, megtért-e, magába szállt-e László király halála előtt? úgy halt-e meg, mint keresztény katholikus, vagy mint eretnek, szakadár? Az özvegy királyné sorsára is gondolt és elhatározta, hogy Benvenutót mégis Magyarországba küldi, «a hová tatár, szerecsen, pogány, neugár és mindenféle

más, számtalan hitetlen összegyűlt», hogy az ország zavarának lecsillapítására, a béke helyreállítására törekedjék; László lelki állapotáról, mikor meghalt, a papság, urak, nemesek, népnek véleményét tudakolja és a dologról bizonyosságot szerezzen (1291. szept. elején). Az ő álláspontja is az volt, hogy a magyar királyi család férfiága kihalt; de — ebben különbözött felfogása Rudolfétól — ezzel az ország nem a német birodalomra, hanem «sok oknál fogva» a római szentszékre szállott. A mint tehát Rudolf adományozásáról értesült, erre figyelmeztette. Különben teljesen tájékozatlan volt az iránt, mi történik Magyarországban. Ladomér, a ki tudhatta, hogy miféle felfogás uralkodik a pápai széknél, mióta László király meghalt, nem írt többé a magyar dolgokról Rómába. «Más emberré, hanyaggá lett» — találta a pápa — mert nem tudósítá: mikép halt meg László? Mi történt azután az országban? Kik vágyódnak a koronára? És hallgatását utánozta János kalocsai érsek, a ki pedig azelőtt szintén gyakran irogatott a bajokról, melyeket egyházmegyéjének népe a schismaticusoktól és pogányoktól — kúnoktól? — szenvedni kénytelen. IV. Miklós tehát elhatározta (1291. januárban), hogy nem küld legátust, hanem csak követet Magyarországba, hogy a dolgok állásáról meggyőződjék; és Rudolfhoz, Alberthez, ne támadják meg, ne foglalják el Magyarországot. E követségre Jánost, a marcai, jesii püspököt szemelte ki, s Rudolfhoz fordult ugyane tájban, ugyanebben az ügyben a nápolyi, szicziliai király, II. Károly is, IV. László király sógora, szép, kedves, bőkezű, bátor, de épenséggel nem a kegyetlen vasember, mint atyja; sőt jobban szerette a háborúnál a békét, a katonáknál az asszonyokat. Felfogása szerint Magyarország

trónja, László király halála után, mint legközelebb rokonra, nejére, Máriára szállott. Párisban volt, mikor László király haláláról értesült, és mindjárt hét követet — az ugentói, avellinói és bitontói püspököket és négy világi urat — jelölt ki (1290. szept. 21.), hogy Magyarországba menjenek, annak hódolatát fogadják és az országot kormányozzák, míg ő, vagy elsőszülött fia, a 20 éves Károly, ki mint atyja vicariusa Nápolyban közelebb volt Magyarországhoz, máskép nem talál intézkedni. E Károly fiú — rendesen, az arabverő franczia hős tiszteletére, Martell Károly — Rudolf leányát, Clementiát, IV. László király testvérének Endrének hajdani jegyesét birta feleségül. II. Károly király tehát remélhette, hogy Rudolffal megegyezik majd Magyarország felett, de azután «bámulva hallotta», hogy «bizonyos András nevű velenczei» az országot «gonoszul» elfoglalta. Az országot tehát könnyen, a mint gondolta, birtokba venni nem lehetett. A franczia Vienneből tehát felszólítá Magyarország népét, hogy «Andrást, kinek semmi joga sincs a koronára», hagyják el, és hódoljanak meg Máriának; ha a «bitorló» magától nem távozik, hatalomkarral fogja őt megsemmisíteni (1291. ápril 21.).[315]

A levelezés, mesterkedés, a diplomatizálás, mely külföldön Magyarország felett folyt, Magyarországra magára semmi hatást sem gyakorolt. Még Izabella özvegy királyné helyzetére sem volt befolyással, a ki ámbár II. Károly sziczíliai király testvére, és vele folytonos összeköttetésben Magyarországon maradt, jó barátságban III. Endrével és Fenenával. Sőt III. Endre, Baksa Simonfia György közbenjárására, minden veszedelem nélkül «nemzetünk néhány főurát és ifját», köztük Lőrinczfia Keményt, a ki a maga költségén ment «a lengyel nemzet vad indulatá-

nak megfékezésére», a törpe, de vitéz és erélyes Wladiszláwnak, Fenena nagybátyjának segítségére küldhette, kit a krakói, sandoméri és siradiai herczegségektől, fekete Leszkó örökétől, a nép egy része és több lengyel herczeg, cseh segítséggel, meg akartak fosztani. Wladiszláw ugyan Krakót nem tarthatta meg, de Sandomért nem tudták tőle az ellenségek elvenni. «A csatában Kemény, mint rettentő oroszlán, dicsőségesen harczolt». Prodatin vára ostrománál pedig a Prónay ősök: Recskfia Pál és Szerefel tüntették ki magukat Wladiszláv herczeg szemeláttára és János testvérük ott el is esett.[316]

Félelmesebb, mint a lengyel, volt Albert herczeg, «a főellenség», mint egykor II. Otakár. 1289. óta is terjesztette hatalmát Magyarországon, délre a Drávàig, északra fel a Morva határig. Nagyszombat, Sasvár a Miavánál, őt uralták. Emberei elfoglalták Szent-Györgyöt és Bazint, a földesúr Szentgyörgyi Abics — Ábrahám — a II. Endre korabeli Sebös unokája, csak úgy tudta visszakapni e két helységet, hogy egyik csallóközi hű embere László egyetlen fiát, Istvánt túszul adta Marchecken a németeknek. A nemesek, kik e vidéken laktak, mind meghódoltak a németeknek. Albertet megtörni, az ország integritását helyreállítani III. Endrének különös feladata volt, s arra az egész ország fegyverkezett. Már kora tavaszszal kezdődött a csipkedés, a harcz. Rohoncz és Szent-Mihály alatt verekedtek. Hahótfia István — a Buzádok közül — mikor a korona iránt való köteles hűséggel, a sérelmek visszaűzésére és megbosszulására, melyeket a németek az országon elkövettek, Pettau alatt velük összecsapott, lovát elvesztette és csak az által tudott a csatából megmenekülni, hogy egyik szolgája a maga lovát adta neki; a hű ember, Péter azonban összevagdalva ott

a csatatéren veszett el. Az elsők közt, kik III. Endréhez siettek volt a Drávántúlról, Gárdonyfia Gárdony, a zágrábi püspök medvevári kapitánya. IV. László idejében az ellenzékhez tartozott. Mikor III. Endrét megkoronázták, hozzá állott, részére hajtá Medvevárt, testvére Vlkoszláv Kemleket; e két vártól függött pedig Tótországnak nagy része. Vele III. Endre még 1291. márcziusban Mosonyba ment, s ápril 14-én már magyar vezér ült Óvárban, «a pozsonyi nemes jobbágy» Péterfia János, Csukár unokája.[317] De innét Endre visszaküldé Gárdonyt Zágrábba, «hogy az országot ott védelmezze» a német és belső ellenség ellen, mert a Drávántúl, Horvátországban II. Károly fellépése nem maradt hatás nélkül. A tengermelléki Duimo, a vegliai grófok egyike és a Babonik unokája, a volt bán Radoszláv Nápolyba utaztak, hogy Mária királynéhoz menjenek, Radoszláv emberei, barátai pedig a németekkel szövetkeztek és azokat támogatták. III. Endre, ki szerette volna a háborút elkerülni, mert még mindig hálás volt Albert iránt, hogy Bécsben barátságosan fogadta, husvét után (1291. ápril 22.) követet küldött Bécsbe és felszólítá Albertet, adja vissza önként az elfoglalt várakat. Albert megtagadta. Nem adod? kérdé — úgy beszélték legalább — a követ. «Nem én!» felelt a herczeg. «Akkor Magyarország egyházi és világi főurai hadat üzennek neked és nem sokára fegyverben fogod látni a magyar királyt». «Volt már itt a magyar!» felelt Albert herczeg «elődeim idejében, de akkor sem boldogult!» s a magyar követ távozott.[318]

A magyar sereg zöme június végén, július elején gyűlt össze Fehérvárra; ott a székesegyházban bontá ki III. Endre a királyi zászlót; innét indult ki Albert ellen, épp úgy, mint tizenhárom évvel ezelőtt IV. László király,

mikor Rudolf király segítségére, megmentésére sietett. A sereghez eljöttek az ország főpapjai: Ladomér és János érsekek, püspökök, prépostok, egyik-másik, mint András győri püspök, Tivadar fehérvári prépost alkanczellár nagyszámú fegyveres kisérettel. Ladomért az esztergomi nagyprépost, nádorispánja: nemes Ajkai András, rokona: Mencseli Mihály zászlótartómester, és több más kanonok, egyházi és világi személy kisérte. A világi urak közt ott volt Iván, keblében lángoló bosszúvágy, a hadviselés lelke, Miklós nádor, Henrik bán testvéreivel, az erdélyi vajda Loránt, Aba Amadé, Lőrinczfia Kemény baranyai, a «vad» Mizse, IV. László király utolsó nádora, most tolnai és bodrogi, Mérkfia Gergely a néhai vitéz kucsói bán, nyitrai és barsmegyei ispán, a martoni Simon és Mihály, a Jákófiak, András és Jákó, a gróf Sztáray-család elei, kik mint tanácsurak minden nap a király oldala mellett voltak; néhai Tomaj Dénes nádor fia Dénes, a losonczi Bánffyak őse, a vasmegyei ispán Agyasz, Buzádfia, a király régi híve, épp úgy az abaújvári Péter; Baksa Simonfia György, a régi híres vitéz, a sóvári Soósok, Recskfia Pál, a Prónayak, Andrásfia Ivánka, a Forgáchok, Mersefia Benedek, a Szinnyey Mersék, a tiszamelléki, ugocsai Huntpáznán Mikó és Csepán, az Újhelyi, Ják Ebed fiai Ják és Rénold, a Niczky család elei, Óvár vitéz védője 1289-ben, Biczó, ki minden jószágát eladva, zálogba vetve, az osztrák fogságból kiváltotta magát, Werner a budavári biró, és sok más régi és ifjú vitéz, magyar, «székely, kún, orosz, oláh, rácz, bosnyák és horvát», a németek szerint, «nehezebb fegyverzetű» vagy könnyű nyilas, mindössze vagy 80,000 ember, a mely mértföldekre terjeszkedett. A Duna jobb partján egy csapat a «vörös» Ménoldfia Ábrahám alatt, ki Endré-

nek már mint herczegnek híve, s a határszéli nemesek közül az egyetlen volt, ki nem akart a németnek meghódolni, hanem velük ujjat mert húzni, Nagyszombat mellett megtámadott egy német csapatot, megverte és zászlóit diadalmi jelként a királynak küldte, majd Sasvárt támadta meg a Miavánál, és a németektől visszafoglalta. Magát Pozsonyt is megrohanták a magyarok. Vezérük néhai Csák Péter nádor fia, Mátyus volt, még fiatal, de — mint a következés mutatta — nagy eszű és nagyratörő ember, kiben atyjának nyers ereje és nagybátyjának, Mátyusnak, simább, ha akarta, megnyerő magaviselete épp úgy megvoltak, mint a Henrikfia Iván nagyravágyó, erőszakos, korlátot nem tűrő, rablóvitéz természete. De a támadás nem sikerült és «vörös» Ábrahám, majdnem ötven szolgájával, súlyosan megsebesült. A magyar fősereg a Duna jobb partján nem foglalkozott várostrommal, hanem Győrön, az abdai hídon keresztül, a Lajta mindkét partján Ausztriára tört, és itt történt, mikor a jobb szárnyon, a Duna mentében Flenschendorf közelében a «Szent György templománál», július 18-ikán az osztrák határt átlépték: hogy Csukár unokája, Péterfia János, odalépett az esztergomi nagyprépost és kanonoktársai elé, kijelenté, hogy örököse nincs; most a háborúban, a mennyire tőle telik, híven akar szolgálni urának, királyának és az országnak, Albert herczeg és az osztrák németek ellen. Ki tudja, mi lesz a háború vége? Ő tehát, ha él, ha hal, s rajta valami emberi történik, türnyei jószágát — Csukárfalvát Pozsony és Nagyszombat közt — a maga, szüleinek, rokonainak és más szeretteinek lelki üdvére a pozsonyi káptalannak hagyja; és annak temetőjében akar — szülei és rokonai mellett — szerettei között pihenni. A magyar sereg legelőször Roraut tá-

madta meg a Lajta mellett; Biczó ott küzdött embereivel. A vár meghódolt, s példáját követték a kisebb helyek: Prellenkirchen, Schwadorf, Petronel. III. Endre király Bruck és a Fischa közt, Kleinneusiedel mellett egy dombon, «a királyhegyen» ütötte fel sátrát, s innen áradt szét a sereg mindenfelé, a Dunától le Németújhelyig, rabolt, gyujtott, embereket, nőt, gyermeket elfogott; összetiporta, elgázolta, fölette vagy elégette a gabonát, «és annyi kárt tett, a mennyit IV. Béla király sem tett, mikor nagyobb, hatalmasabb sereggel tanyázott, pusztított e részeken». Innét a sereg augusztus első napjaiban tovább nyomult Bécs felé; III. Endre Schwechatnál ütött tábort, és csak egyes csapatokat küldött Bécs alá; azok körülrajongták a várost, pusztították vidékét, a hol csak lehetett kárt okoztak a németnek, és Baksa Simonfia Györgynek itt is alkalma nyílt, hogy bátorságát, eszét kimutassa. Albert maga a városban volt osztrák, stájer, sváb vitézeivel, vagy háromezer emberrel. Környezetében eleve gúnyolták a magyarokat, Endrét, a «velenczei kalmárfiút» és zsákot, sáfrányt emlegettek, a mi neki való, most azonban nem igen mertek szembeszállni a magyarral országuk védelmére, bár naponként égtek a környéken a falvak, s a szél a füstöt a városba vitte. Tervük volt, hogy a magyarokat meglepik; de azok nagyon vigyáztak; őrt, strázsát állítottak. A támadás tehát abba maradt. Egyesek jöttek ki csak verekedni. A bécsiek pedig a falakról nézték a csatározást. Recskfia Pál, a Prónayak őse, egy német vitézzel összetűzött; lovát leszúrta a német, de az ő lándzsája meg a német vitézt vetette le paripájáról. Az abaújvári ispán — Aba? — Péter tesvérét Jánost valami nyilas ballábán súlyosan megsebesíté, de azért János a nyilast mégis elfogta és

teljes fegyverzetével, lovával, mint foglyot a királynak bemutatta. Mikor III. Endre király maga is Bécs alá jött, a magyarok felgyujták Bécs külvárosát. Erre kitört az egész «német és sváb» sereg. Kemény csata támadt. Simonfia György unokaöcscse, Tamás testvére fia Synka — Simonka? — mikor a király szeme láttára az ellenség közé rohant, megsebesült, de a vége mégis az volt, «hogy a németek csúfosan megszaladtak» és a király «dicsőséges győzelmet aratott».

Augusztus közepe már elmúlt, s a pusztítás még mindig folyt. A németek aggódtak, panaszkodtak. A magyar főembereknek is gondot adott a helyzet. Az elpusztult országban nehéz volt sokáig megmaradni. A papokat úgy, mint az «igazi keresztény» III. Endrét bántotta a sok szörnyűség, a sok kegyetlenség, mely a szegény, bár ellenséges népet érte. Békére gondoltak; ez papi kötelességük, csak a pécsi püspök Tétény Pál — Tétény Péter néhai bán unokatestvére — nem akart békét, a melyben a magyar valamit engedjen, «de nélküle is elég volt a pap». A «vad» Mizse, Henrikfia Iván előtt, ki nyiltan mondá, hogy gyűlöli a herczeget, mert sok kárt tett neki, elfoglalta várait, a mikor nem volt királya az országnak, s ő magára maradt, ámbár akkor is megállta helyét, s akárhányszor jöttek rá, nem találták fegyvertelenül, de most, mikor az országnak már van királya, némi elégtételt nyert, mint illik: titokban tartották a dolgot. Ladomér és János érsekek ép Szent István napján (aug. 20-án) elnyargaltak Bécs alá. Egy vilhelmita szerzetessel kihivatták Wernhardt passaui és Leopold seckaui püspököt, és szóba hozták a békét. «Meddig akarja még a herczeg, hogy országát tűzzel-vassal dúlják? Kötelességük, mondák a magyarok, hogy békét szerezzenek

és az ártatlan keresztény vér ontásának véget vessenek!» «Ti kezdtétek, magyarok!» mondá a passaui püspök. «A magyar király — felelt Ladomér — megesküszik, hogy visszaszerzi az országnak, a mi az országból idegen kézre jutott; a magyar várakat tehát okvetetlenül vissza kell adni!» «Igen — mondák a németek — ha költségünket megkapjuk. Hadjárataink belekerültek vagy 40,000 márkába.» «Hát a mi hadjáratunk? ez a nagy sereg? — volt a magyar válasz — orosz, porosz, kún mennyibe került? Azt a zsákot ezüsttel száz öszvér se vinné el. Ha nem adják — a magyar várakon kívül — Haimburgot, Bruckot, Himberget, Neustadtot és még Stahremberget a Pisting völgyében, nem lehet megszüntetni a háborút!» A főpapok szétmentek. A magyarok jelentést tettek III. Endrének és folytatták az alkudozást. A két érsek újra felment Bécsbe, velük négy világi úr, pánczél nélkül, de fényes ruhában, hadd lássák őket az asszonyok. A németek eléjük jöttek; üdvözölték egymást; a ki se németül, se latinul nem tudott a magyarok közül, csak meghajtotta magát. A magyar sereg pedig a kiélt osztrák földről megmozdult. «Hová forduljak a sereggel? — kérdé III. Endre király vezéreit — az ország itt annyira elszegényedett, hogy sajnálom!» «Küldjünk egy csapatot Bécs alá — mondá Iván — hadd égessenek, hogy a kik Albert körül vannak, érezzék a füstjét. Talán lesz ezeknek az embereknek bátorságuk és kijönnek a portyázókra, s akkor mi is megkerítjük őket és rájuk megyünk; addig vonuljunk vissza a magyar határra.» A tanácsot elfogadták. A sereg másnap (augusztus 22-én) felkerekedett, «mint a vihartól korbácsolt tenger hullámai». «Tizenhat nyelvet is lehetett hallani. A szekerek nyikorogva mentek kövön, füvön

keresztül. A mi állat, ház útba esett: elpusztúlt». Haimburgon túl állapodott meg a sereg, a «németek Vizze»-jén, a wolfstali sikságon. «Uram, király uram! — mondá neki Mizse — hozass hajót Győrből, Komáromból. Menjünk át a Dunán. A mi föld van ott a Morvától a Kampig, azt ne kiméljük; a mi bárány, birka, ló, marha és disznó van ott, az mind a miénk; fogunk embert, jószágot. De ha nem akarsz menni, maradj a sereggel, adj nekem tízezer embert, elég lesz énnekem.» De már ekkor Ladomérék Bécsben fegyverszünetet kötöttek; az osztrák követek — huszonöt egyházi és világi úr — köztük Emmerberg Berthold, a régi híres vitéz, a «hosszú» Kapell Ulrik, a dürnkruti csata hőse, élükön a seckaui püspök, augusztus 25-ikén Haimburg alá jöttek és sátor alá telepedtek a mezőn. A magyarok harminczkét követet küldtek eléjük; köztük voltak Ladomér és János érsekek, András győri, Pál pécsi püspök, Amadé, az ifjú Csák Mátyus és Iván testvéreivel. Ők is pompás sátorba szálltak Haimburg és Pozsony közt. Mindkét fél két-két szónokot jelölt ki a kérdések megvitatására. A magyarokat János kalocsai érsek és a pannonhalmi apát Hermann, a németeket a seckaui püspök és még egy barát képviselte. A németek azt találták, hogy a magyarok nagyon sokat, nagyon virágosan beszélnek; estig folyt a vita, végre mégis megegyeztek, hogy mindenik fél négy birót válaszszon; ezek hittel kötelezik magukat, hogy félretéve szeretetet, haragot, gyűlöletet és barátságot, csak az igazság szerint állapítják meg a feltételeket, a melyek alatt III. Endre és Albert békét kössenek. A magyarok Ladomér, János érsekeket, Pécz Gergely bánt, a nyitrai és barsi ispánt és Csák Péterfia Domokost, V. Istvánnak, Erzsébet királynénak vitéz hívét; a németek a passaui,

seckaui püspököt, Meissau István és Pottendorf Konrádot választották. A birák már vasárnap kora reggel (aug. 26-án) összegyűltek Haimburgban, és «elég éles» tanácskozás után egyhangúlag megállapodtak abban: hogy Albert herczeg az összes Magyarországon elfoglalt várakat, városokat visszaadja, még pedig Pozsony várat és várost, Nagyszombat várost, Kaboldot és Németújvárt mindenestül, úgy a mint van, a többi várat azonban, akár nemes ember, akár más valaki tulajdona legyen, lerombolva, mert — mondák a németek — az emberek ott gonosz egy nép; nappal rabolnak, éjjel lopnak, és Ladomérnak nem volt kifogása az ellen, mert az ő ura oly igazságos biró, hogy ha a németek nem rombolják le, ő fogta volna azokat elpusztítani. Sokáig vitatkoztak a Dráva mellett épen Varasdmegye szélén fekvő Barlén, németül Ankenstein váráról, melyről nem tudták tisztán, hová tartozik, mert a stájer Pettauok már igen régen birták, és végre abban egyeztek meg, hogy arról majd akkor intézkednek, ha az igazságot kiderítették. A felek egymás ellenségeit nem segítik; kivételt csak a pápa vagy a római császár képez. A két fejedelem köteles minden áron arra törekedni, hogy a foglyok innen is, onnan is, szabadságukat visszanyerjék. Sok mindenféle rendű emberről, úrról, szolgáról, polgárról volt itt szó, a kiket tizenöt év óta — mióta a Habsburgok foglalták el II. Otakár birtokait — egyik-másik félről is elfogtak, gyakran kúnnál, pogánynál békóban tartottak, ezeket — vélék a németek — a királynak világi, egyházi fegyverekkel, halálbüntetéssel és egyházi átokkal is ki kell szabadítani, s a választott birák is, különösen az egyháziak püspöki állásuknál, keresztény katholikus hitüknél, lelkiismeretüknél fogva, bűneik bocsánatjáért azon lesznek, hogy

a két fejedelmet ennek a kötelességnek teljesítésére sarkalják. Az osztrák foglyokat Haimburgba, a magyarokat Győrre vagy Pozsonyba viszik, és adják át. A ki Magyarországon Alberttel tartott, különösen Radoszláv — «Rade» — bán barátai és társai kegyelmet kapnak. Azt az osztrák vagy másféle németet, a ki Magyarországon valamit jogosan bir, a király, igazság szerint, jogában megvédi: de a királyi hatalomnak, úgy a mint a törvény rendeli, alá kell magát vetnie. Az új, törvénytelen vámok itt is, ott is megszünnek; kereskedők, utasok innen is, onnan is szabadon járhatnak. Rablót, útonállót mindegyik fél megbüntet. A kölcsönös visszatorlásnak, helytelen, igazságtalan zálogolásnak helye többé egyáltalában ne legyen. A rablások kinyomozására az osztrákok Magyarországon, a magyarok Ausztria és Styriában köz megegyezéssel két-két jónevű, igazságos, eszes embert válaszszanak; a mit ezek megtudnak, jelentsék be a királynak, herczegnek, és azoktól nyerjenek felhatalmazást, hogy egy hónap alatt, számítva attól, hogy a dolgot megtudták, a gonosztevőket megfenyítsék, az elvett jószágot visszaadják. Annak meghatározását, mennyi idő alatt adják vissza a foglyokat? mikor válaszszák a két-két biztost a rablók üldözésére? arra az időre hagyták, mikor a két fejedelem összejő, a békepontokat esküvel megerősíti és megbeszéli, mikép segítsék egymást kölcsönösen? mily szövetséget kössenek egymással? mert a választott birák nem csak békét, hanem szövetséget, barátságot is akartak létrehozni a két szomszéd, osztrák és magyar közt. Ez összejövetel mindjárt harmadnap, augusztus 28-ikán, meg is történt Pozsonytól nem messze, a mai Köpcsénynél, nagy tág mezőn, a melyen már előre kijelölték mindegyik fél helyét. Sok nép, nagy kiséret gyűlt ott

össze; sok hordó bort vittek oda; nagy volt a tolongás. III. Endre király volt az első a kijelölt helyen; a mint Albert herczeg jött és meglátta, hozzá nyargalt, leszállt lováról, de — a mint látták — III. Endre is már eléje jött; kölcsönösen sajnálták azt, a mi történt. III. Endre király szinte mentegette magát. Ladomér előadta, miben állapodtak meg a választott birák. Megállapodásuk már készen meg volt irva; III. Endre király és harmincz magyar — az ország egyházi és világi legfőbb urai — ez okmányra megesküdtek és Ladomér átadta Albert herczegnek; ez viszont harmincz vasallusával szintén letette az esküt, a passaui püspök megpecsételte okmányukat és átadta III. Endre királynak. Mind a ketten, III. Endre és Albert, aláveték magukat a négy egyházi biró, a két magyar érsek, és a két német püspök itéletének, ha a feltételeket, melyekre megesküdtek, kánoni megintés után sem teljesítenék. Azután nyilvánosan felolvasták a békeokmányt. Mikor Emmerberg Bertold hallá, hogy Kisszént — Németújvárt — visszaadják a magyaroknak, kifakadt: hogy ezt ő foglalta el a maga erejével! hogy kivánhatják hát, hogy ő odaadja? és alig tudták lecsillapítani. Iván ellenben, bár szintén nagyon elkeseredett, hogy várait lerombolják, nem szólalt fel. A kihirdetést Tedeum laudamus, nagy lakoma, beszélgetés, társalgás, összebarátkozás követte Albert és III. Endre király, a német és a magyar urak közt. III. Endre megemlékezett Albert nejéről, a herczegasszonyról, kinek ő annyit köszönhetett; még a két főellenség, ki egymásnak annyi kárt tett, Emmerberg és Iván is szóba álltak egymással. Mind több és több magyar jött ügetve a találkozóhelyre; a tolongás mind nagyobbá lőn, úgy hogy este felé a fejedelmeknek válni kellett. III. Endre kiséreté-

vel Pozsonyba ment. Albert herczeg visszatért Haimburgba. Miután Magyarországot le nem gyűrhette, igyekezett ezentúl barátságát megszerezni és megtartani.[319]

A haimburgi béke után, úgy látszott III. Endrének, vagy legalább nejének Fenenának, «mintha annyi hányatás, oly hosszú, zavaros idő után, végre az óhajtott békének ideje» eljött volna. Ezt a békét, ezt az eredményt — érezték — «Ladomérnak köszöné az ország». «Már koronázás előtt, koronázás után lángoló hévvel, lankadatlanul szolgálta Endrét.» «Nem gondolt hatalmas ellenséggel, üldözéssel, kárvallással», mondá Fenena, «de még életét is, nem egyszer, veszélynek kitette», s jutalmul neki, vagy az érsekségnek, mint már az osztrák háború kezdetén, III. Endre Rozsnyóbányát s a komáromi Mócsát adta, melyet felében a királynő fegyveres jobbágyai, felében pohárnokok laktak.[320] Maga III. Endre fegyvertársait, Baksa Simonfia Györgyöt, Lőrinczfia Keményt, épp úgy, mint Tivadar kanczellár testvéreit vagy a győri püspököt, kik vele Ausztriában harczoltak, jutalmazta oly sietve, többször még a hadjárat folyamában, hogy ilyenre példát régebben nem igen találunk.[321] Figyelme a városokra is irányult, melyeket a koronának visszaszerzett. Megerősíté a szabadalmat, melyet «atyja részéről unokaöcscse» IV. László 1277-ben Sopron városának adott, és fölmenté a polgárokat az egész országban minden vám alól. Megteremté — lehet mondani — Pozsonyt; lakóit a mult két évtized háborúi — mint láttuk — szétszórták, házaikat elégették, vagyonukat felprédálták. Hogy ismét összegyűljenek, megszaporodjanak, III. Endre megadta nekik a szabadalmakat, melyekre az idegen telepedők leginkább vágytak. Előjárót, birót, minden évben szabadon választhatnak, tíz esküdttársá-

val az ítéljen ügyükben a város egész területén. Király, főúr, akaratjuk ellen, hozzájuk ne szálljon. Szőlleik után akót — közönséges nevén csöbröt — ne fizessenek. A polgárok a város alatt a kis Dunán, vagyis a Csalló viz fején a Csallóközbe mindig szabadon átkelhessenek. A pozsonyi kereskedő, ha jő, megy, portékája, embere, lova után se Haimburgba menet a pozsonyi réven, se a Csallón, se Szőllősön a Morvánál, se másutt Pozsonymegyében vámot ne fizessen, valamint odamenet az se, a ki kereskedés végett a városba tart. Posztó, marha, halkereskedő, akárhonnan jön, Pozsonyban megálljon és portékáját ott árulja. A ki máshonnan a városba akar telepedni, azt a földesura ne akadályozza, ha szokott földbérét megfizette. A polgárok kedvezményeit a város zsidai is, úgy szintén mindazok, kik a városban vagy a külvárosban állandóan megtelepednek, élvezzék; ellenben, ha valaki szolgálata vagy más ürügy alatt a polgárok közül magát ki akarná vonni, azt a város kebeléből kizárhatja, kivévén a városbeli kanonokokat, papokat. A halászok végre, úgy mint régen, vizából s a mit jég alatt, vagy kerítő hálóban fognak, a pozsonyi ispánnak harmadrészt adjanak, máskülönben a többi polgárral egy szabadságon legyenek.

A kedvezmények, melyeket Pozsony polgárainak a kereskedés terén nyújtott, csak egyik jele volt a figyelemnek, melyet, a nemzeti élet fejlődése folytán, már IV. Béla óta, IV. László zavaros idejében úgy, mint az 1290-iki országgyűlésen és a haimburgi békekötésben a kereskedés iránt tanúsítottak. E figyelemből folyt, hogy, valamint másokét, a regensburgi kereskedők kedvezményeit is megújítá III. Endre, mint azok IV. Béla idejében fennállottak és biztosítá őket, hogy az egész országban bizton, szabadon

járhatnak, csak a régi vámot fizessék, mert a mult zavaros idők új vámjait mind eltörülte. Erre a királyi levélre nagyobb biztosság végett, Ladomér és János érsek is rányomták pecsétjüket, s ugyan ez történt más esetekben is, mint épen a haimburgi békekötés napján, mikor III. Endre Baksa Simonfia Györgynek IV. László király adományát Sóvárról és járulékairól megerősítette (1291. aug. 28.) jeléül annak, hogy országszerte még nem volt teljes a bizalom III. Endre uralkodásának állandóságában.[322] A veszélyhez, mely III. Endrét a sziczíliai Anjouk részéről fenyegette, hozzájárult a Henrikfiak elégületlensége, kiket mélyen sértett a haimburgi béke és nem nyúgodtak meg benne, mint a nagymartoni Simon és Mihály, hogy váraikat lerombolták. A pápai követ, a jesii püspök János, ki 1291. végén az országba jött, mindenfelé gyöngíté III. Endre tekintélyét, a mennyiben hirdette, egyházi, világi embereknek magyarázgatta, hogy Magyarország kezdettől fogva a római egyház alá tartozott, kötelezzék magukat, hogy e szerint cselekesznek, ne engedjék meg, hogy az országot valaki elfoglalja, bitorolja, kormányozza a pápa, a római szentegyház sérelmére és kárára,[323] s Iván, ki «mint a sebesült vadkan, vagy síró kutya» dühöngött, vagy kesergett, megígérte neki, hogy csak azt ismeri el magyar királynak, kit a pápa kijelöl és megerősít.[324] III. Endre és kormánya hamar észrevehették Iván ellenséges indulatát, s igyekeztek tőle és testvéreitől szabadulni. Nádorrá 1291. végén Szentemágocs Mihály lőn, Tamás boszniai püspök rokona, tárnokmesterré, Iván helyett, Rátót Domokos fia, Rátót István, lovászmester, ki V. Istvánnak, IV. Lászlónak oly hű embere volt és a «Porcs» melléknevet viselte. Mellettük feltünik III. Endre tanácsában Miklósfia Deme-

ter, zólyomi ispán, a Balassák egyik őse, ki már IV. László idejében garázda nagybátyjának, Forró Péternek garázda vejét, Huntpáznán Lampertet megzabolázta, ezért Bettér unokatestvérétől a «gyarmati tornyot» kapta; kiváló vitéz, hatalmas, ámbár erőszakos ember, ki számot tett e vaskor vitéze és hatalmas emberei közt, s a jövőben még nagy szerepre volt hivatva.[325] Az Anjouk sem maradtak tétlen. Mária királyné felhatalmazta «kedves hívét», Ivánt, hogy indítson háborút az ország bitorlója és czimborái ellen; támadja meg őket, javaikat, s ezért semmi büntetéstől, semmi birói üldözéstől ne tartson, és egészen a franczia hűbérjog fogalmai szerint, Sopron és Vasvármegyét neki és Gergely fiának adományozta (1292. jan. 5.). Szintúgy a vitéz Subich Pál bánnak és György és Mladen testvéreinek adta, örökös joggal, hűségükért egész Horvátországot, Halomföldétől kezdve Modrus és Gecskéig, a vegliai grófok birtokáig, «minden bárójával hűbéresével, várával, városával, falujával», s a mellette fekvő szigetekkel együtt, s azonfelül megerősíté őket, már a Gozdon túl, Magyarország felé, Bihács közelében a Korana mellett fekvő Dresnik, Pset és minden föld birtokában egész a bosnyák határig. A magyar királyleány azonban maga nem vágyott az ország uralmára, melyben, «miután a kegyetlen sors László testvérét már több egy éve törvényes maradék nélkül az élők közül kiragadta, minden össze-vissza zavarodott, mindenütt csak rablás, kártétel, fosztogatás járta; igazság és törvény oly annyira megbomlott, hogy nem a jog, hanem az erőszak uralkodott». Férje II. Károly beleegyezésével lemondott a magyar koronáról, minden jogát «anyai szeretetből» Martell Károly fiára, a salernói herczegre, ruházta, és neki Vandemont Henrik gróf megbizottja személyében Aix-ben

(1292. jan. 6.) arany koronával és zászlóval az egész országot «minden lakójával, hűbéresével, herczegségével, grófságával, báróságával, városával, váraival» átadta. A vidám, csinos fiatal ember készséggel elfogadta a koronát, magát ezentúl Magyarország királyának irta, czímerébe a franczia liliomok mellé felvette a magyar vörös ezüst pólyákat, prémes magyar ruháról gondoskodott és készült, hogy előbb követeket — valami püspököt, templomos vitézt és rómaijogi professort — küldjön, kik az ország hódolatát fogadják, s azután maga menjen el Magyarországba; előkészítőül megerősíté Sopron és Vasvármegyék eladományozását akkép, hogy Iván és örökösei e két megyét mindig és kizárólag csak Károly király és örököseitől birják hűbérül, franczia módra, azaz osztatlanúl és azon kötelességek terhe alatt, melyekkel nagybátyjának, László királynak tartoztak (1292. ápril 12.), a slavoniai herczegséget pedig unokatestvérének, Dragutin István szerb király fiának, «ki őt a magyar királyság megszerzésében támogatja, s a jövőben erre még többet tehet», adta azon föld kivételével, mely Radoszláv bánnak és testvéreinek és a modrusi és vinodoli grófoknak, a vegliai János és unokatestvére Duimónak, birtokát képezte.[326]

III. Endre az 1291/2. télre «királyi szokás szerint» zólyomi, turóczi, liptói birtokaira ment, hogy azokat megnézze, ott tartózkodjék, s a törvény értelmében rendelkezett, hogy a királyi uradalmakból elajándékozott, elidegenített földeket visszaszerezze. Arról is gondolkodott, hogy a Szentföld ügyén valamikép segítsen, mert a keresztény birtok ott egymás után elveszett; a főhelyet, a híres Accont, a hol II. Endre király is járt, az egyiptomi szultán 1291. május 18-án bevette, s kétszáz esztendő véres,

lelkes küzdelmeinek úgy szólván utolsó gyümölcse és emléke elveszett. Beszéltek ismét Európa-szerte keresztes háborúról és I. Eduárd, a vitéz angol király, a ki már egyszer, mint trónörökös, járt haddal Palaestinában, újra a Szentföldre készült és III. Endre támogatására kész volt ezer nehéz és könnyű lovas tartását elvállalni.[327] Anyját is várta, a férfias lelkű Tomasinát, hogy neki is rész jusson hatalmából, királyi fényéből. A velenczei nagyasszony elindulása azonban soká késett. Végre májusban — 1292. — várták Zára, a tengermellék felől. III. Endre eléje küldé Ugron mestert — a királyné emberét — hogy fogadja, de «némely hűtlenek» a követet elfogták.[328] A fölkelés Drávántúl, Dunántúl és innen, a balparton, egyszerre kiütött. A Henrikfiak fölemelték a zászlót. A Duna jobbpartján pusztíták a királyi hívek jószágait. A balparton, «némely hűtelen báró» a Huntpáznán Andrásfiak szencsei várát támadták meg Nyitra közelében, de sikertelenül. Henrikfia Miklós — a volt nádor — mint 1286-ban, megint Pozsonyt foglalta el; de a pozsonyi ispán és most már királyi főlovászmester Csák Péterfia Mátyus, alispánjával a «vörös» Ábrahámmal, ott termett és Herklin pozsonyi biró segítségével, a várost szerencsésen és vitézül visszafoglalta.[329]

III. Endre maga Dunántúlra fordúlt. Seregében volt Guthkeled Pálfia, a vitéz Lothárd bán, a ki húsz év óta minden háborúban részt vett, Joakhim alatt az osztrákokkal, László király alatt II. Otakárral és a kúnokkal, legújabban Albert herczeg ellen harczolt és sebet sebre kapott és János kalocsai érsek testvére, Andrásfia Ivánka. A zágrábi káptalan már Somogyba eléje küldött és III. Endre, mikor (1292. jún. elején) Zágrábba ért, «Szent István egyházának» a káptalannak, oda ajándékozta a

zágrábvárosi helypénz egy harmadrészét, melynek két harmadát a káptalan már úgyis birta «tiszteleténél és hódolatánál fogva, melyet Szent István király iránt érez, kinek érdemei és kérése miatt, az Isten — úgy hiszi és reményli szentül — meg fogja oltalmazni koronáját». A tótországi bán, Radoszláv, ámbár azelőtt az Anjoukkal kaczérkodott, határozottan részére állott, a «hűteleneket», a kik Ugront elfogták, fegyveres erővel, véres harcz után, melyben egyik rokonát és több emberét elveszté, leverte és a követet megszabadítá.[330] Még a Brebiriek is megdöbbentek a tengermelléken; György és Mladen segítséget kértek Martell Károlytól, de III. Endre «a bitorló» nem nyomult tovább délre. Megelégedett azzal, hogy Iván is megnyugodott, békét kötött, s azt hitte, hogy most már nyugodtan távozhat vissza a Dráva partjára. Tivadar prépostot, az alkanczellárt «szállásával» előre küldte. III. Endre csekély kísérettel követte. Útjában, Ivanicson, augusztus 4-én, megnyugtatta a sopronvárosi követeket, «hogy Iván soproni és vasvári ispánt nem nevezte ki kapitányukká, hanem a várost, mint eddig, úgy ezentúl is megtartja régi szabadságában». Az alkalom oly kedvező volt valami csínyre, hogy Iván nem tudott ellentállni; néhány társával, «nem gondolva a jövő gyalázatával», hitetlenül «vakmerően» III. Endrét meglepte, körülvette és kíséretével — közte Andrásfia Ivánkát — elfogta, s a királyt néhány hű emberének, Pál fiai: Nikkelre és Andrásra, Nikkel fia és unokája és más mosonyi várjobbágyok őrizetére bízta, a kik III. Endrével épen nem bántak királyi módon, sőt mindenféle méltatlansággal illették, társát Ivánkát is sanyargatták, Tivadar prépostot is megrohanták, «de ő a királyi arany, ezüst edényeket, öltözetet» a «dühöngők minden

támadása ellen megoltalmazta» s azután mindjárt mindent mozgásba hozott, hogy urát a fogságból kiszabadítsa. A tett oly gyalázatos volt, hogy a Henrikfiak egyik legrégibb híve, Doroszló is járt-kelt III. Endre érdekében. Iván se merte bántani a királyt; kész volt szabadon bocsátani, de kezeseket kért, hogy semmi baja nem lesz. A hű Buzád Agyasz tehát egyetlen fiát, Doroszló fiát, Tivadar prépost László testvérét és három unokaöcscsét adta Iván kezébe. III. Endre, mintegy három havi fogság után kiszabadult, Zágrábba ment, s egyik első gondja volt, hogy Buzád Agyasz hűségét megjutalmazza (1292. nov. 26.). Iván megmaradt vas- és sopronvármegyei ispánnak. A kezeseket vasra verve tartotta. Tivadar prépost testvére, László csak 200 márka ezüst árán szabadúlt meg, s azon felül még kezesül hagyta egyik gyermekét, kit azután a börtön bűzhödt levegője megölt. Andrásfia Ivánka is csak egy év mulva nyerte vissza szabadságát.[331]

E lealázó, szomorú helyzetben III. Endre és kormánya elég ügyesen viselte magát: Martell Károly pedig — ki 1292. ápril 4-ikén IV. Miklós pápában hatalmas jóakarót vesztett, mire két esztendeig nem tudták a pápai széket betölteni — nem tett semmit. III. Endre, ki csak 1293. ujév táján jött fel Tótországból Budára, most nádorává Aba Amadét tette. Anyja is végre eljött (1293. elején). Radoszláv bán nyitott neki «nagy költséggel, a maga embereivel» útat, fogadta — mikor III. Endre «országos ügyek miatt» eléje nem mehetett — «illő tisztelettel» és hozta el «a hűtelenek lese közt» ünnepélyesen az országba. III. Endre rábízta egész Slavonia herczegségét, gondját (1293. közepén). Radoszlávnak azért, a mit anyja érdekében tett, a Száván túl nyolcz jószágot vagy ura-

dalmat adott, minden rajtuk levő várral, tartozékkal: a nyugati német határon: Okicsot, Podgoriát, Szamobort; Zágrábmegyében Selinát, Vinodolt — nem a tengermellékit — Petriniát, az országrész közepén, Orbász és Galaszt, a bosnyák vagy ozorai határon (1293. júl. 11.). Kegyesen fogadta brebiri Pált és testvéreit, a kik, mikor Nápolyból semmi segítség sem érkezett, hozzá fordultak és kérték, adja nekik és örököseiknek a tengermellék báni méltóságát. Ők készek 500 jó fegyveres vitézzel szolgálni érte külső és *belső* ellenség ellen, — «minél semmiféle pestis sem lehet kártékonyabb». E csapatot maguk vagy rokonaik, «fegyverre, harczra képes vitézek» fognák vezetni, és ha hívják őket, maguk vagy fiuk, testvérük, rokonuk azonnal megjelennek a királyi vagy herczegi udvarban (1293.). Mikor III. Endre e kivánságot teljesíté és még több kegyét igérte: sokat, valódi hűbért adott a brebirieknek; de ezzel Dalmácziában, a dalmát városokban helyreállítá uralmát, s Traùban épp úgy, mint Klissában, Spalato mellett, nem Martell Károlyt, hanem III. Endrét tekinték Magyarország királyának. Sőt még Katalin szerb királynét és férjét, Dragutin Istvánt is megnyerte. Fiuk, László — a Martell Károly slavoniai herczege — Velenczében, Morosini Albertino nagy palotájában (1293. aug. 24.) eljegyzé Albertino úr unokáját, Konstancziát, III. Endre király unokahugát, és latin és szerb szerződésben megállapíták, hogy a lakodalmat akkor fogják megtartani, mikor István király és III. Endre király annak idejét meg fogták egymással beszélni.[332]

Fontosabb, mint a Száván-túli horvát urak és a tengerparti olasz városok érzelmei, volt a magyar nemzetre nézve az a békétlenség, az a háborgás az egész társadalomban, mely IV. László ideje óta nem tudott lecsil-

lapodni, sőt mindinkább terjedett. «Magyarország lakói — már régtől fogva, a belső harczok miatt — maguk, családjuk, vagyonuk biztosítására, várakra, erősebb helyekre szorultak.» Mint nyolcz éve a meggyilkolt váczi püspök, Tamás, most Tivadar alkanczellár testvérei, az Istvánnál volt kezes, László és unokaöcscse, Miklós, «a tengerdi nemesek» vették meg, vagyis cserélték be a dunamelléki, esztergommegyei búcsi birtokukért örökös birtokul, az esztergomi érsekség tornyát és várát (1294.) a Buda mellett levő Szűz-Mária-szigeten. Mintha mind az a fék, mind az a békó, a melylyel a magyar királyok majdnem háromszáz éve Szent István óta, a nemzet erőszakos, nyers hajlamait lekötötték, lehullottak, a kereszténység, az alap, a melyre ők a magyar társadalmat fektették, megingott volna: a pogány kor garázdasága ütötte föl ismét fejét, csakhogy most nem a szomszédok, a külföld, hanem a hazafiak ellen az országban dühöngött. Mindennapos dologgá vált a Gozdtól a felső Tiszáig, Nyitrától, Sárostól le Bácsig, Baranyáig, hogy nemes ember jószágát megrohanták, elfoglalták, házát fölverték, őt magát, embereit elfogták — ha ellentállott — megverték, sőt meg is ölték; szóval mindennapossá vált mind az, a mit jogi fejlődésünk, nyelvünk a hatalmaskodás gyüjtő neve alá foglal. A törvény útját — mint II. Károly neje, Mária jól mondá — az ököljog váltotta fel, és még azok nem voltak a legrosszabbak, a kik jogukat, vagy a mit annak véltek, erőszakkal, saját erejükkel próbálták megvalósítani. Volt olyan is — még pedig a hatalmasából — a ki nem csak a formában vétett; a ki tudta, hogy nincs joga, de azért a zavarosban halászott; zsivány volt, rabló volt; jószágát, hatalmát teljes rosszhiszeműséggel törekedett gyarapítani; arra a politikai kérdéseket is — ha

kellett — felhasználta. E fajnak egyik kiváló példája lappangott Csák Mátyusban, Endre király lovászmesterében. Míg Henrikfia Ivánban csak a nyugati hűbérurak garázda, féktelen természete volt meg: Mátyus már azokhoz a bárókhoz tartozott, kiknél a féktelenség nem volt csupán a garázda, zabolátlan természetnek kifolyása, hanem már nagyravágyó törekvés teljes függetlenségre mintegy önálló kis országra, kis királyságra. A felvidéken, Trencsén körül már nagy birtokot harácsolt össze; mindenféle erőszakos elemet gyűjtött maga köré és a pozsonyi káptalanon hatalmaskodott, azt Csukárfalva birtokából kivetette. Testvére, Csák, a királyi kardbordómester, kisebb ember nálánál, inkább útonálló rablóhoz hasonlított, ki ott volt, mikor falut vertek fel, a szegény paraszt szekrényét feltörték, házi szereit, ökrét, tehenét, lovát, kecskéjét, birkáját, disznaját elhajtották. A Csáknemzetség egy harmadik tagját — Márkfia István mestert — III. Endre király szintén «az ország egyik tyrannusának» nevezé. A királyi jog, a korona egyébiránt se a hatalmaskodókat, se a rablókat — ambitiosus vagy nem ambitiosusokat — nem korlátozta. A király jogát épp oly kevéssé tisztelték, mint más emberfiáét. Misze, a volt nádor, Baranyában Szekcsőt — a királyi várat — elfoglalva tartotta és nem akarta kiadni Tomasina anyakirálynénak. Az erélyes asszony megostromolta; hívei, vezérei, a pécsi püspök, Tétény Pálon kívül, Tivadar prépost testvére, László és Henrikfia Miklós — most megint nádor — voltak. «A mit jól kezdtek, jól is végezték», Szekcső várát Miszétől el is nyerték.[333] A felvidéken, Sárosban a Simonfiak, a vitéz György és testvérei garázdálkodtak, pusztították, «mint hűtlenek az országot», a sárosi várnagyot, Vitkot elfogták és halá-

losan megsebesítették. Legtöbbet szenvedett a hatalmaskodóktól és rablóktól a papi jószág. A mai szegény legény is leginkább a zsidót és papot keresi fel; a XIII. században a mi kevés zsidó volt, annak vagyonát a városok védték; de a papi vagyon ott feküdt; sok volt, nem is védték úgy, mint a világi ember védte a magáét; könnyebben és többet lehetett rajta rontani, mint más jószágon. Az egyház legfélelmesebb fegyvere, az excommunicatio, az átok, melyet a püspökök mondtak ki, épp mert nagyon gyakran kellett már használni, sokat vesztett erejéből. Mint már Fermói Fülöp idejében: gyakran maguk a papok sem tisztelték többé és kiszolgáltatták az egyház kegyszereit azoknak is, a kiket az egyházból az átok kiközösített. A pannonhalmi apátság jószágait Dunántúl — a jobbparton — a Henrikfiak, Dunáninnen, a balparton Csák Mátyus és mások, a pécsi püspököt Majsnak, a nyúlszigeti apáczák jótevőjének unokaöcscse, szintén Majs zaklatta. «Elhajtotta — panaszkodott a püspök — ezer darab mindenféle marháját.» Egy templomot feltört; annak *sekrestyéjéből* mindent, a mit a környék nemessége, szolgák, parasztok őrizet végett letettek, elrabolt, a templomban a püspök tisztjét, Domokos ispánt kegyetlenül megölte. Falukat dúlt fel; szolgákat ölt meg; egy lakodalmas népet fölvert, a vendégeket kirabolta, többet közülök megsebesített, a menyasszonyt magával ragadta; hosszabb ideig magánál tartotta, s azután megbecstelenítve, bocsátotta csak szabadon.[334]

Az esztergomi érsekség javait a Huntpáznánok rabolták. A mily kifogástalan volt a kalocsai érsek családja, a vitéz Ivánkafia András nemzetsége, oly garázda, kegyetlen nép találkozott a nemzetség egyéb felvidéki

ágai közt. A vitéz Kozmának, ki IV. Béla korában oly szépen védte a Vágvidéket az osztrákok ellen, egyik fiáról, Kozmáról olvassuk, hogy a mikor két ifjú kezes kiváltásával, a kiket egy szolgáló vitéz adott uráért, nem törődtek — az egyiknek ujját vágatta le, a másiknak fejét vette, s aztán alig tudott a pozsonyi ispán, a büntető igazságszolgáltatás kezéből megmenekülni.[335]

Esztergom vidékén, a Duna balpartján, Kázmér fiai: László, Lampert, István fosztogattak már évek óta. Kártételeik miatt már el is marasztalták őket. Keménd, Bény birtokaikat kárpótlásul megítélték az érsekségnek, de az nem tudta birtokba venni. A Kázmérfiak rablása, hatalmaskodása, melyben — volt eset — Csák kardhordómester is részt vett, hol nagy, hol kicsi volt. A kár, a mit okoztak, volt 500 márka és egy márka; egyszer 30—40 ökröt, másszor egy lovat, egy tehenet hajtottak el; feldúltak egész falvakat; egyszer negyven faházat elvittek az érseki birtokról a maguk jószágára: de közülök István azt sem vetette meg, hogy Bénynél az érsek egyik jobbágyától egy darab szürke posztót, egy lovat, egy márkát, egy puzdrát, egy bélelt köpönyeget és más apróságot, a mi nála volt, el ne vegyen. Magában Esztergomban, úgy szólván palotája küszöbén, az esztergomvárosi polgárokkal gyűlt meg Ladomér baja, kik — az esztergomvárosi palánkon belül lakó érseki, káptalani és más papi népeket — jobbágyokat, censualistákat a maguk hatósága, a maguk adózása alá akartak kénszeríteni. Ebből aztán számos per, erőszak, hatalmaskodás keletkezett. Volt e nép közt: szabó, timár, csapó, harangozó, varga, posztókereskedő, ötvös, kovács, mindenféle nemzetiség; legalább sokat hallunk seldenáriusokról — a

miből a zsellér lett. Említik Henriket, Ludvigot, Kunczot, Heinelt, Jakabot, kinek mellékneve Kezlar — Kessler — volt: épp úgy, mint Mikét, Bassot vagy Balduint és «ser» — a franczia, olasz, ha nem is toskanai úr — «Godinust», ki László király özvegye, Izabella nevében Nápolyban is megfordult. Ladomér az excommunicatio fegyverével is élt. Az ügy a király elé került, a mikor esetleg Esztergomba jött. III. Endre, kit anyja kisért és tanácsával támogatott, «mint kötelessége», maga hallgatta meg mindkét felet. A polgárok feleletükben «nevezetes hamissággal» majd ezt, majd azt mondták; végre maguk is kénytelenek voltak beismerni, hogy a papságnak igaza van, de azért, a mikor engedniök kellett volna, még sem engedtek. Végre nagynehezen (1294. közepén) megtörtént a kiegyezés; a polgárok megadták magukat. Ladomér a káptalannal, III. Endre, anyja — Tomasina — és az urak közbenjárására minden birságot, pénzbüntetést elengedett; még az egyházi átok alól is — bár ebbe már nehezebben egyezett bele — feloldotta őket, még mielőtt teljesen végrehajtották volna kötelezettségüket. A vitás kérdések közt volt, de a polgárok abban is elismerték a káptalan jogát, hogy az minden levágott marha bőrének felét kapja. De azért a mészárosok a királyi ítélet után folytatták, a mit a peres időben kezdtek; másutt, nem a szokott helyen, titokban vágtak, a káptalannak a félbőrt meg nem adták, és 1293. Mindszentjétől kezdve, nem egészen egy év alatt, a káptalannak 45 márka kárt okoztak. Már ezt a kárt, a káptalannak, nem magának a kárát, Ladomér nem tűrhette és 1294. szept. 14-én a kánonok szerint, a Mindenható úr Isten, Szent Péter és Pál, Szent Adalbert és főpásztori hatalma adta jogánál fogva a mészárosokat,

a «nagy» Mátyást, a «kis» Mátyást és a mint hívták őket, egyenként, névszerint, szám szerint tizenötöt, az egyházból kiközösíté, és hogy lelkük az Úr napján üdvözülhessen, «átadta testüket a sátánnak» és megparancsolta az esztergomi városi és kerületi összes papságnak, «hogy ezt az ítéletet minden vasár- és ünnepnap hirdessék ki a szokott módon a templomban, harangszó mellett, a gyertyát kioltva» mindaddig, a míg magukba nem szállnak, elégtételt nem adnak és feloldozást nem nyernek.[336]

Országos hatása volt azoknak a «nyilvánvaló kicsapongásoknak», melyeket Loránt vajda, testvéreivel, a Barsa Tamásfiakkal kivált a nagyváradi püspökség területén elkövetett. Befolyása kiterjedt a Tiszáig, Marosig; magyarra, oláhra, a kik már ez időben Belényes vidékére is elhatottak, és míg a váradi káptalannal, bár annak piaczát egyszer Váradon megrontotta, jó barátságban élt, a püspököt üldözte, fenesi várát — ma Belényestől délre Bélavárt — ostromolta (1294. május). Vakmerőségük miatt III. Endre kénytelen volt ellenük országos fölkelést hirdetni. Seregében leginkább felföldieket, a zólyomi, turóczi, liptai királyi praedium embereit, az Aba nemzetséget a tiszántúli Guthkeledekkel és Baksa Synkával, Simonfia György unokaöcscsével találjuk. A sereg egymás után bevette és lerombolta a Barsák várait s 1294. szeptember elején Adorján várát ostromolta. Aba Kompoltfia Péter és Synka, az osztrák háború vitézei itt súlyosan megsebesültek, de a vár a király kezébe esett. Loránt vajda és testvérei meghódoltak; a király megbocsátott nekik, mint a Henrikfiaknak, és Loránt épp úgy erdélyi vajda maradt, mint lett ismét rövid időre felkelése után Henrikfia Miklós nádorispánná.[337] Ez engedé-

kenység — származott az gyengeségből? jóságból? politikából? vagy mind a három okból? — nem nyerte meg a régi ellenfeleket. A kiket levertek, garázdaságukban korlátoztak, csak lesték az alkalmat, hogy ismét fegyvert ragadjanak a király ellen; s erre a politikai alkalmat is megragadták. Az Anjouk sereget készültek küldeni Magyarországba; újra körülvették Pál bánt és testvéreit, valamint Henrikfia Iván is összeköttetésben maradt a nápolyi udvarral. «Hű szolgálatokat teljesített» és még többet vártak (1295. elején) tőle. III. Endre a Dunántúlra is erélyes anyját küldötte. A mint tanácsadója volt a birói széken, szintúgy őt állítá szembe ellenségeivel. A férfias lelkű asszony: «az egész Slavonia herczegnője és a tengerig terjedő dunáninneni részek kormányzója» czímét viselte. Fő székhelye Pozsega vára volt. Királyi udvartartás környezte. Kanczellárja Tétény Pál, pécsi püspök, országbirája Buzád Agyasz, főasztalnoka, vagyis főudvarmestere Lőrincz, Fülöp mester fia, az idegen származású Keled ispán unokája volt. Vele szemben a brebiriek állottak — Pál bán testvéreivel — és kitűzték 1295. tavaszán az Anjouk zászlóját. «Nagy szolgálataiért kedves rokonának, a tengermelléki bánnak és a horvátok urának» Károly is megerősíté a tengermelléki bánságot, úgy a mint eddig birta (1295. jún. 27.). Ezzel «néhány vár» a Martell Károly birtokába került, de a dalmát városok még III. Endrét uralták. A Gozdon innen Radoszláv is felkelt, de Tomasina serege megtámadta Orbászkő várát a Szávántúl, bár keményen védték, és belőle «kő, nyilfelhő» hullott a támadókra, bevették. A felkelést Szávántúl elfojtották, mielőtt még — III. Endre szerencséjére — a mozgalom beljebb terjedhetett volna az országba. Október havában (1295.) Tomasina serege

már hazaszéledt; vitéz tetteikért Orbászkő bevételénél a herczegnő orbászi Grubach fiainak, Turdiszláv és Balásnak az «alsó-gradiskai» szávai révet adta, «a hol az ember át szokott kelni az Orbászságba».[338] Anyjának győzelme ismét merészebbé tette III. Endrét. Henrikfia Miklós nádor eltünik; helyette az év őszén már Amadé nádor a «kiküldött biró» Dunáninnen, vagyis a jobbparton, s Endre megfenyíté már mint hűteleneket a mosonyi várjobbágyokat, a kik fogságában Iván börtönőrei voltak és vele rosszul bántak.[339] Ellenfele, Martell Károly, e 24 éves ifjú ugyane tájban — 1295. aug. — meghalt. Neje, Albert herczeg nővére, néhány nap mulva követte, s két kis leány és egy hét éves fiúcska, a legidősebb, Róbert Károly, maradtak utána. Majd III. Endrét Albert osztrák herczeghez, Ivánék nagy ellenségéhez szorosabb kötelék fűzte. Fenena királyné 1295. őszén meghalt.[340] Csak egy kis leányt, Erzsébetet, hagyott maga után. III. Endrének tehát új házasságra kellett gondolni és választása Albert herczeg Ágnes leányára esett. A lakodalom farsang végén, 1296. február elején, történt meg. A fiatal — alig 16 éves — kicsiny asszonyka nem volt szép, de okos, kissé száraz, nem megnyerő, de azért jó és lelke teljes hevével ragaszkodott jóval idősebb, nem mindig hű férjéhez.[341]

Nyáron kitört a háború a Henrikfiakkal. Baranyában a gonosz Majs ragadott fegyvert Henrikfia Miklós mellett, kivel sógorságban volt, mert Miklós öcscse Herke, néhai Majs nádor és tárnokmesternek — ki családjuknak gyakran oly ellensége volt — egyik leányát birta nőül. Ezt a felkelést hamar elfojtották. III. Endre bocsánatot hirdetett mindazoknak, bármi kárt tettek az országnak, a kik meghódolnak s a «hűtelen» Henrikfiaktól elálla-

nak. A felhívásra sokan hajlottak és III. Endre maga indult 1296. augusztus havában nagy sereggel Győrön át Sopronba, Vasba, Zalába, a Henrikfiak «makacsságának, gonoszságának és hűtlenségének» megtörésére, kik a királyi hívek jószágait pusztíták és «minden rossznak élesztői az országban». Ladomér kisérte és — érseki jogánál fogva — a győri, a veszprémi püspökkel és többi suffraganeusával Henrikfia Ivánt egyházi átokkal sújtotta. Szeptember 21-ikén Kőszeg alá szálltak és ostrom alá fogták. A vár dühösen védelmezte magát és Iván kívülről támogatta. Az ostromban János, tolnamegyei nemes embert — olvassuk — mellbe szúrták, úgy, hogy a vaslándzsa a vállán jött ki; jobb kezét nyíl lőtte keresztül, fejére két kardvágást mértek és Iván fogságába esett. Albert herczeg is Endre segítségére jött, de azért az ostrom hetekig elhuzódott, és a vár csak októberben került Endre hatalmába. Kőszeg után Sümeg várát támadta meg a királyi sereg; azt Henrikfia Miklós védelmezte, Iván csapatai pedig kívülről rajongták körül és csipkedték az ostromlókat. A királyi főpohárnok, Olivér fia Miklós, Rátót-nemzetség, szathmári ispán, közülök egy Gergely nevű vitézt elfogott és azt III. Endre Kapornakon kivégeztette. Közben Iván embere, a «tót» István Pozsonyban dúlta a királyi jószágot, Henrikfia Henrik pedig a Drávántúl Csázmát rohanta meg és okozott kárt a káptalannak és a zágrábi püspökségnek. A hadjáratnak az ősz vetett véget, s mind III. Endre, mind Albert (1297. nov.) visszatértek övéikhez.[342]

A harcz a Henrikfiak ellen még javában folyt, mikor a pécsi káptalan a Kőszeg alatt táborozó királynak jelenté, hogy Fülöpfia Fülöp — a drávántúli Keledek közül — Szent László napján (június 27.) Baranyában az óvári

Győr Konrád három falvát elpusztította és annak minden ingó-bingó jószágát magával vitte. Szent Jakab oktáváján pedig, augusztus 1-én a «hű» Lőrinczfia Kemény, a baranyai ispán, szársomlai és újvári várnagyaival, Koppánynyal és Lászlóval, Konrád Palkonya, Gyula és Rét Csér faluját pusztította el, s «onnan minden ingó-bingó jószágot» — szinte stereotyp kifejezés — Harsányba, Kemény harsányi várába vittek, s e tudósítást a pécsváradi convent megerősíté. A soproni polgárokról mondák, hogy elszegényedtek, úgy szólván koldúsbotra jutottak, mert «a belső háborúban az utak viszontagságai miatt portékájukkal már évek óta ki nem járhattak és kenyerüket meg nem kereshették». Környékükön nem lehetett már veszély nélkül az egyik faluból a másikba menni isten-tiszteletre, és veszedelmes dolognak tarták, ha valakinek Pannonhalmáról Vasvárra kellett utazni.[343]

III. Endre 1297. elején a hatalmas Csák Mátyust tette nádorispánjává, az igazság őrévé, s ime az esztergomi káptalannál megjelent a trencséni Mikolai Miklós és panaszt tett (1297. jún. 19.), hogy atyját, Pétert, majd őt magát is a nádor még 1294-ben halálos fenyegetéssel kénszerítette, hogy neki Trencsén megyei Ugrócz várukat a hozzá tartozó jószágokkal átadják. Mikor pedig a panaszos alig hat héttel később újra megjelent a káptalan előtt Csák Mátyus emberével (1297. aug. 6.) és atyjával együtt újra megerősíté az ugróczi vár és uradalom elidegenítését, ez nem a korábbi panasz alaptalanságát, hanem csak Mátyus rettentő hatalmát bizonyítá.[344] Az ilyen nádor nem tetszett III. Endrének. Letette és helyébe ismét Aba Amadét nevezte ki nádorrá. Mátyus elégületlensége garázdálkodásban mutatkozott. Vele János érsek testvérei: András, Ivánka, Miklós, a Forgách-ősök száll-

tak szembe, s a míg a viszály a király és Mátyus közt tartott, ők, a mint Mátyus, Csák mester és barátaik másokkal tették, ezek szolgáit és embereit károsíták.[345] Ily viszonyok közt — 1297. folyamán — szünetelt a harcz a Henrikfiak ellen, s Ivánt csak az Isten keze sújtotta. Családján beteljesült Szent-Ágoston mondása: «nincs jó vége annak, a ki rosszul élt». Legöregebb fiát, Gergelyt, ki már tíz évvel ezelőtt Endre asztalnokmestere volt, vagy legalább magát annak nevezte, atyját hatalmaskodásaiban, rablásaiban segítette, 1297. június végén a villám agyonütötte.[346] Az ország szélein azonban diadalt aratott a magyar fegyver. III. Endre Lengyelországba küldé néhány vitézét, köztük «kedves, fiatal hívét, Simonfia György öcscsét, Synkát, a bécsi és adorjáni hőst», hogy a törpe — lokietek — Wladiszláwot segítsék. A vitéz, csüggedetlen fejedelem 1291. óta Krakó után Szandomért is elveszté, s e két herczegséget a cseh Venczel foglalta el. Most örökség útján Nagy-Lengyelországot birta, de Henrik, glogaui — galgói, mint a magyar mondá — herczeg «vad dühe» ellen kellett védekeznie. A magyarok Wladiszláw lengyel seregével pusztíták Sziléziát (1297.); Synka a csatában megsebesült.[347] Az ország déli részén pedig a szerémi Pócsfia Ugron, a phlegmaticus, de gazdag főúr aratott diadalt. A tatárok már évek óta nagy szerepet játszottak Bolgárországban. Nogajfia Csáka egy-két esztendeig — a belső zavarok közt — még a bolgár trónt is elfoglalta, de 1297-ben megölték. Most egy tatár csapat Mácsót is megszállotta és Magyarországba készült törni, hogy pusztítson. De Ugron átkelt a Száván, eléjük ment és elzavarta őket; és III. Endrének több tatárfejet küldött Budára.[348]

Budán, vagyis inkább Budavára fölött, Felhévizen, az

ispotályosoknál találjuk az év végső napjaiban Ladomért, a ki kevéssel előbb meglátogatta szülőföldét, Zalamegyét, és rokonai közt Monoszlón megfordult. Tizennyolcz éve ült már az ország első főpapi székén, a legnehezebb időben; igyekezett mindig egyházi, világi kötelességét hűségesen teljesíteni. Pontosan megtartá, minden három évben, egyházmegyei zsinatát; a hol bajról, igazságtalanságról hallott, felszólalt azon a módon, melyet az okosság parancsolt. Szerette az utolsó Árpádot, és minden törekvése arra irányult, hogy uralkodását megszilárdítsa. «Endre, Isten kegyelméből Magyarország fönséges királya lelki és testi üdvösségére», az esztergomi egyház közepén levő régi Mária-oltár helyébe, a templom északi oldalába, új kápolnában új, szebb oltárt alapított és arra Nagy-Maros dézsmáját rendelte (1297. jan. 27.). Remélte, hogy III. Endre becsületes törekvése idővel rendbe fogja szedni az ország zilált viszonyait; de ennek teljesülését meg nem érte. A következő — 1298-ik — év első napjaiban meghalt.[349] Utódjává néhány nap mulva, nem ellentmondás nélkül, Botondfia Gergely, fehérvári prépostot, királyi alkanczellárt választották. A választott nemes család ivadéka volt, mely Fehérmegye északi részében, a Básztéjek mellett, Bicskét bírta, s arról később a «Bicskei» nevet föl is vette. Már több éve a fehérvári káptalan tagja, 1295-ben, mikor Tivadar prépost a győri püspöki székre ment át, préposttá lett. III. Endre király szerette az ügyes, dolgos férfit; Ladomér úgy ajánlotta Rómában, hogy «nemes vér, ki a tudományban, a szent kánonokban kiválóan járatos». Gergely szigorú, kemény ember volt, Ladomérnak ereje és tapintata nélkül. Ő azokhoz a papokhoz tartozott, kik csak a pápára néztek; attól vár-

tak mindenben parancsot és minden rendeletét készek voltak teljesíteni. Lehet mondani, rajongott a szentszékért és vigasztalhatatlan volt, hogy mikor préposttá lett, egyháza szegénysége miatt, nem utazhatott el mindjárt Rómába, hogy magát a pápának bemutassa. Benne is volt ambitió; az esztergomi érsekségre vágyakozott; de azt csak a pápaság kezéből akarta elfogadni. E feltétlen ragaszkodásában a szentszék iránt külön vált a többi magyar episcopatustól, mely — élén a két érsek — IV. László halála óta abban, a mi az ország világi dolgait illette, teljesen emancipálta magát a római curiától. Ladomér és társai sejthették, tudhatták, a mit III. Endre király ellenei tudtak, hogy Rómában Mária királynét, fiát, unokáját tartják Magyarország igazi, törvényes királyának, bár erre nézve határozott lépés, kijelentés még nem történt; de az ő véleményük az általános nemzeti felfogás volt, hogy a magyar vérrel szerezte hazáját, nem pedig a pápától kapta. Vallását Rómának köszöni, de királyává azt választja, kit a törvény, kit a nemzet akar. A pápai interregnum, mely IV. Miklós halála után kezdődött, 1294. derekán ért véget. Az asketa, szent, de élhetetlen V. Coelestin hat hónapos uralkodása és leköszönése után 1294. deczember 24-én Gaetani Benedek következett mint VIII. Bonifácz, öreg ember, már jóval túl a hatvanon, 1281. óta a szent collegiumnak legkiválóbb tudósa, híres jogász, ildomos, — ha kellett — merész politikus, a ki a pápaság világra szóló hatalmát teljesen felfogta, azt fel is akarta, fel is tudta volna használni, csak azt nem látta — pedig magán is észrevehette volna — hogy az a szent — lehet mondani naiv — lelkesedés, mely a XI—XIII. század nagy pápáiban, a VII. Gergelyekben, III. Sándorokban és III. Inczékben épp úgy, mint

az egyház összes vagy — legalább bizonyosan — legjobb, legbuzgóbb egyházi és világi tagjaiban lángolt, delelő pontját elérte és már hanyatlásának jelei mutatkoztak. Míg Ladomér élt, VIII. Bonifácz semmit sem tett, hogy III. Endre király jogát kétségbe vonja, trónját megingassa. Nála, általa hiában is próbált volt szerencsét; de Gergelynek jellemében feküdt, hogy ha ily parancsot vesz vagy ily kivánsággal találkozik, annak ne álljon ellent, sőt igyekezzék azt türelmetlen, erőszakos természetéhez képest, semmire sem tekintve, azonnal végrehajtani.[350] Csak hogy erre még nem gondolt senki, maga Gergely sem, mikor kevéssel utóbb, hogy érsekké választották, III. Endre királylyal, Ágnes királynéval 1298. február elején Albert herczeghez Bécsbe ment. A herczeg összehívta volt szövetségeseit, barátait. Nagy dolgon törte fejét. Mikor atyja, Rudolf király ezelőtt hét esztendővel, épp mikor a magyar háború kitört (1291. júl. 15.), meghalt, nem sikerült a német királyságot elnyernie. Rudolf utódjává a német választófejedelmek egyhangúlag a nassaui grófot, Adolfot választották (1292. május 5.). Néhány év alatt azonban a választó fejedelmek nagy része elidegenedett tőle és most már hajlandóvá lett, hogy Albert herczeget ültesse a német trónra. Bécsbe jött a szász, a brandenburgi választó fejedelem, a cseh király, több más herczeg és főpap. III. Endrét — a választott Gergely érseken kívül — még a kalocsai érsek, Tivadar győri, Benedek veszprémi, Pál pécsi, Haab, a Csák-nemzetségből, váczi, és Antal, egy adósságcsináló minorita barát, csanádi püspök és más apát, prépost, kanonok és számos világi úr kisérte. «Herczeghez még soha sem gyűlt ennyi ember és oly kitünő vendégek.» «Annyi magyar és kún jött, hogy mindannyiának már nem jutott szállás a

városban, hanem azon kívül, házba, istállóba szálltak. Szobából, kamarából a gazdát kiszorították, a nőkkel — mint a németek panaszosan beszélték — incselkedtek; ebből aztán összekoczczanás, verekedés támadt, s az összeszaladt németek a bécsi Stubenthor közelében valami szálláson tíz magyart — köztük néhai Alpra kún fejedelem fiát — agyonütöttek. E találkozáson III. Endre kis leányát, a hét éves Erzsébetet, Fenena gyermekét, nagy fénynyel eljegyezték Venczel cseh király hasonló nevű, kilencz éves gyermekfiával; s a kis leánykát mostoha anyja, Ágnes mindjárt Bécsben hagyta, hogy ott neveljék Albert herczeg gyermekeivel.[351] Itt megállapodtak a fejedelmek abban is, hogy Albert megtámadja Adolf királyt, megfosztja trónjától és magát választatja német királylyá. III. Endre, Miklósfia Demeter mestert, zólyomi és pozsonyi főispánt rendelte segítségére 200—300 lovassal. A csapat jobbára pozsonyi, zólyomi, liptói, bányai várnépekből alakult; köztük találjuk a pozsonymegyei Andrásfia Pétert, a pozsonymegyei Olgyai és palásti Ivánkafia Jóbot, a honti vár nemes jobbágyát, a Palásthy, és a zólyomi Madácsfia Pált, Demeter ispán egyik szolgáló vitézét, a Madácsok egyik elejét.

De volt közöttük nemes is, mint Mersefia Benedek Sárosból, a Szinnyei-család őse, Bácsfia János Tolnavármegyéből és az ugocsai Csepán, a Huntpáznán-nemzetségből, az Ujhelyi-család őse, Domokos és János, Csák János fiai, Ugron testvére Csák Miklós unokái, a Kisfaludy-család rokonai. 1298. február vége felé indultak el Alberttel Bécsből, «a külső távol Németországba», a Rajna felé. Németországban megbámulták őket. «Hajuk — irják a németek — hosszú volt és befonva viselték, mint az asszonyok.» Hosszú szakálluk a német lovag-

rendre emlékeztetett. Könnyedén öltözve, nehéz fegyverzet nélkül, száguldó paripán, előre, hátra lőtték a nyilat és vakmerően, bármilyen mély volt valami folyó, lóháton átuszták. A sereg Dél-Németországon keresztül elérte, átlépte Strassburg körül a Rajnát. Radoszló, «bányai nemes várjobbágy» azokkal, kiket a maga költségén vitt magával a hadba, a Rajnán innen és túl csipkedte az ellenséget, nagy kárt okozott neki, sok vitézét elfogta és békóba verve, a «magyar király, az egész magyar nemzet dicsőségére» Alberthez vitte, Albertnek, seregének, mely a világ minden részéről gyűlt össze, nagy örömére. A döntő csatában Göllheimnél, a Rajna balpartján, Wormstól nyugatra, a mai bajor Pfalzban, a magyarok a második csatarendben állták, melyet Albert maga vezetett. Velük szemben az ellenséges seregben harczolt, mint egyik főember, az alsó bajorországi herczeg, Ottó, IV. Béla unokája. Adolf király a csatában elesett. A pozsonymegyei Tolvajfia Péter, bár két sebet vőn, öt nemes «fényes» vitézt, a tolnamegyei Bácsfia János hat vitézt és Adolf király pfalzgrófjának testvérét fogta el. Albert diadala teljes volt. Ép harmincz évvel ezelőtt a dürnkruti mezőn, Ausztriát és Styriát szerezte meg a magyar kard a Habsburgoknak. Most, ha nem is főleg nekik, de nekik is köszönhette Habsburg Rudolf fia, hogy atyjának német királyi trónját is elnyerte (1298. július 2.).[352]

XXXV. FEJEZET.

A pesti országgyűlés 1298. Ligák. VIII. Bonifácz és Gergely érsek. Az Anjouk támadása. III. Endre halála. Leányának sorsa. A magyar nemzet fejlődése a XI—XIII. században. A magyar nemzet jelleme.

Épp nyolczadik éve telt be III. Endre uralkodásának, mikor a göllheimi csata híre Magyarországba érkezett.[353] Azokból a reményekből, melyeket 1290-ben, mikor az óbudai gyűlést tartották, az ország rendbehozásáról táp-láltak, vajmi kevés ment teljesedésbe. III. Endre sokkal gyengébbnek bizonyult, semhogy a korona tekintélyét, az ország javát épségben fentartani, az 1290-iki törvényt végrehajtani képes lett volna. A brebiriek, a Henrikfiak nyilt ellenkezésben voltak a királylyal két három éve, és III. Endre meg sem kísérlé többé, hogy őket meg-hódolásra kénszerítse. A főurak általában, még azok is, kiknek kötelességük lett volna az igazságot védelmezni, a rendet fentartani, büntetlenül garázdálkodtak. Papság, nemesség és az ország többi lakói «már-már kimerültek», annyit vesztettek, raboltak vagyonukból. A köznemesség nem bízott a nagy urakban, de magában véve, bár a nemzet dereka, fejetlen tömeg volt. Élére tehát a püs-pökök állottak. Bennük, tekintélyük mellett, már állásuk-nál fogva leginkább megvolt az érzék az igazság és rend iránt; csakhogy ehhez jó csomó idealismus is járult, a mely azt hitte, hogy, valamint a szentelt vízzel az ördögöt, az egyház büntetéseivel a garázda rablóvitézeket is meg lehet riasztani. Mióta Ladomér meghalt, a fő-papság vezérévé János kalocsai érsek lett. Ő lett királyi kanczellár. Mellette nagy szerepet játszott az erélyes Péter, erdélyi püspök, «egyházának gondos gyarapítója»[354],

és nagy tekintélye, súlya volt Mihálynak, a zágrábi püspöknek, ki előbb erdélyi nagyprépost volt, a Bő-nemzetségből származott, de 1294-ben Monoszló Egyed, Péter püspök unokatestvére, «fogas» Péter testvérével — jellemző név? — a székely ispánnal testvéréül fogadta. Mihály tudományos és művelt, de e mellett határozott, bátor ember, a mint 1295-ben János püspök halála után a zavargó zágrábi egyházmegyét elfoglalta, nem tűrte tovább, hogy a püspökséget boldog, boldogtalan sarczolja.[355] Gergelynek esztergomi érsekké választása még nem dőlt el, s ő egyáltalában vissza kezdett vonulni társaitól, a királytól. VIII. Bonifácz pápa ugyan még most sem lépett fel nyiltan III. Endre király ellen, de Ladomér halála óta mind világosabb lett, hogy ő az Anjoukat pártolja; s a hosszú vitát Traù és Sebenico közt, kapjon-e Sebenico külön püspökséget, ez időtájt (1298. május 1.), Mária «magyar királyné» és a brebiriek kérelmére, Sebenico javára döntötte el.[356] Gergely nem is jelent meg az országgyűlésre, melyet III. Endre király híveinek kérelmére 1298. augusztus elejére Pestre hirdetett, hogy a hanyatló, megfogyott ország baján, a mennyire lehetséges, józan tanácscsal segítsenek, és «a gonoszok kicsapongásainak» elejét vehessék. De eljött Magyarország püspökei közül személyesen tíz; a pécsi püspök Pál követeket küldött; Gergelyen kívül csak a szerémi és nyitrai püspökök hiányzottak; eljött az ország nemessége; el néhány — erdélyi — szász és kún. A gyűlést Pesten a minoriták — a barátok mai — temploma mellett, a mely akkor a város szélén állott, tartották meg Szent Domokos napján (aug. 5.), de abban csak a püspökök, papok és nemesek vettek részt; minden főurat, a király és urak beleegyezésével, kizártak.[357] Nem bíz-

tak — úgy látszik — egészen bennük, hogy a nemesek és köznép javát kellően szivükön fogják hordani, de ezzel, sok practicus tanácstól, tapasztalástól — a mint törvényeiken meg is látszik — fosztották meg magukat. A gyűlés — veni Sancte után — tanácskozni kezdett, «mi használna a király ő nagyságának, az egész országnak, az egyháziaknak és egyéb rendeknek». Első határozat gyanánt mindjárt kimondák, hogy: «Endre urat, a királyi vért, született urunk gyanánt tiszteljük», s ezzel határozott állást foglaltak az Anjou-féle törekvések ellen. Azután elrendelték: a király, a királyné, a nemesek és egyházak minden nemű jószágát, bárki, bármikor, legyen az bár a király maga, foglalta el jogtalanul, adják vissza az országgyűléstől számítva három hónap alatt; s a főurak és más hatalmaskodók ezentúl fékezzék magukat; azért, a mit vétettek, kérjenek bocsánatot és jövőben, pusztítástól, latorságtól, foglalástól és bármiféle kártételtől tartózkodjanak. A ki ez ellen vét — ipso facto — ki legyen közösítve az egyházból és csak a kalocsai érsek oldhatja fel, a többi püspök hozzájárulásával. Azonkívül a tettest büntesse meg a király, vegye el minden jószágát; abból térítse meg az okozott kárt, a mi marad, azt tartsa meg, s a gonosztevő örökösei se kapjanak semmit, s ne legyenek többé nemesek. Ha pedig valamelyik oly hatalmas, hogy a király ítéletének ellenszegül, és az ország ereje őt megtörni nem képes: hogy kellő büntetését elvegye, a király másunnan is hívhat segítséget. Ha pedig a király a törvényt nem hajtaná végre, a gonosztevők megbüntetését elhanyagolná, akkor a kalocsai érsek a püspökökkel, a szentszék beleegyezésével, a király kápolnáját egyházi tilalom alá vetheti, még ha külön kedvezménye volna is, hogy nem lehet

őt egyházi büntetéssel sújtani, mert ebbe III. Endre külön levélben beleegyezett. Kimondák — tapasztalás mutatta az intézkedés szükséges voltát — hogy a mely barát ily hatalmaskodó excommunicáltat életben, halálban az egyház kegyszereiben részesít, annak szerzete ne kapjon többé a hazafiaktól alamizsnát; a ki az ily szerzetnek mégis ad, az is kiközösítettnek tekintessék. A mi vár újból, a király engedelme nélkül épült, vagy a melyből a környéket károsítják, vagy a kisebb erősségeket, melyeket templomból, kolostorból alakították át, a király, mikor az országban jár, vagy a nádor, rombolja le. Minden megyében négy nemest válaszszanak, a ki a király emberével a hatalmaskodásokat megvizsgálja, és arról jelentést tegyen. A ki félelemből, szeretetből, vagy bérért e tisztet nem vállalja el, vagy hamis jelentést tesz, egyházi átok alá esik. A király, mihelyt ily hatalmaskodásról hitelesen értesült, minden peres eljárás nélkül, szabja ki és hajtsa végre a kellő büntetést; a főúr, vagy nemes. a ki az ilyen gonosztevőért közbenjár, ipso facto, kiközösített legyen. — a mint egyházi törvényhozók máskép nem is tehettek — világosan kimondák azt is, hogy mind e szigorú büntetés elenyészik, ha a bűnös tettét jóvá teszi, megjavúl, és feloldozását a kiközösítés alól. minden késedelem nélkül eszközli.

Az ország legnagyobb, legáltalánosabb baja mellett. kisebb, apróbb bajok orvoslására is gondoltak, s itt is a főfegyver az egyházi kiközösítés volt. Osztatlan testvérek közül csak egy legyen köteles a király seregével harczra szállni. A mi új vámot László király halála óta állítottak, az szünjék meg. Az egyház élvezze szabadságát; vagyonát, ha valahol széküresedés van, ne foglalja, ne ragadozza el a király, vagy azok, a kik azt

mondják, hogy a püspökségnek emberei. Magán vagyonáról püspök, halál esetére, intézkedhetik; ha nem rendelkezett, szálljon az egyházára. Nemesség, papság alattvalóira adót kivetni nem szabad. Nemes ember, ha akar, állhat másnak szolgálatába, de arra kénszeríteni nem szabad. Intézkedtek a törvénykezésről; a megyékben csak a nádorispán, és ha ő nincs ott, a megyei birák itéljenek és senki más. Gyűléseit a nádorispán a szabadban, ne városban, falukban, tavaszszal, nyáron vagy őszszel, ne télen tartsa; más hivatalt pedig ne viseljen. Rendelkeztek a pénzről. Két esztendeig az egész országban egyféle, öt próbás, legyen, vagyis nemtelen fém az ezüst pénzben egy ötöd legyen. Azután jobb, tíz próbás pénzt verjenek; a ki a maga vásárján nem engedi, hogy forgalomba jöjjön, veszítse el vásár-jogát; a ki a pénzt el nem fogadja, birtokának minden jobbágytelke (mansio) füstje után «a kamara haszna» fejében fél fertót fizessen; a ki pedig «vakmerően» maga ver pénzt, birtokát vagy házát, a hol verte, veszítse el, és a törvényes büntetést vegye el. Beleavatkoztak a királyné udvartartásába. A takarékos, hogy ne mondjam fösvény, kis asszonynak, kinek III. Endre már 1297. elején egész Pozsony vármegyét, minden várával, ajándékozta, élete fogytáig özvegyi tartásra — udvara, német emberei nem tetszettek. Hogy Magyarország királynéjának udvara kellő fénynyel birjon, elhatározták, hogy abban magyar nemesek és ne idegenek legyenek; s a királyné néhány főurat, a kiket a király úr választ, tartson maga mellett. Hogy a király udvara fényesebb legyen, és Magyarországot jobban kormányozzák, elhatározták, hogy a király három-három hónaponként egy-egy püspököt az esztergomi és kalocsai egyházmegyéből, és két tanácsurat tartson maga mellett

kellő fizetéssel, azokból, kiket az ország választ; és ha ezt elmulasztaná, mind az az adomány, kinevezés, és fontosabb és nagyobb ügy, a mi ez urak tanácsa nélkül történik, legyen semmis és érvénytelen.

Végre kimondák, hogy ha az országnak valamely része — itt a tengermellékre és a szávántúli részekre gondolhattak — bármi oknál fogva attól elszakad, a király köteles azt visszaszerezni, «hogy Magyarország jogos tartozékait teljes integritásukban birhassa».[358] Ha ezt — kellő ok nélkül — tenni elmulasztja, sujtsa a kalocsai érsek, a püspökök beleegyezésével, egyházi átokkal. épp úgy, mint akkor, ha a koronázásakor és most hozott törvényeket nem találná megtartani. E törvényeket, «a melyeket a főpapok és egész Magyarország lakossága. a királyi méltóság, a nemzet nagy javára, a király úr és főurak beleegyezésével alkottak meg, a király, főurak és püspökök pecsétjükkel megerősitették, és ugyanők elhatározták: «hogy a főpapok mind, a kiket törvényes akadály nem tartóztat, a főurak, az összes nemesség jövő Szent György napja tizenötödére, vagyis 1299. május 8-ikára a Duna mellé a Rákosra gyűljenek, hogy ott arról, a mi szükséges lesz, intézkedjék».[359]

Az országgyűlés jobbára általános elveket állított fel, és czélt tűzött ki; megvalósítására a részletes végrehajtás szabályait a főpapok és főurak dolgozták ki. Megállapíták, hogy a hatalmaskodás, emberölés, kártétel, tolvajlás, utonállás és más efélék kinyomozására a király minden vármegyében tizenkét nemest válaszszon ki — köztük a négy vármegyei birót — és azok, ha felesketve kiküldetnek, vizsgálatukban Istent tartsák szemük előtt. Hazajövén, tegyenek jelentést a királynak, a ki a nyomozást megnézvén, a további eljárást az illetékes biróra

bízza. Ez eljárást, a végrehajtás részleteit is sokban szabályozták oly módon, hogy az igazságnak és az országgyűlés kitűzött czéljának egyaránt megfeleljen. A bűnösök, hatalmaskodók jószágát — mondák — ne dúlják fel, hanem a birónak és ellenfélnek járó részt a hites emberek előtt foglalják le, és azok birják addig, a míg a főurak véleménye szerint teljes elégtétel nem történt (50.). Az ily jószágot azonban az elmarasztalt maga, vagy mások, a kiket illetett — szomszédok, rokonok — kiválthatják, hogy ha a régi szokás szerint egy eke földért három, faluért, a melyben tornyos templom van, tizenöt, olyanért, a melyben ily templom nincs, tíz márkát fizetnek (68.). Gyilkosnak, a ki nem véletlenül, hanem előre megfontolt gonoszságból öl meg valakit, a király csak úgy adhat kegyelmet, ha a megölt testvérei, rokonai beleegyeznek; különben ki kell végezni «ha — tevék hozzá óvatosan — megkapják». Ha nemes ember ezentúl mezőn vagy falun kívül vesz el valamit, büntetésül annak tízszeresét fizesse meg és a büntetés — a kár teljes megtérítése után — nagyobb részben a sértett félt, kisebb részben a birót illesse. Ha azonban faluban vagy udvarhelyen tolvajolt, a hatalmaskodás büntetésébe essék. A ki a kamara hasznát, vagyis azt, a mit a pénzbeváltás megváltása fejében fizetni tartoznék, ha rá kellő módon kivetették, nem fizeti meg: annak birtokát egy vagy két főpap jelenlétében a kamarai ispán foglalja el és kezelje, húzza a jövedelmét mindaddig, a míg a tartozás és birság belőle ki nem került. Ha valamely főpap vagy főúr vagy magának a királynak vagy királynénak szolgája, tisztje vesz el valakitől valamit hatalmaskodva, helyette az úr tartozik teljes elégtétellel a kárvallottaknak, s ő csak szolgáján, tisztjén keresheti kárpótlását. Végre ki-

mondák, hogy paraszt vagy valamely nemes ember jobbágya, ha akar, és tartozását lefizette, mindenestül elmehet más úrhoz, vagy a hová neki tetszik; útjában nem szabad tőle vámot venni, szintúgy legyen ment a vámtól: az útas, gyalog vagy lovas, a ki teher nélkül jár; a jövevény, «a ki idegen országból ebbe az országba jő letelepedni» és mindazok, a kik bárhonnan bárhová papnak, nemesnek élelmet szállítanak.[360] A rendeletek végrehajtására, a gonoszok büntetésére két nádorispán kezdé meg működését. Az egyik a Duna bal-partján. vagy Dunántúl, mint akkor mondák, a másik a Duna jobb, vagyis «innenső» partján. A dunajobbparti nádor Apor volt — a Pécz-nemzetségből —, a balparti Rátót Loránt, a Leusták fia, Domokos tárnokmester közel rokona. a hódmezei csata egyik vitéze, a Lorántffy-család őse. egyike azoknak a Rátótoknak, kik a pestmegyei Rátótot birták, míg a dunántúli, veszprémmegyei Nagy-Rátót néhai nagynevű Loránt nádor fiának, Mátyásnak birtokát képezte. Egyik nádornak se volt más méltósága. csak a balparti, mondhatnók tiszai nádor volt egyúttal a kúnok birája.[361]

Az országgyűlés után megindult a megyékben a hatalmaskodók nyomozása. Már 1298. október 6-án látjuk. hogy Loránt nádor Szabolcsban Gáva mellett kérdezi bizonyos hatalmaskodásról a négy esküdt embert Isten és a szent korona iránt köteles hitükre, «a mint a most elmúlt országgyűlésen megállapították». De már Ákos Ernyefia István országbirónak tapasztalnia kellett, hogy egy veszprémmegyei ügyben, melyet a király eldöntés végett rábízott, a törvény rendelte gépezet nem működik mindig úgy és oly gyorsan, a mint kellene. Eléje hozták Lőrente mester veszprémi főispán és négy kiküldött biró

őrsi Mátyás, jutasi Hím, Gellén és Donát jelentését, hogy 1298. Kisasszony oktávájában — szeptember közepén — a somlyai hegy mellett Szörcsögön nemesek a királyné fegyveres jobbágyait megrohanták, néhányat közülök elfogtak, másokat kegyetlenül elvertek és majdnem mindenüket elrabolták. Az alperes szörcsögi nemesek azt a kifogást tették, hogy a jelentés hamis, érvénytelen, mert Lőrente mester és a négy biró közül kettő: őrsi Mátyás és jutasi Hím ott sem volt, a jelentésről mit sem tud. És csakugyan, mikor a kitűzött határnap eljött, alperesek levelet mutattak fel, melyet — mondák — Donát és Gellén, a másik két biró, gyűrűs pecsétjük alatt, természetesen latinul irtak, vagy irattak a királynak: «Uram király! Gellén és Donát veszprémmegyei birák, panaszt tesznek és esdve kérik Nagyméltóságodat, hogy annak a levélnek, melyet Rosdfia Dénes és Tiborczfia Deés» — a felperesek — «szörcsögi Szada, Bors és Miklós ellen . . . felséged jelenlétében felolvastattak, hogy ezek őket a királyné földjén feldúlták, hitelt adni ne tessék, mert e levél nem a mi pecsétünk alatt, sőt épenséggel a mi tudtunk nélkül, álnok módon keletkezett». De végre kisült — Gellén és Donát maguk kijelenték a veszprémi káptalan előtt — hogy: «ezt az alperesi levelet nem irták, nem is iratták, az hamis, és István országbiró a három szörcsögi nemest «mint hatalmaskodót és hamis levélgyártót» az ország törvénye szerint halálra — megégetésre — itélte, összes birtokukat «ősit és szerzeményt, Szörcsögön vagy akár hol másutt» elfoglalta, úgy hogy abból két harmad őt, mint birót, egy harmad a királynét, mint felperest, jobbágyai helyett, illesse, a ki aztán a birtok másik két harmadrészét is, melyet szakértő nemes emberek, a veszprémi káptalani ember jelenlété-

ben, erdőstül, réttel, szőllővel és más hasznával együtt negyven márkára becsültek, az országbirótól e becsű szerint megváltotta és így az elitéltek összes jószága a szörcsögi birtok közepén álló Szent Tamás egyháza felével Ágnes királyné tulajdonává lőn.[362]

Maga az országgyűlés útalta a királyt arra, hogy ha az ország rendes erejével nem tud boldogulni a gonoszok ellen, máshonnan is kereshet segítséget. De Endrét saját helyzete is arra birta. Engedetlen ellenséges elemek vették körül, melyekkel nem birt. Maga az ország, a nagy többség, vele tartott, de azért gyöngédtelen, lehet mondani, durva volt irányában. Feltétlenül csak anyjában, néhány olaszban — de azoknak nem volt sem erejük, sem tekintélyük — és egy-két barátjában bízott, azokra támaszkodott. Legkedvesebb embere Demeter, a pozsonyi és zólyomi ispán volt, a kit most Albert király is nagyon megszeretett. Ehhez fűzte Ernyebánfia István, országbiráját, a ki neki ép úgy, mint IV. László királynak annak idején, — az egész Ákos nemzetséggel — kezdettől fogva mindig «minden hiba nélkül» híve volt. Valóságos szövetséget kötött ez alattvalóval és azt mindketten a keresztre megesküdve erősítették meg és magukat, ha megszegik, a két magyar metropolita átkának alávetették. Endre — Ágnes királynéval egyetemben — megigérte Istvánnak, hogy mindig szereti és atyafiságát — a mennyiben az hű — a míg él, királyi kegyében megtartja. Minden bajában segíti, senkivel szemben a világon el nem hagyja. Ha valaki Istvánt bevádolja, mielőtt ellene valamit tenne, neki a vádat megmondja, meghallgatja és ha nem tudná magát kimenteni, azonnal még sem bántja, hanem udvarából szabadon elbocsátja. Szintúgy nem bánt senkit ellenségei közül, a kit István hoz

udvarába; vagy kibékül velük, vagy ha nem lehet, mindenestül szabadon mehetnek vissza; bizton haza kisérteti őket. Ernyebánfia István pedig megfogadta: hogy a hová, a mely «fenhéjázó, zavargó» ellen a király küldi, ő megy, de a király, az ő tudta és beleegyezése nélkül, azzal aztán békét ne kössön, kegyelmébe vissza ne fogadja. A király barátjának barátja, ellenségének ellensége lesz, és ha Endre külföldre találna menni, vele megy és oldalánál marad. Ha nem teljesíti híven, becsületesen mind azt, a mit fogadott, veszítse el minden jószágát, legyen hűtelen, felségsértő, hitszegő és becstelen, a ki előtt el van zárva a törvény útja és minden méltóság. Különös barátságot igért Demeternek és így most — mint a király leghivebb emberei, szövetséges társai — öten voltak; ők ketten, a tárnokmester Rátold, Domokos, Amadé *nádor* — így hívták mindig — és Pál mester, a gömörmegyei Szécsnemzetségből, Komárom, Mosony és Győr vármegyék főispánja, tekintélyes, de erőszakos ember — legalább a pannonhalmi apátság javainak rablásával vádolá. Ha ezek közül — határozta Endre — egyiknek vagy másiknak barátsága, hűsége ellen gyanú támad, akkor azok, a kik hívek maradtak — ha csak egy is marad! — mondjanak ítéletet a gyanú, a vád felett (1298.).

Ernye bán fia István különösen még azt is fogadta, «hogy Endre királyt született urának tartja . . . még pápák érsekek ellen is szolgálja, mert «a szent király», István apostola Magyarországnak és utódjai a származás sorrendjében helyébe lépnek».[363] E kikötés nem volt felesleges, mert mind világosabbá lőn, hogy Gergely választott érsek magaviselete felbátorítja és támogatja a nápolyi Anjouk párthíveit. VIII. Bonifácz észrevette, hogy kivel van dolga és ahhoz képest cselekedett. Az érsekválasztás

ügyét függőben hagyta, de kinevezte Gergelyt az esztergomi érsekség kormányzójává, «procuratorává», kezében hagyta a fehérvári prépostságot és felhatalmazta, hogy a kik ez intézkedésnek ellene szegülnek, «ellene feltámadnak», azokat minden appellata mellőzésével «egyházi és világi» büntetéssel megfékezhesse (1299. jan. 28.). Magyarország, irá VIII. Bonifácz, mikor rendeléséről az esztergomi és fehérvári káptalant, Esztergom város és az egyházmegye egyházi és világi lakóit, az érsekség alattvalóit és a suffraganeus püspököket értesíté: nagy; tele volt mindig nemes néppel, mióta kereszténynyé lett: «mint a jó föld», jó gyümölcsöt termett, kiváló egyházi, világi férfiakat szült; különösen a királyi házban voltak férfiak, nők, erényesek, szentek, a kik mint a szövétnek, messze a világ példájára világítottak. Papságában volt tudomány, világi népe, bár kemény vitéz, tisztelte a szentszéket s az erény példája gyanánt szolgált a szomszéd országoknak: de most dicsőségéből nagyon lehanyatlott; félő, hogy testi, lelki kárát vallja, ha az Isten meg nem segiti, az apostoli szentszék róla nem gondoskodik; mert schismaticus eretnek, pogány nép környezi, gyakran megrohanja, pusztítja, népének nagy sokasága kisded nyájjá olvadt le, sok szép városa, faluja úgy szólván lakatlan, mert népe legnagyobb részét legyilkolták, másokat rabságra hurczoltak. Mikor a pápa ezt látta, megfontolta, szinte sírva fakadt és kezdett gondolkodni, mikép segíthetne az ország baján? úgy, hogy az a «katholikus hitben és a szentszék hűségében» megmaradjon. E végre emberre volt szüksége, a ki az ország állapotáról «aprajának, nagyjának sorsáról» híven értesítse és így a pápa a rosszat kerülhesse, a jót segithesse és még jobban fejleszthesse, — és ez embert Gergelyben találta fel, a «kit

nemes származás, tudomány, hatalmas barátok és rokonság, jártasság a közügyekben egyaránt ajánlanak».[364]

Kegyesen fogadta Henrikfia Iván kérelmét, mentse fel őt és társait az egyházi átok alól, melyet Ladomér és társai rá kimondottak csak azért, mert megigérte a jesii püspöknek, hogy nem ismer el más magyar királyt, mint a kit a szentszék helyben hagyott; minthogy pedig Endréről, «kit Magyarország királyának neveznek», ezt nem tudja, nem akart neki engedelmeskedni, — és meghagyta Gergelynek (1299. márcz. 19.), vizsgálja meg a dolgot, és ha úgy van, mint Iván mondja, oldja fel őt és társait, a szokott cautelák mellett, az egyházi átok alól.[365] Iván helyzete különben nem volt kedvező. Hívei elhagyogatták, még testvérei Henrik, Miklós is jobbnak látták, hogy a királylyal kibéküljenek;[366] de III. Endrének is volt baja elég, közvetlen környezetében. Csák Mátyus, 1299. elején -- megbékülve — megint nádorispán volt a Vág mentében. E vidéken, különösen Nyitrában, nagy kiterjedésű birtokos volt a Divék-nemzetség. Két tagja: divéki Bán fiai: Jeruszláv vagy Iroszló pozsonyi várnagy és Barleus — ma talán Bartos volna — a Bossányi-család őse, Bossányban lakó Istvánfia István rokonukat István országbiró előtt megperelték. Mátyus Istvánhoz szított és Iroszlót, Barleust, jószágaikból, várukból kidobta, mindent maga részére lefoglalt, s a kárvallottakat, mert az alperes István őket Mátyus iránt való «hűtelenséggel» vádolta: husvét nyolczad napjára, vagyis 1299. ápril 26-ára, maga előtt párbajra ítélte. A megdöbbent Barleus és testvére a királyhoz folyamodtak. III. Endre «főurakkal, nemesekkel» helytelennek találta a dolgot és megüzente Mátyus nádornak, hogy a párbaj ugyan meglehet, meglesz a mondott napon, de a király

előtt. Az elfoglalt jószágokat pedig adja vissza. Mátyus — a királyi embernek — visszafelelt, hogy ő nem is ítélte meg a párbajt, de Barleus és István, előtte és sok más nemes előtt egymást szidták és Mátyus ellen való hűtlenséggel vádolák egymást, ennek megczáfolására önként ajánlkoztak, hogy bajt vívnak; ez a dolog tehát az ő személyét illeti, s azért nem engedi, hogy a bajt a király előtt vívják, a jószágot sem adja vissza, mert azt Barleus önként ajánlotta fel neki, hogy hűségét, ragaszkodását iránta kimutassa. A párbaj napjára ápril 26-ára a küzdőtéren, melyet István országbiró tűzött ki, a király előtt csak Barleus jelent meg, divéki Istvánfia István se el nem jött, se nem üzent. A király tehát, a makacsság nőttével a büntetés is növekedvén, Domokos tárnokmesterrel, Apor nádorral, Majssal, Miklós fiával, Ágnes királyné tárnokmesterével, Demeter pozsonyi és zólyomi, Tamás nyitrai és barsi ispánnal, János kalocsai érsek testvérével, kit az ország egyik tanácsosul jelölt ki melléje, és más több főúrral, tanácsosával és nemessel birói széket ült, divéki Istvánt halálra ítélte, összes jószágait pedig két harmad részben a király, egy harmad részben Iroszló és Barleus javára, minden további eljárás nélkül elkoboztatni rendelte.[367]

Gergely érsekkel is növekedett a differentia. Ő a pápai felhatalmazásra feloldotta Ivánt és társait az egyházi átok alól. És a mily mértékben készültek most az Anjouk, II. Károly, hogy a kis Róbert király, «Carobert», igényeit fegyverrel megvalósítsák, minél inkább látszott közeledni az időpont, hogy kitör a háború az Anjouk és III. Endre közt, a minek egyik előjele az is volt, hogy IV. László király özvegye, Izabella, végre, 1299. elején, elhagyta Magyarországot, a hol egy negyedszázadnál tovább lakott,

és visszament Olaszországba, a hol még csak négy esztendeig élt, utójára Nápolyban a dominikánus apáczák körében (1303. okt.):[368] annál élesebb lőn az ellentét az érsek és III. Endre király között, s annál több okuk volt — egyiknek is, másiknak is — egymásra panaszkodni. Az országgyűléstől, melyre az 1298-iki törvény következtében 1299. Szent György tizenötödére — május 9. — «az ország súlyos dolgainak tárgyalására, az ellenséges felek kibékítésére» a király, az esztergomi és kalocsai főegyházmegyék püspökei, az ország főurai és nemessége, az ország közepére, a Duna mellé, a Rákosra gyűltek, és ott Pesten, a dominikánusok templomában tarták üléseiket, távol tartotta magát. Csak követei jelentek meg, és panaszkodtak, hogy többen, köztük maga III. Endre király, háborgatják az esztergomi egyházmegyét. III. Endre király kijelenté, hogy ha valamiben megsértette az egyházat — a mit nem hisz —, aláveti magát a főpapok és más igazságos férfiak ítéletének: de Gergely külön, más gyűlést akart. Hiába törekedtek, főkép az erdélyi püspök Péter, a magyar episcopatus legrégibb tagja, hogy lecsillapítsák, III. Endrével kibékítsék; Gergely, «mint pápai követ», az ország püspökeit Veszprémbe hívta. De a püspökök is tisztában voltak azzal, hogy «e gyanús helyre», «a hűtelenek, az ország háborgatói» — Iván és társai — közé, vagy legalább szomszédságába el nem mennek; de azért még egyszer megkísérték az egyezkedést. A király és országgyűlés tudtával, beleegyezésével az esztergomi nagyprépostot Pált, és Iván öcscsét, Henriket küldték el hozzá, és hívták: jöjjön el az országgyűlésre; működjék velük közre az ország és egyház közjavára, hogy azt, a mit a főpapok, főurak, az ország összes lakói a mult országgyűlésen megkezdettek, «Isten segít-

ségével szerencsésen befejezzék», azután kérték, hogy arról, «miféle hatalma, miféle tisztje van neki, irásban, az apostoli szentszék leveleivel» nekik tájékozást nyújtson. De Gergely nem jött; a követeknek, a kik hozzá készültek, hová biztosan jöhetnének, helyet ki nem jelölt. A pápai megbízást a püspökökkel párban nem közölte, csak fenyegetőzött, hogy ha neki szót nem fogadnak, őket kiközösíti az egyházból és egyházi, világi büntetéssel fenyíti. Ezzel azután ott hagyta székhelyét és a Drávántúlra, Keresztúr mellé az akkori Rojcsa-, most Kőrösmegyébe, Iván egyik várába vonult; Pál prépost és Henrik, a kik tekintélyes fegyveres kisérettel mentek hozzá, már nem találták, és oda visszamenet az ellenségnek, «a rablóknak» — mint a rákosi gyűlés mondá — félelmes és veszedelmes támadásait alig tudták elkerülni.

Gergely érsek magaviselete felbontá az országgyűlést. De mielőtt szétmentek volna, a király, az országgyűlés kimondá, hogy minden interdictum, a mit Gergely ki talál mondani, semmis, érvénytelen és nem tekintendő olyannak, mintha a római szentszéktől eredne és a király, János kalocsai érsek, a püspökök, főurak, nemesek egész Magyarország nevében és megbízottjakép, még ott a Rákoson, Imre váradi püspök, a hontmegyei Luka testvére, a debreczeni Szent András-templom alapítója, Gergely érsek ellen felebbezést jelentett be a pápához, s abban elmondá, mikép viselte magát Gergely a király, a püspökök, az országgyűlés iránt; felemlíté, hogy a hűtelenek közé vonta magát, a kiket az egyház «rettentő bűneik miatt» kebeléből kizárt, mert Isten egyházait feltörték, a szegénységet elnyomták, egyházi, világi keresztény híveket megöltek és Magyarországot már majdnem négy

király ideje óta vég nélkül való rettentő pusztítással, dúlással, rablással sanyargatták. Ezeket az embereket — nem volt nehéz Ivánékra ismerni — az ország pestiseit, a kik minden büntetésre méltók, megrögzött, megátalkodott gonoszságukban még megerősíté és őket a nélkül, hogy azokat, kik őket kiközösíték, megkérdezte volna, a nélkül, hogy valamire való elégtételt adtak volna, a kánonok ellenére az egyházi átok alól feloldá, e gonoszokat az ország, a király, a főpapok romlására, az országgyűlés megbontására — pedig attól függ az egész ország java és az igazi béke — a mennyire tőle telik, felizgatta, még pedig akkor, mikor megint valószínűvé válik, hogy Magyarországot és a nyugati világot a tatár vadság, a mely eddig Isten segítségével pihent, újra fenyegeti. Mindezt — jelenté ki Imre püspök a várad-előhegyi prémontrei convent prépostja előtt, ki szintén a rákosi gyűlésre jött — kész a pápa előtt bebizonyítani, s «ezzel III. Endrét, Magyarország királyát, a főpapokat, káptalanokat, főurakat és egész országot az apostoli szentszék különös oltalmába helyezé» (1299. július 6.).[369]

A szó mellett tettképen pedig Tomasina, a bátor asszony, sereget vezetett a Drávántúlra. Radoszló, a néhai bán itt meghalt, de testvérének, Baboniknak fiai és örökösei: István, János, Radoszló és Ottó az Anjouk mellett fegyvert ragadtak, II. Károly «ellenségeinek ellenségeivé lettek, azokat hatalmasan üldözték»; de abból aztán rájuk háromlott «kár, halál és másféle baj». A Tomasina serege már július végén helyreállította a királyi tekintélyt a Drávån túl, Slavoniában, a hátráló Gergely pedig egyházi átokkal vett bosszút egyik-másik ellenfelén, mint Péter erdélyi püspökön.[370] Erre a veszedelmes pontra azonban az erélyes asszony mellé mégis

férfi is kellett, és III. Endre Morosini Albertino nagybátyját hívta magához segítségül, a kinek már úgyis régtől fogva annyi mindenféle támogatást köszönt. Az okos velenczei nem könnyen és nem ingyen jött Magyarországba. III. Endre mintegy fiának fogadta; lekötötte neki, halála esetére, mindazt, a mi őt illetné, jószágban, hatalomban, kivévén — természetesen — a királyi széket, a melyről nem rendelkezhetett. «Mint a királyi gyermek első méltóságát», neki adta egész Slavonia herczegségét, és örökös joggal Pozsega vármegyét, mely most már a király vagy királyné tulajdonát képezte; kötelezte magát, hogy abban az esetben, ha neki magának fia vagy fiai születnének, Albertino vagy fiai, mint szintén gyermekei, mindenben közvetlenül saját gyermekei után következzenek; ha tehát egy édes fia van, őt a második, ha kettő, őt a harmadik, és így tovább mindig a következő hely illesse. A magyar urak, III. Endre tanácsosai, a nemesek maguk is kivánták, helyeselték a dolgot. Július közepére megint összegyűltek «közparlamentre» Pest mellé, és hol Budán, hol Pesten, hol a Rákoson tanácskoztak. Ott voltak élükön a kalocsai érsek, a püspökök úgy szólván mind, csak a nyitrai — meg természetesen Gergely érsek — hiányzott; Domokos tárnokmester, a két nádor, Apor és Loránt, István országbiró, a vajda, most László, néhai Kán László vajda testvérének Gyulának fia, a szerencsétlen Miklós pseudó érsek unokaöcscse, a jövőnek egyik hatalmas alakja, a hű Tamás a nyitrai és barsi, és Demeter a pozsonyi főispán; ott volt a néhai nádor Aba Amadé, a kibékült ellenségek: Henrikfia Miklós a volt nádor, Barsa Loránt a volt vajda. Testvére Jakabosz vagy Kaposz most egész Slavonia bánjává lőn, másik testvére Beke pedig István

országbiró Annus (Anych) leányát vette feleségül. Ott volt még sok más úr és a «magyar, székely, szász és kún nemesek közönsége». Mindnyájan kijelenték, hogy «Endre Magyarország nagyságos királyának, született uruknak nagybátyját ők is fel akarják magasztalni. Albertino Endre királyt, gyermekségétől fogva fiatal ember koráig, mint édes fiát nevelte, «mint az ország drága kincsét híven őrizte», és mikor a nemzet kivánta, az országba elhozta; rá tömérdek kincset költött és magát sokféle viszontagságnak kitette. Neki köszönhetik a királyt, a kinek dicséretes iparkodása folytán «a régtől fogva ide-oda hányt, majdnem minden részeiben teljesen kimerült ország sorsának megjavítására, békéjének helyreállítására a kellő szert mégis megkapta. «Méltó tehát, hogy neki is nyujtson legalább valamit az ország, s azért Albertinót, mint régi nemest, utódaival, maguk közé a magyar nemesség kebelébe felveszik, hogy ezentúl mindazzal a joggal és kiváltsággal élhessenek, a melyeket Magyarország főurai és nemesei már régtől fogva élveznek (1299. július 29.).[371] Albertino kanczellárjává az erélyes Mihály zágrábi püspök lett, a ki mindjárt lement Pozsegába, Pozsegavárra.[372] III. Endre király a kalocsai érsekkel, főurakkal, köztük Ernyefia István országbiró, Barsa Loránt, a néhai vajda, a nemességgel, Székesfehérvár mellett újra — az ország reformálására — országgyűlést tartott. Nádorává már ekkor ismét az egész országra Aba Amadét tette, a ki méltósága mellett, bár csak a mult évi törvény is tiltá, zalai, karakói főispán volt.[373] Demeter, pozsonyi és zólyomi főispánt pedig a kevély, hódolatlan Csák Mátyusra és testvérére, «az országos hűtlenekre és dúlókra» küldte. Demeternek személyes számolni-valója is volt a Csákok-

kal. Testvérét Pétert egyszer Csák Mátyus öcscse útközben, éjjel megrohanta és elfogta. Most a szerencse kedvezett fegyvereinek, és Csák Mátyus holicsi várát az ország szélén ostrommal bevette.[374] A kárvallott Barleus és Iroszlónak III. Endre odaadta azt a két harmadrészt is, a mi divéki István javaiból a koronára szállt; azután a vitéz férfiakra bízta: az esztergomi várat, az esztergomi főispánságot és az érsekség összes birtokait, a melyeket Gergelytől, «a ki magát» — mint az erdélyi püspök Péter mondá — «választott esztergomi érseknek szereti nevezni» «és nem csak az esztergomi, hanem a fehérvári egyház kormányzója és szentszéki követ gyanánt is viselkedik» elfoglalták (1300. január 29.).[375]

Az Anjouk is háborúra készültek. Nyilt és alattomos híveik, a III. Endrével elégületlen elemek sürgették II. Károlyt; Pál bán öcscse, György elment hozzá Nápolyba, hogy unokáját, Martell Károly fiát, a tizenkét éves Carobertet küldje el vele Magyarországba. A párt a Babonikfiakra, vegliai Duimóra, István szerb királyra és Katalin királynéra, Ivánra és két testvérére, Csák Pócsfia Ugronra, a szerémi hatalmas úrra, Csák Mátyusra és testvérére, rokonára: Csák Márkfia Istvánra, Barsa Loránt vajdára, és Gergely érsek «tanácsára, segélyére» számított. 1300. február elején II. Károly már elhatározta, hogy unokáját küldi; fegyverkezett, Olaszországban pénzt gyűjtött. Biztatta különösen horvátországi híveit. Mint már előbb (1299. június 14-én) Pál bán rokonait Horvatin ispánt és családját a boszniai Alföld birtokában, magát Pált, «a horvát bánt», György és Mladen testvéreit, a dalmát városok grófjait, «kedves rokonait, sógorait, híveit» Magyar- és Tótországban, a horvát és dalmát részekben levő összes városaik, falvaik, jószágaik

birtokában (1299. aug. 4.) megerősítette, úgy megerősíté vegliai Duimót, Modrus, Vinodol, Gecske és más egyéb jószágaiban; a Babonik fiúkat Tótország azon részének birtokában, mely Németországtól Bosznáig, a Szávától a Gozdig terjedt; azonkívűl nekik adta Medvevárát: «Magyarországban», mindenestül minden járulékával (1300. május 14.); és kihirdette «a magyarországi, slavoniai, dalmácziai főpapok, grófok, bároknak, közönségeknek és egyéb híveinek», hogy kívánságukra közéjük küldi kedves unokáját, Károlyt, «az elhunyt magyar király fiát». «Fogadják tisztességgel, a mint illik, és segítsék híven fegyverrel, tanácscsal jövendő királyukat» (1300. ápril 26.). Sógorasszonya Erzsébet herczegné pedig, kinek csehországi regénye gyors és szomorú véget ért, mert a bizalmatlan Venczel cseh király mostohaatyját, Zawišát, még 1288. év végén fogságra vetette, s innen a kemény vitéz (1290. aug. 10.) a vérpadra lépett — miután ismét Magyarországba jött, most elhagyta a hazát (1300. közepén), testvéréhez, Mária királynéhoz ment, Nápolyban rokonai kegyére szorulva, kolostorba vonult hajdani ellensége Izabella királyné, IV. László özvegye mellé, s ott sok évet töltött, de meghalni hazajött; vagy legalább holttestét hozták vissza a nyúlszigetre és «a káptalan házában a feszület elé» temették.[376]

A párt, mely III. Endrét támogatta, az egész ország, az ellenfél készületeire — a mennyire tudott is róluk — meg nem ijedt. Pünkösd után június elején a főurak, nemesek, kúnok újra országgyűlést tartottak Pesten.[377] Az ellenség ellen fegyverhez és diplomatiához nyúltak. Albertino velenczei összeköttetései jó szolgálatot tettek. Csák Mátyus öcscse és Csák Márkfia István és más hűtlen ellen Iroszló és Barleus tűzzel-vassal támadtak

(június), úgy hogy a félelmes rabló meggondolta magát, kész volt engedni és elégtételt adni a kárvallottaknak.[378] A Henrikfiakat a politika nyerte meg. Nem csak Miklós és Henrik maradtak meg III. Endre király hűségében, hanem még Iván, a sok esztendei ellenség, sem akart többé semmit sem tudni az Anjoukról, hanem kibékült a királylyal, és elhatározták, hogy a Morosini-családot a Henrikfiakkal házassággal összekötik.

Közben II. Károly nagy gonddal készíté elő unokája elutazását. Két gályát és egy teherhordó hajót szereltek fel számára; azzal 150 lovat és megfelelő élelmet akartak küldeni. A királynak gondja volt, hogy kis unokájának legyen csatalova, paripája, négy teljes selyem ruházata. Környezetébe Luparia Miklóst, Caracciolo Miklóst és Petitpas Péter — mint a neve mutatja — francia vitézt rendelte, és meghagyta, hogy Péter úrnak, mihelyt csak lehet, Magyarországban szolgálataiért jószágot adjanak. Kisérte még brebiri György. Róbert Károly Barlettából indult s augusztus elején érkezett Spalatóba. A horvát földön Pál, «Horvát-, Dalmátország bánja, Bosznia ura» fogadta, a ki ugyan e tájt (aug. 11.) «a dalmát városok grófjaival» György testvérével, Mladen fiával, a korbaviai püspök, a nonai podesta, Radoszláv protonotariusa, és több rokona és más úr, tanú jelenlétében a görzi gróf Albertnek, Endre néhai jegyese atyjának öregebb fiával Henrikkel akkép egyezkedett, hogy ha valamelyiküknek hat év alatt leánya születik, azt Henrik gróf fia Raynald veszi el, viszont ha Henriknek lesz leánya, az Pál vagy György vagy Mladen valamelyik fiának lesz nejévé. Mikor a kis Róbert Károly megérkezésének híre Budára, III. Endre király udvarába jött, III. Endre, legalább külsőleg, könnyedén vette a dolgot,

nem sokat törődött vele. János érsek, a püspökök mind vele tartottak. Ipja Albert, a ki künn járt Németországban, segélyével biztatta; a Henrikfiak eljöttek udvarába és ott egyeztek meg a Henrik szép leányának házasságában, Albertino unokájával, Morosini Turlóval.[379] A pápa, VIII. Bonifácz, mikor végre fegyverre került a dolog, semlegesen viselte magát. Sem az egyik, sem a másik fél részére nem állott. Rómában ő most nagy napokat élt; nagy csődülés, nagy ájtatosság, nagy ünnep volt. Az első százados jubilaeumot tarták, mint régi szokást. Minden száz évben — mondák, és VIII. Bonifácz, bár levéltárában ily szokásnak semmi nyomát sem találta, elrendelte — jubiláris év van. A ki ebben az időben Rómában meggyón és megáldozik, bűneit megbánja, jóváteszi, Szent Péter és Szent Pál templomát, ha római harminczszor, ha idegen tizenötször meglátogatja, teljes bucsút nyer. Százezerével özönlött a keresztény nép, férfi, asszony, a világ minden részéből Rómába. Általában véve mindig 200,000 ember volt a «szent városban»; s a zarándokok lelki épülésére Szent Péter templomában minden pénteken Szent Veronika kendőjét mutatták, melylyel a halálra menő Üdvözítő véres verejtékét letörölte. Tömérdek ajándék gyűlt az egyház kincstárába; Róma egész lakossága, úgy szólván, meggazdagodott. Magyarországból is volt zarándok; kivált papokról olvasunk. Ott voltak III. Endre buzgó hívei Fráter Antal csanádi, Benedek veszprémi püspökök.[380] Oda jött most (1300. október elején) a trevisoi Bonzano Péter, a Morosiniak barátja, mint III. Endre király követe a római szentszékhez. Ő is úgy látta, hogy a pápa semleges akar lenni, «sőt nem helyesli, hogy a kis Károly Magyarországban kikötött». Mind a mellett

azt tanácsolta III. Endrének: «Menjen a Henrikfiakkal és más főurakkal, a mennyivel csak bir, a kis Károly ellen; könnyen kezébe kaphatja a gyermeket, s akkor» — mondá Péter több kardinálnak — «III. Endre király a pápának küldi mint foglyot», «s ez nekik — jegyzi meg a követ — nagyon tetszett» (1300. okt. 25.).[381]

A XIII. század vége felé hajlott. Beállott az ősz, a tél, nem kedvező idő hadjáratra, és III. Endrét nagy csapás érte. Anyja Tomasina, a ki aggódó, éber figyelemmel őrködött sorsa felett, bajaiban, sokféle ellensége közt, tanácscsal, tettel támogatta, az év végén hirtelen meghalt. Az emberek — legalább a szomszéd Németországban — beszélték, hogy méreg ölte meg. Olasz módra el akarta láb alól tenni fia egyik főember ellenségét. Magyar szokás szerint, ajándékul vadat küldött neki, drága, de megmérgezett edényben; a főember visszaküldte az edényt, s abban viszonzásul jó fáczánpecsenyét; mind a ketten ettek és mind a ketten egymást megmérgezve, meghaltak.[382]

III. Endrét — maga is gyengélkedett — nagyon megrendíté anyja halála. Beszélék, hogy borral, szerelemmel igyekezett szomorúságát, aggodalmát elűzni. Maga is tartott, hogy ellenségei őt is ily módon ölik meg; csak meghitt olasz embereiben bízott és gyenge egészségét folytonosan orvosszerrel, óvakodással még jobban megrontotta. Budán volt a század fordulópontján. Még 1301. január 13-án felmenté a nyúlszigeti apáczák embereit minden adózástól pénzben, termesztményben. Mint V. Istvánnak, neki is ez apáczák jogainak oltalma volt utolsó tette. Január 14. éjfélre hirtelen meghalt a budai várban. Benne «letört» — mint barátja, Ernyebánfia István mondá — «Szent István első magyar király vérének, fiú

ivadékának, törzsének utolsó arany ágacskája, s a megyés főpapok, főurak, a nemesség és Magyarország minden rendű, rangú lakossága érzé, hogy elveszté született urát, mint Rachel gyermekeit, keseregte halálát, keresték, kit találjanak utódjául a szent király véréből». A hír külföldön megint mérget kiáltott. A hű Domokos tárnokmesterét és Demeter pozsonyi ispánt gyanúsíták; ezek — mondák — felfogadtak valami olasz udvarnokot, s az mérgezett késsel vágva az ételt, ölte meg az utolsó Árpád-ivadékot. Holttestét a budai várba, a minoriták templomába, a hol ma a várszinház van, temették.[383] Neje, Ágnes királyné, keserves fájdalmában mindjárt másnap, Domokos tárnokmester, Loránt vajda, tárnokmestere, Tamás nyitrai és barsi ispán és más urak jelenlétében, átadta az óbudai királyi palotát; mert haza kivánkozott. Egy osztrák csapat érte jött. Henrikfia Iván segíté, hogy szerencsésen elérje az ország határát, melyet még csak egyszer látott viszont húsz év mulva, Brucknál, rövid időre. De jövedelmét húzta a magyar földből és azzal gyakorolta a jótékonyságot családja ősi birtokai körül, Helvécziában, férje emlékére; alapítványa következtében ma is imádkoznak a nidwaldeni havasok alján, a szép Engelbergben, III. Endre király lelki üdveért. Nem lett apáczává, de azért a königsfeldi monostorba húzta meg magát, a mai Aargauban, és ott töltötte élte hátralevő részét, gyászolva férjét, Endrét, több mint hatvan esztendeig († 1364. jún. 11.). Leánya — mostoha leánya — Erzsébet szép, jól megtermett leánynyá fejlődött, de nem volt szerencsés. Sorsa, hajlama, mikor 17 évessé lőn, a tössi domokosrendű zárdába vitte, mely szintén Helvécziában, Winterthurtól délnyugatra feküdt; és itt 28 évig élt még, utolsó éveiben gyengén, betege-

sen, inaszakadtan. Atyjának ellenfelét, Mária királynét, ki 1323-ban halt meg Nápolyban, 15 évvel élte túl. Mikor vége közeledett, meggyónt, megáldozott: kérte, nyissák ki az ablakot, hogy még egyszer lássa az eget, azután felsóhajtott: «Uram, Istenem, tekints ma rám véghetetlen irgalmasságoddal és fogadj be mennyországodba e nyomorúságos világból! Úgy bucsúzom e világtól, hogy nem emlékszem, láttam-e egyet is rokonaim közül, mióta atyám országából eltávoztam!» Meghalt 1338. május 6-ikán; sírjára Magyarország czímerét tették.[384]

III. Endre halála után Magyarországon még néhány évig dühöngött a belső harcz. Pártja, a mely fentartotta, nem akart megalkudni az Anjoukkal, a királylyal, a kit a pápa akart, «ne hogy a szabad ország szabadságát az által, hogy az egyház adta királyt elfogadják, elveszítsék». Henrikfia Iván nem érte meg a harcz végét. Meghalt 1308. ápril 5., mint a pápa-ellenes párt egyik főembere, míg Morosini Albertino csendesen hazament Velenczébe és ott halt meg ötödfél évvel III. Endre halála után (1305. nov. 15.).[385] A két ellenséges, szemben álló főpap közül is: Huntpáznán Andrásfia János, kalocsai érsek még 1301-ben ura, III. Endre király mellé került, a minoriták budavári templomába. Gergelyt pedig — a ki nemtudott valóságos érsekké lenni — harmadévre (1303. szeptemb. 7.), mikor VIII. Bonifácz pápát, ellenségének, IV. Fülöp franczia királynak emberei, Nogaret Vilmos, Colonna Sciarra, Anagniban megrohanták és rövid időre elfogták, úgy szólván Bonifácz pápa mellett megölték.[386] Más emberek, nagy urak is emelkedtek, buktak a XIV. század zavaros első éveiben: de a magyar nemzet, Magyarország szerencsésen kibontakozott minden bajból,

minden viszontagságból. A háromszáz év alatt, melyben az Árpád-házat, a honalapító nemzetséget uralta, nagy változáson ment keresztül: európai néppé vált. Betöltötte, megszállta az egész országot, melyet a Kárpátoktól a Gozdig — Kapelláig — elfoglalt. A keleti részen a szebeni, a székely ispánság, a beszterczei ispán területe után,[387] a XIII. század végén, már Máramaros «terméketlen, zord földje» is annyira megnépesült, hogy oda ispánt rendeltek; a máramarosi nép, vagyis vendégek javára III. Endre Visket megszerezte és a terület egyházi főnhatósága, dézsmája már érdemes volt, hogy vita tárgyát képezze az egri püspök, kinek III. Endre — a nélkül, hogy az ügyet kellőleg ismerte volna — adta, s az erdélyi püspök közt, a ki arra szintén igényt tartott.[388] Északon pedig épen a század utolsó éveiben a Szepesség északi része, az alsó Poprád völgye, Gnezna, Lubló, Podolin, mely eddig Lengyelországhoz, a krakói püspökséghez tartozott, a lengyel zavarok alatt a magyar Szepességhez, Jakab, szepesi prépost egyházi főnhatósága alá került, a ki itt, mint fölszentelt püspök, Ladomér helyetteseként az egyházi főhatóságot gyakorolta.[389]

A háromszáz év a megszállott földön, az európai népekhez némileg hasonló módra tagolta szét a nemzetet. Osztályokat különböztetünk meg a nemzet kebelében, hasonlókat azokhoz, melyeket a nyugat népeinél találunk, habár még tulajdonképi zárt rendekről nem beszélhetünk. Kivételt csak — természeténél fogva — az egyházi rend, a főpapság képezett, melynek sorába állandóan belépnek a szerémi és boszniai püspökök. A főurak rendje tényleg már létezik. A kisebb nemesek közül sokan szolgálatukba lépnek. Ezt maguk számára, mint a rákosi

gyűlésen láttuk, mint kedvezményt kikötik: de egyúttal már arról is kénytelenek törvénynyel gondoskodni, hogy ily szolgálatra a nemes embert kénszeríteni ne lehessen. A Csák-nemzetség példáján láthatjuk legjobban, mikép alakultak a nemességből, a nemzet köztestéből a főurak. A Csákok Elődnek, Szabolcsnak, az egyik «hét magyarnak» ivadékai voltak. Ott laktak a Vértes aljában, leginkább Fehérmegyében, Csákvár körül, és egyiküknek. Ugron ispánnak monostora is már a XII. század közepén. e környéken, a Vértesben feküdt: Vértes Szentkereszt.[390] A XII. század harmadik negyedében a nemzetség fegyvert ragadott IV. István ellen, de leverték. Egyik tagja. Pál azonban, már II. Géza idejében, Baranyában királyi adományt bírt. Ugron a XII. század végén zágrábi, győri püspök, esztergomi érsek volt, és testvére, Miklós már nagy jószágokat bírt — bár, a mint láttuk, részben el is vesztette — adományul, le Csanád-, Zaránd-, Krassómegyéig. A másik Ugron kalocsai érsekké, Bosznia urává. annak unokaöcscse, a harmadik Ugron spalatói érsekké lőn. A nemzetség elterjedt az egész országban, s a Dunántúlt nem is tekintve, épp úgy tartozott az egri, mint az erdélyi egyházmegye legkiválóbb nemzetségeihez. A XIII. század vége felé Csák Domokos, V. István nádora. a Dráva- és Száva-köz egyik dinasztája volt. Pócsfia Ugron, tárnokmester, mácsói bán, majd «Mácsó és Boszna ura», Szerémben és Erdélyben, Vasban és Nógrádban birtokos, Esztergomban palotája van. Mátyusfia István, IV. László asztalnokmestere, Márkfia István, bakonyi ispán, Hontban is bírnak. A felvidéken szerzenek jószágot Mátyus és Péter, V. István, IV. László idejében. felváltva nádorok, bánok, vajdák és más főbb hivatalok viselői. Végre, mint a leghatalmasabb valamennyi Csák

közt, a század végén kiválik trencséni Csák Mátyus, a ki az Árpádok alatt dinaszta, majd csaknem független fejedelemmé válik, annyira emelkedik a XIV. század elején, a mily magasra magyar ember, a királyon, herczegen kívül még nem emelkedett. E dinasztáknak is — legalább a legtöbbnek — még megvan valami részük az ősi, eredeti birtokból, a Vértes aljában; véreik, a kik nem emelkedtek oly magasra, ott laknak még az ősi rögön. Nem főurak, csak közönséges, ámbár jómódú nemesek, országos szerepet nem játszanak; s a míg rokonaik országos pusztítást visznek véghez, ők legfeljebb szomszédságukat nyugtalanítják.[391]

Mint láttuk: történetírók gondolkodtak a felett, mi az oka, hogy egyik magyar nemes, másik nem nemes? A XIII. század végén, háromszáz éves fejlődés után, maga a törvény is — 1298-ban — sanctionálta, hogy a büntetés, az apák vétke és végre, mert ebből az ősi birtok elveszése következett, a birtok volt az, melytől a nemesség függött. Birtoktalan nemes ember akkor még nem volt képzelhető; a ki birtokát elvesztette, és hogy megélhessen, más földére ment, más szolgálatába lépett: megszünt annak lenni, a mit akkor már nemesnek neveztek. Megtörtént, hogy szegénység, vagy más ok birtokos nemes embert is más szolgálatába vittek; püspöki, érseki emberekké lettek, s a királyok — az egyház miatt — ezt nem is ellenzék: de ez mégis a ritkább esetek közé tartozott. Viszont a várjobbágyok, az udvarnokok közül is a jobbmódúak, birtokosok, könnyen emelkedtek a nemesek közé. Maguktól ugyan ezt nem tehették; de a királyok nagyon könnyen tágították már az ilyféle korláton, és egy kis vitézség az ellenséggel szemben, vagy másféle «érdem» elegendő volt, hogy az ilyféle elemeket

az ország nemesei karába, «kik a királyi zászló alatt harczolnak», fölvegyék. Közel volt már a kor, ámbár teljesen csak a XIV. század folyamán állott be, hogy a királyság speciális hűbéres és szolgáló népe, a szent király tulajdonképi alkotása elenyészszék: és vagy a nemesek közé emelkedjék, vagy ha nem válik is, mint legtöbb esetben, a nemesek alattvalójává, ez alattvalókkal teljesen hasonló sorsra jusson. A királyi hatalom ez irányt nem akadályozza, nem akadályozhatja többé, de a törvényhozásnak, mint a püspökök vezette 1298-iki országgyűlés tanúsítja, gondja van arra: hogy a kinek önálló földbirtoka többé nincs, azért mégis szabad ember maradjon, és ha nem tetszett neki itt, másutt próbálhassa meg — szabadon elmehetvén — szerencséjét.

A királyi alattvalók e sülyedésével ellentétben a vendégek egy-két pontja kezd kiemelkedni, s ha még most sem lehet tulajdonképen városokról szó: alakulnak községek, a melyekből a királyok oltalma alatt a szabad királyi városoknak rendje fog, mint negyedik rend kifejlődni. A régi városok, a leégett Fehérvár, a tatárok dúlta, részben már az érseké lett Esztergom jelentőségükben nagyon alászállnak: de kezdenek felemelkedni, bár még mindig sínylik a háború csapásait, II. Otakár vaskezét, az ország nyugati szélén: Pozsony, Sopron, lejebb délre, IV. Béla alkotása, Zágráb, és az ország közepén: második alkotása, Budavára. Ha a Csákokra tekintve látjuk, mikép fejlődött a nemes ember nemzetsége a XI. századtól a XIII. század végeig: Budapest viszontagságai egy község növekedését tüntetik föl, melyből azután az ország fővárosa lesz. A tatároktól feldúlt kis Pest lakói a szemben fekvő hegyre, a

jobbpartra menekülnek. A lakók németek; de kezd hozzájuk csatlakozni magyar is. Maguk váasztják a falusi birót és esküdtjeiket. Városukat fal keríti, s az a XIV. század elején már ostromot áll ki. Veszekednek az óbudai káptalannal, a nyúlszigeti apáczákkal, mert nem akarnak vámot a Dunán, helypénzt a hetivásáron fizetni; és malmaik a héviznél, a mai Rudas-fürdő táján, gátolják az óbudai káptalan halászatát, melyre jogot már II. Géza adott a káptalannak. Az egyházi hatalomnak, egy Ladomérnak, a kik mellett még a törvény is van, kénytelenek, bár kelletlenül, engedni; de azért gyarapodnak. Vidékük tele szőlővel, a melyet mívelnek. A «plebánia», az öreg templom mellé Magdolna egyháza épül, mint egy alattvalója a «plebániá»-nak, a magyar elem temploma. Minoriták és praedicatorok telepednek falai közé, kolostorral, templommal. Van már külvárosa, plébániája a váralján, a hegy tövében, a Duna felé. A szomszéd Sassadon — a Sashegy táján —, Nyéken, Szent Jakabon — a mai Ujlakon — plébániák, tehát falvak vannak. A mai Országút: kis mezőváros, Felhéviz, az ispotályos vitézek conventje és hiteles helye. Népes vidék és mívelt; már a király is lakik benne, ha Ó-Budáról berándul. Szemben van vele a régi, az elhagyott, de még se lakatlan Pest, a német lakosok szájában Alt-Ofen; a mellett keletre a minoriták, délre a domokosiak temploma és azután a Rákos, a hol egyre-másra tartják az országgyűléseket, nem ok nélkül; mert ez úgy szólván az ország középpontja és Budavárának csak királyi lak kell, — s a XIV. században megnyeri — hogy az ország fővárosává legyen, és Székesfehérvárnak csak a koronázás és a királyi temetés fontos és szomorú ünnepei maradjanak.[392]

A magyar középosztálynak, a mint nevezhetjük a nemességet és a hozzá közel álló várjobbágyokat, erkölcseit, felfogását jellemzi a következő eset: Benedek — Borsodban — megölte a feleségét. A nő atyja, Váró és fia Péter, beperelték a gyilkost, de azután a boldvakői várnagy előtt kiegyeztek, hogy Benedek szentelt földbe, temetőbe temettesse, saját költségén és fáradságával a megölt asszonyt. Bírságkép fizet Várónak és fiának két márkát; egy márkát fizet — az egyesség 1300. október 31-ikén kelt — a jövő hamvazó szerdán (1301. febr. 15.), tehát negyedfél hónap mulva és azért kezest állít; a másik márkát jövő Szent-Mihályra igérte és azért két kezest állított. Azon kívül kötelezte magát Benedek, hogy a jövő (1301.) pünkösdkor (máj. 21., 22.) Egerbe megy a Boldogságos szűz egyházába, a következő septuagesima vasárnapján (1302. febr. 18.) pedig Rómába zarándokol. Ha mind ezt híven nem teljesíti, legyen olyan, mintha párbajban elbukott volna; őt és kezeseit marasztalják el. A fizetés ezüstben történjék, vagy ezüst becs szerint, de nem vasban vagy fegyverben, az úgy látszik, úgy is volt elég, Kéren — Abaúj-Szántó mellett — Tiborcz ispán előtt. A birót és poroszlót Benedek elégíté ki és ő vállalta el — nagyobb hitelesség kedvéért — azt is, hogy az alnádor az egyességet levelével megerősítse.[393]

A szabadok mellett még mindig megvolt az országban az a sokféle, nem egészen szabad, földhöz tapadt nép, mely a felszabadult rabszolgákból keletkezett, csak a különféle állandó foglalkozások, mesterségek szüntek meg jobbára; a szolgáló népek leginkább földmívelők lettek; más foglalkozásra csak úgy mellesleg kötelezték őket; a nagyobb forgalom, több szabad mesterember, ezt a házi — természeténél fogva — gyarlóbb ipart feles-

legessé tette. Rabszolgák is voltak még; áruk nagyobb volt, mint a félszabadoké, de még sem emelkedett egy század óta; most is három márkát számítottak egyért, a míg egy paripának ára 5—10 márka közt ingadozott; egy pánczélért 10 márkát fizettek. Egy pár csizmáért (1294.) Baranyában 3 nehezéket, vagyis mintegy 1 frt 35 krt adtak; egy káptalanbeli hites ember napi díját, kiküldetésben, ha saját lovain járt, 1298-ban, 24 denárban, ha vitték, 12 denárban állapíták meg, pedig az emberek akkor is bort és sert ittak, mint most, ebédeltek és vacsoráltak.[394]

Nagyban változott az ország szomszédsága azon 300 év alatt, melynek viszontagságait elbeszéltük. Csak két ország lett ez idő alatt erősebb, bár az egyiket nem rég, még fényesebb polczról épp a magyar kard taszította le: Csehország. A szétdarabolt Lengyelország, háromszáz évvel ezelőtt a «vitéz Boleszló» hatalmas birodalma, részben martalékává lőn. Lengyelországtól keletre nagy Vladimir birodalma darabokra tört, tatár rabigába görnyedt. Eltüntek a félelmes bessenyők; elenyészett a kúnok hatalma; de a tatár hatalom is, mely a kúnt letiporta és az erdélyi hegyektől keletre uralkodott, már bomlóban volt. Délen Byzancz leszorult a Balkán déli aljára; nem lehetett többé tartani, hogy Komnenjei, Manuelje támadjon. Utódja a Duna mellett, az Asênidák bolgár birodalma, szintén meghasonlott, szétbomlóban volt. Csak Szerbia lett erősebbé a háromszáz év alatt; ámbár egyik királyának befolyása, a Duna, Szávamelléki vidékre, Boszniára, valamint Horvátország és a déli Tótországnak, a brebirieknek és vodiczaiaknak önálló mozgalmai csak a magyar kormány ez idei gyengesége vagy elfoglaltsága mellett váltak lehetségessé. Nyugaton a nagy

Németországnak is elmúlt fénykora. Még mindig nagy és hatalmas test volt; erre felé terjeszkedni a magyar hatalomnak — mint IV. Béla is tapasztalta — nem lehetett, de a frank és sváb császárok kora végkép letünt; nem volt többé se II. Konrád, se III. Henrik, de még I. Frigyes vagy II. Frigyes sem. A római universalis császárság eszméje, a Hohenstaufok bukásával megszünt practicus lehetőség lenni: Magyarország túlélte; megmaradt függetlennek és magyarnak. Sokféle nép szivárgott a birodalomba, a melyet a szent király alapított. Kivált a Tiszamellék «a Tatárország határáig» tetszett a tatárdúlás után német szemnek, valódi nemzeti conglomeratumnak, a hol a magyar mellett «Valhen, Zockel, Syrfen, Vlachen» — kún, székely, szerb és oláh — lakott.[395] De ez a magyar faj természetén, uralkodásán mit sem változtatott. Német ember, mint hibával vádolhatta a magyart, hogy «nem törődik mással», «egy tapodtat sem enged szokásaiból»,[396] és külsejében, harczmodorában — csekély kivétellel — a XIV. század elején, a tizedik nemzedék még olyan volt, mint az első, mely a kereszténységet a X. század végén felvette.

A magyar — írja a XIV. század elejének egy cseh írója — haját zsirral keni; ha csatába megy, pánczél gyanánt testhez símuló bőr-dolmányt, rövid mentét (curtas mentes) visel; könnyű, gyors lovas; a csatában meg nem áll; vagy fut vagy támad; rettenetes, nyilát biztos kézzel a mint kell, előre vagy hátra lövi, «ellenség, a kitől Jézus Krisztus mentse meg mielébb Morvaországot;» lovas, a ki, nyíl kezében, minden nap hat mérföldet nyargal. Az állam magyar jellegét pedig semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy a cseh Venczel, Kunigunda fia, nem akarta III. Endre halála után a magyar koro-

nát elvállalni, «mert — mondá — nem tanult magyarul, és micsoda király az, a ki nem hallgathatja meg maga a felek panaszát, hogy ítélhessen» és az ifjú Róbert Károly koronázása a budavári Szűz Mária egyházában 1309. június 15-ikén. Ott voltak a tősgyökeres magyar nemzetségek: az Abák, Csákok, Türjék; mellettük, a kik idő folytán bejöttek és magyarokká lettek: az olasz Rátótok, a franczia Zsámbokok, a német Héderek; ott a spalatói érsek mint Subich Pál képviselője, ott a Babonikfiak, «a tótországi nagy grófok» megbizottja a csázmai prépost: és az esküt, melyet az új király az országnak tett, először irodalmi nyelven — latinul — olvasták fel, azután az esztergomi érsek megmagyarázta az országnak, magyarúl [397]

Sokszor vetették fel a kérdést: mi az oka, hogy Magyarország, itt a négy folyam vidékén, megmaradt, a magyar országát, nemzetiségét fentartotta, míg a hunnok, avarok, más hatalmas népek elpusztultak, elenyésztek?

A választ megadja a magyar nemzet jelleme, a milyennek a XI—XIII. században mutatkozott és mai napig sem változott. A nyugati világ határára telepedve követte a vezért, ki a kereszténység kebelébe vezette, barátjának kezdé tekinteni a nyugat népeit, eltanult, követett sok jót, hasznost a mit náluk talált: mert értelmes és tanulékony. Megtűrt, sőt befogadott új meg új idegeneket; de azért úr és magyar akart és tudott maradni, mert megvannak benne az úri tulajdonságok: önérzet, méltóság, mely imponál, igazság, mely megbecsüli a jót, az érdemet, a hol találja, alattvalóját, idegen társait el nem keseríti, hanem megnyeri, lefegyverzi, lefegyverezve tartja. A kinél pedig a szép szer nem használt, vagy

kivülről támadott, annak fejére ütött, mert bátor, katonás volt mindig, kész a harczra, lóra termett, kezébe való volt a nyil, a kard, a lándzsa; a veszélyt, a küzdelmet soha sem kerülte; soha semmit, csak azért, mert veszedelmes, abba nem hagyott. Szóval: mindig nyilt eszű, katonás nemzet volt és az maradt. Az tartotta fenn, az fogja fentartani, míg a magyarok Istenének tetszeni fog.

RÖVIDÍTÉSEK MAGYARÁZATA.

Anj. O.	Anjoukori Okmánytár.
AfÖG.	Archiv für Österreichische Geschichte.
CD. N/n.	Fejér, Codex Diplomaticus Hungariae Tom/vol.
Endlicher	Endlicher, Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana.
Ért. TT.	Értekezések a történettudományok köréből Kiadja a magyar tudományos Akadémia.
Fontes RA. S. v. D.	Fontes Rerum Austriacarum, Scriptores v. Diplomata et Acta.
Fl.	M. Florianus, Fontes Domestici.
Győr. Tört. f.	Ráth Károly és Rómer Flóris, Győri történelmi és régészeti füzetek.
HO.	Hazai Okmánytár.
Hokl.	Hazai oklevéltár, néhai gr. Dessewffy Lajos hazafias áldozatával kiadja a M. Tört. Társulat.
KK.	Bécsi képes krónika.
Kn.	Knauz, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.
Kuk.	Kukuljevič, Codex Diplomaticus Croatiae. Dalmatiae, Slavoniae.
Mittheil.	Mühlbacher, Mittheilungen des Institutes für Österreichische Geschichtsforschung.
MG. SS.	Pertz, Monumenta Germaniae. Scriptores.

MG. LL.	=	Pertz, Monumenta Germaniae, Leges.
Schwandtner	=	Schwandtner, Scriptores Rerum Hungaricarum I—III. folio.
Sop. O.	=	Nagy Imre, Sopron vármegye története. Oklevéltár.
Szék. Okl.	=	Szabó Károly, Székely Oklevéltár.
Teutsch	=	Teutsch u. Firnhaber, Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens, Fontes Rerum Austriacarum. Zweite Abtheilung, Dipl. et Acta XV. kötete.
Th.	=	Theiner, Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram illustrantia.
Th. M. Sl. M.	=	Theiner, Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium.
Tk. M. Civ. Zagr.	=	Tkalčić, Monumenta historica lib. reg. civitatis Zagrabiensis.
Tk.	=	Tkalčić, Monumenta ecclesiae Zagrabiensis.
Tört. T.	=	Történelmi Tár.
W.	=	Wenzel, Codex novus Arpadianus.
Zal. O.	=	Zalavármegye Története. Oklevéltár.
ZO.	=	Gróf Zichy-család idősb ágának Okmánytára.

JEGYZETEK.

[1] A III. keresztes had előzményeire nézve Toeche, Kaiser Heinrich VI. 93. s kk. ll. Az átvonulás részleteire Cont. Zwetl. Altera MG. SS. IX. 542. Cont. Claust. III. 633. Annales Marbacenses u. o. XVII. 164. Ann. Col. Maximi u. o. 794., 797. Ann. Mediolan. u. o. XVIII. 378. és főleg Arnold. Lubecensis u. o. XXI. 171., 172., hol a német író e szavaiban: «plaustrum quod duobus *tauris* regebatur» a taurust bivalynak vagyok bátor fordítani. Johannes de Piscina u. o. XXII. 339. Chron. Mont. Sereni u. o. XXIII. 161. Itineraria Peregrinorum MG. SS. XXVIII. 200., 208. l. V. ö. Ansbert, Fontes R. Austr. Scriptores V. 14—40. Ansbert panaszaiból (i. h. 19.), hogy a magyarok: pro *duobus* coloniensibus (i. h. denariis) quinque tantum suos et pro *duobus* frisacensibus quatuor dabant Ungaricos aránynál fogva kitűnik, hogy az itt érintett magyar denár csak féldenár volt, a frisachi denár különben 0·95 súlyú lévén (Röhricht, Beiträge II. 189. n. 38.). III. Béla második házasságáról és nejéről Alb. Monachus (MG. SS. XXIII. 844., 857., 858.); Robertus Antisidoriensis (u. o. XXVI. 248.). De gestis Heinrici (i. h. XXVIII. 108.). Radulf. de Diceto (u. o. XXVIII. 275.). V. ö. Giesebrecht i. h. V. 262., Martin L'histoire de France (III[4]. 477. l.) és Riezler, Der Kreuzzug Friedrich I. (Forschungen zur deutschen Geschichte X. 27. s kk. ll.)

[2] Jaroszlavics Vladimir szökéséről és a halicsi dolgokról az Ipatyevszkaja ad 6697. és 6698., melynek elbeszélését Vladimir szökéséről lásd német fordításban Szaraniewicznél, Die Hypatios Kronik

151. l. Vladimir szökését nincs okunk 1189-re tenni, mert, habár az évkönyv szerint a német császárhoz menekült, s azt a német császárt — bár meg nem nevezi — I. Frigyesnek tartja: ebben tévedést kell látnunk, mert Frigyessel legfeljebb 1189. május végeig találkozhatott volna, onnantól pedig 1190. augusztus 6-iki visszahelyezéséig túlságos sok az idő, a mit nem indokolnak az események; nem is valószinű, hogy I. Frigyes, épp mielőtt Magyarországba lépett, Magyarország ellenségét támogatta, III. Béla azt ne tudta, vagy ha tudta, mégis azzal a rendkívüli barátsággal fogadta volna, melynek jeleit láttuk. Valószinűbb, hogy Jaroszláv, I. Frigyes fia és helytartójához, VI. Henrikhez futott, s akkor nem szükséges az 1190-iki évet kétségbe vonnunk, a Kronika chronologia-hibáját feltennünk. Kadlubek IV. 15., 18., Boguchwal c. 41., 42. Bielowski i. h. II. 413., 421. ll., illetve 535—536. Röppeli i. h. I. 381. n. 56., hol Dlugoss kiczifrázásairól nyilatkozik, melyeket a tudós történetíró combinatióinál egyébnek nem tarthatunk.

[3] A velenczei háborúról Kuk. II. 156. Dandulo i. h. XII. 314., 316. A két évi fegyverszünetet szerinte abban az évben, melyben VI. Henrik császárrá koronáztatott (1191. ápril 14.), kötötték meg. A Kalanus életére vonatkozó, legtágabb értelemben vett adatokat Koller gyűjté össze Historia Ep. Quinque Ecclesiensis I. 217—354. l. A Bél «Adparatus»-ában (89—154. ll.) megjelent «Juvenci Coelii Calani Dalmatae Attila»-jában azonban egészen ártatlan. Ez — úgy látszik — egy XV. századbeli humanista műve, melyben a XII. századnak és a magyar felfogásnak, hagyománynak semmi nyoma, a mit már Marczali is, bár még csak félénken (A magyar történet kútfői 51. l. n. 18.), észrevett. Kalán jellemzésére legmarkansabb helyek CD. II. 353., III/1. 38. s kk. ll., 98. l., egy transumptum szerint (HO. I. 2.) már 1183-ban pécsi püspöknek említtetik, de összevetve a Kn. I. 131. eredetiben meglevő, kétségtelen hitelességű oklevéllel, melyben 1186-ban még Macharius pécsi püspök, hibás olvasást kell — a transumptumban — feltenni. A mérgezés gyanújáról egyébiránt alább lesz szó. «Kalani bani tempore», szól II. Endre 1209. Tk. I. 21. Kalán nemzetségére nézve: «Kalanteluk ... quam sibi (egy Csanád-nemzetséghelinek) venerabilis pater Kalanus episcopus Quinqueecclesiensis tradidit cum sorore sua» (W. VII. 244.) Mint hogy a név azonos, a Kalan-nemzetség, illetve annak tagjai e vidéken is — tudniillik a Maros közelében — birtak (CD. IV/3.

311. l.), nagyon valószinűnek tartom, hogy püspökünk ahhoz a nemzetséghez tartozott, melyről Anonym. c. 6. (Fl. II. 7., 8.) beszél. A nemzetség nevét a CD. IV/3. 315. megjelent oklevél eredetijében (DL. 604.) Kolan-nak olvasom, a mi a Kalán (és nem Kálán) kiejtés mellett tanúskodik.

[4] A Frangepánok letelepedésére Kuk. II. 169. = W. XI. 53. és megelőző, valamint későbbi viszonyaikra Kuk. II. 194., W. XI. 39. Wenzel: Kritikai tanulmányok a Frangepán-család történetéhez. (Értek. a történettudományok köréből XI. kötet 5. szám.) Imre kormányzóságának kezdetére Kuk. II. 171., 172. = W. VI. 186.

[5] Bernátról spal. Tamás, Schwandtner III. 567.

[6] Imre első mármarosi kalandja HO. II. 1. Endre vadkanjáról W. XI. 107. Jellemzésemet az események igazolják.

[7] A spalatói egyházmegyéről W. VI. 179. — CD. II. 272. Kuk. II. 162. Klaič véleménye (i. h. 78. l.), ki Boszniának mindenáron valami függetlenséget akar tulajdonítani, a mit Kulin okleveléből a raguzaiak számára (W. I. 349.) nem következtethetni, s a mit a későbbi korra vonatkozó adatok, p. o. Wolkan szerb király szavai Boszniáról 1199-ben «in terra regis Ungaricis, videlicet in Bossina» (CD. II. 372. = Kuk. II. 216.). megczáfolnak, hogy Spalato e fönhatósága nem érvényesült, mert 1195-ben a boszniai püspök Raguzában keresi felszentelését, tényleg némileg igaz lehet. De ennek oka különféle lehetett, talán a spalatói érsek versengése kanonokjaival; s mikor a 108. lapon mondja, hogy Bosznia 1247-ben a raguzai egyháztól csatoltatott a kalocsai főegyházmegyéhez, ez csak hibás következtetés, mert a tőle is idézett okmányban (Theiner I. 204. l.) erről szó sincs. Diocleas (Schwandtner III. 482.) régibb korról szólva sem említi p. o. a naronai, delminiai egyházakat, jeléül annak, hogy azok az ő idejében — a mi összeesik III. Béla korával, vagy legalább közel van hozzá — már nem léteztek. Nemanjáról Novakovič i. h. 47. s kk. ll.; hogy hódítása — mint állíttatik — a Cettináig terjedt volna, éppen ez egyházi viszonyoknál fogva valószinűtlen

[8] Az oláh-bolgár birodalom keletkeztéről röviden, de jól Jireček. G. der Bulgaren 225. s kk. ll. Terjedelmesebb, de csak ugyanazt mondja Hurmuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumänen I. 12. s kk. ll. Mindketten jobbára Niketasz Khoniatát írtak ki, kinek III. Bélára vonatkozó adatai: Isac Angelos III. 48. (569., 588. l.)

Segédeszközül Izsák bukására: Herzberg, G. der Byzantiner 335., 336. ll. E bolgár birodalom jellegéről Höffler, Abhandlungen aus dem Gebiete der Slavischen Geschichte (Sitzungsberichte der Phil. Hist. Classe, Bécs. 95., 229. ll.), mely mellett azonban Réthy is figyelembe veendő. A kúnokról és harczi módjukról Niketasz ki különben mindig skythákról beszél: Isacus Angelos II. 1. (519. l.) Alexius Angelos Fr. Isac. II. 5. (663. l.) 813., 816. Clari Robert, Hopf i. h. 52. l. Az emberáldozatok példája Niketasz 816., 839. «Panem non comedunt, sed carnibus crudis pecorum suorum vescuntur» (Heinrichus Chr. Lyvoniae MG. SS. XXIII. 316.).

[9] A keresztes hadról általában Toeche Heinrich VI. 374. (hol nyomdahiba május 31. — márczius 31. helyett) 388. s kk. ll. Ansbert i. h. V. 88. Miklós comesről Ricardus Londinensis, Itinerarium MG. SS. XXVIII. 200. l.; hogy ez Ugrin testvére lehetett, bizonyítja az is, hogy ennek görög, majd franczia neje volt (CD. III/1. 229.). Job érsekről Kn. I. 139—141., 148., 157. ll. Magh nádor nevét, mely különféle változatokban Magy, Mochu, Moch fordul elő, a komáromi Mak, Makfalva analogiájára olvasom, mihez még a Makó, Makád helyneveket is számíthatjuk, s ez olvasás mellett talán az is felhozható, hogy az Ipatyevszkaja ad 6710. (480. l.) — alkalmasint e nádort — Mokjának írja. Béla végnapjairól egyébiránt részben visszafelé való következtetésre jogosítván fel, III. Incze levelei adnak felvilágosítást (CD. II. 311—314., 412. ll.). Béla halála napjára nézve a KK. (Fl. II. 221.) adatát követjük, melyhez legközelebb jár, sőt lehet azonos a Zágr. Krón. (Fl. III. 256.). Cont. Cremifanensis (MG. SS. IX. 549.) Necrologium Admontensis (AfÖG. XLVI. 379.) ápril 24-re teszi. Albericus (MG. SS. XXIII. 873.) helyes évre, de rossz napra írja. Ő említi a Kalan ellen való gyanút. Bela per Ungariam terrae regnante, Laudes et victorias suis cumulante, Moritur. Chron. Rhytmicum (MG. SS. XXV. 354.).

[10] Az Ann. Col. M. (MG. SS. XVII. 808.) adata, hogy Béla Imrének «regnum dedit et filiam principis Antiochiae» nem házasságot jelent — hisz a herczegleány nagynénje volt — hanem gondviselést, minek jele birtokai, melyekről III. Incze pápa szól (CD. II. 320.), a mit már Katona is (IV. 493. l.) észrevett. Ez Alicera nézve lásd Bini J.: Matrimonio principesco stipulata a Gemona nel 1204. Udine 1885. 10. s kk. ll., mely kis műre Thallóczy Lajos

barátom figyelmeztetett. Margit királyné haláláról Roberti Antisidoriensis Chron. és Annales Gemmeticenses MG. SS. XXVI. 257., 509., az utóbbiban tévesen említtetvén a rex ungariae is.

[11] Az Endre és Imre közt való villongásokra nézve, különösen a chronologiát illetőleg lásd Huber A. alapos czikkét: Kämpfe des Königs Emerich mit seinem Bruder, Archiv für Öst. Geschichte, XLV. 156. s kk. ll. s az abban idézett forrásokat, melyek közül főleg kiemelendő az Ann. Col. Max. MG. SS. XVII. 808—809. ll. «In bello Muchek», Zalamegye története, Oklevéltár I. 6. Macek föld határairól W. VIII. 327., 328. ll., a miért Pesty is (Várispánságok 393.) a mai kőrösmegyei Maćkival egynek veszi, mely különben a hadút közelében feküdt.

[12] Ezt a csatát az első háborúra kell tennünk, mert a másodikra egyedül a rádi csata említtetik (W. I. 22. = Sopronmegyei okl. I. 8. CD. IX/7. 271. l.). 1197. deczemberben Zárában még csak Imrét említik a datálásban, Endre herczeget nem említik (Kuk. II. 187.) 1198. februárban (az 1197. nyilvánvaló tévedés, a mi abból is kitűnik, hogy míg 1197. deczemberben széküresedés van, 1197. februárban már *Miklós* megválasztott érsek volna!) azonban már említik (Kuk. II. 182.). Endre czíméből az írók általában azt következtetik, hogy ő birta Chulemiát; de tudjuk, hogy az Árpádok mily hamar vettek fel ily czímeket, s a későbbi események azt bizonyítják, hogy e tartomány, még Stagno is — hová Szent Száva 1208. (?) szerb püspökséget alapított — Szerbiához tartozott, a nélkül, hogy tudnók, mikor és miképen veszett el az Magyarországra nézve. Különben Endre, ki már márcziusban dux Chulme (Kuk. II. 191.), már 1198. május elején (Kuk. II. 192. = CD. II. 319.) említi győzelmét Chulm és Rassa felett, melyből hazatért, mi azt látszik mutatni, s az általános helyzet nem mond annak ellen, hogy az csak egy szerb támadás visszaverésében, s esetleg megtorlásából állott. Dux Ramae Kuk. II. 199. — CD. II. 318. Zachlumje vagy Chlъmról Jireček, Die Handelstrassen 25. l. Endre adománya a zágrábi püspökség javára Kuk. II. 193. = Tk. I. 7. Imre adománya Zerziwoy számára CD. II. 308. A Farkas-család leszármazása a pozsonyi káptalannál őrzött iratokból tűnik ki, melyeket hiteles alakban, hivatalos körömben a 81584/888. b. ü. számnál volt alkalmam látni, és csak 1310-ben van egy geneologiai hézag, de azt a

birtokok azonossága pótolja. A templomosok adománylevele CD. II. 329. Az esztergomi adomány Kn. I. 156.

[13] Incze pápáról általánosságban némely jó megjegyzés van Winkelmann. Philipp und Otto II. 417. s kk. ll. Ingeborg esetéről Martin, L'histoire de France III. 561. s kk. ll. Két czélját maga említi CD. III/1. 142. A bogomilekről röviden, leginkább Rački nyomán Jireček, G. der Bulgaren 177. s kk. ll. és abból, mitől elállottak, következtetést vonhatunk arra, mit vallottak; Theiner, Mon. Slav. Mer. I. 20.

[14] Az 1198—1200. évi eseményekre vonatkozólag a már idézteken kívül l. III. Incze leveleit CD. II. 311. s kk. ll. 339., 350., 351. Saul érsekről CD. II. 327., 335., 339., III. 60.

[15] A váczi jelenetet Incze levele (CD. II. 358.) és Imre válasza (W. VI. 198.) egymást kiegészítve teljesen tisztázzák.

[16] Az országban többféle Rád van. II. Endre «in valle Raad» datál (év nélkül CD. III/2. 440.). Az a valószínűség, hogy a Dráván-túlról előre nyomuló Endre herczeg a somogymegyei hadút mentében jött, indít, hogy a csata színhelyének ezt a Rádot tekintsem inkább, mint p. o. a Zalamegyében, Kapornak közelében fekvő Rádot, mely a zalamegyei hadúttól kissé félre esett.

[17] Mike, Huber véleménye szerint (i. h. 159. n. 1.) előbb bihari ispán volt, de azt megczáfolják Imre szavai: hogy ő Ellvin nagyváradi püspöknek nem volt «parochianusa». Hogy Zárában 1199. márcziusban már Imre nevével datálnak és «atque Andreae incliti viri», herczegnév nélkül, mutatja, hogy ekkor már rosszul állhatott Endre ügye (Kuk. II. 202., 205.). Szintúgy a zárai levéltár egy oklevele szerint (DL. —. l.), 1200. III. idus Julii. A megváltozott viszonyokat Endre herczegségében illustrálják Tk. I. 8. s kk. ll. CD. II. 369., 376. Imre keresztes hadi terveiről ezidétt III. Incze elveszett levelei (Theiner, M. Sl. M. I. 58. l. n. 109., 112—115.) nyujtanak felvilágosítást, melyek korát körülbelül megállapíthatjuk, ha tudjuk, hogy n. 103. és 117. Brienne Walter nápolyi hadjárataira, 1201. tavaszára és június elejére (Winkelmann, Philipp v. Schwaben II. 40. l.) vonatkoznak; a 109. kivonatot felvilágosítja III. Honorius hasonló rendelete 1217-ben CD. II. 190. Spal. Tamás, Schwandtner III. 568.

[18] V. ö. 15. jegyzetet; Imre reparatiója CD. III/1. 59., 160.

[19] Pápai legatus kiküldetése W. I. 88., mely levelet Theiner M. Sl. M. I. 47. elveszettnek jelez. U. o. 51. l. n. 156., 157., n. 19. van levél a békéről és feltételeiről.

[20] János 1198-ban fordul elő mint electu csanádi püspök (W. VI. 194.). Azt hiszem, hogy Knauz (I. 178.) helyesen tartja a későbbi kalocsai és esztergomi érseknek, kinek rövid jellemzését az események. korai tekintélyét a most említett pápai rendelet is igazolja.

[21] A szerb viszonyokra nézve III. Incze levele CD. II. 289., melyet Theiner (M. Slav. Merid. 14. l.) teljesebb kiadása után, III. Incze ötödik évi registrumának 32-ik éve lévén, az 1202-ik év elejére, s így Szerbia elfoglalását még 1201-ik évre kell tennünk, 439. l. W. I. 85. István és Βελκος viszályát Niketász is említi, Alexius, Jsaciirater III. 7. (704., 705. ll.) Teutsch és Firnhaber Urkundenbuch 5. l. (Fontes RA. D. XV. 5.) szerint Imre már 1197-ben élt volna a «rex Serviae» czímével; de az illető oklevélben 1177. — világos hiba van, ezt csak a kiadók vélték 1197-re igazítandónak; de hibásan, mert az események folyamából s más okmányokból világos, hogy Imre 1202. előtt nem használta, nem használhatta a Szerbia királya czímét. A dalmát-bosnyák patarenusokról Thomas c. 24. (Schwandtner, i. h. III. 568., CD. II. 372., 378., Theiner, M. Sl. Merid. I. 15. = W. VI. 225.)

[22] A bolgár fejedelmet, kit egyik-másik írónk *Ivanicsnak* is nevez, a görögök, Niketász, Akropolita: Ιωάννης-nek nevezik. Niketász p. o. 706., Akropolita 22., 24. Okleveleink Gubanus-a (CD. II. 394.) úgy látszik a Gyuván — Jován = János névnek felel meg. Tamásról W. XI. 231.; nemzetségéről CD. III/2. 263., hol valószínűleg a «de genere Hunt» csak tollhiba, az állítólag a kamarai levéltárban volt eredeti az országos levéltárban nem találtatik. Győr Sándorról «pro servitio . . . quod in praelio Gubasel . . . exhibuit» CD. III/1. 62. l. E háborút inkább 1202-re vagyok hajlandó tenni, mert 1203. elején Imre, mint János pápai káplán 1203. júniusban kelt jelentésében jelenti (CD. II. 409.), még jó indulattal volt a bolgárok iránt, s ennek következtében seregét is elbocsátá (u. o. 437.). E háborúra vonatkozik a CD. III/1. 465. oklevél kitétele: «Hemericum dum in Ungaria Bubacos expugnasset», mert már Czinár, ki jobban adja ki ez oklevelet (Monast. II. 106.) «in Galicia Gubatos»-t olvas, a Pannonhalmán őrzött eredetiben pedig Nagy Imre barátom tudósítása szerint «in *Graecia* Gubatos» áll. Az írók általában úgy

fogják fel a dolgot, mintha a bolgár fejedelem levelében említett «quinque episcopatus Bulgariae pertinent ad Imperium meum, quos invasit et detinet rex Ungariae cum justitiis Ecclesiarum» (W. VI. 283. = Theiner. M. Sl. Merid. I. 29. l.), valami hódítás lett volna a bolgár tényleges birtokból. A bolgár püspökségekről l. egyébiránt Jireček i. h. 202. n. 1. Vazul okleveléből töredéket közöl Wenzel is (W. VIII. 429. l.); ugyancsak ő az Imre által elfoglalt öt püspökség alatt a: skupi, prisrendi, widini, branicsovai (boroncsi) és loniczi püspökségeket érti (u. o. 424. l.). Egyébiránt Nis, Viddin bolgár püspökségek bolgár birtokok voltak (W. VI. 281.). Barancs szintén bolgár birtok volt 1204-ben, mint Leo bibornok kalandjából tudjuk. Azt hiszem tehát, s bolgár János levelének szavai megengedik ez értelmezést, hogy itt csak a régi bolgár egyház igényeiből kiinduló virtualis jogokról van szó, melyeket a pápával szemben panaszkép felhoznak. Az eredetiben meglevő oklevél, melyben Imre a «Rex Bulgariae» czímmel él Kn. I. 163.

[23] III. Incze neheztelése Imre késedelmezése miatt kiérzik CD. II. 393. leveléből: Datum Laterani V. idus novembris, melyet Pothast Regestaiban eleve tévesen 3820 sz. a. 1209-re tesz, de a záradékban kijavít.

[24] Bonifáczról Martin, L'hist. de France III. 388.

[25] A IV. keresztes had előzményeiről, melyekről legujabban nagy vita folyt, de bennünket az nem érdekel: Streit L., Beiträge zur Geschichte des Vierten Kreuzzuges I., Tessier, La Diversion sur Zara et Constantinople, Paris 1884. Zára elfoglalása és a keresztesekkel való bajra nézve: Annales Herbipolenses MG. SS. XVI. 10. Ann. Colonienses Max. u o. XVII. 810. Gesta Ep. Halberstad. u. o. XXIII. 117., 118., Villehardouin, Michaud és Poujoulat, Nouvelle Collection de Mémoires-ben I. 23. s kk. ll. Tafel und Thomas i. h. XII. 315. s kk. ll. Dandulo Muratori XII. 321. Wilken, G. der Kreuzzüge V. 171. l. Spalatói Tamás c. 25., ki haragszik a zárai «eretnekek»-re, némely az elfoglalás utáni részletekre nézve nem érdektelen (Schwandtner III. 570.), Záráról jó megjegyzések vannak, mint mindig, Luciusnál Lib. IV. c. 12. (Schwandtner III. 244. s kk. ll.)

[26] Balics, R. Kath. Egyház története II/2. 596. l.

[27] III. Incze levelei CD. II. 396. s kk. ll., W. VI. 236. s kk. ll.

Imre keresztes hadát és az egyházi zavarokat illetőleg CD. II. 401—405., 419., 429., 447. W. VI. 239. Talán a kalocsai és esztergomi érsek vitájával kapcsolatos a Szent István legendájának olvasása a kalocsai egyházmegyében és III. Incze rendelete e tárgyban (Th. Mon. Slav. M. I. 57.)

[28] Lásd a 25. és 27. j. alatt idézett adatokat.

[29] A boszniai és bolgár dolgokról CD. II. 405—408., 409—412., 437. ll. Theiner, Mon. Slav. Merid. I. 20., 22. ll. A bogomil főnökök szláv neveit Klaič szerint i. h. 84. igazítom ki. Különben Kulin halálát következtethetjük, mert már fia «dominus terre» ámbár, meg kell vallani, feltűnő, hogy halálát világosabban nem emelik ki. Az insula regia: Csepel (Pesty, Eltünt vármegyék I. 75.).

[30] A bolgárokkal való viszonyra, a pápának szóló levelek W. VI. 201. l., hibásan 1199-re 1200. helyett, CD. 279. s kk. ll., de melyeket Wenzel hibásan tesz 1204-re, és János káplán levele II. 409., 437. vetnek világosságot, melyek Theinernél is, M. Sl. M. I. 11., 15. s kk. ll. megvannak.

[31] A magyarok németországi hadjáratáról az adatok Winkelmannál, i. h. I. 286. s kk. ll. Szokássá vált, Palacky óta (i. h. II/1. 64. l.) az ekkor szintén fellépő és pusztító kúnokat a magyar sereg részeinek tekinteni. Lehet, hogy talán a bolgárországi kúnok közül egyesek önkéntesekül csatlakoztak a magyar sereghez, de valószínűbbnek tartom, hogy Arnoldus Lubecensis valve-jei Orosz-, Lengyelország felől csatlakozó önkéntes kún csapatok voltak; semmi esetre sem lehet őket még oly viszonyban képzelni a magyarokkal, mint később voltak p. o. IV. Béla hadjárataiban.

[32] A mit Aragoniai Konstantia házassági idejéről Dubravius után íróink mondanak, hogy t. i. 1198-ban történt (Katona, IV. 496.), annak semmi alapja, mert Henrik cseh herczeg, kit mint jelenlevőt említ, már egész 1198. évben beteg volt, és ez év június 16-án meghalt (Palacky, I. 491.). Konstantia hozományáról CD. III/1. 297. II. Péterről néhány szó Martin, L'hist. de France IV. 20. Totáról III/1. 316. s kk. ll. Peire Vidalról Diez, Leben der Troubadours 143. és Sebestyén Gyula, Adalékok a középkori énekmondók történetéhez 8. s kk. ll., jelesen 15. és 19. ll.

[33] Gertrudról és a Meraniakról: Oefele, Geschichte der Grafen von Andechs 28—29., 32—36., 47. s kk. ll. Oefele öt leányt tulaj-

donít Bertholdnak, mert az 1189-ben Nemanja fiának eljegyzett leányt is külön egynek veszi, a mi azonban úgy látszik nem létesülvén a házasság, nem következik, s én a Vita S. Hedwigisszel tartok, mely csak négy leányát ismeri (Mon. Pol. Hist. 513. l.). Nem egészen szabatos a Chronicon Rhytmicum MG. SS. XXV. 355. Ágnes sorsáról Martin i. h. III. 361. s kk. ll. Gertrud jellemét a következés igazolja, s Szent Erzsébet egyik életírójának, Theodoricnak e jellemzése: «Mulier virtuosa, et fortis, quae feminaeae cogitationi virilem animum inferens, regni tractabat negotia», melyek annyira elütnek a legendai hangtól, s annyira megfelelnek az eseményeknek, hogy valódiságukban nem kételkedhetünk (Vita beatae Elisabeth, Praynál, 42. l.).

[34] A pápai intézkedések CD. II. 412. s kk. ll. a kis László Cont. Admunten. szerint, koronázásakor, melyet azonban tévesen tesz 1203-ra, nec dum esset annorum trium (MG. SS. IX. 590.). Endre elfogatásának ismert és hazai íróink által elfogadott versióját Spalatói Tamás tartá fenn c. 24. (Schwandtner III. 569.). Tamás mintegy 60 évvel későbben írta művét, mégis tudhatott oly eseményről, melynek kortársait ismerte, s mely oly időben történt, mikor egy spalatói érsek nagy szerepet játszott Magyarországon. A jelenet legfrappansabb részére nézve tehát hitelt adhatunk neki, melyet alig is gondolhatott volna ki, s mely teljesen megfelel Imre vehemens, merész természetének, ámbár különben az Imre és Endre közt való viszonyt elég pontatlanul, csak úgy körülbelül ismeri. Feltehető tehát, hogy ily magában véve is a phantasiának oly tág tért engedő jelenetnél sem lehet minden szavát teljes valóságnak elfogadni. De belőle sem olvasható ki valami nagy háború, a magyarok általános elpártolása, hanem csak annyi, a mennyit a szövegben mondok, — kivévén, hogy ő még úgy adja elő a dolgot, mintha a felek már csatára készültek volna, tehát Imrére kedvezőbb, de egyúttal valószínűtlenebb színben is. Az egykorú osztrák források adatai: «De invasione regni suspectum habens, captivavit» (Cont. Adm. MG. SS. IX. 590.). «Emericus per religiosos viros data fide fratrem suum *dolo* captum» (Cont. Claustr. II. i. h. 620., 621., mely notabene *II. Béla király korában* is III. Boleszlót dolus által mondja legyőzöttnek, mert hivei elhagyták), néminemű békés jellegű találkozásra mutatnak. Hogy megelőző háború nem volt, bizonyítja végre, még pedig döntőn, hogy a pápa — pedig az esemény mint-

egy esztendővel történt Imre halála előtt — még 1203. november 5-én mitsem tud háborúról (CD. II. 413.), később sem találunk leveleiben ilyesmire czélzást. sőt abból, hogy 1204. XVII. kal. octobris (szept. 15.) a captio fraterna-t Imre rosszalandó cselekmények közé sorozza, mutatja, hogy nem oly kifogástalan módon történt a dolog, mint Spalatói Tamásból következtetni lehetne (Theiner, M. Sl. M. I. 35.), s e felfogást támogatja még az, hogy Endrét, ha oly nagyobb erővel támad, bizonyára nem a Drávántúl, saját herczegségében fogják el, pedig hogy annak ott kellett történni, következtethető abból, hogy Kenére (a mai Kneginecznek veszik) zárták el, Varasd mellett (CD. III/1. 82.), melyről, mellesleg mondva Rómer az Archaeologiai Értesítő (régi folyam) II. 121. s kk. ll. értekezett, a nélkül azonban, hogy abból valamit tanulhattam volna.

[35] László megkoronáztatásáról CD. II. 431. Ugron jellemzésére u. o. 350., a neki adott adományokról u. o. 344., HO. V. 4. Német háború, Ann. Stadenses MG. SS. XVI. 354. Winkelmann, i. h. I 327. n. 3.

[36] Leo bibornok esetére CD. II. 425., 431. s kk. ll. — Theinernél, a kit követek, i. h. 34. s kk. ll. 1204. október 15-én érkezett Leo Tirnovóba (Theiner, i. h. 39. = W. VI. 294.); III. Inczének már október 4-ikén tudomása volt elbocsáttatásáról. (CD. II. 444., Theiner I. 38.)

[37] A vitás érseki választásról CD. II. 451. Kalánról CD. II. 444., III/1. 38. s kk. ll. Bernát apatságáról CD. II. 446. László koronázási napjáról KK. c. 76. (Fl. II. 221.), de Imre halála, melyről október 4-ikén a pápa még nem tudott (CD. II. 444.). 1204. október 27-én (VI. kal. novembra) már tud, sőt Konstantia férjhez adásáról gondoskodik (Huillard Bréholles, Hist. Dipl. Frid. Secundi I. 112. l.), nem történhetett november 30-án, mint krónikáink mondják. Halálának ez ideje megfejti azt, a mit Knauz, Kortan 519. l., szép fejtegetésében II. Endre datálásáról habozva próbál megoldani, de mégis tény gyanánt constatál, hogy Endre, ki magát később Imre közvetlen utódjának tekinté, uralkodását nem 1204. november 30-tól, hanem az év valamely más időpontjától számítja. A mi már most Imre halála napját illeti, II. Endre 1233-ban több, VI. kal. octobris, vagyis szept. 26-ikán kelt oklevelében (CD. III/2. 359., W. I. 303., VI. 517., 521.) harminczadik uralkodási évét említi, mi

arra, mutat, hogy Imre 1204. szept. 26-ika előtt halt meg. Kár, hogy II. Endrének oklevelében, melyben a bereghi erdőben tett igéretét megerősíti, és mely uralkodása harminczadik évében *szeptemberben kelt*, a nap hiányzik mind a CD. III/2. 329. mind a Theiner M. Sl. I. 119. l. kiadásában. Különben, miután II. Endre szeptember 21-én halt meg 1235-ben, s ez évben még oklevelet állít ki (Kn. I. 310.), mely 32. évében kelt, következtethető, hogy Imre 1204. szept. 21-ike előtt halt meg. Feltűnő lehetne legfeljebb, hogy a pápa még november 22-én az esztergomi választásról írván, Imrét említi, a nélkül, hogy kitünnék leveléből, hogy már nem él — ámbár életben léte sem következik (CD. II. 451—454.), s e levél után a pápai Registrumban áll: «Scriptum est super hoc regi» (Dobner, Mon. Hist. Bohem II. 351.), de Imrét nem nevezi meg, mint Fehér jegyzeteiből következtethetnők; s ennélfogva ez utóbbi szolgálhatott Imre akármelyik utódjának is, melyre nézve talán a római kancz. óvatos kétértelműségbe burkolódzott. Egyébiránt Imre végső intézkedéseiről CD. II. 457. s kk. ll., III/1. 25. A trónváltozás némi körülményeiről az osztrák krónikák MG. SS. IX. 506., 590., 591., 621. l. Spal. Tamás c. 24. (Schwandtner III. 569.). Krónikáink szerint Imrét Egerben temették el, talán mert Katapan — egy ideig kanczellárja — volt ott püspök? Mügeln értesítése (i. h. 81.) «liegt begraben zu Weissenburg», úgy látszik csak tollhiba.

[38] A helyzetre Imre halála után, úgy vélem, fényt vet a Chron. Rhytm. MG. SS. XXV. 354., «eoque (t. i. Imre) migrante Patris lege denuo regno titubante Ungari superstitem querunt gaudenter revocant» (itt azt hiszi aztán a Krónika, hogy Ausztriából hívták vissza ekkor Endrét) HO. VI. 6. III. Incze dorgáló levele Imréhez Th. I. 38. = CD. II. 444. s kk. ll. A további fejleményre III. Incze levelei CD. II. 455. s kk. ll. III/1. 23., 90., 296. ll., W. VI. 301. Continuatio Admuntensis MG. SS. IX. 591. Hogy János érsek koronázta meg, Endre 1206. oklevelében is említi. Kn. I. 185. (CD. II. 32.).

[39] 1209. «Cum regie Celsitudinis munificencia nullis terminis coartatur, sed optima in Principe donandi mensura immensitas judicetur» W. VI. 333.

[40] «Post tribulationes multas et malas in solio patrum nostrorum sedimus», írja II. Endre 1206-ban (Kn. I. 185.). II. Endre túlságos adományozásait kivált első éveiben, nyomról-nyomra nem követhetjük, mert ritkák az oklevelek. De általánosságban többször em-

líttetik, és a következés, az események folyása is igazolja a kifejezést. IV. Bélán kívül, ki «inmensas donationes» (CD. IV/3. 388.) «superfluas et inutiles donationes»-ről beszél (CD. IV/1. 105.), maga Endre is hasonló nyilatkozatokat tesz, p. o. jellemzően 1218. Kn. I. 216. Knauz, Az egyházi javak M. Sion VI. 81. s kk. ll. ez adatokat gyűjtötte. V. ö. Rog. c. 9. (Fl. IV. 52.) Az egyes felhozott példákra nézve: a topuszkói apátságról Tk. I. 17., 25., 28., melyeket Wenzel is átvett XI. 82., 108., 116. ll. János esztergomi érsekké kineveztetése CD. III/1. 23. s kk. ll., a neki és káptalanának tett adomány Kn. I. 184. s kk. ll. Varasdi oklevél CD. III/1. 86. Wratislawról Tk. I. 17. s kk. ll. Megyei javak eladományozása Poth nádornak 1210. W. VI. 341. Sándor comesnek 206. HO. VI. 6. Sebusnak CD. III/1. 124. W. XI. 134., 135. ll. Tamásnak CD. III/2. 465., W. XI. 137., 231. Elvétel, melyet megbán CD. III/1. 118. Még 1229-ben is említtetik: «*Generalis* in regno nostro facta distributio» CD. IX/1. 652. 1230. «Cum per inofficiosas munificencias et liberalitates immensas a nobis factas iure comitatuum plurimum destituta intellexissemus», mondja II. Endre HO. VI. 24. l. = CD. III/2. 204.

[41] A dolgok közt, melyekért hálát ad az Istennek II. Endre 1211-ben a «filiorum optata procreatio»-ját is említi (Tk. I. 25.). Béla keresztteléséről CD. III/1. 155. Billege adományozásai CD. IV/3. 387. s kk. ll., jobban HO. IV. 44.

[42] Az Andechsiek viszonyaira nézve Oefele i. h. 31. s kk. ll., 96. l. Berthold választására CD. III/1. 49—53., 75. Versengése a prímással u. o. 112., 129. (hibásan 1212. kelet alatt). Sváb Fülöp megöletése, Winkelmann, i. h. I. 464. s kk. ll. Gertrudról «erga Teutonicos undecunque adventantes larga fuit et liberalis». Annales Marbacenses MG. SS. XVII. 173. Adolf prépost adománya CD. III/1. 76. javítva a Berzeviczy-család levéltárában levő eredeti után, melyről Pesty Frigyes másolatot vett, és velem közlött. A Géza fiainak ment levél CD. III/1 100. Gertrud kincseiről CD. III/1. 166. Theodoricus Vita S. Elisabeth Praynál, 42. l.

[43] A vendégek kedvezéséről CD. III/1. 108. l. A német lovagrend első alakulásáról Toeche Heinrich VI. 463. Adománylevelük CD. III/1. 106., hol hibásan van castra lignea — lapidea helyett, mint az 1222-iki oklevél összevetéséből (CD. III/1. 371.) kitűnik, 1116. és magyarázatkép a későbbi 1222-iki is, u. o. 570. s kk. ll.

a melyben az adománynak a Dunáig való kiterjesztése régibb adomány gyanánt említtetik s az Ipochz banus helyett alkalmasint Oguz banus olvasandó. A Barczaság fekvésére Székely Oklevéltár I. 10. A kúnok betöréséről CD. III/2. 394. Brodnik annyi mint uskok, brodnik ma is oroszban szökevény számüzöttet jelent. Besztusev, i. h. 159.

[44] Zárában 1204. november elején, mikor még Imre halálát tán nem tudták, még Imre uralkodása szerint datálnak, 1206. (velenczei számítás szerint 1205.) februárban azonban már velenczei doge említtetik (DL. 36131., 36132. zárai másolatok szerint), s így tehát Wenzel Tafel és Thomas után nem helyesen teszi a záraiak meghódolását (W. VI. 261. s kk. ll.) 1203-ra. Sp. Tamás, Hist. Sal. c. 25. (Schwandtner III. 571.). Dalmát privilegiumok W. VI. 313., I. 93., CD. VII/2. 166.

[45] Margit fiát Manuelt Niketász is említi (793.); két gyermekéről Clary, Hopf, Chroniques Gréco-Romains 77., hol a tudós szerző jegyzetben a második fiúról mondja «dont le nom n'est pas connu». Okleveleink fentartják a Kalojan. Johannes nevét. Tafel és Thomas, Font. RA. D. XII. 357. Bonifáczról «et li eschangait celle terre au (ázsiai birtokát) royaume de Sallenique pour ce que le royaume estoit plus pres de Hongrye». Villehardouin, i. h. c. 138., 206., 58., 88. ll. A magyar Mária (Margit) szépségét kiemeli G. Akropolita c. 8. (14. l.)

[46] A bolgár viszonyokra bolgár János levelei W. VI. 281., 292. s kk. ll., Theiner Mon. Slav. M. I. 29., 39. ll. után. Hogy az ellenséges viszonyok még 1207-ben is tartottak W. VI. 316. = Theiner, i. h. Villehardouin c. 206. i. h. 88. l. Jireček, G. der Bulgaren. i. h. 243. s kk. ll.; a szerb ügyekre nézve Novakovič, i. h. 74. s kk. ll.. Jireček, i. h. 390. l.. Engel. Geschichte des ung. Reiches und seiner Nebenl. III. 214., Jireček, Die Heerstrasse von Belgrad nach K. 86. l. Hogy 1232-ben Barancs is magyar birtok volt, kitűnik a IX. Gergely pápa 1232. márczius 21-iki leveléből (CD. III/2. 276.). mely szerint a csanádi püspök rendelkezhetik e két püspökségről, és alávetheti a szerémi püspöknek, s erre mutat a szerémi püspökség alapítása is 1228-ban. 1213. előtt II. Endre «contra Gubatos» volt (W. I. 132.), mi alatt, mint Imre idejében láttuk, a bolgárok értendők. 1218-ban anno 13. megjutalmaztatik Uruz zalamegyei várjobbágy, mert «juxta castrum Boronch» kitűnt

(HO. VII. 6. l. = W. XI. 141.). Úgy látszik, ez az elfoglalásnál történt, ennek tehát ezt megelőzőleg kellett történni. Egyáltalában, nem is tekintve a szerb forrásokat, sokkal valóbbszinű, hogy ezt a birtokrészt Boril, mint később a hatalmas II. Asên alatt foglalta el Magyarország, Jireček véleménye, i. h. 251. l., hogy II. Asên birta *Barancsot és Belgrádot, a raguzaiaknak nyujtott szabadalom-levelén alapszik* (W. I. 351. I. Asênnak tulajdonítva), de abból ép oly kevéssé következik, hogy e két város alája volt vetve, mint nem következik, hogy *Salonikit* birta; ezek csak végpontul említtetnek, melyeken a raguzaiak birodalmán keresztül mehetnek.

[47] A cseh hadjáratról W. XI. 231. oklevele emlékezik, mely miután Tamás 1216-ban már meghalt (CD. III/1. 176.). csak az 1213. (Winkelmann, i. h. 346. s kk. ll.) említett hadjáratra vonatkozhatik.

[48] A halicsi orosz viszonyokra a legbővebb forrás a volini (volhyniai) évkönyvek, az Ipatyevszkája idézett kiadásában, csak hogy évszámai nem mindig megbízhatók, jelesen a II. Endre uralkodása elején történt eseményekre nézve majdnem következetesen három évvel későbben jár, 6710-et vagyis 1202/3. évet ír, mikor 1205. kellene írnia, mert Román 1205-ben esett el, s ennélfogva Gertrud királyné halálát is — mely mint látni fogjuk — minden kétségen felül 1213-ban történt, a 6718-ik évre, vagyis 1210-re teszi. Okleveleink egyes, nagy becsű részleteket tartalmaznak, de azokat íróink eddig, a volini évkönyvek összefüggő elbeszélését szem előtt nem tartván, kellőleg felhasználni nem igen tudták. II. Endre oroszországi útjáról már 1206. júl. 7-ikén emlékezik a pápa CD. III/1. 40. 1205. júl. 28-ikán még nem használja a rex Lodomerie czímet (CD. VII/5. 166.).

[49] Hogy a volini évkönyvek Benediktje a Korlátfia Benedek, a Tota férje (CD. III/1. 316.), csak gyanítás, mely azon alapszik, hogy ebben az időben más ily jelentékeny Benedek nem szerepel. Teljesen alaptalan dolog azonban, ha némely író benne egyúttal Bánk bánt látja, s Bánkot tartja a Tota férjének; mert ha talán a Bánk azonos is Benedekkel, Bánk bán nádort, a Gertrud királyné ellen való összeesküvés egyik főemberét, sohasem nevezik Benedeknek, s a volini évkönyv is megkülönbözteti a Benedictust és Bankot.

[50] Az Ipatyevszkája által 6716 = 1208., vagyis 1211. évhez em-

lített magyar vezérek — mely év mellett az is szól, hogy ekkor volt Pat nádor (p. o. W. I. 107., 125.; VI. 349. XI. 113.) — *mind* ismeretesek okleveleinkből. A «veliko dvorszko» Pot, a lebényi monostornak gyakran emlegetett jóltevője (CD. III/1. 58. s kk. ll. néha hibásan hol Phoc, hol Poch.); Péter ispán «Turovics», a filius Turoy (Kn. I. I. 156.) Turey (CD. IV/3. 407. = DL. 630.) a W. VII. 27. s kk. ll. oklevél, mely Péter birtokairól tájékoztat, és mutatja, hogy «Peterwarad» «ultra Danubium» t. i. Fehérvártól és a Szerémségtől számítva a Duna tulsó, vagyis balpartján fekűdt, ugyan filius Gurwey-t mond, de az csak 1385-iki átiratban van meg, de ezt, egyebet nem említve, az Ipatyevszkájának kétségkívül csak halláson alapuló irásmódjával szemben hibásnak kell tekintenünk. 1207-ben «Petro curiali regine et chenadiensi»-ről (W. VI. 316.) van szó. Hogy Bánk az Ipatyevszkájában (i. h. 485. l.) Banko vagy egy varians szerint Benko, Bor nemzetség volt, csak a KK.-ból tudjuk (c. 77. Fl. II. 222.). E nemzetség birtokairól W. IX. 325., CD. IV/2. 519., V/3. 205.; Anj. O. I. 107., a hol azonban birtokairól nincs szó. Bánkról, mint a zágrábi egyház megajándékozójáról Tk. II. 97., 1212-ben bihari ispán és a királyné curialis comese a tiszamelléki Szurch földet vette HO. VIII. 12. más birtokáról u. o. 36. Mika barbatusról CD. IV/1. 41. Marcellus de genere Tecun (helyesebb de Tetun DL. 175.) CD. VII/2. 184., szintúgy HO. VIII. 21. Comes, Tiburciusról is van szó ez időben, p. o. 1217. W. XI. 150.

[51] Az események összefüggő elbeszélését az Ipatyevszkájában találjuk a 6716., 6717-dik, azaz hibásan, 1208. és 1209. évekhez.

[52] Géza herczeg fiairól CD. III/1. 100. és Kukuljevics Jura I. 73.

[53] Gertrud haláláról, a külföldi krónikák is emlékeznek, jelesen az osztrákok MG. SS. IX. 507., 558., 592. ll.; Annales Marbacenses, MG. XVII. 173. Péterről: «in ultione sceleris cum uxore simul et aliis occiditur». Chron. Magni Cont u. o. 526.; Chuonr. Schirensis Annales u. o. 632. Albericus monachus MG. SS. XXIII. 898., ki már az esztergomi érsek kétértelmű állítólagos válaszát, «reginam occidere nolite sat» közli, melyet aztán az Annales S. Rudbertiben (MG. SS. IX. 780.) is olvasunk, Cron. Reg. Col. MG. SS. XXIV. 13. Hogy Pilisen temették el Gertrudot, IV. Béla is említi CD. IV/2. 216. Egyéb részletekről CD. III/1. 152., 157., 165. 166. W. VII. 27. HO. VI. 20. 21. Simonról, Bánk nejéről mondja V. István, «qui aviam nostram interfecit» (W. VIII. 260.). Hogy Bánk veje Simon és Kácsik Simon

bán, nem egy személy, kitűnik abból, hogy a míg az előbbiről 1270-ben mondatik «sine haerede decedente» (W. VIII. 260.) Simon bánnak fiai említtetnek, s egyik 1277-ben szerepel, (W. VII. 354.; VIII. 352. l.). A kis pecsét elveszéséről W. XI. 134. ámbár van oklevél 1214-ből Gertrud halála utánról (DL. 69. eredeti), mely 1217-ben azért ujíttatik meg, mert a pecsét Gertrud királyné megöletésénél elveszett. (CD. III/1. 202 = DL. 85.). Bánk nejének meggyalázásáról csak a XIII. század végén kezdenek a források emlékezni: a KK. c. 77. (Fl. II. 222.), mely a munkának alkalmasint már csak XIV. századbeli compilatiójához tartozik, és a bűnös gyanánt csak egész általánosságban a királyné hospes testvérét említi; Cont. Praed. Vien. MG. SS. IX. 126. a Chronicon rhytmicum u. o. XXV. 335., mely némi rokonságot mutat a Képes Krónikával. De fondatoribus Mon. Diessensis (MG. SS. XVII. 331.) a kalocsai érseket, az Anonymus Leobiensis (Johannes de Viktring a XIV. század derekáról), (Pez, Scriptores R. A. I. 802.) Ekbertet, Mügeln is — némileg czifrázva a dolgot — (Kovachich i. h. 81.) a bambergi püspököt mondja a tettesnek. Már Dlugoss nem hitt Gertrud ilyen bűnében, mert szent Erzsébet anyja. Mi más okokból nem adunk hitelt e későbbkori elbeszélésnek, mely — a mi bizonyosan hamis — Bánkot magát mondja a gyilkosnak és egész családját kivégezteti, s ezt már 1883-ban a «Nemzet» áprilisi számaiban «A történelem Bánk bánja» czímű tárczában kifejtettük, s egy időben úgy szólván, teljesen önállóan Huber Alfons is «Die Ermordung der Königin Gertrud von Ungarn im Jahre 1213.» czímű czikkében (AfÖG. 65., 163. s kk. ll., hol a források is bőven idéztetnek) hasonló eredményre jutott. A hivatalbeli változásokra Gertrud halála után érdekes fényt vet W. I. 129. s kk. ll. = CD. III/1. 148. l. Miska adománya W. VI. 367. Gertrud lelki üdvösségére tett intézkedések CD. III/1. 157., III/2. 357., HO. V. 8. Bánk 1216-ban fidelis jobbagio W. XI. 139. Jolantáról Ducange, L'histoire de l'empire de Constantinople II. 32. Philipp Mouske u. o. I. 89. = MG. SS. XXVI. 765. W. VI. 383., 550., XI. 141. CD. III/1. 264. 388. l.

[54] Aba Demeterről W. VI. 546. CD. III/2. 196.

[55] Kálmán galicziai dolgaira nézve főforrás a volini évkönyv adatai 1211—1213. évekhez, melyek tehát a fentebbiek szerint valósággal 1214—1216-ra esnének, jelesen Msztiszláv elűzése, Kálmán visszahelyezése 1216-ra esnék, CD. III/1. 164., 355. ll. W. VI.

374., 546. II. Endre levelein megkülönbözteti Kálmán felkenését és megkoronázását. A koronáról II. Endre még mint küldendőről beszél 1215. végén; ha tehát III. Honorius pápa 1222-ben Kálmánt coronatus rexnek nevezi, vagy azt kell gondolnunk, hogy a felkenést egynek vette a koronázással, vagy a koronázásnak később kellett Msztiszláv elűzése után, tehát — alkalmasint — 1217. elején, mint a szövegben felvették, történni. V. ö. Zeissberg, Vincentius Kadlubek AfÖG. XLII. 34. s kk. ll. Kosztomarov i. h. I. 88. s kk. ll. csakhogy véleményem szerint Msztiszlávnak 1216. ápril 21-iki lipiczai csatája, nem Halicsból történt elűzése utánra esett. Salome élete Mon. Poloniae historica IV. 777. l.

[56] A nemesség részvételét e harczokban az Abák példája mutatja, W. VI. 547. és Roger szavai c. 5. (Fl. IV. 49.) «contra Ruthenos, Comanos, Polonos», melyek IV. Béla idejében mondva, világosan a halicsi hadjáratokra vonatkoznak. A kényszert egyébiránt az aranybulla tiltó rendelete is bizonyítja. Aliceről CD. III/1. 285.

[57] Gyuláról Pór. Turul. VII. 137. CD. V/I. 170. W. I. 277. VII. 102. HO. VII. 106.

[58] Oguz bán rokonságáról HO. V. 79. W. IX. 158. A nevet Ochuz Oghuz, Ocyus stb. változatokban írják; újabb, helyes kiejtését a székely «Aghasz» nem nevéből következtethetjük (Székely Oklevéltár III. 44., 171., 175. ll.). Jolánta királyné biztosítása CD. III/1. 263., Presutti Reg. Hon. III. I. 218.

[59] A keresztes had előzményeiről CD. III/1. 128., 187., 189., 190. Th. I. 5. Gizella koronájáról HO. V. 8. A tihanyi dolog CD. III/2. 352.

[60] Kalán püspökről CD. III/1. 277. Uriasról CD. III/1. 440. W. I. 168., 210. Czinár Monasterologia I. 69. s kk. ll. Ugron Csák voltát világosan említi Chron. Posoniense (Fl. IV. 36.). Új okokkal támogatja Városy, Schematismus Cl. Colocensis 1889. XI. s kk. ll. «Formosissimus vir»-nek mondja Sp. Tamás (Schwandtner III. 605.); jellemzi még Rog. c. 30. (Fl. IV. 68.).

[61] Dénest illetőleg Nagy Iván érdekes értekezésében, Turul I. 16. kk. ll. tagadja a tárnok és nádor azonosságát, de őt tévedésbe ejti az, hogy ugyancsak II. Endre idejében egy másik Dénes nádor is volt, de az, mint látni fogjuk, filius Opud, s ennek szemeit tolatta ki IV. Béla; míg a most érintett Dénes nádora volt atyjának, és az ő nádora is maradt; végre egy harmadik Dénes, IV. Bélának gyer-

mekkori társa (CD. IV/2. 21.). később szintén nádor és bán, a zalamegyei Türje nemzetségből származott. Egy negyedik Dénes is szerepel e korban (1234-ben) mint erdélyi vajda, «cum magno nasu» jelzettel CD. VII. 4., 82. Előbb nevezett Dénes Tomaj nemzetségéről l. Nagy Imre, a Tomaj nemzetségbeli losonczi család őseiről Turul I. 96. A Dyonisius filius Dyonisii tárnokmesternek — ki e méltóságot 1216-tól 1228-ig szakadatlanul viselte, — a HO. VI. 20. szerint tett adománylevél a losonczi Bánffyak levéltárában van, s az adományozott Széplak és Gyeke jószág pedig még ma is a család birtoka.

[62] László nemzetségét csak nagy kerülő úton állapíthatjuk meg. s ezt is hogy tehetjük, Pór Antal érdeme, ki a Turul VII. 127., az Ottó király idejebeli László vajda nemzetségét keresvén, azt Kánnak állította, s véleményét u. o. X. 124. l. a HO. VIII. 117. alapján igen helyesen támogatta. Igen, de e László vajda fiai oly birtokot bírnak 1315-ben (CD. VIII/1. 564.), melyet V. István, mint ifjabb király 1263. «Gyula filius Ladislai bani»-nak adott (CD. IV/3. 159.). E Ladislaus banus pedig épen a mi Lászlónk, s az almási monostor patronusa (Th. I. 161.), a melynek vidékén győzték le Gyelót a névtelen jegyző szerint c. 26., 27. (Fl. II. 24.); ennek fia Miklós, ki Kún László idejében, mint alább látni fogjuk, mint választott érsek szerepelt (Kn. II. 94.). A genealogia egyéb adatai, melyek a XIII. század végén éltektől, László vajda rokonaitól ehhez a Lászlóhoz visszafelé vezetnek HO. IV. 56., melyet helyesen magyaráz Puky, Turul IX. 44., CD. IV/3. 407., W. VIII. 196. Az ő nemzetségéről szól a KK. c. 15. (Fl. II. 126.): «Tercius vero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula, filius Ladislai derivatur». Demeter főasztalnokmester Csák voltát igazolja összeköttetése más kétségtelen Csákokkal, Kn. I. 434., HO. VIII. 19., W. I. 187. A pápa de genere Cata-nak nevezi ugyan (W. I. 288.), de ez is, úgy látszik, nem más, mint a Csák név rossz leírása — Caca? — vagy corruptiója. Barczfia Miklós és a Szák (Zák) nemzetségről HO. IV. 46., W. VIII. 52., W. III. 26., HO. VI. 138. A főpohárnoki cseréről CD. III/1. 205. Laurencius filius Ochuz. W. XI. 163. II. Endre kisérői közt Tétény Marcellust is említi HO. VIII. 21. A vodiczai grófok részvételéről (CD. III/1. 295.) csak hamis okmány tanuskodik, melyről bővebben e munka II. függelékében van szó. Szintúgy otromba hamisítás a mellethei Barna-család nemeslevele, W. I. 217.

[63] A Rátótok czimeréről Turul, 1890. 24. s kk. ll., 1891. 9. l. A magyar fegyverzetről, s a francziák utánzásáról: «Néhány szó hadi viszonyainkról a XI—XIII. században», Hadtört. Közl. I. 513. Pecsétek DL. 111. 775. Hogy a magyarok beretválkoztak, Jakut elbeszéléséből következtethetjük. Hunfalvy. Ethnographia 336. l.

[64] A konstantinápolyi császárság ügye CD. III/1. 187. A velenczeiekkel való viszony: Dandulo i. h. XII. 339., W. VI. 380., u. a. Mon. Spect. Hist. Slav. Meridional. I. 29., de teljesebb. A zágrábi dolgokról Tk. I. 44., 68., II. 5. Spalatói adomány CD. III/1. 226. Spalatói fogadása Thomas c. 26. (Schwandtner III. 573.). A szászok alatt nem érthetek *erdélyi* szászokat, kikről nagyon valószínűtlen, hogy «ingens multitudo» lettek volna. és a magyarok előtt *külön* érkeztek volna Spalatóba. Kézai székelyeket említ a keresztes háború részesei közt, a mi lehetséges (Fl. II. 89.). A keresztes hadjárat menetéről a templomos nagymester levele III. Honoriushoz CD. III/1. 230., W. I. 144. s kk. ll. Vitry Jakab levele (Martène et Durand Thesaurus Anecdotarum III. 287. után CD. VII/1. 197.). Bong. Gesta Dei per Francos I. 1130. Oliverius MG. SS. XVII. 83. Gesta Crucigerorum Rhenanorum Röhrichtnél: Quinti belli sacri scriptores minores (Publications de la Société de l'Orient latin. Sirie Hist. II. 34. s kk. ll.), s ugyane gyűjtemény III. kötetében Röhricht Testimonia minora de quinto bello sacr., a források elszórt adatait, köztük a magyarokat is összegyűjtötte. A mondottakra nézve főleg 92., 151., 153., 181., 185., 237., 292. ll. A régibb feldolgozások közül: Wilken ismert műve, Geschichte der Kreuzzüge VI. 128. s kk. ll., kivált az egykorú Abu Sama művéből közlött szöveg miatt, ki tüzetesebben szól a «malik elhunker» — magyar király — viselt dolgairól; itt fel van használva az az adat is, melyre Wenzel Gusztáv figyelmeztette a magyar irodalmat (Új Magyar Múzeum II. 240. l.). Ki lehetett a magyar király unokaöcscse, kiről a keleti forrás szól? talán Kaloján, II. Endre Margit testvérének fia, kiről még alább lesz szó? nehéz eldönteni. Különben lehetséges, hogy az egész csak keleti nagyzás minden alap nélkül. Röhricht: Die Kreuzzugsbewegung im Jahre 1217. Forschungen zur deutschen Geschichte XVI. 137. s kk. ll. Recapitulatiója ennek értekezése a Beiträge zur Geschichte der Kreuzzüge II. 233. s kk. ll. Régibb értekezéseitől azonban sokban eltér Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges, 1891. 23. s kk. ll., a hol már elismeri, hogy

II. Endre a második és harmadik portyában nem vett részt, mi érthetővé teszi, hogy járhatott ő még 1217-ben Margat és Krakban. Margat és Krakról Prutz i. h. 196., 248. ll. E két vár romjainak rajza Kugler i. h. 283., 397—400., 405. ll. II. Endre adománylevelei CD. III/1. 233—242. ll., W. I. 140. l., Röhricht, Regesta Regni Hierosolymitani 241. sz., 900. l. A Werbőczytől P. II. t. 14. §. 13. említett, állítólag az ő idejében Hontmegyében őríztetett oklevele II. Endrének, melyet a Tábor-hegyen állított volna ki, újabb időben keletkezett állítás szerint a Palásthyak ősének szólt volna (Palásthy Pál, A Palásthyak I. VII. 2. l.), de a család levéltárában nyoma nem találtatik. Az ereklyékről KK. c. 78. (Fl. II. 222.). Zágrábban egy aprószentet mutogatnak az érseki székesegyházban, melyet ő hozott volna Palaestinából. Magam is láttam. V. ö. Katona V. 301. Az egri püspök csak 1219. szeptember havában indult haza Damietta alól (Röhricht, Quinti belli sacri scriptores minores i. h. II. 133.).

[65] János érsek viszontagságai Kn. I. 217., 218., 221. Az Annales Claustro Neoburgenses szerint (MG. SS. IX. 622.) «In fine anni ipsius vix cum magno labore contumeliose in propriam terram ingreditur.» II. Endrének két oklevele 1218. (Kn. I. 216. és HO. VII. 6.) anno Regni tercio decimo, azt *látszik* mutatni, hogy ez iratok otthon keltek, még pedig — kiskorú László halálától számítva az uralkodás éveit — 1218. május 7-ike előtt: de sem a tartalom nem olyan, hogy csak otthon kelhettek volna, sem II. Endre kanczelláriájának számítása — általában véve — nem olyan pontos, hogy ebből — ellenére a fentebbi adatnak, s különösen II. Endre utazási körülményeinél fogva lehetségesnek tarthatnók, hogy már 1218. május elején otthon lehetett volna. Ha figyelemmel olvassuk Vitry Jakab szavait, ki kevéssel 1218. aug. 24. után Egyiptomból ír, «Recessit rex Ungariae iter suum dirigens per terram ab Aceonneque ad Tripolim; et a Tripolim usque ad Antiochiam sic deinceps usque ad Constantinopolim . . . . ita demum in patriam suam» (Martène i. h. III. 288.), azt látjuk, hogy a mit ő II. Endre konstantinápolyi útjáról, s még inkább hazameneteléről mond, inkább csak az útirányból vont következtetés, mint positiv, megtörtént dologról vett értesülés; abból tehát nem lehet következtetni, hogy II. Endre már vagy júniusban hazatért, mit máskülönben Egyiptomban augusztus végén még alig tudhattak volna.

[66] CD. III/1. 250. s kk. ll., 279., 330.; Kn. I. 216., 218., 221.; W. XI. 154.

[67] II. Endre már idézett levele III. Honoriushoz CD. III/1. 250. s kk. ll. Agyasz bán kölcsöne W. XI. 161. A kalocsai érsek és társainak keresztességéről Th. I. 23. CD. III/1. 288., 289. Róbert püspök jellemzésére CD. III/1. 135. s kk ll. 347. Spalatói Tamás c. 27. (Schwandtner III. 576.) A veszprémi püspök királyné koronázó jogáról CD. III/1. 299. János érsek felfüggesztése u. o. 309. l. Bertalan pécsi püspök esete CD. III/1. 295.; W. VI. 405. Koller, Hist. Episc. Quinqu. II. 45. Constantia esete CD. III/1. 296. Haláláról Winkelmann, K. Friedrich II., I. 199. A halicsi dolgokról megint a volini évkönyv a főforrás. Talán erre vonatkozik Rocznik Krac. Mon. Pol. III. 132. Poloni a Ruthenis furore gladii interfecti. File mondása a ló és kardról: osztrij meczjn, borzij konyn — mnogaja Ruszi! Szivesen tenném magamévá Kosztomarov szép leírását (i. h. 104. l.), mikép védelmezték a magyarok a halicsi templom-erődöt, ha e részleteket nem csak Dlugossból (Lib. VI.) vette volna, kinek czifra elbeszélését ott, hol a volini évkönyv nem támogatja, véleményem szerint elfogadni nem lehet. Az ő ferdítésének, hogy: Attilia *filnia palatinus* vezette a magyarokat, köszönhetjük, hogy íróink Gyulát, a ki ez időben nádor volt, fogatják el; pedig Fyla vagy Füle oklevéliieg is szerepel Kn. I. 296., W. VI. 71. Fia István Tasnád környékén bír (CD. V/3. 141. s kk. ll.), s a volini évkönyv adatát, hogy később már IV. Béla korában, mint alább látni fogjuk, Danilo megölette, IV. Béla is megerősíti (CD. IV/2. 65.). Egyes részletek W. VI. 545., CD. III/1. 356. (= Th. I. 32.) s ennek kapcsán l. a volini évkönyv megjegyzését ad 6734. vagyis 1226. évhez.

[68] A visszakövetelésekről CD. III/1. 294. Pothast n. 6318. július végére teszi. Reg. de Varad 361., 366., 368. számok.

[69] A zsidókról Kohn, Történelmi Tár 1879. 106. l. Következtetése u. o. 108., hogy mert egy zsidó úr 1217. táján Budenek mondja Budát és nem Ofennek, a zsidók magyar ajkúak voltak, annyiban hibás, a mennyiben akkor Budát, a mai Ó-Budát, még senki sem nevezte Ofennek, hanem az Pestnek volt német neve. Mily szerepet játszottak a zsidók (és velük az izmaeliták) az ország pénzügyei körül, részletes adatokkal csak IV. Béla korából bírunk (CD. IV/1. 174., IV/3. 86., Kn. I. 550. = CD. IV/3. 443.); jószágot «Teche judaeo.

pro ut tunc accidit, dederamus», mondja IV. Béla, régi dologról szólva 1243-ban. CD. IV/1. 272. Különben zsidó jószágbirtoklásról még CD. III/2. 140., 271. l., de nincs kétség, hogy ily módon folyt a dolog II. Endre idejében is, a mint hogy a CD. III/2. 271. is erre mutat. Az egyház panaszait CD. III/2. 49., 50., 242., 243., 295., 349., 368., 375. ll. Kohn kisérletét (Zsid. Tört. I. 80. s kk. ll.), hogy a panaszok nagy részét a zsidók vállairól leemelje, és *csak* az izmaelitákra rójja: nem mondhatjuk sikerültnek, csak a proselytismus vádja alól, minőt p. o. az orosz sectariusok is űznek mai napság (P. Lloyd 1890. szept. 12. sz.), kell a zsidókat jobbára felmentenünk. Az izmaelitákról CD. III/1. 312., 313. Jakut Hunfalvynál i. h. 335. l. A Jeruzsálemben tanuló magyar szerecsenekről Röhricht. Beiträge II. 260. l. 35. jegyzet.

[70] Róbert fogadtatásáról Ducange, L'histoire de l'empire de Constantinople 1729-iki velenczei kiadásban, Mouskes Fülöp elbeszélése I. 89., melyet azután Ducange maga is (II. 35. s kk. ll.), bár nem egészen szabatosan, fölhasznál, s II. Endre leányát, II. Asên feleségét, kit Annának nevez, Jolanta királyné leányának tartja. Hogy IV. Béla nem szivesen vált meg feleségétől a CD. III/1. 384. daczára, a későbbi fejleményből, s a magyar püspökök leveléből világos CD. III/1. 388., 413. Hogy az egyházi rend privilegiuma (CD. III/1. 379. Th. I. 111.) még az aranybulla előtt kelt, kitűnik abból, hogy a tárnok és asztalnokmester még ispánok is, a mit pedig az aranybulla eltiltott, s tilalmát mintegy három évig respectálták is.

[71] A Kálmán-kori nyestbőrről DL. 35,846. szám. Kivonata Starine 21., 283. l.

[72] Sokszor vetették össze aranybullánkat az angol magna chartával, de alig van hasonlatosság közöttük. Az angol magna charta valóságos békekötés; a mi aranybullánk törvény, igaz, hogy olyan, a melyet némi meglepetés, némi douce violence csikart ki. Az ángol oklevél sokkal fejlettebb állami életről tesz tanúságot; részletesebb és bővebb, s a miben leginkább különbözik a mi törvényünktől, az, hogy súlyról, mértékről, külső kereskedésről is provideál. A mi aranybullánk, bár itt-ott nagyon is részletekbe bocsátkozik, az orvoslás módjára nézve, általánosságban mozog, de azért gondoskodása kiterjed az ország minden szabad lakosára, és semmi sem igazságtalanabb és felületesebb, mint az a vád, hogy azt csak az «oli-

garchia» (hol volt az akkor Magyarhonban?) vívta ki maga számára, és nem gondolt a nemzet többi részével, mint tett az angol oklevél. A magna charta oly király ellen készült, a ki jobbára már létező intézmények, szabályok, jogok, szabadságok ellen vétett, ez intézményeket, jogokat, szabadságokat akarja ellene biztosítani, s azért az oklevél megállapodásait egy huszonöt báróból álló bizottság oltalmára bízza, kiknek bizonyos meghatározott procedura mellett, joguk volt a királyt annak megtartására erővel is kénszeríteni. Az aranybulla részben már általánosan elismert, de részben még csak fejlődésben levő, kétséges jogokat, rendeléseket foglal össze, állapít meg röviden, általánosságban, — s azok védelmét, a status bölcseség ellenére, de nem logika nélkül, minden egyes érdekelt félre bízza, ki azokat jobban ismeri, mint idegen főurak, tekintélyek; nem is említve, hogy Magyarország akkor oly állandó tekintélyek, mint Anglia tekintélyesebb bárói voltak, nem is léteztek. A magna chartá-t a British múzeumban a Cotton-féle kéziratok közt levő egyik eredeti példány facsimiléje után használtam. Az aranybulla eredeti példányaiból egy sincs többé meg; legrégibb ismert átirata 1318. körül, az erdélyi fejedelmek levéltárából a gr. Kornis-család útján került Barkóczy primás birtokába (Torma Károly, Századok, 1885. 350. l.), s onnan adta ki Knauz i. h. 232. l., ezt használjuk mi, a hol a XXI. czikk az *a* praedia regalia helyett világosan téves *ad* van. A fordításban a XVI. század egy magyar fordítását (DL. 1595. szám) használjuk, *a hol lehet*, mert néhol, kora felfogásának hódolva, a latin szöveg értelmét balul fogja fel, mint az V. 1. §, VIII. 2. §., XII., hol a dost jegyruhának, kelleténél szűkebb értelemben fordítja, s erre nézve ne ejtsen senkit tévedésbe a CD. VIII/5. 85. l. okmánya, melybe a «jegyruha és paplani rész» szavakat csak Szirmay H. toldotta be; az eredetiben, a melyet Géresy, Károlyi Okm. I. 39. l. kiadott, nincs benn. Hogy a XXIII. czikkben I. Béla királyra történik hivatkozás, következtethetjük onnan, hogy akkor az, a mit a KK. c. 52. (Fl. II. 166.) olvasunk róla, már jóformán ismeretes volt. (V. ö. e munka I. 467. l. és e II. kötet II. függelékét.) III. Béla pénzei pedig, a melyekre még gondolhatnánk, «majd tisztább, majd silányabb érczből verettek», mondja Rupp (Magy. Pénzei I. 76.), s nem igen tüntek ki tisztaságuk által. A XXIV. czikk valódi értelmét is az 1231. XXXI. t.-cz. adja meg, a mely egy szót sem szólván arról, hogy a zsidók ne-

mesek ne lehessenek (v. ö. Kohn S., Zsidók története 81. l.). világosan mutatja, hogy ilyféle tilalomról, mint a mely úgy is tárgytalan volt, 1222-ben szó sem volt, s e felfogást az említett magyar fordítás is megerősíti. A záradékban Knauznál említett Benedictus csak tollhiba lehet, mert akkor már Briccius volt a váczi püspök, sőt az esztergomi példány nádori átiratában, a mely 1828-ban az országos levéltár számára készült, szintén Briccius olvasható.

[73] Az udvari hivatalokban való változás legvilágosabban kitünik, ha az 1222-iki oklevelek közül a CD. III/1. 379. és HO. V. 9. záradékát összevetjük. A német lovagok 1222-iki privilegiumában (CD. III/1. 370., legújabban Zimmermann és Werner: Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I. 18.) előforduló lehetetlen nevek, úgy mint militibus e. h. comitibus, csak hibás leírásnak tulajdoníthatók, s Theodorico filio Weitich helyett alkalmasint Nicolao filio Borich (v. Borch), Pausa filio Nane curiali helyett Bancone aule regie curiali olvasandó, mert még azt is nehéz feltenni, hogy ez ismeretlen emberek valami ephemer szerepet is játszottak volna. Batiz nejéről, mint már feljebb is idéztük, CD. III/1. 285. A Dyonisius filius Dyonisii sok zavarra szolgáltatott alkalmat. Hogy ő II. Endre idejében nem volt még nádor, kitűnik a CD. IV/1. 21. s kk. ll. (eredetije a Nemzeti Múzeumban, a gr. Forgách letétek közt), a melyben IV. Béla életét elmondja, de hogy már nádor lett volna, nem említi. Hogy Jurle vagy Gyurle, most Türje vagy Türgye volt, s a türjei kolostort alapította: Zal. Okl. I. 18., 22., 44.; hogy a bán, dux egy személy a főlovászszal, kitűnik W. VII. 152. s kk. ll.; töredék CD. IV/1. 323. l.

[74] A pápa levelei a tizedről stb. CD. III/1. 390., 407. s kk. ll. Hogy a dézsmát ezután is fizették pénzben, Tk. I. 58., CD. III/2. 212.; vagylagosan u. o. 63. = CD. III/2. 169. Felvilágosítja a zágrábi helyzetet a későbbi, de a régi jogot tartalmazó egri oklevél CD. IV/3. 42. A zsidó működés folytatása CD. III/2. 48. Az esztergomi és budai tűzvészről Albericus Monachus MG. SS. XXIII. 913. A marhavészről u. o. XVII. 175.; XXIV. 783. l. Az almissaiak rablása Spal. Tamás i. h. III. 576., 578. A tengermelléki zavarok és Tamás chronologiájának megállapítására l. a Starine 21. regestáit: 255., 267., 273., 280., 281. Ezek szerint 1223. elején még Buisen spalatói comes, 1224-ben Péter; a latin Buisenust talán Bujša, Bujislavnak mondhatjuk (Daničič, Rječnik I. 713.), s ő talán a

Budislaus, kit 1251-ben még említenek (W. XII. 319.). Brebiri Gergely jellemzése Spal. Tamás c. 33. (i. h. III. 586.) Felszólítás a keresztes hadra Th. I. 40. = W. I. 191. András esete Reg. de Varad 240. sz. A kapcsolatos eseményekről Winkelmann, K. Friedrich II., I. 197. s kk. ll.

[75] Béla jellemét a történelem mutatja meg. István püspök jutalmazása Tk. I. 50. Pzer fekvésére nézve Pesty, Eltünt Várm. II. 214. l.

[76] A viszályra vonatkozó adatok CD. III/1. 413., 430. s kk. ll. 1223. Anno XX., tehát az év szeptemberének közepe után Buzád pozsonyi ispán még II. Endre oklevele szerepel (CD. III/1. 395.) 1224. jan. 27. a pápa már ajánlja Bélát a cseh királynak (CD. VII/5. 234.). 1224. február végén említi, hogy Béla az osztrák herczeg földjére ment (W. I. 199. CD. III/1. 430.). Buzád rokonsága CD. III/2. 408. l. A Buzád névről Förstemann i. h. 278. l.

[77] A szkalkai apátság alapításáról CD. III/1. 448.

[78] Tehára nézve Kohn i. h. I. 92. s kk. ll., a ki vitatja, nevéből is következtetve, hogy magyar kozár volt; de mikép került akkor az osztrákokhoz, és nevezik a magyarok hospesnek?

[79] János érsek haláláról helyesen combinál Kn. I. 239. Lipót herczeg 1224. január 31., február 8. Marburgban, február 23. már Rómában volt (Meiller, Regesten 132., 133. l.). IV. Béla 1224. május végén már megint Tótországban van. Th. I. 52. A végleges kibékülés Ausztriával 1225. CD. III/2. 9. l. és Meiller, Reg. 136. A vízelfogás egyik későbbi példája W. VII. 283.

[80] Domald mozgalmairól Spal. Tamás i. h. III. 582. l. Minthogy II. Endre már 1223-ban Domald zavargását, de még nem leveretését, említi, IV. Béla pedig Pál vitézségét úgy említi, mint a melyet «infidelem nostrum» ellen tanusított, e mozgalmat 1223—1224. elejére kell tennünk (W. VI. 419., VII. 283., 319.). Ha pedig Domald az, a ki 1224-ben a Tk. I. 52., 54. l. közlött oklevelekben szerepel, a min alig kételkedhetünk, mozgalma már ez év májusa végén véget ért. Béla állására fényt vetnek CD. III/1. 447.; III/2. 482. W. XI. 165., 181. CD. V/2. 589. Mátyás kanczellárról Rog. c. 30. (Fl. IV. 68.) Guncellusról Spal. Tamás i. h. III. 575. s kk. ll. CD. III/1. 292., 418. W. I. 186.; VII. 335. Hokl. 24. Gyula bán anyai ágon lehetett rokona. A boszniai dolgokról CD. III/2. 32., 100., 101., 382.; IV/1. 461., 467. Th. I. 202., 204. W. I. 298.; XI. 173. V. ö.

Hodinka: Egyházunk küzdelme a boszniai Bog. eretnekekkel 88. s kk. ll. Margit császárné birtokai W. I. 191. (Th. I. 39.)

[81] Wertner Mór érdeme, hogy irodalmunkban az első mutatta ki Margit harmadik házasságát eleve Margaretha von Ungarn czímű czikkben, külön lenyomat a Vierteljahrschrift für Siegel, Wappen und Familienkunde 1890. II., a hol Margit életének egyéb adatait is összeállította, azután az Árpádok családi történetében 394. s kk. ll. CD. III/2. 157., 158. A Macho nevet okleveleinkben 1256. találom először említve, de már mint ismeretes nevet (W. VII. 431.). Demeter fia magyarországi tartózkodásáról W. I. 205. Kalianus comes greco-ról van szó W. II. 321. Kalojan 1235-ben Dominus Sirmii et comes de Kewe CD. IV/1. 27.

[82] Az erdélyi szászok diplomája CD. III/1. 441. s kk. ll., legújabban Zimmermann és Wernernél i. h. 32. l. A német lovagrend történetére nézve CD. III/1. 116., 453., 454., 459.; III/2. 41—47., 53—55., 59., 74. s kk. ll.

[83] Még 1226-ban Béla adja Dridet, Traù mellett, halomföldi Péternek (Starine 21., 280., 281. ll.), de már 1226. augusztus 1-én Kálmán herczeg adományoz. CD. III/2. 90. Gyula bánságáról CD. III/2. 140, 198. Kálmán először dux totius Slavoniae CD. III/2. 237. Salome és Endre viszonyáról egymáshoz. Salome élete (Mon. Hist. Pol. IV. 776. s kk. ll.) némi érdekes, de itt alig reproducálható részleteket tartott fenn, melyek kölcsönös szerelmüket és fogadásuk szilárdságát egyaránt tanúsítják. Kálmán jelleméről Spal. Tamás c. 31., 38. (i. h. III. 583., 610. l.)

[84] E szám alatt a 123. és sajtóhibából a 129. lapon is van jegyzet. A 123-ik lapon levőt illetőleg: Endre herczeget: vir forma decorusnak mondja. Albericus Monachus MG. SS. XXIII. 934. A volini évkönyv 6734. évhez beszéli el a háborút, a melyet az 1226/27-iki télre kell értenünk. Ez évre említi II. Endre orosz hadjáratát a Cont. Sancrucensis is, MG. SS. IX. 627. A Martinis királyi vajda, kiről az orosz évkönyv szól, Martonos vagy Márton, nem lehetett valami jelentékeny ember, mert nyomát e kor okleveleiben nem találom. E hadjáratra vonatkozhatik a W. XII. 211. l. 1229-iki oklevél «in expeditione Rassie» e. h. Russie. CD. III/1. 356. A Ponisje magyarázatára nézve Szaraniewicz, Hypatios Kronik 48. l. A 129. lapon levőt illetőleg a bolgár hadjáratról CD. IV/1. 22., 344. némi authenticus adatokat nyújtanak. Okát azonban csak gyanít-

hatjuk. Vagy a magyar terjeszkedés volt általában, s ekkor — ha nem is közvetlenül, de legalább közvetve — Szörény elfoglalásával lehetett kapcsolatban, vagy gondolhatnók, hogy a konstantinápolyi latin császárság iránt való viszonyból magyarázható meg, melyet Magyarország mindig támogatott, Bolgárország időnként támadott. Minthogy azonban ennek a hadjáratnak Béla 1229-iki galicziai hadjárata előtt kellett — a CD. IV/1. 22. sorrendje szerint — történni, s így csak 1228-ra, legfeljebb 1227-re, ámbár akkor a kún térítés volt, eshetett, a mikor II. Asên János oly viszonyban volt a byzanczi latinokkal, hogy Róbert császár távozása után 1227-ben kormányzóvá akarták választani: ezt az eshetőséget el kell ejtenünk. A bolgár rabok, kikről Róbert érsek 1232-ben beszél (CD. III/2. 295. s kk. ll.), e háborúból származhattak. Szörényi bán először 1233-ban fordul elő, Béla emberei mellett, miből következtethető, hogy némileg tőle függött, valamint hogy nem ép akkor neveztetett ki; Szörény szervezését tehát valamivel előbbre tehetjük; állapotáról a néhány évvel későbbi oklevelekből (W. II. 87., CD. IV/1. 447. s kk. ll.) vonhatunk visszafelé következtetést.

[85] A domokosiakról és ferencziekről az általánosan ismert dolgokon kívül Kn. I. 280., 295. ll. Szent Ferenczet Spal. Tamás hallotta c. 27. (i. h. III. 578.), Wadding, Ann. Minor. II². 310., 1219., a mi valószinűleg Dalmát- vagy Horvátországra vonatkozik.

[86] Albericus Monachus MG. SS. XXIII. 920. Róbert egyik kisérője gyanánt említi Vilmos veszprémi püspököt, a mi téves, mert ily nevű veszprémi püspök nem is volt, hanem azt is Bertalannak hívták; valamint Vilmos erdélyi püspök sem élt már, a kit szintén említ, — ez is tehát valószinűleg tollhiba Rajnald helyett, kire nézve l. CD. III/1. 385. és Rubruk tudósítását (Recueil de voyages et de mémoires IV. 374.), mert a belegravei püspök alatt itt csak az erdélyi püspököt érthetjük.

[87] Robertről és térítéséről Kn. I. 263. CD. III/2. 109., 151., 154., 217. l. Emonis Chronicon MG. SS. XXIII. 511. Albericus Monachus u. o. 920. Az esztergomi érseki szék betöltéséről CD. III/2. 27., 56., 80. s kk. ll.

[88] A dominikánusok terveiről Nagy-Magyarországot illetőleg CD. IV/1. 50. s kk. ll. Th. I. 151. s kk. ll. Vámbéry, A magyarok eredete 487. s kk. ll. ugyan kétségbe vonja a Ricard Julian-féle jelentés hitelességét, de kifogásai részben a jelentés természetének félre-

ismerésén — nem útleírás, hanem missionarius jelentése — részben azon alapszik, hogy bizonyos suppositumokból indul ki, a melyek maguk sem állnak meg, és mert azokkal a jelentést összeegyeztetni nem tudja, elveti. Jelesen azt a feltevést, hogy Julian első útja 1237-ben történt, megczáfolja második útjáról szóló jelentése (W. VII. 554.), melyről, úgy látszik, Vámbérynak tudomása nincs. E második, 1237-iki útat egyébiránt Albericus Monachus is, MG. SS. XXIII. 942. l. említi.

[89] Hogy a gyermekek neheztelték Endrére, mondja a Chron. Rhytm., habár szokás szerint túlhajtva a dolgot (MG. SS. XXV. 355.). Szent Erzsébetről Sigfried de Balinhusen u. o. XXV. 700. Érdekes életrajzai: Wegele, Sybel, Hist. Zeitschrift 1861. V. 351. s kk. ll. és Wenk u. o. 1892. LXIX. 209. s kk. ll. Pray, Vita S. Elisabeth C. IX—XV. = CD. III/2. 214. Kálmán adományai CD. III/2. 90., 103.; VI/2. 363. Béla adománya Tk. I. CD. III/2. 117. (DL. 131.)

[90] Bánkról HO. VIII. 36. A CD. III/2. 193. levő, hibásan nyomtatott oklevél, melyet Gertrud meggyilkolása helyett Béla ellen való merényletre magyaráztak — «pro interfectione Majestatis nostre» e. h. «Matris nostre». Az Országos levéltár DL. 149. eredetije után jól HO. VIII. 25. Pócs nemzetsége Sop. O. I. 39. Kácsik Simonra és az elkobzásokra nézve HO. VI. 20.; VII. 164.; W. VII. 354.; VIII. 260. CD. IV/3. 61.

[91] A gönyői adomány W. I. 209.

[92] Opudfia Dénes nádorról és családjáról W. I. 256., jobban Tört. Tár, régi folyam IX. 100. W. VI. 487. Róbert érsek excommunicatiója CD. III/2. 297., jobban az egész Theinernél I. 108. l. A II. Géza korabeli Ombod bánt Opudnak nevezik 1252-ben (Kukuljević, Arkiv XI. 67.). Ez megfejtené rokonságát — a meraniak révén (l. jelen munka II. 42. l.) — a királyi családdal, a melyről némely újabb író beszél, s ekkor rá vonatkoznék, a mit Wertner, az Árpádok családi történetében 596. egy Dénes spanyolországi útjáról beszél. Pray a nádorokról írt, posthumus, Toldy F. által kiadott művében (XXII. d) jegyzetben), erre nézve a D'Achéry Spicilegium III². 141. megjelent XIV. századbeli Chronicon Barcinonensére hivatkozik, szavait idézi. de az illető helyen az idézet nem találtatik.

[93] Az örökségek visszakövetelésére nézve CD. III/2. 145., 194., 195—197., 204. (HO. VI. 24.), 215., 254.; VII/1. 222., 224.; IX/7.

651. HO. VII. 18. W. I. 270.; VI. 455., 476., 485., 486.; XI. 214., 215., 230., 236. ll. Ugron öcscse, Miklós vagyonosságát W. VI. 569., VII. 46. is bizonyítia; nejeiről CD. III/2. 227. s kk. ll. 1228. előtt nincs példa Béla ilyféle működéséről. A CD. III/2. 87. s kk. ll. (DL. 779. sz.) levő okmánynak nem lévén dátuma, azt csak hibás combinatió teszi Fejérnél 1226-ra. Dénes 1228. végén még nádor (CD. III/2. 142.). «Regalis celsitudinis munificentia... nullo parcitatis termino coarctare... debeat... Legum imperatrix, regia authoritas». mondja II. Endre egy oklevele 1229. W. XI. 211.

[94] A szerémi püspökség alapítása CD. III/2. 156. s kk. ll. 176. Bánmonostoráról Czinár i. h. I. 242. Ugron kanczellárságáról Fejérpataky i. h. 97. l.

[95] A galicziai hadjáratról a volini évkönyv az Ipatyevszkájában 6737 = 1229. évhez. Érdekes, hogy az orosz szöveg is Bélát «rex»-nek írja. E hadjáratra vonatkozik, mit Béla Türje Dénes volt lovászmesterről említ CD. IV/1. 22., 23. l., s mi azt, mit az orosz forrás elhallgat, pótolja. Herbordról, Pálról W. VII. 262., 283. ll.

[96] Endre herczeg nyugtalanságát abból a támadásból következtethetjük, melyet egy 1232-iki oklevél szerint (CD. III/2. 286.) Kálmán herczeg birtokaira intézett. Közelebbi részleteit és okát e támadásnak nem ismerjük. A pogrányi eset Kn. I. 287. (CD. III/2. 310.). Lukács érsek szentségéről CD. III/2. 251., 336. Alb. Monachus MG. SS. XXIII. 754. A pápa márcz. 3. 1231. CD. III/2. 241. — Th. I. 93. A teljes oklevél, mely e levelet, az 1231-iki czikkelyeket, az interdictumot tartalmazza ugyancsak Th. I. 107. s kk. ll., míg a CD. III/2. 255. s kk. ll., 295. s kk. ll. csak szétdarabolva közli. Ennek következménye volt azután, hogy íróink csak e töredékeket és Katonát nézve, a CD. III/2. 311. s kk. ll. levő összefoglalást nem tekintve, a legújabb időig, az 1232-iki deczemberi dátumot, mely alatt a praenestei biboros Róbert érsek interdictumát átírja, az interdictum kimondása idejének vették, és így az eseményeket egy évvel későbbre teszik. Theiner kiadása az 1231-iki törvényeket sok tekintetben világosabbá, érthetőbbé teszi, mint az eddigi kiadások, ámbár hiba is van benne, p. o. az V. pontban a régibb kiadások «confirmata»-ja okvetetlenül jobb, mint Theiner «observata»-ja. A törvény datálása, melyről nincs kétség, hogy 1231-ben kelt, — anno vicesimo nono — hibás.

[97] A halicsi hadjáratról Ipatyevszkája ad 6739. év. Türje Dénesről CD. IV/1. 23. l., W. XI. 257. Nanát említi András király «procurator et provisor equorum nostrorum». ki magát Yroslov (sic az eredeti DL. 187. okmány szerint, és nem Ytoslov) vára alatt kitüntette.

[98] Sándor és Miklós esetei W. VI. 503., XI. 231. s kk. ll. Az assasin félelem: Alb. Mon. MG. SS. XXIII. 929. Joinville MG. SS. XXVI. 557., és Joinville után Wallon, Vie de S. Louis I. 341. s kk. ll. Mihály Opud fia fehérvári ispánságát 1233—1234. W. XI 257., VI. 551. Miklós tárnokmester Miklós fia volt, Zal. O. I. 17., mely félreeső adatra Wertner Mór úr volt szives figyelmeztetni.

[99] Az excommunicált Sámuel comes talán az, ki 1218. Kn. I. 219. komáromi várföldet vesz. Ő lesz egyébiránt az, a ki Theinernél (I. 97.) «Comitis Famuhelici» néven fordul elő. Endre panaszlevele CD. III/2. 299. s kk. ll. (Theiner I. 104.). Egy okmány azt gyaníttatná (W. VI. 502.), mintha 1232. vége felé ismét Majs lett volna nádor, Dénes tárnokmester; de ez csak ez *egy* okmányban fordul elő; W. VI. 506. szerint 1232. Szent Márton után és előtt Dénes volt nádor; az országbiró is László, ki ekkor már nem viselte a tisztet, úgy, hogy biztosan állíthatjuk, hogy az oklevél kelte, mely későbbi átiratból adatott ki, hibásan van 1231. helyett 1232-re téve II. Endre levele a pápához Th. I. 104. (CD. III/2. 299. s kk. ll.) in insula Bubolorum kelt; vajjon ez hol feküdt? azt nem tudom. Az esztergomi visszaadásokról Kn. I. 286—288. ll. (W. XI. 240. s kk. ll., CD. III/2. 310.). E dolgokról egyébiránt érdekesen értekezett Knauz, «II. Endre szabadságlevelei» czímű dolgozatában Ért. T. T. I. kötetében). Arragoniai Simonról CD. III/1. 393., III/2. 141., 271. A mi krónikáinkban, Kézainál, a ki itt meglehetős önálló, részletesebb és alaposabb a Képes Krónikánál, mert az, p. o., mit Totáról mond, okmányilag bizonyos, a Képes Krónikában Simon spanyol dolgairól áll (Fl. II. 95. 133.), alig igazolható, mert a Majorcát, Minorcát állandóan csak Simon kivándorlása után foglalta el az arragoniai király, és zavaros — a családot nagyító — elbeszélésük, a mennyiben II. Endre király okmányaival ellenkezik, figyelembe nem vehető.

[100] IX. Gergely levele CD. III/2. 302. A praenestei biborosról Ann. Placent. MG. SS. XVIII. 453. Scheffer Boichorst bevezetése Albericus Monachushoz MG. SS. XIII. 652. és Albericus u. o. 929., 934. ll.,

MG. LL. II. 295., CD. III/2. 306. s kk. ll., Bunyitay. Nagyváradi püspökség I. 99. s kk. ll. Benedek püspök nemzetségéről W. VIII. 264.

[101] Th. I. 201. Hogy Ninoszláv egész Boszniát, jelesen Ozorát is bírta, az mutatja, hogy ott adományozott. Th. Mon. Slav. Mer. I. 297. l. CD. III/2. 341. s kk. ll., 397. Hogy a biboros személyesen is megfordult volna Boszniában, mint Klaič véli (G. v. Bosn. I. 95.) nem tudom a forrásokból kiolvasni.

[102] Jolánta királyné halála Albericus Monach. MG. SS. XXIII. 933. CD. III/1. 462. Halála napját nem tudjuk, de abból, hogy II. Endre 1234. május havában nősült újra, következtethetjük, hogy ez előtt körülbelül egy esztendővel halt meg. Hogy a volini évkönyv ad 6731. Dianisa: Dénes, alig lehet kétségbevonni, még pedig, hogy a Tomaj Dénes, azt onnan vélem következtethetni, hogy ez ebben az időben hivatalt az országban nem visel; erdélyi vajda Dyonisius cum Magno nasu CD. VII/81. = DL. 188., kinek megkülönböztető jelzője mutatja, hogy nem a Dyonisius filii Dyonisii. Gondolni lehetne még Türje Dénesre, de ha ő lett volna Galicziában ekkor, IV. Béla CD. IV/1. 22. s kk. ll., többször idézett oklevelében ezt alig hallgatta volna el.

[103] Az egyezség eredeti példányát Esztergomban őrzik és Kn. I. 292. olvasható. CD. III/2. 326., 346. (Th. I. 116., 123.). Idegen pénzben való számítás kikötésének példái 1211. óta W. I. 111., 279., VI. 520., XI. 111., 244., 259., CD. III/1. 367., III/2. 268., 354. ll.

[104] Az osztrák viszonyokról, jelesen Frigyes herczegről: MG. SS. IX. 508. (hibásan 1236-hoz) 558., 628., 637., 638., 727., 785., 786. Annales Erphordenses u. o. XVI. 30. Ann. Col. Max. XVII. 844. V. ö. Ficker. Herzog Friedrich der II. 24. s kk. ll. Mittheilungen I. 303. Heinrich G. Tannhauser. Budapesti Szemle LII. 309. s kk. ll.

[105] W. VII. 283., CD. IV/1. 32. Azt hiszem, nem kell holmi családi, házi okokra gondolni, mint régibb íróink tették, hogy a magyar-osztrák villongásnak okát találjuk. Th. I. 116. (CD. III/2. 326.). Mily határidőt tűzött ki a biboros II. Endrének, nem tudjuk. De a későbbi fejleményből s abból, hogy bizonyosan valamely markans időponthoz volt kötve, 1234. husvétjére vélem teendőnek. A bereghi egyezségen alapuló só-biztosító oklevelek W. I. 302., VI. 517., 519., CD. III/2. 357. l.

[106] A püspökök és Béla igéretei CD/2. 374., 393., 450. s kk. ll. (Theiner I. 121. s kk. ll.) és W. I. 338. s kk. ll., VI. 571. l. Ilona felmentése CD. II'/2. 303. II. Endre házasságáról CD. III/2. 376. (= Hokl. 1. hibásabb), Rolandus Patavinus, Annales S. Justinae MG. SS. XIX. 60., 154. (hibásan 1235-ik évhez). Beatrix életét megírta b. Nyáry Albert (Századok, 1868. 593. s kk. ll.) nagy szorgalommal, csak kár, hogy a forrásokat nagyon is válogatás nélkül használván. egykorúnak, későbbkorinak egyenlően hitelt ad, így elfogadja a Képes Krónika c. 88. (Fl. II. 227.) elbeszélését a házasságról, melynek képtelensége bővebb czáfolatra nem is szorúl.

[107] Endre herczeg halálát az Ipatyevszkája ad 6742. és Albericus Monach. (MG. SS. XXIII. 934.) 1234-re teszik. Endre király keresztes hadjáratát W. I. 740.

[108] Erzsébetről CD. III/2. 444. Hokl. 11. l. Magyarországi csodát említ Theodoricus Pray, S. Elisabeth 209. l.

[109] Pápai levelek CD. III/2. 303., 388., 390., 398., 449., IV/1. 129. (Th. I. 169.), W. I. 277., 301., 319., 320. A tisztviselők változása W. VI. 568. Összevetve p. o. u. o. 551. l., W. VI. 569. l. pedig II. Endre «Dyonisius tunc temporis palatinus»-ról beszél, tehát a korábbi Dénest megkülönbözteti attól, a ki 1235-ben volt nádor, valamint a Dyonisius filius Dyonisii kiemelése is mutatja, hogy más Dénes nádorról van szó, mint az, a ki 1233—1234-ben volt. Igaz, hogy Rogerius Opudfia Dénest (c. 4. Fl. IV. 48.), megvakításakor — II. Endre halála után — nádornak nevezi, de abból csak az következik, hogy valamikor, nem pedig szükségképen, hogy II. Endre halálakor is ő volt még nádor. A szerecsenek vizsgálatára nézve furcsa véleményt fejez ki Kohn i. h. I. 90.

[110] I. Jakabról s e házasságról Lafuente Historia de España V. 381. s kk. ll., jelesen 418. l. Több adatot erről, bár későbbkori írók: Zurita, Gomes után közöl Koller, Hist. Ep. Quinquecil II. 26. *m*) jegyzet alatt. I. Jakab a maga életrajzában (Forster angol fordításában 225. l.) csak futólag érinti házasságát a magyar király leányával, a nélkül, hogy megnevezné. V. ö. egyébiránt, mi a 92. jegyzetben Dénes nádorról mondatik.

[111] V. ö. a 104. j. idézett cont. Sanc. MG. SS. IX. 638., HO. VI. 106. Íróink Rog. c. 9. (Fl. IV. 52.) alapján, részben azt félreértve Frigyes herczeg e háborúját kapcsolatba hozzák azzal, hogy Opudfia Dénes és társai hívták II. Frigyes császárt, Frigyes herczeg által;

de ezt az író IV. Béla védelmére hozza fel, hogy erőszakos fellépését atyja barátjai ellen kimerítse, s ezért már magában véve is gyanús; de azonkívül oklevelekben, melyek többször szólnak Dénes és társai bűneiről, ilyesmiről szó sincs, s végre ez időben már annyira feszült volt a viszony II. Frigyes császár és Frigyes herczeg közt, hogy hiába kért a császártól 2000 márkát a magyar hadjáratra, nem tarthatjuk tehát valószínűnek, hogy ő a császár érdekében működött volna.

[112] Endre halálára nézve Kn. Kortanának. 521. lap, ok nélkül okoz nehézséget a Pernold-féle koholmány. IV. Béla is szept. 21-től számítja trónraléptét. Nagyváradon való, legalább ideiglenes eltemettetését Albericus M. is bizonyítja (MG. SS. XXIII. 937.). A nagyváradi krónika hallgatása, mely csak a zágrábinak másolata, ilyetén temetés ellen nem bizonyít. A dubniczai krón. mind a két varianst találjuk (Fl. III. 103.). Hogy halála hirtelen következett be, következtethető, mert a W. IV. 567., 569. l. okmányok közvetlenül halála előtt kelhettek.

[113] Szent Péter egyházáról Rupp, Magy. Helyr. Tört. I. 231.

[114] Béla koronázása és első tetteiről KK. c. 79. (Fl. II. 223.), Rog. c. 4., 5., 6., 9., 10., 11. (Fl. IV. 48., 50., 51., 53. l.). A HO. VI. 30. egy 1236-iki oklevélben olvasható kitétel: «pro ... Regis Bela ... coronationem in Dominica qua cantatur letare iherosolimi» — mint datum nem a koronázásra, hanem a budai káptalan levelére, mely megelőzőleg említtetik, értendő. Hogy Danilo Magyarországon megfordult, az Ipatyevszkája is említi, de 1234-ik évhez. Ha azonban elbeszélését tekintjük, világos, hogy Danilo menekülésének és visszatérésének, mely az Endre herczeg halálát követő őszre esik, már következő 1235-iki évre kellett esni, s az író, ki az évszámokat felrakta, kelleténél valamivel lejebb tette a 6743-ik évet. A Chronicon rhytmicum, szokása szerint, túlozva:

> ...... curia Albe celebratur
> Regale convivium cunctis praeperatur,
> Sed conviva plurimus capite truncatur

MG. SS. XXV. 355. l. Ez elítélésekről szól W. VII. 29., 30., 100., 166. CD. IV/1. 41., 129., 205., CD. IV/2. 103. «exheredato Jula bano»: Zal. okl. I. 11., melyből kitűnik, hogy Gyula bán már 1238. decz. 22-én nem élt.

[115] A főméltóságok változását a CD. IV/1. 21. s kk. ll oklevélből, melynek datumában egyébiránt, legalább nyomtatásban, valami hiba van, találjuk. Salomfia Pózsa CD. III/2. 365. III. Béláról Fejérpataky i. h. 30.

[116] Beatrixről Ann. S. Justitia MG. SS. XIX. 155. Hogy Dénessel gyanusíták, Salimbene Mon. Hist. ad Parm. pert. III. 53. Frigyes követeiről Alb. Mon. MG. SS. XXIII. 939. Mária királynét jellemzi magaviselete Salomével szemben Mon. Pol. IV. 707.

[117] A jószágok elvételéről CD. IV/1. 33. s kk. ll. már 1236. január 16-án ír a pápa i. h. II. 37. s kk. ll. IV. Béla kivételt nem tett: «ut facilior . . . . universas donaciones revocandi pateret, si nullam exciperet» (W. VII. 311.); ugyanezt mondja CD. IV/1. 105. «superfluas et inutiles quorundam antecessorum nostrorum donationes de communi Baronum nostrorum ac totius regni nostro consilis decrevissemus revocandas, regnum nostrum in eum statum, in quo fuerat tempore felicis memorie Belae regis antecessoris nostri, revocando». 1237. CD. IV/1. 71. A visszavétel részleteire nézve W. VII. 22—27., 33., 34., 38., 46., 57., 105., 192., 311., XI. 309., CD. IV/1. 64., 67., 72., 105., 156. (Kn. I. 330.), 272., 273., IX/7. 656. Hokl. 4., 6., HO. III. 5, VI. 39., VIII. 38. Az ispotályosoknak adott okmány egész kiterjedésében megvan CD. IV/1. 105., a templomosokét IV. Incze pápa érinti CD. IV/2. 203. Gergely győri püspökről Rog. c. 30. (Fl. IV. 68.).

[118] Rogerius a fentebb (114., 116. j.) idézett okmányokon kívül a pápa levele CD. IV/1. 33., W. II. 237. 1238. jan. 29. már mondja: «regnum . . . in statum debitum esset iam reformatum» CD. IV/1. 105. A zsidókkal való viszony CD. IV/2. 174., 272.

[119] Róbert haláláról, István születéséről Alb. M. MG. SS. XXIII. 947. l.

[120] Az osztrák német viszonyokról: Huber, Gesch. v. Österreichs I. 410. s kk. ll. Ficker i. h. 45. s kk. ll. A panasz Frigyes herczeg ellen, Zahn i. h. II 242. IV. Béla levele IX. Gergelyhez: Balan, Storia di Gregorio III. 102. Boleszló és Kinga házasságáról Ann. Crac. Cap és Poloniae MG. SS. XIX. 597., 632. A galicziai dolgokról Kostomarow, Danilo életében i. h. 124. s kk. ll. Ipatyevszkája ad 6743. (1235.), hol azonban az évszámok hibásak, mert: Endre herczeg halála helyesen van 1234-re téve. Ez tél felé történt. A következő tavasz, tél, melyet a krónika mind 1234. alá foglal, már

1235-re esik, a minthogy csakugyan ez évben találjuk Danilót Béla koronázásánál; a krónika 1235-ik éve a 1236—1237. év eseményeit tartalmazza, mint Frigyes császár háborúját az osztrák herczeg ellen, melyről szintén említés történik. Oklevéltárainkban (CD. VII/5. 256.) olvassuk II. Frigyes császár egy levelét, melyben 1238. «balistoriorum equitum copiam, quos ipse specialiter educat praeelectos» kér a milanóiak ellen, a magyar királytól, mint affinis amicustól, de némely codexben (MG. SS. II. 325. l.) castiliai király áll, a kire talán jobban is illik a kérelem, mint IV. Bélára.

[121] A boszniai ügyre CD. IV/1. 36., 124—131., 174., 175—177. (az utolsó kelte Theiner I. 173. varians VII. id. Decembris), W. II. 49. s kk. ll., 345., VII. 167. Theiner, M. Sl. Mer. I. 296. s kk. ll. Dyacoról Pesty, Elt. r. v. I. 297. A mit Klaič (G. v. Bosnien I. 95. s kk. ll.) 1234 óta folyton tartó keresztes hadakról mond, oly időben, mikor Magyarország interdictum alatt volt, vagy, mint 1235-ben. Kálmán Ausztriában harczolt, Béla körül volt, csak phantasia, mely annyira ragadja, hogy a pápa képletes beszédeit a boszniai papokhoz, fegyverről, háborúról, materialis értelemben veszi. Azt sem tudom a forrásokból vele (i. h. 100. s kk. ll.) kiolvasni, hogy Ninoszláv daczolt a magyar hatalommal. Hogy Spalato később grófjává választá, a nélkül, hogy Spalatói Tamás eretnekségét említené (c. 47. i. h. III. 627.), valamint némileg IV. Béla 1244-iki oklevele is (Theiner, Mon. Merid. Slav. I. 296.) mutatja, hogy legalább vallás tekintetében nem volt többé ellene kifogás.

[122] A bolgár háborúról W. II. 78., 79—81., 83., 87. s kk. ll., VII. 55., CD. IV/1. 101., 111—123. ll., ezek közt IV. Béla levele (1238. jún. 7.) 111. s kk. ll., jobban Theinernél I. 170. s kk. ll. CD. IV/1. 41. Belefons (aligha Bélakút) alapítása W. VII. 27. s kk. ll. Carthausiak megtelepítéséről 1238. aug. 8. W. II. 86. (Theiner I. 164.). IV. Béla *bizonyos* vallásosságát kiemeli Rogerius is c. 1. (Fl. IV. 46.). A keresztesek átvonulása CD. IV/1. 122. Hopf, Griechische G. Ersch és Gruber I. 185., 255.. Akropolita c. 37., 63. l. «Militia non minima», írja seregéről Mathaeus Paris ed Watts 365.

[123] A magyarok ketté választását az arab írók is vallják, jelesen a X. századbeli El-Belkhi arra a vidékre helyezi az egyik magyar ágat, a hol Julián találta. Vámbéry, Magy. eredete 132. l. Hogy e második út még Endre idejére esik, kitűnik Julian szavaiból: «expensis domini Bele *nunc* regis Ungarie». A szövegben

helyenként Szabó Károly szép fordítását használtam, Magyarország Történetének forrásai II. füzet 89. s kk. ll. Julián ezt az útját összevetve második jelentésével, melyről alább lesz szó, 1235/6-ra kell tennünk, a mint Wolf is teszi, Geschichte der Mongolen oder Tataren, 266., 267. ll., kissé formátlan, de helyes kritikával írt művében. Julián második útja W. VII. 549. s kk. ll. Említi Albericus is 1237-hez MG. SS. XXIII. 942., a perugiai püspököt, kihez, mint pápai legátushoz intézi jelentését, 1237. május 31-én notificálja a pápa, legátusakép Bélának CD. IV/1. 88. Felvilágosítja ez útat Rubruk i. h. 243., 251., 252., 259., 266., 267., 274., 276. A kereszténység terjedése a kúnok közt W. II. 58. A Bulgáriába, Romániába menekült kúnokról Akropolita c. 35., 58. l.; ezek még Asên neje Mária halála előtt jöttek, kit IV. Béla a pápához írt 1238-iki levelében már holt gyanánt említ. Albericus M. i. h. XXIII. 950. l. Rubruk, i. h. 219.

[124] Baturól Plan Carpin, Recueil de Voyages V. 714. D'Ohsson, Hist. des Mongols I. 556. Mikor 1255-ben meghalt, 48 éves volt. Wolf, G. der Mong. 394. l.

[125] Mátyás érsekről CD. IV/1. 159., W. VII. 106.

[126] Buzád dominicanus voltáról CD. III/2. 334. István váczi püspökről Kn. I. 349. s kk. ll. Nemzetségéről, a név kiejtéséről Pesty, Magyarország helynevei I. 35. s kk. ll. és kapcsolatban ez István unokaöcscsével, István kalocsai érsekkel: Városy, Kalocsai egyh. Schematismus 1889. XVII. s kk. ll. Hahót Mihályról W. VII. 158.

[127] Hogy Rogerius Nicolaus filius Boreja alatt filius Borch vagy Borzot kell értenünk, valószínűvé teszi — eltekintve attól, hogy Bora-fiat e korból nem ismerünk — az, hogy Barczfia Miklós, a kalocsai és csanádi egyházmegyékben bírt (Th. I. 36.). Hogy kegyelmet kellett kapnia, az kitűnik W. VIII. 52. Hokl. 16. l. foglaltakból.

[128] A keleti népek szekérváráról Rubruk i. h. 221. Thury, A régi magyar-török hadviselés. Hadt. Közl. I. 591. A bessenyők szekérváráról Anna Komnena VIII. 5. (404—406. l.) Ez tehát nem volt a magyaroknál valami újság, nem is valószinű, hogy a magyarok IV. Bélának valami nagyon szokatlan táborozást megengedtek volna. A hiba inkább a czélszerűtlen alkalmazásban rejlett.

[129] HO. III. 15. Új Magy. Múz. 1850/51. I. 205. Jánossal egyébiránt még sokszor fogunk találkozni.

[130] Hogy a kúnok 1239. második felében jöttek az országba. Rogeriusból is c. 14. (Fl. IV. 55. l.) következtethető. IV. Bélát 1239. május 18-án Horomban (W. VII. 74.), október 28-án Szegeden találjuk (W. XI. 309.), a mi szintén ez idő mellett bizonyít. A kúnok bejövetelére nézve még Cont. Sanc. MG. SS. IX. 640. l. Rog. c. 2., 7., 12. (Fl. IV. 47., 50., 51., 54. ll.) Hogy a követek közt a nádor is lehetett, következtethetjük, hogy Béla 1239-ben írja: «Palatinus in nostro negotio morabatur ultra Alpes» HO. VI. 37. Hogy a kúnok szétosztása nem létesült, Kézay is bizonyítja (Fl. II. 92. l.). Akkori beköltözésükre némi fényt vet még IV. Orbán levele 1264. (W. III. 91. s kk. ll. — Theiner I. 269.) és a IV. László korabeli Art. Cum. 5. CD. V/2. 514. Íróink, p. o. Szabó Károly, a Monasterium de Kew circa Ticiam-ot, valami tiszamenti helyre, «Kőtelekre» értik, a hol nem is tudjuk, volt-e monostor; míg a híres kői monostorra Pétervárad mellett rámondhatja egy idegen, hogy nem a Tiszánál, hanem a Tisza táján fekszik, s érthető is, hogy Béla itt tartott gyűlést, közel a kúnokhoz, de mégis oly helyen, melyet tőlük egy nagy folyó választott el. A magyarok neheztelése jogosultságát még a Béla-párti Rogerius is (c. 12.) némileg elismeri, a mennyiben a dolog eldöntését az olvasóra bízza. Karakorum fekvését legújabban Vadrinczoff vizsgálta meg és igazolta Remusat Ábel véleményét. Karakorum az Orkhon balpartján feküdt, ott, hol az Ouirtanta mir foly bele. (Revue Historique XLIV. 187. l.) A tatár levelekről Litterae autem scriptae sunt litteris poganis et lingua tartarica *unde* (ez jellemző!), qui eas possunt legere multos invenit, sed intelligentes non invenit». (Julian jelentéséből W. VII. 554.) Szain Batu díszneve, Wolf. Geschichte der Mong. 272. II. Frigyes császárnak is írták Alt. M. MG. SS. XXIII. 943. A tatár-dúlásról számos nyugati és keleti forrás emlékezik. Legelső helyen kell említenem Rogerius ismert Carmen Miserabilejét (Fl. IV. 45. s kk. ll.), melyet Gibbon 64-ik fejezetében, jegyzetben méltán nevez a legjobb leírásnak, melyet egy barbár betörés részleteiről valaha olvasott. Kéziratát nem ismerjük; végsorai interpoláltak, mert IV. Béla korában már rhodusi lovagokról beszél! Spalatói Tamás c. 37—40. (i. h. III. 601. s kk. ll.) rövidebb, de pragmaticusabb, csakhogy hajlandó a declamatióra, nem sziveli a gőgös magyar urakat, főpapokat, s azért leírását a magyarokról — mint már Rosty Zs. a Tatárjárás történelmében észrevette — általános, hű képnek nem tekinthetjük.

Azon három gonosz püspök alatt, kik miatt egy jámbor papi férfi visiója szerint, Magyarországnak szenvedni kellett, mint a 37. fejezetben beszéli, de kiket nem tud, vagy nem akar megnevezni, valószinűleg Benedek váradi, Bölcs csanádi és talán Gergely győri püspököket kell értenünk. E két írót, mint főforrást — rendszerint — külön nem is fogom idézni. Több levelet, melyeket részben Matthaeus Paris függelékében olvashatunk (Ed. Watts 437. s kk. ll.) a CD. IV/1. 212—215., 216—234., 235—243.; W. II. 126., 132—141. ll., gyűjtötték össze. IV. Bélának egy általánosságban mozgó levele 1241. derekáról Palackynál, Der Mongoleneinfall, Abhandl. der B. Gesellschaft f. W. V. foly. 376. A tatárjárásról e kornak majdnem minden krónikája emlékezik; kissé bővebben és elég jól a németek közül Ann. S. Pant. Coloniensis MG. SS. XXII. 535. Gesta Trevenorum u. o. XXIV. 404. Az osztrák Cont. Lamb. u. o. IX. 559. Cont. Sanc. II. több hibával (u. o. 640., 641.); Cont. Zwetl III. u. o. 665. Az osztrák források 60,000, majd 100,000, végre 300,000 emberre teszik a magyarok veszteségét a mohi csatában. Ann. Stadenses MG. SS. XVI. 367.; Ann. Scheftlarnenses u. o. XVII. 341. Ann. Wormatienses u. o. XVII. 46. Richers Gesta Senonensis ecclesia XXV. 310. l. Hist. Regum Franciae XXVI. 604., 605. ll. A tatárok szokásaira, vallására nézve nem azoktól az íróktól kell informatiókat szereznünk, kik tőlük szenvedtek, mint Rogerius és Spalatói Tamás, mert azok úgy írják le őket, mint p. o. annak idején Regino a magyarokat, hanem a nyugodtabb szemlélőktől, mint a tiszta fejű Rubruktól (1253.), kit a mongolok Priscus rhetorjának lehet neveznünk, s kinek jelentéséhez jó geographiai commentárt írt Schmidt F. M. A Zeitschrift der Ges. für Erdkunde XX. 161. s kk. ll. és Piano Carpini (Plan Carpin) Jánostól, IV. Incze követétől a mongolokhoz 1245. (Recueil des voyages et de mémoires IV., jelesen Rubruk 213. s kk. ll. Plan Carpin 600. s kk. ll., jelesen 614. s kk. ll., 643., 666., 667., 668., 684. s kk. ll., 746., 749. ll.) Fejér ez utazásokból csak töredékeket közöl a CD. IV/1., illetve IV/2. köteteiben. A tatárok némi jó tulajdonságát kiemeli Besztusev Rjumin is I. 213. l. Matthaeus Paris ed. Watt. 370., későbbi adatkép ugyan Marczali, Tört. Tár 1878. 376. l. A mi a keleti kútfőket illeti: Dsuveini és Resid elbeszélése, D'Ohsson, Histoire des Mongols I. 708., 715. ll. és Sámi magyar fordításában, Brettschneider angol szövege után Vasárnapi Ujság 1876. 681. l. A khinai adatok W.

VII. 563.; ugyanez Janko, Századok 1890. 44. sz. Resid Bouruldait szerepelteti Batu mellett, kit az oroszok Kiev alatt említenek — különben kétszer beszéli el a magyar hadjáratot, egyszer Dsuveinit kiírva. A «kelar», király sátrának ledöntéséhez, melyet Dsuveini, mint döntő diadalmi momentumot emel ki, analogul szolgál a svéd vezér sátrának felforgatása, a Néva mellett, az oroszokkál vívott csatában 1240. július 15. (Kostomarov i. h. I. 144.) Piano Carpini tudósítása a magyarországi tatár herczegekről összevág Resid értesítésével (i. h. IV. 667.). Rogerius a tatár vezéreket (c. 19.), úgy látszik, nem rangjuk szerint, hanem a mint épen valamelyik vezérnevet hallotta, jegyezte fel; azért mondhatja: essent inter eos alii reges quam plurimi (a megnevezetteken kívül), hitelét még a hibás leírás vagy nyomtatás is kétségessé teszi. Felismerhető Batu, Bahadur Kadan; Feicanban talán Seibant kereshetjük. Boudjeket — Vámbéry tekintélyére (Magyarok eredete 492.) — Büdzsiknek írom, s ennélfogva Rogerius Bochetorját, ki nem lehetett Szubutaj Bahatur, Batu társa, Büdzsikurra értem. Használtam Wolf, Geschichte der Mongolen és Howarth, History of the Mongols czímű műveit, megvallom, nem sok haszonnal. Sajátságos, hogy a tatár-pusztítást illetőleg azoknál a nemzeteknél, a kiket a tatárok meg sem támadtak, mert nem akartak megtámadni, nagy diadalokról szóló mondák keletkeztek, sőt még a *lengyelek* liegnitzi csatavesztését is úgy fogták föl írók, hogy ezzel a *német* vitézség gátat emelt a tatároknak és elriasztotta őket a német határoktól. Az újabb kritikai történet azonban már nem hisz Hormayernek, Palacky elbeszélésének, nem hiszi az osztrákok, csehek dicső győzelmeit, a neustadti és olmüczi diadalokat, Kukuljevics «Borba Hrvatah s Mongoli i Tartari» czímű dolgozata azonban. melyet németül is közlött némi változtatással a Kroatische Revue 1886. folyamában, minthogy részben okmányokra támaszkodik, melyek hamissága ugyan szembeszökő, de a külföld nem tudhat, még az e tekintetben józan felfogású Wolfot is tévedésbe ejté. Ez oklevelek hamisságáról másutt levén (II. mellékletben) szó, itt csak azt jegyezzük meg, hogy Kukuljevics dolgozatában az általános historiai tájékozatlanság és a kritika hiánya vetélkedik nemzeti chauvinismusával, mely minden vitéz emberben szlávot lát; mily joggal? elbeszélésünkből kivehető. Wenzel, Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez 10. s kk. ll. (Ért. TT. XI/5. sz.) erre néhány megjegyzést tesz, csak hogy ő kimé-

letesebb Kukuljevicscsel, mint a hogy megérdemlené. Az egyes részletekre nézve: A napfogyatkozásról Spal. Tamás c. 34. (i. h. III. 592. l.). Az Európaszerte való félelemről ugyanő c. 37. (i. h. III. 601.) Mathaeus Paris (ed. Watts. 318. u. o. a tatár nőkről 370. Additament. 139.). A mi a tatárok számát illeti, hivatkozással e munka I. 5. jegyzetében a magyarokról mondottakra, Grigorjev, Die Nomaden 10., 47. s kk. ll. Vámbéry, Magyarok eredete 432. l. Néhány jó megjegyzést tesz Székely Samu. A mongol invasio 1241—42. Ludovika Akadémia közlönye XI. 64. s kk. ll. Dsingiskhán egész seregét 230,000-re teszik a keleti források (Erdmann, Temudsin 446. s kk. ll.), de úgy látszik, itt is dupla számítással van dolgunk, és inkább igaza van D'Ohssonnak (Hist. des M. I. 322.), ki csak 123,000 lovasról beszél. Az ikoniumi szultán ellen, úgy tudja legalább Rubruk (i. h. IV. 391.), 10,000 mongol harczolt. Mahmud Terdsumán, ki a XVI. században török nyelven magyar történetet írt (Ért. TT. II. 304.), a mongol sereget 100,000 emberre teszi, a mi legalább a keleti felfogást illustrálja; míg Dsuveini szerint (Sámi fordítása Vasárnapi Ujság i. h.), a magyarok Batu ellen 400,000 emberrel szállottak síkra. Különben Spal. Tamás mondja, hogy a sajói csatában: maior ... fuisse dicitur copia Ungarorum. C. 38. (i. h. III. 309.) A XVI. században Sajbani özbég vezér tíz emberből kettőt állított ki őrsnek (Thury, A régi török és magyar hadviselés, Hadtört. Közl. I. 568.). A mongol sereg 12,000 őre, melyről beszélnek, nem felel-e meg 60,000 embernek? Különben, ha olyan sokan lettek volna, nem ültettek volna bábokat lóra (Rogerius c. 27.), nem engedtek volna a Sajónál egérútat a futó ellenségnek, s bevettek volna oly kisebb várakat, mint Nyitrát, Trencsént, Komáromot. Kievről az Ipatyevszkaja 6748. évhez. A zárai dologról W. II. 143. Dandulo i. h. XII. 358. Spal. Tamás i. h. III. 618. 1240-ben Jacobus de Monte Regali a magyarországi templomos mester (Kub. I. 16. = W. VII. 114.); nagy merészség nélkül tehát őt érthetjük Spalatói Tamás meg nem nevezett magistere alatt, ki a Sajónál elesett. Frigyes herczeg még márczius 11-én Passauban volt; nagyobb fegyveres csapattal tehát nem is jöhetett, mikor oly rögtön jött (Ficker i. h. 98. l., ki egyébiránt hibásan érti a Dominica passionist Husvétra). Frigyes magyar viseletét említi Hebbling (XIV. 15. v. ed. Seemüller 1. l.) «Der biderbe herzog Fridrich Den Ungern stalte sich gelich». A tatár-kún rokonság

említése 1224-ben Wolf i. h. 100. «Primo conflicto nostro quod cum Tartaris habuimus in Rakus» mondja IV. Béla 1244. HO. I. 22. Bölcs püspökről CD. IV/1. 92—95., 123. W. II. 129. Számos író, köztük Szabó Károly Rogeriushoz írt jegyzeteiben, Wolf i. h. 294. l. nem levén tisztában Francavillával, a marchiai esperességgel, Marchia alatt Styriát értik, melyet ekkor már a mai nevén neveztek, s a Dunántúlra, Szombathelyre vezetik a kúnokat, nem törődve azzal, hogy erről a támadásról se külföldi, se belföldi forrás nem tud semmit, és hogy azt egy futó ellenségről, mint a kún, feltenni képtelenség. A Benedek püspök ellen használt hadi csel egy példáját említi Wolf i. h. 91., 296. Plan Carpin i. h. IV. 643. Rogerius c. 27. Boch comese bizonyosan Both és alkalmasint azonos azzal a Both comessel, ki a váradi regestrumban c. 131. 1234. körül említtetik. Benedek püspökről W. II. 108. Eger pusztulásáról részleteket említ IV. Béla 1261. oklevelében. CD. IV/1. 34. A mohi csatatérről Századok, Vidéki kirándulás 89. l. A muhi nevet egyébiránt csak a Chronicon Posoniensi tartá fenn «prope villam Muhi» (Fl. IV. 36.). A sajói csata menetéről l. Spalatói Tamást, a ki úgy látszik, Kálmán herczeg egyik emberétől vette értesítését, s összefüggőbb, részletesebb, a dolog természetének megfelelőbb, megbízhatóbb, mint Rogerius, a ki szintén nem volt szemtanú. A tatár táborban történtekre nézve W. VII. 563., Plan Carpin i. h. 676. és Howorth i. h. II. 51. A csata napját illetőleg mindent összevetve, teljesen megbízhatunk abban a XIII. századbeli feljegyzésben, a melyet a MG. SS. XXIV. 65. l. olvasunk, s melyet Ulanowski a krakói akadémia tört. bölcs. értekezései (Rozprawy) XVII. 337. l. újra kiadott; ugyanott a magyarok vesztesége is említtetik, 10,000 ember, vagy még annál is több. Béla menekülésérői CD. IV/1. 405.; IV/2. 93. (v. ö. W. VI. 321.), 206. l. Az egérútat, mint a mongolok szokását Plan Carpin is említi i. h. 694. Türje Dénes a csatában «sagax et strenuus existit» W. VII. 152. (CD. IV/1. 323. csonkán). A Fáy-család ősei, úgy látszik, nem a csatában, hanem a menekülés további folyamában adtak lovat Bélának (CD. IV/1. 286.). Erney de genere Akos W. XII. 342. Ivánkafia Andrásról CD. III/2. 93., IV/1. 358., a melyből az elesett testvér nevét tudjuk meg, IV/2. 206. l. HO. VII. 37. (CD. IV/2. 11. csonkán.)

[131] A pesti domokos kolostornak vagyis inkább Szentfalvának, a hol az feküdt. fekvését teljesen tisztázta Csánky D., Szent Erzsé-

betfalva Pest mellett. Századok, 1893. 16. s kk. ll., s ezzel együtt Pest régi kiterjedésére is fényt vetett, Jankowich Miklós állításait e részben megerősíti.

[132] Szabó Károly Rogerius fordításában a canesiust kenéznek veszi; de azt tartom, hogy összevetve a c. 23-mal (Fl. IV. 61.), a mikor canesiusnak nevezi a tatár vezért, kit osztrák Frigyes Pest előtt levágott: e név alatt Khánt kell értenünk; arra magyarázza Ducange is a Cagan szó alatt; miért is éltek volna a tatárok, a biharmegyei magyarok a szláv kenéz szóval?

[133] A niederaltaichi megjegyzés Herm. Ann. MG. SS. XVII. 394.

[134] Nyomtatási hibából a 226. és 240. lapon. A 226. lapon Kálmán herczeg temetkező helyéről van szó, melyről a Pozsonyi Krónika mondja (Fl. IV. 36.) «In ecclesia Weginarum». A váradi krónika a domokosrendű apáczákat hívja beguináknak (Fl. III. 259.). A «dominas monialeseket» Iváncsra István zágrábi püspök alapítá. Tk. I. 87. Spalatói Tamás tudósítását «Sepultus est autem in loco fratrum praedicatorum *apud Cesmam* (i. h. III. 610.), nem lehet, mint Szabó Károly tette, így fordítani: Csazmában. A 240. lap Rogeriusra vonatkozik. Th. I. 189. CD. IV/1. 304.

[135] A sajói csatától 1241. végéig történt dolgokra nézve már a 130. jegyzetben általánosságban idézett forrásokon, jelesen Rogerius és Spalatói Tamás elbeszélésén kívül hivatkozunk: Segesdet illetőleg: Pesty, Az eltűnt régi vármegyék I. 213. s kk. ll. Erdély pusztulásáról CD. IV/2. 147.; V/1. 205.; VII/3. 33. Hogy a vajda Pózsa volt, csak következtetés abból, hogy 1240-ben még ő viselte e méltóságot (CD. IV/3. 552.). Annales Erford. MG. SS. XVI. 34. Várad pusztulásáról v. ö. Bunyitay i. h. I. 102. Tamásda még 1729-ben a Baranyay-család adománylevelében (Orsz. Levéltár m. kancz. osztály) Tamáshida seu Tamásda nevet visel. Az Agya mellett levő sziget fekvéséről Márki Sándor, Arad középkori hadtörténete. Hadtört. Közl. III. 324. Rogerius Pergjét (c. 37. Fl. IV. 80.) Szabó Károly Nagy- és Kis-Peregre érti; de inkább Kaszaperre kell gondolnunk, mely még a XV. században is város (Csánky i. h. 692.). Trencsén védelméről W. VII. 135. (CD. IV/1. 295.), 174.; CD. IV/1. 343.; HO. VI. 97.. v. ö. Hokl. 9. Nyitráról CD. IV/2. 456. Komárom megmaradása CD. VII/3. 26. E dunáninneni felvidéki hadjáratra vonatkozik főleg a Wattenbach közlötte feljegyzés. AfÖG. XLII. 520., melyet Ulanowski a krakói akadémia fenn 130. jegy-

zetben idézett értekezésében XVII. 350. újra kiadott. Pozsony mellett a két Vödricz közt fekvő föld még 1288-ban is puszta volt. W. IV. 288. Korpona, Zólyom privilegiumai ekkor vesztek el. CD. IV/1. 329—333. ll. Más pusztítás emlékeit találjuk W. VII. 145., 226.; Kn. I. 381.; CD. IV/2. 67., 302.; IV/3. 78. Bodroghban W. II. 163., Csongrád CD. IV/1. 454.; erdélyi püspöki javak: CD. IV/1. 415. Szepesben, felforgatásról CD. IV/2. 46. l. Hont W. VII. 542. Tobul védelme. HO. VIII. 40. IV. Béla Pozsonyon keresztül menekült (Kn. I. 346.); egy pozsonyi polgár is kisérte. CD. IV/1. 287. = XI. 399. IX. Lajos szavai, a zsidókról stb. Matthaeus Paris i. h. 377., 378., 382., 418. ll. A zsidók később is — 1260. felé — a Messiást látták a mongolokban, Grätz VII. 139. Hogy IX. Lajos is felelt IV. Bélának, kitűnik CD. IV/2. 220. Mandata Conradi IV. MG. LL. II. 339. II. Frigyes két levele CD. IV/1. 220. s kk. ll. In castris ante Spoletum XII. kal. jun. (helyesebben julii), már említi a váczi püspököt. Huillard Bréholles i. h. V. 1142. Erben, Reg. Bohemiae I. 490. Richardus de S. Germani MG. SS. XIX. 380. Ann. S. Pant. Cal. u. o. XXII. 535. Mathaeus Paris i. h. ad 1244. 178. l. A németek készületeire vonatkozó adatokat összeállította Bachfeld, Die Mongolen in Polen stb. 87. s kk. ll. IV. Incze levele CD. IV/1. 374. IV. Béla levele CD. IV/2. 220. A pápa levele CD. IV/1. 228. s kk. ll. W. VII. 121. = Th. I. 183. IV. Béla levele a megválasztandó pápához. Huillard Bréholles i. h. VI. 902.

[136] IV. Béla 1242. január 19-ikéről kelt, fentebb idézett leveléből, melyet CD. IV/2. 222. l. abbeli kijelentése, hogy a Duna vonala tíz hónapig tartóztatta fel a tatárokat, támogat, világos, hogy az a magyarországi benczés «Abbas S. Mariae», ki alatt, feltéve, hogy a levél nem koholmány, csak az 1252-ben már létező (W. II. 228.) dömölki apátság fejét érthetem, legfeljebb egy kisebb tatár csapatról beszélhet, ha egyáltalában nem puszta kósza hír, olyanféle tudósítás, minőket p. o. chartresi Ivo levele tartalmaz (CD. IV/1. 237.), mikor azt írja (CD. IV/1. 235. Mathaeus Paris Add. 138., 139. l. után), hogy a tatárok karácsonkor keltek át a Dunán. Spalatói Tamás is c. 39. (i. h. III. 610.) február elejére teszi az átkelést, s ezt Rogerius elbeszélése is (c. 40.) a Fehérvár körül történt hirtelen olvadásról. támogatja, a mi inkább illik februárra, mint egy kemény tél karácsona tájára. Tamás Budaliája semmi más, mint a Buduvárának olaszos elferdítése, nem Budaalja, mint Szabó Károly Tamás fordí-

tásában magyarázza, mert ilyen helynek semmi nyoma, s azért Dandulo már, a ki Tamást használta (i. h. XII. 354.), Budát ír. Pálról W. VII. 283. Esztergom védelmét érinti CD. IV/1. 472., 478. ll. A spanyolok ügyességéről a számszerigygyel való bánásban l. Ducangeban, a «balistarius» szót; a számszerigy szó magyarázatára nézve Tagányi: A beszterczei szószedet kulturtörténeti jelentősége, Századok, 1893. 816. l. «Balistas, quam multum timent», írja Plan Carpin (i. h. IV. 721.).

[137] A dunántúli dolgokról W. II. 157., VII. 456., XI. 422. (CD. IV/2. 357.), CD. IV/1. 341., 342., IV/3. 117. István zágrábi püspökről spal. Tamás c. 41. (i. h. III. 615.), Tk. I. 69., II. 5., CD. III/2. 105. István váczi püspökről W. III. 45. Máté Csák voltát onnan következtethetjük, hogy a később szereplő Csák Máté vagy Mátyus és Péter, Máté mester fiainak mondatnak (W. IX. 12., 13.). Lórántra nézve, kivel még sokszor fogunk találkozni, már itt CD. VII/2. 12. s kk. ll. hivatkozom.

[138] Radunról, a Madácsok őséről CD. IV/2. 60. A Száva-Drávaközre vonatkozó adatok W. XI. 338. CD. IV/1. 289. Zágráb elpusztulásáról élénk színekkel emlékezik egy Vinkovics Benedek gyűjteményében fenmaradt oklevéltöredék (Tk. Mon. Civ. Zagr. I. 19.), de szokatlan kezdőszavain kívül: Stephanus *secundus* Ep. Zagr. felette gyanússá teszi az a körülmény, hogy IV. Béla e pusztulásról, bár kinálkozott alkalom (CD. IV/1. 258. Tk. I. 88.), sehol egy szóval sem emlékezik. Kemlek váráról Pesty, Magyarországi várispánságok története 276. s kk. ll. A zágrábi káptalanról Tk. II. 1. Egiziát említi CD. IV/1. 232. Ide tartozik CD. IV/1. 385.; W. VII. 263. Íróink Spal. Tamás Sirbium vizét, melynél a tatárok foglyaikat legyilkolták, a Verbászra értik, de az a Hadúttól, melyen Kádánnak is, legalább nagyjában, haladni kellett, messze keletre esik. Tamás elbeszéléséből világos, hogy Kádán e folyóhoz ért, mielőtt Horvátországba átment volna. Azt tehát a Gozdon innen kell keresnünk. A Szávára nem gondolhatunk; azt az író jól ismerte és nem nevezte volna quandam aquam-nak. Egyike volt tehát azoknak a kisebb folyóknak vagy patakoknak. melyek a Száva és Gozd közt folynak. Névre nézve a Sirbium leginkább — Srb — a Zsirováczra illenék, melynek fekvése sem zárja ki, hogy a spalatói író elbeszélését arra vonatkoztassuk. Ernyéről W. VII. 322. Ogotai halála Howorth i. h. I. 158. Plan Carpin (i. h. IV. 761.) Ogotai halálá-

nak tulajdonítja a visszavonulást. Kádán bizonyára a létező utakon vonult vissza, azért Jireček J.: Die Handelstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien, műve jó útmutatóul szolgál, különösen 62. s kk. ll., 74. s kk. ll., 89. l. Hogy Halics felé is vonultak vissza, az Ipatyevszkájából következik ad 6749. év. Valkói pusztítás HO. VI. 124., Hokl. 159., Rubruk i. h. 263. bolgár foglyokat is említ. A magyar foglyok sorsáról Rubruk és Plan Carpin i. h. IV. 243., 264., 272., 300., 309., 337., 338., 341., 631., 763.

[139] A tatárdúlás után való állapotról Rog. c. 40. (Fl. IV. 83. s kk. ll.); Tamás c. 40. (i. h. III. 614.); KK. c. 70. (Fl. II. 224.). Cont. Sancrucens. II. MG. SS. IX. 642. Szörnyű rajzához XVI. századbeli kéz e megjegyzést írta: Idem invenit 1543. tam durae cervicis Hungari sunt. Az emberhús-evés, mely a középkori éhségek idejében gyakran felmerült, vagy legalább beszéd tárgya volt (p. o. Salimbene az 1212-iki apuliai éhség alkalmából i. h. III. 2.) bizonyosan túlzás; hazai emlékekben nincs nyoma, a külföldiekben pedig, minél későbbiek, annál czifrább alakban jelentkezik. Ann. S. Rudb. MG. SS. IX. 788., Chron. Rhytmicum u. o. XXV. 360., 361. ll. Az Ann. c. Crac.-ban u. o. XIX. 634. a farkasok mellett róka, sas is szerepel. Az országos rablókról W. VII. 157., CD. IV/1. 288., IV/3. 323., IX/7. 663. HO. VIII. 34. Osztrák Frigyes támadásáról CD. IV/1. 302., 390. (a hol, mint az országos levéltár DL. 295. számú eredetiben, 15 sebről van szó) IV/2. 388. s kk. ll., W. II. 269. IV. Béla e becsapás idejét «cum in partibus maritimis maneremus» tehát 1242. első négy hónapjára teszi, s a dolog természeténél fogva sem tehetjük arra az időre, mikor a tatárok még az országban voltak. A Cod. Dipl. IV/1. 245. megjelent okmányra nézve l. Rechenmacher czikkét AfÖG. XXXV. 243. s kk. ll.

[140] A dalmát dolgokról W. II. 143., VII. 319., 370., HO. VIII. 39. Tamás c. 43. (i. h. III. 618.)

[141] IV. Béla május 10-ikén még Traùban van, május 16-án már távozását említik Dalmácziából. A Luciusnál, De Regno Dalmatiae stb. IV. 5., illetve Mémorie de Traù 44. után Starine 24., 213., 214. ll. Pál tetteiről W. VII. 283. Lőrinczről CD. IV/1. 276., Futak táján bírt W. VIII. 294. Az osztrák háborúról CD. IV/1. 289., W. VII. 135., 263. Hogy az elfoglalt megyék már akkor visszakerültek Magyarországhoz, azt már Huber A. is szokott éles szemével (G. v.

Ost. I. 462. l.), a többi írókkal szemben, észrevette, s ugyanott 1. jegyzetben a Cont. Gorst. (MG. SS. IX. 597.) zavaros előadását helyesen magyarázza, s ezt bizonyítja az is, hogy 1246-ban a magyarok, mielőtt Frigyes herczeg elesett, Sopront és Pozsonyt megerősítették.

[142] Az ország és lakóinak pusztulásáról IV. Béla szavai CD. IV/2. 49., 65., 219. ll. Kn. I. 548. Szükség miatt birtok elidegenítések HO. VII. 44., CD. IV/2. 364., W. IX. 405., XII. 539. A többi mondottakra nézve Kn. I. 487., 521., CD. IV/3. 179. Johannes Vict. Böhmer Fontes I. 279. A pusztulás felfogására nézve: a Marczali közlötte ének (Tört. Tár, 1878. 371. s kk. ll.) hasonlít spalatói Tamás felfogásához; jellemző, új adatokat nem tartalmaz, legfeljebb a 36., 52. versszakokban, a hol a gyenge nők gyalogolásáról és a tél pusztító hatásáról a bujdosókra emlékezik. Wattenbach, AfÖG. XLII. 519. és Forschungen zur Deutschen Geschichte XII. 645—648. ll. A Henuk név — Henel helyett — CD. IV/1. 283. hiba. A böszörményekről Plan Carpin i. h. IV. 750. Böszörmény = musulman, Vámbéry i. h. 370. Kosztomarov, Nevszkij Sándor élete i. h. I. 155. s kk. ll. Karamsin IV. 72. Der unmittelbare Einfluss der Mongolischen Invasion auf die Münzverhältnisse Ungarns, Numismatische Zeitschrift VI—VII. együttes kötet 49. s kk. ll.

[143] Kohn i. h. 107. n. 2. véleménye a viszonyok teljes félreismerésén alapszik.

[144] IV. Béla zsidó privilegiuma CD. IV/2. 108. s kk. ll. (Endlicher 473. l.). Újabban: Helmárnál, Zsidó törvények 14. s kk. ll., Kohn i. h. 100. s kk. ll. és 371. s kk. ll., Jireček, Cod. Jur. Bohemici 134. s kk. ll. párhuzamosan közli az osztrák, magyar és cseh zsidótörvényt. Az osztrák: AfÖG. X. 146. A zsidó biróról: Hajnik J., A zsidók Magyarországon 114. s kk. ll. IV. Incze pápa zsidó privilegiuma 1246. okt. 22. Potthast, 12315. sz. a. Jireček i. h. I. 131.

[145] A cseh zsidó privilegium német fordítását adja Dudik, G. v. Mähren VIII. 222. s kk. ll., Bruno levele W. IV. 18., Th. I. 306. s kk. ll.

[146] Ezt Rubruk írja 1255-ben i. h. IV. 395. l.

[147] IV. Béla sátráról Plan Carpin i. h. IV. 745. Rubruk i. h. IV. 250, 395. Sarai fekvéséről Schmidt, Über Rubruks Reisen (Zeitschrift der Ges. für Erdkunde XX. 233. s kk. ll.). Danilo útját a

tatárokhoz említi IV. Béla (W. VII. 163.), hiteles, legfeljebb dátumában talán két évvel elhibázott oklevelében; az útat egyébiránt Plan Carpin is (i. h. 736.) 1245/6. telére teszi.

[148] Csernigovi Mihály halálát Plan Carpin is említi i. h. IV. 736. V. ö. Ipatyevszkája 6751., 6753. évekhez.

[149] «Credentes .... suis gladium imminere cenicibus», írja IV. Incze a magyarokról (CD. IV/1. 300.). A tatárok babonás félelmét Rubruk említi i. h. IV. 363. A várak hasznát a tatárok ellen kiemeli Plan Carpin is i. h. IV. 728 IV. Béla levele IV. Inczéhez november 11-ikéről, évszám nélkül (CD. IV/2. 218.), de 1254-ből, mert — ámbár egy jeles írónk (Budapest története II. 186.) megállapíthatónak nem tartja az évet, és 1235—1270. közt enged latitudót — hogy egyéb okot ne említsek, IV. Inczének szól, ki 1254. végén meghalt, ez év után tehát nem kelhetett, de már IX. Lajos palaestinai tartózkodására, mint mult dologra czéloz, ki pedig 1254. derekán érkezett vissza Francziaországba. Kn. I. 440., CD. IV/1 462. = Th. I. 204., W. II. 320., VII. 70. l. IV. Béla 1243. január 29. datál apud castrum Turócz (W. VII. 133.). Itteni tartózkodása tehát melyet íróink a sajói csatából való futása idejére értenek, — mi, tekintve útját, az időt, képtelenség! — erre az időre kell értenünk. Turóczról: Bél, Notitia II. 349., 361., CD. IV/2. 207. A Turul és Turócz azonosságára nézve Hokl. 19. és a W. IV. 100., 175. l. okmányoknak összevetése W. XII. 596.

[150] Visegrádról W. III. 94., VIII. 70. Szigligetről W. III. 320. Pozsonyról CD. IV/1. 380., IV/2. 218. = Békefi, Zirczi apátság I. 317. l.

[151] Az ispotályosokról CD. IV/1. 447. (Th. I. 208.); IV/2. 62., 218., CD. IV/3. 474., HO. VII. 85.

[152] W. XI. 285. CD. IV/1. 132.

[153] W. XI. 323. A zágrábi alapító levele. Az eredetiből Tk., Mon. C. Zagr. I. 15. (= CD. IV/2. 258.), 40. l. (CD. IV/3. 331.). 1248-ban a zalamegyei Zolona földről már mondja IV. Béla «in Sclavonia» W. VII. 255. V. István idejében, az 1271-iki békekötésben, Ducatus Slavoniae már külön tartomány számba megy. W. III. 248. Tschernembelről stb. Schumy, Heimatskunde I. 29., 46., 49.. 62. s kk. ll., 65. s kk. ll. Slavonia kiterjedését kelet felé a későbbi állapot igazolja, p. o. 1416—1418. közt Varasd, Kőrös, Zágráb

Verőcze megyékből áll, Kukuljevič Jura I. 179. és Csánky, Kőrösmegye a XV. században Ért. TT. XV/12. füzet. Zágráb nemzetiségi viszonyaira, különösen a magyar elemre vonatkozólag Tk. Mon. C. Zagr. I. 19., 382., 383. Egy Terra Ambrosii fölött 1259-ben kelt ítéletlevél V. István-féle transumptumán ez áll: Super terra Ambros földe. Makušev, Mon. Hist. Slav. Mer. I. 530. Magyar nevek Starine 7., 22., 23. s kk. ll.

154 Zágrábi káptalan adománya Tk. I. 88.

155 IV. Béla Mons Pestiensis és Castrum Pestiense-ről beszél 1255-ben (CD. IV/2. 310., 322.). Novus Mons Pestiensis-ről 1265-ben (Kn. I. 521.). De a veszprémi káptalan 1247-ben már ecclesia novi montis Budensist említ (HO. VI. 47.), s Kézai idejében már elismert név az Ó-Buda, természetesen ellentétben a mostani Budával (Fl. II. 64.), sőt ez a Vetus-Buda már 1243-ban is említtetik, ha ezt nem tekintjük későbbkori interpolatiónak, hogy az oklevél világosabb legyen, miből még az oklevél hamis volta nem következik (CD. IV/1. 296.); végre 1269-ben Mária egyháza «in monte Budensi» levőnek mondatik (HO. VII. 116.). IV. Béla uralkodása vége felé felváltva castrum Pestiense és castrum Budense használtatik, mert magyarban a Buda lett az általános kifejezés, s a civitas novi montis Pestiensisre nem is találunk magyar kifejezést. A kifogás, mit Salamon IV. Béla 1243-iki pesti szabadalomlevele ellen (i. h. III. 27. s kk. ll.) tesz, mint e nagyeszű író más efféle diplomatikai excursiói, tüzetes czáfolatot nem kivánnak. A szabadalomlevél CD. IV/1. 326. Zólyom, Korpona okleveleinek megerősitése u. o. 329., 332. ll.

156 Fehérvárról CD. IV/2. 73. (= Th. I. 208. l.). Esztergomról Villányi, Néhány lap Esztergom város és megye multjából 8. l. Kn. I. 375., 439. l.

157 Idegenek behívása Kn. I. 548. Bevándorlás: Ann. Scheftlern. Min. MG. SS. XVII. 344. Tornáról Kn. I. 496. Rima-Szombat W. VIII. 212., Kassa W. VII. 281., CD. IV/3. 50., Eperjes HO. VIII. 54., Késmárk HO. VI. 157., továbbá Kn. I. 426., W. III. 156., HO. VI. 42., CD. IV/2. 218. (jobban Kubinyi I. 30.), 457. Zágráb tíz fegyverese Tk. Mon. c. Zagr. I. 17. Pest tíz fegyverese CD. IV/1. 326.; HO. VIII. 52., 53., 54. A szepesi nemesek szabadalma CD. IV/1. 279., CD. IV/2. 295., VI/1. 49.

[158] W. VII. 158. Folkus esete CD. IV/1. 401. s kk. ll.; nemzetségére és birtokaira, melyeket mint gyermekrészt nem kobozhattak el, fényt vet W. VIII. 353. (364. l. ugyanaz), X. 121. Jutalmakról W. VII. 152., 282., 319., XI. 370. Brebirmegyéről Pesti, Régi elt. v. II. 372. CD. IV/1. 206., 405.

[159] CD. IV/2. 144., 179., 221., IV/3. 30., 183., 185., 343., W. III. 91., HO. VIII. 62., 80., Kn. I. 514. István koronázását és slavon herczegségét IV. Béla említi CD. IV/1. 404. l. Talán kún Erzsébet korábbi életére vonatkozik, mit CD. V/1. 238. Majs bolgárországi szolgálatairól mond. Szépségére érti Szabó Károly a «virtute corporea elabente» kifejezést CD. V/3. 285. Pecsétjén is meglátszik szépsége (közli Szabó Károly Kún László 131. l.). A kún Alpra talán az Albert, kit Kún László uralkodása elején említenek. W. Magy. Dipl. Emlékek I. 34. A tatárok 1247-iki terveit Plan Carpin is említi i. h. IV. 715. s kk. ll. Marczali Tört. Tár, 1878. 376.

[160] Plan Carpin i. h. IV. 718. l.

[161] IV. Béla többször idézett levele 1254. nov. 11-ről CD. IV/2. 220. s kk. ll. CD. IV/1. 299., 374. = Th. I. 187. 199. ll.

[162] Bogomér lengyel hadjárata W. VII. 174. Röpell G. v. Pohlen I. 488.

[163] A zárai ügy: Da Canale Cronaca Veneta (Archiv. Stor. Italian. VIII. 395—403. ll.) régibb és teljesebb Dandulonál (i. h. XII. 353. s kk. ll.) Dénes megsebesülését IV. Béla is említi W. VII. 153. Spal. Tamás c. 43. (i. h. III. 618. Canale, Cuens Marc d'Esclavonie-jével Marulus genealogiája ismertet meg (Schwandtner III. 530.). A nonai harczról CD. IV/1. 444.

[164] IV. Béla traùi adománylevele CD. IV/1. 246. s kk. ll., W. VII. 188. l. tévesen 1245-höz, 1242. helyett; az első béke Traù és Spalato közt W. VII. 149., XI. 330., boszniai viszony CD. IV/1. 319. Spalatói Tamás c. 42., 44—47. (i. h. III. 617., 618—628. ll.). Füle prépost nemzetségéről W. VII. 40., XI. 263., 337., felvilágosításul CD. III/2. 413. (= DL. 25744). Béke Spalato és Traù közt CD. IV/1. 319. András halomföldi comes czíme W. II. 357. A békéből kizárt Vulxu talán egy 1249-iki oklevél Purcia-ja vagy Vukciája (W. II. 355.). A Velenczével kötött béke okmánya CD. IV/1. 317. (VII/5. 263.). W. II. 155. U. a. Tafel és Tomas i. h. XIII. 418. s

kk. ll. Utószülött Istvánról Salimbene i. h. 53. Hogy Velencze később visszaadta volna Zárát, mint p. o. Szalayban is olvasható, csak Pray (Hist. R. Hung. I. 264.) tévedéséből folyik, melylyel IV. Bélának Obichkfia Miklósnak szóló adománylevelét (W. VII. 163.) magyarázza, mely nem keletkezhetett 1254-ben, mint Pray véli, mert már akkor Achilles pécsi püspök volt, sőt meg is halt, ámbár az 1244-iki dátum sem állhat meg, és 1246. lehet, mint a 147. jegyzetben érintők. Ninoszláv viszonyának alakulása IV. Bélával következtethető Th. Mon. Slav. Meridionalium I. 290. Ugrin választásáról Spal. Tamás c. 47. (Schwandtner III. 627.). IV. Béla dalmát tartózkodásáról CD. IV/1. 394.

165 A záraiak meghódolása Velencze irányában Tafel és Thomas i. h. XIII. 432. s kk. ll. (= W. XI. 349. s kk. ll.). A vegliai grófok visszakapják Vegliát W. XI. 487., 507.

166 István bánt iróink Luciustól kezdve (Schwandtner III. 286.) Subichnak tartják és Stepkóval összezavarják. Nemzetségét, melyet egyébiránt a HO. VII. 44. l. levő okmány eldönt, Thallóczy Lajos hozta tisztába. Guthkeled István bán czímere, Archaeol. Ért. 1880. 365., 366. Bánságának kezdetét, ugyancsak Lucius óvatos nyilatkozatán, hogy 1245. utánra teendő, túlmenve, Fejér, CDiplomaticusa már 1245-re teszi, holott 1245—1246-ban judex curiae (W. VII. 187., 215.), a hol Stephanus filius Dragonnak, de genere Guthkelednek mondják. De már 1246-ban nádor CD. VII/3. 28., és még az 1247. június 29-én Kubinyi, Magy. Tört. Eml. I. 25. (W. VII. 228. l. lenyomatban «per eundem Stephanum palatinum» után, értelemzavarólag és tévesen «judicém curie nostre» áll), nádorságára vonatkozik még 1248. l. CD. IV/1. 454., mikor Rasztiszláv tocius Slavonie bánja, és 457. l., a hol a de Chak helyett et Chak olvasandó. Ennek következtében a CD. IV/1. 382. levelet, melyben Béla jellemzi, 1248-ra kell tennünk, legalább előbbre nem tehetjük. 1248. október 26-án már bán gyanánt szerepel (W. VII. 359. l.) W. VII. 491. Az országbiró, nádor, bánnak, különben úgy is következtethető, azonosságát világosan kimondja Kukuljevićnél Borba Hrvatah s Mongoli Tatari 97. l., Marcellovich másolataiból töredékesen és hibásan közlött, de azért hitelesség tekintetében kétségen felül álló 1251-iki oklevél, melyben Kukuljevič hibásan javítja az Andreas mellett a «frater»-t mindenütt «pater»-re. Ehhez hasonló HO. VIII.

45. A sárvári kolostor patronatusáról CD. IV/2. 67. Jablanich és Kőrös alapítása CD. IV/2. 113., 164.

[167] Ipatyevszkája ad 6753. évhez.

[168] A Frigyes herczegről mondottakra nézve Ficker i. h. 113., 119., 125. Halálát legrészletesebben és leganthentikusabban az egykorú Liechtenstein Ulrik Frauendienste-jében olvassuk 1659—1676. stropha (Bartsch, Deutsche Dichtungen des Mittelalters czímű gyűjteménye VII/2. 254. s kk. ll.), mely összevág a KK. értesítésével, bár az úgy látszik a herczeg halálát saját népének tulajdonítja, c. 70. (Fl. II. 224.). hogy «transmaxilla fixit per maxillam». Az osztrák krónikák adatait l. Ficker i. h. 174. s kk. ll., némelyik, Cont. Lamb. MG. SS. IX. 559., Cont. Garst. u. o. 598., Annales Pont. MG. XXII. 541. párbajt beszél «cum quodam rege Ruscie», kit megölt, de ő is halálos sebet kapott. Meiller Regest. 182. l. alatt közlött levél hamis. A magyar forrásokat. jelesen okleveleket idézi Wenzel: «Kritikai tanulmányok a Frangepán-család történetéhez» czímű, az Ért. TT. XI. kötetében V. szám alatt megjelent dolgozata 16. s kk. ll., a hol a régibb íróinktól a Pernold-féle koholmány alapján elfogadott és hűségesen fentartott koholmányokat, hogy egy Frangepán ölte volna meg, elveti; ehhez még csak a CD. VII/2. 12. s kk. ll. megjelent V. István-féle okmányt adom, mely a háborúnak okául teljes hitelességgel Frigyes támadását mondja: «Fridericus . . . contra . . . patrem nostrum insultum faciens», a mi, tekintve Magyarország kimerültségét, Frigyes herczeg kötekedő természetét, magában véve is sokkal valószinűbb, mint az a bosszú és visszafoglaló vágy, melynek tulajdonítják íróink e háborút, a magyarok támadását, kik — a mint feljebb láttuk — az 1241-ben kicsikart megyéket már 1242-ben visszavették Ausztriától. Herim. Ann. Alt.-ben is olvasom (MG. SS. XVII. 393.) Audacia . . . . quiescere non sinebat, donec Bele regi ungarorum bellum indixit». A CD. IV/1. 287., IV/2. 33., 288., 290. Nem ide, hanem az 1242-iki hadjáratra tartozik; IV/2. 27. l. idézés téves, a IV/1. 392. hamis; különösen kiemeljük a mondottakra nézve CD. IV/2. 92. (W. VII. 327.), 314., 428., W. VII. 284., HO. VI. 44.

[169] Az osztrák dolgokról röviden de jól, Riezler i. h. II. 89. Huber I. 514. s kk. ll. A pápa levelei 1247. CD. IV/1. 459. = Th. I. 202. CD. IV/2. 27.

[170] Keményfia Lőrincz atyja Kemény már II. Endre idejében

nyert birtokot Pozsonyban. (Kiv. CD. V/2. 86. DL. 827. sz.). Lőrincz pecsétjét ismerjük; három rózsaféle virág: kiadta Kubinyi I. mellett, de nem nemzetségét. Minthogy a Szente Mágocs nemzetségből származó Alsániak czímerében hasonló motivum fordúl elő (Pór A. Nagy Lajos 485. l.). Cseörgheö Géza, ismert heraldikusunk, szóbelileg kifejezett véleménye szerint, Lőrincznek a Szente Mágocs nemzetségből való származását legalább lehetőnek tartja; s ezt a család fészke Baranyában, a Dráva mentében, szintén támogatni látszik.

[171] Mint egész Slavonia bánja egyszer fordúl elő Rasztiszláv, 1247. derekán (CD. IV/1. 454.). Rasztiszláv galicziai dolgaira nézve l. az Ipatyevszkája 6757-ik évi tudósítását. Ez évkönyv ugyan évszámaiban — ez időszakra nézve is — nem mindig megbízható, de a jároszlai csatára nézve nincs okunk elvetni az 1249-iki évet; annál is kevésbbé, mert IV. Béla egy 1250. végén kelt oklevelében (CD. IV/2. 65.), Füle bán halálát említvén, azt is mondja, hogy fiai bizonyos birtokuk megerősítését ezután — «post aliquod tempus», tehát nem nagy időközre — kérték; csakhogy, ha ez évet elfogadjuk, tévedésnek kell tulajdonítanunk az évkönyvíró adatát, hogy Danilót Konrád masowiai herczeg segítette, és az csak 1251-ben halt meg, mert az e tekintetben megbízhatóbb lengyel források szerint (Mon. Pol. II. 838. Rocznik Krakowski, III. 13. Rocznik Wielopolski) 1247-ben halt meg. Szintúgy elfogadhatjuk, hogy Danilo kibékülése Bélával 1250-re esett, mit a most érintett oklevél is bizonyítani látszik, a mennyiben ott Füle bán halála említtetik, a nélkül, hogy az ellenséges fejedelem, mint különben okleveleinkben szokás, megneveztetnék. E szerencsétlen hadjáratra vonatkozik még CD. IV/3. 197. Wenzel «Rasztiszláv» czímű érdekes értekezésében. Ért. TT. XIII/5. 7. l. 1. jegyzet alatt idézi a CD. IV/1. 389., IV/2. 32., de e két okmány nem erre, hanem a II. Endre korabeli orosz hadjáratokra vonatkozik; a CD. VII/1. 293. 1247-ik adata, a ruthen fogságból való kiszabadulásra nézve pedig az 1245-iki hadjáratra vonatkozhatik. Az Ipatyevszkája további adatai Danilóra s Bélára nézve ad 6758—6768-ig.

[172] A Preusselekről, Habsbachról Liechtenstein Frauendienstje is emlékezik i. h. 1467., 1470., 1472., 1572., 1577., 1583., 1592., 1594., strophákban. Hogy az Ernyétől legyőzött Preussel: Wernhard volt, csak abból következtetem, hogy abban az időben nagyobb

szerepet játszott Preussel Henriknél; a capitaneus szó tehát inkább ráillik. Preussel Wernhardról különösen:

«fugat fush mingrel!
hie kumt Wuchart krel!»

s Helbling XV. 353—356. v. i. h. 169. l.

[173] Az 1250-iki becsapásról: Auct. Sanc. II. (MG. SS IX. 642.) Auct. Maria Zell, u. o. 647., hol az alsóausztriai, nem stajerországi Mária-Zellről van szó, s ennélfogva nem is kell a Krisslagban, melyet egyébiránt Lampe J. Die Landesgrenze von 1254. AfÖG. 71., 318. s kk. ll. és 342., helyesen ismer fel Kirchschlagnak, Huber A.-val i. h. I. 524. n. 2. a muravölgyi Krieglachra gondolnunk. Ann. S. Rudberti u. o. 791. W. VII. 322. (CD. IV/2. 93.), 339., CD. IV/2. 314., CD. IV/3. 199., VII/1. 350., melynek egész szövegét a múzeumi levéltárból Fejérpataky L. barátom volt szives közölni. CD. VII/3. 83. = V/2. 495., a hol, 1279-ben, Kirchschlag ostroma már úgy tünik fel, mint a II. Otakár ellen vívott harczok egyik epizódja. Mikud nemzetségéről, ki itt megsebesült W. IV. 332., XII. 553. csak Kukenus; Kyquini quidem et Renoldi origo est de Hispania KK. c. 25. (Fl. II. 131.). A Cont. Sanc. megjegyzése (i. h.), hogy Ausztria pusztulását Isten «mediante rege Bohemiae intercepit», az ismert körülményekben támogatást nem talál, s a pusztítás megszünését annak tulajdoníthatjuk, hogy Béla czélját érte.

[174] Magyar segítség 1249-ben Otakár ellen Cont. Cosmae MG. SS. IX. 167. Otakár egyéniségéről Palacky, G. v. Böhmen II[3]. 379. O. Lorenz Deutsche G. I. 300. l., a nélkül, hogy mindenben magunkévá tennők e munka felfogását, mely sem általános, sem részletes felfogására nézve a magyar dolgokat illetőleg a kritikát ki nem állja.

[175] Az 1252., 1253-iki hadjáratról: az osztrák és cseh források. Cont. Cosmae MG. SS. IX. 174., 175., Cont. Lamb. 559., Cont. Garst. 599., 600., Cont. Sancr. II. 643., Cont. Zwettl. III. 655., Ann. S. Rudb. 792., Chron. Magni Presb. Cont. u. o. XVII. 530. is az 1252-iki hadjáratról némely érdekesebb részletet tartalmaz, de tévesen az 1250-ik évhez. A stájer Reimchronik c. 24. (ed. Seemüller 35. l. a Deutsche Chroniken und andere Geschichtsbücher des Mittelalters V/1-ben) említette Bécs ellen való hadjáratot is 1252-re kell értenünk, mely krónikára nézve lásd egyszer s mindenkorra Huber A. kritikáját

a Mittheilungen IV. 41. s kk. ll. Okmányaink közül az 1252-ik hadjáratról szólnak és idejét megállapítják CD. IV/2. 167., W. VII. 343., Kn. I. 392. Az Abák taktaközi birtokáról An. c. 17. (Fl. II. 18.). E hadjáratra vonatkozik, részben legalább, CD. IV/2. 195. és Font. RA. D. XXXI. 168. l. érintett pusztítás. Összevág ezzel az Ipatyevszkája ad 6760., mely évszámot Szaraniewicz (i. h.) hiában törekszik 1251-re magyarázni. A mit az orosz évkönyv a német követekről mond, semmi esetre sem lehet szabatos, de azért a dolog nagyjában igaz lehet; nem lehetetlen, de még csak nem is valószinűtlen, hogy a salzburgi érsek megfordult Bélánál. Román házasságát legtermészetesebben ezzel az úttal hozhatjuk kapcsolatba, Szaraniewiczet i. h. 71. tévedésbe ejtvén IV. Incze pápának 1253. helyett 1252-re tett levelei, valamint Román távozását az 1253-ik hadjárat utánra kell gondolnunk, mert különben, ha már e hadjárat idején cserben hagyta volna Románt, Danilo aligha segítette volna Bélát a csehek ellen. A Cont. Sancr. II. i. h. 638. is Román távozását Venczel cseh király halála előtt — meghalt 1253. szept. 22-én — említi. Az 1253. hadjáratról szólnak a fentebb idézett osztrák és cseh forrásokon kívül, melyekhez még az 1252—1254. közt való összes eseményekre vonatkozólag Hermanni Ann. MG. SS. XVII. 393.; 396. ll. adatait adhatjuk, az Ipatyevszkája (Szaraniewicznél i. h. IV. s kk. ll.), bár hibásan 1254. évhez; HO. VI. 97., W. VIII 196., ez időre vonatkozik Keményfia Lőrincz Mikud tettei közt elősorolt kisebb várak kivívása (CD. IV/3. 199., V/2. 492. és Emler, Reg. Boh. II. 27., 62. ll.). Bajor Henrikről Riezler i. h. II. 100., 106. ll. Nem osztható Huber A. nézetét (i. h. I. 531. n. 1.), hogy a morva hadjárat szeptemberre esett, mert hogy Otakárt 1253. szept. 20-án a Marchfeld északi részén találjuk, inkább ellene szól. Nem is valószinű, hogy a kúnok annyira megelőzték volna a magyar sereget, hogy már júniusban — a mi bizonyos — operáltak volna Morvában, mikor a fősereg csak szeptemberben jött. Egyszerűbb feltenni, hogy a bajor támadás elkésett, annyival is inkább. mert IV. Béla, ki 1253. május 11-én még a Nyúlszigeten van (Th. I. 233. = CD. IV/2. 145.), május 27-én Galgóczon (Dudik i. h. V. 399., nem tudom mi alapon), aug. 16-ikán már prope castrum Baboch (Kuk. az eredeti után Jura I. 71. = CD. IV/2. 172.) — alkalmasint Babocsa — erősíti meg István bán jelenlétében Kőrös város szabadalomlevelét. Tanulságos e tekintetben Otakár itinerariuma is

június 6.—szept 20. közt Dudiknál i. h. V. 392., 393., 404—406., 408. l. Hogy az embereket a kúnok, «pogányok» fogdosták, a pápa 1254. ápril 2-án világosan mondja (Th. I. 226.), a véleménynek tehát, melyet itt-ott olvasunk, hogy a magyarok tették országuk benépesítésére, annál kevésbbé adhatunk hitelt, mint hogy az efféle kényszerített telepítésnek, tudtommal legalább, történeti emlékeinkben, okmánytárainkban semmi nyoma. A pápai interventióra Theiner I. 222., 226., 228. Otakár hűségi esküjéről Lorenz O. Östreichs Erwerbung, Zeitschrift für Öst. Gymn. 1857. 115. és 122. l. A budai békeokmány CD. VII/5. 310. és Lampelnél, Die Landesgrenze von 1254. i. h. 429. l., a hol egyáltalában a megállapított határ kérdése is igen alapos megoldást lel. Az esztergomi érsekség kérdésére CD. IV/2. 132. s kk. ll. 191. s kk. ll. Theiner I. 230., 232. = CD. IV/2. 141., 146., 184., 202. (= W. II. 227.), 238., 244., 251. (= W. IV. 249.). István eltávozása talán nem egészen független attól, hogy a nádor és más uraknak szállását az érsekség javaira a pápa 1252. (CD. IV/2. 76. = Kn. I. 387.) — bizonyára nem az ő panasza nélkül — megtiltotta. István, Mas-Lettrie, Trésor des Dates szerint (1163. l.) 1252. márcz. 25-én lett praenestei biboros és meghalt június 10-ikén 1266. körül; bibornoki működésének emlékei Theiner után W. III. 45., 54., 65., 74—84., 108. s kk. ll., Kn. I. 395. l. Henrik herczegről CD. V/2. 290.

[176] A vármegyei földek korábbi visszafoglalásának nyomai: 1251., de ez önkényes dátum. HO. VIII. 57., 1252., Pozsonyban 1255. (HO. VI. 84. Kn. I. 400.), Benedek érsek a szolgagyőriek ügyében, úgy látszik saját egyházmegyéjében HO. VII. 48. Szepesben CD. IV/2. 287. 1254. Zalában (HO. VI. 82.), 1255. győri egyházmegyében W. VII. 399. Szerémben, CD. VI/2. 394. Udvarnokokat írnak össze Zalában, Somogyban, Veszprémben W. VII. 371. HO. V. 32. Balogh nemzetségről Kézai De nob. Adr. 55. (Fl. II. 94.). 1255. elején ex speciali mandato domini B. illustris regis . . . per totum regnum suum judicaremus factum terrarum castri. (HO. V. 24.). Drávántúl W. VII. 491., CD. IV/2. 289., 347., CD. VII/4. 117., Tk. I. 113., 115., 117., (= W. XI. 437., 439.). (Ekkor mutatták fel a Babonik unokák Imre állítólagos hamis aranybulláját). Bazini dolog W. II. 269. (= CD. IV/2. 388.) Szakolcza CD. IV/2. 390 Bodrogh W. VII. 436. A jáki dolog W. XI. 432. Várjobbágyok közé visszatételnek W. VII. 452. Tekintet a nemesekre W. VII. 465., XI.

447., Kn. I. 423. A dubiczai várjobbágyok esete HO. VII. 49. Az újabbkori megyei biráskodó kormányzat fokozatos fejlődésére adatokat szolgáltatnak Kub. I. 58., W. VII. 278., IX. 39., XI. 249., CD. III/2. 315., HO. III. 6. «bilotum omnino abolemus». 1243. CD. IV/1. 279., 1254. IV/2. 232. s kk. ll., hol már a judices nobiliumok világosan említtetnek W. III. 116. 1264. (hol a magistratus Zaladiensis szó előfordúl) 229., W. XII. 15., 16. 'll. Egyik jele annak, mikép lesz a comitatus oly fogalommá, mely a területén levő összes elemeket felöleli, Benedek kalocsai érsek kir. delegatiója per totum Syrmium 1253. CD. IV/2. 171.

[177] W. III. 1., VIII. 49. s kk. ll., IX. 244., Kn. I. 521., 556., az adomány 1265. ápril 1. előtt történt. A budai és komáromi Valter azonosságát Kn. II. 25. n. 7., 8. bizonyítja; róla l. Salamon, Budapest Története II. 220.

[178] Boszniai dolgokról CD. IV/1. 400., 461., 467., IV/2. 28., VII/5. 268., W. II. 354., 357. Rasztiszlávról lásd mindenek előtt Wenzel értekezését i. h. 10. s kk. ll. A csanádok birtoklásáról Mácsóban W. VII. 431. Rasztiszláv nejét 1264. Ducissa Galitie, de Bosna, de Mazo nevezi a pápa W. III. 99. CD. IV/3. 235. Rasztiszláv először neveztetik Dominus de Machounak a pilisi apátság jószágait megerősítő oklevélben, melyet csonkán CD. IV/2. 218., teljesen és facsimilében is Békefy Remig: A pilisi apátság története I. 316., adott ki legújabban. Radoszláv oklevele W. II. 379. Contra quos (t. i. a boszniai eretnekek) etiam ad praesens per nostrum exercitum dimicamur» (nem «dimicavimus», mint a CD. IV/2. 219. l. írja) írja Béla a pápának nov. 11-én. évszám nélkül (Th. I. 230.); a levél évére nézve l. a 149. jegyzetet. Hogy Béla már 1255. augusztus 16-ikán (egy eredetiben Esztergomban meglevő okmányban, Kn. I. 423.), magát rex Bulgariae-nak írja, mutatja, hogy valami oly változásnak kellett Bolgárországra nézve történni, a mi ez új czímre okul szolgált, s mit egyébiránt Rasztiszláv egész szerepe is (Akropolita c. 54—63. 113. s kk. ll., jelesen c. 62., 134. l.) bizonyít. Az Asênidák genealogiája Jireček, G. der Bulg. 268. n. 12. Pakhümeresz V. 5. (349.). A Mihály halála utáni eseményekre Akropolita c. 73. (161. l.). Rövidebben Pakhümerésznél, Nik. Gregoras II. 2. (60. l.), kiknek elbeszélésében én nem láthatok ellenmondást Akropolita elbeszélésével, mint Jireček (i. h. 270. IV. 13.), mert az Konstantinus megválasztását mondja el, de ellen-

jelöltjéről szót sem tesz. Konstantin birta — Pakhümeresz szerint — Tirnovát; Mützesz a környéket. Mützeszt Stenimachos várában a görögök mentették fel. De Konstantinus újra összeszedte erejét, Mützesz a görögökhöz menekült. Mesembriát nevükben birta, aztán a Skamandernél jószágokat kapott, fia Palaeologosz Mihály császár Irene leányát nőül vette. Mützesz menekülését Jireček, i. h. 270. n. 3. Minthogy akkor Zalát már István herczeg birta, ki 1257-ben még erdélyi herczeg (W. XI. 440.); 1258-ban sincs még nyoma, hogy Zalát birta volna, de 1259-ben május előtt már az övé (HO. II. 5—7.), legvalószínűbb, hogy e hadjárat 1259-ben történt; 1258/9. fordulópontján, mikor a stájer zavarok folytak, 1260-ban az Otakár-féle háború idején, de 1261-ben sem lehetvén, mert akkor Loránt már nem volt nádor. Csák mester bolgár expeditiója pedig Loránt nádor idejére esett (W. VII. 524.). Rasztiszláv imperator Bulgarorum czíme egy kelet nélküli okmányban fordúl elő (Z. O. I. 5.). De abból, hogy István már primogenitus rex, kitűnik, hogy 1258—1260. tájáról való.

179 A Reimchronik c. 48. (i. h. 74. l.) szavai:

«Niht lenger sie beliben
si spilten iruele
fusto mingele»

l. egyébiránt Károlyi Árpád magyarázatát Seemüllernél u. o. 75. l. n. 1.

180 Béla herczeg 1269-ben még nem volt 25 éves. Th. I. 314. l.

181 Henrik, kit íróink rendesen németújvárinak neveznek, Henrik-fia, HO. VI. 183.; W. VI. 353., VII. 162., 170., Zal. Okl. I. 11. Cont. Vind. MG. SS. IX. 704. Bottka, Trencsényi Chák Máté és kortársai Ért. TT. III/4. 6. s kk. ll., mely jeles értekezés minden állításával azonban nem lehet egyetértenem.

182 István stájer kapitány 1259. HO. VIII. 74. Működéséről vagyis inkább kiadott okmányairól bőven szól Muchar, Geschichte von Steyermark V. 253., 261., 264., 268., 270., 285. ll., mely oklevelek egyébiránt okmánytárainkban is megvannak. István már dux Transilvaniae 1257. W. XI. 440. 1258. márczius 9-ikén Béla rexnek nevezi fiát. CD. IV/2. 462. 1259. Rex primogenitus et dux Stiriae W. II. 317. A Hokl. 32. l. levő 1255-iki oklevél, melyben

Stephanus dei Gracia rex Hungariae fordúl elő. több mint gyanús. 1260-ban fordúl elő először mint dominus Cumanorum, még a stájer herczegi czímmel együtt. Zal. O. I. 37., W. VII. 524, XI. 483. l. Jellemét az események igazolják. A stájer eseményekről és István magyar birtokairól felvilágosítást nyujtanak: W. II. 321., 322., V. 66., XI. 461., 463., HO. II. 5., VI. 104., VII. 80., Kub. I. 36. teljesen 91. l. CD. IV/2. 484., 496., V/1. 105., Zal. Okl. I. 37. Hahót esete I. 37. Chron. Rhytm. MG. SS. XXV. 361. és némileg ilyformán Reimchronik c. 23. i. h. 31. l. A lengyel tatárdúlás idejét az újabb írók nagyon összezavarják. Idejét a lengyel források: Boguchwal (Bielowski II 585., Rocznik Kap. Traski, u. o. 806., 879.) 1254-re állapítják meg, s ez évet támogatja, hogy IV. Béla a fenyegető tatár veszélyről oly időben ír IV. Sándor pápának, hogy az 1259. okt. 14-ikén felel neki (Th. I. 239. = CD. IV/2. 507. s kk. ll.) Ulanowski is a krakói tud. akad. tört. phil. értekezéseiben (Rozprawy) XVIII. 275. s kk. ll. is 1259/60. teszi a tatárok betörését, s ezzel szemben az Ipatyevszkája 6769. éve — 1261/2. — melyet az oroszok követnek, tekintetbe nem jöhet. Danilo helyzetét az Ipatyevszkája alapján Kosztomarov i. h. I. 135. s kk. ll. A Fülöp püspökre vonatkozó adatokat összeszedte Kn. I. 465. s kk. ll. A Churla nemzetség nem egyéb. mint a Gyurla, Jurla, Jurle, mai kiejtés szerint Türje; azért mutatják fel Fülöp adományleveleit Mátyás király idejében a Szentgrótiak (W. VII. 310. DL. 335. sz.), a kik kétségtelenűl Türjék voltak. Ez megfejt Fülöp pályájából sokat. Közkedveltségét illetőleg W. XII. 671. A türjei conventet egyébiránt Gerleu (Zal. O. I. 18.), Gyurle (u. o. 22., 23.), Ghurlének (u. o. 44.) is írják. Kn. I. 612., 613. ll. A II. Otakárral kifejlődött háborúra és előzményeire az osztrák és cseh krónikák MG. SS. IX. 147. s kk. ll., 559., 560., 644, 655., 699., 728., 795. ll. Hermann Ann. u. o. XVII. 402., ki a csata napját határozottan hétfőre. azaz július 12-re teszi; Ann. S. Justini u. o. XIX. 180.; Chron. Rhytmicum u. o. XXV. 362. A kroissenbrunni csatáról szól Salimbene is (i. h. III. 240.) Villani (Muratori XIII. 203.). A Reimchronik elbeszéléséhez c. 48—54. i. h. 77. s kk. ll. Huber A. már idézett kritikáját Mittheilungen IV. 55. A KK. c. 81. (Fl. II. 224.) szerint III. Idus Julii a csata napja, mert nálunk Sz. Margit ünnepét majdnem mindig július 13-án ülték (Knauz, Kortan 213.), külföldön azonban július 12-ikére is esett. A kroissenbrunni csatára egyéb-

iránt a főforrások: Otakár levele az Annales Otakariaraeban és a Reimchronik, melyek nem ellenkeznek annyira egymással. mint p. o. Palacky (i. h. II/1. 178. n. 249.) véli, mert az egyik pragmatice tárgyalja az eseményeket, a másik, a Reimchronik, szokása szerint, úgy látszik egyes visszaemlékezések alapján, egyes jeleneteket, epizódokat tud csak, vagy kap ki, s azok — ha e szokására nem ügyelünk — aránytalan fontosságot nyernek, némely adatát egyébiránt egyenesen Otakár leveléből veszi (Huber, Mittheilungen W. 59. s kk. ll.). Egyik forrásból sem lehet megállapítani, hogy a magyarok a fegyverszünetet megszegték volna; roppant oktalanság is lett volna tőlük, mikor még átkelőben teljesen ki sem fejlődhettek. A tényállás csak annyi, s Otakár leveléből sem tűnik ki más, ha elfogulatlanul olvassuk, mint a mit a szövegben elmondottam. II. Otakár rosszlelkűségét 11 év mulva maga is — elszólva magát — mintegy elismeri. CD. V/1. 112. = Emler, Reg. Boh. II. 293. Az Öst. Militärische Zeitschrift 1822. I. 90. s kk. ll. közlött csataleirás, teljesen önkényes és haszonvehetetlen. Waise Kadoldról és testvéreiről már a Frauendienst is emlékezik i. h. 920., 922., 1496—1500., 1581., 1588. stropha. István megmentéséről, «sanum esse incolumem» CD. IV/3. 185., mely czáfolata Herimannus Altah. állításának, hogy megsebesült. A sebesültek jutalmazása W. VIII. 1., 4., 196. A bekötésre fényt vet W. III. 10., 11., Emler i. h. II. 117., H. Italicus formularei közt (AfÖG. XXIX. 40.) a végleges békeokmánynak — úgy látszik — csak semmitmondó phrasisai foglaltatnak. V. ö. Dudik i. h. V. 469. l. A foglyokról W. VIII. 60., 196., HO. VII. 87. A felakasztott kún vezért a Reimchronikon kívül Joh. Vict. Böhmer Fontes I. 192. is említi. Az Otakárral való későbbi viszony s a tatárokról CD. IV/3. 30., mely oklevél, mint Emler is teszi i. h. II. 100., 1260., nem 1261-re kell tennünk, 100., W. XII. 8. Wolf i. h. 394.

[183] HO. VIII. 97. Jolanta, Ilona, Johelet, Jolent, Johel néven is említtetik, p. o. Mon. Pol. II. 838., 839., 845., IV. 32. A Vita s Kingae szerint is (Mon. Pol. IV. 684.) IV. Bélának csak hat — értsd felnőtt — leánya volt. Erzsébetről W. III. 205. Íróink IV. Bélának még egy Sabina nevű leányt tulajdonítanak, ki II. Majs nádor neje lett volna. IV. László oklevele (CD. V/3. 78.) «soror nostra carissima» kitétele azonban nem szükségképen jelent nagynénét. Az oklevél eredetijében (DL. 1092.) a Sabina név elő sem fordúl; az

valami későbbi okoskodó leíró önkényes betoldása. II. Majs nejét egyébiránt Erzsébetnek hívták (Nyelvemléktár VII. 65.); Majs leánya, mikor 1276-ban Szent Margit szentségéről vallott 44 éves volt, tehát 1232-ben született (u. o. 55.). Ha tehát fel nem teszszük, hogy Majsnak valami más feleségétől született, anyja nem lehetett IV. Béla leánya, ki maga is, mint tudjuk, 1232-ben 26 éves volt. Helyesen fogja fel a dolgot és nem tartja II. Majs nádor nejét IV. Béla leányának Wertner M. is. Az Árpádok családi története 606. s kk. ll., csakhogy ő azt, hogy a Sabina név tiszta koholmány, nem tudhatta. Margitról Guarinus 1340-ben készült legendája, mely kivonat a szentsége iránt történt nyomozás irataiból Act. SS. Jan. 28. II. 897. s kk. ll., s a nápolyi Margit-legenda, melyet Óváry Lipót másolatából Knauz ismertetett a Magyar Sion V—VI. kötetében, s a mely sokkal bővebb Guarinus legendájánál, és jobban alkalmazkodik a tanúvallomásokhoz, mint a magyar legenda. A XV. század első felében írt magyar legenda (legújabban közzétette Volf György) bővebb kivonat ezekből (Nyelvemléktár VIII. 1. s kk. ll.). Margitról, kolostoráról még CD. IV/2. 321., IV/3. 348., 498., W. III. 94., VIII. 70., XI. 459. l. A mit a legenda Otakár házassági terveiről mond, habár más forrás nem is említi, általában lényegére nézve hihető, csakhogy talán nem minden részletében szabatos. Kunegunda szépségéről Reimchronik c. 77., 173. (i. h. 122., 237.); esküvőjéről Cont. Cosm. MG. SS. IX. 178. Herm. Alt. XVII. 402. Chron. Magn. Presb. u. o. 553. l. Chron. Rhytmicum XXV. 362.

[184] A pastorellekről Martin, Histoire de france IV[4]. 242. s kk. ll. jobbára Mathaeus Paris után i. h. 550. s kk. ll. A flagellansokról ad 1261. a Cont. Sanç. II. MG. SS. IX. 645. Ann. S. Rudberti u. o. 795. Herm. Altahensis XVII. 402. Heinrici Heimburgi Ann. u. o. 714. Annales Cist. Heinrich. XIX. 545. Annali Frisacens. XXIV. 66. Seifrid de Balnhusin XXV. 705. Salimbene i. h. III. 238., 239. Krónikáink — a mi, szűkszavúságuk mellett mégis a mozgalom nagyságát mutatja — csak annyit mondanak (KK. c 82. Tl. II. 224.): «plebs flagellis se feriendo universaliter discurrebat». A részleteket a külföldi leirásokból vettem teljes megnyugvással. A krónikák 1263-ra teszik az eseményt, de mert Lengyelországban is 1261-ben volt (Boguchwal c. 135. MP. II. 587.), alig hihető, hogy nálunk oly későn mutatkozott volna, a KK. évszámai úgy sem levén mind a

leghitelesebbek; ámbár Katona (VI. 402.) egy régi missale feljegyzésre hivatkozik, mely ugyanez évre teszi az eseményt, de kérdés, nem-e épen a krónika alapján?

[185] Az idézett szavak W. I. 55. a vilhelmitákról Balics i. h. II 2. 372. s kk. ll. Az ireghi kolostorról szóló okmány CD. IV/2. 160. hibásan, jól Hokl. 24. s kk. ll. Hogy a pálosok pilisi magánya Esztergommegyében volt, kimutatta Békefi Remig, a pilisi apátság történetében 120. l. V. ö. Balics, a Róm. kath. egyháztört. Magy. II/2. 360. s kk. ll. A prémontrei kolostorokról: Bény CD. V/2. 138.; Ságh CD. IV/3. 276. Móriczhida CD. IV/2. 85. Bozókon az alapítás idején apát van (CD. VII/5. 105.), szintúgy még 1238-ban (CD. IV/1. 136.); 1262-ben már praepositus (CD. VII/5. 100.). Türje HO. VII. 81. Jászóról CD. IV/2. 299. s kk. ll. VI/2. 64. A turóczi alapító-levél, a melyben Szűz Mária tisztelete említtetik HO. VI. 68. s kk. ll. Csuthról Kn. I. 509., 514. Hogy a csúthi monostort, ámbár mindig szigetről van szó, mikor említik, a fehérmegyei Alcsut volt, kitűnik abból, hogy e falu később a feloszlatásukig, a csúti pálosok birtoka volt; e pálosokat Mátyás király idejében, 1477-ben iktatták be a prémontreiek helyébe Zsámbékra és Csútra; még pedig Zsámbékra 1477. márczius 13-án, Csútra márczius 14-én (DL. 3014.), a mi szintén e két hely közelségére és Alcsutra utal. Felcsut a XVIII. században csak praedium. Hogy Mária királyné a minoritákhoz szegődött Vita S. Kynga M. Pol. IV. 696. Kevesebb hitelt érdemel, a mit a legenda még mond, hogy Bélát, kit bizonyos Pál ispán lakomáján meg kellett volna ölni, kiszabadította. Béla confraterjük volt, Wadding, Annales II[2]. 392. Az assisi kupáról, Illés provincialis idejében (1232—1239.) Salimbene i. h. III. 407. «Per fratrem Romanum confessorem nostrum», írja Béla 1254. végén; ezt a Romanust az összefüggésnél fogva ferenczrendűnek kell tartanunk (Th. I. 232.). Salomeról Vita S. Salomeae reginae Haliciensis Mon. Pol. IV. 770. s kk. ll.

[186] Ez adatok Guido biboros 1267-iki bécsi zsinatából vannak véve, melyre nézve lásd Balics i. h. II. 367. Cont. Vind. MG. SS. IX. 699. s kk. ll. Endlicher 515. 1264. Mortalitas hominum...... maxime in Ungaria. Ann. S. Rudberti MG. SS. IX. 797. Az 1263-iki éhség Cont. S. Cr. II. u. o. 645. Jób püspökről CD. IV/3. 168., 172. (= Kn. I. 484.), 238., illetve Th. I. 288. A Záh-nemzetség birtokaira fényt vet W. XI. 516. XII. 134. HO. VII. 45. CD. IV/1. 407.

stb. A név kiejtésére nézve: a W. VI. 445. sz. a. kiadott, eredetiben az országos levéltárban meglevő oklevél hátán a XIV. század végéről való magyar megjegyzést, mely Andreas de genere Zahot «Zahandrás»-nak, vagyis mai kiejtéssel Száh Andrásnak írja. Ezt az olvasást egyébiránt már Szabó K. is elfogadja, Kún László 11. l.

[187] 1254-ben még birták Szörényt az ispotályosok CD. IV/2. 221. Béla megelégedésére; 1258-ban már villongás a király és rend közt. Th. I. 296. l.

[188] A bolgár dolgokról és hadjáratokról lásd V. István bolgár hadjáratai czímű czikkemet a Hunfalvy-Albumban 165—174. ll., jelesen az itt felhozottakra nézve 168—170. ll.

[189] Guthkeled István bánt 1261. már néhainak említik (Tk. I. 126.). IV Bélának egy másik hű embere, Türje Dénes már 1260. márczius 30-án nem élt HO. VII. 81.

[190] A spalatói dolog idejét, mely jellemzi Bélát, nejét (Tamás i. h. III. 629., 632.), meghatározhatjuk abból, hogy Béla 1262. márczius 7-én (Tk. I. 127.) Bihácson volt, a hol a kezesek neki átadattak; minthogy pedig Spal. Tamás szerint az elfogott spalatóiak majdnem két évet töltöttek a fogságban, fogságuk oka, a verekedés a klissai őrség és a spalatói polgárok közt aratás idején történt, a mikor még nem kellett szükségkép Máriának Kninben lenni: elfogatásukat körülbelül 1260. augusztus végére tehetjük. Ekkor lett tehát Béla herczeggé. Korára nézve lásd a 180. jegyzetet.

[191] Sándor czímerét Kub. I. sz. a. közli; arany-ezüst mezeje, mely a gróf Zay-család czímerében fenmaradt, Cseörgheő G. jeles heraldikusunk értesítése szerint, a Vaja-nemzetségre mutat, a minek egyéb körülmények nem mondanak ellent. Pór Antal: Rénold nádor és utódai, Turul VII. 114. s kk. ll. W. VII. 192.; HO. II. 5. Szventszlávról Pakhümeresz, Mich. Palaeolog III. 6., 181. l.

[192] IV. Béla 1263. deczember 6-án Segesden (Zal. okm. I. 41.); István karácsonkor Bereghben (Z. O. I. 12. bár a kiadó hibásan 1264-re teszi) van.

[193] Gyula mesterről, kiről alkalmasint a KK. c. 15. (Fl. II. 126.) beszél, CD. IV/3. 158. Miklós prépost jellemét az események igazolják. Az életére vonatkozó adatokat szorgalmasan összeállítá Knauz II. 1., 64., 137. s kk. ll.

[194] Ladomérről Kn. II. 99. s kk. ll.; de a mit nemzetségéről mond, magamévá nem tehetem. Rokona, Mencseli Móricz, de genere Vason volt (CD. VI/1. 226. HO. IV. 66.).

[195] Th. I. 273.

[196] W. III. 24.

[197] Zal. Okl. I. 58. HO. VIII. 73., 250.

[198] Baranka fekvését nem ismerjük, de CD. VI/1. 201. = VI/2. 23.-ból következtethetjük, hogy Szathmár vagy Szabolcs közelében, s így valószinűleg a meszesi út irányában feküdt.

[199] Csák Mátyus anyja Margit 1276-ban 51 éves volt, és özvegy 22 év óta. (Nyelvemléktár VIII. 82.) Született tehát 1225-ben; fiai e szerint 1241., 1242. előtt nem születhettek. Miután csak Csák Mátyus anyjának neveztetik, úgy látszik — a mit kora is támogat — hogy Csák Péternek csak mostohaanyja volt. Ez aztán megmagyarázná azt is, hogy fia Mátyus, kinek jellemét történetünk folyama megmutatja, nem mindig azonosította magát Péter testvérével.

[200] Pottenburg fekvését eldönti Kn. II. 87. Ortvay, Pozsony város története I. 321.

[201] Pócsot hibásan tartja a Turul III. 121. Csáknak és Csák Péterfia Domokos testvérének, mint a W. VIII. 173. és 383. ll. összevetéséből kitűnik.

[202] István első összekoczczanását szüleivel említi 1262-hez Cont. Sancr. II. MG. SS. IX. 645. Okára czéloz maga István CD. V/1. 103.; különben a háborút: «casualiter habita et exorta»-nak nevezi Kn. I. 477. A kibékülésről CD. IV/3. 69. Kn. I. 476. Idejére némi fényt vet, hogy IV. Béla 1262. márczius 7-ikén Bihácson van, Horvátország szélén (Tk. I. 127.), 1262. deczember 5-ikén pedig megerősítik a «nuper» kötött pozsonyi békét. A Kn. I. 471. közlött oklevél, úgy látszik, még e háború előtti időből való, ha egyáltalában véve 1262-ből és nem későbbről való, mert 1262-ben nem lehetett még Stephanus kalocsai érsek, ha csak ez is itt nem tévedés Smaragdus helyett, mint CD. IV/3. 204., hol az eredetiben (DL. 569.) «Sm» vagyis Smaragdus van Stephanus helyett. Smaragdus nemzetségéről Városy i. h. XIII. s kk. ll. István birtokait a megyékből következtethetjük, melyekben önállóan rendelkezik. Satureleunek hét megyében, Zemplén, Ujvár, Sáros, Ung, Borsod, Szabolcs és talán Szathmárban ad kedvezményt. W. VIII. 6. Deésvárról u. o.

9., Scynnáról W. XI. 505. Kassáról CD. IV/3. 50. a jászói conv. ü. u. o. 51. Pataki vár W. III. 24. Patak W. XI. 518. Abaúj CD. IV/3. 77. Bács u. o. 156. Hevesben CD. IV/3. 204. A mi azokon túl fekszik, ha nincs is határozott emlék, az ő birodalmához számítandó. Van vélemény, hogy Valkó hozzá tartozott, de az a CD. IV/3. 79—153., 203., HO. VI. 124. oklevelekből, melyek részben a közös uralkodás idejére illenek, részben a túlkapások idejére esnek, még nem következtethető, s azt annál is kevésbbé számíthatjuk István birodalmához, mert Szerém sem tartozott ahhoz; annak ispánja ugyanis — olvassuk — Istvánhoz pártolt (W. VIII. 334.). A «generale regni judicium coram sex baronum regni» emlékét fentartották CD. IV/3. 325., Kn. I. 504. Ítéletükre hivatkoznak Kub. I. 53., CD. IV/3. 385., Hokl. 41. A szakolyi oklevél Kn. I. 485. Hogy Bács (Baas) Csák lehetett Városi, 1889. Kol. Schematismus XI. kk.. A Benedek prépostra vonatkozó adatokat összegyűjtötte Kn. II. 33. s kk. ll. IV. Béla nyilatkozata W. III. 35. (= Th. I. 244.) IV. Orbán pápáról Potthast 1474. l. Rasztiszlávról, fiairól, s a görög hadjáratról V. István bolgár hadjáratai 170., 171. ll. A görög hadjáratról HO. VI. 143., 166.; W. VIII. 196., az az okmány, melyben Fejérnél (CD. IV/3. 465.) Grecia helyett Servia, sőt másutt még Suecia is olvasható, XII. 12.; CD. IV/3. 468. emlékeznek. A Beiczekről W. III. 118., IV. 9., 173., VII. 458., VIII. 120., 343., 360. l. HO. VI. 278. A Beich nevet Beicznek olvasom a hasonnevű vasmegyei helység után. Farkasról Fejérpataky i. h. 108. l. A hadjárat szerencsés eredményét bizonyítja, hogy Szventszláv, a ki először természetesen 1262-ben fordúl elő, birtokában megmaradt. Az orosz viszonyokról Danilo és Nevszki Sándor életét Kosztomarovnál i. h. I. 139., 156. A tatár dologról Wolf i. h. 400. l. A tatár veszélyről, Panyit küldetéséről W. XII. 7. Tatárok pusztítása CD. IV/3. 167., 226., W. VIII. 96. Visegrád, Pozsega stb. adományozása Th. I. 252., 254. l. Mária birtoklása természetére nézve W. IX. 38. s kk. ll. (ered. DL. 33650.) Óvári Konrádról W. VIII. 49.; X. 452. Panyitra nézve Kub. I. 53., 55., 57., 75. s kk. ll. CD. VII/1. 364., 365.. javítva Kub. I. 61., 62. l. lényeges a CD. IV/3. 384. l. rövid recapitulatió a Hokl. 42. l. Nemzetségére CD. III/2. 408. = Zal. O. I. 78. CD. IV/3. 385. Hogy István 1264-ben Baranyában is adományozott volna, mint CD. IV/3. 209. 2. sz. a. levő kivonatból gyanítani lehetne, az eredeti okmány (DL. 567. sz.) nem igazolja. IV. Béla Abaújban adományoz

HO. VI. 121. CD. IV/3. 193.; W. VIII. 63. Pápai levelek Th. I. 269., 274. ll. A háború kitörése idejére fényt vet, hogy május 28-án (május 31.) István és Béla közös birái Kn. I. 504. Hokl. 41. még működnek. Szinte mulatságos olvasni Lorenz Ottokár felfogását e belvillongásokról, a melyhez hasonlót — ha nem is ebben az ügyben — nem ritkán találunk a német történetíróknál. Mert ő nem ismeri a körülményeket: állítja, hogy abban «weder bestimmte Motive, noch bewusste Absichten verborgen liegen», s mindent a magyar társadalom vadságának tulajdonít, ámbár ebben kissé van valami igazság, König Otokar und seine Zeit 307. s kk. ll. = Deutsche G. II. köt. Rathold István Porch melléknevéről KK. c. 90. (Fl. II. 230.); W. VI. 544. Domokos adománya CD. IV/3. 138. Szent Margitról. Nyelvemléktár VIII. 28. Béla herczeg lakodalmáról Cont. Cosm. MG. IX. 186. Cont. Sancr. II. 646. Hist. Ann. 1264—1279. 649. Cont. Praed. 728. Ann. S. Rudberth u. o. 797. A Reinchronik c. 67—68., 113. s kk. ll. nagyjában, s a mennyiben külsőségekre, ruhákra vonatkozik; de valamint az évre — 1261-re teszi — s egyes részletekre nézve nem megbízható, ép oly kevéssé fogadhatjuk el hitelesnek, a mit a jelenvoltakról, jelesen arról, mond, hogy István király is megjelent ott, s a Kunig v. Matschaw, Béla király veje, a ki már akkor nem is élt. Érdekes, hogy a krónikás itt a magyar király alattvalói közt öt hatalmas herczeget említ: «die ihr Herrschaft habent von ihm», «Der Herzog von Agrim» (Tótország) und der Herzog von Überwald (Erdély), des Reichthum ist manigvald; und der von Chrobaten; Wossen auch eines haten. Az ötödik: «Chunig und Herzog der Türken» — kún nem lehet, mert annak más a neve a Reinchronikban; a bolgárra értem tehát. Kinga levele Kunegundához: W. III. 161., 239. (v. ö. Cont. Cosm. MG. SS. IX. 179.) Preusselről W. IX. 131. és ZO. I. 18., a hol a comes de Kers. kétségkívül rossz olvasás a comes de Bors helyett. Fülöp érsekről 1267-ben, ki «qua scutum et murum interposuit — W. VIII. 163. A háború részleteiről oklevelek, leginkább olyanok, melyekkel István vagy IV. László híveiket jutalmazzák, értesítenek: W. III. 34., 62—64., 84., 102., 275.; VII. 173., 383.; VIII. 173., 196., 200., 238., 256. s kk. ll., 292., 299., 307., 342., 353., 364. (Illésfia Péter nemzetségét világosítja fel). W. XI. 544. XII. 6., 12., IX. 12. s kk. ll. 71. CD. IV/3. 211., 213., 346., 408., 409., 417., 468., 548. V/2. 169., 389. V/1. 135., 238., VII/4. 136., 154., 167.

HO. VI. 46., 121., 129., 241. VII. 173. VIII. 110., 113., 278. Kn. I. 544. ZO. I. 28. Zal. Okm. I. 58. Tört. Tár 1883. 209. A békepontok küldését a pápához Fizegtóról CD. IV/3. 258. = Th. I. 279. A háború adatait szokott szorgalmával összegyűjtötte és szokott éles felfogásával csoportosítá Huber Alfons, az AfÖG. LXV. 176. s kk. ll., csakhogy ő az osztrák források alapján a háborút 1267-re teszi, de kénytelen a W. VIII. 162. alapján megengedni, hogy annak 1267. július 20-án már be kellett fejezve lenni, a mikor Fülöp esztergomi érsek már «post multos labores et angustias . . . . . regnum ad statum quietis et tranquillitatis reducere studuit frequentius». Magam is elismerem, hogy a Hist. 1264—1279. elsőrangú forrás, és chronologiája ellen máskülönben nem lehet kifogás: de itt mégis tévednie kellett, s a hatvannégyet a hatvanhéttel összetévesztette. Ez a része különben — úgy látszik az összefüggésből — később van mintegy beleékelve, a Cont. Claust. II. tekintélyére, melyet használt. Ha e háború csakugyan 1267-ben történt volna, s így háromszor rántott kardot egymás ellen Béla és István, az a sajátságos eset fordulna elő, hogy míg az első és második harcz előzményeit, befejezéseit, békeokmányait ismerjük; a második, 1264-iki összeütközést a forrásokból úgyszólván nyomról nyomra látjuk fejlődni: a harmadik, a legnagyobbról, melyben történt az oklevelek tanúsága szerint — lásd különösen W. IX. 12. s kk. ll., a Csák Péternek, XII. 6. a Panyit bánnak adott oklevelet, Zal. O. I. 58. — a dévai csatától és István nejének pataki elfogatásától kezdve Isaszeghig minden — se okát, se befejezését nem tudnók. Sőt, ha az 1264-iki események — melyekről W. XI. 544. (a DL. 569.) szól — a második összeütközést képezték, s az, mint felveszik, s így elszigetelten tekintve a dolgot, kell is felvenni, István vereségével végződött: teljesen érthetetlen, miért maradt István mégis minden országa birtokában oly állapotban, hogy rövid idő mulva újra harczra szállhatott és győzhetett? Így tekintve a dolgot, a W. XI. 544. alatt közlött, 1265-ben kelt eredetiben (DL. 595.) levő oklevél eseményeit a nagy háborúra kell vonatkoztatnunk; nincs okunk föltenni, hogy a CD. IV/3. 289., 291. 1265-ből VI/2. 345., 346. l. 1266-ból való oklevelek feltevése — melyekben már Feketehalomról, Isaszeghről van szó, mint Huber kénytelenségből teszi, hibás; ellenben, közbevetőleg legyen mondva, igaza van Hubernek akkor, mikor a CD. IV/3. 407. lapján «scilicet ante annum Chri-

míg ellenben ha az eredeti világos szavait megtartjuk. az a helyes értelem következik, hogy «e faluk» — itt a villa mint a terra synonymumja használtatik — visszaadassanak a várbeli és udvarnoki köteléknek, és ne tekintessenek olyanoknak mint a szabad vendégek. a mi az összefüggésnek, a valódi fejlődésnek megfelel. Az okmány elején is, Nos Béla Dei gracia rex Hungariae et Stephanus *per eundem* junior rex Hungariae-ben, «per eandem», azaz Isten kegyelméből és nem Béla által, olvasandó. Hogy e gyűlés Esztergomban volt, a HO. VIII. 108-ból következtetjük, mert nem valószínű; hogy: «universi nobiles regni» ... kétszer «communem fecissent congregationem» 1267-ben.

[207] A hiteles helyekről, mint már vigens jogról emlékezik 1272. Kn. II. 600. Hajnik. Okírati bizonyítás a középkori magyar perjogban. Ért. TT. VIII/5. 7. 8. Egyes esetek R. de V. 136., 142. sz.: CD. IV/2. 303., IV/3. 534. HO. I. 50. 60. III. 32. Rabszolgákról Tk. I. 137. Megkérdezésük: CD. V/3. 206; W. IV. 215. XII. 420. Nemes birtokok visszaadása 1268. W. III. 184—192., VIII. 206. 208. CD. IV/3. 286. 485. Várbirtok visszaszerzése HO. III. 14. VII. 114. István részéből való W. VIII. 276.

[208] A szerb udvarról Pakhümeresz I. 350. W. III. 284. a háborúról CD. IV/3. 490. V/1. 24., 238. (eredeti Dipl. 825. sz.) Zal. O. I. 58. A HO. VIII. 96. l. oklevél, mint István pozsonyi ispán, (először 1267. W. III. 157.) és Demeter kanczellár nevéből kitűnik, nem lehet 1264., se 1265-ből, hanem 1268. vagy mint CD. IV/3. 490. 1269. az eseményt magát, minthogy ez oklevelek már áprilisban kelnek, s egy téli hadjárat nem valószínű, 1268-ra kell tennünk. Hogy ez az István, ki Nezdyht kapja Sopronyban (CD. IV/3. 437.) Beicz volt, csak következtetés abból, hogy IV. Béla halála után Beicz István menekült, tehát már előbb alatta szerepet kellett játszania; más Istvánt sem találunk, ki ez országbiró lehetett s azután teljesen eltünt volna. A Máriássy-család őséről HO. VIII. 222. l.

[209] Anjou Károlyt röviden, de igen jól jellemzi, s azért szavait idézzük, Martin. L'histoire de France IV[4]. 352. «tout couvert de gloire et de sang». «Tomber, de Saint Louis a Charles d'Anjou, c'etait tomber du ciel en enfer.» István érintkezése vele Anjoukorbeli diplomácziai emlékek I. 3. 24. s kk. ll. (némelyek ezek közül CD. IV 3. 500. s kk. ll.-ban is megjelentek, jelesen 22—25. ll. W. VIII. 239. és 315., 316. ll.) A németországi viszonyokra nézve Lorenz

O. Deutsche Geschichte I. jelesen 287. s kk. ll. A sátorküldés W. III. 182., Kunegund levelei u. o. 162—167. Béla herczegről «qui bonus appellatur» mondja a dubniczi Krónika (Fl. III. 104.). Béla herczeg oklevelei, 1268. W. VIII. 203. Ducatus autem nostri anno primo, Tk. I. 137., 1269. 138., 145., 148. = W. XI. 586. s kk. ll. CD. IV/3. 529. s kk. ll. 1269. ducatus autem nostri anno primo Th. I. 310. s kk. ll. = CD. IV/3. 506., 507. kivonatosan. 1269. Béla junior rex Ungariae obiit. Ann. S. Rud. MG. SS. IX. 797.

[210] Béla — obiit et sepultus est Strigonie. Rocznik Traski. Mon. Pol. II. 840. A veszprémi egyháznak szóló adomány CD. IV/3. 495. s kk. ll. Hogy IV. Béla igéreteit mind be nem válthatta CD. IX/7. 695. A zágrábi püspökségről Tk. I. 145. = CD. IV/3. 503. IV. Kelemen 1266. levele Timót ügyében Th. I. 281. Béla levele Otakárhoz W. III. 204. Halála napjáról KK. c. 82. (Fl. II. 224.) Knauz, Kortan 527. l. kétségbe vonja Krónikáink adatát, hogy Béla május 3-ikán halt meg, mert W. VII. 296. az eredeti után olvasható egy oklevél, melyben V. István már május 2-ikán (sexto nonas maij.) adományt tesz, de ez az országos levéltárban DL. 709. sz. a. levő oklevél, mint az első pillanatra felötlik, meglehetősen ügyetlen hamisítvány. Szintúgy, tekintve egész formáját, hamisnak kell tartanunk a CD. IV/3. 544. közlött okmányt, mely mint IV. Béla kiadványa 1271. uralkodása 37-ik évében kelt. Sírjának ismert feliratát (KK. i. h.), a népies, s a néphez közel álló minorita felfogás kifejezésének tekinthetjük. Reimchronik c. 87. (i. h. 135.). A német felfogást Hist. 1264—1279. MG. SS. IX. 652.

[211] Az Annától elvitt kincsekről Cont. Vind. MG. SS. IX. 708., 730. W. III. 254. Reimchronik c. 88. (i. h. 135.) jól lehet értesülve, hogy Béla maga adta leányának a kincset. A menekvőkre nézve W. III. 249., XII. 74. Myurk de Chakan Kézai Fl. II. 96., W. X. 88. Lőrincz dapiferorum magister még 1269. W. VIII. 226. Lőrincz nádorról W. XI. 49. = CD. V/1. 98. István érzelmeiről ZO. 21. = W. XII. 10. CD. V/1. 28. Az új főurak: W. VIII. 286. CD. VII/2. 16. Majsról CD. V/1. 43. 237. Nyelvemléktár VIII. 82.; és 183. jegyzetet. Balogh Miklósról W. VIII. 334. Joakhimot íróink Pectarinak hívják, egy Farlatinál közlött oklevél alapján (CD. V/1. 246.), de ez elnevezés alaptalanságát kimutatta Szabó Károly, Kún László 7. l. jegyzetben. Ugyancsak ő azt is helyesen következteti, hogy Guthkeled volt, W. IV. 177. alapján. Filius Stephani quondam bani

CD. V/2. 249: W. VIII. 58. HO. VIII. 190., 295. Az utóbbi oklevélen, melyet testvére állított ki, a Guthkeled pecsét függ. A Reimchronik c. 27. (i. h. 35. l.) szerint himbergi Gertrud leányát István bán fia vette el; minthogy Joakhimot nevezik királyi cognatusnak, ő lehetett e fiú, s mert a leány 1270-ben legfeljebb 16 éves volt. Joakhimot se gondolhatjuk valami öregebb embernek, különben is, tekintve atyja valószínű életkorát, legfeljebb 35—36 éves lehetett volna. Jellemét az eseményekből következtetjük. Lórántról CD. VII/2. 14. A kalocsai érsekről Smaragdusról szóló adatokat összeállította Városy, Schematismus (i. h. XIV. s kk. ll.). Fejérpataky i. h. 117., 120. l. Th. I. 292. (= W. III. 151.) Kn. I. 576., 578. A koronázásról CD. V/1. 237. VII/2. 14. Idejére fényt vet, hogy István 1270. máj. 13. még Budán van, CD. V/1. 23., május 21-én már privilegiumot erősít meg, u. o. V/1. 22. W. VIII. 301. X. 465. HO. VII. 125. CD. VI. 394.

[112] Az elégületlenek mesterkedései W. XII. 74. HO. VI. 184. Buzád Miklósról W. XII. 7. 8. Vérségi összeköttetése CD. III/2. 408. Heinrici Heim. Ann. MG. SS. XVII. 715. Hogy István nem akart háborút, valószínűleg azért, mert szervezni, rendezni akarta az országot, egész eljárásából kitűnik, s azt Huber A. is, szokott objectivitásával elismeri (i. h. I. 557.). Otakár május 19-én Znaymban, jún. 13., júl. 13., 14. Brünnben van. Emler II. 271., 273., Dudik i. h. VI. 72. A magyar követek és István levelei júl. 6. és 27. (helyesebben 19. v. 20.), német fordításban Tangl: Handbuch der Geschichte Kärntens IV. 17., 19. l. Kivonatban Bianchinál AfÖG. XXII. 336., 387. Ide tartozik Henricus Italicus formulareiból a XXVI. sz. (AfÖG. XXIX. 39. l.). Bel- és külföldi írók háborúról beszélnek II. Otakár és István közt, de most, mikor tudjuk, hogy a fegyverszünet 1270. július 6-án már meg volt kötve, ily háborúnak lehetetlen helyet szorítanunk. A CD. V/1. 70. l. a Kállay-levéltárból közlött oklevelét, mely erre látszik mutatni, az év végének eseményeire lehet és kell szorítanunk. Kunegunda levele (W. III. 261.), melynek évét Palacky meg nem határozza, az alkudozások e stadiumára illik legjobban. Mária királyné haláláról «non post longum tempus» Béla után Herim. Alt. MG. SS. XVII. 406. u. o. IX. 651. 743. KK. c. 82. (Fl. II. 225.). István krakói útja Bielowski II. 813., 840. A feltámasztott magyar fiúról V. S. Stanislai Mon. Pol. IV. 403., 438. W. XII. 41. = CD. V/1. 98. István in veteri Pest W. VIII. 286. In veteri Buda W. XII. 33.

[213] Emler II. 279—282. W. III. 241—244. ll. A találkozás helyére nézve Cont. Vind. MG. SS. IX. 703., magyarázza Kn. II. 87. A Reimchronik c. 88. (i. h. 135.) által közlött beszélgetés ha talán nem is szóról szóra, de lényegileg igaz lehet. W. XII. 42. Az okmány, melyben István Fülöptől eláll, Palackynál II/1. 208. l. n. 275. V. István pannonhalmi tartózkodásáról W. III. 229., 232. l; XII. 14. Buzád Arnoldfia Miklós fölkelésének ősz felé kellett történni, mert az általa megölt zalai ispán 1270. szept. 8. még szerepel (W. VIII. 286.). A végbeli viszonyokról W III. 249. Rowról CD. X/1. 586. X/4. 48. Sopr. Okl. I. 495. Henrik csak «post coronacionem patris nostri» — írja IV. László — «se ad prefatum regem Bohemiae corporaliter transtulisset» (W. XII. 74. l.) A Reimchronik írójára nézve Heinrich G. Német Irod. Története II. 112. s kk. ll. Párbeszédei sok helytt Hartmann Isolinjából származnak. Az őszi hadjáratra Kn. II. 20. W. VIII. 339., XII. 8., 42., 73., 103., 112. = CD. V/1. 99. A HO. I. 56. lapon érintett «in expedícione nostre contra regem Boëmie in conservacione confini nostri de Castroferrei» szinte ide vonatkozik, valamint a CD. V/1. 70.; HO. VI. 184., de a Fontes RA. D. XXXI. 307. l. 1270. január 31-ikén említett pusztítást «propter seviciam Cumanorum» nem lehet V. István hadjáratára érteni, hanem az a korábbi pusztításra vonatkozhatik, a minek az oklevél tartalma nem is mond ellent. A német források közül említendők Cont. Claust. IV. MG. SS. IX. 648. Hist. 1264—1279. u. o. 651. Cont. Zwetl. III. u. o. 656. Cont. Vindob. u. o. 703. Cont. Praed. Vienn. 728., 729. «mense novembri». Cont. Claust. Neob. VI. 743. Ann. S. Rud. 798. Herm. Altah. XVII. 406. Festum S. Thomae apostoli circa történt Ausztriára támadás. Chron. Min. VI. u. o. XXIV. 213. Dudik (G. v. Mähren VI. 77.), a ki Tangl, G. v. Kärnthen IV. 53. követi, s István rosszakaratú árulásának jelét látja abban is, hogy a fegyverszünet után mindjárt 50,000 emberrel rendelkezett; azokat tehát készen tarthatta. De eltekintve attól, hogy e nagy számot semmi sem igazolja, nem szabad felejtenünk, hogy a magyar seregből még sokan készen lehettek, s különben is, legalább Styriában, csupán szomszéd megyei hadakozó elemekről olvasunk. Reimchronik c. 91. (i. h. 140., 141.) Otakár manifestuma Palacky, Formelbücher (Abhandlungen der Böhm. Gesellschaft II. 275. = W. III. 259. l.). Utószületett Istvánról CD. IV/2. 72. Ann. S. Just. MG. SS. XIX. 182. s kk. ll. Salimbene i. h. III. 52., 53.,

55. l. KK. c. 87. (Fl. II. 227.) pontatlan elbeszélését nem követhetjük. István végrendelete 1271. ápril 10. HO. VIII. 431. Thomasina külsejéről némileg pénzei is tanúskodnak (Rupp, Magy. Pénz. I 159.). Képéről Nagy Iván, Új M. Múzeum 1853. II. 62.

[214] Reimchronik c. 92., 93., 143. s kk. ll. a 11119. verstől kezdve összezavarja az 1271. és 1273. hadjáratot, azért csak óvatosan használható. A hadjárat összefüggő történetét de bulletin stílben adja II. Otakár levele, mely csak győzelemről beszél és ott végződik, a hol Otakár a Rábczáig nyomúl, visszaverve a magyar támadást (Emler II. 292. s kk. ll. = CD. V/1. 108. s kk. ll.). Ebben a «Tyzan» folyó hiba «Garan» helyett. Az osztrák krónikák közül legbővebb a Cont. Claust. VI. (MG. SS. IX. 743., 744.) Cont. Vindob. i. h. 703. pre nimio fame-t emleget. Cont. Praed. Venn. (i. h. IX. 711., 729.) a költség hiányának tulajdonítja a visszavonulást. Hogy jött vissza? Nacionis exterae ignorans, mondja az Ann. Cap. Crae. (u. o. XIX. 605. Mon. Pol. II. 813.) Cont. Lambac. i. h. IX. 560.; követeinek elfogatásával indokolja a visszavonulást Hist. Ann. 1264—1279. (i. h. IX. 651.) A Cont. Vind. i. h. említett Cherfullenburg fekvésére nézve az u. o. 715. l. előadott 1289-iki események sorrendje nyújt némi tájékozást, minélfogva azt nem lehet, mint némelyek vélik, a mosonmegyei Oroszvárral azonosítani. Rövidebb Cont. Cl. IV. (IX. 648.) Kisebb adat u. o. IX. Ann. Mellicens. 510. Annales Altah. (i. h. XVII. 406.) Heinrici Heimb. Ann. (i. h. XVII. 715.) Otakár hazudozásával szemben a külföldi történet régebben nem adott hitelt a KK. c. 83. (Tl. II. 225.) és Kézay (Fl. II. 89.) elbeszélésének István győzelméről; de mióta figyelembe veszik a magyar okleveleket, a melyek a későbbi események természetes magyarázatát nyújtják, elismerik már, hogy a magyarok győztek. Lorenz Otakár (I. 321.), Huber (i. h. 559.), Riezler, G. v. Bayern II. 134. Otakár 1271. június 13-án Bécsben, július 13-án már Prágában van (Emler II. 294.). A békeokmány Otakár részéről Emler II. 295. István példánya W. III. 247. s kk. ll. Theinernél i. h. I. 299. s kk. ll. mindkét példány. Az alkudozásokra nézve még Emler II. 294. = W. III. 264. = Palacky (i. h. Abh. II. 270.). A két karinthiai úrról Tangl i. h. IV. 62. Andronikosz házasságáról Pakhümeresz Pal. M. IV. 29. (317.); érinti Nik. Gregorasz IV. 8. (I. 109.) A magyar püspökök külön levelét Voigt, AfÖG. XXIX. 41. l. hibásan teszi 1261-re. Hogy a cseheknek a Rábczán is át kellett tör-

niök, azokból az okleveleinkből következik, melyek «Inter Rabam et Rabczam» történt harczról emlékeznek, mint W. IX. 167. CD. V/3. 87. A hadjárat egyes eseményeiről emlékeznek ezen felül W. III. 256. IV. 309., hol még 1288. Pozsony romlását említik, VIII. 336. 339.. 390.; IX. 14., 63., 64., 72., 74. CD. V/1. 137., 239., V/3. 181. Nyitra pusztulása VII/2. 150. HO. VII. 129. CD. VII/2. 16. szerint Otakár 1271. ápril 16-án Pozsonyban van. Említi a rábczai csatát László W. IV. 40. A CD. VI/2. 393. oklevele nem Budán, hanem mint a Múzeumban, a Kállay-levéltárban levő eredeti világosan mutatja, juxta Dudvág kelt, egy ügyben Joakhim bánnak kiadott oklevelével (W. VIII. 378.). Henrik várainak visszafoglalása HO. VI. 184. W. XII. 74. Pálfia Miklós meghódolását W. VIII. 343., 344. bizonyítják, csak hogy ez utóbbiból nem következik, hogy 1271-ben vajda, hanem legfeljebb, hogy az volt előbb.

[215] Az általánosságokra nézve: kitételek, mint korona, haza p. o. W. III. 256., VIII. 340., XII. 42. A nemesi viszony felfogását tanulságosan látjuk KK. c. 19. (Fl. II. 127.), azt Kézai csak átveszi és enyhíti (u. o. 93., 98.). A két Chák immunitása CD. V/1. 25. A székelyekről az adatok legrégibb okleveleikben (Szabó Károly, Székely Oklevéltár I. 13., 20., 29. III. 3.) összegyűjtve. Hogy Csikot nem Kézdiből népesítik be, mutatja, hogy a telegdi esperességhez tartozott, M. Vat. I/1. 112. A székely írás valódiságát Réthy tagadja, Archaeologiai Ért. VIII. 1., 54. s kk. ll. Verancsic (Mon. Hung. Script. II. 145.). Hogy a Maros völgyében már 1228-ban laktak, mutatják Simon bán birtokai, melyek a székely földre nem terjednek, HO. VI. 20. De foro novo Siculorum a XIV. század elejéről M. Vat. I/1. 132. IV. Béla székelyt, oláhot, a tizedre nézve, egynek vesz «in pecudibus, pecoribus, animalibus quibuslibet» Kn. I. 437. Az oláhok helyzetére fényt vet Fontes RA. D. XV., 185. A slavoniai rendek szabályait: Kukuljević, Jura Regni II. 2. s kk. ll. Verőcze Comitatus 1280. W. XII. 311. A szepesi szászok és Győr városa oklevelei CD. V/1. 132., 146. Hospes privilegiuma megerősítése HO. VI. 175—177. W. VIII. 311. Majs, mint nádor és judex Cumanorum először 1270. fordúl elő CD. V/1. 43. l. A kúnokról Kézai i. h. II. 92., 97. Reimchronik 536., 537. ll. A régi pogány magyarok rajzában, de udvornicis, kétségkívül a korabeli kúnok lebegtek Kézai szeme előtt. A kúnokról néhány szóval, epés, de igaz rajzot ad Bruno olmüczi püspök a pápához írt levelében 1273. végén,

Emler II. 344. Kún bíró a nádor CD. V/3. 507. A spalatói érsekről Tk. I. 163., ki Lanceretnek testvére, tehát Buzád bán fia volt (DL. 73. sz.). VIII. Bonifácz 1303-ban Boszniát már a kalocsai érsekséghez számítja (Tk. I. 395.). A halálozásról Hist. 1264—1279. MG. SS. IX. 652. Az egri privilegium CD. V/1. 153. Idejét, tekintetbe véve az 1266-iki békében kitűzött terminusokat és V. István itinerariumát — aug. 18. Lipcsén — október elején Buda táján, legbiztosabban Kisasszony napja után, szeptember derekára tehetjük. Endre herczeg koráról IV. László király levele (W. IV. 42.), emlékezik, melyet 1274-re kell tennünk, mint alább az eseményekből látni fogjuk. Az udvarnokföldekre nézve W. VIII. 393., 401., 402. CD. VII/4. 146. Az esztergomi eset (Kn. I. 602.) István második évében, alig történhetett Drávántúl, vagy visszajövetele után; tehát az utazás elé véltem teendőnek.

[216] István drávántúli itinerariumát CD. V/1. 249., 254., IX.7. 684. = Zal. Okl. I. 66. Az itt említett Toplicza nem a Varasd melletti Teplicz, hanem a Zágrábból Bihácsba menet érinteni kellett Topuszko, W. VIII. 385., 395. Nyúlszigeti tartózkodása végett W. VIII. 394. (eredetije DL. 805. sz. az országos levéltárban). István kisérőit Tk. I. 160.-ból vettem; tudom ugyan, hogy a püspököknek, zászlósuraknak, kik az oklevelekben előfordulnak, már ekkor nem kellett jelen lenni, de egyes ispánok felemlítését csak az indokolja, hogy jelen voltak. Lőrincz, Pál püspök, Lóránd jelenlétét más adatok is igazolják (p. o. CD. V/1. 249.). A Joakhim-féle szöktetésre nézve Huber helyesen jegyzi meg (AfÖG. LXV. 190. n. 2.), hogy Otakár idézett leveléből nem lehet következtetni, hogy Endre herczeget lopta el Joakhim, mit íróink eddig általában elfogadtak; e tévedés azonban még inkább megbocsátható, mint az, hogy a legújabb időig Engel felfogását 1802-ből (Historisch diplomatische Aufklärungen über Stephan des V. Königs von Ungarn Tod im Jahre 1272 und die ersten Regierungsjahre Ladislaus des Kumanen, Schedius, Zeitschrift von und für Ungarn II. 161. s kk. ll.) követik, már Habsburg Rudolfot szerepeltetik, ki akkor svájczi hegyei közt élt, és a világ szinpadán még fel sem tűnt, a mit már Engelnek sem igen lehet megbocsátani, s azért Lorenz gúnyos megjegyzésére (Deutsche G. 339. n. 1.), pirulva bár, de mit sem felelhetünk. A hivatalokban való változást a HO. VIII. 438., CD. V/1. 241. = DL. 825. és W. XII. 50. összevetése tünteti fel legvilágosabban. Az

országbíró személyében történt változás, minthogy Balog Miklós korábban Istvánnak oly hű embere volt, aligha ezzel függ össze. István halála napjáról Kn. Kortan 529., a hol krónikáink adatai kritice össze vannak állítva; «Subitanea morte occubuit», mondja Cont. Praed. Vind. MG. SS. IX. 729. Cont. Claust. u. o. 744. Ann. S. Rudbert. u. o. 799. Herim. Altah. i. h. XVII. 407. «Circa Kalendas augusti moritur, mortuus est .... in magna Insula» KK. c. (Fl. II. 225.). Temetéséről Nyelvemléktár VIII. 75., 85. l. U. o. 33. s kk. ll. Margit halála, a halála után való dolgokról főleg a gyulafehérvári Batthyanianumban levő tanuvallomások, melyeket Fraknói V. barátom bocsátott rendelkezésemre. V. István haláláról Otakár levele Emler II. 51. = CD. V/2. 316. egyúttal László elviteléről is, a melyet különben kétségtelenné tesznek László oklevelei HO. VI. 195., W. XII. 91., (melynek eredetije 861. DL. sz. a. az országos levéltárban) és 36249. DL. egyszerű másolat, melyet Kukuljevič Ferič T. gyűjteményéből, az eredeti után készített, s melynek valódiságában nincs okunk kételkedni. Az abban említett Bachater az a comes Bachater, kinek a XIII. század végéről való végrendelete eredetiben az országos levéltárban őriztetik (DL. 33655. sz. a.).

[217] A Kún László uralkodása zavaros kezdetére vonatkozó adatokat Huber Alfons AfÖG. LXV. 189. s kk. ll. és Szabó Károly a Szilágyi S. szerkesztette Történelmi Életrajzok II. folyamában megjelent Kún Lászlójában szorgalommal és kritikával összeállították, de az események összefüggését, jelentését nem igen állapítják meg Igaz, hogy az oklevelekben szárazon és elszigetelten odavetett, meglehetősen gyér adatok, az osztrák krónikák egy-egy sovány megjegyzésével, arra magukban véve nem is elégségesek; de ha tekintetbe veszszük a szereplő egyéniségek állását IV. Béla és V. István idejében és azt összevetjük a későbbi eseményekkel, azt a régi ellentétet fogjuk találni, mely a Béla és István hívei közt van, mihez új elemként Joakhim bán vállalkozó, nagyravágyó szelleme és Erzsébet anyakirályné járul, és akkor az események, ha nem is lesznek minden okra nézve teljesen világosak, mégis legalább legfőbb vonásukban megérthetők, és nem képezik többé azt az érthetetlen chaost, melyben semmi összefüggést sem lehet felismerni. László koronázása napjáról Knauz, Kortan 529. 1272. szept. 3-án már meg volt koronázva CD. V/2. 37. A koronázás eseményeiről CD. V/2. 131. = Sztár. Okl. I. 12. = DL. 844. eredeti, melyről

függ Erzsébet anyakirálynénak e körírásos pecsétje: «filia imperatoris Cumanorum» (Szabó Károlynál i. h. 132. l. kiadva). V 3. 290. = Kn. II. 204. Hogy Erzsébet kormánytárs volt, Szabó K i. h. 20. l. n. 2. több adatot állított össze. A kanczelláriai viszonyokról Fejérpataky i. h. 124., 125., 129. ll. A hivatalokban való változás. Csák Péter elmozdítása W. IX. 15. Hogy László pozsonyi ispán nem valami közönséges ember, mutatja, hogy e fontos helyre teszik, később országbíró, és tanácsát, beleegyezését Bachater jutalmazásához (DL. 36249.) különösen kiemelik. Henrik bán hűtlenségét idézett szavakkal László király említi W. XII. 74. Panyit egyezsége W. IX. 7. Egyed meneküléséről Cont. Vind. MG. SS. IX. 704. Ann. S. Rudb. u. o. 799., Cont. Claust. VI. 744., Herimann: Altah. Ann. XVII. 407. Heinr. Heimb. Ann. u. o. 715. Ez Egyedet «Eget mistri»-nek írja. Szerinte Henrik bán «propria manu» ölte meg «fratrem regine», de ennek a többi kútfő hallgatása, s a gyilkosoknak adott kegyelemlevél ellentmond (Henricus Italicus formulái közt AfÖG. XXIX. 42.), mely egy comes és testvéréről szól — a két Beicz Pálfia? — és semmikép sem illik Henrikre. A Reimchronik i. h. 152. csak általánosságban említ négy comest tetteseküł. László király, ki 1272. november 6-án még Fehérvártt volt (DL. 715.), november 21-én a Nyúlszigetről ír Traùnak (CD. VII.4. 145.). Béla herczeg katastrophája idejét a méltóságok változásából következtethetjük. XV. Kal. Dec. (nov. 17.) Lőrincz a nádor; XIV Kal. Dec. (nov. 18.) már Lóránt (CD. V/2. 49., HO. VII. 137., Th. I. 316. V. ö. CD. VIII/7. 362. 1272. nov. 26-án Joakhim még bán. Henrik még nem szerepel, Lóránt nádor (W. XII. 70. = DL. 815.). de november 27-ikén már Henrik és a többi bánok szerepelnek (HO. VIII. 149.). A CD. V/2. 51. ugyanaznap kelt oklevélben a változás még nincs meg, csak Lóránt a nádor; csakhogy az oklevél eredetijén (DL. 596.) a «Kalendas» szó előtt hézag van a számnak hagyva, de azt nem töltötték ki, a napi kelet tehát nincs kitüntetve. Gergely bánról CD. V/3. 157.; hogy a boszniai bán, kinek ekkor magyar úrnak kellett lenni, a sok István közül Beicz István lehet és nem Joakhim öcscse István bán, kivel még találkozunk, onnan következtetem, hogy nem Joakhimmal tűnik el, hanem később Beicz Miklós vajdával (CD. V/2. 83., 85.), s nem is valószinű, hogy ez István, ki IV. Béla idejében elég nagy ember volt és 1278-ban még él (W. IX. 196.), ebben az időben semmi szerepet se játszott volna.

[218] Az 1273-iki hadjáratra Hist. 1264—1279. MG. SS. IX. 652. Cont. Rud. MG. SS. IX. 704., 711., Cont. Praed. u. o. 729., Cont. Claust. IV. u. o. 648., VI. u. o. 744., Ann. S. Rudbert. u. o. 799., Herimanni Altah. u. o. XVII. 407., Heinrici Heimburg u. o. 715. A magyar becsapásra Győr Tört. II. 302., W. IX. 27., 33., XII. 74. A magyar oklevelek — Karinthiát említve — eloszlatják Tangl (G. v. Kärnt. IV. 111.) kételkedését, hogy Karinthiára is kiterjedtek e becsapások. Iván korára világot vet, hogy fia Gergely 1287-ben Endre herczeg asztalnokmestere volt, tehát legalább 20 éves lehetett. I. Károly levele a magyarokhoz CD. V/2. 33. = Magy. Dipl. Eml. I. 36. A fegyverszünetet említi Henricus de Isernia levelében, mikor Otakár jusserat exercitus congregare CD. V/2. 69. A pápa levele Theiner I. 306. után W. III. 7. = CD. V/2. 64. E fegyverszünet fejti aztán meg, hogy mind Otakár, mind László Győr elfoglalása miatt (W. XII. 166.) árulásról beszélnek. Miklós választása történetét Th. I. 324. s kk. ll. = kiv. CD. V/2. 487. Lászlóra nézve az adatok összegyűjtve Kn. II. 16. 1273. január 10-én Sándor még országbíró CD. V/120., márczius 30-án László, Joakhimék mellett, már országbíró Hokl. 65. Lőrincz adománya CD. V/2. 86. kivonatban, az eredeti az orsz. levéltárban DL. 827. szám alatt. Henrik már nem sói és ozorai bán Sztár. Okl. I. 13. = HO. VI. 192. = CD. V/2. 79. A slavoniai statutum és datuma Kuk. Jura Regni II. 5. l. Az első tisztikart Joakhim bukása után az orsz. levéltárban 850. DL. sz. a. őrzött eredeti, még kiadatlan okmány adja, és Kn. II. 20., hol azonban a *secundo* ydus Majinak okvetlenül tévedésnek kell lenni, mert 1273. május 12., mint a CD. V/2. 88., megjelent, de eredetiben az országos levéltárban DL. 629. sz. a. őrzött oklevél tanusítja, már Egyed mester belépésével nagyobb változások állottak be a tisztikarban. Rátót István Tk. I. 163., CD. VIII/7. 360. A helyzetet jellemzően illustrálja W. IX. 15., ebből látjuk egyébiránt, hogy Joakhimék május 23-án már fegyverben állottak, 1273 május 28-ikán azonban még a régi tisztek lévén, czélt nem értek W. IX. 33. Hogy Zágrábot is fenyegették W. XII. 137., de ez lehet később is. Győr elfoglalását árulásnak, a fegyverszünet alatt történtnek mondja IV. László W. XII. 166.; a pusztításról és végek elfoglalásáról W. IV. 228., XII. 109., CD. VII/3. 73., W. XII. 101. CD. V/2. 273. = DL. 913., a hol «Castrum Sabbariae» is az elfoglaltak közt említtetik. Az időre fényt vet, hogy Jób 1273. márczius

30-án még mosonyi ispán (CD. V/2. 87.), azután többé nem, mi elfogatására mutat. A Cont. Vind. elbeszéléséből is úgy tűnik ki, hogy Győr elfoglalása és Egyed mester visszapártolása nem május hóban, hanem előtte történt. Erre nézve l. Balics i. h. II/2. 485. n. 1. Először szerepel Egyed a zászlósurak közt, május 12-én (CD. V/2. 88). Csák Péterről W. IX. 15. Különben e belső és külső mozgalmakra nézve W. IV. 20., 38., 181., IX. 22., 52., 63., 67., 81., 147., 175., 197., 294., 377., 381., XII. 76., 83., 95., 96., a hol «Johannes comes Soproniensis filius Michkbani» világos hiba «Heinrici bani» helyett, különben CD. V/2. 104. hiányzik e szó, 98., 167., 251., 330., 387., 434. HO. II. 12., VI. 190., VII. 139., 162., VIII. 151., 167., 173. W. Magy. Dipl. Emlékek (Acta extera) I. 34. tévesen 1272-re, 1273. helyett tett levele aligha vonatkozik még e kún mozgalmakra. Kub. I. 89., 101. II. 13. = W. IX. 54., CD. V/2. 122. (= DL. 838.), 154., 197., 201., 233., 268., 274., 344, 354., 434. l. CD. VII/2. 38., 73., mely mint Szabó Károly i. h. 20. n. 4. helyesen megjegyezte, 1273-ban kelt, s így Győr bevétele június 21-ike előtt történt volna. 75. Sopronyi Oklevéltár I. 36. Szabó Károly i. h. 21. téved, mikor azt véli, hogy Erzsébet királyné turuli fogsága — 1264-ből, mint láttuk — ez időre esik. Joakhim júliusban pozsonyi ispán W. IV. 23., XII. 76. Otakár levele Brunóhoz CD. V/2. 68.; július 17-én «in castris apud Posonium» datál, Emler II. 336. Otakár szövetsége Henrik bajor herczeggel, Emler II. 326. s kk. ll., Boleszlóval, Rocz. Traski Mon. Pol. II. 841. A hadjáratról CD. V/2., 155., 167., 234., 268., 274., 428., X/3. 262., hol Jakabfia Jakab vitézsége említtetik, ki vitézségeért a DL. 866. eredeti szerint, a Rojcsa várához tartozó Konszkát kapta; ő Joakhimmal ment. V/3. 157. W. IV. u. o. 74., 33., IX. 52., itt olvassuk Dürrenholz nevet: Durnuhouth (Durnuhouch lesz), míg a zágrábi káptalan egy 1284-iki oklevelében (DL. 35838.) Durnolchár-t olvasunk HO. VI. 206. Detrére HO. VII. 147. A Cont. Claust. VI. idézett h. IX. 744. Schafburch, Tyburtz purch talán a Modor körül fekvő villae Tyburtzii és Simberg (Zumberg)-re vonatkozik (W. XII. 452.). A W. XII. 101. lapon érintett Újvárt, mint már feljebb megjegyeztem, nem érthetem Szabó Károlylyal (Kún László 15.) Holicsra, hanem Németújvárra azért kap várnagya Sopronban jószágot; ide tartozik HO. VIII. 154. Dürrenholcz jellemzésére Tangl i. h. IV. 134. A dunántúli hadjáratra nézve — a fentebbieken kívül — «cum rex Boemorum ante Castrum Jauriense

castra metatus fuisset», mondja IV. László 1274. (HO. I. 61.) CD. V/2. 70., 376., 398. V/3. 157., VI. 219., W. IX. 113., 179., XII. 91. 386. HO. I. 60. Soproni Oklevéltár I. 36. Győri Tört. Rég. füzetek III. 107. A nagyszombat körüli események, a detrehi csata CD. VII/4. 150., HO. VII. 147., VIII. 154. Tamás Ehelleusfia W. VIII. 146., 147. Tétény Péter rokonsága Pál püspökkel W. XII. 329., 330. Kn. I. 570. Rottensteinról Jécsay, Győri Tört. füz. III. 116. Otakár 1273. október 3-án «in castris ante Soproniam» datál (Emler, II. 339.), október 14-én Kremsben van (u. o. 340.). A Reimchronik Sopron ostromát az 1271-iki hadjárattal beszéli el; mindenütt V. Istvánt szerepelteti, de azért abban, a mit Németújvári Henrik vezérségéről mond, igaza lehet. Vajjon mind az, a mit Ivánról, kihívásáról stb. beszél, úgy a mint mondva van, való? több, mint kétséges; alapja azonban, hogy csipkedte Otakárt, a fentebb idézett oklevelek egyikéből-másikából is kitűnik. Ez áll, a mit Volachról mond, a mi vár is, folyó is. Minthogy pedig Sopronból Ausztriába menet a Vulkán kell keresztül menni; ép az országúton fekszik Vulko-Pordány, a Cont. Claustr. VI. (i. h. IX. 744.) szerint pedig Prodeinsdorfot Otakárék feldulták: talán nem nagy merészség tőlem, ha Reimchronik Volbach-ja alatt a Vulkát és Vulka-Pordányt értem (Ed. Seemüller 144., 147—149. ll.). II. Otakár eredményeit összegezi Chron. Magni Presb. MG. SS. XVII. 533. l.

[219] Ugron hűtlenségét említi 1273. október 17-én László, mikor esztergomi palotáját eladományozza. Kn. II. 25. 1273. szeptember 22-én még lovászmester, W. IX. 22. Ezzel összefüggésben látszik lenni Petene hűtlensége CD. V/2. 122. Hogy a királyné mellett Henrik ellen támadt fel, mutatja, hogy mikor az győzött, Ugron ismét felülkerekedett, és Miklós prépost és érsekért fizetett Kn. II. 25., 93. s kk. ll. Különben birtokaira, egyéb tulajdonságaira nézve, későbbi szereplésén kívül W. III. 192., IX. 107., 281., 413. = HO. IV. 65., 66. Komárom eladományozása Walternek Kn. I. 550. s kk. ll. E mozgalomra czéloz HO. VI. 257. l.

[220] W. IX. 27. = DL. 840., a hol így említik, Mathaeo bano judice curiae és 1273. augusztus 24. CD. V/2. 116., a hol ugyan Oguthio áll, de hibásan, Knauz, Tört. Tár XII. 9. l. (régi folyam) szerint.

[221] Dénes családi viszonyairól W. IV. 365., IX. 367., Tk. I. 221.

és DL. 35835. Pecsétje (DL. 845. sz. = W. IX. 39.) oroszlánt tüntet fel, mely most a Blagaiak czímerének egyik részét képezi, de ebben az időben a Babonik-ivadékok czímere még csak pólyákkal metszett pajzs volt. A pecsét legendájából tudjuk egyébiránt, hogy Dénes György fia volt, s az 1271-iki maróczai (W. III. 253. XI. 73.) és alkalmasint 1266-iki peseti és polhanai ispán (W. XI. 563.). 1257-ben zalamegyei birtokát említik W. VII. 466. Egyébiránt a Péczekkel is rokonságban volt. HO. IV. 54.

[222] Nicolaus judex curiae 1273. deczember 19-én fordul először elő Dénes nádorral (CD. V/2. 129.), a következő év elején (CD. IV/2. 146.) és azután többször egyidejűleg comes de Guechke; minthogy az 1275-iki Miklós bán, István bán fia — tehát Joakhim testvére — szintén comes de Guechke, talán nagy merészség nélkül következtetem, hogy ugyanazzal az emberrel van dolgunk (W. XII. 152.). 1273. október 26-án még Loránd ül a nádori székben (W. IX. 23.; W. IX. 71., 74., XII. 98., CD. VII/2. 222. Benedek először 1274. márczius 9-én szerepel mint electus archiepiscopus; 1274. márczius 28-án szintén annak olvassuk W. IX. 55.

[223] Az eseményekre vonatkozó adatokat CD. V/2. 206., W. IV. 39., ezt Huber i. h. AfÖG. LXV. 432. l. hamisnak tartja, de IV. Lászlónak egy eredetiben meglevő oklevele, Kn. II. 55. = W. IV. 73. arra hivatkozik, és ez oklevél kelhetett abban a két-három napban, mikor Henriket még nem fosztották meg hivatalától; bekövetkezett halála miatt azután el is maradt, ép úgy, mint a CD. V/2. 215. l., eredetben 767. DL. sz. a. az országos levéltárban levő oklevél — ha csak a világosan kitett anno tercio nem hiba az anno secundo helyett — W. IX. 73., XII. 88., 111., HO. III. 28. Endre herczeg elvitelét és ellentétbe helyezését Lászlóval említi Otakár levele Emler II. 368. = CD. V/2. 316. l. Az események chronologiai rendjét és lefolyását az oklevelek zászlósuraiból és a helyek geographiai fekvéséből következtethetjük. 1274. május 31-én még a megelőzőleg is mindig előforduló (CD. V/2. 146., 174., 257.) Henrik-Joakhim-féle kormányt találjuk (Tk. I. 171. = CD. V/2. 184., W. IX. 58. = W. XII. 92.); de 1274. június 25-én már Máté ítél mint vajda (CD. V/2. 223. = Teutsch és Firnhaber, Font. RA. D. XV. 102. l.) Az új embereket CD. V/2. 215., a DL. 767. ismerjük meg. Július 2-án már Joakhim kormánya áll (HO. VIII. 164.) Július

19-ikén Esztergomból — évszám nélkül, de 1274-ből kell lenni (HO V. 50.) — László király Dénes nádor és Miklós guecskei ispánnak ír; ekkor tehát Joakhimék már visszahelyezkedtek. 1274. augusztus 21-én is a Henrik-Joakhim-féle kormány szerepel (CD. V/2. 198. Kn. II. 42.) és áll még 1274. szeptember 25-én (HO. VI. 199. W. XII. 91.). Henrikék visszavonulóban lehettek Tótország felé, miről (W. IV. 39.) emlékezés van, azért volt az ütközet — úgy látszik Fövényről átmenet a veszprémi útra Bökén-Somlyónál Ez szeptember 30-án már megtörtént. A CD. V/2. 211. levő, 1274. szept. 8-ikán kelt, a Joakhimellenes zászlósurakat feltüntető oklevél (u. o. 262. 1275-iki kelettel) hamis, már csak azért is, mert immár Otakár halálát említi. HO. III. 29., valamint HO. VI. 264. is hibás keletű, s 1274-re értendő, mert Henrik bán 1275-ben a főemberek közt szerepel. Hogy Csák Péter maga ejtette el Henriket, mint Szabó Károly (Kún László 28. l.) mondja, a tőle idézett oklevelekből nem következik, sőt — lehet mondani — azokkal ellenkezik.

[224] Márkfia Roland esetéről, ki már 1274. június 17-én szerepel mint szepesi ispán CD. V/2. 176. l., 1275. ápril 3-án, IV. László emlékezik; és bármint szépíti is a dolgot, mégis kisül, hogy a lázadóval ki kellett egyezkedni. CD. V/2. 238.

[225] 1275. márczius 24-én bánok nincsenek még. Joakhim sem fordul elő. Tk. I. 174. = W. XII. 115. A fentebb idézett 1275. ápril 3-iki okmányban (CD. V/2. 238.) találjuk legelőször a fusionált kormányt, az új kormány embereit. Az itt, János mellett előforduló Miklós bánt azért tartom Joakhim testvérének, mert 1275. június 17-én, mikor alig birt még tudomással a tengermelléken, hogy az ápril 3-iki tisztikar szétmállott, világosan Stephanus banus fia ítél (W. XII. 152.). 1275. június 4-én még ez a tisztikar van (CD. V/2. 243.). A Joakhim-féle párt teljes győzelmét 1275. június 17-én látjuk (W. IX. 115.), azután június 21-én (HO. VIII. 173.), július 11. Kub. II. 16. A veszprémi egyház viszontagságait CD. V/2. 265., W IV. 53. László itinerariumát összeállította Szabó K. i. h. 30. l. János banus Slav. ítél június 10-én Zágrábban Tk. I. 176. = W. XII. 151. Miklós, István fia június 17-én Ante Nonam. W. XII. 152. «Mátyus bán, ki vala erdélyi herczeg és vala Lázló kyrálnak mestere és evryvzevye», Margit legenda, Nyelveml. VIII. 65.

[226] A Majs-Ugron-féle felkelésről CD. V/2. 268., a hol Frowen bizonyosan tévedés Fuen helyett (Szabó K. i. h. 34.) CD. V/3. 240. = 511. = VII/5. 459., mely nem 1275-re teendő, mint Szabó Károly véli, mert abban az évben László Szent István oktávájában Pesten volt és nem Zólyomban (HO. VI. 211.), hanem inkább 1276-ra, mikor ismét Joakhim győzött, s IV. Lászlót augusztus 16-án Németiben, prope Banam (Selmeczbányán) találjuk (Kub. II. 19.). Habsburg Rudolfról és a magyar-cseh alkudozásról röviden, de — mint rendesen — igen jó felfogással Huber A. i. h. I. 587—597. ll. Az ott felhasznált, mind idézett forrásokat feleslegesnek tartom újra ide írni, s csak azt jegyzem meg, hogy köztük II. Otakár levele V. István egyik leányához CD. V/2. 315. s kk. ll. is olvasható, s ennek előzménveire vonatkozik a CD. V/2. 280. E leányt rendesen Katalin szerb királynénak tartják, holott csak az bizonyos, hogy nem Mária, Anjou Károly menye. Én valószinűbbnek tartom, hogy Erzsébetnek, a nyúlszigeti fejedelemasszonynak szólt, a kit jobban érdekeltek az Otakár-féle alkudozások, mint Katalint a távol Szerbiában. Erzsébetre, úgy látszik, csak azért nem gondoltak az írók, mert senkinek se jutott eszébe létezése. Habsburg Rudolf egyéniségéről pár szót Lorenz O. i. h. I. 438. s kk. ll. Redlich érdeme, Die Anfänge König Rudolf I. (Mittheilungen X., jelesen 389., 394.), hogy Meinhard leányának esküvőnapját megállapítva, a Bodmannál (Cod. Epist. Rudolf I. 47.), a W. IV. 42. és Emler II. 366. közlött levelek idejét is megállapította; de további következtetései nem állnak egészen. A Magister A. bizonyosan nem Egyed, kit mindig E.-vel írnak, s a kit camerariusnak fogtak volna nevezni, mint később Joakhimot, hanem Aladár lesz, a királyné asztalnoka, ki 1277-ben az ünnepélyes eljegyzésnél szerepel (CD. V/2. 388. = MG. SS. II. 417.). Magyarországon nem volt párt, mely Otakárral minden áron szövetkezni akart volna; a különbség csak az volt, hogy az egyik párt megelégedett, ha czélját érte, az elszakasztott várakat visszakapta, a másik, Joakhim pedig vele semmikép sem akart szövetkezni. Világos jele annak az, hogy 1277-ben, mikor a Joakhimellenes párt volt megint a polczon, az is Rudolffal tartott. A békét Otakárral azután Loránd bán kormánya kötötte meg, mely béke okmánya először Henricus Italicus formulái közt jelent meg. AfÖG. XXIX. 38. lap. Mácsói Anna közvetítő szerepe, melyről Emler II. 339-ből értesülünk, szolgált talán alapul a Reimchronik

c. 96. i. h. 149. elbeszélésének, melyet az 1271-iki hadjárat kapcsán, az 1273-iki hadjáratból belezavart részletek után beszél el, Anna közbenjárásáról, a melyre nézve Otakár serege oly drasticus módon fejezte ki rosszalását. Hogy Rudolf letiltja bajor Henriket a közbenjárástól, Emler II. 418. = CD. VII/2. 42. Hogy Endre herczeg nevelője Iván volt, a Reimchronik mondja a 113. c. i. h. 153. l.

[227] Szabó Károly (Kún László i. h. 25.) szerint: «László gyógyulását Isten segélye mellett orvosának, Gellértnek köszöni», s azt 1274-re tévén, azokkal az adományokkal hozza kapcsolatba, melyeket László Gellértnek 1274-ben tett. De ez tévedés. A margitszigeti jelenet ez után történt, 1275-ben, azért mondja a legenda (Nyelvemléktár i. h. VIII. 65.), hogy László 13 éves volt; Gellért orvos pedig, kinek vallomása a maga természetes valóságában tárja fel előttünk a jelenetet (Gyulafehérv. más.) 1276. július végén vagy augusztus elején, Szent Mihály tájára teszi László meggyógyulását, «melyről a király és a jelen voltak mind azt hitték, hogy Szent Margitnak tulajdonítható». E gyógyulásra tehát nem a Gellért adományára vonatkozó levelek, hanem a veszprémvölgyi apáczáknak adott oklevél vonatkozhatik, melyben a többi közt «ab...prosperitatem seu sanitatem nostri corporis» tesz adományt (CD. V/2. 258.). Majs nejéről HO. VI. 258.

[228] 1275. október 13. után — ekkor Nicolaus filius comitis Pauli ítél mint judex-e. (HO. VIII. 174.) juxta Budoht — néhány nappal még a Joakhim-féle párt van a kormányon (W. IX. 118., 133.), deczember 4-én már az ellenfél embereit olvassuk CD. V/2. 278. = W. IX. 116., hol az eredetinek (DL. 33724.) megfelelőleg helyesen van deczember 4. A CD. V/2. 262. olvasható oklevél, a hol Miklós nádor szerepel az ellenfél emberei közt, mint gondolható, s a mint a Kn. II. 53. kiadott eredeti mutatja, tévedés, Miklós helyett már Pétert kellvén olvasni. De már előbb is kellett e változásnak bekövetkezni, mert az oklevelek, melyekben Ugron judex curiae és László vajda, korábbiak. A DL. 913. (megjelent a tanúk nélkül CD. V/2. 273.) deczember 10-iki kelet alatt ugyan még Ugron országbíró, László vajda, de itt a dátumban hibának kell lenni, vagy az irnok az első adományozásban netalán előfordúlt urakat vette fel a káptalani jelentés után kiállított oklevélbe. Ugyane napi kelettel

W. XII. 144. Ugron csakugyan már vajda, de Majs még nem országbíró. Hogy Joakhim támadását (CD. V/2. 248. = DL. 671.) ide kell tennünk, mutatja az események összefüggése, az oklevél azonban Fejérpataky i. h. 131. helyes véleménye szerint 1277-ben kelt s 1275. nem lehet, de 1276. sem, mikor már megint Joakhimék voltak a kormányon. Az oklevelek Gregent, Geregent — Gregoriust is — írnak; én ebben az erdélyi Görgényt látom. E belvillongásokra vonatkozólag mondja IV. László 1276. februárban: «in praesenti guerra et conflictu quem habuimus contra nostros infideles» CD. V/2. 331., szól 1275-höz a Cont. Claust. VI. (MG. SS. IX. 744. «In Ungaria multa spolia et occisiones nobilium vicissim sunt commissa». KK. c. 87. (Fl. II. 227.) Hogy Miklós prépost már ekkor nyugtalankodott, jól jegyzi meg Kn. II. 64. l. A Henrikfiak hűtlenségét említi László 1276. január 8-án. W. IV. 73. = Kn. II. 55. Veszprém elpusztításáról Szabó Károly i. h. I. 36. s kk. ll., s az ott idézett okleveleket. Jelesen CD. IX/7. 692. s kk. ll., VII/2. 46., V/2. 347., 379. és HO. IV. 61. W. IV. 255., 258. «in vastu et spolio Petri palatini» — mondja László király, a miből én még nem merem következtetni, hogy ezt a rablást épen ő követte el a németújváriak ellen boszúból. 1276. augusztus 3-án már említik «in vatsu et spoliacione ecclesie vesprimiensis» HO. IV. 55. Minthogy 1277. végén, augusztus 6-ika után, «anno sexto», mondatik, hogy egy esztendőnél tovább nem volt istentisztelet; Péter nádor pedig 1276. július 7-én már meg volt bukva (W. XII. 701.), e pusztítást körülbelül 1276. május vagy június havára tehetjük. Pál prépostról HO. V. 52. Mily állapot volt a könyvekre nézve, Muthmér szepesi (1273.) László, esztergomi nagyprépost végrendelete (1277.) (Kn. II. 27. 71.) és Gutkeled Vid esete (CD. IV/3. 179. l.) mutatják. Péter püspökről CD. IX/7. 696—701. Kn. II. 59. László király itinerariumát, mely a hadviselés menetére is fényt vet, CD. V/2. 331., 332. Kub I. 96. Hokl. 74. 1276. márczius 25-én Majs még országbíró (HO. VI. 217.). 1276. július 7-én IV. László már Petrus, filius Mateiról, mint *tunc* palatinusról beszél (W. XII. 701.). A főbb embereket 1276. augusztus 9-én kelt oklevélben találjuk először együtt. Kn. II. 57. = CD. V/2. 334. Hogy a királyné tárnokmestere Miklós, a néhai vajda volt, azt csak gyanítom, mert nem tartom valószinűnek, hogy e kiváló és erőszakos férfiút, a ki pedig ekkor még élt, teljesen mellőzték volna. Joakhim befolyására jellemzők

IV. László egy 1277-iki okmányának szavai: «consilio, svasione, voluntate et consensu Jochachyni bani» Tk. I. 188.

[229] A tanúvallomásokról a főforrás a gyulafehérvári másolat, a melyeket az idézett legendák megerősítenek. E vallomásokat olvasva, nem csodálhatjuk, hogy Margitot nem canonizálták. Oly dolgokról van, mint csodákról szó, melyek jobbára most is mindennap történnek. A másolatban Sándorról de genere Coloi vagy Coloc áll, s a veszprémi egyházmegyéből való volt. Valószinű, hogy Kádárkaluz (a kádár elhagyatván) Sándor, Andronikus fia, a ki 1270-ben (CD. VII/5. 365.) említtetik. A falkenbergi Rapotoról szóló adatok — melyeket a tanúvallomás szépen kiegészít — Blätter des Ver. für Landeskunde Niederöstreichs XIX. 348. s kk. ll., 379., 384., 386. A tanúvallomásban Falkengurb van Falkenberg helyett; lehet, hogy tollhibából, vagy mert Sándor úr szájában a név ily formát vett fel. V. ö. Némethy, Értekezés Sz. Margitról, Fraknói előbeszédével.

[230] Anjou Károly levelei 1276. ápril 22. és szept. 24. Wenzel. Dipl. Eml. I. 40. = CD. V/2. 311., 323. Cont. Vind. MG. SS. IX. 708., 730. Cont. Claust. VI. u. o. 744. Az Otakár és Rudolf közt kötött béke MG. LL. II. 408., 416. = CD. V/2. 324. s kk. ll. V. ö. Chron. Magni Presbyter MG. SS. XVII. 533. Sopron meghódolása CD. V/2. 376., a hol IV. László már 1277. január 17-én intézkedik Sopronról, 398., 562. = W. IX. 233. A mit e források arról mondanak, hogy Otakár a kincs visszaadását is megigérte, a melyet mácsai Anna elvitt, de a melyről már V. István lemondott, az nem érdemel hitelt, mert nem csak a békeokmányokban nincs arról szó, de azután II. Otakár halála után sem hallunk róla semmit. E kincshez tartozhatott a máig Prágában őrzött Szent István-féle kard, a melynek rajzát Ipolyi, A magyar szent korona 213. lapján közli. Rudolf és László új szövetsége idejére kell tennünk, még pedig 1276. június 5-ike előtt való időre Rudolf levelét (CD. VII/2. 65.), melyben az Endre hg. és László közt való — bizonyára csak családi összeveszést — is említi, és a házasságot sürgeti, melyről a szövetség-okmány intézkedett.

[231] Német becsapás CD. VII/2. 50. A veszprémi egyház adományairól ugyanazok az oklevelek szólnak, melyeket pusztulására nézve idéztünk. CD. VII/2. 46, V/2. 347. A gyulafehérvári pusztulás CD. VII/2. 200.,

VII/4. 173. Teutsch és Firnhaber i. h. 171. szintén hibásan; jól Zimmermann-nál, Urkundenbuch zur G. der Deutschen in Siebenbürgen I. 131. említik a pusztítást u. o. 161. Hogy a gyűlés a Rákoson tartatott, a dolog természetén kívül a W. IX. 147. okmány is igazolni látszik. Az oklevél időmeghatározására nézve Szabó K. i. h. 53. jegyzet. A per a szász papok és az erdélyi püspökség közt, melyből Fejér töredéket közlött, teljesen megjelent Gentilis biboros irományai közt a Mon. Vaticana I/2. 187. s kk. ll., jelesen a CD.-ban közlött hely a 207. l., s a szászok mentsége «Joannes voluit ulcisci mortem dicti patris, quem procurasse dicitur episcopus Albensis» stb. u. o. 209. 1309-ben még nem voltak «relaxati, prout de praedictis est et fuit in regno Ungariae publica vox et fama inter archiepiscopos, episcopos et prelatos ac barones et alios dicti regni». III. Endre egy 1299-iki levelében mondja: «Ecclesia per insultum saxonum Transilvanorum et seditionem eorumdem miserabiliter esset concremata» HO. VIII. 402. Péter püspökről, kivel még sokat találkozunk, W. XII. 557., CD. VIII/1. 213. Brebiri Pálról CD. VII/4. 226.; a horvát viszonyokról a Lucius által közlött okmányok a CD. VII/4. 154., 156., 163—166., 171—178. ll.; v. ö. V/2. 259. A békeokmány Traù és Spalato közt CD. VII/4. 175. l., teljesen W. XII. 223. l. Almissáról Dandulo idézett h. XII. 395. l. Brazza és Fara meghódolása u. o. és W. XII. 247. s kk. ll. u. o. I. Károly és Spalato Sebenico szövetséglevele u. o. 120. s kk. ll., melyben íróink modern fölfogással, nagy közjogi sérelmet látnak, pedig az egyezményben — kilátszik — nagy figyelemmel voltak a magyar királyra. A Babonikokról, mozgalmaikról W. IV. 179., XII. 386., HO. VIII. 107., DL. 36020. sz. A Starine XXV. 319. l. V. sz. megjelent oklevél eredetije, melyet Thallóczy Lajos barátom legközelebb ki fog adni. A Timót püspöknök tett adományok Tk. I. 185., 190. l. W. XII. 194. = Tk. I. 183. s kk. ll. Szabó Károly i. h. 62. téved, mikor Joakhim halálát 1278. első felére teszi, és Stephanus filius Stephani comitist — a Babonik-unokát — Stephanus filius Stephani bani-val, Joakhim testvérével egynek veszi. Benedek érsek halálát 1273. márczius 13-án a pápa már említi. Th. I. 322. A nápolyi seregről Wenzel, a ki feledvén, hogy a sziczíliai indictio számítással van dolga, nem mindig helyesen fejti meg a datumokat, Dipl. Eml. I. 41—50., 57—64. ll.

[333] A május 6.—szept. 12. egyezség Otakár és Rudolf, a szövetség-

levél Rudolf és László közt MG. SS. II. 416. s kk. ll., IV. (nem III., mint CD. V/2. 393.) idus Julii 1277-ben kelt. Aladár egyéniségéről W. VIII. 38., 62., 68., 97. IX. 10., 257. János prépost, a későbbi kalocsai érsek eddig «Ilmur» melléknéven szerepelt íróinknál, és az Ürményiekkel hozták kapcsolatba. Már Nagy Iván (Magy. Csal. IV. 199.) figyelmeztetett, hogy inkább a Forgáchok őseihez tartozik, de még nem tudta bebizonyítani; e bebizonyítás teljesen sikerült Városynak (a kalocsai 1889. Schematismusban XXIII. s kk. ll.) A magánvárakról és Ghymesről CD. V/2. 344., 440. II. Otakár vonakodását Otakár nejének tulajdonítja a Cont. Vindob. (MG. SS. IX. 710.), de a dolog, tekintve Kunigunda jellemét, nem épen valószinű. Rudolf levele Margit canonisatiója végett W. IV. 166. = Bodmann 102., melyet Wenzel ellenére 1277-re vélek teendőnek, még pedig az év elejére, mikor XXI. János pápa még élt, mert még ekkor nem nevezi Lászlót fiának, mint a haimburgi összejövetel, 1277. november 11-ike után, rendesen tenni szokta.

[233] «Cum adempto (adepto) Regni nostri pleno gubernaculo domino concedente in etatem legitimam venissemus», mondja IV. László Rudolftól visszatérve 1277-ben, tehát nov. 11-ike után. HO. VII. 165. Kún László képét a Képes Krónikában találjuk; Szabó Károly is közli (Kún L. 137. l.), de nem szines rajzban. Jellemét tettei mutatják; vadászati hajlamáról tanuskodik CD. V/2. 257., lovakról W. IX. 296., 352., 423., XII. 333. Erzsébetről, tekintve a régibb Pakhümerész elbeszélését (II. 279.), kinek «πορνικῶς γνῶναι» lapidaris kifejezését érdekes összevetni a szétfolyó latin fordítással, a későbbi Nik. Gregorasz, nagyon kedvezően nyilatkozik, mikor Uros Milutin nejének tartja. Hosszabb ideig alig élhettek együtt; a megbotránkozás haza kergette Erzsébetet (VI. 9., 203. l.). A kún viseletről Gyárfás, Jász K. Tört. II. 248., Cont. Vind. MG. SS. IX. 712. Cont., Praed. Vind. u. o. 431., Th. I. 351. A kormányváltozás idejére fényt vet, hogy 1247. július 21-én Salamonfia Simon, kinek a megelőző évben (l. 226. jegyzet CD. VII/5. 459.), mint Majs czinkosának, jószágait elkobozták, már vice judex curiae (W. XII. 192., 217.) s ezt igazolja a Miklós prépostra vonatkozó adat is (július 26. 1276.) W. IX. 142., melyet a Kn. II. 65. felhozott okból, s az események összefüggésénél fogva 1277-re kell a CD. VII/2. 49. l. közlött okmánynyal együtt tennünk. Miklós esztergomi viselt dolgairól a pápai ítélet (Th. I. 324. s kk. ll.) szól. A tiszti-

kar változásait a HO. VI. 227. (= CD. V/2. 403.) és Kn. II. 76., november 10-én már Péter nádor, és a későbbi HO. VII. 166. tüntetik fel. A haimburgi találkozásról, melyről László okleveleiben is szól CD. V/2. 399., HO. V. 57. VII. 165. Cont. Vindob. MG. SS. IX. 710. CD. V/2. 455. = Emler II. 454. l. n. 1084., ki azonban hibásan teszi júliusra. A sopronyiak oklevele CD. V/2. 397. Kibékülés a Henrikfiakkal HO. VII. 164.

[234] Ily számú jegyzet kettő van. A következő utalások a 435. lapon levő jegyzethez tartoznak. A 441. lapon 234. jegyzet csak tévedésből került a szövegbe. — Márkfia Loránd 1277. aug.-ban még szepesi ispán CD. V/2. 414. (= DL. 974.). A felkelés további folyamáról W. IV. 98., 178., IX. 196., 331., 376., 401., XII. 251., 252., 434., CD. V/2. 468., még hibás, mire nézve Kub. I. 10., V/3. 259., 391. «in eodem anno, ubi contra Bohemis conflictus habuissemus» — mondja Baksa Simon a Görgény elleni csatáról. Adorján fekvéséről: Bunyitay, Az egyedi apátság 10. Gölniczbányáról többféle, de az itt idézett helyre nézve összhangzó változatban CD. V/2. 125., 345., V/3. 490. Roland erőszakoskodásának egyik — úgy hiszem korábbi, és a felkeléssel össze nem függő — példáját CD. V/3. 401. olvassuk. Az oklevelek, melyek szerint László 1278. ápril 17-én Budán volt (CD. V/2. 430., 480.), tekintve egész stiljüket, okvetetlenül hamisak, vagy legalább nem IV. László, hanem talán Nagy Lajos korából valók. Hogy castrum Marcelli Mahalfalva, csak gyanítás, mert 1312-ben villa Marsilii neve (Csánky, i. h. I. 263.). Hogy az egri püspökségnek szóló 1281-ben kelt levélben érintett pusztítás (CD. V/3. 80. s kk. ll.) erre az időre, és nem, mint Szabó Károly véli, 1279-re teendő, onnan következtetem, hogy e pusztítás után oly sok mindenféle történt, mi az 1279—1280-iki zavaros időben, majd Fermoi Fülöp befolyása alatt már nem történhetett. Joakhim gyanusítása W. IX. 444. (= CD. V/3. 20. és VII/2. 82.). A drávántúli viszonyokra meglepő fényt vet a Starine XXV. 319. l. V. sz. a. már idézett és Thallóczy Lajos által legközelebb kiadandó dubiczai békekötés. W. Dipl. Eml. I. 59., 61—64. ll., csakhogy itt hibásan van 1278. helyett 1279. téve. 1278. június 18. az anjoui registákban még olyformán említik Bursono Jakabot, mint a ki Magyarországba ment, tehát még onnan nem tért vissza. u. o. I. 57. IV. László 1279-ben kegyelmébe fogadja a Henrikfiakkal Lőrinczet és Jánost is (HO. I. 73.). Minthogy ez oklevél a Kis-

faludy-család levéltárában van, alig lehet kétség, hogy e kettő Ugron testvére Miklós hasonnevű fiaival azonos. W. IV. 97. Velenczei Endre és Iván oklevele CD. V/2. 471—473., a hol kétségtelenül velenczei Endréről és nem IV. László Endre öcscséről van szó. Minthogy a Henrikfiak a dubiczai békében is slavoniai dologban A. dux beleegyezésére hivatkoznak, nem lehet kétséges, hogy ő e tájt az országban megfordult, de szintúgy szépen kimutatta Huber A. AfÖG. LXV. 209. s kk. ll., hogy velenczei Endre IV. László idejében a király beleegyezésével nem birta a slavoniai herczegséget; nincs is nyoma, hogy IV. Lászlóval valaha barátságos viszonyban lett volna, a minthogy IV. László testvére, nápolyi Mária nem is vett tudomást róla, nem is ismerte el a család tagjának. Időnként való feltűnését tehát mindig valami el nem ismert praetendens kisérleteinek kell tekintenünk.

[335] Iván támadása Rudolf ellen Ann. S. Rud. MG. SS. IX. 802. Czéloz rá Rudolf is CD. V/2. 457. Egy német krónika szerint (Chron. Colm. MG. SS. XVII. 349.) II. Otakár: «Misit et Ungariae militibus pecuniam». Otakár előkészületeiről az adatokat egybeállítá Huber i. h. I. 608. s kk. ll. Busson, AfÖG. XLII. 15. s kk. ll. Jelesen Otakár levele a lengyel herczegekhez Emler II. 466. Rudolf levele Lászlóhoz, Bodmann 40. l. n. 38. = W. IV. 87. A CD. V/2. 320., 321. ll. 1275-iki kelet alatt olvasható leveleket is Busson, igen helyesen (i. h. 11. l. 3. j.) a haimburgi összejövetel után, jelesen 1278-ra teszi, mert tartalmuk csakugyan olyan, hogy csak a kitörés küszöbén vagy azután keletkezhettek. László oklevele István bán számára CD. V/2. 447., jobban a Dessewffy-család levéltárában levő eredeti után HO. VIII. 190. Miklós Bánról CD. V/2. 498., 507., Tk. I. 191. Mátyus nádorról Hokl. 66., a hol az M. nádor nem lehet Majs, mint az oklevél rubruma mondja, s nem is kelhetett az oklevél 1273-ban — mint ugyancsak a kiadó véli —, hanem mindent összevetve csak 1278-ban. Kézai Fl. II. 91. Hogy IV. László nem gyűjthette össze az ország összes erejét, már csak abból is világos, hogy arra ideje sem volt, s ha általános felkelést hirdetett is, az nem jöhetett mind össze, a nemesség különben sem lévén köteles a külföldi hadjáratra megjelenni. Igen hihető tehát a Colm. Chron. adata (MG. SS. XVII. 249.), hogy IV. László 14—15,000 főnyi sereggel csatlakozott Rudolfhoz, melyhez azonban még a kúnokat — «zwei Stühle» mondja a Reimchronik c. 144. (i. h.

205.) — adhatjuk. A dolog természetéből foly, de azokból is, kik mint jelenvoltak említtetnek, kitetszik, hogy nem az egész országból lehetett ott a sereg. A Reimchronik «schiltperg»-i István grófjában «vértesi» grófot látok, mert a Vértes németül Schiltperg volt (Thuróczy c. 43., Schwandtner I. 110.). Országbiró lévén, kit IV. László ép megnyert, legtermészetesebb rá gondolnunk, hogy ő volt a nádor mellett a második hadtest vezére, s a «Schiltperg» csak olyan fordítás, mint a mikor ugyancsak a Reimchronik 264. c. Uberwalt graf Loránlról, erdélyi Lórántról beszél. Legfeljebb még valamelyik Csákra gondolhatnánk, kik szintén a Vértes aljában birtak, jelesen István asztalnokmesterre, Mátyus nádor testvérére: de Joakhim testvére rangjánál fogva valószinűbb. Rudolf örvendező levele, mikor László a sereggel jött CD. V/2. 457., melyről Busson (i. h. 27. n. 1.) helyesen kimutatta, hogy a csata előtt és nem utána iratott. Otakárnak Wattenbach által felfedezett levele, melyben július közepén Brünnből nejének írja: «rex (t. i. Romanorum, Rudolf) est Wiennae, et nullum ei potest venire subsidium ista vice» Dudik is közli Mährens all. Geschichte VI. 269. l., 5. jegyzet. A magyar sereg elemeiről, vitézeiről: az Irinyiekről CD. V/2. 500., a mely okmányból tanuljuk azt is, hogy László aug. 6-án Pozsonynál táborozott, de nem, hogy ők fogták el Otakár fiát. mint itt-ott olvashatni. András és Jákóról HO. VI. 245. = Sztáray Okl. I. 20. Tamás váczi püspökről CD. V/3. 183., 211. Drávántúlról mag. File filius Thomae W. XII. 445. Andreas filius Andreae comitis W. XII. 450. Radvánszkyak W. XII. 453. Comes Demetrius filius comitis Hunt CD. V/2. 555. Borsodi, szolgagyőri, komáromi várjobbágyokról W. IX. 178., 331. Kn. II. 177. Joakhim rokonairól W. V. 179. Péterfia Osl Dénesről W. IX. 233. Simonfia Györgyről W. XII. 434. Hogy László Győrnél van július 31-én (nem 17-én, mint Szabó Károlynál i. h. 65. l. hibásan áll) CD. VII/2. 68. Isépfia János W. III. 29., Jákról CD. VII/2. 224. és HO. VI. 289. Rénoldról és családjáról Pór czikke a Turulban i. h. és Anjoukori Okm. I. 553. HO. VI. 370. Kézai Fl. II. 92. Amadéról W. XII. 496., hol egyébiránt hibásan áll, mint a DL. 1298. eredeti mutatja, a semmit sem jelentő digitus articularis e helyett: auricularis, az ötödik kis újj. Az Otakár és Rudolf közt vívott háború újabb időben, hatszáz éves fordulója következtében, újra magára vonta a történetbúvárok figyelmét. Dolgozataik közül különösen Busson és Köhler

értekezései, mely utóbbinak eredménye az «Entwicklung des Kriegswesens» II. 92. s kk. ll. levő csataleirás érdemelnek figyelmet, és bár egymással ellenkeznek, nem ugyan annyira, mint polemiájuk heve gyaníttatná, abban, a forrásokat és a helyzetet értelmesen és elfogulatlanul tanulmányozván, mind a ketten megegyeznek, hogy a győzelem főleg a magyaroknak köszönhető. «Jedenfalls gebührt den Ungarn ein vollgemessener, villeicht darf ich sagen Löwenantheil an dem Siege», mondja Busson i. h. 49. l., és Köhler (Entwicklung des Kriegswesens II. 139.): «Haben sich die Ungarn ... mit grossem Ruhm bedeckt und sich um das Haus Habsburg ausserordentlich verdient gemacht», holott az eddigi leírások, némi kivétellel, mint p. o. Dudik i. h. VII. 6., a magyarok részvételét alig érinték, vagy teljesen mellőzték, pedig kiolvashatták volna a közel egykorú salzburgi Annalesekből, hogy e győzelemről: judicari eciam difficulter potest, utrum in Germania .... triumphum sibi ad gloriam vel magis ad ignominiam debeat computare» oly kevesen voltak ott a németek (MG. SS. IX. 803.). Ezt némileg megmagyarázza az, hogy Rudolf és László serege két egészen külön sereg volt, a mi kitűnik a magyar oklevelek hangjából, Kézaiból, a német forrásokból ép úgy, mint az általános helyzetből, s a katona Köhler rendkívül érdekes és tanulságos dolgozatának, véleményem szerint, legfőbb hibája onnan ered, hogy ezt észre nem veszi, a magyar sereget csak Rudolf serege kiegészítő részének tartja, s azért Busson helyes felfogásával szemben, hogy a két sereg egymástól külön, egymás mellett harczolt, úgy adja elő a dolgot, mintha a hétszer-nyolczszor számosabb magyarság csak előcsapatja lett volna a németeknek; hogy megütközött a csehekkel, azokat tisztán elverte Otakár többi hátrább álló csapatjai elől; a csehek és magyarok azután teljesen elvonultak, és mintegy helyet csináltak Rudolf és Otakár összecsapásának, és az megtörtént a nélkül, hogy Otakár tovább cseheivel — kiknek vereségét látta — gondolt volna! A magyar segélyről: Cont. Lamb. (MG. IX. 561.) «Habens in auxilium regem Ungariae, regem Gomanorum». Együttesen magyar és német: «vix unum pugnantem adhuc contra duos adversarios ... haberet» (Cont. Vind. MG. SS. IX. 709.). Rudolf győz: «Deo permittente, nec non regi Ungariae cum multo suorum Sarracenorum exercitu adjuvante» Ann. Ennsdorfenses MG. SS. X. 6. A Chron. Colmariense, mint már érintém (MG. SS. XVII. 249.), 14—15 ezerről beszél, nem

40 ezerről, mint Szabó Károlynál i. h. 65. n. 3. olvasom, mit más írók, meg sem nézve az eredetit, de azt mégis idézve, hűségesen leirtak. Thomas Tuscus hallomás után beszél: «habens in sua comitiva Rudolf. Ungaros et Cumanos ultra 40.000 millia ut *fertur*» MG. SS. XXII. 526. A Bodmannál i. h. 88. l. megjelent, W. IV. 170., nem szabatos rubrummal kiadott, értelmetlen, úgy látszik pletykákon alapuló, dicsekedő levél adatait nem kellene, mint még sokan teszik, a magyar sereg számának megállapítására használni. A csata menetéről a külföldi források közül figyelmet érdemel Cont. Claust. VI. MG. SS. IX. 745., Ann. S. Rudberti u. o. 802., mely a csatarendről emlékezik, és Rudolf és László seregét világosan megkülönbözteti; s az Annales Otakariani, bár hézagos és részrehajló elbeszéléséből: «in modum semicirculi per ordinatas acies circumcingens» (t. i. Rudolf a cseheket) MG. SS. IX. 192. A Chron. Colm. is, bár csak nagy óvatossággal használandó (MG. SS. XVII. 249. s kk. ll.), megerősíti, hogy eleve Otakárék győztek Rudolf hadán; a Rudolf által utoljára támadott és megszalasztott cseh sereget «Ungari subsequuntur», jeléül, hogy akkor már azok végeztek a maguk ellenfelével, és a Rudolffal küzdő csapatra vetették magukat. Kézai Simon (Fl. Fontes II. 90. s kk. ll.) elbeszélése szerint, melyet a német írók általában véve kevésbbé vesznek, mint megérdemlené, pedig nemcsak mint egykorú, hanem mint László király udvari papja is, közelebb állott az eseményekhez, jobban lehetett értesülve, mint más krónikás, a magyarok a «boemicum exercitum convallando» harczoltak; «Milot, militie sue princeps» — ekkor morva főkamarás, tehát valószinűleg a morvák vezére — «cum suis fugam dedit», «et post ipsum Poloni conductitii dissoluto exercitu fugerent», a mi szépen összevág a Reimchronik előadásával (c. 141—166., i. h. 203—229. ll.), mely részleteket, nem összefüggő csataképet ad; s az általunk felvett felállításból megmagyarázható, mit Busson — úgy látszik — nem tud kimagyarázni (i. h. 122.), hogy az osztrákok a lengyelekkel, a karintiak, krajnaiak, salzburgiak szintén a lengyelekkel, a svábok a «szászok»-kal verekednek, a cseh általános jelző alatt, kikkel az osztrákok először tűznek össze, tulajdonkép a thüringiaiak és meisseniek értendők. Ezt Busson sem tartja valószinűtlennek (i. h. 51. l.), csakhogy határozottan nem meri állítani. A csata újabb katonai leírásai közül: Becker M. A. Das Schlachtfeld vom 26. aug. 1278. (Organ

des Wiener militärwissenschaftlichen Vereines XX. 87. s kk. ll.), egyszerűen régibb és újabb — Schels és Lorenz O. — elbeszéléseit reproducálja; Kápolnai (Ludovica Akademia Közlönye, 1880. 91. s kk. ll.), valamint Soos Elemér (Hadtört. Közlemények III. 459. s kk. ll.) elbeszélése nem a forrásokon alapulván, Soos jelesen teljesen Köhlerre támaszkodván, merőben téves képet nyujtanak az eseményekről; mind a ketten 56,000 magyar és kúnról beszélnek; ezek közt 20,000 magyar gyalogot látnak; mi alapon? nem tudom, mert sem a forrásokban, sem Köhlerben (II. 119.), melyre Soos hivatkozik, arról egy szó sincs. Dudik (i. h. VII. 9. l.) a CD. V/2. 463. alatti okmányát «in octavis sancti regis» Sancti Aegidist olvasván, még szeptemberben is Laanál látja Lászlót; a magyarok eltávolítását Lorenz (Deutsche G. II. 243.) «Eines der glücklichsten Streiche seiner (t. i. Rudolf's) Politik»-nak nevezi. László Pozsony felé tér vissza. Kn. II. 87.

236 CD. V/3. 119.

237 HO. VII. 170., W. IX. 196., Bunyitay: «Az egyedi apátság története» 45.

238 HO. VI. 213. 1275. körülre teszi a kiadó, de azt 1278-ra kell tennünk, mert 1275-ben július közepe óta már nem Péter volt nádor, 1278-ban sem, de akkor bukott meg és akkor volt somogyi ispán.

239 HO. III. 28. W. IX. 185., Tk. I. 187., Kn. II. 117.

240 Rudolf levele CD. V/2. 455.; datuma a morva eseményekből következik.

241 HO. V. 60. 1278. november 15-én még nincs nyoma, hogy Szepest a királyné birja; 1279-ben már intézkedik CD. V/2. 585.

242 HO. V. 63. Péter in montibus Wolf is birt CD. VII/4. 179.; abból, hogy az adománylevél 1279. február 5-ikéről való, nem következik, hogy az ítélet is ekkor kelt, W. IX. 223. Lython vajdáról W. XII. 435., ép úgy 439. l. E háborút az oklevél Otakár halála és a kún felkelés közt beszéli el, tehát 1279-re kell tennünk.

243 «Nobilis Regni Ungariae necessitates Apostolae Sedi frequenter expositas», mondja a pápa megbízó-levelében (Th. I. 327. = W. IV. 111.). III. Miklós egyéniségéről a Potthastnál II. 1755. összeállított adatokat. Az ítélet Th. I. 324. s kk. ll. = W. IV. 103. s kk. ll., a provisio megokolása Th. I. 337.

[244] A pápai megbízásról Th. I. 327. = W. IV. 111—162. ll., a Theiner által kihagyott helyekkel is bővítve. Rački (Rad. VII. 167.) a püspököt S. Maria in via lata kardinálisnak mondja; de kiadványaiból ez nem következik, s a kardinálok jegyzékeiben, mint De Mas Lattrie, Tresor des dates-jában, sem találom. A szerb királynak szóló pápai levél (i. h. 327., illetve 121. l.) nem a magyar, hanem a szerb ügyek végett kelt, s azokra nézve ajánlja a követet, ép úgy, mint a lengyel herczegeknek is írt (i. h. 329.).

[245] Fülöp legátus első — ismert — magyarországi levele Budán 1279. február 28-án kelt (Kn. II. 92.), de abból nem lehet következtetni, hogy csak ekkor érkezett Budára; ezt megczáfolja Lászlónak 1279. márcz. 4-ikén, ugyancsak Budán kelt oklevele (HO. I. 73.), a melyben a Henrikbánfiakkal történt kibékülés már mint megtörtént dolog említtetik, s a körülmény, hogy 1279. márczius 29-én, a mikor Lodomért és a választott kalocsai érseket társaságában találjuk, a Miklós prépost elleni kártérítési per, melyet az esztergomi káptalan indított a legatus előtt, már be volt fejezve (Kn. II. 93.), a mely pedig hosszabb, megelőző eljárást tételez fel. 1279. január 30-án László oklevelében már «sede Strig. vacante» olvasható, a mi szintén a legátus hatására enged következtetni (W. XII. 252.), sőt W. IX. 202. Miklós prépost 1278. november 12-én már csak electus Albensis; Andrásfia János már kalocsai érsekkép szerepel 1278. november 14-én, W. XII. 236. Fermói Fülöp dalmátországi szerepléséről is írnak íróink, mint Katona VII. 780. s kk. ll., de az a CD. VII/4. 203. lap után közlött oklevélből, melyben a követ «in partibus Ung. tunc temporis legatusnak» neveztetik, nem következik.

[246] Kn. II. 93—97., 337. ll.

[247] Miklós 1279. június 29-én már megint kanczellár, CD. V/2. 497. Ladomér érsekké nevezése Th. I. 437. A Babonikok és Joakhimok kibékülését Starine XXV. 319. N. VI., egész kiterjedésben Thallóczy Lajos barátom fogja legközelebb kiadni. A tétényi gyűlés és kapcsolatos eseményekről Th. I. 339., 341. (CD. V/2. 507.). Győri tört. f. III. 112., CD. VII/5. 594., v. ö. Kub. I. 114., W. IV. 176., 181. (aug. 6-án Mátyus nádor már Ó-Budán van u. o. 203.). IX. 250. A kún törvény CD. V/2. 512. s kk. ll. 1279. július 13. Fülöp legátus in castro Budensi W. XII. 264. Magyaroknál levő keresztény foglyokról HO. VI. 301.

[248] «Avam suam reginam Camonorum duxit uxorem», mondják

az Ann. Salisb. MG. SS. IX. 805., míg a Reimchronik (i. h. 324.), mely különben már a XIV. század felfogásával úgy fogja fel a dolgot, mintha a pápai legátus IV. László kicsapongásai miatt küldetett volna az országba, csak általában «Velbin»-t említ. Szabó Károly i. h. 89. l. 3. j.) az «avam suam»-ban az Aydua vagy Edua név corrumpálását gyanítja, de az i. h. 808. l. újra olvasom: «Rex Ungariae adhuc uxori quondam avi sui commoratur». Benső valószinűség van a dologban, hogy a csábító kún nő valami rokonság vagy sógorságban volt az ifjú királylyal. A KK. Cyduaja (Fl. II. 226.), mely nyilvánvaló tollhiba, s a pozsonyi krónika (Fl. IV. 38.) Ayduája helyett a dubniczi, budai és más codexek Eduáját tartom a leghelyesebbnek (Fl. III. 107.).

[249] A budai zsinatot illetőleg: IV. László levele Th. I. 347. (= CD. V/3. 29.), melyből íróink azt következtették, hogy a király a zsinatot szétkergette, de az, mint Huber A. is, i. h. II. 17. l. n. 1., helyesen megjegyzi, e levélből nem következik. III. Miklós sem említi 1279. deczember 19-ikén kelt levelében, melyben IV. László vétkeit körülbelül 1279. november közepéig elmondja, s László csekély penitentiája is — mint alább látni fogjuk — inkább csak kisérletre, mint végrehajtott tettre enged következtetnünk. Oklevéltárainkban a zsinati végzéseknek csak töredékeit, az első 69. czikket birjuk. A további végzéseket, részben azonban csak kivonatban, Kohn S. közölte a Tört. Tár 1881. 543. s kk. ll. Teljesen kiadta volt e czikkelyeket Hube, Antiquissimae constitutiones synodales provinciae Gnesnensis 72. s kk. ll., s ezzel elesik mind az a következtetés is, melyet eddig íróink a zsinati végzések csonka voltából a zsinat erőszakos megszakítására következtethetni véltek.

[250] Szabó Károly (i. h. 86.) IV. László első kiátkozását a budai zsinat előtt való időre teszi, de mert a kún törvény 1279. aug. 10-én kelt, a budai zsinat szeptember 14-én végződött, e rövid időre a megintés, kiátkozás, megbánás, melyekről a pápa 1279. deczember 9-iki levelében beszél. meg sem történhetett (Th. I. 341. s kk. ll.). Gergely prépost adománya HO. VIII. 199. 1280. február 7-én már Lukács esztergomi nagyprépost HO. VIII. 205. Miklós volt vál. érsek haláláról, IV. László elfogatásáról a legbővebb, ha talán nem is mindig a legszabatosabb, de általában véve mégis hitelt érdemlő forrás a Reimchronik (i. h. 324. s kk. ll.), a melyből azonban Szabó Károly (i. h. 94. n. 2.) hibásan véli kiolvas-

natni, hogy a nádor fogta el Lászlót, mert annak szavai szerint «der Kunic wart gevangen von den hohen Grafen», «viengen den wueterich . . . die hohsten», tehát többen (24769., 24770., 24774. vers i. h. 326., 327. l.). Finta vajda csak ezután lett nádorrá. Annales Salisb. MG. SS. IX. 805., 806. Röviden 1281-hez, mikor már az ügy lebonyolódott Ann. Colm. MG. SS. XVII. 207. A mi már most IV. László, s a mi ezzel kapcsolatos, a legátus fogsága idejét illeti, annak két határpont közt kellett történni. Nem történhetett a hoodmezei csata *után*, mely — mint alább látni fogjuk és Szabó K. szépen kifejtette — 1280. augusztus 21-ike *előtt* történt; a pápai — 1279. decz. 9. — levél keltekor pedig Rómában nem volt még ismeretes, mert különben arról okvetlenül szólna a levél; nem történhetett tehát 1279. november első fele előtt, a meddig terjedhettek a pápának szóló tudósítások. Nem történhetett azonban e fogság Miklós volt választott érsek halála előtt. Van IV. Lászlónak oklevele, melyekben Miklós prépost in anno octavo kiállít (CD. V/2. 552., 554., W. IX. 237.), de már 1279. decz. 29-én Acho a vicekanczellár (HO. VI. 249.), sőt már oly oklevelekben, melyek okvetlenül korábban keltek, szerepel (CD. V/2. 557.), ekkor tehát Miklós már nem élt, mert a CD. VII/4. 381. l. közlött 1280-iki okmány — nem is érintve, hogy magában véve gyanús, gr. Kemény József adta ki, s Gyula *bán* szerepel benne! — nem is vonatkozik Miklós prépostra, hanem testvére, László vajda Miklós nevű fiára. Figyelemre méltó e korbeli oklevelek közt még, hogy 1280. január 18-án a budai káptalan a nyúlszigeti apáczák bizonyos ügyében még jelentést tesz IV. Lászlónak, akkor tehát még nem tudta e káptalan a nyilt törést az egyházzal, a legátus elfogatását, mert különben alig ír neki; de ő csak *márczius 25-ikén* intézkedik erre (CD. V/3. 19.), mi jellemző! Még jellemzőbb, hogy a mikor a hiteles helyek ép ez időben, rendesen, a királyi parancs kelte után 10—14 napra felelnek László 1279. november 30-ikán Somlyón kelt rendeletére — Mező-Somlyóról l. Pesty, Krassó vármegye II/2. 174. — a pécsváradi káptalan csak tertio die medii quadragesimae, vagyis 1280. márczius 29-ikén felel, a mi mindenesetre valami közbeeső zavarra mutat. Minthogy pedig a később, 1280. márcz. 10.—május 21. közt Dömsödön, Budán, Vacson, (nem márczius 4., mint Szabó Károlynál i. h., hanem ápril 4-ikén), Szikszón, Jenkén kelt oklevelek, jobbára egyházi érdekben, részben az Abák birtokai közelé-

ben, érdekében (W. IX. 277., XII. 297., CD. V/3. 20., 21., 22., 26., 86.) adatnak ki: azok arra a korra utalnak, mikor IV. László az egyházzal kibékült s az Abák — Finta — befolyása alatt állott, hogy ne mondjam fogságában volt. Ismerjük Lászlónak egy 1280. Beszterczén január 17-én kelt oklevelét (CD. V/3. 17. eredetiben a múzeumban a Soós-család levéltárában); ebben Simonfia Tamásnak a vitéz György testvérének bizonyos adományt tesz, tehát még mint király működik. Innentől kezdve márczius 10-ikéig nem ismerünk tőle oklevelet, fogságának stb., tehát ebbe az időbe kellett esni. minek a káptalani jelentések, melyeket fentebb idéztünk, megfelelnek. Figyelemre méltó az is, hogy III. Miklós 1279. deczember 9-iki levele után, megint 1280. május 7-én találunk csak levelet, melybe a pápa — csak most — Ladomér érsek palliumáról intézkedik (Th. I., 346.). Erzsébet anyakirályné szepesi tartózkodása CD. V/2. 581—586.; közbenjárása CD. V/3. 128. Paska pozsonyi prépost szereplése Kn. II. 120. Péter országbíró rokonsága Fintával CD. V/3. 61. A Dl. 10. 71. sz. a. függő töredék pecsétje is Aba nemzetsége mellett tanúskodik. Anjou Károly és Rudolf szövetséglevele, mely László védelmét is megengedi CD. VII/4. 449. = MG. LL. II. 424. l. Hogy Lászlót feleségéhez zárták, a lengyel források MG. SS. XIX. 646., Bielowski II. 847. írják, a miből Dlugoss szokott, önkényes combinatiójával — másnak nem vehetjük — i. h. 324. l., következtette, hogy a fogság helye Visegrád volt.

251 A kún háború idejére nézve helyesen okoskodik Szabó K. i. h. 99. s kk. ll. Az általa idézett Mokchay-féle CD. V/3. 353. VII. 227. már hibásan megjelent oklevél időközben teljes hűséggel megjelent a HO. VIII. 207. Az oklevél, véleményem szerint, inkább augusztus 21-ikén, mint 24-ikén kelt, mert inkább hihető, hogy az író tudta, hogy Szent István napját követő napon ír, és tehát azt írta jól, minthogy a megfelelő római datálást írta szabatosan, azt pedig — négy nappal István napja után! — ne tudta volna, hogy az nem a Szent István napját követő nap. Kézai Simon és a KK. c. 84. (Fl. Fontes II. 92., 225.). Kézai Simon Lászlót adolescensnek nevezvén, szintén inkább a korábbi 1280-iki datum mellett tanúskodik. A KK. pedig, mely László kormányra léptét 1273-ra teszi, dátum tekintetében teljesen megbízhatónak, döntőnek nem tarthatjuk. Huber szerint (AfÖG. LXV. 199. n. 3.) «wird das Jahr 1282 sicher gestellt» a W. IX. 329. oklevéllel, de abból csak az

következik, hogy a hódmezei csata már 1282. szeptember 1. előtt történt, tehát az Ann. Sal. (MG. SS. IX. 808.) hibásan szól 1283-iki kún becsapásról, vagy talán más valami eseményt ért? A W. XII. 346. közlött 1281-iki oklevél, melyben a Kézai szerint a Hoodmezőn elesett Panyitfia László szerepel, ez ellen nyomós oknak fel nem hozható, mert ez oklevél (DL. 1109.) ugyan nemcsak XVI. századbeli másolatban van meg, hanem XIV. századiban is (HO. VIII. 215.), de az oly értelmezést is enged meg, hogy az egyezmény előbb köttetvén, az oklevél valamivel később kelt, tehát akár akkor, mikor Panyifia László már nem élt; vagy dátumában lehet igen könynyen leírási hiba. Egyes részletekre nézve W. IX. 385. (Az ott érintett Tömörkény nem lehet a csongrádmegyei — mint Szabó K. véli (i. h. 100.) — hanem tekintve, hogy a Tisza balpartján volt, Csanádmegyében feküdt.) W. IV. 264., V. 67., VII. 429., IX. 329., XII. 434., 453., 496. CD. V/3. 165., 207., 249., 258., 274., 452. (= Szék. Okl. I. 21.). HO. VI. 289., 302., 309., 311., VIII. 451., HO. 99., Kub. I. A W. XII. 388. = Kn. II. 253. oklevél nem tartozik egyáltalában a W. IX. 380. — a fentebbiek szerint — a jelen kún háború eseményeihez. A «qui — t. i. a kúnok — non solum regnum nostrum sibi subjugare, verum etiam coronam nostram Regiam subripere conabantur» felfogásra nézve KK. c. 84. (Fl. II. 226.): «Oldamir....congregatio exercit Cumanorum — volens hostiliter regnum hungarorum invadere, ut suo dominio subjugaret». Kifejezve találjuk ezt a CD. V/3. 122. oklevélben is, csakhogy ez, minthogy János kalocsai érsek 1282-ben már nem volt vicekanczellár, felette gyanús, s inkább a krónika nyomán készültnek látszik. Hogy László király is e hadjáratban épen nem kedvetlenül vett részt, azt egyes okleveleinek hangján kívül — melyeket végre is az iroda szerkesztett — Kézai Simon elbeszélése hangjából, ki pedig művét neki ajánlá, és jelleméből következtethetjük. A campus Hood fekvéséről, Makótól nyugotra, Anjouk. O. III. 365. Ha László Barsa Lórántot 1284. erdélyi vajdának nevezi, a mikor tényleg az volt (CD. V/3. 258.), nem következik még, hogy ő már a hódmezei csata idejében is e méltóságot viselte, sőt 1280-ban István Tekes fiát találjuk erdélyi vajdának, Szt. Okl. I. 24. Rusd-nemzetségről — a mire Szabó Károly helyesen igazítja, gondolom, a Kézai Kosd nemét — W. IX. 157., 469.; Wigman W. VI. 567., VII. 456., VIII. 15., Z. Okl. I. 23. Ernyefia Istvánról HO. VI. 311. = Sztáray Okl. I. 31. Rafain,

filius Nicolai W. XII. 667.; a Rátótokra nézve lásd osztály-levelüket W. XII. 382.

[252] A már idézett CD. V/3. 29. = Th. I. 347.; in crastino S. Stephani, Fehérvártt datál idézett HO. VIII. 207. (= CD. V/3. 353.)

[253] Theiner I. 347., 348. Erzsébet czíme HO. VI. 261.

[254] CD. V/3. 31. (mely, mint már Szabó K. megjegyzé, visszajövet lehet, hogy kelt = HO. VI. 318.) 410. E hadjáratra vonatkozik CD. V/3. 316.: HO., VI. 316. Dormánt csak ez egy oklevél említi CD. V/3. 276. = W. XII. 435., 439. Dormán férfi és helynevekről Rječnik Hrvatskoga ili Srpskoga jezika II. 783. Összefüggése a mi Dormánunkkal valószinű, de nem bizonyos. Az ozályi békéről Starine XXV. 319. n. VII. és Thallóczy Lajos gyűjteménye. A bolgár dolgokról Jireček i. h, 275. s kk. ll.

[255] Mikud bánról: Teutsch i. h. 142. 1276-ban szörényi bán CD. V/2. 340., CD. V/3. 41., 47., 69., 291. (= Kn. II. 204.), HO. VI. 261. Tk. I. 201., 203., 204., 206. (Kn. II. 143., 146.). A brezoviczai kolostor felállításáról Tk. I. 205., 206.

[256] «Sed nichil in rege proficiens» — Fülöp legatus — «repatriavit», mondja nem egészen szabatosan a KK. c. 86. (Fl. II. 227.). Fülöp 1281. június 26-án még Esztergomban van (Hokl. 90.), de már 1281. július 11-én a kujoviai Leslauban (Wladislaviában) zsinatot tartott (MG. SS. XIX. 605. l. 49. jegyzet). Sziléziába jöttét 1281-re teszik a sziléziai annalesek MG. SS. XIX. 541., 545. 1281. szeptember 6-án megint Esztergomban (HO. VI. 247.), 1281. október 26-án Haimburgban (Hokl. 92.), 1282. januárban Sziléziában van s ott van még 1282. aug. 9. (Mon. Med. Aev. Historica R. Gest. Pol. II. 120.) Az események folyama azonban megczáfolja az Ann. Pol. állítását (MG. SS. XIX. 646. = Bielovszki II. 847.), hogy a legatus «extra Ungariam turpiter in cursu eductus» lett volna. Fülöpöt még ezután 1300-ig a fermói püspöki széken találjuk. A legátus hihető, mert természetes érzelmeit a Reimchronik festi. 24940. és kk. v. (329. l. i. h.).

[257] W. IX. 312. CD. V/3. 80.

[258] W. IV. 239., IX. 276., 297., XII. 387. CD. V/3. 207., 259., 509., Szabó K. i. h. 109. 1. j., HO. VI. 289., 291., 311., 332. VIII. 277.

[259] Az öreg királyné ducissa totius Slavoniae czímet visel a CD.

V/3. 128. oklevélben, mely az O. L. DL. 33731. sz. eredeti szerint 1282-ben, nem 1281-ben kelt. 1283. HO. VI. 288. László hitelezőiről CD. V/3. 117. HO. VIII. 221.

[260] A kúnok megtérítését tudvalevőleg (Dub. Kr. Fl. III. 190.) csak Nagy Lajos kora fejezte be teljesen. Rocznik Traski, Bielowski II. 848. = MG. SS. XIX. 646.

[261] Th. I. 350.. 351. ll. A második pápai levelet íróink olyformán fogják fel, mintha az a kúnok vagy Szabó Károly szerint (i. h. 112. n. l.) a Finta fölött vívott győzelemre czélozna. de figyelemmel olvasva nekem úgy látszik. hogy az a két dolog semmi összefüggésben sincs, s az «animam querentium» alatt — hisz a pápa beszél — a rossz tanácsosok értendők, kik lelki üdvösségét veszélyeztették s a kiknek karmaiból épen Finta és társai mentették ki. Ann. Sal. 1282. újra említi viszonyát uxori quondam avi sui-val, valamint a Máté comes valami esetét, mely bizonyosan nem egészen úgy történt; semmi esetre sem lehet pedig e Máté alatt mint Huber G. v. Öst. II. 18. l. már positivitással teszi. Csák Mátét érteni, a ki 1283. április havában még nádor volt, s a kinek testvére — Péter — mint látni fogjuk még 1288-ban is élt. Ez esemény, *ha történt*, talán az év májusában történt, mikor László Budán időzött, (CD. V/3. 122.), tehát előbb lehetett, Salzburgból tekintve «trans Danubium» menekülnie MG. SS. IV. 808.

[262] Kézai Simonról úgy szólván semmi positiv adatunk sincs. mert az 1286-ban előforduló Comes Simon filius Sebastiani de Kezu (CD. V/3. 327.) világi ember, reá nem vonatkozhatik. Minthogy azonban szófukar elbeszélésében is, a stillfriedi csatában Básztej Renold fiairól emlékezik, következtetem, hogy e nemzetséggel valami összeköttetésben volt, s ez valószínűleg onnan származott, hogy e nemzetség, a Rozgonyiak ősei. bírta Kézát. Pestmegyében, a mai Dunakeszit, (Anjoukori Okmánytár III. 554.) és ő onnan — s nem a biharmegyei Kézáról, mint Szabó Károly magyar Kézai kiadásában véli — vette nevét, onnan származott. s alkalmasint szintén ő az a «Magister Symon aule nostre notarius», kiről László 1283. október 19-én, mint kiküldött királyi emberről emlékezik HO. VI. 296. A munka keletkezési idejére nézve támaszpontúl szolgálhat az, hogy a hódmezei csatával, tehát 1280-nál végzi elbeszélését, de Básztej Renoldot nem nevezi nádorispánnak, mivé 1289-ben lett. Az 1285-iki tatárdúlást sem ismeri még; magát notariusnak

sem hívja, s ennélfogva munkája legvalószínűbben 1283-ban, mikor László kicsapongása még nem volt nyilvánvaló, írhatta. Annak bővebb megokolását, mit a forrásáról. mely a Képes Krónikába átment mondok, lásd e munka II. függelékét.

[263] Csák Máttyus nádor 1282. augusztus 25. W. IV. 243., IX. 294., 360. ll. A HO. VIII 222. oklevele, melyben Mátéfia Péter 1282. nádor, hibás datumú, sőt gyanús, mert Tamás vicekanczellár 1277—1278. közt; Péter nádorsága folytán talán 1278. közepére tehetnők, ámbár az sem aggály nélküli (Fejérpataky i. h. 132.), és Csete Lőrinczre nem illik; külsejét tekintve az országos levéltárban levő eredeti nem gyanús.

[264] CD. VII/2. 98. Kn. II. 164—169., 204., 223.

[265] Annal. Vindobonenses MG. SS. IX. 712., 809., s a Szabó Károlynál i. h. 113. l. idézett oklevelek. W. IX. 565. Hokl. 96., 101. tévesen 1283-ból. a hol az expugnacio szót nem értbetjük kivívásra. CD. V/3. 460., VII/2. 228. HO. VI. 304., 311., 323. Ehhez említhetjük még HO. VI. 31. = Sztáray Okl. I. 32. W. IV. 352. (= CD. V/3. 488.) A CD. IX/7. 703. okmány 1284. helyett, mint már Knauz I. 61. észrevette és mi is említettük, Szent László korából, 1079-ből való. A Henrikfiak osztálya CD. V/2. 593. = VIII/3. 321.

[266] A Henrikfiak ilyetén felfogását igazolják az események; e mellett érthető, hogy minden országgyűlés felemelte őket, ellenben e nélkül, s íróink hagyományos gyalázkodása mellett a «németujváriak» ellen, mint azt még Botka Tivadar Csák Mátéjában és Szabó Károly Kún Lászlójában is találjuk, ez évek története teljesen érthetetlen.

[267] A pécsi támadást, mert már a legifjabb Henrikfiú is szerepel, de még Péter püspök is él. ide és nem 1276-ra kell tennünk. HO. VIII. 310. Kn. II. 178. Maj. 18. Och., a szabolcsi dolgok. intézk. HO. VII. 183.

[268] Csák Mátyus végrendelete W. IX. 360. 1284. aug. 9. már nem élt, sőt végrendelete következményeiről van szó Kn. II. 183. Hogy 1283. aug. 21. Rénold volt nádor, mint Czech állítja (Új M. Múz. 1851/2. I. 203. l.), csak a CD. V/3. 172. év nélkül megjelent oklevelén alapszik, mely azonban 1289-re teendő. 1284. július 6-án Miklós már nádor. W. IV. 267. Más oklevelek nádorságáról ez évben HO. VII. 189. Új M. Múz. 1851/2. I. 205. n. 5. CD. V/3. 308., 324. Egy 1284. nov. 26. kelt oklevélben (W. IX. 384.) Tekus (Tekes)

fia István — 1273. (nem 1283.) 1275-ben maior plaustrorum (CD. V/2. 121. HO. VIII. 175.), 1280. kulcsói bán és erdélyi vajda (Szt. Okl. I. 23., 24.) — alkalmasint Aba-nemzetség, mint nádor, a király tanácsosai közt szerepel. Minthogy e tanácsosok közt Henrikfia Iván bán is előfordul, nem lehet valami rendszerváltoztatásra gondolnunk, hanem legfeljebb, hogy Henrikfia Miklós nádorságát valami ismeretlen, de nem politikai ok, szakasztotta meg, ha fel is tennők, hogy e nádorság 1284. november havára esik. De ezt nem tehetjük fel, mert magának az oklevélnek contextusából is kiérezhető, hogy kelte és azon tanácskozás közt, melyben István mint nádor szerepel, nem esik össze; e tanácskozás korábban történt. Mutatja ezt, hogy ott Apor a vajda, holott 1284. második felében már Loránt az; Máté vagy Mátyus tárnokmester pedig, ha a volt nádor, miben alig lehet kétségünk, mert más jelentékenyebb Mátét e korban nem ismerünk, már 1284. augusztus elején — mint fentebb láttuk — nem él többé. A megoldást tehát a szövegben érintett módon, t. i. hogy Henrikfia Miklós nem mindjárt a kibékülés után lett nádorrá, kell keresnünk, a szintén itt említett Magistro Petro dicto Bwrinu-ról megjegyezvén, hogy ez az 1281. és 1283-ban szereplő (W. IX. 296., 370. = DL. 1157. XII. 339. = DL. 1102.) Péter tárnokmester. Aba-nemzetség, mint ez okmányairól függő pecsétje miatt, hogy az ő mellékneve Bwrinu (Börény?), bizonyítja Péter tárnokmesternek a W. XII. 339. kiadott oklevele eredetijén DL. 1102. látszó, XV. századbeli irással tett megjegyzés: privilegium Petriburyn. Tk. I. 177. s a CD. V/3. 245. helyesen 1284-re. Egyéb az egyházi viszonyokra vonatkozó adatokat idézi Szabó K. i. h. 114. 3. jegyzet, jelesen Tk. I. 210—215. Az ifjú királyné befolyását — okmányai folytán CD. V/3. 210—226. — észreveszi Huber, AfÖG. i. h. 207. n. 3. Az esztergomi egyház adományai Kn. II. 186., 188. ll. CD. V/3. 258. Ez oklevél, mint az Orsz. Levéltárban 1170. DL. szám alatt levő eredetiből is kitűnik: «In Kalendis Januarii» kelt, az In helyett tehát nincs szám, mint Huber (AfÖG. i. h. 203. n. 2.) véli, de azért még sem tehetjük ez oklevelet 1284. január 1-re, mert akkor Henrikfia Miklós nem lehetett többé nádor, János bán, mert László királyt már jan. 9-ikén Borostyán alatt találjuk nagy sereggel, melyet két-három nap alatt nem gyűjthetett. A kétségtelen hitelű, de igen hanyagul írt oklevelekben tehát vagy az «In», a mi nem valószinű, három iii, mint Fejérpataky is véli (i. h. 120. n. 3.), vagy némi, bár nem

feltünő hézag lévén, a kalendis előtt valami szám kimaradt, vagy a szokatlan «In kalendis» kitétel csak általánosságban deczember második felét jelenti; mindegyik esetben az oklevél 1284. végére és nem elejére esik; s e szerint tehát az «in octavis nativitatis» keltű oklevél (Kn. II. 191.) is nem 1285. január 1-re, hanem végére volna helyezendő. Loránt 1284. augusztus 1-én vajda (W. IX. 400. XII. 427. Z. O. I. 63.).

[269] Rumor de veteri faciet ventura timeri, Kn. II. 184.

[270] Bika földe p. o. Győr mellett még puszta volt. W. XII. 455.

[271] A tatár becsapásról KK. c. 84., 85. (Fl. II. 226.); Wolf, Geschichte der Mongolen 408., 412. ll., a ki a CD. IV/2. 67. 1250-ben érintett sárvári monostor pusztulását tévesen teszi e második tatár betörés idejére. Howorth i. h. II. 137., 1011. s kk. ll. Mind a ketten tévesen 1285/6. telére teszik a hadjáratot, holott — mint Szabó Károly i. h. 117. lapon helyesen megjegyzi — Ladomér érsek már 1285. június 14-én oly perben hoz ítéletet, mely csak e tatárjárás után keletkezhetett, vagyis a pesti hajósok ellen, kik a tatárfutás idejében meggazdagodtak (Kn. II. 100.). László is már 1285. július 18-án a tatárok ellen való vitézséget jutalmaz W. IV. 276. = CD. V/3. 281. Az Annales Augustanae Minores legtüzetesebben jelöli meg az időt, 1285-re «circa purificationem» tevén a betörést, és «per totam quadragesimam» a dúlást. MG. SS. X. 10. A többi német krónika is 1285-re teszi. Cont. Zwettl. III. MG. SS. IX. 657. Cont. Vind. 1285. «Post nativitatem domini» u. o. 713. l. Annales Salisb. u. o. 809. Annales Colm. i. h. XVII. 212. A Cont. Altah. u. o. 414. A lengyel évkönyvek i. h. XIX. 648. (Bielowski II. 850.) 1284-re beszélik el. A halicsiak részvétét az Ipatyevszkaja említi a 6790-iki vagyis 1282/83. évhez (i. h. 585.). A becsapást Salimbene is érinti (i. h. 338.), részletesebben a Reimchronik is tárgyalja c. 252. i. h. 312., 313. ll. és Benedek esztergomi prépost levele, a ki részben túloz, részben nagyon devalválja a pusztítást, csak 7000 emberre tévén «a leölt emberek» számát. Kn. II. 419., 452. (= Kn. II. 253.) Egyes részletekre nézve Kn. II. 196. CD. V/3. 394., 399., 417. (Páska püspök esete), VI/2. 151., VI/1. 105., 119. = Teutsch és Firnhaber i. h. 173—176. Kub. II. 30. CD. VII/2. 109. HO. VII. 202. Egy fogságba vitt nemesről van szó az egri káptalan előtt. W. V. 20., IX. 434., 438., 465., 518., X. 181., XII. 497. Hogy László, a kit 1285. január 1-én Budán találunk (IX. 426.), a felvidéken volt, csak a

neki küldött tatárfejekből következtetem. a melyeket még téli időben sem igen lehetett valami nagyon messzire küldeni. E tatár hadjáratot a külföldi krónikák és nyomukon induló írók, szinte csodás szinben tüntetvén föl, rendkívül túlozzák. Ha azonban tekintjük a becsapás rövid tartamát. mely alatt valami rendkívüli nagy területet be sem járhattak, el nem pusztíthattak — p. o. Nagyváradon, még pedig 1285. augusztus 10. előtt, már semmi nyoma ottjártuknak (CD. V/3. 307.) — tekintjük, a mit már a nagy tatárdúlás idejéről, a tatár hadak nagyságáról mondtunk, tekintjük, hogy a tatárok már a következő évben ismét Lengyelországot dúlták: többet, mint a mennyit a szövegben állítottunk, a történeti kritika előtt nem igazolhatunk.

[272] Kn. II. 199. CD. V/3. 287.

[273] Vita P. Kyngae Mon. Poloniae Historica IV. 698., 711., 712. Rocznik Traski, Bielowski II. 845. 846.

[274] CD. V/3. 393., 409. ll. Lászlónak kissé túlzottnak látszó dicséretét lényegileg megerősíti Leszkó oklevele György számára CD. V/3. 384. Az oklevél Welglovaja a mai Wielogłowy, Rocznik Traski Bielowszki II. 851. Bellum in Bogucie, 1285. június 9-én említtetik, Codex Dipl. Min. Polonie Monumenta medii aevi III, 130. «In Boguczicz vincuntur», a mazurok, Rocznik Sedziwoja. Bielowski II. 879. Ennélfogva a Rocznik Traskiban i. h. István első vértanú napjára tett s Dlugoss után általában Szent István pápa napjára (aug. 2.) magyarázott napot, a translatio S. Stephani protomartyris-ra kell értenünk, mely május 7-re esik. (Kn. Kortan 272. l.).

[275] László itinerariumát HO. VIII. 237., 243.; CD. V/3. 290.; Zichy O. I. 63. állapíthatjuk meg. 1285. szeptember 29-én Liptóban találjuk már W. XII. 443. A «Kureu» alatt, a hol 1285. szeptember 16-án volt, alkalmasint a mai Kurimjánt (Kirnt, Sanct Quirinust), Lőcse mellett, kell értenünk. HO. VII. 197. CD. V/3. 306., 442., VI/1. 54., 265., HO. VI. 341. = CD. V/3. 458., VIII. 378. A szepesi felkelés oka nem világos; hogy nagyobbszerű. úgy látszik a László által czélba vett önkényes intézkedések voltak az oka, és IV. László már ennek legyőzésére gyűjtött sereget, mutatja az, hogy erdélyi nemesek vele mentek, a mit érteni sem lehetne, ha hadjáratra nem készült volna. Ha tehát nem is tarthatom Szabó Károlylyal (i h. 121.),

hogy a szepesi káptalant az «ütközet alkalmával» rabolták ki, ezt megczáfolja a Wagner, Analecta Scepusa III. 14., e tettért még sem lehet — mint Szabó K. helyesen megjegyzi — Lászlót az egyházak és kolostorok fosztogatójának tekinteni. E szepesi hadjáratra vonatkoztatom az Ann. S. Rudberti (MG. SS. IX. 810.) megjegyzését: «Rex Ungariae pluribus comitibus sibi adversantibus triumphavit».

[376] Az Ann. S. Rudb. (MG. SS. IX. 809.) 1285-re beszéli el e harczot, a passaui püspökség betöltése (1285. máj.) és Henrik bajor herczeg, és Rudolf salzburgi érseknek azon találkozása közt, melyben október 6-ig tartó fegyverszünetet kötöttek. Legvalószinűbb tehát, hogy május végén vagy június elején volt a hadjárat, mint 1289-ben, s a csata idejét júniusra tehetjük, a mikor Miklós nádor, Iván testvére is Borsmonostra számára kegyes alapítványt tett (W. IX. 427. s talán CD. V/3. 308. is. Actum in Coatz.) Péter püspököt május 1-én és augusztus 28-án Veszprémben találjuk. HO. IV. 69. V. 70. Iván 1285. október 13-án Kőszeghen van HO. VIII. 245. Puchheim Albert, a kit a magyarok ekkor elfogtak, s talán az ifjú Lengenbach is, 1285. deczember 12-én már Bécsben szerepelnek tanúkép (Font. RA. D. X. 33. l.). V. ö. Seemüller I. megjegyzéseit: Zu Helbling, Zeitschrift f. deutsche Alterthumskunde XXXIII. 439. l. A Reimchronik e csatát bőven beszéli el (i. h. 329—341. l.), s a harcz egyes részleteire nézve kétségkívül hitelt érdemel; azokat, úgy látszik, jelenvoltaktól hallá az író; de már a harcz előzményeire nézve félreismerhetetlen a krónika össze-visszazavaró módja. Chronologiai meghatározása, hogy az ütközet 1286-ban történt, sem döntő, szemben az Ann. Sal. állításával és a körülmények összevetésével. Hisz az 1289-iki hadjáratot is 1286-ra teszi (31560—1. vers. i. h. 413. l.) Az pedig még belőle sem következik, a mit Szabó Károly (i. h. 130.) mond, hogy Iván «a herczegnek, mint urának hűséget esküdött», valamint önként megdől ezzel az az — a mint látni fogjuk — amúgy is alaptalan felfogás, hogy «a németujváriak ezen hűtlenségeért fosztotta meg László király Miklóst a nádorságtól»; e mellett teljesen érthetetlen volna a további fejlődés, hogy kevéssel rá, épen Albert, Miklós és Iván ellen László királylyal szövetkezik. Tauferst a Reimchronik mindig Hugónak írja, tévesen (Huber, G. v. Öst. II. 8. n. 3.)

[377] CD. V/3. 317. és a Szabó Károlynál i. h. 126. l. 1., 2. sz. a. idézett okmányokat, csakhogy az ott érintett (CD. V/3. 406.) oklevél

nem a Csákok, hanem — mint a személyekből kitűnik — a Jákoknak szól.

[278] A három tatár leányról — emlékeztet némileg krónikáinkra — az Ann. S. R. 1281. évben szól, de világos, hogy itt összefoglalja, anticipálja a későbbi fejleményt (MG. SS. IX. 806.). KK. c. 85. (Tl. II. 226.) Köpcsek annyi, mint vastag, kövér (Vámbéry, A magyarok eredete 114.) Uros Milutin trónralépte idejéről Jireček, G. der Bulg. 280. n. 31. Pakhümerész II. 273. Erzsébet még 1284-ben viseli a «Ducissa de Macho et de Bozna» czímet (HO. VIII. 234.). Hogy Dragutin István, legalább 1291. elején, Boszniát birta, bizonyos IV. Miklós pápa leveléből (Th. I. 365., 377.), de ugyan e pápa, mikor 1290. július havában Magyarországba követet küld, azt, mint látni fogjuk, a többi magyar urak közt a bosznia bánoknak is ajánlja (Th. I. 365.); lásd egyébiránt még Th. I. 366. és Dragutin rácz királyságát illetőleg W. Magy. Dipl. I. 158.

[279] CD. VII/2. 127. (= HO. IV. 73.) W. IV. 341. HO. VI. 343. (= CD. V/3. 463.) VIII. 267. Majs mester haláláról HO. VI. 258.

[280] Miklóst még 1286. júl. 29. nádornak nevezik (CD. V/3. 329. = HO. VII. 199.). Péter püspök még 1286. aug. 24. Veszprémben intézkedik rendes körülmények közt (HO. IV. 69.). Mokjanus azonban már 1286. okt. 13. mint nádor működik (CD. V/3. 333.). A kormányváltozásnak és ezzel az ifjú királyné fogságának tehát szintén szeptemberre kell esni. Mokjanos-nemzetségét czímere mutatja, Archaeol. Ért. XIV. 8. Filius Buken W. IX. 481. szerint. Lehet, hogy ő a Machianus de Debrő, de gen. Aba, kit 1271-ben említenek. CD. V/1. 155.

[281] Ann. S. Rudb. MG. SS. IX. 810. Abból, hogy László nov.-ben Szent Vid alatt táborozott (CD. V/3. 460.), nem lehet következtetnünk, hogy Miklós nádornak e várát érti a német krónika Iván legjobb vára alatt. Iván elfogott testvérei közt nem lehetett Miklós nádor; volt ugyan neki más testvére is, de azért mégis az adatot magát tévesnek kell tartanunk, mint Szabó Károly (i. h. 131. l.) teszi, a bibornokok levele is 1287. augusztus 2. feltételezi, hogy a Henrikfiak mind szabadok CD. V/3. 363.

[282] CD. V/3. 344. HO. II. 18. (= CD. V/3. 345. és VII/2. 113.) László már 1287. január 25-én megjutalmazza Péterfia Jánost «nobilis jobagio castri Posoniensis» (Kn. II. 316. = CD. VI/1. 196.) Pozsony bevételéért; ez tehát, ha az oklevélben adományo-

zott jószág határára nézve már a pozsonyi káptalan is eljárt, az 1286. év végénél később nem igen történhetett (W. XII. 451.); Czech állítása (Új M. M. i. h. I. 208.), hogy Miklós 1287. első harmadában nádor volt, tévedésen alapszik, mert a tőle idézett CD. V/3. 385. sz. a. oklevél, az Országos Levéltárban DL. 25046. sz. a. levő eredeti szerint nem 1287., hanem 1277-ben kelt. Kubinyi II. 30. okmánya egyedül említi a «conflictus in Zytva»-t 1287. április 19., és mert László nem említ győzedelmet, legalább is eldöntetlen csatára kell gondolnunk, annyival is inkább, mert Lászlót 1287. márczius 16-án Korponán (W. XII. 459.), márczius 30-án Liptóban (CD. V/3. 191. n. 8. Tört. Tár IV. 40. a liptói registrumban) találjuk, tehát a Zsitvától és a Dunától távozott, mintegy menekült. Erre mutat az is, hogy a király ama hontmegyei hívei, kiknek a többi közt e csatában tett érdemeit jutalmazza, Rakoncha nevű birtokukból «per filios Henrici propter fidelitatem... de possessionibus ipsorum sunt aufugati».

[283] Mon. Slav. Merid. III. 424. — e kérelemre talán fényt vet a május 25-iki határozat, hogy követ megy a magyar királyhoz (u. o. 425.) — W. IV. 285. Velenczei Endre jelleme életéből folyik. Korára nézve helyesen combinál Nagy Iván. «Az utolsó Árpád-házi király trónralépte». Értek. TT. VI. kötet, 2. füzet 9. l. Eljegyzése W. IV. 285., AfÖG. II. 201. után, a hol a jegyes Klárára és családjára 198. s kk. ll. érdekes adatok találtatnak. Tudományos érzékéről Kn. II. 275. A Henrikfiak összeköttetését Endrével ez időben csak a CD. V/3. 387., jobban HO. VII. 201. megjelent okmány tanusitja. Kelt az oklevél Tetunban, nem Occunban, mint Fejérnél olvassuk. E Tétény alatt azonban inkább a Hanság mellett fekvő mosonmegyei, mint a Duna-melléki, pestmegyei Tétényre kell gondolnunk.

[284] Cont. Vind. MG. SS. IX. 714. Hein. Heimb. XVII. 718. Felfogásom, úgy látszik, elenyészteti a Hubertől, AfÖG. LXV. 203. l. támasztott nehézséget. Hogy László magának tartá Pozsonyt — legalább eleinte — bizonyítják 1288. márczius és áprilisban kelt adománylevelei IV. 309., 310. A polgárok sanyargatását III. Endre említi CD. VI/1. 108. Telesprun Eberhard pozsonyi ispánsága ez időre esik. W. I. 89. hibásan «Helespun» és a XII. századra téve; IV. 348. X. 64. 1292-ben már csak «tunc» comes, u. o. 89. Eberhardot Helbling is említi VI. 95. vers, ed. Seemüller.

[285] IV. László július 6., 16. Budán van. CD. V/3. 350., W. IX.

454. A dolgok összefüggésénél fogva a CD. V/3. 504. évszám nélkül való oklevelet ez időre kell tennünk; szintúgy W. IX. 560. Már ekkor Mihály fia Péter nem élt; a megöletéséről szóló, még Loránt vajdához intézett, szeptember 10-iki királyi parancsnak, valamint a W. IX. 556. sz. a. megjelentnek, tehát előbb, 1286-ban kellett kelni (W. IX. 557.). Chetnek, kinek fiai megölték, szabolcsi ember volt (HO. VII. 188.). Mihály és fiairól W. IV. 208. CD. V/3. 59. HO. VII. 194.

[386] W. IX. 454. CD. V/3. 350. Hogy a vásárt mégis megtartották, W. X. 5., 6., 199.

[387] Ez értesítéseket említi IV. Miklós 1291. Th. I. 374. Honorius levelei u. o. 353—356. Személyéről Pothast II. 1824.

[388] CD. V/3. 363. HO. IV. 73. = CD. VII/2. 125. W. XII. 470. Az oklevél Bocorku-ját Bátorkőre magyarázom, mely — mint dr. Csánky D. tiszttársamtól tudom — később is a királynék birtoka volt. László október 6-iki budai tartózkodása W. XII. 457. A november 4-ikén Berechtén év nélkül kelt oklevelet (CD. V/3. 457. önkényesen van 1289.) a gömörmegyei Beretkére, Pelsőcz mellett, vagyok hajlandó érteni. Az események összefüggése szolgál alapúl arra, hogy az oklevél évét 1287-re tegyük. Ez időre eshetik Lászlónak csanádi, körösszegi tartózkodása, deczember 7., 25. CD. V/3. 505., 506.; s azért mondja az időről, mikor 1287. végén a tatár megint fenyegette Magyarországot «nobis agentibus in remotis». CD. V/3. 395. CD. V/3. 364., jobban Teutsch és Firnhaber i. h. 140.; Zimmermann i. h. I. 154., melyet igazol Beke, Tört. Tár 1889. 572. CD. V/3. 454. = W. IV. 336. = Teutsch és Firnhaber i. h. 146. = Zimmermann i. h. I. 162.

[389] CD. V/3. 393., 464. = HO. VI. 344. Krakói ferencziek évkönyve Mon. Pol. IV. 51. Vita S. Kyngae, u. o. 709. Röpell, G. v. Polen I. 541. n. 11. Wolf, G. der Mong. 413. nagy zavart csinál, mikor, alkalmasint hibás kijegyzés következtében, az 1288-iki oklevelekről mind azt mondja, hogy 1287-ben keltek, s így a tatárdúlást Bielowski II. 852. ellenére 1286-ra teszi. László szepesi tartózkodásáról Z. O. I. 64. CD. V/3. 403. W. IX. 470.

[390] CD. V/3. 402. 1288. márczius 27-én Budán volt. Tk. Mon. Civ. Zagr. I. 60. Kn. II. 228—240. ll.

[391] W. IV. 310.

[292] Czech, Új M. M. i. h. 210. l. W. XII. 497. HO. VIII. 263., mely megigazítani alkalmas CD. VI/2. 42.

[293] CD. V/3. 400., 412. A CD. VII/5. 452. oklevél erre az időre teendő. Iván már 1288. június 21-én Vasban, mint nádor, gyűlést tart. IV. László július 8-án Budán van. Tk. Mon. Civ. Zagr. I. 61.

[294] CD. V/3. 324. W. IV. 312.

[295] Erzsébet, mint fentebb láttuk, 1287. július 23-án még apácza. Zawisát 1288-ban fogták el (Heinr. Heimb. MG. SS. XVII. 718.), mikor már Erzsébettől fia született és a keresztelésre meghívásokat küldött. 1288. január 27-ikén még Venczel király környezetében van. (Emler II. 617.) A Reimchronik szerint négy hónapot töltött feleségével Magyarországon (c. 204., 205. i. h. 268. l.); IV. László 1288. június 5-ikén erősíti meg Zawisa és neje kérelmére a nyúlszigeti apáczák jogait (W. IX. 471.). Ez adatokat összevetve, alig kételkedhetünk, hogy az esküvő 1288-ban történt, még pedig abban az időben, tehát márczius közepétől kezdve, mikor IV. László Ladomérrel már kibékült, Buda, Esztergom vidékén, nem pedig félig bujdosókép, mint 1287. október—1288. márczius közepe közt, a felvidéken tartózkodott, a mikor az a fényes esküvő, melyről a Königssaali krónika emlékezik. Font. RA. S. VIII. 78., a négy hónapi magyarországi tartózkodás, melybe 1288. június 5-ike a legnagyobb valószinűség szerint bele esik, nem igen történhetett volna meg. Az idegen írók Erzsébetet, mely nevét számtalan oklevél bizonyítja, Gutta vagy Jutta-nak nevezik, a mi alkalmasint nem egyéb, mint az Elisabethából származó Betti, Vetti további ferdítése. Palacky, II/1. 310. s kk. ll. Th. I. 357—259. ll. A mit Szabó Károly i. h. 148. s kk. ll. e levelek hatásáról mond, csakis a különböző időbeli adatok hibás csoportosítására alapítható.

[296] Kn. II. 422. W. XII. 595.

[297] CD. V/3. 409. = Teutsch i. h. 145. = Zimmermann i. h. I. 159. W. XII. 469. Loránt már 1288. június 8-ikán vajda. CD. V/3. 434. = Teutsch i. h. 144. A fehérvári tűzről HO. I. 79. Kn. II. 424. Ez a tűzvész, azt hiszem az, melyet az archaeologia, a régi székesfehérvári templom kiásott maradékaiból constált, de a melyet eddig — figyelembe nem véve a fentebb idézett adatokat — csak úgy találomra III. Béla korára helyezett.

[298] Cont. Vind. MG. SS. IX. 715.

[299] Huber i. h. II. 12., 34. Reimchronik c. 283—288., 344—351.

s kk. ll. A regedei összecsapás után kötött fegyverszünetre mutat — bár a német források nem érintik — a HO. VI. 389. Az Anonymus Leobiensis tudósítását azonban (Petz I. 862.) hibásan érti Szabó K. i. h. 153. 1. j. erre a fegyverszünetre, mert az a Taufers Ulrichtól közvetített megegyezésre vonatkozik.

[300] Az osztrák sereg összejövetele napjára nézve: Das Stiftungsbuch des Cist. Kl. Zwettel, Font. RA. D. III. 392. = CD. VII/2. 123. Reimchronik c. 310., 311. (i. h. 392—403. ll.) Cont. Vindob. MG. SS. IX. 715. A két nagymartoniról: Kézai és a Képes Krónika (Tl. II. 95., 133.) Iván követe, Peter Wachtelsack, valami soproni vagy vasmegyei német lehetett. Meadról HO. IV. 93. Majadon volt Szent Margit temploma, innen lehet neve. Sopr. Okl. I. 299. Ortvay is érinti M. Egyh. földrajz 800. l. Miklós bán birtoklását CD. VII/3. 118., 119. = VII/5. 563. V. ö. Nagy Imre: Győri Tört. füz. II. 376. Reimchronik 399. l. érintett Eckendorfaere inkább Nekendorf, melyet a Cont. Vind. is említ az elfoglalt helyek közt, mint Agendorf, melynek akkor Dág magyar neve volt. Egyik kéziratban csakugyan Nekkendorf van. A szintén elfoglalt Ysenerchenpuun (a Reimchronik Iznin Burgja) ugyancsak a Reimchronik szerint 44087. v. (571. l.) Güssing. László király 1289. május 26-án volt a Rákoson (CD. V/3. 457. = W. IX. 495. = DL. 1254.). Miklós nádor működéséről CD. VIII/7. 371., W. XII. 513. év nélküli oklevelek, de melyeket 1289-re kell tennünk. Óvár védelméről W. XII. 501. Czélzás a németek visszavonulására S. Helbling I. 826. kv. i. h. 48. l.

[301] Tamás nemzetsége. HO. VI. 374.

[302] CD. V/3. 449.; VII/2. 121. W. IX. 527. Kn. II. 251. = CD. VII/5. 481.; CD. V/3. 445. hibásan 1288-ra, a mely évben e tájt nem is volt Fövényen országgyűlés. Két nádort veszek fel, mert annak a későbbi időben van példája, s ez időben a helyzetből kimagyarázható, különben az akkori viszonyok közt nem volna érthető, hogy 1289. szeptemberben szepesi dologra nézve Rénold nádorról van szó (W. XII. 479., 482.), 1289. szeptember 8-án Zalamegyében pedig Miklós működik mint nádorispán (CD. VII/5. 484. = CD. V/3. 481.). Henrikfia Ivánt bánnak mondják még 1289. decz. 19. (Hokl. 114.)

[303] Teutsch i. h. 147. = Zimmermann i. h. I. 162. Reimchronik i. h. c. 311—315., 403. s kk. ll. és c. 381., 517. l. Cont. Vind. MG. SS. IX. 715. László erdélyi útjára vonatkozólag a már idézetten kívül (W. IV. 336. = Teutsch i. h. 146.) az aranyosi székelyek adomány-

levele 1289. szept. 18. Kn. II. 254.; lásd egyebekben a 302. jegyzet idézeteit is. Laurencius de Neck említtetik, W. IX. 428., XII. 487. Szabó Károly felfogása i. h. 160., hogy Iván a német foglyok kezét, lábát vágatta le, a Reimchronikból (30943. vers) nem következik.

304 Reimchronik c. 381., 517. s kk. ll. Benedek már 1289. nov. 30-ikán veszprémi püspök és a királyné kanczellárja HO. VIII. 268. Nemzetsége Zal. Okl. I. 122., 127. Cont. Vindob. MG. SS. IX. 716.

305 Reimchronik c. 381. (i. h. 518. s kk. ll.) Hogy Arnold magyar volt, bizonyítja az is, a mit a Reimchronik (40173., 74. v.) szájába ad. Ő az, a ki 1287-ben a győri káptalan előtt szerepel. CD. V/3. 375., VII/2. 120., VII/5. 484. W. V. 24. = HO. VIII. 304., X. 87., XII. 523. KK. c. 88. (Fl. II. 229.) V. ö. egyébiránt Hubernek idézett művét, AfÖG. LXV. 210. s kk. ll.

306 A Frangepánok oklevele HO. VIII. 264. IV. Miklós pápa levele 1288. május 20. Th. I. 361., 379. László főbb ellenségeit, vagy a kiket legalább annak lehetett gondolni, megismerjük IV. Miklós pápa — alább idézendő — leveleiből, mert felszólítja őket, támogassák legátusát a király ellen. Th. I. 364. A pusztításokra Tk. I. 225. Kn. II. 260., 308. Amadé és a Simonfiak felkelése W. IX. 558. CD. V/3. 506. Joakhim testvéreiről HO. VIII. 409. Erzsébet ifjú királynénak 1289. okt. 17. «in villa Alta» (Szabó K. szerint Visegrád) 1290. január 28-tól február 8-ig Esztergomban. CD. V/3. 493. = W. IX. 526. HO. IV. 72. és talán még május 14-ikén is kelt okmányait Kn. II. 257.

307 László 1290. márcz. 5. Czegléden van (W. IX. 523. = CD. V/3. 48.). Az öreg királyné adománya W. IX. 524. = HO. VIII. 27. Ann. Wawer. MG. SS. XXVII. 463. Karánsebesi tartózkodás ápril 29. s. a. W. IX. 558. ez évre, mert már Simonfiak hűtlenségéről beszél. Ugyanebből az okból teszszük ide CD. V/3. 506. W. IX. 558., 564. Szarvashalmon (Anonymusnál c. 50. «in cervino monte Fl. II. 44.) június 24-én volt. W. IX. 522. «Wilde graf Mizzen» Seifried Helbling XV. 599., 695. vers, 177., 180. l. ed Seemüller. Jacobus filius comitis Misce sarraceni 1319. a pécsi káptalan előtt szerepel. Anj. O. I. 537. Amade vára nem «Inkur», mint a CD. V/3. 506. olvashatni, hanem a múzeumban levő másolatban, Fejérpataky szives tudósítása szerint Kewrew; Kuurew, Rakamaznál, a Tisza-Bodrog torkolata felé, már a Zazty-apátság alapító levelében említtetik (W. I. 26.). Semmi sem bizonyítja, hogy, mint Bunyitay véli, ámbár nem lehetetlen (Kopasz nádor, Századok, 1888. 27.), hogy Kapasz, er-

délyi Loránt testvére, itt Körösszeghen volt, és László meg akarta ostromolni. Abból, hogy László hívei mondák: «infidelibus est interfectus» (Szabó K. i. h. 180.), nem lehet következtetni, hogy a magyar urak közül volt valaki a részes, legkevésbbé pedig, hogy Aba Amadé, ámbár ellene harczolt. Ezt még Róbert Károly sem hozta fel ellene (CD. VIII/1. 443.); de belső valószinűsége van a dolognak, hogy Borsa Kopasz részes volt, vagy legalább tudott a dologról. mint Róbert Károly vádolja (Anjoukori Okm. II. 217.). László haláláról KK. c. 87. (Fl. II. 227.) röviden, a dubniczi krónika (u. o. III. 108.) bővebben emlékezik. Elbeszélésében nincs okunk kételkedni, csak azt jegyzem meg, hogy Myszének testvére, a kit Lyzének nevez — mint Wertner Mór szives volt engem figyelmeztetni — Aysának olvasandó, kiről a CD. VI/2. 28. (DL. 1448. sz.) emlékezik és a ki mint Eyze, Heysce, Heyze, *Mysce testvére* (Anj. O. I. 35., 481., 518.) is előfordul. A Pozsonyi Krónika (u. o. IV. 38.) egy megjegyzése szerint — s e krónika külön megjegyzései általában véve megbízhatók — Edua testvére Miklós «lethabiliter» megsebesült. De ha tudjuk, hogy mily bőkezűen osztogatja középkori nyelvünk a «lethale» szót, hogy az alatt nem kell mindig épen halálos valamit érteni: nem fogunk ez adatában ellenmondást látni a budai, dubniczi krónikával, melyek szerint Miklós részt vett László megboszulásában. A halál napját krónikáink egyhangúlag állapítják meg. A Czech által idézett (Új M. Múz. 1851/2. I. 213.), s W. IV. 353. és IX. 522. megjelent, 1290. július 16-iki keltű oklevél csakugyan megvan eredetiben az országos levéltárban DL. 1286. sz. a., de ugyanaz megvan 1287. évi kelettel is (DL. 1205. sz. a. kiadta W. IX. 454.); itt tehát ugyanazon oklevél két példányával van dolgunk, melyek közül azonban az egyikben az évszámot elhibázták. Melyikben? az iránt nem lehet kétségünk, ha az eseményeket, a geographiát tekintetbe veszszük, mint azt Knauz Kortanában (532. l.) szépen kifejtette. A tett okai nem egészen világosak. A mit én felhoztam, legalább természetes és a helyzetből foly. Valószinűbb, mint ha a kúnokat puszta eszköznek tekintjük. Ranzanus (Epitome, Fl. IV. 222.) is ilyfélekép okoskodhatott, mikor «ob morum asperitatem» mondja megöltnek; ámbár némelyek halálát némi szerelmi kalanddal is hozzák kapcsolatba; a mint hogy nincs kizárva, sőt valószinű, hogy féltékenység is játszott közbe. Külföldi tudósítások Cont. Vind. MG. SS. IX. 116. Ann. brev. Vormat. XVII. 78. Reimchronik c. 382. i. h. 526. l.

[308] HO. VII. 225. CD. VI/1. 220. CD. VIII/1. 443. László temetéséről «Sepultus esse dicitur Chanadini» Dubniczi (budai) Krónika Tl. III. 109.

[309] Reimchronik c. 382., 526., c. 383., 530. s kk. ll., a 40887. versben mondja: «mit den höchsten uramen». Tudósításáról egyébiránt jól jegyzi meg Huber (AfÖG. LXV. 218. s kk. ll.), hogy Endre király választását egész hamis szinben, mintegy hosszabb interregnum folyományát tünteti fel, Cont. Vindob. MG. SS. IX. 716. Ann. brev. Vorm. MG. SS. XVII. 78. (hibásan Andrást mond László helyett). A vilhelmitákról Kn. II. 184. Keményről CD. V/3. 448., VI/1. 135—138., és erőszakosságát illetőleg HO. VII. 252. Tomaj Dénesről HO. VI. 380. Tivadar prépostról CD. VI/1. 236. A KK. c. 88. (Fl. II. 227.) és más krónikák szerint Endrét László halála után 18 napra, vagyis július 28-án koronázták volna meg. Ez péntek, de a Reimchronik szerint a koronázás vasárnap történt, valamint a nagyváradi krónika is a tizenharmadik napot mondja, a mi vasárnapra esett (Fl. III. 260.), s e szerint számít III. Endre is, mint Knauz, Kortan 532. l. kimutatta, ámbár a W. X. 2., HO. VI. 354., CD. VI/1. 45. július 29-én kelt okmánya III. Endrének, melyre szintén támaszkodik, tekintetbe nem jöhet, mert hamis, mire nézve l. e munka II. függelékét. Ladomér érdemeit a koronázás előtt és után. Fenena királyné is kiemeli 1291-ben (Kn. II. 308. = CD. VI/1. 90.), csak férje koronázásáról beszélvén, a mi azt mutatja, hogy nem együtt koronázták meg őket; sőt elismervén (W. X. 36. s kk. ll.), hogy Lengyelországba ment érte, és hozta el onnan Tivadar fehérvári prépost, elismeri azt is, hogy a koronázáskor nem lehetett még III. Endre neje; a Reimchroniknak tehát a kérésre nézve igen van, de annak idejére nézve nincs igaza. A Reimchroniknak a fehérvári koronázást illető elbeszélésére lásd Seemüller megjegyzését, kiadása függelékében XCVI., XCVII. ll.

[310] Jacobus, comes de Sotmar et de Budrug alkalmasint Barsa Kaposz 1291-ben CD. VI/1. 130. (DL. 953. sz.).

[311] A királyi tanácsot említi a most idézendő törvény 4. pontja. A pecsétről Kn. II. 272. III. Endre törvényéről, melyet Kovachich adott ki először és a gyulafehérvári káptalan átiratában DL. 30586. sz. a. az országos levéltárban van. Szabó Károly (Századok, 1884. 473. s kk. ll.) szépen kimutatta, hogy Ó-Budán keletkezett, azon

a gyűlésen, melyet III. Endrének (Kn. II. 267. l.) 1290. szeptember 1-én kelt okmánya említ, s ehhez még csak azt emelhetjük ki, hogy III. Endre 1290. szept. 9-ikén kelt oklevele (W. V. 1.) az udvarnokokat illetőleg szintén már e törvényre hivatkozik. CD. VII/2. 139. és 155. = Teutsch i. h. 159. = Zimmermann i. h. I. 173. A dézsma tárgyában 1269. pápai tiltakozás W. XI. 590. = Tk. I. 143.

[312] Fenena már 1290-ben datál mint királyné HO. VIII. 289. = HO. VI. 359. Tivadar küldetésére W. X. 36. Endre itinerariuma szept. 1. Ó-Buda Kn. II. 267., 6—9. Esztergom u. o. 268., szept. 22—26. Zólyom közelében Kn. II. 271., 272. Kassa mellett CD. VI/1. 255. A Reimchronik glogaui herczegleánynak mondja, a mi talán Krakaunak elferdítése. Megjegyzendő, hogy Tivadar neve III. Endrének szeptember 1., 22., 26. (Kn. II. 269—273.) kelt okleveleiben nem szerepel. Nem akkor járt-e ő Lengyelországban? 1290. október 9-én már ő signál HO. VIII. 286. Amadéról W. V. 2. XII. 496. Nádorsága mellett bizonyít Kn. II. 302. CD. VI/1. 69. (ered. DL. 1300.), a lekopott Andreas nevet könnyen véthetni el Vilhelmusnak. Simonfia Györgyről CD. VI/1. 23. Az ál Endréről — mert hogy ál volt, arról nem lehet kétség — III. Endre Györgynek adott idézett oklevele; a Cont. Vind. MG. SS. IX. 716. Lengyel évkönyvek Mon. Pol. II. 879., III. 184. Vita Kyngae ducissa u. o. IV. 704., 726. E legendából, a mely szerint majdnem feltámasztotta imádságával a halottat, vette Dlugoss jórészt elbeszélését, a melylyel Katona (VII. 1026. l.) polemizál, de megtoldotta ismeretlen forrásból vett, vagy kikombinált kisebb részletekkel (Mon. Pol. IV. 14.). Egy ál Endréről még 1317-ben is van szó, és a nápolyi udvar Róbert Károly érdekében tart tőle. W. Mon. Dipl. k. I. 208.

[313] W. V. 1., v. ö. CD. VI/1. 242., XII. 496., Kn. II. 273.

[314] Zichi O. I. 99., HO. VI. 360. A Henrikfiakat először 1291. február 22-én találjuk az említett méltóságokban. CD. VI/1. 89. = Teutsch i. h. 164. = Zimmerman i. h. I. 172. III. Endre erdélyi dolgaira vonatkozó többször (Cod. VI/1. 105., 118, 119. stb., Kn. II. 253., HO. VI. 361., 362.) megjelent okmányai együtt Teutsch i. h. 157—159., 170—176., 185., 190. ll. Zimmermannál i. h. I. 171—180. ll. Ezek szerint Endre 1291. január 30-án Fülpösön volt — Szászrégen mellett —, márczius 11-én Gyulafehérvártt.

[315] CD. VI/1. 47. = MG. SS. II. 455., 93., 94., e leveleket Huber (G. v. Öst. II. 24. l.) «Stilübung»-nak tartja. Jó lett volna okát adnia; tartalmuk nem olyan, hogy azt lehetne gondolni. A pápai levelek Theiner I. 366., 367., 369., 370—374. W. Magy. Dipl Eml. I. 76., 78. E kiadás hibáira figyelmeztet Schipa, M. Carlo Martello, Archivio Storico per le province Napolitane XV. 10. s kk. ll. A hibás időszámítást már mi is érintők. Ann. Colm. Maj. MG. SS. XVII. 218. l. II. Károly jelleméről Villani, Muratori XIII. 303., 439 l.

[316] III. Endre és Fennena Erzsébet adományát megerősítik. Fennena «socrus nost. Carissimae»-nak nevezi, HO. IV. 77. Nápolyból pénzt küldenek neki W. Mon. Dipl. Eml. I. 113., 121., CD. VI/1. 124., 136, 139., 243. Prodatin, nem Prawdoczin, melyet Boguchwal 1227. után említ? (Bielowszki II. 556.).

[317] Péterfia János már Ovarban Kn. II. 282. Pettaui ütközet CD. VI/1. 146., W. X. 14., HO. VIII. 295. Gordunról Tk. I. 227. Kn. II. 372. V. ö. a magyar részen harczoló németekre nézve W. IX. 297.

[318] HO. VIII. 295., W. M. Dipl. Eml. I. 77. A haimburgi béke Radoslavról CD. VI/1. 180. = Lichnowsky, G. des H. Habsburg II. CCLXXIX. A követségről a Reimchronik minden részlete természetesen nem tekinthető históriai valóságnak, sőt legnagyobb részt nem lehet való, mert Albert, ki most egész Magyarországra tartott igényt, bizonyosan nem lehetett hajlandó, akármiféle árért is az elfoglalt területet visszaadni, Reimchronik c. 388., 389. i. h. 539. s kk. ll. Cont. Vind. MG. SS. IX. 716.

[319] III. Endre 1291. márczius 21-én Győrött van, Tk. Mon. Civ. Zagr. I. 65., mit Ráth K. A magy. kir. utaz. I. kiad. 42. l., ki ez oklevelet a CD. VI/1. 187. kivonata után ismeri, október 23-ikára tesz; 1291. július 8-án Komáromban (Tk. Mon. civ. Zagr. I. 66.), július 10-én Győrött (HO. VII. 218.), július 14-én az abdai hídnál volt (HO. VIII. 447.), augusztus 2-án már Rorau ostromát említik, Soproni Okl. I. 557. CD. VI/I. 227. Kn. II. 296. A dunajobbparti harczról CD. VI/1. 291. csonka = DL. 1383. = W. X. 135. Csák Mátéról két figyelemreméltó, sőt jeles munkát birunk: Botka Tivadar értekezését a Magy. TT. Ért. közt III. köt. 4. füzetben, és Pór Antal Csák Mátéját. Jellemét tettei mutatják; Gentilis is néhány vonást nyújt hozzá (CD. VIII/5. 55. l. = Vatikáni

okmánytár I/2. 385.). A CD. VIII/2. 94. alapján íróink sántának tartják, de a Claudus ott oly szokatlan formában jelentkezik, hogy alig lesz jó olvasás, és talán csak a Chák eltorzítása. A hadjárat részleteiről CD. VI/1. 123., 127., 128. (= W. XII. 509.), 130., 135., 137., 141., 238., 243., 250., 290., 292., 294., 300., 343. = HO. VI. 416.; 380. = Hokl. 145. CD. VI/2. 25., 78., 214., 258.; VII/2. 147., 240. HO. IV. 79.; VI. 365., melynek, ha más nem, dátuma okvetlenül hamis, 368., 373., 380., VII. 218., VIII. 299., 302., 452. W. V. 67., 78., 80., X. 20., 21., 22., 24., 26., s a 27. l. levő Ladomér-féle oklevél, 149., 259., 296., 368. XII. 501., 503., az itt említett castrum Boros alkalmasint Rorow lesz, 509. (= CD. VI/1. 128.), 513., 528. Soproni okl. I. 55. Győri Tört. füz. I. 114., mely szerint III. Endre aug. 24. már Ferteufőn van, 215. Teutsch i. h. 179. Kub. II. 48. A CD. VI/1. 160. közlött leveleket, melyekre idő sem igen volt, csakugyan Huberrel (i. h. II. 24. j. 1.) stílgyakorlatoknak kell tartanunk. E hadjáratról Seifried Helbling is beszél (XV. ének) és szépen kiegészíti a Reimchronikot 227. s kk. v. (ed Seemüller 164. s kk. ll.), azután 470. s kk. v. (u. o. 172., 184., 185. s kk. ll.) Ann. Mellic. Cont. Zwettl. 111. Cont. Florian. Cont. Vindob. MG. SS. IX. 510., 658., 716., 749. Heinric. Haimb. u. o. XVII. 718. A pannonhalmi apát neve Czinár, Monast. I. 84. A Reimchronikot (c. 395—404., 557. s kk. ll.) a szokott óvatossággal kell használni; az 567. l. felsorolt magyar követek legtöbbjét föl lehet ismerni, de nem érdemes azzal foglalkozni, mert anachronismusokkal van tele; olyan ez, mint a fehérvári koronázás leírása; *trencséni* Mátéról meg nem lehet szó. László via (sic) nem vajda még ekkor; Marcus via Stephan — a Csák — lehetséges, de Albertino Morosini még nincs akkor Magyarországon. Említi a Reimchronik teljesen hibásan Mathias von Sibenburgent; a veszprémi püspök se többé Péter; Lazla via Weivot, uberwalt der herzog aligha Loránt mint Seemüller véli, az inkább a grave Florant, kitől hibásan választják el a «von Sibenburgen»-t vesszővel; vagy ez Lőrincz szörényi bán? Ambolt von Tamepog talán a bácsi ispán Einard Zsámbok-nemzetségből? Lukács gróf a királyné tárnokmestere, Pál gróf a mosonyi ispán, kik a CD. VI/1. 130. említtetnek; Stephan von Lindwa, a Hahot fia lesz, a ki Pettaunál harczolt. Marcus via Stephan a bakonyi ispán Csák. Domokos mesterre nézve W. VIII. 147. X. 233. A békeokmány CD. VI/1. 180. = Lichnowsky, G. des Hauses Habsburg II. cclxxvii. s kk. ll. Pál pécsi püspök nemzetsé-

géről Kn. II. 349., CD. V/3. 270. Ankynstein — Borlent, Bornyl, Bornelnek is nevezik magyarul: Lampel, Die Grenze v. 1254. AfÖG. LXXI. 445., 446. ll. A Reimchronik bő elbeszélése mutatja, mikép magyarázták az eseményeket legalább az osztrákok, talán már a tanácskozásnál, talán már csak utóbb. Endre és Albert találkozó helye:

bî Prespurgi lit
ein velt lanc und wit
bî Hecceser dem dorf.

a Kitseer dorf? (V. 43925., C. 400., i. h. 569. l.) Czech a Hormayer-féle Hist. Taschenbuch 1831. folyamában (135. s kk. ll.) e hadjáratról egy értekezést írt, mely mint szorgalmas munka megérdemli Huber (G. v. Öst. II. 27. n. 1.) dicséretét, csak hogy nagyon is tudákosan és modern felfogással és nem dicséretükre, pedig dicsérni akarja Endrét és tanácsosait, ítéli meg Ladomérnek és a magyar püspököknek tettét, mikor az idegen, ellenséges kútfők tanúsága ellenére sem hajlandó fellépésükben keresztény humanismust látni.

[220] Kn. II. 278., 279., 283., 308. Minthogy Rosnyóbányát ezek szerint Endre már 1291. elején adta Ladomérnek, azt a CD. VI/1. 152. és W. X. 27., valamint kivonatosan Kn. II. 304. kiadott, az esztergomi primási levéltárban csak újabbkori másolatban meglevő, 1291. deczember 31-ikén kelt oklevelet gyanúsnak, alkalmasint régibb oklevelek felhasználásával gyártott hamisítványnak kell tartanunk.

[221] 1291. augusztus 28-ikán Simonfia Györgynek (CD. VI/1. 123.) aug. 9., okt. 4. Lőrinczfia Keménynek (u. o. 135., 137.), aug. 2. Vendég fiainak Soproni okl. I. 55. 1291. júl. 3. Tivadar prépost és testvéreinek W. X. 22. szóló és más fentebb idézett okmányt.

[222] CD. VI/1. 122. Pozsonyi oklevél, Endlicher, Mon. 620. = CD. VI/1. 107. s kk. ll. W. V. 32. CD. VI/1. 123.

[223] A jesii püspök utasítása. Th. I. 373. A Cont. Flor. MG. SS. IX. 750. szerint, melynek tudósítása, mint Huber AfÖG. i. h. 221. l. 2. sz. helyesen megjegyzi, tévesen került az 1296-ik évhez, husvét körül jött az országba. De már 1292. február 14. ír oly levelet az erdélyi püspöknek datum «Sargon» (CD. VI/1. 221., teljesebben Teutsch i. h. 178.), mely bizonyosan Magyarországon kelt; az idézett krónika is útját Ottó bajor herczeg bizonyos becsapása előtt beszéli el,

mely 1292. február havában történt. Ivánról már 1292. jan. 5-ikén Aixben tudták, hogy a nápolyi párttal tart (W. Dipl. Eml. I. 81.). A martoniak megnyugvásáról CD. VI/1. 294.

324 Az idézett helyek Seifried Helbling szavait adják XV. 841., 846. 184. l. Th. I. 385. = CD. VI/2. 225.

325 Mihály nádorsága HO. VI. 374. = Kn. II. 307. Domokos tárnok. W. V. 30., 202. HO. VIII. 320. Demeter családi viszonyairól Kn. II. 260. Erőszakossága HO. VI. 453.

326 W. Magyar Dipl. Eml. I. 81—91., 95., 96. ll. Psetről Pesty, Eltűnt régi vármegyék II. 468. A László szerb herczegnek szóló adományt 1292. augusztus 5-ikén erősíti meg II. Károly, de Martell Károly már korábban adta ki; alkalmasint nem sokkal Iván adománya után. Villani. Muratori i. h. XIII. 353.

327 CD. VI/1. 242.; W. V. 69. = CD. VII/2.

328 Tomasinát már 1291. szeptemberben várták Traùban. CD. VI/1. 185. = VII/4. 221., de Mircse jegyzeteiből látom, a mit egyéb adat is valószinűvé tesz, hogy 1292. május 6-ikán még Velenczében volt. HO. VII. 230. A Mag. Ugrinus bizonyosan nem a dinasta Csák Ugron, kit mindig filius Pous-nak írnak, hanem a királyné embere, a ki 1291-ben szerepel. W. X. 138.

329 CD. VI/1. 290. = W. V. 96., XII. 550. Pozsonynak ez ostromát Szabó K. i. h. 133. tévesen érti 1287-re, holott III. Endre koronázása után való időre teszik; Pór Antal pedig (Csák Máté 29. l.) más hibába esik, a mennyiben felteszi, hogy Pozsonyt Alberttől a haimburgi béke ellenére fegyverrel kellett megvenni. CD. VII/2. 196.

330 Radoszláv helyzetére fényt vet W. Magy. Dipl. E. I. 98. HO. VI. 388., illetve VIII. 319. HO. VII. 230. Tk. I. 228.

331 Endre fogságának idejét igen szépen tisztázta Szabó Károly «III. Endre fogsága 1292.» Századok, 1884. 97. s kk. ll.; a részletekre vonatkozó döntő forrásokat is mind idézi; ennélfogva, ismétlés elkerülése végett csak rá hivatkozom, ámbár a részletekre nézve eltérek tőle. Hogy Doroszló, a Henrikfiak e hű embere is közbenjárt Endre kiszabadításában, mutatja, mily gyalázatos tettnek tartották azt. Huber i. h. AfÖG. LXV. 222. n. 3., főleg az Ann. Mellicensesre támaszkodva, Szabó Károlylyal hasonló eredményre jut, és Endre fogságát 1292-re teszi. A CD. VI/2. 19. említett okmány azonban nem ez eseményre, hanem a Henrikfiak későbbi felkelésére vonatkozik.

[332] Endre 1292. deczember 26-ikán Zágrábban van (Tk. I. 230.), 1293. január 4-ikén már Budán. HO. VI. 398., VII. 230., 235. CD. VII/4. 225. W. V. 92., X. 233. W. Magy. Dipl. E. I. 98., 419. Tomasinát 1293. július 11-ikén — mikor a HO. VII. 230. oklevél kelt — még nem hívják Ducissa totius Slavoniae-nek. 1294. ápril 7., 9-én Spalato mellett, szeptember 1-én Traùban, Endre uralkodása szerint datálnak. CD. VI/1. 321., VII/4. 229. = W. X. 171. Az 1294-iki nápolyi eseményekre nézve Schipa i. h. XV. 73—87., mely a M. Dipl. E. I. okmányait is felhasználja, azért azokat külön nem idézem. Galas fekvése. Tk. II. 91.

[333] W. V. 242. W. X. 406., mely oklevelet a kiadó hibásan tesz 1300-ra 1297. helyett, mert Márton csak 1297-ig volt vicejudex. «Chak filium Mathaei» e helyett «fratrem». Márkfia Istvánról W. XII. 566., X. 185. = Kn. II. 383. CD/2. VI. 19. 1297-ben Castellanum nostrum de Zekchu-ről beszél a király (W. X. 265.).

[334] HO. V. 77. CD. VI/1. 17., VI/2. 62. (Mátyus pusztitás = W. X. 273.) Ez a Majs Sándor fia a II. Endre korában élt öreg Majsnak unokája volt. CD. IV/3. 111.

[335] W. V. 55., X. 89.

[336] Kn. II. 365. s kk. ll. 362. Magy. Dipl. Eml. I. 113. Sondinus e Godinus lesz.

[337] Loránt és testvérei ellen III. Endre «pro quibusdam suis excessibus manifestis» indított sereget (W. X. 369.). Abból, hogy hűtlennek nem nevezi őket, lehet következtetnünk, hogy Lorántók fellépése még nem birt politikai jelleggel. Endre 1294. szeptember 6. van Adrián vára alatt (W. X. 148.). Az egyes részletekre nézve W. V. 123., 147., X. 149. (= CD. VI/1. 298.) 153., 296., 369., XII. 706. HO. VI. 407., 416. CD. VI/2. 26., 37., 259. Fenes és Adorján fekvéséről Bunyitay, Kopasz nádor, Századok, 1888. 30., 129. ll., a váradi vásárról u. o. 29. 1295. május 24. N. comes Palatinus ítél Segesden W. X. 191. Mikor 1296. márcziusban a pécsi káptalan oklevelet ad ki, egy — a mint látszik — nem rég kötött egyezségről, Tomasina mellett Loránt vajda választott bíró. W. X. 233.

[338] «Ducissa totius Slavoniae et Gubernatrix citradanubialium partium usque mare». W. X. 186. Megcsonkítva u. o. 183. «usque

Maritima» változással. HO. VIII. 362. Ugyanott kormányáról még W. X. 183., 186., 233. CD. VI/2. 37. 1295. november 8-ikán már «in quindenis residencie exercitus nostri» ítél. HO. VIII. 362. W. M. Dipl. Eml. I. 114—120., 122., 123., 124. Spalatóban 1296. január 14-ikén Endre nevében datálnak. CD. VI/2. 54.

[339] W. V. 123. Amadé CD. VI/1. 380., jobban Hokl. 145.

[340] Martell Károly már 1295. szept. 9-ikén (nem 1296., mint W. Magy. Dipl. E. I. 129. áll) nem él. Schipa i. h. XVI. 103. Fennena királyné 1295. szept. 8. még oklevelet állít ki (HO. VII. 242.); a W. X. 180. levő, 1295. május 1. kelt oklevélben tehát az «Agnes» név csak hibás olvasás lehet.

[341] III. Endre és Ágnes házasságáról Cont. Fl. MG. SS. IX. 750. Hein. Haimb. u. o. XVII. 718. Anonym. Leob. Petz i. h. I. 869. V. ö. Pór Antal, Habsburg Agnes magyar királyné, Katholikus Szemle II. 214. s kk. ll. III. Endrét 1296. ápril 8. Bécsben találjuk (HO. II. 24.). Ágnes oklevele, mely a HO. VI. 353. = CD. VI/2. 20. jelent meg, nem 1290-ben, de 1296-ban sem — mint Fejér következteti — hanem 1299-ben kelhetett, mert atyját, Albertet már római királynak nevezi. Abból, hogy III. Endre csak 1297. végén adta Pozsonymegyét Ágnesnek, nem lehet Lichnowskyvel (G. des Hauses Habsburg II. 114.) következtetni, hogy a házasság csak ekkor történt. III. Endre hűtlenségét a Reimchronik említi c. 592. (i. h. 982.)

[342] Majs fölkeléséről, melyről már 1296. szept. 15. van szó, CD. VI/2. 19. Henrikfia Henrik sógorsága HO. VI. 259., 260. III. Endre hadjárati itinerariuma szempontjából érdekes W. V. 150., 155., 205., X. 211., 250., 252., 304., 369. Soproni Okl. I. 61. HO. VIII. 448. szerint 1296. szept. 21. Ladomérrel Kőszegh alatt volt. CD. VI/2. 26., 263., VII/2. 196., IX/7. 715. A Th. I. 385. említett excommunicatióját Jánosnak erre az időre kell tennünk. Albert segélye. Cont. Vindob. MG. SS. IX. 719. Az ott említett harmadik vár talán a W. V. 155. említett ságsomlyói vár, melyet a vasmegyei, kissomlyói hegy vidékén kell — alkalmasint — keresnünk. Minthogy Albert 1296. szept. 25. Németujhelyen volt (Lichnowsky i. h. II. CCJ. n. 64.), Kőszegh ostrománál csatlakozhatott Endréhez. 1296. nov. 27. már Linzben van (u. o. n. 65.). Az a residencia exercitus regis, melyről egy év nélküli oklevélben Győrött, aug. 6. tesz Endre említést, alkalmasint erre a hadjáratra vonatkozik. HO. VII. 310. Huber véleménye (AfÖG.

LXV. 227.), hogy Ladomér később a pannonhalmi pusztításokért mondta ki Ivánra az egyházi átkot, úgy hiszem, nem állhat meg, mert erre nézve a pápa oly hosszadalmas eljárást rendelt (1297. jún. 27. W. X. 273. = CD. VI/2. 62.), hogy az Ladomér haláláig le sem folyhatott; azonfelül VIII. Bonifácz 1299. márcz. 13. kelt levele szerint az excommunicatio «authoritate ordinaria», tehát VIII. Bonifácz specialis utasítása nélkül történt (Th. I. 385.). Tk. I. 240.

[343] HO. VII. 250., 252. W. V. 172., X. 211., 212., XII. 627. = HO. IV. 95.

[344] W. XII. 555., 570., 572., 639., 640.

[345] CD. VI/2 82. 1297. okt. 20. Amadé már mint nádor Ungban szerepel. HO. VII. 262.

[346] Cont. Vindob. MG. SS. IX. 719. Gergelyre nézve Kn. II. 426.

[347] CD. VI/2. 259. Az évszámot a Rocznik Traski adja, Bielowski II. 853. III. 40. Fiedler, Böhmens Herrschaft in Polen. AfÖG. XIV. 186. Grünhagen, Gesch. Schlesiens I. 121.

[348] W. XII. 617. Ez oklevél 1298. július 13. kelt. Minthogy a tatárok rendesen télen szoktak hadjáratra indulni, a fejeket se igen lehetett volna a mai Szerbiából valami melegebb időben Budára küldeni, s III. Endrét csakugyan 1297. nov. 11., decz. 8. 1298. jan. 7-én (CD. VI/2. 66., 83. Tk. I. 240.) Budán találjuk: a tatár ütközetet ez időre vélem teendőnek. A bolgár dologról Jireček i. h. 284.

[349] CD. VI/2. 87. W. X. 275. CD. IX/7. 726. Kn. II. 399., 424. Zsinatairól az adatokat összeszedte Kn. II. 327., 365., 417.

[350] Knauz (II. 433. s kk. ll.) összeállítván Gergely életrajzi adatait, nagyon szigorúan ítéli meg; cselekvése rugóját csak abban látja, hogy az esztergomi érsekséget megnyerje, de e végett ép annyi oka lett volna a király, mint a pápa mellett buzgólkodni. Azonkívül egy olyan embernek becsülése, mint Ladomér (Kn. II. 424.), többet sejtet Gergelyben, mint a mennyit Knauz hajlandó látni. Nem is példa nélküli az egyház történetében az olyan változás — csak Becket Tamásra utalok — mint Gergelyé, az általam jelzett alapon. Az Endre fia Gergely esztergomi kanonok és a Botond fia Gergely fehérvári kanonok a választott érsek, világosan két különböző személy; Gergely érseket tehát nem lehet Katapannemzetségnek tartani, mint ezt legújabban Pór Antal is (Turul X. 121.) szokott olvasottságával és helyes ítéletével észrevette. A ma

gyar felfogást a Reimchronikban olvassuk. Családi viszonyaira HO. VI. 198., 369.; VII. 323. Anjouk III. 111.; IV. 436. Úgy látszik, hogy a pápa 1303-ban (Th. I. 406. Kn. II. 535.) oly kevés szabatossággal nevezi esztergomi kanonoknak, mint mondja dictus Bododnak, filius Botond helyett, mert ő akkor minden esetre már fehérvári prépost volt.

[351] Cont. Vindob. MG. SS. IX. 720. Pór, Habsburgi Ágnes, Kath. Szemle, II. 476.

[352] Reimchronik c. 666., 681. (i. h. 935., 957.) Említi, hogy Demeter 200 lovas mellett még Iván veje, Domokos vezetett 50 lovast. Egyes, bár a számra nézve helyenként túlzott, adatok vannak Cont. Vindob. MG. SS. IX. 720. Ann. Wormat. Chron. Calm., Ellenhardi Chron. u. o. XVII. 69., 140., 264. ll. A magyarok részvételére az Adolf elleni hadjáratban vonatkoznak a Melczer-család oklevéltára I. 7. Hokl. 164. s kk. ll. HO. I. 93. (Adolfus...per eundem dominum Albertum extitisset interfectus»), VIII. 452. CD. VI/2. 186., 189., 261. Kub. II. 47. HO. VIII. 445. Orsz. lev. Tábl. O. 4. 1305. sz. T. V. ö. Nagy I., A Csák-nemzetség (Turul III. 53.). W. V. 183., 205., X. 300., XII. 619., hol a gentis Hungariae helyett az országos levéltárban őrzött eredeti szerint «hungarice» olvasandó. Érintetik Anjouk. O. I. 394., s e szerint, úgy látszik, az Ürményi-család őse is «a Rajna mellett» fáradozott. V. ö. Herzelint, Liliencron, Hist. Volkst. I. 11., a névtelen poetát a göllheimi csatáról, s Huber, G. v. Öst. II. 57. s kk. ll. rövid, szabatos előadását. Erre a hadjáratra vonatkozhatik a residencia exercitus, melyről a W. X. 307., 309., 317. ll. levő okmányokban van szó. A magyar oklevélben említett Pfalzgróftestvér talán Katzenellbogen Eberthart gróf unokaöcscse, Vilmos vagy Diether, kikre nézve Liliencron i. h. 27. l.

[353] III. Endre már 1298. július 26. jutalmazza ezért Tholvajfia Pétert. W. V. 183.

[354] CD. VI/2. 149. = Teutsch i. h. 204. = Zimmermann I. 209.

[355] W. XII. 557. Tk I. 240., II. 6. Dicsérete, mikor kinevezi a pápa esztergomi érsekké, Thein I. 406.

[356] Th. I. 381. Hogy Gergely nem pártolt el már 1298. febr. 17. és márcz. 29. közt III. Endrétől, mint Kn. II. 2138. véli, mutatja azonkívül, hogy még később is egyetértésben működik más püspökkel (HO. VIII. 372.), az egész viszony, melyben a pápaság III. Endrével szemben állott; Gergely elpártolásáról csak 1299. közepétől kezdve lehet szó.

[357] A törvény Exord. 4. (Kovachich, Sylloge I. 27. = CD. VI/2. 130.) e szavait: exclusis quibuscunque baronibus prout moris est, úgy magyarázzák, hogy szokás volt a főpapoknak és nemeseknek a «bárók»-tól külön tanácskozni; de erre nem igen van példa, hanem itt rendkívüli, bár nem az urak akarata ellen történt intézkedésről van szó, s én úgy hiszem, hogy a «prout moris est» az «ut per praelatos et nobiles.... regno casuro subveniretur»-ra vonatkozik, mibe a barones-ekre vonatkozó mondat csak betoldás.

[358] Szinte mulatságos, ha olvassuk, hogy Tkalčič (Rad, 34., 29. l.) Borba hrv. naroda proti Andriji III., mai horvát felfogással megütközik azon, hogy a zágrábi püspök Mihály, ily törvényhozásnál jelen volt; a mely megjegyzés egyébiránt csak azt mutatja, hogy Tkalčič ép oly kevéssé ismeri a magyar birodalom akkori viszonyait, mint azt, hogy ki volt Mihály püspök.

[359] Az 1298-iki törvényeket csak I. Ulászló átiratában ismerjük mely az országos levéltárban 18894. DL. sz. a. őriztetik. Kovachich, Sylloge I. 27. s kk. ll. után kiadta CD. VI/2. 130. s kk. ll. Kovachich Commentárja a Suppl. ad Vest. Com. I. 89. s kk. ll. úgyszólván már teljesen elavult. A főispánok erőszakosságát elismeri maga III. Endre W. X. 296. intézkedésében Ágnesről. Pór i. h. II. 23. Pozsonyi adomány. CD. VI/2. 71.

[360] Iróink, Bartal nyomán (Commentaria II. 208.) általában azt vélik, hogy az I. Ulászló 1440-iki törvényében előforduló Endre-féle decretum a 45-ik cikktől kezdve, Róbert Károly idejében keletkezett. De erre semmi ok sincs. A 45-től kezdődő cikkek nem a törvényhozók. de a király és bárók végrehajtó rendelete, a mint most mondanók. Mert az ellentét a barones és az országgyűlés többi tagjai közt, a lucrum camerae-re vonatkozó antiqua consuetudo, mely a dicatióra vonatkozik, a fentebbiek szerint nem olyan, hogy Ulászló törvényét teljes tudatlansággal lehetne vádolni. Mindjárt a 45. törvényben, a «duo dicti nobiles» helyett, a mint a későbbi szövegből is kitünik, «duodecem» olvasandó, s ezt maga az eredeti is támogatja, habár az illető hely jócskán le van kopva és nehezen olvasható.

[361] 1298. október 18. Kurdon, Tolnában, Apor (HO. VI. 430., VIII. 380.) 1298. október 7. Prope villam Giwa Lorandus palatinus et judex cumanorum ítél Szabolcsban. Zichy O. I. 89. mint nádort említi 1298. az egri káptalan. HO. VIII. 385. Egyenesen Dunán-

inneni és túli nádoroknak neveztetnek, 1299-ben (mert, mint a püspökök, zászlósok nevéből és egyéb körülményekből világos, ez nem 1297-ből való, CD. VII/5. 502.). Loránt családi viszonyait a Rátótok osztálylevelébből tudjuk (W. XII. 382.), s abból, hogy a nádor testvére Dénes volt (Anjouk. I. 45.), tudjuk, hogy ő az a Lóránt, a ki Leusták fia volt.

362 Z. O. I. 89., W. V. 236. s kk. ll.

363 III. Endre helyzete az eseményekből következik, de világosan ilyenfélének jellemzi a Reimchronik is (C. 717. i. h. 1023.), a melynek általános rajzait elfogadhatjuk, a nélkül, hogy a részleteket is mind igazaknak, többnek, mint pletykának tartanók HO. VI. 431. Ernye bán fia Istvánról néhány adatot összegyűjtött Kandra Kabos «Ernye bán és fiai», Századok, 1884. 117. l. Pálnak egy János nevű testvére IV. László idejében, rövid ideig, egész Slavónia bánja volt. Nemzetségét csak onnan következtetem, hogy Födémes ősi birtoka volt, s ugyancsak ott birt Szécs Mikó Kn. II. 182., 194., CD. VI/2. 62. l. Zech-nemzetség Gömörben CD. IV/1. 290., 291. Ez a Födémes Komáromban, a mai Szent-Péter határában, Ó-Gyalla közelében feküdt, Komárom m. tört. R. jel. IV. 29.

364 Th. I. 382. s kk. ll. = W. V. 209. s kk. ll. W. M. Dipl. E. I. 139. tévesen 1299-re téve.

365 Th. I. 385. = CD. VI/2. 225.

366 Henrik bánról 1299. január 28. (Tk. I. 241.) valami régibb esetről említik «tunc contra majestatem regiam procedentem», mi azt mutatja, hogy ekkor már nem tekintették hűtlennek. Henrikfia Miklós, hajdani nádor, Endre hívei közt szerepel már, mikor 1299. (nem 1292., a püspökök neveiből világos) július 29-én Budán Morosini Albertinót hazafinak fogadják (CD. VII/5. 502.).

367 HO. VI. 441. s kk. ll. v. ö. még u. o. 437., 441. Hogy a gyakran említett Tamás, nyitrai és barsi ispán András fia W. V. 202., Majs pedig filius com. Nicolai, Anj. O. I. 1. lap olvassuk; pecsétjeiket kiadta Nagy Imre, Arch. Ért. IX. 353.

368 W. M. Dipl. Eml. I. 133. 1299. február 12-én hajót rendelnek, hogy érte menjen Slavóniába. A gondolat már régebben meg volt, mint az u. o. 132., 138-ból kitűnik. Nápolyi tartózkodásáról u. o. 153., 169. Haláláról — «novissime» — írják 1303. november 3-án (nem 1304.) u. o. 172. l.

369 «In generali congregacione nostra in Pest, in ecclesia praedicatorum habitu» HO. VIII. 445. CD. VI/2. 210., VII/4. 252. = Teutsch i. h. 213. Imre váradi püspökről HO. VIII. 393. Bunyitay: Váradi püspökség I. 159., 163. ll. Az «Apud Sanctam Crucem in partibus ultra Dravonis», tekintve W. X. 240., a hol 1246-ban mondatik: Sacerdos ecclesie Sanctae Crucis de villa . . . Keresztur vocata», Keresztúrnak fordítandó. Ecclesia S. Crucis fordul elő a kamarchai Archidiaconatusban (Tk. II. 91.); ez alkalmasint az a Keresztur lesz, mely még 1419-ben a rojcsai praedialisták székhelye volt s jelenleg Belovár-Kőrösmegyében — természetesen Križ néven, Csázma mellett — lappang (XII. 286.).

370 Tomasina hadjáratát csak a Reimchronik c. 717. i. h. 1024. l. említi, de mert tudja Rade — Radoszláv — halálát: hitelt érdemel, s megerősíti azt II. Károly levele, a Babonikok viszontagságairól, 1299. szeptember 7-éről; e hadjáratnak tehát legkésőbb június-júliusban kellett megtörténni (W. M. Dipl. E. I. 136.), s erre vonatkozhatik a Zich. O. I. 97. lapján olvasható keltezés: «in vigilia beati Laurencii», a melyben «a vicesimo secundo die residencie presentis exercitus domini regis» van szó. Hogy Endre tekintélye helyreállt e vidéken, eléggé bizonyítja, hogy 1300. augusztus 28-án még Zágrábról intézkedik (Tk. Mon. Civ. Zágr. I. 77.). Péter erdélyi püspök kiközösítése CD. VII/4. 252.

371 Semmi okunk sincs az Albertinónak adott két oklevél valódiságáról kételkedni CD. VII/5. 502. 545., VIII/7. 25. Az országgyűlés nyomát találjuk Zich. O. I. 96., W. X. 330. Jacobus banus totius Slavoniae, a ki itt — egyetlen egyszer — előfordul, alkalmasint Kopasz, mert ez idő körül — bár év nélkül — egy oklevelet ismerünk, melyben Kopasz bán említtetik HO. VII. 319. 1300-ban Beke már István veje, W. X. 378. Hogy az itt említett László vajda már Kán, és nem Barsa Lászlófia László, kit III. Endre uralkodása elején találunk a vajdaságban, csak következtetés, a mennyiben a XIV század elején már ez a vajda szerepel, ki Ottót elfogta, és kiről Pór Antal ír, Erd. Múz. Egylet VIII. 434. s kk. ll. E László fiai oly jószágot birnak (CD. VIII/1. 564.), melyett V. István 1263-ban (CD. IV/3. 159. = Teutsch i. h. 48.) Gyulának, László bán fiának adott, s ezt megerősítené a CD. VII/4. 181. sz. a. közlött oklevél — ha authenticus, min kételkedünk —, a mely szerint László vajdának csak Gyula és Miklós fiai voltak.

[372] Tk. I. 238., a hol a szeptember 1-én — in Posgavvar — kelt oklevél 1514-beli átiratában közöltetik, világos tévedéssel 1297-iki évszámmal, mi Kerchelich tévedésének is oka lehetett, hogy Albertinó herczegségének kezdetét már 1297-re teszi.

[373] Ez országgyűlés nyoma HO. VII. 281. szeptember 1-én István országbíró még Csókakő alatt van (HO. VI. 451.), szeptember 5-én már nádor Amadé; 1299. deczember 7-én Gönczön ítél HO. VIII. 397. Aztán még a jövő évben is, február 16-án, márczius 29-én, nádori functióban találjuk (HO. VII. 288., 292.). Hogy Aba Amadéval van dolgunk, mutatja W. X. 377.

[374] Melczer Okl. I. 7. Anj. O. I. 52. E hadjáratot III. Endre 1299. október 29-ikén az Adolf elleni hadjárat *után* említi, tehát 1298. július 2-ika *után* kellett történnie. Csák Mátyus 1299. első hónapjaiban, mint láttuk, nádor volt. A vele való háborúnak tehát inkább ezután — tehát mintegy 1299. derekán — mint azelőtt kellett történni. Minthogy pedig Demetert július folyamában kétszer Budán találjuk (CD. VI/2. 229. VII/5. 502.), szeptember 5-ikén azonban — bár rendesen ott szokott lenni — neve a királyi tanácsosok közt elő nem fordul: a Csákok ellen való hadjáratot 1299. augusztus-szeptemberre kell tennünk.

[375] HO. V. 452., 454.

[376] W. M. Dipl. E. I. 133—158., 422., jelesen Erzsébet herczegnőről u. o. 154., 171., 175., 179., 198., 246. 1313., sőt még 1326-ban is él. Margit legenda, Nyelvemléktár VIII. 74. l. Račkitól közlött regesták, melyek — elég furcsán, a mi diplomatiai emlékeinkben nincsenek meg, Rad, 18., 223.

[377] Kn. II. 479., a napból kitűnik, hogy a W. X. 458. s az említett országgyűlés az, melyet 1300-ban tartottak.

[378] HO. VI. 461. 1300. június 19-én a Csák Péter fiairól még mint infidelisekről beszélnek, 462., 463.

[379] W. V. 261. W. M. Dipl. E. I. 144., 149., 150., 151., 152., 155., 156. A Petrus Parvi Passus egy helyt Pititti Passus-nak iratik (i. h. 152.); Róbert Károly július 28-án még nem indult el; legalább II. Károly nem tudta elindulását (i. h. 156.). W. V. 265. augusztus 11-én már Spalatóban lehetett, legalább brebiri György már Salonóban volt.

[380] A jubileumon voltak HO. I. 95. Villani János VIII. 36. (Mura-

tori XIII. 367.), ki itt a pogány Róma nagyságán is lelkesedve, elhatározta, hogy Flórenz történetét megírja.

[381] Bonzano érdekes három levelét lenyomatta W. V. 260. s kk. ll., jobban Ljubič, Mon. Spect. Slav. Merid. III. 433—435. Az első levelet Rački, Rad, i. h. is közli, tévesen 1302-ik évre 1300. helyett, félrevezettetve Minotto Acta et Dipl. er. tab. Veneto. Vol. I. Sect. 1. 53. által, a hol csak a bejegyzés ideje az 1302. július 9-ike, nem a levél kelte.

[382] Tomasina 1300. november 8-án, sőt, úgy látszik, november 13-án is még élt. W. X. 375., 400. Reimchronik c. 717. (i. h. 1024. l.). A krónikás szerint akkor Endre a Tiszánál járt lázadók ellen s azokat legyőzte. Megmérgezéséről hosszasan szól, végén a magyarokat átkozva, a Reimchronik c. 717 — 719. (i. h. 1025. s kk. ll.). Egy-két vonást aggodalmáról, szomorúságáról anyja halála miatt felhasználtam. Knauz szépen kimutatta i. h. II. 444., hogy Károlyt nem Zágrábban, hanem Esztergomban koronázták meg először, Endre király halála után; semmi okunk sincs tehát hinnünk, hogy ő már 1300-ban kezdte volna meg előnyomulását — téli időben! — Magyarország, Zágráb felé. Azt Madius (Schwandtner III. 638.) sem mondja, mert ennek — különben más eseményeknél konstatálhatjuk — épenséggel nem pontos elbeszéléséből csak az tűnik ki, hogy Spalatóban töltött majd két hónapot, de hogy még a télen Zágrábba ért, és onnan tovább ment, az nem tűnik ki, s így lesz érthetővé, hogy II. Károly 1300. deczember 8-án (W. Magy. Dipl. Eml. I. 164., megint a hibás számítással 1301-re) «ad partes Sclavoniae ad predictum Karolum pro usu hospitii» és lovai számára élelmet, árpát küld, mi mutatja, hogy nem lehetett akkor még túl a hegyeken, Zágrábban. Hogy Csák Mátyus és Iván nem tartottak vele, a későbbi eseményekből (v. ö. Reimchronik c. 428., 690. l.), sőt oklevelekből is kitűnik (CD. VIII/1. 89.. Kn. II. 556.).

[383] KK. c. 89. Fl. II. 209. Endre gyönge egészségét Bonzano első leveléből is következtethetjük, melyben különösen kiemeli, hogy: «Dominus rex sanus erat» (W. V. 260.); ezt a következtetést már Horváth Mihály is (II[2] 135. l. 2. j.) igen helyesen levonta. Halála napját említi Agnes is egy 1314-iki oklevelében, Fontes RA. S. VI. 257. l. Anjouk O. I. 52. W. V. 267.

[384] Pór Antal i. h. 231. s kk. ll., 475. s kk. ll. Cont. Vind. MG.

SS. IX. 721. A «castrum in monte S. Martini» azonban nehezen lehet Pozsonyra érteni, mint Pór véli (i. h. 232. n. 2. l.), mikor a Reimchronik világosan Martinsberget említ c. 693. (i. h. 983.). Mária királyné haláláról W. M. Dipl. E. I. 229. Az ó-budai várpalota átadásáról — de abban Endre nem halt meg — CD. VIII/1. 58.

385 Iván halála napjáról Révész, Erdélyi Múzeum Egylet VIII. 244., a Reimchronik c. 794. (i. h. 1216.) alapján, melyben az események összefüggéséből is az 1308. év következik. Morosini Albert végrendelete Atti dei Proc. di S. Marco. 127. Mircse jegyzetei közt.

386 Madius, Schwandtner III. 638., KK. c. 90. Fl. II. 230. l., Th. I. 406.

387 Ezeket a kitételeket használja László erdélyi vajda kötelezőlevele 1310-ből, Mon. Vat. I/2. 374.

388 CD. VI/2. 192., 193., 253., 287. = Teutsch i. h. 217; VIII/1. 147.

389 CD. VI/2. 172., 210.

390 Vértes-Sz.-Keresztről: Czinár, Mon. I. 277. W. I. 58.

391 KK. c. 14., 27. (126., 132. l.) HO. I. 1., Kub. II. 33. Nagy Iván, A Csák-nemzetség Turul 1885. 49. s kk. ll. 119. s kk. ll. 1286-ban Paulus dictus Chomoz, de genere Chak, a nyulszigeti apáczákat háborgatta (W. IX. 442.). Alkalmasint ő az, kit Berky Tamás agyonütött, s azért 1292-ben testvéreivel egyezkedik, ZO. I. 74.

392 A mondottak támogatására CD. VII/2. 367., IX/7. 715. Salamon Budapest Történetében (II. 243. l.) bőven tárgyalja a budai villongásokat, de mert ő a budai káptalan jogczímeit hamisaknak tartja, a nélkül, hogy igazolni tudná: elbeszélése egész ferde világításban tünteti fel a helyzetet. Kn. II. 252., 390; W. X. 11. CD. VI/2. 400. A veszprémi püspökség tized-szedési joga 1302. «usque ad muros Castri Budensis» terjedt. (CD. IX/7. 731. = HO. I. 93.).

393 HO. VII. 300.

394 Például CD. VI/1. 115., W. X. 164., XII. 631. 1298: 76. (Kovachich Sylloge Decr. I. 51. l.). A berényi vendégek — 1264 — a segesdi ispánnak: prandium et cenam tenentur amministrare. W. XI. 533.

395 Reimchronik c. 728. i. h. 1054. l.

[396] Seifried Helbling. I. 21. s kk. ll., 153. s kk. ll. (21., 26. l. ed Seemüller):

Si vie groz ist Ungerlant
doch ist uns daz wol bekannt
ein Unger trit nicht einen trit
ûz seinem ungerischen sit. (26. l.)

[397] Königsaali Krónika Font. RA. S. VIII. 365. Reimchronik c. 723. (i. h. 1041. s kk. ll.) «In ungarico exposita» Gentilis iratai közt Mon. Vat. I/2. 305. Ezt a magában értetődő dolgot nem is említeném, ha némely jó barátaink, szlávok, mint p. o. Pič, nem vitatnák mindig azt, hogy az Árpádok Magyarországa foederált, polyglott ország volt, és p. o. Csák Mátét, Szabolcs ivadékát, kinek emberei «facto clamore valido in idiomate ungarico» támadtak a csehekre (a Königsaali Krónika i. h. 364.) a Magyarország ellen küzdő szláv hősnek nem tekintenék.

- - - - -

ELSŐ FÜGGELÉK.

Néhány hamisítványról.

Jelen soraimnak, mint már czímük mutatja, nem az a feladata, hogy az árpádkornak tulajdonított, oklevéltárainkban található, összes hamisítványokat kimutassam, hanem csak az, hogy megokoljam, miért tartok hamisnak egyik-másik okmányt, s ennélfogva miért nem használtam fel azokat, holott más irók felhasználták s felhasználják, állításaik alapjául veszik. Nagy könnyebbségemre szolgál ebben, a mi a legrégibb okleveleket illeti, Karácsonyi János szép munkája: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulláról, melyben kifejti, hogy — a nyitrai oklevélről nem is szólva — a két szalavári, s a bakonybéli oklevél, valamint a Szilveszter-féle bulla hamisítvány. Ehhez nekem nincs mit hozzáadnom. Nem egészen így vagyok arra nézve, a mit a pannonhalmi alapító vagy kiváltságlevélről mond. Ismeretes a hosszú harcz, mely az okmány valódiságát illetőleg folyt. Ujabban úgy látszott, hogy Fejérpataky László a kérdést a diplomatika legújabb fegyvereivel, az oklevél valódisága mellett végkép eldöntötte. [1] Azonban Karácsonyi János észrevette, (hogy okoskodásából a döntő pontot emeljük ki), hogy az oklevél záradékában, már mint a kolostor tulaj-

[1] Fejérpataky László: A pannonhalmi apátság alapító oklevele, Budapest, 1878.

dona említtetik a pozsonyi vám egy harmadrésze, melyet pedig csak II. Béla adott 1137-ben a pannonhalmi apátságnak.[2] Abból ugyan magából, hogy Vak Béla a pozsonyi vám egy harmadrészét adta, nem következnék még szükségkép, hogy Szent István szintén nem adhatta volna a vám harmadrészét, s így az apátság a pozsonyi vám két harmadrészét birhatta volna: azonban IV. Béla okleveléből, melyben a pilisi apátság birtokait és jogait 1254-ben megerősíti, tanuljuk, hogy ekkor is még a pannonhalmi apátság a pozsonyi vámnak csak egy harmadát birta — mely passus, mellesleg mondva, az oklevél szövegéből a Fejér közlésében kimaradt — s így II. Béla *nem a második harmadot* adományozta, a pannonhalmi oklevél záradéka tehát erre nézve világos anachronismust tartalmaz.[3] Karácsonyi tehát azt következteti, hogy az oklevél e záradéka, kezdve a dátumtól, később készült toldás, a mint hogy az, szerinte, a mit különben már Batthyány és Koller is állítottak, más kézirása is. Itt azonban megáll. Magát az egész oklevelet valódinak tartja; de mi ebben a véleményében, ép mert a záradék koholt voltát kétségtelenül bebizonyította, nem osztozkodhatunk, magát az egész oklevelet, most már rendkívül sikerült hamisítványnak tartjuk, a XIII. század elejéről, Urias apát korából, s azért elbeszélésünkben rá nem is támaszkodtunk. A külső forma nem döntő, mert az álzáradék is oly híven eltalálta a formát, hogy a legújabb időkig tévedésben tartott még oly kiváló szakférfiakat is mint Fejérpataky László. Belső okokból indulva ki, psychologice képzelhetetlen, hogy valaki oly fontos oklevelet, minő a kérdésben forgó volt a kolostorra nézve, mikor somogyi tizedjogát tekintélyes ellenfelek ellen védelmeznie kellett, discreditáljon azzal, hogy hamis záradékot függeszszen hozzá. Ez a toldás nem olyan, mint a milyen más oklevelekben is előfordul, teszem a bakonybéli apátság javainak összeirásában, a hol a végsorokat világosan későbbkori kéz írta:[4] egyszerű, kiegészítő feljegyzés, mely nem akar az oklevél eredeti részének tekintetni; a pannon-

[2] Karácsonyi i. h. 167.

[3] A pilisi oklevél, hiányosan CD. IV/2. 218., teljesen az eredetiből, facsimilével, Békefi Remig, a zirczi, pilisi sat. apátságok története I. 316. s kk. ll.

[4] W. I. 38. Fejérpataky, Kálmán király oklevelei 10. l. (Ért. a történettudományok köréből XV/5.)

halmi oklevél végsorainak írója határozottan utánozza az eredetit. és mint tartalma, mint formája elárulja, hogy a többi szöveggel egynek, Szent István kiadványának akar tekintetni, vagyis valódi hamisítás. Mihelyt pedig megingott hitünk e záradékban, mihelyt látjuk, hogy ily sikerülten lehet hamisítani: súlyban nyernek azok a nehézségek, melyek magából a Karácsonyitól meg nem támadott részből is felmerülnek, melyekre azonban eddig azt lehetett mondani, hogy Szent István korának történetét oly kevéssé ismerjük, hogy annak egyes ingatag, ismert adataiból egy királyi hiteles oklevél állításai ellen döntő argumentumot nem formálhatunk. Két eseményről van ez oklevélben világosan szó, melyeket — akár iratott legyen az oklevél 1001-ben, mint záradéka mondja, akár jóval később, mint dr. Karácsonyi János vitatja — kételkedve kell fogadnunk. Az egyik a németekkel való háború egyidőben a Koppány-féle lázadással: «inter theotonicos et ungaros seditio maxima». Iróink közül többen ezt a bevándorlott németek és a hazafiak közt kitört belviszályra értik, de ez a magyarázat meg nem állhat, mert az oklevél, épen erre a seditióra és a Koppány-féle lázadásra vonatkozólag «de hostibus interioribus et exterioribus» beszél, s a seditio szó nem is csak lázadást jelent, hanem általában véve mozgalmat, zenebonát, mint Kálmán király oklevelében a zobori apátság jószágairól 1113-ban a csehek becsapását «seditio ducis moraviensium»-nak nevezi.[5] Az ilyen nagy háború, mely Istvánt annyira aggasztá, hogy ezért Szent Mártonnak különös fogadalmat tett, ez időben a németekkel, nem csak hogy a német forrásokban sehol sem fordul elő, de még csak nem is valószinű, ha III. Ottó császár jóakaratát, Henrik bajor herczegnek — István sógorának — barátságát a magyarok iránt tekintjük. Volt igen is háború a németek és István közt, mely a szent királynak nagy gondot okozott, de az nem ifjú korára, nem a Koppány-féle felkelés idejére, hanem egy emberkorral későbbre, 1030-ra esik, mikor II. Konrád támadt Magyarországra. A másik téves adat, hogy a pannonhalmi apátságot már Géza vajda kezdte, István csak befejezte; holott a legenda major, Hartvic legendája, Szent Imre életrajza szerint a kolostort maga István kezdte meg és fejezte

[5] Fejérpataky, Kálmán király oklevelei i. h. 55. l.

be.[6] Az iránt nem lehet kétség, hogy Szent István a somogyi tizedet az apátságnak adta, hogy erről vagy másról az alapításról valami oklevelet állított ki. Pápai bullák beszélnek ily oklevélről, de vajjon az a most előttünk fekvő okmánynyal azonos volt-e? több mint kétséges. II. Paschalis, ki 1103-ban megerősíti az apátság jogait, beszél ugyan Szent István adományairól, tizedről, melyeket számára a veszprémi püspökségtől *vett*, «quas ab ecclesia S. Michaelis emit», de szavaiból oklevélre, a szóbanforgó oklevélre ismerni nem lehet, sőt azzal ellentétben van, a mennyiben a pannonhalmi oklevél szerint a pannonhalmi benczések bárhol, bármelyik püspök által vehetik fel az egyházi rendeket: a pápa pedig rendeli, hogy mindenek előtt az illetékes püspökhöz forduljanak, és csak akkor, ha az nem tenné ingyen vagy valami gonoszság nélkül, fordulhassanak bárki máshoz, a kihez akarnak.[7] Hetvenkét évvel később — 1175-ben — III. Sándor pápa újra megerősíti, II. Paschalis nyomán, «secundum, quod a beatae memoriae rege Stephano statutum est» a kolostor kiváltságait, közöttük a felszentelésre vonatkozó rendeletet, úgy mint II. Paschalis levelében van, elütőleg a pannonhalmi oklevéltől. Említi a somogyi tizedet, melyet István király adott, de úgy látszik arra nézve a döntő jogczímet a 40 éves birtoklásban találja. «Ehhez» «ad haec», negyven éves gyakorlat alapján, megerősíti az apátot a püspöki jelvények használatában, miről még II. Paschalis nem szólt, az István-féle oklevél azonban már emlékezik.[8] Arról, hogy a monte-cassinói apátság kiváltságai általjában véve illessék a pannonhalmi kolostort, mint az 1001-iki oklevél rendeli, még eddig nincs szó. Erről legelőször III. Sándornak 1180. január 12-én kelt, még kiadatlan bullája emlékezik;[9] hét évvel később (1187.) III. Orbán összefoglaló, megerősítő bullájában már benn van, a régi jogok mellett, melyeket III. Orbán III. Sándor 1175-iki bullájából szó szerint átvesz.[10]

[6] Leg. Major c. 8. Hartvic leg. Cap. III. Vita S. Emerici ducis c. 3. Fl. I. 17., 41., 131.

[7] W. VI. 72.

[8] W. I. 70.

[9] Sztachovich R. Registrum XXI.

[10] W. I. 79. Némely montecassinoi kiváltságról Fejérpataky, A pannonhalmi apátság 198. s kk. ll.

Látjuk tehát, hogy a pápai bullákban, melyek mind Szent István rendeletére hivatkoznak, majdnem egy század alatt, successive tűnnek fel némely kiváltságok, melyek az 1001-iki oklevélben már mind benfoglaltatnak. Úgy látszik tehát, hogy ez oklevél nem alapja, hanem inkább összefoglalása mindazoknak a jogoknak, melyeket a pannonhalmi apátság — megengedem, teljes joggal, és igaz úton — kétszáz év alatt szerzett: oly formában, a mint az a kolostorra nézve legkedvezőbb volt, legtöbb bizonyító erővel birt. Megvan azonkívül ez oklevélben a hamisítványok különös ismertető jele: a czélzatosság. E tekintetben páratlan. Mintha nem is a király beszélne, a ki teljes hatalommal intézkedett és intézkedhetett, hanem Urias apát, kitől a veszprémi püspök a somogyi tizedet el akarja vitatni: annyira törekszik igazolni, védelmezni a kolostor birtoklását, s ez annyira megy, hogy még a «vendégek borát» is különösen felemlíti, mint dézsma alapot, mi sajátságos illustratiót nyer az által, ha tudjuk, hogy 1221. előtt a fehérvári olaszok nem akartak somogyi szőleiktől, boruktól az apátságnak dézsmát fizetni, s őket arra nádori itélettel kellett 1213., 1214. vagy 1219., 1220., 1221-ben — mikor Barczfia Miklós volt nádor — kényszeríteni.[11]

Az állítólag 1082-ben kelt Szent László-féle oklevél, mely a veszprémi püspökség jószágait összeírja,[12] Mátyás Flórián és Fejérpataky László kiváló palaeographusaink szerint — mint írása mutatja — XIII. századbeli összeállítás.[13] De belső okok is valódisága ellen szólnak. Nem is említve a XI. századnál sokkal fejlettebb viszonyokat, oklevél-stílt, előfordul benne: «in libera villa Sancti regis» — Szentkirályszabadja — és három helytt sanctus Stefanus rex, egy évvel István király canonisatiója *előtt!* I. Béláról pedig — őt kell értenünk — mondja: «Bela rex magnus», mi «öreg» Béla királyt jelent; így nevezik III. Béla királyt IV. Béla oklevelei, a XIII. század második felében.[14]

Nagy tekintélynek örvend íróink előtt az úgynevezett pécsi oklevéltár, mely a pécsi püspökségnek Szent Istvántól, I. Endrétől, Szent Lászlótól, III. Bélától és II. Endrétől származó okleveleit tar-

[11] W. I. 174.
[12] HO. IV. 1. s kk. ll.
[13] Fejérpataky, a királyi kanczellária 88. l.
[14] W. VIII. 129. és CD. V|1. 321.

talmazza, legutoljára a somogyvári convent 1404-iki átiratában. Ez oklevél egyes részei oklevéltárainkban külön-külön illető évük alatt fordulnak elő, s így nem könnyű dolog ezt az úgyis rendkívül kuszált oklevelet áttekinteni és felfogni. A mint az országos levéltárban 3. DL. szám alatt őrzött, a nevek olvasására nézve igen rossz 1690-ben kelt, a zágrábi püspök számára az általa felmutatott pergamen oklevél után készített, királyi hiteles átirat fogalmazványából kitűnik: a somogyvári convent 1404-ben átírta a szekszárdi conventnek közelebbről meg nem jelelt oklevelét, mely ismét a pécsváradi conventnek egy 1350-ben kelt oklevelét tartalmazta, melyben az Miklós pécsi püspök kérelmére II. Endre király egy oklevelét több átírt oklevéllel reproducálja. II. Endre bevezető szavai után következik Szent Istvánnak 1009-ben kelt, a pécsi egyházmegye határait megállapító oklevele, melynek hitelessége, már csak azért is, mert határozatlan voltánál fogva a hamisító bizonyára máskép hamisította volna, kétségbe nem vonható.[15] Azután megint — legalább úgy látszik — II. Endre beszél; említi az egyházmegye nyugati határait, a zágrábi egyházmegye felé, s azután közli «I. Endre, második magyar király» 1057-ben kelt oklevelét, melyben Radó nádor bizonyos adományát megerősíti. Ez oklevél első fele hiteles lehet, de második fele, melynek czélja annak bebizonyítása, hogy a szávaszentdemeteri kolostor a pécsi püspökséghez tartozik, hitelesnek nem tekinthető, mert abban már «sancta corona»-ról, «baro»-król van szó; a királyi megerősítés «in Alba-Regali, in congregatione regni» kelt, és tekintélyét nem gyarapítja az, hogy I. Endre testvérét, Béla herczeget Adalbertnek nevezi, mit semmi más hiteles oklevélben sem olvasunk. Ez oklevél után következik a pécsi püspökség jogainak egészen szokatlan összeállítása, sok kiváltságlevélből, melyeket a királynak és a praenestei bíborosnak, ki, mint tudjuk, II. Endre idejében volt pápai legátus hazánkban, felmutattak. Az oklevélnek ez a része, tekintve, hogy folytatása II. Endre király oklevelének, tekintve, hogy a praenestei bíboros szerepel benne, úgy látszik, II. Endre oklevele akar lenni, ámbár irodalmunk, Koller nyomán, általjában véve elfogadta, hogy e rész III. Béla korából való, s az mint III. Béla oklevele szerepel Fejér Codex

[15] A pécsi püspökség alapító oklevéléről Ortvay T. Értek. a Tört. Tudományok köréből XIV/8. és Karácsonyi i. h. 41. s kk. ll.

Diplomaticusában és Endlicher Monumenta Arpadianában, ámbár formájára, tartalmára nézve sokkal fejlettebb viszonyokat tüntet fel. mint a milyeneket III. Béla korában feltenni jogunk volna. Különösen részletesen és bőven foglalkozik a tizeddel, szedése módjával. Endlicher hét oldalából kettő csak erről szól. Figyelemre méltó még, hogy ez oklevélben «Dominus Sanctissimus pater cardinalis Praenestinus» kifejezés járja, míg II. Endre legünnepélyesebb okleveleiben — a bereghi egyességben. ennek megerősítésében — mindig csak «Jacobus Prenestinus electus, apostolicae sedis legatus»-ról beszél.[17] E pontonként való felszámlálás után egyszerre e szavak után: «Item tenor privilegii Generalis ipsius ecclesiae talis est», következik Szent Lászlónak egy 1093-ban kelt oklevele, mely főleg a kalocsai érsek, vagy az oklevél szerint: püspök ellenében a Szent István-féle 1009-iki oklevél kőárok határát fentartja. Az oklevél szövege elég fejletlen és régies, hogy Szent László korába tehessük, ha a benne említett bizonyítás és védelem: «idoneorum testium responsio», «privilegii ostensio», «usucapio», «neglecta apellationis taciturnitas» sokkal fejlettebb viszonyokra, sokkal újabb korra nem mutatnának. A mint ez oklevél bevégződik, III. Béla kezd beszélni, és megerősíti az oklevelet, nemcsak a Szent Lászlóét, mint gondolni lehetne, hanem — Koller és követői szerint — II. Endre egész oklevelét, onnantól kezdve, a hol a kiváltságok pontonként elsoroltatnak. Viszont néhány sor után ismét II. Endre vág III. Béla szavába, mert azt még Kollerék sem merik állítani, hogy a mikor az oklevél minden kellő átmenet nélkül elkezd Bertalan pécsi püspökről és aragoniai útjáról beszélni, az nem eshetik III. Béla korára, az II. Endre oklevele, míg végre a befejezést: «ut autem haec a nobis facta ratificatio seu publicatio privilegiorum atque libertatum», mely Kalán püspök kérelmére történt, kétségkívül III. Bélának kell tulajdonítani, még ha nem volna is kelet gyanánt kitéve az 1190-iki év, és nem szerepelnének is a záradékban III. Béla egyházi és világi főemberei, úgy hogy nem marad egyéb hátra, mint csodálkoznunk és csóválnunk fejünket azon, hogy mikor II. Endre vette át III. Béla oklevelét — az ellenke-

[16] CD. II. 252., Endlicher 392. s kk. ll.
[17] Kn. I. 292. Th. I. 116.

zőt bajos volna feltenni — a dolognak mégis olyan szine van, mintha ellenkezőleg történt volna: az oklevelet III. Béla záradéka fejezi be, és II. Endre okleveléről még azt sem tudhatjuk, hogy mely évben kelt.[18] Ez összevissza rendetlenségnek némi gyenge analogonját találjuk a pécsváradi oklevélben, melyet IX. Benedek 1403-ban megerősített, s a melynek valódiságát nem lehet kétségbevonni. Ebben is I. Károly 1323-ban átírja II. Géza 1158-ban kelt oklevelét, melyben mindenek előtt Szent István 1015-ben kelt alapító oklevele foglaltatik; abba II. Géza beleszövi Damaszló herczeg, Szent László és II. Béla adományleveleinek némely részeit s ezek után befejezéskép mégis Szent István eredeti oklevélének végét és záradékát közli, ép úgy, mint a pécsi oklevélben II. Endre szavait III. Béla záradéka fejezi be; csakhogy a pécsváradi oklevélben világosan megkülönböztethetők az egyes részek és a végén Szent István záradéka után még ott van I. Károlynak, a ki az oklevelet átírja, befejezése; a pécsi oklevél tehát, ha talán a szerkesztője utánozni akarta — a mi valószinű — a pécsváradi oklevelet, azt meglehetősen ügyetlenül utánozta.[19]

Nincs szándékom pontról pontra kimutatni e pécsi oklevél hamis voltát, azon kívül miket már feljebb említettem. Ha valaki elolvasta történetünket, és összeveti az oklevél tartalmát az ott rajzolt, és gondolom, igazolt fejlődéssel: úgy találja, hogy az oklevélben feltűnő viszonyok közt igen sok, sokkal fejlettebb állapotokat árul el, mint III. Béla, sőt még II. Endre korában is voltak, sőt csak lehettek is. Például, hogy egyet említsek, a nádori congregacio generalis regni, sőt a megyei gyűlések is, már mint valami rendes dolog említtetnek. Az esztergomi egyház szabadalmainak elsorolása és megerősítése IV. Béla korából — 1262-ből — bár némileg hasonló a pécsi pontozathoz, formailag, tartalmilag sokkal fejletlenebb, és csak annak 1335-iki átiratában, mint Róbert Károly betoldását találjuk a nádori vagy megyei congregacio említését, melyek alól Károly király — nem IV. Béla — az érsekség népeit

[18] Az oklevél egyes töredékei szétszórva CD. I. 291., 394., 480. II. 252. s kk. ll. III|2. 421. s kk. ll. IX|7. 107. X|4. 329.

[19] A pécsváradi oklevél IX. Benedek átiratában. Monumenta Vaticana I|4. 572. s kk. ll.

kiveszi.[20] Ép Róbert Károly idejében — mintegy 30 évig 1315—1345. — Lászlót találjuk a pécsi püspöki széken, kinek erőszakossággal, kártétellel kellett küzdeni, különösen a tized dolgában. A nyulszigeti apáczák se akartak fizetni; a bátai apát pedig panaszkodott, hogy Nyáradot hat más faluval a pécsi püspök és káptalan jogtalanúl elfoglalták; holott a sokszor említett oklevél szerint a falut, igen részletesen körülírt határok közt — a határleírás Fejérnél majdnem három oldalra terjed[21] — II. Endre a pécsi püspökségnek adományozta. Jellemző, hogy ezt az okmányt — ha az ugyancsak a somogyvári convent 1404-ben kelt átiratában foglalt 1343-iki nádori itéletnek hitelt adhatunk, 1343-ban a pécsi püspökség felmutatta, hogy azzal népeinek adómentességét igazolja, melyet szekcsői Herczeg Péter, a püspökség szomszédja, nem respectált. Erre Herczeg Péter képviselője kijelenté, hogy ha a püspök urától e szabadság megtartását követelte volna — tehát a szomszéd nem ismerte a szomszéd ily practicus jelentőségű s oly régi kiváltságát? — az a püspöki oklevél követelményeinek megfelelt volna; mire a püspök ügyvédje is elismerte — s ez jellemző — hogy a püspökség ezt a jogát Herczeg Péternél még sohasem érvényesítette.[22] Az oklevél összeállítását, jelen formájában való gyártását tehát legvalóbbszínűen Róbert Károly utolsó éveire, László püspök korára tehetjük.

A XII. századra tett hamisítványok közé tartozik Imre király oklevele, melyben a vodiczai Blagai-ősöknek, kiket Orsiniaknak nevez, czimert adományoz. Az oklevél tartalma, formája felment attól, hogy hamis voltát bővebben kimutassam.[23] Ennek az oklevélnek a párja II. Endre 1218-ban kelt állítólagos oklevele, melyben Imre említett okmányát megerősíti, «nova donatio»-ról beszél, az Orsini-féle származást ismétli és vodiczai Istvánt testvéreivel «comites liberos»-okká nevezi. Ebben az oklevélben említtetik, hogy István a királyt 250 lovassal a keresztes hadba kisérte, a minek másutt

[20] Esztergomi oklevél Kn. I. 473. I. Károly megtoldásával, melyre Knauz figyelmeztet i. h. 475., CD. VII/5. 331.

[21] CD. III/2. 435—437. ll.

[22] László püspökről, Koller Hist. Epist. Quinqueecclesiensis II. 302. s kk. ll. az 1343-iki oklevél u. o. 479. és CD. IX/1. 144., 145. ll.

[23] CD. II. 304., Kuk. II. 185.

sehol sincs semmi nyoma; azt tehát történeti valóságnak el nem fogadhatjuk, ámbár az a keresztes hadjáratok oly alapos buvárát mint Röhrichtet is, nagyon menthető módon, tévedésbe ejtette. Különben az oklevél, mint Thallóczy Lajos barátom szivességéből volt alkalmam látni, elég jó utánzat, mely az embert legalább bővebb vizsgálat nélkül tévedésbe ejthetné, csak tentája fakóbb, mint II. Endre király e korbeli hiteles okleveleiben, melyekben az még ma is szinte ragyog; tartalma azonban teljesen kizárja annak lehetőségét, hogy valónak tarthassuk.[24]

A XIII. század elejéről — 1209-ből — való II. Endre oklevele, melyben «Raskai Demeternek» «Sáros megyében» «uj korchmat», «quae nunc Ujfalu vocatur» adja.[25] Az «eredeti» a Péchy-család levéltárában van; boldogult Pesty Frigyes barátom róla pontos, a nyomtatott szövegtől itt-ott csekélységekben eltérő másolatot vett. Az oklevél külseje — szerinte, én nem láttam — semmi gyanura sem ad okot, de annál inkább, mint az idézőjel közé szorított kitételek is mutatják, tartalma. Elég azonban, hogy hamisságát kimutassuk annak felemlítése, hogy benne már a prágai garas szerepel, mely I. Venczel cseh király korában 1300. július 1-én jött forgalomba.[26]

Egész kis csoportot képeznek a drávántúli, horvátországi hamisítványok, melyek jobbára a tatárdúlással vannak kapcsolatban, és azok, melyeket gr. Kemény József hozott forgalomba — akár mint csaló, akár mint megcsalt: nem akarom itt feszegetni.[27]

A horvát tárgyú okiratok közt legérdekesebb IV. Bélának az az 1260-ban kelt oklevele, melyben a Frangepánok őseit a magyarországi főurak állására emeli. Ez oklevelet Wenczel azzal a megjegyzéssel adta ki: «1280-iki átiratából (kinek? minek?) a budai királyi kamarai levéltárnak Zágrábban levő részében».[28] E megjegyzés

[24] CD. III|1. 245. = Starine 21., 264. Gyanus ennélfogva IV. Béla 1241-ik oklevele is, melyek a Starine 24., 209. ll. és W. VII. 115. olvashatók.

[25] CD. III/1. 78.

[26] Dudik, G. v. Mähren VII. 252.

[27] A gróf Kemény József által közölt több oklevél gyanus voltára nyilvánosan — tudtommal legalább — legelőször Komáromy András czélzott, Wertner M. „Nemzetségeiről" írt birálatában, Turul X. 24. l. második hasáb jegyzete, míg Tagányi Károly, Századok, 1893. 52. l. már tüzetesen nyilatkozik róluk.

[28] W. XI. 476. = CD. IV/3. 109.

valami tévedésen alapszik, mert a kamarai levéltárnak Horvátországba vitt, de visszakerült részében, de meg a mutatókban sincs semmi nyoma az átiratnak. A kérdéses okmány csak egyszerű, legújabbkori másolatokban volt meg a kamarai levéltárban, Neo Regestrata Acta 1645. n. 1. szám alatt, onnan 1849-ben Zágrábba került és most ismét az országos levéltárban őriztetik. Ez az oklevél sokban hasonlít a Blagaiak hamis okleveleihez. A vegliai nemesek is «római senator-ivadékok». A király czikornyásan beszél szolgálatukról a tatárvész idején, és őket «universis juribus, graciis, honoribus et solemnium libertatum illustrium primatum Regni nostri Hungariae praerogativis» részesévé teszi, «in consorcium, catervam, et numerum» helyezi, nekik «locum — in medio nostri ministerii et consilio» adományoz. mintha 1260-ban már külön kiváltságokkal biró, zárt főúri rend lett volna nálunk! Ez maga is nagyon később gyártott hamisítványnak bélyegzi az okmányt, ha nem veszszük is tekintetbe, hogy ez anachronisticus jogok Frigyes mellett 1260. október 2-ikán Bertalannak is adatnak, ki pedig 1260. április elején már nem élt; ellenben fia Schinellán, és Frigyesen kívül többi testvérei nem említtetnek.[29] Nem is fordul elő ez áloklevél Róbert Károly 1323., Zsigmond 1392, 1393. és Mátyás 1488-iki okleveleiben, melyekben a Frangepánok privilegiumait 1193-tól kezdve megerősítik.[30] Ez oklevél különben előfordul a porpettói Frangepánlevéltár jegyzékében is, 1263. október 5-iki kelet alatt, minőségének megjegyzése nélkül; azután a császmai káptalan 1484., és a tinnini káptalan 1487-iki átirataiban. Ez volna tehát a legrégibb nyoma, hogy ez oklevél valami authentikus formában előfordul.[31] Ez oklevélhez hasonlít stílusára, fordulataira nézve, bár mégis valamivel egyszerűbb, és nem tartalmaz oly kézzelfogható anachronismust, IV. Bélának az az 1260-ban (Fejérnél egy helyt 1255. kelet alatt közlött) oklevele, melyben a vegliai grófoknak Segnia városát adományozza. Ez oklevelet átirta és megerősíté Róbert Károly 1323-ban; e megerősítés eredetije megvan az országos levéltárban DL. 34003. szám alatt; valódiságához kétség nem fér, s azt 1350-ben Nagy

[29] A velenczei tanács rendelkezései ez időből W. XI. 487., 507.

[30] Ez oklevelek az országos levéltárban őriztetnek DL. 32. és 33,507. 33,508., 33,509. számok alatt s a kamarai levéltárba tartoztak.

[31] Starine XXV., 319., 326. ll.

Lajos, 1392-ben Zsigmond király szintén megerősíték.[32] És mégis ez oklevelet hamisnak kell tartanunk, nemcsak czikornyás stílusa miatt, mely szerint IV. Béla a tengermelléken «mint Rákhel kesergett» a tatárok ellen elveszett hívei felett, hanem mert Segnia miatt, mint láttuk, ez adomány után is még több évig folyt a versenygés a király és a templomos vitézek közt, míg annak 1269-ben, ifjú Béla herczeg közbenjöttével, egyesség nem vetett véget, a melynek okmányában Béla herczeg mondhatja, hogy a segniaiak fölött «plenum dominiuma» van, a mit a vegliai grófoknak adott adománynyal semmikép sem lehet összeegyeztetni.[33] A segniai adomány hamis volta azután megmagyarázná azt is, hogy vethetett Mátyás király a Frangepánok tényleges birtoklásának Segniában 1468—1472. közt egyszerre véget, és vehette vissza a korona birtokába a várost, «a nélkül» — mondja Wenzel Gusztáv — «hogy az átadás időpontját és okát szorosan meghatározni képesek volnánk».[34]

A két Frangepán-okmány családjához tartozik, a mintájára készült Pagó-sziget szabadalom levele; abban is Rachel kesereg; a pagóiak — nem már a Frangepánok — a mentők.[35] Ezen a nyomon indul, de előképét merészen túlliczitálja a Raak és testvéreinek szóló IV. Béla-féle oklevél, mely szerint a király *Veglia* mellé egy szigetre menekült volna,[36] s tárgyánál, formájánál fogva ide tartozik a likai Skalichok oklevele, állítólag 1263-ból, melyben a tatárok ellen szerzett érdemeikért czímerfélét és birtokot nyernek.[37] Ugyancsak a tatárfutással kapcsolatos egy sajátságos hamisítvány, melyben IV. Béla Kálmán herczeg asztalnokmestere, Aba Demeter fiának Sándornak, az atyának szentföldi, s a fiúnak a tatárok ellen szerzett érdemeiért, némi birtokot és kiváltságokat adományoz.

[32] Zsigmond megerősítése az országos levéltárban DL. 33,097. sz. a. A IV. Béla-féle adománylevél CD. IV/2. 308. és IV/3. 13.

[33] Th. I. 310. s kk. ll.

[34] Kritikai tanulmányok a Frangepán-család történetéhez. Ért. a TT. köréből 1884. 26. l.

[35] Wenzel a pagói oklevelet hiteles másolatból közli W. II. 149. s kk. ll.

[36] CD. IV/2. 409., 522. teljesen VII/3. 49. s kk. ll.

[37] CD. IV/3. 129. l.

Fejér ez oklevelet Hevenessy kézirata után, a pécsi káptalan 1409-ik évi átíratából közli.[38] Ez átirat megvan az országos levéltárban (DL. 302. szám), s abban — mellesleg mondva — nincs IV. Béla czímei közt «rex Slavoniae» — mi még 1409-ben is anachronismus volna, és nincs «Vul qui capitaneus ipsorum (Tartarorum) esse dicebatur», melynevekkel Kukuljevič hosszabban foglalkozik,[39] hanem «*unum*, qui capitaneus sat. dicebatur». Az oklevél szerint Demeter II. Endre asztalnokmestere lett volna, pedig Kálmán asztalnoka volt; mikor II. Endre a szentföldre ment, a gyermek oldalánál, Halicsban maradt, s ki II. Endrét követte, az ő asztalnokmestere Demeter — a mint tudjuk — Csák-nemzetség volt. Nem is említi II. Endre Aba Demeter ez útját, 1234-ben kelt, IV. Béla 1243-iki átiratában az országos levéltárban őrzött oklevelében,[40] melyben érdemeit elősorolja és megjutalmazza. IV. Bélának ez 1243-iki átirata lebeghetett a hamisító szeme előtt, mikor 1246-ra — «regni autem nostri undecimo», tehát az év nem hiba! és ugyanarra a napra — november 26-ra — tett hamisítványában, ugyanazokat a tanukat szerepelteti mint 1243-ban. Pedig akkor a kanczellár Benedek kalocsai érsek, István esztergomi érsek, már érseki székükön meg voltak erősítve, és nem voltak többé választott érsekek, mint 1243-ban.[41] Nem Gergely volt győri püspök — ki az 1243-iki oklevélben nem fordul elő, mert hisz 1241-ben már a Sajónál elesett — 1246-ban, hanem Artolf; országbirónak pedig 1246-ban Dragunfia Istvánt, a később híres bánt nevezik, nem Demetert.[42] A mit tehát az oklevél az 1217-ik évi szentföldi hadjárat némi részleteiről, vagy Aba Demeterfia Sándor tetteiről a tatárok ellen — miről másutt nem olvasunk — beszél, absolute nem érdemel hitelt, s így aztán érthető, mi különben hihetetlen volna, hogy II. Endre 1234-ben nem említi Demeter palaestinai tetteit, melyeket pedig neki, kiséretében tett, s azokról csak 1246-ban, IV. Béla által értesülünk!

[38] Az oklevél CD. IV 1. 417. l. Huber Alfons éles szeme már észrevette ez oklevél gyanus tartalmát (Geschichte von Ostreich I. 454. n. 1.). Megjegyzem egyébiránt, hogy Demeter országbiró az oklevélben mosonyi és nem — mint a nyomtatásban van — bodroghi főispán.

[39] Kroatische Revue 1886. 111. l.

[40] DL. 198., W. VI. 545., VII. 136. l.

[41] Benedek megerősítése CD. IV 1. 281., Istváné u. o. 283. 1243-ban történt.

[42] W. VII. 215.

A gróf Kemény Józseffel kapcsolatos oklevelek közül nem szólok az erdélyi vajda joghatóságára és a szentléleki várra vonatkozó 1248. és 1251-iki oklevelekről, melyek hamisságára már Tagányi Károly rámutatott.[43] Meg kell azonban említenem a Gerliczy-család állítólagos oklevelét 1256-ból, melyet gróf Kemény József az Árpádiában tett közzé. Ebben IV. Béla bizonyos Jacobus filius Jacobi bani, filii olim Gerliczi tetteiről emlékezik Halicsban Danislaus (sic!) azaz Danilo és a tatárok ellen. E férfiúról a kor okmányaiban sehol másutt nincs szó; az oklevél több szokatlan, sőt modern kifejezést tartalmaz, de a mi kétségtelenül hamisnak tünteti fel, az a Jaroszló bevételéről szóló elbeszélés. Ez alatt — minthogy a tatárdúlás előtt említtetik — csak II. Endre ostromát érthetjük 1231-ben, melynek következtében, mint a volini évkönyvek nyomán láttuk, a város megadta magát, de nem vették be oly véres rohammal, mint oklevelünk beszéli.[44] Más ily hamis oklevél V. István levele a hunyadi várnagynak, a feketehalmi várból, «az ostrom második napján», melyben tőle segítséget kér, és utasítja, hogy a hadi szert «super totidem cochy . . . . bene vasatis», azaz jól megvasalt kocsikon szállíttassa. A levél természetesen 1267-ben kelt, a mikor a feketehalmi ostrom a tudományos közfelfogás szerint — de melynek téves voltát láttuk — történt volna. Különben a czélzatos koholás legvilágosabb jele, hogy V. István a baranyai Keményfia Lőrinczet, kinek se Erdélyhez, se a Keményekhez semmi köze nem volt, «Laurentius filius Kemen de Gereu»-nek nevezi, ezzel a gyerőmonostori Keményekhez kapcsolja. A levél állítólag a Kemény-család levéltárában volna; gr. Kemény József oklevelei közt, melyek az erdélyi Múzeumba kerültek, nem találtatik.[45] Nagy zavart okozott gr. Kemény József, III. Endre 1297-iki oklevelével, melyben kalotai Gyerőfia Miklósnak «exterminando Rorando waywoda Transylvano» nevezett Lorant összes birtokait, melyeket «tempore exstirpationis eius» birt, adományozza. Ez oklevélben a király úgy beszél, mintha mindjárt — «mox» — trónra lépte után, rebellisek kezébe került volna, a

[43] Századok, 1893. 53, 55.
[44] CD. VII|3. 36. VII|4. 119.
[45] CD. VII|4. 133.

régi felfogás, melyet Szabó Károly a Századokban megczáfolt III. Endrét, mint láttuk, a «rebellisek» 1292-ben fogták el; nem fegyver által szabadult ki, mint a szóbanforgó oklevélből következnék, hanem megalkudott a Henrikfia Ivánnal, kezeseket adott. Hamis az is, mi Loránt vajdáról mondatik. Az, mint láttuk, még «exterminatiója» exstirpatiója után is élt, szerepelt, s ha Róbert Károly ügyének áldozatává is lett, az nem ekkor, nem 1297. előtt történt, a mikor még a gyermek Róbert Károly fel sem lépett, hanem később, talán cseh Venczel idejében.[46]

Erdélyi tárgyú a Lónyafia László oklevele, mely ennek vitézségét osztrák Frigyes ellen, és I. Béla király adománylevelét említi. Már nyelvezete is elárulja az újabb kort; egyébiránt eléggé jellemzi az, hogy 1247-ben, IV. Béla uralkodásának 12-ik évében, Farkas prépost állítja ki, mint alkanczellár, holott Farkas e minőségben csak 1260. óta szerepel.[47] A bilaki Lőrincz fiainak szóló 1268-iki oklevelet, kik a Bethlen-család képzelt ősei közt szerepelnek,[48] eléggé jellemzi e «posteros ipsorum ab eisdem per *directam lineam* descendentes» kifejezés. Benne fordul elő a «vulgariter Kurmis tarnuc» kifejezés. Állítólag a Bethlen-család levéltárából származnék, de abban, legalább a Nemzeti Múzeumban letett részben, nem találtatik.[49]

Hamis a Budafalvi Péter bajnok, pugil okmánya, mely már 1275-ben II. Otakarnak 1278-ban történt haláláról beszél.[50] S ilyen fajta, bár nagyobb hitelre talált, s a legújabb ideig számoltak vele, az a híres oklevél, melyben IV. László király 1278-ban Kaplyon Jákófia Andrást hűtlenségeért Jákóvárától megfosztja, és azt egyéb birtokokkal Móriczfia Miklós erdélyi vajdának adományozza. Az oklevelet kiadta már Fejér (CD. V/2. 425) azzal a megjegyzéssel, hogy az eredeti a Radvánszky-család levéltárában van. Majd később (CD. X/4. 842. s kk. ll.) kiadta Garai Miklós nádor ítélet-

[46] CD. VII 4. 238. „Inter litteralia familia Gyerőfi“, mondja gr. Kemény József.

[47] CD. IV 1. 392.

[48] Nagy Iván I. 68.

[49] CD. VII 3. 55.

[50] CD. V/2. 211. és 262.

levelét 1409-ből, mely a kérdéses oklevelet is átírja; s legujabban, az országos levéltárban őrzött eredeti itéletlevélből (DL. 31053 sz. a.) Nagy Gyula tette közzé a gr. Sztáray-család oklevéltárában I. 16. s kk. ll. Mind ő, mind például Szabó Károly, Kún László 5. l. 2. j. azonnal belátták, hogy az oklevél datálása hibás, hogy nem kelhetett 1278-ban, mikor, teszem, a zászlós urak közt említett Henrik bán már 1274-ben elesett. Azt véli tehát, hogy az oklevél 1274-ben kelt. Valójában azonban ez oklevél, ámbár Garai Miklós nádor valónak elfogadta, ekkor se kelt, mert hamisítvány.

Már eléggé ismerjük Kún László történetét, különösen főtisztjeinek sorát, lehet mondani napról-napra, hogy határozottan állíthatjuk, hogy se 1274-ben se 1278 előtt Finta még nem volt nádor, hanem e méltóságot csak egyszer, még pedig 1280/81-ben viselte. Móriczfia Miklós, Pok nemzetség, se volt még ez időben erdélyi vajda, hanem volt III. Endre idejében, 1296-ban, 1299-ben (W. V. 202. X. 247.), míg p. o. 1274-ben (Győri Tört. füz. III. 111) nem vajda, s az a Miklós vajda, ki Kún László első éveiben szerepel, Beicz Pálfia Miklós, kivel elbeszélésünk fonalán gyakran találkoztunk. Az az egész história tehát László fogságáról, a buzogányról, kiszabadításáról nagyon gyanús, s úgy látszik, legalább száz évvel később, valami zavaros, homályos emlékek összegyúrásából keletkezett, történeti valóságnak nem tekinthető s így aztán nem lehet feltűnő, hogy IV. László ez Andrásnak az 1278-ban, vagy 1274-ben kelt oklevél után hűségét és szolgálatait különféle hadjáratokban, különösen 1278-ban II. Otakár ellen dicséri, s őt és Jákó testvérét, pohárnokmesterét, a többi közt «Sztára» birtokában megerősíti. (Sztáray Okmánytár I. 20, 21. ll.)

Végre még meg kell említenem III. Endrének azt az oklevelét, melyben ez a Berzeviczy-család Rókus és Nehre birtokaira vonatkozó némely okmányokat átír. Ez oklevél többször megjelent mint CD. VI/1. 45; HO. VI. 354. és W. X. 2. l. Ez utóbbi kiadás alapjáúl szolgáló Károly király-féle 1323-iki átirat megvan az országos levéltárban 1281. DL. szám alatt. A kiadásokban mindenütt 1290. évi kelet alatt szerepel; az országos levéltár példányában azonban 1294. van, mely évre a püspökök és zászlós úrak nevei is — köztük a bán Henricus és nem Briccius, mint Fejérnél — mutatják, s a mint azt legújabban Karácsonyi János is (Trencsényi

Csák Máté Nádorsága, Századok, 1893. 398. s kk. ll.) észrevette és kimutatta, csakhogy minden más következtetés, mit ebből von, bizonytalan, kétes, mert az oklevélre csak rá kell nézni, nyilvánvaló hamisítvány, lesimított papiron utánzott írás, melyben a megbotlott kéz «pallatino»-t írt, és csak a királyi név kezdőbetűje «K», valami eredeti okmány maradványa, s így trencsényi Csák Mátyus hosszú nádorsága — 1294-től 1297-ig, — melyet Karácsonyi J. ez alapon megállapíthatónak vél, sem tekinthető történeti valóságnak. [51]

[51] E hamisítványról értekezik Tagányi Károly. Századok 1893. 512. s kk. ll.

MÁSODIK FÜGGELÉK.

A Képes Krónika Árpád-kori részeiről.

Jelen soraim czélja vizsgálni, hogy a XIV. század derekán Nagy Lajos korában írt úgynevezett bécsi Képes Krónikának azok a részei, melyek az Árpád királyok korával Kún Lászlóig foglalkoznak (C. 35—83. Fl. II. 138—226. ll.) s melyek e korszak egyes részeire a legbővebb, sőt helyenként az egyedüli forrást tartalmazzák, mikor irattak? mert attól függ jórészt a hitel, melyet elbeszélésüknek adhatunk. Alapul és kiindulási pontul annál az elvnél fogva, hogy az ismertből kell az ismeretlenre átmenni, Kézai Simon krónikáját veszem, melynek kora kétségtelen s ennélfogva a mit ő használt, annak 1282. előtt már létezni kellett. Azt a kérdést, vajjon Kézai kölcsönzött-e valami régibb krónikából, mely a Képes Krónikába is átment, vagy késõbbi krónikák, köztük a Képes is, az ő kibővítéséből keletkeztek, itt nem is vitatjuk. Íróink legnagyobb része, igen helyesen és alaposan, az első felfogás mellett nyilatkozott, de érveik felsorolásával nem fárasztjuk az olvasót; megtalálja azokat Marczali H. művében: A magyar történelmi kútfők az árpádházi királyok korszakában (40—41. ll.), a melyből e kérdésre nézve bő és általában véve helyes felvilágosítást meríthet. Vizsgálatunk tárgya tehát az a kérdés, vajjon Kézay epitomator volt-e csak. mint többen vélik, a mely esetben arra nézve, hogy milyen volt az előtte fekvő mű, csak gyenge következtetést vonhatunk? vagy pedig író, ki az előtte fekvő kész mun-

kát nem annyira excerpálta, mint inkább kritikai szemmel átvizsgálta, jobb formába öntötte, szerkesztette? Nekünk úgy tetszik, hogy Kézait ez utóbbi categoriába kell soroznunk. Bizonyítja ezt főleg a hunnok krónikája és a magyaroknak hadjáratairól szóló rész a honfoglalás után Szent Istvánig, melyek mind Kézaynál, mind a Képes Krónikában az I. könyvet (Fl. II. 53—71., 102—121.) illetve a II. könyv első fejezeteit alkotják (u. o. 71—77. és 121—138. ll.)

Mind az, mi a Képes Krónikának II—X. fejezeteiben foglaltatik, megvan Kézainak I. könyvében. A stylus más, a rend jobb; ismétléseket, mint Chaba nemzetségének kétszer való elsorolását elkerüli, de kihagyni nem hagy ki semmit. Ellenkezőleg önálló, némi pragmatismusra mutató megjegyzésekkel találkozunk, minőket feldolgozó tesz, de nem az, ki pusztán kivonatot készít. Ilyen a mit Attila kormányzási módjáról beszél.[1] Hasonlót mondhatunk a vezérek korabeli hadjáratokról, a Képes Krónika XXXI—XXXIV. fejezeteiről. Lényeges kihagyás itt sincs; de van megtoldás a XXXII. fejezethez — Suarchumburg Hertvin esete —, kritikai kifogás a Lél és Bulcsu halálának olyatén elbeszélésére, mint azt némelyek «fabulose asseverant» [2] és végre az a megjegyzés, hogy az augsburgi ütközet óta a magyarok nem merték többé Szent István király koráig Németországot megpróbálni.[3]

Nagy merészség nélkül következtethetjük tehát, hogy ha Kézai ebben a részben nem csonkította meg előképét, további részeiben sem tette s ennélfogva abból, a mit nála találunk, következtethetjük, hogy miből állott forrásmunkája. Sőt ennek támogatására még az advenák jegyzékét is felhozhatjuk, mely Kézainál nem kivonatja, hanem feldolgozott és corrigált kiadása a Képes krónikai szövegnek. Deodatust ugyan nem említi, de az csak természetes és logikára mutat, mert ott, hol világosan kimondott czél az idegen nemzetségeknek felsorolása, ott oly bevándorlónak, kinek nemzetsége nem maradt, csakugyan nem lehet helye.[4] A mit a

[1] Fl. II. 62.
[2] Fl. II. 75. l.
[3] Fl. II. 76. l.
[4] Képes Krónika c. XX. Lehet egyébiránt, hogy IV. Béla egy 1263-iki oklevelével tartva — ha ez oklevél valódi — „Deodatus, qui erat unus de prin-

Huntpáznánokról, Guthkeledekről, Buzádokról rövidebben mond el, csak olyan, a mit egy tömöttebb, felesleges kitéréseket kerülő író — a nélkül, hogy epitomator legyen — bizton megtehet. Ellenkezőleg pedig ott találjuk bővítéskép: Thiboldot, kinek nemzetségét csak újabb időben sikerült megtalálni oklevélben Véghelyi Dezsőnek,[5] a Balog, Bogat-Radván és Lodán nemzetségeket, a generacio Keleednél pedig bővebb a Képes Krónikánál; Keleed fiait, mint oklevelek bizonyítják, helyesebben nevezi meg, mint a Képes Krónika, mely Stephanust említ Philippus helyett, és sokkal többet tud, még pedig helyesen, arragoniai Simon nemzetségéről is, mint a Képes Krónika.[6] Említhetnők még a K. Krónika ama részeit, melyek az altaichi évkönyvek nyomán a Péter és Abakori zavarokról és háborúkról szólanak s ha Kézai III. Henrik 1042-iki dunáninneni és 1043. dunántúli hadjáratait (Képes Krónika C. 44., 45.) összevonja, egynek veszi: az lehet — a mint hogy az is — tévedés, de egy önálló, feldolgozó írónak tévedése, melyet pusztán kivonatot készítő nem, vagy legalább nem ily alakban követett volna el.[7]

A mondottakból tehát, melyekhez még több adatot csatolhatnánk, — p. o. a bársonyosi episódot az I. Endrekori német háborúból, a mit III. Béla korához a Becse Gregorról[8] mond — azt a fontos következtetést vonhatjuk, hogy mind az, a mi Kézai krónikájában nincs meg és a minek hiányát szerkezeti, stiláris okok nem magyarázzák meg, mint p. o. a KK. c. 40. fejezetében (Fl. II. 142.) Incidentia czím alá foglalt, az altaichi annalesekből, minden összefüggés nélkül átvett, természeti tünemények elbeszélése, nem is volt meg az előtte fekvő krónikában. Nem volt meg jelesen — hogy az apró részleteket itt mellőzzük — a mit András és Bélának, Géza, László és Salamonnak versengéseiről, László kormányzásától II. Géza uralkodásának közepéig a Képes Krónikában olvassuk, (Kép. Kr. 49—71. c.). Salamon és László korára nézve

cipalibus tunc regni Ungarie" CD. IV.3. 104. magyarnak tartá, és azért mellőzte.

[5] HO. I. 92.

[6] CD. III 1. 317., IV 2. 379., W. VIII. 334.

[7] Fl. II. 80. l.

[8] Kézai Fl. II. 84., 89. ll.

ezt positiv adat is bizonyítja Kézai szövegében. Kézainak elbeszélése a monyoródi csata előzményeiről oly zavart — IV. Henriknek a monyoródi csatavesztés után történt magyarhoni hadjáratát ez ütközet elé tevén —, hogy absolute lehetetlen feltennünk azt, hogy az író ez eseményről a Képes Krónikában foglalt részletes leírást olvasta volna. Ugyanaz áll arról, a mit Kézai Szent László uralkodásáról igen röviden mond, hol a kerlési — úgynevezett cserhalmi — csatát már László uralkodása idejére teszi és úgy látszik a Kapolcs felett nyert győzedelemmel összetéveszti.[9]

Ha már most azt keressük, mi volt tehát meg a Kézai Simon által felhasznált krónikában, melyet rövidség kedveért jelölünk I-el; lehetett benne:

1. A bábeli torony építése. a mint a budai krónikában olvassuk.[10]

2. A hunnok története, mint a Képes Krónikában (C. II—X.) van.

3. A magyarok bejövetelének korát illetőleg ugyancsak a budai krónikában foglalt adatok. Benne lehetett a 888-ik év, mely Kézainál bizonyosan csak tollhibából változott 872-re. Emesének álma, mely Anonymusban is megvan,[11] de melyet Kézai elhagyott s a mi a VII vezérről, nemzetségükről. az advenákról, a magyarok külföldi hadjáratáról a Képes Krónikában áll. (C. 12—34.). Nem volt azonban benne még a genealogia, mely Árpádot Noétól származtatja, mit nemcsak az támogat, hogy Kézaiban nincs meg, hanem az is, hogy az elbeszélés folyamában (KK. c. 13.) újból említtetik Árpád genealogiája, de csak mint, Kézaiban, Ugekig megy fel. Az sem lehetett még benne, hogy a honfoglaló magyarok legelőször Erdélybe érkeztek, vagy mint a Krónika mondja: «in *confinium* regni Hungarie *scilicet Erdeel*», mi majdnem kézzelfoghatólag betoldásra utal s ennélfogva azt is csak a XIV. század tudákos szószármaztatásának, a «hét» vezér hét tanyájából, várából a septem castri-ból Erdélyre, Siebenbürgenre vont következtetésnek kell tulajdonítanunk. Abból, hogy Kézai világosan a Hung folyam mentét mondja a helynek, hol a magyarok Kievből jövet meg-

[9] Fl. II. 86., 87. ll.
[10] Podhraczky kiadása 3. l. A képes és a dubniczi krónika ettől eltér.
[11] Fl. II. 251., 252. ll.

állapodtak, hogy a Képes Krónika X. fejezetében is — jóllehet már Erdély mellett — e Hung folyó említtetik, következtethetjük, hogy Kézai forrása szerint is a magyarok északról jöttek az országba és a Hung folyótól vették Hungarus nevüket, «a quo quidem fluvio Hungari a gentibus occidentis sunt vocati»,[12] éppen mint Anonymusban. Azonban nem folytatjuk tovább az analysist oly részekre nézve, melyek a mi történetünknek, az árpádházi királyok korának forrását nem képezik, de még a későbbi részekről is csak azt jegyezzük meg, hogy a rokonság, majdnem azonosság Kézai és a Képes Krónika közt V. István haláláig terjed.[13]

Ez magában véve is már útmutatás arra nézve, mikor iratott ez I. Krónika s ezt megerősítik, támogatják a személyek, kiket a Krónika, főleg az advena nemzetségekről szólva, mintegy élő embereket, kortársakat említ. A harmadik kapitányról, Gyuláról mondja a Képes Krónika (c. 15. Fl. II. 126.) «Tercius vero capitaneus Gyula fuit, unde *Gyula filius Ladislai* derivatur». E szavakat csak oly korban irhatták, mikor mind a Gyula, mind a László igen ismeretes emberek voltak és csakugyan láttuk elbeszélésünk folyamán, mily szerepet játszottak a XIII. század folyamán, kivált IV. Béla végső éveiben László bán fiai: László, Miklós az esztergomi érsekség praetendense és testvérük Gyula, kinek szolgálatait — servitia ... Jule, filii Ladislai — V. István, mint ifjabb király 1263. erdélyi birtokokkal jutalmazza, ámbár lehetséges, hogy itt nem a László bán fia, hanem a László vajda fia Gyula, kiről 1278-ban olvasunk, említtetik.[14] Altenburgi vagyis Óvári Konrád, kit a Krónika, mint a Poth nemzetség élő tagját említi, — Corardus de Altunburg derivatur. C. 24. — szintén IV. Béla végső éveitől kezdve szerepel.[15] A Keleed nemzetség képviselői gyanánt (K. Kr. C. 28.) István, László, Gergely «Keleed fiai» említtetnek és ime: «Ladislaus, Philippus, Gregorius filii

[12] Fl. II. 72.

[13] Fl. II. 89., 225. ll. Dandulo, a ki kétségkívül magyar forrást használt, mely sokszor majdnem teljesen összevág Kézaival, de még sem azonos, úgy látszik ezt az I. krónikát használta.

[14] Cod. Dipl. IV 3. 159. HO. IV. 56.

[15] Conradus de Ouwar 1263. Wenzel C. A. VIII. 49., 1266-ban u. o. 157. V. István alatt u. o. 419. stb. s így tovább lehet mondani a század végéig.

Cleti comitis»-szel szintén ez időben, 1258-ban, sőt még 1276-ban is találkozunk.[16] A spanyol vagy latin Simon nemzetségét fiai Simon és Mihály képviselik; «Şymonis vero et fratris eius Michaelis generatio» (K. Kr. C. 29.), kik — mint láttuk — Kún László idejében voltak főemberek,[17] és talán mint korhatározót felemlíthetjük a Becse Gergely nemzetséghez fűzött megjegyzést is (C. 24. Fl. II. 131.): de Francia est, ex consanguinitate Guilermi dicti *Comes* (Kézainál u. o, 95. cornes.), mert Anjou Károlynak, kinek viszonyait Magyarországon ismerték, egyik hires tengerésze gyanánt 1265-höz Róbert de Baux mellett «Guillaume le Cornu»-t említik.[18]

Egyébiránt; ha vizsgáljuk ez I. krónikát, abban szintén különböző redactiókat vagy részeket különböztethetünk meg, melyeket, úgy mint a chemiában elválasztó savak használatával ismerünk meg néha bizonyos részeket, a XIV. századbeli formájában ránk maradt zágrábi krónika segítségével különböztetünk meg. Ennek rövid feljegyzései az egyes királyokról, uralkodásuk idejéről, némi lényegtelen és könnyen kimagyarázható eltérésekkel, teljesen megegyeznek a krónikáinkban, jelesen a Képes Krónikában található adatokkal, melyek tehát Kézai forrásában is megvoltak, de csak II. Endre koráig.[19]

A mi e királytól kezdve a zágrábi krónikában van: különbözik, sőt némileg ellenkezik azzal, mit egyéb krónikáinkban találunk. Jelesen a zágrábi krónika megtartja jellegét, pontosan feljegyzi — Kún Lászlót kivéve — a királyok halálozási napját, uralkodási idejét, «hány évig, hány napig tartott». Egyéb krónikáinkban a részletek már elmaradnak, tehát Kézai közvetlen forrásában sem voltak meg. Ebből következtethetjük, hogy Kézai forrása, az I. krónika II. Endréig használt egy régibb forrást, mely azonos a zágrábi krónika ezen részével, II. Endrétől kezdve azonban már

[16] CD. IV 2. 379., W. VII. 481., IX. 163.

[17] V. ö. CD. V,3. 239. l.

[18] MG. SS. XXVI. 646. l. Cornes van a dubniczi krónikában is (Fl. III. 35.) s a budai krónika Cornes-e is csak Cornes lesz.

[19] Zágrábi krónika Tk. II. 1. s kk. ll., Fl. III. 250. s kk. ll. A váradi krónika valamivel később, 1374-ben készült, és a váradi egyházat illető adatokkal módosított reproductiója. Bunyitay: A váradi káptalan legrégibb statutumai 8. s kk. ll. és Fl. III. kötetében, párhuzamosan a zágrábi krónikával.

önálló, kétségkívül azért, mert ez a forrása ott megszakadt. E körülmény maga is már valószinűséget kölcsönöz ezen feltevésnek, ez eredeti forrás II. Endre korából származhatik, de van erre hogy nézve határozottabb adatunk is, mely kivált a dubniczi krónika szövegében domborodik ki legvilágosabban. Imre királyról ugyanis, a rendes feljegyzések, uralkodásának időtartama és halálának napja közt e megjegyzés fordúl elő: «Huius uxor domina Constantia filia regis Aragonie Caesari Friderico per consilium apostolici *copulatur* (sic — jelenben) et genuit (t. i. Imre) filium nomine Ladislaum».[20] Azt hiszem, hogy nem lehet kétség az iránt, hogy Constantia második férjhez menetele itt betoldás, melyet — minthogy a magában véve jelentéktelen esemény legfeljebb egykorút, ismerőst érdekelhet s ugyancsak *jelen esetben* szól — egykorúnak kell tartanunk. Már pedig tudjuk, hogy Constantiát Frigyes siciliai király 1209-ben vette el; II. Frigyes német királylyá 1215-ben, császárrá 1220-ban lett és Constantia 1222. jún. 23. halt meg. Ennek a feljegyzésnek, valószinűleg széljegyzetnek, melyet később a leírók a szövegbe vehettek be, tehát 1215—1222-ben, vagy ha nagyon szabatosnak tartjuk az írót, mert II. Frigyest már császárnak mondja, 1220—1222. közti időben kellett történni, még mikor Constantia élt s ugyancsak Frigyes császár korára utal a Guthkeledekre vonatkozó megjegyzés is: «De castro Stoph sunt exorti de Suevia, unde imperator Fridericus ortum habet. (c. 24.)[21] A krónikának tehát, melyhez e Constantia-féle jegyzet csatoltatott, nagyon természetesen még előbb kellett iratni, még pedig ha nem csalódunk, kevéssel Imre és László királyok halála, 1205, után, úgy hogy II. Endréről már nincsen e krónikában feljegyzés.

Ha ez a. nevezzük I. a) krónikának írója II. Endre korában élt: megfejthető, miért nem szól Imre, és kiskorú László korából, melyet Endre lázongásai töltöttek be nagyrészt, semmit; miért tud III. Béla, és IV. Istvánról, kiknek kortársa lehetett, egyet-mást, többet, mint sok más régibb királyról, a kikre nézve speciálisabb források nem álltak rendelkezésre. Ennek az I. a) krónikának — me-

[20] K. Krónika c. 75. Fl. II. 221., Dubniczi krónika, Fl. III. 101., melyben egyedül van meg az et genuit filium Ladislaum, mi a betoldást kétségtelenné teszi.

[21] MG. SS. XVI. 357. l. 13. jegyzet. KK. c. 24. Fl. II. 131.

lyet talán még tovább lehetne elemezni a zágrábi krónikából — több jellemző tulajdonságát következtetjük, jelesen: Álmost tartá az első magyar vezérnek, mi a későbbi krónikákban elmosódik, de a névtelen jegyzőnél és Albericus Monachusnál, a troisfontainesi cistercita barátnál a XIII. század közepén, ki sok érdekes dolgot beszél Magyarországról, mit Jakab praenestei biboros, egykori trois fontainesi apát útján tudott, megvan. Ez I. a) krónika adata lehet az is, mit ugyancsak Albericus a «hét magyar»-ról mond, t. i. hogy azok az a hét vitéz, kik az augsburgi vereségből megmenekültek, mi ellen épp az I. krónika protestál. Végre ez I. a) krónikában kellett lenni annak a tudósításnak, hogy Endre, Béla, Levente Vászoly (Wazul) fiai voltak, mi a zágrábi krónikába változatlanul átment, de az I. krónikában már tüzetesen czáfoltatik.[22]

Ezt az I. a. krónikát kell annak tartanunk, melyet a zágrábi krónika: «Relatio enim hungarorum in scriptis ab olim redacta»-nak, vagy Cronica Ungarorumnak nevez, melyre a névtelen jegyző a magyarok kiindulása idejére nézve «sicut in annalibus continetur cronicis» hivatkozik, melyről a Képes Krónika is, Vatha és János fiáról lévén szó e szavakkal: «est autem scriptum in antiquis libris de gestis Ungarorum» emlékezik,[23] s melyben úgy látszik sok mondaszerű elem, és kevés kritikai szellem volt.

Nem tartozik kitűzött czélunkhoz, s azért nem is kutatjuk, mikor kerültek az altaichi évkönyveknek töredékei, melyeket az I. krónikában találunk, a magyar forrásokba? Csak azt emeljük ki, hogy Mügeln kivonata oly redactióból készült, mely ebben is valamivel teljesebb volt a Képes Krónikánál, mert tudja azt, mi az altaichi évkönyvekben áll, de a Képes Krónika, Kézai nem említenek: hogy t, i. Péter Gizella királynét üldözte.[24] Fontos azonban az a körülmény, hogy a fentebbiek szerint az I. krónikából, a Képes Krónikának több nevezetes része hiányzott.

E hiányzó részek közül némelyek, a legtöbb, régibb Kézainál, sőt még régibb az I. krónikánál is, és azt a történeti művet képezte,

[22] Albericus Monachus MG. XXIII. 748., 767. ll. Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen II[4] 354.

[23] Fl. III. 250. An. c. 7. Fl. II. 7., KK. c. 47. u. o. 155. l.

[24] Kovachich i. h. 39. l.

melyről elbeszélésünkben az I. kötet 467. l. emlékeztünk. Ezt, rövidség kedvéért a II. krónikának nevezhetjük. Mások azonban újabbak Kézainál; e részleteket, minthogy czélunkon már túl esnek, tüzetesebben nem vizsgáljuk, s rövidség okáért mind III-ik krónika néven jelöljük. E II. krónikában is több részt különböztetünk meg. Az a rész, mely mind a Képes, mind a többi krónikákban megvan, főleg Szár László fiainak és unokáinak történetével, tragédiájával foglalkozik, s azt rövidség okáért II. a-nak nevezhetjük. A másik rész, — II. b — a kúnok 1091-iki betörésével kezdődik, és tart 1152-ikéig, mikor II. Géza a szapoginyai vereség után, Oroszországba Vladimirko ellen készül, s ez csak a Képes krónikában van meg.[25] A harmadik rész a kivonat, mely csak Mügelnnél maradt meg, III. István haláláig terjed.[26] A II. a) krónika, mint azt a Képes- és egyéb krónikáinkban olvassuk, elmondják I. Endrének viszálykodását Béla öcscsével, el Salamonnak viszontagságos életpályáját haláláig. A Lászlófiak változatos sorsa mellett azonban még egy tárgygyal foglalkoznak különösen, mintegy párhuzamosan, a német Veczelin nemzetségével, ki Koppányt István idejében megölte s a kinek dédunokája Bátor Opos, — már egészen magyar — a vitézségnek kiváló példaképe, az írónak egyik kedves alakja, ámbár Salamonnak híve, s az író rokonszenvét és szeretetét a bölcs Géza és a vitéz László, a nemzeti pártnak képviselői bírják. A K. Kr. 36. c. (Fl. II. 139.), mely Szent Istvánnak Koppány elleni harczát részletezi és ide tartozhatott, kiválóan Veczelinnel foglalkozik, sőt még utódjait is elmondja Mártonig, Bátor Opos atyjáig.

Ha már most vizsgáljuk a II. a) töredék korát, mikor iratott? azt találjuk, hogy sok egykorú íróra mutat, de van, a mi sokkal újabb időre, a XIII. század végére, vagy még későbbre vall. Egykorú írót sejtet az, hogy jól van értesülve azokról a dolgokról, melyekről másfelől is van tudomásunk, tehát az ellenőrzés lehetséges. Nem szól az ellen, hogy III. Henrik császár 1051. és 1052-iki hadjáratait, melyeknek lényegét jól mondja el, megfordított sorrendben közli, mert az — alig lehet kétségünk — bizonyosan nem

[25] KK. c. 62—71. Fl. II. 196—220. ll.
[26] Kovachich i. h. 76—80. ll.

a II. a) írójának hibája, hanem azé a későbbkori íróé, ki a II. a) részletét az I. krónikába illesztette, a melyben az 1051-iki meghiúsult hadjárat a Fehérvár alatt kötött mesés békével végződik, a későbbi 1052-iki, Pozsony ostromából álló hadjáratot tehát, mint a melynek már helyet nem talált, kritikai okoskodás folytán előbbre, 1051-nek eléje tette. Író különben ismeri Salamon eljegyzését III. Henrik leányával, a Morva mellett, a német vezéreket, kik I. Endre segítségére jöttek; a helyet, a hol Endre elfogatott; IV. Henrik hadjáratait, 1063-ban, mikor Salamont visszahozta, és 1074-ben, mikor ismét visszahelyezni törekedett, melyekről Kézainak oly hiányos és zavart fogalmai vannak.[27] A mit a Nis elleni hadjáratról beszél, azt megerősíti a görög Kinnamosz[28] és az elűzött Salamon kérelme IV. Henrikhez lényegileg úgy hangzik, mint a mit a német hersfeldi Lambert ránk írva hagyott.[29] Végre Salamon hadjáratát a görögök ellen, Komnen Anna és a német Bernold szintén említik, s az utóbbi, Salamon halálára nézve teljesen egyetért a mi írónkkal.[30] Az, hogy az elbeszélésben előforduló személyek: Vid, Erney, Ilya, Márton ispánok, Ata vagy Ottó nádor, Frank püspök oklevelekben említtetnek: szintén hitelessége mellett szól,[31] ámbár még nem bizonyítaná *egykorúságát*, de az egykorúság mellett szól a mód, melylyel ezek és más szereplő személyekről beszél. Későbbkori író igyekszik személyeit, habár csak egy szóval is, megismertetni, magát érthetővé tenni; a *naiv* egykorú, ki a jövőre nem gondol, már mint ismerősöket lépteti fel. Beszél — kétszer — a váradi püspökről, a nélkül hogy nevét mondaná; említ egy «nequam Vatát» — és nem tudjuk, hogy miért rossz? mert aligha egy személy az I. Endre alatt lázongott pogány Vatával. Elmond: templom-égést, kolostor-szentelést, ide-oda küldözést, a király, a herczeg részéről, a mi felfogható és érthető egykorú írótól, de már kevésbbé később koritól, ki kevésbé áll az események hatása alatt, jobban megválogat, a miért is egy későbbi átdolgozás, mely a budai és dubniczi krónikában maradt ránk, épen

[27] Fl. II. 160., 163., 165., 168., 188. ll.
[28] Fl. II. 178. Kinnamosz 227. l.
[29] Kép. Kr. 60. Fl. II. 189. Lambertus, MG. SS. V. 217. l.
[30] Anna Comnena VII. 150. Bernold MG. SS. V. 446.
[31] CD. I. 393., 398., 439. W. I. 27.

e részekre nézve, tetemesen megrövidítette.[32] Azonban vannak anachronismusok — mondhatja valaki — melyek teljesen kizárják azt a feltevést, hogy e részben egykorú íróval van dolgunk. Igaz! vannak ilyenek, még pedig nagy számmal, de — mondhatjuk azt is — mind olyanok, melyeknél világos a betoldás, melyeknek kihagyásával a megelőző és következő szöveg sokkal jobban illik össze, mint most, a későbbi betoldás mellett. Ilyen mindenekelőtt a K. Kr. 52. fejezetében, a mi I. Béla király csendes uralkodásáról áll. melynek saját elbeszélése a pogány lázadásról ellentmond.[33] Ezzel nem azt akarom mondani, hogy azért mindaz, a mit e fejezetben olvasunk nem igaz; sőt ellenkezőleg. a mi a pénzverésről mondatik, s talán az is, mi az árszabásáról. nem vonható kétségbe; megerősíti azt az I. krónika. csakhogy e sorok nem a XI. században irattak, nem tartoztak a II. a) szerkezethez, kivévén azt a négy sort, mely az Endre híveivel való kegyes bánásmódot mondja el. Ha tehát a fejezet többi részeit a pogánylázadásig elhagyjuk és az 51. fejezet végszavaihoz: «Villelmus vero et Poth duces adducti sunt ad Belam ducem, qui eos libere abire permisit» s a koronázásra vonatkozó néhány szó után,[34] hozzá gondoljuk a fentérintett négy sort: Omnium enim. qui secuti fuerant Salamonem regem — de illis facti fideles redierunt: összefüggő, egyöntetű, idegen elem nélkül való egészet kapunk, és elképzelhetjük, egy-két szó kivételével, minő lehetett az eredeti II. a) szerkezet. Ilyen egyszerűen kihagyható betoldás mindaz, mit később a jámbor hit, legendaszerű elemekből a *szent* királylyá vált László herczeghez kötött, a «Sanctus» «Beatissimus» melléknév használata, de nem mindenütt, mintha az író helyenkint elfelejtette volna a régibb szöveget mindenütt kicorrigálni.[35] Ily betoldás — úgy vélem — a cserhalmi csata ismert

[32] A pécsi templom égése, a zelyzi monostor építése KK. c. 53. Vathának és a váradi püspöknek Fekete Györgynek és Ivánkának követségei c. 58. (Fl. II. 169. 170., 178., 179. ll.)

[33] „Tenuit autem regnum pacifice sine molestatione hostium".

[34] Különös, hogy Mügeln határozottan megmondja Béla koronázása napját, Miklós napját (decz. 6.), mi nagyon összevág az események chronologiájával (Kovachichnál i. h. 56. l.), míg többi krónikáink erről hallgatnak.

[35] Megvan a sanctus, beatissimus a c. 55.-ben; nincs c. 56. több helyt 58. stb.

episodja Lászlóról és a magyar leányról, kétségkívül, mondai hagyományos alapon, míg a fejezet első részében, feltehetjük a II. a.) szerkezetben (Kép. Kron. 55. c.), elmondatik, hogy: Cuius (t. i. Géza) frater Ladislaus . . (nem sanctus) . . . graviler est vulneratus, a kerlési csatában, a csataleírás befejezte után következik a kérdéses episod e bekezdéssel: Vidit *denique beatissimus* Ladislaus dux sat.

Saturálva van legendaszerű, de könnyen segregálható elemekkel a herczegek és Salamon közt való végső harcz története. Ott van mindjárt (1074-ben) «a puszta» Vácz, hová csak Géza király épített később várost, és — László testvérének visiója után — egyházat, holott már egy évvel később (1075.) ott birtokos püspökséget, székesegyházat találunk a garamszentbenedeki alapító oklevél tanúsága szerint. Ha ezt egyszerűen elhagyjuk, lesz a szöveg, minden erőltetés nélkül: «Duces Geysa, Ladislaus, Otho ac totus exercitus hungarorum, qui erat cum eis, descenderunt circa Vaciam» lejöttek Vácz körül, melyről a következő sorban állíttatik, hogy még csak nem is létezett — . . . . «in allodio, quod dicitur Zimgota», valamint semmi összefüggésben sincs az elbeszéléssel, és annak legkisebb kára nélkül elmaradhat a legendaszerű elbeszélés a váczi szent Péter-kápolna alapításáról.

Krónikáink e II. a) részére nézve egyébiránt még egy kérdéssel kell foglalkoznunk. Említettük, hogy e rész megvan a Képes Krónikában, meg a budai és dubniczi krónikában is, de valamivel rövidebb alakban. Mily viszonyban áll tehát egymással a két szöveg? A Képes Krónika szövegét rövidítette-e meg a budai-dubniczi, vagy ezt bővítette ki a Képes Krónika. Mi kétségtelennek tartjuk az első esetet. A budai krónikának kihagyásaiban félreismerhetetlen az író törekvése, a Képes Krónikának kissé bőbeszédű, nem lényeges részletekre kiterjedő elbeszélését megrövidíteni, gyorsabb menetűvé tenni.[36] Minthogy azonban ezt a

[36] Ilyen például, hogy a budai krónika a pécsi templom elégését csak érinti, a horvát hadjáratot, a zelyzi egyház felszentelését egészen mellőzi. Opos neve mellől kihagyja a bátor jelzőt; Belgrád ostrománál a szerecsennel, való viadalt; a vár bevétele után pedig a zsákmány elosztását, melynél a Képes Krónikában Frank, Radvan, Ilia, oklevelekben előforduló személyek szerepelnek, ezek kihagyásával néhány szóba összevonja stb. (V. ö. Chron. Bud. 124. 126., 137. KK. c. 53., 54., 55., 56. Fl. II. 169., 170., 175., 176.).

legtöbb esetben csak egyszerű kihagyással véli elérni, megtörténik, hogy szavakat nyomban egymás után ismétel, mint: «transivit Tysciam super *ducem*, ac *ducem* auxilio suorum destitutum superavit»,[37] míg a Képes Krónikában C. 58., hol a tiszai átmenet után még el van mondva Salamonnak csatára való elkészülése, az kevésbbé feltünő és helytelen. Legvilágosabban kitűnik azonban felfogásunk helyessége abból a helyből, hol a budai krónika valóságos kivonatot próbál meg és ezzel valótlanná válik. A Képes Krónika szerint (C. 58. Fl. II. 150.) Petrud és Bykas Géza vezérei, megigérvén Salamonnak, hogy hozzá állanak, mihelyt a csata megkezdődött, megfutamodtak: «Traditores fugientes levabant clypeos suos in signum, quod regi dederant... ne milites regis eos persequerentur. Exercitus regis autem ignarus proditionis signi, et videntes agmina ducis fugere, persecutus est ea usque ad interemptionem», mit a dubniczi-budai kivonat így ad: «sed et de ipsis traditoribus fugam simulantibus vix pauci evaserunt»,[38] holott az árulók *valósággal* futottak, nem szinleltek futást, mely tévedés kimagyarázható a Képes Krónika eredeti szövegének szerencsétlen felfogásából és rövidítéséből: de a Képes Krónikának teljes értelmű világos szövege nehezen volna kimagyarázható e hibás szöveg kibővítéséből.

A mi már most a II. krónika második részét illeti, mely csak a Képes Krónikában van meg: annak is nem egy részét más adatok is támogatják. Ilyen p. o. Kálmán przemysli veresége, II. István és cseh Wladislaw találkozása, az orosz Bezen, helyesebben Jaroszláv halála, a harami csata, a Jasomirgott Henrik fölött kivívott lajtamenti győzelem (1146.), VII. Lajos átvonulása Magyarországon és Borisz kalandja, úgy, hogy azt szintén általjában véve, egyes részletek kivételével, hitelesnek és jól értesültnek tekinthetjük. Ebben is, ha figyelmesen vizsgáljuk, egy régibb és újabb részt különböztethetünk meg. A régibb rész II. Béla korában végződik. Erre mutatnak a KK. C. 69. (Fl. II. 213.) szavai «Confirmatum est ergo regnum in manu eius.... et inimicos eius dedit Dominus in opprobrium eius usque in *praesentem diem*» és a C. 68. (Fl. II.

[37] Chronicon Dub. Fl. III. 83. Chr. Budense 143.
[38] Chr. Budense 143. Dubnicz. Fl. III. 84.

211.)[39] az a helye. a hol Álmos holttestének hazahozatalát beszéli el Görögországból «preceptu regis» a nélkül, hogy a királyt megnevezné; e hazahozatal pedig. mint történetünk folyamán láttuk (I. 321.). Vak Béla király parancsára történt. Végre az a körülmény, hogy ugyancsak ott II. Istvánról szólva «severitate regis Stephani *minoris*»t említ, legalább azt mutatja, mit íróink közül p. o. Toldy Ferencz is észrevett, hogy ez a rész oly korban iratott, mikor az ország még csak két István királyt ismert; az öreget, a szentet és az ifjabbat, és nem ismert még III. Istvánt, tehát e részlet 1162-nél előbbre teendő.

Nehezebb szólnunk valamit a Mügelnnél fenmaradt német kivonatról; hitelességét támogatja azonban, hogy a mit II. Géza győzelméről a görögök fölött — Tzinczilukész Vazul veresége! — Lukács érsek fellépéséről II. László és IV. István ellen, és Dénes vereségéről a görögök ellen beszél,[40] a görög írók, Map Valter által megerősíttetik. E részlet úgy látszik, valahol külön őriztetett és úgy került Mügeln kezébe, mert kivonatából látszik, hogy előtte erre a részre nézve a Képes Krónika jelen formája is feküdt s ő mindkét részt egymás mellett excerpálta, úgy hogy II. Lászlóról, IV. Istvánról kétszer, és meglehetősen ellentmondólag emlékezik.[41] Különben e részre nézve — eredeti stilusából nem lehetvén következtetni — úgy *látszik*, a másik két részről pedig *bizonyos*, hogy ha azok részben a bennük foglalt eseményekkel egykorúak is, mégis mind egy író kezébe jöttek, a ki azokat meglehetősen lazán összeolvasztotta és ebben, nem eredeti formájukban, maradtak ránk a Képes Krónikában. Mutatja ezt több egyenlő kifejezés, phrasis a munka egész során, mely egy és ugyanazon íróra vall. A görögtűz hatását Belgrád ostroma előtt Salamon korában így írja le: «per ingenia sufflabant ignes sulphureos in naves hungarorum et eas in ipsis aquis incendebant» (KK. c. 56. Fl. II. 174.); mikor pedig a harami csata előzményeit beszéli el, II. István korában, olvassuk: «Greci per ingenia inflammabant ignes sulphu-

[39] KK. c. 65., 68., 70., 71. Fl. II. 202., 207., 209., 210., 216., 219. ll.

[40] Kovachich i. h. 76., 77., 78., 79. ll.

[41] Így fogja fel a Mügelnnél levő ellenmondást Hahnenheim is: Ungarn unter Béla dem II. und Geiza II. függelék XII. lap.

reos in naves hungarorum et eas ipsis aquis incendebant» (KK. c. 68. Fl. II. 210. l.). Salamon és Géza találkozását az esztergomi szigeten épp úgy, mint II. István és János görög császár követeinek összejövetelét a barancsi szigeten majdnem ugyanazokkal a szavakkal festi: «Navigaverunt in insulam, civitati proximam ad colloquendum. Ubi diu semet ipsos incusantes, et excusantes tandem roborato federe pacis Geysa rediit in ducatum, rex autem venit in Albam» (KK. c. 58. Fl. II. 178.) és ismét «Per fideles nuncios convenerunt ad colloquium navigantes in insulam, que civitati Bororich proxima est. Ibi vero inter principes suos diu excusantes et incusantes, tandem pace roborata redierunt ad propria» (KK. c. 68. Fl. II. 211.). Végre, hogy még egy példát idézzek a II. b) részből, a Kálmán prsemysli vereségéről mondatik (KK. c. 65. Fl. II. 203.) «Tanta strages ibi fuit, quod raro Hungari in tanta strage fuerunt»; a II. István-kori harami csatáról pedig olvassuk: (KK. c. 68. Fl. II. 211.) «Tanta ergo strages raro facta est, quanta ibi contigit.»

Kérdés már most, mikor élt az író, ki e különböző részeket compilálta? Hogy már az emberek nemzetségét említi: «Euzem de genere Almasi», «Moinolth de genere Acus», «Cosma de genere Pazman», «Tyodor de genere Simad»; a «baro» szó használata — «nos barones» mondja Pázmán Kozma Ladomér alatt — mutatja, hogy III. Béla koránál régibb nem lehet; míg abból, hogy a korhatározó «kún» «Chunus»-t használja, Cumanus helyett, következik, hogy ha nem III. Béla alatt, legfeljebb kevéssel utána a XII. század végső, vagy a XIII. század első éveiben, még a névtelen jegyző előtt, írt.[42] ki már a Cumanus nevet alkalmazza. Ha ilykép az írót III. Béla korára kell tennünk, érthetővé lesz, hogy némely régibb dologról, mint a szent László-kori cseh viszonyokról oly zavaros, szent László szentföldi útjáról már oly kereszteskori, modern fogalmai vannak [43] s általjában véve László herczeget,

[42] KK. c. 66., 68., 69. Fl. II. 204., 209., 214. A genere használata idejére nézve l. I. 544. jegyzetet, és Florianus értekezését Anonymusról Fl. II. 263. s kk. ll. 273. Az író Borisz fiát Kálmánt is ismeri (KK. c. 66. Fl. II. 204.), ki, mint tudjuk, a XII. század hatvanas-hetvenes éveiben szerepelt Byzanczban. V. ö. Wertner, Az Árpádok családi története 284., 285. l.

[43] KK. c. 64. Fl. II. 198.

királyt már itt-ott a szentség csodás fénye övezi, vagy mert az egyház már szentjei közé felvette, vagy — mi talán még valószinűbb. — mert arra a korra esik, mikor a nemzeti közvélemény Lászlót már szentnek tartá s ezért sürgette III. Béla szentté avatását a szentszéknél. E II. — hogy rövidítésünket használjuk — krónikában találunk helyenkint az összefüggő elbeszélésből kirivó annalisticus feljegyzéseket. Egy ilyen, szent László korából «Eodem etiam anno crux domini que Alba constituta fuerat, percussa est a fulgure» majd nem szóról szóra, megvan a Pray-codex, a pozsonyi missaleban foglalt «annotationes chronologicae» vagy — mint néha nevezik — kisebb pozsonyi krónikában, az 1081. évhez: crux domini fulgure percussa est.[40] Minthogy e feljegyzések és II. krónikánk adatai közt annyira nagy az eltérés, hogy fel sem tehetjük, hogy az egyik a másikat ismerte volna: e véletlen találkozást valami közös forrásnak, annalistikai feljegyzésnek, melyet mindkettő használt, kell tulajdonítanunk. Arra a hitre azonban semmi ok sincs, pedig íróink szeretik azt a gondolatot, hogy e II. krónikában valami énekeknek, költői feldolgozásnak, «király epos»-nak maradványait bírjuk. A historia szerencséjére, csakis historiai, még pedig egykorú vagy közel egykorú anyagnak tarthatjuk s ez ellen nem szól a bennük uralgó bizonyos élénk előadás, mert az nem csak a költészet tulajdonsága lehet, a minthogy — csak szomszédokat említve — prágai Kozma történetében, vagy az orosz évkönyvekben számos oly elbeszélést találunk, mely legalább is oly élénk, oly költői, mint a mit itt-ott, e II. krónikánkban olvasunk, a nélkül, hogy azt valami költői feldolgozás maradványának, átvitelének lehetne tekintenünk.

III. számmal jelölöm a Képes Krónika részleteit, melyek Kézai után valók s jobbára már a XIV. századra teendők. De ezek részletezésébe, taglalásába nem bocsátkozom, elég, hogy későbbkoriak és jobbára anachronismust, valótlanságot tartalmaznak. Ilyen a Képes Krónikában C. 59. l. (Fl. II. 187.), az a megjegyzés, mikor a krónika összezavarván II. Gézával I. Gézáról azt mondja, hogy a pesti vámot a budai káptalannak adta. Ilyen kései betoldás — mely, valamint a budai káptalan dotatiója, megvan mind a

[40] Fl. III. 209.

Képes, mind a budai és dubniczi krónikában — hogy Szent Lászlót német császárrá akarták választani,[45] minek a külföldi forrásokban semmi nyoma, belső valószinűsége sincs; sőt maga a körülmény is, hogy ez adat már a hét választó fejedelemre látszik gondolni, tetrarchae teutonicorum, a négy világi választófejedelmet emlegetvén — nagyon kései, a XIII. század közepénél nem régibb eredetre mutat. Hasonlókép ilyen betoldás a szintén mind a három krónikában meglevő elbeszélés az aradi gyűlésről (KK. c. 213. Fl. II. 213.), melynek magva igaz, hisz a II. krónikában is megvan a mészárlás, ámbár azt a Képes Krónika és utána történetíróink mind két külön eseménynek veszik; az Arad név, az áldozatok száma is helyes lehet, de egyéb részletei, Ilona fellépése, beszédje nagyon magukon hordják a czifrázó, torzító, későbbkori phantasia nyomát, mely végre abban a monstruosus tételben culminál, hogy az áldozatok birtokai a székesegyházak közt osztattak meg: «Et sic omnes ville condicionales de Hungaria donaciones regum nominantur!» E szavak maguk legalább 160 év — és milyen átalakító évek! — távolságát árulják el, s ilyenforma adatnak, betoldásnak kell tekintenünk végre a krónikáknak (KK. c. 77. Fl. II. 222.) azt az adatát is, hogy II. Endre neje Gertrud: «humano generis inimico procul suadente uxorem Bank bani magnifici viri . . . vi tradidit cuidam fratri hospiti deludendam!»

A mondottak szerint tehát a Képes Krónikában, a nélkül, hogy valami chimaericus «nemzeti krónika» hypothesiséhez, mint közös forráshoz folyamodnánk, három főelemet különböztetünk meg,[47] s ezeket kisértjük meg a bennünket érdeklő korra nézve, áttekintés végett — annyira, mennyire lehetséges — legalább némi valószinűséggel a Krónika szövegében kimutatni. Ezek: a Kún László korabeli krónika, melyet Kézai használt (I.); a III. Béla korában írt

[45] KK. c. 64. Fl. II. 198.

[46] KK. c. 69. Fl. II. 213.

[47] Krónikáink elemzésével újabb időben a németek is többet foglalkoztak. Én itt csak Rademacherre, Forschungen zur deutschen Geschichte XXV. 396. s kk. ll. és Heinemannra, Zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen (Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte XIII. 63. s kk. ll.) utalok, kiknek véleményétől azonban, ámbár sokban egyezem, általában véve eltérek.

krónika (II.), és a Kézai után keletkezett toldások (III.); további részletezésbe azonban nem bocsátkozom, mert a mily könnyű általánosságban véve a II. krónikában az egyes elemeket megkülönböztetni, szintoly nehézzé válik a munka, ha a többször átdolgozott szöveget úgy szólván szóról szóra, mondatról mondatra analysálni, s a különböző korokba beosztani kellene, mely munka egyébiránt több mint nagyon is problematikus, illusorius eredményekre nem vezethetne. Elemzésünkben közöljük először — M. Florianus kiadása szerint — a caput (fejezet.) számát, azután az illető szöveg kezdő és végső szavait, és végre az I—III. római számokat, a szerint, mint az illető hely a fennemlített három categoria valamelyikébe tartozik.

C. 35.	Porro Toxun — in libro sapientiae	I.
	Ut ergo acta — scribere intendimus	III.
» 36.	Sanctus autem rex — végig	II.
» 37.	Porro beatus — Optimum est.	I.
» 38.	Post hec — accepit.	I.
	Et locavit — opulentas.	III.
	Ex hac — ditavit.	I.
	Vasa quoque — ditavit.[48]	III.
» 39.	Deinde Sanctus Rex — végig.	III.
» 40.	Anno Domini — végig.	I.
» 41.	Postquam autem — végig.	I.
» 42.	Beatus autem — végig.	I.
» 43.	Postquam autem — végig.	I.
» 44.	Anno igitur — végig.	I.
» 45.	Sequenti anno — végig.	I.
» 46.	Sequenti vero anno — végig	I.
» 47.	Bela vero dux — Ladislaus.	I.
	Nomine avi sui.	II.
	Est vocatus — sunt profecti	I.

[48] Többszöri tűzvész emlegetése, melyek közül egyik, mint történetünkben II. 547. l. láttuk, Kún László idejében történt, későbbi, Róbert Károly idejebeli íróra látszik mutatni (v. ö. KK. c. 97. Fl. II. 236.), miből még nem következik, hogy adatai hitelt ne érdemelnének.

	Eo tempore — laborabant.	II.
	Petrus vero rex — flagellabat.	I.
	Quibusdam perfidis — miserabiliter vivere.	II.
	Tunc nobiles — miserunt.	I.[49]
	Solempnes in Russiam — moreretur.	II.
	Est autem scriptum — averterunt	III.
	Tunc itaque — destruxerunt.	II.
	Deinde contra Petrum — excluserunt.	I.
	Inter hec autem — in rippam Danubii.	II.
	Ibique abstracto — submiserunt.	I.
	Et dum ad huc — in superficie sui altaris.	II.
	Nunc — fabricata.	III.[50]
	Hic siquidem Gerardus — translatus.	I.
	Buldi quoque — végig.	II.
C. 48.	Petrus autem — végig.	I.
» 49.	Porro dux Andreas — adeptus.	II.
	A tribus tantum episcopis — MXLVII.	I.
	Precepit — paganismo.	II.
	Tradunt quidam — censuales.	I.
	Rex autem Andreas — végig.	II.
C. 50.	Eo tempore — periclitabantur.	II.
	Insuper — végig.	I.

[49] Itt látszik, mikép igyekszik a Képes Krónika írója összhangba hozni az I. és II. krónikát, az elsőben — mint Kézayból kitűnik — a követség Szár László fiaihoz, a második szerint azonban csak Endre és Leventének szólván.

[50] Hogy a Képes Krónika e szavai: *nunc* in eodem loco ubi contritum est caput eius, in honorem beati Gerardi Martyris ecclesia sub monte apparet fabricata" betoldás, még pedig, miután Kézaiban semmi nyoma, a XIV. századbeli krónikása eléggé mutatja, hogy a közvetlen megelőző mondat így hangzik: „Et lapis ille *nunc* est Chanadini", tehát két „nunc" egymásután, mit az egyöntetűen dolgozó író bizonyosan elkerült volna. Szent Gellért legendáira nézve l. a jegyzetet, itt csak azt ismételjük, hogy az úgynevezett nagy legenda a Képes Krónikából dolgozott, a kisebb — corsendonkféle előtt, úgy látszik, a II. krónika feküdt, legalább az „in pectore lancea percussus", mind a kettőben közös, máskülönben azonban a kis legenda oly részleteket tartalmaz, melyeket a II. krónika szerzője, ha ő volna a kölcsönző, bizonyára szintén felhasznált volna.

C. 51.	Postquam autem — super traham ferebatur.	II.
	Post mortem itaque Sancti regis Stephani — annis tribus.	I.
	Quia vero — Hungariam.	II.
	Anno — senio.	I.
	Quia vero — Hungariam.	II.
	In regem — indignatus.	II.
	Dicunt — regem.	III.
	Postmodum — mortuus est.	II.
	Sepultus — lacum Balaton.	I.
	Sed et dux Bohemorum — végig.	II.
» 52.	Dux — circumventione.	II.
	Iste enim — denarios.	I.
	Ut supra scriptum est	III.
	Cudere — migravit a seculo.	II.
	Sepultus — apellavit.	I.
» 53.	Rex autem — végig.	II.
» 54.	Rex autem — végig.	II.
» 55.	Post hoc — végig.	II.
» 56.	Factum — végig.	II.
» 57.	Interea — végig.	II.
» 58.	Post itaque — propinarunt.	II.
	Ceduntur Theutonici — transiens.	I.
	Cum Opus Martini filio — ad vesperam.	II.
	In praefato — corruisse.	I.
	Duces — végig.	I.
» 59.	Porro Duces — fundaretur.	II.
	Rex igitur Geysa — ornamenta preciosa.	III.
	Eo tempore — végig.	II.
» 60.	Postea autem — invadere fratres suos.	I.
	Cumque de die in diem — végig.	II.
» 61.	At rex Salomon — christianissimus.	II.
	Regnavit autem — construxit.	I.
	In primo — afflixit.	II.
» 62.	Audita — elegerunt.	II.

	Ymo vero — heredem non habuit.	III.[51]
	Porro Salomon — consummavit.	II.
	Visus est — in Agmund requiescunt.	I.
C. 63.	Post hec — végig.	II.
» 64.	Post hec — nominavit.	II.
	At rex — remanere.	III.
	Cumque celebrasset — competere.	II.
	Si quem — prima.	I.
» 65.	Colomannus — végig.	II.
» 66.	Dux autem — végig.	II.
» 67.	Anno Domini — et ossa.	II.
	Iste Colomannus — quiescit.	I.
» 68.	Potentiores — suscepit.	II.
	Anno regni sui — Varadini.	I.
» 69.	Regnavit — in praesentem diem.	II.
	Genuitque — Almum.	I.
	Quo regnante — nominantur.	III.
	Quia vero hungari — interfecti sunt.	II.
	Regnavit — quiescit.	I.
» 70.	Respexit autem — végig.	II.
» 71.	Circa eodem tempore — Rutenis et Cunis.	II.
	Regnavit autem — quiescit.	I.
» 72.	Loco eius — végig.	I.
» 73.	Post hunc — végig.	I.[52]
» 74.	Postea regnavit — végig.	I.
» 75.	Cui successit — Agriensi.	I.
» 76.	Post eum — quiessit.	I.
» 77.	Huic successit — Elyzabeth.	I.

[51] E részen már a legendák hatása nagyon meglátszik, azért aránylag későbbre teendők. Szintúgy később korra mutat, a mi Horvát- és Dalmátország elfoglalásáról mondatik. A régibb részekben, a II. krónikában (KK. c. 53., 65., 68. (Fl. II. 170., 203., 207.) mindig csak Dalmácziáról van szó.

[52] A zágrábi Kr. i. h. 3. l. tévesen kihagyja II. Lászlót, s ennek halálát III. Istvánra érti.

	Sed proh dolor — subsecuta.	III.
» 78.	Post hoc — végig.	I.
» 79.	Rex Bela — végig.	I.
» 80.	Tartari — perdidit.	I.
» 81.	Post hec — végig.	I.
» 82.	Ipsius etiam tempore — végig.	I.
» 83.	Post ipsum — végig.	I.

SAJTÓHIBÁK.

8.	lap	felülről	16.	sor	Vaszevold helyett: Vszevolod.
75.	»	»	16,	»	Ráli helyett: Káli.
131.	»	alulról	6.	»	Opud helyett: Apod.
150.	»	felülről	14.	»	Teba » Teka.
238.	»	alulról	1.	»	nyugodtan helyett: nyugotra.
281.	»	felülről	14.	»	de többi, a köztük helyett: de a többi, köztük
370.	»	»	19.	»	elküldötte helyett: átküldötte.
372.	»	»	7.	»	Haslan helyett: Haslau.
395.	»	alulról	3.	»	praensitei helyett: praenestei.
407.	»	»	10.	»	akkor Bökény helyett: akkor bökénysomlyai.
443.	»	alulról	9.	sor	nemes vitézek helyett: német vitézek.
474.	»	»	11.	»	Borsa helyett: Barsa.
478.	»	felülről	4.	»	Borsa helyett: Barsa.
508.	»	»	5.	»	Borsák helyett: Barsák.
510.	»	»	21.	»	pápa helyett: pápa is.
511.	»	alulról	2.	»	Berettőről helyett: Beretkéről.
539.	»	»	16.	»	főgondja, hogy, helyett: fő gondja volt, hogy.
546.	»	»	5.	»	összeköttetésben Magyarországon helyett összeköttetésben, Magyarországon.
558.	lap	fölülről	14.	sor	Rozsnyóbányát s a, helyett: Rozsnyóbányát, a.
569.	lap	fölülről	7.	sor	rontani helyett: rántani.
576.	»	»	5.	»	Rét helyett: Két.
588.	»	»	22.	»	intézkedjék helyett: intézkedjenek.
593.	»	»	15.	»	Rátold, Domokos helyett: Rátold Domokos.
602.	»	»	13.	»	elfoglalták helyett: elfoglaltak.
605.	»	»	5.	»	Turlóval helyett: Turchóval.

[illegible] AMERICAN SOCIETY
R. K. O. BLDG., ROCKEFELLER CENTER
NEW YORK, N. Y.

